

MARUŠIČEV ZBORNIK

Zgodovinopisec zahodnega roba

MARUŠIČEV ZBORNİK

A small, circular, black and white portrait of a man, likely Branku Marušiču, is positioned between the letters 'B' and 'O' in the word 'ZBORNİK'. The portrait shows a man with short hair, wearing a suit and tie, looking slightly to the left.

ZGODOVINOPISEC ZAHODNEGA ROBA
prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici

Uredili

PETRA KOLENC

OTO LUTHAR

PETRA SVOLJŠAK

DANILA ZULJAN KUMAR

Ljubljana – Nova Gorica 2019

MARUŠIČEV ZBORNIK

Zgodovinopisec zahodnega roba:

prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici

© 2019 ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa,

Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica, Založba ZRC

- Uredniki* Petra Kolenc, Oto Luthar, Petra Svoljšak, Danila Zuljan Kumar
Recenzenta Gorazd Bajc, Urška Bratož
Jezikovni pregled Danila Zuljan Kumar, Boris Kern
Prevodi Neva Makuc, Martin Pogačar, Petra Svoljšak, Gregor Antoličič,
Danila Zuljan Kumar in avtorji
Kazalo Andreja Kralj
Oblikovanje in prelom Darko Turk
Založba Založba ZRC
Glavni urednik Aleš Pogačnik
Izdajatelj ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa in
Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica
Zanje Oto Luthar, Petra Svoljšak, Danila Zuljan Kumar
Tisk Collegium Graphicum, d. o. o.
Naklada 300 izvodov
Prva izdaja, prvi natis
Ljubljana, 2019

Izid knjige je omogočila Javna agencija za raziskovalno dejavnost RS s sredstvi za leto 2018.

Risbi na naslovnici *Portret Branka Marušiča* (Boris Blažko, 2019),
Solkan pred prvo svetovno vojno (Milan Klemenčič, zasebna zbirka).

Digitalna verzija (pdf) je pod pogoji licence CC BY-NC-ND 4.0 prosto dostopna:
<https://doi.org/10.3986/9789610501701>

CIP - Kataložni zapis o publikaciji
Narodna in univerzitetna knjižnica, Ljubljana

94(497.47)(082)

94(450.36)(082)

930.1(497.4):929Marušič B.(082)

MARUŠIČEV zbornik : zgodovinopisec zahodnega roba : prof. dr. Branku Marušiču ob 80-letnici / uredili Petra Kolenc ... [et al.] ; [prevodi Neva Makuc ... [et al.] ; kazalo Andreja Kralj]. - 1. izd., 1. natis. - Ljubljana : Založba ZRC, 2019

ISBN 978-961-05-0170-1

1. Kolenc, Petra, 1977- 2. Marušič, Branko, 1938-
299154176

Prof. dr. Branko Marušič (foto: Igor Lapajne).

Kazalo vsebine

11

Ob jubileju – v tretje gre rado
PETRA SVOLJŠAK

15

Prof. dr. Branko Marušič – osemdesetletnik
SALVATOR ŽITKO

19

Od prijateljstva do ustvarjalnosti in nazaj
JANEZ SUHADOLC

27

Sodelovanje Branka Marušiča z Goriško Mohorjevo družbo
MARIJA ČEŠČUT

29

Gradivo za bibliografijo Branka Marušiča med letoma 1956 in 2018
PETRA KOLENC

Razprave

121

Ekupetaris – gospodarji konj
DRAGO SVOLJŠAK

145

Obseg dela Venetije, ki je ostal Gotom, v času od frankovske osvojitve delov
severne Italije (547) do konca gotsko-bizantinske vojne
MILOŠ FON

159

Pridelava in poraba hrane v provinci *Venetia et Histria* v vzhodnogotski dobi
RAJKO BRATOŽ

187

Sacramentum fidelitatis in integracija v Frankovsko cesarstvo
PETER ŠTIH

199

Prispevek k preučevanju družbene mobilnosti na primeru epizode krminske fajde
iz prve polovice 17. stoletja
NEVA MAKUC

-
- 211
Il grande altare ligneo di Bartolomeo Ortari / Jernej Vrtav a Grions del Torre
GIUSEPPE BERGAMINI
- 221
Premoženje minoritskega samostana in cerkve sv. Frančiška Asiškega (Piran, 1818)
DARJA MIHELICH
- 237
Odraž modernizacije vinogradništva in vinarstva ter vpliv trtnih bolezní na orodje in
opremo kmečkega obrata Goriških Brd v 19. stoletju
TANJA GOMIRSEK
- 249
Spomin na Narodno čitalnico v Tolminu je še živ
DAMJANA FORTUNAT ČERNILOGAR
- 263
Odmevi zedinjenja Italije in pripadnost Trsta v mnenjih in stališčih lista *Primorec*
Vekoslava Raiča v začetku sedemdesetih let 19. stoletja
SALVATOR ŽITKO
- 281
Gospodarska kriza na Goriškem in Gradiškem v letu 1879 ter ukrepi oblasti in
dobrodelnih institucij za njeno reševanje
ROBERT DEVETAK
- 301
O nekaterih potovanjih cesarja Franca Jožefa I. v Gorico in na Primorsko,
kot sta jih videla osrednja kranjska časopisa *Novice* in *Slovenec*
EVA HOLZ
- 319
Prepirljivi slovenski kavboj v Winnipegu
Zgode in nezgode avstro-ogrskega konzula Ivana Švegla
ANDREJ RAHTEN
- 333
Von den Alpen an die Adria. Vom Kärntner Landespräsidenten zum Statthalter
in Triest und im Küstenlande
HARALD KRAHWINKLER
- 347
»Označen sem namreč za sumljivega in državi nevarnega prijatelja italijanske iredente«
Drobtinica o političnem preganjanju Andreja Gabrščka med 1. svetovno vojno
PETRA SVOLJŠAK
- 373
Sovražnik in drugi v slovenskih virih iz prve svetovne vojne
MARTA VERGINELLA

393

»Vaše drago pismo mi je prineslo duh vijolic in cvetja vaših vrtov in topel dih vaše pomladi«

Pisma Karmele in Anice Kosovel Albini Černe

IVANKA URŠIČ

413

Fašistični režim proti Francu Droletu, tigrovcu izpod Porezna

BORIS MLAKAR

425

Med skrbjo in ločevanjem. Ljubljanska škofija in razmere v italijanskih fašističnih taboriščih na podlagi gradiva ljubljanskega nadškofijskega arhiva

OTO LUTHAR

443

Solkanca pod Andi. Primorski človek med fašizmom, komunizmom in nekonformizmom

BORIS GOLEC

457

Delovanje Jugoslavije in projugoslovanskih sil v Julijski krajini in na Svobodnem tržaškem ozemlju (1945–1954)

NEVENKA TROHA

475

Slovenci v Italiji. Slovenci v Trstu v prvih desetih povojnih letih po osvoboditvi 1945–1955

MILAN PAHOR

489

Britanski zgodovinar Alan John Percivale Taylor o Trstu in primorskem antifašizmu

BOJAN GODEŠA

505

Giuseppe Ungaretti. Due volte cinquant'anni dopo

SERGIO TAVANO

515

Poseganje komunističnih oblasti v zasebno lastnino na primeru severne Primorske po drugi svetovni vojni

JERNEJ VIDMAR

537

Moša Pijade in judovsko pokopališče v Rožni Dolini

RENATO PODBERSIČ

553

Avtorji prispevkov

557

Krajevno in imensko kazalo razprav

Ob jubileju – v tretje gre rado

PETRA SVOLJŠAK

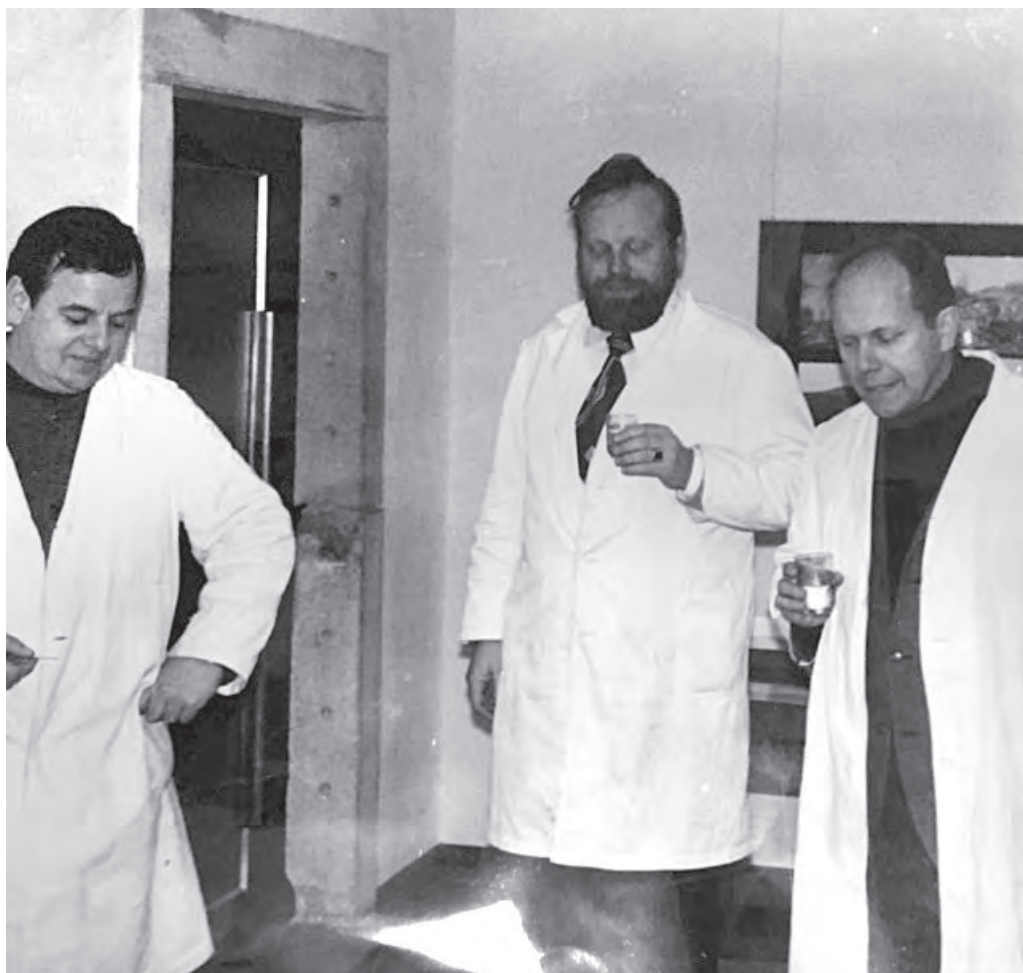
Mineva deseto leto od mojega zadnjega zapisa, posvečenega vašemu jubileju, vašemu za nas, precej navadne smrtnike, nedosegljivemu znanstvenemu delu, ki mu moremo, srečneži, slediti skoraj pet desetletij, že od takrat, ko smo se »muzejski« otroci podili ali posedali po kamnitem stopnišču Goriškega muzeja ali pasli čebele starega očeta in pri delu opazovali v haljo odetega ravnatelja, ki je govoril zelo hitro in včasih tudi malce nerazumljivo. Toda doumeli smo, da vaše misli prehitevajo zmožnost njihove enako hitre ubeseditve, in to razumeli kot posebnost velikega uma. In smo se navadili in v naslednjih desetletjih vedno znova pozorno prisluhnili vašim prodornim, odkritosrčnim, duhovitim pogledom v preteklost, vedno tudi usmerjenim v sedanjosti in prihodnost.

Del svojih študentskih počitnic sem preživela v vaši pisarni, tedaj še ne vedoč in ne zavedajoč se velikega privilegija druženja s svojim bodočim mentorjem. Vedno znova sem urejala knjižnico primorskega tiska, ki ste jo ustvarjali v Goriškem muzeju na kromberškem gradu, saj se je od počitnic do počitnic nabralo toliko novih tiskov in bilo v delu toliko starih, da sem imela nekaj zapovrstnih let dovolj dela, da se poglobim v *primorski čas pretekli*, da (si) ustvarim znanstveni vtis in profil muzejskega ravnatelja, ki ste bili že tedaj, pred tridesetimi in več leti, v muzealstvu in znanosti alternativec, ker ste v sebi združili toliko nagnjenj in vedenj, da ste neprenehoma bogatili prostore svojega dela in ustvarjanja.

Brez vsakršne zadrege vas imenujem za svojega znanstvenega očeta, ker ste

Silvestrovanje otrok muzealcev leta 1975 v Goriškem muzeju. Ob briškem ognjišču muzejske zbirke od leve proti desni: Aleš Križnar, Tomaž Šuligoj, Tina Marušič, Niko Miklavčič, Joško Šuligoj, Fedja Marušič in Petra Svoltjšak (foto: Naško Križnar).

»Tri bele halje« Goriškega muzeja. Tedanji ravnatelj Branko Marušič v družbi arheologa Draga Svovljšaka in dokumentalista Tomaža Pavšiča (foto: N. Križnar).

me trdno in odločno postavili na pot, ki ste jo v Goriškem muzeju poskušali trarisirati že v poznih šestdesetih letih 20. stoletja, ko sta z arhitektom Janezom Suhadolcem načrtovala muzejsko predstavitev prve svetovne vojne in soške fronte, torej v času, ko bi slovenski prostor lahko opolnomočeno vstopil v zahodnoevropsko zgodovinsko okolje ter s povsem izvirnim prispevkom doprinesel k védenju o vlogi in pomenu soške fronte za slovenski in evropski prostor. A čas, politika, tej zamisli nista bila naklonjena, vendar je zamisel ostala, nekaj tudi načrtov, ter se uresničila dvajset let kasneje, ko (žal) niste bili več ravnatelj Goriškega muzeja in ste postali, k sreči, sodelavec Zgodovinskega inštituta Milka Kosa ZRC SAZU, telo in duša njegove novogoriške izpostave in kasnejše Raziskovalne postaje, v kateri se je udomačil *primorski čas pretekli* kot večdisciplinarno raziskovalno polje. Nikakor si ne domišljam, da sem vsaj delno uresničila vaše prvovojne načrte, a dejstvo je, da ste mi, daljnosežno razmišljujoč, predlagali diplomsko nalogo na temo slovenskih beguncev v Italiji med prvo svetovno vojno ter s tem zaznamovali eno od mojih središnih raziskovalnih tematik. »Kompromis« med vojaškim in civilnim v vojni

je bil rezultat vašega skrbnega premisleka o tem, kaj zmore študentka zgodovine opraviti za solidno diplomsko nalogo, pa obenem nastaviti začetke raziskovanja zanemarjenih tematik v slovenskem zgodovinopisju. Ni kaj, tvegano zaupanje, ki se mu, upam, nisem izneverila.

Potem se je zgodilo nezamisljivo, da sva postala sodelavca na inštitutu, in sem lahko vaše delo spremljala zares od blizu, a nikoli dorasla širini vašega pogleda na *primorski čas pretekli*, vašemu razumevanju zagonetnih razmerij v večnarodnem, večjezičnem, večverskem prostoru historične Goriške dežele, ki ji niste postavljali ne meja ne ovir, temveč vedno znova z malodane naivno, otroško, a izbrušeno radovednostjo o njih razmišljali in razglabljali, o ljudeh, o različih svetovih malega goriškega sveta, o mnogih posameznikih, ki so ga oblikovali. Zlasti lok med tedanjim in sodobnim časom, vplivi preteklosti, pod katerimi klecemo in klonimo v sedanosti, dražijo vaš um, vašo kritično ost, zato vedno znova iščete odgovore in nam jih ponujate v razmislek. Zato pišete – in mi beremo – a pišete toliko, da vam težko sledimo. V vašem primeru se reklo, da učenka prekaša učitelja, ni uresničilo, a krivde ne prevzemam povsem na svoja pleča, gre jo pripisati vašemu neustavljivemu ustvarjalnemu peresu, ko tudi vsemogočni in vsevedni COBISS zardi in postane sestavljanje vaše bibliografije podvig posebne sorte, ki ste ga zaupali še eni Petri (Kolenč), ki ste ji prav tako kot meni, dali priložnost, da se pokaže in dokaže.

Okoli vašega jubileja smo se zbrali, različni in raznovrstni, tisti, ki ste nas učili, tisti, ki smo se od vas želeli napajati z védenjem in spoznanji, tisti, ki nas družijo prostor raziskovanja, razmišljanja in osmišljanja. V zahvalo za vaše nasvete in spodbude vam poklanjamo drobce spoznanj, do katerih smo se v večini primerov prav tako lahko dokopali na podlagi vašega dela.

Prof. dr. Branko Marušič – osemdesetletnik

SALVATOR ŽITKO

Težko se je pri opisu življenjske in ustvarjalne poti jubilanta, kakršen je prof. dr. Branko Marušič, izogniti stereotipom oziroma ponavljanju podobnih objav, ki so jih bili deležni že nekateri drugi ugledni slovenski oziroma primorski zgodovinarji, čeprav njegova podoba znanstvenika in človeka sama po sebi vabi k drugačnemu orisu, ne da bi pri tem stvari postavljali na glavo, temveč zgolj zato, ker sem ob njem vendarle želel izpostaviti nekatere njegove značajske vrline, zlasti pa vidno vlogo, ki jo je kot zgodovinar in intelektualec imel v primorskem in obenem širšem nacionalnem prostoru ter jo ohranja vse do danes. Razmislek o tem je zrasel tudi iz osebnih stikov z njim, zlasti pa iz spremljanja njegovega dolgoletnega ustvarjalnega znanstvenega dela še v času, ko je vodil goriško muzejsko ustanovo, pa tudi kasneje, ko je prevzel vodenje novogoriške Raziskovalne enote Zgodovinskega inštituta ZRC SAZU.

Nekaj kratkih biografskih podatkov sicer pove, da je bil Branko Marušič rojen 4. februarja 1938 v Gorici, da je na ljubljanski Filozofski fakulteti leta 1962 končal študij zgodovine in bil prav tam leta 1987 promoviran za doktorja zgodovinskih ved. Po končanem študiju je bil sprva kustos, nato pa ravnatelj Goriškega muzeja, do upokojitve leta 2004 pa je deloval kot raziskovalec in nazadnje kot znanstveni svetnik na Zgodovinskem inštitutu Milka Kosa ZRC SAZU. Na Univerzi v Novi Gorici se je habilitiral za rednega univerzitetnega profesorja. Bil je član slovensko-italijanske kulturnozgodovinske komisije (1993–2000), prejel leta 1983 Valvasorjevo, dve leti kasneje pa Bevkovo nagrado ter priznanje častnega člana ZRC SAZU.

Če bi iskali rdečo nit v znanstvenem opusu Branka Marušiča, bi lahko rekli, da njegovo delo zaznamuje nekakšna specifična povezovalna vloga med goriškim oziroma širšim primorskim prostorom tja od Rezije in furlanskih nižin do Krasa, Trsta in Istre na eni ter celotnega slovenskega nacionalnega prostora na drugi strani. Taka je verjetno bolj ali manj usoda pa tudi izziv za zgodovinarje, ki živijo in delujejo v obmejnih prostorih in v njih izoblikujejo poglede in stališča, ki se morada ob nekaterih ključnih vprašanjih nacionalne zgodovine nekoliko razlikujejo od pogledov in stališč stanovskih kolegov iz osrednjega dela slovenskega nacionalnega prostora. Pogleди Branka Marušiča kot odličnega poznavalca tega prostora pa tudi italijanskega sosedstva so zlasti zaznavni v enem njegovih novejših del z naslovom *Sosed sosedu*. Prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja, ZIT EST, Trst 2012. Seveda pa mu je bil skozi vsa ta leta najbližji njegov primorski prostor, ki se mu je posvečal od samega začetka svojega raziskovalnega oziroma znanstvenega dela in ga v veliki meri zaznavamo v njegovem delu *Primorski čas pretekli*. Prispevki za zgodovino Primorske, Založba Lipa, Koper 1985. Delo samo po sebi predstavlja

izbor razprav o zgodovini Primorske in je napisano s strokovno in metodološko natančnostjo, vendar s poljudnejšimi prijemi, zato je zanimivo in koristno tako za širše občinstvo kot strokovno javnost. Široka paleta znanstveno zastavljenih problemov namreč sega na področja, ki vključujejo vrsto pomožnih zgodovinskih ved od arheologije, etnologije, kulturnozgodovinskih vprašanj pa do čiste zgodovine, zato v tem kot nekaterih drugih Marušičevih delih zaznavamo napor, da bi obdržal izrazito objektivni nivo lastnih spoznanj in se s tem na eni strani izognil pastem nacionalizma, patriotizma in emotivnih zaključkov, na drugi strani pa ohranjal težnjo po spoštovanju drugih in drugačnih ter s tem dokazal, da je mistifikacija lastne zgodovinske poti le slepi rokav, ki ne vodi nikamor oziroma vodi v izkrivljanje zgodovinske resnice kot take. Kot je zapisala dr. Milica Kacin-Wohinz v predgovoru k njegovemu delu *Sosed o sosеду*. Prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja (Trst, 2012), njegove razprave in številni članki pričajo o Marušičevi strastni privrženosti raziskovanju življenja in dela ter odkrivanju individualnih pogledov in stališč, skratka o medčloveških odnosih v obmejnem prostoru Primorske. Odveč je poudarjati, da gre pri tem bolj za kulturne kot pa za politične stike med sosedi oziroma posameznimi vidnejšimi protagonisti političnega in kulturnega življenja stičnega prostora.

Sicer pa o Marušičevem smislu in talentu za raziskovalno delo in opisovanje vsakdanjega življenja priča že obsežen in natančen prikaz obstoja in razvoja lastnih družinskih korenin, odlična pa je tudi njegova zbirka stotih življenjepisov velikih Primorcev, objavljenih v delu *Z zlatimi črkami* (Trst, 1987), medtem ko je leta 2002 objavil knjigo *Sto slovenskih politikov*, štirinajst daljših biografij pa je zbral in objavil v delu *Prispevki k primorski biografiki* (Koper, 2006). Branko Marušič je tudi eden od glavnih piscev temeljnega *Slovenskega primorskega biografskega leksikona*, ki je v snopičih izhajal vrsto let, italijanskim sosedom pa je namenil izbrana dela z naslovom *Il vicino come amico – realtà o utopia? La convivenza lungo il confine italo-sloveno* (Gorica, 2007), ki prinaša tudi njegovo bibliografijo v italijanskem jeziku objavljenih del. Z druge strani tudi italijanska zgodovinska stroka ceni Marušičev velik prispevek pri preučevanju mednacionalnih odnosov ob meji. K osvetlitvi in orisu teh odnosov je veliko prispeval, kot že omenjeno, kot član slovensko-italijanske mešane kulturnozgodovinske komisije, ki je ob koncu svojega delovanja pripravila odmevno poročilo *Slovensko-italijanski odnosi 1880–1956* in je izšlo tudi v knjižni obliki (Ljubljana, 2001).

Marušičevo siceršnje poznavanje italijanske ne le zgodovinske literature, temveč celotne strokovne periodike obmejnega prostora, je izjemno in na tem mestu se v celoti strinjam z dr. Milico Kacin-Wohinz, ki pravi, da je tako poznavanje obmejnega prostora moč primerjati in vzporejati s poznavanjem tega prostora italijanskih tržaških zgodovinarjev Fulvia Salimbenija in že pokojnega Angela Are, vendar je za razliko od njiju Marušičevo poznavanje »dvojezično«, kar med drugim kaže na njegovo sprejemanje in spoštljiv odnos do kulture in jezika sosednjega naroda. Odnosi med Slovenci, Italijani in Furlani ter njihovo sobivanje so Branka Marušiča tudi sicer vedno vznemirjali in pritegovali njegovo pozornost. Več kot štiri desetletja je kljub težavam, predsodkom in problemom vzpodbujal vezi in sodelovanje z italijanskimi zgodovinarji in ustanovami. Težko je naštetati vsa njegova srečanja z italijanskimi zgodovinarji, sodelovanja na zgodovinskih in drugih mednarodnih

konferencah, vrsto predavanj, ki jih je imel na obeh straneh meje, ter obsežno bibliografijo objavljenih člankov in razprav v slovenskih in italijanskih publikacijah.

Branko Marušič je svojo akademsko širino in privrženost humanistični stroki v polni meri izpričal tudi ob snovanju obeh primorskih univerz, ene s sedežem v Novi Gorici in druge v Kopru, ki pa se pri svojem snovanju pogosto nista znali otresti siceršnje konkurenčnosti in tekmovalnosti obeh slovenskih regij na zahodnem robu nacionalnega prostora. Goriško in južnoprimorsko območje sicer po drugi strani označujejo sorodnosti, ki so oblikovale njun razvoj – zahodna Slovenija je bila tradicionalno odprta v zahodnoevropski prostor oziroma na urbana središča, ki jih je meja ob koncu II. svetovne vojne odrezala od dobršnega dela njihovega zaledja. V devetdesetih letih prejšnjega stoletja je visokošolska mreža, razpeta med Portorožem, Koprrom in Novo Gorico, postopoma pridobivala tako vsebino kot podobo novega visokošolskega središča. Z vso potrebno zavzetostjo in privrženostjo do razvoja humanističnih študij v okviru Primorske univerze v Kopru ter do snovanja Znanstvenoraziskovalnega središča v Kopru in odmevnega periodičnega znanstvenega tiska z revijama *Annales* in *Acta Histriae* se je udeleževal nekaterih mednarodnih znanstvenih srečanj v organizaciji Zgodovinskega društva za južno Primorsko in Znanstvenoraziskovalnega središča v Kopru ter s svojimi strokovnimi objavami v obeh revijah nenehno vzdrževal tudi stike med obema primorskima regijama.

Po drugi strani se je odzival tudi na aktualno dogajanje v širšem nacionalnem prostoru in bil leta 2005 pobudnik in podpisnik izjave nekaterih slovenskih zgodovinarjev, naslovljene na slovensko javnost glede novih videnj in položaja zgodovine in zgodovinopisja v širši družbi. Pri tem je pozdravil moralno očiščevanje zaradi preteklih dogodkov iz prvega poveljnega obdobja, poudaril pa, da je znana zgodovinska dejstva potrebno dopolnjevati s še nepoznanimi, odrinjenimi ali zamolčanimi spoznanji, ne pa jih pisati na novo. Marušič v aktualnem zgodovinopisju tudi sicer pogreša več razumevanja, tolerance in stanovske solidarnosti med zgodovinarji, v pogovorih pa se rad spominja časov, »ko smo bili zgodovinarji bolj povezani in je bilo čutiti več zadovoljstva ob skupnih dosežkih in rezultatih posameznika«.

Več kot petdesetletna Marušičeva prisotnost v zgodovinskem raziskovanju je obrodila bogate sadove. Njegova bibliografija obsega več kot 2200 bibliografskih enot, med njimi tudi več monografskih del. Zgodovinsko preučevanje je vsekakor njegov poklic, zgodovino pa vidi in dojema kot široko delujoče področje in sestavni del zgodovinskega spomina, ki ga je potrebno na primeren način upoštevati, ohranjati in iz njega povleči bistvene prvine, pomembne za življenje. Zaveda se dejstva, da se kot zgodovinarji pogosto najdemo v težavah in se nam ne posreči vedno, da bi znali javnosti podati zadovoljive in enoznačne odgovore na vprašanja iz preteklosti kakor tudi iz sedanjosti. Pri tem je njegov odnos do preteklosti kot celote spoštljiv in objektiven, saj preučevanje zgodovinske preteklosti dojema kot večno iskanje resnice, zato je občutljiv in kritičen do zgodovinopisja, ki je cepljeno s politiko in ideologijo.

Branko Marušič je kot znanstvenik in intelektualec odličen in pozoren sogovornik, prijatelj in v marsičem tudi vzornik mlajšim generacijam. Ob visokem jubileju mu iskreno čestitamo in želimo še mnogo ustvarjalnih let, hkrati pa se lahko globoko poklonimo njegovim dosežkom na znanstvenem področju in moralnim vrlinam, ki ga odlikujejo kot človeka.

Od prijateljstva do ustvarjalnosti in nazaj

JANEZ SUHADOLC

Začela sva s spominsko ploščo slikarju Josipu Tomincu na Gradišču pri Prvačini. To je bilo v pozni pomladi leta 1966. Branko je takrat pred kratkim postal mladi direktor Goriškega muzeja, jaz sem končal študij arhitekture. Ploščo je odkril profesor France Stele ... oh, kje so že tisti časi!

Seznanila naju je moja sestra Nataša (op. u. Nataša Štupar Šumi). Predlagala je mlademu direktorju Muzeja, da bi bil jaz oblikovalec in arhitekt spominske ureditve rojstne hiše Simona Gregorčiča na Vrsnem pri Kobaridu. Zakaj se Branko ni obrnil na kakšnega izkušenega in starejšega arhitekta, težko presojam za nazaj. Mogoče si je mislil: »Če sem jaz lahko pri svojih letih direktor muzeja, mogoče ne more biti napak, če tako odgovorno nalogo poverim prav tako mlademu arhitektu«. V jeseni istega leta je bilo že odprtje Gregorčičeve rojstne hiše na Vrsnem pri Kobaridu. Na Vrsnem se je takrat zbralo na tisoče Slovencev pa cvet takratnih politikov in kulturnikov. Slavnostni govor je imel akademik Josip Vidmar, nekatere pesmi je recitiral Stane Sever. Za naju se, če se prav spominjam, ni nihče kaj dosti zmenil.

Notranjščina rojstne hiše Simona Gregorčiča s prikazom njegove življenjske poti po obnovi leta 2006.

Mislím, da sva to razumevala kot nekaj čisto samoumevnega, po končanih opravilih naj se delavci odmaknejo v ozadje.

Ureditev Gregorčičeve hiše na Vrsem se je rojevala na udarniški način. Ta način dela predvideva za *mal denar* veliko opravljenega. V današnjih časih je to komaj predstavljivo. Ureditev hiše je predvidevala obsežen prikaz življenja in dela slovitega pesnika. Z Brankom sva brez uspeha prosila za sodelovanje sloveče poznavalce pesnikovega dela, zato je Branko naredil scenarij za omenjeni prikaz kar sam, čeprav je, kot je znano, po študiju zgodovinar. Geslo »Naredi (skoraj) vse sam« je postalo potem zmeraj bolj intenzivno ob bližajočem se odprtju spominske hiše. Zadnje dni sva stanovala kar na Vrsem in sva cele dneve pleskala, zabijala, brusila, žagala, lepila, letrasetirala, razpostavljala, ... vsemogoče po hiši. Čisto na koncu so se nama pridružili še Brankov brat Anci (op. u. Ivan Marušič), agronom in poznejši profesor na Ljubljanski univerzi, moj brat Matija (op. u. Matija Suhadolc), arhitekt in projektant in muzejski arheolog Drago Svoljšak. Ureditev Gregorčičeve spominske hiše je bila narejena s silno skromnimi denarji. Za razstavne vitrine, na primer, smo priredili kar železna ogrodja pisarniških miz, kakor jih je takrat izdelovala tovarna pohištva Stol iz Kamnika. Podlaga za napise so bile »vinas« plošče, s kakršnimi so v tistih časih oblagali tla po hodnikih. Skromne reflektorje je izdeloval starejši možak v kleti neke hiše blizu hotela Union v Ljubljani. Na voljo je bil en sam model! Dandanašnji je na voljo vsemogoče. Samo katalogi svetil tehtajo nekaj deset kilogramov! To, kar tako, mimogrede.

Akademik France Stele odkriva ploščo slikarju Josipu Tomincu na Gradišču pri Prvačini 1966. Plošča posvečena Josipu Tomincu, odkrita ob 100. obletnici smrti slikarja.

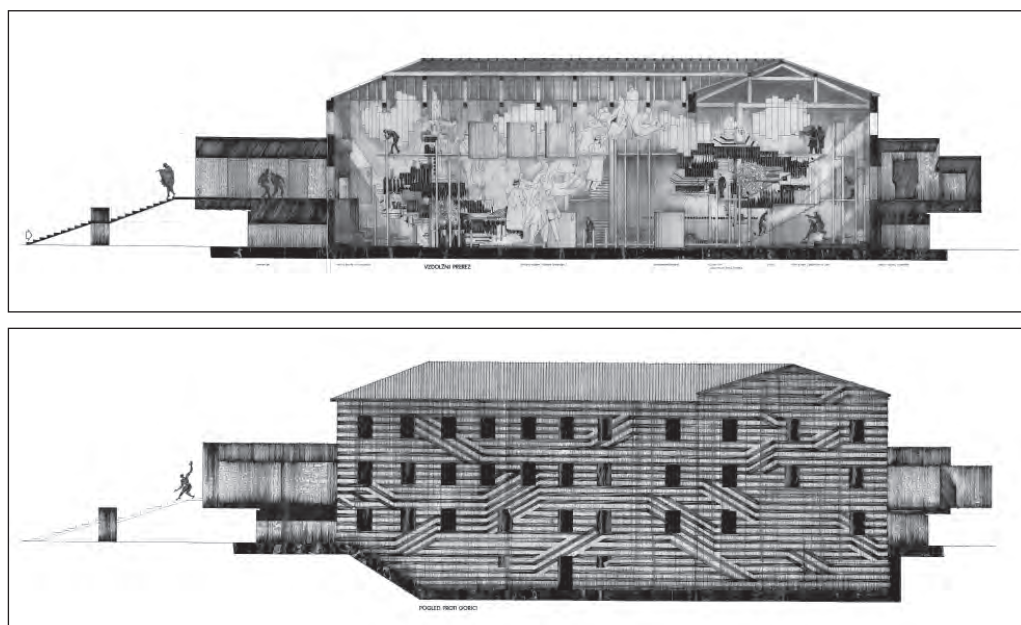
Ne spominjam se, da bi podvig na Vrsnem spremljala kakšna gradbena dokumentacija, pogodbe, potrdila, privoljenja in podobno. O delu sva obveščala takratnega šefa spomeniškega varstva na Goriškem, Emila Smoleta, ki je, kot je znano, legenda te stroke na Goriškem. Bil je osebnost širokih razsežnosti, kakršnih je bilo že takrat bolj malo. Kakšen problem ali izvedbeno posebnost smo reševali v prijateljskem pogovoru.

Prav na dan odprtja razstave sem dobil vpoklic na služenje vojaškega roka.

Po štiridesetih letih je bila originalna postavitve že precej zbledela in opešana. Moja hči arhitektka Mima Suhadolc Jenko je postavitve obnovila. Držala se je osnovne naravnosti postavitve, vendar se je pri prenovi posluževala vseh sredstev in materialov, ki jih ponujajo moderni časi. Mislim, da je nova vitrina stala skoraj toliko, kot v starih časih celotna ureditev. Tudi to, kar tako, mimogrede. Udarniška postavitve iz leta 1966 je dobila moderno bleščečo preobleko. Po končani prenovi je bila ob štiridesetletnici ureditve Gregorčičeve rojstne hiše manjša slovesnost. Zbralo se nas je nekaj deset povablencev. Z Brankom sva bila precej zasanjana in nostalgična. V spominsko knjigo sva napisala, da se zagotovo vrneva ob osemdesetletnici ureditve Gregorčičeve rojstne hiše!

Branko Marušič je, kot je znano, zgodovinar. Posebej ga zanima, raziskuje in piše o primorski politični zgodovini 19. stoletja tja do začetka in konca prve svetovne vojne. Ta tematika v tistih časih ni bila posebno v modi. Kljub temu je bil Branko med redkimi pobudniki za postavitve muzeja prve svetovne vojne in posebej muzeja soške fronte na Skalnici/Sveti Gori nad Novo Gorico. Muzej naj bi dobil prostor v opuščnem Romarskem domu, ki sestavlja sklop stavb s cerkvijo na vrhu Skalnice. Branko mi je poveril izdelavo idejnega načrta za muzej. Zelo sem se potrudil. Ne vem, če sem kdaj prej ali pozneje s tako vnemo in prizadevnostjo risal načrte za kakšno zadevo. Načrte in maketo muzeja sem izrisal in izdelal, ne spominjam se zakaj, v čudnem merilu 1 : 37,5. Osnovna zamisel muzeja je bil obhod po razstavni brvi, ki se je prepletala po izvotljeni notranjščini obstoječe stavbe. Zasnova je žela vsesplošno zanimanje in priznanje. Precej je bilo o zasnovi objavljenega v takratnem tisku, to se je zdelo mladima nadebudnežema imenitno. Ideja o muzeju prve svetovne vojne na Skalnici je v takratnih političnih in morda tudi finančnih razmerah hitro zbledela in šla v pozabo. Ideja je bila preuranjena. Škoda, Romarski dom na Skalnici/Sveti Gori je še po vseh teh letih zapuščen in prazen. Čez desetletja je bil v Kobaridu narejen lep muzej s tematiko prve svetovne vojne. Urejen je po principih sodobnih muzejskih ureditev. Človeške postave, na primer, so eden glavnih motivov te muzejske postavitve. Ta motiv predvidevajo tudi idejni načrti za muzej na Skalnici, kakor sva ga zasnovala z Brankom daljnega leta 1968. Pročelje stavbe sem v načrtih po vojaško pobarval v črnobelih pasovih. Prav s takim motivom, si je, med drugim, sodobni italijanski arhitekt Mario Botta pridobil svetovno slavo. Jaz sem zamisel razstavne obhodne brvi realiziral dvaindvajset let kasneje ob veliki razstavi o Edvardu Kardelju na Gospodarskem razstavišču v Ljubljani. Tako preskakujejo ideje, tako to je, tako to gre. Razstavno grafiko je prispeval Peter Skalar, tiskovine je oblikoval pokojni Matjaž Vipotnik. Tudi tisti, ki jim ni bilo ne vem kako mar za Kardelja, so pripominjali, da je razstava veliko in prijetno doživetje. Razstava je bila hvaljena in pohvaljena na vseh nivojih. Brez tistih zasnov za Skalnico najbrž ne bi bila taka. No, malo me je zaneslo.

Idejni načrti za Muzej prve svetovne vojne na Skalnici/Sveti gori pri Novi Gorici 1968. Na prerezu skozi muzejsko ureditev je videti del obhodne poti, uniformirane udeležence spopada ob Soči ter vojaško opremo in orožje v številnih naborih. Tla muzeja naj bi bila plastično izpisana s smiselnimi teksti o vojni in posebej spopadu na Soči.

Zunanja podoba obstoječega Romarskega doma je predvidevala poslikavo/grafite v črnobelih pasovih.

Goriški muzej je domoval v gradu Kromberk. Srčika muzeja je še sedaj v tem gradu, čeprav sedaj Muzej deluje tudi na nekaterih drugih lokacijah. Grad je bil v obeh vojnah precej prizadet, kakšne originalne opreme v gradu ni bilo več. Ko sem bil prvič tam, so ravno pozidavali enega od grajskih vogalnih stolpov. Branko se je odločil, da naj bi bile v gradu poročne sobe. Mogoče ga je na to misel napeljal tudi kdo z novogoriške občine. Dva prostora v prvem nadstropju sta bila izbrana za ta namen. Razen novih vrat in novih tlakov iz lesa in opeke je bila vsa oprema pripeljana iz raznih depojev muzeja. Večina pohištva je pripadala takoimenovanemu »altdojč« stilu, ki je bil v modi ob koncu 19. stoletja. Med poznavalci tako pohištvo ni posebno cenjeno, pred tolikimi desetletji je bilo še toliko manj. To sva razpostavila po obeh prostorih, kakor se nama je zdelo najbolj primerno. Po stenah sva obesila nekaj starejših oljnih podob. Najimpozantnejša je bila velika slika mladoletnega cesarja Franca Jožefa I. Branko je nekoliko okleval s to sliko, češ, da bi lahko vznemirila kakšnega strogorednega tovariša. Kolikor vem, ni bilo po tej strani nikoli nobenih sitnosti. Na koncu sem Branku predlagal, da bi na okna namestili rdeče žametne zavese. Branko je bil takoj za stvar s pripombo, da mora preveriti, kakšne so finančne možnosti muzeja! Poročne sobe na gradu Kromberk so postale na Primorskem in celo po celi Sloveniji precej popularne. Menda naj bi bili to najprijetnejši in najlepši prostori te vrste pri nas. Kasneje so primat, tako se mi zdi, prevzeli podobni prostori na dvorcu Zemono pri Vipavi. Poročne sobe na

gradu Kromberk so še dandanašnji prav take, kot sva jih razpostavila z Brankom pred skoraj štiridesetimi leti.

V časih, ki jih popisujem, sem se spoprijateljil tudi z Brankovim bratom Ancijem, ki je bil takrat še zaposlen pri novogoriški Komunalni. Mizarska delavnica pri tem podjetju naj bi ne bila dovolj izkoriščena, zato sta z direktorjem Žarkom Boletom prišla na misel, da bi v tej delavnici izdelovali krste. Narisal sem precej enostavno in ceneno zasnovo za take izdelke. Narejenih je bilo v mizarski delavnici Komunale vsaj šest prototipov, morda je bil narejen še kakšen več. Zaradi ovalne oblike jih je Anci krstil za »nelsonovke«. Podobne naj bi bile nekoliko ovalni obliki kosa jambora z Nelsonove ladje Victoria, v katerem je bil pokopan. S temi krstami je bilo pri Komunalni veliko vznemirjenja in še več zabave. Poleg obvezne črne barve so bile pobarvane še v drugih barvah. Nekatere so bile prav veselega videza. Trdnost krst smo preverjali v živo. Medtem je dobila mizarska delavnica precej naročil in so misel na izdelavo krst opustili. Nekega dne smo se odpravili direktor Bole, Anci in jaz v tovarno pogrebne opreme Menina pri Kamniku. Menina je prototipe krst odkupila, jaz sem dobil za tiste čase zelo spodoben avtorski honorar. Izdelovali jih pri Menini niso nikoli. Odkupili so jih v izogib morebitne konkurence. Kje so končale novogoriške »nelsonovke«, seveda ne vem.

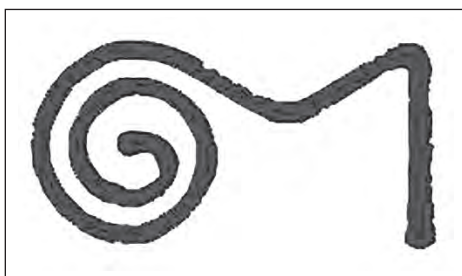
Bivša dve nadstropji visoka viteška dvorana gradu Kromberk je bila kmalu po končani drugi vojni predeljena z betonskim stropom na pol. S tem je grad pridobil precejšno tlorisno površino. Kasneje so mnogi poklicani stikali glave in premišljevali, če bi kazalo strop podreti in narediti spet poprejšnji volumen viteške dvorane. V pomoč so bile stare fotografije notranjščine gradu Kromberk. Nazadnje je prevladalo mnenje, da novi predelni strop ostane. V spodnjem delu bivše viteške dvorane naj se uredi umetniška galerija. Nov strop so sredi prostora podpirali štirje neugledni

Notranjščina galerije na kromberškem gradu (1972).

betonski stebri. Branko se je strinjal, da jih nekoliko odebelimo in povežemo med seboj z loki tako, da bi nastal svojevrsten baldahin. Rečeno, storjeno. Vse je bilo narejeno iz votle opeke in seveda prav nič ne prispeva k trdnosti in statiki stavbe, gre za čisti oblikovalski formalizem, kakor so ga prakticirali vsi zgodovinski arhitekturni slogi. Galerija je bila dopolnjena še z novim kasetnim tlakom iz lesa in opeke, opremo za obešanje slik in škatlasto strukturiranim svetilom.

Zaščitni znak Goriškega muzeja (okrog leta 1985).

Nekateri umetnostni kritiki so ureditev galerije uvrščali med znanilce kasneje precej modnega »postmodernizma« v arhitekturi. To je bila arhitekturna usmeritev, ki se je navdihovala po motivih preteklih stilnih obdobij. Ko sem bil zadnjikrat na gradu, je bila galerija še prav taka, kot je bila ob odprtju leta 1972.

Enkrat, ne spominjam se natančno, kdaj je to bilo, mi je Branko omenil, da bi bilo lepo, če bi imel Goriški muzej svoj zaščitni znak. Črki »G« in »M« sem nekako zvil in spojil med sabo tako, da nekoliko spominjata na starodavni spiralno navit nakit, pasno spono, broško ali nekaj podobnega. Nekoliko nazobčana linija naj bi še dodatno koketirala s starostjo in preteklostjo. Znak je bil sprejet in je še sedaj v rabi. Ko sem ga prvič pokazal muzejski posadki, je bil zraven hišni arheolog Drago Svolfšak. Menda je rekel: »Oh, pa menda vendar ne!« Potem je izginil in se kmalu vrnil s kosom antične opeke, na katerem je bil vtisnjen skoraj identičen znak, kot sem ga pravkar razkazoval muzealcem. Mislim, da smo bili vsi presenečeni, če ne skoraj prepadeni ob tolikšnem naključju. Ne vem, v take domneve se nerad spuščam, mogoče vendarle vse skupaj le ni bilo samo naključje. Opeka se mora nahajati nekje v muzejskih depojih.

Vsega, kar sva se lotevala in naredila, ne kaže naštevati. Med drugim sem narisal tudi predlogo za ploščo, posvečeno Brankovemu očetu dr. Francu Marušiču, ki je nameščena na Marušičevini v Solkanu. Bila so to leta plodnega in veselega obojestranskega sodelovanja. Ne spominjam se, da bi med nama kdaj prišlo do kakšnega nesporazuma, kaj šele spora, čeprav ni rečeno, da sva se v vseh nazorih zmeraj ujemala. Nepozabni so debatni popoldnevi in večeri o vsemogočem, kjer se nama je ponavadi pridružil še Anci. Ob tem sem precej revidiral in dopolnil svoje gimnazijsko znanje zgodovine. Na Goriškem sem se počutil skoraj kot doma, najbrž tudi zato, ker je bila moja mati rojena na Uhanjah pri Ajdovščini.

Konec sedemdesetih let mi je Branko poveril izdelavo načrtov za njegovo hišo v okviru Marušičevine v Solkanu. V bistvu je šlo za adaptacijo gospodarskega poslopja na dvorišču omenjene posesti. To se mi je zdelo veliko priznanje in zupanje, saj se s podobnimi nalogami nisem ne vem kako ukvarjal. Mogoče ni šlo čisto vse po načrtih, a sem z realizacijo vseeno zadovoljen in se mi zdi eno od mojih uspešnih del. Občutek imam, da je domovanje prijetno za bivanje in premore nekaj posebnosti, ki pritičejo arhitekturni ustvarjalnosti, kadarkoli in kjerkoli že je. Je pa tako: okrog hiše je prelepo urejen vrt skoraj park s starimi drevesi in vsemogočim zelenjem in rastlinjem, za katerega neumorno skrbi Brankova soproga Irena (op. u. Irena Marušič). V takem okolju je vsaka arhitektura lepa.

Sčasoma se je Branko naveličal sitnosti in skrbi, ki mu jih je prinašalo direkto-
rovanje in se je v celoti posvetil zgodovinopisju, natančneje: k svoji veliki strokovni
ljubezni, to se pravi zgodovini Primorske v 19. stoletju do začetka in do konca prve
svetovne vojne. Napisal je celo vrsto knjig, ki mi jih je podarjal in sem jih vestno pre-
čital. Junaki njegovega natančnega in studioznega zgodovinopisja so Karel Lavrič,
Anton Gregorčič, Martin Bavčer, Andrej Gabršček, Ernest Klavžar, Matija Doljak,
Marko Anton Plenčič, Henrik Tuma, Josip Tonkli, Anton Černe, Lovro Toman,
Andrej Marušič, Josip Abram, Simon Rutar, Jože Vilfan, če omenim samo neka-
tere. Mnenja sem, da spada Branko Marušič med vodilne zgodovinarje na Sloven-
skem. Uspešno komunicira z zgodovinsko stroko na Slovenskem in onkraj meje.
Število njegovih knjig gre v desetine. Zadnja je v tisku, naslednjo pripravlja. Tako to
je, tako to gre, če kdo ne zna razen *dela* počenjati nič drugega.

Sodelovanje Branka Marušiča z Goriško Mohorjevo družbo

MARIJA ČEŠČUT

V dopisu odboru Goriške Mohorjeve družbe (GMD) z dne 5. aprila 1988 dr. Branko Marušič »predlaga seznam 20 naslovov oziroma tem, ki naj bi izhajali v posebni zbirki. ... Vsako leto naj bi izšlo eno od navedenih del.« Navede še »avtorje predlaganih objav oziroma urednike zbirke, ki bi lahko imela naziv Narod naš dokaze hrani«.

Odbor GMD s predsednikom prof. Dragom Butkovičem je predlog povsem prepričal. Zavedali so se namreč, da se bo *Primorski slovenski biografski leksikon* (PSBL) kmalu zaključil, posamezni sodelavci PSBL so bili strokovnjaki v zgodovinskih vedah in zelo primerni za predlagane teme. Zato je odbor GMD predlog dr. Marušiča sprejel. Med odmorom simpozija *Sveta Gora 1539–1939*, ki je bil 27. oktobra 1989 v frančiškanskem samostanu na Sveti Gori, je predsednik GMD prof. Butkovič v pogovoru z dr. Marušičem in ostalimi odborniki predlagal, naj bi se zbirka imenovala *Naše korenine*. Vsem se je zdelo predlagano ime primerno in tako je že leta 1990 izšel 1. zvezek *Naših korenin* z naslovom »Sveta Gora 1539–1989«, ki je vseboval gradivo omenjenega simpozija. Urednik publikacije je bil Branko Marušič, grafično podobo pa ji je dal Pavel Medvešček, ki je oblikoval vse izdaje zbirke do zadnje (trenutno), 26. po vrsti. Marušič je uredil tudi 9. zvezek *Naših korenin*, sicer »Zbornik ob stoletnici rojstva Alberta Rejca«, Gorica 1998.

Že od vsega začetka je dr. Marušič sodeloval pri *Primorskem slovenskem biografskem leksikonu* (PSBL) na povabilo Marijana Breclja, ki je pripravil načrt za PSBL, sestavil geslovnik in ga predstavil odboru GMD. Ta je predlog sprejel 23. decembra 1972. Ko so po 6. snopiču PSBL nastale mnogotere težave, jih je GMD skušala rešiti tudi tako, da je uredništvo leksikona poverila prof. Martinu Jevnikarju, ki je kot urednik podpisal 7. snopič (1981) in vse, ki so mu do zadnjega, t.j. dvajsetega, sledili, v rednem vsakoletnem izhajanju. Martin Jevnikar je Marušičevo sodelovanje v *Sklepni besedi* k 20. snopiču PSBL leta 1994 tako izpostavil: »Pri iskanju sodelavcev v Sloveniji in pri navduševanju za pisanje člankov ima največ zaslug dr. Branko Marušič, znanstveni svetnik ZRC SAZU iz Solkana, nesebično, požrtvovalno in z navdušenjem je delal za PSBL in pomagal uredniku v vseh potrebah. Samo »Hvala lepa! je premalo«.

Pri GMD je Branko Marušič izdal tudi zgodovinsko antologijo »Goriški spomini«, Gorica 2002, napisal spremno besedilo in uredil publikacijo »Državni - deželni poslanec Anton Černe (1813–1891), ob dvestoletnici rojstva«, Gorica 2013. Opisal je zgodovino Goriške Mohorjeve družbe v publikaciji »Družba sv. Mohorja, Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva družba v slovenskem prostoru (1951–1995)«, Celovec, Celje, Gorica 1996. Z velikim zadoščenjem pa ugotavljamo, da je dr. Ma-

rušič tudi zvest sodelavec koledarja GMD, od leta 1995 ga obogati z vsakoletnim tehtnim prispevkom.

Branko Marušič ima tudi izredne zasluge pri utiranju poti naših znanstvenih publikacij v Slovenijo in pri pridobivanju strokovnjakov v matični domovini, da so se vključili v knjižno delo GMD. Za vso strokovno pomoč in prijateljsko povezanost z Goriško Mohorjevo družbo smo mu iz srca hvaležni!

Gradivo za bibliografijo Branka Marušiča med letoma 1956 in 2018

PETRA KOLENC¹

Zapisati, urediti in objaviti bibliografijo tako plodovitega in vsestranskega pisca, publicista, domoznanca in ne nazadnje zgodovinarja, kot je prof. dr. Branko Marušič, je zagotovo velik zalogaj, posebej če se že pred začetkom popisa zavedaš, da vsega, kar je jubilanat zapisal od svojega osemnajstega leta dalje, ne bo mogoče izslediti ali pa je bilo objavljeno brez podpisa, redko sicer, saj se dr. Marušič nikoli ni »zatekal« k psevdonimom. Se je pa včasih njegovo delo preimenovalo v kolektivno »uredništvo«. Prav zato je morda na tem mestu kljub obsežnosti zajetega v popis dovoljeno rubriko nasloviti z »gradivom« in se tako vnaprej opravičiti za nepopolnost, saj bi z dokončnim naslovom »bibliografija« zagotovo zaobšli kakšno drobno, a pomembno objavo jubilanta, ki je pri svojem delu vedno stremel k natančnosti in dovršenosti. Najsi so to bile še študentske objave v periodičnem oziroma znanstvenem tisku, kjer je »ljubljsko srenjo« obveščal, kaj je novega izšlo na zahodni narodnostni meji ali pa je spomnil na obletnice pomembnih mož in dogodkov. Včasih se je, kot zvedavi opazovalec sveta okoli sebe, obregnil ob grafit, ki ga je navdahnil. Včasih je zgolj opozoril na tiskarsko napako, npr. tisto, ki je župana spremenila v župnika. Tuje mu niso bile niti polemike, v katere se je vedno spuščal opremljen s poznavanjem tematike, o kateri je pisal, velikokrat pa je kritično razmišljal tudi o sodobnih problematikah.

Kronološko sestavljena bibliografija v okviru posameznega leta zajema tiste bibliografske enote, ki so bile objavljene bodisi v **periodičnem tisku** (npr. članek, razprava, poročilo, ocena, besedilo za film, kar je še posebej nakazano z z manjšimi črkami zapisano opombo ob koncu popisane enote, kjer so razloženi tudi drugi podatki o objavljeni enoti, npr. ali gre za soavtorstvo objavljenega besedila ali je članek doživel odziv, odgovor ipd.) bodisi kot sestavni del (poglavje) **monografske publikacije**, krepko tiskana pa so avtorjeva **samostojna dela**. Ob koncu sledijo še avtorjeve posamične objave (gesla) v leksikonih in enciklopedičnih izdajah ter uredniško delo.

Kratice in krajšave imen revij so razrešene tako, kot jih predlagajo slovensko leksikonske izdaje. Nekatera besedila, posebej v koledarjih, so izšla s predhodno letnico, umeščena pa so v leto, kateremu je koledar namenjen. Tudi nekatera druga besedila so umeščena pod leto, v katerem so dejansko izšla, in ne pod letnico, ki je zapisana. Pri nekaterih objavah, prirejenih za bralce dnevnega tiska, so podnaslovi opuščeni.

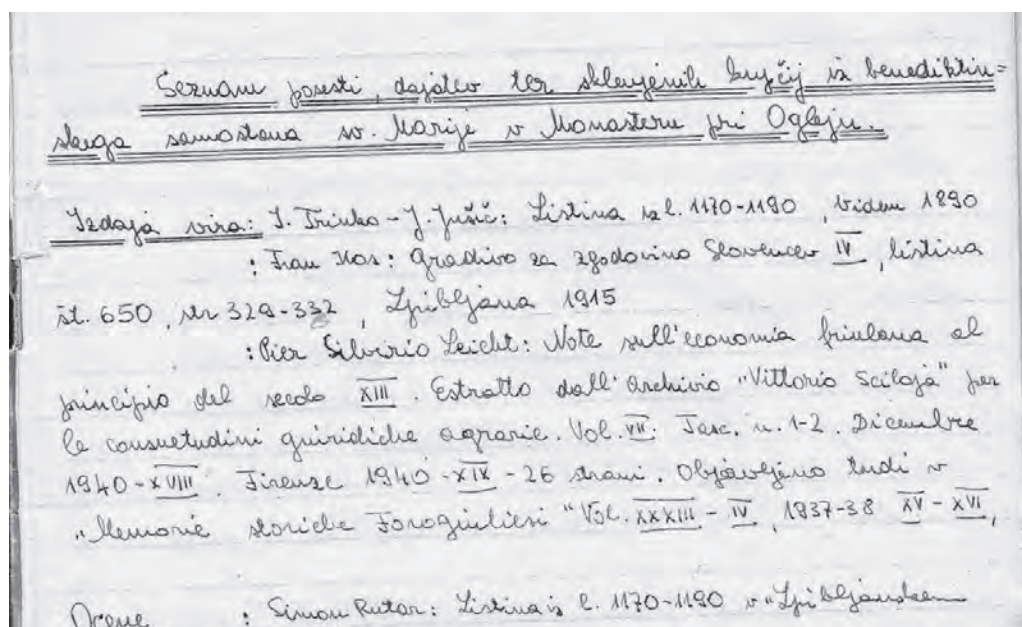
¹ Avtorica bibliografije se na tem mestu zahvaljujem Anji Mugerli za prepis seznama objav, kot ga je v rokopisni obliki vedno sproti z objavljeno enoto beležil Branko Marušič. Seznam je služil kot osnova za pripravo gradiva za bibliografijo.

V bibliografijo ni vključenih prispevkov, ki govorijo o prof. dr. Branku Marušiču, intervjujev, objavljenih v časnikih, prav tako ni vključenih filmov ter videoposnetkov, v katerih je dr. Marušič sodeloval, ob pisanju popolnejše bibliografije pa bo treba upoštevati tudi Marušičeve neobjavljene govore, s katerimi je kot zgodovinar opozarjal na številnih javnih nastopih ter soočanjih in predavanjih, ne samo v slovenskem prostoru, temveč tudi v italijanskem, posebej obmejnem prostoru, kjer je sodeloval bodisi kot slavnostni govornik oziroma kot poznavalec preteklih dogodkov.

Gradivo bo služilo vsem, ki se s preteklostjo primorskega prostora oz. zgodovinske Goriške srečujejo tako pri vsakdanjem znanstvenem in strokovnem delu, kot tistim, ki vedno znova iščejo zgodovinske razlage preteklega, ter vsem, ki se pri svojem javnem delovanju zavedajo pomena preteklosti, posebej tiste na zahodni narodnostni meji. Kajti ni ga primorskega mesta, vasi ali zaselka, ki se ga Marušič v svojem pisanju ne bi dotaknil. Velik poudarek je posvetil tudi primorskim rojakom, nanje je posebej temeljito opozarjal pri pisanju številnih gesel za *Primorski slovenski biografski leksikon*. Gradivo za bibliografijo bo služilo tudi kot pomoč pri dopolnitvi vpisov v vzajemno katalogizacijo COBISS. V času dela za bibliografijo jih je bilo v vzajemni bazi zabeleženih okoli 1.600, kar je dejansko samo nekaj več kot polovica vseh opisanih bibliografskih enot, ki so zajete v pričujoče gradivo. Gradivo bo zagotovo služilo tudi mlajši generaciji raziskovalcev preteklosti, ki je vse prevečkrat zazrta v lastna »novoodkritja«, ne da bi se pri tem zavedala, da so bila številna vprašanja nekoč že načeta.

Širina in poglobljenost raziskanih tematik, ki se jih je v procesu zgodovinjena jubilarant loteval, nam ostajata hkrati vodilo in povod za prihodnje raziskovalne tematike, k preučevanju katerih je vedno znova želel pritegniti mlajše generacije raziskovalcev. Red. prof. dr. Branko Marušič je znanstvenik, na katerega se bomo »pri utiranju novih plezalnih smeri« v zgodovino pisju še dolgo sklicevali, saj ostajajo njegove raziskave v številnih pomenih temeljne.

Prva stran referata Branka Marušiča pri prof. dr. Milku Kosu iz študijskega leta 1958/59.

1. Samostojne objave, članki, razprave in poročila

1956

Dr. Karel Lavrič – buditelj narodne zavesti na Primorskem (1820–1876). – PrimN, št. 11, 9. 3., str. 4. *Letnica rojstva je napačna, prav 1818.*

1957

100 let od rojstva solkanske čitalnice. – PrimN, št. 28, 12. 7, str. 6.

1958

Dr. Henrik Tuma. Ob stoletnici rojstva. – PrimN, št. 27, 4. 7., str. 4.

Pred 90-letnico šempaskega tabora. – PrimN, št. 33, 15. 8., str. 6.

1959

Göbbelsov tajni dnevnik. – PrimN, št. 5, 6. 2., str. 8. *Por.*

Jože Srebrnič revolucionar, v zaporih in taboriščih je preživel 17 let. – PrimN, št. 9, 6. 3., str. 3.

Goriški zbornik 1947–1957. – Kron, 7/1959, str. 56. *Por.*

Rudolf Klinec: Marija v zgodovini Goriške. – Kron, 7/1959, str. 56. *Por.*

Zgodovina goriške nadškofije 1851–1951. – Kron, 7/1959, str. 128. *Por.*

Elio Apih: *La societa triestina nel secolo XVIII.* – Kron, 7/1959, str. 128. *Por.*

Brda, 25. maja 1958. – Kron, 7/1959, str. 191. *Por.*

Vogrsko, 15. septembra 1958. – Kron, 7/1959, str. 191. *Por.*

Studi Goriziani. – Kron, 7/1959, str. 191. *Por. o zv. 24/1948–1958.*

Gorizia nel medioevo. – Kron, 7/1959, str. 191. *Por.*

Gorizia viva. Venticinque tavole dai disegni seicenteschi di Giovanni Maria Marussig. – Kron, 7/1959, str. 191. *Por.*

Jadranski koledar 1957. – Kron, 7/1959, str. 191–192. *Por.*

Kulturni odmevi. – Kron, 7/1959, str. 192. *Por. o št.1/1958.*

Kulturni odmevi. – Kron, 7/1959, str. 192. *Por. o št. 2/1958/1959.*

1960

Franc Šušteršič: V objemu podzemlja. – PrimN, št. 16, 13. 4., str. 4. *Por.*

Zaupni dnevnik grofa Ciana. – PrimN, št. 26, 22. 6., str. 4. *Por.*

Pred 40 leti so požgali Narodni dom v Trstu. – PrimN, št. 29, 13. 7., str. 5.

Mikužev »Pregled zgodovine NOB v Sloveniji«. – PrimN, št. 39, 21. 9., str. 4. *Por.*

1961

Bolnica »Franja«. – PrimN, št. 3, 18. 1., str. 5. *Por.*

Bogo Grafenauer, Zgodovina Slovencev. – PrimN, št. 8, 22. 2., str. 8. *Por.*

Studi Goriziani. – Kron, 9/1961, str. 64. *Por. o zv. 25/1959 in 26/1959.*

Knjiga o tržaškem vprašanju. – PrimN, št. 20, 17. 5., str. 5. *Por. o knjigi dr. Janka Jerija.*

Rimske najdbe v Lokvah. – PrimN, št. 25, 21. 6., str. 6. *Napaka v naslovu, prav je v Lokah.*

Najdbe v Lokah. – PrimN, št. 26–27, 30. 6., str. 12.

Pregled delovanja organizacije Rdečega križa Slovenije v goriškem okraju (1944–1960). – Nova Gorica, Okrajni odbor RKS Gorica, 109 strani, 4°. *Cikl.*

Bukovica-Volčja Draga v boju za svobodo. – Kron, 9/1961, str. 192. *Por.*

Jugoslovanski zgodovinarji na Goriškem. – PrimN, št. 50, 13. 1., str. 3.

Doneski k biografiji dr. Karla Lavriča. – ZČ, 14/1960, str. 196–202.

1962

Stoletnica tolminske čitalnice 1862–1962. Bivanje dr. Karla Lavriča v Tolminu. – JKol 1962, str. 178–181.

Prof. dr. Metod Mikuž: Druga svetovna vojna. – PrimN, št. 17, 18. 4. str. 5. *Por.*

Pred 250-letnico tolminskega punta in 20-letnico vstaje na Primorskem. – PrimN, št. 44, 24. 10., str. 6 in 8.

Jadranski koledar 1961. – Kron, 10/1962, str. 62. *Por.*

Studi Goriziani. – Kron, 10/1962, str. 62–63, *Por. o zv. 27/1960 in 28/1960. Poročilu je priložena vest o izidu nekaterih krajevnih izdaj (Avtopromet Gorica, Elektro Gorica, Tekstilna Ajdovščina, Fructal, partizanski tabor na Lokvah, o Francetu Bevku in Edvardu Rusjanu).*

Skopo, 24. julija 1960. – Kron, 10/1962, str. 64. *Por.*

Lavra Kraker, L'attivita giornalistica di Domenico de Manzoni. – Kron, 10/1962, str. 191–192. *Por.*

Donge l'Isunz. – Kron, 10/1962, str. 192. *Por.*

1963

Ob stoletnici »Umnega gospodarja« (1863–1963). – JKol 1963, str. 209–220.

Ob stoletnici »Goriškega oglednika«. – Kron, 11/1963, str. 101–106.

Za zблиžanje sosednjih kultur. Brecljev članek o Gradniku v goriški reviji »Studi Goriziani«. – PrimN, št. 25, 18. 10., str. 8.

Pred 145 leti se je rodil eden najpomembnejših slovenskih politikov na Primorskem dr. Karel Lavrič, najprej deležen nemške vzgoje je postal pozneje slovenski narodni buditelj. – PDK, št. 273, 17. 11., str. 3 in 6.

1964

- Rimska cesta v Vipavski dolini. – JKol 1964, str. 132–136.
- Slovenci v Avstriji, Italiji in na Madžarskem. – 7D (priloga Večera), št. 2, 17. 1., str. 2.
- Drobec iz naše bližnje zgodovine. Deset številke »Goriške straže« leta 1918 važen vir za tedanje dogodke na Goriškem. – PDK, št. 34, 9. 4, str. 3 in št. 35, 11. 2., str. 3.
- Na Goriškem v drugi polovici l. 1918. – PDK, št. 38, 39, 41–45.
- Še o znamenitih vipavskih možeh. – PrimN, št. 8, 21. 2., str. 8.
- Kako je pred 20 leti na Primorskem nastal Rdeči križ Slovenije. – PDK, št. 136–139.
- Kratke iz Domovine. – PDK, št. 143–145.
- Nemec Snežnici v spomin. – Vestnik glasilo glavnega odbora RKS, 11/1964, št. 2, str. 54–55.
- Še ob petdesetletnici sarajevskega atentata. Eden sarajevskih junakov Čabrinović, je živel tudi v Trstu. – PDK, št. 154, 3. 7., str. 3.
- Arheološka odkritja v dolnjem Posočju. – Delo, št. 217, 11. 8., str. 5.
- Kako je pravzaprav? – PrimN, št. 33, 14. 8., str. 7. *O ustanovitvi čitalnice v Podragi.*
- Beneška Slovenija v besedi in podobi. – NRazgl, št. 17, 5. 9., str. 332. *Por. o razstavi.*
- Vloga Goriškega muzeja. Odprli so na novo postavljeni oddelek. – Delo, št. 250, 22. 9., str. 5.
- Saggio di bibliografia slovena sul Goriziano. – Studi Goriziani, 35/1964, str. 61–76.
- Ivan Marija Marušič (1641–1712). – Kron, 12/1964, str. 120–127.
- Dosedanje in bodoče delo goriškega zgodovinarja in zgodovinopisja. – GorKnjiž, 1/1963, št. 3–4, str. 19–31.
- Doneski k bibliografiji o tolminskem puntu 1713. Leta. Ob 250-letnici. – GorKnjiž, 1/1963, št. 3–4, str. 32–39.
- Sovjetska Zgodovina Jugoslavije v dveh zvezkih (Moskva, 1963). – GorKnjiž, 1/1963, št. 3–4, str. 41–42. *Por.*
- Ob izidu 3–4. številke Goriškega knjižničarja. – PDK, št. 230, 10. 10., str. 2.
- Plesne prireditve pred sto leti. – PrimN, št. 43, 23. 10., str. 9.
- Na Montaž in Viš. – PV, 64/1964, str. 497–503.
- Una bandiera 1883–1963. Club alpino italiano. Sezione di Gorizia, Gorizia 1964. – PV, 64/1964, str. 521–523. *Por.*
- Potrebujemo revijo? – PrimN, št. 46, 13. 11., str. 13.
- Andrej Gabršček: ob stoletnici rojstva. – GorKnjiž, 2/1964, št. 1–2, str. 5–35. *Ponatis v PČP (str. 364–376).*
- Ivan Trinko: Spisi. Publikacija Založništva tržaškega tiska. – Delo, št. 333, 9. 12., str. 9. *Por.*
- Historiografska pota pri sosedih. Zapisek o letošnjih prizadevanjih na področju zgodovine v deželi Furlaniji-Juljski krajini. – Delo, št. 347, 23. 12., str. 5.
- Dosedanje delo in bodoče naloge goriškega zgodovinarja in zgodovinopisja. – Kron, 12/1964, str. 145–151. *Dopolnjeno besedilo članka, objavljenega v GorKnjiž (1/1963, št. 3–4, str. 19–31).*

1965

- Andrej Žnidarčič (1835–1913). – JKol 1965, str. 193–198.
- Svetniku Komavcu v spomin. – PDK, št. 32, 7. 2., str. 9. *O Albertu Komavcu.*
- Še enkrat o »pomanjkljivostih«. – Delo, št. 45, 17. 2., str. 2. *O toponomastičnih spodrslijah.*
- Kako si je Andrej Gabršček prizadeval, da bi postal jugoslovanski senator. Ob nedavni stoletnici rojstva. – PDK, št. 62–65.
- Gradnikova bibliografija (sestavil Marijan Breclj). – PDK, št. 86, 11. 4., str. 3. *Por.*
- Iniziativa Isontina. – NRazgl, št. 8, 8. 5., str. 180. *Por.*
- Divina commedia v slovenščini. Prevodi Frana Zakrajška. GorKnjiž, 2/1964, št. 3–4, str. 27–33. *Ponatis v PČP (str. 311–319).*
- Dantejeva proslava. – Delo, št. 169, 25. 6., str. 5.
- Goriški muzej. – Delo, št. 208, 3. 8., str. 5.
- Bibliografija tiska NOV na Primorskem. – Delo, št. 209, 4. 8., str. 5.
- Prva letošnja številka revije *Studi Goriziani*. – NRazgl, št. 16, 28. 8., str. 325.
- Dr. Anton Gregorčič – Andrej Gabršček**, Nova Gorica, GM, 1965, 14 strani. *Cikl.*
- Trentarski muzej. – PV, 65/1965, str. 417–418.
- »Domovina« (1867–1869). – Kron, 15/1965, str. 48–64 in 127–139.
- Prispevki k zgodovini idrijske realke. – IdrRazgl, 10/1965, št. 3, str. 116–118.
13. zborovanje slovenskih zgodovinarjev v Novem mestu. – PDK, št. 259, 31. 10., str. 3.
- Prispevek k bibliografiji o naših gorah. – PV, 65/1965, str. 520–521. *O biltenu podružnice ital. planinskega kluba (CAI) v Gorici (1922–1928).*
- Tuja članka o Soški dolini. – PV, 65/1965, str. 522. *Članka Celsa Macorja in Ane Šturm.*
- Sarajevski dnevi jug. zgodovinarjev od 16. do 18. novembra. – PDK, št. 297, 15. 12., str. 3.

1966

- Družba za izdajanje listov Soča in Primorec. – JKol 1966, str. 181–184. *Ponatis v PČP (str. 165–172).*
- Dr. Karel Lavrič v pesmi. – JKol 1966, str. 190–194. *Dopolnjeni ponatis v PČP (str. 289–297).*
- Dante pri Slovencih v letu 1965. – PDK, št. 7, 9. 1., str. 2 in 3.
- Izšla je slovenska planinska bibliografija Gore v besedi, glasbi in podobi. – PDK, št. 71, 25. 3., str. 3. *Por.*
- Dve bibliografiji o Danteju pri Slovencih. – PDK, št. 73, 27. 3., str. 3 in 7.
- Posočje in Goriška. – GorSreč, 1/1966, št. 1, str. 12–16.
- Osvoboditev Slovenskega primorja. – GorSreč, 1/1966, št. 1, str. 55–56. *Por.*
- Bazoviški spomenik. – GorSreč, 1/1966, št. 1, str. 56–57. *Por.*
- Dvajset let v svobodi. – GorSreč, 1/1966, št. 1, str. 57. *Por.*
- Gorizia e la sua provincia Isontina. – GorSreč, 1/1966, št. 1, str. 59. *Por.*

- Zakaj kar potihem? – Delo, št. 125, 12. 5., str. 2. *O prireditvah v Novi Gorici.*
- V Novi Gorici so zborovali muzealci iz vse Slovenije. – PDK, št. 137, 11. 6., str. 3.
- Bibliografija o problemih pokrajin ob zahodni meji SFRJ (1951–1962). – Razprave in gradivo, INV, 4–5/1966, str. 315–368. *Pregled zajema obdobje 1951–1955. Nadaljevanje do leta 1962 ni bilo objavljeno.*
- Veliki tolminski punt v zgodovinski literaturi. – Kron, 14/1966, str. 8–11.
27. številka Iniziative Isontine. – GorSreč, 1/1966, št. 2, str. 45. *Por.*
- Stiki jugoslovanskih in italijanskih historikov. – GorSreč, 1/1966, št. 2, str. 47–48.
- Še o Kavčičevi razstavi v Novi Gorici. – GorSreč, 1/1966, št. 2, str. 50–51.
- Prišpevek k planinski biografiji Zorka Jelinčiča. – PV, 66/1966, št. 9, str. 409–412.
- O tebi dom seljakov skromnih, nesmrtni venec rad bi zvil. Gregorčičeva hiša – spominski muzej. – V: Gregorčičeva rojstna hiša na Vrsnem, [Nova Gorica, Tolmin], Odbor za odkup Gregorčičeve rojstne hiše na Vrsnem, 1966, str. 4–10.
- Istarski mozaik. – GorSreč, 1/1966, št. 3, str. 61–62. *Por.*

1967

- Na Primorskem ob razpadu Avstro-Ogrske. – JKol 1967, str. 153–159.
- Stoletnica plebiscita v Beneški Sloveniji. – GorSreč, 1/1966, št. 4, str. 30–38. *Del članka je objavljen v PDK (št. 66, 19. 3., str. 7–10). Ponatis v PČP (str. 55–67).*
- Bibliografija nemških del o Goriški dr. Franca Kollerja. – GorSreč, 1/1966, št. 4, str. 69–70.
- Razprave in gradivo. Inštitut za narodnostna vprašanja v Ljubljani (1966, št. 4–5). – GorSreč, 1/1966, št. 4, str. 70–71. *Por.*
- Studi Goriziani, gennaio–giugno 1966, vol. 39. – GorSreč, 1/1966, št. 4, str. 71. *Por.*
- Sto let prvega slovenskega političnega lista na Goriškem. – GorSreč, 1/1966, št. 4, str. 72. *O tedniku Domovina.*
- Politično sporno ime neke ulice v Novi Gorici. – GorSreč, 2/1967, št. 5, str. 19–20.
- O nekem problemu muzejske službe. – GorSreč, 2/1967, št. 5, str. 40–41.
- Bibliografija partizanskega tiska na Primorskem. – GorSreč, 2/1967, št. 5, str. 45–46. *Por.*
- Zgodovina Goriške Mohorjeve družbe. – GorSreč, 2/1967, št. 5, str. 48. *Por.*
- Članek o dr. Kugyju. – PV, 67/1967, str. 187. *Por.*
- Nezadovoljivo samozadovoljstvo. – GorSreč, 2/1967, št. 6, str. 8–10. *Soavtor Marjan Tavčar. O nezainteresiranosti javnosti.*
- Slovenska knjiga pod fašizmom. – GorSreč, 2/1967, št. 6, str. 42–44. *Ponatis v PČP (str. 219–227).*
- Most 1966. – GorSreč, 2/1967, št. 6, str. 45–46. *Por. o tržaški reviji.*
- Kugyjevi spomini. – GorSreč, 2/1967 št. 6, str. 47. *Por.*
- Bibliografija slovenskih primorskih koledarjev. – GorSreč, 2/1967, št. 6, str. 47–48. *Por.*

- Pred sto leti so v Solkanu ustanovili čitalnico. – PDK, št. 179, 30. 7., str. 3.
- Neprimeren plakat v Novi Gorici. – Delo, št. 207, 2. 8., str. 2.
- Ob dveh jubilejih. – GorSreč, 2/1967, št. 7, str. 1–3. *Jubileja priključitve in nastanka Nove Gorice.*
- Nastop brezposelnih delavcev v Renčah leta 1934. – GorSreč, 2/1967, št. 7, str. 48–49.
- Ob izidu knjige dr. Franca Juriševiča *Zgodovina pošte na Primorskem in v Istri.* – PDK, št. 197, 22. 8., str. 4.
- Petnajst »uradnih« let Goriškega muzeja v Novi Gorici. – PDK, št. 207, 2. 9., str. 2.
- Solkanska čitalnica. – V: *Stoletnica Slovenske čitalnice v Solkanu 1867–1967*, Solkan-Nova Gorica, KO SZDL, 1967, str. 6–12.
- Iz zapisnikov občnih zborov »Slovenske čitalnice v Solkanu« po prvi svetovni vojni. – V: *Stoletnica Slovenske čitalnice v Solkanu ...*, str. 20–23.
- Kulturnoprosvetno življenje Solkana po osvoboditvi. – V: *Stoletnica Slovenske čitalnice v Solkanu ...*, str. 28–32.
- Solkanski rojak dr. Marko Anton pl. Plenčič (1705–1786). – GorSreč, 2/1967, št. 8, str. 31–40. *Soavtor Ivan/Janez Marušič.*
- Solkanski rojak dr. Marko Anton pl. Plenčič (1705–1786)**, Solkan-Nova Gorica 1967, 27 strani. *Ponatis iz revije GorSreč. Soavtor Ivan/Janez Marušič.*
- Pred sto leti ustanovljena slovenska čitalnica v Kanalu ob Soči. – PDK, št. 243, 14. 10., str. 3 in 6. *Ponatis v Kanal ob Soči, Berila zv. 2, Nova Gorica, GM, 2006, str. 59–63.*
- Ob dveh proslavah narodnostnega prebujanja na Primorskem. – GorSreč, 2/1967, št. 8, str. 50–51. *V Solkanu in Kanalu.*
- Še enkrat: »Kličejo nas pomembne obletnice«. – PrimN, št. 48–49, 25. 11., str. 18.

1968

- Dr. Karel Lavrič. Ob stopetdesetletnici njegovega rojstva. Ob stoletnici šempaskega tabora. – JKol 1968, str. 111–117.
- 1968 – leto pomembnih jubilejev – PrimN, št. 5, 27.1., str. 8.
- Novi turistični prospekt Goriške je vreden pohvale, a tudi tehtnih pomislekov – PrimN, št. 5, 27. 1., str. 8.
- Slovenska televizija in kultura v provinci. – GorSreč, 2/1967, št. 9–10, str. 23–24.
- Odmevi oktobrske revolucije na Piavi. – GorSreč, 2/1967, št. 9–10, str. 69–71. *Ponatis v PČP (str. 188–197).*
- Ivan Regent. – GorSreč, 2/1967, št. 9–10, str. 74.
- Andrej Žnidarčič (1835–1913). – PrimN, št. 7, 10. 2., str. 8.
- Čitalniško gibanje na Primorskem in nastanek Narodne čitalnice v Rihemberku, str. 410. – V: *Ob stoletnici rihemberške čitalnice. Ob stoletnici kulturnoprosvetnega delovanja v Braniku.* Branik, Izdala Goriška srečanja, 1968.
- Nastanek Narodne čitalnice v Rihemberku. – V: *Ob stoletnici rihemberške čitalnice ...*, str. 11–17.

- Društveno življenje v Rihemberku pred prvo svetovno vojno. – V: Ob stoletnici rihemberške čitalnice ..., str. 26–28.
- Društveno življenje v Rihemberku pred prvo svetovno vojno in med narodnoosvobodilnim bojem. – V: Ob stoletnici rihemberške čitalnice ..., str. 29–32.
- Dr. Karel Lavrič (1818–1876). – PrimN, št. 9, 24. 2., str. 8.
- Ob proslavah rihemberške stoletnice. – PrimN, št. 10, 2. 3., str. 10.
- Dogodki na tržaški »Revoltelli« marca 1914. – V: Jugoslavenski narodi pred prvi svetski rat, Posebna izdanja SANU, knjiga 416, Odeljenje društvenih nauka, knjiga 61, Beograd 1967, str. 513–520. *Ponatis v PČP (str. 173–183).*
- Proslava stoletnice rihemberške čitalnice. – GorSreč, 3/1968, št. 11, str. 44–45.
- Deseti zvezek Slovenskega biografskega leksikona. – GorSreč, 3/1968, št. 11, str. 46. *Por.*
- Istarski mozaik 1967. – GorSreč, 3/1968, št. 11, str. 47. *Por.*
- Riječka revija. – GorSreč, 3/1968, št. 11, str. 47. *Por.*
- Ob stodvajsetletnici »Slavjanskiga bravniga društva« v Gorici. – PDK, št. 113, 12. 5., str. 1.
- Stoletnica čitalnice v Podragi. – PrimN, št. 22, 25. 5., str. 8.
- Pri »Podrobniku« nad Podmelcem so počastili pisatelja Šorlija. – PDK, št. 140, 13. 6., str. 3.
- 100-letnica tabora pri Šempasu. – PDK, 9. 6. 1968 (priloga Prosveta), str. III.
- Na Veliki Otavi pred sto leti. – PrimN, št. 25, 15. 6., str. 9.
- Stoletnica čitalnice v Vipavskem Križu in Vrtojbi. – PrimN, št. 25, 15. 6., str. 9.
- Goriški muzej. – V: Goriški zbornik. Ljubljana, Delavska enotnost, [1968], str. 87–94.
- Likovna razstavna dejavnost. – V: Goriški zbornik ..., str. 99–100.
- In memoriam ... – V: Goriški zbornik ..., str. 107–118.
- Ali smo Primorci še Slovenci? – GorSreč, 3/1968, št. 12, str. 13–14.
- O malo znanih in pozabljenih dogodkih naše preteklosti. – GorSreč, 3/1968, št. 12, str. 52–53.
- Čitalnica v Cerknem. – PrimN, št. 28, 6. 7., str. 8.
- Pred stoletnico šempaskega tabora. – PDK, št. 157–164.
- Slovenskim zgodovinarjem v pozdrav. – PrimN, št. 37, 7. 9., str. 1.
- Šempaski tabor. – V: Ernest Klavžar: Tabor pri Šempasu 18. oktobra 1868. Nova Gorica 1968, str. [11–23]. *Faksimilirana izdaja publikacije iz leta 1868.*
- Dr. Karel Lavrič. Misli o narodnosti. – Zaliv, 1968, št. 12–13, str. 98–105.
- Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja. – PDK, št. 296, 22. 12., str. 27 in 32.
- Danes v Vipavi spominski plošči Štefanu Kociančiču in Juriju Grabrijanu. Plošči so pred 30 leti odstranili fašisti. – PDK, št. 299, 28. 12., str. 3.
- Stopetdeseta obletnica rojstva Štefana Kociančiča. – PDK, št. 300, 29. 12., str. 3 in 7.

Iz ilegalnih protifašističnih listov 1918–1941. – Zaliv, 1968, št. 14–15 [izredna številka], str. 63–68.

Ob stopetdesetletnici rojstva dr. Karla Lavriča (odlomki iz govora ob odkritju Lavričevega spomenika v Novi Gorici 19. 10.). – Kaplje, 1968, št. 12–13, str. 207–209.

Koliko revij ima Primorska? – PDK, št. 12, 15. 1., str. 3.

Primorske revije. – GorSreč, 3/1968, št. 15–16, str. 78–79.

Srečanje v Tupelčah. – GorSreč, 3/1968. št. 15–16, str. 78.

Tržaško-goriška Mladika v letu 1968. – GorSreč, 3/1968, št. 15–16, str. 77.

O Bevkovem Tolminskem puntu. – GorSreč, 3/1968, št. 15–16, str. 76–77.

Dokumenti iz »prevratnih dni« na Goriškem. Ob petdesetletnici. – GorSreč, 3/1968, št. 15–16, str. 68–71.

1969

Ob stoletnici prvega slovenskega kulturnoprosvetnega društva v Štandrežu. – JKol 1969, str. 185–187.

Ponovno o jubileju čitalnice v Podragi. – PrimN, št. 7, 8. 2., str. 9.

Manjšinec in jaz. – Srečanja, 4/1969, št. 17, str. 31–34. *Ponatis v ZZR (str. 86–91).*

Štefan Kociančič in Jurij Grabrijan. – Srečanja, 4/1969, št. 17, str. 50–51.

Ponovne pripombe h krajevnomu leksikonu Slovenije. – Srečanja, 4/1969, št. 17, str. 52–53.

Dr. Engelbert Besednjak. – Kaplje, 1969, št. 14, str. 45–46.

Ob stoletnici slovenske čitalnice v Štandrežu. – PDK, št. 125 in 127. *Ponatis v PČP (str. 68–78).*

Briški tabor 25. aprila 1869, četrti slovenski tabor. – V: Ne vdajmo se! Ob stoletnici briškega tabora 1869–1969. Dobrovo, Pripravljalni odbor, 1969. str. 5–29.

Dunajsko pismo. – Zaliv, 1969, št. 18–19, str. 131–132.

Pred sto leti so goriški Slovenci ustavili politično društvo »Soča«. – PDK, št. 202, 31. 8., str. 6 in št. 203, 2. 9., str. 5.

Štandreška čitalnica. – Srečanja, 3/1969, št. 19, str. 73.

[Dodatek k članku J. Perat, K. Vončina. Izpod Goljakov s smučmi na Kuk in Matjur.] – Srečanja, 3/1969, št. 19, str. 65.

Sto let kmetijske šole in kmetijskega zavoda v Gorici. – Srečanja, 3/1969, št. 20, str. 5–18.

V Opatjem selu so odkrili ploščo zaslužnemu politiku dr. D. Marušiču. – PDK, št. 215, 14. 9., str. 5.

Razvoj političnega življenja goriških Slovencev od uvedbe ustavnega življenja do prvega političnega razkola. – ZČ, 23/1969, str. 1–30 in 211–256.

Spomini istrskega javnega delavca dr. Boža Milanovića. – PDK, št. 288, 14. 12., str. 3.

»Studi Goriziani«, supplemento V–IX. – ZČ, 23/1969, str. 169–171. *Por.*

1970

- Goriško pevsko društvo »Slavec«. – JKol 1970, str. 183–190. *Ponatis v PČP (str. 106–121).*
- Prispevek k biografiji Petra Podreke. – JKol 1970, str. 196–201. *Ponatis v PČP (str. 198–310).*
- C. Macor, Giulio Kugy – Lo scopritore delle Alpi Giulie. – PV, 70/1970, str. 46. *Por.*
- Goriška Furlanija v delih Štefana Kociančiča. – Zaliv, 1969, št. 20–21, str. 142–147; št. 22–23, str. 47–53. *Ponatis v PČP (str. 266–279).*
- Pred desetimi leti je umrl pisatelj dr. Ivan Pregelj. – PrimN, št. 7, 7. 2., str. 7.
- Pred stoletnimi jubileji nekaterih primorskih taborov. – PDK, št. 33, 8. 2., str. 3 in 5.
- Razprava o jeziku zamejskih Slovencev. – PDK, 15. 2. 1970, št. 39, str. 3.
- Societât Filologiche Furlane. – Srečanja, 4/1969, št. 21–22, str. 70–72.
- Dalmatinova Biblija v Gorici. – PDK, št. 69, 22. 3., str. 5.
- Sežanski tabor 29. maja 1870. leta. – V: Ob stoletnici sežanskega tabora 1870–1970, Sežana, Pripravljalni odbor, 1970, str. 5–16. *Objavljeno kot Pred stoletnico sežanskega tabora v PDK (št. 115, 17. 5., str. 6 in št. 116, 23. 5., str. 4 in 6).*
- Dva prevoda Kugyja v italijanskem jeziku. – PV 70/1970, str. 304–305. *Por.*
- Lenin o londonskem paktu iz leta 1915. – Srečanja, 5/1970, št. 23–24, str. 12–13. *Ponatis v PČP (str. 184–187).*
- Publikacije ob proslavah stoletnih jubilejev nekaterih čitalnic na Primorskem. – Srečanja 5/1970, št. 23–24, str. 62.
- Prosvetni zbornik 1868–1968. – Srečanja, 5/1970, št. 23–24, str. 62–63. *Por.*
- Italijanski prevod Czoernigovega opisa goriške pokrajine in Gorice. – PDK, št. 164, 26. 7., str. 5.
- Umrli je dr. Ivan Slokar. – Novi list, št. 802, 23. 7., str. 5.
- Ob stoletnici vipavskega tabora. – PrimN, št. 33, 7. 8., str. 7. *Ponatis v PDK (št. 180, 14. 6. 1970, str. 4).*
- Pred sto leti izšel v Trstu prvi hrvaški istrski list. – PDK, št. 211, 20. 9., str. 5.
- Knjižica o Dobrili. – PDK, št. 223, 4. 10., str. 5.
- Monografija o prvem istrskem taboru pred 100 leti v Kubedu. – PDK, št. 197, 18. 10., str. 5. *Por.*
- Ernest Klavžar –veteran političnega in taborskega gibanja na Goriškem. – PDK, št. 259, 15. 11., str. 5.
- Kam je šlo znamenje iz Manč? – PrimN, št. 49, 27. 11., str. 6.
- Naše starine odtekajo čez mejo. – Prim N, št. 51, 11. 12., str. 7.

1971

- O nekaterih poskusih za skupni list primorskih Slovencev v sedemdesetih letih preteklega stoletja. – JKol 1971, str. 122–128.
- Jubileji v letu 1971. – PrimN, št. 2, 8. 1., str. 3.
- Ponatis Caprinove knjige Alpi Giulie iz leta 1985. – PV, 71/1971, str. 41–42.

- Guido Bradaschia, Andiamo insieme a visitare i Musei Provinciali di Gorizia. – *Argo*, 9/1970, št. 2, str. 63. *Por.*
- Italija, zavezniki in jugoslovansko vprašanje v prvi svetovni vojni. – *PDk*, št. 68, 21. 3., str. 5. *Por. o knjigi Dragovana Šepića.*
- Sto let goriške Soče. – *PDk*, št. 80, 4. 4., str. 1. *O časniku Soča.*
- Spomini in izkustva učitelja Močnika. – *Srečanja*, 6/1971, št. 27, str. 31. *Por.*
- Umrli je kmetijski strokovnjak Just Ušaj. – *Srečanja*, 6/1971, št. 27, str. 31–32.
- Dr. Ivan Slokar. – *Kron*, 19/1971, str. 47–48.
- »Pazinski memorijal.« – *Kron*, 19/1971, str. 49.
- Le morti violenti e subitane notate da Don Gio: Maria Marussig. – *Kron*, 19/1971, str. 63. *Por.*
- Pred sto leti je začel izhajati v Gorici časnik Soča. – *Srečanja*, 6/1971, št. 28, str. 33–36.
- Začetki slovenskega časnikarstva na Goriškem. – V: *Ob stoletnici »Soče« (1871–1915)*. Trst, ZTT, 1971, str. 5–38. *Soavtor publikacije je dr. Fran Vatovec.*
- Goriški protomedikus Anton Munik (1726–1803). – *Zdravstveni vestnik* 40/1971, str. 165–167.
- Simpozij v dveh državah. *PrimN*, št. 22, 28. 5. 1971, str. 3.
- Vas Lazna v Trnovskem gozdu v borbi primorskega ljudstva. – *PDk*, št. 143, 19. 6., str. 4.
- Trieste, Gorizia ali Trst, Gorica. – *PDk*, št. 146, 23. 6., str. 3.
- Spominska plošča Ernestu Klavžarju. – *PDk*, št. 147, 24. 6., str. 4.
- Skalnica ali Sveta gora? – *PrimN*, št. 26, 25. 6., str. 13.
- Dr. Klement Jug in primorski antifašizem. – *PV*, 71/1971, str. 305–310. *Ponatis v PČP (str. 377–388). Polemičen odmev Dušana Kermavnerja (PV, 72/1972, str. 60–61).*
- Spomini partizanskega zdravnika dr. Francija Derganca. – *Srečanja*, 6/1971, št. 29–30, str. 123–124.
- Čiči in Čičarija. – *Srečanja*, 6/1971, št. 29–30, str. 120–121.
- Še enkrat o huzarjevem spomeniku v Logu pri Vipavi. – *PrimN*, št. 39, 24. 9., str. 4.
- Narodni buditelj Andrej Žnidarčič. – *PrimN*, št. 39, 24. 9., str. 9.
- Vprašanje zgodovine v muzejih na Slovenskem. – *ZČ*, 25/1971, str. 109–113.
- Il Risorgimento e l'Europa. – *ZČ*, 25/1971, str. 139. *Por.*
- Prosvetni zbornik 1868–1968. – *ZČ*, 25/1971, str. 143–144. *Por.*
- Brata dr. Josip in Nikolaj Tonkli. – *PrimN*, št. 43, 22. 10., str. 8.
- Doneski k politični zgodovini goriških Slovencev v razdobju 1870–1875. – *ZČ*, 25/1971, str. 213–241.
- Življenjepis goriškega nadškofa Sedeja. – *PDk*, št. 294, 16. 11., str. 4.
- Še ena knjiga o Trenti. – *PrimN*, št. 52, 24. 12., str. 10. *O knjigi Moja Trenta z izborom objav Josipa Abrama.*
- Faksimilirana izdaja pesmi Valentina Staniča. – *PrimN*, št. 52, 24. 12., str. 10.

Andrej Žnidarčič, buditelj Slovencev na Goriškem. – Srečanja, 6/1971, št. 32, str. 210–213. *Ponatis v PČP (str. 334–342).*

1972

Beneška Slovenija v slovenskem periodičnem tisku do leta 1860. – JKol 1972, str. 165–169. *Ponatis v PČP (str. 46–54).*

Društveno življenje na Goriškem v dobi pred čitalnicami. – JKol 1972, str. 170–173. *Ponatis v PČP (str. 39–45).*

[Uvod.]. – V: Dr. Ivan Slokar, Avtobiografija. KolGMD 1972, str. 100.

Kje je napisni kamen na soteski Kluže? – PrimN, št. 1, 1. 1. str. 10.

Janez Kramar, Prvi tabor v Istri. – Argo, 10/1972, št. 34, str. 306–307. *Por.*

Peter Podreka – prvi narodni buditelj med Beneškimi Slovenci. – PDK, št. 37, 13. 2., str. 5–6. *Ponatis v PČP (str. 98–310) z naslovom Prispavek k biografiji Petra Podreke.*

Jože Abram, Moja Trenta. – PV 72/1972, št. 3, str. 138. *Por.*

Prof. dr. Milko Kos. – PDK, št. 73, 26. 3., str. 1.

Spominu profesorja dr. Milka Kosa. – PrimN, št. 14, 31. 3., str. 7.

Planinstvo in antifašizem primorskih ljudi. – V: Slovensko planinsko društvo v Gorici 1911–1971, Gorica 1972, str. 35–38.

»Nauk od kože stavlenja«. – Delo, št. 101, 15. 4., str. 27. *O zdravniku Antonu Muzniku.*

O dr. Antonu Muzniku, ki je na Goriškem pred dvema stoletjema cepil proti kozam. – PrimN, št. 17, 21. 4., str. 9.

Simon Rutar in njegova »Zgodovina Tolminskega«. – V: Zgodovina Tolminskega. Nova Gorica, GM, 1972, str. IV–XVI. Spremna beseda v faksimiliranem ponatisu izvornika iz leta 1882. *Objavljena tudi v drugi izdaji (1994) faksimiliranega ponatisa (Založba Branko, Nova Gorica, str. I–XIII).*

Muzejska dejavnost in spomeniško varstvo na Goriškem. – PrimN, št. 25, 16. 6., str. 8.

Ljudske pesmi o prvi svetovni vojni. – PDK (PU), št. 189, 11. 8., str. 5.

Ludvik Zorzut – 80-letnik. – Delo, št. 228, 22. 8., str. 7.

O krajevnih imenih v Delu. – Delo, št. 230, 24. 8., str. 2.

Vauhnikova »Nevidna fronta« v drugi slovenski izdaji. – PDK, št. 208, 3. 9., str. 5.

1973

Ludviku Zorzutu za osemdesetletnico. – JKol 1973, str. 177–178.

Iz korespondence Štefana Široka. – JKol 1973, str. 183–193. *Ponatis v PČP (str. 343–363).*

France Gorkič – 85-letnik. – Delo, št. 15, 18. 1., str. 8.

Lep uredniški uspeh Marijana Breclja. – PrimN, št. 1–2, 1. 4., str. 6. *O uredniškem in prevajalskem sodelovanju z GMD.*

Dr. Ivo Andrič. – PrimN, 19. 1. 1973, št. 4, str. 1.

Pred 30 leti izšla prva številka Primorskega poročevalca. – PrimN, 26. 1., št. 5, str. 7.

- Karabinjerji so se vdali. – PrimN, št. 5, 26. 1. 1973, str. 7.
- [Uvod]. – V: Simon Rutar, Dnevnik (1869–1874), Trst-Nova Gorica, NŠKT in GM, 1972, str. 5–6.
- Za zaključek. – V: Simon Rutar, Dnevnik ..., str. 185–187.
- Napad Vojkove čete na Marof pri Idriji. – PrimN, št. 6, 2. 2., str. 7.
- Prve partizanske pozivnice. – PrimN, št. 7, 9. 2., str. 6.
- Znamenita Istoria della Contea di Gorizia v ponatisu. – PDK, št. 40, 16. 2., str. 4.
- Knjiga o Andreju Manfredi – PrimN, št. 13, 23. 3., str. 6. *O knjigi Vida Vremca.*
27. marec 1713. – PDK, št. 71, 25. 3. str. 1. *Začetek velikega tolminskega punta.*
- Veliki tolminski punt. – PrimN, št. 14–25.
- Veliki tolminski punt leta 1713. – PDK, št. 80–82, 84–90.
- Zgodovinska literatura o tolminskem punktu. – V: Veliki tolminski punt leta 1713 (zbirka Berila, zv. 3), Tolmin, GM, 1973, str. 38–45. *Cikl.*
- Veliki tolminski punt leta 1713. – V: Veliki tolminski punt leta 1713 ..., str. 46–71.
- Prižgana bakla svobodne misli. – Delo, št. 114, 26. 4., str. 9.
- Razstava o tolminskem punktu. – PrimN, št. 21, 18. 5., str. 5.
- Ob smrti dveh znanih furlanskih javnih delavcev. – PDK, št. 123, 27. 5., str. 5. *O Tizianu Tessitoriju in Carlu Luigiju Bozziju.*
- Osvobodilno gibanje v Furlaniji med letoma 1900–1950 in Slovenci. – PDK, št. 129, 3. 6., str. 5.
- Sporna obletnica. – Tedenska tribuna, št. 23, 6. 6., str. 12. *O prvem pojavu imena Bovec.*
- Veliki tolminski punt leta 1713.** Trst, ZTI, 1973, 31 strani. *Dopolnjeni ponatis iz PDK, 1973, št. 80–82, 84–90.*
- Nastanek in razvoj goriške mestne naselbine. – Srečanja 7/1972, št. 37–38, str. 30–35. *Ponatis v PČP (str. 9–21).*
- Breginjska vojaka brata dr. Josip in dr. Nikolaj Tonkli. – Srečanja 7/1972, št. 37–38, str. 71–73.
- Publikacije o prvem taboru istrskih Hrvatov. – Srečanja 7/1972, št. 37–38, str. 73–74.
- Umrle je Adolf Nyvlt. – Tedenska tribuna, št. 27, 4. 7., str. 17.
- Primorska do aneksije. – NRazgl, št. 13, 6. 7., str. 338. *Por. o knjigi dr. Milice Kacin Wohinz.*
- Bogata historiografska dejavnost istrskih Hrvatov. – PDK, št. 158, 8. 7., str. 5.
- Slovenska krajevna zgodovina skozi dvajset let »Kronike«. – PDK, št. 170, 22. 7., str. 5.
- Franc Podgornik (1846–1904), branilec »kulturnega vseslovanstva«. – PDK, št. 176, 29. 7., str. 5.
- Vrsno in Simon Gregorčič.** Ljubljana, Zavod SRS za spomeniško varstvo, 1973. *Zbirka vodnikov 36. Soavtor Jaro Komac; druga izdaja 1977, tretja izdaja 1985. Marušič avtor besedila na strani 34 in 16–30.*
- Zgodovina Škofje Loke in njenega področja. – PDK, št. 189, 14. 8., str. 4.

Kras in Kraševci v velikem tolminskem puntu leta 1713. – V: Tlačani, borci, samoupravljalci: 1713–1943. Nova Gorica, Iniciativni odbor, 1973, str. 6–20. *Ponatis v PČP (str. 27–38).*

Knjižica o narodnoosvobodilnem boju v zapadnem Posočju. – PrimN, št. 39, 21. 9., str. 12. *Por. o knjigi Cirila Zupanca.*

Tržaški Slovenec v italijanski reviji Ricerche slavistiche iz Rima. – PDK, št. 223, 23. 9., str. 7. *O prof. Sergiu Bonazzi.*

Vsak sestanek miting. – Delo, št. 265, 29. 9., str. 27. *Pojasnilo k objavi razgovora Olge Ratej z Lidijo Šentjuro (Delo-Nedelja, št. 258, 23. 9. 1973, str. 3).*

Pilon v domači Ajdovščini. – Delo, št. 265, 29. 9., str. 19.

Dva temeljna prispevka k poznavanju zgodovine NOB na Primorskem. – PrimN, št. 42, 12. 10., str. 12. *Knjiga o Bazoviški brigadi (Rade Isaković) in o partizanskih tehnikah (Jože Krall).*

Variacije na temo. 8. goriško srednjeevropsko srečanje. – Delo, št. 280, 14. 10., str. 4. *K članku je napisal pripombe prof. Fran Zwitter (Delo SB, št. 332, 15. 12. 1973, str. 31).*

Elementi revolucionarnosti v političnem življenju na Slovenskem. – PDK, št. 241, 14. 10., str. 5. *Por.*

Umrla je zgodovinarica dr. Melita Pivec Steletova. – PDK, št. 244, 18. 10., str. 4.

Pesnik in pisatelj Andrè Čebokli. – PDK, št. 247, 21. 10., str. 5.

Okrogla miza o goriški fronti v Novi Gorici. – PrimN, št. 46, 9. 11., str. 3.

Jubilej Marije Rutarjeve. – PDK, št. 288, 9. 12., str. 4.

Srečanje muzealcev pred dnevi v Vidmu. – PDK, št. 297, 20. 12., str. 4.

Brda v velikem tolminskem puntu leta 1713. – Srečanja, 8/1973, št. 39–40, str. 21–24.

Veliki tolminski punt leta 1713. Ljubljana, Savafilm, 1974, 4 strani. *Tekst k projekcijskemu kompletu za grafoskop.*

1974

Goriška slovenska politika med leti [letoma] 1875 in 1880. – J Kol 1974, str. 99–104.

Kje je bil rojen prvi goriški zgodovinar Martin Bavčer?. – JKol 1974, str. 134–136. *Ponatis v PČP (str. 237–241).*

Prispevek k življenjepisu Simona Gregorčiča. – JKol 1974, 159–165. *Ponatis z naslovom Pesnik Gregorčič v dnevniških zapisih Frana Zakrajška v PČP (str. 320–333). Članek se nadaljuje kot Iz dnevnika Miroslava Premrouja (JKol 1975 in JKol 1976).*

Mnenja. – PDK, št. 35, 10. 2., str. 5. *O krajevnih imenih v Beneški Sloveniji.*

Dokumenti Pazinskega memorijala v Dometih. – PDK, št. 53, 3. 3., str. 5.

Iz »zvezkov« Alberta Bois de Chesna. – PV 74/1974, str. 151.

K programu centra »Nediža« z leto 1974. – PDK, št. 77, 31. 3., str. 5.

Spomeniški in zgodovinski opis gradu Rihemberk. – PDK, št. 89, 14. 4., str. 5. *Avtorica Nataša Štupar Šumi.*

- Reprezentančna knjiga o Gorici. Srečanja 8/1974, št. 41–42, str. 30. *O knjigi Gorizia viva.*
- Prvi dve knjigi znanstvenih razprav videmske fakultete za tuje jezike in književnost. – Srečanja, 8/1974, št. 41–42, str. 48. *O zbornikih Miscellanea (1971 in 1973).*
- Beseda o avtorju in njegovi knjigi. – V: Galliano Fogar: Od ilegalnega antifazišma do proletarske brigade. Nova Gorica, izdajatelj revija Srečanja, 1974, str. 89–92.
- Po izidu Zorzutove Ptičke briegarce. – PDK, št. 115, 16. 5., str. 3.
- 800 let prve omembe Bovca v zgodovinskih virih. – PrimN, št. 21, 17. 5., str. 6.
- Osemsto let od prve omembe Bovca. – PDK št. 130, 2. 6., str. 5.
- Poitalijančeni Kraševci, ki bi bil rad Langobard. – PDK, št. 135, 9. 6., str. 5.
- Pred ponovnim izidom revije Studi Goriziani. – PDK, št. 136, 11. 6., str. 3.
- Zorzutovi Svobodni kmetje. – PDK, št. 141, 16. 6., str. 5. *Por.*
- Zgodovinska razstava »Veliki tolminski punt leta 1713«. – Kron, 22/1974, str. 55–56.
- Dve izdaji goriškega denarnega zavoda. – Kron, 22/1974, str. 66–67. *O ponovnih izdajah Morellijevega in Czoernigovega pregleda zgodovine Gorice/Goriške.*
- Bližnja preteklost. – Delo, št. 156, 6. 7., str. 22. *O biltenu deželnega inštituta za zgodovino odpornišva.*
- Zanimiva tržaška revija. – TV15, št. 29, 25. 7., str. 7. *O biltenu deželnega inštituta za zgodovino odpornišva.*
- Pazinski memorijal 1970, Pazinski memorijal 1971. – PZDG, 13/1973, zv. 1–2, str. 322–325. *Por. o prvi in drugi knjigi gradiva s Pazinskega memorijala 1970 in 1971.*
- Še en zapis ob polstoletnici tragične smrti dr. Klementa Juga. – PDK, št. 192, 18. 8., str. 5.
- Zapis o dveh zaslužnih rojakih zdravnikih Plenčiču in Muzniku. – PDK, št. 204, 1. 9., str. 5.
- Bil je shod vse Primorske. – Delo, št. 224, 25. 9., str. 9. *O zborovanju OF pri Šmarjah (30. 7. 1944).*
- Goriški letnik. – V: Goriški letnik. Zbornik Goriškega muzeja, Nova Gorica 1974, str. [3–4].
- Primorski tabori (1868–1871). V: Goriški letnik ..., str. 51–67.
- Forum Julii. – V: Goriški letnik ..., str. 137–138.
- Spomenik Andreju Gabrščku. – Dnevnik, št. 178, 12. 10., str. 7.
- Knjiga Draga Pahorja o partizanskem šolstvu na Primorskem. PrimN, št. 42, 11. 10. 1974, str. 3. *Por.*
- Dr. Lavo Čermelj 85-letnik. PrimN, št. 42, 11. 10. 1974, str. 5.
- Kanalski kolovrat. – PrimN, št. 46, 8. 11., str. 5. *Por. o knjigi Cirila Zupanca.*
- Prispevek k biografiji zgodovinarja Simona Rutarja. – Srečanja, 8/1973, št. 43–44, str. 24–26.
- Bovško. Zemljepisnozgodovinski pregled. – V: Zbornik 18. kongresa jugoslovan-skih folkloristov, Ljubljana 1973, str. 10–17.
- Veliki tolminski punt leta 1713.** Ljubljana, Savafilm, 1973, 10 strani. *Tekst k črno-belemu dia filmu.*

1975

- Dnevniški zapiski partizanskega zdravnika. – JKol 1975, str. 123–128. *O dr. Francu Marušiču.*
- Iz dnevnika Miroslava Premrouja [2]. – JKol 1975, str. 157–163.
- Kaj je pisal slovenski periodični tisk na Primorskem ob smrti V. I. Lenina. – JKol 1975, str. 196–198.
- Osem neobjavljenih pisem Ernesta Klavžarja Franu Levcu. – JKol 1975, str. 189–205.
- Goriški Slovenec. – Dan (Trst), 4/1974, št. 11–12, str. 29. *O Andreju Gabrščku.*
- Slovinci v zamejstvu. – PrimN, št. 3, 17. 1., str. 15. *Por. o knjigi.*
- Po XVIII. zborovanju slovenskih zgodovinarjev v Piranu in Trstu. – Obala, december 1974, št. 26–27, str. 52.
- Publikacija o arheoloških najdbah v Tolminu. – PrimN, št. 6, 7. 2., str. 11.
- Zaključen 22. letnik Kronike. – PDK, št. 46, 26. 2., str. 4.
- O Kraškem muzeju (muzejski zbirki) v Postojni. – PDK, št. 56, 9. 3., str. 5.
- Razstava »Posočje v prazgodovini« v Gorici. – PrimN, št. 11, 14. 3., str. 15.
- Hubert Močnik, Trnovska planota. – PrimN, št. 12, 21. 3., str. 11. *Por.*
- La filosofia friulana e giuliana nel contesto della cultura italiana. – ZČ, 28/1974, str. 182–183. *Por.*
- Vittorio Vidali, La guerra antifascista. – ZČ, 28/1974, str. 184–185. *Por.*
- Rinascita 1944–1945. – ZČ, 28/1974, str. 185–186. *Por.*
- Nova slovenska arheološka publikacija. – PDK, št. 85, 13. 4., str. 5. *O publikaciji Posavskega muzeja.*
- Contributo ai contatti culturali fra i Friulani e gli Sloveni nel passato. – Studi Goriziani, 41/1975, str. 101–106. *Ponatis v VcA (str. 54–61).*
- O letošnjih načrtih kluba starih goriških študentov. – PDK, št. 98, 29. 4., str. 3.
- Goriški periodični tisk o NOB zadnje mesece vojne. – V: Boj za svobodo. Trst, ZTI, 1975, str. 133–141. *Ponatis v PČP (str. 228–236).*
- Ob razstavi »Nacionalni in socialni programi pri Slovencih«. – PDK, št. 108, 11. 5., str. 4.
- Profesorju Borisu Kalinu v spomin. – PDK, št. 125, 1. 6., str. 5.
- Primorski slovenski biografski leksikon. – Srečanja, 9/1974, št. 45–46, str. 58. *Por.*
- Umrli je dr. Dušan Kermavner. – PDK, št. 138, 17. 6., str. 4.
- Primorski slovenski biografski leksikon. – Kron, 23/1975, str. 57. *Por.*
- V Žapužah bodo odkrili spominsko obeležje dr. Antonu Breclju. – PDK, št. 159, 12. 7., str. 3.
- O prvih omembah Bovca in Bovškega v srednjeveških listinah. V: Tolminski zbornik. 2, Tolmin, KS Tolmin, 1975, str. 171–173.
- Tolminski rojak zdravnik Anton Muznik (1726–1803). – V: Tolminski zbornik ..., str. 239–242.

O Kragljevi elegiji »Na Lavričevi gomili« in o namerah za postavitve dr. Lavričevega spomenika. V: Tolminski zbornik ..., str. 271–278.

Otvoritev novih prostorov muzeja v Palmanovi – *Informatica museologica* (Zagreb), 4/1975, št. 29, str. 31.

Prispevek k razpravi. – V: *Revolucionarno [delavsko] gibanje v Sloveniji v letih 1921–1924*. Ljubljana, 1975, str. 137–139.

Faksimilirane izdaje nekaterih starejših historiografskih del o Furlaniji, Trstu in Goriški [1]. – *ZČ*, 28/1974, str. 401–403. *Por.*

Goriški muzej pripravlja revijo Goriški letnik. – *PDk*, št. 202, 2. 9., str. 3.

Ponatis Partizanskega dnevnika. – *PrimN*, št. 38, 19. 9., str. 11.

Marino de Grassi, *Il giornalismo goriziano a metà del Ottocento (1848–1851)*. – *Kron*, 23/1975, str. 130. *Por.*

Znanstvenik z izjemnim meštom v kulturi slovenskega naroda. – *PDk*, št. 250, 28. 10., str. 4. *Prof. Fran Zwitter.*

Tolminski zbornik 1975. – *Dan (Trst)*, 5/1975, št. 10, str. 20–21. *Por.*

O goriškem predavanju Lea Valianija. »Julijsko vprašanje« med prvo svetovno vojno prikazano s preveč nacionalistično oznako. – *PDk*, št. 258, 6. 11., str. 4.

Tolmin– V: *Prazniki slovenskih občin*, Ljubljana: 1975, str. 170–172. *Soavtor Zvonko Uršič.*

Knjiga o italijanskih vojakih v jugoslovanskih partizanskih enotah. – *PrimN*, št. 49, 5. 12., str. 15. *O knjigi Giacoma Scottija.*

Goriški Slovenci v Taaffejevi dobi. – *ZČ*, 29/1975, str. 127–138.

Faksimilirane izdaje nekaterih starejših listin historiografskih del o Furlaniji, Trstu in Goriški (2). – *ZČ*, 29/1975, str. 170–172.

Il protomedico goriziano Antonio Muznik (1726–1803). *Contributi alla biografia*. – *Studi Goriziani*, 52/1975, str. 71–84.

1976

Prispevek k zgodovini zdravstva na Goriškem. – *JKol* 1976, str. 211–222.

Dodatek k neobjavljenim dopisom E. Klavžarja F. Levcu. – *JKol* 1976, str. 234–235.

Iz dnevnika Miroslava Premrouja (3). – *JKol* 1976, str. 241–252.

Prispevek k zgodovini časnika in političnega društva. – *PDk*, št. 6, 8. 1., str. 5. *O Edinosti. Ponatis v PČP (str. 122–128).*

O neki tisočletnici. – *PrimN*, št. 3, 16. 1., str. 11. *Napačen podatek o prvi omembi Solkana.*

Iz zgodovine zdravstva na Goriškem. – V: *Splošna bolnišnica »Dr. Franca Derganca«*, Šempeter pri Gorici: 1945–1975. Nova Gorica, 1975, str. 6–10. *Dopolnjeni članek, objavljen v JKol 1976 (str. 211–222).*

Iz neobjavljene ostaline Simona Rutarja (dopisi uredniku Ljubljanskega zvona Franu Levcu). – *GorLtk*, 2/1975, str. 73–100.

Knjige Camilla Medeota o zgodovini Posočja v prvih desetletjih 20. stoletja. – *Kron*, 23/1975, str. 193–194.

- R. Specogna, A. Mizzau, A. di Rito, Monsignor Ivan Trinko 1863–1954. – *Kron*, 23/1975, str. 195. *Por.*
- Prof. Rado Bednarik. In memoriam. – *NRazgl*, št. 2, 31. 1., str. 39–40.
- Pred sto leti je bilo ustanovljeno narodnopolitično društvo »Sloga«. – *PDk*, št. 30, 5. 2., str. 5.
- Primorski muzej NOB. – *Komunist*, št. 2, 23. 2., str. 8.
- Umrl je dr. Fran Vatovec. *PrimN*, št. 9, 27. 2. 1976, str. 3.
- Pred sto leti je umrl dr. Karel Lavrič. – *PrimN*, št. 9, 27. 2., str. 4.
- Pred 100 leti je umrl dr. Karel Lavrič. – *PDk*, št. 57, 7. 3., str. 5.
- Po poteh vélikega tolminskega punta.** Ljubljana, 1. zvezek, 23 strani, 2. zvezek, 31 strani, Ljubljana, Zavod SRS za spomeniško varstvo, 1976. *Zbirka vodnikov 55 in 56.*
- Peti sestanek jugoslovanskih in italijanskih zgodovinarjev. – *PDk*, št. 115, 16. 5., str. 5.
- Izvirna doprinosna k poznavanju naše lokalne primorske zgodovine. – *PDk*, št. 139, 13. 6., str. 5. *O Pagonovi zgodovini Šebrelj in Vilharjevem prikazu zgodovine koprškega učiteljsišča.*
- Guido Manzini (1921–1975). – *Kron*, 24/1976, str. 47–48.
- Tolminski zbornik. 2. – *Kron* 24/1976, str. 63–65. *Por.*
- Vas, ljudje in čas. – *Kron* 24/1976, str. 65–66. *Zgodovina Opčin.*
- Zgodovinski prikazi Furlanije in Furlanov, izdani leta 1974. – *Kron*, 24/1976, str. 66–67.
- Nova knjiga o zgodovini Gorice. – *PDk*, št. 157, 4. 7., str. 4. *O izdajah založbe Adamo (LEG) v Gorici.*
- Razstava »Kultura v narodnoosvobodilnem boju« v Štanjelu. – *PrimN*, št. 28, 9. 7., str. 5.
- Bogata razstava o kulturi med narodnoosvobodilno borbo. – *PDk*, št. 162, 11. 7., str. 4.
- Dve publikaciji o Trenti. – *PDk*, št. 163, 13. 7., str. 4. *Vodnika Toneta Wrabra in Nađe Praprotnik.*
- Goriški protomedik Anton Muznik (ob 250-letnici rojstva). – *PDk*, št. 168, 176 in 182. *Ponatis v PČP (str. 242–253).*
- Ob poslednji številki Obale in Srečanj. – *PDk*, št. 188, 15. 8., str. 5. *Por.*
- Primorski slovenski biografski leksikon. – *NRazgl*, št. 16, 27. 8., str. 426. *Por.*
- V spomin velikemu učenjaku. Proslava 125-letnice rojstva Simona Rutarja v Tolminu. – *Delo*, št. 218, 17. 9., str. 7.
- Kdo kaj izkrivlja? – *PDk*, št. 266, 14. 11., str. 4. *Polemika s Katoliškim glasom (št. 44, 4. 11. 1976, str. 2).*
- Knjiga spominov dr. Boža Milanovića Moje uspomene. – *PDk*, št. 283, 5. 12., str. 5–6.
- Znanstveno zborovanje o Simonu Rutarju. – *NRazgl*, št. 23, 10. 12., str. 622.
- Atti. Centro di ricerche storiche Rovigno, vol. 1/1970– vol. 6/1975–1976. – *Kron*, 25/1977, str. 142–143. *Por.*

1977

- Fran Vatovec. – JKol 1977, str. 85–86.
- Iz zgodovine Trente. – JKol 1977, str. 185–195.
- Šentviška planota. – JKol 1977, str. 200–215.
- Graziadio Isaia Ascoli in Slovenci. – ZČ, 30/1977, str. 291–298. *Ponatis v ZS (str. 75–84).*
- Dr. Franc Vatovec. – ZČ 30/1976, str. 323–325.
- Bibliografija objav dr. Frana Vatovca. – ZČ, 30/1976, str. 326–332. *Soavtorica Smilja Amon.*
- Zborovanje ob 125-letnici rojstva Simona Rutarja. – ZČ, 30/1976, str. 349–350.
- Pričevanje za slovansko poselitev Vipavske doline. – PDK, št. 34, 13. 2., str. 5.
- Nov prispevek k zgodovinopisni Istri. – PDK, št. 57, 13. 3., str. 5. *O delovanju Centra za zgodovinske študije v Rovinju.*
- La sfida turca contro gli Absburgo e Venezia. – PDK, št. 63, 20. 3., str. 7. *Avtor Arduino Cremonesi.*
- Leto 1077 in Slovenci. PDK, št. 74, 3. 4., str. 4.
- Marijan Breclj, bibliograf in literarni zgodovinar. – PDK, št. 74, 3. 4., str. 6.
- Dr. Miroslav Pahor, raziskovalec zgodovine obalnih mest in slovenskega pomorstva. – PDK, št. 80, 10. 4., str. 5.
- Kaj nam je prineslo leto 1976 na področju raziskav preteklosti Primorske. – PrimSreč, 1/1977, št. 1–2, str. 73–75.
- Drago Pahor – marljivi zgodovinar slovenskega šolstva na Primorskem. – PDK, št. 110, 15. 5., str. 5.
- Krvavemu Posočju na pot. – PDK, št. 112–114.
- Iz zgodovine Trente.** ZIT in GM, Trst-Nova Gorica 1977, 20 strani. *Dopolnjeni članek iz JKol 1979 (str. 185–195). Izšle še tri izdaje (1980, 1982, 1986).*
- Dr. Ivo Juvančič – raziskovalec zgodovine primorskih Slovencev. – PDK, št. 116, 22. 5., str. 7.
- Italijanski in jugoslovanski zgodovinarji na 6. seštanku. – PDK, št. 146, 26. 6., str. 5.
- M. Bavčer, Zgodbe Norika in Furlanije. – Kron, 25/1977, str. 76. *Por.*
- Pred izidom zbornika Občina Nova Gorica 1947–1977. – PrimN, št. 33, 12. 8., str. 9.
- Ponatis Podreccove knjige Slavia italiana. – PrimSreč, 1/1977, št. 3, str. 54. *Por.*
- Občina Nova Gorica. – V: Občina Nova Gorica 1947–1977. Nova Gorica, Občinska konferenca SZDL, 1977, str. 5–14.
- Kultura. – V: Občina Nova Gorica 1947–1977 ..., str. 35–40. *Soavtorji Ljudmila Bezlaj Krevel, Sergij Pelhan, Emil Smole in Zoltan Jan.*
- Izsek iz kronologije dogajanj v novogoriški občini 1947–1977. – V: Občina Nova Gorica 1947–1977 ..., str. 53–71. *Soavtor Drago Sedmak.*
- Slovenska politika na Goriškem v zadnjem desetletju devetnajstega stoletja. – ZČ, 31/1977, str. 35–48.
- Razprave Nina Agostinettija o katoliškem gibanju na Goriškem in v Furlaniji. – Kron, 25/1977, str. 141.

- Cronache Goriziane 1914–1918. – Kron 25/1977, str. 141–142. *Por.*
- Atti. Centro di ricerche storiche, Rovigno, 1/1970–6/1975–6. – Kron, 25/1977, str. 141–143. *Por.*
- Dve brošuri o zgodovini nogometa. – Prim N, št. 44, 28. 10., str. 15. *Por.*
- Tolminska v delih Simona Rutarja. – GorLtk, 3/1976, str. 46–71.
- Še en sovražnikov glas o goriški fronti. – GorLtk, 3/1976, str. 255–257.
- Archeografo Triestino. – GorLtk, 3/1976, str. 269–270. *Por. o zv. 34/1974 in 35/1975.*
- Jadranski zbornik. – GorLtk, 3/1976, str. 275–276. *Por. o zv. 9/1973–1975.*
- Spremna beseda. –V: Krvavo Posočje, Trst-Koper, ZIT in Lipa, 1977, str. 289–294. *Dopolnjeno besedilo iz PDK, 1975, št. 112–115.*

1978

- Iz dnevnika dr. Klementa Juga. – JKol 1978, str. 226–235.
- Bivanje dr. Antona Füstera v Gorici. – JKol 1978, str. 243–246.
- Memorie storiche Forogiuliesi. – GorLtk, 3/1976, str. 276–277. *Por. o zv. 54/1974 in 55/1975.*
- Glagolski napis iz Kamenj na Vipavskem. – JKol 1978, str. 247–249. *Ponatis v PČP (str. 22–26).*
- Srebrni jubilej Goriškega muzeja. – PrimN, 1/1977, št. 5, str. 19–24.
- Ob grobu Franceta Gorkiča. – PrimSreč, 1/1977, št. 5, str. 53–54.
- Albert Bois de Chesne: Il giardino tra i monti (Juliana). – PV, 78/1978, str. 66–67. *Por.*
- Faksimilirane izdaje nekaterih starejših historiografskih del o Furlaniji, Trstu in Goriški (3). – ZČ, 31/1977, str. 396–397.
- O gimnaziji v Gorici, nekdanjem »ognjišču omike« za Slovence na Goriškem. – V: 30 let goriške gimnazije: 1947–1977. Nova Gorica, 1977, str. 7–18. *Ponatis v PDK, 1978, št. 90, št. 92–95 in v PČP (str. 129–151).*
- Petindvajset let Goriškega muzeja (1952–1977). – Kron, 35/1977, str. 205–209.
- Ob stoletnici (1878) dveh goriških taborov. – PDK, št. 88, 14. 4., str. 18. *O taborih v Kojskem in Kobaridu.*
- Dobrovo v Brdih. Varstvo spomenikov, 21/1977, str. 344–345.
- Kromberk. – Varstvo spomenikov, 21/1977, str. 348–349.
- Peti in šesti sestanek italijanskih in jugoslovanskih zgodovinarjev. – ZČ, 31/1977, str. 539–541.
- Agapitov opis Triglava. – PV, 78/1978, str. 351–352.
- Uvodna beseda. – V: Joža Vilfan, Delo, spomini, srečanja: izbor člankov, govorov, intervjujev 1935–1978. Koper 1978, str. 5–13. *Ponatis: PDK, št. 158, 6. 7., str. 4 in 6.*
- O turističnem vodiču po Italiji. – PDK, št. 268, 12. 11., str. 6.
- Zanimiva zgodovinska razprava goriškega notarja Staffuzze. – PDK, št. 274, 19. 11., str. 6. *Iz zgodovine Tolminske.*
- O koncu prve svetovne vojne na Primorskem. – PDK, št. 307, 31. 12., str. 6.

1979

- Osemdeset let dr. Iva Juvančiča. – JKol 1979, str. 56–57.
- Prispevek k poznavanju preporodovskega gibanja na Goriškem. – JKol 1979, str. 204–209.
- Capellarisovi prispevki k likovnim upodobitvam Goriške v 18. stoletju. – JKol 1979, str. 218–222.
- Pomembni rezultati v prizadevanjih za spoznavanje primorske zgodovine. – PDK, št. 6, 7. 1., str. 5.
- Goriška vas Grgar v narodnoosvobodilnem boju. – PDK, št. 6, 7. 1., str. 8.
- Tri krajevne publikacije (Renče, Kanal, Vrsno). – PrimSreč, 2/1978, št. 12, str. 46–47.
- Dr. Klement Jug ob 80-letnici njegovega rojstva. – PrimSreč, 2/1978, št. 12, str. 51–54.
- Gianantonio de Capellaris. – Kron, 26/1978, str. 182–183.
- Dr. Karel Štrekelj – jezikoslovec in narodopisec v lastni biografiji. – PDK, št. 47, 25. 2., str. 6.
- Še enkrat o Kermavnerjevi knjigi. – PDK, št. 75, 1. 4., str. 6. *O knjigi Nekateri problemi primorske politične zgodovine (zlasti v letih 1918–1921).*
- O razmerju med slovenskim in italijanskim političnim gibanjem na Goriškem in v Trstu v letih 1848–1849. – GorLtk, 4–5/1977–1978, str. 35–49.
- Archeografo Triestino. – GorLtk, 4–5/1977–1978, str. 195. *Por. o zv. 36/1977 in 37/1977.*
- Forum Julii. – GorLtk, 4–5/1977–1978, str. 200–201. *Por. o zv. 1/1977 in 2/1978.*
- [Izjava v anketi o slovenščini v javni rabi]. – Delo, št. 109, 12. 5., str. 38.
- Delavsko gibanje na Primorskem do konca prve svetovne vojne.** Nova Gorica, GM, 1979, 28 strani. *Soavtor Drago Sedmak.*
- Dr. Ivo Juvančič. – GorLtk, 6/1979, str. 59. *Skrajšana objava v PDK, št. 280, 2. 12. 1979, str. 5 in 12.*
- Zanimiv zgodovinski pregled zemljemerstva na Slovenskem. – PDK, št. 284, 7. 12., str. 4. *O knjigi Branka Korošca.*
- Dr. Ivo Juvančič. Osemdesetletnica. – NRazgl, št. 23, 14. 12., str. 677.
- Dve krajevni publikaciji. – PrimSreč, 3/1979, št. 16, str. 236. *O izdajah Zapadno primorski borec in o vasi Sela na Krasu med NOB.*
- Kozjane, partizanska vas v Brkinih. – PrimSreč, 3/1979, št. 16, str. 237. *Por.*
- Marija Rutar. – Delo, št. 296, 21. 12., str. 8.
- V Novi Gorici občni zbor Zgodovinskega društva. – PDK, št. 298, 27. 12., str. 3.

1980

- Prvačina ob koncu 16. stoletja. – JKol 1980, str. 202–204.
- O Prešernovi »besedi« v Gorici konec leta 1872. – JKol 1980, str. 247–253.
- Iz dopisovanja Š. Kociančič – I. Kukuljević-Sakcinski. – JKol 1980, str. 258–261.

- Pogledi G. I. Ascolija na odnose med Slovani in Italijani v Primorju. – PDK, št. 16, 20. 1., str. 5 in 8.
- G. I. Ascoli e gli Sloveni. – Iniziativa Isontina, 21/1979, št. 71, str. 9–11.
- Kdaj monografija o socialističnem delavskem gibanju na Primorskem. – PDK, št. 63, 16. 3., str. *Por. o knjigi dr. Franca Rozmana o delavskem gibanju na Štajerskem.*
- V Slovanski knjižnici v Ljubljani razstava o tolminskih književnikih. – PDK, št. 86, 13. 4., str. 5.
13. goriško srednjeevropsko srečanje. – PrimSreč, 4/1980, št. 19, str. 53–54.
- Rapporti tra Italiani e Sloveni nel »Litorale Adriatico« negli anni Sessanta del secolo XIX. – Archivio storico italiano, 137/1979, št. 502, zv. 4, str. 561–579. *Ponatis v Figure e problemi dell'Ottocento Goriziano, Gorica, ISSR, 1998, str. 11–28.*
- Kje naj bo muzej NOB za Primorsko? – PrimN, št. 33, 29. 4., str. 11.
- Gradivo o slovenski partizanski saniteti. – PDK, št. 103, 4. 5., str. 5.
- Spominsko obeležje Borisu Kalinu. – PDK, št. 145, 22. 6., str. 4.
- Potresni zbornik s prikazom popotresnih razmer na Tolminskem. – PDK, št. 151, 29. 6., str. 7.
- Na Primorskem ob napadu Avstro-Ogrske. – Kron, 29 /1980, str. 32–42. *Ponatis v PČP (str. 198–218).*
- Prvi slovenski goriški tednik Domovina (poskus bibliografskega pregleda). – Zbornik Goriške knjižnice Franceta Bevka ob njeni tridesetletnici. Nova Gorica, Goriška knjižnica, 1979, str. 117–127.
- Posvetovanje slovenskega etnološkega društva v Novi Gorici. – PrimSreč, 4/1980, št. 21–22, str. 170–171.
- O datumu izida Speransove knjige. – ZČ, 23/1979, str. 568–569.
- Nove izdaje Pregljevih zgodb o mostarskem zdravniku Muzniku, PDK, št. 218, 21. 9., str. 5–6.
- Posvetovanje zgodovinarjev o vlogi taborskega gibanja na Slovenskem. – PDK, št. 218, 21. 9., str. 5–6.
- Iz delovanja muzeja v Kromberku. – PDK, št. 230, 5. 10., str. 4.
- Zgodovina NOB na Idrijskem in Cerkljanskem. – PDK, št. 230, 5. 10., str. 4 in 7. *Por.*
- Vsestransko delovanje Goriškega muzeja v Kromberku. – PDK, št. 233, 9. 10., str. 3.
- Slovenska prireditve na zahodu Brd. – PDK, št. 242, 19. 10., str. 5. *O prireditvi 22. 6. 1890 v Mirniku.*
- Goriška Srečanja 1979. – Gor Ltk, 7/1980, str. 279–280. *O strokovnem posvetovanju Goriška srečanja (9. in 10. 11. 1979).*
- Ludvik Zorzut. – Gor Ltk, 7/1980, str. 281–282.
- Ob smrti treh družbenopolitičnih delavcev. – Gor Ltk, 7/1980, str. 282–285. *Ob smrti Jožeta Štruklja Miloša, Bogomila Vižintina Mila in Jožeta Primožiča Miklavža.*
- Archeografo Triestino. – Gor Ltk, 7/1980, str. 289. *O zv. 38/1978.*
- Atti. Centro di ricerche storiche, Rovigno. – Gor Ltk, 7/1980, str. 289–290. *Por. o zv. 7/1976–9/1978.*

Memorie storiche Forogiuliesi. – Gor Ltk, 7/1980, str. 285–286. *Por. o zv. 58/1978.*

Forum Julii. – GorLtk 7/1980, str. 292. *Por. o zv. 4/1980.*

Šentviška planota. Ljubljana, Zavod SRS za spomeniško varstvo, 1980, 29 strani.
Zbirka vodnikov 107. Dopoljnjeni članek, objavljen v JKol 1977 (str. 200–215).

Ponatis dveh Trinkovih temeljnih del o Beneški Sloveniji in Reziji. – PDK, št. 266, 16. 11., str. 6 in 8.

Ob dveh občasnih razstavah v Goriškem muzeju v Kromberku. – PDK, št. 26. 11., str. 3.

Južnotirolska revija o nemških jezikovnih otokih na Slovenskem. – PDK, št. 290, 14. 12., str. 8. *O pisanju revije Der Schlern.*

1981

Marija Rutar (1903–1979) – sodelavka Jadranskega koledarja. – JKol 1981, str. 187–188.

Poskus ustanovitve telovadnega društva »Južni sokol« v Trstu (1869). – JKol 1981, str. 221–225.

Nov Trinkov koledar. – Delo, št. 6, 10. 1., str. 6.

Lanske pridobitve na razstavi v muzeju kromberškega gradu. – PDK, št. 45, 22. 2., str. 5.

Gibanje slovenskih katoličanov v 19. in 20. stoletju na Goriškem. – PDK, št. 63, 15. 3., str. 5.

»Soča« je bila na Goriškem dolga desetletja pobudnik in aktivni udeleženec naših dogajanj. – PDK, št. 81, 5. 4., str. 5 in 8. *O časniku Soča.*

Slovensko-italijanski odnosi v avstrijskem Primorju v šestdesetih letih 19. stoletja. – Kron, 18/1980, str. 183–190.

Umrl je dr. Miroslav Pahor. – PDK, št. 105, 5. 5., str. 7.

O mladosti premskega vojaka dr. Karla Lavriča. – Bistriški zapisi, 1/1980, št. 1, str. 25–28.

Uvod. – V: Most na Soči 1880–1980 – sto let arheoloških izkopavanj. Nova Gorica, GM, 1980, str. 2.

Krajevni zbornik o Ilirski Bistrici in Marezigah. – PDK, št. 128, 31. 5., str. 8.

Razstava ob jubileju. Sto let arheoloških raziskovanj v Mostu na Soči. – NRazgl, št. 11, 12. 6., str. 325.

Zamejci v skupnem prostoru. – Delo (SP PP29), št. 158, 11. 7., str. 27. *O razmerah pri ZTI.*

Umrl je dr. Tone Zorn. – PDK, št. 170, 19. 7., str. 4.

Taborsko gibanje na Primorskem. – PrimSreč, 5/1981, št. 27–28, str. 178–181.

»Divaški prag« svojstven prispevek k poznavanju krajevne problematike. – PDK, št. 193, 15. 8., str. 5.

Maks Zadnik: Zgodovina avtomobilske organizacije v Sloveniji. – PDK, št. 229, 27. 9., str. 5.

- Jubilejni Idrijski razgledi. – PDK, št. 241, 11. 10., str. 5.
- Pismo Josipa Godine Verdelskega Franu Levstiku v septembru 1861. – PDK, št. 253, 25. 10., str. 5.
- Avgustu Dugulinu - Maksu Potokarju v spomin. – PDK, št. 254, 27. 10., str. 3.
- Slovensko katoliško politično gibanje na Goriškem. – V: *I cattolici isontini nel XX. secolo*, 1. Dalla fine del'800 al 1918. Gorizia, Casse rurali ed artigiane, 1981, str. 91–100.
- Zapis ob 120-letnici slovenskega prošta Mihaela Verneta. – PDK, št. 263–265. *Z naslovom Potopisec in zgodovinar Mihael Verne, ponatis PČP (str. 254–265).*
- Valianijevo predavanje o razpadu Avstro-Ogrske. – PDK, št. 265, 8. 11., str. 4.
- Knjiga »Po jamborni cesti ...« nam govori, da smo Slovenci polnokrven pomorski narod. – PDK, št. 271, 17. 11., str. 5. *Avtor Miroslav Pahor.*
- Petindvajset let Goriškega muzeja. – *Argo*, 18–19/1981, str. 11–16.

1982

- Ob stoletnici Godinove in Silove zgodovine Trsta in okolice. – *JKol* 1982, str. 108–116.
- Malo »mittelevropskega« duha pri Italijanih, ko gre za problematiko tu živečih Slovencev. – PDK, št. 14, 17. 1., str. 5–10. *Na članek odgovoril goriški tednik Voce Isontina*1(30. 1. 1982).
- Primorski biografski leksikon. – Delo, št. 16, 21. 1., str. 9.
- Ob smrti treh sodelavcev »Goriškega letnika«. – *GorLtk*, 8/1981, str. 323–326. *Ob smrti Draga Pahorja, dr. Miroslava Pahorja in dr. Toneta Zorna.*
- Avgust Dugulin - Maks Potokar. – *GorLtk* 8/1981, str. 326–327.
- Arheografo triestino. – *GorLtk*, 8/1981, str. 331. *Por. o zv. 39/1979 in 40/1980.*
- Atti. Centro di ricerche storiche Rovigno. – *GorLtk*, 8/1981, str. 334. *Por. o zv. 10/1979–1980.*
- Atti dei civici musei di storia ed arti in Trieste. – *GorLtk*, 8/1981, str. 334–335. *Por. o zv. 9/1976–1977.*
- Atti dei civici musei di storia ed arti in Trieste. – *GorLtk*, 8/1981, str. 335. *Por. o zv. 10/1978–1979.*
- Forum Julii. – *GorLtk* 8/1981, str. 339–340. *Por. o zv. 5/1981.*
- Memorie storiche Forogiuliesi. – *GorLtk*, 8/1981, str. 340–341. *Por. o zv. 59/1979.*
- Metodi e ricerche. – *GorLtk*, 8/1981, str. 341. *Por. o zv. 1/1980.*
- Quaderni giuliani di storia. – *GorLtk*, 8/1981, str. 341–342. *Por. o zv. 1/1980.*
- Qualestoria. – *GorLtk*, 8/1981, str. 342. *Por. o zv. 9/1981.*
- Jezik slovenski tone? – Delo, št. 24, 30. 1., str. 26.
- Vodnik po goriškem Travniku izpod peresa Verene Koršič. – PDK, št. 66, 30. 3., str. 3.
- Una storia insieme? – *Voce Isontina*, št. 20, 15. 5., str. 4. *Polemika s tednikom Voce Isontina (15. in 29. 5. 1982).*
- Prizadevanje za čim popolnejšo sliko slovenskega tiska na Primorskem. – PDK, št. 111, 30. 5., str. 5.

Skrb slovenskih in furlanskih zgodovinarjev za dogajanje v prostoru sosedskega naroda. – PDK, št. 136, 4. 7., str. 5. *Z naslovom Kratek pregled stikov med furlanskimi in slovenskimi zgodovinarji ponatis v ZZR (str. 129–133).*

Seminar »I cattolici isontini nel XX. secolo«. – ZČ, 36/1981, str. 309–310.

Razstavni katalog – prispevek k zgodovini Goriškega. – PrimSreč, 6/1982, št. 34, str. 230–231. *Razstava o času Marije Terezije.*

Tržaško vprašanje. – PrimSreč, 6/1982, št. 34, str. 231–232. *O knjigi Diega de Castra.*

Razstava Goriške knjižnice »Franceta Bevka« o tisku na Primorskem do konca prve svetovne vojne. – PrimSreč, 6/1982, št. 34, str. 235–236.

V goriškem centralnem semenišču se je v prejšnjem stoletju ustvarjalo prijateljstvo med slovenskimi in hrvaškimi bogoslovci. – PDK, št. 154, 25. 7., str. 5.

Pomoč strokovnjakov iz Slovenije pri obnovi furlanskih spomenikov. – PDK, št. 158, 30. 7., str. 3.

Soška dolina v besedi in podobi. – PDK, št. 69, 12. 8., str. 4. *O knjigi Zorka Fona.*

Dve razstavi v Solkanu. – PDK, št. 200, 17. 9., str. 3.

Diskusijski prispevek k proučevanju italijansko-slovenskih odnosov na Primorskem. – PrimSreč, 6/1982, št. 35, str. 297–298.

Hvalevredno obujanje zgodovine šol v številnih priložnostnih brošurah. – PDK, št. 232, 24. 10., str. 5.

Priprave na 100-letnico rojstva J. Štruklja. – Delo (SP PP29), št. 259, 6. 11., str. 23. *Opozorilo, da gre za Mihaela Štruklja.*

V Gorici je pred prvo svetovno vojno kot dijak Milko Kos začel preučevati slovensko zgodovino. – PDK, št. 268, 5. 12., str. 5 in 8.

O kontrarevoluciji na Primorskem. – PrimSreč, 6/1982, št. 36, str. 391–392.

Vipavski vojak Štefan Kociančič, veliki jezikoslovec in zgodovinar. – PDK, št. 275, 14. 12., str. 4 in 8.

1983

Primorski Slovenci in istrski Hrvati med leti [letoma] 1848–1880. – JKol 1983, str. 112–116.

Slovenci na Goriškem med leti [letoma] 1900 in 1915. – PDK, št. 3–8. *Ponatis v PČP (str. 152–164).*

Ob izidu izbranega dela zgodovinarja Franca Kosa. – PDK, št. 24, 30. 1., str. 6.

Izbrana dela zgodovinarja. – PrimSreč, 7/1983, št. 38, str. 113–114. *O dr. Francu Kosu.*

Zgodovinopisje o političnem življenju primorskih Slovencev v drugi polovici 19. stoletja. – GorLtk, 9/1982, str. 37–52.

4. Goriška srečanja (1982). – GorLtk, 9/1982, str. 208–209. *O strokovnem sestanku Goriška srečanja (17. in 18. 12. 1982).*

Stanko Murovec. GorLtk, 9/1982, str. 211–212.

Archeografo triestino. – GorLtk, 9/1982, str. 221. *Por. o zv. 41/1981.*

- Atti dell'accademia a scienze, Lettere e Arti di Udine. – GorLtk, 9/1982, str. 223–224. *Por. o zv. 73/1980.*
- Atti dell'accademia a scienze, Lettere e Arti di Udine. – GorLtk, 9/1982, str. 224. *Por. o zv. 74/1982.*
- Forum Juli. – GorLtk, 9/1982, str. 230–231. *Por. o zv. 6/1982.*
- Memorie storiche Forogiuliesi. – GorLtk, 9/1982, str. 233. *Por. o zv. 60/1980.*
- Memorie storiche Forogiuliesi. – GorLtk, 9/1982, str. 233–234. *Por. o zv. 61/1961.*
- Quaderni giuliani di storia, – GorLtk, 9/1982, str. 235–236. *Por. o zv. 2/1981.*
- Qualestoria. – GorLtk, 9/1982, str. 236. *Por. o zv. 10/1982.*
- Štefan Kociančič (1818–1883) – ob stoletnici smrti. – Dnevnik, št. 164, 18. 6., str. 10–11.
- 85 let združnega gibanja solkanskih mizarjev. – PDK, št. 161, 162, 164, 166, 168 in 170.
- Brošura o Podnanosu in heroju Vojku. – PDK, št. 176, 29. 7., str. 9.
- [Vzeti v roke]. – Teleks (št. 31, 4. 8., str. 6. *Por. o knjigi Marka Waltritscha o zgodovini bančništva na Goriškem.*
- Pokrajinski arhiv v Novi Gorici hrani dokumente severne Primorske. – PDK, št. 211, 9. 9., str. 9.
- S širokim zamahom v jesenske kulturne dejavnosti. – Gospodarstvo (Trst), št. 1459, 7. 10., str. 7.
- Teleks (Odmevi), št. 39, 20. 10., str. 4. *O goriškem nadškofu Antoniu V. Bommarcu.*
- Ponatis partizanske knjige »Leto borb ob Soči«. – PDK, št. 249, 23. 10., str. 9.
- Številka o IX. Korpusu. – PrimSreč, 7/1983, številka 41–42. *Besedilo na ovitku.*
- Knjiga o slovenskem bančništvu in hranilništvu na Goriškem. – PrimSreč, 7/1983, št. 43, str. 366.
- O tolminskih kmečkih puntih in o zgodovinskosti v Bevkovem delu. – V: Franče Bevk, borec in pisatelj. Ljubljana, Plenum kulturnih delavcev OF Nova Gorica 1980, 1983, str. 62–67.
- V Novi Gorici razstava knjig o NOB. – PDK, št. 281, 30. 11., str. 9.
- Umrli je Vladimir Gradnik. – PDK, št. 293, 14. 12., str. 8.
- Novi zbornik o partizanski bolnišnici Franji. – PrimSreč, 7/1983, št. 44, str. 435.
- Novogoriški arhiv. – PrimSreč, 7/1983, št. 44, str. 437–438.

1984

- Ob 100 letnici rojstva Jožeta Srebrniča. – JKol 1984, str. 128–136.
- Primorski slovenski biografski leksikon. – Delo, št. 14, 19. 1., str. 7.
- Sovodenjski zbornik 1983. – Delo, št. 26, 2. 2., str. 7.
- Ob goriškem simpoziju o Štefanu Kociančiču. – PDK, št. 27, 2. 2., str. 8.
- Ob 100-letnici rojstva in 40-letnici smrti Jožeta Srebrniča (1884–1944). – Komunist, št. 10, 9. 3., str. 22.

- [Izjava o Silvestru Komelu]. – Prim Sreč, 8/1984, št. 45, str. 20–21.
- Camillo Medeot (1900–1983). – Prim Sreč, 8/1984, št. 45, str. 50–52.
- Boj po zmagi. – PrimSreč, 8/1984, št. 45, str. 60–61. *O knjigi Janka Beltrama Tukaj je Jugoslavija.*
- O novem turističnem prospektu »Posočje«. – PDK, št. 83, 7. 4., str. 9.
- [Predgovor.] – V: Silvester Komel, Retrospektivna razstava. Nova Gorica, GM, 1984, str. 3.
- Mednarodni znanstveni simpozij o Štefanu Kociančiču. – PrimSreč, 8/1984. št. 46, str. 135–137.
- Trnovski gozd. – V: 10. partizanski pohod delavcev LB NB Slovenije, »Po poteh IX. korpusa«, Trnovo pri Gorici, 26. maja 1984, str. 1–7.
- Strokovno srečanje o Matiji Vertovcu. – PDK, št. 125, 26. 5., str. 9.
- Il contributo alla cultura slovena. – V: Stefano Kociančič (1818–1883): un ecclesiastico al servizio della cultura fra Sloveni e Friulani, Gorizia 1984, str. 37–44. *Z naslovom Štefan Kociančič (1818–1883) in njegov pomen za Slovence ponatis v PPB (str. 47–57).*
- Bibliografia delle opere in ebraico. – V: Stefano Kociančič (1818–1883) ..., str. 109.
- Bibliografia delle opere in sloveno. – V: Stefano Kociančič (1818–1883) ..., str. 111–130.
- Števerjan. – Delo, št. 137, 14. 6., str. 7. *O knjigi Marjana Terpina.*
- Slovenska osnovna šola »Josip Abram« v Pevmi. – Delo, št. 149, 28. 6., str. 9. *Delni ponatis v PDK, št. 202, 25. 9. 1984, str. 9.*
- O zgodovini planinstva na Goriškem. – V: 35 let Planinsko društvo Nova Gorica. Otvoritev planinskega doma pri Krnskih jezerih (1385 m). Nova Gorica, Organizacijski odbor, 1984, str. 5–8.
- Mala antologija Krnskega pogorja. –V: 35 let Planinsko društvo Nova Gorica ..., str. 9–15.
- Koristna priložnostna publikacija. – Delo, št. 184, 9. 8., str. 8. *Ponatis v PDK, št. 214, 8. 9. 1984, str. 9.*
- Kratek oris zgodovine obrtništva na Goriškem. – Goriški obrtnik (Nova Gorica), 1/1984, št. 1, str. 8.
- Deveta knjiga založbe Adamo v Gorici. – Prim Sreč, 8/1984, št. 49, str. 262. *O Seifer-tovi knjigi Isonzo.*
- Švicarski zbornik o idrijskih zdravnikih Hacquetu in Scopoliju. – PDK, št. 219, 14. 9., str. 9.
- Nov prispevek k poznavanju dela Štefana Kociančiča. – PDK, št. 249, 13. 10., str. 9.
- Kratke vesti iz Goriškega muzeja. – PDK, št. 250, 20. 10., str. 9.
- Nekaj pripomb k Pregljevi podobi zdravnika dr. Muznika. – V: Esteuropa, 1, Udine, Università, 1984, str. 107–112.
- Lo storico goriziano Milko Kos (1892–1972). – Studi Goriziani, 59/1984, str. 65–71. *Ponatis v VcA (str. 182–190).*
- Pesmarica bratov Miladinov v prevodu Štefana Kociančiča. – Gospodarstvo (Trst), št. 1513, 16. 11., str. 13.

Prispevek Marka Waltritscha h goriškemu krajevnemu zgodovinopisju. – PrimSreč, 8/1984, št. 30, str. 320–321.

1985

Starinoslovska srečanja Tume in Srebrniča. – JKol 1985, str. 105–111.

Slovenska narodna politična zavest na Primorskem pred letom 1848. – GorLtk, 10/1983, str. 61–73.

Goriška pričevanja. V: Goriška pričevanja. Ljubljana-Nova Gorica, str. 3–7. *Razstavni katalog.*

Zgodovina. – V: Goriška pričevanja ..., str. 47–54.

Slovo od gimnazije. – Žarometi] glasilo NŠC Nova Gorica, 1984/1985, št. 1, str. [cikl]. *Ponatis z naslovom Namesto uvoda v ZZR (str. 7–9).*

Počastitev devetdesetletnice rojstva profesorja dr. Milka Kosa. – ZČ, 38/1984, str. 133, Nagovor Branka Marušiča. – ZČ, 38/1984, str. 138–139. *Počastitev prof. Milka Kosa.*

Razgovor z uredniki nekaterih listov, ki so na Primorskem izhajali po osvoboditvi. – PrimSreč, 9/1985, št. 53, str. 195–200.

Juraj Dobrila in njegova goriška leta. – V: Juraj Dobrila: istarski preporoditelj (1812–1882). Pazin in Pula, Organizacijski odbor in drugi, 1885, str. 107–114. *Ponatis v PČP (str. 280–288).*

Dr. Ivo Juvančič – ena osrednjih osebnosti primorskega življenja našega stoletja. – PDK, št. 210, 21. 9., str. 9.

Primorski čas pretekli: prispevki za zgodovino Primorske. Koper-Trst- Nova Gorica, Lipa in drugi, 1985, 407 strani.

Primorska vedno v ospredju Rejčevega zanimanja. – PDK, št. 222, 5. 10., str. 9. *O Albertu Rejcu.*

Zgodovinski pregled. V: Triglavski narodni park, Bled 1985. *Marušič soavtor poglavja na straneh 182–193. Vodič je izšel tudi v angleškem prevodu (1987), soavtor prevoda na straneh 208–217.*

Sodelovanje Primorskih srečanj z revijo Iniziativa Isontina. – PDK, št. 252, 9. 11., str. 9.

Petar Strčić, zgodovinar, sodelavec čakavskega sabora. – PrimSreč, 9/1985, št. 57, str. 402–405.

Goriški sprehodi. – PrimSreč, 9/1985, št. 57, str. 445. *O knjigi Marize Perat.*

Kje je meja med poklicnim zgodovinopisjem in amaterizmom? – PDK, št. 260, 20. 11., str. 8. *O »venetskem« večeru v Tolminu.*

»Pohod lačnih«. – V: Skupni slovenski kulturni prostor. Nova Gorica, Plenum kulturnih delavcev OF, 1985, str. 76–78. *Ponatis v ZZR (str. 73–77) in v PDK (št. 92, 14. 8. 2005, str. 16).*

1986

Slovensko-furlanski kulturni stiki. – JKol 1986, str. 33–36.

1848–1849: Sloveni e Italiani da Trieste a Gorizia. – La battana (Reka), 22/1985, št. 78, str. 5–22.

- Arduino Cremonesi. – GorLtk, 11/1984, str. 215–216.
- Rudi Hönn. – GorLtk, 11/1984, str. 217–218.
- Archeografo Triestino. – GorLtk, 11/1984, str. 221–222. *Por. o zv. 42/1982.*
- Archeografo Triestino. – GorLtk, 11/1984, str. 222. *Por. o zv. 43/1983.*
- Atti dell'accademia di scienze, lettere ed arti di Udine. – GorLtk, 11/1984, str. 225. *Por. o zv. 75/1982.*
- Atti dell'accademia di scienze, lettere ed arti di Udine. – GorLtk, 11/1984, str. 225. *Por. o zv. 76/1983.*
- Jadranski zbornik. – GorLtk, 11/1984, str. 227. *Por. o zv. 11/1979–1981.*
- Memorie storiche forogiuliesi. – GorLtk, 11/1984, str. 228. *Por. o zv. 62/1982.*
- Memorie storiche forogiuliesi. – GorLtk, 11/1984, str. 228. *Por. o zv. 63/1983.*
- Quaderni giuliani di storia. – GorLtk, 11/1984, str. 234–235. *Por. o zv. 3/1982.*
- Akademik Bogo Grafenauer, sedemdesetletnik. – PDK, št. 65, 19. 3., str. 9.
- La storiografia slovena sulla prima guerra mondiale. – Qualestoria, 14/1986, št. 1–2, str. 260–266.
- Kronološki pregled Srebrničeve življenjske poti. – V: Jože Srebrnič, narodni heroj (1884–1944). Koper-Trst-Nova Gorica, Lipa in drugi, 1986, str. 119–123.
- Bibliografija del Jožeta Srebrniča. – V: Jože Srebrnič ..., str. 124–125.
- Bibliografija objav o Jožetu Srebrniču. V: Jože Srebrnič ..., str. 126–131.
- Slovenski in italijanski pisci osvetlili lik Jožeta Srebrniča. – PDK, št. 112, 14. 5., str. 9.
- O Kromberku in Lokah skozi zgodovino. – V: Kronika krajevne skupnosti Kromberk-Loke. Kromberk-Loke, KrS, 1986, str. 11–16.
- Izbrana dela goriškega rojaka. – PrimSreč, 10/1986, št. 62, str. 239–240. *O prof. Milku Kosu.*
- Na prvo obletnico smrti dr. Iva Juvančiča. – PDK, št. 197, 22. 8., str. 8.
- Zgodovinska razstava o občinah na Goriškem. – PrimSreč, 10/1986, št. 63, str. 290–291.
- Just Perat ali pot do novinarja. – PrimSreč, 10/1986, št. 63, str. 299.
- Še o Primožu Trubarju ter o reformaciji na Goriškem. – PrimSreč, 10/1986, št. 63, str. 301–302.
- »Gozdovnik Pešendaš« je knjiga spominov na predvojna in vojna leta v Ljubljani. – PDK, št. 202, 28. 8., str. 9. *O knjigi Rudija Hönna.*
- V Španiji za svobodo. – PDK, št. 205, 31. 8., str. 9. *O knjigi Marca Puppiniija.*
- O Sedejevem delu in osebnosti bo treba še razpravljati. – PDK, št. 228, 27. 9., str. 6.
- Bogata razstava o Tolminski v številnih monografskih obdelavah. – PDK, št. 237, 8. 10., str. 9.
- Kraj, ki je izgubil svoje ime. – Nedeljski dnevnik, št. 1306, 17. 10., str. 22. *O Solkanu.*
- [Zahvala.] – Argo, 1986, št. 23–24, str. 152. *Ob prejemu Valvasorjeve nagrade.*
- Graziadio Isaia Ascoli e gli Sloveni. – V: G. I. Ascoli, attualita del pensiero a 150 anni della nascita. Firenze, Licos, 1986, str. 63–70. *Ponatis v VcA (str. 62–71).*

Simpozij o dr. Frančišku B. Sedeju v Rimu. – PrimSreč, 10/1986, št. 64–66, str. 393–394.

Obogatitev planinske literature. – PrimSreč, 10/1986, št. 64–66, str. 416. *O Strojinski brošuri Prvi čez steno.*

Odmevi. – Borec, 38/1986, št. 11, str. 612–614. *O knjigi Branka Babiča.*

1987

Slovenski periodični tisk na Goriškem. – JKol 1987, str. 223–232.

Primorski slovenski biografski leksikon. – Delo (KL), št. 11, 15. 1., str. 3.

Trst 1941–1947. Od italijanskega napada na Jugoslavijo do mirovne pogodbe. – PrimSreč, 11/1987, št. 67–68, str. 46–47. *Por.*

[Diskusija]. – V: Giuseppe Srebrnič, parlamentare, antifascista, partigiano (Gorizia 1884–1944), Udine 1987, str. 87–88.

Prospetto cronologico della vita di Srebrnič. – V: Giuseppe Srebrnič, parlamentare ..., str. 97–100.

Scritti di Giuseppe Srebrnič. – V: Giuseppe Srebrnič, parlamentare..., str. 101–102.

Scritti su Giuseppe Srebrnič. – V: Giuseppe Srebrnič, parlamentare..., str. 103–107.

Tolminska v zgodovinopisju. – ZČ, 41/1987, str. 27–34.

Poskus pregleda zgodovinopisja ob slovenski zahodni meji. – ZČ, 41/1987, str. 139–146.

Spremna beseda. – V: Alojz Zidar, Doživetja tigrovca partizana. Koper-Trst, Lipa in ZTI, 1987, str. 7–12.

Oskar Kogoj v Ferrari. – PrimSreč, 11/1987, št. 71–72, str. 279.

Prikaz osebnosti kardinala Jakoba Missie. – PDK, št. 224, 23. 9., str. 9.

100-letnica čitalnice na Malem Lošinju. – PDK, št. 262, 6. 11., str. 9.

Bollettino dell'associazione Amici di Venzona. – GorLtk, 12–14/1985–1987, str. 332. *O zv. 12–13/1983–1984. Por.*

Jadranski zbornik. – GorLtk, 12–14/1985–1987, str. 335–336. *Por. o zv. 12/1982–1985.*

Memorie storiche Forogiuliesi. – GorLtk, 12–14/1985–1987, str. 336. *Por. o zv. 64/1984.*

Il Noncello. – GorLtk, 12–14/1985–1987, str. 336–337. *Por. o zv. 58–59/1984.*

Quaderni cividalesi. – GorLtk, 12–14/1985–1987, str. 337. *Por. o zv. 12/1985.*

Quaderni cividalesi. – GorLtk, 12–14/1985–1987, str. 337. *Por. o zv. 13/1986.*

Goriška in Beneška Slovenija. – V: Pozdravi iz slovenskih krajev. Ljubljana 1987, str. 314–351. *Druga izdaja izšla leta 1990.*

J. Evangelista Kreka tudi v Mariboru rešujejo iz pozabe. – Delo (SP PP29), št. 282, 5. 12., str. 25.

Z zlatimi črkami: življenjske usode in dela velikih primorskih mož. Trst-Koper, ZTI in Lipa, 1987, 310 strani.

Šestdeset let Toneta Ferenc. – PDK, št. 301, 23. 12., str. 9.

Slovenci v prvi svetovni vojni. – V: Janez Mesesnel, Soška fronta. Ljubljana, Prešernova družba, 1987, str. 283–298.

1988

- Kultura pri Slovencih na Primorskem v 19. stoletju. – JKol 1988, str. 149–160.
- O slovenskem planinstvu in naši zgodovini. – PDK, št. 65, 23. 3., str. 9.
- Knjiga o furlanskih posojilnicah. – Delo, št. 70, 24. 3., str. 8. *Knjiga Marka Waltritscha.*
- Sitarjeva knjiga o stotih slovenskih znanstvenikih. – PDK, št. 66, 24. 3., str. 11.
- Po Prešernu [epigram]. – Delo (KL), št. 88, 14. 4., str. 7. *Namenjen Zoranu Poliču.*
- Ali res hočemo skupni slovenski kulturni prostor. – Delo (SP PP 29). št. 90, 16. 4., str. 18.
- Objava piranskega mestnega statuta. – PDK, št. 93, 28. 4., str. 11. *Por.*
- Turistični nagelj za frančiškane na Kostanjevici nad Novo Gorico. – Delo (SP PP29), št. 123, 28. 5., str. 18.
- Jadran Ferluga, univerzitetni profesor, bizantolog. – PrimSreč, 12/1988, št. 82–83, str. 318–320.
- Znanstveno srečanje »Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX stoljeću«. – ZČ, 42/1988, str. 138–139. *Ponatis v: Čitaonički pokret u jugoslavenskim zemljama u XIX. stoljeću povodom stote obljetnice Hrvatske čitaonice na Malom Lošinjju, Mali Lošinj-Rijeka 1990, str. 316–317.*
- Usoda primorskega rojaka v drugi svetovni vojni. – PrimSreč, 12/1988, št. 84–85, str. 461. *O spominih Antona Torkarja.*
- Slovenski tisk v Argentini. – PrimSreč, 12/1988, št. 84–85, str. 464.
- O enakopravnosti naroda in narodnosti v SFRJ. – PDK, št. 191, 1. 9., str. 9. *O v angleščini objavljeni knjigi dr. Silva Devetaka.*
- Goriška na prelomu 19. in 20. stoletja. – V: Missiev simpozij v Rimu. Celje, CMD, 1988, str. 135–148.
- Cenjeni gospod urednik! – Novi list (PU), št. 1.657, 1. 9., str. 5. *O pisanju Jožka Šavlija.*
- Pietro Zoratto, La stampa cattolica italiana e slovena a Trieste. – ZČ, 42/1988, str. 305–306. *Por.*
- Vincenzo Marini, Fondo archivistico Leopoldo Gasparini Regesto. – ZČ, 42/1988, str. 307. *Por.*
- Trieste religioso nel 25° di sacerdozio di Pietro Zoratto. – ZČ, 42/1988, str. 307–308. *Por.*
- Primorski Slovenci i istarski Hrvati od 1848–1880. – V: Pazinski memorijal, 17/1988, str. 19–25.
- Spomin na neka primorska srečanja. – PrimSreč, 12/1988, št. 86, str. 490–492. *Ponatis v ZZR (str. 78–85).*
- Počastitev prvega goriškega nadškofa. – PrimSreč, 12/1988, št. 86, str. 563.
- Zgodovinska knjiga ob 40. obletnici informbiroja. – PrimSreč, 12/1988, št. 86, str. 571–572. *Por.o knjigi Jožeta Pirjevca Tito, Stalin in Zahod.*
- [Uvod.] – V: Peter Stres, Oris delovanja enotnih sindikatov na Primorskem (1945–1947). Nova Gorica, Občinski sindikalni svet, 1988, str. 5–8.
- Bilo je 18. oktobra 1868. – PDK, št. 231, 18. 10., str. 9. *O šempškem taboru (1868).*

Nova Gorica. Založba Motovun, 1988, 144 strani. *Knjiga je v celoti izšla istočasno v angleščini, italijanščini in nemščini.*

Jakob Volčič v Gorici (1840–1842). – V: Jakob Volčič in njegovo delo: zbornik prispevkov in gradiva. Jakob Volčič i njegovo delo. Zbornik priloga i građe. Pazin-Ljubljana, Istarsko književno društvo »Juraj Dobrila« in drugi, 1988, str. 25–27.

La cultura degli Sloveni del Litorale nell'Ottocento. – V: La cultura slovena nel Litorale. Atti del seminario di studio dell'Istituto di storia sociale e religiosa di Gorizia, ottobre-novembre 1986. Gorizia, ISSR, 1988, str. 9–30. *Dopolnjeni ponatis v VcA (str. 72–99).*

1989

Prva svetovna vojna po skušnjah in zgodovinskih spominih ljudi na Primorskem. – JKol 1989, str. 121–126.

Janez Kramar, Izola, mesto ribičev in delavcev (Koper, 1987). – NRazgl, št. 1, 13. 1., str. 5–6. *Por.*

Mario Visintini, Storia friulana e vita nazionale nei nomi delle strade. – Kron, 36/1989, str. 268. *Por.*

Guida agli archivi e biblioteche del Friuli e Venezia Giulia. – Kron, 36/1989, str. 268. *Por.*

Antifascismo e Resistenza nel Friuli Occidentale. – Kron, 36/1989, str. 269. *Por.*

Bibliografia storica friulana (1895–1915). – Kron, 36/1989, str. 271. *Por.*

Orietta Altieri, Società, ambiente a Capriva del Friuli tra Settecento e Ottocento. – Kron, 36/1989, str. 271–272. *Por.*

Silvio Domini, Staranzano. – Kron, 36/1989, str. 272. *Por.*

Spazi della storia, spazi della memoria. – Kron, 36/1989 str. 272–273. *Por.*

Tone Majnik, tigrovec in partizanski borec. – PrimSreč, 13/1989, št. 89–90, str. 56–58.

Doberdob v zapisih kot pomembno kulturno dejanje. – Delo, št. 32, 9. 2., str. 15.

Natančen pregled zgodovine Cerkve od začetkov do Gregorja Velikega. – PDK, št. 57, 9. 3., str. 13.

Novogoriške prireditve, posvečene obujanju zgodovinskega spomina. – PDK, št. 71, 25. 3., str. 11.

O »uradnosti«. – Delo (KL), št. 80, 6. 4., str. 15. *Polemika z Jožkom Šavlijem.*

Skalnica bo nova turistična točka. – Delo (SP PP 29), št. 94, 22. 4., str. 29.

Kette, prvi naš pesnik za Prešernom«. – PDK, št. 98, 26. 4., str. 9. *Ponatis iz knjige*

Z zlatimi črkami (1987, str. 116–118).

L'ambiente sociale e politico del Goriziano. – V: Lojze Bratuž, 50 anni dopo. Po 50. letih. Gorizia-Gorica, Goriška pokrajina, 1989, str. 17–33.

Socialne in politične razmere na Goriškem. – V: Lojze Bratuž ..., str. 17–31.

Zgodovina in zgodovinska veda ob slovenski meji v letu 1988. – Kron, 37/1989, str. 139–142.

- Janez Kramar, Izola, mesto ribičev in delavcev. Koper 1987. – Kron, 37/1989, str. 162–163. *Por.*
- Idrijsko zdravstvo od nastanka do danes. – PDK, št. 137, 14. 6., str. 9. *O knjigi Jožeta Pfeiferja.*
- Mednarodno stalno srečanje »Italija in Avstrija: Novo poglavje zgodovine«. – ZČ, 43/1989, str. 129.
- Prispevki za zgodovinski pregled slovenske prisotnosti na Goriškem. – PrimSreč, 13/1889, št. 98, str. 533–536.
- Italijanska okupacija Posočja (1915–1917). – ZČ, 43/1989, str. 231–240. *Ponatis v ZS (str. 213–223).*
- Dr. Ivo Juvančič. – GorLtk, 15–16/1988–1989, str. 219–220.
- Forum Julii. – GorLtk 15–16/1988–1989, str. 234. *Por. o zv. 7/1983, zv. 8/1984 in zv. 9/1985.*
- Il Noncello. – GorLtk 15–16/1988–1989, str. 234. *Por. o zv. 60 in zv. 61/1985.*
- Še o Sveti gori pri Gorici. – Delo (PB), št. 249, 26. 10., str. 11.
- La rivolta dei contadini goriziani (il »Tumulto dei Tolminotti«) nella storiografia italiana. – Studi Goriziani, 69/1989, str. 57–68.
- Inteletuali di frontiera. – ZČ, 43/1989, str. 462–463. *Por.*
- Je pomembna izbira materiala, ko oblikuješ zgradbo? Čemu uničevati obstoječo revijo? – PrimSreč, 13/1989, št. 101, str. 874–875.
- Veliki tolminski upor leta 1713. – V: Ubald Vrabec, Tolminski puntarji, opera. Gorica, SSO, 1989, str. 4–6.
- Primorska in jugoslovansko vprašanje. – Jugoslavenski istorijski časopis, 24/1989, št. 1–4, str. 153–156. *Ponatis v ZZR (str. 61–66).*
- O rdeči zvezdi. – Demokracija (Ljubljana), št. 15, 26. 12., str. 15.

1990

- Jugoslovanska historiografija o Julijski krajini med obema vojnama. – JKol 1990, str. 97–100.
- Trdoživost nabrežinskega hranilništva. – Delo (KL), št. 20, 25. 1., str. 14.
- Poskus krajevne monografije. – Delo (KL), št. 26, 1. 2., str. 13. *Por. o dvojezičnem zborniku Piedimonte-Podgora.*
- La rivolta dei contadini goriziani nell'anno 1713. – Annali di storia isontina, 3/1990, str. 37–54.
- Zgodovinski spomini. Novogoriške volitve leta 1969. – Demokracija (Ljubljana), št. 5, 6. 2., str. 7. *Z naslovom Novogoriške volitve leta 1969 ponatis v ZZR (str. 92–98).*
- Okrogla miza »Primorska 1945–1947«. – PrimSreč 14/1990, št. 104–105, str. 109–110.
- Kmečki upor leta 1713 je zajel poleg Tolminske celo Primorsko. – PDK, št. 63, 18. 3., str. 11.
- Ali bo koprška založba »Lipa« preživela? – Demokracija (Ljubljana), št. 12, 22. 3., str. 13.

- Uredniške spremembe pri »Primorskem dnevniku«. – Demokracija (Ljubljana), št. 12, 22. 3., str. 13.
- PDK (PU), št. 70, 27. 3., str. 4. *O uredniških spremembah pri PDK.*
- Tolminotti ali Tolminesi? – PDK, št. 85, 13. 4., str. 9.
- Pazinski memorijal. – ZČ, 44/1990, str. 127–128.
- Carl Czörnig med Italijo in Avstrijo. – ZČ, 44/1990, str. 132–133. *Por.*
- La storiografia jugoslava (1945–1988) sulla Venezia Giulia tra le due guerre. – V: La storiografia sul fascismo locale nell'Italia nordorientale. Udine, IFSML, 1990, str. 78–87.
- Fojba udarja! Ob 45letnici deportacij na Primorskem. – Demokracija (Ljubljana), št. 18, 15. 5., str. 9. *Ponatis v ZZR (str. 113–117).*
- O deželi ob Cerkniskem jezeru. – PDK, št. 116, 20. 5., str. 13.
- Iz dopisovanja med J. Vošnjakom in V. Spinčićem. V: Arhivski vjesnik (Zagreb), 32/1989, zv. 33, str. 113–123.
- [Odgovor na anketo Z narodno spravo – konec državljanske vojne?]. – Borec, 42/1990, št. 5–7, str. 667–669.
- Zgodovina in zgodovinska veda ob slovenski zahodni meji v letu 1989. – Kron, 38/1990, str. 67–72.
- Srečanje »Srednja Evropa v dvajsetih letih: kultura in družba«. – ZČ, 44/1990, str. 287–289.
- Istra kroz stoljeća, 1–8, Pula-Rijeka 1979–1989. – ZČ, 44/1990, str. 287–289. *Por.*
- Darij Bratoš 70-letnik. – PDK, št. 173, 4. 8., str. 9.
- Spomeniški park na Sabotinu. – PDK (PU), št. 169, 31. 7., str. 8. *Odgovoril Zdenko Vogrič (PDK, št. 250, 3. 11. 1990).*
- Pohod metel. 13. avgust 1950. Ob štiridesetletnici. – Demokracija (Ljubljana), št. 31, 14. 8., str. 5.
- France Bevk, kulturnopolitičen delavec. – PrimSreč, 14/1990, str. 689–694. *Ponatis v ZZR (str. 31–44).*
- Kmečke zahteve na taborih – V: Zbornik tabora v Goriških Brdih, 14. maj 1989. Ljubljana, SKZ, 1990, str. 11–14.
- Prišpevek k bibliografiji Franceta Bevka. – V: France Bevk (1890–1970). Idrija, Mestni muzej, 1990, str. 32–34.
- Kobarid 1917 in Slovenci. – V: Vojna v Posočju 1915–1917. Nova Gorica, GM, 1990, str. 12–14.
- O problemu fojbe – A proposito di fojbe. – Isonzo/Soča, 1990, št. 14, str. 26–27.
- Zakaj takšna jezljivost ob predlogu za Spomeniški park na Sv. Valentinu? PDK (PU), št. 276, 4. 12., str. 11. *Odgovoril Zdenko Vogrič (PDK št. 292, 22. 12. 1990).*
- Strokovno srečanje Sveta gora 1539–1989. – V: Sveta gora 1539–1989. Gorica, GMD, 1990, str. 5–7.
- Ne samo, kar veleva mu stan ... – PrimSreč 14/1990, št. 114, str. 849–852.

Druga knjiga Franca Hvala. – PrimSreč, 14/1990, št. 114, str. 944–945. O knjigi *Pod Bevkovo Kojco*.

Padoan »Vanni« Giovanni, Un'epopea partigiana alla frontiera tra due mondi, Udine, Del Bianco editore, 1984. – V: Südost-Forschungen (München), 48/1989, str. 276–277. *Por.*

1991

Slovensko-italijanski odnosi od 1797 do 1918. – JKol 1991, str. 73–81.

Profesor Vasilij Melik praznoval 70-letnico. – PDK, št. 17, 20. 1., str. 12.

Dr. Anton Prijatelj danes 60-letnik. – PDK, št. 25, 30. 1., str. 3.

Ponovno o izgonu dr. Franca Močnika. – Družina, št. 11, 17. 3., str. 8–9. *Ponatis v ZZR (str. 67–72).*

Tudi za Slovence zanimiva knjiga. – Družina, št. 12–13, velika noč 1991, str. 11. *Knjiga o Mirku Bulešiću.*

Kdo naj bi rešil Primorce in kakšna naj bi bila cena? – Delo (SP PP29), št., 23. 3., str. 30.

Tretja knjiga o Primorcih pod fašizmom. – PrimSreč, 15/1991, št. 119–120, str. 445–446. O knjigi *Prvi antifašizem v Evropi Milice Kacin Wohinz.*

Čitalnice Slovenskem primorju. – V: Čitaonički paket u jugoslovanskim zemljama u XIX. stoljeću povodom stote obljetnice Hrvatske čitaonice u Malom Lošinj, Mali Lošinj-Rijeka 1991, str. 113–122.

[Razprava]. – V: Čitaonički pokret ..., str. 258–259.

Zgodovina Slovenca. – Slovenec, št. 6, 1. 7., str. 9. O *novonastalem časniku Slovenec.*

Cesare Balbo v Ljubljani. – ZČ, 45/1991, str. 211–215. *Ponatis v Venezia una repubblica ai confini (2004).*

Franco Hvala, Pod Bevkovo Kojco. – IdrRazgl, 36/1991, št. 1, str. 123–124. *Por.*

Razmišljanja ob petkovi slovesnosti na Dobrovem. – PDK (PU), št. 176, 10. 9., str. 9. O *družbeni neenakosti.*

Trije nagovori o preteklosti za današnjo rabo. – PrimSreč, 15/1991, št. 121–122, str. 478–481. *Ponatis v ZZR (str. 51–60).* 1. *Predstavitev knjige o Rižarni Ferruccia Fölkla.* 2. *Govor pri spomeniku padlim partizanom v Temnici (17. 3. 1991).* 3. *Poseg na razpravi o Primorcih in OF (Devin, 4. 5. 1991).*

Mario Meneghini, Piero Pisenti. – ZČ, 45/1991, str. 513. *Por.*

O narodni zavesti primorskih Slovencev. – PrimSreč, 15/1991, št. 125, str. 787–789. *Ponatis v ZZR (str. 45–50).*

»Trnovski gozd – krajina in ljudje«. – PrimSreč, 15/1991, št. 125, str. 842.

Prispevek k istrski toponomastiki. – Annales, 1/1991, št. 1, str. 225–236.

O TIGR-u in tigrovcih po drugi svetovni vojni. – PrimSreč, 15/1991, št. 125, str. 948–949.

»Calumniare audacter ...« – PrimSreč, 15/1991, št. 127, str. 1005. O »*venetofilih*«.

Ob šestdesetletnici vseskozi »Primorca« Tomaža Pavšiča. PDK, št. 261, 31. 12. 1991, str. 21.

Uvod. – V: Andrej Marušič, *Moj doba in podoba*. Gorica, GMD in drugi, 1991, str. 131–147. *Z naslovom Andrej Marušič ponatis v PPB (str. 59–79)*.

Bibliografija objav Andreja Marušič – izbor. – V: Andrej Marušič, *Moja doba ...*, str. 149–156.

1992

Pogovori na fronti. Carzano 1917. Ob 75-letnici – JKol 1992, str. 93–98.

Primorski dnevnik postal šesti vseslovenski politično dnevnik? Delo (SP PP29), št. 8, 11. 1., str. 18.

Zgodovina in zgodovinska veda ob slovenski zahodni meji v letu 1990. – Kron, 39/1991, str. 77–81.

Še en korak v Evropo brez meja. – Delo (SP PP29), št. 20, 25. 1., str. 18.

V Solkanu na tiho odšel grafik Jože Srebrnič. Bil je iz generacije likovnikov 20. in 30. let. – PDK, št. 85, 15. 4., str. 8.

Čeji v zgodovini. – PrimSreč, 16/1992, št. 131–132, str. 255. *O spominih Ljudevita Pivka*.

O skrivnostnem pogledu Andreja Laharnarja. – Katoliški glas, št. 24, 11. 6., str. 4.

Puntarji vstajajo iz pozabe. – Delo (SP PP 29), št. 170, 25. 7., str. 26.

V mrežah nacionalizmov (Nelle reti dei nazionalismi). – Isonzo/Soča, 1992, št. 7, str. 10.

Dissentito ... Voce Isontina, št. 18, 25. 4., str. 19. *O poitalijančevanju slovenskih imen in priimkov*.

Na Šentviški planoti pred sto leti. – V: Zbornik Šentviške planote ob 800-letnici prve omembe župnije Šentviška Gora. Šentviška Gora, Župnijski urad, Šentviška Gora, 1992, str. 35–42.

Zbornik Šentviške planote. – Delo, št. 227, 1. 10., str. 16.

Krščanski socialisti na Primorskem v Krekovem času. – V: Krekov simpozij v Rimu. Celje, CMD, 1992, str. 188–194.

Contributi per una rassegna della presenza storica degli Sloveni nell'Isontino. – V: Etnia e svillupo. Gorizia, ISIG in SLORI, 1992, str. 15–21. *Dopolnjeni ponatis v VcA (str. 19–30)*.

Pismo Tomažu Pavšiču – V: Kaplje 20 let pozneje, Idrija 1992, str. 106–107.

O nekaterih internacionalnih pobudah na Goriškem dvajsetih letih. – V: La mitteleuropa negli anni venti: Cultura e società, Gorizia, ICM, 1992, str. 247–250.

1993

Publicist Ljudevit Furlan: ob 80-letnici smrti. – JKol 1993, str. 81–88. *Ponatis z naslovom Publicist Ljudevit Furlani /1864–1913), objavljen v PPB (str. 137–148)*.

Od kdaj ime »Primorsko«. – PrimSreč 17/1993, št. 140, str. 7–8. *Ponatis v Vestniku ZZP, št. 1, 1993, str. 14–17*.

Uvodna beseda. – GorLtk, 18/1991, str. 5–6.

Fojbe naj bi šle z dnevnega reda. – Delo (SP PP29), št. 53, 6. 3., str. 18.

Ludvik Zorzut – briški narodopisec. Ob stoletnici rojstva. – Etnolog, 53/1992, št.

- 2, str. 277–284. *Ponatis z naslovom Ludvik Zorzut (1892–1977), briški narodopisec v PPB (str. 197–207).*
- Fojbe. Politika ali zgodovinopisje? – Delo, št. 88, 17. 4., str. 34.
- O deportacijah in fojbah. – PrimSreč, 17/1993, št. 145, str. 321–324.
- Umberto Corsi, Pro et contra le idee di Francia. ZČ, 47/1993, str. 327–328. *Por.*
- Vita religiosa e cultura in Lombardia e Veneto nell'età Napoleonica. – ZČ, 47/1993, str. 328. *Por.*
- Ester Capuzzo, Dal nesso asburgico alla sovranità italiana. – ZČ, 47/1993, str. 328. *Por.*
- Slovenski periodični tisk na Goriškem. – Oko, št. 1–6. Članek se je nadaljuje v št. 7–12, leta 1994.
- V Tolminu odkrili kar tri spomenike. – Delo (SP PP29), št. 253, 30. 10., str. 22.
- Vzroki in naključja. – Oko, št. 2, 4. 11., str. 14. *O časniku Oko.*
- Kaj je resnica. – Oko, št. 3, 18. 11., str. 12. *Knjiga o preteklosti Opatjega sela.*
- Ob neki petdesetletnici. – Oko, št. 4, 2. 12., str. 12. *O Avnoju.*
- Kdo je kipar Marco Moschi? – Delo, št. 303, 30. 12. 1993, str. 15.

1994

- Revolucionarec Anton Furlan Nino. – JKol 1994, str. 69–74. *Ponatis v PPB (str. 181–195).*
- Ah, ta ... to velika začetnica. – Oko, št. 6, 6. 1., str. 12.
- Camillo Medeot. – Oko, št. 6, 6. 1., str. 14.
- Roulettenburg. – Delo, št. 5, 7. 1., str. 10. *O novogoriškem igralništvu.*
- Rukopisna ostavština Vjekoslava Špinčiča. – ZČ, 47/1993, str. 482–483.
- Le fonti per la storia militare italiana in età contemporanea. – ZČ, 47/1993, str. 483.
- Eugenio Buccioli, Il Veneto nell'obiettivo Austro Ungarico. – ZČ, 47/1993, str. 483–484. *Por.*
- L'Italia in esilio. – ZČ, 47/1993, str. 484. *Por.*
- Sabotin. – Oko, št. 7, 20. 1., str. 12.
- Slovinci moji, bodimo možje. – Družina, št. 4, 23. 1., str. 12. *O p. Stanislavu Škrabcu.*
- Tovariš Ribičič in megapolicaj Bavčar. – Oko, št. 8, 3. 2., str. 12.
- Življenje in (ni) praznik. – Oko, št. 9, 17. 2., str. 12.
- Primer profesorja Pirjevca. – Oko, št. 10, 3. 3., str. 12.
- Pred desetimi leti je umrl Camillo Medeot. – Mladika, 38/1994, št. 1, str. 26.
- O čejih v naši preteklosti. Komu koristi? – Oko, št. 11, 17. 3., str. 12. *O pogledih na NOB.*
- Dragi Rudi! – PrimSreč, 18/1994, št. 150, str. 229. *Pismo Rudiju Šimacu.*
- Dizionario biografico Friulano. – ZČ, 47/1993, str. 604–605. *Por.*
- Giovanni Ferro, Protagonisti del Movimento Socialista in Italia. – ZČ, 47/1993, str. 605. *Por.*
- Alojzij Novak, Črniška kronika. – ZČ, 47/1993, str. 609. *Por.*

Matija Vertovec, njegova doba in podoba. Vipava, Agroind, 1994, 26 strani. *Z naslovom Matija Vertovec (1781–1851) ponatis v PPB (str. 19–46).*

»Dve Gorici – eno mesto.« Ob triletnici sporazuma. – *Okno*, št. 13, 14. 4., str. 12.

Gospodu dr. Ivanu Likarju. – *Okno*, št. 14, 29. 4., str. 12. *Odgovor na Likarjevo pisanje (Okno, 14. 4. 1994).*

Spominom Franca Hvala na pot. – V: Franc Hvala, Spomini na partizanski čas. Nova Gorica, Založba Branko, 1994, str. 5–6.

Po prazniku upora. – *Okno*, št. 15, 12. 5., str. 12.

Za pokrajino v Posočju. – *Okno*, št. 15, 12. 5. str. 12.

V Lokovec, na Lašček! – *Okno*, št. 16, 26. 5., str. 12. *O izletu političnih strank.*

Prva svetovna vojna. – V: Dokumenti slovenstva. Ljubljana, Cankarjeva založba, 1984, str. 283–287.

Obisk v Trnovskem gozdu. – *Katoliški glas*, št. 22, 2. 6., str. 3. *O nasilno umrlih po vojni.*

Odločil sem se »za«. – *Okno*, št. 12, 9. 6., str. 14. *O novih občinah.*

Zlatomašnik Ljubo Marc. – *Okno*, št. 18, 23. 6., str. 14.

Spremna beseda. – V: Henrik Tuma, Izza velike vojne. Nova Gorica 1994, Založba Branko, str. 73–81.

Ljubo Marc, Črepinje. – *Mladika*, 38/1994, št. 4, str. 128. *Por.*

Influenze ed echi della Rivoluzione francese a Trieste e nel Friuli. – *ZČ*, 48/1994, str. 130. *Por.*

Zborovanja, stavke, upori. – *Okno*, št. 19, 7. 7., str. 16.

Ronchi dei legionari, via Srebrnic. – *Okno*, št. 20, 21. 7., str. 14.

Zamejska revija Pretoki. – *Okno*, št. 21, 4. 8., str. 9.

Od kdaj in od kod Kofolov rod. – *Okno*, št. 21, 4. 8., str. 14.

Ma la storico dice che ... Toda zgodovinar pravi, da ... – *Isonzo/Soča*, 1994, št. 14, str. 34–35.

Počitnice državnikov. – *Okno*, št. 22, 18. 8., str. 14.

5. in 6. september leta 394. – *Okno*, št. 23, 1. 9., str. 14.

Vipavska dolina skozi čas. – V: Vipavski izbor. zbornik spisov ob stoletnici Vinarske zadruge Vipava. Vipava, Agroind, 1994, str. 163–174.

TIGR. – *Okno*, št. 24, 15. 9., str. 18.

Vrsno 1994. – *Okno*, št. 25, 29. 9., str. 14.

Monografija o »pljučih slovenskega ozemlja«. – *PrimSreč*, 18/1994, št. 163, str. 786–787. *O knjigi Borisa M. Gombača Trst-Trieste, dve imeni ena identiteta.*

Mirjana Strčić, Temelji književne epohe. – *ZČ*, 48/1994, str. 277. *Por.*

Elio Apih, Carlo Schiffrer. – *ZČ*, 48/1994, št. 2, str. 277. *Por. Apiha o Schiffrerju.*

Partizanski dnevnik. – *Okno*, št. 26, 13. 10, str. 14.

Kakšna je vsa resnica? – Delo (SP PP29), št. 240, 15. 10., štev. 40, str. 33. *O napakah pri prevajanju.*

- »Neumna lisica.« – Oko, št. 27, 27. 10., str. 14. *O Italijanih.*
- Edvin Dolenc, Senožeče. Skupnost na prepihu. – Mladika, 38/1994, št. 7, str. 191–192. *Por.*
- Po dnevu mrtvih. – Oko, št. 28, 10. 11., str. 14.
- Dnevnik s potovanja po Argentini. – Oko, št. 28, 29, 31–34. *Številki 33 in 34 sta izšli leta 1995.*
- Gost iz Gorice. – Oko, št. 29, 24. 11., str. 14. *O Sergiu Tavanu.*
- Le komu koristi odpiranje ran, ki jih je čas že zacelil? – PDK, št. 326, 29. 11., str. 8. *Odprto pismo Antonelli Gallarotti.*
- Goriška Mohorjeva družba, Oko, št. 30, 1. 12., str. 7.
- Simon Gregorčič, »Oče slovenskega nacionalizma«. – Oko, št. 31, 8. 12, str. 14.
- Prispevki k zgodovini Tolminske. – V: Soški protokol. Celovec-Ljubljana-Dunaj, Mohorjeva založba, 1994, str. 191–200.
- Beiträge zur Geschichte des Tolmeiner Gebietes. – V: Isonzo Protokoll. Klagenfurt-Ljubljana-Wien, Hermagoras/Mohorjeva, 1995, str. 221–232.
- Znanstveno-raziskovalni inštitut. – Oko, št. 32, 22. 12., str. 14.
- O narodopisnem delu Pavleta Medveščka. – V: Medvešček Pavel. Nova Gorica, GM, 1994 str. 13–14.
- Il lavoro etnografico di Pavel Medvešček. – V: Medvešček Pavel ..., str. 45–46.

1995

- Slovenska družba v Gorici leta 1914. Osebnosti in pričevanja iz »avstrijske Nice«. – JKol 1995, str. 55–62.
- Slovensko katoliško politično gibanje na Goriškem do leta 1918. – KolGMD 1995, str. 52–59.
- Slovensko-italijanski odnosi na Primorskem v letih 1848–1918. – PrimSreč, 19/1995, št. 165, str. 29–31.
- Trije spominski portreti. – PrimSreč, 19/1995, št. 165, str. 80–84. *Por. o knjigah o Valentinu Staniču, Matiji Vertovcu in Jožetu Srebrničju.*
- Komedija zmešnjav. – Oko, št. 33, 12. 1., str. 14. *O politiki.*
- Tumova knjiga (v italijanskem prevodu) o pravem času. – Delo, št. 9, 12. 1., str. 9. *O prevodu Tumovih spominov Iz mojega življenja.*
- Berlinski zid. – Oko, št. 34, 26. 1., str. 14.
- Koraki skozi meglo Vasja Klavore. – PrimN, št. 9, 31. 1., str. 21. *Por.*
- Pisma Henrika Tuma prinašajo pomembne vire za slovensko, predvsem primorsko, polpreteklo zgodovino. – PDK, št. 3, 2., str. 15.
- Primorski založniki. – Oko, št. 35, 9. 2., str. 14.
- Dve stoletji slovensko-italijanskega sožitja ob Jadranu. – Oko, št. 35–36.
- Dr. Franc Mesesnel. – Oko, št. 36, 23. 2., str. 14.
- O začetkih tekmovalnega smučanja na Slovenskem. – PrimN, št. 17, 28. 2., str. 10.

- Peter Štih: Goriški grofje ter njihovi ministeriali v Istri in na Kranjskem. – Mladika, 39/1995, št. 1, str. 29.
- Zgodovinarji, ranocelniki slovenske preteklosti. – Oko, št. 37, 9. 3., str. 14.
- Pater Martin Bavčer in zgodovinopisje protireformacije. – PrimSreč, 19/1995, št. 167, str. 204–207.
- Alma Mater Goritensis, – Oko, št. 38, 23. 3., str. 14.
- Goriški grofje. – PrimSreč, 19/1995, št. 168, str. 336. *O knjigi Petra Štiha.*
- Venetofilija. – Oko, št. 39, 6. 4., str. 14.
- Suhadolčevi stoli. – Oko, št. 40, 21. 4., str. 16.
- Razmerje med mestom in podeželjem skozi zgodovino Primorske. – PDK, št. 120, 7. 5., str. 17.
- Josip Balić (1854–1933), šolnik in zgodovinar. – GorLtk, 1993–1994, 20–21, str. 17–26. *Z naslovom šolnik in zgodovinar Josip Balić (1854–1933) ponatis v PPB (str. 107–122).*
- Vojačka. – Oko, št. 41, 11. 5., str. 14. *Polemično odgovarja Tomaž Dimić (Oko, 25. 5. 1995).*
- Nerazumevanje ali dlakocepljenje? – Oko, št. 42, 25. 5., str. 16. *O obravnavi zgodovine NOB.*
- Krajevni leksikon Slovencev v Italiji, druga knjiga. – Mladika, 39/1995, št. 4, str. 93–94.
- Ob smrti slovenskega zgodovinarja akademika Boga Grafenauerja. – Mladika, 39/1995, št. 4, str. 85.
- »Naš Tito.« – Oko, št. 43, 8. 6., str. 16.
- Tolminski kmečki upor. – V: Za staro pravdo. Zbirka vokalnih skladb. Gorica, SSO, 1995, str. 7–11.
- Posoška pobuda. – Oko, št. 44, 22. 6., str. 16. *O obmejnem sodelovanju.*
- Po štirih letih. Kdo je pravzaprav pripravil, vodil in izbojeval slovensko državo. – PrimN, št. 49, 23. 6., str. 25.
- Renegatska literatura. Primer Eugena Stolfe. – PrimSreč, 19/1995, št. 170–171, str. 432–434.
- Modrega predloga še ni. – Delo (SP PP29), št. 144, 24. 6., str. 30. *O urbanizmu Nove Gorice.*
- Obletnica mature. – Oko, št. 45, 6. 7., str. 16.
- Avgust Černigoj (1898–1985). – V: Šola in čas, Prosek-Kontovel, Pripravljalni odbor, 1995, str. 10–13.
- Jadranski iredentizem. – Oko, št. 46, 20. 7., str. 16.
- La storiografia slovena del Goriziano. – Studi Goriziani, 80/1994, str. 87–100.
- Počitnice v dolini Trente. – Oko, št. 47, 10. 8., str. 16. *O slovenski politiki.*
- V Komendi pred šestdesetimi leti. – Aplenca (Komenda), št. 4, str. 10.
- Uvod. – V: Albin Mlakar, Dnevnik 1914–1918. Kobarid, Kobariški muzej, 1995, str. 5–7.
- Med dvema krajevnima leksikonoma. – Delo (KL), št. 189, 17. 8., str. 13. *O toponomastiki.*
- Z zahodnega roba. O ljudeh in dogodkih iztekajočega se stoletja**, Nova Gorica, Založba Branko, 1995, 137 strani.

- Franc Kurinčič. – *Okno*, št. 48, 24. 8., str. 16.
- Obrekovanja. – *Okno*, št. 49, 7. 9., str. 16.
- Zadružno gibanje solkanskih mizarjev. – 1001-SČ, 1995–1998, št. 6–17. *Leta 1995 je bil članek objavljen v št. 6 in 7, leta 1996 v št. 8–11, leta 1897 v št. 11–15 in leta 1898 v št. 16 in 17.*
- Goriška jezikoslovna srečanja. – V: Škrabčeva misel. 1. Nova Gorica, Frančiškanski samostan Kostanjevica, 1995, str. 181–189.
- Tisočletnica. – *Okno*, št. 50, 21. 9., str. 16. *Jubilej Goriške.*
- Andrej Zdešar (1821–1865), slovenski duhovnik in publicist v Istri. – *Annales*, 5/1995, št. 6, str. 149–160.
- Tisočletnica slovenske stezice. – Družina (Odmevi, predlogi), št. 40, 8. 10., str. 12. *O Volčah in tisočletnici kraja.*
- Historični diletantizem. – *Okno*, št. 51, 5. 10., str. 16.
- Albin Mlakar, Dnevnik 1914–1918. – *Mladika*, 39/1995, št. 8, str. 190.
- V imenu resnice. – *Okno*, št. 52, 19. 10., str. 16. *O prvi svetovni vojni.*
- Sedemdesetletnica Inštituta za narodnostna vprašanja. – *Okno*, št. 53, 9. 11., str. 16.
- Prvi zgodovinar slovenskega rodu. – Delo (KL), št. 265, 16. 11., str. 14. *O p. Martinu Bavčerju.*
- Knjige na sejmu. – *Okno*, št. 54, 16. 11., str. 16.
- Pater Martin Bavčer. – *Okno*, št. 55, 30. 11., str. 16.
- Vodnik po rimski Ajdovščini – Castri. – *Mladika*, 39/1995, št. 9, str. 223–224.
- Primorski slovenski biografski leksikon. – *PrimSreč* 19/1995, št. 176, str. 849–850.
- Knjigi nove generacije slovenskih zgodovinarjev. – *PrimSreč*, 19/1995, št. 176, str. 878. *O knjigah Bojana Godeše in Aleša Gabriča.*
- Medioevo goriziano 1001–1500. – *ZČ*, 49/1995, str. 489–490. *Por.*
- Lojzka Bratuž, Manoscritti sloveni del settecento. – *ZČ*, 49/1995, str. 490–491.
- Skladatelj Stanko Premrl. – *Okno*, št. 56, 14. 12., str. 22.
- Padre Martino Bauzer (Martin Bavčer) e la storiografia della controriforma. – *Iniziativa Isontina*, št. 12 (105), str. 30–38.
- Il sacerdote Johann Bonnes (Janez Bonež, 1755–1804), avversario dei Francesi. – *Studi Goriziani*, 81/1995, str. 39–43.
- Slovensko-italijanski odnosi na Primorskem v letih 1848–1918. – *Pazinski memorijal*, št. 23–24, str. 11–18.
- Andrej Zdešar (1821–1865), slovenski duhovnik in publicist v Istri. – *Pazinski memorijal*, 19/1995, str. 99–105. *Popravljeni ponatis objave v Annales, št. 6/1995, str. 149–160.*
- Branko Marušič o Josipu Vilfanu. (Predavanje dr. B. Marušiča ob poimenovanju dvorane Krožka V. Šček po Josipu Vilfani v Trstu, 24. 11. 1995). – *Novi list*, št. 1995, 21. 12., str. 12–13.
- Ob koncu leta. – *Okno*, št. 57, 29. 12., str. 16.
- Prispevka o slovenskem izseljevanju v Južno Ameriko. – V: *Kulturno ustvarjanje Slovencev v Južni Ameriki*. Ljubljana, Znanstveni inštitut FF in Slovenska izseljenska matica, 1995, str. 57–66.

O novih pogledih slovenskih zgodovinarjev na obdobje narodnoosvobodilnega boja. – PrimSreč, 19/1995, št. 179, str. 197–199.

1996

Prispevki k biografiji dr. Alojza Resa. – JKol 1996, str. 140–144.

Iz uredniškega delovanja Venceslava Beleta. – KolGMD 1996, str. 53–56.

»Silentes loquimur«. – Oko, št. 58, 11. 1., str. 16. *O italijanskem desničarskem zgodovinopisju.*

Novi glas. – Oko, št. 59, 25. 1., str. 16.

Pater Martin Bavčer 1595–1608. – V: Pater Martin Bavčer. Ob štiristoletnici rojstva. Nova Gorica in Ljubljana, GM in ZRC SAZU, 1995, str. 7–18.

Na zahodu nič novega? – Oko, št. 60, 8. 2., str. 16. *Iz govora na predstavitvi knjige Na zahodnem robu (Nova Gorica 30. 1. 1996).*

Glosa o Jožetu Pirjevcu in njegovi zgodovini Jugoslavije. – PrimSreč, 20/1996, št. 178, str. 148.

Birokrat. – Oko, št. 61, 22. 2., str. 16.

Ob stopetdesetletnici smrti tržaškega škofa Matevža Ravnikarja. – Mladika, 40/1996, št. 1, str. 26.

Simpozij o patru Martinu Bavčerju. – Mladika, 40/1996, št.1, str. 30–31.

»Ne vrag, le sosed bo mejak!« – NoviG št. 7, 22. 2., str. 12.

Francesco Pragely– »Boro«. – Oko, št. 62, 7. 3., str. 16. *O Francu Preglju Borotu.*

Na Goriškem ob koncu prve svetovne vojne. – V: Na obrobju: ali je Primorska klonila? Nova Gorica-Trst, Oko in Družba za založniške pobude, 1995, str. 14–21.

Viharji in zatišja na Soči. – Delo, št. 61–64. *O slovensko-italijanskih odnosih.*

Ali je Primorska klonila? – Oko, št. 63, 21. 3., str. 63.

O poskusih za ustanovitev slovenske univerze v Trstu. – PrimSreč, 20/1995, št. 179, str. 183–184.

Bratje Mlakar. – PrimSreč, 20/1996, št. 179, str. 246–247.

The London pact. – V: Slovenija/Italija – Slovenia/Italy. Bela knjiga o diplomatskih odnosih/White book on diplomatic relations, Ljubljana, Ministrstvo za zunanje zadeve, 1996, str. 9–10.

Londonski pakt. – V: Slovenija, Italija ..., str. 9–10.

Knjiga o Gorici med drugo svetovno vojno. – Mladika, 40/1996, št. 2–3, str. 59–60. *O knjigi Luciana Spangherja.*

Pred petdesetimi leti je izšla knjiga Joška Žigona Svoboda in socializem, Mladika, 40 /1996, št. 2–3, str. 61–62.

Sottotenente Ezio Capoccioli. – Oko, št. 64, 4. 4., str. 16. *O zločinu na Predmeji (1943).*

Odprto pismo Borisu M. Gombaču, avtorju knjige Slovenija, Italija – od preziranja do priznanja. – Delo, št. 90, 18. 4., str. 15.

Goriška knjiga. – Oko, št. 65, 18. 4., str. 16. *Por.*

Kronist. – Oko, št. 66, 9. 5., str. 16. *Ljubiteljsko zgodovinopisje.*

- Un siecle de coesistence des Slovenes et des Italiens au bord de l'Adriatique. – V: *Adriatico*, Paris, 1996, str. 153–158.
- Podnanos (Št. Vid) v besedi in podobi. – V: Št. Vid – Podnanos. Nova Gorica, Pokrajinski arhiv, 1996. str. 5–12.
- Prispevek k biografiji dr. Alojzija Resa. – V: *GorLtk*, št. 23/1996, str. 47–52.
- Uvodna beseda na Resovem simpoziju (Sveta Gora, 22. 10. 1993). – V: *GorLtk*, 23/1996, str. 4.
- Ikonoklasti. – *Okno*, št. 68, 6. 6., str. 21. *O poskusu lustracije.*
- Tridesetletnica »Goriških srečanj«. – *Okno*, št. 67, 23. 5., str. 16. *O reviji Goriška srečanja/Srečanja.*
- Meje. – *Okno*, št. 69, 20. 6., str. 1.
- Zahodno sosedstvo. – *Okno*, št. 69, 20. 6., str. 7.
- Štirideset let Idrijskih razgledov. – *Mladika*, 40/1996, št. 5–6, str. 118–119.
- Alojzij Res. – *Okno*, št. 70, 4. 7., str. 16.
- Spoštovana gospa dr. Jera Vodušek Starič. – *Nova revija*, 15/1996, št. 170–171, str. 91.
- Maščevanje. – *Okno*, št. 71, 18. 7., str. 16. *O literaturi tranzicije.*
- Venezia Giulia. – V: Grafenauerjev zbornik. Ljubljana. ZRC SAZU in drugi, 1996, str. 625–634. *Ponatis v SoS (str. 55–72).*
- Dediči. – *Okno*, št. 72, 1. 8., str. 16. *O socialdemokratih.*
- Zadnja tržaška leta škofa Andreja Karlina. – V: Karlinov simpozij v Rimu. Celje, CMD, 1996, str. 145–154.
- Ko to tamo pjeva. – *Okno*, št. 73, 16. 8., str. 16. *O nestrpnosti.*
- Še enkrat o junaških otrocih. – *Okno*, št. 74, 29. 8., str. 20. *O dijaški antifašistični skupini »Črni bratje«.*
- Gorica v slovenski književnosti. – *PrimSreč*, 20/1996, št. 185–186, str. 714–715. *Por.*
- Begunci. – *Okno*, št. 75, 12. 9., str. 16.
- Luciano Spangher, Gorizia e il Convento e la Chiesa di San Francisco dei fratti minori. – *ZČ*, 50/1996, str. 151.
- Park zaslužnih mož. – *Okno*, št. 76, 26. 9., str. 16.
- Vojna in naravna ter kulturna dediščina. – *Okno*, št. 77, 10. 10., str. 16.
- Politično in kulturno življenje goriških Slovincem med obema vojnama. – *NoviG*, št. 39–44.
- Komenda v letih 1941 do 1943. – *Aplenca (Komenda)*, 5/1996, št. 5–7.
- Domobranci so bojevali »dober boj«. – *Okno*, št. 78, 24. 10., str. 16.
- Puente sobre el Isonzo. – V: Gorazd Humar, Kamniti velikan na Soči. Nova Gorica, Založba Branko, 1996, str. 13–14.
- Na Soči most. – *Okno*, št. 79, 7. 11., str. 16. *O solkanskem železniškem mostu.*
- Goriška Mohorjeva družba. – V: Družba sv. Mohorja. Celovška, Celjska in Goriška Mohorjeva v slovenskem kulturnem prostoru. Celje-Celovec-Gorica, [Mohorjeve družbe], 1996, str. 93–117.
- Slovensko-italijanski politični stiki do konca prve svetovne vojne. – V: *Meddobje*

- (Buenos Aires), 29/1995, št. 1–2, str. 90–96.
 Rommlova pot. – Oko, št. 80, 21. 11., str. 16.
 Fašizem tudi pod Goriško Mohorjevo družbo. – Oko, št. 81, 5. 12., str. 16
 Pozabljeni slovenski genij ... – Delo (SP PP29), št. 283, 7. 12., str. 43. O Štefanu Kociančiču.
 Brata Grakha. – Oko, št. 82, 19. 12., str. 27.

1997

- 36/56. – JKol 1997, str. 116–120. *O piščevem sodelovanju v JKol; 56 prispevkov v 36 letih.*
 Nekaj dopisov Virgila Ščeka. – KolGMD 1997, str. 59–68.
 Državna himna. – Oko, št. 83, 9. 1., str. 16.
 Božo Otorepec, Gradivo za slovensko zgodovino v arhivih in bibliotekah Vidma (Udine). – ZČ, 50/996, str. 454–456. *Por.*
 Kamniti velikan na Soči. – PrimSreč, 21/1997, št. 189, str. 70.
 Spomini Rupnikovega zeta. – Oko, št. 84, 23. 1., str. 16. *Spomini Stanka Kocipra.*
 10. februar 1947. – Oko, št. 85, 6. 2., str. 16.
 Mirovna pogodba ... »zelo stroga in nezaslužena«. – Oko, št. 86, 20. 2., str. 1.
 Naši časnikarski in časopisni jubileji. – Oko, št. 86, 20. 2., str. 16.
 Umrli je diplomat in zgodovinar Dragovan Šepić. – PDK, št. 45, 22. 2., str. 4.
 Le piu recenti interpretazioni della storiografia slovena sul movimento di liberazione. – V: *Il settembre 1943 nell'Isontino e nella Regione, Gorica 1996*, str. 125–129. *Besedilo v slovenščini izšlo v Primorskih srečanjih (19/1995, št. 179, str. 197–199).*
 Francozi ob Soči. Ob dvestoletnici. – Oko, št. 87, 6. 3., str. 18.
 18. marec 1897. – Oko, št. 88, 20. 3., str. 18. *Napoleon ob Soči.*
 Čebine. – Oko, št. 89, 3. 4., str. 16.
 Kardinal Jakob Missia. – Oko, št. 90, 17. 4., str. 16.
 Moj dom je stara hiša. – Oko, št. 91, 1. 5., str. 16. *Raziskovalno delo mladih.*
 Ulica jugoslovanskih partizanov. – Oko, št. 92, 15. 5., str. 16.
 Slovenska mesta. – Oko, št. 93, 29. 5., str. 16.
 »Dal sem komando ...«. – Oko, št. 94, 12. 6., str. 16. *Osamosvajanje Slovenije.*
 Kobarid od leta 1848 do prve svetovne vojne. – V: *Kobarid. Kobariški muzej, 1997*, str. 67–83.
 O Simonu Rutarju in o pisanju slovenske zgodovine. – V: *Simon Rutar, Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska, faksimilirana izdaja, Nova Gorica, Založbi Branko in Jutro, 1997*, str. 267–277.
 Urednikove dopolnitve. V: *Henrik Tuma. Spomini, misli, izpovedi. Ljubljana, Založba Tuma, 1997*, str. 473–486.
 Oživljeni Simon Rutar. – Oko, št. 95, 26. 6., str. 16.
 Beseda na kraški zemlji. – Oko, št. 96, 10. 7., str. 16. *O vasi Sveto pri Komnu.*
 Intelektualci, umetniki, znanstveniki. – Oko, št. 97, 24. 7., str. 16.

- Blaženi Anton od Kala. – *Okno*, št. 98, 7. 8., str. 16. *O dr. Antonu Mahničju.*
- Zamolčana zgodovina. – *Okno*, št. 99, 21. 8., str. 11.
- Andrej Einspieler in Andrej Marušič. – V: Einspielerjev simpozij v Rimu. Celje, CMD, 1997 str. 213–237.
- Strokovno in znanstvenoraziskovalno sodelovanje med Gorico in Novo Gorico. – V: Nova Gorica – Gorica. Izzivi in možnosti sobivanja. Nova Gorica, Mestna občina, 1997, str. 93–105.
- Priključitev. – *Okno*, št. 100, 4. 9., str. 1.
- Sto. – *Okno*, št. 100, 4. 9., str. 16. *Ob stoti številki časnika Okno.*
- Ob dvestoletnici zahvalne pridige Janeza Boneša (Banessa). – Tolminski zbornik. 3. Tolmin, Občina Tolmin, 1997, str. 153–155. *Z naslovom Pridige Janeza Boneša (1755–1804) ponatis v PPB (str. 9–17).*
- Politično in kulturno življenje goriških Slovencev med obema vojnoma. – V: Chiesa e società nel Goriziano fra guerra e movimenti di liberazione/Cerkev in družba na Goriškem ter njih odnos do vojne in osvobodilnih gibanj. Gorizia, ISSR, 1997, str. 169–176.
- La vita politica e culturale degli Sloveni del Goriziano tra le due guerre. – V: Chiesa e società ..., str. 177–185.
- Še enkrat sto. – *Okno*, št. 102, 2. 10., str. 16. *Ob stotem avtorjevem komentarju za časnik Okno.*
- Zemljepisna imena. – *Okno*, št. 104, 30. 10., str. 9.
- Profesor Zdravko Jelinčič. – *Okno*, št. 103, 16. 10., str. 16.
- Padre Martino Bauzer (Martin Bavčar) e la storiografia della controriforma. – V: Controriforma e monarchia assoluta nelle Provincie Austriache. Gorizia, ISSR, 1997, str. 171–180.
- Petdeset let Goriškega muzeja. – *Okno*, št. 105, 13. 11., str. 16.
- Iz naroda hlapcev v narod ... – *Okno*, št. 101, 18. 9., str. 14.
- Starožitnost in kozmopolitizem Kobarida. – *PrimSreč*, 21/1997, št. 197, str. 729–730.
- Domoznanska pripoved o Šempetru pri Gorici. – *PrimSreč*, 21/1997, št. 197, str. 731–732.
- Osemdesetletni[c]a. – *Okno*, št. 106, 27. 11., str. 16. *Jubilej dr. Iva Juvančiča.*
- O državni gimnaziji (1849–1915) in drugih srednjih šolah v Gorici. – V: 50 let goriške gimnazije: 1947–1997. Nova Gorica, Šolski center, 1997, str. 12–26.
- »Cerkev je mafija«. – *Okno*, št. 107, 11. 12., str. 16. *O grafitih.*
- Primorska v drugi polovici 20. stoletja. – V: Zbornik Primorske – 50 let. Koper, Primorske novice, 1997, str. 26–29.
- Povojni slovenski tisk. – V: Zbornik Primorske ..., str. 258–262.
- O Tigru. – *PrimSreč*, 21/1997, št. 199–200, str. 885–886.
- Nova mitologija o TIGR-u. – *PrimN*, št. 98, 19. 12., str. 31.
- Prizadevanja za slovensko univerzo v Trstu. – *Revija 2000/Dva tisoč*, 105/1997, str. 37–42.

Mitologija. – Oko, št. 108, 24. 12., str. 16.

Slovensko zgodovinopisje danes. – Pretoki (Gorica), št. 1–2, str. 7–27.

1998

Jadransko morje v slovenski politični misli do prve svetovne vojne. – JKol 1998, str. 152–157.

Goriška nemška pisateljica P. M. Lacroma. – KolGMD 1998, str. 90–93.

Pavel Plesničar. – Oko, št. 109, 8. 1., str. 10.

Ugibanja. – Oko, št. 110, 22. 1., str. 10. *O vlogi Cerkve v NOB.*

Jubilejno leto. – Oko, št. 111, 5. 2., str. 10. *O pomladi narodov 1848.*

Zgodovinarji, prehlajeni predmet politike. – Oko, št. 112, 19. 2., str. 10.

Goriške skice. – Oko, št. 113, 5. 3., str. 10. *O knjigi Alda Rupla.*

Carzano leto 1917. – Oko, št. 114, 19. 3., str. 12. *O Ljudevitu Pivku.*

Zamolčani ideolog Tuma. – PV, 98/1998, str. 132–133.

O goriškem kulturnem prostoru. – Oko, št. 115, 2. 4., str. 12.

Leto 1848 na Goriškem. – Glas (Koper, časopis za vse Slovence), 2/1998, št. 10, 17. 4., str. 7.

Štiri italijanske okupacije slovenskega ozemlja. – Oko, št. 116, 16. 4., str. 12.

Iskanje lastne poti. – Oko, št. 117, 30. 4., str. 12. *Zborovanje zgodovinarjev v Mariboru.*

Društvo Pravniki v Trstu. – PDK, št. 284, 26. 4., str. 16. *O simpoziju, posvečenemu Josipu Agnellettu.*

Galilejsko osvobodilno gibanje. – Oko, št. 118, 14. 5., str. 12. *O dr. Ivu Juvančiču.*

Prvo slovensko društvo na Primorskem. – Oko, št. 119, 21. 5., str. 7.

Zgodovinarji brez osnove. – Družina, št. 27, 31. 5., str. 32. *Polemika s Stanetom Grando.*

Med Gregorčičevimi »Sršeni« in Rebulovim »Credom«. – Oko, št. 120, 28. 5., str. 7.

Asociacije. – Oko, št. 121, 4. 7., str. 12. *Asociacije s preteklostjo.*

Petdesetletnica Nove Gorice. – Oko, št. 122, 11. 6., str. 1.

Jutranjik. – Oko, št. 122, 11. 6., str. 12. *O novonastalem časniku.*

Nogomet. – Oko, št. 123, 18. 6., str. 12. *Svetovno prvenstvo.*

Primer Marko Waltritsch. – Oko, št. 124, 25. 6., str. 12.

La storiografia slovena oggi. – Quaderni giuliani di storia, 18/1997, št. 2, str. 141–158.

Bandit Giovanni Premoli in »navaden kriminallec« Janko Premrl Vojno. – Oko, št. 125, 2. 7., str. 12.

Tolminca. – Oko, št. 126, 9. 7., str. 12. *O Jožku Šavliju in Petru Štihu.*

Slovenska ambasadorica znanosti. – Oko, št. 127, 16. 7., str. 10. *O dr. Milici Kacin Wohinz.*

Med Hubljem in Sočo v Pilonovem času. – Zbornik za umetnostno zgodovino, 33/1997, str. 133–147. *Ponatis PPB (str. 209–224).*

Nagrada. – Oko, št. 128, 23. 7., str. 10. *O Jožku Štruklju. Polemičen odmev Nika Jurce (Oko, št. 131, 13. 8. 1998) in Rudijsa Šimaca (Oko, št. 134, 3. 9. 1998).*

- Dr. Klement Jug in Gabrielle D'Annunzio. – Oko, št. 129, 30. 7., str. 10.
- Intelektualni politik dr. Joža Vilfan. – Oko, št. 130, 6. 8., str. 10.
- Monna je mona? – Oko, št. 131, 13. 8., str. 10. *O večpomenskosti besed.*
- Stotrideseta obletnica taborov. – Oko, št. 132, 20. 8., str. 10.
- Petdesetletna Nova Gorica. – PrimSreč, 22/1998, št. 208–209, str. 572–574.
- Venceslav Bele. – Oko, št. 133, 27. 8., str. 10.
- Novogoriški turistični vodnik. – Oko, št. 134, 3. 9., str. 10.
- Suhi dol pod Sveto goro. – Oko, št. 135, 19. 9., str. 14. *O Grgarju.*
- Začaran krog sprave. – Oko, št. 136, 17. 9., str. 10.
- Mostovi. – Oko, št. 137, 24. 9., str. 12. *O slovensko-italijanskih kulturnih stikih.*
- I rapporti tra italiani e sloveni nel »Litorale Austriaco« negli anni sessanta del secolo XIX. – V: *Figure e problemi dell'Ottocento Goriziano*. Gorica, ISSR, 1998. str. 11–27. *Popravljeni ponatis razprave iz Archivio storico italiano (137/1979, št. 502, zv. 4, str. 561–577).*
- Kralj Julijskih Alp. – Oko, št. 138, 1. 10., str. 12. *O dr. Juliusu Kugyju.*
- »Oče« Nove Gorice. – Oko, št. 139, 8. 10., str. 12. *O Jožetu Primožiču Miklavžu.*
- Goriški deželni zbor in Šentviška planota (1861–1918). – V: *Zbornik Šentviške planote*. Ponikve, Založba Branko in župnija Ponikve, 1998, str. 89–98.
- Goriška in Gorica v srednjem veku. – V: *Srednjeveška mesta*. Ljubljana, Ministrstvo za kulturo Uprava RS za kulturno dediščino, 1998, str. 51–56.
- Črna prst – Dito nero. – Oko, št. 140, 15. 10., str. 10.
- O TIGR-u in tigrovcih po drugi svetovni vojni. – V: *Danilo Zelen, narodni junak*. Postojna, Društvo Tigr, 1998, str. 28–29.
- Taras. – Oko, št. 141, 22. 10., str. 12. *O Edku Ferjančiču.*
- Beneški Slovenci in Slovenija. – V: *Slovenija 1848–1998*. Iskanje lastne poti. Ljubljana, ZZDS, 1998, str. 104–110.
- Nevenka Troha, Korespondenca Virgila Ščeka 1918–1947. – ZČ, 61/1997, str. 593–595. *Por.*
- Beseda o avtorju. – V: *Gorazd Humar, Zmajski most*. Nova Gorica, Založba Branko in drugi, 1898, str. 154.
- Klement Jug, a cent'anni dalla nascita. – *Alpinismo Goriziano*, 24/1998, št. 3, str. 2.
- Osemdesetletnica. – Oko, št. 142, 29. 10., str. 12. *O koncu prve svetovne v Gorici.*
- Zborovanje zgodovinarjev. – Oko, št. 143, 5. 11., str. 12. *29. zborovanje v Izoli.*
- Tržaška socialistična republika. – Oko, št. 144, 12. 11., str. 14. *Trst ob koncu vojne (oktober/november 1918).*
- Gospa z naslovne strani. – Oko, št. 145, 19. 11., str. 16. *O fojbah.*
- »Prekleta vojna«, klic brez moči. – PDK, št. 272, 17. 11., str. 26.
- Konec vojne. – Oko, št. 146, 26. 11., str. 10.
- Uvod. – V: *Domovina, kje si?* Zbornik ob stoletnici rojstva Alberta Rejca, Gorica, GMD, 1998. str. 7–12.

Govor ob odprtju spominske plošče v Tolminu [1965]. – V: Domovina, kje si?..., str. 173–178.

Temna stran meseca. – Oko, št. 147, 3. 12., str. 12. *O tranzicijskem maščevanju.*

Umrle je Celso Macor. – Oko, št. 148, 10. 12., str. 12.

Zagrebska Socialna misao (1928–1933) in Slovenci. – V: Čarnijev zbornik (1931–1996), zbornik mednarodnih družboslovnih in humanističnih razprav. Ljubljana, FF, Oddelek za sociologijo, 1998, str. 271–276.

Krek na Primorskem. – V: Janez Evangelist Krek (1865–1917). Maribor, Slomškova založba, 1998, str. 108–116.

Od Campofornida do Kobarida (1797–1917) – V: Kobarid-Caporetto-Karfreit, zbornik mednarodnega znanstvenega simpozija ob osemdesetletnici bitke pri Kobaridu, 25. oktober 1997, Kobarid, Kobariški muzej, 1998 str. 7–13.

Da Campofornido a Caporetto (1797–1917) – V: Kobarid. Caporetto, Karfreit ..., str. 137–143.

Pesnici na ljubo. – Oko, št. 149, 17. 12., str. 10. *Izjave predstavnikov slovenske Cerkve o dogodkih druge svetovne vojne na Slovenskem.*

Božič 1944. – Oko, št. 150, 24. 12., str. 14.

Luigi Tavano, petinsedemdesetletnik. – Oko, št. 151, 31. 12., str. 10.

Prva društva na Primorskem. – PDK, št. 307, 30. 12., str. 3.

1999

Prelomno leto za slovenske socialiste na Primorskem. – JKol 1999, str. 143–147.

O dr. Petru Laharnarju s Pečin na Tolminskem. – KolGMD 1999, str. 104–110.

Uradni zgodovinarji. – Oko, št. 152, 14. 1., str. 12.

Pomembna jubileja za Primorsko. – NoviG, št. 1, 7. 1., str. 6. *O jubilejih leta 1848.*

Politično mrtev človek. – Oko, št. 153, 21. 1., str. 12. *O dr. Engelbertu Besednjaku.*

Annales, anali za istrske in mediteranske študije. – V: Dve domovini – Two homelands 9/1998, str. 235–236. *Por.*

Slučaji usode. – Oko, št. 154, 28. 1., str. 12. *O družini Pavline Pajk.*

Slovenci in tuje stranke. – Oko, št. 155, 4. 2., str. 12.

Ob ponatisu Rutarjeve Beneške Slovenije. – V: Simon Rutar, Beneška Slovenija: prirodnoznanjski in zgodovinski opis. Čedad, Združenje E. Blankin, 1998, str. 3–13.

Na ovitku besedilo z naslovom Simon Rutar. Ponatis z naslovom Beneška Slovenija v delih Simona Rutarja (1851–1903) v PPB (str. 93–106).

Knjižnica dr. Henrika Tume. – V: Zbornik Goriške knjižnice Franceta Bevka ob njeni petdesetletnici. Nova Gorica, Goriška knjižnica, 1998, Nova Gorica, str. 7–13.

Prešeren na Goriškem. – Oko, št. 156, 11. 2., str. 16.

Trilogija dr. Vasja Klavore o prvi svetovni vojni. – IdrRazgl, 43/1998, št. 12, str. 160–163.

Nova meja na Goriškem. – V: Acta Histriae, 1998, št. 6, str. 271–284.

- »Gorica, draga domovina mila!« – V: Od Maribora do Trsta. Maribor, Pedagoška fakulteta, 1998, str. 27–33.
- Uradni zgodovinarji še enkrat. – Oko, št. 157, 18. 2. 1999, str. 15.
- Vojaki in prostitucija. – Oko, št. 158, 25. 2., str. 12.
- Carzano 1917: pogovor med Ljudevitom Pivkom in Cesarejem Pettorellijem Lalatto o politiki. – V: Gestrinov zbornik. Ljubljana, ZRC SAZU in drugi, 1999, str. 461–470. *Ponatis v SoS (str. 186–202)*.
- Muzejski voz. – Oko, št. 159, 4. 3., str. 10.
- Petinsedemdesetletnica. – Oko, št. 160, 11. 3., str. 10. *O Leninovi smrti*.
- Slovenci o Slovencih za Neslovence. – Oko, št. 161, 18. 3., str. 12. *O prevajanju*.
- Jubilant Franc Hvala. – Oko, št. 162, 25. 3., str. 12.
- Težave s conami. – Oko, št. 163, 1. 4., str. 12. *O Primorski razdeljeni na cone*.
- Vojnoturistična vzporednica. – Oko, št. 164, 9. 4., str. 12.
- Stoletnica rojstva Alberta Rejca. – Oko, št. 165, 15. 4., str. 12.
- Jug a cent'anni ddlla nascita. – *Alpinismo Goriziano*, 25/1999, št. 1, str. 4.
- Slovenska znanost na Goriškem. – Oko, št. 166, 22. 4., str. 12.
- Geleitwort. – V: Vasja Klavora, Monte San Gabriele: die Isonzofront: 1917. Klagenfurt- Ljubljana- Wien, Hermagoras, Mohorjeva, str. 292–294.
- Knjiga brez cene. – Oko, št. 167, 30. 4., str. 14. *O distribuciji knjig*.
- Demokratske volitve. – Oko, št. 168, 6. 5., str. 10.
- Od Maribora do Trsta. 1850–1914. – *ZČ*, 52/1998, str. 453–455. *Por*.
- Poljsko-goriškoslovenski stiki. – Oko, št. 169, 13. 5., str. 14.
- Kam z jubilejem? – Oko, št. 170, 20. 5., str. 14. *O tisočletnici Gorice*.
- Klement Jug. – V: Dr. Klement Jug 1898–1924. Gradivo pogovora ob stoletnici rojstva (Solkan, 4. 12. 1998), Nova Gorica-Ljubljana, GM, Založbi Branko in Jutro, na zavihku. Četrtek, 27. maja 1875. – Oko, št. 171, 27. 5., str. 14. *O časniku Soča (1871–1915)*.
- Transsubstantiatio – Oko, št. 172, 3. 6., str. 12. *O nestrpnosti*.
- Oris obrtnega šolstva na Primorskem. – V: Srednja lesarska šola Nova Gorica. 50 let. Nova Gorica, Srednja lesarska šola, 1998, str. 7–8.
- Poslanski govori. – Oko, št. 173, 10. 6., str. 14. *O govorih primorskih poslancev skozi zgodovino*.
- O krajevnem imenoslovju romansko-slovenskega jezikovnega stičišča. – V: Vilfanov zbornik. Pravo-zgodovina-narod. Ljubljana, ZRC SAZU, 1998, str. 531–537. *Ponatis v SoS (str. 73–85)*.
- O Pregljevi podobi zdravnika dr. Antona Muznika. – V: Ivan Pregelj. Ljubljana, Nova revija, 1998, str. 97–103.
- Pravica do različnosti. – Oko, št. 174, 17. 6., str. 12. *O dr. Silvu Devetaku*.
- Društvo Pravniki in slovenski pravniki na Primorskem po prvi svetovni vojni. – V: Josip Agneletto slovenski kulturnik in politik v Istri in Trstu. Koper, Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, ZRS, 1999, str. 33–44.
- Primorci in Tito. – Oko, št. 175, 24. 6., str. 12.

- Slovenci in vojne v letih 1848–1866. – V: Množične smrti na Slovenskem. Ljubljana, ZZDS, str. 211–223.
- Knjiga o pomenu varstva manjšin v Evropi. – Delo (KL), št. 149, 1. 7., str. 18. *O knjigi dr. Silva Devetaka.*
- Franca Kranjca prihod iz sence časa. – Oko, št. 176, 1. 7., str. 12.
- Gorica in Goriška v slovenski znanosti. – PrimSreč, 23/1999, št. 218, str. 479–483.
- God Bless Slovenia. – Oko, št. 177, 8. 7., str. 12.
- Gora. – Oko, št. 178, 15. 7., str. 12. *O ljudeh med Predmejo in Podkrajem.*
- Ad Salcanum prope molam tabaccariam ... – Oko, št. 179, 22. 7., str. 12. *O Soči kot energijskem viru.*
- Mistifikacije. – Oko, št. 180, 29. 7., str. 12. *O nastajanju mitov.*
- Biljanski tabor leta 1869. – V: Taborsko srečanje ob 130-letnici biljanskega tabora, Briški časnik (Priloga), 4/1999, št. 15, str. 4–6.
- Šestdesetletnik. – Oko, št. 181, 5. 8., str. 12. *O Lucijanu Vugi.*
- Oklevetan, odrinjen, pozabljen. 11. avgusta pred 130 leti se je rodil Angelo Vivante, avtor Jadranskega iredentizma. – PrimN, št. 60, 6. 8., str. 20.
- Dan pozneje. – Oko, št. 182, 12. 8., str. 12. *O sončnem mrku.*
- Ob šestdesetletnici druge svetovne vojne. – Oko, št. 183, 19. 8., str. 12.
- Cesarjev rojstni dan. – Oko, št. 184, 26. 8., str. 12. *O Francu Jožefu I.*
- Vzporednica časa? – Oko, št. 185, 2. 9., str. 12. *Iz cerkvene zgodovine.*
- Goriška nadškofija in Goriška škofija. – Oko, št. 186, 9. 9., str. 18.
- Osemdesetletni Milko Matičetov. – Oko, št. 187, 16. 9., str. 14.
- Usoda in življenjska pota. – Oko, št. 188, 23. 9., str. 12. *O prof. Vojeslavu Moletu.*
- Jadran – morje zgodovine. – Oko, št. 189, 30. 9., str. 12.
- Zamolčevanje – Oko, št. 190, 7. 10., str. 12. *O Tigru.*
- Slomšek na Goriška. – Oko, št. 191, 15. 10., str. 12.
- Glasnik trdoživega boja Primorcev. – PrimN (priloga 7. val), št. 80, 15. 10., str. 26. *O dr. Lavu Čermelju.*
- Tomaža Pavšiča pričevanje o stari meji. – Oko, št. 192, 21. 10., str. 12.
- O »škržajčem svrčanju« Milka Matičetova. – PrimSreč, 23/1999, št. 222–223, str. 736.
- Zbiratelj in ljubitelj knjig. – Oko, št. 193, 28. 10., str. 14. *O Davidu Brezigarju.*
- Kdo se boji Nore Gregor? – Oko, št. 194, 4. 11., str. 12.
- Isonzo/Soča. – Oko, št. 195, 11. 11., str. 12. *O goriški periodiki.*
- »Kromberški župnik Uroš Slamič«. – Oko, št. 196, 18. 11., str. 12. *O tiskarskih napakah.*
- »Bistrimo narodu um, po deželi širimo znanje« (Matej Cigale). – Oko, št. 197, 25. 11., str. 12.
- Za drugačno rešitev. – NoviG, št. 45, 25. 11., str. 12. *O zamenjavi lastništva slovenske imenovine v Gorici.*
- Brda in državne meje (1797–1947). – V: Briški zbornik. Dobrovo, Občina Brda, 1999, str. 116–131.

O svetloписcu Antonu Jerkiču. – *Okno*, št. 198, 2. 12., str. 14.

Spremna beseda. V: Anica Štucin, Narodna čitalnica v Cerknem in njen čas. Ob 130-letnici ustanovitve. Cerčno, Mestni muzej Idrija, 1999. *Spremna beseda Branka Marušiča na zavirkih knjige*.

Dr. Lava Čermelja publicistično delovanje za Primorsko. – *Glasiło Slovenske matice*, 1999, št. 12, str. 79–91. *Ponatis v PPB (str. 159–180)*.

Spomin z napako. – *Okno*, št. 200, 16. 12., str. 12. *O vrednotenju preteklosti*.

Fotograf ali svetloписec Anton Jerkič. – V: Anton Jerkič, Pozdrav iz: stare razglednice primorskih krajev, 1999/2000. Nova Gorica, Založba Branko in Grafika Soča, str. 5–11. *Ponatis z naslovom Fotograf ali svetloписec Anton Jerkič (1866–1924) objavljen v PPB (str. 149–158)*.

Na Krasu od konca antike do današnjih dni. – V: Kras: pokrajina, življenje, ljudje. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 1999, str. 164–189.

Štanjel – Castrum Sancti Danielis – *Okno*, št. 201, 23. 12, str. 12.

Goriška v tem stoletju. – *Okno*, št. 202, 30. 12., str. 8.

Utrinki ob koncu leta. – *Okno*, št. 202, 30. 12., str. 14.

2000

V Gorici pred petinsedemdesetimi leti. – *KolGMD* 2000, str. 58–63.

Dvojezični glasovi na bregovih Soče/Voci bilingui sulle rive dell'Isonzo. – *Isonzo/Soča*, 2000, št. 34, str. 28–29.

Habsburžani. – *Okno*, št. 203, 13. 1., str. 12.

Slovenska posest. – *Okno*, št. 204, 20. 1., str. 12.

O Zorku Jelinčiču. – *Okno*, št. 205, 27. 1., str. 12.

Cenzura ali samovolja. – *Okno*, št. 206, 3. 2., str. 12. *O Edku Ferjančiču*.

Tovariš partizan Ščavo. – *Okno*, št. 207, 10. 2., str. 12. *O povesti Saša Vuge*.

Rimsko »šance«, rapalska meja in fašizem. – *Okno*, št. 208, 17. 2., str. 12.

Blaž Bevk na Prešernov dan. – *Okno*, št. 209, 24. 2., str. 12.

Slovenske sledi na Siciliji. – *Okno*, št. 210, 2. 3., str. 12.

Triglavka narodnega heroja Vojka. – *Okno*, št. 211, 9. 3., str. 12.

Pohabljeni Simon Gregorčič. – *Okno*, št. 212, 16. 3., str. 12. *O kipu Mirka Bratuše*.

Zgodba kot spomin. – *Okno*, št. 213, 23. 3., str. 14. *O spominih Nestla Žganka in Danila Petrinje*.

Učitelj Franc Bunc. – *Okno*, št. 214, 30. 3., str. 12.

Pregled društvene dejavnosti v Avstrijskem primorju (1848–1918). – *Annales*, 16/1999, str. 163–192.

Prispevek k poznavanju leta 1848 na Goriškem. – *Annales*, 18/1999, str. 347–360.

Knjiga Petra Štiha o goriški tisočletnici. – *Okno*, št. 215, 6. 4., str. 14.

O slavnih rojakih. – *Okno*, št. 216, 13. 4., str. 14.

Habsburžani na Goriškem. – *Delo (SP PP29)*, št. 89, 15. 4., str. 31.

Spominsko srečanje ob stoletnici. – *PrimSreč*, 24/2000, št. 228, str. 261. *O dr. Ivu Juvančiču*.

- Gorica, pozabljeno mesto? – PrimSreč, 24/2000, št. 228, str. 290–292.
- Zdravo telo, med vsem posvetnim nar boljši blago. – PrimSreč, 24/2000, št. 228, str. 327. *Poročilo o knjigi dr. Antona Prijatelja Bog daj zdravje!*
- Brata Podobnik kot brata Tonkli? – Oko, št. 217, 20. 4., str. 12.
- Ob 500-letnici prihoda Habsburžanov na Goriško. – PDK, št. 94, 23. 4., str. 20.
- Še enkrat: Brda ali Goriška brda? – Oko, št. 218, 28. 4., str. 14.
- Goriška dežela v času Janeza Svetokriškega. – V: Zbornik o Janezu Svetokriškem. Ljubljana, SAZU in ZRC SAZU, str. 201–207.
- Nenavadna pestrost in bogastvo znanstvene misli. Znanstvenoraziskovalno delo Slovencev na Goriškem v preteklosti. – Delo, št. 100, 3. 5., str. 17.
- Ponedeljek po beli nedelji. – Oko, št. 219, 5. 5., str. 12. *O goriških grofih.*
- Politične koncepcije Henrika Tume leta 1918. – V: Slovenske zamisli o prihodnosti okrog leta 1918. Ljubljana, Slovenska matica, 2000, str. 54–64.
- Stoletnica dr. Iva Juvančiča. – Razprave in gradivo, INV, 35/1999, str. 357–358.
- Dvajset let pozneje. – Oko, št. 220, 11. 5., str. 12. *Različno vrednotenje Tita.*
- Josip Agneletto – slovenski kulturnik in politik v Istri in Trstu. – ZČ, 53/1999, str. 446–447. *Por. o simpoziju.*
- Izjava dneva, tedna, meseca. – Oko, št. 221, 18. 5., str. 12.
- Amarcord. – Oko, št. 222, 25. 5., str. 12. *O razstavi Lojzeta Spacala na gradu Kromberk.*
- Dnevnik tedna. – Oko, št. 223, 1. 6., str. 12.
- O Vugovem škorenjčku Matevžku. – PrimSreč, 24/2000, št. 230, str. 429–431.
- Marija Rutar. – V: Marija Rutar, Tolminska je pesem. Tolmin, Tolminski muzej in Založba Branko, 2000. str. 11–14.
- Jezikovna enakopravnost. – Oko, št. 224, 8. 6., str. 14.
- Zapisovalka tolminskih starin. – Oko, št. 225, 15. 6., str. 14. *O Mariji Rutar.*
- Skrivnostni Božidar. – Oko, št. 226, 22. 6., str. 12. *O tigrovcih.*
- O knjigi Petra Štiha »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«. Analiza dokumenta, v katerem se prvič omenja Solkan. – 1001- SČ, št. 25, 22. 6., str. 5 in 6.
- Sporna trasa železniške proge. – Oko, št. 227, 29. 6., str. 14.
- Izbor bibliografije esejev o dr. Antonu Muzniku. – V: Anton Muznik, Goriško podnebje – Clima Goritiense. Ljubljana, Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete Univerze v Ljubljani, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, str. 190–192.
- Zdravnik dr. Anton Muznik (1726–1803). – V: Anton Muznik ..., str. 193–204.
- Svečani obred veteranov. – Oko, št. 228, 6. 7., str. 12.
- Zgodovinske črtice Simona Rutarja. – V: Simon Rutar, Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriškogradiške. Nova Gorica-Ljubljana, Založbi Branko in Jutro, str. [156–158]. *Faksimile izvornika (Gorica 1896). Marušič je tudi avtor besedila na platnici.*
- Concordia et pax. – Oko, št. 229, 13. 7., str. 12. *O medmejnem društvu na Goriškem, prizadeva si za spravo in mir.*

Tako je bilo trpljenje. – Oko, št. 230, 20. 7., str. 14. *O knjigi spominov na vojno primorske mladine (1946).*

O knjigi Petra Štiha »Villa quae Sclavorum lingua vocatur Goriza«. – PrimSreč, 24/2000, št. 231–232, str. 524–526.

Anton Muznik in Valentin Stanič. – Oko, št. 231, 27. 7., str. 12.

Trije književniki iz vojnih let... – Oko, št. 232, 3. 8., str. 12. *O Falcu Marinu, Francetu Balantiču in Karlu Destovniku Kajuhu.*

Trinajstega avgusta pred petdesetimi leti. – Oko, št. 233, 10. 8., str. 12. *O »nedelji metel«.*

Leta 1950, pred petdesetimi leti. – Oko, št. 234, 18. 8., str. 12. *O jubilejih tega leta.*

Velikošmarenski obeti. – Oko, št. 235, 24. 8., str. 12. *O prazničnih pridigah slovenskih škofov.*

Rusjanov mit. – Oko, št. 236, 31. 8., str. 12.

Vipavski tabor leta 1870. – Vipavski glas, 15/2000, št. 53, str. 10–11.

Jubileji občin. – Oko, št. 237, 7. 9., str. 16.

Pontifex. – Oko, št. 238, 14. 9., str. 12. *O Mihaelu Štruklju.*

Avnojevanje... – Oko, št. 239, 21. 9., str. 12.

Nagrade. – Oko, št. 240, 28. 9., str. 12. *O nagradah Mestne občine Nova Gorica.*

Zapisana Tolminski. – PrimSreč, 24/2000, št. 234–235, str. 809–810. *O Mariji Rutar.*

Dopisovanje med Henrikom Tumo in Valentinom Pittonijem. – ZČ, 53/1999, str. 531–551.

Stoletnica rojstva dr. Iva Juvančiča (Nova Gorica, 3. 12. 1999 in Bovec, 5. 12. 1999). – ZČ, 53/1999, str. 531–551, str. 607.

»Srce je kamen, duša je greh« (Ciril Kosmač, 1934). – V: Gledališki list PDG, 46/1999, št. 1, str. 30–32.

Volitve. – Oko, št. 241, 5. 10., str. 14.

Zgornje Posočje v minulih dveh stoletjih. – V: Kulturne ustanove in arhivsko gradivo [...] 19. zborovanje, Arhivsko društvo Slovenije, Bovec, (4. do 6. oktobra 2000). Ljubljana, Arhivsko društvo Slovenije, 2000, str. 13–15.

Plebisciti. – Oko, št. 242, 12. 10., str. 12.

Jezovi Leonarda da Vincija. – Oko, št. 243, 19. 10., str. 12.

Jubilantka Milica Kacin Wohinz. – PNZ, 40/2000, zv. 1, str. 11–36.

Ob desetletnici Kobariškega muzeja [Poročilo o obisku Kobariškega muzeja]. – V: Kobariški muzej, 1990–2000. Kobarid, Kobariški muzej, 2000, str. 5. *Na straneh 82–84 objavljeno Marušičevo pismo.*

Rapalska obletnica. – Oko, št. 244, 26. 10., str. 14.

Tedenski utrinki. – Oko, št. 245, 3. 11., str. 14.

»Slikar Tone Kralj, glavni arhivar komunistične stranke«. – Oko, št. 246, 9. 11., str. 12.

Njeno partizansko ime – Joža. – Oko, št. 247, 16. 11., str. 14. *O Lidiji Šentjurc.*

Vpogled v srednjeveško Goriško. – PrimSreč, 24/2000, št. 236, str. 896–897.

Pismo g. Juriju Paljku. – Oko, št. 248, 23. 11., str. 12.

- Zorko Jelinčič. – V: Zorko Jelinčič nad prezrtjem in mitom. Ob stoletnici rojstva. Ljubljana, Planinska zveza Slovenije in Planinsko društvo Tolmin, 2000, str. 41–45.
- Prišpevek k planinski biografiji Zorka Jelinčiča. – V: Zorko Jelinčič ..., str. 67–72.
- Farmacia in lekarna v ulici Mazzini. – *Oko*, št. 249, 30. 11., str. 14. V *Čedadu*.
- Tragedija v Cerknem pozimi 1944. – *Oko*, št. 250, 7. 12., str. 18. *Ponatis: ABC, letn. XI, št. 16*).
- »Oggi ballo in Occiadruga«. – *Oko*, št. 251, 16. 12., str. 14. O *poitalijančevanju*.
- Enciklopedični zapis o dr. Henriku Tumi. – V: Henrik Tuma, Planinski spisi. Ljubljana, Založba Tuma, 2000, str. 21–25.
- Izemna najdba. – *Delo (KL)*, št. 295, 20. 12., str. 28. *Prva slovenska knjiga tiskana v Gorici*.
- Dvestopetdesetica. – *Oko*, št. 252, 21. 12., str. 24. O *pisanju glos za časnik Oko*.
- Pred dvesto leti tiskana prva slovenska knjiga v Gorici. – *NoviG*, št. 47, 21. 12., str. 7.
- Našli Mali katekismus. – *PDk*, št. 297, 27. 12., str. 8.
- Scipio in Guido Slataper. – *Oko*, št. 253, 29. 12., str. 16.

2001

- Tisoč let prve omembe Gorice in Goriške. – Mohorjev koledar 2001, CMD, str. 155–164.
- Tisoč let prve omembe Gorice in prve ozemeljske zaznave Goriške dežele. – *KolGMD 2001*, str. 59–68.
- Leto knjige. – *Oko*, št. 254, 11. 1., str. 22.
- Prišpevek k slovensko-italijanskim odnosom. – *Oko*, št. 255, 18. 1., str. 12.
- Dr. Milica Kacin Wohinz – zapisana zgodovini. – *PrimSreč*, 25/2001, št. 237, str. 9–11.
- Prekopavanja. – *Oko*, št. 256, 25. 1., str. 12. O *grobovih*.
- K zgodovini slovenske likovne umetnosti na Goriškem pred prvo svetovno vojno. – V: *Vita artis perennis. Ob osemdesetletnici akademika Emilijana Cevca. Festschrift Emilijan Cevc*. Ljubljana, umetnostnozgodovinski inštitut Franceta Steleta, 2000, str. 525–535.
- Stalnica ali novost? – V: *Goriška pokrajina. Ob 1000 letnici prve pisne omembe Solkana in Gorice v listini cesarja Otona III*. Nova Gorica, Forum za Goriško, 2000, str. 169–175.
- Kaj je bila in kaj je Goriška? – *Oko*, št. 257, 1. 2., str. 12.
- Tekališče Jožefa Zelenega. – *Oko*, št. 258, 8. 2., str. 12. O *Corsu v Gorici*.
- Enostranskost. – *Oko*, št. 259, 15. 2., str. 16. O *Alojzu Rebuli*.
- Andrej Zdešar (1821–1865), sacerdote e pubblicista sloveno in Istria. – V: *Chiese di frontiera: miscellanea di studi in onore di Luigi Tavano in occasione del suo settantacinquesimo compleanno Gorizia, ISSR*, 1999, str. 93–98.
- Frančišek Borgia Sedej. – *PrimN*, št. 14., 16. 2., str. 12.
- Primorski rodoljubi. – *Oko*, št. 260, 22. 2., str. 12.
- Mesec marec. – *Oko*, št. 261, 1. 3., str. 12. *Politične razmere v Sloveniji*.

- Umetnost 20. stoletja na Goriškem. – Oko, št. 262, 8. 3., str. 16.
- Rusija na slovenskem zahodu. – Oko, št. 263, 15. 3., str. 12.
- Latinščina. – Oko, št. 264, 22. 3., str. 14.
- Trgovska in obrtna zbornica. – Oko, št. 265, 29. 3., str. 14. *Gospodarske razmere na Goriškem v preteklosti.*
- Skupno poročilo zgodovinarjev. – Oko, št. 266, 5. 4., str. 12.
- Meseca aprila pred šestdesetimi leti. – Oko, št. 267, 12. 4., str. 14. *O napadu Italije na Jugoslavijo (1941).*
- Tisočletnica Gorice in Goriške. Prispevki k zgodovini. – PrimN (priloga Sobota), št. 15–30. 16 različno naslovljenih podlistkov.
- Volitve: 15. maj 1921 in 13. maj 2001. – Oko, št. 268, 19. 4., str. 14.
- Il Goriziano nel Seicento. La cultura. – V: Gorizia e la sua Contea, Gorizia, Provincia, 2001, str. 79–84.
- Gli Sloveni nell'Ottocento. – V: Gorizia e la sua ..., str. 123–126.
- Stefano Kociančič. – V: Gorizia e la sua ..., str. 130–132.
- Ob rob tisočletnici. – PrimSreč, št. 240, 25/2001, str. 254–257.
- Sedemdesetletnik. – Oko, št. 269, 26. 4., str. 16. *O Marijanu Breclju.*
- »... unius ville que Sclavorum lingua vocatur Goriza ...«. – PDK, št. 101, 28. 4., str. 11.
- Moj oče. – Oko, št. 270, 3. 5., str. 10.
- Balilla. – Oko, št. 271, 10. 5., str. 12. *O fašistični mladinski organizaciji.*
- Skozi preteklost Goriške. Ob tisočletnici prve omembe Gorice in Solkana ter ob tisočletnici zametka Goriške.** Nova Gorica, Mestna občina in Mercator, 2001, 40 strani.
- Stičišče treh narodov, jezikov, kultur. – Oko, št. 272, 17. 5., str. 12. *O Gorici.*
- Gli Sloveni di Trieste e del Goriziano alla fine della prima guerra mondiale. – Il Territorio (San Canzian d'Isonzo), 23/2000, št. 13–14 (n. s.), str. 5–18. *Ponatis v VcA (str. 149–172).*
- Umrle je profesor. – Oko, št. 273, 24. 5., str. 12. *O Dariju Bratošu.*
- O livškem krajepisu. – V: Ivan Rutar Čermančev, Livek skozi čas v besedi in sliki. Livek, KrS, 2000, str. 5–6.
- Il re delle Alpi Giulie e il suo vassallo. – Studi Goriziani, 89–90/1999, str. 129–140. *Ponatis v VcA (str. 115–133) in v Le Giulie allo specchio, Il carteggio Kugy-Tuma 1923/1934 (Trieste 2010).*
- Nova Gorica naj postane Gorica? – Oko, št. 274, 31. 5., str. 14. *Polemika o preimenovanju.*
- Giro. – Oko, št. 275, 7. 6., str. 12. *O italijanski kolesarski dirki.*
- Nekoč in danes. – Oko, št. 276, 14. 6., str. 12. *O varnosti.*
- Cvetje in trnje Mirelle Besednjak. – V: Mirella Besednjak, Roža med trni (moje življenje po koncu druge svetovne vojne). Nova Gorica-Ljubljana, Založba Oko in drugi, str. 4–6.

- Akademik Vasilij Melik – osemdesetletnik. – V: Melikov zbornik, Slovenci v zgodovini in njihovi srednjeevropski sosedje, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, Ljubljana, str. 13–32.
- Slovenci na Primorskem med političnimi izbirami (1848–1918). – ZČ, 44/2000, str. 69–76.
- O začetkih Gorice in Goriške. – V: Dobrodelni koncert na Sveti Gori, 13. junij 2001. Nova Gorica, str. 3–5.
- Goriško tisočletje. – V: 1000 let Solkana – 1000 let Goriške, PrimN (posebna priloga), str. 4–6.
- Zadružno gibanje solkanskih mizarjev. V: Jako stara vas na Goriškem je Solkan. Solkan, KrS Solkan, 2001, str. 256–279.
- Solkan v slovenski književnosti. – V: Jako stara vas ..., str. 340–349.
- Zagovor. – V: Jako stara vas ..., str. 508.
- Državniški obisk. – Oko, št. 290, 28. 9., str. 12. *Obiski državnikov na Goriškem.*
- Janko Stibel Vukasović. – Oko, št. 291, 27. 9., str. 12.
- Vipavska dolina skozi čas. – V: Ortaona–Vrtovin: 1001–2001. Vrtovin, KrS, 2001, str. 20–32.
- Še enkrat o Rusjanovem mitu. – Oko, št. 292, 4. 10., str. 12.
- Pravopis. – Oko, št. 293, 11. 10., str. 12.
- Uvod. – V: Simon Rutar, Tolminske zgodovinske črtice. Tolmin, Tolminski muzej, 2001, str. 7–8.
- Simona izpod Krna. – Oko, št. 294, 18. 10. 2001, str. 12. *O pesniku Gregorčiču in zgodovinarju Rutarju.*
- Kralj Julijskih Alp in njegov vazal. Julius Kugy in Henrik Tuma. – GorLtk, 25–26/1998–1999, str. 93–104.
- Slovensko-italijanski odnosi v 19. stoletju vse do konca prve svetovne vojne. – GorLtk, 27/2000, str. 143–168.
- Gora mati v duhu časa. – Oko, št. 295, 25. 10., str. 12. *O 400-letnici naselitve Gore nad Ajdovščino.*
- Spomini borca in diplomata. – Oko, št. 296, 2. 11., str. 10. *Spomini Boga Gorjana.*
- Obračun jubileja. – Oko, št. 297, 8. 11., str. 12. *Tisoč let od prve omembe Gorice in Solkana.*
- Izstop iz društva. – Oko, št. 298, 15. 11., str. 12. *O društvu Tigr.*
- Na dva dela. – PrimN (priloga Sobota), št. 46, 17. 11., str. 20. *O regionalni delitvi Primorske.*
- Arhitekt. – Oko, št. 299, 22. 11., str. 12. *O Janezu Suhadolcu.*
- Matija Vertovec in Mirsad Begić. – Oko, št. 300, 29. 11., str. 12.
- Po prazniku. – Oko, št. 301, 6. 12, str. 12. *Ob 300. številki časnika Oko.*
- Svetnica. – Oko, št. 302, 13. 12, str. 12. *O sv. Luciji.*
- Revizionizem. – Oko, št. 303, 20. 12, str. 18. *O Tigru.*

2002

- Miren v krščanskosocialnem gibanju na Goriškem. – Kol GMD 2002, str. 83–92, Diktatorji. – Oko, št. 305, 10. 1., str. 10.
- Knjiga o prvih primorskih partizanih. – PrimSreč, 25/2001, št. 248, str. 875. *Por.*
- Gora mati v duhu časa. – Gora (Predmeja), 5/2002, št. 15, str. 4–5.
- Goriški novostrujarji pred prvo svetovno vojno. – V: Življenje in delo primorskega krščanskega socialca Virgila Ščeka, Koper, ZD za južno Primorsko in ZRS, 2001, str. 31–41.
- Dr. Henrik Tuma, sodelavec slovenskih časopisov. – V: Vatovčev zbornik. Ljubljana, Evropski inštitut za komuniciranje in kulturo in FDV, 2001, str. 25–31.
- Zbornik o Gori, Gorjankah in Gorjanih. – PrimSreč, 26/2002, št. 249, str. 71.
- Tisoč let od prve omembe Gorice in od prve ozemeljske zasnove Goriške dežele. – V: Goriza 1001–2001. Slovenci v Gorici, gli Sloveni di Gorizia, str. 20–68.
- Mille anni dalla prima menzione di Gorizia e dalla prima demarcazione territoriale della regione. – V: Goriza 1001–2001..., str. 21–69.
- Stotine niso tisoči. – Delo (PB), št. 11, 17. 5., str. 111. *O potvarjanju števila izginulih po drugi svetovni vojni.*
- Med Solkanom in Komendo.** Iz otroških let Tomaža Marusiča. Solkan, samozaložba, 2002, 11 strani.
- Il Goriziano, terra di frontiera. – V: Go: Gorizia–Gorica: documenti d'arte nell'Isontino dal secondo dopoguerra. Gorizia, Musei Provinciali in Kulturni dom, 2002, str. 184–199. *Ponatis v VcA (str. 228–249).*
- Nekaj o začetkih goriške slovenske arhivistike. – V: Zbornik Pokrajinskega arhiva v Novi Gorici. Nova Gorica, Pokrajinski arhiv, 2002, str. 11–17.
- Das Österreichische Küstenland von der Mitte des 18. Jahrhunderts bis zum Jahr 1848. – V: Staat- Land-Nation-Region-Gesellschaftliches Bewusstsein in den österreichischen Ländern Kärnten, Krain, Steiermark und Küstenland 1740 bis 1918. Klagenfurt-Ljubljana-Wien, Hermagoras, 2002, str. 195–211.
- Primorsko izseljevanje. – PrimSreč, 26/2002, št. 253–254, str. 5–10.
- Zbornik zgodovinskih spisov Gorica in njena grofija. – V: Gorica in njena Grofija. Gorica, Goriška pokrajina, 2002, str. [9–10].
- Narodnostne in jezikovne razmere. – V: Gorica in njena Grofija ..., str. 67–68.
- Družbena in kulturna podoba slovenskega podeželja. – V: Gorica in njena Grofija ..., str. 84–85.
- Upor tolminskih kmetov. – V: Gorica in njena Grofija ..., str. 99–102.
- Slovenci v 19. stoletju. – V: Gorica in njena Grofija ..., str. 125–128.
- Štefan Kociančič. – V: Gorica in njena Grofija ..., str. 130–131.
- Do kod naše meje. – Goriška, št. 1, 18. 9., str. 2.
- O goriških spominih. – V: Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918. Gorica, GMD, str. 5–13.

Pomen vaškomestne razmejitve. – V: Živeti z mejo. Slovenski kulturni prostor danes. Zbornik referatov s sešankov Znanstveni posvet o pomenu preučevanja narodnih manjšin, Ljubljana, SAZU odbor za preučevanje narodnih manjšin in drugi, 2003, str. 138.

Sto slovenskih politikov. Ljubljana, Prešernova družba, 2003, 226 strani.

Sto slovenskih politikov. – Prešernov koledar 2003, Ljubljana, Prešernova družba, str. 87–89.

Domoznanska literatura o Bovcu in o Bovškem. – V: Soški razgovori.1. Zbornik za domoznanstvo Zgodovinske sekcije KD Golobar. Bovec, Zgodovinska sekcija KD Golobar, 2002, str. 179–188.

2003

V Gorici pred sto leti. – Koledar GMD 2003, str. 80–84.

Še neobjavljeno pismo Ivana Trinka. – TrKol 2003, str. 71–75.

Spomini na mladost Hilarija Koste. – V: Hilarij Kosta, Kje so tiste stezice ... Nova Gorica-Ljubljana, Založbi Branko in Jutro, 2003, str. 132–133.

Pomemben korak za Primorce. – PrimN, št. 13, 14. 2., str. 22. *Jubilej plenuma OF v Lokah (14. 2. 1943).*

Ob knjigah Evgena Štolfe. – Delo (priloga KL), št. 62, 17. 3., str. 3.

Zahodno slovensko ozemlje. Iskanje istovetnosti skozi čas. – ZČ, 56/2002, str. 277–286. *Ponatisa v: PrimN (priloga Sobota, 2003, št. 1–4) in v Regionalni vidiki slovenske zgodovine (Ljubljana, ZZDS, 2003, str. 55–64).*

Prispevek k zgodovini Gorice. – PrimSreč, 27/2002, št. 263, str. 33–36.

Gorica in njena grofija. – PrimSreč, 27/2002, št. 263, str. 74–75.

Marijan Breclj – sedemdesetletnik. – GorLtk, 28/2001, št. 28, str. 7–22.

Avstrijsko Primorje od srede 18. stoletja do leta 1848, splošni pregled. – GorLtk, 28/2001, str. 309–320.

Prispevek k poznavanju stikov med slovenskimi in italijanskimi zgodovinarji (zgodovinopisjem). – V: Zbornik Janka Pleterskega. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, str. 555–572. *Dopolnjeni ponatis v SoS (str. 215–256). V italijanskem prevodu v VcA (str. 191–227).*

Pravni položaj Beneških Slovencev ob priključitvi k Italiji leta 1866. – V: Acta Histriae, 11/2003, št. 2, str. 1–18.

Še vedno zelo aktualen Jadranski iredentizem. – Delo, št. 178, 4. 8., (priloga KL, str. 3).

Goriška fronta. – SvM, št. 17, 12. 9., str. 15–18.

Goriški slovenski politiki. – PrimSreč, 27/2003, št. 266, str. 24–27.

Goriška fronta pred šestdesetimi leti in danes. – PrimSreč, 27/2003, št. 267–268, str. 37–39.

Posvečevanja Marjana Breclja. – PrimSreč, 27/2003, št. 267–268, str. 56–58.

Ob recenziji knjige Med svobodo in rdečo zvezdo. – NoviG (PU), št. 37, 2. 10., str. 6. Zajetni knjigi s furlanskega kongresa. Dobrodošli v Furlaniji. – Delo, št. 283, 8. 12., (priloga KL, str. 3).

Obremenjevanje. – PrimN (priloga Sobota), št. 47, 6. 12., str. 20. *Odgovor na anketno vprašanje o rščanskih koreninah v evropski ustavi.*

Večnarodna srečevanja skozi preteklost Gorice. – PDK, št. 302, 24. 12., str. 6.

2004

Opis Gorice iz leta 1850 v slovenskem jeziku. – KolGMD 2004, str. 67–70.

Pravni položaj Beneške Slovenije ob in po priključitvi k Italiji. – TrKol 2004, str. 172–179.

Primorska je neprevedljiva. – Delo, št. 19, 24. 1., str. 31. *Upravne spremembe.*

Zgodovinar Franc Kos: ob 150-letnici rojstva. – PrimSreč, 27/2003, št. 271–272, str. 44–48.

Sabotin na Tominčevih slikah. – PrimSreč, 27/2003, št. 271–272, str. 58–59. *V sodelovanju z Darjo Mihelič.*

Interventi e discussioni. – V: Italia e Slovenia: alla ricerca di un passato comune: atti del seminario di studio sulla relazione finale della commissione storico-culturale italoslovena sui rapporti italo-sloveni 1880–1956, Gorizia, ICM, 2003, str. 8.

Čas bi bil, da bi politika zgodovino prepustila zgodovinarjem. – Delo (SP PP29), št. 49, 28. 2., str. 31. *O dr. Janku Prunku.*

Nova goriška identiteta. – PDK, št. 93, 18. 4., str. 13.

Evropa zdaj in potem. – 1001-SČ, št. 40, 8. 4., str. 1.

L'Europa nel Goriziano hinc et nunc. – 57/15 senza confine: insieme in Europa, fatti, testimonianze idee. Gorizia, Comune, 2004, str. 30–31.

Slovenija v Evropi. – NoviG, št. 16, 6. 5., str. 3. *Sodelovanje v anketi.*

Med Alpami in Jadranom. – PrimSreč, 28/2004, št. 274–275, str. 34–36. *O knjigi Sergia Tavana.*

Po sledih Napoleonove vojske na Slovenskem. – PrimSreč, 28/2004, št. 274–275, str. 96–97.

Gorica in Goriška v Rusjanovem času. – Krila (Ljubljana), 30/2004, št. 10, str. 8.

Raziskovalna postaja ZRC SAZU Nova Gorica. – V: Mitja Rupel, Korak naprej: Slovenci v goriški čezmejni regiji. Gorica, SLORI, 2004, str. 66–70.

Nenatančnost ne koristi. – PDK (PU), št. 200, 20. 8., str. 2. *Nenatančni podatki o žrtvah poveljnih let.*

V ljudstvu živi. Na proslavi 60-letnice zborovanja v Kožbani in 120-letnici rojstva ter 60-letnici smrti Jožeta Srebrniča. – 1001-SČ, št. 42, 2. 9., str. 5.

O stališčih Henrika Tume o Furlanijah. – PDK (PU), št. 260, 29. 10., str. 2.

Cesare Balbo a Lubiana. – V: Venezia, una repubblica ai confini. Atti dei convegni realizzati nell'ambito del progetto Vivilforte [...] [Venezia 2004]. Str. 34–37. *Ponatis v VcA (str. 31–40).*

Cesare Balbo v Ljubljani. – V: Venezia, una repubblica ..., str. 62–65. *Prva objava v ZČ (1991).*

Gli Sloveni nelle valli dell'Isonzo (e del Natisone) attraverso i secoli e la Repubblica di Venezia. – V: Venezia, una repubblica ..., str. 186–192.

Slovinci ob Soči (in Nadiži) skozi stoletja in Beneška republika. – V: Venezia, una repubblica ..., str. 238–243.

S svojim življenjskim zgledom je poosebljal Slovence v Italiji. – PDK, št. 287, 1. 12., str. 20. *O prvi obletnici smrti Marka Waltritscha.*

Zahodnoslovenskororuske povezave. – V: Zbornik Davorin Hostnik med Slovenijo in Rusijo. Šmartno pri Litiji, Ustvarjalno središče Breznikar, 2004, str. 25–30.

Mihael Štrukelj – dijak goriške realke. – GorLtk, 29/2002, str. 299–309. *Z naslovom Šolska leta Mihaela Štruklja (1851–1923) ponatis v PPB (str. 81–92).*

Vrtovinski rojak Janko Stibel Vukasović v balkanskih vojnah (1875–1878). – GorLtk, 29/2002, str. 311–316.

Gorizia – Nova Gorica. – Studi Goriziani, 95–96/2002, str. 157–159.

Raziskovalna postaja Znanstvenoraziskovalnega centra Slovenske akademije znanosti in umetnosti v Novi Gorici. – Izvestje RP, 1/2004, str. 2–5.

Iter Italicum dr. Vladimirja Levca ob stoletnici smrti. – Izvestje RP, 1/2004, str. 11–15. *Dopolnjen ponatis objavljen z naslovom Vladimir Levec in Pier Silverio Leicht v SoS (str. 97–109).*

»Milica Kacin Wohinz je naš najboljši poznavalec polpretekle primorske zgodovine«. – NoviG, št. 46, 16. 12., str. 8.

Boj za Sočo in Posočje skozi tisočletja. – PrimRod, 7/2004, št. 12, str. 5–8.

Čezsoča 10. 10. 2004, odkritje spomenika Ferdu Kravanji-Petru Skalarju. – PrimRod, 7/2004, št. 12, str. 45–46.

O zametkih galerijskega delovanja na Goriškem. – V: Trideset let Pilonove galerije Ajdovščina. Ajdovščina, Pilonova galerija, 2004, str. 36–39.

2005

Raziskovalna postaja ZRC SAZU v Novi Gorici. – KolGMD 2005, str. 54–58.

Beneška Slovenija v očeh zgodovinarjev. – TrKol 2005, str. 76–81.

Spomenik na Cerju: spomin ali opomin. – PDK, št. 13, 16. 1., str. 18–19.

Pravni položaj Beneških Slovencev ob in po priključitvi k Italiji (1866). – V: Na oni strani meje: slovenska manjšina v Italiji in njen pravni položaj: zgodovinski in pravni pregled 1866–2004. Koper, UP in drugi, 2004, str. 33–44.

Resnica in spomin. Delo (SP PP29), št. 47, 26. 2., str. 31. *O Dragu Jančarju.*

Novi slovenski državni praznik. – PDK, št. 47, 25. 2., str. 3.

Še enkrat razhajanja o Tigru. – PDK (PU), št. 63, 16. 3., str. 2.

Mejnik v izgrajevanju državnosti. – PrimN, št. 102, 5. 5., str. 16. *Simpozij o ustanovitvi Narodne vlade (Ajdovščina, 5. 5. 1945).*

Gli sloveni nel Goriziano dalla fine del medioevo ai giorni nostri. – V: Cultura slovena nel Goriziano. Gorizia, ISSR, 2005, str. 39–76.

La storiografia. – V: Gli sloveni ..., str. 303–330.

O domoznanstvu učitelja Edmunda Čibeja. – V: Edmund Čibej, Zbrani spisi. Predmeja, Društvo za ohranjanje in varovanje naravne in kulturne dediščine Gora, 2005, str. 19–27.

Gorica v času pisatelja Damirja Fiegla (1879–1959). Ob 125-letnici rojstva. – PrimSreč, 29/2005, str. 125–130.

Uroš Lipušček, Ave Wilson: ZDA in prekranje Slovencev v Versaillesu 1919–1920 (Ljubljana 2003). – PrimSreč, 29/2005, št. 284–286, str. 179–180.

Slavica Plahuta: Slovenski in črnogorski interniranci in narodnoosvobodilni boj na Goriškem (Nova Gorica 2004). – PrimSreč, 29/2005, št. 284–285, str. 181–182. *Por.*

Šmartno. Avstrijskobeneški vojni (1508–1521 in 1615–1617). Anhovo, Salonit Anhovo, 2005, 8 strani. *Prospekt je izšel tudi v angleščini, italijanščini in nemščini.*

Laško. – V: Slovenci v Laškem. Cenni storici sulla comunita slovena nel Monfalconese, Tržič, SKŠRD, 2005, str. 11–13. *Izdaja v slovenščini.*

O grofu Viljemu Coroniniju Kromberškem. – Izvestje RP, 2/2005, str. 35–38.

Dve stoletji in pol goriške slovenske zgodovine. – V: Učiteljice v šolskih klopeh. Zbornik ob 130. obletnici ustanovitve Slovenskega učiteljskega društva za dekleta v Gorici. Nova Gorica, Pokrajinski arhiv, 2005, str. 11–38.

O učitelju Edmundu Čibeju. – Gora, 8/2005, št. 28, str. 18.

2006

O začetkih literarne zgodovine na Primorskem. – KolGMD 2006, str. 62–67.

Andrej Žnidarčič in Beneška Slovenija: ob 140-letnici plebiscita. – TrKol 2006, str. 56–59.

Od poskusov k trajnosti. – V: Goriška, št. 1, januar 2006, str. 18. *O časopisu na Primorskem.*

Kaj je Ortaona? – V: Ad fontes – Otorepčev zbornik. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2006, str. 243–247.

Vasji Klavara ob 70-letnici. – PDK, št. 43, 21. 2., str. 2.

Zamolčanosti na rob. – PDK, št. 46, 24. 2., str. 2. *O slovenskem zgodovinopisju.*

O Tolminu in tolminskem sodnem okraju pred prvo svetovno vojno. – V: Tolminsko mostišče. 1. Tolmin, Tolminski muzej, 2006, str. 17–22.

Trije prispevki o slovensko-italijanskih stikih na področju domoznastva. – GorLtk, 30–31/2006, str. 325–340. *Besedilo o Umberto Bonnesu iz tega prispevka je dopolnjeno ponatisnjeno v SoS (str. 121–130).*

Življenjski jubilej Luigija Tavana. – GorLtk 30–31, 2003–2004, str. 449–451.

Pregled zgodovine terskih Slovencev, V: Terska dolina – Alta val Torre – Val de Tor: Terska dolina v besedi, sliki in pesmi Viljema Černa. Celje in Gorica, Društvo Mohorjeva družba in drugi, 2006, str. 55–70.

Uno sguardo alla storia degli Sloveni dell'Alta Val Torre. – V: Terska dolina ..., str. 62–68.

Un tichinin di storie dai Slovens de Alte Val de Tor. – V: Terska dolina ..., str. 69–70.

TIGR – narodna revolucionarna organizacija Slovencev in Hrvatov v Julijski krajini. – PrimRod, 8/2006, št. 15, str. 28–29.

Prispevek k življenjepisu rihemberškega rojaka Ljudevita Furlanija (1864–1913). – V: Kronika Rihemberka-Branika. 2. Zbornik strokovnih prispevkov s področja

arheologije, zgodovine in umetnostne zgodovine, ki dopolnjujejo Kroniko Rihemberka-Branika iz leta 1994, ter članki domačih avtorjev o sodobnem dogajanju v kraju. Branik, KrS, Kulturno PD Franc Zgonik, str. 43–50.

Zgodba o renegatstvu – PrimN (Pisma), št. 235, 10. 10., str. 20. *Laščak ali Lasciac? Odgovorila sta Tino Mamič in Tatjana Gašperšič Malec (PrimN, 11. 10. 2006).*

Gorica in Nova Gorica v slovenski kulturi. – V: *L'identità plurale. Storia, cultura e società a Gorizia*. Gorizia, Comune, 2006, str. 57–64.

Il contributo di Gorizia e di Nova Gorica alla cultura slovena. – V: *L'Identità plurale ...*, str. 65–66.

Die Vereinstätigkeit im Österreichischen Küstenland (Triest, Görz-Gradisca, Istrien). – V: *Die Habsburgermonarchie: 1848–1918, zv. VIII/1*. Wien, Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2006, str. 541–585.

Pred sto leti je bila ustanovljena slovenska čitalnica v Kanalu ob Soči. – V: *Kanal ob Soči (zbirka Berila, zv. 9.)*, Nova Gorica, GM in občina Kanal, 2006, str. 59–63.

Prispevki k primorski biografiki. Koper, UP in drugi, 2006, 235 strani.

Laško. – V: *Sloveni nel territorio di Monfalcone*. Monfalcone, ACSRSA Tržič, 2006, str. 14–15. *Izdaja v italijanščini.*

Prispevek k poznavanju problematike italijanskega risorgimenta pri Slovencih. – *Izvestje RP, 3/2006*, str. 8–12.

2007

Spomini Ferda Kariša. – *KolGMD 2007*, str. 80–84.

Stoletnica smrti dr. Josipa Tonklija. – *TrKol 2007*, str. 129–133.

Nagovor ob otvoritvi razstave odsevi ruske kulture na Goriškem do konca prve svetovne vojne (Nova Gorica, 12. maj 2006). – V: *Nad pregradami – Poverh baryerov. Jubilejna številka ob desetletnici Društva Slovenija – Rusija in devetdesetletnici Ruske kapelice pod Vršičem*. Ljubljana, Društvo Slovenija-Rusija, 2006, str. 127–132.

Peter Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*. – *PNZ, 46/2006, zv. 2*, str. 155–159. *Por.*

Srečanje z Andrejem Pagonom Ogarevom. Ob stoletnici rojstva. – *PDk, št. 36, 11. 2.*, str. 20.

Ivan Trinko in slovensko zgodovinopisje /Ivan Trinko e la storiografia slovena. – V: *Mons. Ivan Trinko (1863–1954) – spodbujevalec spoznavanja in dialoga med kulturami/promotore della conoscenza e del dialogo tra culture*. Čedad, Kulturno društvo Ivan Trinko, 2006, str. 42–61.

Posegi Simona Gregorčiča v politično življenje. – V: *Pogledi na Simona Gregorčiča*. Nova Gorica, Univerza, 2006, str. 18–25.

Zgodovina Solkana. – V: *Rotarijski klub Siliganum Solkan, 2007*, str. 15–16.

O Kobileku Ardenga Sofficija in drugih vojnih dnevnikih ter spominih italijanskih avtorjev. – *Kron, 55/2007*, str. 289–304. *Ponatis v SoS (str. 160–186).*

Slovenski narodnoosvobodilni boj in njegovo sodelovanje z italijanskim odporniškim gibanjem. – V: Narodnoosvobodilni boj v slovenskem narodnem spominu. Slovenski zbornik. Ljubljana, ZZB NOB Slovenije, 2007, str. 143–148.

Izbor vesti o Istri v slovenskem časopisju do leta 1880. – *Annales*, 17/2007, št. 1, str. 65–82.

Šestdesetletnica priključitve ali vrnitve k matični domovini? – PDK, št. 220, 18. 9., str. 2.

Je Goriško ustanovil Mussolini? – PrimN, št. 224, 28. 9., str. 24.

Kako sta se dr. Marko Natlačen in Franc Kavs srečala z Mussolinijem. – PDK, št. 238, 9. 10., str. 2.

Da za ime Goriška, Ne za ime Severna Primorska. – Goriška, št. 10, 10. 10., str. 12.

Žal smo slavili razdvojeni po vsebini in po krajih praznovanja. Šestdesetletnica priključitve ali vrnitve k matični domovini? Briški časnik, 11/2007, št. 48, str. 1.

Razmišljanja o aktualnosti obstoja goriške identitete/istovetnosti. – PDK, št. 264, 8. 11., str. 2.

100-letnica Slovenske ljudske stranke. – NoviG, št. 42, 8. 11., str. 8.

Kaj vemo o Gaberjah. – V: Gaberje je lepa vas, je Vipavski v okras. Koper, Libris, 2007, str. 5–6.

Gorica in Goriška ob prihodu Bourbonov (1836). – V: Bourboni na Goriškem. Nova Gorica, ZD za severno Primorsko, 2007, str. 5–11.

Il vicino come amico - realta o utopia. La convivenza lungo il confine italo-sloveno. Gorizia, GMD, 2007, 269 strani.

Pot do univerzitetnega študija na Goriškem. – *Izvestje RP*, 4/2007, str. 5–15.

O Jadranskem koledarju za leto 2008. – PDK (PU), št. 304, 27. 12., str. 2.

»Primorske zdrahe« o bodoči pokrajinski ureditvi. – PDK, št. 305, 28. 12., str. 2.

V imenu Goriške ... – V: Goriška naj bo! Nova Gorica, Mestna občina, december 2007, str. 2.

2008

Z vlakom iz Gorice v Trst leta 1885. – *KolGMD* 2008, str. 107–110.

Stopetdeset let od rojstva dr. Henrika Tume. – *TrKol* 2008, str. 122–130.

Il re delle Alpi Giulie e il suo vassallo. Julius Kugy e Henrik Tuma. – *Alpinismo Goriziano*, 12/2008, št. 1, str. 2–3. *Ponatis v Le Giulie allo specchio. Il carteggio Kugy-Tuma 1923/1934. Trieste, 2010, str. 139–156).*

»Povojni čas pod drobnogledom«. – PDK (PU), št. 120, 21. 5., str. 2. *O festivalu éStoria.*

Tuma in Kugy. Ob 150letnici rojstva dveh velikanov slovenskega gorništv. – *PV*, 113/2008, št. 6, str. 4–15.

Pred sto leti je bil rojen v Trstu dr. Joža Vilfan. – PDK, št. 160, 6. 7., str. 21.

Republikanec, komunist, alpinist. 150-letnica rojstva dr. Henrika Tume. – *Dnevnik (Objektiv)*, 150-letnica rojstva dr. Henrika Tume, št. 154, 5. 7., str. 28–29.

Človek, ki je videl daleč naprej in sledil višjim principom. Dr. Henrik Tuma, ob 150-letnici rojstva. – PDK, št. 171, 20. 7. 2008, str. 13.

Goriška mednarodnost med šempaškim taborom in zborovanjem na Okroglici. – GorLtk, 32/2008, str. 159–165.

Pokojni Marko Vuk (1947–2004). – GorLtk, 32/2008, str. 227–229.

Sin in oče. – PrimSreč, 32/2008, štev. 314–315, str. 9–10. *O Joži in Jerneju Vilfanu.*

V primežu enosmernosti. – 1001-SČ, št. 58, 14. 10., str. 7. *O enostranskem pisanju krajevne zgodovine.*

Slovenska oblast v Gorici trajala nekaj dni. – PDK., št. 260, 1. 11., str. 16.

Prvi november pred devetdesetimi leti. – NoviG, št. 43, 20. 11., str. 9.

Malo zgodovinskega ozadja k imenoslovnim razpravam. – V: Vlado Klemše, Krajevna imena in priimki na Doberdobskem Krasu. Doberdob-Sovodnje, Zadrúžna banka, 2008, str. 13–19.

Železnice na Goriškem (1860–1928). – V: Acta Histriae, 16/2008, št. 3, str. 261–276.

Spomin na Rapallo. – PDK, št. 274, 18. 11., str. 2.

Odnosi med mladimi italijanskimi in slovenskimi intelektualci v Gorici v letih pred prvo svetovno vojno. – Izvestje RP, 5/2008, str. 17–22. *Dopolnjen ponatis v SoS (str. 110–120).*

Janko Pleterski, Pravica in moč za samoodločbo. Med Metternichom in Banditerjem. Študije, razgledi iz petnajstletja po tretji odločitvi Slovencev. Ljubljana, Modrijan, 2008, 679 strani. – PNZ, 48/2008, zv. 2, str. 228–231. *Por.*

Kako je bilo v Solkanu, ko smo bili stari deset let. – 1001-SČ, št. 59, 24. 12. 2008, str. 4.

Gorica in Nova Gorica skupaj? – PrimN (Pisma), št. 276, 28. 11., str. 21. *Ob nastopu Boruta Pahorja v Novi Gorici.*

2009

Stavka dijakov goriške gimnazije oktobra 1904. – KolGMD 2009, str. 92–94.

Miting v Benečiji. – TrKol 2009, str. 80–83.

Jožko Štrukelj slavil osemdesetletnico. – PDK št. 12, 15. 1., str. 2.

Darja Mihelič, Ribič, kje zdaj tvoja barka plava? Piransko ribolovno področje skozi čas. – Kron, 57/2009, str. 148–150. *Por.*

Govor dr. Branka Marušiča v Solkanu. Ob slovenskem kulturnem prazniku. – NoviG, št. 5, 12. 2., str. 12. *Ponatis v 1001-SČ (št. 60, 9.4. 2009) z naslovom Ne vrag, le sosed bo mejak!*

Tigrovci in partijska ljubosumnost. Milica Kacin Wohinz in Marta Verginella, Primorski upor fašizmu 1920–1941. – Delo, št. 76, 1. 4., str. 22.

Franc Pregelj Boro-devetdesetletnik. – SvM, 8/2009, št. 5, str. 22–23.

Devetdesetletnik Franc Pregelj-Boro. – Občinski list-občina Renče-Vogrsko, št. 4, 21. 4., str. 8.

Goriška v Staničevem času. – V: Valentin Stanič. Cerovščkov gospod. Ob dvestoletnici prihoda v Ročinj/Il prete di casa Cerovšček, nel bicentenario dell'arrivo a

Ročinj/der Priester vom Cerovšček Hof, anlässlich der 200 Jahrfeier der Ankunft in Ročinj. Nova Gorica, Educa, 2009, str. 81–91.

Srečanja in razhajanja v Kopru. – Delo (SP PP29), št. 105, 9. 5., str. 39. *O slovensko-italijanskih odnosih.*

Dnevnik z ekskurzije študentov zgodovine po zahodni Bosni in Dalmaciji (20.–30. junij 1962). – Kron, 57/2009 (izredna številka). V zlatih črkah v zgodovini. Razprave v spomin Olgi Janša-Zorn, str. 45–48.

Pesnik Biagio Marin iz Gradeža in Slovenci. – Kron, 57/2009 (izredna številka). V zlatih črkah ..., str. 543–554. *Dopolnjeni ponatis v SoS (str. 131–148).*

Slovenia – Venezia Giulia 1945–2008. Dal confine conteso a quello scomparso. – V: Nuova Iniziativa Isontina, 51/2009, št. 1, str. 23–25.

Gradivo za zgodovino Grgarja v narodnoosvobodilnem boju. – V: Grgarski zbornik. Grgar, KrS in TD, 2009, str. 171–183.

Grgarski rojak državni poslanec Josip Doljak (1820–1861). – V: Grgarski zbornik..., str. 232–235.

Publicist Eugenio Vaina de'Pava, padel na Batognici v pogorju Krna leta 1915. – PNZ, 59/2009, št. 1, str. 119–128. *Ponatis v SoS, str. 149–159.*

Knjigi na pot. – V: Cvetko Vidmar, Zadnja tuja vojaška okupacija slovenskega ozemlja: oris Zavezniške vojaške uprave v Slovenskem primorju (od 12. junija 1945 do 15. septembra 1947). Nova Gorica, GM, 2009, str. 3–4.

Mejačevi iz Komende. Slovenska družina v dogajanjih miru in vojne. Ljubljana, ZZDS, 2009, 220 strani. *Zbirka Zgodovinskega časopisa, št. 37.*

Bil sem prvič na Kernu. Zadnjič se mi je vendar ta želja izpolnila ...« Kaj so o gorah pisali naši predniki? – V: V gorah je modrost: zbornik ob 60-letnici Planinskega društva Nova Gorica. Nova Gorica, Planinsko društvo, 2009, str. 13–22.

Intervju: Boris Pahor. – Mladina (PU), št. 36, 11. 9., str. 10. *Pripomba na pisanje Mladine (št. 34, 29. 8. 2009, str. 37–42).*

Je bila priključitev Primorske k matični domovini eno zadnjih dejanj v pestri zgodovini določanja slovenskih nacionalnih/državnih meja na zahodu? – V: 60 letnica priključitve Primorske k matični domovini, Koper, Libris, 2009, str. 13–19.

O priključevanju Primorske. – SvM, št. 19, 9. 10., str. 18–19.

Dr. Joža Vilfan (1908–1987). – V: Dr. Joža Vilfan (1908–1979), partizan, politik in diplomat. Gradivo z zgodovinskega posveta ob stoletnici rojstva, dvorec Vogrsko, 27. september 2008. Nova Gorica, GM, 2009, str. 7. *Napačna letnica v naslovu publikacije (1979), prav 1987.*

Iz korespondence dr. Jože Vilfana. – V: Dr. Joža Vilfan ..., str. 12–17.

Sin in oče. – V: Dr. Joža Vilfan ..., str. 37–38. *Dopolnjeni ponatis iz PrimSreč (21/2008, št. 314–315).*

Log pod Mangartom, dom v Raju. – V: Jaka Vadnjal, Domovanje v rajju. Zgodovina Loga pod Mangartom. Tolmin, Tolminski muzej, 2009, str. 3–5.

Meseca julija in avgusta pred sedemdesetimi leti. Ob jubileju Janeza Ancija Marušiča [1939–2009]. Solkan, samozaložba, 2009, 11 strani.

Nepremična dediščina kot znamenje narodne in politične istovetnosti ob slovensko-italijanski meji v 20. stoletju. – *Izvestje RP*, 6/2009, str. 11–18.

Prva svetovna vojna na Slovenskem. – V: Vera Papež Adamič, *Od prednikov do potomcev: Slovenci v Slatini in Banjaluki: 1923–2008. Od predaka do potomaka. Slovenci u Slatini i Banjaluci: 1923–2008. Banjaluka, Društvo Slovencev »Triglav«, 2009, str. 11–16.*

Spomin na Rapallo. – *PrimRod*, 11/1009, št. 18, str. 17–18.

Viljenka Škorjanec, *Osimski pogajalski proces*. 1. del: Uvodna sinteza pogajanj. 2. del: Diplomatska pogajanja 1973–1974 (Ljubljana 2006), Osimski pogajalski proces. 3. del: Od Strmola do Osima 1974–1975 (Ljubljana (2007), Osimski pogajalski proces. 4. del: Jugoslovansko-italijanski odnosi po Osimu (1975–1980). Ljubljana (2008) in osimska pogajanja. Koper (2007). – *ZČ*, 63/2009, str. 498–501. *Por. o 4 publikacijah.*

Zadnja tuja okupacija slovenskega ozemlja. – *SvM*, št. 23, 11. 12. 2009, str. 17. *O knjigi Cvetka Vidmarja.*

O Lanthierijevih in zadnjem vipavskem grofu Karlu Frideriku. Ob stoletnici smrti. – *Vipavski glas*, 25/2009, št. 91, str. 2–5.

2010

Ob stoletnici zadnjega državnega ljudskega štetja v Avstrijskem primorju. – *KolGMD 2010* str. 63–67.

Ob 90-letnici požiga Narodnega doma v Trstu, koroškega plebiscita in Rapalske pogodbe. – *KolGMD 2010*, str. 76–79.

Pred stotimi leti v Beneški Sloveniji. – *TrKol 2010*, str. 34–37.

Gorica med prvo svetovno vojno. – *Studia historica slovenica*, 9/2009, št. 2–3, str. 417–438. Napoleonov avditor Cesare Balbo v Ljubljani (1811–1812). – V: *Pod Napoleonovim orlom. 200 let ustanovitve Ilirskih provinc. Ljubljana, Narodni muzej Slovenije, 2010, str. 222–229. Skrajšano po prvi objavi v ZČ (1991).*

L'auditeur de Napoléon, Cesare Balbo, a Ljubljana (1811–1812). – V: *Pod Napoleonovim ..., str. 223–229.*

Priključitev Primorske. – *SvM* (priloga *Novi razgledi* 12), 23. 4., št. 8, str. 13–14.

Spomini »za v muzej«. – V: *170 let Slovenskega muzejskega društva. Jubilejni zbornik. Ljubljana, Slovensko muzejsko društvo, 2010, str. 88–91.*

Il re delle Alpi Giulie e il suo vassallo. Julius Kugy e Henrik Tuma. – V: *Le Giulie allo specchio. Il carteggio Kugy-Tuma 1923/1934. Trieste, CAI XXX Ottobre, 2010, str. 139–156.*

Stoletje Goriške in Gorice (1910–2010). – *SvM* (priloga *Novi razgledi* 13), 28. 5., str. 2–4.

Kras in Kraševci v očeh treh slovenskih domoznancev. – *Kras*, julij 2010, št. 101–102, str. 22–24. *Kras pri Martinu Bavčerju, Antonu Muzniku in Štefanu Kociančiču.*

Prof. Jožetu Pirjevcu iskrene čestitke, pa čeprav z manjšo zamudo. – *PDk* št. 170, 21.7., str. 8.

Danilo Petrinja. – V: *Tvorci slovenske pomorske identitete*. Ljubljana, ZRC SAZU, 2010, str. 189–199.

Njegov korak je mladeniški. – PDK, št. 204, 29. 8., str. 10. *O Vladimirju Krpanu*.

Osemdesetletnik Vladimir Krpan. – SvM, št. 17, 10. 9., str. 30.

Začetek Markovega delovanja v Goriškem muzeju. – V: *Marko Vuk 1947–2004*. Gorica, GMD, 2010, str. 23–27.

Med Tolminom in Gorico. Čas, v katerem je živela Ljubka Šorli. – V: *Ljubka Šorli (1910–1993). Znanstvena monografija ob stoletnici pesničinega rojstva*. Nova Gorica, Univerza, 2010, str. 75–90.

»Stopimo ... pred svet poštenih ljudi in povejmo besede ...«. – V: *Zbornik razprav o zgodovini Renč*. Renče, Občina Renče-Vogrsko, 2010, str. 10–11.

Renče v devetnajstem stoletju. – V: *Zbornik razprav ...*, str. 92–113.

Duhovnik in publicist Marko Vales (1840–1905). Prispevki k biografiji. – *Izvestje RP*, 7/2010, str. 14–20.

Ob dvajsetem rojstnem dnevu Kobariškega muzeja. – V: *Kobariški muzej 1990–2000–2010*. Kobarid, Kobariški muzej, 2010, str. 3–4.

Milica Kacin Wohinz. Ob njenem 80. rojstnem dnevu. – PDK, št. 272, 17. 11., str. 12.

Državne meje na slovenskem zahodu skozi stoletja. – V: *Osimo in Goriška*. Nova Gorica, GM, 2010, str. 9–15.

Predstavitev zbornika o zgodovini Renč. *Občinski list občina Renče-Vogrsko*, št. 12, 9. 12. 2010, str. 9.

2011

Slovinci in italijanski preporod. – *KolGMD* 2011, str. 65–69.

Potovanje Matije Majarja po Beneški Sloveniji leta 1843. – *TrKol* 2011, str. 91–93.

Manipulacija. – SvM, št. 1, 14. 1., str. 27. *O Bevkovih Črnih bratih*.

Življenjski jubilej stroki predanega arheologa. *Drago Svoltjšak – sedemdesetletnik*. – *NoviG*, št. 1, 13. 1., str. 9.

Obletnice v letu 2011. – SvM, št. 2, 28. 11., str. 28.

Pismo narodnemu heroju Janku Premrlu Vojku. *PrimN*, št. 46, 25. 2., str. 21.

»Osnažiti Italijo vsakega tujega gospostva«. Slovinci in italijanski risorgimento, ob 150. obletnici ustanovitve Italije. – *PrimN* (priloga 7. val), št. 62, 13. 5., str. 18–19.

O narodnostnih razmerah na Krasu v minulem poldrugem stoletju. – V: *Kras*, april/2011, št. 109, str. 20–23.

Italia e Slovenia fra passato, presente e futuro. – *ZČ*, 65/2011, str. 229–230. *Por.*

Rojeni na Trnovski planoti. – V: *Zgodbe s Trnovske planote*, Gorica, GMD, str. 19–28.

Državni in deželni poslanci s Krasa (1861–1918). – *Kras*, junij/2011, št. 110–111, str. 34–37.

Primorska v drugi polovici 20. stoletja. – V: Vstala, Primorska, si v novem življenju. O Primorski v letih 1945–1990. Nova Gorica, GM in OZZB za vrednote NOB, str. 13–20. *Druga dopolnjena izdaja je izšla aprila 2016.*

Za zaključek. – V: Vstala, Primorska ..., str. 237.

Hrvaški korespondenti dr. Henrika Tume. – V: Histria, 1/2011, št. 1, str. 175–184.

O Primorski, moji deželi. – PDK (PU), št. 232, 1. 10., str. 21. *Odgovor na pisanje Darija Veluščka.*

Ob šestdesetletnici Nevenke Troha. – PNZ, 51/2011, zv. 2, str. 130–133.

Niti mrtvi nimajo miru. PrimN (Pisma), št. 257, 7. 11., str. 14. *O neprimernem govoru na počastitvi dneva mrtvih na Trnovem pri Gorici.*

Umrli je France Perovšek. – PDK, št. 271, 16. 11., str. 19.

Ivan Likar-Sočan med primorskimi narodnimi heroji. – V: Zdravko Likar, Narodni heroj Ivan Likar-Sočan v primorskih partizanskih enotah. Kobarid, Fundacija Pot miru, 2011, str. 3–5.

Slovinci v italijanski vojski v dvajsetih in tridesetih letih 20. stoletja. – Izvestje RP, 8/2011, str. 4–10.

Stockholmska spomenica Henrika Tume. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011, 124 strani. Soavtor Franc Rozman.

Revolucionar in po rodu Kraševac Anton Furlan Nino. – Kras, december 2011, št. 114–115, str. 70–74.

Učitelj in politik Vinko Bandelj (1881–1937). Prispevki za življenjepis. – V: Pirjevčev zbornik. Koper, Znanstvenoraziskovalno središče, 2011, str. 95–109.

Kako se je gradil moj odnos do Tigra? – PrimRod, 12/2011, št. 21, str. 59–63.

O Slovencih, ki so bili vojaki v tujih vojskah (1918–1941). – V: Vojaki iz slovenskega prostora na tujih tleh v preteklosti. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2011, str. 335–349.

2012

Pol stoletja sodelavec v primorskih koledarjih (1962–2012). – KolGMD 2012, str. 97–99.

Beneška Slovenija v slovenskem tisku pred prvo svetovno vojno. – TrKol 2012, str. 67–73.

2. gorski strelski polk novembra 1918 v Gorici. – Na fronti (Nova Gorica), št. 7, 2012, str. 28–31.

Še vedno aktualno in koristno branje. 100-letnica izida knjige »Irredentismo adriatico«. – PDK, št. 89, 15. 4., str. 19.

Knjigi o šolstvu na Čepovanskem na pot. – V: Rado Bolčina, Od trivialke do devetletke. Šolstvo v Čepovanu, Lokovcu in na Lokvah. Lokovec, Kulturno turistično društvo, 2012, str. 5.

Il conte Guglielmo Coronini Cronberg. – V: L'ultimo conte. La vita e memoria. Trieste, Deputazione di storia patria per la Venezia Giulia, 2012, str. 30–39.

- Stane Bačar, »njegovo delo še živi«. – PDK, št. 125, 29. 5., str. 21.
- Po slovenskem prazniku držanosti. – PDK št. 151, 28. 6., str. 9.
- Ob osemdesetletnici rojstva Marka Waltritscha. – PDK, št. 178, 29. 7., str. 18.
- Pirjevec ne bo govoril (2). – PDK (PU), št. 179, 31. 7., str. 15. *O zavrnitvi Jožeta Pijevca, da bi govoril na proslavi ob ruski kapelici na Vršiču.*
- O jeziku oziroma jezikih v našem obmejnem območju. – PDK, št. 208, 4. 9., str. 2.
- »V soboto promovija, 800 lir prejel, potrebujem še 300 lir.« Primer Franca Marušiča zdravnika iz Solkana. – 1001-SČ, št. 74, 28. 9., str. 10–11.
- Slovensko zgodovinopisje 20. stoletja o slovensko-italijanskem obmejnem prostoru in o njegovih mejah. – V: Acta Histriae, 20/2012, št. 3, str. 307–320.
- Ob stoletnici zadnjega državnega štetja v avstro-ogrski monarhiji (1910). – V: Zgodovinski pogledi na zadnje državno ljudsko štetje v Avstrijskem Primorju 1910. Jezik, narodnost, meja. Ljubljana, Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 2012, str. 7–8.
- Ljudsko štetje 31. decembra leta 1910 na Goriškem. – V: Zgodovinski pogledi ..., str. 77–86.
- Goriška realčna leta Danila Lokarja (1903–1910). – V: Simpozij Danilo Lokar, 120-letnica rojstva, zbornik prispevkov. Ajdovščina, Lavričeva knjižnica, 2012, str. 15–20.
- Rapporti tra gli intellettuali sloveni e italiani nella Gorizia del periodo precedente la prima guerra mondiale. – V: Antonio Morassi: tempi e luoghi di una passione per l'arte. Udine, Forum, 2012, str. 232–230.
- Sosed o sosеду.** Prispevki k zgodovini slovensko-italijanskega sožitja. Trst, ZIT/EST, 2012, 287 strani.
- Solkanski latinski pisci med 17. in 19. stoletjem. – 1001-SČ, št. 75, 21. 12., str. 7.
- Il problema degli Sloveni nelle pubblicazioni di Eugenio Vaina de'Pava, caduto nel 1915 sul Monte rosso (Batognica) nel massiccio sloveno del Monte nero (Krn). – V: Storia contemporanea in Friuli, 41/2012, št. 42, str. 219–230.

2013

- Andrej Ipavec (1880–1924). Ob stoletnici prve popolne državne gimnazije s slovenskim učnim jezikom. – KolGMD 2013, str. 50–56.
- Beneška Slovenija v goriškem listu Novi čas leta 1913. – TrKol 2013, str. 121–125.
- Pred 150 leti na Travniku slovenska čitalnica. – PDK, št. 10, 13. 1., str. 10.
- Še enkrat narobe svet. – PDK (PU) št. 12, 16. 1., str. 9. *O ravnanju Dimitrija Rupla. Njegov odgovor (PDK, št. 18. 1.1913).*
- Odšel pravnik in javni delavec Svito Vižintin. – PDK št. 17, 22. 1., str. 18.
- Sto let slovenske državne gimnazije v Gorici. – PDK (PU), št. 68, 22. 3., str. 9.
- Manipulacije s tigrovskim gibanjem. – SvB, št. 3, 29. 3., str. 18.
- Svito Vižintin. – SvM, št. 3, 29. 3., str. 32.

- Še o kulturnem vrednotenju prve svetovne vojne. – PDK, št. 75, 30. 3., str. 17.
- Prispevki k življenjepisu državnega in deželnega poslanca Antona Černeta (1813–1891) iz Tomaja. – V: Državni in deželni poslanec Anton Černe (1813–1891). Ob dvestoletnici rojstva. Gorica. Gorica, GMD, 2013, str. 9–48.
- Vstaja na Goriškem in Kobariška republika. – PrimN, št. 194, 23. 20.8., str. 20–21.
- O Andreju Malniču (1961–2013). – Razpotja (Nova Gorica), 2013, št. 12, str. 62–63.
- Ročinj. – V: Robert Devetak, Ročinj na prelomu iz 19. v 20. stoletje. Ročinj, KD Valentin Stanič, 2013, str. 9–10.
- Tito je odklanjal enostranske rešitve tržaškega vprašanja. – PDK, št. 210, 7. 9., str. 3. *O Titovem govoru na Okroglici (6. 9. 1953).*
- Prva slovenska državna gimnazija na prepihu stoletij. – PrimN (priloga 7. val), št. 224, 27. 9., str. 20–21.
- Andrej Malnič. – SvB, št. 9, 27. 9., str. 32–33.
- Okroglica po šestdesetih letih. – V: »Tu smo doma!«. Vogrsko-Nova Gorica, Občina Renče-Vogrsko in drugi, 2013, str. 6–7. *Ponatis v Občinski list glasilo občine Vogrsko-Renče, priloga Tu smo doma! (št. 9, 10. 10. 2013, str. 4–5).*
- Dr. Branko Marušič na prireditvi »Tu smo doma!«. – SvM (priloga Sporočila ZZBNOB), september 1913, št. 9, str. 9. *Objavljeno tudi v Občinski list občina Renče-Vogrsko (Priloga Tu smo doma! (št. 9, 10. 10., str. 11–13).*
- Sto let prve slovenske državne gimnazije. – PDK, št. 229, 29. 9., str. 9.
- O narodnoosvobodilnem boju na Primorskem. V: Spominski park NOV Trnovo pri Gorici, Nova Gorica, OZZB, 2013, str. 9–32.
- O stockholmski spomenici Jugoslovanske socialdemokratske stranke in Istri. – V: Zbornik u čast Petru Strčiću. Rijeka, Povijesno društvo, 2012, str. 287–401.
- Domoznanstvo Rada Bednarika. – V: Nekdaj v starih časih. Spisi Rada Bednarika (1902–1975) in prispevki o njem. Gorica, GMD, 2013, str. 275–283.
- Gradivo za bibliografijo Rada Bednarika. – V: Nekdaj v starih časih..., str. 327–340.
- Prispevek k poznavanju narodnostnih razmer v Brdih. Ob 140-letnici briškega tabora. – V: Brda in Brici. Strokovni in znanstveni prispevki o Brdih. Dobrovo, Občina Brda, 2013, str. 107–128.
- Enajst pregrad do podobe resnice o naši preteklosti je podrl Bošnjak. – Delo (SP PP29), št. 289, 28.12., str. 31. *Polemika z Jožetom Kurinčičem.*
- Latinski pisci iz 17. in 18. stoletja, rojeni v Solkanu. – Izvestje RP, 10/2013, str. 6–12.

2014

- O pomembnih osebnostih Primorske. – KolGMD 2014, str. 78–85.
- Ob stoletnici rojstva dr. Leva Svetka (1914–2005). – TrKol 2014, str. 6–12.
- O narodnoosvobodilnem boju na Primorskem (1941–1945).** Nova Gorica, OZZB Nova Gorica in RP ZRC SAZU Nova Gorica, 61 str.

Solkanski rojak, matematik, jezuit Bernard Čeferin/Zefferin (1628–1679). – V: *Oltre i confini. Scritti in onore di don Luigi Tavano per i suoi 90 anni*. Gorizia, ISSR, 2014, str. 171–176.

Še o Matiji Vertovcu. – *NoviG*, št. 5, 13. 2., str. 8.

Spomin kot klic proti vojni in poziv k sožitju. – *SvM*, št. 2, 26. 2., str. 14–15.

Slovenski jezik v obmejnem prostoru. – *PDk*, št. 92, 20. 4., str. 23.

Dve polni desetletji in več z Goriškim muzejem (začetek maja 1965–konec junija 1987). – *GorLtk*, 36/2012, str. 17–24.

Spremna beseda. – V: Helena Vuk Gapčeva, Markiči in Markčarji. Kanal, samozaložba, 2014, str. 237–241.

Doljakovi in Frankovi. – 1001-SČ, št. 81, 24. 6., str. 8.

Govor dr. Branka Marušiča, člana Sveta ZZB NOB Slovenije na srečanju, posvečenem Janku Premrlu Vojku – Brinov grič, Črni Vrh nad Idrijo, – *SvM*, št. 6, 27. 6., str. 6–8.

Ob življenjepisu Andreja barona Winklerja. Biografije primorskih in javnih delavcev v knjižnih objavah. – V: Jože Šušmelj, Andrej baron Winkler 1825–1916. Nova Gorica-Lokve, Društvo ljubiteljev narave Planota, 2014, str. 219–230.

Še o prireditvi na Lokvah. – *PDk (PU)*, št. 235, 9. 10., str. 9. *Zamenjava datumov in pojmov iz preteklosti*.

Goriška leta Pavline Pajk. – *Izvestje RP*, 11 /2014, str. 11–18.

O Posočju in Primorski ali zakaj so postali primorski Slovenci prebivalci Karlovca? – V: Sem puško zagledal in jokat začel. 96. Pehotni polk iz Karlovca na soški fronti. Nova Gorica: GM, 2014, str. 4–18.

Regarding the Posočje and Primorska region or why did Slovenians from Primorska become the inhabitants of the city of Karlovac? – V: Sem puško zagledal..., str. 5–19.

Anton Černe. – V: Kras in Brkini za radovedneže in ljubitelje. Ljubljana-Nova Gorica: ZRC SAZU, 2014, str. 260–263.

Uporno gibanje primorskih kmetov, imenovano veliki tolminski punt (1713) v zgodovinopisju. – V: Pogledi na tolminski punt in čas ob prelomu stoletja. Nova Gorica, ZD za severno Primorsko in ZZDS, 2014, str. 136–144.

Prišpevek k poznavanju gospodarskih razmer na Goriškem v 19. in v začetku 20. stoletja. – V: Aleksandrinke. Nova Gorica, GM, 2014, str. 59–71.

La stampa periodica italiana e gli Sloveni nella Contea di Gorizia (1774–1850). – *Ricerche slavistiche*, 58/2014, št. 12, str. 513–524.

Gli scrittori latini del Sei e Settecento nati a Salcano. – *Quaderni giuliani di storia*, 25/2014, št. 2, str. 335–346.

2015

O goriških slovenskih meščanih nekoliko drugače. – *KolGMD* 2015, str. 86–92.

Pogled v slovensko Benečijo. – *TrKol* 2015, str. 44–48.

Slovenske korenine goriškega podeštaja. – *PDk*, št. 15, 21. 1., str. 13. *O Antoniu Casasoli*.

Uvodnik. – V: *Pro Lokovec*, december 2014, str. 3.

80 let Štefana Cigoja. – SvM, št. 3. 27. 3., str. 28–20.

Popotnica knjižici. – V: 70 let od bitke za Štanjel. Komen, OZZB, 2015, str. 5.

Letošnji jubileji ob zahodni meji. – PDK, št. 117, 22. 5., str. 22.

Henrik Tuma in prva svetovna vojna. – Razpotja, 2014, št. 20, str. 24–28.

Kaj so Slovenci v 19. stoletju vedeli o Furlanih in kako so Furlane spoznavali? – Izvestje RP, 12/2015, str. 10–18.

Marginalije k političnemu opredeljevanju arhitekta Maksa Fabianija. – Razpotja, 2015, št. 21, str. 24–26.

2016

Zaporniško pismo Franca Vuka iz leta 1944. – KolGMD 2016, str. 101–106.

Z zahodnih slovenski meja v letu 1866. – TrKol 2016, str. 38–44.

Doktor Karel Lavrič (1818–1876) in njegova doba. Ljubljana in Ajdovščina, ZRC SAZU in Lavričeva knjižnica, 2016, 186 strani.

O poznavanju Angela Vivanteja pri Slovencih. – Annales, 25/2017, št. 4, str. 885–894.

Delavsko gibanje na Goriškem pred prvo svetovno vojno. – V: Industrija na Goriškem. Katalog razstave. Nova Gorica, GM, 2015, str. 13–16.

Poskus orisa industrije na Goriškem pred in po prvi svetovni vojni. – V: Industrija na Goriškem..., str. 7–11.

O »nenavadnem renegatstvu« Jožeta Pirjevca. – PDK, št. 69, 23. 3., str. 22.

Turkov zapis O Pirjevčevem renegatstvu je vrednostna sodba. – Delo (SP PP29), št. 79, 2. 4, str. 30.

8. april 1866. Ob stopetdesetletnici. – Delo, 8. 4., št. 82, str. 5.

Leto 1941 na Primorskem. – V: Slovenski zbornik 2016. Ljubljana, ZZB, str. 95–101.

Kdo je bil Filip Peric. – V: Poletni glasovi –glasilo občine Miren-Kostanjevica, junij 2016, str. 19–20.

Ob stopetdesetletnici. Od berlinske pogodbe (8. april 1866) do podpisa premirja v Krminu (12. avgust 1866). – PDK, št. 191, 14. 8. 2016, str. 16.

Leto 1941 na Primorskem. – V: Na Primorskem leta 1941. Nova Gorica, OZZB, 2016, str. 19–27. *Dopolnjen članek, ki je bil objavljen v Slovenskem zborniku 2016.*

Med prvim Goriškim zbornikom in med goriškimi/novogoriškimi zborniki, ki so mu sledili. – Izvestje RP, 13/2016, str. 43–48.

2017

Spomini Goričana Aloisa Lasciaca. – KolGMD 2017, str. 120–125.

Dr. Ivo Juvančič o Beneških Slovencih in njih sosedih. – TrKol 2017, str. 76–81.

V »sikstinsko kapelo primorskega antifašizma« sodi tudi Angelska gora 1942. – PDK, št. 3, 5. 1., str. 14. *O sliki Toneta Kralja.*

Okrutni zločin na Predmeji. Kaj pripoveduje slika Angelska gora 1942. – SlovB, št. 16, str. 19.

- Sedemdesetletna Nova Gorica. – NoviG, št. 8–11.
- Še o Lojzetu Bratužu. – PDK (PU), št. 40, 18. 2, str. 18.
- V Solkanu leta 1948. Ko je Tita nagovoril čevljar Bressan. – PDK št. 65, 19. 3., str. 18.
- Dr. Karel Lavrič v Tolminu. – V: Tolminska knjiga. Ljubljana, Slovenska matica 2016, str. 89–99.
- [Tri javna pisma Ambrožu Kodelji]. – NoviG, št. 16, 4. 5., str. 5; št. 18, 18. 5., str. 5; št. 20. 1. 6., str. 5. *Kodelja je odgovoril* (NoviG, 25. 5. 2017, št. 19, str. 4).
- Zdravstvena dejavnost na Goriškem v preteklosti. – V: Zbornik ob 60. letnici Splošne bolnišnice dr. Franca Derganca Nova Gorica. Šempeter pri Gorici, Splošna bolnišnica dr. Franca Derganca, 2017, str. 22–28.
- Tone Kralj in prostor meje. – Mladina (Pisma), št. 20, 19. 5., str. 5. *Polemika z dr. Bernardom Nežmahom* (Mladina št. 19, 12. 5. 2017).
- Mesto, ki bo sijalo preko meje. – Delo (SP PP29), št. 29, 22. 7., str. 18–19.
70. obletnica priključitve Primorske k matični domovini. Sosedje pretirano zazrti v preteklost. – SvB, št. 21, str. 12.
- Antifašizem in antifašisti. – V: TIGR v zgodovini in zgodovinopisju. Ljubljana, Založba INZ, str. 41–47.
- »Narodu Gorico novo bomo dali v dar«. Zgodovinar Branko Marušič o razlogih za nastanek Nove Gorice in o delu brigadirjev.« – V: Skupnih 70 (priloga PrimN), september 2017, str. 28–30. *Avtorizirani prispevek je pripravila Alenka Ožbot*.
- Narodu Gorico novo bomo dali v dar. – V: Narodu Gorico novo bomo dali v dar. Ob sedemdesetletnici Nove Gorice. Nova Gorica, OZZB, 2017, str. 11–18.
- Predzgodovina Krajevne skupnosti Solkan. Iz govora na proslavi krajevnega praznika, 9. septembra 2017. – 1001-SČ, št. 94, 29. 9., str. 2.
- Prawa polska w sztokholmskim memorandum dr. Henryka Tummy. – V: Europa Środkowa, Bałkany i Polacy. Studia Antoniemu Cetnarowiczowi. Kraków: [2017], str. 169–176.
- Spomini dr. Aleša Beblerja in spomini primorskih partizanov. – V: Dr. Aleš Bebler – Primož. Življenje in delo. Koper, Založba Annales, 2017, str. 125–140.
- Kako so pripravljali gradnjo Nove Gorice. – V: Razpotja Nove Gorice 1947–2017. Nova Gorica, Razpotja, 2017, str. 6–11.
- Pismo Bevku. Ob 70-letnici priključitve Primorske k matični domovini. – IdrRazgl, 52/2017, št. 2, str. 1–14.
- Saša Vuga in njegova zagledanost v Sočo. – PDK, št. 299, 24. 12., str. 4.
- Salvator Žitko, Avstrijsko Primorje v vrtincu nacionalnih, političnih in ideoloških nasprotij v času ustavne dobe (1861–1914). – Annales, 17/2017, št. 1, str. 14–17. *Por.*
- Štefan Kociančič in Baudouin de Courteney. – Izvestje RP, 14/2017, str. 25–27.

2018

- Zdravko Jelinčič, načrtovalec Nove Gorice. – Kol GMD 2018, str. 116–120.
- Štefan Kociančič o Beneški Sloveniji in Reziji. – TrKol 2018, str. 115–117.
- Delo (PB), št. 25, 31. 1. 2018, str. 5. *O Gorici in Stari Gorici.*
- O dveh Mussolinijevih govorih v Gorici. – V: Nečakov zbornik. Prosesi, teme in dogoki iz 19. in 20. stoletja, Ljubljana, Znanstvena založba Filozofske fakultete, 2018, str. 227–234.
- Sergio Tavano, osebnost sožitja. – PDK, št. 60, 13. 3., str. 13.
- Pojdimo v Solkan po pamet. – 1001-SČ, št. 96, 26. 3., str. 2–3.
- Antifašist, tigrovec in pedagoški delavec. – PDK, št. 102, 3. 5., str. 13. *O Andreju Šavliju.*
- Njegovi stavki kot bengalične luči. Ivan Cankar je oktobra 1910 predaval tudi v mestu ob Soči. – PDK, št. 108, 10. 5., str. 12–13.
- B. Marušič: »Zorzut je pričevalc in poročevalc z literarnim navdihom«. Medana, Prenovljena zbirka A. Gradnika in stalna razstava L. Zorzuta. – NoviG, št. 18, 17. 5., str. 9. *Ponatis z naslovom Z otvoritve muzejske razstave v Medani 25. aprila 2018 v Briškem časniku (jesen 2018, št. 92, str. 42.*
- Ivan Cankar v Solkanu leta 1910. – 1001-SČ, št. 97, 18. 6. 2018, str. 2.
- Pred osemdesetimi leti je Mussolini obiskal primorske kraje. Po napovedi o uvedbi rasnih zakonov v Gorico, po dolini Soče do Kobarida. – PDK, št. 218, 16. 9., str. 10.
- Predgovor. – V: Zdravko Likar, Kobariska republika. Kobarid, Fundacija Pot miru, 2018, str. 3–4.
- Nova Gorica – moja Gorica. Arhitekt in urbanist Tomaž Vuga. V: Tomaž Vuga, Projekt: Nova Gorica, Ljubljana, ZRC SAZU, 2018, str. 376–378.
- V cona A Julijske krajine (junij 1945–september 1947). – 1001-SČ, št. 98, 28. 9. 2018, str. 4.
- Trobojnica na goriškem Travniku. – Delo (SP), št. 243, 20. 10., str. 18–19.
- Dr. Branko Marušič, zgodovinar, na spominski slovesnost ob 75. obletnici požiga vasi pod Nanosom v Gorenjah 29. septembra 2018. – SvB, št. 36, oktober 2018, str. 39.
- Dr. Karel Lavrič (1818–1876). Vzorčni primer idealista in borca za narodnostne ideje. – PDK, št. 254, 28.10., str. 13.
- Pred sto leti, na današnji dan, Gorica pod slovensko upravo. Le nekajdnevna epizoda v zgodovini mesta. – PDK, št. 257, 1. 11., str. 14.
- Zadružno delovanje solkanskih mizarjev. – V: Živel je tod mizarjev rod. Solkan, RIRDS, 2018, str. 30–61.
- Samo pod Italijo ne! Tržaški in Goriški Slovenci v dneh pred razpadom hasburške monarhije novembra leta 1918. – PDK, št. 259, 4. 11., str. 12–13.
- [Strokovna recenzija monografije]. – V: Zahodna Banjska planota skozi čas. O geografiji in botaniki, arheologiji, stavbarstvu cerkva, zgodovini, ljudeh in etnološki dediščini ter jeziku zahodne Banjske planote, Koper, Založba Annales, 2018, str. 434.

Še o knjigi Dorčeta Simčiča Pot in delo nekega arhitekta. – V: Briški časnik, št. 92, jesen 2018, str. 92.

O Slovencih v italijanskem periodičnem tisku na Goriškem (1774–1850). – Izvestje RP, 15/2018, str. 22–28.

[Knjigi na pot]. – V: Rajko Harej, ZaZemljoInMaterinJezik, Dornberk, Društvo Zapisi, 2018, str. 14.

[Jože Šušmelj]. – V: Jože Šušmelj, V Trstu ob osamosvajanju Slovenije. Nova Gorica, samozaložba, 2018. *Besedilo na zunanji strani platnice.*

Nova Gorica – moja Gorica. Ob knjigi *projekt: nova gorica* arhitekta in urbanista Tomaža Vuge. – 1001-SČ, št. 99, 21. 12. 2018, str. 5.

80 let Jožeta Šušmelja. – SvB, št. 38, december 2018, str. 42.

»Neki Antonini«. – PDK (PU), št. 303, 28. 12. 2018, str. 20. *O Prosperu Antoniniju.*

2. Objave (gesla) v leksikonih in enciklopedičnih izdajah

Enciklopedija Slovenije (1–16, Ljubljana, Mladinska knjiga, 1987–2002)

Zvezek 1 (1987)

Abram Josip (str. 4), Adrija (str. 11), Attems (str. 129), Balkan (dnevnik, str. 129), Balkan (društvo; str. 129), Benečanski kulturni dnevi (str. 226), Beneški Slovenci (str. 232–235), Bratulić Vjekoslav (str. 359), Brecelj Anton (str. 362)

Zvezek 2 (1988)

Cerer Ivan Nepomuk (str. 34), Coronini (družina, str. 82), Coronini Alfred (str. 82), Coronini Franc (str. 82), Coronini Rudolf (str. 82), Černe Anton (str. 62), Devinski gospodje (str. 244–245), Domovina (goriški časnik; str. 308; tudi na poskusni poli, 1985, str. 14), Edinost (tržaški časnik, str. 415), Edinost (tržaško politično društvo, str. 415–416), Čedad (del gesla, str. 225–226)

Zvezek 3 (1989)

Franko Alojzij (str. 154–155), Gabršček Andrej (str. 174), Glas (str. 219), Godina Josip (str. 257), Gorica (mešto; str. 279–280), Goriška (str. 284–285), Goriška straža (str. 287), Goriška tiskarna (str. 287) Goriški letnik (str. 289), Goriški muzej (str. 289–290), Gradnik Ivan (str. 368), Gregorčič Anton (str. 381), Gregorin Gustav (str. 385)

Zvezek 4 (1990)

Ireneo della Croce (str. 176), Italianizacija (str. 184–185), Italijansko-slovenski odnosi (str. 194–198), Jadranska zarja (str. 242), Juvančič Ivo (str. 362), Kanal (str. 391), Kandler Pietro (str. 395)

Zvezek 5 (1991)

Ferruccio Clavora (str. 89), Klavžar Ernest (str. 89), Klinec Rudolf (str. 101), Kmetijska družba za Trst in okolico (str. 117), Kobal Gregor (str. 166), Kobarid (str. 167), Kociančič Štefan (str. 176), Kostanjevica na Krasu (soavtor, str. 324)

Zvezek 6 (1992)

Kristan Anton Cvetko (str. 15), Krmin (str. 30–31). Laginja Matko (str. 90), Lavrič Karel (str. 109), Lega nazionale (str. 117), Londonskipakt (str. 322), Marchetti Giuseppe (str. 395)

Zvezek 7 (1993)

Andrej Marušič (str. 13), Mohorjeva družba (soavtor, str. 206), Morelli Carlo (str. 218), Nabergoj Ivan (str. 259), Narodni dom (soavtor, str. 310–311)

Zvezek 8 (1994)

Pavlica Josip (teolog, 1861–1902, str. 277), Plebiscit (str. 395–396)

Zvezek 9 (1995)

Podgornik Karel (str. 11), Podreka Jožef (str. 25), Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri (str. 99), Pretner Matej (str. 318), Primorska (str. 342–343, 345–347, 349–350)

Zvezek 10 (1996)

Rimski pakt (str. 233)

Zvezek 11 (1997)

Sloga (goriško politično društvo; str. 147–148), Slokar Ivan (str. 148–149)

Zvezek 12 (1998)

Solkan (str. 150), Sveta Gora (str. 382), Srebrnič Jože (str. 247)

Zvezek 13 (1999)

Šempeter pri Gorici (str. 18), Špeter (str. 108), Štanjel (str. 136), Štrukelj Jožko (str. 149), Ternovec Matej (str. 244), Tolminski kmečki upor (str. 274), Tonkli Josip (str. 287), Tul Ivan (str. 293), Tuma Ferdinand Lev (str. 393), Tuma Henrik (str. 394)

Zvezek 14 (2000)

Ucekar Carlo (str. 1), Valenčič Anton (str. 127), Valentinčič Jože (gradbenik; str. 128), Veda (str. 163), Videm (str. 225), Vilfan Josip (str. 239), Vivante Angelo (str. 278)

Zvezek 15 (2001)

Windischer Fran (str. 2), Winkler Andrej (str. 3), Zidarič Boris (str. 182)

Enciclopedia dell'antifascismo e della Resistenza (1–6, Milano, La Pietra, 1971–1989)

Volume V (1987)

Sardoc, Teodoro (str. 378)
Silič, Julij (str. 523)

Volume VI e Appendice (1989)

Vilhar, Srečko (str. 393)

Vilhar, Stane (str. 393)

Vuk, Stanislao (str. 421)

Zoli, Felice (str. 464)

Nuovo Liruti. Dizionario biografico dei Friulani (Udine, Forum, 2006–2011)**2. L'eta veneta (2009)**

Cumar (De Chumberg, Kumberg) Michele (str. 862–863)

Cusani (Cassani, Cossani, Cosan, Košan) (str. 863–864)

Sbogar (Šbogar) Giovanni Maria (str. 2288–2289)

Suppanzig (Suppanzich) Francesco (str. 2431–2432)

3. L'eta contemporanea (2011)

Gabršček Andrej (str. 1606–1607), Kos Franc (str. 1823–1824), Kos Milko (str. 1824–1825), Rutar Simon (str. 1838–1839), Tuma Henrik (str. 1319–1321)

Österreichisches Biographisches Lexicon 1815–1950 (1–66, Wien, Österreichische Akademie der Wissenschaften, 1957–2015)**9. snopič (1988)**

Rismondo Giovanni (str. 175), Ritter von Záhony Eugen (str. 179)

10. snopič (1994)

Sbrizaj Ivan (str. 9), Schaffenrath Alois (str. 26–27)

Primorski slovenski biografski leksikon (1–4, Gorica, GMD, 1974–1981)**Snopič 1 (1974)**

Apih Elio (str. 16–17)

Snopič 2 (1975)

Bone Pavel (str. 99)

Snopič 3 (1976)

Brezigar Danilo (str. 137), Capuder Karl (str. 166)

Snopič 4 (1977)

Dermota Anton (str. 279–280)

Snopič 5 (1978)

Fogar Galliano (str. 377), Gabršček Andrej (str. 404–407), Golob Miha (str. 447), Gomišček Ervin (str. 451)

Snopič 6 (1979)

Gradnik Vladimir (str. 470)

Snopič 7 (1981)

Herberstein Sigismund Žiga (str. 532–533), Hönn Rudi (str. 521–522), Hvala Alfred (str. 555–556), Jug Klement (str. 596–598), Jug Stanko (str. 598)

Snopič 8 (1982)

Kacin Dominik (str. 3), Kacin Irma (str. 3–4), Kacin Nedeljka Dominika (str. 5), Kacin Štefan (str. 5), Kante Antonija (str. 17–18), Kante Lojze (str. 18), Kante Vladimir (str. 18), Kavčič Ivica (str. 27), Kavčič Srečko (str. 28), Kavšek Slavko (str. 31–32), Kenič Andrej (str. 36), Kernev Dušan (str. 38), Kerševan Marko (str. 39–40), Keršovani Otokar (str. 40–41), Klanjšček Viktor (str. 53–54), Klavžar Milton (str. 60), Klavžar Zora (str. 60), Klun Albert (str. 73–74), Kobal Ana Marija (str. 75), Kobal Ferdo (str. 79), Kocjančič Valerija (str. 89), Kodrič Rudi (str. 92), Kogej Peter (str. 94), Kokoravec Alojz (str. 100), Kos Vladimir (str. 134), Koller Jožef (str. 105–106), Koloini Klavdij (str. 106–107), Koloini Tine (str. 107), Kološa Jože (str. 107), Komac Miran (str. 110), Kordiš Franjo (str. 118), Kos Franc (str. 125–127), Kos Leopoldina (str. 129), Kos Milko (str. 130–131), Kosovel Ivan (str. 142), Košmrlj Drago (str. 151), Kovač Albin (str. 157), Kovač Ignacij (str. 157–158), Kovač Ivo (str. 158), Kovačič Radko (str. 160), Kovič Branko (str. 161), Kozak Miklavž (str. 161–162), Kozman Marko (str. 164), Kraigher Boris (str. 169), Kraigher Ivan (str. 169–170), Kraigher Nada (str. 170), Kraigher Sergej (str. 170), Kraigher Živa (str. 171), Krajc Jože (str. 171), Kralj Janko (str. 174–175), Krall Jože (str. 182), Kranjc Ana (str. 184), Kranjec Miro (str. 186), Kraus Viktorija (str. 190), Kravanja Anton (str. 190), Kravanja Nika (str. 192–193), Kremžar Franc (str. 199), Krhne Janez (str. 200), Kristan Anton (str. 201), Kristan Anton Cvetko (str. 201–202), Krivic Vladimir (str. 203), Križaj Josip (str. 204)

Snopič 9 (1983)

Krnel Duša (str. 209–210), Krošelj Vida (str. 210), Kruh Jernej (str. 211), Kumar Adrijan (str. 217–218), Kumar Andrej (str. 218), Kumar Danila Andreja (str. 219), Laharnar Andrej (str. 236), Lapajna Valentin (str. 244), Lasič Dušan (str. 248), Lavrič Karel (str. 255–259), Leban Karolina (str. 265), Leban Pavla (str. 266), Leban Vladimir (str. 267–268), Lemut Jože (str. 272), Lenassi Jule (str. 275–276), Ličen Mirko (str. 287), Likar Ivan (str. 290), Lizzero Mario (str. 296–297), Lončar Dragotin (str. 304–305), Luznik Valentin (str. 318), Mahorčič Franjo (str. 329–330), Mahorčič Rajmund (str. 330), Majer Boris (str. 330–331), Makuc Andrej (str. 335), Makuc Dorica (str. 335–336), Makuc Ivan (str. 336–337), Makuc Josip (str. 337), Manzini Guido (str. 347–238), Maraž Štefan (str. 348), Marinič Štefan (str. 360)

Snopič 10 (1984)

Martinc Peter (str. 371), Marušič Andrej (str. 374–376), Marušič Benjamin (str. 376), Marušič Franc (str. 379–380, soavtor z Antonom Prijateljem), Marušič (Marusig, Marusig, Maruschitz) Ivan Marija (str. 382–383), Matejka Evgen (str. 389–390), Mattioli (Matthioli) Pier Andrea (str. 393–394), Mavri Štefan (str. 395–396), Mignozzi Ivan (str. 418), Mihelič Anton (str. 419), Mihevc Jože (str. 421), Mihovilović Ivo (str. 422), Miklavčič Ivan (str. 424), Mikuž Anton (str. 429–430), Mikuž Gregor (str. 431, soavtor z Antonom Prijateljem), Mirošič Drago (str. 439), Mlakar Boris (str. 448), Mlakar Jernej (str. 449), Mlekuž Vekoslav Alojz (str. 450), Močnik Vlado (str. 455), Modrijan Gorazd (str. 455), Mozetič Dragan (str. 465), Mozetič Ivan (str. 465), Mozetič Miran (str. 466), Muha Anton (str. 473), Munih Dušan (str. 475), Munih Martin (str. 476), Munih Valentin (str. 476), Murovec

Stanko (str. 478), Muznik Anton (str. 483–485), Nanut Cvetko (str. 492–493), Nanut Kazimir (str. 493), Nemec Ciril (str. 502), Nemec Nelida (str. 504–505), Nemec Rozina (str. 507), Nemgar Franc, (str. 507) Nonveiller Ervin (str. 509), Oblak France (str. 516–517), Okroglič Avguštin (str. 525)

Snopič 11 (1985)

Ostrovška Milica (str. 536), Pasconi Gaspare (str. 583), Paternolli (družina, str. 583–584), Pavlič Hinko (str. 590), Pavlin Alojz (str. 590), Pavšič Štefan (str. 595), Pengov Jure (str. 608), Perhauc Rafael (str. 616), Pertot Milan (str. 632), Pervanje (družina) (str. 637–638), Pesler Albert (str. 638), Petejan Jože (str. 641–643), Petrinja Danilo (str. 654), Pirc Matevž (str. 669), Pirjevec Anton (str. 671)

Snopič 12 (1986)

Pirkovič Vilma (str. 7), Plahuta Slavica (str. 18), Podgornik Franc (str. 27–28), Podgornik Karel (str. 28–29), Povh Vekoslav (str. 59), Premerstein Janez (str. 83), Pucer Dino (str. 118), Raič Vekoslav (str. 132), Rajer Albert (str. 132), Ravnik Miha (str. 145–146), Ravnikar Vojteh (str. 149), Rebec Franc (str. 152), Rebec Jernej (str. 154), Premrou Miroslav (str. 90–91)

Snopič 13 (1987)

Regent Ivan (str. 165–168), Regent Malka Amalija (str. 168), Remec Mirko (str. 187), Remškar Tine (str. 188–189), Renar Franc (str. 189), Ribičič Marinka (str. 204), Ribičič Mitja (str. 204–205), Ribičič Roža (str. 205), Roblek Hugo (str. 215), Rogelja Božo (str. 217), Rožanc Marcel (str. 225–226), Rudmaš Simon (str. 229), Rupel Drago (Karel, str. 232–233), Rupnik Marija (str. 239), Rutar Anton (str. 249), Rutar Karel (str. 251), Rutar Simon (str. 254–255), Sadowski Tadeusz (str. 266–267), Saksida Alenka (str. 269), Salimbeni Fulvio (str. 273–274), Schiffrer Carlo (str. 312–313), Scodnik Francesco Ignazio (str. 315–316)

Snopič 14 (1988)

Sfligoj Anton (str. 339–340), Sfligoj Marino (str. 342), Simčič Zvonimir (str. 361), Simoneti Rino (str. 364), Skok Lojze (str. 380), Slapernik Anton (str. 387), Slokar Ivan (str. 393–394), Slokar Jolanda (str. 394–395), Srebrnič Jože (1884; 435–437), Srebrnič Jože (1902; 437–438), Stanger Uliks (str. 441), Stari Ivan (str. 454–455), Stopar Viktor (str. 467–468), Strčić Petar (str. 474), Strmecki (Stremecki) Maks (str. 477–478)

Snopič 15 (1989)

Sulič Ivan (str. 483–484), Svetina Ivo Vladimir (str. 491), Svoljšak Drago (str. 494), Šavli Oskar (str. 517–518), Šenk Vladimir Baltazar (str. 525), Šepić Dragovan (str. 525–527), Šercer Ljubomir (str. 527–528), Šimac Rudi (str. 532), Šinigoj Dušan (str. 534), Školč Jože (str. 552), Širok Štefan (str. 539–540), Šorli Ivan (str. 565), Šramel Bogo (str. 576–577), Štajer Božo (str. 577), Štakul Aleks (str. 577), Štrukelj Inka (str. 598–599), Štrukelj Josip (str. 599–600), Štrukelj Jožko (str. 600), Štrukelj Marjan (str. 600), Šuc Anton (str. 610), Šušmelj Jože (str. 613–614), Tavčar Jakob (str. 628), Tavčar Marjan (str. 634–635), Ternovec Matej (str. 643–645)

Snopič 16 (1990)

Timeus Ruggero Fauro (str. 2), Toman (Thomann) Anton Valentin (str. 3), Tominc Ivo (str. 13), Torkar Silvo (str. 35–36), Trampuž Zmago (str. 49), Treo Dragotin (str. 53–54), Triller Karel (str. 54–55), Trošt Ferdinand (str. 68–69), Tuma (družina; 81–82), Tuma Henrik (str. 82–87), Turk Bojan (str. 90–91); Tutta Bruno (str. 101–102); Ucekar Carlo (str. 103), Ukmar Anton (str. 111), Ukmar Drago (str. 113), Uršič Franc (str. 131–132), Valentič Anton (str. 152–153), Valentinčič Jože (str. 155–156), Vales Alfonz (str. 157–158), Vales Marko (str. 158), Valussi Pacifico (str. 161–162), Vatovec Fran (str. 166–167)

Snopič 17 (1991)

Vilfan (Wilfan) Josip (str. 217), Vivante Angelo (str. 233–234), Vodopivec Franc (str. 239), Vodušek Matej (str. 247), Volčič (Wolschitz) Vincenc (str. 260), Vratuša Anton (str. 276), Vrtovec Vekoslav Alojzij (str. 286), Vuga Lucijan (str. 288), Vuk Janez (str. 294), Waltritsch Marko (str. 300–301), Zavrtnik Peter (str. 328), Zdešar (Sdeshar, Sdešar) Andrej (str. 330), Zega Miha (str. 333)

Snopič 18 (1992)

Zucchiati (Zuchiat, Zucchiatti) Jožef (str. 372), Žiberna Jožko Josip (str. 401–402), Žnidarčič Andrej (str. 411–412), Abramič Jernej (str. 427), Bajt Ivan (str. 441), Bannes (Bonnes, Bones, Bonež, Boneš) [Janez] (str. 442–443), Bašin Danilo (str. 446), Birsa Josip (str. 467), Bisanti Paolo (str. 468–469), Bitežnik Bogomil (str. 469), Bizjak (družina; str. 471), Bizjak Janez (str. 472), Blažir (Blasheir) Ivan (str. 477–478), Bressan Aldo (str. 496), Bradamante Mihovil (str. 487)

Snopič 19 (1993)

Budihna Karmelo (str. 504–505), Burger Friedrich Moritz (str. 510), Capellaris Giannantonio (str. 513), Ceschi a Santa Croce Aloys (str. 516), Ciuffelli Augusto (str. 519), Combi Carlo (str. 520–521), Čehovin Stane (str. 528–529), Debeljak Stanko (str. 542), Debeljak Zorko (str. 542), De Castro Diego (str. 543), De Franceschi Carlo (str. 543–544), Devetak Gabrijel (str. 546), Doliac Carlo (str. 553), Fortuna Loris (str. 576), Fries Skene Alfred (str. 579), Furlan Anton Nino (str. 579–580), Furlani France (str. 580), Garzaroli Joannes Baptista (str. 582), Gasparini Leopoldo (str. 582), Gergič (Grgič) Franc (str. 584), Gerin Antonio (str. 584), Gnezda Štefan (str. 589), Godnik Fran (str. 591), Goess Leopold (str. 591), Golja Andrej (str. 593), Gorjup Franc (str. 598), Gorup Kornelij (str. 600), Gosar Janez mlajši (str. 601), Grobiša Andrej (str. 608), Guštin Veselko (str. 612), Hohenlohe Schillingsfürst Konrad (619), Hvala Franc (str. 620), Hvalica Izidor (str. 621), Ireneo della Croce (str. 622), Jakopič Albert (str. 626), Jakopič Jožef (str. 626–627), Jarc Frančišek (str. 628), Jazbec Jožef (str. 629), Jeglič Andrej (str. 629), Jerič Alojzij (str. 633), Jernejčič Anton Jožef (str. 634–635), Jonko Matija (str. 636), Kačič Ivan (str. 638), Kalister Viktor (str. 639), Kancler Jožko (str. 639), Kellersperg Ernest Leopold Roman (str. 641), Kermolj Vinko (str. 642), Knaflič Vladimir (str. 650), Kocijančič Andrej (str. 654), Kodelja Zdenko (str. 655), Kogoj Vladimir (str. 657), Kopač Josip (str. 661–662), Košuta Marjan (str. 668–669), Kovačič Ignacij (str. 670), Kragulj Lovrenc

(str. 672), Križnič Anton (str. 677), Kuk Vladimir (str. 679–680), Kuščer Klavdija (str. 683), Ladavac Vjekoslav (str. 683), Laharnar Peter (str. 683–684), Likar Jože (str. 689), Lisjak Andrej (str. 691)

Snopič 20 (1994)

Madon Blaž (str. 698), Madon Zoran (str. 698), Madonizza Antonio (str. 699), Marinšek Zoran (str. 711), Merhar Ivan (str. 722–723), Mertens Karl (str. 724), Miklavec Bruno (str. 726), Milost Franc (str. 730–731), Moering Karl (str. 734), Mulitsch Emilio (str. 741), Novak Andrej (str. 747), Oliva Giovanni (str. 750–751), Pavliček Julijan Henrik (str. 761), Pelegrin (plemič iz Solkana; str. 763), Pertot Mojca (str. 765), Petermel Josip (str. 768), Pittoni Valentino (str. 771–772), Podgornik Giuseppe (str. 775–776), Podgornik Matija (str. 776), Polig (Politius, Polič) Marko (str. 779), Pretis Cagnodo Sisinio (str. 783–784), Rašpet (Rešpet, Razpet) Andrej (str. 789), Reinöhl Josipina (str. 792), Rinaldini Teodoro (str. 799), Rossmann Aleksander (str. 801), Rutar Matija (str. 808), Saunig (Savnik) Ivan (str. 913), Smrekar Venceslav (str. 822), Stein Johann Baptista (str. 826), Svetek Lev (str. 829–830), Šerčer Nikolaj Nikola (str. 834), Štolfa (Stolfa) Alojz (str. 841), Štrucelj Karel Gragotin (str. 841–842), Tovornik Magdalena (str. 850–851), Trošt Marija (str. 852), Tušar Franc (str. 852), Urdih Anton (str. 853), Verdnik Barbara (str. 856), Vertovec Roman (str. 857), Visintin Luigi (str. 858), Vodopivec Jedrt (str. 858–859), Vošnjak Bogumil (str. 860–861), Zadnik Ludvik (str. 866), Zlobec Franc (str. 869)

Slovenski biografski leksikon (1–4, Ljubljana, 1925–1991)

4. knjiga (1980–1991)

Vilfan /Wilfan Josip (soavtor Lavo Čermelj; str. 467–469)

Istarska enciklopedija (Zagreb 2005)

Pieroni (Pironi, Peroni) Giovanni Battista (str. 589)

Novi slovenski biografski leksikon (1–2, Ljubljana, ZRC SAZU, 2013–2017)

Prvi zvezek (2013)

Abram Mario (str. 26–27)

Agneletto Josip (str. 88–89)

Drugi zvezek (2017)

Besednjak Engelbert (str. 370–371)

Bidovec Ferdo (str. 425)

Tretji zvezek (2018)

Brecelj Anton (str. 294–296)

Slovenska kronika XX. stoletja 1900–1941 (Ljubljana, Nova Revija, 1995)

Konec slogaštva na Goriškem (str. 25),

Tržaška posojilnica in hranilnica (str. 34),

Politično društvo za Hrvate in Slovence v Istri (str. 35),
 Ivan Trinko, pokrajinski svetovalec v Vidmu (str. 37),
 Rusjanov polet na Malih Rojcah (str. 102),
 Dekret o paralelkah na goriški državni gimnaziji (str. 107–108),
 Zadnje volitve v goriški deželni zbor (str. 138)

Slovenska kronika XX. stoletja 1800–1860 (Ljubljana, Nova revija, 2001)

Zaslужni zdravnik Anton Muznik (str. 41),
 Saggio Grammaticale (str. 88–89),
 Centralno bogoslovno semenišče (str. 134),
 Matija Čop piše Francescu Leopoldu Saviu (str. 171–172),
 V Gorici je umrl zadnji kralj Francije Karel X (str. 217),
 Ilirsko društvo v Gorici (str. 248–249),
 Kratka povest od božje poti na Sveti gori (str. 265),
 Izumitelj Andrej Novak in Pacifico Valussi (str. 275–276),
 »Veličastno cerkvenovojaško obhajanje v Ipavski dolini« (str. 281),
 Izid Kociančičevega učbenika Abecednik za šole po mestih (str. 286),
 Nesreča broda na Soči (str. 291),
 »Al Gorica živi večidel od slovenskih pridelkov ...« (str. 334–335),
 Carlo De Franceschi v Sežani (str. 336),
 Gorizia Italiana tollerante, concorde (str. 348),
 Nekaj od benečanskih Slavjanov (str. 367),
 Spor zaradi delitve zemljišč v Doberdolu (str. 454)

Slovenska kronika XX. stoletja 1861–1883 (Ljubljana, Nova revija, 2003)

Prve volitve v goriški deželni zbor (str. 32),
 Ljudski misijon v Špetru Slovenov (str. 86),
 Posvet slovenskih prvakov v Ljubljani (str. 112–113),
 Plebiscit v Beneški Sloveniji (str. 115–116),
 Tržaški namestnik Bach na Kobariškem (str. 145–146),
 Louis Pasteur v goriški Furlaniji (str. 182),
 Kako se lahko Slovincu dokaže, da slovenski ne zna (str. 183–184),
 Interpelacija za zedinjeno Slovenijo v goriškem deželnem zboru (str. 207–208),
 Simon Gregorčič in Fran Levec – goriška literarna srečanja (str. 247–248),
 Prešernova béseada v Gorici in politični razkol med goriškimi Slovenci (str. 253–254),
 Slava apostolu slovenstva na Goriškem! (str. 293–294),
 Skladatelj Franc Liszt v Gorici (str. 328),
 Sestanek primorskih slovenskih politikov v Nabrežini (str. 334–335),

Julius Kugy in Andrej Komac najdeta nov pristop na Triglav (str. 359–360),
Koledar in kažipot po Trstu (str. 407–408)

Slovenska kronika XX. stoletja 1884–1899 (Ljubljana, Nova revija, 2003

Il Rinnovamento, italijanski list s slovansko dušo (str. 175),
Z vami se ne da nič opraviti (str. 254–255),
Volitve v državni zbor in narodnostni izgredi na Primorskem (str. 267–268),
Gorizia xe sciava (str. 272–273),
»Rdeči ščopero« v Podgori (str. 311),
Društvo Šolski dom v Gorici (str. 347)

Slavni slovenski pravdarji. Slovenski odvetniki v umetnosti, znanosti in politiki (Ljubljana, Odvetniška zbornica Slovenije 2018)

Matija Kavčič (str. 125–126), Karel Lavrič (str. 130–131), Radoslav Jakob Razlag (str. 142–133), Lovro Toman (str. 134–135), Etbin Henrik Costa (str. 138–139), Josip Tonkli (str. 140–14), Valentin Zarnik (str. 145–146), Josip Abram (str. 172), Otoka Rybář (str. 173; skupaj z Zdenkom Čepičem), Anton Dermota (str. 187), Karel Podgornik (str. 195–196), Josip Vilfan (str. 200–201), Gregor Žerjav (str. 206–207), Josip Agneletto (str. 214–215), Ivan Marija Čok (str. 220–221), Frane Tončič (str. 238), Jože Dekleva (str. 250), Avgust Sfiligoj (str. 257), Joža Vilfan (str. 274–275), Marijan Brecelj (str. 279), Jožko Štrukelj (str. 284–285)

3. Uredniško delo

Stoletnica Slovenske čitalnice v Solkanu 1867–1967. Solkan – Nova Gorica, izdala KO SZDL Solkan, 1967, 47 strani. Zbral in uredil Branko Marušič.

Ob stoletnici rihemberške čitalnice. Ob stoletnici kulturno prosvetnega delovanja v Braniku. Branik, izdala revija GorSreč, 1968, 61 strani. Uredil Branko Marušič.

Bovško berilo. Izbor manj znanih člankov o Bovškem. Nova Gorica-Bovec, izdal GM, 1971. [Uredil in opombe napisal Branko Marušič]. *Cikl.*

Berilo o Rutu. Izbor objavljenega in neobjavljenega gradiva o vasi Rut na Tolminskem. Nova Gorica, izdal GM (Berila, zv. 2), 1972. Urednik Branko Marušič. *Cikl.*

Simon Rutar: **Dnevnik (1869–1874).** Trst-Nova Gorica, izdala NŠKT in GM, 1972. Uredil, opombe in spremni besedili napisal Branko Marušič. *Dopolnjeni in popravljene ponatis iz Primorskega dnevnika 25. 6., 30. 8. 1972, št. 150–204).*

Veliki tolminski punt leta 1713. Izbor gradiva. Tolmin, izdal GM (Berila, zv. 3), 1973. Uredil Branko Marušič. *Cikl.*

Škrbina na Krasu. Izbor objavljenega in neobjavljenega gradiva k zgodovinski in etnološki podobi vasi. Nova Gorica, izdal GM (Berila, zv. 4), 1973. Urednik Branko Marušič. *Cikl.*

Vladimir Gradnik: **Krvavo Posočje.** Trst-Koper, ZTT in Lipa, 1977, 301 stran. Redakcija GM pod vodstvom Branka Marušiča.

Ženitovanske šege na Primorskem. Nova Gorica, izdal GM (Berila, zv. 5), 1977, 45 strani. Izdajo sta pripravila Naško Križnar in Branko Marušič. *Cikl.*

Občina Nova Gorica 1947–1977. Nova Gorica, OK SZDL, 1977, 224 strani. Odgovorni urednik Branko Marušič.

Obrtna zadruga ZMO Solkan. Petinosemdeset let združnega gibanja 1898–1883. Solkan, Obrtna zadruga ZMO, 1983, 36 strani. Pripravil in uredil uredniški odbor Zdravko Bašin, Anton Jug, Branko Marušič in Dragica Zavrtnik.

Jože Srebrnič, narodni heroj (1884–1944). Koper-Trst-Nova Gorica, Lipa, ZTT, GM, 1986, 133 strani. Uredil Branko Marušič.

Sveta Gora 1539–1939. Gradivo s strokovnega srečanja (27. oktober 1989), Gorica, GMD in drugi, 1990. Uredil Branko Marušič.

Andrej Marušič: **Moja doba in podoba.** Gorica, izdala GMD in ZRC SAZU, 1991, 159 strani. Uredil Branko Marušič. *Z dodatnimi besedili obogaten ponatis izvirnika iz leta 1898.*

Henrik Tuma: **Pisma.** Osebnosti in dogodki (1893–1935). Ljubljana-Trst, izdal ZRC SAZU in založba Devin, 1994, 623 strani. Zbral in uredil Branko Marušič s sodelovanjem Eve Holz, Borisa Gombača, Staneta Grande in Petre Svolfšak.

Pater Martin Bavčer. Ob štiristoletnici rojstva. Nova Gorica-Ljubljana, izdala GM in ZRC SAZU. 1996, 31 strani. Uredila Branko Marušič in Peter Štih.

Zahodno sosedstvo. Slovenski zgodovinarji o slovenskoitalijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne. Ljubljana, ZRC SAZU, 1996, 234 strani. Uredil Branko Marušič s sodelovanjem Staneta Grande in Petre Svolfšak.

Henrik Tuma: **Iz mojega življenja.** Spomini, mili, izpovedi. Izdala založba Tuma. Uredil Branko Marušič. Ljubljana 1997, 508 strani. *Ponatis prve izdaje iz leta 1937 z dodatnimi besedili.*

Domovina kje si? Zbornik ob stoletnici rojstva Alberta Rejca, Gorica, GMD (Naše korenine 9), 1999, 284 strani. Uredil Branko Marušič.

Dr. Klement Jug 1898–1924. Gradivo pogovora ob stoletnici rojstva (Solkan, 4. 12. 1898). Nova Gorica, Izdal GM ter založbi Branko in Jutro, 1999, 103 strani. Uredil Branko Marušič.

Jako stara vas na Goriškem je Solkan. Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja. Solkan, Krajevna skupnost, 2001, 511 strani. Glavni urednik Branko Marušič.

Simon Rutar, **Tolminske zgodovinske črtice.** Tolmin, Tolminski muzej, 2001, 115 strani. Glavni urednik Branko Marušič.

Gorica in njena grofija. Gorica, Goriška pokrajina, 2002. Urednik Branko Marušič. *Prevod italijanskega zbornika Gorizia e la sua Contea (2002), uredil ga je Sergio Tavano, izdala pokrajinska uprava v Gorici, slovenski prevod sta opravili Antonija Valentincič in Verena Koršič Zorn.*

Goriški spomini: sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918. Gorica, izdala GMD, 2002, 494 strani. Izbral in uredil Branko Marušič.

Kanal ob Soči. Izdal GM (Berila, zv. 9) Nova Gorica 2006, 64 strani. Uredil in opombe napisal Branko Marušič.

Vstala Primorska si v novem življenju. O Primorski v letih 1945–1990. Nova Gorica, izdal GM v sodelovanju z OZZB za vrednote NOB Nova Gorica, SKGZ, SSO in ZRC SAZU. 2011, 243 strani. Uredil Branko Marušič. *Leta 2012 je knjiga izšla v drugi popravljeni in dopoljeni izdaji.*

Državni in deželni poslanec Anton Černe (1813–1891). Ob dvestoletni rojstva. Gorica, GMD, 2013. 79 strani. Uredil Branko Marušič.

Okroglica. Ob 60-letnici množičnega zborovanja in ob odkritju spominskega obeležja. Vogrsko-Nova Gorica, izdala občina Renče-Vogrsko, OZZB za vrednote NOB Nova Gorica in ZRC SAZU, Vogrsko, 2013, 45 strani. Uredil Branko Marušič.

Nekdaj v starih časih. Spisi Rada Bednarika (1902–1975) in prispevki o njem. Gorica, izdala GMD (Naše korenine 23), 2013, 342 strani. Uredili Marija Češčut, Milan Jarc in Branko Marušič.

Na Primorskem leta 1941. Ob petinsedemdesetletnici Osvobodilne fronte slovenskega naroda. Nova Gorica, Izdala OZZB za vrednote NOB Nova Gorica in ZRC SAZU, 2016. 205 strani. Uredil Branko Marušič.

Narodu Gorico novo bomo dali v dar. Ob sedemdesetletnici Nove Gorice. Nova Gorica, izdal OZZB za vrednote NOB, s sodelovanjem ZRC SAZU, Goriškega muzeja in Pokrajinskega arhiva Nova Gorica, 2017, 277 strani. Uredil Branko Marušič.

Razrešitev kritic

Bibliografske kratice:

GorLtk – Goriški letnik

GorSreč – Goriška srečanja

GorKnjiž – Goriški knjižničar

IdrRazgl – Idrijski razgledi

Izvestje RP – Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici

JKol – Jadranski koledar

Kron – Kronika, časopis za slovensko krajevno zgodovino

KolGMD – Koledar Goriške Mohorjeve družbe

NoviG – Novi glas

NRazgl – Naši razgledi

PČP – Primorski čas pretekli (Branko Marušič, 1985)

PDk – Primorski dnevnik

PrimN – Primorske novice

PrimRod – Primorski rodoljub

PNZ – Prispevki za novejšo zgodovino

PPB – Prispevki k primorski biografiki (Branko Marušič, 2006)

PV – Planinski vestnik

PrimSreč – Primorska srečanja

PSBL – Primorski slovenski biografski leksikon

PZDG – Prispevki za zgodovino delavskega gibanja

PNZ – Prispevki za novejšo zgodovino

Sreč – Srečanja

SoS – Sosed o sosedu (Branko Marušič, 2006)

SP PP29 – Sobotna priloga Poštni predal 29

SSO – Svet slovenskih organizacij

SvB – Svobodna beseda

SvM – Svobodna misel

1001- SČ – 1001- Solkanski časopis

VcA – Il vicino come amico. Realta o utopia (Branko Marušič, 2007)

ZS – Zahodno sosedstvo. Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne (1996)

ZZH – Z zahodnega roba (Branko Marušič, 1995)

Ostale kratice:

- GM – Goriški muzej
 CMD – Celjska Mohorjeva družba
 GMD – Goriška Mohorjeva družba
 por. – poročilo/ocena
 FDV – Fakulteta za družbene vede
 FF – Filozofska fakulteta
 IFSML – Istituto friulano di storia del movimento di liberazione Videm
 INV – Inštitut za narodnostna vprašanja Ljubljana
 INZ – Inštitut za novejšo zgodovino Ljubljana
 ISIG – Istituto di sociologia internazionale Gorica
 ISSR – Istituto di storia sociale e religiosa Gorica
 KO – Krajevna organizacija
 KD – Kulturno društvo
 KS – Kulturna skupnost
 KrS – Krajevna skupnost
 SM – Slovenska matica
 ZRC SAZU – Znanstvenoraziskovalni center Slovenske akademije znanosti in umetnosti
 NOB – Narodnoosvobodilni boj
 OZZB – Območno združenje zveze borcev za vrednote NOB
 PB – Pisma bralcev
 PD – Prosvetno društvo
 PP – Poštni predal
 PU – Pisma uredništvu
 RIRDS – Rezbarsko intarzijsko in restavratorsko društvo Solkan
 SANU – Srpska akademija nauka Beograd
 SKŠRD/ACSRSA Slovensko kulturno športno rekreacijsko društvo »Tržič« – Associazione culturale ricreativa sportiva slovena »Tržič«
 SKZ – Slovenska kmečka zveza
 SLORI – Slovenski Raziskovalni inštitut Trst
 SP – Sobotna priloga
 SP PP29 – Sobotna priloga Poštni predal 29
 SZDL – Socialistična zveza delovnega ljudstva
 TD – Turistično društvo
 UP – Univerza na Primorskem
 ZD – Zgodovinsko društvo
 ZRS – Znanstveno raziskovalno središče Koper

ZTT – Založništvo tržaškega tiska

zv. – zvezek

ZZB – Zveza združenj borcev za vrednote NOB

ZZDS – Zveza zgodovinskih društev Slovenije

ZZP – Zveza za Primorsko

R a z p r a v e

*Ekupetaris*¹ – gospodarji konj

DRAGO SVOLJŠAK

Za zbornik, posvečen Branku Marušiču, sem izbral temo o konju v železnodobnem Posočju in ga naslovil z *Ekupetaris – gospodar konj*, v prispodobnem pomenu: učenjak – gospodar znanja. S konjem sem se srečal kar nekajkrat med »arheologovanjem« v tem prelepem odmerku Slovenije, kamor me je Branko Marušič dolga leta, kar desetletja varno vodil, me spremljal, mi pomagal ter me usmerjal in tako odločilno prispeval k vnovični rasti posoške arheologije pod streho Goriškega muzeja, ustanove, ki jo je še najbolj s pridom napolnil z znanjem in jo umestil med prvake slovenskega muzejstva.

Izveček: Skupina arheoloških najdb z upodobitvijo konja iz grobov na Mostu na Soči (nekdaj Sv. Lucija), v Kobaridu in Idriji pri Bači ter iz železnodobne naselbine na Mostu na Soči je botrovala razmisleku o konjereji in o pomenu konja v posoški železnodobni skupnosti v sredini 1. tisočletja pr. Kr. Izsledki kažejo na to, da je tudi v tem delu jugovzhodnih Alp konj veljal za prestižno žival, okoli katere se je izoblikoval poseben družbeni krog: *ekupetaris* – gospodarji konj. Bližnje vzore je iskati pri antičnih Venetih.

Ključne besede: Slovenija, Posočje, halštatsko obdobje, železnodobna svetolucijska kulturna skupina, konjereja, konj kot simbol

Ekupetaris – Lords of Horses

Abstract: A group of archaeological findings from the graves from Most na Soči (former S. Lucia), Kobarid and Idrija pri Bači and from the Iron Age settlement of Most na Soči, with the horse depictions brought about the consideration about horse breeding and the signification of horses in the Soča valley Iron Age community of the mid-1st millennium BC. The result could indicate that the horses represented a prestigious animal also in this part of the South-eastern Alps, which also defined a special social stratum: *ekupetaris* – lords of horses. The nearest paragons could be found by antique Veneti.

Key words: Slovenija, Soča valley, Hallstatt period, Iron Age S. Lucia cultural community, horse breeding, horse as a symbol

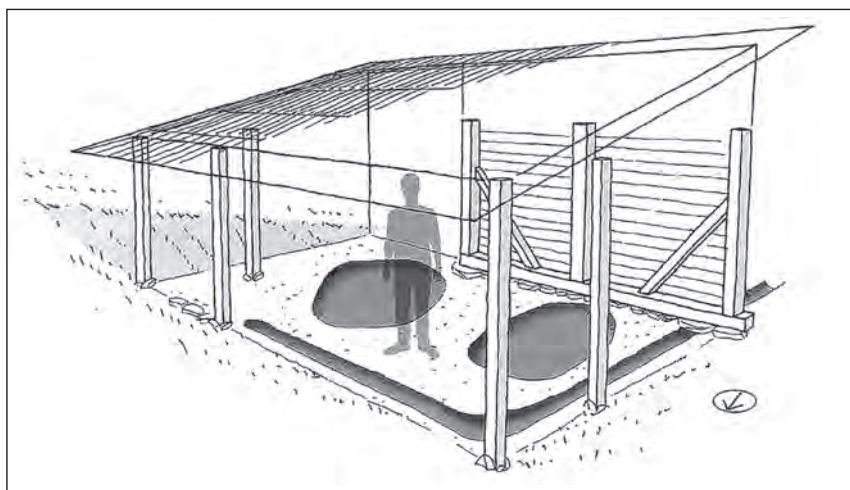
¹ V epigrafiji antičnih Venetov se večkrat ponovi v več inačicah zapisana beseda *ekupetaris* (*ekupetaris* – *ekvopetaris* – *ekvopetars* – *epetaris* – *eppetaris*) v pomenu gospodar konj (*ekupet* iz *ekwo* = konj in *pet* = gospod). Njen pomen je večplasten, in sicer naj bi še v 6. stoletju pr. Kr. v resnici označeval gospodarja – rejca konj. Ti pa so se v procesu razvoja venetske družbe izoblikovali v poseben, visok socialno-ekonomski razred, ki je ohranil prvotno poimenovanje »gospodar konj«, ta pa se je končno preoblikoval v poseben družbeni sloj – *equestre*, podoben rimljanskemu *equites* (prim. Fogolari, Prosdocimi, *I Veneti antichi. Lingua e cultura*, str. 296–299).

Arheološka izkopavanja na Mostu na Soči,² doslej zagotovo največjem in najbolj odmevnem, hkrati pa tudi najbolj donosnem arheološkem raziskovanju Goriškega muzeja (1971–1983), so razkrila obsežno železnodobno naselje in v njem 36 tlorisov železnodobnih stavb.³ Med njimi je bila v t. i. delavniškem nizu odkrita in raziskana tudi železnodobna stavba z oznako 22 A.⁴ Ta je bila preprosta lopa, pokrita za enokapno streho, slonečo na lesenih stebrih, postavljenih v stojne jame (sl. 1).⁵ Služila je eni od rokodelskih ali obrtnih dejavnosti, izpričanih v tem železnodobnem naselju, npr. lončarstvu, kovinarstvu.

Lopa je pogorela. V ruševinah so se ohranili različni drobni bronasti in stekleni nakitni predmeti, deli lončenih posod, prenosna lončena pečica, glinasti svitki in uteži pa tudi kosi glinastih okrasnih plošč, s kakršnimi so bile ozaljšane notranjosti nekaterih mostarskih železnodobnih hiš. Na večjem odlomku take plošče je upodobljen konj z jezdecem (sl. 2). To je že ob odkritju (1980) napeljevalo na razmislek o pomenu in vlogi te plemenite živali v posoški skupnosti v starejši železni dobi.⁶

Še kar nekaj drugih arheoloških najdb, ki sem jih zbral v spodnjem popisu, poleg glinaste plošče z jezdecem, posredno dokazuje, da so posoški železnodobniki

bili tudi uspešni rejci in ljubitelji in častilci konj.⁷

Slika 1

² Mlinar, Zgodovina arheoloških raziskav na Mostu na Soči, str. 13–17.

³ Svoljšak, Dular. *Železnodobno naselje Most na Soči*, str. 110, op. 3; Svoljšak, *Posoško železnodobno stavbarstvo*, str. 184–186, sl. 13.

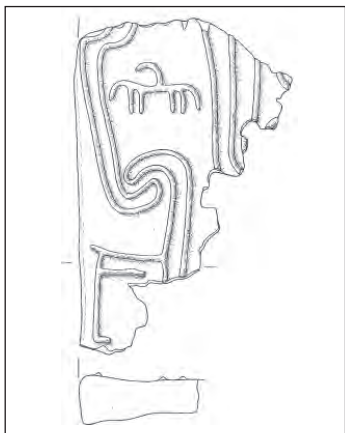
⁴ V tlorisu pravokotna stavba z okoli 16 m² (vel. 4,7 x 3 m) uporabne površine je bila opremljena z drenažnim jarkom, ki je vzdrževal primerne delovne pogoje v lopi, in pa z dvema jamama, v katerih je potekal delovni proces, med katerim so uporabljali tudi kamene bruse. Glede na vsebino v ruševinah ohranjenih predmetov bi lahko bila povezana tudi z delovanjem lončarja. Prim. Svoljšak, Dular, o. c., 161–166, T. 61–65.

⁵ Viri slikovnega gradiva so navedeni na koncu prispevka.

⁶ Posoška starejša železnodobna skupnost je v strokovnih arheoloških krogih doma in po svetu poznana kot svetolucijska halštatska kulturna skupina. Tako jo je po Sv. Luciji, današnjem Mostu na Soči, poimenoval Gabrovec, *Halštatska kultura v Sloveniji*, str. 21–64, poleg Kobarida največjem arheološkem železnodobnem najdišču v Posočju. Za kronologijo svetolucijske halštatske skupine prim. Teržan, Trampuž, *Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine*, str. 416–460.

⁷ V prispevek nisem uvrstil doslej najbolj atraktivnega odkritja pokopa konj v Kobaridu. O tem glej Mlinar, Gerbec v katalogu razstave *Keltskih konj topot. Najdišče Bizjakova hiša v Kobaridu*, Tolmin 2011, s prispevkom Boruta Toškana *Analiza živalskih kostnih ostankov*. To pa zato, ker sem se omejil na pričevanja iz starejše železne dobe in njene prežitke, novo kobariško odkritje pa že spada v čas velikega keltskega preseljevanja.

Katalog arheoloških najdb⁸

Slika 2

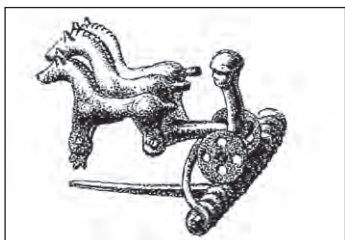
1. Okrasna glinasta plošča. Sl. 2. Most na Soči, železnodobno naselje, Ha hiša 22A.

Na kosu glinaste plošče (vel. 38 x 25 cm, deb. 5,4 cm na robu, 3,2 cm v sredini) je z dvotračno vijugasto izpeljanimi, nalepljenimi rebri izveden osnovni okras. V polju med rebri je, z enako tehniko nalepljenih reber, stilizirano upodobljen konj z jezdecem (dl. figure 10,4 cm).

Datacija: 6.–5. stol. pr. Kr.

Literatura: D. Svoltjšak, J. Dular, Železnodobno naselje Most na Soči. Gradbeni izvidi in najdbe. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 33, 2017, T. 65: 4.

Hrani: Goriški muzej, inv. št. P 5110.

Slika 3a

2. Bronasta fibula s samostrelno peresovino. Sl. 3: a, b. Most na Soči, naključna najdba.⁹

Fibula je oblikovana kot dvokolesni voz, na katerem sedi voznik, pokrit s čeladastim pokrivalom. V voz so vpreženi trije konji, katerih griva je spletena v kito, rep pa povezan v čop. Kolesa voza so predrta. Noga fibule ni ohranjena. Dl. 4,7 cm.¹⁰

Datacija: 5. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, La necropoli di S. Lucia, *Bollettino della Societa Adriatica di Scienze Naturali di Trieste* 9, Trst 1885, 124, tav. VII: 5 (odslej *Boll. Soc. Adr.*); R. Cunja, M. Mlinar (ured.), *S fibulo v fabulo: katalog razstave*, Koper 2010, 39, kat. št. 64.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

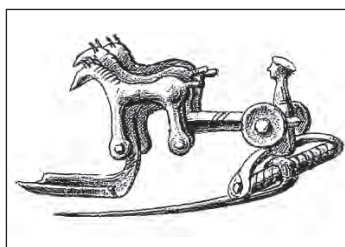

Slika 3b

⁸ Moj namen v tem prispevku je bil v bogatem gradivu posoške svetolucijske železnodobne kulture čimbolj popolno zbrati upodobitve konj, ne pa tudi razreševati morebitne tipološke ali kronološke nerazrešenosti, povezane s tovrstno arheološko zapuščino.

⁹ V železni dobi je bilo tudi v Posočju v navadi sežiganje umrlih in pokopavanje na obsežnih pokopališčih (npr. Most na Soči, Kobarid, Tolmin, Koritnica, Slap ob Idrijci, Šentviška gora). Grobne jame manjših prostornin – v katere so bili sežgani ostanki umrlih, bodisi preprosto nasuti ali redkeje shranjeni v žarah, skupaj z njimi pa tudi različni pridatki, bodisi da so to bili deli njihovih oblačil ali pa so bili sestavni del pogrebne obredja –, so bile po pravilu pokrite s kamnitimi ploščami (volčanski apnenec, lapor). Prim. npr. Svoltjšak, Pogačnik, Tolmin. Prazgodovinsko grobišče II. V prispevku obravnavano gradivo je, razen glinaste plošče (kat. št. 1) in fibule (kat. št. 19), večji del iz grobov (kat. št. 3–11 in 13–16, 21–23), ali pa je bilo odkrito v območju nekropol, vendar zanje točni najdiščni podatki niso znani (kat. št. 2, 12), ali pa so nepopolno objavljeni (17, 18, 20).

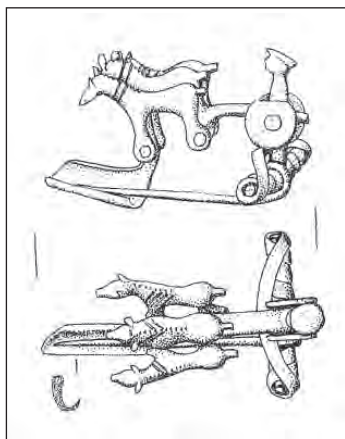
¹⁰ Fibula je bila najdena okoli leta 1850 v območju velike starejše železnodobne svetolucijske nekropole na levem bregu Idrijce. V svoji arheološki zbirki jo je ohranil svetolucijski župnik Tomaž Rutar (prim. Svoltjšak, Rutar (Ruttar, Rutter) Tomaž, str. 257–258). Zgodovinar Simon Rutar (Rutar, *Dnevnik*, str. 105) je, ko ga je obiskal, med drugimi arheološkimi predmeti videl tudi » ... malo buciko s tremi konji ...«. Po smrti Tomaža Rutarja je od njegovega naslednika župnika A. Carlija fibulo za tržaški muzej pridobil C. Marchesetti (1850–1926), zdravnik, botanik in arheolog, ki je pri Sv. Luciji (današnji Most na Soči) raziskoval železnodobno nekropolo s presledki med letoma 1884 in 1902.

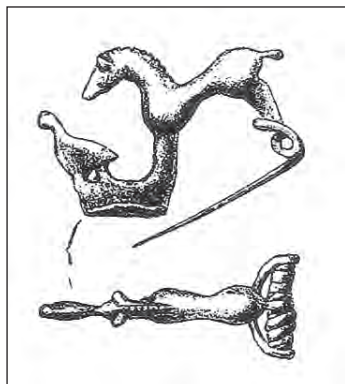
Slika 4a

Slika 4b

Slika 4c

Slika 5

3. **Bronasta fibula s samostrelno peresovino.** Sl. 4: a, b, c. Most na Soči, izkopavanja C. Marchesettija 1893, grob 2999 (letno številčenje: 49).

Lok fibule je oblikovan kot trovprega v dvokolesni voz, na katerem sedi voznik. Konji imajo kratko grivo in v čop povezane repe. Na vratu imajo nakazano uzdo. Voz je predstavljen shematično s parom polnih koles in ojnico. Voznik je pokrit z baretko. Zaključek noge ni ohranjen.¹¹

Datacija: 5. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino (1885–1892), *Boll. Soc. Adr.* 15, 1903, 323 (ponatis 1993, 417); *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, Trst 1903, tav. XVII: 20 (ponatis 1981); sl. 4a; C. Marchesetti, La nécropole pré-historique de Santa Lucia (Autriche), *La Nature*, leto 35, št. 1799, 16. november 1907, 395–398, sl. 44. Prim. tudi L. Endrizzi, F. Marzatico (ur.), *Ori delle Alpi* (katalog razstave), Trento 1997, 314, kat. opis S. Vitri, št. 196, fig. 8; (sl. 4b); *Arte preistorica dell'Italia settentrionale* (ur. A. Aspes), Verona 1978, 28 in 133–134; kat. opis S. Vitri, sl. 48:2; (sl. 4c); R. Cunja, M. Mlinar (ur.), *S fibulo v fabulo* (katalog razstave), Koper 2010, 39, kat. št. 63.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu, inv. št. 22032.

4. **Bronasta samostrelna fibula.** Sl. 5. Most na Soči, izkopavanja C. Marchesettija 1888, grob 1932.

¹¹ C. Marchesetti je fibulo označil za najbolj imenitno najdbo svojih izkopavanj tistega leta (»la più pregevole dello scavo di quest'anno....«) in jo primerjal s podobno fibulo iz zbirke Tomaža Rutarja: »I cavalli della nostra appaiano un po' più gracili e con incisioni rappresentanti le briglie, le ruote sono intere e non bucate, il berretto dell'auriga è più schiacciato e la spirale formata da un filo a nastro e non cilindrica.« »Konji naše (fibule, op. DS) so bolj vitki (v primerjavi s fibulo iz Rutarjeve zbirke, op. DS), z naznačeno uzdo, kolesa so polna in ne predrta, baretka voznika je bolj sploščena« (kot pri vozniku na Rutarjevem primerku, ko je pokrivalo bolj podobno čeladi, op. DS), »peresovina je zvita iz žičnatega traku in ne iz žice okroglega preseka.«

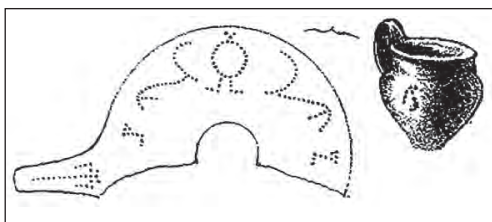

Lok fibule je oblikovan kot konj zelo vitkega trupa z nakazano, v kito spleteno grivo in kratkim, v čop povezanim repom. Nogo zaključuje ptica.¹²

Datacija: 5. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 86, 252, tav. XX: 10.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

Slika 6a

5. Skodelica s presegajočim ročajem. Sl. 6a. Most na Soči, izkopavanja C. Marchesettija 1886. Grob 574.

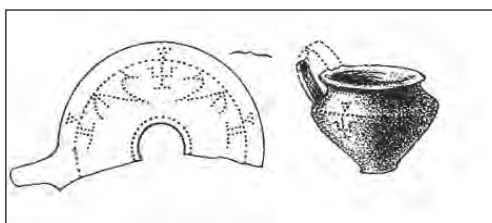
Lončena skodelica je na največjem obodu okrašena s parom (verjetno simetrično z dvema paroma) stilizirano upodobljenih konj, med katerima stoji prav tako stilizirano

upodobljena človeška figura – bojevnik z okroglim ščitom. Okras je izveden z bronastimi žeblički. Viš. okoli 7,2 cm.

Datacija: 7.– 6. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 119, 149, tav. VII: 7.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

Slika 6b

6. Skodelica s presegajočim ročajem. Sl. 6b. Most na Soči, izkopavanja C. Marchesettija 1886. Grob 2474.

Lončena skodelica je okrašena s parom (simetrično najbrž še z drugim parom) stilizirano upodobljenih konj, med katerima stoji, prav tako stilizirana, človeška figura z dvignjenima rokama. Okras je izveden z bronastimi žeblički.¹³

njenima rokama. Okras je izveden z bronastimi žeblički.¹³

Datacija: 7.– 6. stol. pr. Kr.

Lit.: C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 109, 149, tav. VII: 13.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

¹² Podobno fibulo je C. Marchesetti našel tudi v Kobaridu (*Boll. Soc. Adr.* 15, str. 252: »così ne ebbero pure una a corpo molto allungato da Caporetto ...« tako sem našel eno (fibulo, op. DS) z zelo razpotegnjenim (konjskim, op. DS) trupom tudi v Kobaridu ...«. O njej, ki »je imela zelo podaljšano konjsko telo mesto loka«, je poročal S. Rutar (Grobišče pri Sv. Luciji blizu Tolmina, str. 123; Prazgodovinska razkopavanja po gorenji Soški dolini in bližnji Benečiji, str. 56).

¹³ C. Marchesetti (o. c., 149) obe skodelici uvršča med posebej dragocene izdelke v lončenem inventarju svetolucijske nekropole. V njenem okrasju, izvedenem z žebliččenjem, »... je prepoznati voljo mojstra – umetnika, da bi naredil nekaj več, namesto geometričnega motiva figuralno predstavitev tako, da je žebličke razvrstil v obliko dveh konjičev, med katera je v enem primeru na zelo arhaičen način umetil moškemu z lahkim okroglim ščitom podobno figuro, na drugi pa nekakšen sestavljen križ ...« – »in due soli esemplari l'artefice mostrò di voler elevarsi dal semplice disegno geometrico alla rappresentazione figurale, avendo disposto le borchie in forma di due cavallini, nel cui mezzo in uno è accennata in modo assai arcaico, la sembianza di un uomo peltato, nell'altro trovansi una specie di croce composta«.

7. **Bronast okov pasu in situla.** Sl. 7a, b. Most na Soči, izkopavanja C. Marchesettija 1885. Grob 320.

Bronasta situla, okrašena s profiliranimi diski, med katerimi je shematsko upodobljena žival (konj?).

Reliefni okras je narejen s tolčenjem.¹⁴ Sl. 7a.

Okov je okrašen s paroma konj obrnjenima v isto smer. Loči ju globoko profiliran disk in obkroža okvir bunčic. Sl. 7b.

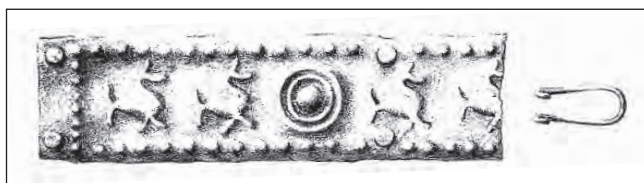
Datacija: 6. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 12, tav. XXVI: 1 in tav. III: 4.

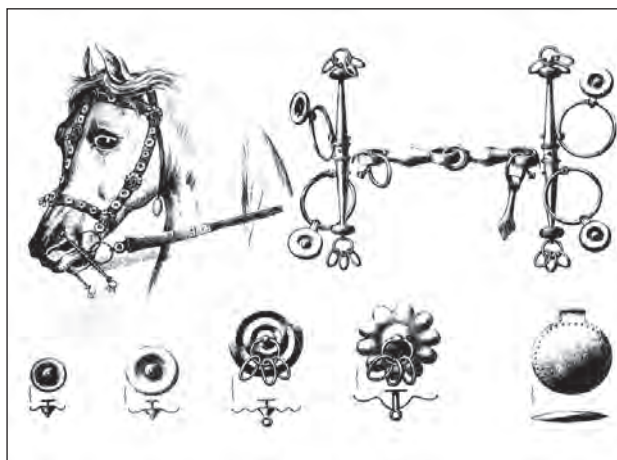
Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

Slika 7a

Slika 7b

Slika 8

8. **Pokop konja, žvale in kovinski deli uzde.** Sl. 8. Most na Soči, izkopavanja C. Marchesettija 1890. Grob 2141.¹⁵

Pod apnenčasto skalo je bil iz plošč skrila zložen grob. V njem je bil sprednji del konjskega okostja s preganjenima nogama. Poleg železnih žval s pregibno brzdo so bili ob okostju še veliki železni okrasni okovi (falere) usnjene (?) uzde. Pri četrtem vratnem vretencu je ležal votel bronast obesek. Morda kraguljček? Žvale

sodijo v skupino obročastih žval s profilirano, pregibno brzdo.¹⁶

¹⁴ Med pridatki v žganem grobu sta bili poleg situle in pasne spone še dve kačasti fibuli.

¹⁵ Pod grobom s pokopom konja sta bila dva žgana grobova (2142, 2143), v katerih sta bili pokopani odrasli osebi. V grobu 2142 je bila večglava bronasta igla, v drugem pa enoročajni vrč (*pentola a orecchietta*) in latvica (*scodella*). Sodeč po večglavi igli, ki časovno spada v 7. stol. pr. Kr. (Sv. Lucija Ib; prim. Teržan et al., str. 421), pokop konja z njima ni bil sočasen.

¹⁶ Werner, *Latènezeitlichen Trensen in Jugoslavien*, str. 145, abb.: 2. Žvale in uzdo omenja tudi M. Guštin (Posočje v mlajši železni dobi, *Katalogi in monografije* 27, 66 in 96). V nemškem delu besedila Guštin podvomi v pravilno Marchesettijevo rekonstrukcijo žval (*»fraglich rekonstruierte Trense«*), medtem ko pa je W. M. Werner ocenil, da gre po Marchesettijevi rekonstrukciji sodeč za enkratni predmet (o. c. opomba

Datacija: druga polovica 4. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 95,175–176; tav. XXX.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

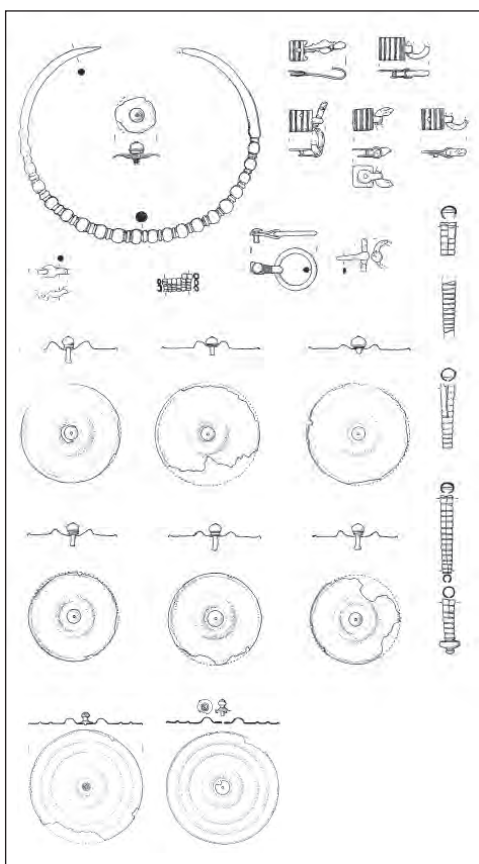
9. Pokop konja, železne žvale s pregibno brzdo. Most na Soči, izkopavanja C. Marchesettija 1891, grob 2788.

Žgani grob je prekrivala gomila kamenja, ki je tvorila nekakšen obok. Vmes so bili raztreseni odlomki oglja in fragmenti železa. Pod kamnitim svodom je bilo v celoti ohranjeno okostje mladega konja. Od vprežne opreme so bile ob okostju železne žvale s pregibno brzdo.¹⁷

Datacija: 5. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 123–124, 175.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

Slika 9

10. Pokop konja, brzda in kovinska oprema uzde. Sl. 9. Most na Soči, izkopavanja J. Szombathyja, grob 592.

Sedem plošč skrivilovca, od katerih je bila spodnja 80 x 40 cm velika in rdeče barve, je bilo 140 cm pod površino zloženih ena vrh druge. Pod njimi je bilo okostje konja. Ob njem so bile bronaste ploščice (falere) treh velikosti s profilirano pritrtilno zakovico-kovinski okras uzde in še kos železnih žval (izgubljen).¹⁸

Datacija: druga pol. 7. stol. pr. Kr.

Literatura: B. Teržan, F. Lo Schiavo, N. Trampuž Orel, Most na Soči (S.Lucia) II,

26): »Das Stück ist, wie es Marchesetti rekonstruiert hat, einmalig«.

¹⁷ V zemlji ob okostju konja je bila še rtasta fibula (*fibula a bottoni*) in steklena jagoda. Glede na pregibno brzdo bi tudi te žvale lahko sodile v skupino obročastih žal s profilirano pregibno brzdo.

¹⁸ Ta pokop konja omenja tudi C. Marchesetti (*Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, op. na str. 176). Navaja, da je bil konj pokopan v grobu, ki so ga varovale velike kamnite plošče. Ob okostju konja so bili še deli žval s profilirano železno pregibno brzdo ter osem bronastih faler treh različnih velikosti, ki so krasile uzdo. Okras na njih je bil narejen s tolčenjem. Med fragmenti konjske opreme je bila tudi bronasta vozlasta ovratnica. Tako v Szombathyjevem kot tudi Marchesettijevem opisu pa ni zabeleženo, če je bil ob konjskem okostju ali celo posebej pod veliko rdečo ploščo tudi žgani grob s pokopom človeka, ki bi mu morda pripadala bronasta vozlasta ovratnica in najbrž tudi **bronasta spona s kavljem v obliki konjička** (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel, o. c. T. 51: 2) ter bronasti okovi okrašeni z vrezi in železnimi obročki zataknenimi v zanki (Teržan, Lo Schiavo, Trampuž Orel, o. c. T. 51: 2–6). V tem opisu C. Marchesetti tudi navaja, da je med izkopavanji na svetolucijski nekropoli leta 1891 pokop konja z železnimi žvalami našel tudi goriški arheolog E. Majonica.

Katalogi in monografije 23/1, Ljubljana 1984–1985, 120–121, T. 51, 52 A.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu, inv. št. 30217–30229.

Slika 10

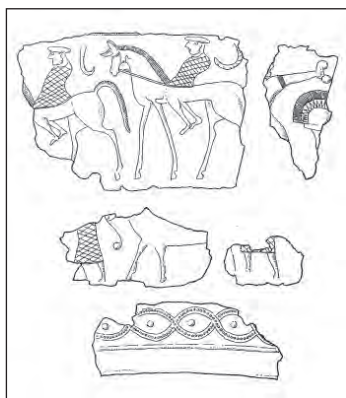
11. Pokop konja skupaj z deli konjske opreme. Sl. 10. Most na Soči – Repelc. Izkopavanja M. Mlinarja 2000, grob 22.

V obsežni grobni jami so bile kosti konjskih nog, med pridatki pa so bili tudi bronasti križni gumbi z eno ali dvema zankama. Ti so v opremi konja služili kot razdelilci jermenov ali kot njihov okras.

Datacija: konec 5. in 4. stol.pr. Kr.

Literatura: M. Mlinar, *Nove zanke svetolucijske uganke* (razstavni katalog), Tolmin 2002, 24–26, sl. 16.

Hrani: Tolminski muzej, Tolmin.

Slika 11

12. Bronasta situla. Sl. 11. Kobarid. Izkopavanja C. Marchesettija 1886. Podrobni podatki o mestu najdbe ali grobni celoti niso poznani.

Ohranjeni so deli zaobljenega ustja situle, ki so bili zapolnjeni s svinčcem, del dna in pet odlomkov v situlskem slogu figuralno ornamentiranega ostenja (sl. 11). Viš. situle okoli 23 cm, pr. dna okoli 12 cm, viš. friza s konjenikoma 6,7 cm. Po ohranjenih motivih sodeč je imela situla tri frize: v zgornjega sodita konjenika, ki na vitkem konju jezdita v sprevodu, oblečena sta v karirast površnik, pokrita pa sta z baretko; v srednji frizi sodijo odlomek z dvo-bojem golih prepasanih dvobojevalcev z ročkama za prestižno trofejo – čelado s perjanico (sl. 11a; prim. podoben prizor na situli iz Vač, P. Turk 2005), moški oblečen v karirasto oblačilo, ki na povodcu vodi govedo in za njim v enako oblačilo odet stopajoč moški (sl. 11b; podoben prizor je v srednjem frizu situle Certosa iz Bologne, *Umetnost alpskih Ilirov in Venetov*, pril. 13); v spodnjem frizu je okras z dvotračnim prepletom in buncicami.

Datacija: 6.–5. stol. pr. Kr.

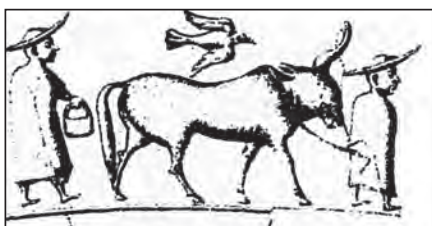
Literatura: C. Marchesetti v *Boll. Soc. Adr.* 10, 1887, VI.¹⁹ Situlo je omenil tudi med situlami, ki jih je odkril

Slika 11a

¹⁹ Takole je C. Marchesetti poročal na kongresu Società Adriatica 30. januarja leta 1887, kjer je izpustil podrobnosti izkopavanj minulega leta v Kobaridu in omenil le, da je našel tudi »... veliko bronasto situlo, visoko več kot 70 cm in okostje konja z ostanki njegove uzde. Ne morem pa da vam ne bi poročal o najdbi zelo pomembnega predmeta, tako zavoljo njegove redkosti kot tudi zaradi tega, ker osvetljuje takratne navade. Gre za fragmente figuralne bronaste situle, katerih redki primerki so doslej poznani iz Bologne, Veneta, Tirolske in Kranjske«. »... una grande situla di bronzo alta piu di 70 cm e lo scheletro di un cavallo con resti della sua bardatura. Non posso pero esimermi dal comunicarvi di ritrovamento di un oggetto, per la sua rarita e per la luce che getta sui costumi d'allora, riesce di non piccola importanza. Sono alcuni frammenti di una situla

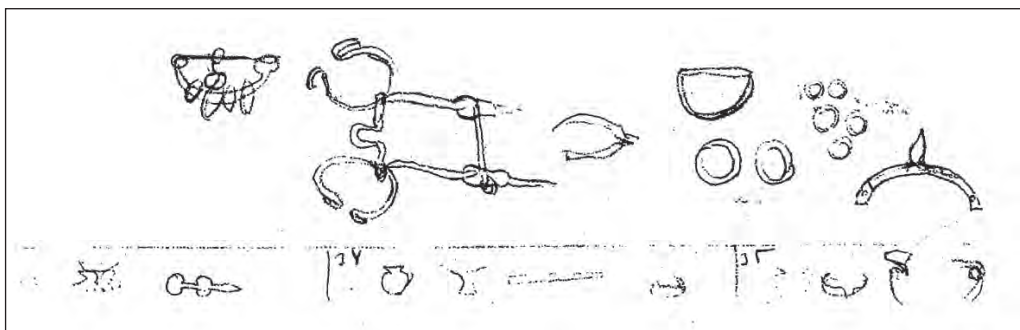

Slika 11b

na Mostu na Soči (Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 199).²⁰

Hrani: Civico Museo Civico di Storia ed Arte in Trstu, inv. št. 9850.

13. **Pokop konja z žvalami in ostrogo.** Sl. 12. Kobariid, izkopavanje C. Marchesettija 1886. Grob 32. Pokop konja nad starejšim grobom.²¹ Grob pokojnika, v katerem sta bila trebušast lonec in skleda, je pokrivala plošča apnenca. Nad njo je bilo v črni zemlji okostje konja z opravo: žvale iz železa in bronca, manjši železni obročki, večji bronast obroč v obliki črke D in bronasta ostroga. Zraven okostja je bila še bronasta svetolucijska fibula.²² Sl. 12a.

Slika 12

istoriata, di cui sono sinora pochi esemplari, provenienti da Bologna, dal Veneto, dal Tirolo e dalla Carniola.

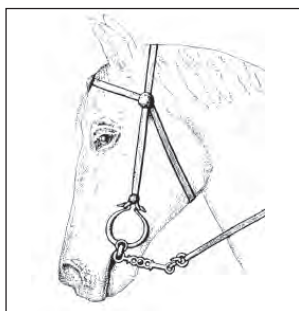
²⁰ Lucke, Frey, *Die situla in Providence (Rhode Island)*, str. 71, Taf. 33–34; v tem delu avtorja navajata, da je fragmente situle tržaškemu muzeju v oporoki volila vdova dr. Carla Marchesettija. To njeno volilo je po njeni smrti 18. aprila 1951 udejanil prof. Bice Braidotti. Situlo so kot kobariško, skupaj z izgubljenimi deli identificirali s pomočjo opisa J. Szombathyja (*Mittheilungen der Anthropologischen Gesellschaft Wien* 21, str. 84). Po njem, zapis je nastal na osnovi skice C. Marchesettija, je možno presoditi tudi, da je bil odlomek s prizorom »kmeta ki pelje svoje govedo« večji, saj je bil kmet, kot pravi Szombathy, »podobno kot na drugem nizu na situli Certosa pokrit s pladnjem« (širokokrajni klobuk, op. DS; sl. 11b). Situlo sta objavila tudi dva tržaška muzealca: Righi, *Frammenti di una situla figurata da Caporetto*, str. 91–92, fig. 11 in Ruaro Loseri, *Altri abitati dell'eta del ferro*, str. 206, fig. 64. Objavila je vse ohranjene fragmente situle. Prim. še Turk, *Podobe iz življenja in mita (katalog razstave)*, str. 70, sl. 105, kat. št. II, po Lucke, Frey 1962, T. 33.

²¹ Božič (*Prebivališča mrtvih v mlajši železni dobi*, str. 165) je grob pod pokopom konja časovno opredelil v 6. stoletje pr. Kr. Da gre za dva ločena pokopa, časovno zelo razmaknjena, je razumeti tudi Righija (prim. op. 26), ko pravi, da je Marchesetti v terenskem dnevniku zapisal, da je bil konjski pokop blizu (pri) groba 32 (*presso la tomba 32*).

²² Marchesetti v terenskem dnevniku: »Numero 32, profondità 0,75 m. Sopra la lastra calcarea, a 0,50 m, nella terra nera giaceva scheletro di un cavallo unitamente alla sua bardatura, dappresso fib. ad arco semplice e pendagli. – Sotto la lastra pentola ventricosa e scodella.« (Številka 32, globina 0,75 m. Nad ploščo apnenca, na 0,50 m, je v črni zemlji ležalo konjsko okostje skupaj z njegovo opravo, zraven fibula enostavnega loka in obeski. Pod ploščo trebušast lonc in skleda). Marchesetti je, poleg gornjega zelo fragmentarnega opisa, najdbe iz groba tudi skiciral (sl. 12). Na skici so poleg žval še svetolucijska fibula, bronasta ostroga, dva večja in pet manjših obročkov ter obroč v

Slika 12a

Slika 12b

Žvale so železne, zunanja obroča v obliki črke omega pa bronasta. Njuna uvita konca sta zaključena s pernatno živaljo (račka ali labod). Sodijo v skupino t. i. žval s podbradnico (ital. *tipo a leva*, nem. *Hebelstangetrense*, sl. 12a, b).²³ Ostroga je v svetolucijskem inventarju unikatni primerek in je po najdišču poimenovana kot »tip Kobarid« (sl. 12 a).²⁴ Bronasti obroč v obliki črke »D« je verjetno del spone na (usnjeni?) konjski opravi.²⁵

Datacija: 4. do 2. stol. pr. Kr.²⁶

Literatura: C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.*, 10, 1887, VI; 15, 1893, 298–299.²⁷

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu, inv. št. 18388, 18392.

14. **Železna brzda.** Sl. 13. Idrija pri Bači. Izkopavanja J. Szombathyja 1886–1887. Grob 1.

Ohranjen je srednji del brzde (dl. 11,3 cm). Pripada t. i. obročastim žvalam s profilirano brzdo.

Datacija: konec 2. in začetek 1. stoletja pr. Kr.²⁸

obliki črke D (sl. 12). Marchesettijev opis groba sem povzel po Božiču, ki je (najbrž) zapisan po Marchesettijevem izvorniku (Božič, The function of a bronze D-shaped ring from the Late Republican horse burial in Kobarid, str. 6). Grob si je ogledal tudi Szombathy, kustos dunajskega Prirodoslovnega muzeja (NHMW), Marchesettijev konkurent na arheoloških najdiščih v Posočju, ki je kasneje v svoj dnevnik zapisal kratko notico: »Ein Pferd kopf mit Kimmkette, Gebiss und Bronzescheiben gab die einzigen grossen Knochen« (Buchlein 41, str. 38). »Konjska glava z žvalno verižico, brzdo in bronastimi ploščami ter nekaj velikih kosti«.

²³ Werner, Latènezeitlichen Trensen in Jugoslavien, str. 147–151, Liste 4.

²⁴ Za ostrogo vrste Kobarid: Božič, The function of the bronze D-shaped ring from the Late Republican horse burial in Kobarid, Soča valley (SI), str. 6. Ostrogo omenja tudi v podnapisu k sliki v prispevku za *Zaklade tisočletij* (glej op. 20, str. 165): »... je C. Marchesetti ... našel konjsko okostje, ki je imelo v gobcu italško brzdo s podbradnico, narejeno iz železa in brona. Ob okostju je ležala tudi **nenavadna bronasta ostroga** iz poznega 2. ali prve polovice 1. stoletja pr. n. št., kakršne so uporabljali konjeniki rimske vojske v času pozne republike«.

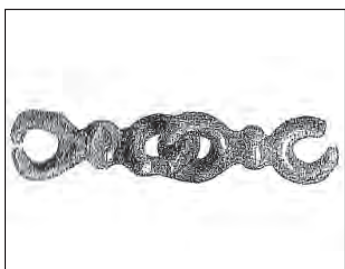
²⁵ Božič, The function of the bronze D-shaped ring from the Late Republican horse burial in Kobarid, Soča valley (SI), str. 6–7, fig. 1.

²⁶ Frey (Ein seltenes Zaumzeug aus Caporetto (Kobarid), str. 119–129, abb. 1) meni, da so žvale te vrste italškega izvora, da pa so razširjene tudi severno od Alp in po Balkanu. Po analogijah iz italškega sveta jih stavi v 4. stoletje pr. Kr. Po njegovem so jih uporabljali za konje plemenite rase in jih je kobariški gospodar konj ali vojščak kupil ali pa jih je dobil v dar (sl. 12b). Werner vidi čas njihove uporabe v 3. in 2. stoletju pr. Kr. Božič (*Instrumentum*, 6–7) glede na ostrogo in podrobno analizo D-obročja datira pokop s konjem v 2.–1. stol. pr. Kr. Hkrati je zelo natančno opisal okoliščine najdbe pokopa s konjem leta 1886 in nato ponovno odkritje v depojih tržaškega Mestnega muzeja. Pa še vse dosedanje objave navaja.

²⁷ Vsi, ki so, poleg zgoraj že omenjenih, tudi pisali o pokopu konja iz Kobarida (Ruaro Loseri, Altri abitati dell'età del ferro, str. 206, fig. 65; Righi, Vitri, Morso equino del tipo a leva (Hebelstangetrense) e sperone, str. 10, Ekvo: Il cavallo, gesto in fig. 10: 4–5); tu poročata avtorja tudi, da je Marchesetti v Kobaridu odkril poleg obravnavanega še dva pokopa konj) pa so se ognili svetolucijski fibuli, o kateri piše Marchesetti, da je bila najdena *dapresso* = blizu ali zraven konjskega okostja. Njen čas je bil v 5. stol. pr. Kr. (prim. npr. Teržan, Trampuž, Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine, t. 16: 1). Je mar njen pojav ob konju iskati v naključju (npr. da je pokop konja uničil starejši grob, v katerem je kot pridatek bila tudi omenjena fibula) ali pa je bila ob konju kot trdoživi prežitek že davno minulega časa?

²⁸ V grobu, ki ga večina pridatkov datira v 1. stol. pr. Kr. (po Guštinu IV a. stopnja v kronološki delitvi mlajše železnodobne idrijske kulturne skupine v Posočju, Lt D, konec 2. in začetek 1. stol. pr. Kr.), sta fibula tipa Kastav – varianta Idrija in del brzde železnih žval prav na začetku te razvojne stopnje. Za brzdo Guštin

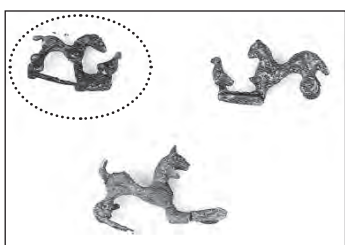

Slika 13

Literatura: J. Szombathy, Das Grabfeld zu Idria bei Bača, *Mittheilungen der prähistorischen Commission*, Wien 1901, 303–307, fig. 50. Prim. še: M. Guštin, Posočje v mlajši železni dobi, *Katalogi in monografije* 27, Ljubljana 1971, 13–14, T. 1: 10; W. M. Werner, Latenezeitliche Trensens in Jugoslawien, v: *Keltski voz*, Posavski muzej Brežice, Knjiga 6, Brežice 1984, 142, Abb. 3: 4.

Hrani: Naturhistorisches Museum na Dunaju, inv. št. 13578.

Slika 14

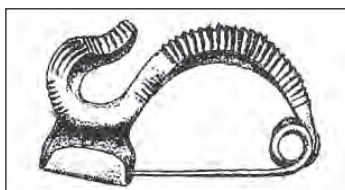
15. **Bronasta samostrelna fibula.** Sl. 14. Most na Soči, izkopavanja C. Marchesetti 1902, grob 3846.²⁹

Grobni pridatek so bile tri samostrelne fibule. Poleg fibule z lokom v obliki konjiča sta bili v grobu še dve samostrelni fibuli, katerih lok je tudi oblikovan v živalsko figuro – psa in mačko. Nogi fibul z lokom v obliki konjiča in mačke zaključuje sedeča ptica (račka).

Datacija: 6. stol. pr. Kr.

Literatura: A. Boiardi, S. Lucia - la necropoli. Cronologia e rito; v: *Preistoria del Caput Adriae* (katalog razstave), Trst 1983, 154–187, fig. 54.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

Slika 15a

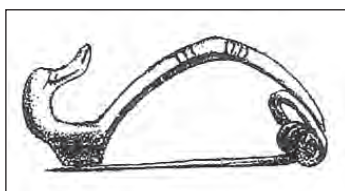
16. **Bronasti živalski fibuli.** Sl. 15. Most na Soči. Izkopavanja C. Marchesettija, 1886, grob 1358 (a) in grob 1430 (b).

Bronasti fibuli s prečno nažlebljenim lokom, katerih noga je zaključena z nazaj zavito živalsko glavo.³⁰

Datacija: 5. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 63, 66, tav. XX: 6, 7.

Hrani: Civico Museo do Storia ed Arte v Trstu.

Slika 15b

dopušča tudi tradicijo iz starejše železne dobe (Guštin, o. c. 96). Po mnenju Wernerja pa bi ta pridatek lahko bil tudi del verige za obešanje meča ali kotliča (Werner, o. c. 145).

²⁹ Marchesetti, *Relazione sugli scavi preistorici eseguiti nel 1902*, str. 225–227. V poročilu ni navedel opisa grobov, ampak le število novoodkritih grobov in statistiko najdb (175; v letnem številu gre za 28. grob; skupno je do takrat odkril že 3955 grobov).

³⁰ Zaradi doslednosti sem upošteval Marchesettijev opis, da gre za konjski glavi (»stafa in forma di testa equina«).

Slika 16

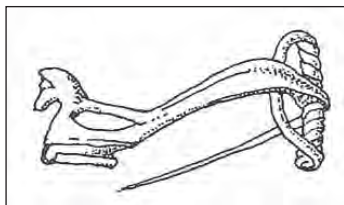
17. **Lončena žara.** Sl. 16. Kobarid, Izkopavanja C. Marchesetti 1886–1903.

Bikonična žara z visokim vratom. Pod vratom je okrašena z vrezanimi motivi, med njimi je stilizirano upodobljen konj.³¹ Viš. okoli 31 cm.

Datacija: 6.–5. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, Trst 1903 (ponatis 1981), 164, tav. XVII: 2; S. Gabrovec, *Železnodobna nekropola v Kobaridu*, *Goriški letnik* 3, 1976, 49, t. 10: 16.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

Slika 17

18. **Bronasta živalska fibula s samostrelno peresovino.**

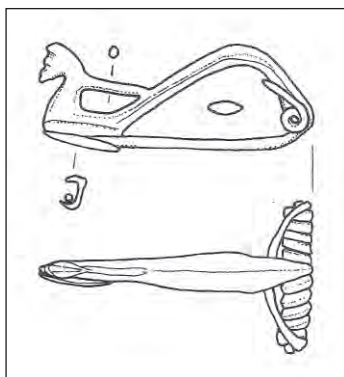
Sl. 17. Kobarid. Izkopavanja C. Marchesetti, 1886–1903.

Noga fibule zaključuje konjska glava, ki je s prečko povezana na njen lok.³²

Datacija: 5. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, Trst 1903 (ponatis 1981), 164, tav. XVIII: 5; S. Gabrovec, *Železnodobna nekropola v Kobaridu*, *Goriški letnik* 3, 1976, 49, t. 10: 7.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

Slika 18

19. **Bronasta živalska fibula s samostrelno peresovino.**

Sl. 18. Kobarid - Jajnkovec. Naključna najdba.

Noga fibule se končuje s konjsko glavico, ki je s prečko povezana njen na lok.

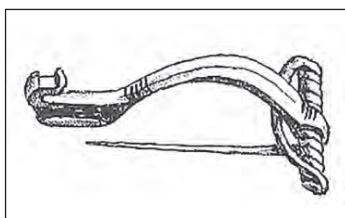
Datacija: 5. stol. pr. Kr.

Literatura: M. Mlinar, T. Gerbec, *Keltskih konj topòt*, Tolmin 2011, 17, sl. 5.

Hrani: Tolminski muzej v Tolminu.

³¹ C. Marchesetti navaja, da je bil okras na nekaterih skodelicah pri Sv. Luciji (Most na Soči) narejen z bronastimi žebeljčki, na žari iz Kobarida pa je okras vrezan (»graffite sopra un'urna tipica di Villanova dalla necropoli di Caporetto«).

³² Fibule, katerih noga se končuje s konjsko glavico, so značilen jugovzhodno alpski izdelek (prim. S. Gabrovec, *Zagorje v prazgodovini*, *Arheološki vestnik* 17, 1966, 31–32, karta 3; podobno Hvala Tecco, *Magdalenska gora*, str. 262–263). Fibuli iz Kobarida se po umestitvi konja razlikujeta od podobnih fibul na Dolenjskem, saj je konjska glava povezana s prečko na lok. Smeli bi jo poimenovati po Kobaridu, od koder poznamo edina posoška primerka kot »fibula s konjem na zaključku noge tipa Kobarid«.

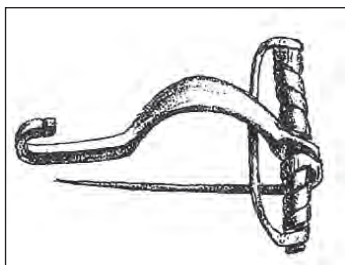
Slika 19

20. **Bronasta živalska fibula s samostrelno peresovino.** Sl. 19. Kobarid. Izkopavanja C. Marchesetti 1886–1903. Nogo fibule zaključuje stilizirana konjska glava.

Datacija: 5. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, Trst 1903 (ponatis 1981), 164, tav. XVIII: 4; S. Gabrovec, *Železnodobna nekropola v Kobaridu*, *Goriški letnik* 3, 1976, 49, t. 10: 6; prim. S. Gabrovec, *Zagorje v prazgodovini*, *Arheološki vestnik* 17, Ljubljana 1966, 30 (karta 2), 33.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

Slika 20

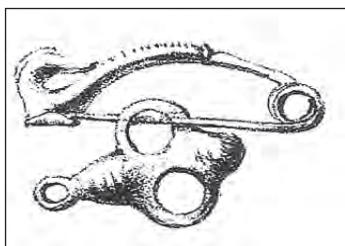
21. **Bronasta živalska fibula s samostrelno peresovino.** Sl. 20. Most na Soči, izkopavanja Marchesetti 1888, grob 302 (v opisu tabele navaja grob 1303).

Nogo fibule zaključuje stilizirano upodobljena konjska glava.

Datacija: 5. stol.

Literatura: C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 60, tav. XIX: 17; S. Gabrovec, *Zagorje v prazgodovini*, *Arheološki vestnik* 17, Ljubljana 1966, 30 (karta 2), 33.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

Slika 21

22. **Bronasta živalska fibula s samostrelno peresovino.** Sl. 21. Most na Soči, izkopavanja Marchesetti 1892, grob 2942.³³

Nogo fibule s prečno našlebljenim lokom zaključuje nazaj obrnjena konjska glava. Na igli visi obesek.³⁴

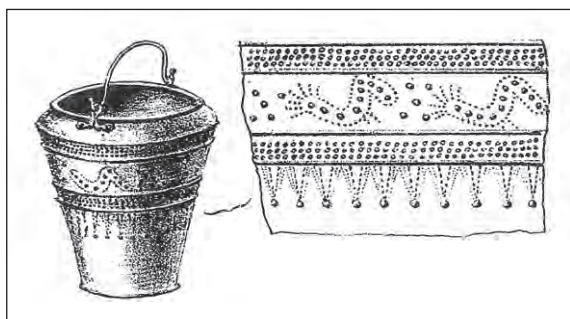
Datacija: 5. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 132, tav. XXIX: 4.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

³³ Poleg fibule s konjsko glavo na nogi in obeskom (*fibula a staffa terminante in testa di cavallo con apessovi pendaglio*) so bili v grobu odrasle osebe še kačasta fibula, dva votla trikotna obeska, zapestnica, prstan, 33 steklenih jagod (tav. XXIX: 8), od teh ena v podobi človeške glave in še nekaj večjih (tav. XXIX: 9).

³⁴ Fibule s prečno našlebljenim lokom in živalsko glavico na zaključku noge so bile poleg živalskih fibul v oblačilni modi v posoški železnodobni skupnosti priljubljene v 5. stoletju, tudi v lokalnih različicah (B. Teržan, N. Trampuž, *Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine*, *Arheološki vestnik* 24, 1975, 432; v opombi št. 55 navajata kot lokalni primer prav fibulo kat. št. 22).

Slika 22

23. **Bronasta situla.** Sl. 22. Most na Soči. Izkopavanja C. Marchesetti 1891, grob 2868.³⁵

Med pasovoma gostih pik je niz v desno obrnjenih konju podobnih figur, ločenih s skupino petih točk. Videz je, kot da so konji v diru. Iz spodnjega traku visjijo franže. Okras je izveden s tolčenjem.

Datacija: 5. stol. pr. Kr.

Literatura: C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 128, tav. III: 1.

Hrani: Civico Museo di Storia ed Arte v Trstu.

Razmislek

Zelo domiselno in unikatno upodobljeni konj z jezdecem na okrasni lončeni stenski plošči z Mosta na Soči (kat. št. 1, sl. 2) v gmotni zapuščini starejše železne dobe v Posočju torej ni osamljeno pričevanje ne samo o vzreji konj, ampak skupaj z drugimi predmeti s podobno motiviko z različnim jezikom verodostojno pripoveduje o položaju te plemenite živali med posoškimi železnodobniki.

Umevati jih moremo na dva načina: kot posredni ali pa kot neposredni dokaz o posoškem konju in konjereji v središčnih stoletjih prvega tisočletja pred Kristusom. Večina jih je bila med pridatki v grobovih, kar velja tudi za pokop konja (kat. št. 3–11, 13–16, 21–23), če pa so bili raztreseni med njimi (kat. št. 2, 12, 17, 18, 20), pa so tudi bili del pogrebnega obredja. Zelo redki primerki so bili odkriti v posvetnem okolju, npr. v železnodobnem naselju na Mostu na Soči (kat. št. 1) ali pa so kot naključna najdba obogatili tovrstno posoško železnodobno dediščino (kat. št. 19).

V grob so bili torej priloženi z jasnim namenom: zadostiti religioznim predstavam o človekovem bivanju na drugem svetu in, tu pa že ugibamo, pospremiti pokojnika v novo življenje s predmeti, ki so ga zaznamovali za časa življenja in so bili hkrati tudi pričevanje o njegovem mestu v takratni družbi. V hiši, kot je to primer na Mostu na Soči, pa je plošča s konjem in jezdecem še za življenja dala vedeti, da sta bila konj in ježa ključnega pomena za v njej živečo družino ali še posebej za hišnega gospodarja.

Posredna znamenja so torej tista, pri katerih upodobitve konj niso nesporen dokaz o konju – konjereji, saj dopuščajo tudi drugačne razlage in videnja, so pa verodostojen in zato tudi verjeten dokaz. V to skupino sodijo v našem primeru kobariška situla (kat. št. 12, sl. 11), upodobitve konj(ičev) na pasni sponi (kat. št. 7, sl. 7a) in na situlah z Mosta na Soči (kat. št. 7, sl. 7b in kat. št. 23, sl. 22). Sem štejejo podobno

³⁵ Situla je bila pridelek v žganem grobu, za katerega je bila grobna jama suho zidana in pokrita s ploščo volčanskega apnenca. Žara ni bila žgana, v njej je bila bronasta situla, zavita v tanko blago in drevesno skorjo; zraven so bile še tri ločne fibule, od teh ena z obeski, rtasta fibula in dve z samostrelno peresovino, uhan, prstan, šest gumbov, 8 (jantarnih?) jagod in 48 steklenih jagod.

domiselno, kot je oblikovan konj na glinasti plošči, tudi konji v okrasju lončenih posod (kat. št. 5, 6, sl. 6a, b; 17, sl. 16), na svojstven način tudi obe fibuli s trovprego in voznikom na dvokolesnem vozu (kat. št. 2, sl. 3; 3, sl. 4) ter fibuli, ki imata lok oblikovan v podobi konjiča (kat. št. 4, sl. 5; 15, sl. 14), ali fibule, katerih nogo zaključuje nazaj obrnjena konjska glava (kat. št. 16, sl. 15a, b; 20, sl. 19; 21, sl. 20 in 22, sl. 21).

Prizori konj z jezdec, kakršna sta upodobljena na situli iz Kobarida (prim. op. 20), so na situlah (npr. na situlah z Vač, Dolenjskih Toplic, Novega mesta, Bologne), pogosta, priljubljena in nepogrešljiva sestavina,³⁶ tako da kobariška konjenika le potrjujeta in zaokrožata tovrstno situlsko motiviko. Situle so bile v železnodobni likovni tvornosti vrhunski umetnoobrtni ali kar umetniški izdelek, bile so nosilke v pločevino vtolčene pripovedi o času in ljudeh v njem, pa čeprav in posebej le o nehanju takratne elite. V teh zgodbah pa je bil seveda tudi konj, ki je bil s svojo večplastno vpetostjo v železnodobno družbo pomemben protagonist. Zato je bila situla nadvse dragocena, prestižna dobrina v imetju železnodobnega imenitnika. Izkazovala je njegovo gmotno moč in z njo najbrž tudi oblast, lahko, vendar manj verjetno, pa tudi njegovo gospodarsko naravnost, v našem primeru v konjerejo, posedovanje konj v bojne ali paradne namene ali morda le navdušenje nad konji. Vsekakor pa je kobariški imetnik situle in konj spadal v elitni sloj posoške železnodobne skupnosti.

Podobno velja za imenitni fibuli s trojno vprego in voznikom na dvokolesnem vozu z Mosta na Soči, ki sta v raznolikem in zelo pisanem inventarju fibul v Posočju izjemen oblačilni pridatek. Zaključek noge, kjer naj bi stala ptica, se pri obeh ni ohranil.³⁷ Nedvomno sta kot praktično uporaben predmet, z vsemi atributi sponke (vzmet, ležišče igle, lok) služili za spenjanje oblačil, hkrati sta lično oblikovani bili še žlahten okras. Glede na njuno redkost, pa ne le v tvorni zapuščini posoške železne dobe, in predvsem zavoljo njune vsebine pa je vsekakor možno, da sta bili narejeni prav za konjeniško družčino in/ali za njene sopotnike in sopotnice. V tem primeru pa nista bili le lični in oblikovno nenavadni, kar ekstravagantni »knoffjici«, bili sta potemtakem likovno znamenje (emblem), ki je simboliziralo nosilčevo in njegovih bližnjih pripadnost, njegovo dejavnost. Z enakim namenom je bilo z njim tudi pokopano.³⁸

Tu pa že vstopamo v svet mrtvih. Po mnenju proučevalcev te vrste nakita je prav verjetno, da se v ikonografiji fibule s trovprego in voznikom na dvokolesnem vozu »najbrž skriva globlje simbolno sporočilo, ki je povezano s kultno sfero«.³⁹ Po tej razlagi bi ta fibula predstavljala svetinjico, ki nam razpira vpogled v religijski svet železnodobne skupnosti v Posočju in njeno vpetost božanski svet grške antike. V nju-

³⁶ O situlski umetnosti prim. npr. Umetnost alpskih Ilirov in Venetov. Situle od Padove do Donave, Ljubljana 1962; Situlska umetnost, *Enciklopedija Slovenije* 11, str. 88–89; Turk, Podobe življenja in mita, (razstavni katalog), z navedeno temeljno literaturo o tem železnodobnem umetnostnem slogu.

³⁷ Hvala Tecco, o. c. sl. 99: 2: fibulama iz Mosta na Soči je povsem podobna – enaka fibula s konjsko trovprego in voznikom na dvokolesnem vozu, katere nogo zaključuje ptica z razprtimi krili iz Prelog na Dolenjskem.

³⁸ Fibula, ki jo je hranil T. Rutar je naključna najdba, fibulo iz groba 2999 pa je C. Marchesetti v poročilih le omenjal, tudi brez opisa groba in njegovega inventarja (še neobjavljeno). Takšne fibule naj bi bile del dekliške noše, čeprav je njihov motiv bolj vojaške narave – bojni voz (prim. Hvala Tecco, Magdalenska gora, str. 259, 262). V Marchesettijevih opisih pa manjka prav podatki o spolu pokojnikov, ki je skrčen le na oznaki otrok ali odrasel.

³⁹ Hvala Tecco, o. c. 262.

ni podobi bi lahko prepoznali Helijev voz s sončnimi konji oziroma upodobitev legende o njegovem nesrečnem sinu Faetontu.⁴⁰

Malo manj zagonetna, vendar v povezavi s fibulama s trovprego in voznikom sta povedna konja v loku samostrelnih fibul. Na koncu njunih nog, kamor je sedla spenjalna igla, sedita namreč ptici s priprtimi krili, pa vendar ptici, ki dopolnjujeta sicer okrnjeno celoto obeh zgoraj opisanih Heliosovih simbolov.

Pa še beseda o konjih v okrasju lončenih posod iz svetolucijskih in kobariških grobov. Tudi te le posredno pričajo o konju med Posočani tistega časa, le da imata posodici z Mosta na Soči poudarjeno človeško noto. Ti motivi so prav imenitne mojstrovine, ki v do kraja stilizirani izvedbi, izpeljani z vrezi (Kobarid) ali z bronastimi žeblički (Most na Soči), povsem nedvoumno zarišejo konja, s simboli ob njem pa tudi njegovo veljavo v posoški družbi. Konj na kobariški lončeni posodi stoji namreč med sončnim kolesom in parom konic v prisposodbi reliefa goratega sveta, stoji torej med simbolom nebeškega svoda in simbolom zemeljske stvarnosti. Na obeh svetolucijskih primerkih pa so konji v družbi človeka: na eni je med njima vojščak z okroglim ščitom – zemljan in na drugi oseba z v molitev dvignjenima rokama. Denimo orant – svečenik! Prestopil bi Rubikon če bi si drznil v zares vabljivi kombinaciji konja in molivca iskati kakšno protozgodovinsko obliko blagoslavljanja konj. Ali pač?

Tu pa imamo opraviti še s posebnostjo, ki so jo do kraja razčistila šele izkopavanja in raziskovanja svetolucijskega železnodobnega naselja na Mostu na Soči (prim. op. 3). In izkazalo se je, kar smo sicer slutili, da je lončenina, ki je bila vsak dan v hišni uporabi, drugačna, bolj groba kot večji del prefinjene lončenine, ki je bila inventar grobov. Komajda kaj imata skupnega tako v oblikah kot tehnologiji, podobno tudi v okrasju. Zato ne gre dvomiti, da je bilo posodje s konjem v okrasju naročeno pri lončarju, ki je izdeloval pogrebno posodje, v naših primerih z natančnim namenom: grob naj zapolnijo s pokojnikovim posvetnim simbolom – konjem, pa naj je bil rejec ali ljubitelj, voznik ali jezdec, bojevnik ali morda svečenik.

V drugo skupino pričevanj o konju v živinorejskem sestavu posoškega železnodobnega gospodarstva in v simboliki o posedovanju konja spadajo žrtvovanja konj in pokopi konj ali le njihovih delov, v počastitev pokojnika, ki mu je bila takšna žrtev namenjena. Pri pokopih konj imamo opraviti s konjem v pravem pomenu besede, z njegovo fizično prisotnostjo, ko ugibanja niso več potrebna. Imajo pa v zgoraj opisanih dokazilih nedvoumno slikovito in pestro potrditev. Velja pa tudi obratno – šele konj na otip osmišlja pripoved njegovih raznolikih upodobitev.

Pokopi konj pa so bili v pogrebnem obredju posoških železnodobnikov prava redkost, saj jih je med okoli 8650 doslej v Posočju odkritih in raziskanih grobovih (Most na Soči, Kobarid, Tolmin, Koritnica, Šentviška planota) po doslej objavljenem gradivu poznanih le devet ali 0,10 odstotka. Za pokop konja in za statistično rabo so šteti grobovi s pokopom celega konja, grobovi s pokopom večjega dela konja (prim. kat. št. 8, 9, 10, 11)) in pa tisti, v katere so bili le simbolično pridani deli konja, npr. čeljust, zobje (Most na Soči, grob 2871, izkopavanja C. Marchesetti 1891, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 175)⁴¹ ali deli okončin (kat. št. 11). Zraven smemo prišteti

⁴⁰ Hvala Tecco, oc. 262, op. 1084.

⁴¹ Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15, str. 175–176; Prav tu je Marchesetti zagotovil, da bo za kakšno drugo pri-

še tiste pokope konj, ki so v opisih izkopavanj le bežno omenjeni in (še) niso podrobneje dokumentirani; takšen je pokop konja z železnimi žvalami na Mostu na Soči (prim. op. 18) in še dva pokopa konj v Kobaridu, ki naj bi ju odkril C. Marchesetti (prim. op. 27). Če k temu dodamo še tiste grobove, v katerih so bili le pridatki z znamenjem konja, ali pa so bili najdeni zunaj grobov (kat. št. 2–7, 12, 14–23), se statistični izračun povzpne na še vedno skromnih 0,31 odstotka prisotnosti konja v tamkajšnjem železnodobnem pogrebem obredju.

Morda je to maloštevilnost pokopov konj razumeti v ekskluzivnosti konje-reje, kot družinsko ali rodovno pridobljeno, neodtujljivo pravico in zakoreninjeno tradicijo. Pa še, da je konj kot pričevalec odličnosti gospodarja, spremljal na pot onkraj živega le pripadnika skupnostne elite.

Ne preseneča zato, da konj niso le preprosto zagrebli, ampak so tudi zanje uredili dostojen grob, bodisi da so ga obložili s kamnitimi ploščami in prekrili s skalo (kat. št. 8), ali pa so ga pokopali pod suho zloženim kamnitim svodom (kat. št. 9). Obredni pomen pokopa konj poudarja tudi s konjem vred pokopana uzda z žvalami, za vodenje med ježo ali v voz vpreženih konj nepogrešljiv del konjeve opreme, za živega pa tudi najbolj sijoč. Pa še kraguljček (?) je zvončkljal na konjskem vratu (kat. št. 8).⁴²

Bolj nenavadno je, kolikor se da razbrati iz objav, da konj očitno niso pokopavali skupaj s pokojnikom, ki mu je tak žrtveni pokop veljal oziroma da lahko oboje povežemo le pri grobovih, v katere so bili deli konja le simbolno pridani: v grobu 2871 na Mostu na Soči je bila pokopana odrasla oseba,⁴³ na ledini Repelc na Mostu na Soči pa v 22. grobu vojščak (prim. kat. št. 11). Morda je bil konj skupaj z gospodarjem pokopan tudi v grobu 2788 (kat. št. 9), saj je med okostjem konja bilo tudi lesno oglje in še bronasta fibula ter steklena jagoda za ogrlico, tipična pridatka v žganih grobovih s pokopom človeka (prim. op. 17).

Tako skromen odmerek sledi konj v množici svetolucijskih železnodobnih grobov v Posočju je vsekakor v manjši meri lahko tudi posledica v 19. stoletju veljavne izkopavalno-raziskovalne metodologije (npr. neuporaba izpiranja izkopane zemljine), vendar pa je prav pokopu konja in njegovemu pomenu v takratni družbi kar nekaj prostora v svoji temeljni objavi svetolucijske nekropole namenil prav C. Marchesetti.⁴⁴

Nič manj povedno, čeprav občutno manj atraktivno, pa neposredno o konju v utripu posoške železnodobne skupnosti pričajo konjske kosti, ki so bile odkrite med ruševinami njihovih stavb. Med zares obilnim kostnim gradivom iz železno-

ložnost pripravil analizo konj, njihovo velikost in raso in dodaja, »da so bili srednje rasti, zaklani pa da so bili mlajši konji, verjetno na kar na grobu pokojnega lastnika«.

⁴² V Posočju sta bili v železni dobi v uporabi dve vrsti žval. Starejše, ki so v jugovzhodno alpskem prostoru bile splošno v rabi, so t. i. obročaste žvale s pregibno, tudi profi lirano brzdo, kakršne so bile ob konju v grobu 2141 (Marchesetti). Žvale iz Kobarida, ki sodijo v tip žval s podbradkom in imajo trdo, ukrivljeno brzdo in obroče z omega zaključki, so doslej edini znani primerek te vrste na svetolucijskem ozemlju, to je zgornjem porečju Soče. Sem so najbrž prišle kot import iz italskega prostora. Take žvale z nepregibno brzdo in omega obroči so delovale na konja močno, celo grobo, kar je omogočalo trši prijem voznika in usp ešnejši nadzor konj (prim. Groppo, »... *per le briglie all ora i miei cavali lega*«, str. 10. Ekvo – il cavallo, str. 367). Kobariški gospodar konj naj bi jih kupil ali pa jih dobil v dar.

⁴³ Marchesetti, Boll. Soc. Adr. 15, 1893, str. 129.

⁴⁴ Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, str. 175–176.

dobne vasi, ki izpričuje vrste živali v njihovi živinoreji (drobnica, govedo, prašič) ali v domačijem okolju (na pr. pes, kokoš), tudi lovnih (na pr. jelen, srnjak, tur, zajec, kuna zlatica, lisica, rjavi medved, divji prašič), so konjske kosti, podobno kot v pogrebem ritualu, zelo redke: med 7761 za analizo razpoložljivimi železnodobnimi kostmi (od tega kar 6221 opredeljivih) je bilo le osem (8 ali 0,1 %) konju (*Equus caballus*) pripadajočih: zobje in kosti spodnjega dela nog.⁴⁵ Vsekakor tudi v tem primeru velja, da takšen skromen odstotek konjskih kosti ne izraža nujno tudi podobno, maloštevilno prisotnost konja v posoškem železnodobnem okolju (govedo 37 %, drobnica 51,1 %, domači prašič 10 %), pač pa, glede na to, da je bil konj »pomemben socialni simbol tedanje elite« od drugih živali drugačno, ločeno obravnavo in rejo.

Sodeč po tem pičlem odstotku je videti, da kónj posebej za zakol sploh niso redili in da konjsko meso v njihovem jedilniku ni bilo kaj prida priljubljeno ali pa je bilo kar nesprejemljivo. Pa vendar ne gre povsem zavreči vabljive pomisli, da so z njim morda vendarle postregli ob posebnih priložnostih.

Za konec

V potrditev zgornjih navedkov o konjereji in o položaju konj in o pomenu konj v posoški železnodobni skupnosti se velja ozreti še k njihovim uglednim zahodnim sosedom, Venetom.⁴⁶ O pomenu kónj pri Venetih je vse polno arheoloških dokazov, ki ponazarjajo praktično vse vidike vpetosti te plemenite živali v njihov življenjski krog. So pa o tem zgovorni tudi pisani viri, ki venetsko konjerejo pripeljejo prav pred posoški prag.

Tako sporoča Strabon (V, 1, 8): »Prav v najbolj notranjem delu Jadrana je Diomedovo svetišče, ki je omembe vredno, Timav: ta ima pristanišče, čudovit gozd in sedem rečnih izvirov, ki se v široki in globoki reki takoj zlijejo v morje. Polibij pa pravi, da so vsi izviri, razen enega slani in da domačini kraju pravijo »izvir in mati morja«.

S tem svetiščem na izvirih Timava Strabon (V, 1, 9) povezuje začetek vzreje imenitnih venetskih konj:

»...Kakorkoli, nekateri pripovedujejo o čaščenju Diomeda pri Venetih: po resnici mu žrtvujejo belega konja in naj bi bila na tem kraju dva sveta gozdčika, posvečena eden Argejski Heri drugi pa Etolski Artemidi. Dodajajo še, da bajajo, da so zveri v teh gozdčikih krotke, da se v njih košute družijo z volkovi, da se jim ljudje lahko približajo in se jih dotikajo, da živali, ki jih preganjajo psi, če se zatečejo tja, niso več zasledovane. Pripovedujejo tudi, da je eden tamkajšnjih odličnikov, znan po tem, da se je rad ponudil za poroka in so ga zato tudi zasmehovali, naletel na skupino lovcev, ki so imeli v mrežo ujetega volka; v šali so mu lovci dejali, da če se ponudi volku za poroka in bo poravnal škodo, ki bi jo volk morebiti lahko povzročil, bi volka izpustili iz mreže, in je pristal. Volk je, ko je bil spet prost, v hlev svojega poroka prignal čredo odličnih kobil, takih, ki še niso bile z ognjem zaznamovane. On pa je, ko je dobil ta izraz zahvale, zaznamoval kobile s podobo volka in so jih zato imenovali »volčje« in te so se odlikovale bolj kot po lepoti po hitrosti. Njegovi potomci, ki so jih podedovali, so ohranili pasmi teh konj tako znamenje kot tudi ime in so

⁴⁵ Toškan, Bartosiewicz, Živalski ostanki iz naselbine na Mostu na Soči, str. 470–471.

⁴⁶ O Venetih npr. Fogolari, Prosdoci, *I Veneti antichi. Lingua e cultura*; Venetkens, Padova 2013 (o konjih v kataloškem delu poglavje 10. Ekvo: il cavallo, str. 364–381).

uveljavili uredbo, po kateri teh kobil niso prodajali drugam, tako da so le oni posedovali izvorno pasmo. Tako so v teh krajih sloveli po vzreji konj«. ⁴⁷

In še dodaja Strabon (V, 1, 4): »Tudi Dionizij tiran na Siciliji, je od tam pripeljal vzrejo dirkalnih konj, tako da je tudi do Grkov segel sloves o venetskih žrebetih in dolgo časa je ta pasma uživala velik ugled.«

Po J. Šašlu so v prazgodovini v vzhodnih Alpah venetski vplivi bili očitni in raznoliki (situlska umetnost, v venetski ali venetoidni pisavi izpisane besede na nekaterih predmetih, sledi v ono- in toponomastiki, npr. poimenovanje Julijskih Alp kot *Alpes Venetae*), zato se mu zdi povsem umevno, da so Veneti obvladovali tudi ozemlje bodoče rimske Akvileje. Motivi za njihovo širjenje v ta predel Alp so bili poleg trgovine predvsem metalurške narave, saj so tu lahko pridobivali ali predelovali rudo (npr. železonosni bobovec) ali pa so sem izvažali končne izdelke. Del tega teritorija pa je bilo tudi področje izvira Timava. ⁴⁸

Od tu do središčnega ozemlja železnodobnih Posočanov v zgornjem porečju Soče pa so tudi iskri venetski žrebci in kobile zlahka našli pot.

Viri in literatura

Literatura

Boiardi, Angela: S. Lucia - la necropoli. Cronologia e rito. *Preistoria del Caput Adriae* (katalog razstave), Trst 1983, str. 154–187, fig. 54.

Božič, Dragan: Prebivališča mrtvih v mlajši železni dobi. *Zakladi tisočletij*. Ljubljana: Modrijan založba, 1999, str. 165.

Božič, Dragan: The function of a bronze D-shaped ring from the Late Republican horse burial in Kobarid, Soča valley (SI). *Instrumentum*, 20, 2004, str. 6.

Fogolari, Giulia, Prosdocimi Aldo L.: *I Veneti antichi. Lingua e cultura*. Padova: Editoriale Programma, 1988.

Frey, Otto Herman: Ein seltenes Zaumzeug aus Caporetto (Kobarid). *Preistoria del Caput Adriae*, Atti del convegno internazionale. Trst: Civico Museo di Storia ed Arte, 1984, str. 119–129, abb. 1.

Gabrovec, Stane: Halštatska kultura v Sloveniji. *Arheološki vestnik* 15–16, 1964–1965, str. 21–64.

Gabrovec, Stane: Zagorje v prazgodovini. *Arheološki vestnik* 17, 1966, str. 31–32, karta 3.

Gabrovec, Stane: Železnodobna nekropola v Kobaridu. *Goriški letnik* 3, 1976, 49, t. 10: 16.

Gropo, Veronica: »... per le briglie allora i miei cavali lega«, *Venetkens. Viaggio nella terra dei Veneti antichi* (katalog razstave; ur. Gamba, Mariolina, Gambacurta, Giovanna, Ruta Serafini, Angela, Tiné, Vincenzo, Veronese, Francesca), Padova 2013, 10. Ekvo – il cavallo, str. 367.

Guštin, Mitja: Posočje v mlajši železni dobi, *Katalogi in monografije* 27, Narodni muzej Slovenije, Ljubljana 1971, str. 13–14, 66, 96, T. 1: 10.

I Veneti dai bei cavalli (ur. Malnati Luigi, Gamba Mariolina): Soprintendenza per i beni archeologici del Veneto, Regione Veneto, Treviso 2003, str. 16.

⁴⁷ Prevod D. Svoljšak po italijanski predlogi v: *I Veneti dai bei cavalli*, Treviso 2003, str. 16.

⁴⁸ Šašel, Sopra l'estensione nord-orientale dei Veneti della preistoria, str. 678–679.

- Lucke, Wolfgang, Frey, Otto Herman: *Die situla in Providence (Rhode Island). Ein Beitrag zur Situlenkunst des Osthallstatt Kreises*, Römisch-germanische Forschungen 26. Berlin: Verlag Walter de Gruyter & Co, 1962.
- Marchesetti, Carlo: La necropoli di S. Lucia, *Bollettino della Societa Adriatica di Scienze Naturali di Trieste*, 9, 1885, str. 124, tav. VII: 5 (odslej Boll. Soc. Adr.).
- Marchesetti, Carlo: Notizie interne. Prende la parola il Direttore Dr. de Marchesetti Carlo. *Boll. Soc. Adr.* 10, 1887, VI–VII.
- Marchesetti, Carlo: Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino (1885–1892). *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, str. 323 (ponatis 1993, 417); str. 86, 252, tav. XX: 10; str. 12, tav. XXVI: 1, tav. III: 4; str. 95, 175–176; tav. XXX; str. 123–124, 175; str. 63, 66, tav. XX: 6, 7; str. 199.
- Marchesetti, Carlo: Relazione sugli scavi preistorici eseguiti nel 1902. *Boll. Soc. Adr.* 21, 1903, 225–226.
- Marchesetti, Carlo: *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, Trst 1903 (ponatis 1981), 164, tav. XVII: 2; tav. XVII: 20.
- Marchesetti, Carlo: La nécropole préhistorique de Santa Lucia (Autriche). *La Nature*, leto 35, št. 1799, 16. november 1907, str. 395–398, sl. 44.
- Mlinar, Miha: Zgodovina arheoloških raziskav na Mostu na Soči. *Nove zanke svetolucijske uganke*. Tolmin: Tolminski muzej, 2002, str. 13–17; 26, sl. 16.
- Mlinar, Miha, Gerbec, Teja: *Keltskih konj topot. Najdišče Bizjakova hiša v Kobaridu*: razstavni katalog. Tolmin: Tolminski muzej, 2011, str. 17, sl. 5.
- Righi, Giuliano: Frammenti di una situla figurata da Caporetto. *Atti dei Civici Musei di Trieste* 6. Trst: Civico Museo di Storia ed Arte, 1969/1970, str. 91–92, fig. 11.
- Righi, Giuliano, Vitri, Serena: Morso equino del tipo a leva (*Hebelstangetrense*) e sperone, 10. Ekvo: Il cavallo, str. 377–378, fig. 10. 4–5; str. 364–381. *Venetkens. Viaggio nella terra dei Veneti antichi* (katalog razstave; ur. Mariolina Gamba et al.), Padova, 2013.
- Ruaro Loseri, Laura: Altri abitati dell'eta dell'ferro, *Preistoria del Caput Adriae* (razstavni katalog). Trst: Civico Museo di Storia ed Arte, 1983, str. 206, fig. 64, 65.
- Rutar, Simon: Grobišče pri Sv. Luciji blizu Tolmina. *Izvestja Muzejskega društva za Kranjsko*, letnik IV, 1894, str. 123.
- Rutar, Simon: Prazgodovinska razkopavanja po gorenji Soški dolini in bližnji Benečiji, *Koledar za prestopno leto 1896*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1895, str. 56.
- Rutar, Simon: *Dnevnik* (ur. B. Marušič). Trst-Nova Gorica 1972, str. 105.
- S fibulo v fabulo* (katalog razstave, ur. R. Cunja, M. Mlinar). Koper: Pokrajinski muzej Koper/Museo Regionale di Capodistria, 2010, str. 39, kat. št. 63, 64.
- Svoljšak, Drago: Situlska umetnost. *Enciklopedija Slovenije* 11. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1997, str. 88–89.
- Svoljšak, Drago, Pogačnik, Ana: Tolmin. Prazgodovinsko grobišče II. *Katalogi in monografije* 35. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2002.
- Svoljšak, Drago: Rutar (Ruttar, Rutter) Tomaž. *Primorski slovenski biografski leksikon*, 13. snopič, Goriška Mohorjeva družba, Gorica 1987, str. 257–258.
- Svoljšak, Drago, Dular, Janez: Železnodobno naselje Most na Soči. Gradbeni izvidi in najdbe. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 33. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2017.
- Svoljšak, Drago: Posoško železnodobno stavbarstvo. *Železnodobno naselje Most na Soči*. Razprave. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 34. Ljubljana: Založba ZRC SAZU, 2018. str. 167–194.

Szombathy, Josef: Das Grabfeld zu Idria bei Bača. *Mittheilungen der prähistorischen Commission*, I. Band, No. 5, Wien 1901, str. 303–307, fig. 50.

Szombathy Josef: *Tagebuch*, Buchlein 41, str. 38, 1886; Hrani: Goriški muzej, Arhiv arheološkega oddelka [prepis].

Šašel, Jaro: Sopra l'estensione nord-orientale dei Veneti della preistoria, *Opera selecta*. Situla Razprave Narodnega muzeja v Ljubljani 30. Ljubljana: Narodni muzej, 1992, str. 678–679.

Tecco Hvala, Sneža: Magdalenska gora, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 26, Založba ZRC SAZU, Ljubljana, 2012, str. 262–263.

Teržan, Biba, Lo Schiavo, Fulvia, Trampuž Orel, Neva: Most na Soči (S. Lucia) II, *Katalogi in monografije*. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1984–1985.

Teržan, Biba, Trampuž, Neva: Prispevek h kronologiji svetolucijske skupine, *Arheološki vestnik* 24, 1973, str. 416–460.

Toškan, Borut, Bartosiewicz, Laszlo: Živalski ostanki iz naselbine na Mostu na Soči: vpogled v družbeno kompleksnost železnodobne skupnosti v jugovzhodneoalpskem prostoru, *Železnodobno naselje Most na Soči: razprave*. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 34. Ljubljana: Založba ZRC, 2018, str. 467–510.

Turk, Peter: *Podobe življenja in mita* (razstavni katalog). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 2005, str. 70, sl. 105; 35, sl. 52.

Umetnost alpskih Ilirov in Venetov (razstavni katalog, ur. J. Kastelic Ljubljana 1962).

Vitri, Serena: *Arte preistorica dell'Italia settentrionale dalle origini alla civiltà paleoveneta* (ur. Alessandra Aspes). Verona: Museo Civico di Storia Naturale, 1978, str. 28; str. 133–134, fig. 48:2, kat. opis.

Vitri, Serena: *Ori delle Alpi* (katalog razstave, ur. Lorenza Endrizzi, Franco Marzatico). Trento 1997, str. 314, kat. opis št. 196, 197, fig. 8.

Werner, Wolfgang M.: Latènezeitlichen Trensens in Jugoslavien, *Keltski voz*. Knjiga 6. Brežice: Posavski muzej, 1984, str. 142, 145, abb. 2; 3: 4.

Železnodobno naselje na Mostu na Soči. Razprave (ur. Janez Dular, Sneža Tecco Hvala), *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 34, Ljubljana: Založba ZRC, 2018.

Viri slikovnih prilog

1. D. Svoljšak, Posoško železnodobno stavbarstvo, v: *Železnodobno naselje na Mostu na Soči*. Razprave, *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 34, Ljubljana: Založba ZRC, 2018, str. 185, sl. 13.

2. D. Svoljšak, J. Dular, *Železnodobno naselje Most na Soči*. Gradbeni izvidi in najdbe. *Opera Instituti Archaeologici Sloveniae* 33, 2017, str. 161–166, T. 65: 4.

3. a. C. Marchesetti, La necropoli di S. Lucia, *Bollettino della Societa Adriatica di Scienze Naturali di Trieste* 9, Trst 1885, 124, tav. VII: 5; b. R. Cunja, M. Mlinar (ured.), *S fibulo v fabulo*, (katalog razstave), Koper 2010, 39, kat. št. 64.

4. a. *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, Trst 1903, tav. XVII: 20 (ponatis 1981); b. L. Endrizzi, F. Marzatico (ur.), *Ori delle Alpi* (katalog razstave), Trento 1997, 314, kat. opis S. Vitri, št. 196, fig. 8; c. *Arte preistorica dell'Italia settentrionale* (ur. A. Aspes), Verona 1978, 28 in 133–134; kat. opis S. Vitri, sl. 48: 2.

5. C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 86, 252, tav. XX: 10.

6. C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, str. 119, 149; tav. VII: 7 (a); tav. VII: 13 (b).

7. C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 12. tav. XXVI: 1 (a); tav. III: 4 (b).

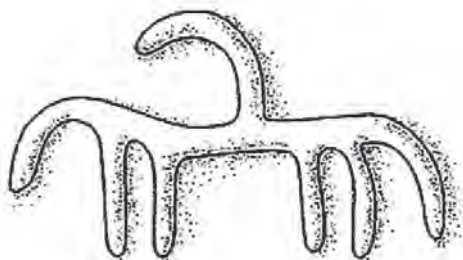

8. C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 95, 175–176; tav. XXX.
9. B. Teržan, F. Lo Schiavo, N. Trampuž Orel, Most na Soči (S. Lucia) II, *Katalogi in monografije* 23/1, Ljubljana 1984–1985, str. 120–121, T. 51, 52 A.
10. M. Mlinar, *Nove zanke svetolucijske uganke* (razstavni katalog), Tolmin 2002, 26, sl. 16.
11. P. Turk, *Podobe iz življenja in mita* (katalog razstave), Ljubljana 2005, 70, kat. št. II, sl. 105; a. P. Turk, prav tam, sl. 52; b. Umetnost alpskih Ilirov in Venetov, Ljubljana 1962, priloga B.
12. L. Ruaro Loseri, Altri abitati dell'età del ferro, v: *Preistoria del Caput Adriae*, razstavni katalog, Trst 1983, str. 206, fig. 65; a. Morso equino e sperone da Caporetto/Kobarid (Slovenia), geslo, v: *Guerrieri, Principi ed Eroi* (katalog razstave, ur. F. Marzatico, P. Gleirscher), Trento 2004, 685, fig. 8. 32. b (po restavriranju); c. O. H. Frey, Ein seltenes Zaumzeug aus Caporetto/Kobarid, v: *Preistoria del Caput Adriae. Atti del convegno internazionale*, Trst 1984, str. 119–129, Abb. 4: 1.
13. Szombathy, Das Grabfeld zu Idria bei Bača, *Mittheilungen der prähistorischen Commission*, Wien 1901, str. 303–307, fig. 50.
14. A. Boiardi, S. Lucia - la necropoli. Cronologia e rito; v: *Preistoria del Caput Adriae* (katalog razstave), Trst 1983, str. 154–187, fig. 54.
15. C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 63, 66, tav. XX: 6, (a); 7 (b).
16. C. Marchesetti, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, Trst 1903 (ponatis 1981), str. 164, tav. XVII: 2.
17. C. Marchesetti, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, Trst 1903 (ponatis 1981), str. 164, tav. XVIII: 5.
18. M. Mlinar, T. Gerbec, *Keltskih konj topòt* (katalog razstave), Tolmin 2011, str. 17, sl. 5.
19. C. Marchesetti, *I castellieri preistorici di Trieste e della Regione Giulia*, Trst 1903 (ponatis 1981), 164, tav. XVIII: 4.
20. C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 60, tav. XIX: 17.
21. C. Marchesetti, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 132, tav. XXIX: 4.
22. C. Marchesetti, Scavi nella necropoli di S. Lucia presso Tolmino, *Boll. Soc. Adr.* 15, 1893, 128, tav. III: 1.

Povzetek: Pobuda za prispevek o konjereji in o pomenu ter vlogi konja v železnodobni posoški svetolucijski skupnosti sredi 1. tisočletja pr. Kr. je bilo, poleg zelo redkih konjskih kosti iz naselbinskih slojev, odkritje glinaste okrasne plošče, na kateri je shematizirano upodobljen konj z jezdecem (sl. 2). Pregled objavljene arheološke zapuščine iz okoli 8650 na Mostu na Soči v Kobaridu in Idriji pri Bači raziskanih grobov (izkopavanja C. Marchesettija, J. Szombathyja in M. Mlinarja) je razkril še nekaj primerov upodobitev konja (situla, živalske fibule, pasna spona, ornamentika na lončenih posodah, uzde, žvale in brzde; sl. 2–22). Likovne podobe konj so, skupaj s pokopi konj (pokojnike so upepeljevali, konj namenjenih žrtvovanju pa niso sežigali), zadostno pričevanje ne le o pojavnosti konj v posoški železnodobni skupnosti, bodisi da je to bila reja konj ali da je ob njej konj veljal za prestižno imetje elitnega družbenega kroga. Torej konj kot simbol v življenju in kultu. V oporo takemu zaključku je navezanost železnodobnega Posočja z venetskim prostorom v severovzhodni Italiji, v katerem imajo svetolucijski primerki konj vrsto ustreznih primerjav, za oporo tega kulturno-gospodarskega prepletanja pa so navedki v antičnih virih. Predvsem Strabonovih, ko poroča o venetskem svetišču ob izvirih Timava in o visoko cenjenih venetskih konjih v italiskem sosedstvu.

Summary: The stimulus to investigate the topic of horse breeding, alongside the role and position of horses in the Iron Age S. Lucia (Soča Valley) community of the mid-1st millennium BC was, besides very rare horse bones from the settlement layers, a discovery of a clay ornamental plate with the schematic depiction of a horse with a horseman (picture 2). An overview of the published archaeological heritage from around 8650 explored graves from Most na Soči, Kobarid and Idrija pri Bači (excavations of C. Marchesetti, J. Szombathy and M. Mlinar) revealed some additional cases of horse depictions (situla, animal fibula, a belt buckle, ornaments on the pottery pot, bridles, bits and head gears; pictures 2–22). Artistic depictions of the horses alongside the burials of the horses by (the deceased were cremated, whereas the horses that were intended for ritual sacrifice were not cremated) prove not only the presence of the horses in the Soča valley Iron Age community, whether being the horse breeding or representing the prestigious possessions of an elite social stratum. Therefore, a horse as a symbol of life and cult. In support of such a conclusion is also the connection of the iron Age Soča valley with the Veneti region in the northern Italy, where the samples of the horses from S. Lucia have a number of adequate comparisons, and in support of this cultural – economic intertwining are the mentions in the antique sources as well. Above all Strabon when he reported about the temple of Veneti by the springs of Timavo river and about the highly valued horses in the Italic neighbourliness.

Obseg dela Venetije, ki je ostal Gotom, v času od frankovske osvojitve delov severne Italije (547) do konca gotsko- bizantinske vojne

MILOŠ FON

Izvleček: Kljub maloštevilnim virom in redkim podatkom, ki jih ti prinašajo, skuša prispevek prikazati obseg ozemlja, ki so ga Goti obdržali v Venetiji po frankovskem zavzetju večine te province v drugem delu gotske vojne.

Ključne besede: gotska vojna, Venetija, Goti, Franki, Bizantinci, Goti v Venetiji, ozemeljska razdelitev Venetije

Le dimensioni della parte della Venetia rimasta ai Goti nel periodo dalla conquista franca delle parti dell'Italia settentrionale (547) alla fine della guerra goto-bizantina

Sintesi: Nonostante le fonti poco numerose e i pochi dati a disposizione, il contributo tratta delle dimensioni del territorio mantenuto dai Goti in Venetia dopo la conquista franca della maggior parte della detta provincia nella seconda parte della guerra gotica.

Parole chiave: guerra gotica, Venetia, Goti, Franchi, Bizantini, Goti nella Venetia, divisione territoriale della Venetia

Med gotsko vojno (535–552), v kateri je bizantinsko cesarstvo uničilo vzhodnogotsko državo in si od njenega celotnega ozemlja na koncu priključilo le Italijo in Dalmacijo, je severnoitalijanska provinca Venetija predstavljala stransko bojišče. Kljub temu se je tu odvilo nekaj ključnih dogodkov te vojne.¹ Eden izmed teh je bilo frankovsko zavzetje velikega dela Venetije v drugi polovici štiridesetih let, ki je po Prokopijevi kratki omembi tukajšnjo gotško oblast omejilo le na nekaj utrdb.² V prispevku bomo poskusili zarisati (zelo) približen obseg tistega dela province, ki je ostal v gotških rokah. Oznaka »(zelo) približen obseg« je povsem umestna, ker so pisni viri iz časa gotške vojne o tem zelo redki in prinašajo malo podatkov ali pa so zelo splošni. Zato so v pomoč tudi viri, ki prikazujejo dogajanje v Venetiji po koncu vojne in na osnovi katerih se da retrogradno sklepati o stanju med njo.

Najprej si bomo zaradi kasnejšega lažjega razumevanja naših razmišljanj na kratko ogledali nekatere elemente gotške prisotnosti in ureditve v Venetiji.

Nad Padom ležeči provinci Ligurija ter Venetija in Istra (*Venetia et Histria*) oziroma – po odcepitvi Istre v letih ob začetku gotške vojne – Venetija (*Venetia*) sta predstavljali središče gotške prisotnosti v Italiji. Venetija (in Istra) je obsegala ozemlje od območja Višnje Gore in *Atransa* (današnje Trojane) na vzhodu, s severno mejo na Alpah, južno na jadranski obali in spodnjem toku Pada, do reke Adde na zahodu. Na Addi je mejila na Ligurijo, ki je bila tedaj celinska provinca nad Padom s severno in zahodno mejo na alpskih vrhovih.³

Na ozemlju navedenih dveh provinc so bili Goti tudi iz strateških in obrambnih razlogov najgosteje naseljeni. Pri izbiri kraja naselitve so jih vodile vojaške prioritete: vojaška pomembnost mesta in prisotnost vojaških delavnic. Gotska poselitev je bila še posebej zgoščena v vzhodni Liguriji, kjer je na njenem jugovzhodu stala tretja gotška prestolnica po rangi – *Ticinum* (današnja Pavia), in v zahodni Venetiji, kjer se je nahajala druga prestolnica po rangi – *Verona*; prva in glavna je bila Ravenna (*Ravenna*) pod Padom. Če se ozremo samo na Venetijo, so bili Goti najgosteje naseljeni na robu predalpskega sveta od območja Belluna (*Bellunum*) do Briksije (*Brixia*; današnja Brescia). Zahodno od tega območja je mesto z močno gotško posadko bil *Bergomum* (današnji Bergamo). Pomembni gotški središči na ozemlju Venetije sta bila poleg Verone še Tarvizij (*Tarvisium*; današnji Treviso) in Trident (*Tridentum*). Navedena venetijska mesta so rastle in pridobivala na pomenu zaradi Teoderikovega favoriziranja.⁴ Kot eno od središč v rasti med gotsko dobo se kaže tudi Vicetija (*Vicetia*; današnja Vicenza).⁵ Vojaške delavnice so se nahajale v Veroni, Konkordiji (*Concordia*; današnja Concordia) in Ticinu. Prav tako na vojaške prioritete pri

¹ Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 426–442; Carile, *Il »Bellum gothicum«*, str. 148–150, 166–177.

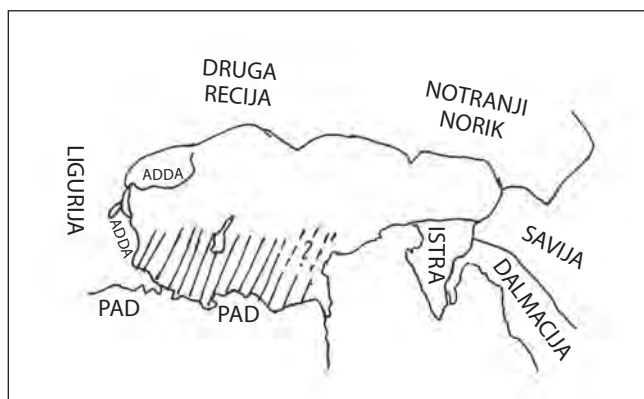
² Procopius, *BG* 4 (8), c. 24, 6 in 8; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 434.

³ Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 60–61 in 376; Azzara, *Venetiae*, str. 13–14 in 23; Baratta, Fraccaro, Visintin, *Atlante storico* 1, str. 24, zemljevid levo spodaj.

⁴ Sotinel, *Identité civique et christianisme*, str. 247–248. O njihovem vojaškem pomenu gl.: Carile, *Il »Bellum Gothicum«*, str. 165–166. Latinska imena venetijskih krajev, mest in prometnic, ki so uporabljena v besedilu, so, če ni navedeno drugače, citirana po: Baratta, Fraccaro, Visintin, *Atlante storico* 1, str. 16.

⁵ Azzara, *Venetiae*, str. 49–50.

Obseg gotskega dela Venetije po letu 547 glede na celotno velikost province. Pripadnost črtkano označenega območja je vprašljiva (avtor: M. Fon).

naselitvi kaže naselitev v postojankah nekdanjega rimskega alpskega obrambnega sistema (*tractus Italiae circa Alpes*), ki je ščitil državo pred nevarnostjo s severa.⁶

V nadaljevanju bomo pri pomembnejših mestih izpostavili le tiste vidike, ki so potrebni za nadaljnje razumevanje prispevka. Verona je tedaj dobila novo obzidje. Samo mesto je stalo na okljuku Adiže na njenem desnem bregu, na nasprotni strani pa se je na griču nahajala mestna utrdba.⁷ Podobno mestno utrdbo, kamor so se zatekli branilci, ko je mesto padlo, sta morala imeti tudi Briksija na utrjenem griču nad severnim delom mesta in Bergomum,⁸ ki je bil v času gotske oblasti utrjeno mesto z nalogo varovanja Ticina in Mediolana (*Mediolanum*; današnji Milano) v sosednji Liguriji.⁹

Trident, ki je stal na pomembni strateški točki in križišču cest, je nadzoroval dolino Adiže in sosednje doline.¹⁰ Po Teoderikovem ukazu iz leta 507/511 so domači Romani in Goti na nasprotnem, tj. desnem, bregu zgradili *castellum Verruca* na kraju Doss Trento. Za del stroke je to le utrjeni refugij, za del pa kraj z gotsko posadko, eno od tistih, ki so imele nalogo varovanja zapore na območju zahodnih in osrednjih Alp.¹¹

V Tridentu je bilo križišče dveh pomembnih cest. Cesta, ki je šla iz Verone navzgor ob Adiži, se je namreč tu priključila cesti, imenovani *via Claudia Augusta*. Ta je skupaj z mrežo cest, ki so bile vezane nanjo, pokrivala zgornje porečje Adiže, Piave in Brente, preko prelazov pa je segala še v zgornje doline Inna, Drave, Zilje in Tilmenta. Upravno-ozemeljsko je to cestno omrežje prepredalo in medsebojno povezovalo dele Venetije (in Istre), Sredozemskega Norika (*Noricum Mediterraneum*)¹²

⁶ Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 377; Carile, *Il »Bellum gothicum«*, str. 157–166.

⁷ Azzara, *Venetiae*, str. 53–54; Settia, *Le fortificazioni dei Goti*, str. 123–125.

⁸ Settia, *Le fortificazioni dei Goti*, str. 123–125; Panazza, Brogiolo, *Ricerche su Brescia*, str. 17.

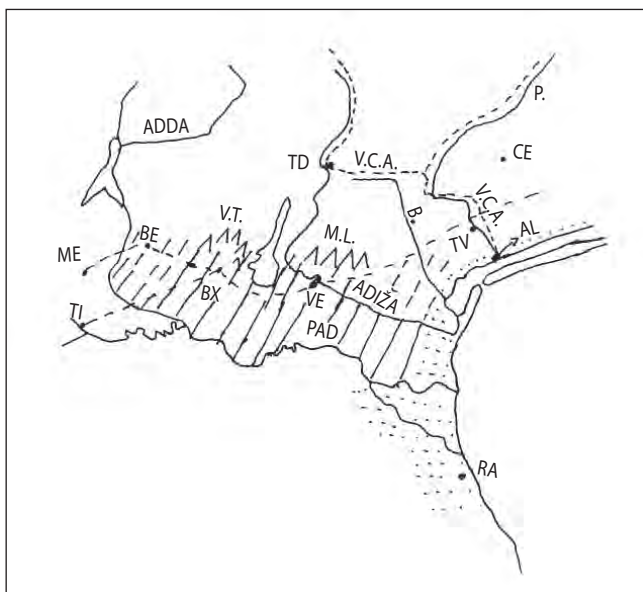
⁹ Belotti, *Storia di Bergamo*, str. 259; Carile, *Il »Bellum Gothicum«*, str. 158.

¹⁰ Azzara, *Venetiae*, str. 56.

¹¹ Var. 3, 48. Za *Verruco* kot refugij gl.: Bierbrauer, *Castra und Höhensiedlungen*, str. 645–647 in 686. Za *Verruco* kot del gotskih alpskih zapor gl.: Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 390 in str. 390, op. 75. Del stroke, predvsem italijanske, postavlja *castellum Verruca* na lokacijo Fragsberg pri Meranu. Gl. npr.: Azzara, *Venetiae*, str. 56. Vloga utrdbe v zapori in vloga refugija se ne izključujeta povsem, saj je utrdba lahko v primeru nevarnosti še vedno sprejemala okoliško prebivalstvo, ki je tu iskalo zatočišče, pa tudi refugij je lahko imel trdnjavski del s stalno posadko.

¹² Sredozemski Norik je pokrival področje zgornjih porečij Drave in Mure, na svojem jugovzhodu pa tudi porečji Savinje in Sotle. Gl.: Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 63–64.

Podrobnejši prikaz gotskega dela Venetije po letu 547. Razlaga kratic: TI = Ticinum (Pavia), ME = Mediolanum (Milano), BE = Bergomum (Bergamo), BX = Briksija (Brescia), VE = Verona, TD = Tridentum (Trident), TV = Travizij (Treviso), AL = Altinum (Altino), CE = Cene-ta (Vittorio Veneto), RA = Ravenna (Ravenna), P. = Piava, B. = Brenta, V.C.A. = via Claudia Augusta, V.T. = Val Trompia, M.L. = Monti Lessini. Pripadnost črtkano označenega območja je vprašljiva (avtor: M. Fon).

in Druge Recije (*Raetia Secunda, Raetia II*)¹³ ter seveda preko njih omogočalo tudi povezave na dolge razdalje. Via Claudia Augusta se je začela v Altinu (*Altinum*; današnji Altino) in sledila Piavi, ki je tedaj v spodnjem toku tekla zahodneje, do Feltrije (*Feltria*; današnje Feltre), do koder je po odseku, ki je deloma potekal ob zgornji Brenti, prišla do Tridenta. Od tu se je nadaljevala proti Drugi Reciji. Pri Boznu se je od nje odcepila cesta proti Brennerju, od katere se je malo po Brixnu ločila cesta proti Aguntu (*Aguntum*; današnji Dölsach pri Lienzu) ob zgornji Dravi v Sredozemskem Noriku.¹⁴ Sama *via Claudia Augusta* se je nadaljevala proti prelazu Resia/Reschenpass in preko njega v dolino Inna. V Feltriji se je od nje odcepila cesta, ki je preko Belluna (*Bellunum*; današnji Belluno) vodila na Toplaško polje, kjer se je priključila cesti Brixen–Agunt.¹⁵ Iz ceste Feltrija–Toplaško polje se je odcepila še cesta, ki je ob Piavi vodila v zgornjo dolino Tilmonta.¹⁶

Tarvizij je postal eno od gotskih oporišč zaradi svoje strateške lege med pomembnimi prometnicami. Ležal je namreč v štirikotniku, katerega stranice so tvorile najpomembnejše ceste severovzhodne Italije.¹⁷ Vzhodno stranico je tvorila že omenjena *via Claudia Augusta*. Južna stranica – Anijska cesta (*via Annia*) je kot nadaljevanje Popilijske ceste (*via Popillia*), ki je prihajala iz Ravene, vodila od Patavija (*Patavium*; današnja Padova) preko Altina in Konkordije do Akvileje (*Aquileia*). Med slednjima se je pokrivala s Postumijsko cesto (*via Postumia*), ki je kot severna stranica prihajala iz Genue (*Genua*; današnja Genova) preko Verone. V Veroni se je od nje odcepila cesta, ki je preko Briksije in Bergama vodila v Mediolanum. Cesta

¹³ Druga Recija je obsegala ozemlje med Innom, Donavo in Illerjem. Na jugu je pokrivala del današnjega Zgornjega Poadižja. Gl.: Gassner, Jilek, Ladstätter, *Am Rande des Reiches*, str. 298; Wolfram, *Grenzen und Räume*, str. 24 in zemljevid na str. 25.

¹⁴ Winkler, *Die römischen Straßen und Meilensteine*, str. 29.

¹⁵ *Storia di Venezia* 1, zemljevid na str. 193; Baratta, Fraccaro, Visintin, *Atlante storico* 1, str. 16; Corbanese, *Il Friuli, Trieste e l'Istria*, zemljevid na str. 79.

¹⁶ Bierbrauer, *Friaul im 5. – 8. Jahrhundert*, str. 305, zemljevid.

¹⁷ Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 94.

je povezovala tudi Briksijo in Ticinum. Zahodna stranica je bila povezovalna cesta med Patavijem in Vicetijo.¹⁸

Trident in Tarvizij sta bila pomembna še zaradi državnih vojaških skladišč.¹⁹ Poleg tega so se v Akvileji, Konkordiji in Forumu Iulii (*Forum Iulii*; današnji Čedad) nahajala skladišča žita, zbranega z anono (*annona*).²⁰ Ob navedenih mestih so bila po Kozmografiji Anonimnega Ravenčana v Venetiji še druga civilna ali vojaška središča, ki jih slednji skupaj s prejšnjimi naziva *civitas* oziroma *civitates* (tj. mesto oziroma mesta) ne glede na njihov status ali stvarno stanje.²¹

Franki so med prvo fazo gotske vojne (535–540) postali neposredni sosedje severne Italije, potem ko je z njimi gotski kralj Vitigis na prelomu let 536/7 sklenil pogodbo, da bi si zavaroval hrbet. Z njo jim je prepustil gotski del Galije, oblast nad delom Alamanov, ki so bili podvrženi Gotom, obe Reciji in oba Norika ter jim plačal 2000 funtov zlata.²² Goti so tako pridobili zelo neugodnega zaveznika, s katerim je Bizanc že leta 535 sklenil protigotsko zavezništvo in ki je hotel predvsem uveljaviti svoje interese na račun Gotov in Bizantincev.²³ Prvi del gotske vojne se je zaključil maja leta 540 z gotsko kapitulacijo, bizantinskim vkorakanjem v Raveno in zajetjem gotskega kralja Vitigisa z dvorom. A bizantinska zmaga je imela pomanjkljivost. Italija nad Padom je bila namreč le v majhni meri zasedena²⁴ in med tamkajšnjimi Goti je še vedno tlelo jedro odpora.²⁵

Tu se je tudi začel protibizantinski upor, iz katerega je na ozemlju Venetije in Ligurije izšla nova gotska država. Po kratkotrajnih vladah Ildibada, ki je že leta 540 z zmago nad bizantinskim poveljnikom Vitalijem pri Tarviziju oblast Bizanca nad Padom omejil na obalni pas,²⁶ in Erarika je konec leta 541 gotski kralj postal sposobni Totila. Ta je z uspešno gotsko protiofenzivo skoraj sesul bizantinsko oblast v Italiji in jo omejil le na nekaj mest in enklav.²⁷

V času največjih gotskih uspehov v srednji in južni Italiji, ko je tam bila večina gotske in bizantinske vojske, je frankovski kralj Teodebert izkoristil tako nastalo vojaško praznino na stranski fronti v severni Italiji in brez večjih bojov zlahka zavzel del Ligurije, Kotijske Alpe ter večino Venetije, s čimer je zavaroval svoje alpske osvojitve v Noriku in Reciji. Tako so Bizantinci in Vzhodni Goti, preveč zaposleni eni z drugimi, da bi se lahko uspešno zoperstavili Frankom, izgubili veliko ozemlja – predvsem seveda Goti.²⁸ To se je najverjetneje zgodilo po Totilovem zavzetju

¹⁸ Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter*, str. 15; *Storia di Venezia* 1, zemljevid na str. 193.

¹⁹ *Var.* 10, 27.

²⁰ Sotinel, *Identité civique et christianisme*, str. 246. Gl. tudi: *Var.* 12, 26.

²¹ *Cosmographia* 4, 30–31 in 5, 14; Settia, *Le fortificazioni dei Goti*, str. 107–110; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 395.

²² Procopius, *BG* 1 (5), 12–13; Wolfram, *Die Goten*, str. 315, 318 in 323; Tate, *Giustiniano*, str. 687.

²³ Procopius, *BG* 1 (5), 5 in 11; Tate, *Giustiniano*, str. 681; Carile, *Il »Bellum Gothicum«*, str. 166–167; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 389.

²⁴ Procopius, *BG* 2 (5), 22; *BG* 2 (5), 28–30; *BG* 3 (7), 1; Fon, *Bizantinci v širšem goriškem prostoru*, str. 277–280.

²⁵ Procopius, *BG* 1 (5)–*BG* 2 (6); Tate, *Giustiniano*, str. 679–721 in 885–888; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 426–432.

²⁶ Procopius, *BG* 3 (7), 1; *PLRE* III A, geslo: Ildibadus, str. 614–615; *PLRE* III B, geslo: Vitalius 1, str. 1380–1381; Wolfram, *Die Goten*, str. 351; Fon, *Bizantinci v širšem goriškem prostoru*, str. 279–280.

²⁷ Procopius, *BG* 2 (6), 30–*BG* 2 (7), 30; Wolfram, *Die Goten*, str. 349–355; Tate, *Giustiniano*, str. 719–721 in 885–903.

²⁸ Procopius, *BG* 3 (7), 33; *BG* 4 (8), 24; Procopius, *Historia arcana*, 18; *Epistolae Austrasicae*, št. 20; Azzara,

Rima 17. decembra leta 546 in neuspehu odposlanstva, ki ga je Totila po tem uspehu poslal k Justinijanu s ponudbo miru. Odposlanstvo je obenem posredovalo tudi Totilove grožnje v primeru zavrnitve – grozil je z represalijami proti Rimu in italjski eliti ter da bo vojne operacije razširil v Ilirik.²⁹ Gotski udar po kopnem v Ilirik, četudi je to lahko bila le prazna grožnja, bi bil mogoč samo iz severovzhodne Italije oziroma preko njenega ozemlja, kar kaže, da je bilo to ozemlje tedaj še nezasedeno.³⁰ Ker je frankovski prodor čez Alpe pozimi malo verjeten, je do njega najverjetneje prišlo spomladi leta 547.³¹

V Venetiji so Franki zavzeli kopensko notranjost, Gotom so ostale močnejše maloštevilne postojanke, Bizantincem pa obalni pas z lagunami³² in tamkajšnje obalne ceste.³³ Totila je nato s Franki za ceno stanja *uti possidetis* v severni Italiji sklenil separatni mir, da bi se lažje boril z Bizantinci.³⁴ Vzhodnim Gotom so hude izgube matičnega ozemlja v Venetiji kljub vsemu prijale, saj so imeli tako v severni Italiji zaščiten hrbet in se jim ni bilo treba bati, da bi jih Bizantinci napadli po kopnem iz Dalmacije preko Istre.³⁵ Prva je bila v bizantinskih rokah že od leta 537, druga pa od leta 539.³⁶

Frankovsko ozemlje v obalnem zaledju z glavnim oporiščem v Ceneti (*Ceneta/Ceneda*;³⁷ današnji Vittorio Veneto), ki je bila strateškega pomena zaradi vpadne poti s severa vzdolž Piave,³⁸ in z utrdбами s frankovsko posadko je bilo vrinjeno med ozemlje pod bizantinskim nadzorom v Istri in ozemlje pod gotskim nadzorom v zahodni Venetiji. To potrjuje Narzesova prošnja frankovskim poveljnikom za prost prehod čez frankovsko ozemlje med pohodom leta 552 in dogajanje ob tem.³⁹ Frankovska Venetija, kot se nam tu zarisuje, se je v severnem delu province v večini pokrivala z ozemljem Klavdijsko-Avgustovske ceste⁴⁰ in mrežo nanjo posredno vezanih cest in kaže, da so frankovski osvajalci prišli prav po teh prometnicah. Pri tem se postavlja vprašanje, zakaj Franki niso zavzeli celotne Venetije z Verono vred. Zdi se, kot da so se Franki izognili močnim gotskim središčem, kot je bila npr. utrjena Verona, in da niso izkoristili samo tamkajšnje vojaške praznine, ampak tudi,

Venetiae, str. 60–61; Fon, *Bizantinci v širšem goriškem prostoru*, str. 280 in 284; Wolfram, *Die Goten*, str. 354.

²⁹ Procopius, *BG* 3 (7), 20 in 21; Tate, *Giustiniano*, str. 899.

³⁰ Da je tu Totila v primeru resnega namena mislil predvsem na kopensko operacijo, kaže predvsem to, da je prva znana dejavnost gotske vojne mornarice v drugem delu gotske vojne v Jadranu zabeležena šele za leto 549. Gl.: Procopius, *BG* 3 (7), 35; Wolfram, *Die Goten*, str. 305 in 356.

³¹ Za datacije od leta 545 do leta 547/548, ki jih navajajo drugi avtorji, gl. npr.: Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 434 (v letih 546/547); in Krahwinkler, *Friaul im Frühmittelalter*, str. 23 (leta 545/546); Wolfram, *Die Goten*, str. 354 (leta 546); Carile, *Il »Bellum Gothicum«*, str. 149, op. 6 (v letih 540–547) in str. 175 (leta 540 oziroma v letih 548–552).

³² Procopius, *BG* 4 (8), 24 in 26; Carile, *Il »Bellum Gothicum«*, str. 159 in 175.

³³ Procopius, *BG* 3 (7), 39; Carile, *Il »Bellum Gothicum«*, str. 173.

³⁴ Procopius, *BG* 4 (8), 24; Azzara, *Venetiae*, str. 61.

³⁵ Wolfram, *Die Goten*, str. 355.

³⁶ Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 430–431 in str. 430, op. 231.

³⁷ Obliko »Ceneda« navaja *Cosmographia* 4, 30.

³⁸ Agathias, *Historiarum* 2, 3; Carile, *Il »Bellum Gothicum«*, str. 159 in 175–177; Villa, *Nuovi dati archeologici*, str. 832, op. 16.

³⁹ Procopius, *BG* 4 (8), 26; *BG* 4 (8), 33. Gl. tudi: Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 333–334.

⁴⁰ Ime ceste *via Claudia Augusta* sem poslovenil v uporabljeno obliko zaradi lažjega sklanjanja (op. avtorja).

da so zavzeli ozemlje, ki ga je bilo lažje zavzeti – torej tistega brez močnejših gotskih središč.

O velikosti ozemlja, ki je ostalo v Venetiji v gotskih rokah, Prokopij, kot že rečeno, le lakonično sporoča, da so Goti tam obdržali le malo mest oziroma utrdb.⁴¹ Prav tako zelo splošen je tudi Agatija, ko za čas tik po koncu gotske vojne poroča, da se je ena od skupin poraženih Gotov, ki jih je Narzes po sporazumu po zadnji bitki vojne na gori *Mons Lactarius* (30.? oktober 552) pri današnjem Neaplju odpustil domov, vrnila v utrjena mesta in utrdbe v Venetiji.⁴² Eno od pisem papeža Pelagija I. iz leta 559, v delu, ki se nanaša na dogodke med vojno leta 552, prinaša pasus, po katerem je gotski kralj Totila tedaj posedoval Istro in Venetijo, kar pa je pretiravanje in nasprotuje dejanskemu stanju na terenu⁴³ in torej za nas nima vrednosti.

Med tistimi mesti oziroma utrdbami, ki so ostala Gotom med gotsko vojno po frankovski zasedbi večine Venetije, se kot najpomembnejše po navadi v strokovni literaturi identificira z Verono, Tarvizijem in Tridentom.⁴⁴ A Prokopij poimensko v gotski posesti po frankovskih osvojitvah navaja le Verono.⁴⁵ Proti pripadnosti Tridenta Gotom govori poleg molka virov še nekaj argumentov. S svojo strateško lego je nadzoroval dolino Adiže, Klavdijsko-Avgustovsko cesto in križišče na njej. Ker se Klavdijsko-Avgustovska cesta kaže kot ena od cest, po kateri so Franki vkorakali v Venetijo, so ti Trident prav zaradi navedenega zelo verjetno tudi zasedli in obdržali. Tudi frankovski poseg, ki je poleti leta 552 preprečil, da bi se Goti v Veroni vdali Bizantincem, kaže, da so v rokah imeli dolino Adiže in torej tudi Trident, ker bi bila taka poteza v nasprotnem primeru nesmiselna.⁴⁶ Za frankovsko oblast v dolini Adiže govori tudi pot vojske alamanskih bratov Butilina in Levtarija, ki sta bila podrejena Frankom, po njej, ko sta leta 553 vdrla v Italijo.⁴⁷ Na vprašanje gotske oblasti nad Tarvizijem bomo odgovorili v nadaljevanju v delu, ki govori o poteku vzhodne meje ozemlja pod gotskim nadzorom. Beseda meja je tu mišljena zelo splošno. Bila je lahko zelo natančno opredeljena, če je potekala po kateri od velikih severnoitalijanskih rek, ali pa približna, če se jo razume kot pas nikogaršnjega ozemlja.

Kot drugo poimensko znano venetijsko mesto pod gotsko oblastjo viri navajajo Briksijo, a šele za čas precej po gotski vojni, ko so jo leta 561/563 Bizantinci v okviru pacifikacije severne Italije zavzeli skupaj z Verono in tako zatrli zadnji oporišči gotskega odpora.⁴⁸ Gotski Verona in Briksija (razen če v obravnavanem vojnem obdobju ni doživela frankovske zasedbe) ter *via Claudia Augusta* s Tridentom nam nudijo

⁴¹ Procopius, *BG* 4 (8), 24, 6. Beseda »πόλισμα«, v množini »πολίσματα«, ki jo je uporabil Prokopij, lahko pomeni utrdbo, mestece ali mesto (op. pisca).

⁴² Agathias, *Historiarum* 1, 1; Procopius, *BG* 4 (8), 34–35. Za datacijo bitke gl.: *PLRE III B*, geslo: Theia, str. 1224. Carile (*Il »Bellum Gothicum«*, str. 176) datira bitko v čas od julija do avgusta leta 552.

⁴³ Pelagius I, *Epistulae*, št. 52; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 437.

⁴⁴ Gl. npr.: Azzara, *Venetiae*, str. 61. Drugače meni Pavan (*Dall'Adriatico*, str. 294), ki oblast nad Tridentom pripisuje Frankom.

⁴⁵ Procopius, *BG* 4 (8), 26 in 33.

⁴⁶ Procopius, *BG* 4 (8), 33, 3–5; Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 294.

⁴⁷ Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 295. O Butilinu in Levtariju gl.: *PLRE III A*, geslo: Butilinus 1, str. 253–254; *PLRE III B*, geslo: Leutharius 1, str. 789–790.

⁴⁸ Theophanes, *Chronographia*, AM 6055; Tate, *Giustiniano*, str. 916–917; Carile, *Il »Bellum Gothicum«*, str. 148 in 176–177.

vsaj približne točke, med katerimi lahko iščemo severno mejo gotskega ozemlja v Venetiji. Neposredna okolica Verone in Briksije je vsekakor pripadala Gotom. Ob upoštevanju njune zemljepisne lege – Briksija namreč leži na stiku Padske nižine in pobočja predalpskega sveta ter ob izteku Trompijske doline (Val Trompia) v nižino,⁴⁹ Verona pa stoji ob vznožju južnih odrastkov Lessinskih gor (Monti Lessini)⁵⁰ – bi lahko rekli, da so navedena zemljepisna območja tvorila severno zaledje teh dveh mest, ki je še bilo v gotskih rokah.

Zelo verjetna frankovska oblast nad Tridentom in Klavdijsko-Avgustovsko cesto sicer s frankovske strani precej zoži vmesno območje med ozemljem, ki je po našem védenju zagotovo ali pa vsaj zelo verjetno pripadalo Gotom ali Frankom. O tem, kaj je kdo v tem alpskem in predalpskem svetu zasedel oziroma obdržal, pa so v marsičem odločale zemljepisna lega posameznih dolin in gorske verige, ki so jih ločevale. Tako so, upoštevajoč zemljepisno stanje na terenu, npr. Frankom pripadale vse stranske doline ob zgornji Brenti – vse to ob predpostavki, da je bila *via Claudia Augusta* v njihovi oblasti – Gotom pa vsaj zahodni del južnih pobočij Lessinskih gora nad Verono.

Nekaj namigov, kako globoko na gotskem ozemlju je ležala Verona, nudi Prokopijevo zgoščeno poročilo o že omenjenem neuspelem bizantinskem obleganju. Bizantinski poveljnik Valerijan je namreč poleti leta 552 prišel pred Verono, da bi jo oblegal. Posadka se je tega ustrašila in se je začela pogajati o predaji. Franki, ki so držali trdnjave v Venetiji, so za to izvedeli in napeli vse sile, da so bizantinsko vojsko prisilili k umiku.⁵¹ Iz povedanega lahko razberemo, da Verona ni stala v neposredno ob meji ali pa zelo blizu meje s frankovskim delom province Frankom na očeh, sicer bi Franki takoj izvedeli, kaj se dogaja, in bi se tudi takoj odzvali.

Pri določanju poteka zahodne meje gotskega dela Venetije je treba upoštevati stanje v sosednji Liguriji. Franki so tu zasedli le nekatere trdnjave,⁵² medtem ko so Goti med drugim obdržali Ticinum z okoliškimi kraji. Mesto je kot njihova tretja prestolnica po rangi ostalo močno gotsko središče⁵³ in je prehitelo tudi drugo rangirano Verono. Ker je Ticinum ležal relativno blizu ligursko-venetijske mejne reke Adde in ker je imel neposredno cesto povezavo z Briksijo, je možno, da je bilo vmesno ozemlje del strnjene gotskega teritorija in da je tako Adda vsaj v spodnjem toku predstavljala zahodno mejo gotskega dela Venetije.

Južna meja gotskega dela Venetije je bila v času po frankovskih osvojitvah v severni Italiji še vedno njena provincialna meja na Padu z izjemo območja ob njegovem izlivu, ki je bil del obale pod oblastjo Bizanca. To je bila skoraj izključno notranja meja v gotski državi z izjemo predela ob spodnjem toku reke, kjer je zaradi bizantinskih posadk v Raveni in njeni okolici⁵⁴ predstavljal tudi zunanjo mejo gotskega ozemlja. Njena dolžina se je na račun notranje meje podaljšala ob koncu

⁴⁹ *Grande dizionario enciclopedico UTET* 3, geslo: Brescia, str. 697.

⁵⁰ *Grande dizionario enciclopedico UTET* 20, geslo: Verona, str. 882.

⁵¹ Procopius, *BG* 4 (8), 33, 3–5.

⁵² Procopius, *BG* 4 (8), 24, 6.

⁵³ Procopius, *BG* 4 (8), 33–35; Mor, *Pavia capitale*, str. 19 in 26. Ticinum je bil očitno dovolj varen, da so ga kot takega razumeli tudi Goti, sicer Totila tam ne bi shranil dela denarja iz gotskega državnega zaklada. Gl.: Procopius, *BG* 4 (8), 33, 7.

⁵⁴ Procopius, *BG* 4 (8), 28, 1.

vojne. Tedaj je po ukazu Narzesa, vrhovnega poveljnika bizantinskih sil v Italiji, ob Padu s svojimi enotami stražil bizantinski poveljnik Valerijan.⁵⁵ Goti so namreč pred tem, konec junija ali v začetku julija leta 552, v bitki proti Narzesu pri kraju *Busta Gallorum* v srednji Italiji utrpeli odločilni poraz v gotski vojni. V bitki je padel tudi njihov kralj Totila,⁵⁶ ki ga je po izvolitvi nasledil Teja. Novi kralj je začel v Ticinu zbirati preostale gotske sile in namen Valerijanovega straženja ob Padu je bil prav preperečiti to zbiranje.⁵⁷

Po drugi strani pa je bizantinsko straženje lahko pomenilo tudi zgolj nadzor na strateškem območju, kar so obrežje Pada in prehodi čezenj nedvomno bili, in ne tudi dejanske zasedbe (vsega) ozemlja ob južnem bregu reke. Na možnost, da gre pri tem dogodku za vojaško operacijo na nasprotnikovem terenu, katere namen je bil zgolj izvajanje nadzora ob Padu, kažeta dve Valerijanovi vojaški operaciji, ki sta se odvili v neposredni časovni bližini navedene. Prva se je odvila malo preden je Valerijan prejel ukaz, da mora stražiti ob Padu. To je njegov že omenjeni poskus obleganja Verone, ki je potekal globoko na gotskem ozemlju. Ker je bil neuspešen, se je Valerijan pač umaknil na ozemlje v bizantinskih rokah pod Padom. Druga operacija pade v čas po prenehanju straženja ob Padu. Njegovo obrežje je Valerijan prenehal stražiti in se je premaknil v srednjo Italijo, kjer je zavzel Petro Pertuso (*Petra Pertusa*). Ker pa se je Valerijan umaknil od Pada, še preden je Teja z zbranimi silami odšel iz severne Italije proti južni, to samo potrjuje, da je bilo straženje z namenom preprečevanja gotskega zbiranja glavni namen operacije ob Padu.⁵⁸

Za ozemlje, kjer je potekala vzhodna meja gotskega območja v Venetiji, resda obstaja več virov kot za njen do sedaj opisan potek, a ti kljub temu ne omogočajo njene natančnejše določitve. Dogajanje ob Narzesovem pohodu od Salone v Dalmaciji do Ravene leta 552 kaže, da se je vzhodni del gotskega ozemlja v Venetiji, če vzamemo Verono za orientacijsko točko, razprostiral južno od Verone do Pada, jugovzhodno proti bizantinski obali Venetije in proti vzhodu do neke nam neznane razmejitvene črte s Franki. Glede na teritorialno razdelitev severovzhodne Italije med udeležence v vojni je bilo to ozemlje s treh strani obdano z ozemlji gotskih nasprotnikov. Obdano je bilo s frankovskim delom Venetije in ozemljem v bizantinskih rokah. To sta sestavljala bizantinska obala te province, ki pa je bila težko prehodna zaradi izlivov številnih rek,⁵⁹ in, kot smo že videli, bizantinsko ozemlje na drugi strani spodnjega Pada okoli Ravene v sosednji provinci. Takšnega opisa stanja na terenu sicer viri neposredno ne navajajo, ampak se ga da »sestaviti« iz posameznih odlomkov pri Prokopiju in Agatiju, ki so bili uporabljeni v tej raziskavi.

Obstoj vmesnega gotskega ozemlja potrjujejo tako Narzesov namen, da bi s svojo vojsko z dovoljenjem Frankov najprej prečkal po kopenski notranjosti njihov del Venetije in nato preko vmesnega gotskega ozemlja prišel do Ravene,⁶⁰ kakor tudi gotske priprave na obrambo pred njim. Priprave so imele svoj smisel prav zaradi obstoja gotskega ozemlja, ki se je razprostiralo od Verone proti morju do bizantin-

⁵⁵ Procopius, BG 4 (8), 33, 6–8.

⁵⁶ Procopius, BG 4 (8), 32; Wolfram, *Die Goten*, str. 359.

⁵⁷ Procopius, BG 4 (8), 33, 6–8.

⁵⁸ Procopius, BG 4 (8), 33–35.

⁵⁹ O obali v bizantinskih rokah in njeni težki prehodnosti gl.: Procopius, BG 4 (8), 26, 23 in 25.

⁶⁰ Procopius, BG 4 (8), 26, 18 in 20.

ske obale in ki ga je moral, upoštevajoč cestno mrežo,⁶¹ prečkati Narzes. Goti so pod poveljstvom Teja, ki ga je Totila postavil za poveljnika v Veroni z nalogo preprečiti oziroma kolikor je le mogoče preprečevati prehod sovražnika, prekinili ceste, po katerih bi morala bizantinska vojska. Pokrajino ob Padu je Teja spremenil v območje jarkov in neprehodnih močvirij, sam pa je z vojsko stražil cesto.⁶² Tudi Narzesova odločitev po frankovski zavrnitvi njegove prošnje za prost prehod in po prejetju vesti o gotski zapori, da se po nasvetu podrejenega poveljnika Joanesa s pohodom vzdolž obale v bizantinskih rokah izogne gotskim in frankovskim položajem v zaledju, samo potrjuje opisano stanje.⁶³

Namig o velikosti tega dela gotskega ozemlja daje po Prokopiju sumarno sporočeno dogajanje pred že omenjenim neuspelim Valerijanovim zavzetjem Verone, ki daje upravičen vtis zelo hitrega dogajanja, saj se je vse zgodilo v kratkem času med bitko pri Busti Gallorum in izvolitvijo Teje za gotskega kralja.⁶⁴ Po zmagi nad Totilo pri Busti Gallorum sta Valerijan in njegov nečak Damijan s svojimi četami do meje s Panonijo spremila langobardski kontingent, ki se je boril v bizantinski vojski in ki ga je Narzes odpustil zaradi divjanja nad civilisti po bitki. Valerijan je nato šel v zahodno Venetijo, kjer je nameraval oblegati Verono.⁶⁵ Pri tem hitrem Valerijanovem premikanju Prokopij nikoli ne omenja Frankov, ki bi ga kakor koli ovirali vse do posega, s katerim so preprečili vdajo Verone. Zdi se, kot da Valerijanovega početja niso opazili, vse dokler se gotska veronska posadka ni bila pripravljena vdati. Šele tedaj so, potem ko so to izvedeli, posredovali.⁶⁶

Dobimo občutek, kot da je šel Valerijan po najkrajši poti od meje s Panonijo do Verone brez kakršnih koli ovinkov. Taka hitra in kratka pot, ne da bi naletel na Franke, je bila mogoča le, če je kje v Venetiji upoštevajoč njeno razdelitev med udeležence v vojni šel povprek od bizantinske obale naravnost proti Veroni čez gotsko ozemlje. To pa okoli Verone ni bilo majhno.

Pri tem se postavlja vprašanje, na katerega ni mogoče dati odgovora, kje in kako je potekala tukajšnja gotsko-frankovska razmejitev. Morda je ta predvsem po beneški ravnini potekala po kateri od večjih oziroma velikih rek, ki jo prečkajo. Reke so namreč najbolj naravna razmejitev, na katero se lahko naslonijo sprte strani. Če nadaljujemo z začetim razmišljanjem, se kot najbolj vzhodna možna reka pokaže Piava, ki je prva velika reka zahodno od frankovskega oporišča v Ceneti.⁶⁷ Območje zgornje Piave in Cenete je bilo namreč strateškega pomena zaradi vpadnih poti s severa.⁶⁸

Redki znani dogodki iz let po gotski vojni tudi zaradi večletne časovne razlike, pomanjkljivih virov in sprememb ozemeljskega stanja v Venetiji, do katerih je prišlo v vmesnem času, ne omogočajo zanesljivih retrogradnih sklepov o ozemeljski razdelitvi med vojno. Že leta 556 so namreč Bizantinci v severni Italiji zavzeli najbolj

⁶¹ Baratta, Fraccaro, Visintin, *Atlante storico* 1, str. 16.

⁶² Procopius, *BG* 4 (8), 26, 21–22.

⁶³ Procopius, *BG* 4 (8), 26, 19–21 in 25.

⁶⁴ Procopius, *BG* 4 (8), 33, 2–6.

⁶⁵ Procopius, *BG* 4 (8), 32; *BG* 4 (8), 33, 1–3; Fon, *Bizantinci v širšem goriškem prostoru*, str. 297.

⁶⁶ Procopius, *BG* 4 (8), 33, 2–5.

⁶⁷ O legi Cenete glede na Piavo gl.: Baratta, Fraccaro, Visintin, *Atlante storico* 1, str. 16. Glej še op. 38.

⁶⁸ Gl. opis cestne mreže in op. 38.

izpostavljena frankovska oporišča.⁶⁹ Dokončno je Narzes severno Italijo z zmagami nad Franki in zavzetjem zadnjih središč gotskega odpora (Verona in Briksija) osvojil šele v letih 561/563.⁷⁰ S temi bizantinskimi zmagami je povezan tudi beg altinskega škofa Vitalisa v Aguntum v tedaj frankovskem Noriku, ki svojega sedeža ni zapustil samo zaradi pripadnosti shizmi Treh poglavij, ampak tudi zaradi profrankovske usmerjenosti.⁷¹ Slednja bi lahko kazala, ne na predhodno frankovsko oblast nad Altinom, ampak vsaj na relativno bližino ozemlja pod njihovim nadzorom. Tej domnevi daje nekoliko večjo težo naše zgornje razmišljanje o Piavi kot možni meji frankovskega ozemlja v Venetiji, ker se je ta tedaj skupaj z reko Sile izlivala v Beneško laguno nekoliko vzhodneje od Altina.⁷²

V povezavi z zaključnimi boji za osvojitve Italije se na prvi pogled kot druga možna mejna reka kaže Adiža. Ob prehodu čez reko se je utaboril frankovski poveljnik Aming (*Amingus*) in zavrnil Narzesovo zahtevo po umiku in po spoštovanju premirja, ki je bilo sklenjeno med Bizantinci in Franki. Narzes je namreč bil na pohodu nad upornega gotskega komesa Vidina, ki mu je na pomoč prišel prav Aming.⁷³ Ker je bil Vidin verjetno poveljnik skupine, ki je bila pred tem v bizantinski službi,⁷⁴ je bilo zatrtje njegovega upora bizantinska notranja stvar. Zato je tudi razumljiva Narzesova zahteva, naj se Aming umakne od prehoda čez reko in naj se drži premirja. Obe zahtevi kažeta, da se Aming ni nahajal na frankovskem ozemlju, ampak drugje – najverjetneje na ozemlju, ki ga je nadzoroval uporni Vidin. To in že omenjena lega Verone na obeh straneh Adiže kaže, da Adiža vsaj na teh dveh točkah ni bila mejna reka frankovskega ozemlja v Venetiji. Povedano pa tudi ne daje obljubljenega odgovora o pripadnosti Tarvizija, za katerega zato lahko rečemo le, da je po frankovskih osvojitvah bolj verjetno pripadal Frankom kot pa Gotom.

Tako se nam je v jugozahodni Venetiji izrisalo ozemlje pod gotskim nadzorom, ki je sicer bilo strnjeno, a majhno v primerjavi s celotno provinco, tako da Prokopijeve besede o le nekaj utrdbah, ki so jih obdržali Goti, dejansko ustrezajo stanju po frankovskih osvojitvah v severni Italiji. Ob obstoju gotskega ozemlja v zahodni Venetiji je seveda možno, da so Goti obdržali nekaj teritorija tudi v vzhodnem delu province in v delu Istre (njeno celinsko zaledje).⁷⁵ Zaradi izoliranosti in šibkosti so bili tukajšnji Gotje v nadaljevanju vojne neaktivni.

⁶⁹ Marius Aventicensis, *Chronica*, a. 556, 5. Vir verjetno pretirava, ko govori o bizantinski osvojitvi vseh frankovskih ozemelj v Italiji. To v celoti sprejema Carile (*Il »Bellum Gothicum«*, str. 149 in 177). Za delno osvojitve gl.: *Premiki ljudstev*, str. 114.

⁷⁰ *PLRE III B*, geslo: Narses, str. 923–924.

⁷¹ *HL 2*, 4; Bratož, *Venancij Fortunat*, str. 160–161 in 173; Isti, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 520, 542 in 520, op. 76.

⁷² Baratta, Fraccaro, Visintin, *Atlante storico* 1, str. 16.

⁷³ Menander Protector, *The History*, Frg. 3; *HL 2*, 2.

⁷⁴ Amory, *People and Identity*, str. 192 in 436–437.

⁷⁵ Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 434 in 437.

Kratice

AA	Auctores Antiquissimi
BG	<i>Bellum Gothicum</i>
CFHB	Corpus fontium historiae Byzantinae, Berlin – New York
Epp.	Epistulae
Frg.	Fragment = odlomek
HL	<i>Historia Langobardorum</i> ; gl. Paulus Diaconus
MGH	Monumenta Germaniae Historica, Hannover – Berlin
PLRE	<i>The Prosopography of the Later Roman Empire</i> ; gl. Martindale
UTET	Unione Tipografico-Editrice Torinese
Var.	<i>Variae</i> ; gl. Cassiodorus
ZČ	Zgodovinski časopis
zv.	Zvezek

Viri in literatura**Viri**

Agathias Myrinaeus: *Historiarum libri quinque*, izd. Rudolfus Keydell, CFHB 2. Berlin: Walter de Gruyter et socii, 1967.

Cassiodorus Senator Magnus Aurelius: *Variae*, izd. Theodor Mommsen, MGH AA 12. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1894.

Cosmographia – gl. Ravennatis Anonymi *Cosmographia*.

Epistulae Austrasicae, v: *Epistulae Merowingici et Karolini aevi*, volumen I, izd. W. Gundlach, MGH Epp. 3. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1892, str. 110–153.

Marius Aventicensis: *Chronica* – gl. Marius Episcopus Aventicensis.

Marius Episcopus Aventicensis: *Marii episcopi Aventicensis chronica*, a CCCCLV–DLXXXI, v: *Chronica minora, saec. IV., V., VI., VII.*, volumen II, izd. Theodorus Mommsen, MGH AA 11. Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1894, str. 225–240.

Menander Protector: *The History of Menander the Guardsmen: Introductory Essay, Text, Translation and Historiographical Notes* R. C. Blockley. Liverpool: F. Cairns Publications, 1985.

Paulus Diaconus (Pavel Diakon): *Historia Langobardorum (Zgodovina Langobardov)*; izdali in prevedli: Fran Bradač, Bogo Grafenauer, Kajetan Gantar. Maribor: Obzorja, 1988.

Pelagius I papa: *Epistulae quae supersunt (556–561)*, izdala: P. M. Gassó – C. M. Batlle. Montserrat: Abbatia Montiserrati (Barcelona), 1956.

Procopius: *Historia arcana* – gl. Procopius, *The Anecdota or Secret history*.

Procopius: *The Anecdota or Secret history*; izdal, angleški prevod: H. B. Dewing. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press – London: William Heinemann Ltd., 1998.

Procopius: *History of the Wars V–VIII: Bellum Gothicum 1–4*; izdal, angleški prevod: H. B. Dewing. Cambridge (Massachusetts): Harvard University Press – London: William Heinemann Ltd., 2000.

Ravennatis Anonymi *Cosmographia* et Guidonis *Geografica*; izd. Joseph Schnetz. Itineraria Romana II. Stuttgart: B. G. Teubner, 1990.

Theophanes Confessor: *Chronographia I–II*; recensuit Carolus de Boor. Leipzig: B. G. Teubner, 1883–1885.

Literatura

- Amory, Patrick: *People and Identity in Ostrogothic Italy 489–554*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- Azzara, Claudio: *Venetiae (Determinazione di un'area regionale fra antichità e alto medioevo)*. Treviso: Treviso Fondazione Benetton Studi Ricerche: Canova, 1994.
- Baratta, M., Fraccaro, P., Visintin, L.: *Atlante Storico 1 (Evo antico)*. Novara: Istituto Geografico De Agostini, 1958.
- Belotti, Bortolo: *Storia di Bergamo e dei bergamaschi*. Bergamo: Edizioni Bolis, 1989.
- Bierbrauer, Volker: *Castra und Höhensiedlungen in Südtirol, im Trentino und in Friaul. Höhensiedlungen zwischen Antike und Mittelalter von den Ardennen bis zur Adria* (ur.: Heiko Steuer in Volker Bierbrauer). Berlin – New York: Walter de Gruyter, 2008, str. 643–713.
- Bierbrauer, Volker: *Friaul im 5. – 8. Jahrhundert: siedlungsgeschichtliche Grundlinien aus archäologischer Sicht. Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo – Začetki slovenske etnogeneze I* (ur. Rajko Bratož). Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2000, str. 299–328.
- Bratož, Rajko: *Med Italijo in Ilirikom (slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki)*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovenska akademija znanosti in umetnosti/Academia scientarum et artium Slovenica, Zbirka Zgodovinskega časopisa, 2014.
- Bratož, Rajko: *Venancij Fortunat in shizma Treh poglavij*. ZČ, 55, 2001, št. 2, str. 149–176.
- Carile, Antonio: *Il »Bellum Gothicum« dall'Isonzo a Ravenna*. *Antichità Altoadriatiche*, 13, 1978, str. 147–193.
- Corbanese, G. G.: *Il Friuli, Trieste e l'Istria dalla preistoria alla caduta del patriarcato d'Aquileia – Grande atlante storico-cronologico comparato*. Bologna: Del Bianco Editore, 1983.
- Fon, Miloš: *Bizantinci v širšem goriškem prostoru in v vzhodni Furlaniji do konca gotske vojne*. *Goriški letnik*, 33–34, 2009–2010, 1. zv., str. 259–304.
- Gassner, Verena, Jilek, Sonja, Ladstätter, Sabine: *Am Rande des Reiches (Die Römer in Österreich)*. Wien: Ueberreuter, 2002.
- Grande dizionario enciclopedico UTET 3*. Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1995, geslo: Brescia, str. 697–698.
- Grande dizionario enciclopedico UTET 20*. Torino: Unione Tipografico-Editrice Torinese, 1995, geslo: Verona, str. 882–885.
- Krahwinkler, Harald: *Friaul im Frühmittelalter (Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts)*. Veröffentlichungen des Instituts für österreichische Geschichtsforschung 30. Wien – Köln – Weimar: Böhlau Verlag, 1992.
- Lotter, Friederich, Rajko Bratož, Helmut Castritius: *Premiki ljudstev na območju Vzhodnih Alp in Srednjega Podonavja med antiko in srednjim vekom (375–600)*. Ljubljana: Založba Sophia, 2005.
- Martindale, John Robert: *The Prosopography of the Later Roman Empire III A in III B (A.D. 527–641)*. Cambridge: Cambridge University Press, 1992.
- Mor, Carlo Guido: *Pavia capitale. Atti del IV congresso internazionale di studi sull'alto medioevo: Pavia – Scaldasole – Monza – Bobbio – 10 – 14 settembre 1967*. Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 1969, str. 19–31.
- Panazza, Gaetano, Gian Pietro Brogiolo: *Riceche su Brescia altomedievale 1*. Brescia: Ateneo di Brescia: Accademia di scienze, lettere ed arti, 1988.
- Pavan, Massimilano: *Dall'Adriatico al Danubio*. Padova: Editoriale programma, 1991, str. 83–101.

Premiki ljudstev – gl. Lotter.

Prosopography of the Later Roman Empire: gl. Martindale.

Settia, Aldo A.: Le fortificazioni dei Goti in Italia. *Teoderico il Grande e i Goti in Italia: atti del XIII Congresso internazionale di studi sull'Alto Medioevo*. Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 1993, str. 101–131.

Sotinel, Claire: *Identité civique et christianisme (Aquilée du IIIe au VIe siècle)*. Rome: École française de Rome, 2005.

Storia di Venezia 1: (Origini: età ducale) (ur. Lellia Cracco Ruggini, Massimiliano Pavan (+), Giorgio Cracco, Gherardo Ortalli). Roma: Istituto della enciclopedia Italiana, 1992.

Tate, Georges: *Giustiniano (Il tentativo di rifondazione dell'impero)*. Roma: Salerno Editrice, 2006.

Villa, Luca: Nuovi dati archeologici sui centri fortificati tardoantichi-altomedievali del Friuli. *Paolo Diacono e il Friuli altomedievale (secc. VI–X): atti del XIV congresso di studi sull'alto medioevo*. Spoleto: Centro italiano di studi sull'alto medioevo, 2001, str. 825–861.

Winkler, Gerhard: *Die römischen Straßen und Meilensteine in Noricum – Österreich*. Stuttgart: Gesellschaft für Vor- und Frühgeschichte in Württemberg und Hohenzollern, 1985.

Wolfram, Herwig: *Die Goten (Von den Anfängen bis zur Mitte des sechsten Jahrhundert. Entwurf einer Historischen Ethnographie)*. München: Beck, 1990.

Wolfram, Herwig: *Grenzen und Räume: Geschichte Österreichs vor seiner Entstehung*. Wien: Ueberreuter, 1995.

Povzetek: Po frankovski osvojitvi večine poznoantične province Venetije leta 547 v drugem delu gotske vojne so Goti obdržali le njen manjši del. Z majhnim številom virov, ki so nam na razpolago, smo lahko dali le približen opis obsega tistega dela, ki je ostal Gotom. Na severni strani je meja tekla nad Verono in Brescia, na zahodu je sledila spodnjemu toku Adde, na jugu pa je sledila Padu z izjemo izliva, ki je ostal v bizantinskih rokah. Bizantinski je bil tudi obalni pas Venetije. Za vzhodno mejo lahko damo samo približno domnevo: potekala je vzhodno od Adiže, a ne onkraj Piave.

Riassunto: La conquista franca della maggior parte della provincia tardoantica della Venetia nell'anno 547 (nella seconda parte della guerra gotica) ha lasciato ai Goti una parte piccola della detta provincia. Con le poche fonti a disposizione abbiamo potuto dare soltanto una descrizione approssimativa delle dimensioni della parte rimasta ai Goti. Il confine al lato settentrionale passava sopra Verona e Brescia, a ponente seguiva il corso inferiore dell'Adda, al lato meridionale seguiva il corso del Po (con l'eccezione della sua foce, rimasta nelle mani bizantine). Bizantina era anche la fascia costiera della Venetia. Per il confine orientale possiamo dare soltanto un'ipotesi approssimativa: correva ad est dell'Adige ma non oltre il Piave.

Pridelava in poraba hrane v provinci *Venetia et Histria* v vzhodnogotski dobi

RAJKO BRATOŽ

Izvleček: Prispevek obravnava naslednje vidike prehrane v provinci *Venetia et Histria* v vzhodnogotski dobi: (1) kratek uvod; (2) Izbor literarnih virov o agrarni proizvodnji od poznega 4. do zgodnjega 6. st.; (3) *Venetia et Histria* v času Teoderika in njegovih naslednikov; (4) klimatske motnje v letu 536 in njihove posledice za pridelavo hrane; (5) *Venetia et Histria* v luči zadnjih Kasiodorovih besedil v zbirki *Variae*.

Ključne besede: Teoderik, Kasiodor, prehrana, trgovina, transport, lakote, vojne, naravne nesreče

Food Production and Consumption in the Province *Venetia et Histria* in the Ostrogothic Period

Abstract: The article treats the following topics of alimentation in the province *Venetia et Histria* in the time of the Ostrogoths: (1) brief introduction; (2) selection of literary sources from the late fourth to the early sixth century; (3) *Venetia and Histria* in the time of king Theoderic and his successors; (4) The climatic disturbances in the year 536 and their consequences for the production of food; (5) *Venetia and Histria* in the light of the latest texts in the collection *Variae*.

Key words: Theoderic, Cassiodorus, nourishment, trade, transport, famine, wars, natural disasters

Uvod

Pridelava in distribucija hrane sta spadali med najpomembnejše in najbolj zahtevne naloge vseh političnih tvorb v celotni zgodovini človeštva, saj je njeno pomanjkanje ogrozilo njihov obstoj. Preskrba s hrano in pitno vodo spada med temeljne probleme današnjega sveta. Tej temi je bila posvečena svetovna razstava v Milanu leta 2015. V okviru Evropske unije in posebej v Italiji je ta prireditev spodbudila številne zgodovinske in arheološke raziskave, ki so poglobile poznavanje pridelovanja hrane v vseh zgodovinskih obdobjih.¹

Rimsko cesarstvo je ta vprašanja reševalo s pomočjo poljedelsko najbolj razvitih dežel z velikimi presežki v pridelavi hrane, kot so bile Egipt in province severne Afrike. Na pomen pridelave hrane, zlasti žita oziroma pšenice kot osnovnega živila za najširšo uporabo, kaže Dioklecijanov edikt o cenah, v katerem se nahaja pšenica (*frumentum*) na prvem mestu, na drugem vino, na tretjem olje in na četrtem mesni izdelki.² Zahodno cesarstvo je po delitvi države, po kateri je Egipt prišel v vzhodno državno polovico, ter po izgubi velikega dela španskih in zlasti afriških provinc v prvi tretjini 5. st., postalo odvisno predvsem od italjskih producentov pšenice, kjer so imele zadostno pridelavo hrane ali celo presežke predvsem province *Sicilia*, *Apulia et Calabria*, *Lucania*, *Campania* in *Tuscia*, v sosedstvu pa zlasti galske in panonske province. Kratko oceno agrarne proizvodne posameznih provinc prinaša geografsko-gospodarski spis vzhodnega porekla z naslovom *Expositio totius mundi et gentium* (Opis celotnega sveta in ljudstev) tako imenovanega Juniorja (okrog 360).³ Kasnejša priredba istega spisa z naslovom *Descriptio totius mundi et gentium*, ki je nastala v času gotsko-bizantinske vojne, prinaša za navedene province prav malo novih podatkov.⁴

Teoderikovo kraljestvo Vzhodnih Gotov je kot najpomembnejša nasledstvena država Zahodnega cesarstva podedovalo produkcijske zmogljivosti obeh nekda-

¹ Med pomembnimi novimi prispevki zgodovinske in arheološke stroke naj omenim več kot 2070 strani obsežen zbornik simpozija v Bresciji (1.–6. dec. 2014), ki je izšel v času svetovne razstave: *La civiltà del pane. Storia, tecniche e simboli dal Mediterraneo all'Atlantico* (ur. Gabriele Archetti). Milano-Spoleto, 2015. Konceptualno ožji je zbornik simpozija v Ogleju/Akvileji v maju 2015 z naslovom *L'alimentazione nell'antichità* (ur. Giuseppe Cuscito), *Antichità altoadriatiche* 84, Trieste 2016, 497 str., s prispevki s področja zgodovine, arheologije, umetnostne zgodovine, literarne zgodovine in teologije, ki se nanašajo na ozemlje severovzhodne Italije in severnojadranskih dežel. Pričujoči prispevek je deloma spremenjena slovenska verzija prispevka iz navedenega zbornika (str. 131–158).

² *Edictum Diocletiani et Collegarum de pretiis rerum venalium* 1, 1–35 (*frumentum* in druge vrste žita ter stročnice); 2, 1–19 (*vinum*); 3, 1–12 (*oleum*); 4, 1–50 (*caro*), izd. Giaccherio, vol. I., str. 138–144 (izvirnik); 271–273 (italijanski prevod). Prim. Buonopane, *I cereali nel mondo romano*; Zanon, *Pane e cereali*.

³ *Expositio totius mundi et gentium* 53 (*Calabria ... frumentifera ... abundat in omnibus bonis... Bruttium ... emittit vinum multum et optimum... Lucania regio optima ... omnibus abundans...* [Kalabrija z Apulijo je dežela žita in ima vsega v izobilju... Brutij pridelava velike količine odličnega vina ... Lukanija je odlična pridelovalka, ki ima vsega v izobilju...]); 54 (*Campania ... ipsa sibi sufficiens et cellarium regnanti Romae* [Kampanija pridelava vse, kar potrebuje zase, obenem je shramba vladarskega Rima]); 57 (*Tuscia ... abundans omnibus bonis...* [Toskana ima vsega v izobilju]); 65 (*Multa enim bona Sicilia generat ... in abundantiam ... frumentum* [Sicilija rodi številne dobre pridelke ... v velikih količinah tudi pšenico]). Izd. Rougé, *Commentaire*, SC 124, str. 190; 194; 196; 208). Vir ne opisuje severne Italije, pač pa omenja na tem ozemlju na prvem mestu Akvilejo in na drugem pomembnejši Mediolanum kot sijajni mesti (*ciuitates splendidae*; *Expositio* 56, izd. Rougé, SC 124, str. 196).

⁴ V primerjavi z opisom provinc v *Expositio* prinaša *Descriptio* naslednjo pomembno spremembo: (1) *Campania* se ne omenja kot 'skladišče žita za Rim, vladarico sveta' (*Descriptio* 54, str. 191), ker po pustošenjih v času kralja Totile ni imela več te vloge, prav tako je padel pomen Rima.

njih italjskih diecez (*Italia Annonaria* in *Italia Suburbicaria*) s pomembno agrarno proizvodnjo. V svoj okvir je vključevalo tudi precejšen del Zahodnega Ilirika, kjer je poleg agrarne proizvodnje panonskih provinc (žito, živinoreja, proizvodnja piva)⁵ nastopala kot pomembna proizvajalka hrane provinca Dalmacija (žito, vino, olje, živinoreja in sirarstvo).⁶ Bolj skromna je bila proizvodnja hrane na območju alpskih provinc (*Raetia Prima*, *Noricum mediterraneum*) ter provinc ob zgodnjem toku Donave (*Raetia Secunda*, *Noricum ripense*).⁷

Izbor literarnih virov o agrarni proizvodnji od poznega 4. do zgodnjega 6. st.

V primerjavi s politično, vojaško, upravno in versko zgodovino so podatki o gospodarski zgodovini, posebej o agrarni zgodovini in pridelovanju hrane, v literarnih virih dokaj redki, poleg tega so razpršeni v zelo raznovrstnih besedilih. Dioklecijanov edikt o cenah (301), ki prinaša sliko celotnega cesarstva, ne prinaša poročil s področja agrarne proizvodnje, ki bi bila regionalnega značaja in bi se nanašala na province severnega Jadrana in zaledja. Bolj izstopajoča so posamezna poročila o pridelavi hrane od druge polovice 4. st. do zgodnjega 6. st. v literaturi tedanjega časa. Ta poročila se pojavljajo v prvi vrsti v povezavi z vojaško in politično zgodovino, ponekod prinašajo tudi vpogled v upravno in zlasti socialno zgodovino romanskega prebivalstva v sklepnem obdobju Zahodnega rimskega cesarstva in v času nasledstvenih germanskih kraljestev. Poročila se nanašajo zlasti na naslednja področja:

(a) Oskrba vojske, dvora in pomembnih mest kot velikih porabnikov hrane ter primeri pomanjkanja hrane zaradi različnih političnih in vojaških vzrokov;⁸

⁵ Med provincami Zahodnega Ilirika je največ poročil o rodovitnosti panonskih provinc. Izbor virov: Naj jih navedemo: (1) *Historia Augusta*, *Tyranni triginta* 18 [Ballista], 7–8; (2) *Expositio totius mundi et gentium* 57 (SC 124, str. 196; 309–310); (3) Ammianus Marcellinus, *Res gestae* 29, 6, 6–8; (4) (*Panegyrici Latini* 2 (12), 32, 5; (5) Ambrosius, *Epistulae* 74, 22 (CSEL 82/3, str. 67); (6) Jordanes, *Getica* 141 (MGH AA 5/1, str. 95). Ruggini, *Economia e società*, str. 170–172; Bratož, *La produzione*, str. 132 (s kratko razlago virov). *Expositio totius mundi et gentium* 53 (SC 124, str. 190; dalmatinski sir – *caseum Dalmatenum*); Matijašič, *Gospodarstvo antiške Istre*, str. 335–336: aromatizirano liburnijsko olje). Gl. Škegro, *Gospodarstvo*, str. 190–195; 202–207 (poljedelstvo).

⁶ V času Alarikovega ogrožanja Rima 409 je cesar Honorij, ki je najel vojsko hunskih federatov, poslal v Dalmacijo ukaz, da za njeno oskrbo pripeljejo na območje vojaških operacij v srednji Italiji primerno količino žita ter dajo na razpolago črede drobnice in goveda (Zosimus 5, 50, 1). Velik sloves je uživalo aromatizirano liburnijsko olje (gl. Matijašič, *Gospodarstvo*, str. 335–336). O agrarni proizvodnji v poznoantični Dalmaciji, ki se ne omenja v literarnih virih, pač pa jo osvetljujejo arheološke najdbe, gl. Škegro, *Gospodarstvo*, str. 190–195; 202–207.

⁷ Zosimus 5, 50, 3 (majhna proizvodnja hrane v obeh noriških provincah); Eugippius: *Vita Severini* 3, 3 (uvoz hrane iz Druge Recije v Obrežni Norik v času slabe letine in lakote); 28, 2–5 (uvoz olja kot posebno dragocene jestvine z območja severnega Jadrana, zlasti iz Istre; o tem gl. Matijašič, *Gospodarstvo*, str. 59; Tassaux, *Production et diffusion*, str. 517–528). O agrarni proizvodnji v poznoantičnem Noriku Bratož, *Eugippij, Življenje svetega Severina*, str. 125–132; Bender – Wolff (ur.), *Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft*, str. 267–449. Gassner, Jilek, Ladstätter, *Am Rande des Reiches*, str. 326–327; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, 233–234.

⁸ Med vojaškimi pisci je pomen dobre oskrbe vojske s hrano v poznem 4. st. posebej poudaril Vegetius, *Epitoma rei militaris* 3, 3, 1–7 in 9–10 (izd. Müller, str. 112–115; 279–280): vojska, ki trpi pomanjkanje hrane, ni sposobna bojevanja; lakota vojsko bolj prizadene kot samo bojevanje (*Saepius enim penuria quam pugna consumit exercitum, et ferro saevior fames est...*); avtor je dal vrsto napotkov, kako primerno oskrbeti armado s hrano. Da je lačna vojska nesposobna za boj, je v zgodnjem 6. st. poudaril tudi kralj Teoderik (gl. op. 24). O vprašanju oskrbe s hrano v severni Italiji od zgodnjega 4. st. do srede 5. st. gl. Ruggini, *Economia e società*, str. 152–176 (okrog 35 primerov eno leto ali dve leti trajajočih lakot, s podrobnimi navedbami virov); str.

(b) Škoda, ki so jo kmetijski proizvodnji povzročile skupine barbarov na plenilnih pohodih ali med selitvami. Te skupine so se praviloma preživljale na račun dežel, skozi katere so se premikale. Pri tem so bila zaradi ponavljajočih se plenitev posebej prizadeta območja ob pomembnih cestah, po katerih so se te skupine premikale, kar je odločilno vplivalo na spremembo poselitvenega prostora;⁹

(c) Dodatna preobremenitev pri preskrbi s prehrano je nastopila v tistih provincah (Panonija, Trakija), v katerih so se trajno zadrževale skupine barbarskih federatov. Ti so se ob vojaški službi posvečali živinoreji (posebej konjereji), poljedelstvu pa le v majhni meri (germanska ljudstva) ali v zanemarljivem obsegu (Huni in njim sorodne nomadske skupine). V primerih zamude pri vsakoletnem plačilu vojaške službe so federati ropali tamkajšnje kmečko prebivalstvo. Posamezne barbarske skupine so se spopadale med seboj ne samo zaradi teritorija, temveč tudi zaradi kraje ali zajetja čred živine kot vira prehrane.¹⁰

(č) Posamezna poročila o pridelavi hrane so postavljena v kontekst spopada med krščanstvom in poganstvom, ki je potekal v rimskem senatu po odstranitvi oltarja boginje Viktorije v letu 383. Vodilni poganski intelektualec *Symmachus* je trdil, da je ta skrunitev poganske vere povzročila takojšnjo slabo letino in lakoto v nekaterih delih cesarstva. Milanski škof Ambrozij je na Simahovo trditev odgovoril v pismu cesarju Valentinijanu II. (384), v katerem je zavrnil vse Simahove argumente. Kot vzrok za slabo letino je navedel od leta do leta spremenljive vremenske razmere, obenem pa je poudaril, da je bila istočasno v drugih provincah letina dobra ali celo odlična, zaradi česar naj bi bile posledice lakote v letu 383 zanemarljive. Izpostavil je dejstvo, da je bila v času zapisa, ko kipa Viktorije ni bilo več v senatu, letina izvrstna.¹¹

V nenehnem boju za hrano kot pogoju za preživetje so se nahajali tudi Vzhodni Goti, ki so se kot bizantinski federati poleti 488 pod vodstvom kralja Teoderika napotili iz Druge Mezije (z območja obdonavskega mesta *Novae*, dan. Svištov

536–544 (politični in vojaški dogodki v severni Italiji, zaradi katerih je nastopilo pomanjkanje). O prehrabni oskrbi velikih mest Ausbüttel, *Die Verwaltung*, str. 135–151; 213–215.

⁹ *Panegyrici Latini* 2 (12), 32, 4 (... *urbesque Pannoniae quas inimica dudum populatione vacuaverat* [mesta Panonije, ki so jih [pred letom 380 Goti, Huni in Alani] s sovražno plenitvijo opustošili in izpraznili ...]); Jordanes, *Getica* 155–158 (MGH AA 5/1, str. 98): Goti so pod Alarikom sistematično oplenili skorajda celotno Italijo od Alp do Kampanije in Lukanije; pod vlado njegovega naslednika Ataulfa so s plenitvami *more locustarum* [kot kobilice] povsem uničili še druge dele Italije. Amici, *Nota in merito*; Bratož, *Gotsko zavzetje Rima*, str. 859–860.

¹⁰ Jordanes, *Getica* 273–274 (MGH AA 5/1, str. 128–129): Svebi (kralj Hunimund) so na plenilnem pohodu iz Panonije v Dalmacijo okrog 467 zajeli in odvedli črede živine, ki so bile v lasti Gotov, vendar pa so jih ti na povratku iz Dalmacije premagali, jim odvzeli plen in jih prisilili v podrejeno razmerje. O plenitvah kot obliki preživetja barbarskih ljudstev v pozni antiki izčrpno Hardt, *Gold und Herrschaft*, str. 161–187.

¹¹ Ambrosius, *Epistula* 73, 21 (CSEL 82/3, str. 46): *Kdo je tako neizkušen v življenjskih zadevah, da bi ga lahko spremenljivost letine presenetila? In vendar vemo, da je bila tudi v prejšnjem letu v številnih provincah dobra letina. Kaj naj rečem o galskih provincah, kjer je dobra letina nekaj običajnega. Panonske province so prodajale žito, ki ni bilo posejano (torej starejše rezerve), Druga Recija je zaradi obilnega pridelka predmet nevoščljivosti; provinca, ki je zaradi svoje nerodovitnosti običajno varna pred plenitvami, je tokrat zaradi obilnega pridelka privabila sovražnega plenilca (vdor Jutungov 384; gl. Epist. 30, 8, CSEL 82/1, str. 212), jesenski pridelek pšenice pa je zadoščal za prehrano Ligurije in (obeh?) Venetij. Torej tudi lanska letina zaradi 'bogoskrunstva' (= odstranitev kipa Viktorije) le ni bila povsem uničena, v tem letu, ko je prevladala (krščanska) vera, pa je pridelek izjemno dober. Ali lahko kdo reče, da vinska trta ni dobro obrodila? Zaslužili smo z bogatim pridelkom žita, obenem pa uživamo sadove izjemne trgatve. Gl. Ruggini, *Economia*, str. 114–115; 159–160; 224; 232; 283–285; Liebeschuetz, *Ambrose of Milan*, str. 80–94.*

ob spodnji Donavi) proti Italiji, da bi deželo osvojili, formalno za Bizanc, dejansko pa ustvarili zase – po Panoniji in Trakiji¹² – novo, na ozemlju (nekdanjega) rimskega cesarstva že tretjo domovino. Na dolgo pot proti Italiji – od izhodišča v današnji severni Bolgariji do prehoda čez Sočo, ki je veljal po njihovih predstavah za pravi vstop v Italijo¹³ – se je odpravilo do 100.000 ljudi (od teh okrog 25.000 vojščakov), sama pot pa je znašala po tedanjih cestnih povezavah najmanj 1100 km. Taka množica ljudi je na dolgem pohodu, ki je trajal okrog leto dni, potrebovala velike količine hrane: okrog 85 ton žita na dan,¹⁴ kar je pomenilo v približno leto dolgem pohodu okrog 30.000 ton hrane. Vprašanje preskrbe je bilo še bolj pereče, če upoštevamo, da so morali dnevno oskrbeti s hrano in pitno vodo množico konj in vprežno živino, ki je bila zaradi izjemno velikih naporov dostikrat na robu preživetja.¹⁵ Ker ni bilo mogoče zbrati in prevažati takšne količine hrane, so morali Goti na poti obnavljati svoje zaloge z ropom. Ko so se v poznem poletju 488 podali na pot, so odpeljali na vozovih vso letino žita in mlinske kamne.¹⁶ Pozimi 488/489, ko so po približno 500 km dolgi poti prišli na območje Sirmija in Druge Panonije, so jim zaloge hrane in krme za živino pošle. Začeli so vojno proti Gepidom in se po zmagi nad njimi pri reki Ulki (*Ulca*, dan. Vuka v vzhodni Slavoniji) polastili njihovih bogatih zalog hrane, ki so bile shranjene v skladiščih (*vaga horrea*) in so služile tudi za prehrano prebivalstva mest (zlasti Sirmija) ter plemenske elite. Goti po veliki zmagi niso zasegli samo velikih količin žita, temveč celo izbrane prehranske specialitete, ki so bile dostopne le družbeni eliti.¹⁷ Zaloge, ki so jih pridobili z zmago nad Gepidi, so v Panoniji, kjer so se zadrževali do poletja 489, porabili. Po zaključku žetve v Panoniji so s ponovnim plenjenjem tamkajšnjega prebivalstva obnovili zaloge hrane in se nato podali na pot proti Italiji. Ob prihodu do Soče proti koncu avgusta so bili pred prvim spopadom z Odoakrom že izčrpani in oslabei (*tabes*), tako da so bili potrebni počitka, prav tako je bila počitka in dobre krme potrebna tudi vprežna živina, ki je obnovila svoje moči z izdatno pašo na travnikih ob Soči (*pascua uberrima*). Z naskokom na Odoakrovo vojsko, ki jim je zaprla pot ob prehodu čez Sočo (*Pons Sonti*, dan. Majnice), so si izbojevali pot v Italijo.¹⁸

¹² Cassiodorus, *Variae* 3, 23, 2 (... *ad Sirmiensem Pannoniam, quondam sedem Gothorum* [... v Sirmijsko Panonijo, kjer so nekdanj prebivali Goti]); Jordanes, *Romana* 347–348. Izbor novejšje literature: Wolfram, *Geschichte*, str. 268–279; Ausbüttel, *Theoderich*, str. 25–41; Goltz, *Barbar – König – Tyrann*, str. 278–279; Giardina, Cecconi, Tantillo, *Varie*, vol. II, str. 244.

¹³ Cassiodorus, *Variae* 1, 18, 2 (MGH AA 12, str. 24: ... *ex quo deo propitio Sonti fluenta transmissimus, ubi primum Italiae nos suscepit imperium*... [... odkar smo z božjo pomočjo prekoračili reko Sočo, kjer nas je najprej sprejela italska država]).

¹⁴ Ausbüttel, *Theoderich der Große*, str. 55.

¹⁵ Na to, da je vlečna živina zaradi izčrpanosti lahko poginila, merijo posamezna poročila pri Kasiodoru: *Variae* 3, 50 (beg Alamanov pred Franki na ozemlje Norika: *Alamannorum ... boves ... itineris longinquitate defecti*); *Variae* 5, 10, 3 (pohod skupine Gepidov iz Panonije v južno Galijo: ... *animalia attrita languescunt... incerta est vita eorum qui nimia fatigatione lassantur*).

¹⁶ Ennodius, *Panegyricus dictus Theoderico* 26 (izd. Rohr, str. 214); Deželak Trojar, *Panegirik*, str. 66.

¹⁷ Ennodius, *Panegyricus* 28–34 (Rohr, str. 220–222); Deželak Trojar, *Panegirik*, str. 66–67.

¹⁸ Jordanes, *Getica* 293 (počitek ob prihodu do Soče). Spopad z Odoakrovo vojsko: Ennodius, *Panegyricus* 37 (izd. Rohr, 222: *Adhuc tuorum dexterarum de praecedenti tabe titubabant nec peragebat votivos membrorum imbecillitas* [Desnice tvojih vojščakov so se zaradi predhodne oslabeledosti tresle, šibki udje niso dopuščali, da bi šli v napad, za katerega so se zaobljubili]); Paulus Diaconus, *Historia Romana* 15, 15 (MGH AA 2, str. 214, z omembo *pascua uberrima* ob Soči). O bitki pri Soči 27.–30. avgusta 489 Bratož, *Soča*, str. 40–44.

V luči teh poročil je bila selitev velikega barbarskega ljudstva s pridruženimi deli drugih skupin obenem nenehen boj za pridobitev hrane. Nastop lakote s hkratnim vojaškim porazom bi pomenil za celotno skupino propad, za njene pripadnike pa smrt ali zaslužjenje, le v najboljšem primeru samo popolno podreditev zmagovalcem. Tako usodo je doživelo v razdobju od zadnje tretjine 5. do poznega 6. st. najmanj osem germanskih ljudstev.¹⁹

Venetia et Histria v času Teoderika in njegovih naslednikov

Odloki kralja Teoderika in njegovih naslednikov, ki se nanašajo na provinco *Venetia et Histria*, omogočajo vpogled v agrarno proizvodnjo, oskrbo, kopenski in pomorski promet ter trgovino s hrano. Poleg gospodarske osvetljujejo tudi izbrane vidike upravne in socialne zgodovine. Provinca *Venetia et Histria* je bila po posameznih poročilih iz poznega 4. st. rodovitna dežela z občasnimi presežki v agrarni proizvodnji.²⁰ Morda že v pozni dobi Teoderikove vlade, najkasneje pa ob nastopu Atalarika in Amalasvinte, ko so nastopile v posameznih delih kraljestva posamične spremembe v upravi, je bila razdeljena na dve ločeni provinci. To ni bil prvi primer v zgodovini te province: obstoj dveh Venetij v letu 409 je na podlagi izgubljene zgodovine sodobnika Olimpiodora iz zgodnjega 5. st. omenil okrog leta 500 bizantinski zgodovinar Zosim.²¹ Za čas okrog leta 425 predpostavlja obstoj dveh provinc *Notitia dignitatum Occidentis*.²² V obeh primerih je bilo nosilno ime province *Venetia/Venetiae*, medtem ko se ime Istre pojavlja le izjemoma.

Venetia je bila tudi v vzhodnogotski dobi gospodarsko uspešna dežela, ki je izvažala znatne količine hrane. Ko je okrog 510–511 v več provincah srednje in južne Italije in zlasti v Liguriji nastopilo pomanjkanje, je Teoderik omejil prosti izvoz hrane, tako da so s presežki agrarne proizvodnje v severovzhodni Italiji omilili pomanjkanje v drugih delih kraljestva,²³ obenem pa zadostili potrebam gotске vojske med triletno vojno v Galiji.²⁴

¹⁹ Naj navedemo najbolj znane primere v okvirnem kronološkem zaporedju: Skiri (469 po porazu proti Gotom); Rugijci (487/488 po porazu proti Odoakru), Heruli (508 po porazu proti Langobardom), Turingi (531 po porazu proti Frankom), Burgundi (534 po porazu proti Frankom), Vandali (534 po porazu v vojni proti Bizancu), Alamani (506 in 537 po porazih proti Frankom), Vzhodni Goti (555 po porazu proti Bizancu) in Gepidi (567 po porazu proti Langobardom).

²⁰ Prim. op. 11.

²¹ Zosimos 5, 48, 1–3 (izd. Paschoud, *Zosime III*, str. 70–71; 309–311, op. 110): Alarik je pri pogajanjih s Honorijem leta 409 zahteval za naselitev Gotov tudi 'obe Venetiji' (*Benetias amfo*).

²² *Notitia dignitatum Occidentis* 11, 49 (*procurator gynaecii Aquileiensis, Uenetiae inferioris*) in 42, 3 (*in prouincia Uenetia inferiore praefectus classis Uenetum, Aquileiae*). Otto Seeck (ur.), Berlin 1876, str. 150 in 215; na dveh drugih mestih nastopa enotna dvodelna provinca *Uenetia et Histria* (*Notitia dignitatum Occidentis* 1, 53 in 11, 67) oziroma se pojavlja samo prvo ime *Uenetia* (*Notitia dignitatum Occidentis* 2, 11 in 11, 27). V primeru obstoja (nikjer izrecno zapisanega imena) province *Venetia superior* je ta verjetno obsegala Istro (*Histria*) in njeno severovzhodno zaledje (emonsko upravno območje, *Carneola*); Kasiodor namreč označuje Istro iz ravenske perspektive kot *regio supra (!) sinum maris Ionii* (= Adriatici) *constituta*, torej območje na drugi strani Jadrana (*Variae* 12, 22, 3; MGH AA 12, str. 378).

²³ Cassiodorus, *Variae* 1, 34; 2, 12 (MGH AA 12, 33; 52 ali CCSL 96, str. 40; 63–64). Ruggini, *Economia e società*, str. 470–471.

²⁴ Prvi poziv prebivalstvu Galije, da se na tamkajšnje bojišče pošlje zaloge hrane, je Teoderik zaključil z besedami (*Variae* 3, 40, 2 [MGH AA 12, str. 99]): *Invalidus est siquidem ieiunus defensor nec animus ministrat audaciam, cum virtus corporeo fuerit robore destituta* [Branilec, ki trpi lakoto, je neučinkovit, ne zmore potrebne poguma, saj mu izguba telesne moči ne omogoča, da bi se hrabro bojeval]. Prim. *Variae* 3, 41, 2 (prav tam): *Tritici itaque speciem, quam ob exercitales expensas nostra providentia de Italia destinavit ... ad castella*

Resno preizkušnjo za varnost civilnega prebivalstva, obenem tudi za gospodarsko življenje in preskrbo s hrano, je pomenil prehod večjega vojaškega kontingenta Gepidov (*felicitissimus exercitus*), ki je leta 523 na Teoderikov poziv šel prek panonskih provinc, nato *per Venetiam atque Liguriam*, od tam pa čez Alpe ... *ad Gallias custodiae causa* ..., da bi zavaroval gotsko obmejno območje v današnji Provansi proti državi Burgundov, ki se je znašla pod hudim pritiskom Frankov in se je borila za preživetje. Pri prehodu Gepidov, ki so z izjemo te epizode sicer nastopali kot nasprotniki Gotov, je obstajala velika nevarnost, da bo ta 'zavezniška' vojska plenila provincialno prebivalstvo.²⁵ Teoderik je naročil visokemu gotskemu vojaškemu poveljniku (*saio* Vera/Veranus), naj poskrbi za varen in miren prehod zavezniške vojske čez obe provinci severne Italije in prepreči kakršnokoli nasilje,²⁶ obenem je malo kasneje naslovil kratek razglas še posebej na same Gepide. Pripadnikom zavezniške vojske je sporočil svoj novi načrt. Najprej je sklenil, da bo gepidskim vojakom na poti oskrbel hrano. Ker se je ta načrt pokazal kot neuresničljiv – hrana bi se lahko pokvarila, poleg tega bi bilo njeno razdeljevanje organizacijsko zelo zapleteno – je namenil za vsakega gepidskega vojaka (in njegovo spremstvo) tri solide kot dodatno plačilo.²⁷ Razdelitev denarja je bila organizirana *per unamquamque condamam* (v pismu Veranu) oziroma *per condamam* (v razglasu Gepidom), tako da bi lahko vsak vojak na pohodu po svoji presoji izbral kraj počitka, z denarjem pa bi lahko kupil od provincialnih posestnikov hrano, krmo za živino in vse drugo, kar bi potreboval.

---

super Druentiam constituta de Massiliensibus horreis constat esse portandam ... [Pšenico, ki jo je naša Previdnost (= Teoderik) poslala iz Italije za potrebe vojske ... je treba prenesti iz skladišč v Masiliji v utrdbe, ki so postavljene ob reki Durance]. Drugi Teoderikov razglas prebivalstvu Galije odraža kraljevo prizadevanje, da bi bila vojska dobro oskrbljena, obenem pa bi tamkajšnje civilno prebivalstvo ne utrpelo škode zaradi vojnih razmer (*Variae* 3, 42: ... *ex Italia destinavimus exercitiales expensas, ut ad defensionem vestram directus exercitus nostris humanitatibus aleretur... Ducibus etiam ac praepositis sufficientiam transmissimus pecuniae quantitatem, ut eorum praebendae, quae non potuerunt convehi, ibi debuissent sine alicuius dispendio comparari, quia delectu vestro nec illa volumus imponere quae vos potuistis, ut arbitramur, inferre* [... iz Italije smo (= kralj) napotili vojaške transporte, da se bo vojska, ki bo branila vaše ozemlje (= provinco Galijo), lahko oskrbovala iz naših zalog, in da bo provinca od tako številčne vojske deležna le pomoči in koristi. Komandantom in njihovim pribočnikom smo poslali zadostno količino denarja, da bi si tiste stvari, ki se jih ni dalo dostaviti, lahko tam (= v Galiji) oskrbeli brez kakršnekoli škode (za provincialno prebivalstvo), saj ne želimo, da bi vam naložili še (dodatna) bremena, četudi bi jih, kot domnevamo, brez težav zmogli]). Moorhead, *Theoderic*, str. 182–191; Ausbüttel, *Theoderich*, str. 121–125; Giardina – Cecconi – Tantillo, *Varie*, vol. II, str. 52–55; 274.

²⁵ Prim. *Variae* 2, 8 (508); 4, 13, 2 (509/510); 4, 36 (509); 5, 13 (525); 9, 13 (526/527). V primerih slabe preskrbe so plenile lastno prebivalstvo tudi bizantinske vojske: *Codex Iustinianus* 12, 35, 18 (492); *Novella Iustiniani* 130 (545). Soraci, *Aspetti*, str. 64–65; Meyer-Flügel, *Das Bild*, str. 112–117.

²⁶ Cassiodorus, *Variae* 5, 10, 2 (MGH AA 12, str. 149): *Et ideo devotioni tuae praesenti auctoritate delegamus, ut multitudinem Gepidarum, quam fecimus ad Gallias custodiae causa properare, per Venetiam atque Liguriam sub omni facias moderatione transire. Quibus ne aliqua excedendi praebetur occasio, per unamquamque condamam sumptus eis tres solidos largitas nostra direxit, ut illis cum provincialibus nostris non rapiendi votum, sed commercii sit facultas* [Zaradi tega tvoji Predanosti (= Vera/Veranus) z zaupanjem naročamo, da množico Gepidov, ki smo jih napotili v Galijo, da bi zaščitili tamkajšnjo mejo, na kar se da varen način povedeš prek Venetije in Ligurije. Da ne bi bilo priložnosti za izbruh nasilja, smo po svoji širokosrčni darežljivosti namenili vsaki *condami* znesek treh solidov, da oni (= Gepidi) naših provincialov ne bi ropali, temveč bi lahko z njimi trgovali.]. Giardina – Cecconi – Tantillo, *Varie*, vol. II, str. 146–149; 419–422. Po poročilu v *Variae* 5, 13 iz okvirno istega časa je Teoderik naročil dvema romanskima velikašema (*Eutropio et Agroecio*), da razdelita hrano vojakom (... *ut annonae constitutas exercitui praebere debeatis*...), da ne bi prišlo do ropanja provincialnega prebivalstva (*nec provinciales debeat gravare directio ... consequatur exercitus alimoniam deputatam, ne qua pars praedictam possit sustinere molestiam*). Verjetno gre za poseben odlok, ki se navezuje na pohod gepidske vojske.

²⁷ Cassiodorus, *Variae* 5, 11 (MGH AA 12, str. 149). Giardina – Cecconi – Tantillo, *Varie*, vol. II, str. 420.

Kralj ni določil cene, tako da se je ta oblikovala po razmerah na lokalnem tržišču. V tedanjem mirnodobnem času je lahko vojak kupil za en solid 25 do 30 mernikov (okrog 220 – 230 litrov) pšenice, kar je zadoščalo za okrog štirimesečno prehrano.²⁸ Pri tem je Teoderik še posebej poudaril vlogo vojaškega pohoda, ki je bil izredno pomemben za celotno državo.²⁹

Izraz *condama*, ki se v obeh Teoderikovih pismih sploh prvič omenja in je ključ za razumevanje načina razdelitve denarja in oskrbe s hrano, je bil deležen različnih razlag. Po dosedanjih razlagah naj bi *condama* (v rokopisih tudi *conduma* ali *condoma*) pomenila:

(1) Kmečko posestvo v lasti romanskega prebivalstva, ki ga je upravljal *conductor* (*domus cum curia* ali *villa indominicata*), obdelovali pa so ga sužnji ali koloni.³⁰

(2) Gotska kmetija, ki je nastopala obenem kot sestavni del vojaške organizacije; vsaka *condama* naj bi oskrbovala določeno skupino vojakov, ki je nastopala kot vojaška enota pod poveljstvom lokalnega oficirja. Ta je bil podrejen področnemu poveljniku, ki je načeloval mestu z upravnim območjem ali več mestom z upravnim območjem, če je bila gotska poselitev šibka. Tak primer so bile višinske utrjene naselbine v Zahodnih Alpah.³¹

(3) *Condama* naj bi bila družinska skupnost in hkrati vojaška enota pri Gepidih.³² Obe razlagi predpostavljata tesno povezavo med vojaško enoto in kmečkim posestvom, ki jo je na podlagi virov težko dokazati.³³

(4) Najmanjša enota v *gepidski* ureditvi na vojaškem pohodu, brez neposredne povezave z zemljo.³⁴

(5) Majhna (družinska) vojaška formacija ob meji, prav tako brez neposredne povezave s kmečkim posestvom, kakršne omenja v velikem številu (celo 800) romar Antonin iz Placentije na Sinaju okrog leta 570.³⁵

²⁸ Cene žita so se v pozni dobi Teoderikove vlade gibale v razponu od najnižje (60 modijev [modij = 8,75 l] za solidus) v času izobilja do desetkrat višje (šest modijev za solidus) v obdobjih pomanjkanja in lakote. Povprečna cena je v tem primeru znašala 25–30 modijev za solidus. Ruggini, *Economia*, str. 293–295; 365. Anonymus Valesianus II (*Theodericiana*), 73, navaja, da je bilo v času gospodarske konjunktore mogoče kupiti za en solid 60 mernikov žita. Gl. König, *Aus der Zeit*, str. 177–179.

²⁹ *Variae* 5, 11. Naj omenimo, da je tudi Vegetius, *Epitoma rei militaris* 3, 3–4 (izd. Müller, str. 112–113) v primeru zahtevnih vojaških nalog predvideval podobno ravnanje: pred pohodom armade je potrebno na dobro utrjenih in po legi primernih mestih (*oportunitis ad rem gerendam ac munitissimis locis*) pripraviti zaloge hrane; če ni bilo zbrane dovolj hrane, je treba vojake dodatno plačati z zlatom (*Quod si tributa deficiunt, auro comparanda sunt omnia*).

³⁰ Gregor Veliki, *Registrum epistolarum* 2, 50, 15–18; 9, 195, 3–5; 13, 16, 7–8; CCSL 140, str. 14; CCSL 140 A, str. 749 in 1016) omenja leta 592 primere s Sicilije, kjer se omenjajo *condamae* v cerkveni lasti (400 primerov) ter manjše število takih primerov v Picenu (*Asculum, Ortona*). Ruggini, *Economia*, str. 243–244, op. 107 [prim. str. 724]; str. 272–273, op. 178; Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 91–92; Giardina – Ceccoli – Tantillo, *Varie*, vol. II, str. 420.

³¹ Mommsen, *Ostgothische Studien*, str. 437, op. 3 (s sklicevanjem na Prokopija, *Bellum Gothicum* 2 (6), 28, 30–33). Prim. tudi Soraci, *Aspetti*, str. 63–64, op. 63 (s starejšo bibliografijo).

³² Hartmann, *Geschichte Italiens*, str. 127, op. 4; Meyer-Flügel, *Das Bild*, str. 111; 593, op. 26.

³³ Ensslin, *Theoderich der Grosse*, str. 197; 377, op. 20.

³⁴ Hardt, *Gold und Herrschaft*, str. 248. V tem primeru bi bila *condama* primerljiva z langobardsko *fara* (*fara*), ki je predstavljala organizacijsko obliko ljudstva na pohodu z različnimi funkcijami (vojskovanje, oskrba pripadnikov s hrano, vzdrževanje notranjega miru itd.).

³⁵ *Itinerarium Antonini Placentini* 40 (CCSL 175, str. 149–150). Po tem potopisu nastopa *condama* kot oznaka za majhno ('družinsko') vojaško formacijo, ki je imela skupne obede; taka skupina ljudi je bila lahko premeščena v druge dele province in je pri tem ohranila svojo identiteto. Njihovi pripadniki so živeli z ženami, skrbeli so za nadzor in varnost, pri čemer so za svojo službo dobivali hrano in oblačila. Po tej razlagi izraz ne

Izraz *condama* nastopa v različnih pomenih. Kronološko najstarejša omemba pri Kasiodoru se nanaša na vojaško organizacijo pri Gepidih oziroma v gotski državi, saj je gepidska vojaška skupina nastopala kot del gotске vojske (*exercitus felicissimus*) v vojni proti Burgundom. V tem oziru se omemba, ki se prostorsko nanaša na severno Italijo, vsebinsko razlikuje od mobilnih družin vojakov z ženami na Sinaju, ki so opravljali policijsko in vojaško kontrolo na meji, pa tudi od kmetij kolonov v cerkveni lasti na Siciliji in v Picenu. Ker nastopa *conadama* v prvih omembah pri Kasiodoru, kasnejših pri Antoninu in še nekoliko poznejših pri Gregoriju Velikem v različnih vsebinskih kontekstih, ostaja vsebina izraza nejasna.

Iz kratkega besedila ni razvidno, kako naj bi potekala razdelitev denarja, pač pa njen namen. Tako kot v primeru premika skupine Alamanov čez ozemlje Norika okrog 507 je Teoderik podpiral trgovino med provincialnim prebivalstvom in germansko skupino na vojnem pohodu (*Gepidi*), ki naj bi potekala, tako kot v primeru prihoda poraženih Alamanov v Norik leta 507, v obojestransko korist.³⁶

Denarni dodatek treh solidov je bil namenjen za to, da bi se gepidski vojaki na poti lahko oskrbeli s hrano, na cestnih postajah in počivališčih pa s krmo za živino. Od romanskih prebivalcev province (*provinciales nostri*) in obenem pridelovalcev bi lahko kupili hrano, krmo za živino, konje in vozove in vse ostalo, kar bi potrebovali. Cena hrane ni bila določena, temveč prepuščena lokalnemu tržišču. Kralj je Veranu naročil, naj posreduje pri domačih zemljiških posestnikih (*possessores*), da bodo lahko Gepidi svoje od dolge poti poškodovane vozove in izčrpano živino ali konje zamenjevali z vozovi in živino provincialnega prebivalstva; to naj bi potekalo tako, da bi bili oboji zadovoljni. V pismu, ki ga je naslovil na gepidsko vojsko na poti v Galijo, je kot razlog za tako ureditev navedel, da bi v primeru razdeljevanja hrane v naturalijah nastopile težave: hrana bi se lahko pokvarila, njeno razdeljevanje pa bi bilo težavno.³⁷

Pohod večje vojaške enote s pratežem, ki je na okrog tisoč kilometrov dolgi poti od vzhodne Panonije do Galije trajal lahko nekaj mesecev, je znatno povečal potrebo po prehrani, vprežni živini in prevoznih sredstvih, ki jih je potrebovala zavezniška vojska. Gepidska skupina je glede na poznane okoliščine verjetno brez boja dosegla svoj cilj, vendar se po tej epizodi v virih izgubi za njo vsaka sled.³⁸ Ko so nekaj let kasneje (534) burgundsko državo uničili Franki,³⁹ ki so po smrti Teoderika (526) odvzeli Vzhodnim Gotom preostali del Galije, je bil rezultat gepidskega pohoda v Galijo dokončno izničen. Kaj se je zgodilo z gepidsko skupino – asimilacija

bi označeval zemljišča, temveč družbeno skupino (*familia, casata*), ki je opravljala naloge vojaško-policijske narave (Goffart, *Rom's fall*, str. 177–188).

³⁶ Cassiodorus, *Variae* 3, 50 (MGH AA 12, str. 104–105); Meyer-Flügel, *Das Bild*, str. 110–112; Giardina – Cecconi – Tantillo, *Varie*, vol. II, str. 293–294.

³⁷ Cassiodorus, *Variae* 5, 10–11; 13 (MGH AA 12, str. 149–150 = CCSL 96, str. 190–192). PLRE II, str. 1154–1155 (Vera); Amory, *People and Identity*, str. 433. Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 91–92; Meyer-Flügel, *Das Bild*, str. 110–113; Ruggini, *Economia*, str. 272–273, zlasti op. 178, z dobro utemeljenim datiranjem odloka *Variae* 5, 13 (Teoderikovo naročilo Evtropiju in Agroeciju, naj hrano, ki je pripravljena za vojsko, razdelijo, da ne bi prihajalo do plenitve provincialnega prebivalstva [*provinciales*]), pred odlomkom *Variae* 5, 10–11). O vlogi *saiones* kot kraljevih zaupnikov z velikimi pooblastili gl. Maier, *Amtsträger*, str. 169–181.

³⁸ Cassiodorus, *Variae* 8, 10, 8 (MGH AA 12, str. 241 = CCSL 96, str. 311) se verjetno nanaša na uspešno zavarovanje gotskega ozemlja v Galiji, ki je bilo doseženo brez boja (*triumphus sine pugna, sine labore palma, sine caede victoria*). Moorhead, *Theoderic*, str. 215; Ausbüttel, *Theoderich*, str. 127.

³⁹ Kaiser, *Die Burgunder*, str. 73.

v frankovsko kraljestvo, umik v vzhodnogotsko Italijo ali celo vrnitev v domovino v vzhodni Panoniji in Transilvaniji – ni znano. Po Teoderikovi smrti se je vzhodnogotska država v Italiji nahajala v krizi, ki se je kazala tudi v gospodarskem upadu in občasnih lakotah. Pri tem je bila severovzhodna Italija v primerjavi z drugimi deli države manj prizadeta.⁴⁰

Podnebne motnje v letu 536 in njihove posledice za pridelavo hrane

Deseto leto Justinijanove vlade (536), ko se je razplamtela vojna z Goti v Italiji, je zaznamoval še en dogodek, ki je močno vplival na pridelavo hrane, sodobniki pa so ga razumeli kot zlovešče znamenje. Nastopila je več kot eno leto dolga zamračitev ozračja (536/537) z znatno ohladitvijo in sušo, katere vzroki – morda naravna nesreča svetovnih razsežnosti, kot bi bil lahko izbruh vulkana s potresi, morda celo padec meteoritov ali asteroidov na Zemljo – niso poznani.⁴¹ Naravna nesreča je po poročanju sodobnih in kasnejših virov zajela velika prostranstva: poleg mediteranskega prostora tudi Etiopijo, Mezopotamijo, Perzijo, Kitajsko, po dendroloških raziskavah zanesljivo tudi Severno in Srednjo Ameriko ter severno Evropo. Paleogeografske in paleobotanične raziskave kažejo na več zelo mrzlih zim in sušnih obdobjih v prvi polovici 6. st., v literarnih virih se omenja večje število potresov na območju vzhodnega Mediterana.⁴² Širilo se je apokaliptično razpoloženje, različni preroški spisi so napovedovali konec sveta.⁴³

Pri tem je leto 536 posebej izstopalo po intenzivnosti izjemnih klimatskih razmer. Ker so te nadloge nastopile v desetem letu Justinijanove vlade, so sodobniki te dogodke postavljali v medsebojno zvezo. Prokopij je v tri desetletja kasneje napisani 'Tajni zgodovini' videl v ozadju nesrečnega leta Justinijanovo demonsko naravo. Več sodobnikov, med njimi tudi Kasiodor, je nesrečo razlagalo kot božji načrt ali božjo kazen.⁴⁴ Kasiodor je v pismu, ki ga je leta 536/537 naslovil na svojega namestnika Ambrozija (*agens vices praefecti praetorio*), iz svoje prostorske perspektive – prestolnice Ravene – podal slikovit opis naravnih pojavov in razmer, kot jih je videl v severni Italiji. Izmed vseh zapisov je njegov ne le najzgodnejši, temveč tudi najbolj izčrpen, saj je avtor poskušal dati tudi smiselno razlago dogodkov in pojavov. Po kratkem uvodu, v katerem je zapisal, da so vse velike spremembe, ki s svojim nastopom pretresejo ljudi, del božjega načrta, je prešel na opis in razlago naravnega pojava.⁴⁵

⁴⁰ Ruggini, *Economia*, str. 276–321 in str. 472–473 (s podrobnimi navedbami virov); Wiemer, *Die Goten in Italien*, str. 615–620.

⁴¹ Meier, *Das andere Zeitalter Justinians*, str. 360 (naravoslovne raziskave za to leto niso potrdile vulkanskega izbruha ali nesreče planetarnih dimenzij, kot bi bil padec meteorita). Gl. tudi Baillie, *Dendrochronology*; Gunn, *The Years without Summer*; Arjava, *The mystery cloud*.

⁴² Baillie, *Dendrochronology*, str. 212–216 (str. 215, slika 3); Koder, *Climatic Change*, str. 275–276 (potresi, katastrofalna suša v letih 530–531; gl. Romanos Melodos, *Hymnes* 54, 13, v: SC 283, str. 484–485); Meier, *Das andere Zeitalter Justinians*, str. 359–365; Arjava, *The mystery cloud*; Fon, *Bizantinci na severnem Jadranu*, str. 81–82, op. 606.

⁴³ Meier, *Das andere Zeitalter Justinians*, str. 45–100.

⁴⁴ Koder, *Climatic Change*, str. 276; Meier, *Das andere Zeitalter Justinians*, str. 360; Leppin, *Justinian*, str. 206; Maas (ur.), *The Cambridge Companion to the Age of Justinian*, str. 152–153; 159, op. 42.

⁴⁵ *Variae* 12, 25, 2–7 (MGH AA 12, str. 381 = CCSL 96, str. 493): (2) *Sprašujem te* (= Ambrozija), *ali mi nenaavadno, da vidimo prvo med nebesnimi telesi* (= Sonce), *ki je brez običajne svetlobe; da zremo v Luno, ki je ob ščipu okras noči, sedaj pa je brez svojega naravnega sija? Gledamo Sonce, ki je modrikaste barve. Čudimo se temu, da*

Posledice motenj v naravnem redu naj bi bile po poročilih sodobnikov – poleg Kasiodora Prokopij (očividec s perspektive Sicilije in južne Italije) in Janez Lydus (očividec s perspektive Konstantinopla) – in več kasnejših piscev katastrofalne.⁴⁶

sredi dneva telesa nimajo sence in da (Sonce) v času najmočnejšega sijanja ustvari le najbolj blago, komaj zaznavno toploto. To se ne dogaja v sklepnem delu kratkotrajnega mrka, temveč je stanje, ki se vleče že skoraj celo leto. (3) Kako neizmerna je groza, ki jo povzroča dolgotrajnost takega stanja, ko pa so ljudje prestrašeni že v primeru, če ta pojav mine v najkrajšem času! Imeli smo zimo brez neviht, pomlad brez umirjene toplote, poletje brez vročine. Kako naj upamo, da bo nastopilo zmerno vreme, če so bili meseci, ko bi lahko pridelki dozoreli, zaradi severnih vetrov zelo mrzli? Kaj naj spodbudi rodovitnost, če se zemlja v poletnih mesecih ni segrela? Kako naj vzklijejo poganjki, ko pa mati zemlja ni bila deležna dežja? Izmed vseh vremenskih pojavov sta nam bila posebej nenaklonjena zlasti dva: trajen mraz in trdovratna suša. Letni časi so se menjavali, ne da bi prišlo do sprememb, in kar bi lahko prineslo večkratno deževje, ne more dati dolgotrajna suša. (4) Zaradi tega naj Tvoja preudarnost (= Ambrozij) z uporabo starih zalog prepreči nastop grozeče lakote. V preteklem letu je bila namreč tako dobra letina, da bo dovolj živeža za prihodnje mesece. Vse, kar boš našel in kar je primerno za prehrano, naj se spravi v shrambe. Vsakdo bo lahko dobil, kar potrebuje, potem ko bo javna preskrba zagotovljena. (5) Da te sedanje razmere ne bi preveč mučile z dvomi in negotovostjo, pomisli na naravne pojave, in postale ti bodo razumljive stvari, ki vzbujajo začudenje pri preprostem ljudstvu. Kot je bilo določeno z božjim načrtom, se v tekočem letu zvezde zadržujejo v svojih prebivališčih z zamenjanimi vlogami, tako da je zima bolj suha in bolj mrzla kot običajno. Zaradi tega se zrak, ki se v snegu zaradi hudega mraza zgosti, ne more segreti od sončne toplote, temveč ostane v zgoščenem stanju, se upira sončni toploti in zavaja pogled nebogljernih ljudi. Tiste stvari, ki so na sredini, obvladujejo naše poglede, in mi lahko vidimo z njimi samo toliko, kolikor nam redkost te substance dovoljuje. (6) To veliko praznino, ki se preliva med nebom in zemljo kot zelo razredčen element, opazimo samo takrat, ko je čista in osvetljena od sončnih žarkov. Če pa je stisnjena v kakršnokoli obliko mešanice, tedaj pa, kot da bi bila prevlečena s kožo, ne dopušča niti da bi imela lastno barvo, niti da bi ga segrevala nebesna telesa. Tudi v prejšnjih časih se je večkrat zgodilo, da se je ozračje začasno zatemnilo. Tako se je pripetilo, da so bili žarki nebesnih teles dolgo časa zatemnjeni, nenaden nastop mraza pa je prestrašil kmeta. Kljub nastopu (primerne) letnega časa so plodovi ostali trdi, grozdje pa je ostalo kislo, čeprav dolgo časa ni bilo pobrano. (7) Vendar pa, če moremo to pripisati božji Previdnosti, se ne smemo predati strahu in malodušju, saj nam je On (= Kristus) naročil, da ne smemo iskati božjih znamenj (Matej 16, 1–4). Lahko pride mo do ugotovitve, da so zemeljski plodovi izničeni takrat, ko ne sprevidimo, da se naša običajna hrana ne prideluje po naravni zakonitosti. Zato naj Tvoja skrbnost (= Ambrozij) poskrbi za to, da nas enoletna nerodovitnost ne bo zbegala. Znano je, da je prvi nosilec našega dostojanstva (= Jožef; Geneza 41, 46–57) poskrbel, da je pretekla bogata letina lahko omilila pomanjkanje v tekočem letu. Gl. Giardina – Ceconi – Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 110–111; 293–294 (komentar: avtorji poudarjajo podobnosti z opisi izrednih dogodkov pri Lukreciju, Seneki in zlasti Boetiju); Barnish, *Selected Variae*, str. 179–181; Gunn, *The Years without Summer*, str. 35–37; Fon, *Bizantinci*, str. 81, op. 606).

⁴⁶ Seznam literarnih virov v kronološkem zaporedju z glavnimi vsebinskimi poudarki:

[1] Procopius, *Bellum Vandalicum* 2 (4), 14, 5–6: sončni žarki so za dolžino celega leta izgubili sij, bili so podobni svetlobi Lune oziroma Sonca ob nastopu mrka; to se je dogajalo v času, ko so potekale vojne, kuge in druge nadloge, ki vodijo v smrt. Kronološko je to sovpadalo z desetim letom Justinjanove vlade, torej v letu 536.

[2] Ioannes Lydus, *Liber de ostentis* 9c (izd. C. Wachsmuth), Leipzig 1897, str. 25: v letu Belizarjevega konzulata (535/536) je bila celotna letina uničena zaradi velikanskega oblaka, ki je zatemnil sončno svetlobo po zaključku 14. indikcije (31. avg. 536). Temu izročilu je sledil Zacharias iz Mitilene.

[3] Janez iz Efeza, *Cerkvena zgodovina* 9, 19 (v sirskega jeziku: *Die sogenannte Kirchengeschichte des Zacharias Rhetor*, prev. K. Ahrens, G. Krüger, str. 209, vrstice 18–22): v dnevnem času je nastopila zatemnitev sonca, ponoči pa meseca, kar je trajalo 15 mesecev, od marca 536 do junija v naslednjem letu; v tem času se je zemlja tresla, morje (ocean) je bilo silno razburkano. Pomemben politični dogodek je bil prihod papeža Agapeta v Konstantinopol, kjer ga je cesar sprejel z vsemi častmi.

[4] Michael Syrus, *Chronica* 9, 26 (v sirskega jeziku: *Chronique de Michel le Syrien patriarche jacobite d'Antioche* (franc. prev. J.-B. Chabot, vol. II, str. 220–221), na podlagi Janeza iz Efeza: na Soncu se je pojavilo znamenje, kakršnega še nihče ni niti videl niti opisal, nato je nastopila zatemnitev za 18 mesecev; v tem času je trajala dnevna svetloba le štiri ure, in še ta je bila slabotna, zaradi česar plodovi niso dozoreli; narava se je »spremenila v nekaj napol živega, kot bi trpela od dolgotrajne bolezni«. Po skrajšani armenski verziji Mihaelove sirske kronike (*The Chronicle of Michael the Great, Patriarch of the Syrians*. Translated from Classical Armenian by R. Bedrosian, Long Branch 2013, str. 100), je zatemnitev trajala prav tako 18 mesecev, dnevna svetloba pa je trajala le tri ure. Sirkemu izročilu se približuje judovsko izročilo (*Bar Hebraeus*), ki postavlja dogajanje v leto 537, s podobnimi značilnostmi: 18 mesecev dolga zamaščitev, uničena letina (sadje ni dozorelo, vino naj bi imelo okus po urinu!). Na podlagi Janeza iz Efeza sta zatemnitev sonca opisala še en sirske kronist (*Ps. Dionysios*, 8. st.) in en arabski kronist (*Agapios iz Mbidje*, 10. st.). Gl. Gunn, *The Years without*

V mediteranskem prostoru, na Britanskem otočju in v Skandinaviji so nastopile izredno mrzle zime.⁴⁷ v Perziji je nastopila tako huda suša, da je množica Saracenov vdrla na bizantinsko ozemlje (provinca *Eufkratensis*), da bi rešila svoje črede pred poginom.⁴⁸ v Mezopotamiji je zapadel sneg; na Kitajskem je poleti nastopila huda zmrzal, dežela je trpela lakoto.⁴⁹

Izjemno slaba letina 536 je povzročila hudo lakoto v srednji in zlasti severni Italiji. Prizadete so bile province *Picenum*,⁵⁰ *Aemilia*,⁵¹ *Tuscia*,⁵² *Liguria* in *Venetia*, pri čemer je dodatno oteževalno okoliščino prinesla še vojna. Prokopij sporoča gotovo močno pretirane ocene, da je v Picenu, kamor se je zaradi lakote zateklo veliko ljudi iz Emilije, umrlo zaradi pomanjkanja okrog 50.000 ljudi. Še hujše razmere naj bi nastopile v Venetiji in Liguriji: v (neimenovani) deželi 'severno od Jonskega zaliva' (= Jadranskega morja), torej v Venetiji, naj bi število žrtev krepko preseгло število 50.000.⁵³ V Liguriji, ki je Prokopij na tem mestu prav tako ni imenoval, naj bi po poročanju milanskega škofa Datija zaradi lakote prišlo do primerov kanibalizma.⁵⁴ Za lajšanje lakote v tej provinci je Kasiodor kot pretorijanski prefekt po naročilu kralja Teodahata naročil milanskemu škofu Datiju, naj eno tretjino prosa (*panici species*) iz državnih skladišč v Ticinu/Paviji in Tortoni (*de horreis Ticinensibus et Dertonensibus*) razdeli med civilno prebivalstvo po ugodni ceni 25 mernikov za solid, da bi zlasti revno prebivalstvo lahko prišlo do hrane.⁵⁵

Summer, str. 37; Arjava, *The mystery cloud*, str. 78–79.

[5] Theophanes, *Chronographia*, anno mundi 6026 (izd. De Boor, vol. I, Leipzig 1883, str. 202, vrstice 10–15: avtor je povzel Prokopijev opis.

[6] Kedrenos, *Synopsis historion*, 650 (PG 121, str. 709–710), je priobčil kratek opis po Prokopiju: eno leto je bilo sonce brez žarkov, kakor bi umiralo, njegova svetloba je bila podobna lunini; v tem času so divjale vojne, med ljudmi je nastopila velika smrtnost.

⁴⁷ K britanskim kronikam iz zgodnjega srednjega veka kratko Meier, *Das andere Zeitalter Justinians*, str. 361, op. 89; O historiografskih besedilih *Historia Brittonum* (9. st.) in *Annales Cambriae* (12. st.) s poročili za čas okrog leta 536 gl. Gunn, *The Years without Summer*, str. 25–34. Za Skandinavijo potrjujejo nastop mrzlih let raziskave s področja dendro-kronologije (Koder, *Climatic Change*, str. 276–277).

⁴⁸ Marcellinus Comes, *Chronicon*, a. 536, 11 (MGH AA 11, str. 105); Croke, *The Cronicle of Marcellinus*, str. 46 in 130 (komentar). Kratek zapis ne omenja zatemnitve atmosfere, pač pa njene posledice.

⁴⁹ Koder, *Climatic Change*, str. 276, op. 24; Arjava, *The mystery cloud*, str. 82–83; Gunn, *The Years without Summer*, 71–77 (številna poročila za Kitajsko v letih 535–538; posledice naj bi bile razpoznavne tudi v Severni in Srednji Ameriki ter v Afriki).

⁵⁰ Procopius, *Bellum Gothicum* 2 (6), 20, 12–14: slaba oskrba gotskih posadk v Picenu.

⁵¹ *Bellum Gothicum* 2 (6), 20, 15–18: hudo pomanjkanje v Emiliji.

⁵² *Bellum Gothicum* 2 (6), 20, 19–21: pomanjkanje v Toskani; velika smrtnost zaradi prehranjevanja z želo-dom, ki je povzročalo bolezni).

⁵³ *Bellum Gothicum* 2 (6), 20, 21.

⁵⁴ *Liber pontificalis* 60 (Silverius), 100 (V), v: *Le Liber pontificalis*. Texte, introduction et commentaire par L. Duchesne, vol. I, Paris 1955, str. 291 in 294, op. 14: *Eodem tempore tanta famis fuit per universum mundum ut Datus episcopus civitatis Mediolanæ relatio ipsius hoc evidenter narravit eo quod in partes Lyguriae mulieres filios suos comedissent penuria famis; de quas retulit ecclesiae suae fuisse ex familia* [V tistem času je nastopila po vsem svetu taka lakota, da je Datij, škof v Milanu, v svojem poročilu navedel, da so na območju Ligurije zaradi pomanjkanja hrane ženske použile lastne novorojene otroke; kot je sporočil, se je to pripetilo v njegovi cerkveni skupnosti]]. V okrajšani obliki prinaša to sporočilo tudi Paulus Diaconus, *Historia Romana* 16, 18 (izd. Droysen, MGH AA 2, str. 222).

⁵⁵ Cassiodorus, *Variae* 12, 27 (MGH AA 12, str. 383 = CCSL 96, str. 495–496). V času lakote je bilo mogoče kupiti za solid le 10 ali celo le 6 mernikov pšenice. Ruggini, *Economia*, str. 361 in 365; prim. Jones, *The Later Roman Empire*, str. 445–446; Barnish, *Selected Variae*, str. 182–183, z datiranjem pisma v leto 537. Gl. nazadnje, Giardina, Cecconi, Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 295–296.

Ker je huda lakota zajela tudi zahodno Venetijo, je kralj najkasneje jeseni 536 naročil Kasiodoru, da tudi tam organizira prodajo ene tretjine zalog hrane prizadetemu prebivalstvu iz državnih skladišč v Trevisu in Tridentu (*ex Tarvisiano atque Tridentino horreis*). Prodajna cena je bila enaka kot v Liguriji, torej 25 mernikov za solid.⁵⁶ Lakota je prizadela tudi vzhodne dele Venetije, torej območje današnje Furlanije in zahodne Slovenije. Kot predstavnik prizadetega prebivalstva province (*nomine Venetum*) je *uir uenerabilis Augustinus vita clarus* (po oznaki sodič škof, ki je odigral podobno vlogo kot Datij v Mediolanu) obvestil Kasiodora kot pretorijanskega prefekta o katastrofalnih posledicah lakote v tej deželi (*provincia*): vinska trta, pšenica in proso niso obrodili, zaradi česar se nahajajo *provinciales* v takem pomanjkanju, da jim grozi umiranje.⁵⁷ Kasiodor je naročil Pavlu, dostojanstveniku z naslovom *vir strenuus* (naslov je poznan le iz treh primerov),⁵⁸ ki je zbral živila za vojsko (*apparatus exercitus*) na območju Konkordije (Portogruaro), Akvileje (Ogleja) in Čedad (ex *Concordiense, Aquileiense et Foroiviulense civitatibus*), da od lakote prizadetemu prebivalstvu vrne nabrane zaloge vina in žita, obdrži pa oddano količino mesa. Pri tem velja opozoriti, da gre v celotni zbirki *Variae*, ki prinaša številne podatke o različnih davčnih obveznostih, za edino omembo oddaje mesa za prehrano vojske.⁵⁹ Izpad količine pšenice, ki je bila vrnjena prebivalstvu, naj bi pravočasno nadomestili iz državnih rezerv. Kasiodor, ki je slišal o dobri vinski letini v Istri, je naročil Pavlu, naj poskuša pridobiti enako količino vina, kot je bila vrnjena prizadetemu prebivalstvu, v Istri, in to po tržni ceni, ki bo sprejemljiva tako za istrske pridelovalce kot za državno upravo. V primeru nezakonitega ravnanja mu je zagrozil s kaznijo. Ko se je v letih 536/537 zaradi plenilnega vdora Alamanov (»Svebov«) pomanjkanje še stopnjevalo, je Kasiodor kot pretorijanski prefekt naročil provincialnemu predstojniku davčne službe (*canonicarius Venetiae*),⁶⁰ da uvede za tista območja province, ki so bila povsem opustošena, enoletni odpust davčnih obveznosti (za čas 15. indikcije, od 1. sept. 536 do 31. avg. 537), za druga območja pa

⁵⁶ *Variae* 10, 27 (MGH AA 12, str. 314 = CCSL 96, str. 408–409).

⁵⁷ *Variae* 12, 26 (MGH AA 12, str. 382); Giardina – Cecconi – Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 112–113 in 295 (komentar). Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 94; Ruggini, *Economia*, str. 321–340 in 473–474. Ker se pojavlja naslov *uir uenerabilis* pri Kasiodoru v vseh primerih za škofe, je bil Avguštin škof, morda prav v enem od treh omenjenih mest, saj se vsebina pisma nanaša posebej na ta del province. Med temi je v tem času vodilno vlogo prevzel Čedad (*Forum Iulii*). K naslovu *uir venerabilis* Lizzi Testa, *The Bishop Vir venerabilis*.

⁵⁸ Tako kot *Paulus* sta bila tudi druga dva znana nosilca tega naslova (*Catellus in Servandus*; PLRE II, str. 272 in 997) zadolžena za urejanje finančnih in fiskalnih zadev. Maier, *Amtsträger*, str. 225, je izrazil domnevo, da so ti uradniki romanskega porekla pripadali rangu *comitiaci*.

⁵⁹ Ker se v Dioklecijanovem ediktu o cenah, ki našteva kar 49 vrst mesa, pojavljata na prvem mestu svinjsko, na drugem goveje in na tretjem kozje ali ovčje meso (*Edictum de pretiis* 4, 1–3; izd. Giacchero, str. 142), je upravičena domneva, da se je oddaja za vojsko nanašala zlasti na te vrste mesa. O cenah mesa v pozni antiki kratko Jones, *The Later Roman Empire*, str. 446; Demandt, *Die Spätantike*, str. 392. O konzerviranju te jestvine, ki je bila bolj pokvarljiva kot rastlinska hrana, Kasiodor ne prinaša nobenega podatka. Po podatkih, ki jih prinašajo papiri iz Egipta za 6. st., je bila prehrana vojakov izdatna: dnevni obrok (*expeditionalis annona*) je znašal 3 funte (= 982 g) kruha, 1 funt (327,5 g) mesa (izbrani oddelki celo 2 funta), 1 polič (do pol litra; izbrani oddelki 2 poliča) vina (Jones, *prav tam*, str. 628–629; str. 1261–1262, op. 44). Za primerjavo naj navedemo običajni dnevni obrok hrane za menihe v benediktinskih samostanih: 1 funt kruha in 1 *emina* (0, 27 l) vina, ob dodatni hrani z dovoljenjem opata ob večjih naporih (*Regula Benedicti* 39, 4; 40, 3; izd. Lentini, str. 356 in 362).

⁶⁰ *Canonicarius* je bil uradnik visokega ranga, zadolžen za pobiranje davka za eno provinco. V tej vlogi je bil podrejen neposredno pretorijanskemu prefektu. Kot uradniki z enakimi ali podobnimi zadolžitvami nastopajo tudi *compulsores* in *cancellarii*. Gl. Maier, *Amtsträger*, str. 303–304.

je bilo pobiranje davkov omiljeno.⁶¹ Podobne razmere so vladale v Emiliji in Liguriji, kjer so močno občutili klimatsko neugodno leto.⁶²

V tem besedilu, ki nastopa v zbirki na zadnjem mestu pod naslovom *edictum* (naslovljen na prebivalce Ligurije), omenja avtor pretekle barbarske vpade (*feritas gentilis*) v Emilijo in Ligurijo, ki naj bi bili vsem poznani. Zagrešili naj bi jih enkrat Frankom podložni Burgundi, v drugem primeru pa nedavno (*nuper*) frankovski vazali Alamani. Po Kasiodorovih besedah naj bi Goti oba vdora uspešno zavrnila.⁶³ V tej zvezi je napisal, da je »tisti, ki je premagal sovražnika, tudi izgnal lakoto iz dežele«. Ker se vdora v drugih virih ne omenjata, se mnenja o teh poročilih razhajajo: nekateri raziskovalci (zlasti italijanska in francoska historiografija) jih sprejemata kot historične dogodke tistih let,⁶⁴ drugi (zlasti nemška historiografija začenši z Mommsenom), jih enači s spopadi v zgodnji dobi Teoderikove vlade (v primeru Burgundov *feritas gentilis prioris temporis*), v drugem primeru (*Alamannorum nuper fugata subreptio*) pa z vdorom v pozni Teoderikovi dobi.⁶⁵ Vprašanje puščamo na tem mestu odprto. Vsebinski kontekst zapisa iz obdobja 536 – zmanjšanje davkov na polovico in določitev cene 25 modijev žita za solid, da bi preprečili izbruh lakote – kaže na to, da gre verjetno za sočasne, tedaj aktualne plenilne pohode, ne pa za desetletje ali celo več desetletij stare dogodke. Kljub vojaškemu uspehu Gotov je vpad povzročil tako veliko škodo, da je bilo potrebno zmanjšati davčno obveznost prebivalstva.⁶⁶

Histria in Venetia v luči zadnjih Kasiodorovih besedil v zbirki *Variae*

Povsem drugačno podobo gospodarskega stanja kot v severnih italjskih provincah Venetiji, Liguriji in Emiliji, kjer je nastopilo hudo pomanjkanje, prinašajo tri Kasiodorova pisma (536–537), ki slikajo razmere v provinci Istri.⁶⁷ Pri tem velja

⁶¹ *Variae* 12, 7, 1 (*Sueborum incursio*; MGH AA 12, str. 365–366); isti dogodek se kasneje (*Variae* 12, 28, 4; str. 384) označuje kot *Alamannorum nuper fugata subreptio*, torej vdor, ki so ga Goti pred kratkim učinkovito zavrnila. Giardina, Ceconi, Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 253; 296–297 (komentar).

⁶² *Variae* 12, 28, 1–2 (MGH AA 12, str. 383): *Data est provinciis in regis nostri* (od novembra ali decembra 536 dalje Vitigis) *laudem penuria: steriles facti sunt agri, ut ubertas domini possit agnosc...* [provinca našega kralja je zadelo pomanjkanje; polja niso rodila, da bi bila čimbolj razpoznavna kraljeva darežljivost...].

⁶³ *Variae* 12, 28, 3–6 (MGH AA 12, str. 384 = CCSL 96, str. 497).

⁶⁴ Stein, *Histoire*, str. 349; Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 95–96; Ruggini, *Economia*, str. 338–340 in 474.

⁶⁵ Mommsen, MGH AA 12, str. XXXVIII–XXXIX. Vdor Burgundov čez Kotiške Alpe do Emilije naj bi bil okrog leta 490 ali malo kasneje: Ennodius, *Vita Epiphani* 138–139; 160–163 (MGH AA 7, str. 101 in 104): Kaiser, *Die Burgunder*, str. 60); Ausbüttel, *Ennodius*, str. 80–81; 128, op. 125. Vdor Alamanov naj bi potekal pod Teoderikom: Geuenich, *Geschichte der Alemannen*, str. 87–89; Amory, *People and identity*, str. 75–76.

⁶⁶ *Variae* 12, 28, 5–6 (MGH AA 12, str. 384): *... qui perculit hostem prouinciae, et famem iussit exire ... Contra indigentiam saevam gloriosi principis pugnat humanitas, cuius vere castra sunt horrea referta ...* [kdor potolče sovražnika province, izžene lakoto ... Proti okrutni lakoti se vojskuje s svojo človeško darežljivostjo slavni kralj (= Vitigis), čigar trdnjave so polna skladišča hrane ...]. *In usum est viris fortibus feliciter egisse pugnas, sed supra humanam virtutem esse constat vicisse penuriam. Verum cum his tantis ac talibus bonis nulla potuissent supplicium vota sufficere, adhuc et dimidiam relaxare pertulit fiscalis calculi functionem, ne tristes in aliqua parte faceret quibus tot felicia praestitisset...* [Hrabri možje so sposobni, da zmagujejo v bitkah, vendar pa človeško hrabrost presega zmaga nad pomanjkanjem. Potem ko je z dobrimi dejanji v obilni meri izpolnil želje prošnikov, je še zmanjšal za polovico davčne obveznosti, da ne bi zaradi kakšnega razloga užalostil tistih, ki jih je do take mere osrečil].

⁶⁷ Cassiodorus, *Variae* 12, 22 (naslovniki so *provinciales Histriae*); 12, 23 (naslovnik je Lavrencij, ki se omenja samo na tem mestu: PLRE III, Laurentius 1, str. 766); 12, 24 (naslovniki so *tribuni maritimorum* iz beneških lagun; MGH AA 12, str. 378–380; CCSL 96, str. 488–492; Giardina – Ceconi – Tantillo, *Varie*, vol. V,

poudariti, da gre za zadnja Kasiodorova besedila v zbirki *Variae*, saj je avtor je pred koncem leta 537 izstopil iz službe na vzhodnogotskem dvoru.⁶⁸ Kot pretorijanski prefekt tedanjega kralja Vitigisa je jeseni 537 odredil za prebivalce istrske province (*Histria provincia*), kjer je bila izjemna letina olja, vina in pšenice, da za čas prve indikcije (1. sept. 537 – 31. avg. 538) izpolnijo davčne obveznosti. Ker pa je gotška država, ki je bila tedaj v vojni z Bizancem, potrebovala večje količine pridelkov, kot je znašala obveznost province, je odredil za istrske pridelovalce in trgovce obvezno prodajo pridelkov za potrebe vojske in državnega vrha (*coemptio*), kakršna se je uveljavila v dobi Odoakra in je postala v 6. st. dokaj pogosta.⁶⁹ V ta namen je vzel iz državne blagajne poseben znesek za dodaten nakup kmetijskih pridelkov v Istri. S tem je istrskim pridelovalcem in trgovcem prepredil, da bi prosto razpolagali s svojim blagom in ga prodajali s čim večjim zaslužkom. V pismu oziroma odloku je svojo potezo utemeljeval kot koristno za državo, še bolj pa za same pridelovalce iz Istre. Ker v tistem letu potujoči trgovci od drugod (*peregrini emptores*), ki so imeli lasten morski prevoz in ki bi pridelovalcem ponudili višjo kupnino, v Istro niso prišli, je Kasiodor predstavil posel kot ugoden tudi za istrske pridelovalce in trgovce. Izpad potujočih trgovcev je bil posledica vojnih razmer.⁷⁰ Ko je po padcu Rima v roke Bizantinca (dec. 536) kralj Vitigis obkolil mesto in ga več kot eno leto (od februarja 537 do marca 538) oblegal, izhod iz mesta ni bil mogoč, njegovi prebivalci pa so trpeli hudo lakoto.⁷¹ Kasiodor je Istranom navedel kot dodatno ugodnost dejstvo, da jim ne bo treba plačati morskega prevoza, saj bo zanj poskrbela država.⁷² V Istro je

str. 104–111; str. 289–293 (komentar). Izbrana literatura: Carile, *Il Bellum Gothicum*, str. 177–180; Pfersch, *Cassiodors Variae*, str. 70–71; Matijašič, *Kasiodorova pisma*; Meyer-Flügel, *Das Bild*, str. 108; 245–247; 255; 510–513; Ruggini, *Economia*, str. 341–349; Matijašič, *Gospodarstvo*, str. 346–349; Novak, *L'Istria*, str. 41–64; Fon, *Bizantinci*, str. 82–87.

⁶⁸ Mommsen MGH AA 12, str. XXX–XXXI; PLRE II, str. 265–269 (Cassiodorus 4); Barnish, *Selected Variae*, str. L–LIII.

⁶⁹ *Codex Theodosianus* 11, 15, 2 (384); prim. *Variae* 2, 38; 12, 14, 6. Stein, *Histoire*, str. 199–203. Giardina, Ceccoli, Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 289 poudarjajo, da je prisilni odkup dejansko predstavljal novi davek.

⁷⁰ Ruggini, *Economia*, str. 341–349 je izrazila domnevo, da gre v prvi vrsti za izpad trgovcev iz Rima. Prim. tudi Matijašič, *Kasiodorova pisma*, str. 365; Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 97; Novak, *L'Istria*, str. 52–53. Kritično stališče do te domneve je izrazila Sotinel, *L'utilisation*, str. 62–64, z naslednjo utemeljitvijo: izrazi *peregrinus*, *alienus*, *externus* so se v 6. st. resda uporabljali v več primerih za prebivalce provinc znotraj vzhodnogotske države, vendar pa so bili zanesljivo v uporabi tudi za tujce, torej tudi za prebivalce bizantinskega cesarstva. Glede na jezikovno rabo bi bili *mercatores peregrini*, ki niso prišli v Istro zaradi vojnih razmer, lahko trgovci iz Rima, vendar enako upravičeno tudi trgovci iz Dalmacije, ki je bila tedaj (od poletja 537 dalje) zanesljivo pod oblastjo Bizanca. Prav tako je zaradi totalne vojne v Italiji izostal tudi prihod trgovcev iz drugih delov Mediterana, zlasti z Vzhoda (Egejsko območje, Mala Azija, Levant), ki so spadali v okvir bizantinske države. Arheološke raziskave potrjujejo obstoj intenzivnih trgovskih stikov med severnim Jadranom in Vzhodom. Gl. Dobrova – Riccato, *Cibi e ceramiche*.

⁷¹ Procopius, *Bellum Gothicum* 6, 3, 8–21; *Liber pontificalis* 60 (Silverius), 99 (Duchesne, str. 291). O neuspešnem gotskem obleganju Rima in njegovih posledicah za prebivalstvo Rima pregledno Stein, *Histoire*, str. 349–354; podrobno Rubin, *Prokopios von Kaisareia*, str. 441–450.

⁷² Cassiodorus, *Variae* 12, 22, 1–3 (MGH AA 12, str. 378). Gl. Ruggini, *Economia*, str. 341–347, zlasti str. 344–346, op. 404), z ugotovitvijo, da so stroški pomorskega prevoza vzdolž obale severnega Jadrana kljub majhni razdalji znašali v pozni antiki 15 do 20 odstotkov vrednosti tovora. Pomorski prevoz ali prevoz po plovnih rekah je bil v antiki edini primeren za transport večjih količin blaga. Medtem ko je ladja lahko prepeljala od 100 do 200 ali več ton tovora, je znašala teža tovora pri volovski vpregi lahko le 1,5-kratno težo vprežne živine, in to pri hitrosti 8 do 10 km na dan (Meyer-Flügel, *Das Bild*, str. 108). Večji kot je bil tovor in daljša kot je bila pot, bolj je prišla do izraza nizka cena prevoza po vodnih poteh. Pomorski prevoz je bil tudi do več kot stokrat cenejši od kopenskega (Ruggini, *Vicende rurali*, str. 272, navaja celo cenovno razmerje 1 : 118). Gl. Ruggini, *Economia*, str. 346–347; Jones, *The Later Roman Empire*, str. 841–844 in str.

poslal svojega izkušenega in preverjenega zaupnika Lavrencija (*vir experientissimus*),⁷³ da bi od tamkajšnjih pridelovalcev (*possessores*) in trgovcev (*negotiatores*) nakupil ustrezne količine pridelkov, skladno s predpisi in predhodnimi izračuni, tako da *Histrienses* ne bi bili prizadeti, država pa tudi ne bi utrpela škode.⁷⁴

Kasiodor je v pismu prebivalcem province Istre naslikal podobo srečne dežele. Pri tem velja upoštevati dejstvo, da je v svoji hvalnici pretiraval tudi iz »fiskalnih« razlogov, saj je želel, da bi tamkajšnji prebivalci kot ubogljivi ali vsaj lojalni državljani brez odpora sprejeli njegov odlok (*Histria* nastopa kot *devota provincia*),⁷⁵ ki je bil dejansko predvsem v korist države. Verjetno iz podobnih razlogov ni omejnjal vojne v Italiji in Dalmaciji, katere potek za gotsko stran ni bil ugoden. Potem ko so Bizantinci na začetku vojne (535) zavzeli Sicilijo, ki je bila po Jordanesu »prehranjevalka Gotov« (*nutrix Gothorum*),⁷⁶ so bili slednji prisiljeni iskati hrano drugod. Bizantinska vojska je po hudih bojih z Goti spomladi 537 zavzela Dalmacijo z Liburnijo, tako da je možnost morebitnega nakupa hrane za potrebe vojske in državne prestolnice na območju vzhodnega Jadrana odpadla. Ta možnost je odpadla tudi v primeru panonske province S(u)aviije, katere prebivalstvo je bilo vključeno v vojno v Dalmaciji, pa tudi v primeru Sirmijske Panonije, ki jo je Bizanc osvojil na začetku vojne, vendar jo je kmalu (536/537) izgubil v korist Gepidov. Kralj Vitigis je na začetku leta 537 prepustil Frankom obširna ozemlja na severozahodnem in severnem delu gotske države (Provansa, Zahodne Alpe, preostali del alamanskega območja), da bi pridobil njihovo zaveznitvo ali si vsaj zagotovil njihovo nevtralnost.⁷⁷ Kljub sklenitvi sporazuma s Franki je morala gotska vojska v Liguriji in Venetiji ostati na svojih položajih, saj bi Frankom podložni Burgundi in Alamani lahko nepredvidljivo vdrlji v severno Italijo in jo opleni. V celoti so v času nastanka Kasiodorovih pisem jeseni 537 vladale v gotski državi slabe razmere. Vitigisu ni uspelo zavzeti od lakote izmučenega Rima, bizantinska stran je prevzela iniciativo v srednji Italiji, prav tako so Bizantinci zmagali na dalmatinskem bojišču in se s tem približali Istri. Pomemben gotski uspeh je bila le obkolitev Medioloana ob pomoči 10.000 Burgundov, ki jih je poslal Gotom na pomoč frankovski kralj Teodebert, z grozljivim zaključkom v letu 539, ko so Goti in Burgundi izvedli strahovit pokol

1353, op. 46. Eno od nepojasnjenih vprašanj je nenavadno visoka cena pomorskega prevoza na relativno kratki relaciji Ravena – Akvileja v Dioklecijanovem ediktu o cenah (7,5 denarijev za modij), ki je bila višja od cene prevoza iz Afrike v Galijo (4 denarije za modij). Prim. *Edictum Diocletiani* 35, 29 in 35, 107 (Giaccchero, str. 220 in 228); Uggeri, *La navigazione*, str. 343–344; Biscardi, *Il porto di Aquileia ed i noli maritimi nel calmiere diocleziano*.

⁷³ Naslov *vir experientissimus* (kasneje naslovljen kot *experientia tua*) se pojavlja samo v primeru dveh romanskih dostojanstvenikov, obakrat v zadnji knjigi Varij (poleg Lavrencija še Constantinianus; *Variae* 12, 18). Nosilca tega naslova sta bila v obeh primerih zadolžena za izvedbo velikih in pomembnih transportov za potrebe dvora in vojske.

⁷⁴ *Variae* 12, 23 (MGH AA 12, str. 379); Giardina, Ceccoli, Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 106–107; str. 290–291 (komentar); Novak, *L'Istria*, str. 48–51.

⁷⁵ *Variae* 12, 22, 1; 5. Prim. Ruggini, *Economia*, str. 284, op. 210. Z oznako *provincia devota* nastopata tudi *Liguria* in *Venetia* (MGH AA 12, str. 534, geslo *devotus*).

⁷⁶ Jordanes, *Getica* 308 (MGH AA 5/1, str. 137).

⁷⁷ Procopius, *Bellum Gothicum* 1 (5), 13, 24–29; Agathias 1, 6, 4–6. PLRE III, str. 1382–1387 (Vitigis); Stein, *Histoire*, str. 348–349; Wolfram, *Geschichte der Goten*, str. 343. Pred Vitigisom je za frankovsko zaveznitvo prosil njegov predhodnik Teodahad, ki je ponujal Frankom Provanso in plačilo 20.000 funtov zlata (Procopius, *Bell. Goth.* 1 [5], 13, 14–15), vendar je bil pred sklenitvijo zaveznitva umorjen.

prebivalstva ligurske prestolnice (po Prokopiju neverjetnih 300.000 žrtev!).⁷⁸ Ob upoštevanju dejanskih razmer na bojiščih v Italiji in na Balkanu sta tako idealizirana podoba rodovitne istrske dežele kot tudi skorajda idilična slika skromnega in delovnega prebivalstva beneških lagun v znatni meri zavajajoči. V celotni zbirki pisem se *Histria* (prebivalci *Histrienses*), ki je označena kot *prouincia*, pojavlja samo v navedenih treh pismih na koncu zbirke v zvezi z opisanimi dogodki, medtem ko se *Venetia* (prebivalci *Veneti*) pojavlja na šestih mestih, od tega dvakrat v drugem vsebinskem kontekstu.⁷⁹

Kasiodor Istre ni poznal, pač pa se je skliceval na poročila popotnikov (*commeantes*) in na predstave o deželi, ki so na podlagi starejših govoric obstajale v njegovem času. *Histria* je bila po njegovih besedah izjemno rodovitna dežela, z velikimi presežki v pridelavi olja, vina in žita, pri čemer velja omeniti, da je istrsko olje po poročilih avtorjev iz 1. st. spadalo v najvišji kvalitativni razred,⁸⁰ od istrskih vin pa je bil posebej poznan *vinum Pucinum* s tržaškega Krasa.⁸¹ Pri tem je pomenljivo, da niti Dioklecijanov edikt niti Kasiodor med prestižnimi jestvinami ne omenjata niti istrskega olja niti istrskega vina. Kot taka je Istra služila oskrbi prestolnice Ravene na podoben način, kot je južna italska provinca Kampanija oskrbovala Rim.⁸² Po njegovih besedah so Istro odlikovali številni darovi narave: ugodno, kljub severni legi zmerno podnebje; razčlenjena obala, ki je tako s plitvinami kot z globokimi zalivi dajala prostor ribogojnicam in gojilnicam školjk,⁸³ z vrsto otokov, ki so bili rodovitni in primerni za naselitev, obenem pa so omogočali ladjam varno plovbo. Istrsko obalo je primerjal z letoviško obalo Kampanije na območju Baj (*Baiae*) zahodno od Neaplja.⁸⁴ Krasile naj bi jo imenitne obmorske vile (*praetoria*), ki so si sledile 'kot niz biserov', in so po njegovem prepričanju dokazovale, da so že v prejšnjih obdobjih (*maiores*) cenili to deželo in jo okrasili s takimi stavbami.⁸⁵ Istra je po Kasiodoro-

⁷⁸ Procopius, *Bellum Gothicum* 2 (6), 21, 39; Marcellinus, *Chronica* a. 539, 3 (Croke, *The Cronicle of Marcellinus*, str. 48; 132; MGH AA 11, str. 106); Marius Aventicensis, *Chronica*, a. 538 (MGH AA 11, str. 235). O gotsko-bizantinskih spopadih v letih 537–539 Stein, *Histoire*, str. 344–360; Rubin, *Prokopios von Kaisareia*, str. 447–451; Carile, *Il Bellum Gothicum*, str. 166–169.

⁷⁹ *Venetia* se omenja pred tem leta 523 ob prehodu vojske Gepidov v Galijo (gl. op. 26), nato pa ob reševanju posledic lakote v letu 536.

⁸⁰ Prim. Plinius, *Naturalis historia* 15, 8 (istrsko olje je obenem z oljem iz Venafra v Kampaniji in oljem iz španske province Betike predstavljalo kakovostni vrh v celotnem cesarstvu); podobno Martialis, *Epigrammata* 12, 63, 1–3 in več drugih piscev. Izčrpno predstavitev omemb istrskega olja v antični literaturi in arheoloških virov prinaša Matijašič, *Gospodarstvo*, str. 334–336. O agrarni proizvodnji v Istri tudi Matijašič, *La produzione agricola in Istria; Società e commercio*; Kopáčkova, *Production of wine and olive oil in Roman Histria and Dalmatia*; Gračanin, *Late antique Dalmatia and Pannonia*, str. 255. Stični točki s skromnim življenjem v beneških lagunah sta bili ribolov in pridobivanje soli.

⁸¹ Plinius, *Naturalis historia* 3, 127; 14, 60 [glavni zapis]; 17, 31. Vedaldi Iasbez, *La Venetia orientale*, str. 391–393. Matijašič, *Gospodarstvo*, str. 337–338.

⁸² Gl. op. 3 (Kampanija kot *cellarium regnanti Romae*). *Variae* 12, 22, 1–5 (MGH AA 12, str. 378–379); Giardina, Cecconi, Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 104–106; 289–290 (komentar).

⁸³ Nazadnje Auriemma, *Fish and ships*, z obsežno bibliografijo raziskav podmorske arheologije (str. 492–497).

⁸⁴ Primerjava Kasiodorovega opisa Istre z njegovim opisom Baj v Kampaniji (*Variae* 12, 22, 4; MGH AA 12, str. 378) kaže, da je avtor vključil v opis Istre glavne elemente opisa obale Kampanije: prijetno podnebje, razčlenjena obala z otoki, pridelava školjk, z ribami izjemno bogato obalno morje, »morski zakladi« (*Neptunia gaza*) itd.), ki jih je v primeru Istre celo nekoliko stopnjeval: v Kampaniji so bile navedene dobrote narave sad truda človeških rok, medtem ko je v primeru Istre vse te darove v obilni meri dala sama narava (!). Prim. Meyer-Flügel, *Das Bild*, str. 512–513. O Kasiodorovem opisu Istre Matijašič, *La produzione agricola*; Novak, *L'Istria*, str. 53–56; Giardina, Cecconi, Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 289–290.

⁸⁵ Kasiodorovo trditev v jedru potrjujejo arheološke raziskave; na obali od Trsta do Nezakcija je – skupaj s

vih besedah »oskrbovala vojaške enote v prestolnici« (*comitatenses excubiae*), bila je »okras italske države, ki premožne razvaja s specialitetami, običajnemu prebivalstvu pa daje dobro hrano; vse, kar tam zraste, je na razpolago tudi v prestolnici«. ⁸⁶

Kasiodorov podatek je v jedru zanesljiv, saj je kot pretorijanski prefekt prebival v Raveni in je bil že po svoji funkciji kraljevi prvi zaupnik. Po njegovih besedah, ki so imele tudi politično poanto, naj bi na kraljevskem dvoru še v prvih letih gotsko-bizantinske vojne (do 537) uživali izbrane vrste rib iz Rena (*anchorago*, sulec) in Donave (*carpa*, krap). Obe reki sta v zgornjem toku tekli po ozemlju, ki je bilo poseljeno z Alamani in ki so ga Goti po Vitigisovi pogodbi s Franki dokončno izgubili. Prav tako naj bi na dvoru uživali specialitete s Sicilije (*exormiston*, murena) in z obale južne Italije (*acernia*), ki so jo tedaj že obvladovali Bizantinci (*Bruttiorum mare*). ⁸⁷ Pomenljivo je, da se med izbranimi specialitetami ne omenja nobena iz province Histrije, medtem ko je Venetiji pravzaprav pripadlo častno mesto z znamenitim veronskim vinom (*acinaticium*), po Kasiodoru najboljšim vinom v svetovnem merilu, ki je bilo sestavni del kraljevskih pojedinj. ⁸⁸ Po Kasiodoru je bil namen zelo razkošnih pojedinj na kraljevem dvoru, pri katerih so uživali specialitete iz Italije (*fecunda Italia*) in inozemstva (*externa*), da bi napravili kar se da močan vtis na tuja poslanstva (*legati gentium*), ki so prihajala na gotski dvor. ⁸⁹

Čeprav opis v osnovi ustreza stvarnosti, velja opozoriti na posamezna groba posploševanja in pretiravanja. Oznaka izjemno rodovitne dežele je pretirana in je do neke mere ustrezala samo obalnemu pasu, nikakor pa ne njegovemu kraškemu zaledju, ki se je na območju malo rodovitnega tržaškega Krasa na črti od ustja Timava do Trsta dotikalo obale. Rodovitnih in za naselitev primernih otokov je bilo malo, še ti so bili južno od Parentija/Poreča, torej samo na južni polovici zahodne istrske obale; med temi je bilo za naselitev primerno pravzaprav le Brionsko otočje. Na severnem delu istrske obale, ki se je začinjala z izlivom Timava, takih otokov ni bilo oziroma so bili neznatni, če izvzamemo priobalni koprski otok (*insula Capritana*) in izolski otok, ki se v antičnih virih ne pojavlja. ⁹⁰ Z arheološkimi raziskava-

šestimi vilami na Brionskih otokih – arheološko potrjen obstoj več kot 100 *villae rusticae* (gl. Matijašič, *Società e commercio*, str. 58). Pri tem pa velja poudariti, da je Kasiodor v svojem opisu to stanje zelo polepšal, saj so bile v času njegovega zapisa številne *villae rusticae* v gospodarskem zatonu. Večina vil v severnem delu Istre je bila že sredi 5. st. opuščena, v 6. st. so živele le tiste na jugu polotoka. Prim. Žerjal, *Ceramic production; Školarice near Koper*; Vidrih Perko, Pavletič: *Report on ceramics from Brijuni*. Zaradi prihajanja beguncev iz notranjosti se je postopoma povečevalo prebivalstvo obalnih mest. K prebivalstvu tudi Vidrih Perko, Župančič, *Il popolamento della Slovenia sudoccidentale*.

⁸⁶ Cassiodorus, *Variae* 12, 22, 3–5 (MGH AA 12, str. 378–379).

⁸⁷ Cassiodorus, *Variae* 12, 4, 1–3 (MGH AA 12, str. 362–363). Giardina – Cecconi – Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 76; 243–246 (komentar).

⁸⁸ *Variae* 12, 4, 4–6 (hvalnica veronskega vina; tehnologija pridelave na podlagi pozne trgatve v mesecu decembru). Ruggini, *Economia*, str. 340–341, op. 391; Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 92–93; Giardina – Cecconi – Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 76; 245–246 (izčrpen komentar). Vsekakor velja opozoriti, da Dioklecijanov edikt o cenah navaja kot vrhunski vina najvišjega cenovnega razreda vina s polotoške, zlasti južne Italije, druga vina pa ne nastopajo z oznakami izvora.

⁸⁹ *Variae* 12, 4, 1–3. Ruggini, *Economia*, str. 340–341; Pavan, *Dall'Adriatico*, 92–93; Giardina – Cecconi – Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 76; 243–245, s komentarjem temeljnega pomena k omenjenim specialitetam; poziv davčnemu predstojniku Venetij (*canonicarius Venetiarum*), da pridobi od veronskih pridelovalcev (*possessores Veroneses*) primerne količine veronskega vina za kraljevi dvor.

⁹⁰ Vedaldi Iasbez, *La Venetia orientale*, str. 189–201 (otoki); za naselbino in škofijski sedež *Insula Capritana* gl. Šašel, *Opera selecta*, str. 680–689; Bratož, *Med Italijo in Ilirikom*, str. 549–552. Na izolskem otoku kažejo rimske najdbe na območju palače Manzioli na verjeten obstoj rimske vile (Mileusnić – Frelih, *Hiša Man-*

mi je potrjen obstoj številnih urbanih, podeželskih in obmorskih vil (*villae*) vzdolž zahodne obale od Trsta do Pule,⁹¹ prav tako večje število obratov za pridelavo in skladiščenje olja in vina ter ribogojnic in gojišč školjk za pridelavo garuma, ribje omake (*garismatia plura*).⁹²

Proizvodnja hrane in raznovrstnih obrtnih izdelkov je spodbujala razvoj in organizacijo trgovine. Na mozaičnem donatorskem napisu zgodnjekrščanske bazilike v Trstu z zgodnjega 6. st. (ulica Madonna del Mare) se omenja predstojnik kolegija nadzornikov tehtnic (*primicerius pensorum*) z orientalskim imenom *Barsaina*.⁹³ V tem času je deloval tudi tekstilni obrat na Brionskih otokih.⁹⁴ Za celotno obalo je potrjen obstoj do 30 pristanišč; imele so jih vse pomembnejše urbane naselbine, ki jih navaja Anonimni Geograf iz Ravene na podlagi virov iz Kasiodorovega časa (13 urbanih naselbin), poleg tega tudi posamezne ruralne naselbine.⁹⁵ Materialne najdbe na celotni istrski obali od ustja Timava do izliva Raše dajejo vtis gospodarsko uspešne dežele. Pri tem velja upoštevati dejstvo, da Istra dotlej zaradi svoje odmaknjene lege ni trpela zaradi barbarskih vpadov, ki so v 5. st. zelo prizadeli ne le srednje Podonavje in vzhodnoalpski prostor, temveč tudi velik del Italije, prav tako je niso prizadele državljanske vojne ali hujše naravne nesreče. V bizantinsko-gotski vojni, zlasti v njenem prvem obdobju (do 540), na ozemlju Istre ni bilo vojaških spopadov. Tudi v drugem delu vojne, ki je bil bolj uničevalen od prvega, so potekale kopenske vojaške operacije na njenem obrobju. Edino poročilo o plenilnih pohodih, ki bi lahko prizadeli deželo, prinaša pismo papeža Pelagija I. iz leta 559. Po njegovih besedah naj bi bili *Histria* in *Venetia* prizadeti v času, ko sta prišli pod oblast gotskega kralja Totile, istočasno pa naj bi tudi Franki vsepovsod pustošili.⁹⁶

V pismu predstojnikom pomorskih prevoznikov iz vrst prebivalstva v lagunah Venetije (*tribuni maritimorum*), ki so prebivali na obalnem območju od izliva Pada in Ravene do bližine obal »Jonskega« (= Jadranskega) morja, kar bi ustrezalo

---

zioli). V Simonovem zalivu jugozahodno od današnjega izolskega pristanišča je potrjen obstoj pomorske vile (Stokin, Zanier, *Simonov zaliv*; Groh, Sedlmayer, *Die Grabungen*).

⁹¹ Za ozemlje dan. hrvaške Istre pregledno Matijašič, *Gospodarstvo*, str. 99–144; za dan. slovenski in italijanski del istrske obale Auriemma – Karinja, *Tra terra e mare*, str. 312–315 (Štivan, Ribiško naselje pri Devinu); 345 (Simonov zaliv pri Izoli); Vidrih Perko – Župančič, *Il popolamento della Slovenia sudoccidentale e dell'Istria settentrionale*, str. 469–472; Karinja, *Antična pristanišča ob slovenski obali*.

⁹² Pregledno Matijašič, *Gospodarstvo*, str. 145–239; 262–284; 334–352; za dan. slovenski in italijanski del istrske obale Auriemma – Karinja, *Tra terra e mare*, str. 314–315 (gojišče školjk pri ustju Timava); 348 (ribogojnica na območju Portoroža); Auriemma, *Fish and ships*. Za pristanišče in ribogojnico z viškom v 4. in 5. st., ki delujeta še v 6. st. v Fizinah pri Portorožu Gaspari, Vidrih Perko, Štrajhar, Lazar, *Antični pristaniški kompleks v Fizinah pri Portorožu*. K izrazu *garismatia* gl. Giardina – Cecconi – Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 290.

⁹³ Caillet, *L'évergétisme monumental chrétien*, str. 284; Cuscito, *Le epigrafi musive*, str. 148–149; 157–159; Cuscito, *La basilica martiriale*, str. 223–224. Splošno o trgovini v Istri Matijašič, *Gospodarstvo*, str. 435–450.

⁹⁴ *Notitia dignitatum* Occ. 11, 67 [baphium Cissense]. Suić, *Odabrani radovi*, str. 699–707.

⁹⁵ Ravennatis anonymi *Cosmographia* 4, 30–31 (izd. J. Schnez, Stuttgart 1990, str. 67–68), s seznamom 13 urbanih naselij. Matijašič, *I porti dell'Istria e della Liburnia*, str. 167–172 (več kot 20 pristanišč vzdolž obale od izliva Raše do Savudrije); Auriemma, Karinja, *Tra terra e mare* (severna obala Istre od Portoroža do Štivana); Koncani Uhač, Auriemma, *Archeologia dei paesaggi costieri in Istria*; Auriemma, *Fish and ships* (pristanišča in gospodarski objekti od Grižnjana do Brionskih otokov).

⁹⁶ Pelagius I papa, *Epistulae* 52, 15 (izd. P. M. Gassó, C. M. Batlle), str. 138–139: ... *tempore illo, quo et Hystriam et Venetias tyranno Totila possidente, Francis etiam cuncta uastantibus*. Pred Belizarjevimi zavzetjem Ravene 540 so Franki zavzeli Kotiške Alpe in večji del Venetije, preostanek Retije in dele Norika; Totila je po nastopu oblasti sklenil s Franki zavezniško pogodbo in jim prepustil ta ozemlja. Procopius, *Bellum Gothicum* 4 (8) 24, 9–10; 26–27. Prim. Stein, *Histoire*, str. 525–528.

območju gradeške in maranske lagune, je Kasiodor na podlagi njihovih zakonsko predpisanih obveznosti naročil prevoz blaga iz istrskih pristanišč do skladišč v Raveni.⁹⁷ Na podlagi lastnega poznavanja je opisal deželo in tamkajšnje življenje, ki se je precej razlikovalo od onega v Istri. V uvodu je omenil, da je nekoč prebivalo v njej veliko plemstva (*plenae nobilibus*), v času zapisa pa so tamkajšnji prebivalci (*maritimi*) živeli dokaj skromno. Njihova po lagunah raztresena bivališča so bila kljub šibki zgradbi (iz upogljivega šibja) dovolj trdna, saj v plitvinah ni bilo visokih valov. Prebivalci lagun so bili zelo večji obalne plovbe, ki je bila dosti bolj varna od plovbe na odprtem morju. Z ladjami, ki so bile prirejene plovbi po plitvinah, niso pluli le ob nizki obali, kjer so se morali prilagajati ritmu plime in oseke, temveč tudi po rekah in kanalih. Svoja plovila so po potrebi usmerjali tako, da so jih z brega vlekli z vrvmi in jih tako zavarovali pred brodolomi. Prebivalci lagun so »kot vodni ptiči« prebivali na kopnem in na otokih, ki so spominjali na Kiklade.⁹⁸ Čeprav so se preživljali z ribolovom in prevozništvom, je bil njihov pravi zaslužek pridobivanje soli, tedaj zelo iskanega blaga med vsemi sloji prebivalstva. Podobno kot je Kasiodor pretiraval pri opisu rodovitnosti in gospodarskih zmogljivosti Istre, je tudi idealiziral družbeno ureditev prebivalstva beneških lagun: *maritimi* se odlikujejo po skromnosti in pridnosti, v njihovi družbi ni napetosti, pač pa vlada v njej sloga med bogastvom in revščino; ker uživajo enako hrano in imajo enako skromna prebivališča, med njimi ni nevoščljivosti.⁹⁹ Njihovim predstojnikom (*tribuni maritimorum*) je naročil, naj prevozniki svoje ladje, ki jih imajo »kot domače živali privezane na zidove svojih bivališč«, pripravijo za plovbo in počakajo na Lavrencijev poziv, nato pa nemudoma izplujejo in brez zamud opravijo svojo nalogo. Poročilo potrjuje izjemen pomen pomorskega prometa za prevoz hrane in drugih velikih tovorov v tisti dobi. Čeprav so bili stroški pomorskega prevoza vzdolž obale severnega Jadrana kljub majhni razdalji v pozni antiki znatni (15 odstotkov vrednosti tovara),¹⁰⁰ so bili v primerjavi s kopenskim prometom bistveno ugodnejši. Pomorski prevoz ali prevoz po plovnih rekah je bil v antiki pravzaprav edini primeren za transport večjih količin blaga.

Kako je potekala celotna operacija, iz tega kronološko zadnjega Kasiodorovega besedila ni znano. Po zaključku Kasiodorove zbirke *Variae* ob koncu leta 537 literarni viri o agrarni proizvodnji, prehrani, prometu in trgovini ter težavah s preskrbo v severovzhodni Italiji skorajda presahnejo. Vrsta kratkih zapisov s sredine in iz druge polovice 6. st. prinaša samo podatke o posledicah slabih letin, naravnih nesreč in težav s preskrbo, zaradi katerih so občasno nastopile lakote in umiranje.¹⁰¹

⁹⁷ Cassiodorus, *Variae* 12, 24 (MGH AA 12, str. 379–380 = CCSL 96, str. 491–492); Giardina, Cecconi, Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 108–110; 291–293 (komentar). Gl. Carile, *Il bellum Gothicum*, str. 179–180; Uggeri, *Vie di terra e vie d'acqua*, str. 68–79 (zlasti 77); Carile, Fedalto, *Le origini di Venezia*, str. 156–171. Pavan, *Dall'Adriatico*, str. 96–98; Meyer-Flügel, *Das Bild*, str. 245–247; Cracco Ruggini, *Economia*, str. 344–347; Giardina, Cecconi, Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 291 (*tribuni maritimorum* so bili verjetno civilni funkcionarji, ki so nadzorovali pristanišča in naselja v laguni; njim nadrejeni dostojanstvenik je bil verjetno *comes sacrum largitionum*, v čigar kompetencah sta bila nadzor obale in kontrola pristanišč).

⁹⁸ Giardina, Cecconi, Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 292.

⁹⁹ *Variae* 12, 24, 5–6 (MGH AA 12, str. 380). Giardina, Cecconi, Tantillo, *Varie*, vol. V, str. 292–293.

¹⁰⁰ Uggeri, *La navigazione*, str. 343–344. Prim. tudi Croce Da Villa, *Scali ed infrastrutture commerciali*.

¹⁰¹ Ruggini, *Economia*, str. 476–484 (za območje Italije): R. Bratož, *La produzione*, 152–154 (za območje severnojadranskih dežel).

Okrajšave za izdaje virov, revije in leksikalne priročnike

- CCSL : *Corpus Christianorum, Series Latina*, Turnhout.
- CFHB : *Corpus Fontium Historiae Byzantinae*, Berlin – New York.
- CI : *Codex Iustinianus. Corpus iuris civilis II* (izd. P. Krueger), Dublin–Zürich ¹⁴1967.
- CSEA : *Corpus Scriptorum Ecclesiae Aquileiensis*, Aquileia – Roma.
- CSEL : *Corpus Scriptorum Ecclesiasticorum Latinorum*, Wien.
- CSHB : *Corpus Scriptorum Historiae Byzantinae*, Bonn.
- CTh : *Codex Theodosianus cum Constitutionibus Sirmondianis* (izd. Th. Mommsen, P. Krueger), Dublin – Zürich ⁴1971.
- FC : *Fontes Christiani* (Freiburg, Basel, Wien).
- MGH AA : *Monumenta Germaniae Historica. Auctores Antiquissimi*, München 1981 (ponatis prve izdaje, Berlin 1894).
- PCBE 2 : *Prosopographie chrétienne du Bas-Empire 2 (Prosopographie de l'Italie chrétienne 313–604)*, vol. 1–2 (ur. Charles Pietri – Luce Pietri), École française de Rome 1999–2000.
- PLRE II = *The Prosopography of the Later Roman Empire, Vol. II A.D. 395–527* (ur. John Robert Martindale), Cambridge 1980.
- PG : Jacques Paul Migne, *Patrologia Graeca*, Paris.
- PLRE III : *The Prosopography of the Later Roman Empire, Vol. III A.D. 527–641* (ur. John Robert Martindale), Cambridge 1992.
- RE : *Realencyclopädie der classischen Altertumwissenschaft*, Stuttgart.
- SC: *Sources Chrétiennes*, Paris.

Viri in literatura

Viri

- Agathias Myrinaeus, *Historiae* (izd. Rudolf Keydell), CFHB 2, Berlin 1967.
- Ambrosius, *Epistulae et acta*. Tomus III. *Epistularum liber decimus. Epistulae extra collectionem. Gesta concili Aquileiensis* (izd. Michaela Zelzer), CSEL 82/3, Wien 1982.
- Ammianus Marcellinus, *Res gestae. Römische Geschichte*, Bd. 1–4 (izd. Wolfgang Seyfarth), Berlin 1983.
- Anonymus Valesianus II (*Theodericana*), v: Ingemar König, *Aus der Zeit Theoderichs des Grossen. Einleitung, Übersetzung und Kommentar einer anonymen Quelle*, Darmstadt 1997, str. 70–95.
- Antoninus Placentinus, *Itinerarium* (izd. P. Geyer), CCSL 175, Turnhout 1965, str. 127–150.
- Cassiodorus Senator, *Variae* (izd. Theodor Mommsen), MGH AA 12, München ²1981.
- Cassiodorus, Magnus Aurelius, *Variarum libri XII* (izd. Ake J. Fridh), CCSL 96, Turnhout 1973.
- Cassiodorus Senator (Magnus Aurelius), *Selected Variae* (izd. S. J. B. Barnish), Liverpool ²2006.
- Cassiodorus: Flavio Magno Aurelio Cassiodoro Senatore, *Varie, vol. I, Libri I–II; vol. III, Libri VI–VII; vol. IV, Libri VIII–X; vol. V, Libri XI–XII; vol. VI, Bibliografia generale e indici* (izd. Giardina, Andrea; Ceconi, Giovanni Alberto; Tantillo, Ignazio), Roma 2015.
- Descriptio totius mundi et gentium* (izd. Jean Rouge), SC 124, Paris 1966 (gl. tudi *Expositio*).

- Edictum Diocletiani et Collegarum de pretiis rerum venalium* (izd. Marta Giaccherio), Genova 1974.
- Ennodius, Magnus Felix, *Opera* (izd. Friedrich Vogel), MGH AA 7, München ²1995.
- Ennodius, *Panegyricus dictus Theoderico* (izd. Christian Rohr), *Der Theoderich-Panegyricus des Ennodius*, MGH Studien und Texte 12, Hannover 1995. Slovenski prevod: Monika Deželak Trojar, Enodijev panegirik na čast kralju Teoderiku ali kako retorika piše zgodovino, *Keria* 10/2, 2008, str. 43–81.
- Eugippius, *Vita s. Severini. Življernje svetega Severina* (izd. Rajko Bratož), Ljubljana 1982 (slovenski prevod in komentar).
- Excerpta Valesiana II: Theodericana primum ab Henrico Valesio edita*, v: Ingemar König (izd.), *Aus der Zeit Theoderichs des Großen*. Einleitung, Text, Übersetzung und Kommentar einer anonymen Quelle, Darmstadt 1997.
- Expositio totius mundi et gentium* (izd. Jean Rougé), SC 124, Paris 1966 (gl. tudi *Descriptio*).
- Gregorius Magnus, *Registrum epistolarum* (izd. Dag Norberg), CCSL 140–140 A, Turnhout 1982.
- Historia Augusta, Tyranni triginta. Histoire Auguste IV/3* (izd. François Paschoud), Paris 2011.
- Ioannes Lydus, *Liber de ostentis* 9c (izd. Curt Wachsmuth), Leipzig 1897.
- Jordanes, *Getica* (izd. Theodor Mommsen), MGH AA 5/1, München 1982, str. 53–138. Slovenska izdaja: Jordanes, *O izvoru in dejanjih Gotov* (izd. Žiga Šmit), Ljubljana 2006.
- Johannes von Ephesos, *Kirchengeschichte* (izd. K. Ahrens, G. Krüger), Leipzig 1899 (prevod iz sirskega jezika).
- Kedrenos/Georgius Cedrenus, *Synopsis historion / Historiarum compendium*, PG 121, str. 24–1165.
- Le Liber pontificalis*. Texte, introduction et commentaire par Louis Marie Olivier Duchesne, vol. I, Paris 1955.
- Marcellinus Comes, *Chronicon* (izd. Theodor Mommsen), *Chronica minora II*, MGH AA 11, str. 37–108.
- Martialis, *Epigrammata* (izd. H. J. Izaac), Paris 1930.
- Michael Syrus: *Chronique de Michel le Syrien patriarche jacobite d'Antioche* (izd. Jean Baptiste Chabot), Vol. II, Paris 1901.
- Notitia dignitatum Occ: Notitia dignitatum omnium, tam civilium quam militarium, in partibus Occidentis* (izd. Otto Seeck), Berlin 1876, str. 103–225.
- Novellae Iustiniani*. Corpus Iuris civilis III (izd. Rudolf Schoell, Wilhelm Kroll), Berlin ⁷1959.
- Panegyrici Latini : In Praise of Later Roman Emperors. The Panegyrici Latini*, with the Latin Text of R. A. B. Mynors, (izd. C. E.V. Nixon – Barbara Saylor Rodgers), Berkeley – Los Angeles – Oxford 1994.
- Paulus Diaconus, *Historia Romana* (izd. Hans Droysen), MGH AA 2, München ²1981, str. 183–224.
- Pelagius I. papa, *Epistulae quae supersunt (556–561)* (izd. P. M. Gassó – C. M. Batlle), Montserrat (Barcelona) 1956.
- Plinius, *Naturalis historia* (izd. Gerhard Winkler – Roderig König), München – Zürich 1988.

- Prokopios, *Bellum Vandalicum; Bellum Gothicum; Historia arcana* (izd. H. B. Dewing): Prokopius II: *The Vandalic War*, London 1968; Prokopius III–V: *The Gothic War*, London 1962; Prokopius VI: *The Anecdota*, London 1969.
- Ravennatis Anonymi *Cosmographia* et Guidonis *Geographia* (izd. Joseph Schnetz), *Itinera Roma* II, Stuttgart 1990.
- Regula Benedicti*: S. Benedetto, *La regola* (izd. Anselmo Lentini), Montecassino 1980.
- Romanos Melodos, *Hymnes* (izd. J. Grosdidier de Matos), SC 283, Paris 1981.
- Theophanes Confessor, *Chronographia* (izd. Carolus de Boor), vol. I–II, Leipzig 1883–1885.
- Vegetius (Publius Flavius Vegetius Renatus), *Epitoma rei militaris / Abriß des Militärwesens* (izd. Friedhelm L. Müller), Stuttgart 1997.
- Zosimus, *Historia nea – Histoire nouvelle* (izd. François Paschoud), Tome III, 1re partie (Livre 5), Paris 1986.

Literatura

- Amici, Angela: Nota in merito ad un presunto secondo assalto di Ataulfo contro Roma nel 411. *Incontri di popoli e culture tra V e IX secolo. Atti delle V giornate di studio sull'età romano-barbarica* (ur. M. Rotili). Napoli: Arte Tipografica, 1998, str. 128–138.
- Amory, Patrick: *People and identity in Ostrogothic Italy 489–554*. Cambridge: Cambridge University Press, 1997.
- La civiltà del pane. Storia, tecniche e simboli dal Mediterraneo all'Atlantico*. Atti del convegno internazionale di studio, (Brescia, dicembre 2014). (ur. Gabriele Archetti). Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 2015.
- Arjava, Antti: The Mystery Cloud of 536 CE in the Mediterranean Sources. *Dumbarton Oaks Papers* 59, 2005, str. 73–94.
- Auriemma, Rita: Fish and ships: la filiera del pesce nell'Alto Adriatico in età romana. *Antichità Altoadriatiche* 84, 2016, str. 475–497.
- Auriemma, Rita, Snježana Karinja: Tra terra e mare. La fascia costiera alto adriatica in età romana. *Quaderni Giuliani di Storia* 30, 2009, str. 307–352.
- Ausbüttel, Frank M: *Die Verwaltung des Römischen Kaiserreiches. Von der Herrschaft des Augustus bis zum Niedergang des Weströmischen Reiches*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1998.
- Ausbüttel, Frank M: *Theoderich der Große*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2003.
- Ausbüttel, Frank M: *Magnus Felix Ennodius, Die beiden Heiligenviten*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 2016.
- Baillie, Michael G. L.: Dendrochronology raises questions about the nature of the AD 536 dust-veil event. *The Holocene* 4, 2, 1994, str. 212–217.
- Barnish, S. J. B.: *Selected Variae of Magnus Aurelius Cassiodorus Senator*. Translated with introduction and notes. Liverpool: Liverpool University Press, 2006.
- Ländliche Besiedlung und Landwirtschaft in den Rhein – Donau – Provinzen des Römischen Reiches* Passauer Universitätsschriften zur Archäologie 2 (ur. Helmut Bender, Hartmut Wolff) Espelkamp: M.L. Leidorf, 1994.
- Biscardi, Antonio: Il porto di Aquileia ed i noli maritimi nel calmiere diocleziano. *Antichità Altoadriatiche* 29, 1987, str. 169–181.
- Bratož, Rajko: *Evgipij, Življenje svetega Severina*. Ljubljana: Filozofska fakulteta; Znanstveni inštitut, 1982.

- Bratož, Rajko: Soča in prehodi čez reko v antiki. *Goriški letnik* 27, 2000, str. 27–50.
- Bratož, Rajko: Gotsko zavzetje Rima 410. Pomen dogodka za zgodovino poznega rimskega cesarstva in za razvoj Zahodnih Gotov. *Studia historica Slovenica* 11, 2011, št. 2–3, str. 829–866.
- Bratož, Rajko: *Med Italijo in Ilirikom. Slovenski prostor in njegovo sosedstvo v pozni antiki*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete Univerze v Ljubljani, Slovenska akademija znanosti in umetnosti – Zbirka Zgodovinskega časopisa, 2014.
- Bratož, Rajko: La produzione e il consumo di alimenti nella provincia della Venetia et Histria al tempo dei Goti orientali. *Antichità altoadriatiche* 84, 2016, str. 131–158.
- Buonopane, Alfredo: I cereali nel mondo romano. Le fonti letterarie. *La civiltà del pane. Storia, tecniche e simboli dal Mediterraneo all'Atlantico*. Centro studi longobardi. Ricerche 1 (izd. Gabriele Archetti). Milano, Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, str. 67–82.
- Caillet, Jean-Pierre: *L'évergétisme monumental chrétien en Italie et à ses marges*. Collection de l'École française de Rome 175. Rome: École française de Rome 1993.
- Carile, Antonio: Il Bellum Gothicum dall'Isonzo a Ravenna. *Antichità Altoadriatiche* 13, 1978, str. 147–193.
- Carile, Antonio, Giorgio Fedalto: *Le origini di Venezia*. Bologna: Patron editore, 1978.
- Croce Da Villa, Pierangela: Scali ed infrastrutture commerciali dell'entroterra nel Veneto orientale. *Antichità Altoadriatiche* 46, 2001, str. 277–294.
- Croke, Brian: *The Chronicle of Marcellinus. A Translation and Commentary*. Byzantina Australiensia 7. Sidney: Australian Association for Byzantine Studies, 1995.
- Cuscito, Giuseppe: Le epigrafi musive della basilica martiriale di Trieste. *Aquileia Nostra* 44, 1973, str. 127–166.
- Cuscito, Giuseppe: La basilica martiriale di Trieste. Le voci autentiche della Sancta ecclesia Tergestina. *Antichità Altoadriatiche* 60, 2005, str. 215–238.
- Deželak Trojar, Monika: Endodijev Panegirik na čast kralju Teoderiku ali kako retorika piše zgodovino. *Keria* 10/2, 2008, str. 43–81.
- Dobreva, Diana, Anna Riccato: Cibi e ceramiche nei Fondi Cossar ad Aquileia. *Antichità Altoadriatiche* 84, 2016, str. 433–454.
- Ensslin, Wilhelm: *Theoderich der Grosse*. München: F. Bruckmann, 1947.
- Ewig, Eugen: *Die Merowinger und das Frankenreich*. Stuttgart: Verlag W. Kohlhammer, 2012.
- Fon, Miloš: *Bizantinci na severnem Jadranu in v jugovzhodnem alpskem prostoru od 6. do 8. stoletja*: [doktorska disertacija]. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino, 2015.
- Gaspari, Andrej, Verena Vidrih Perko, Metka Štrajhar, Irena Lazar: Antični pristaniški kompleks v Fizinah pri Portorožu – zaščitne raziskave leta 1998. *Arheološki vestnik* 58, 2007, str. 167–218.
- Gassner, Verena, Sonja Jilek, Sabine Ladstätter: *Am Rande des Reiches. Die Römer in Österreich*. Wien: Ueberreuter, 2002.
- Giacchero, Marta (izd.): *Edictum Diocletiani et Collegarum de pretiis rerum venalium in integrum fere restitutum e Latinis Graecisque fragmentis*, vol. I–II. Genova: Istituto di Storia Antica e Scienze Ausiliarie, 1974.
- Giardina, Andrea: *Cassiodoro politico*. Roma: »L'Erma« di Bretschneider, 2006.

- Giardina, Andrea, Giovanni Alberto Cecconi, Ignazio Tantillo (izd.): *Flavio Magno Aurelio Cassiodoro Senatore, Varie*, vol. II, Libri III–V. Roma: »L'Erma« di Bretschneider, 2014.
- Giardina, Andrea, Giovanni Alberto Cecconi, Ignazio Tantillo (izd.): *Flavio Magno Aurelio Cassiodoro Senatore, Varie*, vol. I, Libri I–II; vol. III, Libri VI–VII; vol. IV, Libri VIII–X; vol. V, Libri XI–XII; vol. VI, *Bibliografia generale e indici*. Roma: »L'Erma« di Bretschneider, 2015.
- Goffart, Walter: *Rome's Fall and after*. London – Ronceverte: The Hambledon Press, 1989.
- Goltz, Andreas: *Barbar – König – Tyrann. Das Bild Theoderichs des Großen in der Überlieferung des 5. bis 9. Jahrhunderts*. Berlin, New York: Walter de Gruyter 2008.
- Gračanin, Hrvoje: Late antique Dalmatia and Pannonia in Cassiodors' *Variae*. *Millenium* 13, 2016, str. 211–273.
- Groh, Stefan, Helga Sedlmayer: Die Grabungen in der römischen villa marittima von San Simone / Simonov zaliv bei Isola/Izola, Slovenien. *Annales* 18, 2008, str. 385–396.
- The Years without Summer. Tracing AD 536 and its aftermath* (ur. Joel D. Gunn). Oxford: Archaeopress – Publishers of British Archaeological Reports, 2000.
- Hardt, Matthias: *Gold und Herrschaft. Die Schätze europäischer Könige und Fürsten im ersten Jahrtausend*. Berlin: Akademie Verlag, 2004.
- Hartmann, Ludo Moritz: *Geschichte Italiens in Mittelalter*. I. Bd. *Das italienische Königreich*. Gotha: G. H. Wiegand, 1897.
- Jones, Arnold Hugh Martin: *The Later Roman Empire 284–602. A social, economic and administrative survey*. Oxford: Basil Blackwell 1973.
- Karinja, Snježana: Antična pristanišča ob slovenski obali. Podvodni arheološki park v Simonovem zalivu v Izoli – idejni načrt muzeološkega koncepta. *Kultura na narodnostno mešanem ozemlju slovenske Istre* (ur. Sonja Ana Hoyer). Ljubljana: Znanstveni inštitut Filozofske fakultete, 2002, str. 259–276.
- Koder, Johannes: Climatic Change in the fifth and sixth centuries. *The Sixth Century. End oder Beginning* (ur. Pauline Allen, Elisabeth Jeffrey). Brisbane: Australian Association for Byzantine Studies – Byzantina Australiensia 10, 1996, str. 270–285.
- Koncani Uhač, Ida, Rita Auriemma: Archeologia dei paesaggi costieri in Istria: il porto romano di Salvore/Savudrija. Note preliminari. *Atti e Memorie della Società Istriana di Archeologia e Storia patria* 114, 2014, str. 141–161.
- König, Ingemar: *Aus der Zeit Theoderichs des Grossen. Einleitung, Übersetzung und Kommentar einer anonymen Quelle*. Darmstadt: Wissenschaftliche Buchgesellschaft, 1997.
- Kopáčkova, Jana: Production of wine and olive oil in Roman Histria and Dalmatia. *Studia Hercynia* 18, 2014, str. 75–88.
- Leppin, Hartmut: *Justinian. Das christliche Experiment*. Stuttgart: Klett-Cotta, 2011.
- Liebeschuetz, John Hugo Wolfgang Gideon: *Ambrose of Milan. Political Letters and Speeches*. Liverpool: Liverpool University Press, 2005.
- Lizzi Testa, Rita: The Bishop *Vir Venerabilis*: Fiscal Privileges and Status Definition in Late Antiquity. *Papers Presented at the Thirteenth International Conference on Patristic Studies Held in Oxford 1999* (ur. M. F. Wiles, E. Yarnold), *Studia Patristica Series, Texte und Untersuchungen der altchristlichen Literatur*. Berlin 2001, str. 125–142.
- The Cambridge Companion to the Age of Justinian* (ur. Michael Maas). Cambridge: The Cambridge University Press, 2005.
- Maier, Gideon: *Amtsträger und Herrscher in der Romania Gothica. Vergleichende Untersuchungen zu den Institutionen der ostgermanischen Völkerwanderungsreiche*, *Historia Einzelschriften* 181. Stuttgart: Franz Steiner Verlag, 2005.

- Matijašić, Robert: Kasiodorova pisma kao izvor za poznavanje kasnoantičke povijesti Istre (Cass. Var. XII, 22, 23, 24). *Zgodovinski časopis* 42, 1988, str. 363–371.
- Matijašić, Robert, *Gospodarstvo antičke Istre. Arheološki ostaci kao izvori za poznavanje društveno-gospodarskih odnosa u Istri u antici (I. st. pr. Kr. – III. st. posl. Kr.*. Pula: Zavičajna naklada »Žakan Juri«, 1998.
- Matijašić, Robert: La produzione agricola in Istria nel VI–VII secolo, *Acta XIII congressus internationalis archaeologiae christianae*, Pars II. – Radovi XIII. međunarodnog kongresa za starokršćansku arheologiju, Dio II. (ur. Nenad Cambi – Emilio Marin). Città del Vaticano: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana; Split: Arheološki muzej Split, 1998, str. 1107–1120.
- Matijašić, Robert: I porti dell'Istria e della Liburnia. *Antichità Altoadriatiche* 46, 2001, str. 161–174.
- Matijašić, Robert: Società e commercio nell'Istria e i rapporti con il Mediterraneo nella tarda antichità. *Il cristianesimo in Istria fra tarda antichità e Alto medioevo. Novità e riflessioni* (ur. Emilio Marin, Danilo Mazzoleni). Città del Vaticano: Pontificio Istituto di Archeologia Cristiana, 2009, str. 47–69.
- Meier, Mischa: *Das andere Zeitalter Justinians. Kontingenzerfahrung und Kontingenzbewältigung im 6. Jahrhundert n. Chr.*, Hypomnemata 147, Göttingen: Vandenhoeck & Ruprecht, 2004.
- Meyer-Flügel, Beat: *Das Bild der ostgotisch-römischen Gesellschaft bei Cassiodor. Leben und Ethik von Römern und Germanen in Italien nach dem Ende des Weströmischen Reiches*. Bern; Frankfurt am Main; New York; Paris; Wien: Peter Lang, 1992.
- Mileusnić, Zrinka, Marko Frelih: *Hiša Manzioli v Izoli*. Koper: Založba Annales, 2011.
- Mommsen, Theodor: *Ostgothische Studien.V: Gesammelte Schriften* Bd. 6. *Historische Schriften* Bd. 3., Berlin: Weidmannsche Verlagsbuchhandlung, 1910, str. 362–486.
- Moorhead, John: *Theoderic in Italy*, Oxford: Clarendon Press, 1997.
- Novak, Andrej: *L'Istria nella prima età bizantina*. Rovigno: Centro di ricerche storiche – Rovigno, Collana degli atti, N. 27, 2007.
- Pavan, Massimiliano: *Dall'Adriatico al Danubio*. Padova: Editoriale Programma, 1991.
- Pferschy, Bettina: Cassiodors *Variae*. Individuelle Ausgestaltung eines spätrömischen Urkunden-formulars. *Archiv für Diplomatik* 32, 1986, str. 1–127.
- Rougé, Jean: *Commentaire, v Expositio totius mundi et gentium*, SC 124, Paris 1966, str. 215–342.
- Rubin, Berthold: *Prokopios von Kaisareia*, RE 23, 1, Stuttgart 1957, str. 252–599.
- Ruggini, Lellia: Vicende rurali dell'Italia antica dall'età tetrarchica ai Longobardi. *Rivista storica italiana* 76, 1964, str. 261–286.
- Ruggini, Lellia: *Economia e società nell'«Italia annonaria». Rapporti fra agricoltura e commercio dal IV al VI secolo d.C.* Ristampa anastatica con nuova *Introduzione*, aggiornamenti bibliografici, *errata corrige* e rettifiche. Bari: Edipuglia, 1995.
- Soraci, Rosario: *Aspetti di storia economica italiana nell'età di Cassiodoro*. Catania: Casa editrice Muglia, 1974.
- Sotinel, Claire: L'utilisation des ports dans l'arc adriatique à l'époque tardive (IVe – VIe siècles). *Antichità Altoadriatiche* 46, 2001, str. 55–71.
- Stein, Ernest: *Histoire du Bas-Empire* II, Paris: D. de Brouwer, 1949.
- Stokin, Marko, Katharina Zanier: *Simonov zaliv / San Simone*, Vestnik 23: Zavod za varstvo kulturne dediščine Slovenije – Istituto per la tutela dei beni culturali della Slovenia, 2011.

- Suić, Mate: *Odabrani radovi iz stare povijesti Hrvatske. Opera selecta*. Zadar: Arheološki muzej Zadar, 1996.
- Šašel, Jaroslav: *Opera selecta*, Situla 30. Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, 1992.
- Škegro, Ante: *Gospodarstvo rimske provincije Dalmacije*. Zagreb: Sveučilište u Zagrebu. Hrvatski studiji – Studia Croatica, Biblioteca »Povijest«, Sv. 2, 1999.
- Tassaux, Francis: Production et diffusion des amphores à huile istriennes. *Antichità Altoadriatiche* 46, 2001, str. 501–543.
- Uggeri, Giovanni: Vie di terra e vie d'acqua tra Aquileia e Ravenna in età romana. *Antichità Altoadriatiche* 13, 1978, str. 45–79.
- Uggeri, Giovanni: La navigazione interna della Cisalpina in età romana. *Antichità Altoadriatiche* 29, 1987, str. 305–354.
- Vedaldi Iasbez, Vanna: *La Venetia orientale e l'Histria. Le fonti letterarie greche e latine fino alla caduta dell'Impero Romano d'Occidente*, Studi e Ricerche sulla Gallia Cisalpina 5, Roma: Edizioni Quasar, 1994.
- Vidrih Perko, Verena, Mira Pavletič: Report on ceramics from Brijuni, *Rei Cretariae Romanae Fautorum acta* 36, 2000, str. 263–269.
- Vidrih Perko, Verena, Matej Župančič: Il popolamento della Slovenia sudoccidentale e dell'Istria settentrionale nel periodo tardoromano e nell'alto medio evo alla luce delle ceramiche di importazione, *Histria antiqua* 11, 2003, str. 457–476.
- Wiemer, Hans-Ulrich: Die Goten in Italien. Wandlungen und Zerfall einer Gewaltgemeinschaft, *Historische Zeitschrift* 296, 2013, str. 593–628.
- Wolff, Hartmut: Die Frage der Besiedlung Sloweniens im Lichte des Anonymus von Ravenna, in *Slovenija in sosednje dežele med antiko in karolinško dobo – Slowenien und die Nachbarländer zwischen Antike und karolingischer Epoche* (ur. Rajko Bratož), Ljubljana: Narodni muzej Slovenije, Slovenska akademija znanosti in umetnosti, 2000, str. 97–106.
- Wolfram, Herwig: *Geschichte der Goten. Von den Anfängen bis zur Mitte des 6. Jh. Entwurf einer historischen Ethnographie*. München: Verlag C.H. Beck, ³1990.
- Zanon, Giorgia: Pane e cereali nella normativa tardo antica. *La civiltà del pane. Storia, tecniche e simboli dal Mediterraneo all'Atlantico*. Centro studi longobardi. Ricerche 1 (ur. Gabriele Archetti). Milano – Spoleto: Centro Italiano di Studi sull'Alto Medioevo, 2015, str. 625–634.
- Žerjal, Tina: Školarice near Koper: some late Roman contexts in the northern Adriatic. *LRCW 3: Late Roman coarse wares, cooking wares and amphorae in the Mediterranean: archaeology and archaeometry: comparison between western and eastern Mediterranean* (ur. Menchelli, Simonetta). British Archaeological Reports, International Series, 2185, 1– 2. Oxford: Archaeopress – Publishers of British Archaeological Reports, 2010, str. 703–710.
- Žerjal, Tina: Ceramic production in northern Istria and villa rustica at Školarice near Koper (Slovenija). *Roman ceramics and glas manufactures: production and trade in the Adriatic region*. Proceedings of the 1st International Archaeological Colloquium, Crikvenica, 2011, str. 139–146.

Povzetek: Pridelava zadostnih količin hrane je za državo vzhodnih Gotov, ki ni vključevala v svoj okvir dežel z velikimi presežki v kmetijski proizvodnji, pomenila eno najtežjih nalog. Težave pri preskrbi s hrano so prišle do izraza že ob selitvi Gotov z vzhodnega Balkana v Italijo, kasneje pa so se pokazale pri preskrbi vojske in prebivalstva provinc, ko so nastopile slabe letine. Kasiodorova zbirka *Variae* osvetljuje več takih primerov. Provinca *Venetia et Histria* je v letih 510–511 s presežki hrane oskrbovala druge dele Italije in gotsko vojsko v Galiji. Leta 523 je bila – obenem z Ligurijo – postavljena pred preizkušnjo ob prehodu zavezniške vojske Gepidov iz vzhodne Panonije v Galijo. V drugem letu vojne proti Bizancu (536) je vprašanje prehrane poleg vojnih pustošenj zaostriala atmosferska motnja, ki je izničila pridelek ter povzročila hudo lakoto v srednji in severni Italiji. Kronološko zadnja pisma (537–538) dajejo vpogled v razmere v tedaj razdeljenih provincah Histriji in Venetiji. Kasiodorov prikaz je pristranski: Avtor je s hvalnico Istri želel doseči, da bi se njeni prebivalci sprijaznili s povečano obremenitvijo pri oddaji hrane; podobno je prebivalce obalne Venetije s hvalnico njihovi družbeni ureditvi, disciplini, skromnosti in delavnosti skušal pripraviti do tega, da bi vestno opravili zahteven prevoz hrane iz Istre v prestolnico.

Summary: Production of sufficient amounts of food represented for the Ostrogothic state, which did not include lands with considerable surpluses in agricultural production, one of the most challenging tasks. Difficulties in food supply were noticeable already during the Gothic migration from the eastern Balkans to Italy and manifested themselves later on in the provision of the army and provinces as poor harvests set in. Cassiodorus' collection *Variae* highlights several such cases. In the years 510–511 the province *Venetia et Histria* supplied with surpluses of food other parts of Italy and the Gothic army in Gallia. In 523 the province was – concurrently with Liguria – put to a test when the allied Gepid army passed from Pannonia to Gallia. In the second year of the war against Byzantium (536), the question of nourishment was aggregated by military devastations but also by the atmospheric disturbance that nullified the harvest, causing severe famine in central and northern Italy. Chronologically last letters (537–538) provide insight into the circumstances of the then divided provinces of *Histria* and *Venetia*. Cassiodorus' presentation is partial: the author's praise of Istria was aimed at its inhabitants who were to come to terms with the increased burden of delivery of food; similarly, by praising their social order, discipline, modesty and diligence, he wanted to induce inhabitants of coastal Venetia to perform conscientiously the demanding transport of food from Istria to the capital.

Sacramentum fidelitatis in integracija v Frankovsko cesarstvo

PETER ŠTIH

Izvleček: Članek osvetljuje prisego zvestobe (*sacramentum fidelitatis*) kot eno od orodij integracije v Frankovsko cesarstvo. Karel Veliki je 789 prvič in 802 še drugič zahteval prisego zvestobe od vseh svojih podložnikov. S prisego, za katere polaganje so bili zadolženi njegovi odposlanci in lokalni grofje in ki je zajela tudi prostor vzhodno od Bavarske in Furlanije, so vsi odrasli svobodni moški njegovega cesarstva postali njegovi *fideles* in s tem člani na prisegi temelječe skupnosti. Na takšen način se je začela oblikovati nova politična identiteta in nov občutek skupne pripadnosti, ki je bil neodvisen od etničnih, jezikovnih, socialnih in drugih razlik.

Ključne besede: *sacramentum fidelitatis*, integracija, Frankovsko cesarstvo

Sacramentum fidelitatis and the Integration into the Frankish Empire

Abstract: The article highlights the oath of fidelity (*sacramentum fidelitatis*) as one of the tools of integration into the Frankish Empire. In 789 and once again in 802, Charlemagne demanded that all his subjects take an oath of fidelity. By taking the oath, which was the responsibility of his emissaries and local counts and that encompassed also the area east of Bavaria and Friuli, all free adult men in his empire became his *fideles* and thus members of an oath-based community. A new political identity and a new sense of belonging that was independent of ethnic, linguistic, social and other differences started to emerge.

Key words: *sacramentum fidelitatis*, integration, Frankish Empire

Uvodno

Interpretacija zgodnjesrednjeveške zgodovine v koordinatah nacionalnih zgodovinskih narativov je v modernem zgodovinopisju doživela upravičeno kritiko in že nekaj časa ni več niti adekvatna niti aktualna. Toda nacionalni pogledi na staro zgodovino zaradi svojega legitimacijskega pomena za nacionalne ideologije trdovratno vztrajajo in so še vedno celo dominantni: imajo tisto izrazito vlogo, ki jo označujemo s pojmom *Meistererzählung* oz. *master narrative*.

V slovenskem zgodovinskem narativu te vrste se je s frankovsko osvojitvijo severnojadranskega, vzhodnalpskega in zahodnopanonskega prostora za tamkajšnje Slovane, ki so običajno razumljeni že kar kot Slovenci, zgodil epohalen, vendar v svojem bistvu izrazito negativen premik, ki je dolgoročno opredelil njihovo zgodovino. Uspehi Pipina, Karla Velikega in njegovih naslednikov naj bi tako pomenili konec zlatega obdobja slovenske zgodovine, ki ga simbolizira Karantanija, s katero so povezali pojme, kot so (prva) lastna država, svoboda, demokracija, ki seveda spadajo v diskurz in železni repertoar vsake nacionalne ideje in vsakega nacionalnega gibanja. Z vključitvijo Karantanije v sprva agilulfinško in nato karolinško Bavarsko, z odpravo njenih knezov in uvedbo grofovske uprave ter s postopnim uvajanjem zemljiških gospošteev naj bi se Slovincem zgodila politična in družbena katastrofa, ki naj bi povzročila, da so bili tisočletje dolgo »narod hlapcev« pod tujimi gospodarji.¹ Po besedah enega od »klasikov« slovenskega zgodovinopisja po drugi svetovni vojni je to pomenilo, da je »slovenska družba izgubila vladajoči družbeni razred, ki so ga zamenjali tuji gospodarji. [...] Slovenci so omejeni posleje le na nižje družbene sloje«. ² S tem se je, po besedah drugega, ki ni nič manj (so) oblikoval zgodovinsko samopodobo Slovencev, začela »denacionalizacija slovenske zemlje od nemške strani« oziroma »veliko raznarodovanje«, ki naj bi bilo povezano s tem, da je »bavarsko-frankovski fevdalni red [...] zanesel med Slovence mogočen val nesvobode. Mnogi, ki se novim oblastnikom politično ali versko niso pokorili, so izgubili svobodo«. ³

Slika, ki jo ponuja takšna razlaga zgodovine, je izrazito črno-bela in izključujoča hkrati. Novi oblastniki in novi režim naj bi staroselsko prebivalstvo drugačnega jezika in tudi drugačnega načina življenja povsem marginalizirala, ga izključila iz vsakršne participacije pri oblasti, moči in odločanju, mu onemogočila kakršnokoli gospodarsko ali družbeno prosperiteto, ki bi mu odpirala vrata v družbeno odločujoče skupine in ga degradirala na nivo podrejenega, celo nesvobodnega prebivalstva brez kakršnih koli pravic in moči. Stratifikacija zgodnjesrednjeveške družbe je bila po teh predstavah v obravnavanem prostoru od karolinškega obdobja naprej poudarjeno etnično determinirana: družbeno elito in vrhnje sloje naj bi tako predstavljali le »Nemci«, medtem, ko naj bi bili »Slovenci« obsojeni na hlapčevstvo in podložništvo.⁴

Pravzaprav je ta predstava že precej stara in tudi ni omejena samo na alpske Slovane: nazaj seže vsaj do Herderjevih romantičnih predstav o »zatralskih voj-

¹ Gl. Štih, Miti in stereotipi.

² Grafenauer, *Zgodovina 2*, str. 135.

³ Kos, *Zgodovina*, str. 103, 140 sl.

⁴ Gl. Štih, Slovenske predstave.

nah« Karla Velikega in o Frankih, ki da so obravnavali »marljivo, s poljedelstvom in trgovino se ukvarjajoče [slovansko] ljudstvo kot hlapce«. ⁵ Na ozadju te dolge tradicije in na podlagi tez Jana Peiskerja je to sliko v slovenskem primeru najbolj zaostрил Ljudmil Hauptmann s svojo »hlapčevsko teorijo«, ki je sploh menil, da je bilo hlapčevstvo v zgodovini vedno – in ne samo pod »Nemci« – normalen družbeni položaj Slovencev, ki da so bili, kot se je plastično izrazil, nakovalo, po katerem so udrihali najprej Avari, nato Hrvati [ki jih je enačil s kosezi, op. P. Š.] in končno še Nemci. ⁶ Kritika pravzaprav ni imela težkega dela spodmakniti temelje »hlapčevske teorije«, saj je bilo mogoče najti v zgodnje in visokosrednjeveških virih dovolj podatkov, ki so pričali o obstoju svobodnih Slovanov, s čimer se je glavna Hauptmannova teza podrla sama od sebe. Toda v omiljeni obliki je predstava o družbi dveh polov, v kateri je vrhnje sloje tvorila ena, nižje pa druga etnična skupina, žvela naprej.

Michael Mitterauer je bil prvi, ki je pred več kot pol stoletja pokazal, da si družbe v vzhodnoalpskem prostoru po njegovi vključitvi v Frankovsko kraljestvo ni mogoče predstavljati v takšni poenostavljeni obliki in da je bilo v nasprotju s tradicionalnimi predstavami staro slovansko plemstvo – seveda pokristjanjeno – s porokami in na drugačne načine vsaj deloma integrirano v krog nove družbene elite in ne iz njega izključeno. ⁷ Kasnejše raziskave so njegove ugotovitve še dopolnile in razširile. ⁸ Med integracijskimi procesi in z njimi zvezanim prilagajanjem in uglaševanjem kolektivnih in individualnih praks novi družbeni stvarnosti, ki jih je mogoče zaznati na najrazličnejših področjih od sprememb na gentilnem, pravnem in institucionalnem področju pa do prevzemanja bavarsko-frankovskih in krščanskih imen s strani slovanskih domačinov, je še posebej pomembna vloga pripadla krščanstvu in Cerkvi. Sprejem krščanskega Boga za pogane namreč ni pomenil le verske spreobrnitve, ampak obenem tudi prevzem vsem kristjanom skupnih etičnih in moralnih standardov, kulturnih vzorcev in vedenjskih norm, kar jih je vse povezovalo s sicer gentilno in jezikovno drugačnimi »sodržavljanji« Frankovskega cesarstva. Nove raziskave so tako povsem evidentno pokazale, da takratnih zgodovinskih procesov ni mogoče niti opisati niti razumeti samo s pojmi, kot so izključevanje, podrejenost, degradacija, ampak, da je šlo za precej bolj kompleksne družbene procese, v katerih so pomembno mesto imele tudi integracija, akulturacija, akomodacija ipd.

Med ukrepi, ki so jih sprejeli na frankovskem dvoru in so imeli integrativne učinke, je bila tudi prisega zvestobe kralju oziroma cesarju, na katero želim opozoriti v nadaljevanju.

⁵ Herder, *Ideen zur Philosophie der Geschichte*, str. 434.

⁶ Štih, Ljudmil Hauptmann, str. 159.

⁷ Mitterauer, *Slawischer und bayrischer Adel*.

⁸ Sam sem v zadnjih letih namenil več razprav različnim oblikam integracije v karolinško občestvo v severnojadranskem, vzhodnoalpskem in zahodnopanonskem prostoru. Gl. Štih, *Integracija Karantancev*; isti, *O prvih prejemnikih*; isti, *Ko je Cerkev začela govoriti slovansko*; isti, *Konfrontacija, akulturacija in integracija*; isti, *Integration on the Fringes*; isti, *Religiöse Wende*.

Splošno

Evropa je konec 8. stoletja doživela vojaško-politično ekspanzijo, ki ji ni bila priča že od časov Rimskega cesarstva. V približno treh desetletjih so uspeli Franki pod Karlom Velikim pokoriti svoji oblasti langobardsko Italijo, bizantinsko Istro, Sase in Bavarce kot tudi slovanska ljudstva Germanije ter uničiti srednjeevropski avarski kaganat. Z zmago nad Avari se je oblast prvega postantičnega cesarja na Zahodu z vzhodne meje Italije premaknila na Donavo v Panoniji in pod frankovsko kontrolo je prišel ogromen prostor, segajoč od Sudetov na severu do dalmatinskega zaledja na jugu. Pri tem so bile vojaške osvojitve nemara še najlažji del posla. Veliko težje je bilo konsolidirati frankovsko oblast na osvojenih ozemljih. To je med drugim pomenilo zatreti upore in premagati odpore, stabilizirati politične razmere, zagotoviti si lojalnost starih političnih elit ali pa vzpostaviti nove, uveljaviti frankovske pravne in družbene norme, preseči bariere, ki so ločevale različne skupine prebivalstva, kar je bilo vse povezano z velikimi družbenimi spremembami, kot tudi poiskati načine, ki bodo omogočili vključiti in izkoristiti pridobljene človeške in materialne resurse. Drugače povedano: kar je osvojil frankovski meč, je bilo potrebno integrirati v Frankovsko cesarstvo, sredstva in orodja, ki so bila za to početje na razpolago, pa so bila precej omejena.

Integracija je pravzaprav pojem iz slovarja modernega jezika in beseda, ki je danes zelo aktualna v različnih družbenih in političnih diskurzih, je lahko razumljena zelo različno. Tu je z integracijo mišljen proces vključevanja določene družbene skupnosti in njenih posameznikov v drugo, pri čemer ima integracija značaj zbirnega pojma, znotraj katerega potekajo procesi, kot so akulturacija, akomodacija in transformacija posameznih družbenih praks. Praviloma je integracija daljši, lahko bi celo rekli nikoli zaključen proces in njena uspešnost je v veliki meri odvisna že od izhodiščnega stanja, ki je zopet lahko zelo različno in zahteva temu odgovarjajoče različne pristope in korake. Integracija sama po sebi je torej situacijsko pogojena in se razlikuje od primera do primera.

Tako je npr. povsem jasno, da je bila integracija bizantinske Istre v Frankovsko cesarstvo nekaj povsem drugega kot vključitev ljudi z ozemlja avarskega kaganata. Istra je bila pokrajina z močno antično-rimsko tradicijo, urbano, administrativno, davčno in cerkveno kontinuiteto ter razvitim gospodarstvom. V njej je živelo prebivalstvo romanskega jezika in krščanske vere, odločilno moč pa so imele stare domače elite, v katerih rokah je bila mestna avtonomija. Ob prihodu polotoka pod Franke okrog leta 790 je Karel Veliki zgolj zasedel položaj, ki ga je pred tem imel cesar v Konstantinoplu. Isto velja za frankovskega duksa, ki je na čelu province zamenjal bizantinskega *magistra militum*. Vse ostalo je bolj ali manj ostalo pri starem. Velike spremembe, ki so v Istri takoj na začetku frankovske oblasti povzročile politične, socialne in gospodarske pretrese, so bile zgolj začasne. Do njih je prišlo prvenstveno zaradi Karlove avarske vojne (791–796–803), v katero je bila Istra vključena že od samega začetka in kateri je bilo na polotoku potrebno prilagoditi tako gospodarstvo kot davčne in druge obveznosti in tudi odločanje. Spremembe so bile odpravljene že leta 804 na sodnem zboru v Rižani pri Kopru. Življenje v Istri se je vrnilo v stare tirnice in z izjemo slovanske kolonizacije na mestne teritorije, je – vsaj začasno, saj

kolesa zgodovine na dolgi rok vendarle ni bilo mogoče zaustaviti – vse ostalo tako kot je bilo »v času Grkov«, *tempore Grecorum*.⁹

Na povsem drugačne razmere so Franki naleteli na ozemlju osvojenega avarskega kaganata. Čeprav se je frankovska oblast v Panoniji razširila do nekdanje meje Rimskega cesarstva na Donavi, sta bili tam rimska tradicija in kontinuiteta z antiko že zdavnaj izgubljeni. Politično, družbeno in religiozno življenje v mejah avarskega kaganata je bilo opredeljeno gentilno. Nič manj se niso spremenile gospodarske podlage življenja kot tudi jezikovne prakse. Sam po sebi kompleksen politični in družbeni sistem, v katerem so pod avarsko hegemonijo živele različne stepskonomske, slovanske in germanske skupine s svojimi različnimi tradicijami in načini življenja, je pod frankovskim pritiskom zajel proces hitrega razpadanja in prestrukturiranja. Na ruševinah avarskega kaganata so začele nastajati nove politične in etnične skupnosti, kar se je zelo hitro odrazilo tudi v terminologiji virov, v katerih se začenjajo v prvih desetletjih 9. stoletja prvič omenjati Čehi, Moravani, Karniolci, Guduskani, Timočani in nekoliko kasneje tudi Hrvati.¹⁰ Razmere, na katere so naleteli Franki v Panoniji in širši Avariji, so bile za njih v veliki meri nepoznane in nove, obenem pa še zelo nestabilne in so se tudi hitro spreminjale. Frankovski dvor v Aachnu kot tudi nosilci odločanja na nižjih ravneh na Bavarskem in v Furlaniji, ki so bili operativno zadolženi za integracijo novo osvojenega ozemlja v Frankovsko cesarstvo, so bili postavljeni pred velike izzive, ki so jih reševali, kakor so vedeli in znali.

Konkretno

Prvo ljudstvo vzhodno od Italije in Bavarske, ki je bilo soočeno z integracijo v Frankovsko kraljestvo, so bili Karantanci. Še pred poletjem 743 so jih Bavarci podvrgli gospostvu frankovskih kraljev, *servituti regum*. Vidni znak, ki je hkrati nosil tudi sporočilo priznanja in sprejetja podrejenega položaja, so bili talci iz vrst knežje rodbine in karantanske družbene elite, ki so bili odpeljani na Bavarsko.¹¹ Politična podreditev je bila neposredno povezana s posegom v gentilno ureditev Karantancev. Sprememba se je najprej odrazila v postopku izbire novega kneza in predstavlja prvo poznano adaptacijo karantanskega gentilnega prava v smeri integracije v Frankovsko kraljestvo. Karantanci, pri katerih je bila sredi 8. stoletja knežja oblast že dedna znotraj ene rodbine, so sicer tudi po podreditvi Frankom sami »naredili« svoje kneze (*illi eum ducem fecerunt*) oziroma jim »izročali kneževino« (*ducatum illi dederunt*), toda to je bilo po novem zvezano z »ukazom« (*iussio*) ali »dovoljenjem« (*permissio*) frankovskega kralja, ki je tako dobil pravico soodločanja pri postavitvi karantanskega kneza.¹² To je bil dobro odmerjen in hkrati vsebinsko nadvse pomemben poseg v gentilno ureditev Karantancev, ki po novem niso več mogli postavljati svojih knezov brez soglasja frankovskega kralja oziroma ti brez njegovega soglasja niso imeli navzven priznane legitimnosti.

⁹ Placitum Rizianense; Krahwinkler, *Zbor v Rižani*, str. 11–57; Štih, *Middle Ages*, str. 212 sl.; Esders, *Regionale Selbstbehauptung*, str. 77–78; isti, *Spätantike und frühmittelalterliche Dukate*, str. 433–438.

¹⁰ Pohl, *Awaren*, str. 320–328; isti, *Völkerwanderung*, str. 201–212; Štih, *Middle Ages*, str. 130–131.

¹¹ *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* c. 4.

¹² *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* c. 4.

Nov način postavitve karantanskih knezov, ki je povezoval gentilno ureditev podrejenih ljudstev z oblastjo frankovskega kralja, se je pokazal za zelo uporabnega in je v 9. stoletju izpričan tudi pri klientelnih kneževinah na frankovski vzhodni in jugovzhodni meji. Na popolnoma enak način kot karantanska kneza Gorazd in Hotimir je bil na primer leta 821 za novega kneza v Dalmaciji in Liburniji, kjer je oblast tudi že bila dedna v eni rodbini, postavljen Ladislav. »Na prošnjo ljudstva in s soglasjem cesarja [Ludvika Pobožnega]« (*petente populo atque imperatore consentiente*) je na prestolu zamenjal umrlega strica Borno.¹³ Tudi na severu je imel kralj Veleto oblast »od ljudstva« in »po običajih ljudstva« (*secundum ritum gentis*), toda, ko sta se po smrti starega kralja njegova sinova sprla za oblast, je leta 823 zadnjo besedo v sporu zopet imel Ludvik Pobožni.¹⁴ In tudi v krščansko vero spreobrnjeni kagan tributarnih »frankovskih« Avarov okrog Nežiderskega jezera v Zgornji Panoniji je leta 805 lahko prevzel oblast po starih avarskih običajih (*iuxta priscum eorum ritum*) šele z dovoljenjem Karla Velikega,¹⁵ medtem, ko je taisti vladar v churski Reciji že leta 772 ali 773 določil, da so tamkajšnji rektorji lahko izvoljeni od ljudstva le »z našim dovoljenjem in voljo« (*ex nostro permissio et voluntate*).¹⁶

V praksi političnega delovanja se je na takšen način vzpostavljeno razmerje med frankovskim kraljem in njemu podrejenimi knezi ter ljudstvi manifestiralo s prihodom na frankovski dvor in z obiski državnih zborov. Prihod odvisnih knezov ali njihovih odposlancev *ad presentiam regis (imperatoris)* je bil razumljen kot obveza, ki jo je bilo potrebno redno izvrševati.¹⁷ Običajno je bil takšen obisk seveda zvezan s čisto konkretnimi političnimi agendami, a obenem je bil to tudi politični ritual in javna inscenacija. Politični javnosti je sporočal dvoje: demonstriral je podreditev in lojalnost tako gentilnih knezov kot ljudstev, katerim so ti knezi stali na čelu, a jim obenem tudi podeljeval legitimnost s strani frankovskega kralja.

Centralni pojem, ki je opredeljeval razmerje med frankovskim kraljem in podrejenimi gentilnimi knezi oziroma od njih reprezentiranimi ljudstvi, je bila zvestoba (*fides, fidelitas*); beseda, ki jo pogosto srečamo v frankovskem političnem besednjaku in katere pomen dobro ilustrira nekaj naslednjih primerov. Langobardski furlanski vojvoda Hrotgaud, ki se je po padcu Pavije leta 774 na severovzhodu Italije še nekaj časa vojaško upiral Karlu Velikemu, je prelomil *fidam suam*.¹⁸ Enakega zločina je bil večkrat obtožen tudi bavarski vojvoda Tasilo III. in ob njegovem padcu leta 788 naj bi mu celo njegovi Bavarci, »ki so bili vsi bolj zvesti gospodu kralju Karlu kot njemu« (*quod omnes Baioarii plus essent fideles domno regi Carolo quam ei*), očitali, da se ne drži dane obljube zvestobe (*quod Tassilo fidem suam salvam non haberet*).¹⁹ Zvestobo kralju (*fide regis tenenda*) so večkrat prelomili uporni Sasi in so jo ob ponavljajočih se frankovskih vojaških pohodih morali tudi vedno znova ob-

¹³ Annales regni Francorum a. 821.

¹⁴ Annales regni Francorum a. 823.

¹⁵ Annales regni Francorum a. 805.

¹⁶ D. Kar. I, št. 78; Wolfram, *Rätien*, str. 251–254.

¹⁷ Annales regni Francorum a. 823: abodritski knez Cedrag je bil obtožen, da ni dovolj zvest Frankom in da že dolgo ni prišel *ad presentiam imperatoris*. To je naredil še isto leto in se je moral pred Ludvikom Pobožnim zagovarjati, zakaj ga več let ni bilo na dvor.

¹⁸ Annales regni Francorum a. 775; za Hrodgauda in njegov upor gl. Krahwinkler, *Friaul*, str. 119 sl.

¹⁹ Annales regni Francorum aa. 787, 788; gl. Becher, *Eid und Herrschaft*, str. 58 sl.

ljubiti.²⁰ Leta 796 je prišel avarski tudun s svojim spremstvom h Karlu Velikemu v Aachen, kjer se mu je podredil, prejel krst in se po dani prisegi zvestobe (*post datum servandae fidei sacramentum*) vrnil domov, vendar je »obljubljeno zvestobo« kmalu prelomil.²¹ Enako so leta 799 »od zvestobe, ki so jo obljubili«, odpadli vsi Avari.²² Že desetletje pred tem je premagani kralj Veletov Dragovit obljubil, da bo zvesto služil kralju in Frankom (*fidem se regi ac Francis servaturum*) in knezu Abodritov Cedragu, če omenimo še en primer, je bilo leta 823 očitano, da je premalo zvest Frankom (*parum fideliter ageret*), na kar je bil leta 826 obtožen nezvestobe.²³

Nezvestobo, *infidelitas*, je povzemala tudi beseda *perfidia*,²⁴ s katero so na frankovskem dvoru na primer označili početje upornega spodnjepanonskega kneza Ljudevita.²⁵ Ljudevit je s tem, ko se je uprl, postal – podobno kot na primer kasneje moravski knez Svetopolk – *infidelis (regis)*; torej nekdo, ki je pretrgal vez zvestobe, ki ga je povezovala s kraljem, kar je bilo razumljeno kot izdaja in je bilo podvrženo najtežjim sankcijam, kot sta bili konfiskacija premoženja ali smrtna kazen.²⁶ Zadnja dva bavarska gentilna kneza iz dinastije Agilulfingov, Odilo in Tasilo III., sta veljala v očeh Karla Velikega in njegovega dvora za »zlobna človeka« (*maligni homines*), ker sta *infideliter* odtujila Bavarsko »iz našega kraljestva Frankov«.²⁷ Langobardu Aiu, ki se je pridružil upor furlanskega duksa Hrotgauda po padcu Pavije leta 774 in je nato zbežal v Avarijo, je Karel Veliki zato, ker je postal *infidelis et fugitivus*, zaplenil obsežno posest v severovzhodni Italiji. Aio, ki se je kasneje vrnil v Italijo in ga je Karel Veliki vnovič sprejel v milost, je dobil pod pogojem, da mu bo odtlej naprej zvesto služil, zaplenjeno posest leta 799 nazaj.²⁸ Zopet je postal Karlov *fidelis noster* in je kot grof naredil v službi zahodnega cesarja še imenitno kariero: leta 804 je bil *missus* na sodnem zboru v Rižani pri Kopru v Istri, leta 811 pa je bil član odposlanstva, ki je bilo v Konstantinopel poslano v zvezi s priznanjem cesarskega naslova Karlu Velikemu.²⁹ Prav s takšno, s po zatrtju Hrodgaudovega upora konfiscirano zemljo je bil leta 776 bogato obdarjen Pavlin, *magister artis grammaticae* v Čedadu.³⁰ Bil je nov človek za nove čase. Prihajal je iz vrst novovzpostavljene frankovske elite v Furlaniji in se je leta 787 povzpел na položaj oglejskega patriarha. Podobno je Karel Veliki leta 811 podaril oglejski Cerkvi konfiscirano posest dveh langobardskih bratov, ki sta jo izgubila »zaradi svoje nezvestobe« (*propter eorum infidelitatem*), in sta bila ubita skupaj z upornim in že večkrat omenjenim *infideli duce* Hrodgaudom,³¹ medtem

²⁰ Npr. *Annales regni Francorum* aa. 793, 794, 795; *Annales Einhardi* aa. 794, 795.

²¹ *Annales Einhardi* a. 796.

²² *Annales regni Francorum* a. 799.

²³ *Annales Einhardi* a. 789; *Annales regni Francorum* aa. 823, 826.

²⁴ Gl. npr. *Annales Einhardi* a. 785; *Annales regni Francorum* aa. 810, 811, 819, 824, 825, 826.

²⁵ *Annales regni Francorum* aa. 819, 821.

²⁶ Esders, *Faithful Believers*, str. 363 sl.

²⁷ D. Kar. I., št. 162.

²⁸ D. Kar. I., št. 187.

²⁹ Kot *fidelis noster* je Aio označen tudi v D. Kar. I., št. 209 iz leta 809, s katero mu je Karel Veliki *propter bene meritum suum servitium* dovolil, da je med tri sinove razdelil svojo, nekdanj zaplenjeno posest. Leta 816 je Ludvik Pobožni z D. LF., št. 101 nato potrdil Aiu, *fideli nostro*, zaradi *ipsius fidelitatem*, od Karla Velikega vrnjeno posest. Za Aiovo biografijo gl. Krahwinkler, *Zbor v Rižani*, str. 27 sl.

³⁰ D. Kar. I., št. 112.

³¹ D. Kar. I., št. 214.

ko je samostan sv. Marije v Škocjanu ob Soči dobil leta 819 od Ludvika Pobožnega posest, ki je bila nekemu Arduifu prav tako zaplenjena zaradi nezvestobe (*propter nobis infidelis extitit*) – najverjetneje zaradi udeležbe v uporuh cesarjevega nečaka Bernharda.³²

Zvestoba je torej implicirala lojalnost, pokornost in seveda služnost – zlasti vojaško – in je bila povezana z *bannus regalis*, s kraljevo pravico deliti ukaze in uživati poslušnost. Temeljila je na osebni zavezanosti in je vzpostavljala razmerje podrejenosti do kralja. Kraljevi *fideles*, »zvesti« so na takšen način in ne glede na svoj socialni in pravni položaj postali kraljevi podložniki in prelom zvestobe je bil razumljen kot izdaja, ki je bila najhuje sankcionirana.³³ Zvestobo in z njo zvezano podrejenosti je vzpostavljala prisega zvestobe vladarju. *Sacramentum fidelitatis* ima korenine v poznorimskem vojaškem pravu in je že v 7. stoletju izpričan za frankovske merovinške kralje.³⁴ Pod Karlom Velikim pa je ideja na prisegi temelječe skupnosti kulminirala v zahtevi, da mu je moralo zvestobo priseči celotno svobodno prebivalstvo pod njegovo oblastjo. Prisego so po celotnem cesarstvu v Karlovem imenu sprejemali njegovi *missi* in lokalni grofje, ki so bili oboji tudi zadolženi za organizacijo njenega polaganja.³⁵ Karel Veliki je leta 789 prvič in nato po kronanju za cesarja leta 802 še drugič zahteval prisego zvestobe od vseh moških podložnikov, starejših od 12 let, ne glede na njihov socialni status ali etnično pripadnost.³⁶

Sprožilec nove, vseobsegajoče splošne prisega, katere vsebina je bila tako leta 789 kot leta 802 opredeljena v kapitularjih skupaj z navodili o njeni izvedbi in kontroli, je bila zarota turingijskih velikašev pod vodstvom grofa Hardrada leta 786, ko so se zarotniki branili z argumentom, da niso prelomili zvestobe kralju, ker mu je niso nikoli prisegli.³⁷ S prisego zvestobe frankovskemu kralju in z vsemi posledicami, ki jih je nosila s seboj glede lojalnosti, podrejenosti in služnosti kot tudi s tem zvezanih sankcij, so – tako glede na deklarirano voljo Karla Velikega kot tudi prakso, izpričano v primeru Avarov³⁸ – bili konfrontirani tudi ljudje s prostora vzhodno od Bavarske in Furlanije, v Istri, Karantaniji, Karnioli, Panoniji in frankovskem delu Dalmacije. Splošna prisega zvestobe, ki jo je, »tako kot je bil vedno običaj«, leta 829 zahteval tudi Ludvik Pobožni³⁹ in s katero je frankovski vladar dosegel ali pa vsaj hotel doseči, da so vsi odrasli svobodni moški njegovega cesarstva postali njegovi *fideles* in s tem člani na prisegi temelječe skupnosti, je postala pomembno orodje vladanja.

Prisega je vzpostavljala poseben pravni odnos med frankovskim vladarjem in teoretično čisto vsakim posameznim odraslim moškim pod njegovo oblastjo.

³² D. LF, št. 149.

³³ Becher, *Eid und Herrschaft*, str. 213; Esders, *Faithful Believers*, str. 363.

³⁴ Marculfi formulae I, 40. V poznorimskem času – in to ni nič manj veljalo tudi za karolinško obdobje – je prisega kot del vojaškega prava ciljala na boljšo povezanost različnih ljudstev rimske vojske; gl. Esders, *Rechtliche Grundlagen*, str. 423 sl.; Weinfurter, *Karl der Große*, str. 140 sl.

³⁵ Izvedbena določila: Capitulare missorum cc. 1–4; Capitulare missorum generale cc. 2–9. Gl. Becher, *Eid und Herrschaft*, str. 139 sl.; Esders, *Faithful Believers*, str. 361 sl.; Mordek, Zeichel-Eckes, Glatthaar, *Admonitio generalis*, str. 14 sl.

³⁶ Formular prisega: Duplex legationis edictum c. 18; Capitularia missorum specialia (str. 101 sl.).

³⁷ Becher, *Eid und Herrschaft*, str. 79 sl.

³⁸ Gl. op. 21.

³⁹ Capitulare missorum c. 4; Capitulare pro lege habendum Wormatiense c. 7.

S prisego so bile – kot nekoč v Rimskem cesarstvu – presežene etnične razlike, podrejene pa so ji bile tudi sorodstvene, prijateljske in institucionalne lojalnosti, ki jih zaprisežena zvestoba kralju seveda ni negirala.⁴⁰ S tem je postala prisega zvestobe tudi pomemben instrument integracije, saj je ustvarjala neposredno vez vsakega posameznika s kraljem. Na takšen način se je začela oblikovati nova politična identiteta, nov občutek skupne pripadnosti, ki se je še posebej odrazil v frankovski vojski, v katero so morala svoje kontingente prispevati tudi podrejena ljudstva⁴¹ in ki je bil neodvisen od etničnih, jezikovnih, socialnih in drugih razlik. Prisega zvestobe je imela po svoji funkciji – čeprav ne tudi po svojem dejanskem pomenu – podobno integrativno vlogo kot krščanstvo, ki je v veri in Cerkvi združevalo in povezovalo ljudi najrazličnejših provenienc, tradicij in identitet. Na karolinškem dvoru so oboje povezali v formulo *fideles dei et regis*, ki je v dvojnem pomenu besede *fidelis* povezovala in združevala tako vse kraljeve podložnike kot tudi vse krščanske vernike. V vseh teh dejanjih, ki jih nemara najbolj plakativno odraža Karlov vèlik programatski kapitular *Admonitio generalis*, promulgiran – ne slučajno – istega leta 789 kot prvi kapitular o prisegi zvestobe,⁴² je prepoznati napore, ustvariti preko realnih raznolikosti segajočo enotnost in enoznačnost in vzpostaviti supragentilni karakter frankovskega imperija.⁴³

Viri in literatura

Viri

Annales Bertiniani, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae Historica separatim editi [5], ed. Georg Waitz. Hannover: Hahn, 1883.

Annales Einhardi glej Annales regni Francorum.

Annales Mettenses priores, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum ex Monumenta Germaniae Historica separatim editi [10], ed. Bernhard Simson. Hannover-Leipzig: Hahn, 1905.

Annales regni Francorum inde ab a. 741. usque ad a. 829 qui dicuntur Annales Laurissenses maiores et Einhardi, Monumenta Germaniae Historica, Scriptores rerum Germanicarum in usum scholarum [6], ed. F. Kurze. Hannover: Hahn, 1895.

Capitulare missorum, Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Francorum 1, ed. Alfred Boretius. Hannover: Hahn, 1883, št. 25, str. 66–67.

Capitulare missorum (829), Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Francorum 2, ed. Alfred Boretius et Victor Krause. Hannover: Hahn, 1897, št. 188, str. 9–10.

Capitulare missorum generale, Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Francorum 1, ed. Alfred Boretius. Hannover: Hahn, 1883, št. 33, str. 91–99.

⁴⁰ McKitterick, *Karl der Große*, str. 236.

⁴¹ Karantanci so že leta 743 sodelovali v vojski bavarskega vojvode Odila v konfliktu z njegovimi karolinškimi svaki in dobrega pol stoletja kasneje tudi v frankovsko-bavarski vojski v avarski vojni (Annales Mettenses priores a. 743; *Conversio Bagoariorum et Carantanorum* c. 3). Kasneje srečamo Slované s prostora bavarske Vzhodne krajine še v vojski Ludvika Nemškega, ki je hotel leta 832 odvzeti svojemu polbratru Karlu Alemanijo, pa v vojski, s katero si je Karlman leta 877 zagotovil gospostvo nad Italijo, in tudi Arnulf »Koroški«⁴² je leta 887 prevzel oblast v Vzhodnofrankovskem kraljestvu s pomočjo vojske, ki so jo sestavljali Bavarci in Slovani (Annales Bertiniani a. 832; Annales Fuldenses aa. 877, 887).

⁴² Mordek, Zeichel-Eckes, Glatthaar, *Admonitio generalis*, str. 13 sl.

⁴³ Gl. Esders, *Faithful Believers*, str. 370 sl; Weinfurter, *Karl der Große*, str. 141.

Capitulare pro lege habendum Wormatiense, *Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Francorum 2*, ed. Alfred Boretius et Victor Krause. Hannover: Hahn, 1897, št. 193, str. 17–20.

Capitularia missorum specialia, *Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Francorum 1*, ed. Alfred Boretius. Hannover: Hahn, 1883, št. 34, str. 99–102.

Conversio Bagoariorum et Carantanorum, *Die Conversio Bagoariorum et Carantanorum* und der Brief des Erzbischofs Theotmar von Salzburg, *Monumenta Germaniae Historica, Studien und Texte 15*, ed. Fritz Lošek. Hannover: Hahn, 1997, str. 90–135.

D. Kar. I – Die Urkunden Pipins, Karlmanns und Karl des Großen, *Monumenta Germaniae Historica, Diplomata Karolinorum 1*, ed. Engelbert Mühlbacher. Hannover: Hahn, 1906.

D. LF. – Die Urkunden Ludwigs des Frommen, *Monumenta Germaniae Historica, Diplomata Karolinorum 2/1–2*, ed. Theo Kölzer. Wiesbaden: Harrasowitz, 2016.

Duplex legationis edictum, *Monumenta Germaniae Historica, Capitularia regum Francorum 1*, ed. Alfred Boretius. Hannover: Hahn, 1883, št. 23, str. 62–64.

Marculfi Formulae, *Monumenta Germaniae Historica, Formulae Merovingici et Karolini aevi 1*, ed. Karl Zeumer. Hannover: Hahn, 1886, str. 32–106.

Placitum Rizianense, ...in loco qui dicitur Riziano... Zbor v Rižani pri Kopru leta 804 / Die Versammlung in Rižana/Risano bei Koper/Capodistria im Jahre 804 (*Knjižnica Annales 40*), ed. Harald Krahwinkler. Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče : Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004, str. 67–81.

Literatura

Becher, Matthias: *Eid und Herrschaft. Untersuchungen zur Herrscherethos Karls des Großen* (Vorträge und Forschungen, Sonderband 39). Sigmaringen: Thorbecke, 1993.

Esders, Stefan: Regionale Selbstbehauptung zwischen Byzanz und dem Frankenreich. Die inquisitio der Rechtsgewohnheiten Istriens durch die Sendboten Karls des Großen und Pippins von Italien. *Eid und Wahrheitssuche. Studien zu rechtlichen Befragungspraktiken in Mittelalter und frühen Neuzeit* (hgg. v. Stefan Esders und Thomas Scharff, *Mediävistische Beiträge 7*). Frankfurt am Main: Peter Lang, 1999, str. 49–112.

Esders, Stefan: Rechtliche Grundlagen frühmittelalterlichen Staatlichkeit: der allgemeine Treueid, *Der frühmittelalterliche Staat – europäische Perspektiven* (hgg. v. Walter Pohl und Veronika Wieser, *Forschungen zur Geschichte des Mittelalters 16*). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2009, str. 423–432.

Esders, Stefan: Faithful Believers. Oaths of Allegiance in Post-Roman Societies as Evidence for Eastern and Western »Visions of Community«. *Visions of Community in the Post-Roman World. The West, Byzantium and the Islamic World, 300–1100* (hgg. v. Walter Pohl, Clemens Gantner and Richard Payne). Burlington: Ashgate, 2012, str. 357–374.

Esders, Stefan: Spätantike und frühmittelalterliche Dukate. Überlegungen zum Problem historischer Kontinuität und Diskontinuität. *Die Anfänge Bayerns. Von Raetien und Noricum zur frühmittelalterlichen Baiuvaria* (hgg. v. Hubert Fehr und Irmtraut Heitmeier, *Bayrische Landesgeschichte und europäische Regionalgeschichte 1*). St. Ottilien: EOS, 2014, str. 425–462.

Grafenauer, Bogo: *Zgodovina slovenskega naroda 2*. Ljubljana: DZS, 1965.

Herder, Johann Gottfried: *Ideen zur Philosophie der Geschichte der Menschheit. Texausgabe*. Darmstadt: WBG, 1966.

- Kos, Milko: *Zgodovina Slovencev od naselitve do petnajstega stoletja*. Ljubljana: Slovenska matica, 1955.
- Krahwinkler, Harald: *Friaul im Frühmittelalter. Geschichte einer Region vom Ende des fünften bis zum Ende des zehnten Jahrhunderts* (Veröffentlichungen des Instituts für Österreichische Geschichtsforschung 30). Wien-Köln-Weimar: Böhlau, 1992.
- Krahwinkler, Harald: *...in loco qui dicitur Riziano... Zbor v Rižani leta 804 / Die Versammlung in Rižana/Risano bei Koper/Capodistria im Jahre 804* (Knjižnica Annales 40). Koper: Univerza na Primorskem, Znanstveno-raziskovalno središče: Zgodovinsko društvo za južno Primorsko, 2004.
- McKitterick, Rosamond: *Karl der Große*. Darmstadt 2008.
- Mitterauer, Michael: Slawischer und bayrischer Adel am Ausgang der Karolingerzeit. *Carinthia I* 150, 1960, str. 693–726.
- Mordek, Hubert (+), Zeichel-Eckes, Klaus (+), Glatthaar, Michael (Hg.): *Die Admonitio generalis Karls des Großen* (Monumenta Germaniae Historica, Fontes iuris Germanici antiqui in usum scholarum separatim editi 16). Hannover: Hahn, 2012.
- Pohl, Walter: *Die Awaren. Ein Steppenvolk in Mitteleuropa 567–822 n. Chr.* München: C. H. Beck, 1988.
- Pohl, Walter: *Die Völkerwanderung. Eroberung und Integration*. Stuttgart-Berlin-Köln: Kohlhammer, 2002.
- Štih, Peter: Integracija Karantancev in drugih alpskih Slovanov v frankovsko-otonsko cesarstvo. Nekaj zapažanj. *Zgodovinski časopis* 68, 2014, str. 8–27.
- Štih, Peter: Integration on the Fringes of the Frankish Empire. The Case of the Carantanians and Their Neighbours. *Migration, Integration and Connectivity on the Southeastern Frontier of the Carolingian Empire* (eds. Danijel Dzino, Ante Milošević and Trpimir Vedriš, East central and Eastern Europe in the Middle Ages 450–1450, Vol. 50). Leiden-Boston: Brill, 2018, str. 103–122.
- Štih, Peter: Ko je Cerkev začela govoriti slovensko. K ozadjem pokristjanjevanja v Karantaniji in Panoniji. *Zgodovinski časopis* 69, 2015, str. 8–40.
- Štih, Peter: Konfrontacija, akulturacija in integracija na stičišču romanskega, germanskega in slovanskega sveta. *Zgodovinski časopis* 70, 2016, str. 8–66.
- Štih, Peter: Ljudmil Hauptmann in raziskovanje slovenskega srednjega veka. Ljudmil Hauptmann, *Nastanek in razvoj Kranjske*. Ljubljana: Slovenska matica, 1999, str. 151–161.
- Štih, Peter: Miti in stereotipi v podobi starejše slovenske nacionalne zgodovine. *Mitsko in stereotipno v slovenskem pogledu na zgodovino*. Zbornik 33. zborovanja Zveze zgodovinskih društev Slovenije (ur. Mitja Ferenc in Branka Petkovšek, Zbirka Zgodovinskega časopisa 32). Ljubljana: Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2006, str. 25–47.
- Štih, Peter: O prvih prejemnikih kraljeve zemlje na Kranjskem. Nekaj zapažanj k listini cesarja Otona III. za freisinškega škofa Abrahama iz leta 989 (D. O. III., št. 58). *Loški razgledi* 60, 2013, str. 65–77.
- Štih, Peter: Religiöse Wende und gesellschaftliche Veränderungen bei den Karantanen (v tisku za zbornik razprav *Ostalpenraum Revisited*).
- Štih, Peter: Slovenske predstave o slovensko-nemških odnosih v srednjem veku. *Studia Historica Slovenica* 1, 2001, str. 313–326.
- Štih, Peter: *The Middle Ages between the Eastern Alps and the Northern Adria. Select Papers on Slovene Historiography and Medieval History*. Leiden-Boston: Brill, 2010.
- Weinfurter, Stefan: *Karl der Große. Der heilige Barbar*. München-Berlin: Piper, 2015.

Wolfram, Herwig: Expansion und Integration – Rätien und andere Randgebiete des Karolingerreichs im Vergleich. *Wandel und Konstanz zwischen Bodensee und Lombardei zur Zeit Karls des Großen. Kloster St. Johann in Müstair und Churrätien* (hgg. v. Hans Rudolf Sennhauser, Acta Müstair, Kloster St. Johann 3). Zürich: VDF, 2013, str. 251–260.

Povzetek: Centralni pojem, ki je opredeljeval razmerje med frankovskim kraljem in podrejenimi gentilnimi knezi oziroma od njih reprezentiranimi ljudstvi, je bila zvestoba (*fides, fidelitas*). Impliciralaje lojalnost, pokornost in predvsem vojaško služnost. Temeljila je na osebni zavezanosti in je vzpostavljala razmerje podrejenosti do kralja. Kraljevi *fideles*, »zvesti« so na takšen način in ne glede na svoj socialni in pravni položaj postali kraljevi »podložniki« in prelom zvestobe je bil razumljen kot izdaja, ki je bila najhuje sankcionirana. Zvestobo in z njo zvezano podrejenosti je vzpostavljala prisega zvestobe vladarju (*sacramentum fidelitatis*). Karel Veliki je leta 789 prvič in nato po kronanju za cesarja leta 802 še drugič zahteval prisego zvestobe od vseh odraslih moških podložnikov, ne glede na njihov socialni status ali etnično pripadnost. S prisego zvestobe frankovskemu kralju so bili – glede na deklarirano voljo Karla Velikega – konfrontirani tudi ljudje s prostora vzhodno od Bavarske in Furlanije, v Istri, Karantaniji, Karnioli, Panoniji in frankovskem delu Dalmacije. S prisego zvestobe so bile presežene etnične razlike, podrejene pa so ji bile tudi sorodstvene, prijateljske in institucionalne lojalnosti. Postala je pomemben instrument integracije, saj je ustvarjala neposredno vez vsakega posameznika s kraljem. Z njo se je začela oblikovati nova politična identiteta, nov občutek skupne pripadnosti, ki je bil neodvisen od etničnih, jezikovnih, socialnih in drugih razlik. Po svoji funkciji – čeprav ne tudi po svojem dejanskem pomenu – je imela podobno integrativno vlogo kot krščanstvo, ki je v veri in Cerkvi združevalo in povezovalo ljudi najrazličnejših provenienc, tradicij in identitet. V prisegi zvestobe je prepoznati napore, ustvariti preko realnih raznolikosti segajočo enotnost in enoznačnost in vzpostaviti supragentilni karakter frankovskega imperija.

Summary: The central term that defined the relationship between the Frankish king and the subjugated gentile princes or peoples was fidelity (*fides, fidelitas*). It implied loyalty, obedience, and, first and foremost, (military) service. It was based on a personal obligation and established the relationship of subservience to the king. Thus, regardless of their social and legal position, the king's *fideles* became his »serfs« and the breach of fidelity was regarded as an act of treason that was most severely sanctioned. Fidelity was established by the oath of fidelity to the ruler (*sacramentum fidelitatis*). In 789 and once again in 802, Charlemagne demanded that all adult men in his empire take an oath of fidelity regardless of their social status or ethnic belonging. People from the area east of Bavaria and Friuli, i.e. Istria, Carantania, Carniola, Pannonia, and Frankish Dalmatia, were – at least with respect to Charlemagne's declarative will – confronted by it as well. They became members of an oath-based community where ethnic differences and family and friendship ties had to be submitted to it as well. The oath thus became an important integration instrument, as it created a direct link between each and every individual and the king. A new political identity and a new sense of belonging that was independent of ethnic, linguistic, social and other differences started to be emerged. In terms of its function – although not in terms of its actual significance – its role was similarly integrative as that of Christianity that united and linked people of most diverse provenances, traditions, and identities in the Church and in faith. In all these actions we can recognize efforts to create unity and unambiguity that would transcend existing diversities and to establish a supragentile character of the Frankish Empire.

Prispevek k preučevanju družbene mobilnosti na primeru epizode krminske fajde iz prve polovice 17. stoletja¹

NEVA MAKUC

Izvleček: Prispevek obravnava epizodo t. i. krminske fajde, natančneje spor med rodbinama Neuhaus in della Torre-Valsassina. Opisani dogodki prikazujejo primer regresivne družbene mobilnosti na robu habsburških dednih dežel ter pomembno vlogo, ki jo je igrala čast v delovanju fevdalnega plemstva obravnavanega obmejnega prostora.

Ključne besede: družbena mobilnost, čast, Krmin, della Torre, Neuhaus, 17. stoletje

Contributo allo studio della mobilità sociale: un episodio della faida cormonese della prima metà del Seicento

Sintesi: Il contributo tratta della così detta faida di Cormons, più precisamente del contrasto da tempo acceso tra i Neuhaus e i della Torre-Valsassina. Gli eventi descritti evidenziano un esempio della mobilità sociale regressiva al confine delle province ereditarie austriache e anche la grande importanza dell'onore nell'agire della nobiltà feudale del territorio limitrofo trattato.

Parole chiave: mobilità sociale, onore, Cormons, della Torre, Neuhaus, Seicento

---

¹ Prispevek je rezultat raziskovalnega dela, ki je potekalo v okviru raziskovalnega projekta *Družbena in identitetna mobilnost v slovenskem prostoru med poznim srednjim vekom in razpadom Habsburške monarhije* (6-7069), ter raziskovalnega programa št. ARRS-NRU/P6-0052. Projekt in program je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

V poznosrednjeveškem in zgodnjenovoveškem obdobju je bila družbena delitev izrazito hierarhična. Posamezniki so v družbi zasedali točno določene vloge. V novem veku je pridobila na pomenu afirmacija pripadanja bodisi plemiškemu bodisi meščanskemu sloju. Habsburžani so v zadnjih desetletjih 16. stoletja in zlasti v 17. stoletju zaradi finančnih težav, povezanih z vojnimi spopadi, vedno bolj dopuščali odtujevanje jurisdikcij² in podeljevanje plemiških naslovov. Ni bilo posebno težko kupiti diplomo, ki je potrjevala plemstvo, ali jo pridobiti zaradi služenja vladarju. V goriški grofiji so bile te razmere še izrazitejše.³

Premik po družbeni lestvici pa ni bil vedno progresiven, dogajala se je tudi regresivna družbena mobilnost. Poleg gospodarskega nazadovanja določenih plemiških rodbin je prihajalo tudi do izgub dednih plemiških nazivov, ki niso bile vezane le na izumrtje rodbine, ampak tudi na odvzem naziva zavoljo hudih zločinov, med katerimi je izstopala veleizdaja. Habsburško-beneški obmejni prostor 17. stoletja se je soočal s problemom naraščajočega nasilja in banditizma. Vrstili so se napadi, zasede, obračunavanja, ustrahovanje z oboroženim spremstvom (t. i. *bravi*) itd.⁴

V habsburško-beneškem obmejnem prostoru so bile možnosti progresivne družbene mobilnosti tesno odvisne od tega, na kateri strani državne meje je nek posameznik deloval. Na beneški strani meje so bile možnosti za plemstvo precej bolj omejene kot na habsburški. V oligarhični Beneški republiki je bilo na primer mogoče za pripadnika lokalne plemiške rodbine napredovati zgolj v okviru relativno skromnih upravnih ali sodnih funkcij na območju beneške *Terraferme*, medtem ko so habsburške oblasti znotraj svojega ustroja omogočale vzpon vse do glavarstva ali celo do najvišjih državnih funkcij in pomembnih diplomatskih poslanstev. Plemiške rodbine so neredko imele posesti na obeh straneh meje. V času druge habsburško-beneške vojne (1615–1617) so se tako v želji po obvarovanju rodbinskega premoženja pripadniki določenih plemiških rodbin kot Colloredo, Valvason di Maniano, Polcenigo in Fanna razdelili med obe vojskujoči se strani.⁵

Goriško plemstvo je bilo v 17. stoletju posebno številčno in s premoženjskega vidika zelo raznoliko. Konec 16. in v 17. stoletju je bilo podeljenih precej plemiških nazivov. To je bilo povezano ne le s finančnimi težavami habsburške vladarske hiše, ampak tudi s klientelnimi interesi plemiških rodbin. Pogosti so bili spori med rodbinami. Zaradi ambicij po prevladi Raimonda della Torreja (um. 1623), ki je bil nosilec jurisdikcije v Krminu (Cormons), nad krminskimi plemiškimi rodbinami je prišlo do sporov med rodbino della Torre, ki sta jo podpirali rodbini Orzon in Lantieri (Lanthieri), ter krminskimi rodbinami, zlasti Neuhaus in del Mestri. Rod-

² Na Goriškem je bila jurisdikcija nad podeželskim, neprevilegiranim prebivalstvom v pristojnosti deželskega sodnika ali pa podeljena zasebnikom. Podeljena pravosodna oblast je lahko obsegala le civilno in nižje ali celo višje kazensko sodstvo, redkeje tudi drugostopenjsko sodstvo in jurisdikcijo nad plemiči. Na Goriškem so se krajevna sodišča delila na gospostvena sodišča in sodišča, ki so bila zgolj jurisdikcije (jurisdictent je skrbel za sodstvo, a ni imel gospostvenih predprav v okraju). Do obsežnejšega odtujevanja centralnih oblasti je začelo prihajati proti koncu 16. in v 17. stoletju. Obstajalo je več vrst jurisdikcij. Neredko pa so si jurisdictenti prizadevali razširiti obseg vladarjeve podelitve (podrobneje o tem: Dorsi, Sodstvo prve stopnje, str. 97–123).

³ Porcedda, Tra Asburgo, str. 166–175; Porcedda, Un paese sì di piccola dimensione, str. 9–29.

⁴ Več o splošno razširjenem nasilju v obravnavanem obmejnem prostoru: Makuc, O banditizmu, str. 109–132, kjer se omenja tudi spor med Carlom della Torrejem in Francescom Neuhausom (v kontekstu preživetvenih strategij).

⁵ Casella, La nobiltà, str. 183–184.

bina della Torre je namreč pridobila jurisdikcijo nad Krminom že leta 1528. Na začetku 17. stoletja je dosegla še večje pristojnosti, kar je trčilo ob interese drugega krminskega plemstva.⁶ Spor se je razplamtel v krminsko fajdo, ki je pretresla Goriško v 17. stoletju. Spor je odmeval tudi v goriških deželnihi stanovih, saj je privedel v drugem in tretjem desetletju 17. stoletja do občutnega povečanja števila plemstva, kar je oslabilo deželne stanove. Plemiške rodbine so se namreč povezovale v nestanovitne in med seboj sprte interesne skupine, ki so vplivale na sprejemanje novih rodbin v plemiški stan. Odvijali so se spori, tudi nasilni, med interesnimi skupinami in celo znotraj samih rodbin. Vse omenjeno je prizadelo ugled goriškega plemstva.⁷

V krminski fajdi so se pomerili pripadniki raznih plemiških rodbin, na primer del Mestri, Manzano, Neuhaus, della Torre itd. V Krminu, ki se je nahajal prav v bližini habsburško-beneške meje, je bilo nastanjenih veliko plemiških rodbin. V fajdo se je vpletel tudi goriški deželni glavar Carlo della Torre-Valsassina (glavar med letoma 1667 in 1671; um. 1689), ki je iz nje izšel kot zmagovalec. Njegova zmagaja pa je bila zgolj začasna. Na dolgi rok je kolo sreče uspelo obrniti sebi v prid enemu njegovih nasprotnikov, krminskemu plemiču Francescu Marii Neuhausu (um. 1693), pripadniku starodavne goriške plemiške rodbine. Pri dogajanju, ki je predstavljeno v nadaljevanju, je pomembno vlogo odigrala čast.⁸ Kot je opozorila Elisabeth S. Cohen, je bilo v ospredju praks, povezanih s častjo, vrednotenje človeka v skladu z ugledom, ki ga je oseba imela v družbi. V kulturah časti vrednost posameznika torej ni bila povezana z notranjimi vrednotami, ampak s spoštovanjem, ki ga je neki osebi dodelila družba. Ta ugled pa je bil v vsakodnevnem življenju nenehno ogrožen. V skladu s tem je bilo potrebno na dejanja, ki bi lahko okrnili čast, odgovoriti s protinapadom.⁹ Čast je zaznamovala miselni svet in delovanje novoveškega evropskega prebivalstva, vendar različna obdobja, območja in družbene plasti prebivalstva na različne načine.¹⁰

Obisk Gorice s strani cesarja Leopolda I. septembra 1660 je predstavljal pomemben dogodek za goriško plemstvo. Kot je izpostavil Silvano Cavazza, dogodek

⁶ Pridobitev dokončne jurisdikcije nad Krminom s strani rodbine della Torre je degradiralo kraj, ki se je predtem razvijal v smer mestne ureditev, na stopnjo vaške skupnosti, ter prizadela tamkajšnje plemiške rodbine (Dorsi, Sodstvo prve stopnje, str. 102).

⁷ Cavazza, Porcedda, *Le contee*, str. 97–100; Cavazza, *Politica e violenza*, str. 61. O t. i. krminski fajdi tudi: Blasutic, *Il fisco*, str. 77–93; Porcedda, *Tra Asburgo*, str. 169–171; Porcedda, *Un paese*, str. 9–29; Falzari, *Giustizia*, str. 69–81; Makuc, *O banditizmu*, str. 109–132.

⁸ Zanimanje zgodovinske stroke za čast je povezano z razvijanjem tega koncepta na področju antropologije, zlasti na primeru preučevanja sredozemskih družb. Tematika časti je že dalj časa deležna pozornosti s strani raziskovalcev širšega sredozemskega prostora (pregled tovrstnih raziskav ponujajo na primer Horden, *Purcell, The Corrupting Sea*, ter Albera, *Anthropology*, str. 109–133).

⁹ Elisabeth S. Cohen je na primeru medosebnih sporov, ki so se odvijali v novoveškem Rimu, izpostavila, da je lahko neka oseba na neko trditev ali napad druge osebe smiselno odgovorila na množico načinov, ki so bili kulturno determinirani. Oblike, s katerimi ljudje prenašajo svoja čustva v jezikovno izražanje in vedenje, izhajajo iz določene kulture. Pri tem je kultura razumljena kot mešanica iz zgodovine prenesenih vrednot, navad in predpostavk. Verjetne reakcije so odvisne od vrste izziva, od pripadnosti določenemu spolu, družbenemu sloju ter zaposlitve (Cohen, *Honor and Gender*, str. 597–617).

¹⁰ Zgodovinska stroka se je pri obravnavanju pomena časti v novoveških evropskih družbah pogosto osredotočala predvsem na spodbujanje nasilja med moškimi ter pomen ženske spolne čistosti. Linda A. Pollock je izpostavila, da je nasilje predstavljalo zgolj en vidik kulture časti. Na primeru angleškega plemstva v obdobju med letoma 1570 in 1700 je osvetlila prispevek žensk k kulturi časti, vlogo kolektivne, družinske časti ter nenazadnje pomen samoobvladovanja in sprave, pri čemer je kultura časti prispevala k družbeni koheziji (Pollock, *Honor and Gender*, str. 3–29).

razkriva velike spremembe, ki jih je goriško plemstvo doživelo v manj kot sto letih. Ceremonialni del obiska ponuja podatke o dejanskem pomenu takratnih plemiških rodbin. Z najpomembnejšimi dednimi naslovi so se pogosto ponašale rodbine, ki so izgubile povezave z goriškim prostorom, na primer pliberška veja rodbine von Thurn (nemška različica izvorno italijanske oblike della Torre),¹¹ Portia (Porcia) iz Špitala ob Dravi itd., redkeje pa dejansko goriške rodbine kot na primer Strassoldo ali Rabatta. Določene rodbine kot na primer del Mestri, Cobenzl (Kobenzl), Coronini, Attems, Lantieri itd. pa so pri slovesnosti sodelovale po nalogu goriških deželni stanov. Izstopa dejstvo, da nekatere rodbine, ki so bile del goriških deželni stanov, kot na primer prav Neuhaus, niso bile prisotne. Vzrok tega je treba iskati v zmanjšanem političnem pomenu teh rodbin. Morda si niso mogle privoščiti primerno razkošne udeležbe.¹² Posebno mesto pa je ob tem obisku odigral že omenjeni Carlo della Torre. S takratnim glavarjem goriške grofije Ernestom Friderikom Herbersteinom, Antonijem Lantierijem, Massimilianom Attemsom in Giovannijem Filippom Cobenzlom je celo sprejel cesarja v Vipavi, na njegovi poti v goriško grofijo.¹³

Leta 1660 je bil torej družbeni položaj grofov della Torre pomembnejši od položaja pripadnikov rodbine Neuhaus. Baroni Neuhaus so se lahko ponašali s tem, da so spadali med »stare rodbine« deželnega plemstva (t. i. »nobili provinciali«), saj so bili del goriških deželni stanov že od časa goriških grofov dalje.¹⁴ Rodbina Neuhaus je bila namreč v poznosrednjeveškem času v službi goriških grofov in je leta 1499 vstopila v goriške deželne stanove. Pripadniki rodbine so bili že tedaj močno navezani na Krmin. Imeli so posestva v Gorici in njeni bližini (v Šempetru, Vrtojbi, Štandrežu (Sant'Andrea), Štmavru (San Mauro)). V 16. in na začetku 17. stoletja so pripadniki rodbine prevzemali vojaške in upravne naloge v službi Habsburžanov.¹⁵ Ker pa Neuhausi niso zasedali posebno pomembnih služb, ne spadajo med rodbine, ki bi bile deležne velike pozornosti s strani historiografije. Drugače pa velja za rodbino della Torre.

Carlo della Torre je pripadal furlanski veji, imenovani po gradu Villalta. Rodbina se je preselila na Goriško okrog leta 1580 na povabilo Raimonda della Torreja, pripadnika goriške veje Valsassina. Carlo se je rodil v dvajsetih letih 17. stoletja. Bil je zelo premožen, saj je prevzel celotno dediščino svoje veje in dedoval še po videmski veji rodbine. Imel je posestva tako na habsburškem kot beneškem ozemlju (na primer v Villalti). Konec petdesetih let 17. stoletja se je boril v Šleziji proti Švedom. Vojski se je priključil potem, ko je bil leta 1658 oproščen trajnega izgona zaradi umora barona Ulderica Petazzija leta 1651 na gradu Švarcenek. Leta 1664

¹¹ Priimke, rodbin izvirajočih iz Apeninskega polotoka, so neredko iz praktičnih razlogov v novem jezиковnem okolju prilagodili nemški izgovorjavi (na primer Della Torre v Thurn, Tasso v Taxis, Porcia v Portia) (Cavazza, *Lingue, società*, str. 290).

¹² Cavazza, *Una società nobiliare*, str. 211–212.

¹³ Morelli, *Istoria della Contea*, vol. II, knj. III, str. 64.

¹⁴ Brumatti, *L'Aquila Leone*, govor II, str. [50r].

¹⁵ Czoernig, *Gorizia*, str. 525–559; Rutar, *Zgodovinske črtice*, str. 9–11; Kutin, *Opis*, str. 37–40.

je pridobil dedni naslov goriškega maršala, kasneje je postal tržaški in leta 1667 goriški glavar.¹⁶

Že pred tem je Carlo della Torre imel navado, da je s svojimi plačanci pogosto prečkal habsburško-beneško mejo, in sicer pod pretvezo, da je namenjen na svoja posestva, ki so se nahajala na obeh straneh meje. V skladu z navadami svojega časa se je obkroževal s skupino oboroženih mož in se zapletel v vrsto sporov. 5. maja 1650 okrog poldneva je na primer vkorakal v Gorico v spremstvu 28 konjenikov.¹⁷ To je bil zgolj eden izmed napetih dogodkov, ki so se pripetili v teku 17. stoletja v Gorici. Dogajalo se je namreč, da so plemiči prišli v mesto v spremstvu oboroženih konjenikov ali drugih pajdašev. V določenih primerih je to privedlo do spopadov, tudi s smrtnimi izidi.¹⁸ Podobno vročekrven je bil tudi marsikateri drugi plemič, ne nazadnje tudi Francesco Maria Neuhaus.

Spor med rodbinama della Torre in Neuhaus je dosegel višek v času zgoraj omenjenih plemičev. Novembra 1666 je Francesco Maria Neuhaus skupaj z bratom Nicolajem in oboroženim spremstvom padel v zasedo, ki so jim jo postavili nasprotniki v Krminu. Napadli so jih štirje oboroženi možje Leonarda di Manzana, ki so bili beneški podaniki, in sicer Giovanni Battista Gervas, Giovanni Battista Lian, Giovanni Gioseggo Romano ter Alvisse del Gese, imenovan Trvisan. Omenjeni so bili nameščeni v hiši barona Orazia del Mestrija. Po streljanju so Neuhausovi spremljevalci napadli hišo ter ujeli vse štiri možje Leonarda di Manzana. Ujetnike naj bi nato deset dni zadrževali v ujetništvu ter jih nato končno predali oblastem. Njihovi gospodarji so se zatekli na beneško območje. Ujeti so dejanja priznali, a njihovi pokrovitelji so se pritožili goriškemu glavarju Carlu della Torreju, ki je bil sorodstveno povezan z Orazijem del Mestrijem in Leonardom di Manzano. Omenjeni možje in Orazio del Mestri, ki se je leta 1667 v prošnji cesarju zagovarjal, da je šlo pri omenjenem spopadu zgolj za samoobrambo, so bili zaprti na goriški grad, od tam pa so uspeli zbežati. Francesco Maria Neuhaus je bil prepričan, da je pobeg organiziral sam goriški glavar, in sicer s pomočjo svojega oboroženega spremljevalca Carla Mottetija in ljudi, ki jih je zbral v Ziraccu, kraju v posesti rodbine della Torre, nahajajočem se v bližini Remanzacca v furlanski ravnini.¹⁹

Spor se je še dodatno zaostрил naslednjega leta. Ponoči 6. junija 1667 sta brata Francesco Maria in Nicolò Neuhaus v kraju Noax v bližini Rožaca (Rosazzo) padla v zasedo pripadnikov in oboroženega spremstva rodbin del Mestri in Manzano. Francesco je bil ranjen, njegov brat Nicolò pa je dva dni kasneje preminil.²⁰ Na prošnjo Ottavia Neuhausa, prav tako brata Francesca Marie, je bil iz sodnega procesa,

¹⁶ Morelli, *Istoria*, vol. II, str. 101–103; Cavazza, *Una società nobiliare*, str. 220; Cavazza, *Politica e violenza*, str. 59–66.

¹⁷ ASGO, Archivio Coronini, Atti e documenti, fasc. 368.

¹⁸ Npr. v letu 1664 s smrtno žrtvijo: ASGO, Archivio Coronini, Atti e documenti, fasc. 368; v letu 1665: ASPGO, Atti degli Stati provinciali, sekcija II, fasc. 437/II; v letu 1673: ASPGO, Atti degli Stati provinciali, sekcija II, fasc. 437/III; [s.d.]: ASGO, Archivio Coronini, Atti e documenti, fasc. 368. Več o tem: Makuc, *O banditizmu*, str. 109–132.

¹⁹ ASGO, Archivio Coronini, Atti e documenti, fasc. 252; ASPGO, Atti degli Stati provinciali, sekcija II, fasc. 436/I; *Sentenza e bando*, str. 28–29.

²⁰ ASGO, Archivio Coronini, Atti e documenti, fasc. 252; ASPGO, Atti degli Stati provinciali, sekcija II, fasc. 436/I. Nicolajevo smrt je bila zabeležena v matični knjigi župnije sv. Adalberta v Krminu: Schiviz, *Der Adel in den Matriken*, str. 378.

ki je sledil, izločen goriški glavar Carlo della Torre, in sicer zaradi dvoma Neuhausov v njegovo zmožnost neodvisnega presojanja.²¹ Kljub temu pa so napetosti med rodbinami ostajale. Carlo della Torre je kasneje trdil, da so ga dosegle govornice, da ga Francesco Neuhaus namerava ubiti, slednji pa je trdil ravno obratno, in sicer da je glavar nameraval ubiti njega.²²

Francesco Maria Neuhaus se je maščeval tako, da je v spremstvu desetih oboroženih mož 24. maja 1668 v bližini Koprivnega (Capriva del Friuli) pripravili zasedo na goriškega glavarja. Della Torre je napad preživel, a ubita sta bila kočijaž in glavarjev sopotnik Cristoforo Bonomo iz Trsta. Sledilo je sojenje z obtožbo veleizdaje, in sicer zaradi poskusa umora vladarjevega predstavnika. Notranjeavstrijska vlada v Gradcu je 3. septembra 1668 odločila, da je Francesco Maria Neuhaus trajno izgnan iz vseh habsburških dednih dežel. Vsa rodbinska posestva so bila zasežena. Poleg tega je bila porušena njegova hiša v Krminu. V primeru zajetja bi bil Neuhaus odveden na mesto, kjer je zagrešil zločin. Tam bi mu bila odrezana »najboljša roka«, nato bi bil obešen, razčetrverjen ter tako razstavljen. Poleg tega je bilo določeno, da ga lahko kdorkoli nekaznovano ubije. Izgnanec, ki bi ubil Neuhaus, bi bil s tem oproščen izгона ter denarno nagrajen, in sicer v višini 2000 dukatov v primeru, da bi se to storilo na habsburškem ozemlju, oziroma v višini 4000 dukatov, če bi se to dogodilo na tujem ozemlju.²³

Kmalu so sledili novi zapleti. Neuspehi in razkritje zarote dela ogrskih in hrvaških velikašev proti habsburški vladarski hiši so privedli leta 1671 do obglavljanja Petra Zrinskega, Franje Krsta Frankopana, Franje Nádasdyja, Franje Bonisa ter štajerskega plemiča Hansa Erasmusa grofa Tattenbacha. Poleg tega je bilo zaradi sodelovanja v zaroti obsojenih še okoli dvesto oseb.²⁴ Preko Tattenbacha je bil vpleten v protihabsburško zaroto ogrskih in hrvaških velikašev tudi Carlo della Torre. Obsojen je bil na dosmrtni pripor, ki ga je preživel vse do konca življenja v Gradcu.²⁵

Neuhaus je takrat dobil upanje, da bo uspel oprati svoje ime in je nato večkrat poskušal doseči cesarjevo pomilostitev. Vsaka naslednja njegova prošnja je odražala vedno večji obup in nemir izgnanca, ki je izgubil premoženje in plemiško dostojanstvo. Neuhaus je poskusil doseči oprostitev tudi z objavo knjižice *Escolpe di me Francesco Maria di Neuhaus*, v kateri je navajal pričevanja raznih ljudi in tako zagovarjal lastne argumente glede spora, ki je privedel do njegovega izгона.²⁶

²¹ *Sentenza e bando*, str. 31–32.

²² *Sentenza e bando*, str. 20–43.

²³ ASPGO, Atti degli Stati provinciali, sekcija I, fasc. 49, R16, fol. 136, 153; ASPGO, Atti degli Stati provinciali, sekcija II, fasc. 436/II; *Sentenza e bando*, uvodni del brez paginacije.

²⁴ Kontler, *Madžarska zgodovina*, str. 143–144.

²⁵ Cavazza, *Una società nobiliare*, str. 220.

²⁶ Leta 1912 je duhovnik Giovanni Blasutic (1844–1912), ki je zbiral gradivo, vezano na krminsko zgodovino, dva pomembna vira za obravnavano dogajanje, in sicer *Escolpe di me Francesco Maria di Neuhaus in Risposta alle Escolpe di me Francesco Maria di Neuhaus*, predstavil kot nedosegljiva. Še proti koncu 19. stoletja ju je bral pri zasebnih lastnikih in ju povzel ter deloma citiral v: Blasutic, *Il fisco*, str. 77–93. Avtorica pričujočega prispevka ni uspela najti vira *Escolpe*, v katerem naj bi Neuhaus podal svojo različico dogajanja. Vsebine spisa *Escolpe* je poznana zgolj posredno, preko knjižice *Sentenza e bando dato dalla Sacra Cesarea Maestà dell'Imperatore al sig. Francesco di Nayhaus, e lettere della stessa Maestà contra di lui. Per l'ASSASSINIO praticato contra la Persona del signor Conte Carlo della Torre* in Blasuticevega članka (Blasutic, *Il fisco*, str. 77–93). Spis *Risposta alle Escolpe di me Francesco Maria di Neuhaus*, ki ga omenja Blasutic in s katerim naj bi Carlo odgovoril na Neuhausove argumente, pa je najbrž identičen s poglavjem *Risposta del libro intitolato Escolpe*

Neuhaus je trdil, da je Carlo della Torre stregel po življenju njemu in njegovim bratom ter da je bil prav on glavni pobudnik umora njegovega brata Nicolaja, kar naj bi bila tudi razširjena govorica. Poleg tega je trdil, da je leta 1668 nenaklepno napadel kočijo, v kateri se je prevažal Carlo della Torre. Trdil je, da je po pomoti napadel goriškega glavarja, saj je mislil, da se v kočiji nahaja njegov nasprotnik Giovanni Carlo del Mestri.²⁷

Leta 1671 je Neuhaus v svoji relativno kratki prošnji za pomilostitev zapisal, da že več let blodi po različnih deželah, in sicer zgolj v spremstvu nesreč, med katerimi naj bi bila najhujša cesarjeva ogorčenost.²⁸ V še eni prošnji, ki jo je sestavil v sedemdesetih letih, je izpostavil, da že osem let brezciljno blodi po tujih deželah.²⁹ Po letu 1678 je tudi že propadli Carlo della Torre poskušal oprati svojo močno omadeževano čast tako, da je objavil knjižico *Sentenza e bando dato dalla Sacra Cesarea Maestà dell'Imperatore al sig. Francesco di Nayhaus, e lettere della stessa Maesta' contra di lui. Per l'ASSASSINIO praticato contra la Persona del signor Conte Carlo della Torre*.³⁰ V knjižici je objavil obsodbo Neuhausu ter navajal pričevanja, ki naj bi potrjevala, da je bil napad nanj leta 1668 naklepno storjen s strani Neuhausu. Della Torre je med drugim trdil, da so pred napadom nanj že krožil govorice o tem, da ga Neuhaus namerava ubiti. Že v naslovu knjižice je della Torre Neuhausu naslovil zgolj kot gospod, s čimer je poudaril Neuhausovo izgubo plemiškega naziva.³¹

Tudi Neuhaus si ni prenehal prizadevati za svoj prav. V prošnji po pomilostitvi, ki jo je naslovil na cesarja Leopolda leta 1683, je ponižno prosil milosti in zapisal, da je iz nuje užalil vladarjevega predstavnika. Pri tem ni pozabil vladarja spomniti na vojaške zasluge svojih prednikov v prid vladarski hiši. Njegov zagovor odraža tipično miselnost tedanjega fevdalnega plemiča, ki je krvno maščevanje dojemal kot moralno pravico in dolžnost, saj je izpostavil, »kdo more zaustaviti tisti naravni siloviti zanos, ki sili vsakega užaljenega k maščevanju?« (»chi può raffrenar quel precipitoso impeto naturale, che spinge ogni oltraggiato Vivente a vendicarsi?«).³² V ozadju tega občutenja potrebe po maščevanju je prisotno branjenje omadeževane časti. Argument časti je torej uporabil kot pogajalsko orodje za opravičevanje napada na cesarjevega predstavnika.³³ Ta zanos naj bi bil tako naraven, tako nujen, da se mu Neuhaus ni zmoget upreti.

Neuhausova prošnja je bila leta 1683 uslišana. Cesar Leopold I. je Neuhausu pomilostil 2. aprila 1683, povrnjena so mu bila tudi vsa posestva ter plemiški naslov.³⁴ Morda je Neuhaus uporabil prave argumente, verjetneje pa je na pomilosti-

di me Francesco Maria di Nehavs v že omenjeni knjižici *Sentenza e bando*, str. 1–52.

²⁷ *Sentenza e bando*, str. 20–43.

²⁸ ASPGO, Atti degli Stati provinciali, sekcija II, fasc. 437/II.

²⁹ ASPGO, Atti degli Stati Provinciali, sekcija II, fasc. 438. Več o tem: Makuc, O banditizmu, str. 109–132.

³⁰ Knjižica je bila glede na vsebino najbrž sestavljena po letu 1678, inventarizirana je sicer kot izdaja leta 1668, na kar pa se nanaša le prvi del knjižice.

³¹ *Sentenza e bando*, str. 33–37.

³² Prepis prošnje v: Blasutic, *Memoriali cormonesi*, str. 218–222; Blasutic, *Il fisco*, str. 88–91.

³³ Na čast razumljeno kot retorični proces oziroma eno izmed več možnih strategij, ki so zagotavljale veljavo v nemirnem, nevarnem svetu je na primeru preučevanja rimskega podzemlja 16. stoletja opozoril že Thomas V. Cohen. Sklicevanje na čast je tako pri tatovih in revnih vojakih kot plemičih dajalo veljavo obljubam, grožnjam in izpovedim (Cohen, *Three Forms*, str. 975–998).

³⁴ Prepis pomilostitve v: Blasutic, *Memoriali cormonesi*, str. 222–[222b].

tev v prvi vrsti vplival občutek ogroženosti habsburške vladarske hiše. Cesar se je namreč tega leta nahajal v težkem položaju, ki je pripeljal nekaj mesecev kasneje, julija 1683, celo do obleganja Dunaja s strani otomanske vojske. Pomilostitev torej najbrž nenaključno časovno sovпада z zelo zahtevnim obdobjem za habsburško zunanjo politiko, ki je privedlo do vojne z otomanskim sultanom. Leto 1683 spada po Charlesu W. Ingrao-ju med enega izmed osmih obdobjih zadnjih treh stoletij habsburške monarhije, ko je le-tej resno pretilo razkosanje.³⁵ Tri dni pred pomilostitvijo Neuhausa je vojska otomanskega cesarstva, takrat na vrhu svoje moči, krenila iz Carigrada.³⁶ Morda je tudi bližajoča se nevarnost, ki je nato meseca julija privedla do drugega obleganja Dunaja, vplivala na večjo odprtost cesarja k odpuščanju. K tej domnevi botruje tudi cesarjev ukaz, da se mora Neuhaus v zameno za to izjemno pomilostitev nemudoma podati v vojaško službo.³⁷

Poleg tega je bila 10. julija 1684 na cesarjev ukaz dosežena formalna pomiritev med Carlom della Torrejem in Francesco Mario Neuhausom in njunimi sinovi.³⁸ Kljub temu pa je cesar zavrnil vse prošnje za pomilostitev Carla della Torreja, čeprav se je njegova rodbina uspela izogniti konfiskaciji premoženja.³⁹ Francesco Maria Neuhaus je preminil desetletje kasneje, februarja 1693, star 56 let.⁴⁰

Omenjena epizoda prikazuje primer regresivne družbene mobilnosti na skrajnem robu habsburških dednih dežel. Po letih vztrajnosti in uporabe ali morda bolje izrabe argumentov časti pa epizoda predstavlja tudi primer ponovne pridobitve izgubljene privilegirane plemiške pozicije v kontekstu temu naklonjenih političnih razmer. Poleg vzponov in zdrsov po družbeni lestvici dejanja in življenjske poti tako Neuhausa kot della Torreja odražajo pomembno vlogo, ki so jo čast, prizadevanja za njeno ohranitev ali tudi njeno ponovno pridobitev igrali v delovanju in čustvovanju fevdalnega plemstva obravnavanega obmejnega prostora. Poleg tega je čast lahko predstavljala tudi priročno pogajalsko strategijo, saj je zasedala pomembno mesto v vrednostnem sistemu takratnega fevdalnega plemstva.

³⁵ Ingrao, *The Habsburg Monarchy*, str. 21–22.

³⁶ Pohl, Vocelka, *Habsburžani*, str. 244.

³⁷ Prepis pomilostitve v: Blasutic, *Memoriali cormonesi*, str. 222–[222b].

³⁸ Tiskan dokument o tej spravi hrani knjižnica goriškega zgodovinskega pokrajinskega arhiva v Gorici. Priložen je k delu *Sentenza e bando*.

³⁹ Cavazza, *Una società nobiliare*, str. 220.

⁴⁰ Schiviz, *Der Adel in den Matriken*, str. 379.

Viri in literatura

Arhivsko gradivo

ASGO – Archivio di Stato di Gorizia (Državni arhiv v Gorici, Italija), Archivio Coronini, Atti e documenti.

ASPGO – Archivio Storico Provinciale di Gorizia (Pokrajinski zgodovinski arhiv v Gorici, Italija), Atti degli Stati provinciali, sezioni I in II.

Rokopisni viri

Blasutic, Giovanni: *Memoriali cormonesi*. Občinska knjižnica Krmin-Cormons (Italija) hrani fotokopije rokopisne zbirke virov.

Brumatti De Jacomino E Sigisberg, Gaspare: *L'Aquila Leone Di Goritia Osia Il Contado Principato Goritiano Uno Degli Incliti Immediati Stati Del S.R.I. Co'La Sovranità Comune À Prencipi Imperiali. Dalla Maestà Cesarea Di Leopoldo Primo Suo Conte Prencipe Dominato, E Per Diversi Governato*. Tržaška mestna knjižnica »Attilio Hortis«, Diplomatski arhiv, ms. 1/2 A 17.

Objavljeni viri

Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig: *Der Adel in den Matriken der Grafschaft Görz und Gradisca*. Görz: Selbstverlag des Verfassers, 1904.

Sentenza e bando dato dalla Sacra Cesarea Maestà dell'Imperatore al sig. Francesco di Nayhaus, e lettere della stessa Maesta' contra di lui. Per l'ASSASSINIO praticato contra la Persona del signor Conte Carlo della Torre. [S.l.]: [s.n.][po 1678].⁴¹

Literatura

Albera, Dionigi: *Anthropology of the Mediterranean: Between Crisis and Renewal*. *History and Anthropology* 2006, vol. 17, št. 2, str. 109–133.

Blasutic, G[iovanni]: *Il fisco di Cormons. Memorando fatto storico del secolo XVII. Almanacco del popolo per l'anno bisestile 1912*. Gorizia: Le federazione editrice, 1912, str. 77–93.

Casella, Laura: *La nobiltà al confine tra Cinque e Settecento. Filovenetiani, filoimperiali e «gente aliena d'altrui dominio». «Venezia non è da guerra». L'Isontino, la società friulana e la Serrenissima nella Guerra di Gradisca (1615–1617)* (ur. Mauro Gaddi in Andrea Zannini). Udine: Forum-Editrice Universitaria Udinese, 2008, str. 169–185.

Cavazza, Silvano; Porcedda, Donatella: *Le contee di Gorizia e Gradisca al tempo di Marco d'Aviano. Marco d'Aviano Gorizia e Gradisca dai primi studi all'evangelizzazione dell'Europa. Raccolta di studi e documenti dopo il convegno storico-spirituale del 14 ottobre 1995* (ur. Walter Arzaretti in Maurizio Qualizza). [S. l.]: Fondazione Società per la conservazione della Basilica di Aquileia, 1998, str. 81–110.

Cavazza, Silvano: *Lingue, società, religione. Divus Maximilianus. Una Contea per i Goriziani 1500–1619* (ur. Silvano Cavazza). Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2002, str. 285–301.

Cavazza, Silvano: *Politica e violenza nobilaire: il caso di Carlo Della Torre. Barok na Goriškem. Il barocco nel Goriziano* (zb. in ur. Ferdinand Šerberlj). Nova Gorica: Goriški muzej, Ljubljana: Narodna galerija, 2006, str. 59–67.

⁴¹ Knjižico hrani goriški pokrajinski arhiv v Gorici.

- Cavazza, Silvano: Una società nobiliare: trasformazioni, resistenze, conflitti. *Gorizia barocca. Una città italiana nell'Impero degli Asburgo* (ur. Silvano Cavazza). Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 1999, str. 211–227.
- Cohen, Elisabeth S.: Honor and Gender in the Streets of Early Modern Rome. *The Journal of Interdisciplinary History* 1992, vol. 22, št. 4, str. 597–617.
- Cohen, Thomas V.: Three Forms of Jeopardy: Honor, Pain, and Truth-Telling in a Sixteenth-Century Italian Courtroom, *The Sixteenth Century Journal*, 1998, vol. 29, št. 4, str. 975–998.
- Czoernig, Carlo von: *Gorizia «la Nizza austriaca». Il territorio di Gorizia e Gradisca*. Gorizia: Cassa di risparmio, 1969.
- Dewald, Jonathan: *La nobiltà europea in età moderna*. Torino: Giulio Einaudi editore, 2001.
- Dorsi, Pierpaolo: Sodstvo prve stopnje v grofijah Gorica in Gradišče 1740–1848. *Pravo – zgodovina - arhivi. I. Prispevek za zgodovino pravosodja*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 2000, str. 97–123.
- Falzari, Giovanni Battista: Giustizia, violenze e bravi nel sec. XVII. Il fisco di Cormòns. *Studi Goriziani*, vol. XXVI, 1959, str. 69–81.
- Horden, Peregrine; Purcell, Nicholas: *The Corrupting Sea. A study of Mediterranean history*. Oxford, Malden: Blackwell Publishers, 2000.
- Ingrao, Charles W.: *The Habsburg Monarchy 1618–1815*. 2. izd. Cambridge: University Press, 2000.
- Kontler, László: *Madžarska zgodovina. Tisočletje v srednji Evropi* Prevedla Irena Trenc Frelih. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.
- Kutin, Anton: *Opis Št. Mavra*. V Gorici: Narodna tiskarna, 1905.
- Makuc, Neva: O banditizmu in nasilju ob habsburško-beneški meji v Furlaniji in na Goriškem (17. stoletje). *Upor, nasilje in preživetje. Slovenski in evropski primeri iz srednjega in novega veka* (ur. Furio Bianco in Aleksander Panjek). Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2015, str. 109–132 (e-knjiga dostopna na: <http://www.hippocampus.si/ISBN/978-961-6984-08-9.pdf>, 9. 8. 2016).
- Morelli di Schönfeld, Carlo: *Istoria della Contea di Gorizia in quattro Volumi compresavi un Appendice di note illustrative*. Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2003 (faks. pon. 3. izd. po: Gorizia 1855).
- Pohl, Walter; Vocelka, Karl: *Habsburžani. Zgodovina evropske rodbine*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.
- Pollock, Linda A.: Honor, Gender and Reconciliation in Elite Culture, 1570–1700. *Journal of British Studies*, 46, 2007, št. 1, str. 3–29.
- Porcedda, Donatella: Tra Asburgo e Venezia: Stati provinciali e ceti dirigenti nella Contea di Gorizia (secoli XVI-XVII). *Lo spazio alpino: area di civiltà, regione cerniera* (ur. Gauro Coppola in Pierangelo Schiera). Pisa: GISEM, Napoli: Liguori, 1991.
- Porcedda, Donatella: «Un paese sì di piccola dimensione, come è la nostra Contea, più dal caso che da una Provvidenza diretto». *Annali di storia isontina*, št. 2, 1989, str. 9–29.
- Rutar, Simon: *Zgodovinske črtice iz poknežene grofije goriško-gradiške. Faksimile iz leta 1896 s spremno besedo*. Nova Gorica: Založba Branko, Ljubljana: Založništvo Jutro, 2000.

Povzetek: Prispevek obravnava epizodo t. i. krminske fajde, ki je razburkala politično in družbeno življenje goriške grofije prve polovice 17. stoletja in oslabila goriško plemstvo. Predstavljen je dalj časa trajajoč spor med rodbinama Neuhaus in della Torre-Valsassina, ki je kulminiral v času goriškega glavarja Carla della Torreja in bratov Neuhaus. Omenjena epizoda prikazuje med drugim primer regresivne družbene mobilnosti na skrajnem robu habsburških dednih dežel. Po letih vztrajnosti in uporabe ali morda bolje izrabe argumentov časti pa epizoda predstavlja tudi primer ponovne pridobitve izgubljene privilegirane plemiške pozicije v kontekstu primernih političnih razmer. Poleg zdrsov in vzponov po družbeni lestvici opisani dogodki odražajo tudi pomembno vlogo, ki jo je igrala čast v delovanju in čustvovanju fevdalnega plemstva obravnavanega obmejnega prostora.

Riassunto: Il contributo tratta di un episodio della così detta faida di Cormons, che nella prima metà del Seicento caratterizzò la vita politica e sociale della Contea di Gorizia e indebolì la nobiltà goriziana. Il conflitto già da qualche tempo acceso tra i Neuhaus e i della Torre-Valsassina degenerò nello scontro tra il capitano di Gorizia Carlo della Torre e i fratelli Neuhaus. L'episodio rappresenta un esempio della mobilità sociale regressiva al confine delle province ereditarie degli Asburgo. Non solo. L'episodio narra di come dopo anni di sforzi e di utilizzo degli argomenti dell'onore, nel contesto di una situazione politica favorevole, ci si poteva anche riappropriare della propria posizione nobiliare privilegiata. Gli eventi descritti mostrano anche la grande importanza dell'onore nell'agire e nello sentire della nobiltà feudale del territorio limitrofo trattato.

Il grande altare ligneo di Bartolomeo Ortari / Jernej Vrtav a Grions del Torre

GIUSEPPE BERGAMINI

Sintesi: La scultura lignea del periodo barocco in Carnia e nel Friuli centrale è caratterizzata dalla produzione di Gerolamo Comuzzo da Gemona e della sua scuola, e nel Friuli orientale da quella degli intagliatori della Scuola di Caporetto, in particolare Bartolomeo Ortari e Lukas Scharf. Documenti d'archivio, pubblicati da Franc Rupnik e da Tarcisio Venuti, hanno permesso di mettere a fuoco la personalità di Bartolomeo Ortari, nato a Caporetto il 15 agosto 1647 e morto il 22 settembre 1725, autore degli altari delle parrocchiali di Forame di Attimis, di Grions del Torre, Vernasso e della chiesa di S. Giovanni d'Antro in Friuli, ed inoltre di quelli di Britof ob Idriji e Golo Brdo in Slovenia.

Parole chiave: Bartolomeo Ortari, altare, scultura lignea, Caporetto

Velik leseni oltar Jerneja Vrtava / Bartolomea Ortaria v kraju Grions del Torre

Izveček: Baročno rezbarstvo v Karniji in osrednji Furlaniji so zaznamovala dela Gerolama Comuzzoja iz Humina in njegove delavnice, v vzhodni Furlaniji pa rezbarstvo kobariške šole, zlasti Bartolomea Ortaria in Lukasa Scharfa. Arhivski dokumenti, ki sta jih objavila Franc Rupnik in Tarcisio Venuti, omogočajo boljše poznavanje osebnosti Bartolomea Ortaria, rojenega v Kobaridu 15. avgusta 1647 in preminulega 22. septembra 1725. Ortari je osnoval oltarje župnijskih cerkva v krajih Malina (Forame di Attimis), Grions del Torre in Barnas (Vernasso) ter cerkva v krajih Sv. Ivan v Čele (S. Giovanni d'Antro), Britof ob Idriji in Golo Brdo. Slednja dva se nahajata v Sloveniji.

Ključne besede: Bartolomeo Ortari, oltar, rezbarstvo, Kobarid

All'inizio del secolo XVII prevale ancora, nella produzione artistica del Friuli, la scultura lignea, se pure presente quasi esclusivamente nelle zone periferiche (Carnia, soprattutto, o Pedemontana pordenonese o Valli del Natisone). La stessa tipologia degli altari lignei si modifica: non più, o non soltanto, statue lignee inserite entro architetture, preziose fin che si vuole, ma in subordine rispetto alle figure, e pertanto concepite con il solo intento di offrire a quelle credibili ambienti. La struttura architettonica, nel Seicento, svolge un ruolo primario: si fa imponente, elaborata, ed esaltata da tutta una serie di orpelli, robuste colonne tortili sostenute da ornatissimi dadi, cornici a dentelli, volute, sempre arricchite da figure umane e decorazioni vegetali o animali a bassorilievo. Minimo rimane lo spazio per collocarvi le statue a tutto tondo o anche pale dipinte. La poetica barocca induce spesso anche ad «aggiornare» eleganti altari polittici rinascimentali, come accade ad esempio per quelli tardoquattrocenteschi di Domenico da Tolmezzo nella pieve di Santa Maria Maddalena a Invillino, in quella di San Floriano a Illegio o nella parrocchiale di Forni di Sopra, che vengono inglobati in fastose cornici dovute per lo più all'intagliatore Girolamo Comuzzo da Gemona o alla sua scuola¹.

Gli esempi più significativi della nuova funzione assegnata agli altari lignei, che diventano parte integrante della stessa struttura muraria della chiesa, si trovano nella zona orientale del Friuli, per lo più nelle valli del Torre e del Natisone, dove forte è – a partire dal Quattrocento – l'influsso della cultura figurativa slovena, documentato, tra l'altro, dalle architetture di Andrea da Škofja Loka (o, come si firma, Andrea von Lack), e di Petrich, Lukas o Gaspar, e dalle pitture di Bartolomeo da Škofja Loka (Jernej iz Loke) e di ignoti maestri.²

Le località in cui, scendendo verso la pianura, si registra la presenza di maestranze slovene in Friuli sono da un lato Remanzacco – dove nella chiesetta gotica di Santo Stefano, la forma poligonale del coro, la fitta trama di costoloni che si disegna sulla sua volta, le appiattite figure delle chiavi di volta e quelle ad altorilievo dei peducci sono dovute ad un ignoto capomastro che parla il linguaggio tipico di quella scuola che fa capo ad Andrea da Škofja Loka – e dall'altro Grions del Torre nella cui parrocchiale fa bella mostra di sé un altare ligneo barocco di importante dimensione, opera dello scultore di Caporetto Bartolomeo Ortari /Jernej Vrtav.

Bartolomeo Ortari, uno degli esponenti maggiori di quella scuola d'intaglio di Caporetto/Kobarid – che vede tra i suoi protagonisti anche Lukas Scharf, autore del fastoso altare ligneo della chiesa di S. Andrea a Cravero /Kravar – compare negli studi d'arte friulana e slovena per la prima volta nel 1981, allorché Tarcisio Venuti ne recupera il nome nei registri dell'archivio parrocchiale di Grions del Torre («Mistro Bartolomio Ortari intagliatore di Caporeto») e gli attribuisce l'esecuzione dei due grandi altari che ornano le chiese di Forame di Attimis/Malina e di Grions del Torre.³ Su sua richiesta, l'allora parroco di Caporetto/Kobarid, Franc Rupnik,

¹ Marchetti, *Girolamo Comuzzi e la sua bottega*, pp. 1–20; Visentin, *Comuzzo (Comucci, Comucio, Comuzzi), famiglia di scultori*, pp. 794–798.

² Cfr. *Sulle strade di Andrea da Loka / Po poteh Andreja iz Loke, passim*; Höfler, *Srednjeveške freske v Sloveniji; Venuti, Chiesette votive del '400 e '500 nell'area culturale friulano – slovena / Gleseūtis votivis dal '400 e '500 inte aree culturāl furlane – slovene / Votivne cerkvice iz 15. In 16. stoletja na furlansko – slovenskem kulturnem ombočju*.

³ Venuti, *Chiesette votive da Tarcento a Cividale*, p. 11, 98.

Foto 1: Bartolomeo Ortari,
Altare ligneo, Forame di
 Attimis/Malina, chiesa
 parrocchiale, 1701.

compì accurate ricerche negli archivi parrocchiali di Caporetto/Kobarid e poté in tal modo fornirgli utili notizie per la ricostruzione della vita dello scultore che, nato a Caporetto/Kobarid il 15 agosto 1647 da Uldarico Vrtav e da Orsola, ebbe due sorelle più anziane, Margherita (nata il 21 giugno 1642) e Marina (nata il 12 aprile 1645) e un fratello minore, Giorgio (nato il 15 agosto 1647). Si sposò intorno al 1673 con una certa Caterina che gli diede ben nove figli, quattro maschi e cinque femmine. Morì il 22 novembre 1725 e fu sepolto nella chiesa parrocchiale di Caporetto/Kobarid.⁴

E' possibile che la sua formazione artistica sia avvenuta in famiglia: tale è l'opinione di Borut Uršič che, in un corposo saggio dedicato alle opere degli intagliatori di Caporetto/Kobarid, oltre ad attribuire al padre, sia pure con prudenza, l'esecuzione dell'altar maggiore di Svino ed una statua di Apostolo a Costne, ritiene l'altare maggiore della chiesa di San Canciano a Britof ob Idriji (il più fastoso tra quelli del Collio goriziano, insieme con quello della chiesa della Madonna del Lago a Golo Brdo) opera congiunta di Uldarico e Bartolomeo.⁵ Lo studioso, infine, vede in Anton Vrtav, che nel 1764 intaglia l'altar maggiore della chiesa dei Tre Re Magi di Sužid, l'ultimo esponente di questa famiglia di intagliatori⁶. Non è dato comunque di sapere quale fosse il grado di parentela tra Anton e Bartolomeo.

La presenza di Bartolomeo Ortari in Friuli è documentata solamente nel comune di Povoletto (Grions del Torre, Bellazoia, Povoletto)⁷, ma l'intagliatore di Ca-

⁴ Queste notizie sono pubblicate, a firma di Franc Rupnik, in Venuti, *Le botteghe d'intaglio di Caporetto*, pp. 32-35.

⁵ Uršič, *Altari lignei della bottega d'intaglio di Kobarid (Caporetto)*, pp. 121-129; Id.: *Katalog Rezljanih oltarjev 17. stoletja v Goriških Brdih*, pp. 145-184. Uršič, *Rezljani oltarji 17. stoletja v Goriških brdih*, pp. 41-64.

⁶ Uršič, *ibidem*, p. 127.

⁷ Venuti, *L'intagliatore Bartolomeo Ortari di Chiaorêt a Povoletto*, pp. 85-90; Id.: *Considerazioni storico artistiche sugli altari dorati delle Valli del Natisone. Secoli XVII-XVIII*, in *Valli del Natisone. Nediške doline, Ambiente*,

poretto lavorò anche per la chiesa parrocchiale di Forame di Attimis/Malina (*foto 1*): opera sua è infatti lo scenografico altare, intagliato, dipinto e dorato, a due ordini sovrapposti con colonnine tortili, decorate con motivi fitomorfi, e con quindici statue di santi ed angeli che fa bella mostra di sé nella chiesa.⁸ Nel piano inferiore dell'altare, al centro, sotto la statua di *Sant'Antonio abate*, titolare della chiesa, col maialino ai piedi, suo attributo tradizionale, compare in un riquadro la scritta »Adì 30 Junius / 1701 / P. Di Caporeto / Procuratore di M. Tomaso Turcut.«

Marchetti e Nicoletti, che per primi fanno conoscere quest'opera, inserendola nel novero degli altari di scuola slovena presenti soprattutto nelle valli del Natisone e ipotizzandone la fattura da parte di un intagliatore appartenente ad una qualche bottega artistica di Caporetto/Kobarid, vi leggono »una rozza iscrizione con la data 1701 ed i nomi di un MAESTRO TUSCUT e di un 'P. DI CAPORETO' suo PROCURATORE.«⁹ Supposizione solo in parte corretta, in quanto una più attenta lettura dell'iscrizione ha consentito a Tarcisio Venuti di identificare *Tomaso Turcut* (non Tuscute) in un cameraro e grande benefattore della chiesa di Forame di cui resta abbondante documentazione d'archivio¹⁰ e *P. Di Caporeto* nel parroco vicario di Caporetto Michele Peteani, oriundo di Farra d'Isonzo, che resse la parrocchia di Forame/Malina dal 1697 al 1739¹¹.

Essendo l'altare di Forame per molti versi »gemello« di quello di Grions del Torre, ne consegue che anche questo è stato realizzato da Bartolomeo Ortari, di cui anzi rappresenta la prima opera eseguita in Friuli. (*foto 2*)

Per quanto riguarda Grions del Torre, dai documenti conservati nell'archivio parrocchiale si apprende che il 6 gennaio 1703 viene registrato il decreto per far fare l'altare maggiore e due sgabelli, la cui realizzazione viene affidata a Bartolomeo Ortari che in più rate viene pagato, parte in soldi, parte in frumento, più di settecento lire, una somma quindi di tutto rispetto. Come in uso al tempo, tutto viene annotato, anche la spesa di 1 lira »per dato vino e pane al sopradetto Ortari,« e il pagamento degli uomini del »Commun« di Grions per andare a Caporetto/Kobarid a vedere a che punto fosse giunto il lavoro dell'intagliatore; ad opera terminata, viene registrata, in data 17 agosto 1703, la spesa per far portare l'altare a Grions del Torre.¹²

Cultura materiale, Arte, Tradizioni popolari, Lingua, Storia, p. 104.

⁸ Il 26 luglio 2002 sono state rubate le statue dei santi Stefano e Sebastiano: per sicurezza, quindi, le altre sono state depositate presso il Museo Diocesano e Gallerie del Tiepolo di Udine, mentre la struttura architettonica è rimasta in loco. Cfr. Bergamini, Marioni Bros, *Museo Diocesano e Gallerie del Tiepolo. Catalogo generale*, pp. 222–225.

⁹ Marchetti, Nicoletti, *La scultura lignea in Friuli*, p. 113.

¹⁰ Binutti, *Il nestri Foran. Borcs chenti ator dal tor. Il nostro Forame. Borghi attorno al campanile*, pp. 168–170.

¹¹ Venuti, *Le botteghe d'intaglio*, pp. 30–31. Uršič, però, ritiene che la lettera P non sia l'iniziale di »Peteani« ma di »Pictor« e si riferisca quindi non al parroco di Forame ma all'esecutore dell'altare, cioè Bartolomeo Ortari, che era anche pittore, oltre che intagliatore: Uršič, *Altari lignei*, pp. 122–123.

¹² Grions del Torre, Archivio parrocchiale, ms. 1697–1709: c. 105r, 2 gennaio 1703: »Per contadi à dui huomini del Commun che di ordine, e commissione dell'istesso Commun andarono à Caporeto à veder l'opera dell'Altare, L.4«; c. 114r, 17 agosto 1703: »Per contadi à un huomo per andar à Caporeto per far cundur parte della Palla in Grions di Torre per sua mercede, L. 2« (Venuti, *Le botteghe d'intaglio*, pp. 31–32; Id.: *Considerazioni storico artistiche sugli altari dorati delle Valli del Natisone. Secoli XVII-XVIII*, in *Valli del Natisone. Nediške doline, Ambiente, Cultura materiale, Arte, Tradizioni popolari, Lingua, Storia*, pp. 103–111. (p. 104); p. 85).

Foto 2: Bartolomeo Ortari, *Altare ligneo*, particolare con la Madonna e la Trinità, Forame di Attimis/Malina, chiesa parrocchiale, 1701.

Foto 3: Bartolomeo Ortari, *Altare ligneo*, Grions del Torre, chiesa parrocchiale, 1703.

Foto 4: Bartolomeo Ortari,
Altare ligneo, particolare con san
 Vito e san Modesto, Grions del
 Torre, chiesa parrocchiale, 1703.

Foto 5: Bartolomeo Ortari,
Altare ligneo, particolare con la
 Madonna e la Trinità, Grions del
 Torre, chiesa parrocchiale,
 1703.

L'altare (foto 3), ricordato già nella visita pastorale del 1763 come «palla di legno dorata con statue de ss. Mm. Vito e compagni,¹³» e definito «notevole» dalla *Guida delle Prealpi Giulie* del 1912,¹⁴ è il più imponente tra quelli di epoca barocca conservati in Friuli: ha una complessa struttura architettonica con alto basamento,

¹³ *Inventario della ven. chiesa parrocchiale di S. Maria di Ziracco fatto li 21 maggio 1763*, Udine, Archivio Arcivescovile, Visite Pastorali, VII, 63, c. 10.

¹⁴ Bragato, De Gasperi, *I paesi della zona morenica fra il Cormor ed il Corno*, p. 584.

ripiano inferiore diviso in tre riquadri da quattro colonne, tortili le due esterne e decorate con motivi vegetali e cherubini le interne, importante trabeazione sulla quale poggia il ripiano superiore raccordato da due volute, esso pure diviso in tre riquadri di cui il centrale della stessa larghezza del sottostante mentre i laterali, più piccoli, non sono in asse con quelli del ripiano inferiore.

Al centro del ripiano inferiore è collocata la statua di S. Vito (*foto 4*), titolare della chiesa, raffigurato - secondo una iconografia consueta - come giovinetto, a mezzo busto, entro un pentolone posto sul fuoco, a ricordo del suo martirio; ai lati, S. Modesto che gli fu precettore e S. Crescenza, la nutrice che lo allevò nella fede cristiana. Nella nicchia centrale del ripiano superiore compaiono la Madonna orante e la Trinità (*foto 5*), ed ai lati due santi dall'aspetto giovanile con la palma del martirio in mano: S. Stefano e S. Osvaldo, ai piedi del quale è scolpito un corvo che tiene nel becco un secchiello, con chiara allusione alla nota leggenda.

Al sommo le statuine dell' Annunciazione, nel basamento quelle di due santi. Angeli e cherubini arricchiscono e vivacizzano volute, colonne, trabeazione. Più che le singole statue, scolpite quasi sempre con ingenuità e scarso senso delle proporzioni, interessa l'insieme del lavoro, che l'uso abbondante dell'oro e di accesi colori (il sapiente restauro li ha riportati all'originario splendore, eliminando le più tarde maldestre ridipinture) rende particolarmente piacevole¹⁵.

Un altare fastoso e festoso per la ricchezza dei particolari, per la presenza di rubicondi volti di putti, per l'ornamentazione di gusto popolareggiante che porta l'Ortari a scolpire nelle colonne composizioni autunnali di frutta (uva, noci, melograni), per l'*horror vacui* che domina incontrastato.

L'impianto è simile a quello dell'altare di Forame/Malina, rispetto al quale tuttavia qui mancano le esterne nicchie pensili che conferiscono al tutto un aspetto tondeggiante, caratteristico degli altari prodotti a Caporetto/Kobarid dall'Ortari e che si ritrova anche in quelli delle chiese di Antro/Landar e Vernasso/Barnas in Friuli ed in quelli di Britof ob Idriji o Golo Brdo in Slovenia, tutti assegnati al nostro autore. Altari che avevano anche lo scopo di »chiudere« la parete di fondo delle piccole chiese goticheggianti in cui erano per lo più collocati (così doveva essere anche la chiesa di Grions del Torre all'epoca) creando quindi una spettacolare quinta scenografica. E' probabile siano andate perdute nel tempo, o eliminate allorché si ingrandì la chiesa, e vien quasi da pensare che le due statuine originariamente collocate nelle nicchie siano quelle, raffiguranti San Rocco e Sant'Antonio abate che ora si conservano nella vicina chiesa di San Leonardo a Bellazoia di Povoletto¹⁶.

¹⁵ Il restauro è stato effettuato negli anni 1989-1992 dal restauratore udinese Roberto Milan.

¹⁶ Pubblicate da Venuti Tarcisio, *L'intagliatore Bartolomeo Ortari*, cit. pp. 88-89

Archivio parrocchiale

Grions del Torre, Archivio parrocchiale, ms. 1697–1709: c. 105r, 2 gennaio 1703

Archivio Arcivescovile Udine:

Inventario della ven. chiesa parrocchiale di S. Maria di Ziracco fatto li 21 maggio 1763, Udine, Archivio Arcivescovile, Visite Pastorali, VII, 63, c. 10.

Note bibliografiche

Bergamini, Giuseppe, Luciana Marioni Bros: *Museo Diocesano e Gallerie del Tiepolo. Catalogo generale*. Udine: Museo Diocesano e Gallerie del Tiepolo, 2015.

Binutti, Romano: *Il nistri Foran. Borcs chenti ator dal tor. Il nostro Forame. Borghi attorno al campanile*. Forame: Parrocchia di S. Antonio abate di Forame, 2010.

Bragato, Giuseppe, Giovanni Battista De Gasperi: *I paesi della zona morenica fra il Cormor ed il Corno. Guida del Friuli. IV. Guida delle Prealpi Giulie* (O. Marinelli et al). Udine: Società Alpina Friulana, 1912, p. 584.

Considerazioni storico artistiche sugli altari dorati delle Valli del Natisone. Secoli XVII–XVIII. *Valli del Natisone. Nediške doline, Ambiente, Cultura materiale, Arte, Tradizioni popolari, Lingua, Storia*. San Pietro al Natisone: Cooperativa Lipa Editrice 2000.

Höfler, Janez: *Srednjeveške freske v Sloveniji. II. Knjiga. Primorska*. Ljubljana: Družina, 1997.

Katalog Rezljanih oltarjev 17. stoletja v Goriških brdih. *Goriški letnik*, 11, 1984, pp. 145–184.

Marchetti, Giuseppe, Guido Nicoletti: *La scultura lignea in Friuli*. Milano: Electa, 1956, p. 113.

Marchetti, Giuseppe: *Girolamo Comuzzi e la sua bottega*. *Sot la nape* 11, 1959, 2, pp. 1–20.

Sulle strade di Andrea da Loka / Po poteh Andreja iz Loke. San Pietro al Natisone: Cooperativa Lipa Editrice, 1994.

Uršič, Borut: *Rezljani oltarji 17. stoletja v Goriških brdih*. *Zbornik za umetnostno zgodovino*, 1984, letn. 20, št. 20, pp. 41–64.

Uršič, Borut: *Altari lignei della bottega d'intaglio di Kobarid (Caporetto). La scultura lignea in Friuli. Atti del simposio Internazionale di studi 20–21 ottobre 1983*. Udine: Istituto per l'Enciclopedia del Friuli Venezia Giulia 1985, pp. 121–129.

Venuti, Tarcisio: *Chiesette votive del '400 e '500 nell'area culturale friulano – slovena / Gleseùtis votivis dal '400 e '500 inte aree culturâl furlane – slovene / Votivne cerkvice iz 15. In 16. stoletja na furlansko – slovenskem kulturnem ombočju*. San Pietro al Natisone: Cooperativa Lipa, 2000.

Venuti, Tarcisio: *Chiesette votive da Tarcento a Cividale*. Udine: La Nuova Base, 1977, p. 11, 98.

Venuti, Tarcisio: *Le botteghe d'intaglio di Caporetto. Ce fastu? XXXIII*, 1981, 2–3, pp. 32–35.

Visentin, Martina: *Comuzzo (Comucci, Comucio, Comuzzi), famiglia di scultori. Nuovo Liruti. Dizionario Biografico dei Friulani. 2. La scuola veneta* (ur. C. Scalon, C. Griggio e U. Rozzo). Udine: Forum, 2009, pp. 794–798.

Venuti, Tarcisio: *L'intagliatore Bartolomeo Ortari di Chiaorêt a Povoletto. Sot la nap*, LII, 2000, 3–4, pp. 85–90.

Riassunto: La scultura lignea del periodo barocco in Carnia e nel Friuli centrale è caratterizzata dalla produzione di Gerolamo Comuzzo da Gemona e della sua scuola, e nel Friuli orientale da quella degli intagliatori della Scuola di Caporetto, in particolare Bartolomeo Ortari e Lukas Scharf. Documenti d'archivio, pubblicati da Franc Rupnik e da Tarcisio Venuti, hanno permesso di mettere a fuoco la personalità di Bartolomeo Ortari, nato a Caporetto il 15 agosto 1647 e morto il 22 settembre 1725, autore degli altari delle parrocchiali di Forame di Attimis, di Grions del Torre, Vernasso e della chiesa di S. Giovanni d'Antro in Friuli, ed inoltre di quelli di Britof ob Idrji e Golo Brdo in Slovenia. L'altare della parrocchiale di Forame di Attimis, a due ordini sovrapposti con colonnine tortili e quindici statue, è datato 1701: recentemente sono state rubate due statuine, per cui si sono depositate le altre nel Museo diocesano e Gallerie del Tiepolo di Udine. L'altare della parrocchiale di Grions del Torre, come attestano i documenti, venne realizzato a Caporetto e portato a Grions del Torre il 17 agosto del 1703. È uno splendido manufatto, il più imponente altare barocco conservato in Friuli. Ha una complessa struttura architettonica con decorazioni a motivi vegetali, ed è arricchito da statuine di cherubini, di angeli, di santi e da sei sculture di maggior formato, il santo titolare della chiesa Vito, con Modesto e Crescenzia, il gruppo della Trinità e i santi Stefano e Osvaldo. Un altare fastoso e festoso per la ricchezza dei particolari, la vivacità dei colori e l'ornamentazione di gusto popolareggiante, caratterizzato da un *'horror vacui* che è tipico della produzione della scuola di intaglio di Caporetto.

Povzetek: Baročno rezbarstvo v Karniji in osrednji Furlaniji so zaznamovala dela Gerolama Comuzzoja iz Humina in njegove delavnice, v vzhodni Furlaniji pa rezbarstvo kobarjske šole, zlasti Bartolomea Ortaria in Lukasa Scharfa. Arhivski dokumenti, ki sta jih objavila Franc Rupnik in Tarcisio Venuti, omogočajo boljše poznavanje osebnosti Bartolomea Ortaria, rojenega v Kobaridu 15. avgusta 1647 in preminulega 22. septembra 1725. Ortari je osnoval oltarje župnijskih cerkva v krajih Malina (Forame di Attimis), Grions del Torre in Barnas (Vernasso) ter cerkva v krajih Sv. Ivan v Čele (S. Giovanni d'Antro), Britof ob Idriji in Golo Brdo. Slednja dva se nahajata v Sloveniji. Nadstropni oltar župnijske cerkve v Malini, datiran v leto 1701, sestavljata dva niza vibastih stebrov s petnajstimi kipi. Nedavno sta bila ukradena dva kipca, zato so bili preostali kipi preneseni v Videm, v škofijski muzej in Tiepolovo galerijo. Dokumenti kažejo, da je bil oltar župnijske cerkve v kraju Grions del Torre izdelan v Kobaridu in tja prenesen 17. avgusta 1703. Gre za čudovito umetnino in najbolj veličasten baročni oltar v Furlaniji s kompleksno arhitektonska zasnovo, bogatim rastlinskim okrasjem, številnimi kipci kerubov, angelov in svetnikov ter s šestimi večjimi kipi, ki prikazujejo cerkvenega zavetnika, torej sv. Vida, z Modestom in Krescencijo, sveto Trojico, ter sveta Štefana in Osvalda. Bogastvo detajlov, živahnost barv in ljudska ornamentika z značilnim strahom pred praznim prostorom (t. i. *horror vacui*), značilnimi za kobarjsko rezbarsko delavnico, pričajo o razkošnosti in svečanosti oltarja.

Premoženje minoritskega samostana in cerkve sv. Frančiška Asiškega (Piran, 1818)

DARJA MIHELIC

Izveček: Prispevek prinaša objavo poslovenjenega – izvorno italijanskega – besedila dveh podatkovno izjemno bogatih popisov vrednosti premoženja minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu iz leta 1818. Prvi popis navaja ocenjene vrednosti samostanskih in cerkvenih nepremičnin in njihovih delov, drugi pa se posveča predvsem podrobnemu seznamu vrednosti premičnega imetja: dragocenih predmetov ter cerkvenega orodja in opreme.

Ključne besede: Minoritski samostan sv. Frančiška v Piranu, cerkev sv. Frančiška v Piranu, popisa imetja samostana in cerkve, premično imetje, nepremično imetje, samostan, cerkev, 1818

Un estimo del valore dei beni mobili e immobili relativi al convento e alla chiesa di San Francesco D'Assisi (Pirano, 1818)

Sintesi: Il contributo riporta la traduzione slovena di due documenti estremamente ricchi di dati, un estimo del valore dei beni mobili e immobili relativi al convento dei frati minoriti del convento di San Francesco d'Assisi a Pirano del 1818. I testi originali sono stati scritti in lingua italiana. Il primo documento presenta il valore degli immobili e delle loro parti, il secondo invece il valore sommario degli immobili, offrendo però un elenco dettagliato del valore dei beni mobili, ossia degli oggetti preziosi, degli arredi e degli utensili.

Parole chiave: convento dei frati minoriti del convento di San Francesco d'Assisi a Pirano, chiesa di San Francesco a Pirano, beni mobili, beni immobili, convento, chiesa, 1818

Za uvod

Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega v Piranu je leta 2001 slovesno obhajal sedemstoletnico. Kot izpričuje kamnita plošča na pročelju cerkve, so to začeli graditi leta 1301, medtem ko so bili manjši bratje konventualci v Piranu prisotni že prej. Ob tej jubilejni priložnosti je izšel tudi zbornik s številnimi tehtnimi prispevki.¹ Pater Marjan Vogrin, ki je imel na skrbi uresničitev zamisli publikacije, je k sodelovanju povabil tudi mene. Ker sem bila na tesnem s časom, za tedanjo priložnost nisem načrtovala obsežne raziskave, ampak objavo dveh podatkovno izjemno bogatih popisov ceditve cerkve, samostanskega poslopja s pritliklinami, cerkve sv. Katarine in inventarja v njih iz leta 1818. Dokumenta sem prepisala, a ju tedaj nisem utegnila pripraviti za objavo. Ostala sta med mojimi redkimi neizpolnjenimi prevzetimi zadolžitvami, kar obžalujem, saj bi načrtovana objava v zborniku smiselno dopolnila zlasti prispevek Zdenke Bonin in Darka Darovca o gospodarstvu samostana do konca 19. stoletja,² pa tudi članek Marka Vuka o stavbni zgodovini samostana in cerkve.³

Misli na objavo obeh popisov pa nisem opustila. Ko sem – po več kot poldrugem desetletju – prejela vabilo za sodelovanje s prispevkom v jubilejnem zborniku ob 80-letnici prijatelja in kolega Branka Marušiča, sem se odločila, da popravim zamujeno obvezo in za to priložnost pripravim poslovenjena popisa premoženja piranskega minoritskega samostana izpred dveh stoletij.⁴ Izvirnika sta italijanska, številni izrazi v njiju pa so v beneški italijanščini in jih v slovarjih knjižne italijanščine ne najdemo, tako da je prevod za nepoznavalca jezika umesten, če ne celo nujen.

Prvi dokument (*Protocolo*)⁵ je iz 24. junija 1818,⁶ obravnava in vrednoti pa samostansko in cerkveno nepremično imetje in njegove sestavne dele. Po odloku cesarsko-kraljevskega komisariata št. 759 je bila naloga, da pripravi zapisnik popisa, naložena zidarskemu mojstru Antoniju Dongettiju. Pod konceptom zapisa pa je pod njegovim lastnoročnim podpisom – pisava se razlikuje od tiste v zapisu – s tretjo roko dodan zaznamek o ceditvi vrta, ki se razlikuje od navedene v popisu, opravil pa jo je javni izvedenec Zuanne Fragiaco pokojnega Lorenza. Medtem ko je v popisu vrt izmerjen v kvadratnih klaftrah, njegova vrednost pa je ocenjena na 436 goldinarjev,⁷ je omenjeni izvedenec vrt izmeril v (kvadratnih) korakih in ga ocenil na 324 goldinarjev in 24 krajcarjev.⁸ To njegovo oceno vrednosti – a ne tudi velikosti – vrta, ki jo omenja opisani zaznamek, pa srečamo v drugem (kasnejšem!) dokumentu oz. inventarnemu popisu (*Inventario*), ki so ga 12. julija sprejeli

¹ *Sedem stoletij*.

² Bonin, Darovec, *Oris gospodarstva*.

³ Marko Vuk, *Oris stavbne zgodovine*.

⁴ Gospod Vogrin mi je ljubeznivo posredoval posnetka obeh dokumentov, za kar se mu iskreno zahvaljujem.

⁵ Izvirni izrazi so zapisani ležeče.

⁶ Ceditve z dne 24. junija 1818. Besedilo je ohranjeno v konceptu in čistopisu. Oba dokumenta hranijo v arhivu minoritskega samostana Piran (MSP), t. e. 1, fasc. 2. Glede seštevka sta zapisa neodvisna in se med seboj razlikujeta, pri čemer so seštevki in mestoma prepis posameznih vrednosti v čistopisu (!), ki je tu predstavljen v poslovenjeni obliki, napačni, na kar opozarjajo opombe.

⁷ Dokumenta uporabljata italijanski izraz za goldinar: *fiorino*, s kratico *ff(ior)*.

⁸ 1 krajcar = 1/60 goldinarja, oz. 1 goldinar = 60 krajcarjev. V nadaljevanju sta uporabljeni kratice *gld* za goldinar in *kr* (kot v rokopisu) za krajcar.

predstojnik samostana F. Bonaventura Tarrazer, zapriseženi izvedenec za zgradbe Antonio Dongetti, izvedenec za zemljišča Zuanne Fragiaco in izvedenec za dragocene predmete in cerkveno opremo Antonio Lena.⁹ V prisotnosti podestata komune in pooblaščenca komisariata gospoda Bortola Colombana in prvega zakladnika župnije¹⁰ je bil popis potrjen 17. julija 1818. V njem so nepremičnine povzete s sumarnimi vsotami, poudarek pa je na podrobnem seznamu premičnega imetja: dragocenih predmetov ter cerkvenega orodja in opreme.

Besedili sta zanimivi tako glede konkretnih vrednosti nepremičnin in inventarja kakor tudi glede cen na enoto dolžine, površine in teže. Pester je zlasti spisek pohištva, liturgičnih predmetov in oblačil. Popisovalec inventarja je ob desnem robu beležil tudi opažanja, v kakšnem stanju so ovrednoteni predmeti: dobro (*buono*), srednje (*mediocre*), slabo (*cattivo*). Slovenjeno besedilo je – kolikor je bilo možno – prilagojeno knjižni slovenščini, zaradi boljše preglednosti pa je predstavljeno v obliki tabel. Glave tabel so dodane in jih v izvirniku v taki obliki ni. V objavi so vstavljeni seštevki vrednosti po smiselnih sklopih objektov in predmetov, medtem ko izvirnika dodajata seštevke vsot po straneh in jih potem prenašata na naslednjo stran. Zaradi lažjega razumevanja so v objavi v seznamu v oklepajih dodani nekateri dodatki v pokončni pisavi, medtem ko so ležeče zapisani izvorni izrazi.

Prepisa

24. junija 1818, Piran

Zapisnik (*Protocolo*)

Cenitev cerkve sv. Frančiška samostana prečastitih manjših bratov konventualcev tega mesta, ki je bila po nalogu odloka št. 759 cesarsko-kraljevskega komisariata zaupana v izvedbo meni spodaj podpisanemu.¹¹

Zgoraj omenjena **cerkev** je štirikotne oblike, s kvadratnim korom. Na levi strani ima ladjo s tremi oboki, naravnost pa zakristijo. Ima sedem oltarjev, pet kamnitih, deloma obnovljenih, in dva lesena. Tlakovana je deloma s kamnom, deloma z opeko, ima dvoje vrat, za njo ob strani stoji njen zvonik.

predmet ocene	izmera / št.	cena		vrednost	
		gld	kr	gld	kr
Cerkev ima vključno s korom dolžino 17 ½ klafter (<i>Klafter</i>), ¹² in širino enako 8 klafter, kar vključno z zakristijo in zvonikom znaša kvadratnih klafter ¹³	156	po 6	gld	940	gld 30 kr

⁹ Inventar samostanskega imetja z dne 12. julija 1818, MSP, t. e. 1, fasc. 2.

¹⁰ V uvodnem delu dokumenta je poimensko naveden: to je bil D. Nicolò C: (?) Venier.

¹¹ Pod konceptom dokumenta je podpisan zidarski mojster (*capo muratore*) Antonio Dongetti, spodaj pa je dopisano: *Zuanne Fragiaco quondam Lorenzo publico perito stimò lorto passi n° 301 à la somma fiorini 324:24* (Javni izvedenec Zuanne Fragiaco pokojnega Lorenza je vrt (velikosti) 301 korak ocenil na vsoto 324 gld 24 kr).

¹² Klaftra = 1,9 m, Vilfan, *Prispevki k zgodovini mer*, 59.

¹³ Kvadratna klaftra je merila 1,9 m x 1,9 m = 3,6 m².

Obzidje, ki obdaja omenjeno cerkev, je dolgo 50 klafter, višina je enaka 6 klafter: (kvadratnih klafter)	300	po 5 gld	1.500 gld
Obzidje zakristije je dolgo 11, višina je 2 1/6 klaftre: (kvadratnih klafter)	25 ¾	po 5 gld	129 gld 9 kr
Streha iz lesa, desk in strešnikov je enaka kvadratnih klafter	190	po 5 gld	950 gld
Strop cekve <i>a mezza vela</i> in deloma raven meri kvadratnih klafter	113 ¾	po 5 gld	568 gld 45 kr
tlakovana tla deloma iz živega kamna, deloma iz opeke: kvadratnih klafter	100	po 4 gld	400 gld
strop zakristije: kvadratnih klafter	11 ½	po 2 gld 30 kr	28 gld 45 kr
tlakovana tla iz živega kamna v njej: kvadratnih klafter	11 ½	po 3 gld 30 kr	40 gld 15 kr
lesen okvir v notranjščini cerkve: dolžinskih ¹⁴ klafter	32	po 2 gld 30 kr	80 gld
kapiteli obokov: klafter	5 ½	po 2 gld 30 kr	13 gld 45 kr
okvirji (<i>suaze</i>) obokov: klafter	11	po 2 gld	22 gld
večja vrata iz živega kamna: čevljev (<i>piede</i>) ¹⁵	86	po 1 gld	86 gld
okni na fasadi: čevljev	58	po 40 kr	38 gld 40 kr
železni mreži zanju, težki funtov (<i>funt</i>) ¹⁶	250	po 10 kr	41 gld 40 kr
šipi zanju: čevljev	60	po 30 kr	30 gld
vratnica večjih vrat z okovjem (<i>ferramenta</i>), ovrednotena na			40 gld
stranska vrata iz živega kamna: čevljev	71	po 45 kr	53 gld 15 kr
vratnica omenjenih vrat z okovjem, ovrednotena na			30 gld
tri okna iz živega kamna v stranski ladji: čevljev	57	po 20 kr	19 gld
šipe zanja: čevljev	49 ½	po 30 kr	29 gld 45 kr ¹⁷
tri železne mreže zanja: funtov	250	po 10 kr	41 gld 40 kr
tri polkrožna okna (<i>meza luna</i>) iz okroglega stekla: čevljev	60	po 30 kr	30 gld
okni iz živega kamna na koru: čevljev	62	po 20 kr	20 gld 40 kr

¹⁴ Beseda je dodana v konceptu, čistopis jo opušča.

¹⁵ Dunajski čevlj = 0,316 m (beneški čevlj = 0,347 m), prim. Herkov, *Mjere hrvatskog primorja*, 103, passim. Tu in v nadaljevanju, kjer je predmet izmere površina, gre verjetno za kvadratne čevlje; dunajski bi meril 0,1 m².

¹⁶ Dunajski funt = 0,56 kg (beneška libra = 0,477 kg), prim. Herkov, *Mjere hrvatskog primorja*, 65, passim.

¹⁷ Zmnožek količine in cene v čistopisu je napačen, pravilen je v konceptu: 24 gld 45 kr.

okni iz okroglega stekla (<i>vetro tondo</i>): čevljev	40	po 30 kr	20 gld
železni mreži: funtov	180	po 10 kr	30 gld
okroglo okence (<i>occhio</i>) iz okroglega stekla: čevljev	16	po 30 kr	8 gld
vrata zakristije s polkrožnim oknom (<i>mezza luna</i>) zgoraj v njih: čevljev	53	po 20 kr	17 gld 40 kr
železne mreže na vratih in polkrožnem oknu: funtov	100	po 10 kr	16 gld 40 kr
šipe zanje: čevljev	22	po 30 kr	11 gld
tri vratnice v zakristiji z okovjem			18 gld
obok pri stranskem koru (<i>coretto</i>) s tlakom			60 gld
zvonik: zidovi po prosti oceni enaki (<i>muraglie raguagliate libere</i>) kvadratnih klafter	65	po 5 gld	325 gld
zidovi četverkotnika in piramide (na vrhu zvonika): kvadratnih klafter	42 $\frac{3}{4}$	po 10 gld	427 gld
napušč (<i>cimasa</i>) in okvir s pilastri velikih oken (<i>fenestroni</i>) iz živega kamna: čevljev	336	po 40 kr	224 gld
vsota			6.353 gld 30 kr¹⁸
večji oltar iz marmorja			1.200 gld
drugi štirje kamniti obnovljeni			1.600 gld
dva druga iz lesa			200 gld
vsota skupaj			9.353 gld 30 kr¹⁹

Sledi zgradba samostana ob cerkvi

Vhodna veža (*portone*) je iz živega kamna v dorskem slogu, iz katere se vstopi v samostansko dvorišče (*chiostro*), kjer se nahaja vodnjak (*conserva d'acqua*), ki oblikuje središče prostora. Od tod se vstopi k vhodu v samostan.

predmet ocene	izmera / št.	cena		vrednost	
		gld	kr	gld	kr
Vhodna veža meri čevljev	280	po 1	gld	280	gld
Površina samostanskega dvorišča je kvadratnih klafter	107 $\frac{1}{2}$	po 6	gld	646	gld
Tri obzidja, ki obdajajo to površino znašajo (kvadratnih) klafter	146	po 4	gld 30 kr	657	gld
Vodnjak (<i>cisterna</i>) v središču prostora samostanskega dvorišča je ovrednoten na				6.000	gld

¹⁸ Seštevek v čistopisu je napačen, pravilen je v konceptu: 6286 gld 9 kr.

¹⁹ Seštevek v čistopisu je napačen, pravilen je v konceptu: 9286 gld 9 kr.

Živi kamen fundamenta, stebri in oboki, ki podpirajo zidove sob nad samostanskim dvoriščem, znašajo čevljev	687	po 40 kr	458 gld
Opečnati zidovi omenjenih sob znašajo kvadratnih klafter	56	po 4 gld 30 kr	252 gld
balkoni celic, senčnice (<i>pergoli</i>) in žlebovi (<i>gorne</i>): čevljev	788	po 1 gld	788 gld
streha iz lesa, desk in strešnikov: kvadratnih klafter	115	po 4 gld	460 gld
samostanski strop: (kvadratnih) klafter	85	po 2 gld 30 kr	212 gld 30 kr
pòd omenjenih celic: (kvadratnih) klafter	57 $\frac{1}{4}$	po 2 gld 45 kr	157 gld 36 kr
12 steklenih oken omenjenih celic meri čevljev	320	po 25 kr	133 gld 20 kr
osem oknic z okovjem, ovrednotenih na			18 gld
opečnata tla v celicah: (kvadratnih) klafter	57 $\frac{1}{4}$	po 1 gld 30 kr	85 gld 52 kr
stropi omenjenih celic: kvadratnih klafter	57 $\frac{1}{4}$	po 29 gld	114 gld 30 kr
predelne stene celic: kvadratnih klafter	44 $\frac{1}{2}$	po 2 gld 30 kr	111 gld 15 kr
Druga raven pod samostanskim dvoriščem z drugim dostopom v samostan, obednico (<i>refettorio</i>) in do stopnic k vhodu v kuhinjo in jedilno shrambo (<i>dispensa</i>) znaša kvadratnih klafter	160 $\frac{1}{4}$ ²⁰	po 5 gld	531 gld 15 kr
Zid z dveh strani, eden proti dvorišču in stopnišču, drugi kletni na strani hriba do strehe z dvema predelnima stenama pri obednici znaša kvadratnih klafter	179	po 4 gld 30 kr	805 gld 30 kr
zid nad dvoriščem pri kuhinji in druga dva proti hribu do strehe kuhinje in lesena predelna stena: (kvadratnih) klafter	163	po 4 gld 20 kr	706 gld 20 kr
vrata in okna iz živega kamna v pritličju v vinski kleti (<i>caneva</i>), obednici, vhodu, kuhinji, in jedilni shrambi: čevljev	661 $\frac{1}{4}$	po 20 kr	220 gld 20 kr
železne mreže v pritličju: funtov	500	po 10 kr	83 gld 20 kr
šipe v pritličju: čevljev	126	po 25 kr	52 gld 30 kr
opečnata tla v pritličju: (kvadratnih) klafter	70	po 1 gld 20 kr	93 gld 20 kr

²⁰ Koncept navaja pravilno številko: 106 $\frac{1}{4}$.

stopnišče iz živega kamna ob vhodu, z ograjo: čevljev 65 $\frac{1}{4}$ stopnišče z ograjo in stebrički: čevljev 23 ²¹ , obe skupaj čevljev	296 ²² $\frac{1}{4}$	po 40 kr	196 gld	40 kr ²³
tla iz živega kamna pri stopnišču, vhodu in hodniku, terasi (? <i>patto</i>), hodniku k zgornjemu koridorju: 16 (kvadratnih) klafter	16	po 4 gld	64 gld	
vratnice vrat v pritličju z okovjem: ²⁴	12	po 3 gld 45 kr	44 gld	
vratnice vrat celic v zgornjem nadstropju z okovjem:	25	po 2 gld 30 kr	62 gld	30 kr
okna iz živega kamna v zgornjem nadstropju, v celicah in na hodniku: čevljev	800 $\frac{3}{4}$	po 20 kr	266 gld	55 kr
tlak koridorjev in celic v omenjenem nadstropju: (kvadratnih) klafter	130	po 3gld	390 gld	
stropi koridorjev in celic v omenjenem nadstropju: (kvadratnih) klafter	95	po 2 gld	190 gld	
stene celic ob dveh koridorjih: (kvadratnih) klafter	72	po 2 gld 30 kr	180 gld	
streha omenjenega nadstropja: (kvadratnih) klafter	127	po 4 gld	508 gld	
vsota			14.568 gld	43 kr²⁵

Sledi drug zgrajen objekt, imenovan uradni prostori (*detto delle Camere dell'Officio*)

Njegova površina je (kvadratnih) klafter	22 $\frac{3}{4}$	po 5 gld	113 gld	45 kr
Zidovi njegovih treh fasad merijo kvadratnih klafter	61	po 4 gld 20 kr	264 gld	20 kr
opečnata tla: (kvadratnih) klafter	18 $\frac{1}{2}$	po 1 gld 20 kr	24 gld	40 kr
Predelne stene iz opeke so enake (kvadratnih) klafter	6	po 3 gld	18 gld	
tlak: (kvadratnih) klafter	18 $\frac{1}{2}$	po 3 gld	55 gld	30 kr
streha: (kvadratnih) klafter	30	po 4 gld	120 gld	

²¹ V konceptu in čistopisu je tu napačno navedeno 23 namesto 230.

²² V konceptu in čistopisu je tu napačno navedeno 296 namesto 295.

²³ Zmnožek je v konceptu in čistopisu napačen: za 295 $\frac{1}{4}$ čevlja bi znašal 196 gld 50 kr, za 296 $\frac{1}{4}$ čevlja pa 197 gld 30 kr. Bližji je tisti s pravim seštevkem števila čevljev, saj se od točnega izračuna razlikuje le za 10 krajcarjev.

²⁴ Pisec čistopisa je tu pomotoma dodal besedo klafter in jo prečrtal: gre namreč za navedbo števila vratnic, ne za število klafter.

²⁵ Čistopis navaja za 200 gld prenizek seštevek, prav bi bilo: 14.768 gld 43 kr, če upoštevamo še 10 kr razlike (prim. op. 23) pa 14.768 gld 53 kr.

stropi omenjenega nadstropja: (kvadratnih) klafter	18 ½	po 2 gld	37 gld
okna iz živega kamna v pritličju in okna v zgornjem nadstropju: skupaj čevljev	192	po 20 kr	64 gld
vratnice vrat z okovjem v obeh nadstropjih:	5		18 gld
železne mreže v pritličju: funtov	90	po 10 kr	15 gld
šipe: čevljev	80	po 30 kr	40 gld
pet vratnic z okovjem			16 gld
francosko ognjišče v pritličju			40 gld
predelne stene: kvadratnih klafter	6	po 3 gld	18 gld
dvorišče in hodnik na vrt: površina je (kvadratnih) klafter	42	po 4 gld	168 gld
tla iz opeke na omenjenem dvorišču: (kvadratnih) klafter	16	po 30 kr	8 gld
vsota			1.020 gld 15 kr

Sledi drug zgrajen objekt, imenovan sv. Katarina

Njegova površina je (kvadratnih) klafter	17 ½	po 5 gld	87 gld	30 kr
Zidovi večje in manjše fasade in drugega dela znašajo (kvadratnih) klafter	60 ½	po 4 gld 20 kr	262 gld	10 kr
tla iz opeke: (kvadratnih) klafter	15	po 1 gld 20 kr	20 gld	
živi kamen v pritličju: čevljev	54	po 20 kr	18 gld	
vratnica vrat z okovjem			5 gld	
šipe: čevljev	22	po 25 kr	9 gld	10 kr
železne mreže: funtov	30	po 10 kr	5 gld	
tlak: (kvadratnih) klafter	15	po 3 gld	45 gld	
leseni stropi: (kvadratnih) klafter	15	po 3 gld	45 gld	
živi kamen oken celic: čevljev	46	po 20 kr	15 gld	20 kr
šipe: čevljev	52	po 30 kr	26 gld	
oknice oken z okovjem			10 gld	
stene: (kvadratnih) klafter	4 ¾	po 2 gld 30 kr	11 gld	52 ½ kr
streha iz lesa, desk in strešnikov: (kvadratnih) klafter	24 ½	po 4 gld	98 gld	
klamfe (<i>arpe</i>) v omenjenih zgradbah: funtov	260	po 10 kr	43 gld	20 kr
vsota			701 gld	22 ½ kr

Sumarična ponovitev²⁶

ocena vrednosti cerkve	9.353 gld	30 kr ²⁷
ocena vrednosti samostana	14.568 gld	43 kr ²⁸
ocena zgradbe uradni prostori	1.020 gld	15 kr
ocena vrednosti zgradbe sv. Katarina	701 gld	22¼ kr ²⁹
celotna vsota	25.643 gld	50¼ kr ³⁰

Sledi vrt³¹

nepravilne oblike, meri kvadratnih klafter	218	po 2 gld	436 gld
podporni zid vrta proti zemljišču: (kvadratnih) klafter	21 ½	po 2 gld	43 gld
podporni zid proti hribu: (kvadratnih) klafter	22 ⅓	po 3 gld	67 gld
na pol mešan zid: (kvadratnih) klafter	6 ¼	po 3 gld	18 gld 45 kr
prost zid: klafter	3	po 3 gld	9 gld
vsota			573 gld 45 kr
celotna vsota			26.308 gld 54 ½ kr³²

Zidarski mojster Antonio Dongetti

Javni izvedenec Zuanne Fragiaco pokojnega Lorenza je vrt (velikosti) 301 (kvadratni) korak (*passo*)³³ ocenil na vsoto 324 gld 24 kr.

²⁶ To ponovitev ima le čistopis.

²⁷ Vrednosti cerkve v čistopisu je izračunana narobe, pravilna vsota je navedena v konceptu: 9286 gld 9 kr (prim. op. 19).

²⁸ Vrednost samostana je dejansko 200 gld višja: 14.768 gld 43 (oz. 53) kr (prim. op. 25).

²⁹ V seznamu je vrednost sv. Katarine za ¼ kr višja: 701 gld 22 ½ kr.

³⁰ Seštevek je napačen, ker upošteva napačne seštevance; pravilen bi bil 25.776 gld 29 ½ (oz. 39 ½) kr.

³¹ Oceno vrednosti vrta, celotno vsoto vrednosti objektov, podpis cenilca in opombo o drugačni oceni vrta, ki jo je opravil Zuanne Fragiaco, vsebuje le koncept dokumenta, čistopis pa ne.

³² Vsota je napačna, pravilna bi bila: 26.350 gld 14 ½ (oz. 24 ½) kr.

³³ Izmera vrta v seznamu je navedena v kvadratnih klaftrah (218), v tem zaznamku pa v (kvadratnih) korakih (301). Vzporedba navedb omogoča sklep, da je bilo 218 kvadratnih klafter enakovrednih 301 kvadratnemu koraku in da je bila velikost kvadratne klaftre enaka 1,38 kvadratnega koraka. Kvadratna klaftra je imela površino 3,6 m², kvadratni korak pa potemtakem 2,6 m²; korak je bil torej dolg 1,6 m. Ta velikost je dokaj skladna s podatkom, da je bil korak (ali seženj) dolg 5 čevljev (dunajski čevljev je bil dolg 0,316 m), prim. Vilfan, *Prispevki k zgodovini mer*, 59, 65–66.

***

Dežela Primorska
Istrsko okrožje
Piranski distrikt

Koprška škofija
Piranska dekanija
Pokrovitelj piranska komuna

Inventar (*Inventario*)

premičnin in nepremičnin cerkve in samostana manjših bratov sv. Frančiška v Piranu.

Popis so sprejeli predstojnik samostana brat Bonaventura Tarrazer, Antonio Dongetti, zapriseženi izvedenec za zgradbe, Zuanne Fragiaco, izvedenec za zemljišča, in Antonio Lena, izvedenec za cerkveno posest. V prisotnosti pooblaščenca distriktnega komisariata, podestata komune gospoda Bortola Colombani, D. Nicolòja C:° (?) Venierja, prvega zakladnika in Donata Fonda, drugega zakladnika piranske župnije.

12. julija 1818

Dokumentirano	z obveznostmi od A do	” ... kosov
	z darovnicami in fondacijami od A do	” ... kosov
	z drugimi prilogami od A do B ceditve	” ... kosov

Navedba posameznih delov premoženja³⁴

A. Nepremično premoženje ali nepremične dobrine

1. v zgradbah A³⁵

a) Cerkev sv. Frančiška,³⁶ zgrajena ob vznožju griča v vogalu mesta je štirioglate oblike s kvadratnim korom, na levi strani ima ladjo s tremi oboki, zadaj je njen zvonik. Cerkev ima sedem oltarjev, pet kamnitih in dva lesena. Naravnost je zakristija, postavljena pod poslopje samostana, ki je zraven; na njegovem vhodu je kvadratno samostansko dvorišče, ki ga obdajajo kamniti podporni stebri in oboki iz živega kamna, na sredi pa je vodnjak (*conserva di acqua*). V nadaljevanju te zgradbe sta dve poslopji in majhno dvorišče, od koder je vhod na vrt, ki je poleg.

Zgradba je iz peščenjaka razen malo obzidja iz opeke, njena celotna ocenjena vrednost, ki se doda v prilogi pod A, po ceditvi za to izbranega, zapriseženega izvedenega zidarskega predstojnika Antonija Dongettija znaša

25.643 gld 50 kr.³⁷

b) hiše

nič

c) gospodarske zgradbe

nič

vsota		25.643 gld 50 kr
--------------	--	-------------------------

³⁴ Na vrhu vsake strani popisa je na sredini zapisano: navedba (*indicazione*), na vrhu levega roba nekaterih pa: besedilo priloge (*lettera dell allegato*), na prvih dveh še: *n. della patria*, na desnem robu pa: ocenjena vrednost na osnovi dunajske menjave / goldinar krajcar (*valore d'estimo sul piede di conversione di Vienna / fior kr*), niže spodaj (na desni) pa so zapisane opazke o stanju ocenjenega objekta.

³⁵ Črka je zapisana na levem robu ob besedilu.

³⁶ Na desnem robu je zapisano: deloma srednje, večinoma slabo (*in parte mediocre e nella massima parte cattivo*).

³⁷ To je (napačna) vsota, ki jo navaja zgornja ceditve, zaokrožena na celo število kr, prim. op. 30.

2. v zemljiškem imetju B³⁸

a) Zelenjavni in sadni vrtovi so naslednji:

vrt³⁹ nepravilne oblike znotraj samostanskega obzidja; njegova tla merijo ...;⁴⁰ njegova uporaba je primerna le za zelišča in solato, ki ne zado-
 stujejo za potrebe samostana in posledično se njegov letni donos ocenju-
 je brez vrednosti: to je med drugim presodil za to izbrani zapriseženi iz-
 vedenc za podeželsko imetje Zuanne Fragiacomu. Cenitev, ki se doda
 v prilogi pod B, znaša 324 gld 24 kr.

b) oljke nič

c) vinogradi nič

d) polja brez vinogradov nič

e) travniki nič

f) gozdovi nič

vsota			324 gld 24 kr
--------------	--	--	----------------------

B. Premično imetje

3. v aktivnem kapitalu

a) v javnih skladih nič

b) v zasebnih skladih nič

vsota			-
--------------	--	--	----------

4. v dragocenih predmetih

a) v dragih kamnih in biserih nič

b) v zlatu z ali brez dragocenih biserov nič

c) v srebru brez dragih kamnov so sledeči

5. v cerkvenem orodju in opremi

a) iz medenine

1. 32 medeninastih svečnikov (<i>candelliere</i>) z nekaj svečami in trije majhni križi za ureditev oltarjev, skupaj težki funtov	113	po 18 kr za funt	33 gld 54 kr ⁴⁶
2. sedem svetilk (<i>lampada</i>) težkih funtov	30	kot zgoraj	9 gld ⁴⁷

³⁸ Črka je zapisana na levem robu ob besedilu.

³⁹ Na desnem robu je zapisano: slabo (*cattivo*).

⁴⁰ Na tem mestu je prazen prostor, kamor naj bi zapisovalec vpisal izmero vrta, a je to opustil.

⁴¹ 1 unča= 39,746 g.

⁴² Na desnem robu: dobro (*buono*).

⁴³ Na desnem robu: srednje (*mediocre*).

⁴⁴ Na desnem robu: slabo (*cattivo*).

⁴⁵ Na desnem robu: dobro (*buono*), pri naslednjih alinejah pa: isto (*id*).

⁴⁶ Na desnem robu: srednje (*mediocre*).

⁴⁷ Na desnem robu: slabo (*cattivo*), v naslednji alineji pa: isto (*id*).

3. kadilnica s posodo z blagoslovljeno vodo in kropilom, vse iz medenine, tehta funtov	2	kot zgoraj	36 kr
--	---	------------	-------

b) iz cina

1. štiri majhne vazice za palme (<i>vasetto da palme</i>), trije krožnički (<i>piatello</i>), vse iz cina			1 gld 30 kr ⁴⁸
2. orgle vključno z ohišjem (<i>cassa</i>) in korom iz topolovine (? <i>cantoria d'albeo</i>)			200 gld ⁴⁹

c) iz bronca

1. velika zvonova (<i>campana</i>) v zvoniku, težka funtov	580		280 gld ⁵⁰
2. pet majhnih zvonov v cerkvi težkih funtov	12		8 gld

d) iz železa

1. 16 opor (<i>braccio</i>), ki podpirajo svetilke in sveče, težkih funtov	62		14 gld 28 kr ⁵¹
2. ura (<i>orologio</i>) v zvoniku, ovrednotena na			12 gld ⁵²

e) iz bakra

1. dve svetilki (<i>ferale</i>) iz pozlačenega bakra, težki funtov	8	po 22 kr	2 gld 56 kr ⁵³
--	---	----------	---------------------------

f) iz lesa

1. šest svečnikov iz pozlačenega lesa s prav toliko pozlačenimi posodami s cvetovi palm (<i>palma di fiori</i>), skupaj ovrednotenih na			12 gld ⁵⁴
2. 14 starih lesenih posrebrenih svečnikov			3 gld
3. sedem svetih lesenih oltarnih plošč (<i>sacro convivio</i>), s tremi naslonjači (<i>poltrone</i>) za mašnike			8 gld
4. dve leseni razpeli (<i>crocifisso</i>)			3 gld

⁴⁸ Na desnem robu: isto (*id*), torej slabo.

⁴⁹ Na desnem robu: srednje (*mediocre*).

⁵⁰ Na desnem robu: dobro (*buono*) in v naslednji alineji: isto (*id*).

⁵¹ Na desnem robu: isto (*id*), torej dobro.

⁵² Na desnem robu: slabo (*cattivo*).

⁵³ Na desnem robu: isto (*id*), torej slabo.

⁵⁴ Na desnem robu alinej od 1 do 5: isto (*id*), torej slabo.

5. stare omare (<i>armadi</i>) v zakristiji z nekaj sedeži (<i>sedille</i>) in pručkami (? <i>canello</i>), vse iz orehovine in tri skrinjice za relikvije			22 gld
6. klopi, sedeži in omare (<i>rispostiglio</i>) v cerkvi vključno z orgelskim ohišjem in štiri spovednice (<i>confessionale</i>), vse iz hruševine			80 gld ⁵⁵
7. klopi (<i>bancho</i>) in sedeži na koru, vse iz orehovine			60 gld

g) iz stekla

1. šipa (<i>cristallo</i>), ki pokriva podobo sv. Antona			8 gld ⁵⁶
2. trije pari steklenih ampul (<i>ampola</i>) in sedem skodelic (<i>tazza</i>) za svetilke			1 gld 30 kr ⁵⁷

h) iz svile, volne in platna

1. mašni plašč (<i>pianeta</i>) s svilenimi dalmatikami (<i>dalmaticha</i>) opremljenimi z vrvico (<i>cordella</i>) iz srebrnih niti (<i>fillo d'argento</i>)			45 gld ⁵⁸
2. mašni plašč z dvema dalmatikama iz svile s cveticami z vrvico iz ponarejenega srebra (<i>argento falso</i>)			22 gld
3. mašni plašč z dvema dalmatikama iz bele svile z vrvico iz zlatih niti (<i>filo d'oro</i>)			18 gld
4. mašni plašč z dvema dalmatikama iz črne svile z vrvico iz ponarejenega srebra			12 gld
5. trije svileni večerniški plašči (<i>piviale</i>) različnih barv, to je bel, vijoličast in črn			33 gld ⁵⁹
6. dvanajst precej obrabljenih svilenih mašnih plaščev različnih barv s štolami (<i>stola</i>) in manipli (<i>manipolo</i>)			65 gld
7. dva volnena mašna plašča, en rdeč in en črn			8 gld
8. osemnajst prekrival (<i>vello</i>) za kelih			9 gld
9. dve poramni ogrinjali (<i>sopraumerale</i>) iz bele svile			6 gld
10. bandero (<i>bandiera</i>) iz zlatega samisa (<i>samis d'oro</i>)			6 gld

⁵⁵ Na desnem robu: srednje (*mediocre*) in v naslednji alineji: isto (*id*).

⁵⁶ Na desnem robu: isto (*id*), torej srednje.

⁵⁷ Na desnem robu: slabo (*cattivo*).

⁵⁸ Na desnem robu alinej od 1 do 4: isto (*id*), torej slabo.

⁵⁹ Na desnem robu: slabo (*cattivo*), v vseh naslednjih rubrikah do 16. pa: isto (*id*), torej slabo.

11. štirinajst kosov damasta (<i>damasco</i>) s šestimi podobnimi blazinami (<i>cossino</i>)			17 gld	30 kr
12. volneno pregrinjalo (<i>tapeto</i>)				40 kr
13. trinajst izbranih platnenih mašnih srajc (<i>camice</i>) opremljenih s čipkami (<i>merlo</i>)			32 gld	30 kr
14. devetnajst izbranih platnenih prtov (<i>tovaglia</i>) za oltarje			12 gld	40 kr
15. pet koretljev (<i>cotta</i>), štirje prtički za brisanje rok (<i>sugamano</i>) in osem poramnikov (<i>amito</i>), vse iz platna			10 gld	
16. osem pasov (<i>cingolo</i>), osem korporalov (<i>corporale</i>) in nekaj rutic za kelih (<i>purificatore</i>), vse iz platna			6 gld	

i) knjige in podobe

1. štirje misali za kor, trije za oltar in tri mašne knjižice (<i>messaletto</i>) za pokojnika z obrednikom (<i>rituale</i>)			12 gld	
2. sedem oltarnih podob (<i>pala di altare</i>) s sedmimi drugimi poslikanimi primerki, obešenimi na stene cerkve ter 15 slik (<i>quadro</i>) v zakristiji, vse ovrednoteno na			60 gld	
vsota			1.135 gld	14 kr

6. v predmetih hišnega pohištva in opreme

a) medeninasti	nič
b) cinasti	nič
c) železni	nič
d) leseni	nič
e) platneni in iz drugih materialov	nič

vsota				-
--------------	--	--	--	---

7. v živini, predmetih pohištva in opreme gospodarskih objektov

A. v živini	nič
B. predmeti pohištva	
a) medeninasti	nič
b) železni	nič
c) bakreni	nič
d) leseni	nič

vsota				-
--------------	--	--	--	---

8. v zemljiških rentah in drugih stalnih dohodkih			
a) v gotovini			nič
b) v pridelkih			nič
vsota			–

9. v vseh stalnih prihodkih			
a) v gotovini			nič
b) v pridelkih			nič
vsota			–

**Sumarna ponovitev
Navedba vej premoženja**

A. Nepremično premoženje			
1. v zgradbah	25.643 gld	50 kr	
2. v zemljiškem imetju	324 gld	24 kr	
B. Premično premoženje			
3. v aktivnem kapitalu		–	
4. v dragocenih predmetih	343 gld		
5. v cerkvenem orodju in opremi	1.135 gld	14 kr	
6. v predmetih hišnega pohištva in opreme		–	
7. v živini, predmetih pohištva in opreme gospodarskih objektov		–	
8. v zemljiških rentah in drugih stalnih dohodkih		–	
9. v stalnih prihodkih		–	
vsota		27.446 gld	28 kr

Ta inventar vseh posameznih delov obstoječega premoženja in njihovo cenitev so sprejeli predstojnik samostana F. Bonaventura Tarrazer, izvedenec za gradnje Antonio Dongetti, izvedenec za zemljišča Zuanne Fragiaco in izvedenec za dragocene predmete in cerkveno opremo Antonio Lena. V prisotnosti podestata komune in pooblaščenca komisariata gospoda Bortola Colombana in prvega zakladnika župnije je bil sedaj z vso natančnostjo potrjen. Piran, 17. julija 1818.

Viri in literatura

MSP – Minoritski samostan Piran.

MSP, t. e. 1, fasc. 2, Koncept in čistopis cenitve (*Protocol*) z dne 24. junija 1818.

MSP, t. e. 1, fasc. 2, Cenitev (*Inventario*) z dne 12. julija 1818.

Literatura

Bonin, Zdenka, Darovec, Darko: Oris gospodarstva piranskega minoritskega samostana v Piranu do konca 19. stoletja. *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu: 1301–2001* (ur. France M. Dolinar, Marjan Vogrin). Piran: Slovenska minorit-

ska province sv. Jožefa, Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega v Piranu, 2001, str. 107–139.

Herkov, Zlatko: *Mjere hrvatskog primorja s osobitim osvrtom na solne mjere i solnu trgovinu*. Rijeka 1971. Rjeka, Pazin: Historijski arhiv u Rijeci i Pazinu (Posebna izdanja svezak 4).

Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu: 130–2001 (ur. France M. Dolinar, Marjan Vogrin). Piran: Slovenska minoritska provinca sv. Jožefa, Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega v Piranu, 2001.

Vuk, Marko: Oris stavbne zgodovine cerkve sv. Frančiška in minoritskega samostana v Piranu. *Sedem stoletij minoritskega samostana sv. Frančiška Asiškega v Piranu: 1301–2001* (ur. France M. Dolinar, Marjan Vogrin). Piran: Slovenska minoritska provinca sv. Jožefa, Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega v Piranu, 2001, str. 85–105.

Vilfan, Sergij: Prispevki k zgodovini mer na Slovenskem s posebnim ozirom na ljubljansko mero (16.–19. stoletje). *Zgodovinski časopis* 8, 1954, str. 27–86.

Povzetek: Minoritski samostan sv. Frančiška Asiškega v Piranu hrani med svojim arhivskim gradivom dva podatkovno izjemno bogata popisa cenične cerkve, samostanskega poslopja s pritiklinami, dvoriščem in vrtom ter cerkve sv. Katarine in inventarja v njih iz leta 1818. Izvirnika sta italijanska, številni izrazi v njiju pa so beneški in jih v slovarjih knjižne italijanščine ni. Prispevek prinaša objavo nekoliko prilagojenega poslovenjenega besedila obeh dokumentov, katerih podatke zaradi preglednosti podaja v tabelarni obliki. Prvi popis navaja oceno vrednosti samostanskih in cerkvenih nepremičnin in njihovih delov, drugi pa vrednosti nepremičnin navaja sumarno, posveča pa se podrobnemu seznamu vrednosti premičnega imetja: dragocenih predmetov ter cerkvenega orodja in opreme. Besedila sta zanimivi tako glede konkretnih vrednosti nepremičnin in premičnega imetja, kakor tudi glede cen na enoto dolžine, površine in teže. Pester je spisec ocenjenih delov nepremičnin, prav tako pa tudi seznam opreme in predmetov v prostorih cerkve in samostana: pohištva, liturgičnih predmetov in oblačil.

Riassunto: Il convento dei frati minori di San Francesco d'Assisi a Piran/Pirano custodisce tra il materiale d'archivio due documenti estremamente ricchi di dati, un estimo della chiesa, del convento con annessi, del cortile, del giardino e della chiesa di Santa Caterina e un inventario degli oggetti risalente al 1818. I documenti originali sono scritti in lingua italiana. Molti termini sono veneziani e quindi non si trovano nei dizionari della lingua italiana standard. Nel contributo sono pubblicati i testi di entrambi i documenti, tradotti in sloveno. La traduzione ha necessitato di alcuni adattamenti. Per facilitare la lettura i dati vengono presentati nelle tabelle. Il primo documento presenta il valore degli immobili e delle loro parti, il secondo invece un valore sommario degli immobili, offrendo però un elenco dettagliato dei valori dei beni mobili: oggetti preziosi, arredi e utensili. I testi si mostrano interessanti sia per il valore dei mobili e degli immobili sia per i prezzi legati alle unità di lunghezza, superficie e peso. L'elenco delle varie parti degli immobili e quello degli arredi e degli oggetti presenti negli spazi della chiesa e del convento sono ricchi di informazioni preziose sull'arredo, sugli oggetti liturgici e sugli abiti.

Odraž modernizacije vinogradništva in vinarstva ter vpliv trtnih bolezní na orodje in opremo kmečkega obrata Goriških Brd v 19. stoletju

TANJA GOMIRŠEK

Izveček: Prispevek želi razložiti spremembe v obdelovalnih in predelovalnih tehnikah, ki so se kazale v novih orodjih, povezanih s pridelavo in predelavo vina. Te so potekale pod vplivom naukov kmetijskih družb, z razvojem novih transportnih sredstev ter cest in širitvijo trtnih bolezní. Zanimanje je usmerjeno zlasti v kmečko prebivalstvo Goriških Brd ter tudi na večje lastnike zemljišč plemiškega porekla. Raziskava se osredotoča na podatke in analizo elaboratov franciscejskega katastra, inventarnih popisov premoženja umrlih, časopisnih člankov konca 19. stoletja in ustne vire. Slednje so leta 1953 dokumentirali člani Slovenskega etnografskega muzeja, ko so sistematično obdelovali Brda.

Ključne besede: vinogradništvo, Goriška Brda, orodje, oprema kleti, trtne bolezní

The Reflection of Modernization of Viticulture and Wine Processing and the Influence of Grapewine Diseases on the Tools and Cellar Equipment in the Goriška Brda Region in 19th Century

Abstract: The article explains the changes in the cultivable techniques and processing wine, reflected in new tools related to the production and processing of wine. This happened under the influence of Kmetijska družba (Agricultural Society), the development of transport, roads and the spread of grapewine diseases. The interest is directed mainly at the peasant population of the Goriška Brda region, as well as the larger landowners of noble origin. The study focuses on the data and analysis of Franciscan cadastre elaborations, property inventories of deceased owners, newspaper articles from the end of the 19th century and oral sources. The latter were documented in 1953 by members of the Slovene Ethnographic Museum when they systematically processed in The Brda region.

Key words: viticulture, Goriška Brda region, tools, cellar equipment, grapewine diseases

Spremembe tehnike obdelovanja vinske trte

V 1. polovici 19. stoletja so v Goriških Brdih vinsko trto gojili tako na terasah in v vrtovih kot tudi na njivah v ravnini. Elaborati franciscejskega katastra navajajo, da so v terasah gojili pretežno bele sorte, medtem ko so v ravnini prevladovale rdeče. Razmerje med rdečimi in belimi sortami v brajdah¹ je bilo različno po posameznih okoliših od 1 : 15 do 1 : 5 v korist belim,² medtem ko je bilo na njivah pa v Pevmi razmerju 6 : 4 v korist rdečim sortam.³ Trte so na njive, v brajde ter na vrtove sadili na dva načina: kot posamezne trse – *piedi di vitti*, navadno pa po štiri, pet ali šest skupaj na živo oporo drevesa⁴ – npr. *alberi di vitti di pezzi 5 l'uno n° 818*. Le tistim, ki opore dreves niso imele, so dodajali podporne kole. Navadno so sadili od 4 do 6 vinskih trsov, ki so jih speljali na živo oporo. Ta na prvi videz neracionalna oblika nasada je za kmeta pomenila prihranek pri nabavi ter pripravi podpornega lesa.

Priprava novega zemljišča oziroma terase je zahtevala globoko kopanje, ki ga strokovnjaki imenujejo rigolanje.⁵ Iz opisa in skice rigolanja v elaboratu za Števerjan bi lahko sklepali, da so v Brdih v 1. polovici 19. stoletja kopali okoli 90 cm, mesto, kjer so sadili podtaknjence, pa so še dodatno poglobili za 30 do 60 cm.⁶ To potrjuje tudi pripoved poročevalcev leta 1953: kopali naj bi skoraj 2 m oziroma čez poldrugi meter.⁷ Priprava novega vinograda je veljala za fizično najtežje opravilo. Kopali so zgolj moški s težkimi krampi, ki so bili poleg velikih motik osnovno orodje. Zaradi lapornatih tal so obdržali rahljanje z motiko, ki jo je dopolnjeval tudi kramp. Število evidentiranih velikih motik ter krampov⁸ v inventarjih 1. polovice 19. stoletja kaže na razširjenost njihove uporabe in pomen tega orodja v briškem gospodarstvu. Zanimivo je dejstvo, da je bila velika motika popisana poleg ali pa skupaj s krampom. Orodji sta bili očitno vedno hranjeni skupaj v istem prostoru in so ju popisi povezovali: npr. velika motika in kramp – *un zappone e un picone*⁹. Pri sekanju plasti kameinja so si pomagali še z železnimi vzvodi. Težavnost ročnega obdelovanja brajde, kjer je rasla vinska trta, slikovito opiše cenitev v zapuščinski razpravi leta 1827 umrlega Štefana Štekarja iz Kojskega: »Tudi če bi dohodek presegel letne obveznosti [zakupnega zemljišča], ga je treba upoštevati kot nadomestilo za trud in za vse delo, ki ga mora opraviti zakupnik in za marljivost, ki jo mora navedeni pokazati, da bi bilo zemljišče sposobno dati pričakovani dohodek. Navedeno zemljišče je v glavnem v veliki strmini, kamnito in lapornato in za vso obdelavo je potreben velik trud, vse poteka ročno s krampi, motikami in železnimi vzvodi.«¹⁰

¹ Brajda je mešana kultura trte, sadnega drevja in žitaric ter drugih posevkov v terasah gričevnatega zemljišča. Glej Zuljan Kumar, Brda, str. 293; Valenčič, Vinogradništvo, str. 132.

² ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15, 51, 66, 69, AST, 678.

³ ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 51.

⁴ Omenja se razno sadno drevje, zlasti divje češnje ter klen, javor ali brest. ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 66.

⁵ Seručnik, *Trtna uš*, str. 30; Valenčič, Vinogradništvo, str. 281.

⁶ ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 66.

⁷ SEM, 10, Orel, 2, Kristančič.

⁸ Gomiršek, *Gospodarska, socialna*, str. 139.

⁹ ASG, Ventilazioni ereditarie, 86, inv. 61.

¹⁰ ASG; GDCG, VE, 83, inv. 57.

Reklama za ročni žveplalnik
v *Kmetovalcu* leta 1899.

Okopavanje je tako kot drugod po Sloveniji¹¹ potekalo ročno. V Brdih je bila v rabi že omenjena velika motika, imenovana *sapon*.¹² Okopavanju je sledilo obrezovanje trte z namenom uravnave rasti, za kar so bili v uporabi zakrivljeni nožički, *vinjeki*. Osnovno in skromno orodje se do uvedbe traktorjev in strojev za rigolanje ni spremenilo.

Trte so obnavljali s ključi¹³ ali z grebenicami¹⁴ navadno kar iz domačega nasa-da,¹⁵ ki so jih sadili spomladi. V teku 3 let so te podtaknjence okopavali enkrat letno in jih v 4. letu privezali h kolu in jim nasuli zemljo, ki so jo kopali z zgornje brežine. Zaradi pomanjkanja gnoja¹⁶ so kmetje na območju gnojili tudi z dodajanjem zemlje.¹⁷ Okopavali so še v 5. in 8. letu, v 7. in 10. letu pa prisipali zemljo. Za obrezovanje so uporabljali že omenjene *vinjeki*. Orodje so uporabljali še po drugi svetovni vojni, nekateri premožni posestniki pa so si izjemoma pred prvo svetovno vojno in po njej kupili kovinske, obrezovanju namenjene škarje. Z njimi so rezali tudi zrelo grozdje. Ustni viri poročajo, da je bilo veliko kmetov racionalno naravnanih pri izdatkih za nakup takega orodja, saj so nekateri še po drugi svetovni vojni grozdje trgali roč-

¹¹ Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 282.

¹² Sapon – sapon pomanjševalnica od sape = zappone, ki pomeni kopača oziroma veliko motiko. Glej Pirona, *Il nuovo Pirona*, str. 927; Valjavec, *Italijansko*, str. 372.

¹³ Ključi so ob pravem času odrezani poganjki, ki so jih ukoreninili. Prim. Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 281. »V času pred vnosom trtne uši v Evropo cepljenje ni bilo potrebno«, Seručnik, *Trtna uš*, str. 25.

¹⁴ Seručnik, prav tam, navaja izraz grobanje.

¹⁵ V zemljo zasute vejice, ki so se ukoreninile in so jih nato odrezali ali pa že kar zakopali na zeleno mesto. Prim. Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 281.

¹⁶ Na splošno je bilo na Slovenskem gnojenje vinogradov zelo pomanjkljivo, prim. Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 282. Tudi Seručnik kot razlog navaja pomanjkanje in visoko ceno hlevskega gnoja, saj so ga kmetje raje uporabljali za gnojenje površin s prehranskimi kulturami. Prim. Seručnik, *Trtna uš*, str. 26. Na Vipavskem do nastopa Vertovca sploh niso gnojili oziroma zelo redko. Iz zapisov v laboratu je razvidno, da so se tako popisovalci kot tudi domačini, ki so sodelovali z njimi, že zavedali pomena gnojenja, vendar na razpolago niso imeli dovolj gnoja. Prim. Vertovec, *Vinoreja*, str. 62. Časopisje je poučevalo kmete, kako pravilno pripraviti gnojšča, prim. *Primorski gospodar* 1905, str. 33–37.

¹⁷ »To opravljajo tako, da okopljejo najprej brežino, nato pod trtami in na koncu *planto* in še majhen del zgornje brežine. Večkrat opustijo kopanje brežine«. ASG, *Catasti sec. XIX–XX*, *Elaborati*, 15, 51, 66, 69; AST, *Elaborati catastali*, 678.

no brez rezanja pecljev.¹⁸ Iz elaboratov ni razvidno, da bi kmetje formirali posebne trsnice, kjer bi razmnoževali sadike, očitno se je to zgodilo konec 19. stoletja, saj je časopisje tako z upodobitvami kot z opisi priporočalo tak način razmnoževanja trtnih sadik, ki so bile do saditve že ukoreninjene in okrepljene.¹⁹

Elaborati za 1. polovico 19. stoletja ne poročajo o kakršnih koli stroških za boj proti trtnim boleznim. Navado škropiti trte in mazati grozdje z apnom in z blatom je očitno izkoreninil odlok za grofiji Goriško in Gradiščansko leta 1778.²⁰ Dejstvo je, da so najhujše trtne bolezni: trtna uš, oidij in peronospora v Evropi pričele pustošiti šele v 2. polovici 19. stoletja.²¹ Po raziskavah so ugotovili, da oidij lahko zdravijo

Model nahrbtnne škropilnice za modro galico (Kmetovalec 1886).

oziroma preprečujejo z žveplanjem, peronosporo pa z raztopino modre galice.²² Kmetje so v začetku škropiva nanašali z vejicami ali večjimi peresi,²³ ki so jih pomakali v posodo s škropivom, konec 19. stoletja so začeli uvajati prve lesene nahrbtnne škropilnice ter ročne žveplalnike. Sprva so jih zasilno izdelali sami doma: predelali so staro leseno brento, ki so ji dodali črpalko in brizgo, saj so bile industrijsko ali obrtniško izdelane škropilnice predrage.²⁴ Po prvi svetovni vojni so začeli kmetje kupovati kovinske nahrbtnne škropilnice in žveplalnike. Nekateri premožni kmetje z velikimi površinami so za škropljenje priredili sode, na katere so pritrdili črpalke s cevmi. Sode so položili na manjše vozove, v katere so vpregli vola ali konja, sami pa le črpali in pršili škropivo po trtah. Prav tako so sprva škropivo pripravljali v manjših lesenih brentah, nato kupovali večje orne, šele po drugi svetovni vojni pa so pri domačiji ali kar v brajdi uredili posebna zidana korita za modro galico.²⁵

¹⁸ V Brdih so stare sorte in še zlasti sorto rebulo obirali ročno, saj so se peclji lomili. Zaradi pomanjkanja orodja so na tak način obirali grozdje še po 2. svetovni vojni. Če se členek pri peclju ni dal zlomiti, so včasih tudi strgali trtno roziko, prim. GM, Erzetič, 2013. Današnje francoske in druge sorte ni možno obirati na tak način, ampak so potrebne škarje oziroma *vinjek*. Ta je bil očitno v uporabi za obrezovanje trt in žetje žita.

¹⁹ *Primorski gospodar* 1905, str. 39–44.

²⁰ Gomiršek, *Rebula nekoč*, str. 30.

²¹ Od leta 1852 so se začele tudi v Brdih pojavljati trtne bolezni: oidij, peronospora in nazadnje trtna uš. V Brdih se je trtna uš pojavila v Števerjanu leta 1914. Glej Gomiršek, *Rebula nekoč*, str. 38.

²² Gospodarsko časopisje je uvajalo posebne koledarčke, kjer so bila vsak mesec navodila, kako ravnati s trtami *Primorski gospodar* leta 1905 je imel rubriko Kmetova opravila.

²³ SEM, 10, Orel, 1 Marinič.

²⁴ Kot op. 22

²⁵ Kot op. 22.

Zaradi pomena rebule se je čas trgatve v 18. in 19. stoletju določal na nivoju grofije.²⁶ Pravico določanja začetka trgatve so v Brdih konec 19. stoletja imele občine, vendar očitno vsi tega niso upoštevali. Tako npr. leta 1888 preberemo:

»Starešinstvo Šmartno-Kojščanske županije sklenilo je, da se začne letošnja trgatve 8. oktobra in da bo kaznovan 10 do 50 gld, kdor bi prej trgal. Prav bi bilo, da bi tudi druge županije posnemale ta izgled in da bi ne prehitvale trgatve za 14 dni, kakor se godi v krajih, ki vise proti Gorici. Skušnja uči, da v gorenjih Brdih, kjer pozno trgajo, imajo vedno boljše vino, ko v dolnjih (proti Gorici), kjer s trgatvijo radi hitijo.«²⁷

Nabrano grozdje so polagali v lesene košare ali pogosteje v lesene nahrbtnne posode, brente, in ga usipali v večje lesene posode, ki so merile 100 do 150 litrov in so jih imenovali *ornači*.²⁸ Te so do kleti prevažali z manjšimi lesenimi dvokolesnimi opletenimi vozički, imenovanimi koši. Glede na zapise elaboratov franciscejskega katastra so bile ceste, ki so povezovale posamezne brajde z domačijami, v tako slabem stanju, da je bil prevoz z večjim vozom nemogoč.²⁹ Šele konec 19. stoletja in v 20. stoletju so z gradnjo cest in izboljšavami povezav med posameznimi brajdami lahko začeli prevažati grozdje z večjim 4-kolesnim vozom. Na njem so lahko prepepeljali večje orne,³⁰ ki so merile od 500 do 600 litrov.³¹

Tehnike kletarjenja

Podobno kot obdelovalne tehnike se je v obdobju od konca 19. stoletja do 2. svetovne vojne spremenila tudi tehnika kletarjenja, razvila se je tudi oprema predelavi grozdja in hranjenju vina namenjenih prostorov. S predelavo, hranjenjem ter prodajo vina so se v Brdih v novem veku in 19. stoletju ukvarjali zlasti večji kmečki in plemiški posestniki. Ti so imeli s tem povezana dva različna prostora, namenjena predelavi grozdja in hranjenju vina: t. i. mastilnico ter vrelni klet, imenovano *folador*, in klet, namenjeno hranjenju vina. Mali kmetje so zaradi racionalnosti imeli oba prostora združena v enega, pa še tega so uporabljali tudi v druge namene. V gradovih v Kojškem, na Dobrovem, v Vipolžah, Števerjanu in v večjih domovih veleposesnikov je bilo umazano opravilo maščenja grozdja in stiskanja tropin ločeno od kleti, kjer se je vino samo shranjevalo. V kletih so stali sodi z lesenimi in železnimi obroči, ki so bili nekajkrat dražji, ter pripomočki, namenjeni pretoku vina.

Pri manjših kmetih in zakupnikih je bila klet navadno zraven ali pod kuhinjo. Namenjena je bila tudi shranjevanju drugega orodja, saj v inventarnih popisih umrlih domačinov poleg vinske opreme dobimo kose, kline, sekire, žage in še kaj. Vzrok za tako stanje je bilo majhno število prostorov. Posodo, namenjeno kletarjenju, je navadno obsegal eden ali več sodov z lesenimi obroči, ki so bili postavljeni na lesenem podstavku, čeber, bedenj, zajemalka za zajemanje vina –*šešlja* in natega.

²⁶ Muznik, *Goriško podnebje*, str. 129.

²⁷ *Soča*, 1888, str. 39.

²⁸ Večja lesena posoda z dvema ušesoma.

²⁹ V košu, ki ga vlečeta 2 vola, so naložene 3 brente grozdja. V brentah je grozdje tako stlačeno, da pride mošt do sredine. Po teh strmih poteh, polnih kamenja se pa ne more prevažati polnih brent. ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15, 51, 66, 69; AST, Elaborati catastali, 678.

³⁰ Večja lesena posoda brez ušes.

³¹ Kot op. 22.

Stiskalnice so posedovali le večji posestniki, saj so zakupniki stiskali grozdje pri gospodarjih. Ta je bila v 19. stoletju majhna in prenosna ter je stala pod napuščem na dvorišču. Leta 1953 so povedali, da so imeli v preteklosti v Brdih v celoti lesene stiskalnice, na katerih so tropine povezali z vrvjo ali lipovim ličjem,³² le premožnejši so imeli lesene stiskalnice z obodom. Nove, z železnimi deli opremljene stiskalnice so uvajali pred in po drugi svetovni vojni.³³ Pri 60 umrlih, ki so imeli predmete in orodje, povezane z vinogradništvom in vinarstvom, je invertiranih 12 preš, le 2 sta bili dvovijačni. Vredni sta bili 8 in 12 goldinarjev, medtem ko so bile navadne vredne od 2 do 5 goldinarjev. Najbogatejši posestniki in plemiške družine so velike dvovijačne preše hranili v že omenjenih *foladorih* ali pa kar v drugih pokritih prostorih. Vsekakor pa je imela le redko katera hiša shranjevanju vina namenjen poseben prostor, saj so bile hiše zelo majhne in v slabem stanju, enako je veljalo za klet ter vinsko posodo.³⁴ Zakupnikom od vinskega pridelka ni ostalo veliko, zato v njihovih hišah kleti praktično ni bilo ali pa so bile zelo majhne z malo vinske posode. Vsekakor je bila prednost vinogradništva kot panoge v Brdih vidna v številu predmetov, povezanih s predelavo in hranjenjem vina.³⁵

Redko kateri posestnik je imel sode z železnimi obroči – *cerchj di ferro*, saj so bili bistveno dražji. Velik sod iz trdega lesa s 6 železnimi obroči je bil vreden 8 goldinarjev, tak z lesenimi pa od 1 do 5 goldinarjev. Tudi bivanjska kultura, vključno s kletnimi prostori, je doživela korenite spremembe. Klet leta 1828 pokojnih Agnes in Antona Mariniča iz Kojškega je od zgoraj ležeče žitne kašče ločil star pod z dotrajanimi tramovi. 2 majhni okni sta imeli le železno mrežo v teži 10 funtov.³⁶ Zaradi prodaje rebule v zimskem času,³⁷ majhnih količin rdečega vina, ki so ga družine hranile in pile čez poletje, ter dragega stekla in lesa večina kleti ni imela zaprtih okenskih odprtih. Vidno je, da je pomembnejši element varovanje pred krajo kot vzpostavitev ugodnih temperatur za hranjenje vina. Tako bi kmetje težko sledili napotkom, ki jih je upošteval grof Silverij de Bagueer pod vplivom raziskav kmetijske družbe. Zapisal je, da je v primeru visokih temperatur ob trgatvi *folador* potrebno shladiti na 10,5 do 15,6 stopinj Celzija, saj se v hladnejših formira kis in plesen, v preveč toplih pa mošt prehitro vre.³⁸ Pri kmečkih hišah je bil predelni zid, ki je ločil klet od drugih prostorov v hiši, lahko celo polovico zidan, polovico pa pleten,³⁹ vrata pa so se navadno zapirala le z lesenim zapahom.⁴⁰ Hiše premožnejših so imele klet že tlakovano s kamnitimi ploščami, večina pa je imela v kleti le steptano zemljo. Premožni posestnik Andrej Šfiligoj iz Imenja je imel dve kleti. V spodnji so stali: 2 velika soda, vredna 9 goldinarjev, kad iz trdega lesa, vredna 1 goldinar, 2 soda

³² SEM, 10, Orel, 2, Sirk.

³³ Kot op 22.

³⁴ Če vino damo v sode v meri 66 bokalov, kar pomeni 1,65 vedra, se iz tega soda proda 60 bokalov čistega vina oziroma 1,5 vedra. ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15.

³⁵ Gomiršek, *Gospodarska, socialna*, str. 141.

³⁶ ASG; GDCG, VE, 83, inv. 99.

³⁷ Ta občina proda do polovice decembra 3/4 vina z drožmi. Ostane 1/4 brez droži, ki jo prodajo do aprila. ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15.

³⁸ Bagueer, Cronaca, str. 261.

³⁹ ASG; GDCG, VE, 83, inv. 99.

⁴⁰ Klet pok. Ivana Nikolusa v Pevmi npr. so zapirala enokrlna vrata s ključavnico v dobrem stanju. Okno je bilo brez stekel in polken. ASG; GDCG, VE, 86, inv. 623.

s 5 *kvinči* belega vina ter posode s precejenimi drožmi v vrednosti 11 goldinarjev in 30 krajcarjev. V gornji kleti pa je imel 10 sodov z lesenimi obroči, vrednih 40 goldinarjev, 3 sode, vredne 1 goldinar in 30 krajcarjev, 3 *kvinče* belega vina, vredne 12 goldinarjev, stiskalnico s pritiklinami, vredno 4 goldinarje, posodo v velikosti 1 *kvinča*, vredno 1 goldinar in 30 krajcarjev, 2 *brentača* v vrednosti 12 krajcarjev, *semplo* in majhna *ornco* v vrednosti 50 krajcarjev, 2 bednja, vredna 6 krajcarjev ter žago, vredno 6 krajcarjev.⁴¹ Iz popisa je razvidno tudi dejstvo, da so večino vina prodali kmalu po trgatvi, saj je bil pretežni del vinske posode v gornji in ne v spodnji shrambni kleti.

Za Brda je značilno, da se je površina vinogradov od srednjega veka pa do 2. polovice 19. stoletja povečevala. Vino je bilo namreč najpomembnejši, trgovini namenjeni pridelek. Najbolj cenjena je bila rebula, ki je dobila svoje kupce pretežno na Koroškem in v manjši meri na Kranjskem.⁴² Ti so kmalu po trgatvi prišli⁴³ v Brda z lastnimi vozovi in sodi, se pogodili za ceno, poravnali del prejšnje leto odpeljanega vina ter del cene tekočega leta. Šlo je za neprevret vinski cvet belih sort, ki so rasle ne gričevju in so ga porabili v zimskih mesecih. Prav tako so pridelovali manj cenjeno belo vino *cividin*, ki je raslo v ravninskih predelih in se je v kletih lahko ohranjalo preko poletja. Najmanj cenjeno rdeče vino in prešanino belih sort pa so porabili sami kmetje in odkupovali lokalni gostilničarji. Kljub temu da so večino pridelka prodali že doma, pa so kmetje vseeno del tega prodajali in razvažali sami. To nam kažejo t. i. *škaloni*, prirejeni nastavki za prevažanje sodov na vozu. Uporabljali so jih še po drugi svetovni vojni in obenem tudi kot stojala za namakanje in pranje sodov pred trgatvijo.

Šele konec 19. stoletja in po prvi svetovni vojni so začeli vino predelovati na drugačen način, kot je bila praksa od srednjega veka dalje. Opis postopka predelave, ki je bil v rabi stoletja dolgo, dobimo tako pri goriškemu zdravniku Antonu Muzniku⁴⁴ kot v elaboratih franciscejskega katastra. Nabrano grozdje so v klet naložili v večje kadi, kjer so ga stlačili z golimi nogami: »Za maščenje grozdja, iz katerega se dobi 12 *kvinčev* vinskega cveta ali 18 veder sta potrebna 2 moška za dobo 3 ur in za izmero, in odnašanje v klet in vlivanje v sode 1 ura, skupaj 4 ure.« Tropine so stiskali dvakrat. Pri belem vinu so ločili vino, ki so ga dobili s tlačenjem, in tisto, ki so ga dobili s stiskanjem. Tisto, ki so ga stlačili, so imenovali vinski cvet – *fior di vino*, drugo pa prešanina – *vino pressato*.

»Grozdje belih sort vržejo v kadi in jih isti dan stlačijo. Stisnjen mošt izteka skozi odprtino na dnu kadi ali pa ga zajemajo z zajemali z zajemalko. Drugi način je bolj v navadi. Mošt precedijo skozi sito, da se loči od jagod in luščin ga nato izmerijo in dajo v sode. Vino vre v sodih in zaradi zahteve kupcev, da je čim manj obarvano dopolnijo sode vsak dan 2 krat v teku 1 meseca, dokler ne prekinijo vretja. Vino

⁴¹ ASG; GDCG, VE, 86, inv 589.

⁴² Cenilni elaborati franciscejskega katastra izrecno zabeležijo, da so kupci rebule pretežno Korošci. ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 15, 66, 69.

⁴³ Trgovska cesta, po kateri so v Brda prihajali kupci s Koroške, je tekla skozi Pevmo, Števerjan, Kojsko, Šmartno, Biljano, Medano, Vipolže in Mošo in se med Mošo in Lučnikom združila s cesto, ki je povezovala Krmin in Gorico. Po tej cesti se prevažajo vina (skoraj edini produkt) iz Brd na Koroško in Kranjsko. ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, 66.

⁴⁴ Muznik, *Goriško podnebje*, str. 129–136.

Portret grofa Francesca Coroninija, predsednika goriške Kmetijske družbe v časopisu *Atti e memorie* leta 1895.

prodajajo okoli 11. novembra in do polovice decembra in 3/4 vin v tej občini prodajo takrat še z drožmi. in le ¼ brez. Majhna količina vina se proda po polovici decembra. Rdeče vino po repkanju, tlačenju in vretju na tropinah predelajo po enakem postopku, vendar nato zmešajo skupaj vinski cvet in prešanino.«⁴⁵

To kaže, da so osnovno opremo kleti premožnih še konec 19. stoletja sestavljali: kad, stiskalnica, sodi, zajemalka ter podstavki za sode. Večina revnih kmetov in zakupnikov ni imela stiskalnice, velikokrat tudi ne vina, saj so ga morali v celoti oddati. Pravilo, da so večino pridelka prodali že v prvih mesecih po trgatvi, potrjuje tudi Kronika grofa Silverija de Bagerja, ki poroča o stanju vina v kleti januarja 1893. Do konca decembra je prodal 670 kvinčev vina ali skoraj 70 % celotnega pridelka.⁴⁶

Kljub pustošenju trtnih bolezní so zakupnikom in gospodarjem novi obdelovalni načini pomenili pomemben korak naprej.

Hektarski donos se je povečal, najemnine zmanjšale in zakupniki so hranili več vinskega pridelka. Po letu 1870 so Brda beležila tudi pravi gradbeni val, ko so se stare hiše obnavljale, povečevale, popravljali so kleti in kupovali več vinske posode. To je omogočalo kmetu, da je vino hranil in ga tudi na ustrezen način predelal in skrbel zanj. Z novimi načini vinifikacije ter tudi zaradi potreb transporta po železnici in hranjenja vina čez poletje se je začelo uveljavljati mešanje vinskega cveta in prešanine, vrenje, pravočasno pretakanje in zorenje belega vina. Zakupniki so začeli tudi svoje kleti opremljati z večjimi in manjšimi stiskalnicami, *prešami*. Povečalo se število drugih obveznih kletarskih pripomočkov, kot so vrelné posode, cevi za pretakanje in *mirce* za mošt, saj so kmetje postali pozorni na pomen sladkorja v vinu. S pojavom novih materialov postanejo cevi za pretok vina gibke, saj so jih izdelali iz gumija. Dobrovski grof Silverij de Bager je konec 19. stoletja naštel glavne pripomočke, ki so nujno potrebni za pripravo kvalitetnega vina:

1. črpalke za pretok
2. škropilnice za peronosporo
3. pihalnik za oidij
4. pokrovčki in pripomoček za stiskanje zamaškov
5. grozdni mlin
6. drozgalnik
7. stiskalnica
8. merilec žvepla Chancel

⁴⁵ ASG, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati 15.

⁴⁶ Bager, Cronaca, str. 568.

9. moštna tehtnica
10. krtača za čiščenje vinskega kamna
11. žveplalnik za sode
12. ročni zapiralnik Bignon
13. pripravo za stekleničenje
14. mera za analiziranje alkohola
15. barvometer.⁴⁷

V 19. stoletju so bile za pretok vina v rabi posebne pločevinaste natege, ki so jih imeli predvsem gostilničarji. Nekateri »tradicionalni« načini predelave mošta v vino so tudi zahtevali, da se vina ne pretaka, temveč se ga pušča na drožeh. Pomen pretakanja so skupaj z drugimi spremembami začeli poudarjati šele konec 19. stoletja. Večji vinogradniki, kot je razvidno iz popisa in zapiskov⁴⁸ grofa Silverija de Baguerja, so zaradi velikih količin vina posegali po črpalkah za pretok vina. Povečalo se tudi število pip, vinskih črpalk, spojk za cevi ter pripomočkov za žveplanje vina. Iz poročila v časopisu *Soča* leta 1883 je razvidno, da se je večina vina še prodajala v sodih. Tako so bile steklenice ter steklenke v kletih pred prvo svetovno vojno redke. Redko kateri kmet je imel t. i. steklenko ali *flaškon*, ki pa je bil iz gline. Ti so bili zaradi nevarnosti razbitja opletani ali pa shranjeni v ustreznem lesenem zaboju. Tako je imel gostilničar Štefan Perko iz Podgore v svojih prostorih 3 velike *flaškone*,⁴⁹ vredne 1 goldinar in 30 krajcarjev, ter navaden *flaškon* iz gline, vreden 6 krajcarjev.⁵⁰

V preteklosti, ki se je soočala s pomanjkanjem in lakoto, je bilo vino kot vir kalorij pomemben del prehrane. Kmetje so ga s tega vidika pili pri vsakodnevnih, zlasti težjih fizičnih delih na posestvu. Tako kot posodje za shranjevanje in pripomočki za predelavo in zorenje vina se je spreminjalo tudi pivsko posodje. V kmečkem okolju še v 19. stoletju poleg redkih kozarcev večinoma najdemo glinene vrče, namenjene prenosu vina iz kleti ter skupnemu pitju iz njih. V SZ delu Goriških Brd so nekatere družine še po drugi svetovni vojni hranile iz prodnikov izdolbene posodice, imenovanje *bujar* ali *bunjar*, iz katerih so pili vino.⁵¹ Vino je imelo in še vedno ima pomembno vlogo v vsakdanjem življenju, hkrati pa v povezavi s številnimi šegami in navadami zaznamuje odločilne mejnike življenja. Klet zaradi tega upravičeno imenujejo vinski hram, kamor so Brici na »kozarček« povabili obiskovalca, sorodnika in soseda.

⁴⁷ Baguer, Cronaca, str. 579.

⁴⁸ Uvedel sem črpalke za pretok, škropilnice za boj s peronosporo, v Klosterneuburgu sem nakupil vse potrebne merilne naprave, da sem opravljal potrebne analize mošta in vina. Prim. Baguer, Cronaca, str. 565.

⁴⁹ *Flaškon* je velika pletenka. Prim. Zuljan Kumar, Leksemi, str. 13.

⁵⁰ ASG; GDCG, VE, 83, inv. 8 in 9.

⁵¹ Medvešček, Gluhovrhjski nabirki, str. 382.

Viri in literatura

Arhivski viri

ASG - Archivio di stato di Gorizia, Giudizio distrettuale del circondario di Gorizia – Anteatti del Giudizio distrettuale di Quisca (tranne le localita di Visnovico, Vipulzano, Cosana, Vedrignano) ceduti nel 1846 al Giudizio Distrettuale del Circondario (GDCG), Ventilazioni ereditarie (VE), 83–87.

ASG - Archivio di stato di Gorizia, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, Operato d'estimo della Comune di Cerou superiore ed inferiore, 15.

ASG - Archivio di stato di Gorizia, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, Operato d'estimo della Comune di Piuma, 51.

ASG - Archivio di stato di Gorizia, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, Operato d'estimo catastale del Comune di Medana, 39.

ASG - Archivio di stato di Gorizia, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, Operato d'estimo catastale della Sottocomune di San Floreano, 66.

ASG - Archivio di stato di Gorizia, Catasti sec. XIX–XX, Elaborati, Operato d'estimo della Comune di San Mauro e Podsenizza (con Podsabotino), 69.

AST - Archivio di stato di Trieste, Catasto franceschino, Elaborati catastali, Operato d'estimo della Comune di San Martino (Quisca), 678.

GM - Goriški muzej, Cronaca l'Amministrazione vi sotto la mia direzione ipiando coll'anno 1880, scritta da me nel 1896, conte Silverio de Baguer. Kopija.

Ustni viri

SEM - Slovenski etnografski muzej, teren 10, Boris Orel, št. zv. 2, poročevalec R. K., roj. 1870, Medana.

SEM - Slovenski etnografski muzej, teren 10, Boris Orel, št. zv. 1, poročevalec J. M., roj. 1881, Vedrijan.

SEM - Slovenski etnografski muzej, teren 10, Boris Orel, št. zv. 2, poročevalec A. S., roj. 1879, Nozno.

GM - Goriški muzej, Tanja Gomiršek, poročevalka K. E., roj. 1972. Zapis pri avtorju.

GM - Goriški muzej, Tanja Gomiršek, poročevalec B. P., roj. 1926. Zapis pri avtorju.

Časopisni viri

Primorski gospodar, 1905, tečaj 1.

Primorski gospodar, 1. 3. 1905, tečaj 1, str. 33–37.

Soča, 29. 9. 1888, tečaj XVIII, str. 39.

Literatura

Frühauf, Tommaso: *Relazione intorno al IV Congresso enologico austriaco tenutosi in Gorizia dal 16 ali 20 settembre 1891*. Gorizia: Paternolli, 1892.

Gomiršek, Tanja: *Rebula nekoč in danes*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2007.

Gomiršek, Tanja: *Gospodarska, socialna in kulturna zgodovina kmečkih družin v Goriških brdih v predmarčni dobi (območje Kojškega, Števerjana in sosednjih vasi)*. [Doktorska disertacija]. Koper: Univerza na Primorskem, Fakulteta za humanistične študije, 2016.

Kačičnik Gabrič, Alenka: *To smemo že tako dolgo: kmečke služnosti in njihova odprava*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2014.

Medvešček Pavel: Gluhovrhujski nabirki. *Briški zbornik* (ur. Peter Stres). Dobrovo: Občina Brda, 1999, str. 381–391.

- Muznik, Anton: *Goriško podnebje = Clima Goritiense*. Ljubljana: Inštitut za zgodovino medicine Medicinske fakultete, Znanstveno društvo za zgodovino zdravstvene kulture Slovenije, 2000.
- Pirona, Giulio Andrea, Ercole Carletti in Giovanni Battista Corgnali. 2004. *Il nuovo Pirona. Vocabolario friulano*. Udine: Società filologica friulana.
- Seručnik, Miha: *Trtna uš, ta strašno drobna pošast*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- Valenčič, Vlado: Vrste zemljišč. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*. Ljubljana: DZS, 1970, str. 131–146.
- Valenčič, Vlado: Vinogradništvo. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev*. Ljubljana: DZS, 1970, str. 279–308.
- Valjavec, Josip: *Italijansko-slovenski slovar*. Ljubljana: Katoliška knjigarna, 1914.
- Vertovec, Matija: *Vinoreja*. Vipava; Ajdovščina: Agroind Vipava, 1994.
- Zuljan Kumar, Danila: Brda – pokrajina dveh kultur. *Slovenščina med kulturami – Slovenski slavistični kongres, Celovec in Pliberk [2.–4. 10.] 2008* (ur. Miran Košuta). Celovec; Ljubljana: Slavistično društvo Slovenije, 2008, str. 234–248.
- Zuljan Kumar, Danila: Leksemi romanskega izvora v briški vinogradniško-vinarski terminologiji. *Izvestje Raziskovalne postaje ZRC SAZU v Novi Gorici*. Št. 5, 2008, str. 12–16.

Povzetek: Zaradi modernizacije in novih industrijsko in obrtniško izdelanih orodij, povezanih s pridelavo in predelavo vina je ta panoga kmetijstva v Goriških Brdih v 19. stoletju doživela nekaj bistvenih sprememb, ki pa so se v večji meri odražale šele v 20. stoletju. Obdelovalna orodja so sicer ostajala ista, vendar se je zaradi pustošenja trtnih boleznih spremenil način gojenja vinske trte. Dolga stoletja so trte gojili tako, da so v terasah in v ravnini več trsov speljali na oporo živih dreves. Trtne bolezni: oidij in peronospora zahtevata škropljenje z modro galico oziroma prašenje z žveplom, zato je bilo temu potrebno prilagoditi obliko nasada. Trte so morali začeti gojiti izključno ob kolih. Boj proti trtni uši pa je bil uspešen zgolj s precepljanjem na ameriško podlago. S tem v zvezi so kmetje in še zlasti večji posestniki pogosto opuščali veliko starih sort in sadili najkvalitetnejše ter na trgu povpraševane sorte vina. Slednje so, tako kot nove načine vinifikacije, ki je utirala pot suhim povretim vinom, začeli uvajati pod vplivom in izsledki kmetijskih družb. Nove načine so prvi začeli uvajati plemiški posestniki in večji premožni kmetje, ki so imeli dovolj kapitala ter na podlagi povpraševanja na trgu sledili spremembam v vinifikaciji. Z novim načinom predelave vina, ki ga je moral lastnik ustrezno predelati ter skladiščiti, so povezana tudi nova orodja in pripomočki.

Summary: Due to the modernization and new industrial and craft-made tools related to the production and processing of wine, this branch of agriculture in the Goriška Brda region experienced a number of significant changes in the 19th century, which were largely reflected only in the 20th century. The tools remained the same, but due to the devastation of grapevine diseases, the way of cultivating vineyards changed. For centuries in the terraces and in the plane, the vines were grown with the support of trees. Grapevine diseases: oidium and phylloxera require spraying with copper(II) sulfate or sulfur dust, so it was necessary to adjust the shape of the vine-reed. The vine-reeds had to be cultivated exclusively at wooden stakes. The fight against the wine pest was successful only with the graft on the American base. In this regard, farmers and, in particular, bigger landowners often abandoned many old varieties and planted the highest quality and on the market demanded varieties. The latter, as well as the new vinification techniques, which favoured dry wines, began to be introduced under the influence and results of Kmetijska družba (Agricultural Society). New techniques were first of all introduced by noble landowners and larger wealthy farmers who had sufficient capital and followed the market demands in new vinification techniques. New tools and utilities are associated to the new ways of processing the wine, which the owner had to produce and store properly.

Spomin na Narodno čitalnico v Tolminu je še živ

DAMJANA FORTUNAT ČERNILOGAR

Izveček: Prispevek obravnava Narodno čitalnico, ki je bila v Tolminu ustanovljena leta 1862. Njeno tradicijo je po koncu prve svetovne vojne nadaljevalo Rokodelsko bralno društvo, ki je vztrajalo od ustanovitve leta 1881 do prve svetovne vojne, nato v letih 1920–1924 in vnovič v letih 1945–1946, nato Ljudska knjižnica za Tolmin, danes pa Knjižnica Cirila Kosmača Tolmin. Spomin na Narodno čitalnico ohranja in predstavlja na stalni razstavi *Naplavine obsoške zgodovine* Tolminski muzej, medtem ko tradicijo društvenega življenja na Tolminskem ohranjajo številna kulturna društva, v okviru katerih ima posebno mesto zborovsko petje.

Ključne besede: Rokodelsko bralno društvo, Narodna čitalnica Tolmin, čitalnica, čitalniško gibanje, knjižnica

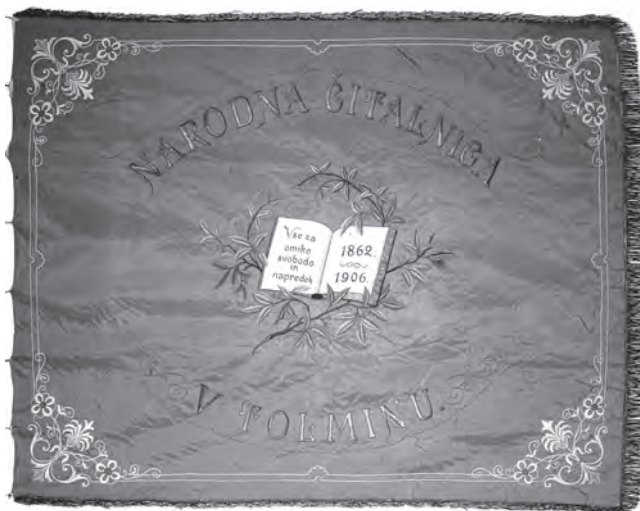
A Tolmin la memoria della sala di lettura nazionale è ancora viva

Sintesi: L'articolo parla del circolo di lettura Narodna čitalnica, che fu fondato nel 1862. Dopo la fine della prima guerra mondiale la sua tradizione fu portata avanti dal gruppo di lettura degli artigiani Rokodelsko bralno društvo, che fu attivo dalla sua fondazione nel 1881 fino alla prima guerra mondiale, nel periodo dal 1920 fino al 1924 e infine negli anni 1945–1946, dopodiché dalla Biblioteca popolare di Tolmin e oggi dalla Biblioteca Ciril Kosmač di Tolmin. Il ricordo del Circolo di lettura Narodna čitalnica viene conservato e presentato dalla mostra permanente del Tolminski muzej (Museo di Tolmin) intitolata *Residui della storia dei territori dell'Isonzo*, mentre nella zona di Tolmin la tradizione delle associazioni viene portata avanti da numerose associazioni culturali, tra le quali sono particolarmente importanti i cori.

Parole chiave: Gruppo di lettura degli artigiani Rokodelsko bralno društvo, circolo di lettura Narodna čitalnica Tolmin, circolo di lettura, movimento dei gruppi di lettura, biblioteca

Februarja leta 2017 je minilo 155 let od ustanovitve Narodne čitalnice v Tolminu, ki je prispevala k razvoju kulture v kraju in okolici ter med ljudstvom prebudila močno željo po izobrazbi in napredku. Spomin nanjo se je v Tolminu ohranil vse do danes. Svilen prapor Narodne čitalnice ima na razstavi v Tolminskem muzeju osrednje mesto.

Prapor Narodne čitalnice iz leta 1906. V sredi odprta knjiga z napisom *Vse za omiko svobodo in napredek. 1862–1906*. Hrani Tolminski muzej (foto: M. Grego).

Na drugi strani prapora iz leta 1906 so inicialke Narodne čitalnice, obdane z zelenima lipovima vejicama. Hrani Tolminski muzej (foto: M. Grego).

Čitalnica je svoj največji razcvet doživela na prelomu 19. v 20. stoletje, ko je bila središče slovenskega prebujenja v Posočju.¹ To je bil čas, ko se je razmahnilo slovensko narodno politično gibanje in so se ustanovljale čitalnice ter organizirala množična politična in kulturna zborovanja na prostem, imenovana tabori. Ti so imeli za Slovence velik manifestativen pomen. V Tolminu je bil 1. maja leta 1870 eden prvih večjih taborov na Primorskem, ki se ga je udeležilo od 7000 do 8000

¹ Rutar, *Tolminska je pesem*, str. 31.

»taboritov«.² Govorniki so izpostavili problematiko Zedinjene Slovenije, predelske železnice, znižanja davkov ter meščanske šole v Tolminu.³

Čitalniško gibanje se je na Slovenskem začelo že z letom 1861, ko je bila ustanovljena prva čitalnica v Trstu. Istega leta so bile ustanovljene še čitalnice v Mariboru, Ljubljani in Celju. Kmalu za tem, konec februarja leta 1862, je bila ustanovljena čitalnica v Tolminu, prva na Goriškem, druga na Primorskem in peta na slovenskem ozemlju. Do leta 1869 je bilo v slovenskih deželah ustanovljenih že 57 čitalnic, ki so združevale okoli 4000 članov. Samo na Goriškem je bilo v letih 1862–1870 ustanovljenih 20 čitalnic. V čitalnicah so se zbirali mestni ali trški veljaki, podeželski gospodje in v manjšem številu tudi predstavniki nižjih družbenih slojev. Tu se je odvijalo politično in kulturno delovanje Slovencev z uporabo slovenske besede. Njihov glavni namen je bil »čitanje al branje časopisov in knjig, pisanih v raznih evropskih jezikih; razveseljevanje v besedah, igradah itd.«.⁴ V njih so torej prirejali »bésede« ali prireditve z recitacijami, petjem, koncertnimi točkami, igrami, predavanji in govori.

V trgu Tolmin so se sprva uradništvo in gospoda zbirali v okviru nemškega društva »Leseverein«, ki so mu potrdili dejavnost 15. maja 1853. Društvo je vodil uradnik pri okrajnem glavarstvu Tolmin Simon Tavčer (Tautscher). Slovenski del članov društva pa si je prizadeval ustanoviti slovensko čitalnico. To je bil namreč čas, ko se je začela prebujati slovenska narodna zavest.⁵

Pravila narodne čitalnice v Tolminu so bila zapisana 6. januarja 1862. Podpisala sta jih ravnatelj čitalnice dr. Janez Premerstein,⁶ ter tajnik Valentin Luznik iz Poljubinja.⁷ Odprtje čitalnice v Tolminu je bilo napovedano v Kmetijskih in rokodelskih novicah, kjer so zapisali: »Narodno gibanje naših ljubljenih bratov po Slovenskem je tudi nas zdramilo. Ljubezen in spoštovanje do njih nas nagibljuje njih zglede posnemati, in na poti omike pogumno za njimi hiteti. 8. t.m., smo pravila naše čitavnice od c. k. deželne namestnije v Trstu potrjene dobili. 20. t.m. se bode tud naša čitavnica odprla, in bomo imeli v dvorani gospoda Devetaka tukaj »bésedo«. Našo društvo in njeni dohodki tukaj na deželi ne bodo toliki kakor po mestih, da bi se mogli ž nimi ponašati; al nadjamo se, da bo mlado drevce, v domači zemlji vsajeno, tudi pri nas vedno krepkejše prihajalo, in mnogo domoljubnih gostov pod svojo senco privabilo.«⁸

In res je bila čitalnica slovesno odprta 20. februarja 1862. Na otvoritveni slovesnosti je spregovoril dr. Premerstein in v svojem govoru izpostavil: »Čvrsto novo gibanje se vidi povsod, kodar se govori slovenski jezik; povsod se zedinjujejo društva domoljubov v čitavnicah, da nabirajo iz knjig in časopisov, kakor bčelice iz krilic

² *Slovenski narod*, 7. 5. 1870, letnik 3, številka 53.

³ Tolminski tabor, 19. 5. 1870. *Slovenski gospodar*, letnik 4, št. 20.

⁴ Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG), mikrofilm, fond: Arhiv c. kr. namestništva v Trstu, *Pravila narodne čitalnice v Tolminu*.

⁵ Marušič, *Doktor Karel Lavrič*, str. 31.

⁶ Dr. Janez (Ivan) Premerstein (1810–1900). Leta 1856 je prišel za notarja v Tolmin, kjer je ostal do smrti. Bil je med ustanovitelji čitalnice in jo petindvajset let tudi vodil. Uradoval je v slovenščini. Kot govornik je nastopil na taboru pri Vižmarjah leta 1869 in v Tolminu leta 1870. Prim. *Primorski slovenski biografski leksikon*, 1986, str. 83.

⁷ PANG, mikrofilmi: Arhiv c. kr. namestništva v Trstu, *Pravila narodne čitalnice v Tolminu*.

⁸ Dopisi, 19. 2. 1862. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 20, številka 8, str. 62.

dešečih cvetlic, potrebnih znanosti za korist in srečo slovenskega naroda.« Govor pa zaključil »Bog živi vse prijatle slovenskega jezika in naroda! Živi!«⁹

Ustanovitelji tolminske Narodne čitalnice so bili posestnik in poštar Josip Devetak,¹⁰ posestnik in kaplan Dragotin Pencin,¹¹ odvetnik dr. Karel Lavrič,¹² posestnik in notar dr. Janez (Ivan) Premerstein, učitelj Jakob Furlan ter uradnik pri okrajnem glavarstvu Simon Tavčar.¹³ Prvi odborniki pa so bili še šolski upravitelj Francišek Kovačič, okrajni glavar Andrej baron Winkler,¹⁴ davčni izterjevalec Josip Skočir ter gostilničar in posestnik Valentin Luznik.¹⁵

Čitalnica je kmalu postala priljubljena in tudi t. i. *béside* so obiskovalce navduševale. »Naša čitavnica je slehernemu odprta; tuka dobiš časnikov slovanskih, nemških in laških, kolikor ti jej drago; tudi večernih zabav smeš biti deležnik. Našim pevcem »Hej Slovenija« tako soglasno teče, da se iz čitavnice po vsem trgu razmeva, in marsikterega kora po mestnih gledališčih se nič ne vstrašijo. Tudi dunajskih glasovirov nam ne manjka in imamo mož, ki jih prav mojstrsko pritiskati znajo.«¹⁶

Da je pesem še lažje stekla, so leta 1868 kupili »še drugi glasovir«.¹⁷ Kmalu so v sklopu čitalnice namreč začeli delovati pevski zbor, tamburaši, knjižnica in dramska skupina ter godalni kvartet. Čitalnica je tako postala središče slovenskega prebujanja v Posočju.

Leta 1869 se je dr. Premerstein kot predstavnik tolminske čitalnice udeležil Vižmarskega tabora.¹⁸ Predstavniki tolminske čitalnice so se s pevci in z zastavo udeležili tudi šempaskega,¹⁹ tolminskega in briškega²⁰ tabora.²¹

Leta 1876 je čitalnica pristopila k Glasbeni matici²² v Ljubljani, to pa je bil že čas, ko je po štirinajstih letih delovanja že počasi izgubljala svojo moč. Da bi izboljšali čitalniške prostore, so leta 1885 nabavili novo opremo, za kar si je še posebej

⁹ Dopisi, 05.03.1862. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 20, številka 10, str. 77.

¹⁰ Josip Devetak (1825–1899) je bil od 1865 do 1883 tolminski župan. Bil je tudi deželni poslanec. Več na: <http://www.primorci.si/osebe/devetak-josip/594/>. Dostop: 24. 7. 2017.

¹¹ Dragotin Pencin (1819–1907) je bil rojen v Tolminu.

¹² Dr. Karel Lavrič (1818–1876) je kot tolminski odvetnik stanoval v grajskem poslopju (danes stavba Tolminskega muzeja), kjer je imel tudi pisarno. V Tolminu se je najprej vključil v delo nemškega bralnega društva. Po ustanovitvi tolminske čitalnice se je močno angažiral v njej ter jo nekaj časa tudi vodil. Poudariti je treba, da je uradoval slovensko in da je na čitalniških prireditvah zagovarjal učenje ter izpostavljal pomen znanja slovenskega jezika za utrjevanje narodne zavesti in občutka narodne pripadnosti. Glej: *Primorski Slovenski biografski leksikon*, 1983, str. 255–256.

¹³ *Soča, Gorica*, 20. 1. 1906, št. 6, str. 2.

¹⁴ Andrej Winkler (1825–1916), krminski in tolminski okrajni glavar, poslanec v goriško-gradiščanskem deželnem zboru, poslanec v državnem zboru na Dunaju, predsednik dežele Kranjske. Winkler je uvedel slovenščino kot uradni jezik v urad okrajnega glavarja in druge urade. O tem piše Jože Šušmelj v knjigi *Andrej baron Winkler*, str. 47.

¹⁵ Dolenc, *Iz najstarejše zgodovine tolminske knjižnice*, str. 463.

¹⁶ Dopisi, 6. 8. 1862. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 20, številka 32, str. 268.

¹⁷ Tuma, *Zgodovina tolminske čitalnice*, *Soča*, 24. 1. 1906, št. 7, str. 2.

¹⁸ Tabor v Vižmarjih je bil 17. maja 1869.

¹⁹ Šempas, 18. oktober 1868.

²⁰ Biljana, 25. april 1869.

²¹ Tuma, *Zgodovina tolminske čitalnice*, *Soča*, 24. 1. 1906, št. 7, str. 2.

²² Glasbena matica je bila ustanovljena leta 1872.

prizadeval gozdni adjutant Ivan Bratina. Dr. Josip Tonkli²³ pa je čitalnici podaril sliko častnega člana tolminske čitalnice Dr. Ivana (Janez) Bleiweisa.²⁴

Poseben pečat je pustil dr. Karel Lavrič, ki je bil med Tolminci močno priljubljen in je prav tako postal častni član tolminske čitalnice. Njegovo geslo »Vse za narod, svobodo in napredek!« pa je postalo vodilo napredka tolminskega človeka. Tolminci so ga zelo spoštovali in mu ob njegovem odhodu iz Tolmina v čitalnici 21. oktobra 1863 pripravili slovesno »bésedo«. Lavrič jih je takrat pomiril z izjavo, da bo še vedno ostal njen član.²⁵ 26. oktobra ga je ob odhodu iz Tolmina pospremilo 36 oseb. Zbrali so se pred njegovim stanovanjem, nato pa ga pospremili z devetimi vozovi do Ročinja. V spomin so mu podarili dve pesmi,²⁶ objavljeni v *Kmetijskih in rokodelskih novicah*. Lavrič se je v Tolmin vnovič vrnil konec leta 1873, kar je vnovič razgibalo tolminsko čitalnico. Začetek leta 1876 je odšel v Trst na zdravljenje, 3. marca 1876 pa je umrl na poti v Tolmin.²⁷

Čitalnica po smrti dr. Lavriča ni več delovala kot narodno društvo. Postala je bolj zabavno društvo in v njenih prostorih sta se predvsem slišali furlanščina in nemščina.²⁸ Člani so to leta 1887 želeli spremeniti in zato so poskušali vnovič uveljaviti prvotna načela, kar pa je vzbudilo pri nekaterih odpor. Po petindvajsetih letih je s svojega položaja odstopil društveni ravnatelj dr. Premerstein. Nasledil ga je odvetnik dr. Josip Stanič.²⁹ Avgusta je bila načrtovana slovesnost ob jubileju čitalnice, a do nje ni prišlo. Na izrednem občnem zboru so bila nato sprejeta nova pravila, ki so bila poslana v potrditev 10. decembra 1888. Vendar tudi pravila niso pripomogla, da bi društvo ohranilo pomen in sloves iz prvih let delovanja.³⁰

Čitalnica je v imela v povprečju od 30 do 50 rednih članov, največ v letih 1878–1880, ko je prevladalo uradništvo. Imela je dva častna člana, dr. Karla Lavriča (potrjen 13. 12. 1863) in dr. Ivana Bleiweisa,³¹ kranjskega deželnega primarija (potrjen 10. 10. 1878).³²

Tolminska čitalnica je bila do spomladi leta 1875 v hiši Josipa Devetaka, do leta 1877 v hiši Raimunda Preslja, do leta 1884 v hiši Ivana Asolija, nato pa v hiši Ivana Gabrščka.

Čeprav so se v čitalnici zbirali predvsem meščani in večji posestniki, širših množic ni zajela, so pa bile njene zasluge za narodno prebujanje velike. V prvih letih je razvila zelo živahno delovanje. Imela je dober pevski zbor, ki so ga vodili učitelji, ter številne odmevne prireditve, ki jih je vodil kar Lavrič. Navduševala so predvsem njegova predavanja in čitalniški govori, drugi čitalničarji pa so se, poleg petja, izkazali še v deklamiranju in igri.

²³ Josip Tonkli (1834–1907), odvetnik, politik, poslanec v deželnem in državnem zboru.

²⁴ Tuma, Zgodovina tolminske čitalnice. Soča, 24. 1. 1906, št. 7, str. 2.

²⁵ Dopisi, 4. 11. 1863. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 21, številka 44, str. 356.

²⁶ Dopisi, 11.11.1863. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 21, številka 45, str. 363.

²⁷ Marušič, *Doktor Karel Lavrič*, str. 139–143.

²⁸ Tuma, Zgodovina tolminske čitalnice. Soča, Gorica, 27. 1. 1906, št. 8, str. 1.

²⁹ Josip Stanič (1852–1925). Čitalnico je vodil le kratek čas, predsedniškemu mestu se je odpovedal še pred koncem leta 1887.

³⁰ Tuma, Zgodovina tolminske čitalnice. Soča, Gorica, 27. 1. 1906, št. 8, str. 1.

³¹ Janez Bleiweis (1808–1881), zdravnik in živinozdravnik, pisatelj, časnikar in politik. Bil je narodni buditelj v predmarčni dobi. Osnovalec in bil je tudi urednik prvega slovenskega časopisa *Kmetijske in rokodelske novice*.

³² Tuma, Zgodovina tolminske čitalnice. Soča, Gorica, 27. 1. 1906, št. 8, str. 1.

Sosednji kraji so bili navdušeni nad tem novim življenjem v Tolminu. Postopoma so vzklile čitalnice v Gorici (septembra 1862), Ajdovščini (1864), Kanalu (1867), Solkanu (1867), Volčah (1868), Cerknem (1869), Kobaridu³³ (1871), Bovcu (1878) in drugod po Primorskem. Ustanavljali so jih tudi na podeželju. V Podmelcu je npr. leta 1871 pričela delovati *Kmetiška čitalnica* v Melcih, na Šentviški Gori pa je od leta 1885 delovalo domače *Bralno društvo*.

Čitalnica je s svojim delovanjem med ljudstvom prebudila tudi močno željo po izobrazbi in gospodarskem razcvetu, ki je bil kmalu viden na različnih področjih. Že leta 1861 so v Tolminu zasvetile prve ulične svetilke, naslednje leto je bila na glavnem trgu postavljena fontana, ob cesti pod gradom je bil zasajen kostanjev drevored, na Devetakovi *guni* pa je zraslo novo šolsko poslopje (1881). Močno je napredovalo sadjarstvo, živinoreja, mlekarstvo, odpirale so se nove obrtne delavnice in trgovine, napredka željni Tolminci pa so se začeli združevati v številnih novih društvih. Društveno življenje se je še posebej razbohotilo po letu 1876, ko je tolminska čitalnica izgubljala moči. Ustanovljena so bila različna društva: Strelska družina (1864, ukinjena okrog leta 1896), Godba veteranov na pihala (1875), Rokodelsko bralno društvo³⁴ (1881), Društvo za zanemarjene otroke (1885), Prostovoljno gasilsko društvo (1891), Hranilnica in posojilnica (1893), Olepševalno društvo (1895), Planinsko društvo (1896), Podružnica sv. Cirila in Metoda (1898), Telovadno društvo (obstajalo je le kratek čas), Ljudski otroški vrtec (1901) in Kolesarsko društvo (1904).

Pomembno vlogo je v Tolminu imelo še Rokodelsko bralno društvo, ustanovljeno leta 1881. Po ustanovitvi RBD se je Narodna čitalnica omejila na ožji krog ljudi, ker so mnogi prestopili k novemu društvu. Vodstvo čitalnice je bilo namreč v rokah izobražencev in tolminskih veljakov in ni bilo privlačno za širši krog ljudi. Rokodelsko bralno društvo pa je z ustanavljanjem različnih sekcij, kot so npr: pevski zbor, godalni orkester, tamburaški zbor in dramska skupina, postalo še bolj odmevno. Društvo je imelo svojo knjižnico, ki je že leta 1901 postala javna knjižnica. Del fonda je prispevala Narodna čitalnica. Knjižnico je od ustanovitve do prve svetovne vojne in po njej do leta 1927 vodil Filip Tuta.³⁵

Leta 1905 je RBD kupil društveno zastavo ter predlagalo spremembo društvenih pravil. Nova popravljena pravila ter načrt društvene zastave so z dopisom 5. avgusta 1905 predložili v potrditev. Nova pravila so bila potrjena 25. 9. 1905.³⁶ V pravilih so v 20. točki zapisali:

»Znak društva. Društvo ima svojo zastavo s katero lahko nastopa javno. Zastava je iz bele svile. Na prvi strani je v sredi odprta knjiga obdana z zeleno vejo in napisom »Rokodelsko bralno društvo Tolmin« in na drugi strani so črke R. B. D. na rdeče-modro-belem grbu in z zeleno lipovo vejo. Obe strani sta okrašeni z rudečimi

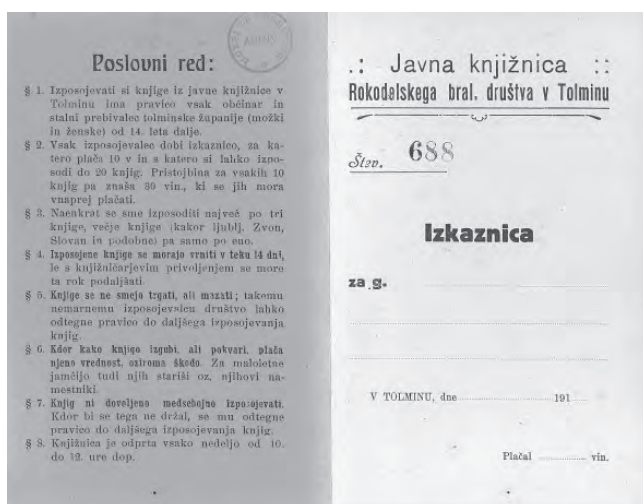
³³ Čitalnico v Kobaridu je s prijateljem Ignacijem Gruntarjem ustanovil pesnik Simon Gregorčič.

³⁴ Rokodelsko bralno društvo v Tolminu je bilo leta 1881 ustanovljeno na pobudo obrtnikov. Združevalo je obrtnike, nižje uradnike, gostilničarje in tržane. Ustanovitelji in prvi odborniki so bili: Ivan Oblesčak, Franc Jež, Jožef Pagon, Valentin Tuta, Ivan Gabršček in Danilo Fajgelj. O tem glej: Dolenc, *Iz najstarejše zgodovine tolminske knjižnice*, str. 464.

³⁵ Prav tam.

³⁶ *Soča*, št. 6, 20. 1. 1906, str. 3.

Izkaznica Javne knjižnice RBD v Tolminu (ATM, zbirka društva, RBD, fsc. 1).

Tolmin, narodno slavlje leta 1906 (ATM).

ornamenti v staroslovanskem slogu. Nadalje ima društvo pečat z napisom »Rokodelsko bralno društvo v Tolminu in z odprto knjigo v sredi.«³⁷

Rokodelsko bralno društvo je zastavo naročilo češkemu zavodu *Žensky vyrobni spolek česky v Pragi*.³⁸

Tudi Narodna čitalnica se je odločila za izdelavo nove zastave.

»Dne 7. t. m. [7. april 1906] je imela 'Narodna Čitalnica' v Tolminu odborovo sejo, pri kateri se je sklenilo po vsestranskih informacijah in na podlagi ogleda zastave bratskega 'Rokodelskega Bralnega društva', naročiti zastavo pri slovanski češki tvrdki: 'Žensky vyrobni spolek česky v Praze'.«³⁹

To so bile že priprave na posebno slovesnost v Tolminu, ki so jo 8. septembra 1906 organizirali Narodna čitalnica, RBD in Prostovoljno gasilno društvo, z namenom obeležitve 45-letnice Narodne čitalnice, 25-letnice RBD ter 15-letnice obstoja Prostovoljnega gasilskega društva in odprtja novega gasilskega doma.

³⁷ PANG, mikrofili: arhiv c.kr. namestništva v Trstu, Pravila »Rokodelskega bralnega društva v Tolminu, v Tolminu, 1. avgusta 1905, str. 7. in 8. Priložena sta tudi osnutka zastave Rokodelskega bralnega društva Tolmin.

³⁸ Priloga Soče, št. 6, 20. 1. 1906, str. 3.

³⁹ Soča, št. 29, 11. 4. 1906, str. 2.

Narodnega slavlja se je udeležila velika množica.⁴⁰ Poleg društva Sokol ter godbe iz Prvačine je prisostvovalo še 46 društev s Primorske. Na slavlju v Tolminu je bil razvit prapor Narodne čitalnice in RBD. In kot so poročali časopisi je bilo narodno slavlje veličastno. Posebno vzdušje je bilo na prizorišču ob razvitju dveh narodnih zastav – Narodne čitalnice Tolmin in RBD v Tolminu.

»Gg. kumici, namreč g. Marija Primožič in g. Leopolda Gaberšič sta odpeli novi zastavi, vršila se je posestrimija z drugimi zastavami, ki so bile že na odru, zastopniki raznih društev so zabijali v novi zastavi žeblje in pri tem izrekli marsikatero navdušeno besedo in mnogo gorečo željo. Prizor pri razvitju zastav je bil veličasten, nepopisljiv. Kar smo imeli pri tem v srcu, tega se ne da popisati z mrtvimi črkami, to se da le čutiti. Gotovo ostane vsem udeležencem vedno v spominu, saj si je vsak pridobil pri tem novega navdušenja za našo sveto stvar: za narod in domovino.«⁴¹

Treba je poudariti, da so bila prva društvena pravila pisana v nemščini in tudi uradniki so si z društvoma sprva dopisovali v nemškem jeziku.⁴² Zato je razumljivo, da so na slovesnosti leta 1906 predvsem poudarili, da morajo biti bolj odločni. Zahtevali so uporabo slovenskega jezika v šolstvu ter na gospodarskem in kulturnem področju.⁴³ Geslo dr. Lavriča »vse za omiko, svobodo in napredek« pa je bilo izvezeno tudi na čitalniški zastavi.

Popoldne je sledil koncert, na katerem je sodelovalo 16 pevskih zborov. Program so s prikazom telovadnih vaj nadaljevali Sokoli, nato pa je sledila še veselica pozno v noč s posebno predstavo s pirotehničnimi sredstvi.⁴⁴

K izjemnemu obisku slovesnosti v Tolminu je pripomogla tudi leta 1906 vzpostavljena železniška povezava po novi železniški progi, ki je še dodatno pripomogla k hitrejšemu razvoju.

Po uveljavitvi slovenskega jezika in oblikovanju političnih strank je vloga čitalnice počasi zamrla. Sledil pa je pravi razcvet društvenega življenja. Društva so bila do prve svetovne vojne zelo številna in tudi aktivna. Zaradi idejnih in političnih delitev so se člani društev vedno bolj delili, društva pa pridobivala liberalno ali klerikalno oznako. Bogato družabno in društveno življenje je kmalu prekinila prva svetovna vojna. Po njej je sicer počasi oživljalo, a mu je vzpon fašizma kmalu zadal vnovičen udarec. Prav v drugi polovici 19. stoletja pridobljena in izoblikovana nacionalna zavest pa je pripomogla, da se je Primorska pogumno zoperstavila fašističnemu pritisku in si izoblikovala samosvoj ter trden nacionalni in kulturni značaj.

Narodna čitalnica Tolmin je po koncu prve svetovne vojne prenehala delovati, medtem ko se je vez preko RBD, čeprav s prekinitvijo, nadaljevala. Leta 1920

⁴⁰ V Tolminski župnijski kroniki je zapisano, da se je slavlja udeležilo 6000 ljudi iz raznih krajev Primorske. »Sodelovali so: domača društva, Sokoli in godba na pihala iz Prvačine, pevski zbori: iz Cerkna, iz Sv. Lucije, Kobarida, Bovca, Podmelca, Štandreža, Kanala, Šempetra pri Gorici, združeni tolminski pevci, Slovensko bralno in podporno društvo iz Gorice, zbori iz Idrije, Pevme, moški zbor »pevskega in glasbenega društva iz Gorice, društvo »Kolo« iz Trsta, »Velesila« iz Škednja in »Slava« iz Sv. Marije Magdalene pri Trstu.« Arhiv Tolminskega muzeja, fond: Župnijska kronika Tolmin, 3. del: 1877–1915, str. 63.

⁴¹ Soča, št. 73, 12. 9. 1906, str. 3.

⁴² Izpostaviti je treba še, da je bila obeležitev 25-letnice narodne čitalnice prepovedana zaradi slovenske zastave.

⁴³ Soča, št. 73, 12. 9. 1906, str. 3.

⁴⁴ Prav tam.

je RBD vnovič zaživel pod predsedstvom Vinka Fillija.⁴⁵ Društvo je imelo pevski zbor, orkester, tamburaše in knjižnico.⁴⁶ Knjižnica z dvema omarama s čez 2000 knjig je imela takrat svoje mesto pri Mikarju v Gradnikovi ulici.⁴⁷

Ko se je fašistično ustrahovanje stopnjevalo in je bila gonja proti slovenskemu jeziku in vsem slovenskim kulturnim ustanovam vedno hujša, je bilo društveno življenje onemogočeno. Leta 1924 je bil RBD razpuščen.⁴⁸ Odborniki so vse knjige društvene knjižnice razdelili med zanesljive člane, da bi jih ohranili pred uničenjem.

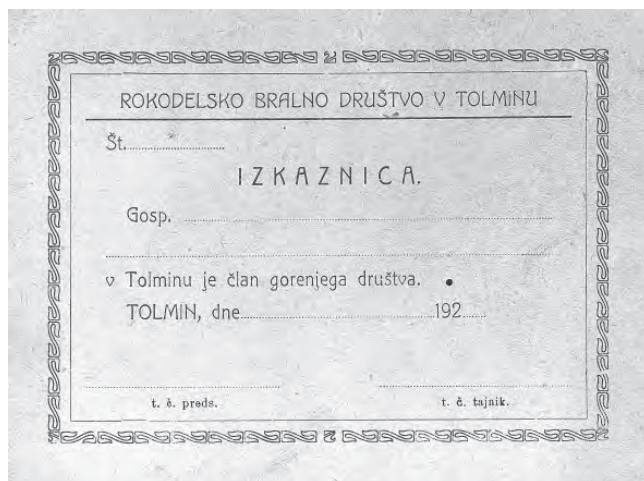
Leta 1927, ko je bila še z zakonom prepovedana slovenska beseda, so tudi druga društva prenehala z javnim delovanjem. Slovenska pesem pa je v tolminski cerkvi še vedno odmevala pod vodstvom Vinka Fillija. Knjižni fond in arhiv so člani bolj ali manj uspešno skrivali in slovenske knjige so skrivaj krožile med ljudmi. Še posebej skrbno so Tolminci v času hudih pritiskov fašističnega režima čuvali svilen prapor tolminske narodne čitalnice.

Trak Marije Primožič (1862–1906). Hrani Tolminski muzej (foto: M. Grego).

Trak Leopoldine Gaberščik. Hrani Tolminski muzej (foto: M. Grego).

Izkaznica RBD (ATM, zbirka društva, RBD, fs.1).

⁴⁵ Rutar, Kulturno življenje v Tolminu, str. 35. Glej tudi Dolenc, Iz najstarejše zgodovine tolminske knjižnice, str. 465.

⁴⁶ Rutar, Kulturno življenje v Tolminu, str. 36.

⁴⁷ Rutar, Tolminska je pesem, str. 40.

⁴⁸ Arhiv Tolminskega muzeja (ATM), zbirka – društva, fond: Rokodelsko bralno društvo, fsc. št. 2, Zapisnik izrednega društvenega obnovnega občnega zbora Rokodelskega Bralnega društva v Tolminu dne 21. 7. 1945.

Reaktivacija prapora »Narodne čitalnice v Tolminu« v Mariboru leta 1936 (ATM, zbirka Metod Uršič, fond: Alfonz Štrukelj, fsc. št. 22).

Štampiljka RBD (ATM).

Skrivali so ga v Tolminu, ga skrivaj prenesli v Trst in ga predali takratnemu jugoslovanskemu konzulu, ki ga je v diplomatskem kovčku prenesel v Ljubljano. Prapor Narodne čitalnice je bil nato predan emigrantskemu društvu Jadran-Nanos v Mariboru, prapor RBD pa društvu Soča na Jesenicah.⁴⁹ Društvo Jadran-Nanos v Mariboru je prapor čitalnice 27. junija 1936 reaktiviralo. Svečanosti se je udeležilo več kot 2000 emigrantov.

Ko so nemške čete zasedle Maribor, je bil prapor skrivaj prenesen v Ljubljano. Leta 1945 pa so ga vnovič prinesli v Tolmin in ga čez slabih deset let predali Muzeju za Tolminsko. Ob izročitvi prapora je bila izražena želja takratni kustodinji Mariji Rutar: »V imenu vseh te prosim, da mu odkažete v muzeju primeren in časten prostor ter ga čuvate v dokaz dela v prejšnjem stoletju. Mladini in poznejšim rodovom naj bo v spomin in spodbudo za delavnost. Dokaže naj, da so vredni sinovi naših očetov in da bo v Tolminu zopet društveno življenje in žarišče kulturnoprosvetne dejavnosti.«⁵⁰

Kje je ostal in ali je bil uničen prapor RBD, ki ga je emigrantsko društvo Soča na Jesenicah reaktiviralo leta 1938, ni znano.⁵¹

Staro vodstvo RBD je 21. julija 1945 sklicalo izredni društveni občni zbor z namenom obnove delovanja društva in dan kasneje so člani odbora potrdili pravila RBD v Tolminu.⁵² Odborniki so bili pooblaščen za nabiranje in iskanje društvenih knjig, saj je bilo med drugo svetovno vojno število slovenskih knjig močno zdesetkano. Ko so zbrali prvih 300 knjig, je RBD obnovil knjižnico, ki je poleti 1945 postala Ljudska knjižnica.⁵³ Dokument z dne 26. junij 1946 omenja štampiljko z vtisnjenim imenom Prosvetno društvo »Mirko Skočir« Tolmin.⁵⁴ Iz blagajniškega

⁴⁹ Rutar, Kulturno življenje v Tolminu, str. 36.

⁵⁰ Alfonz Štrukelj, *Proslava 92 (dvaindevetdesetletnice) ustanovitve Narodne čitalnice v Tolminu*, napisano 1954. ATM, Osebni in družinski fondi, Zbirka Metod Uršič, fond: Alfonz Štrukelj, fsc. št. 22.

⁵¹ Rutar, Kulturno življenje v Tolminu, str. 36.

⁵² ATM, Zbirka Društva, Fond: Rokodelsko bralno društvo Tolmin, fsc. št. 2.

⁵³ Rutar, Tolminska je pesem, str. 43.

⁵⁴ ATM, zbirka – društva, fond: Rokodelsko bralno društvo, fsc. št. 2, korespondenca društva od leta 1945 do 1947, 2. V zvezku *Zapisniki odborovih* je od zapisnika z dne 19. 6. 1946 naprej uporabljen žig z napisom

poročila Rokodelskega bralnega društva »Mirko Skočir« Tolmin pa je razbrati, da je obnovljeno društvo pričelo delovati 1. avgusta 1945 ter da so dobri ljudje darovali knjige za knjižnico.⁵⁵ 20. avgusta 1945 je bil sklican nov občni zbor RBD. Na dnevnem redu so bila tudi pravila društva, ki so jih želeli spremeniti. Morda je bilo takrat tudi dopolnjeno ime društva. V dokumentih iz konca leta 1945 ter v letu 1946 se namreč navaja Rokodelsko bralno društvo »Mirko Skočir«. V dokumentu z dne 5. november 1946 pa je zapisano »Prosvetno (Rok. Bralno) društvo – »M. Skočir« Tolmin«. ⁵⁶ Na seji odbora prosvetnega društva Mirko Skočir 12. novembra 1946 so obravnavali vprašanje združitve knjižnice z novo sindikalno knjižnico.⁵⁷ In leta 1947 je bila ustanovljena Ljudska knjižnica za Tolmin. Za nabavo knjig so organizirali neke vrste tekmovanje za zbiranje denarja za nakup novih knjig, ki je potekalo od 2. do 9. februarja 1947 v *Tednu naše knjige*.⁵⁸ Po ustanovitvi novega društva v Tolminu je knjižnica prešla v last Sindikalno kulturno umetniškega društva Simon Gregorčič Tolmin.⁵⁹

Občinski ljudski odbor Tolmin je leta 1962 izdal odločbo o ustanovitvi samostojnega zavoda z imenom Ljudska knjižnica Tolmin, ki naj bi opravljala funkcijo matične knjižnice za občino Tolmin. Do leta 1964, ko je bila knjižnici dodeljena stavba na Mestnem trgu, se je pogosto selila iz enega neprimerne prostora v drugega. Nemoten razvoj knjižnice je leta 1976 prekinil potres. Knjižnica se je v stavbo, v kateri deluje še danes, preselila junija 1980.⁶⁰

Leta 1987 je bila na stavbi, v kateri je bila ustanovljena tolminska čitalnica, ob njeni stopenjdvajseti obletnici odkrita spominska plošča.

Narodna zavest in tradicija društvenega delovanja je na Tolminskem še vedno močno prisotna, kar se odraža na številnih kulturnih prireditvah. Bogato zbirko kulturne dediščine Gornjega Posočja, ki jo je zasnoval prvi muzej v Tolminu – Muzej za Tolminsko, ohranja Tolminski muzej, ki skrbi za izjemno in raznovrstno dediščino Gornjega Posočja. V sklopu stalne razstave *Naplavine obsoške zgodovine* je razstavljen prapor tolminske narodne čitalnice, ki ima osrednje mesto v razstavnem prostoru, in je namenjen prikazu obdobja čitalniškega gibanja in tolminske čitalnice.

Tolminski muzej je ob 150-letnici tolminske čitalnice leta 2012 v muzejskih prostorih uprizoril bésedo po vzoru bésede tolminske čitalnice s konca 19. stoletja. Dogodek se je zaključil v razstavnem prostoru, kjer je obiskovalce sloven-

Prosvetno društvo »Mirko Skočir« Tolmin. ATM, zbirka – društva, fond: Rokodelsko bralno društvo, fsc. št. 2.

⁵⁵ ATM, zbirka – društva, fond: Rokodelsko bralno društvo, fsc. št. 2, blagajniško poročilo, 11. 6. 1946.

⁵⁶ ATM, zbirka – društva, fond: Rokodelsko bralno društvo, fsc. št. 2, korespondenca društva od leta 1945 do 1947.

⁵⁷ Prav tam.

⁵⁸ ATM, zbirka – društva, fond: Rokodelsko bralno društvo, fsc. št. 2, korespondenca društva od leta 1945 do 1947, dopis Odbora za »drugi teden naše knjige« in Ljudske knjižnice za Tolmin prosvetnemu društvu Mirko Skočir, Tolmin, 28. 1. 1947.

⁵⁹ Sindikalno umetniško društvo »Simon Gregorčič« (SKUD) v Tolminu je bilo ustanovljeno 10. decembra 1948. Prvi predsednik je bil Franjo Klavora. Knjižničarka okrajne knjižnice je bila Marija Bravničar. Prostor knjižnice so bili v hiši Filipa Tuta na trgu Petra Skalarja. Tako je zavedeno v dopisu SKUD-a Okrajnemu ljudskemu odboru Poverjeništvu za prosveto in kulturo, z dne 15. 11. 1949. ATM, Zbirka Društva: Fond: Sindikalno kulturno umetniško društvo Simon Gregorčič Tolmin, fsc. 4.

⁶⁰ <http://www.kecktolmin.si/knjiznica-tolmin/> Dostop: 24. 7. 2017.

ska pesem ob spremljavi na ohranjenem harmoniju⁶¹ Rokodelskega bralnega društva popeljala v čas pred poldrugim stoletjem.

Za Tolminsko, kjer se je konec 19. stoletja močno razbohotilo kulturno prosvetno življenje, lahko tudi danes rečemo, da je kulturna. Tu delujejo številna društva, predvsem pa je bogato in odmevno zborovsko petje. In kot so se na Tolminskem že v preteklosti kalili vidni politiki, kulturniki in pomembni ustvarjalci, se to dogaja tudi danes.

Trakova Narodne čitalnice in RBD. Hrani Tolminski muzej (foto: M. Grego).

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Tolminskega muzeja – ATM, osebni in družinski fondi, Zbirka Metod Uršič, fond: Alfonz Štrukelj, fsc. št. 22

ATM, zbirka – društva, fond: Rokodelsko bralno društvo, fsc. 2.

ATM, zbirka – društva, fond: Sindikalno kulturno umetniško društvo Simon Gregorčič Tolmin, fsc.4.

ATM, zbirka kronik, fond: Župnijska kronika Tolmin, 3. del 1877–1915

Pokrajinski arhiv Nova Gorica (PANG), mikrofilmi: arhiv c.kr. namestništva v Trstu

Časopisi:

Dopisi, 19. 2. 1862. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 20, številka 8, str. 62.

Dopisi, 5. 3. 1862. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 20, številka 10, str. 77.

Dopisi, 6. 8. 1862. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 20, številka 32, str. 268.

Dopisi, 29. 4. 1863. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 21, številka 17.

Dopisi, 4. 11. 1863. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 21, številka 44.

Dopisi, 11. 11. 1863. *Kmetijske in rokodelske novice*, letnik 21, številka 45.

Slovenski narod, 7. 5. 1870, letnik 3, številka 53.

Soča, Gorica, 20. 1. 1906, št. 6.

Soča, Gorica, 24. 1. 1906, št. 7.

⁶¹ Harmonij je bil izdelan nekje med leti 1920–1927. Leta 2015 je bil v celoti obnovljen. Novo življenje mu je vdahnil orglarski mojster Marijan Bukovšek iz Medvod, nanj so 3. decembra 2015 v Tolminskem muzeju domači glasbeniki vnovič zaigrali.

Soča, Gorica, 27. 1. 1906, št. 8.

Soča, Gorica, 11. 4. 1906, št. 29.

Soča, Gorica, 12. 9. 1906, št. 73.

Tolminski tabor, 19. 5. 1870. *Slovenski gospodar*, letnik 4, številka 20.

Drugi spletni viri

<https://www.dlib.si>.

<http://www.primorci.si/osebe/devetak-josip/594/>

<http://www.kcktolmin.si/knjiznica-tolmin/>

Literatura

Rutar, Marija: *Tolminska je pesem*: zbrana objavljena in neobjavljena dela učiteljice, muzealke in etnologinje Marije Rutar (ur. Karla Kofol et al.). Tolmin: Tolminski muzej, 2000.

Rutar, Marija: *Kulturno življenje v Tolminu od 1848 do druge svetovne vojne*. Rutar, Marija: *Tolminska je pesem*. Tolmin: Tolminski muzej, 2000.

Marušič, Branko: *Doktor Karel Lavrič (1818–1876) in njegova doba*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2016.

Dolenc, Mojca: *Iz najstarejše zgodovine tolminske knjižnice*. *Tolminski zbornik 1997* (ur. Janez Dolenc et al.). Tolmin: Občina 1997.

Primorski slovenski biografski leksikon, 9. snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1983.

Primorski slovenski biografski leksikon, 12. Snopič. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1986.

Šušmelj, Jože: *Andrej baron Winkler 1825–1916*. Lokve: Društvo ljubiteljev narave Planota, 2014.

Tuma, Henrik: *Zgodovina tolminske čitalnice od 1862 naprej*. *Soča*, št. 7, 24. 1. 1906, št. 8, 27. 1. 1906, str. 1-2.

Povzetek: Narodna čitalnica v Tolminu je bila ustanovljena leta 1862 in je v času narodnega prebujanja Slovencev imela pomembno vlogo. Imela je lastno knjižnico, pevski zbor in igralsko skupino. Ustanovitev Rokodelskega bralnega društva (v nadaljevanju RBD) leta 1881 je v Tolminu še dodatno razgibalo društveno življenje. Tudi to društvo je imelo svojo knjižnico, ki je leta 1901 postala javna knjižnica. Del knjižničnega fonda je prispevala tolminska Narodna čitalnica. Ko so leta 1906 obeleževali 45-letnico Narodne čitalnice, 25-letnico RBD ter 15-letnico obstoja Prostovoljnega gasilskega društva, so v Tolminu pripravili odmevno narodno slavlje, na katerem so razvili nova prapora Narodne čitalnice in RBD ter odprli nov gasilski dom. Delovanje društev je prekinila prva svetovna vojna. Medtem ko Narodna čitalnica Tolmin po njej ni več delovala, je RBD leta 1920 vnovič zaživel, a je bil že leta 1924 zaradi pritiskov fašističnega režima razpuščen. Da bi knjige ohranili pred uničenjem, so odborniki vse knjige društvene knjižnice razdelili med člane. Še posebej skrbno so Tolminci v času fašizma čuvali prapora tolminske Narodne čitalnice in RBD. Prapor z ročno izvezenim napisom *Narodna čitalnica* z letnico ustanovitve 1862 in grbom je imel za tolminske rojake velik simbolni pomen. V nemirnih časih so ga skrivali v Tolminu, ga skrivaj prenesli v Trst, od tod je potoval v Ljubljano, Maribor in zopet v Ljubljano. Leta 1945 je prapor vnovič prispel v Tolmin.

Staro vodstvo RBD je poleti leta 1945 delovanje društva vnovič obnovilo. Ko so zbrali 300 knjig, je zaživela društvena knjižnica, iz katere je leta 1947 nastala Ljudska knjižnica za Tolmin. Njeno tradicijo nadaljuje Knjižnica Cirila Kosmača Tolmin. Spomin na tolmin-

sko Narodno čitalnico pa ohranja tudi prapor, ki ga je leta 1954 v hrambo prejel Muzej za Tolminsko, danes pa ga najdemo na častnem mestu stalne razstave *Naplavine obsoške zgodovine* v Tolminskem muzeju. Čitalniško gibanje je konec 19. stoletja razbohotilo kulturno življenje na Tolminskem. Tradicija te preteklosti se še vedno odraža skozi pestro društveno življenje in lahko rečemo, da je kultura gibalo tolminskega vsakdana.

Riassunto: Il circolo di lettura Narodna čitalnica di Tolmin fu istituito nel 1862 ed ebbe un ruolo importante nel periodo del risveglio nazionale degli sloveni. Il circolo fondò la propria biblioteca, un coro e un gruppo teatrale. Nel 1881 la fondazione del Gruppo di lettura degli artigiani (Rokodelsko bralno društvo, di seguito RBD) ha movimentato ulteriormente la vita sociale e culturale di Tolmin. Anche questa associazione aveva una propria biblioteca che nel 1901 diventò una biblioteca pubblica. Parte delle dotazioni della biblioteca provenivano dal circolo di lettura Narodna čitalnica. Nel 1906, quando a Tolmin si celebrava il 45° anniversario del circolo di lettura Narodna čitalnica, il 25° anniversario del gruppo di lettura RBD e il 15° anniversario dell'Associazione dei vigili del fuoco volontari, venne organizzata una grande e importante celebrazione popolare, durante la quale furono srotolati i nuovi drappi del Circolo di lettura Narodna čitalnica e del gruppo di lettura RBD, e inaugurata la nuova caserma dei vigili del fuoco. L'attività delle associazioni fu interrotta dalla prima guerra mondiale. Dopo la guerra il Circolo di lettura Narodna čitalnica ha cessato la propria attività, mentre nel 1920 il gruppo di lettura RBD ha ripreso la propria attività, ma fu sciolto nel 1924 a causa delle pressioni del regime fascista. Per prevenire che tutti i libri della biblioteca del gruppo di lettura fossero distrutti, i membri del comitato li hanno distribuiti tra i membri. Durante il periodo fascista i tolminotti hanno custodito con moltissima cura soprattutto i drappi del Circolo di lettura Narodna čitalnica e del gruppo RBD. Per i nostri connazionali tolminotti il drappo con la scritta *Narodna čitalnica* ricamata a mano, l'anno della fondazione 1862 e l'emblema avevano un significato simbolico. Durante la guerra lo nascondevano a Tolmin, da dove lo hanno portato di nascosto a Trieste e da lì a Ljubljana, a Maribor e poi di nuovo a Ljubljana. Nel 1945 il drappo è ritornato a Tolmin.

Nell'estate del 1945 la vecchia dirigenza del gruppo di lettura RBD ha deciso di continuare la propria attività. Dopo aver accumulato 300 libri il gruppo ha fondato la propria biblioteca, che nel 1947 è diventata la Biblioteca popolare (Ljudska knjižnica) di Tolmin. La sua tradizione viene portata avanti dalla Biblioteca Ciril Kosmač di Tolmin. Il ricordo del Circolo di lettura Narodna čitalnica viene conservato anche dal drappo che nel 1954 è stato consegnato al Museo della regione Alto Isontino e che oggi fa parte della mostra permanente del Tolminski muzej (Museo di Tolmin) intitolata *Residui della storia dei territori dell'Isonzo*. Alla fine del 19° secolo il movimento dei circoli di lettura ha avuto un ruolo importante per lo sviluppo culturale della zona di Tolmin. Oggi la tradizione di questi tempi passati viene tramandata da moltissime associazioni e possiamo affermare con certezza che nella zona la cultura fa parte della vita quotidiana.

Odmevi zedinjenja Italije in pripadnost Trsta v mnenjih in stališčih lista *Primorec* Vekoslava Raiča v začetku sedemdesetih let 19. stoletja

SALVATOR ŽITKO

Izveček: Prispevek osvetljuje obdobje zedinjenja Italije, ki se je z vključitvijo Benečije leta 1866 neposredno približala tedanjemu Avstrijskemu primorju in s tem začela vplivati na narodnostni položaj goriških, tržaških in istrskih Slovencev ter Hrvatov, sprožila pa tudi različna stališča in razmišljanja zlasti glede bodoče pripadnosti Trsta tako med posameznimi izobraženci kot uredniki tedanjih listov, med katerimi je s svojimi radikalnimi stališči izstopal list *Primorec* z urednikom Vekoslavom Raičem.

Ključne besede: zedinjenje Italije, Trst, list *Primorec*, tržaški Slovenci, Vekoslav Raič

Gli echi dell'unificazione dell'Italia e l'appartenenza di Trieste nei giudizi e nelle posizioni del giornale *Primorec* di Vekoslav Raič all'inizio degli anni '70 dell'Ottocento

Sintezi: Il contributo illustra il periodo dell'unificazione dell'Italia che, con l'annessione del Veneto nel 1866, si trovò direttamente a contatto con quello che all'epoca era il Litorale austriaco. Questi avvenimenti, destinati a influire sulla posizione nazionale degli Sloveni e dei Croati del Goriziano, di Trieste e dell'Istria, diedero l'avvio a dibattiti e riflessioni soprattutto in merito alla futura appartenenza di Trieste. Tra queste considerazioni, formulate sia da singoli intellettuali sia dai redattori dei giornali del tempo, eccellevano per le proprie posizioni radicali quelle del *Primorec* di Vekoslav Raič.

Parole chiave: unificazione dell'Italia, Trieste, giornale *Primorec*, Sloveni di Trieste, Vekoslav Raič

Uvod

Po dunajskem kongresu 1814/15 je aneksija Lombardije in Benečije k Avstriji okreplila ekonomske vezi Trsta in Istre s severnoitalijanskimi pokrajinami, saj je celotno to območje sedaj pripadalo isti državi. Naraščal je promet, gospodarski stiki, kulturni odnosi, kar vse je pripomoglo tudi k večjemu vplivu italijanskega *risorgimento* na nacionalna gibanja tega območja.

Italijansko preporodno misel je v nove okvire postavil čas, ki je sledil francoski revoluciji oziroma napoleonskim vojnám, a so ji pravi zagon dala neuresničena pričakovanja, da se bodo po dunajskem kongresu evropske politične razmere spremenjale tudi v duhu načela o samoodločbi narodov.

Ustanovitev Italijanske kraljevine leta 1861 ni bilo zaključno dejanje *risorgimento*, saj je Avstrija v svojih rokah še obdržala Benečijo, v Rimu je še skoraj celo desetletje ostajal sedež papeške države. Program zedinjene Italije pa je poleg teh območij obsegal tudi avstrijska državna ozemlja Južne Tirolske in pokrajin ob severovzhodnih in vzhodnih mejah Jadrana, ki so jih poleg italijanskega prebivalstva naseljevali tudi Nemci, Slovenci in Hrvati. Prav to je ustvarjalo tudi odnos Slovencev do italijanskega preporoda, do italijanske kraljevine in iredentizma, kasnejšega gibanja za vključitev v italijanski državni prostor neodrešene Italije.

Dogodki, ki so v letih 1866/67 zatresli habsburško monarhijo, so zaznamovali tudi slovensko gibanje in politično življenje na slovenskih tleh. Avstrijski poraz v vojni s Prusijo leta 1866, ki je odpiral vrata združevanju Nemčije pod pruskim vodstvom in omogočal nadaljnje združevanje Italije, je bil za slovenske narodne voditelje dokaz, da je »zgodovinske meje« mogoče spreminjati. Izguba Benečije, ki jo je morala Avstrija prepustiti Italiji, in odločitev dvora za pogajanja z Madžari stavtis, da se bližajo velike spremembe in da je morda v negotovosti celo obstoj monarhije, samo še utrjevala. Potek dogodkov je zato slovenske elite razočaral, hkrati pa krepil občutek narodne ogroženosti in vplival na širjenje slovenske narodne zavesti. Z novo mejo proti Italiji in pod vplivom vzdušja, ki so ga sprožili ti dogodki, se je del slovenskih izobražencev in politikov že leta 1866 vnovič oglasil z zahtevo po Zedinjeni Sloveniji, hkrati pa se je naglo krepila tudi podpora slovanskemu gibanju oziroma sodelovanju z drugimi slovanskimi narodi. Te težnje so se jasno izražale tudi v Avstrijskem primorju oziroma v samem Trstu, kjer so se ob narodni prebujanosti slovenskega prebivalstva na eni strani in ob italijanskih iredentističnih težnjah na drugi začela krepiti narodnostna nasprotja in se je mesto znašlo v središču narodnega boja. Postalo je očitno, da kake pripravljenosti na dogovor in sožitje ni bilo v stališčih nobene strani, čeprav se vprašanje razmerja slovenskih dežel in Trsta ni presojalo enako v celotni slovenski politiki, na kar kažejo stališča Raičevega *Primorca* na eni in *Slovenskega naroda* na drugi strani.

Odmevi zedinjenja Italije v Bleiweisovih *Novicah* in stališča nekaterih slovenskih izobražencev

Dogodki v severni Italiji so že ob koncu leta 1859 in v letih 1860/61 močno odmevali v Trstu, vzdolž celotne istrske obale pa tudi v slovenskih deželah in na Hrvaškem. Dogajanje na italijanskih tleh so v slovenskih deželah, zlasti na Kranjskem, spremljale Bleiweisove *Kmetijske in rokodelske novice* pa tudi nekateri drugi

časopisi.¹ Tako so *Novice* že junija 1859 poročale »iz bojišč na Laškem«, najprej o spopadu pri Magenti, nato pa še pri Solferinu, julija pa so posvetile nekoliko daljši zapis o Lombardiji, »ki se je po zadnji vojni odcepila od našega cesarstva in se spojila s sardinskim kraljestvom«. Ob naštevanju provinc in navedbi celotne površine ter števila prebivalstva *Novice* ugotavljajo, »da je naše cesarstvo po odstopu Lombardije izgubilo več kot polovico doseganega lombardsko-beneškega kraljestva«. Lombardija je, nadaljuje list, »rodovitna in posebno blagoslovljena dežela; njeni kmetijski pridelki so obilni, njena živinoreja prinaša veliko mleka, surovega masla in sira; svilarstvo ji prinaša veliko bogastvo. Toda kot je Lombardija po eni strani bogata s kmetijstvom, je po drugi strani revna v obrtni proizvodnji, zato je bila avstrijskim obrtnikom in tovarnarjem že od nekdaj zelo ljuba dežela, kamor so prodali veliko blaga in po pregovoru, ki se iz ust mnogih naših tovarnarjev vsako leto sliši: letos je na Laškem (t.j. Lombardsko-beneškem kraljestvu) kupčija »dobra« ali pa »slaba«, je štel marsikateri dunajski ali pa češki fabrikant dobro ali slabo kupčijsko leto.«²

V isti številki je tudi nekoliko daljše poročilo, ki kritično ocenjuje razmere v Milanu pa tudi v posameznih italijanskih deželah s pripombo, da bo »laška zveza« šele sedaj prava zmešnjava. Iz vsega se vidi, nadaljujejo *Novice*, »da Lahi niso Napoleonu celo nič hvaležni in da bo treba s silo krotiti »zvezo italijansko«. Kakor večina Italijanov ni zadovoljnih z novim stanjem, tako tudi ni videti, da bi se vsi italijanski vladarji podrejali novim uredbam. Pravijo, da se sv. Oče brani prevzeti častno predsedništvo »laške zveze« in tudi neapelskega kralja ni volja na vrat na nos stopiti v oktroirano zvezo«. *Novice* nato poročajo, da se bodo že ob koncu julija v Zürichu sešli avstrijski, francoski in sardinski diplomati, da bi pripravili mirovni sporazum na podlagi premirja v Villafranci. Ob koncu sestavka *Novice* ravno temu kraju posvečajo več pozornosti s podrobnejšim opisom sestanka med cesarjema Napoleonom III. in Francem Jožefom in sestavek zaključujejo z besedami: »Sedaj poda Napoleon našemu cesarju roko tako prijazno, kakor da bi hotel reči: in zdaj se pogovoriva odkritosrčno! Pogovarjala sta se dobro uro v nemškem, francoskem in italijanskem jeziku. Zapisal si ni nihče niti besede. Ob pogovoru je cesar Napoleon neprenehoma pulil cvetlice in razpulil cel šopek, ki je stal na mizi. Čez eno uro in 10 minut sta se cesarja spet ločila in si prijazno segla v roke.«³

Leto kasneje, in sicer v začetku marca 1860, so *Novice* napovedale usodne in dalekosežne posledice dogajanja na severnoitalijanskih tleh oziroma pričetek zedinjenja italijanskih dežel ob podpori Francije. List tako dobesedno pravi, »da je sardinska vlada poklicala ljudstva tistih dežel, ki so se uprla svojim nekdanjim vladarjem, da naj se 11. in 12. marca 1860 še enkrat izjasnijo, ali se hočejo zediniti s Sardinijo, ali pa si oblikovati lastno državo? Da bo velika večina za zedinjenje s Sardinijo«, nadaljujejo

¹ Avstrijske oblasti so v začetku štiridesetih let 19. stoletja izdale soglasje k izdajanju *Kmetijskih in rokodelskih novic* pod uredništvom Janeza Bleiweisa, ki je z vodenjem tega – precej časa edinega – slovenskega časopisa pridobil vodilno vlogo v slovenskem narodnem gibanju. *Novice* so v skladu z razsvetljsko-fiziokratsko usmeritvijo svojega urednika v prvi vrsti težile k razširjanju novih gospodarskih znanj, orodij in postopkov, preganjale zaostalost in vraževerje ter pozivale k šolanju in napredku. Pri tem so se previdno izogibale kočljivim družbenim in političnim temam, zagotavljale so lojalnost cesarju in monarhiji ter prisegale na tradicionalne kulturne in verske vrednote, hkrati pa so vendarle neprikrito spodbujale zavest pripadnosti slovenstvu in ljubezen do slovenskega jezika ter obravnavale najrazličnejša jezikovna, črkopisna, zgodovinska, narodopisna in leposlovna vprašanja. Glej Vodopivec, *Od Pohlinove slovnice do samostojne države*, str. 48–49.

² *Novice*, Lombardija, str. 233–234.

³ *Novice*, *ibidem*, str. 236–237.

Novice, »ni po tem, kar se doslej kaže, nobenega dvoma več. Na dan 2. aprila pa je že sklican sardinski državni zbor, na katerega bodo prišli poslanci vseh teh dežel in se dogovorili, kaj hočejo ter osnovali »veliko laško državo«. Očitno je, da bo po tem napočil veliki dan, ko ne bo imela besede le Francija, temveč tudi druge vlade in se bo odločilo, kako in kaj.«⁴

Sredi maja 1862 so Novice objavile krajši članek, v katerem so načele rimsko vprašanje oziroma nadaljnjo usodo papeške države. Ob tem se list sklicuje na izjavo italijanskega kralja Viktorja Emanuela II., ki naj bi jo dal v Genovi, in sicer, »da bodo še to leto rimske zadeve dorečene, potem pride na vrsto Benečija, s pomočjo vlade pa bomo rešili Italijo do jadranskega morja«. »Ako se to zgodi«, zaključujejo Novice, »bo sv. Oče zapustil Rim, ker ga nikakor ni volja, da bi eno samo ped rimske posesti oziroma svoje posvetne oblasti spustil iz svojih rok.«⁵

Znova so se Novice posvetile italijanskemu vprašanju v začetku julija 1866 po bitki pri Custozzi, decembra istega leta pa so vnovič posvetile daljši članek rimskemu vprašanju oziroma vprašanju papeške države. Ob tem Novice pripominjajo, »da skoraj ni pričakovati, da bi se papež pobotal z Italijanskim kraljestvom, čeprav tudi to ni nemogoče«. »Znano je«, nadaljuje list, »da ima nacionalna misel svoje zaveznike tudi med ljudmi, ki imajo velik vpliv na papeža. Ravno tako dopuščamo, da Pij IX. ni neobčutljiv do slave in časti, ki jo je Italija deležna ob svojem zedinjenju. Sv. Očeta gotovo prevevajo različni občutki, saj je po rodu Italijan, po drugi strani pa se kot naslednik sv. Petra zaveda svojih pravic in dolžnosti. Gotovo je, da bodo Italijani zelo nepolitično ravnali, ako bodo papeža prisilili, da bo zapustil Rim, saj bodo s tem svoji deželi odvzeli velik del zgodovinske slave in vpliva.«

Novice se zatem posvečajo vprašanju, kako bo v primeru papeškega Rima ravnal Napoleon oziroma vprašanju, katere države bi papežu ponudile varno pribežališče, sestavek pa zaključujejo s prepričanjem, »naj se Pij IX. poda na Malto, ali na Majorko, v Toledo ali Madrid, naj ga morda preselijo v Francijo, papeštvo zaradi tega ne bo imelo manjšega duhovnega vpliva, temveč bo njegova moč še večja. To vedo celo tisti, ki se ne prištevajo med katoličane; da, ti celo to dejstvo še bolj upoštevajo, kot tisti katoličani, ki si katolištvo krojijo za svojo korist in osebno rabo.«⁶ Ravno v zvezi s tem dogajanjem oziroma zavzetjem papeške države leta 1870 ter dokončnim oblikovanjem italijanskega kraljestva se je v katoliških krogih Trsta oziroma širšega območju Avstrijskega primorja ustvarilo mnenje, da gre v primeru Italije za domala shizmatično deželo, katere vladajoči sloj ne skriva antiklerikalnih in masonskih nagibov in katere vlada je z zavzetjem »Porta Pia« papeža spravila v »ujetništvo« na robu ekonomskega bankrota.⁷

Leta 1866 je šlo za poslednjo fazo italijanskega zedinjenja, ki jo lahko razumemo le v razčlenitvi mednarodnih odnosov med velikimi silami takratne Evrope. Ministrski predsednik, general Alfonso La Marmora, predstavnik zmernejšega krila dvorne stranke, je že ob koncu leta 1864 uradno določil »skrajne meje«, h katerim je stremel italijanski unitarizem v okviru tedanje evropske politike. V poslanski zbornici je pojasnil, da vsi Italijani v doglednem času pričakujejo priključitev

⁴ Novice, XVIII, str. 80.

⁵ Novice, XX, str. 162.

⁶ Novice, članek z naslovom »Papeštvo« je delno povzet po listu »Reforma«, str. 407–408.

⁷ Zovatto, *L'Episcopato di Bartolomeo Legat (1846–1875)*, str. 116.

Rima in Benečije, iz nacionalnih aspiracij pa je izključil območje Trsta oziroma Avstrijskega primorja v skladu z nekdanjo Cavourjevo politiko.⁸

Soseščina novo zedinjene Italije in njene ozemeljske težnje so po drugi strani med slovenskim življenjem vedno znova porajale misel, da je avstrijska država zainteresirana za njihov narodnostni razvoj, ker naj bi se s tem okrepila meja proti Italiji, vendar avstrijski vladni krogi niso nikoli sprejeli misli, da bi bilo zaradi Italije umestno ugoditi zahtevi po slovenski avtonomiji oziroma programu Zedinjene Slovenije.

Program Zedinjene Slovenije se je tako kot leta 1848 tudi sedaj pogosto vezal z mislijo na povezavo z drugimi jugoslovanskimi narodi. Jugoslovanski koncepti so se dokaj razširili po vojni leta 1866; po eni strani je verjetno na to vplivalo dejstvo, da se je tedaj hrvaški sabor orientiral proti dualizmu in da so se slovenska in hrvaška stališča zblížala, s čimer je hrvaška politika dobila na Slovenskem več simpatij, po drugi strani pa je odcepitev Beneških Slovencev leta 1866 in s tem izločitev prvega dela slovenskega narodnostnega ozemlja iz habsburške monarhije predstavljala hud udarec in opomin za slovensko politično vodstvo. O tem priča slovenski tisk tistega časa, ki je resneje opozoril na problem Beneških Slovencev, obenem pa tudi na približevanje Italije, vendar moč teh opozoril ni bila tolikšna, da bi segla v tista okolja, kjer so se sprejemale politične odločitve.⁹

Niso pa bila vsa mnenja posameznih izobražencev tistega časa na Slovenskem skeptična ali celo sovražna do italijanskega *risorgimenta* oziroma novonastale države. Prav nasprotno, druga italijanska vojna za neodvisnost leta 1859–1860, zlasti pa uspešen Garibaldijev pohod sta med južnimi Slovani vzbudila val navdušenja. Tako npr. Miroslav Gorše v uvodu v svojo obsežno biografijo o dr. Valentinu Zarniku naglašaja, »da Solferino pomeni mejnik v zgodovini italijanskega naroda, ker se je zanj pravzaprav šele tu začelo zedinjenje. Ta datum pa ni bil nič manj pomemben tudi za avstrijske Slované, med njimi zlasti Slovence, kajti poraz avstrijske armade pri Solferinu je predstavljal tudi konec avstrijskega absolutizma in začetek nove, ustavne dobe ...«¹⁰

Tudi Josip Vošnjak, eden vodilnih liberalnih politikov ustavne dobe na Slovenskem, v svojih *Spominih ob vojaški kampanji leta 1859* tedaj še kot mlad zdravnik pripoveduje, »da je bil poklican v Ljubljano, kjer je bila vojaška bolnišnica že prenapolnjena z ranjenimi vojaki. Avstrijska armada je bila že premagana v bitkah pri Magenti 4. junija in pri Solferinu 24. junija. Povsod se je govorilo o Gyulajevem izdajstvu in o nesposobnosti avstrijskih vojskovodij. Nihče pa ni žaloval nad porazi naše armade, temveč je bil vsak zadovoljen s tem, ker je upal, da bo sedaj konec absolutizma, ki je celih deset let tlačil narode«.¹¹

Z veliko mero kritičnosti do Avstrije tudi politik Fran Šuklje v svojih *Spominih* navaja: »V miru pri Villafranci smo odstopili zmagovalcem bogato Lombardijo, zrušil pa se je tudi osovraženi absolutistični sistem, ki je dolgih deset let kakor mōra tlačil avstrijske narode. To spoznanje se je širilo tudi med Slovenci, vsaj med pičlim številom

⁸ Cattaruzza, *L'Italia e il confine orientale 1866–2006*, str. 19.

⁹ Podrobneje o tej problematiki Marušič, *Plebiscit v Beneški Sloveniji*, str. 115–116; Melik, *Beneški Slovenci (1797–1866)*, str. 97–104; Beran, *Plebiscit in razmejitev v Benečiji*, str. 105–120.

¹⁰ Gorše, *Doktor Valentin Zarnik, narodni buditelj, pisatelj in politik*, str. 8.

¹¹ Vošnjak, *Spomini*, str. 58.

narodno prebujenih in politično se zavedujočih. »Hvala Francozom, živio Napoleon!«, je morda tu in tam vzkliknil kak narodnjak, seveda tako, da ga ni mogel nihče slišati.«¹²

Z največjo pozornostjo pa je zasledoval gibanje evropskih narodov in razvoj narodnega načela pri Italijanih dr. Valentin Zarnik, eden glavnih organizatorjev prvega ljutomerskega tabora in kasnejši kranjski deželnozborski poslanec. Največ simpatij je gojil do spretnega piemontskega diplomata in državnika Camilla Cavourja. Na mladega Zarnika je močan vtis napravila njegova znamenita spomenica na pariškem kongresu aprila 1856, v kateri je dodobra orisal habsburško nasilje v Italiji. Takrat je v njem dozorel sklep, da opusti študij zgodovine na dunajski univerzi, čeprav se mu je že obetalo mesto docenta za zgodovino na padovanski univerzi, in se jeseni 1857 obenem z Davorinom Jenkom in Janezom Mencingerjem prepisal na pravo, kjer je pričakoval več samostojnosti in suverenosti v boju za narodnostne pravice. Študij prava je zaključil leta 1861, v Gradcu pa nato leta 1864 še doktoriral.¹³

Že leta 1859 je Zarnik spoznal vso pomembnost in posledičnost avstrijskega poraza pri Solferinu in bil trdno prepričan, da od tega prelomnega trenutka datira ne le osvoboditev in zedinjenje Italijanov, temveč tudi prebuja in narodno vstajenje potlačene Evrope. Plod njegovega zanimanja in študija narodnih gibanj se zrcali v številnih člankih *Slovenskega naroda* oziroma *Slovenskega gospodarja*. V 5. št. *Slovenskega naroda* iz leta 1868 se pričinja vrsta nadaljevanj z naslovom »Gibanje načela narodnosti posebno z ozirom na slovensko politiko preteklega leta.«¹⁴ Največ pozornosti je posvetil Italijanom, kjer je narodnostno načelo nastalo, se razvijalo in jih končno pripeljalo do zedinjenja. Zarniku je bilo še živo v spominu narodno gibanje iz leta 1848–1849, spremljal je bitko pri Solferinu in imel pred očmi še sveže vtise italijanske vojne iz leta 1866, po kateri je bila Italija pravzaprav že zedinjena, razen papeške države. V začetku svojega članka je spregovoril o Mazziniju in njegovem gibanju *La giovine Italia*, ki je temeljilo na načelu: »V Italiji naj bodo le Italijani gospodarji z lastno italijansko upravo!« V nadaljevanju je navajal stališča akterjev zedinjene Italije od Mazzinija do Cavourja: »Vsak narod ima neoskrunljivo prirojeno pravico do izobraževanja in vobče do civilizacije na narodni podlagi v materinem jeziku; vsak narod je v politični zadevi sam popolnoma gospodar samega sebe in svoje usode.«¹⁵

O zedinjenju Italije je Zarnik vnovič govoril v Ljubljanski čitalnici in objavil svoje predavanje v *Slovenskem narodu* leta 1878.¹⁶ Uvodoma je omenjal velike zasluge tega naroda za napredek človeštva: križarske vojne, odkritje Amerike in drugih kontinentov ter prodor nacionalne misli. Podrobneje je opisal zedinjenje Italije in pri tem posegel daleč nazaj v zgodovino, tja od Danteja prek Machiavellija do Alfierija. Potem je spregovoril o Mazziniju, karbonarskem gibanju, Giobertiju in Garibaldiju ter o revoluciji leta 1848–1849 in se končno ustavil pri Cavourju, o katerem

¹² Šuklje, *Iz mojih spominov I., III. del.*, str. 12.

¹³ Gorše, *Doktor Valentin Zarnik*, str. 14.

¹⁴ *Slovenski narod*, št. 5, 10, 20. List je postal leta 1868 glasilo slovenskih »naprednjakov«. Najprej je izhajal trikrat tedensko, po preselitvi uredništva v Ljubljano leta 1872 pa je postal dnevnik. Zavzemal se je za »močno in svobodno Avstrijo«, ki bi Slovence varovala pred italijansko in prusko nevarnostjo, odklanjal pa je dualizem. Zagovarjal je federalizem, se navduševal nad slovanskim in južnoslovanskim sodelovanjem ter za glavni slovenski politični cilj razglašal Zedinjeno Slovenijo (Vodopivec, *Od Pohlínove slovnice do samostojne države*, str. 84).

¹⁵ Melik, *Politik Valentin Zarnik*, str. 443–449.

¹⁶ *Slovenski narod*, št. 165, 166, 168, 174.

je podal celoten prerez njegovega političnega delovanja. Orisal ga je kot voditelja malega Piemonta in kot spretnega diplomata, ki se mu je posrečil načrt o zedinjenju Italije po posameznih fazah. Še enkrat se je spomnil na Garibaldija, ki je leta 1860 osvojil južno Italijo in omenil njegov interes za uporno gibanje v Bosni in Hercegovini ter svoj sestavek zaključil z letom 1870, ko je Rim postal glavno mesto Italije. Ob koncu je podal še nekakšen pregled tedanjega položaja v Italiji, pri čemer je, kot pripominja M. Gorše, nekoliko pretiraval s pohvalami na njen račun, rekoč: »Italija sodi med najsvobodnejše države sveta; vsak se giblje kakor se hoče, liberalci imajo enake pravice kot klerikalci, piše in govori se popolnoma svobodno.«¹⁷

Zedinjenje Italije in razmere na Tržaškem v odmevih in stališčih lista *Primorec*

V tem obdobju pa najživahnjšemu dogajanju v zvezi z zedinjenem Italije na eni in uresničevanjem programa Zedinjene Slovenije oziroma jugoslovanskih konceptov sledimo v Trstu. Šestdeseta in sedemdeseta leta XIX. stoletja so bila leta zatona t. i. tržaškega kozmopolitizma, ki se ni mogel obdržati, ker je bil ustvarjen umetno. Obdržali sta se edini avtohtoni narodni skupnosti, italijanska in slovenska, druge so postopno izginjale ali pa se zaprle v svoj geto. Italijanska kultura se je od vsega začetka uveljavila kot dominantna in je z lahkoto asimilirala ostale neavtohtone skupnosti. Izjemo so predstavljali Slovenci, za katere se je v tem času začel ravno nasproten proces prebujanja narodne zavesti, kar je vodilni italijanski sloj doživljal kot ogroženost »italijanstva« predvsem pa »napredka«. Tudi tržaška »Minerva« (*Società di Minerva*), ki je med tržaškimi kulturnimi društvi zavzemala nekakšno osrednje mesto, se je v obdobju 1860–1878 jasno profilirala kot italijanska kulturna ustanova, in sicer ne le italijanska po jeziku, ampak tudi po svoji zavestni vključenosti v italijansko nacionalno kulturo. Vendar ta opredelitev sama po sebi še ni imela kake posebne iredentistične ali nacionalistične funkcije, če odmislimo ekskluzivistični odnos do tržaške kulture, ki jo je večina italijanskih intelektualcev že istovetila z italijansko.¹⁸

Sicer pa je bil v tem času Trst vse prej kot obroben tudi za slovensko narodno gibanje: ni naključje, da se je leta 1848 v njem mudil pesnik Jovan Vesel Koseski, v šestdesetih letih pa Fran Levstik, tajnik Slavjanske čitalnice. V Trstu se je leta 1848 formiralo »Slavjansko društvo« s svojim listom *Slavjanski rodoljub* in kasnejšim *Jadranskim Slavjanom*. Po nekaterih listih, ki so izhajali v šestdesetih letih XIX. stoletja, kot npr. *Ilirski Primorjan*, *Tržaški ljudomil*, je po prenehanju izhajanja lista *Jadranska zarja*, ki je sledila programski usmeritvi *Slovenskega naroda*, v primorski prostor vstopil list *Primorec*, ki ga je urejal Ivan Piano in je izhajal v letih 1867–1869. Da je šlo za nadaljevanje *Ilirskega Primorjana*, se vidi iz tega, da je novi list označil s 1. številko II. letnika. Kasneje je začel dvakrat na mesec izdajati nov list z imenom *Slovenski Primorec*. Neuspeh pogajanj med goriškimi in tržaškimi Slovenci leta 1870

¹⁷ Gorše, *ibidem*, str. 70. Avtor Zarniku očita lahkovernost pri ocenjevanju Cavourjeve politike do južnih Slovanov oziroma Slovencev, meni pa, da se je Zarnik navduševal nad Cavourjem zlasti zato, ker se je le-ta v piemontskem parlamentu leta 1848 zavzel za avstrijske Slovane.

¹⁸ Podrobneje o tej problematiki Simčič, *Società di Minerva v Trstu in oblikovanje italijanskega narodno liberalnega gibanja 1860–1878*, str. 177.

pa je omogočil izhajanje novega tržaškega političnega in poučnega lista *Primorec*, ki ga je izdajal in urejal Vekoslav Raič in je v letih 1867–1872 vneto sodeloval v slovenskem društvenem življenju v Trstu.¹⁹

Že novembra 1866 se je v zvezi z dogajanjem v sosednji Italiji oglasil *Ilirski Primorjan* in v rubriki »Kaj je drugod važnega« po listu *Zukunft* navedel, »da dunajska vlada še ni poskrbela, da bi Slovane na Primorskem uporabila kot jez proti Italiji, ki si na vso moč prizadeva, da bi Gorico, Gradiščansko, Trst in Istro spravila pod svojo nadoblast, čeprav v teh deželah biva le 80.000 Italijanov in kar 291.000 Slovanov. V Benečiji je medtem nastalo društvo izseljencev iz teh pokrajin, glasilo *Gazetta di Venezia* pa podpira to prednjo stražo italijanske armade, ki naj bi napadla in osvojila Gorico. Od kod izseljenci dobivajo denar, da snujejo časopise in pišejo knjige ter jih skrivaj pošiljajo v Avstrijo, je vsakemu jasno,« zaključuje *Ilirski Primorjan*.

Čeprav naj bi vlada postala bolj pozorna na njihovo početje in preprečevala aktivnosti političnih emigrantov, pa se je po mnenju *Ilirskega Primorjana* temu početju možno učinkovito postaviti po robu le s spojitvijo vseh slovenskih dežel.²⁰

Urednik Ivan Piano je verjetno misel o zedinjenju Kranjske, Goriške in Istre povzel po obsežnem članku, ki se je 7. novembra 1866 pod rubriko »Državno-pravne stvari« pojavil v Bleiweisovih *Novicah*. Urednik podčrtuje, da ta zamisel o združitvi nikakor ni nova, saj naj bi se zanjo notranje ministrstvo na Dunaju potegovalo že leta 1849 na osnovi poročila Fr. Kreutzbergerja, svetovalca c.k. ljubljanske gubernije, ki je v njem navedel, katera območja mejne grofije Istre in poknežene grofije Gorice so zajemala tudi območja nekdanje vojvodine Kranjske. »Iz tega se očitno vidi«, pripominja avtor, »da so mnogi kraji, ki sedaj sodijo k Istri in Goriški, še vedno sestavni del dežele Kranjske, zato ima le-ta pravico zahtevati, da se ji ta območja povrnejo ter da se nekdanje deželne meje znova vzpostavijo. Kranjska se je vedno potegovala za to, da se ji ta odvezeta območja povrnejo in je zato še zadnjikrat leta 1828 kranjski deželni zbor zahteval revizijo meje proti pazinskemu okrožju«. V nadaljevanju avtor prehaja na aktualno stanje in pripominja, da bi se lahko Istra in Goriška osnovali kot samostojni kronovini le v okviru tistih posesti, do katerih Kranjska nima nobenih pravic, in sicer: nekdanja beneška Istra od Milj do Plomina s Kvarnerskimi otoki, Goriška pa le v okviru goriške in gradiščanske grofije z nekaterimi nekdanjimi beneškimi kraji. Kar se nekdanje beneške Istre tiče, pripominja avtor, seveda že pogled na karto pokaže, da bi bilo v splošno korist, če ostane združena s preostalo Istro oziroma se poveže s Kranjsko. Že narodnostni sestav terja to enotnost, saj so že stari škofjski šematizmi pokazali, da tudi v nekdanji beneški Istri, razen nekaterih večjih mest, večinsko prebivalstvo tvorijo Slovani. Bolj avtohtona italijanska narodnost dominira le v večjih mestih in trgih kot npr. v Miljah, Kopru, Piranu, Poreču, Rovinju, Motovunu, Vodnjanu in Labinu, pa tudi tukaj je italijanski jezik s slovanskim tako pomešan, da lahko italijanski meščani večinoma govore tudi slovanski jezik, »ki je

¹⁹ Vekoslav Raič (Alois Reich), narodni delavec, rojen leta 1844 v Cvenu pri Ljutomeru, umrl 15. julija 1929 v Zagrebu. Šolal se je v Mariboru, okoli leta 1867 pa je postal zavarovalni agent družbe Victoria v Trstu. V času, ko je prišel v Trst, se je med okoliškim slovenskim prebivalstvom pričelo živahno čitalniško gibanje. Raič je deloval v rojanski čitalnici kot recitator in igralec. Najprej je sodeloval pri listu *Ilirski Primorjan*, ki ga je vodil in urejal Ivan Piano, nato pa je leta 1871 sam ustanovil in urejal list *Primorec*. Glej *Primorski slovenski biografski leksikon*, str. 132.

²⁰ *Ilirski Primorjan*, Sv. Ivan v Vrdeli, 18. novembra 1866, št. 22, str. 85–86.

z našim slovenskim v najbližji žlahti«. Avtor na podlagi teh dejstev ugotavlja, »da bi bila velika nevarnost, če bi postala nekdanja beneška Istra samostojna dežela« ter bi s tem ogrožala tamkajšnje Slovane, saj bi si bolj izobraženi Italijani sčasoma prisvojili vso oblast in zavladali nad Slovani. »Bati bi se bilo«, nadaljujejo Novice, »da ne bi italijanski jezik in italijanski živelj od dne do dne huje pritiskala in gospodovala ter zatirala slovanski jezik. Tako bi se sčasoma vsi ti za pomorstvo posebno pomembni primorski kraji poitalijančili, kar bi bilo v popolnem nasprotju z načelom enakopravnosti narodov. Avstrija si mora v bodoče ustvariti mogočno mornarico, vendar njeno središče ne bo več moglo biti v Benetkah, saj na to kaže razvoj dogodkov. Središče avstrijskega pomorstva na Jadranu mora zato postati Trst z Istro, Slovani pa bodo tu in na Kvarnerskih otokih Avstriji dajali sposobne in zveste mornarje«.

Tudi glede Goriške Novice v nadaljevanju sestavka izražajo prepričanje, da bi se morala zaradi svoje majhnosti združiti s Kranjsko. Poleg tega je to slovenska dežela, saj že ime glavnega mesta to potrjuje. »Da je veliko Lahov na Goriškem, tega ne moremo tajiti, vendar tudi tega ne, da izobraženi Goričani razen slovenskega govorijo tudi italijanski in nemški jezik«, pripominjajo Novice in naglašajo, »da pa je vendar poglaviten jezik te dežele slovenski. Prevladujoč jezik in narodnost torej narekujejo zedinjenje v eno samo kronovino, v kateri pa bi morali zagotoviti enakopravnost italijanskega jezika«. Ob koncu Novice izražajo upanje, da prebivalstvo, zlasti na podeželju, ne bo nasprotovalo združitvi s Kranjci, ki so po rodu njihovi bratje. In pri tako pomembnih zadevah bi ne bilo pravično, če bi gledali na interese kake manjše stranke oziroma narodnostne skupnosti, ki tudi sicer doslej še ni izrazila svojega nasprotovanja po zedinjenju. »Če torej po sedemnajstih letih slovenski rodoljubi znova oživljajo zamisel iz leta 1849, da bi se združilo vse, kar je združil že Bog sam po najstarejšem zgodovinskem pravu, ki se imenuje narodnost, kdo jim lahko potem to šteje v zlo?«, se čisto ob koncu sprašujejo Novice.²¹

V najavi novega časopisa *Primorec*, nekdanjega *Ilirskega Primorjana* z dne 12. decembra 1866 urednik Ivan Piano prinaša dokaj udaren uvodnik, ki naglaša, »da se bo usoda slovenskega naroda odločala na Jadranskem morju, ključ do njega pa Slovincem predstavlja Trst. Če bodo imeli Slovenci to mesto v svoji posesti in mu vtisnili slovenski značaj, bodo v njem v bodočnosti zagospodovali, sicer pa bodo izginili s sveta!«. V nadaljevanju članka urednik nato ugotavlja, da poleg Slovencev oziroma drugih slovanskih narodov pozornost nanj obračajo tudi drugi narodi, zlasti Italijani. Ti že povsod v Primorju izpodrivajo Slovence; v Furlaniji in Benečiji izhajajo časopisi, ki se dnevno ukvarjajo z Istro, Trstom in Goriško ter pletejo vezi, da te slovenske pokrajine priključijo Italijanskemu kraljestvu in tako celo v Trstu veje iz časopisov Slovincem zli duh. »Temu moramo Slovenci postaviti jez«, naglaša urednik, »ker smo zvesti sebi in Avstriji. Da pa bi ta namen dosegli, je nujno potrebno, da v Trstu izhaja slovenski časopis, ki bo preprečeval tuje posege v našo narodnost ter branil pravice Slovencev«. V nadaljevanju Ivan Piano nato našteva pglavitne naloge novega časopisa:

- a) odbijati sovražne napade na slovensko narodnost, najsi prihajajo od koderkoli,
- b) buditi slovensko rodoljubje s poglobljenim poznavanjem Trsta, Istre in Goriške,
- c) zavzemati se za uvedbo slovenskega jezika v šole, urade in javne zavode v skladu z načelom o enakopravnosti narodov,

²¹ Novice, letnik XXIV, str. 361–362.

- d) prizadevati se za politično združitev slovenskih dežel, saj se bo lahko le tako slovenski narod okrepil in predstavljal trden jez proti italijanskim pritiskom, Avstriji zagotavljal trdno oporo, samemu sebi pa gospostvo na lastni zemlji. In ker vsak narod črpa svojo pravo moč iz svojega ljudstva, zlasti pa slovenski narod, se bo novi časopis, bolj kot doslej prizadeval:
- e) poučevati, nacionalno prebujati in krepiti naše preprosto ljudstvo.

Ob koncu urednik Ivan Piano še poziva svoje rojake, da izkažejo svojo pomoč in podporo z množičnim naročanjem novega časopisa in v primeru zadostne podpore bralcem obljublja zanimiv podlistek z naslovom »Trst«, povsem novim delom, ki bi utegnilo biti marsikomu drago in zanimivo.²²

Tudi goriška *Domovina* je 19. januarja 1867 zapisala, »da si Trst prisvajajo tako Slovenci kot Italijani in Nemci«, v naslednjem članku pa se avtor zgraža nad diskriminacijo v odnosu do Slovencev, čeprav predstavljajo tretjino vsega prebivalstva. Njihovo zapostavljanje pripisuje predvsem volilnemu sistemu, ki daje prednost premožnim slojem na škodo materialno šibkejšega prebivalstva, pa tudi slepoti avstrijske vlade, ki ne vidi, kateri narod je v resnici zvest »presvitlemu cesarju«, kakor tudi pohlevnosti Slovencev.²³

Slovencem pohlevnost očita tudi Gašpar Henrik Martelanc, novinar in publicist, sodelavec Josipa Godine-Verdeljskega pri listih *Tržaški ljudomil* (1866) in *Pod lipo* (1869) ter urednik humoristično zasnovanega mesečnika *Juri s pušo*. V svojem sestavku pravi: »V Trstu, izrazitem trgovskem mestu, živijo, kakor znano, ljudje vseh narodnosti in ver in vsi ti ljudje živijo v popolnem medsebojnem miru in slogi, ne da bi podlegli nacionalizmu, ki drugje kraljuje z dejanji in izjavami, ki so ali smešne ali kar obsojanja vredne. Tu ne razlikujejo med kristjani ali Židi, saj oboji uživajo enako spoštovanje, pa naj so Italijani, Nemci, Francozi, Angleži, Američani, Grki, Španci, Turki ali tudi Slovenci. Edino, kar lahko obžalujemo, je to: medtem ko so vsi ostali ponosni na narod, ki mu pripadajo, se le slednji, to je Slovenci, sramujejo da so Slovenci.«²⁴

Da so bile Martelančeve pa tudi druge podobne ocene o slovenski pohlevnosti nekoliko pretirane, so dokazali spopadi, do katerih je prišlo sredi julija 1868 med predstavniki italijanskega nacionalno-liberalnega tabora in člani »okoliskega bataljona« (*milizia territoriale*), ki so ga tvorili večinoma sami tržaški Slovenci. Incidente je povzročil spor med dunajsko vlado in Svetim sedežem glede novega šolskega zakona, ki naj bi vzel katoliški cerkvi nadzor nad vzgojo mladine. Tržaški Italijani, zbrani v društvu »*Società del Progresso*«, so vneto zagovarjali ločitev cerkve od države, vzklikali združeni Italiji in Garibaldiju, medtem ko so se Slovenci zavzemali za stari red, cesarja in papeža, v resnici pa so oboji pod krinko liberalizma oziroma klerikalizma izražali svoja narodnostna čustva in interese. V samem Trstu je 13. julija 1868 izbruhnilo med člani okoliškega bataljona in meščani krvavo obračunavanje, ki je zahtevalo dve žrtvi in nekaj ranjenih. Tržaški občinski svet je obtožil Slovence panslavizma in klerikalizma ter zahteval razpustitev okoliškega

²² *Primorec*, (Oglasnik št. 39).

²³ *Domovina, Trst in okolica*, str. 13; *ibidem* str. 31–32; prvi politični list goriških Slovencev, ki ga je urejal in izdajal Andrej Marušič v letih 1867–1869. Glej Plesničar, *Narod naš dokaze hrani*, str. 20.

²⁴ Merku, *Okoličanski bataljon*, str. 35–36.

bataljona in premestitev nekaterih vidnejših slovenskih uradnikov in izobražencev za narodno stvar. Oboje je od oblasti tudi dosegel.²⁵

Julijski nemiri leta 1868 in razpustitev okoliškega bataljona so z vso ostrino zastavili vprašanje odnosa med Trstom, ki so ga obvladovali italijanski nacionalno-liberalni krogi, osredotočeni predvsem v mestnem svetu, in okoliškim slovenskim prebivalstvom. V dunajskem listu *Reform* je sredi decembra 1868 izšel učinkovit prikaz krivične politike tržaškega magistrata do okoliškega kmečkega prebivalstva. Članek, objavljen v prevodu januarja 1869 v goriški *Domovini* pod naslovom »Trst in okolica Tržaška«, je zgovoren pokazatelj narodne zavesti Slovencev, njihove vere v dinastijo pa tudi občutka, da v mestnem središču nimajo kaj iskati in da je torej najbolje zahtevati – kakor že leta 1848 – ustanovitev lastne neodvisne občine. Vendar je zahteva po upravni ločitvi okoliških vasi od Trsta, za katero se je zavzel tudi literarni kritik in filozof Janko Pajk, ostala brez odmeva tudi zato, ker se je kmalu izjalovilo upanje, da bo dunajska vlada podprla zahteve slovenskega narodnega gibanja proti agresivnemu italijanskemu nacionalizmu.²⁶

Pod vtisom dualizma, zlasti pa nemških zmag v prusko-francoski vojni leta 1870, ki so podžigale vsenemško gibanje v Avstriji, se je na njenih tleh po drugi strani sprožilo južnoslovansko gibanje. Zlasti Slovenci so polagali veliko upanja na južnoslovansko državno skupino, zato so se novembra 1870 najprej sestali hrvaški in slovenski politiki v Sisku, nato pa od 1. do 3. decembra slovenski, hrvaški in srbski politiki z ozemlja monarhije v Ljubljani. Na sestanku so se dogovorili o osnovah skupne jugoslovanske politike, ob koncu tridnevnega zasedanja pa so sprejeli tudi posebno izjavo.²⁷

Za popularizacijo ljubljanskega jugoslovanskega programa je bilo v slovenskih pokrajinah leta 1871 precej narejenega: sprejela so ga slovenska politična društva, v njegovem znamenju je bil s slovensko-hrvaško udeležbo, 21. maja 1871 organiziran in izveden tabor v Kastvu v Istri, v Trstu pa je spodbudil Vekoslava Raiča, urednika lista *Primorec*, da izrecno zahteva priključitev Trsta k prihodnji jugoslovanski politični tvorbi, oziroma da Trst postane »slavjanski«.²⁸

Že v uvodnem članku »Naš program« Raič ugotavlja, »da je v državnopravnem oziru tržaška okolica zapuščena sirota, ki se brezupno ozira v temno bodočnost in da je narodnost v življenju vseh ljudstev temelj nadaljnjemu razvoju in ravno preziranje naše narodnosti je zakrivilo, da smo na političnem področju skoraj popolnoma mrtvi. Toda nihče nam ne more oporekati, da imamo v najsvetejšem – to je v naravnem pravu – kot

²⁵ Pirjevec, *Trst je naš!*, str. 35; o tem podrobneje tudi Merkù, str. 108–119; Apollonio, *Libertà autonomia nazionalità*, str. 181, 269–274, 279–289; natančnejšo analizo nasprotij med občino Trst in škofijsko kurijo, posebno v letu 1868, kot tudi tržaških nemirov v naslednjem obdobju, prinaša Valdevit, *Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1858–1919)*, str. 77–85.

²⁶ Pirjevec, »*Trst je naš!*« str. 39.

²⁷ Podrobneje o tem Cvirn, *Jugoslovanski kongres v Ljubljani*, str. 219–220; Melik, *Slovenska politika ob začetku dualizma*, str. 294.

²⁸ Raičev list *Primorec*, ki je izhajal vsako prvo in tretjo nedeljo v mesecu, je bil liberalno usmerjeno glasilo, za katerega je na začetku kazalo, da bo osrednji list za Primorsko, a ker ni prišlo do pravega sporazuma med Goričani in Tržačani, je list kratek čas deloval le na Tržaškem. Po prenehanju izhajanja *Primorca* se je tudi Raič umaknil iz javnega življenja, hkrati pa se s tem časopisom zaključuje vrsta manjših časnikov, ki so polagoma pripravili teren kasnejši Edinosti (Pahor, *Slavjanska sloga*, str. 23; Marušič, *Doneski k politični zgodovini goriških Slovencev v razdobju 1870–1875*, str. 217).

prvotni lastniki zemlje, ki je danes v rokah tržaškega municipija – v političnem oziru vse elemente boljše prihodnosti».

List nato polaga upe na narodne zastopnike, ki naj bi v tržaškem mestnem svetu uživali zaupanje naroda, saj je zbornica tisti kraj, kjer naj bi se uslišale želje državljanov in zato pričakuje, da bodo slovenski zastopniki odstranili zapreke, ki ovirajo duhovni in materialni razvoj tukajšnjega slovenskega prebivalstva. Ob tem *Primorec* zagotavlja, da bo vedno čvrst glasnik mnenja tržaških okolčanov in da bo grajal vse napake, ki ovirajo narodni napredek, znal pa bo ceniti vsako dejanje v prid narodnih interesov. Ob koncu še naglašča, da bo *Primorec* na skrajni straži slovenskih pokrajin v nenehnem stiku z našimi slovenskimi brati in se bo neustrašno boril za jugoslovanski program, ki ga je v 1. številki svojega štirinajstdnevnikarja tudi priobčil.²⁹

V naslednji številki sredi januarja 1871 *Primorec* razčlenjuje slab položaj tržaških Slovencev v odnosu do italijanskega in nemškega življa ter enega glavnih razlogov za tako stanje pripisuje pomanjkanju slovenskih šol, zato zahteva ustanovitev realke ali pa trgovske šole v Trstu. Dalje razvija misel, da je v Trstu nujno potrebno zagotoviti slovensko večino, zato bi se moralo mesto združiti z okolico, kasneje pa še z drugimi slovenskimi deželami. »Trst je slovenski bil in mora zopet slovenski postati, ker leži na slovenskem ozemlju«, naglašča *Primorec* in pri tem ugotavlja, da sami okoličani tega ne bodo mogli uresničiti, zato bi se morali združiti z drugimi brati. »Pa še nekaj je«, nadaljuje list, »mi Slovenci imamo še hujšega sovražnika, kakor je Lah, in ta je Nemeč. On ne namerava samo Trsta, ampak vse Slovence, to je Primorje, Kranjsko, Koroško in Štajersko spraviti pod svojo oblast. To so sprevideli tudi slovenski veljaki, zato so se odločili, da se bomo vsi južni Slovani združili. Zbrali so se v Sisku in Ljubljani ter sklenili, da se vsi združimo.« Na koncu se list še sprašuje, kaj bodo k temu rekli slovenski okoličani Trsta in jim hkrati polaga v usta tudi odgovor: »Prav je tako, mi smo za vse, kar nas more rešiti revščine in zaničevanja!«. »Bodite brez skrbi«, jih pomirja Raič, »bo že, če bomo vsi složni. Trst mora priti v naše roke in postati materialni vir za nas in za celo Jugoslavijo. Živela Jugoslavija!«³⁰

V članku »Primorski Italijani« z začetka marca 1871 se Raič ukvarja z vprašanjem avstrijskih Italijanov po letu 1866. Pri tem kritično pripominja, »da so bili tako zamaknjeni v »unito Italijo«, da od nje niso obrnili pogleda in se za domače avstrijske razmere skoraj niso zmenili. Telo so provizorično imeli v Avstriji, njihov duh pa je živel v Italiji, kajti pričakovali so, da jih bo v kratkem sprejela medse mati Italija ... zdaj pa so začeli spoznavati, da njihovo vključevanje v Italijo ne bo potekalo tako hitro in da bodo morali še kar nekaj časa živeti v Avstriji«. V nadaljevanju svojega članka Raič govori o njihovi nameri, da bi združili Trst, Goriško in Istro z enotnim deželnim zborom v Trstu. S pomočjo italijanskega Trsta in Istre upajo na večino in prevlado v deželni zboru, Avstrijsko primorje bi s tem spravili pod svojo oblast kot italijansko provinco, za katero si prizadevajo priboriti avtonomijo, ob prvi priložnosti pa jo priključiti Italiji.

²⁹ *Primorec*, št. 1. V uvodnih stavkih pred navedbo programa v 6. točkah, se Raič sklicuje na shode v Sisku in Ljubljani in naglašča: »Mi smo seveda za Jugoslavijo, pa le pod pogojem, da se ne ločimo od drugih Slovanov, kakor bi nekateri radi. Programu v Ljubljani se popolnoma pridružujemo.«

³⁰ *Primorec*, str. 10 (članek Jugoslovanska zveza in tržaška okolica).

»Mi Slovenci«, nadaljuje Raič, »dobro vemo, da se vsi ti naklepi obračajo proti nam, saj ni dvomiti, da bodo Italijani v Primorju, ki ga mislijo spraviti v svoje roke, kolikor bo mogoče poskušali s poitalijančevanjem in zatiranjem slovenskega življa«. Raič zavrača možnost, da bi zmagalo italijansko historično pravo nad naravnim pravom Slovanov, četudi imajo Italijani večino v deželnih zborih in uživajo podporo vlade, saj verjame v številčno premoč slovanskega življa. V nadaljnjem razmišljanju naveda, da so v stikih z Italijo predvsem izobraženi krogi, kar je čisto naravna stvar in ko bi živeli kje blizu beneške meje, bi celo svetovali Avstriji, da jih v »imenu božjem« prepusti italijanskemu kraljestvu, vendar ker zasedajo celo obalo, brez katere ne morejo živeti ne Slovani, ne Avstrija, to seveda ni mogoče. »Pametni Italijani bodo torej«, zaključuje Raič, »sprejeli upravičenost teh argumentov, saj Slovani nismo tako fanatični in neliberalni, da bi ne mogli potrpeti, ako Italijani in drugi tujci trgujejo v naših pristaniščih, ne pustimo pa, da bi nas čisto izrinili ali celo zagospodovali nad nami oziroma našo zemljo proglašali za njihovo. Z ravno isto pravico kakor Trst, bi smeli Italijani zase terjati Aleksandrijo v Egiptu ali Odeso v Rusiji, kjer tudi govorijo italijansko in vendar bi se vsak smejal, če bi kaj takega zahtevali. Bodite torej pametni in ne gojite takih sanj in upov, ki se ne bodo mogle nikoli izpolniti!«³¹

Ob člankih »Trst in okolica«, »Klic na tabor v Kastvu« in »Slovenci in Hrvati« je znova pomenljiv članek z naslovom »Trst in Slovenija«. V njem Raič vnovič poudarja, kako je v svojem listu že večkrat omenjal, »da imamo Slovenci pravico do Trsta, da nam je potreben in da ga mora Slovenija brez premisleka spraviti v svoj okvir«. Pri tem pa ne skriva svojega razočaranja nad dejstvom, da takega mnenja niso vsi Slovenci, potem pa nadaljuje: »Oglasil se je v Slovenskem narodu dopisnik iz Maribora, ki misli, da Slovenija ne sme svoje roke stegniti po Trstu, pa se ne ve, da v Mariboru Primorca ne čitajo!« Raič ob tem zavrača skrb, »da bi Slovenija ne mogla prebaviti laškega Trsta, ki bo samo toliko časa laški, dokler bodo oblasti podpirale italijanski živelj in zatirale slovanskega«. Pri tem poudarja, da je tretjina prebivalcev v Trstu slovenska, s tem, da je veliko starejših pokolenj že poitalijančenih. Nekaj italijanskega življa bo v Trstu vedno ostalo že zaradi bližine Italije in zato ker italijanski jezik prevladuje po celotnem Sredozemlju. »To pa še ne pomeni«, zaključuje, »da bi pustili mesto v italijanskih rokah in da bi dopustili poitalijančevanje Slovencev, ki se sem naseljujejo«. ³²

Nekoliko vzvišena Raičeva stališča niso le izzvala zadržanih mnenj mladostovskega Slovenskega naroda oziroma njegovega dopisnika iz Maribora, pač pa jeseni 1871 tudi zmerno liberalnega Radoslava Razlaga, ki ga je ravno tedaj Hohenwartova vlada potrdila kot deželnega glavarja na Kranjskem. Ta je namreč oznanil, da hoče v Ljubljani v nemškem jeziku izdajati list z značilnim naslovom *Adria*, ki bo »obdeloval politiko, narodno gospodarstvo in društveno življenje s posebnim ozirom na jugoslovanske kraje jadranskega morja in bližnje dežele«. Obris Razlagovega koncepta pa je mogoče zaznati v podatku, da je 26. marca 1874 v dunajskem državnem zboru predlagal ustanovitev »internacionalne univerze južnih dežel v Ljubljani« s predavanji v nemškem, slovenskem, italijanskem in »ilirskem« jeziku.³³

³¹ Primorec, Primorski Italijan, str. 34.

³² Primorec, Trst in Slovenija, str. 62.

³³ Pleterski, Trst v slovenski politični misli do prve svetovne vojne, str. 13.

Zaključek

Kljub temu, da je Raičev *Primorec* ob koncu leta 1871 prenehal izhajati in natelet na odločno nasprotovanje italijanskih mazzinijanskih in liberalnih krogov ter na zadržanost v nekaterih mladoslovenskih krogih, pa sta tudi v kasnejšem obdobju ostajala njegovo zaupanje in vera, da čas in razvoj delata za odločilno uveljavitev Slovencev, a tudi Hrvatov v Trstu. Na določen način se je s tem potrjevala napoved Pacifica Valussija iz leta 1856, ko je kot prvi Italijan takole slikal prihodnji razvoj tržaškega območja za primer, da se asimilacija Slovencev in Hrvatov ne bi nadaljevala: »... Nastala bi tekma med obema sosednima, različnima civilizacijama, v kateri bi ena stran skušala nadvladati drugo. Toda v tem primeru bi se tekma končala vselej v prid manj civilizirane stranke, bolj delavne in bolj vztrajne v naporih ...«³⁴

Že na prelomu šestdesetih in sedemdesetih let XIX. stoletja se je torej ob koncu procesa združitve Italije pojavila misel o Trstu kot poglavitnem gospodarskem, postopoma pa tudi kulturnem in političnem središču za Slovence, središču, ki bo tudi vozlišče njihovih jugoslovenskih povezav, katerih prvi glasnik je bil Vekoslav Raič s svojim glasilom *Primorec*.

Bilo je več kot očitno, da kake pripravljenosti na dogovor in sožitje ni bilo zaznati v stališčih nobene strani, čeprav se vprašanje razmerja slovenskih dežel in Trsta ni presojalo enako v vsej slovenski politiki. Na to, kot že omenjeno, kažejo stališča mladoslovenskega *Slovenskega naroda*, ki so nasprotno stališčem *Primorca* naglašala, da Slovenija ne sme svojih rok stegniti po Trstu, ob tem pa so zanimiva tudi stališča avstrijskega notranjega ministra dr. Karla Giskre, ki je po srečanju s slovenskim prvakom dr. Janezom Bleiweisom februarja 1869 v Ljubljani dejal, da bi upravna združitev Slovencev lahko postala potrebna glede na nov položaj ob meji oziroma po združitvi Italije.³⁵

Konec sedemdesetih let 19. stoletja je iskanje vzorov pri italijanskem *risorgimentu* med Slovenci izgubilo na svoji moči, saj je le-ta zaključil svojo vlogo, ko je postavil temelje italijanski državi. V osemdesetih letih XIX. stoletja pa se začinja novo obdobje, ko je slovenska javnost v odnosih z Italijani in mlado italijansko državo namenila pozornost predvsem njenim ozemeljskim težnjam in iredentističnemu gibanju zunaj in znotraj habsburške monarhije, nove vidike v te odnose pa je doprinesel tudi vstop Italije v trozvezo (Avstro-Ogrska, Italija, Nemčija) leta 1882.

Viri in literatura

Apollonio, Almerigo: *Libertà autonomia nazionalità*. Trieste, l'Istria e il Goriziano nell'impero di Francesco Giuseppe: 1848–1870, *Fonti e studi per la Storia della Venezia Giulia*, vol. XV. Trieste: Deputazione di Storia patria per la Venezia Giulia, 2007.

Beran, J.: Plebiscit in razmejitve v Benečiji. *Zahodno sosedstvo. Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne* (ur. Branko Marušič, Stane Granda in Petra Svoljšak). Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1996.

Cattaruzza, Marina: *L'Italia e il confine orientale 1866–2006*. Bologna: Società editrice il Mulino, 2007.

³⁴ Juvančič, *Pojav italijanskega iredentizma in vprašanje asimilacije*, str. 141.

³⁵ Pleterski, *Trst v slovenski politični misli*, str. 12.

- Cvirn, Janez: Jugoslovanski kongres v Ljubljani. *Slovenska kronika XIX. stoletja 1861–1883*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Domovina*, Gorica 19. 1. 1867, št. 3.
- Domovina*, Gorica 15. 2. 1867, št. 7.
- Gorše, Miroslav: *Doktor Valentin Zarnik, narodni buditelj, pisatelj in politik*. Ljubljana: Slovenska matica, 1940.
- Ilirski Primorjan*, Sv. Ivan v Vrdeli, 18. 11. 1866, št. 22.
- Juvančič, Ivo: Pojav italijanskega iredentizma in vprašanje asimilacije. *Razprave in gradivo*. Ljubljana: Inštitut za narodnostna vprašanja, 1960.
- Marušič, Branko: Doneski k politični zgodovini goriških Slovencev v razdobju 1870–1875. *Zgodovinski časopis*, XXV, zv. 3–4, 1971.
- Marušič, Branko: Plebiscit v Beneški Sloveniji. *Slovenska kronika XIX. stoletja 1861–1883*. Ljubljana: Nova revija, 2003.
- Melik, Vasilij: Beneški Slovenci (1797–1866). *Zahodno sosodstvo. Slovenski zgodovinarji o slovensko-italijanskih razmerjih do konca prve svetovne vojne*. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1996.
- Melik, Vasilij: Politik Valentin Zarnik. *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*. Maribor: Študentska založba Litera, 2002.
- Melik, Vasilij: Slovenska politika ob začetku dualizma. *Slovenci 1848–1918. Razprave in članki*. Maribor: Študentska založba Litera, 2002.
- Merkù, Josip: Okoličanski bataljon, »Fatti di luglio« – 1868. *Gradivo za zgodovino Trsta*. Trst: Mladika, 2002.
- Novice*, Ljubljana 27. 7. 1859, XVI, št. 30.
- Novice*, Ljubljana 14. 5. 1862, XX, št. 20.
- Novice*, Ljubljana 7. 11. 1866, XXIV, št. 45.
- Novice*, Ljubljana 12. 12. 1866, XXIV, št. 50.
- Novice*, Ljubljana 7. 3. 1869, XVIII, št. 10.
- Pahor, Milan: Slavjanska sloga. *Slovenci in Hrvati v Trstu. Od avstroogrške monarhije do italijanske republike*. Trst: ZTT EST, 2004.
- Pirjevec, Jože: »Trst je naš!« Boj Slovencev za morje (1848 *Novice* 1954). Ljubljana: Nova revija, 2008.
- Plesničar, Pavel: *Narod naš dokaze hrani. Bibliografski pregled slovenskega tiska na Primorskem do konca leta 1918*. Ljubljana: [s. n.], 1940.
- Pleterski, Janko: Trst v slovenski politični misli do prve svetovne vojne. *Prispevki za zgodovino delavskega gibanja*, XVII, št. 1–2. Ljubljana: Inštitut za zgodovino delavskega gibanja, 1979.
- Primorec*, Trst 1. 1. 1871, I, št. 1.
- Primorec*, Trst 12. 12. 1866 (Oglasnik št. 39).
- Primorec*, Trst 15. 1. 1871, I, št. 3.
- Primorec*, Trst 5. 3. 1871, I, št. 5;
- Primorec*, Trst 16. 4. 1871, I, št. 8.
- Primorski slovenski biografski leksikon*, III. knjiga. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1986. *Primorec* 1989.
- Simčič, Tomaž: Società di Minerva v Trstu in oblikovanje italijanskega narodno liberalnega gibanja 1860. *Primorec* 1878. *Zahodno sosodstvo. Slovenski zgodovinarji o slovensko-itali-*

janskih razmerjih do konca prve svetovne vojne. Ljubljana: Zgodovinski inštitut Milka Kosa ZRC SAZU, 1996.

Slovenski narod, Maribor 1868, št. 5, 10, 20.

Slovenski narod, Ljubljana 1878, št. 165, 166, 168, 174.

Šuklje, Fran: *Iz mojih spominov I. – III. del*. Ljubljana: Jugoslovanska knjigarna, 1929.

Valdevit, Gianpaolo: *Chiesa e lotte nazionali: il caso di Trieste (1858–1919)*, Udine 1979.

Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države. Slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. Stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2007.

Vošnjak, Josip: *Spomini*. Ljubljana: Slovenska matica, 1982.

Zovatto, Pietro: *L'Episcopato di Bartolomeo Legat (1845–1875). Dal Litorale austriaco alla Venezia Giulia* (ur. Fulvio Salimbeni). *Civiltà del Risorgimento*, 41. Udine: Del Bianco, 1991.

Povzetek: Slovenska javnost je bila od sredine XIX. stoletja dalje razmeroma dobro seznanjena s cilji, razvojem in nosilci italijanskega *risorgimenta* ter z oblikovanjem italijanske države. O tem so največ poročale Bleiweisove *Novice* v letih 1859 do 1861, že leta 1866 pa je s priključitvijo Benečije k Italiji začela prevladovati bojazen, da ne bi pri zaokroževanju svojega državnega ozemlja zasedla tudi s Slovenci poseljeno območje ob slovensko-romanski meji, saj se Italija v svojem združevalnem procesu ni ozirala na narodnostne in jezikovne manjšine. Kljub temu so nekateri slovenski politiki in izobraženci tistega časa z dokajšnjo mero naklonjenosti spremljali in ocenjevali nastajanje nove italijanske države in njene najvidnejše protagoniste, med njimi zlasti dr. Valentin Zarnik, saj je osvobajanje Italijanov izpod tuje oblasti vsebovalo nekatere prvine, s katerimi so tudi Slovenci utemeljevali svoj politični program Zedinjene Slovenije, ki je po letu 1848 znova zaživel ravno v šestdesetih in sedemdesetih letih XIX. stoletja.

Precej bolj zadržano ali celo sovražno je proces združevanja Italije zaradi italijanskih iredentističnih teženj in občutka lastne ogroženosti, ocenjevalo in spremljalo slovensko časopisje v Trstu in Gorici. Jugoslovanski program, sprejet v začetku decembra 1870 v Ljubljani, je urednik *Primorca* Vekoslav Raič izrecno povezal s Trstom, ki naj bi prišel v okvir prihodnje jugoslovanske tvorbe, in ga utemeljeval v vrsti člankov v letu 1871. Pri tem je naletel na ostro kritiko italijanskih mazzinijanskih in liberalnih krogov v Trstu pa tudi na zadržano mnenje nekaterih mladoslovenskih krogov okoli *Slovenskega naroda*, kljub temu pa sta bila njegovo zaupanje in vera, da čas in razvoj delata za odločilno uveljavitev Slovencev in Hrvatov v Trstu, prisotna tudi v kasnejšem obdobju.

Riassunto: A partire dalla metà dell'Ottocento l'opinione pubblica slovena era relativamente ben informata in merito alle finalità, allo sviluppo e ai protagonisti del Risorgimento italiano, compresi anche i progressi che si registravano nella formazione dello stato italiano. Tra il 1859 e il 1861 fu il giornale »Novice« del Bleiweis che ne riferì con maggiore puntualità. Già nel 1866, con l'annessione del Veneto, cominciò a diffondersi il timore che l'Italia – la quale in questo processo di unificazione non si curava né delle minoranze linguistiche né di quelle nazionali – proseguendo nella sua campagna di aggregazione statale avrebbe occupato anche l'area abitata dagli sloveni lungo il confine slavo-romanzo. Tuttavia, alcuni politici e intellettuali sloveni dell'epoca, in particolare il dr. Valentin Zarnik, seguivano e giudicavano con una notevole dose di accondiscenza la formazione di questo nuovo stato italiano e le vicende dei suoi protagonisti più in vista. Infatti, la liberazione

degli Italiani dal giogo straniero includeva alcune peculiarità che anche gli Sloveni usavano per suffragare il proprio programma denominato »Slovenia unita« (Zedinjena Slovenija) che dopo il 1848 aveva ripreso vigore proprio negli anni '60 e '70 del XIX secolo.

Al contrario, il processo dell'unificazione italiana era seguito e giudicato con minor favore e addirittura con posizioni apertamente ostili dalla stampa slovena di Trieste e Gorizia per via delle tendenze irredentiste dell'Italia e di una prevalente sensazione di minoranza. Vekoslav Raič, redattore del *Primorec*, mottivando le proprie convinzioni in una serie di articoli durante tutto il 1871, collegava apertamente Trieste con il »Programma jugoslavo« approvato a Lubiana ai primi di dicembre del 1870: la città sarebbe dovuta diventare parte integrante di questo futuro stato. Le sue posizioni furono aspramente criticate dai circoli mazziniani e liberali di Trieste e incontrarono molte riserve anche da parte di alcuni circoli di »Giovani sloveni« (Mladoslovenci), raccolti attorno allo »Slovenski narod«. Ciò nonostante, la sua fiducia e la sua speranza nel fatto che il tempo e lo sviluppo stessero operando a favore di una decisiva affermazione degli Sloveni e dei Croati a Trieste furono presenti anche in epoche successive.

Gospodarska kriza na Goriškem in Gradiškem v letu 1879 ter ukrepi oblasti in dobrodelnih institucij za njeno reševanje

ROBERT DEVETAK

Izvleček: Prispevek obravnava gospodarsko krizo agrarnega sektorja na Goriškem in Gradiškem leta 1879 ter njeno blaženje s strani dobrodelnih institucij. Temelj gospodarstva dežele je predstavljalo kmetijstvo, v katerega je bilo v 70. letih 19. stoletja neposredno vpetega dve tretjini prebivalstva dežele. Krizne razmere so bile zaradi različnih, a prepletenih razlogov stalnica in so pogosto povzročale socialne ter družbene pretrese. Leto 1879 je posebej izstopalo, saj so nakopičene težave v povezavi s katastrofalno letino privedle do razpada sistema samooskrbe v deželi. Za pomoč prebivalstvu so različne deželne in zasebne karitativne institucije organizirale večmesečno dobrodelno akcijo, s katero so v letu 1880 uspele zaježiti in delno odpraviti posledice krize.

Ključne besede: Dežela Goriška in Gradiška, dobrodelnost, gospodarska kriza 1879, gospodarske razmere

The Economic Crisis of 1879 in the County Görz and Gradisca and the Measures Taken for Overcoming the Crisis by the Authorities and Charitable Institutions

Abstract: The paper discusses the economic crisis of the agrarian sector in the County Görz and Gradisca in the year 1879 and its counter measures from the charitable institutions. The economic base of the County was represented by agriculture, in which in 1870's two-thirds of the County's population were directly involved. The crisis was constant, because of the different but intertwined reasons and they frequently caused social turmoil. The year 1879 especially stood out, since the accumulated difficulties, connected with the catastrophic harvest, lead to the dissolution of the self-sufficiency system in the County. Different county and private institutions organized a charitable program, that lasted for a few months, and with which they were able to curb and partially eliminate the consequences of the crisis.

Key words: County of Görz and Gradisca, charity, economic crisis in 1879, economic conditions

Uvod

Dežela Goriška in Gradiška je bila v obdobju Avstro-Ogrske del administrativne enote Avstrijsko primorje, kamor sta spadala še Istra in svobodno cesarsko mesto Trst.¹ Šlo je za večnarodnostno deželo, v kateri so trčili interesi Slovencev, Italijanov, Furlanov in v manjši meri Nemcev.² V gospodarskem smislu je veljala za agrarno območje, saj je bila industrija omejena večinoma le na nekatere večje centre in je zaposlovala le manjši del prebivalstva. Kot bomo lahko videli v nadaljevanju, je bil goriški agrarni sektor podvržen številnim težavam, ki so bile odraz širših sprememb in vplivov ter neprilagojenosti in nekonkurenčnosti, kar se je odražalo v pogostih gospodarskih krizah. Vzporedno in v povezavi s kriznimi razmerami se je v deželi razvijala dobrodelna dejavnost, ki jo lahko ločimo na javno, podprto s strani deželnih in državnih oblasti, cerkveno ter zasebno, ki so jo podpirali predvsem predstavniki in predstavnice plemstva ter bogatega meščanstva. Dobrodelna pomoč in institucije so se v Gorici pričele razvijati že v sredini 18. stoletja in se z ukrepi državnih in deželnih oblasti ter s podporo številnih donatorjev in javnih osebnosti uspele v naslednjem stoletju razširiti in bolj ali manj uspešno pomagati najrevnejšim, ki so se v upanju za boljše življenje selili s podeželja v glavno mesto dežele.³ Medtem, ko sta deželna in cerkvena oblast skrbeli za različne javne dobrodelne zavode (sirotišnice, umobolnice, bolnišnice) in organizirali posebne denarne fonde za pomoč revežem, je zasebna dobrodelnost delovala večinoma v okviru društev, ki so se pojavila v drugi polovici 19. stoletja. Člani in članice teh društev so pomagali revežem predvsem na terenu – organizirali so javne kuhinje, obiskovanje na domu in dobrodelne sejme ter jim nudili finančno, materialno in versko pomoč. Leta 1879 je prišlo v deželi do ene hujših gospodarskih kriz, ki je predvsem prizadeto podeželsko prebivalstvo ni bilo sposobno samo prebroditi. Sledila je skupna intervencija deželnih in zasebnih dobrodelnih ustanov ter društev, ob pomoči državnih oblasti in številnih donatorjev iz sosetstva in drugih predelov države. Prispevek bo poskušal na kratko predstaviti razloge, ki so privedli do kriznih razmer v letu 1879 in kakšen je bil odziv dobrodelnih institucij nanje.

Razvoj kmetijstva na Goriškem in Gradiškem v 70. letih 19. stoletja

»Lepa je poknežena grofija goriško-gradiška, milo njeno podnebje, – če odštejemo blizo polovico gorske strani – in deloma tudi ugodna lega in dobra zemljišča dajejo jej prednost, zlasti v poljedelskem oziru pred večino drugih avstrijskih dežel. Tu prideluje kmetovalec vsega; vina, sadja, žita, sočivja, raznih podzemljic in tudi travniki in gozdi ne odrekujejo svojih pridelkov; zraven tega pa imajo vsi ti pridelki, kot južni še svojo posebno vrednost. Da, Goriško je zares bliščec biser v kroni avstrijskih vladarjev.«⁴

S temi besedami je leta 1879 neznan dopisnik v Soči opisal podobo dežele, v času, ko jo je pestila ena hujših gospodarskih kriz v obdobju Avstro-Ogrske. S kmetijstvom se je leta 1880 na Goriškem in Gradiškem primarno ukvarjalo 65 %

¹ O upravni razdelitvi glej: Marušič, *Pregled*, str. 29–37.

² Glej na primer: Marušič, *Sosed*; str. 10–42; Ara, *Italiani*, str. 397–412; Marušič, *Pregled*, str. 45–46. V deželi je leta 1880 glede na občevalni jezik živelo 63 % Slovencev, 36 % Italijanov in Furlanov ter 1 % Nemcev.

³ *Zgodnja danica*, 27. 4. 1854, št. 17; Tavano, *Assistenza*, str. 15–48.

⁴ *Soča*, 5. 9. 1879, št. 35.

prebivalstva.⁵ Temelje so predstavljali poljedelstvo, sadjarstvo, svilogojstvo, vinogradništvo in živinoreja. Pojavljale so se lokalne razlike, ki so bile vezane na relief in geografske značilnosti, saj se je ozemlje razprostiralo od Jadranskega morja do Alp. Takratni sodobniki so deželo v gospodarskem smislu delili na več geografskih enot. Najbolj produktivno in bogato je bilo glede na katastrski dohodek področje ravnine, ki je v začetku 70. let 19. stoletja obsegalo le 11,3 % površine, a je znašal delež katastrskega dohodka dežele skoraj tretjino celotnega. Gričevje in Kras sta skupaj obsegala 41,7 % površine, delež katastrskega dohodka pa je znašal 50,5 %. Hriboviti in gorati predeli dežele so obsegali 47 %, a je zaradi slabših ali neprimernih geografskih razmer, katastrski dohodek predstavljal le 16,8 % celotnega.⁶ Največji delež obdelovalne zemlje v deželi so v tem obdobju obsegali travniki in pašniki (59,6 %), ki so jim sledile gozdne (20,9 %) in njivske površine (17,3 %). Najmanjši delež je padel na vinograde (2,0 %) in vrtove (0,2 %), ki pa so vseeno imeli velik pomen v gospodarski sliki dežele.⁷ Najboljši pogoji za razvoj poljedelstva so bili v nižinah, predvsem v furlanskem, zahodnem delu dežele in v Vipavski dolini. Na tem območju je bila glavna poljedelska kultura koruza, ki so jo, če vzamemo povprečje med letoma 1872 in 1881, pridelali skoraj 190.000 hektolitrov. Na deželni ravni je bila pomembna tudi pridelava pšenice in krompirja (Priloga 1).⁸ Pridelovanje prve je bilo skoncentrirano predvsem v nižjih predelih dežele, medtem, ko je bila pridelava krompirja značilna tudi za višje ležeče predele. Koruzo in pšenico so v višjih predelih dežele nadomeščali ječmen, ajda in rž. Posebnost Goriške je bila pridelava riža v obmorskih lagunah.⁹

Ugodno podnebje je predvsem v južnem delu dežele omogočalo dobre pogoje za pridelavo različnega sadja in za vinogradništvo. Specializacija kmetijstva, vse večji trgi in boljše transportne možnosti so omogočili trženje proizvodov v drugih deželah in tujini, kar je kmetom prinašalo vedno večje vsote denarja.¹⁰ Izvoz sadja je v deželi hitro napredoval, med letoma 1870 in 1890 se je tovor prek železniške postaje v Gorici povečal za več kot trikrat, s 4702 metrskih stotov na 15.783 stotov.¹¹ Podobno je bila izvozno naravnana prodaja vina, ki so ga v 70. letih 19. stoletja pridelali na deželni ravni okoli 80.000 hektolitrov (Priloga 1). V naslednjem desetletju sta zaradi različnih trtnih boleznih sledila stagnacija in padec pridelave.¹² Velik pomen je imelo tudi gojenje murv, kar je bilo povezano s tekstilno industrijo, ki je bila ena pomembnejših v deželi.¹³ Nasadi murv, katerih listje je služilo za krmo gosonicam sviloprejk, so se v prvi polovici 19. stoletja uspešno razširili po celotni dolini reke Soče in večjem delu dežele, z izjemo predelov na Cerkljanskem in Tolminskem, kjer klimatski pogoji niso bili primerni. Kmalu po letu 1850 se je iz Francije v ostale predele Evrope razširila bolezen gosonic sviloprejk. Na Goriškem

⁵ Czörnig, *Die gefürstete*, str. 64.

⁶ Czoernig, *Görz*, str. 76.

⁷ *Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1875 : Heft II*, str. 2–3.

⁸ Luchitta, *Lo sviluppo*, str. 84.

⁹ Rutar, *Poknežena*, str. 69–70.

¹⁰ Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 295–302.

¹¹ Valenčič, *Sadjarstvo*, str. 341.

¹² Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 300–302.

¹³ O industriji v deželi glej: Marušič, *Poskus*, str. 7–12; Luchitta, *Lo sviluppo*, str. 67–122.

je ponekod zatrla, povsod pa zavrla gojitev sviloprejk. Ponekod je povprečen letni pridelek padel za več kot 90 %. Po letu 1870 je prišlo v povezavi z razvijajočo se tekstilno industrijo do vnovičnega vzpona, ki je trajal slaba tri desetletja.¹⁴

Živinoreja je bila pomembna predvsem v višjih predelih dežele, kjer so bili pogoji za poljedelstvo slabši. V nižinah je prevladovala intenzivna, hlevska živinoreja (govodoreja in prašičjereja), medtem ko je v hribovitih in goratih predelih prevladovala pašna, ekstenzivna živinoreja (ovčjereja in kozjereja). V nižinskih delih so redili predvsem prašiče in konje, v sredogorju ovce in govedo, v višjih predelih pa predvsem koze.¹⁵ Govejo živino in meso so prodajali predvsem v Gorico ali izvažali v Trst in druge dežele Avstro-Ogrske. Za izvoz so bili pomembni tudi mlečni izdelki.¹⁶ V 70. letih 19. stoletja je prihajalo pri živinoreji do večjih strukturnih sprememb in postopne preusmeritve iz ekstenzivne v intenzivno obliko, kar se je kazalo predvsem pri številu nekaterih živalskih vrst.¹⁷ Največji padec je doživela kozjereja, saj se je število koz med letoma 1869 in 1880 skorajda prepolovilo. Za slabo četrtino se je zmanjšalo tudi število ovc. Kozjereje so omejevale deželne in državne oblasti, ker so jo smatrale za škodljivo gozdovom, poleg tega pa so se številni kmetje zaradi rentabilnosti preusmerili v govodorejo.¹⁸ Ovčjereja je nazadovala zaradi bolezni (metljivost), hkrati so jo smatrali za škodljivo gozdovom. Poleg tega je domača volna izgubljala svojo vrednost zaradi volne in bombaža, ki sta na slovenski trg vstopala iz tujine. Kmetje so zaradi novih razmer pričeli kupovati vse več industrijskega blaga in opuščati izdelovanje domačega sukna iz volne.¹⁹ To je bilo povezano tudi s tekstilno industrijo, ki se je razvijala v deželi.²⁰ Na drugi strani je prišlo zaradi rentabilnosti do povečanja števila goveda, medtem ko je število prašičev stagniralo.²¹

Glavni razlogi za krizne razmere v agrarnem sektorju

Zgodovinar Simon Rutar je v knjigi *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska* leta 1892 zapisal, da: »[...] bi bila Goriška lahko tudi sedaj jedna najbogatejših dežel zaradi svojega blagega podnebja, zaradi svoje ugodne lege ob prehajalni cesti med vzhodom in zahodom ter zaradi bližine morja in velikih mest, kamor lahko prodaja vse svoje pridelke in izdelke. Vendar pa je naša dežela v gmotni omiki precej zaostala in le počasi pobira stopinje za severovzhodnimi svojimi sosedomi.«²²

Kljub dobrim pogojem dežela v začetnem obdobju Avstro-Ogrske ni uspela razviti svojih gospodarskih potencialov.²³ Ne glede na postopni napredek, ki je bil posledica industrijske in tehnične revolucije, strukturnih sprememb v kmetijstvu in industriji ter odpiranja novih industrijskih in obrtnih obratov bi lahko 70. leta 19. stoletja označili za krizno obdobje Goriške in Gradiške. Te krizne razmere so

¹⁴ Žontar, *Gojitev sviloprejk*, str. 412–413.

¹⁵ *Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1876 : Heft II*, str. 7.

¹⁶ Czörnig, *Die gefürstete*, str. 97–98.

¹⁷ Prav tam, str. 90.

¹⁸ Novak, *Živinoreja*, str. 391.

¹⁹ Prav tam, str. 390.

²⁰ Glej: Luchitta, *Scritti*, str. 13–63.

²¹ Czörnig, *Die gefürstete*, str. 89–90.

²² Rutar, *Poknežena*, str. 65.

²³ Več o gospodarskem razvoju Avstro-Ogrske glej na primer: Hoffmann, *Österreich-Ungarn*.

bile vpete v širšo gospodarsko sliko in so prizadele predvsem agrarni sektor.²⁴ Ni šlo le za posebnost dežele, ampak je kriza zajela širši prostor.²⁵ V največji meri je trpelo kmetijstvo, ki je bilo vse bolj podrejeno svetovnemu gospodarstvu in tehnološkemu napredku, ki sta z industrijsko in tehnično revolucijo vse hitreje prodirala tudi na to območje. Tehnološki napredek, ki se je manifestiral s prihodom železnice, parnikov in industrijske proizvodnje, je povzročil dotok cenejših surovin in izdelkov z oddaljenih območij in drugih celin, kot na primer žita iz Ogrske ali ZDA in Rusije, izdelkov iz svile z Daljnega vzhoda, kar je nižalo cene domačim pridelkom in izdelkom. Strošek prevoza enega mernika (61,5 litrov) pšenice iz Szegeda v Reko se je med letoma 1860 in 1880 zmanjšal iz 2,7 na 1,1 goldinarja.²⁶ To je zamajalo lokalno kmetijsko gospodarstvo, saj je prišlo do propada nekaterih pomembnih obrti, kot na primer založništva, splavarjenja in fužinarstva, kmetje pa so izgubili velik del zaslužka in postajali vse bolj odvisni le od prodaje lastnih pridelkov.²⁷ Številni so se zaradi tega specializirali v določene panoge, ki so jim omogočile dodatni zaslužek (sadjarstvo, vinogradništvo) in so opuščali nekatere panoge, predvsem pri poljedelstvu.²⁸ Poleg sprememb, povezanih z vstopom novih surovin in izdelkov na trg, sta industrijska in tehnična revolucija z inovacijami (kmetijski stroji, kemijska gnojila) omogočili znižanje stroškov ob hkratnem zvišanju donosa in količine pridelkov ter izrabo novih površin.²⁹ Novosti so se na Slovenskem širile postopoma in neenakomerno. Ponekod so kmetje zaradi drobne posestne strukture in zastarelih pridelovalnih tehnik ohranjali visoke stroške pridelave, hkrati pa so nizki zaslužki onemogočali vlaganje v posodobitev.³⁰ Poleg investicij kmetov v posodobitve in infrastrukturo so se tukaj pojavljale težave tudi na deželnem nivoju. Oblasti predvsem v severnih predelih Goriške in Gradiške niso bile sposobne vlagati dovolj sredstev v izboljšavo cestnega in izobraževalnega omrežja.³¹

S finančnim stanjem kmetov so bili povezani še zadolževanje in nezmožnost vračanja posojil ter plačila davkov. Ti so se v drugi polovici 19. stoletja povečevali. Eno od finančnih bremen, s katerimi so se soočali kmetje v tem času, je bila zemljiška odveza, ki jih je pravno osvobodila in obenem pospešila prehod kmetijstva iz pretežno naturalnega v tržno gospodarstvo. Kmetom je omogočila, da so odkupili zemljo oziroma zanj plačali posebno odškodnino, s čimer so postali njeni edini lastniki. Uveljavitev zemljiške odveze je spremenila socialno, gospodarsko in lastniško podobo podeželja. Kmetje so bili s tem pravno osvobojeni, podložništvo je bilo odpravljeno brez odškodnine, materialne oziroma naturalne dajatve pa so se spremenile v enkratno denarno odškodnino, ki je kmete zelo bremenila. Dve tretjini odškodnine sta nosili država in gosposka, preostalo tretjino pa so morali pokriti kmetje.³² Na Goriškem je odveza zajela 693 upravičencev prejema in 42.050

²⁴ Luchitta, *La Camera*, str. 49–54; Fischer, *Modernizacija*, str. 40–41.

²⁵ Lazarevič, *Slovensko*, str. 15; Borak, *Uvod*, str. 9–25.

²⁶ Luchitta, *La Camera*, str. 49.

²⁷ Vodopivec, *Od Pohlinove*, str. 95; Granda, *Gospodarske*, str. 27–45.

²⁸ Montanari, *Lakota*, str. 207–208. Montanari imenuje ta pojav »delokalizacija«.

²⁹ Grafenauer, *Poljedelski*, str. 242–247.

³⁰ Seručnik, *Trtna*, str. 78.

³¹ Devetak, *Društveno*, str. 18–22.

³² Lazarevič, *Slovensko*, str. 16; Rösener, *Kmetje*, str. 221–229.

zavezancev plačila odškodnine.³³ Za odkup so si bili kmetje velikokrat prisiljeni denar izposoditi – večinoma v lokalnem okolju za visoke obresti, ki jih nekateri niso zmogli odplačevati.³⁴ Vse skupaj so dodatno poslabšali še visoki davki. Davčna bremena so se neprenehoma povečevala in velik del kmetov jih ni bil sposoben plačevati, to pa je povzročalo množičen propad in zaseg kmetij.³⁵ Na Goriškem in Gradiškem so davki in zadolženost prebivalstva povzročali velike težave predvsem v 70. letih 19. stoletja. »Groza je videti, kako naši vbogi kmetje letajo pred tem strahom od hiše do hiše, da bi kjerkoli staknili ali dobili na posodo potrebne krajcarje, da bi zadostili tirjatvam davkarije. Vse pri davkarji za kratek milosten odlog bile so neuspešne in kaj je bilo v tej zadregi početi? Pridelalo se nij ničesa, kajti uže 45 let nij bilo take slabe letine, in ubogemu kmetu nij družega ostajalo v tej stiski, nego prodati to kar je še imel pri hiši; pognati je moral svojo zadnjo kravico k mesarju in jo prodati pol zastonj, da se je le iznebil nepriljubljenega davkarskega gosta.«³⁶

Pomemben dejavnik, ki je prispeval k poslabšanju razmer, je bilo tudi drobljenje posestev. Sprožil ga je dedni zakon iz leta 1869, ki je dovoljeval svobodno delitev kmečke posesti. Majhne kmetije so imele premajhen donos in tako niso omogočale preživetja kmetom. Velikost kmetij se je manjšala vse do prve svetovne vojne, v tem oziru pa je prednjačila predvsem Primorska.³⁷ Na Goriškem se je povprečna velikost kmetije samo med letoma 1869 in 1880 zmanjšala s 16 ha na 8,8 ha.³⁸

Zlom dunajske borze 9. maja 1873 in gospodarska kriza, ki je sledila, na Goriškem ni doživela večjega odmeva v agrarnem sektorju in večine prebivalstva ni neposredno prizadela, je pa gospodarski upad v povezavi z ostalimi bremenami, ki so pestila kmete, prispeval k splošnemu poslabšanju položaja.³⁹ Soča je poročala, da so bili v deželi prizadeti predvsem trgovci in aristokracija, ki so vlagali na borzi. Skupaj naj bi izgubili okoli pol milijona goldinarjev.⁴⁰

Pri gospodarskem razvoju ne gre zanemariti vpliva izobrazbe, ki je bila v 70. letih 19. stoletja na podeželju na nizkem nivoju.⁴¹ V tem pogledu so bili zanemarnjeni predvsem severni predeli Goriške. Na razširjenost strokovne literature, ki so jo propagirala gospodarska društva, politični veljaki in gospodarski strokovnjaki, je vplivala pismenost. V alpskih predelih dežele, na Kanalskem in ponekod v Furlaniji se je izobraževalni sistem vzpostavljaj počasi, kar je bilo razvidno tudi pri stopnji nepismenosti in slabi izobrazbi. Leta 1880 je znašalo deželno povprečje pri pismenosti 38,8 %.⁴² Vse to je ključno vplivalo na počasno širjenje novih kmetijskih tehnik in načinov obdelovanja, ki so marsikje med prebivalstvom naleteli na dvom in neodobranje. Neizobraženo prebivalstvo se je ponekod aktivno upiralo inovacijam,

³³ Marušič, *Pregled*, str. 51.

³⁴ Vodopivec, *Od Pohlinoe*, str. 96.

³⁵ Lazarevič, *Slovensko*, str. 17.

³⁶ Soča, 4. 11. 1876, št. 44.

³⁷ Lazarevič, *Kmečki*, str. 25.

³⁸ Marušič, *Prispevki*, str. 60.

³⁹ Vodopivec, *O gospodarskih*, str. 263–280.

⁴⁰ Soča, 15. 5. 1873, št. 20.

⁴¹ Good, *Economic*, str. 65–80; Pahor, *Pregled*, str. 289–308.

⁴² Šola, 14. 7. 1882, št. 1.

Gorica, glavno mesto dežele na prehodu iz 19. v 20. stoletje (Zbirka razglednic Goriške knjižnice Franceta Bevka).

ki sta jih ponujala industrijska in tehnična revolucija, ter se oklepalo tradicionalnih metod kmetovanja.⁴³

Poleg navedenih dejavnikov so goriškemu kmetijstvu zadajale udarce še različne ujme, kot na primer suša ali toča, ki sta na določenih območjih lahko uničili celotne letine. Vinogradništvo je v 60. letih 19. stoletja prizadela grozdna plesnoba, ki je v nekaterih predelih dežele povzročila padec pridelave grozdja in vplivala na izpad dohodkov pri panogi.⁴⁴

Za napredek kmetijstva si je prizadevalo leta 1765 ustanovljeno kmetijsko društvo v Gorici. Člane in kmetovalce je spodbujalo k povečanju proizvodnje, k odpravi pašne živinoreje in prahe ter k boljšemu gnojenju. Oskrbovalo jih je s semeni, kakovostno živino, orodjem, umetnimi gnojili, žveplom in drugimi kmetijskimi potrebščinami. Na področju živinoreje je z državnimi podporami nakupovalo plemenske bika in jih dajalo na razpolago kmetovalcem, z uvajanjem novih pasem in razdelitvijo dežele na pasemska okrožja si je prizadevalo za izboljšanje razmer na tem področju. Bilo je pobudnik in podpornik ustanovitvam kmetijskih društev in zadrug v deželi.⁴⁵ Vseeno pa je bil vpliv delovanja društva zaradi nezainteresiranosti in nezaupanja kmetov pri uvajanju novosti v kmetijsko gospodarstvo ponekod zelo omejen.

⁴³ Devetak, *Društveno*, str. 45–51.

⁴⁴ Valenčič, *Vinogradništvo*, str. 300.

⁴⁵ Valenčič, *Organizacije*, str. 525–532.

Gospodarska kriza v letu 1879

Če pogledamo statistične podatke, lahko že hitro ugotovimo, da je bila letina leta 1879 najslabša v desetletju. V primerjavi s povprečjem 1872–1881 so bila odstopanja pri vseh navedenih pridelkih (Priloga 1). Pridelek pšenice je bil od desetletnega povprečja nižji za polovico, pridelek koruze pa za 40 %. Bolje sta jo odnesla ječmen in krompir, pri katerih je bil padec glede na povprečje le za 2 % pri prvem in slabih 10 % pri drugem. Pri tem je potrebno poudariti, da je bila pridelava teh dveh pridelkov značilna predvsem za višje ležeče predele, ki so jih ujme prizadele v manjši meri kot južni ali osrednji del dežele. Iz Breginja so celo poročali, da pri njih ni sledu o kriznih razmerah.⁴⁶ Največji padec pri pridelavi je zaznati pri vinu, kjer je ta znašala samo 2,4 % povprečja za obdobje 1872–1881. Vinogradništvo je trpelo zaradi že omenjene grozdne plesnobe, ukrepi pa so bili ponekod zanemarljivi oziroma slabo razširjeni. Svoje sta dodali še suša in toča, zaradi česar je znašal celoten pridelek le 2000 hl vina za celotno deželo. Trgatev je bila po deželi tako slaba, da so v Soči zapisali, da o njej sploh ne bodo poročali.⁴⁷ Veliko bolje ni bilo pri količini pobrane murve, ki je dosegla le 15 % povprečja. Goriško kmetijsko društvo je v poročilu o razmerah v tem letu zapisalo:

»Neprenehljivo deževje kmetijskega leta 1878–79 je zakrivilo mnogo škode; zaviralo je, da se niso mogla poljska dela o pravem času opraviti, zakesnilo je setev žita, posebno v nižavi in v nekaterih krajih jo je popolnoma zaprečilo. V mnogih občinah naše rovani morali so v blato sejati. Ta neskončna vlažnost je kvarila tudi murvino listje ter zeld nevgoduo uplivala na svilorejo, katera ni imela skoro nobene-ga uspeha; škodila je cvetji trt in sploh vseh sadnih dreves pokončavši uže v pomladi vso nade, ki bi jih bil mogel staviti kmetovalec v jesenske pridelke. [...] V dokaz, tako neprestano je deževalo, naj bode to, da je padlo v rovani od septembra do maja više dva metra dežja. Po dežji je prišla suša, po mrazu in vlažnosti suha vročina, katera je prisilno zmedila žito, da je vsled tega obrodilo prav revno zrnje.«⁴⁸

Čeprav so se težave s preskrbo in izpadom pridelkov pojavljale na Goriškem v 70. letih 19. stoletja vsako sezono, so bile večinoma lokalno zamejene in niso povzročale večjih kriz na deželni nivoju. Leto 1879 je bilo v tem pogledu drugačno. Težave, ki so se postopoma akumulirale že več let ali celo desetletij, so v povezavi s katastrofalnimi ujmani in trtno boleznijo pripeljale do razpada samooskrbe v deželi. Odvisnost od lastne proizvodnje in vse večja naslonitev na vinogradništvo ter sadjarstvo, ki sta bila najbolj prizadeti branži v primarnem sektorju dežele, sta povzročili izpad dohodka številnim družinam, ki ga na kratek rok niso bile sposobne nadomestiti. Izguba dohodka, ki je prizadela velik del prebivalstva dežele, je povzročila socialno bombo, ki je lokalne in deželne oblasti s svojimi vzvodi niso zmogle reševati same. Vremenske ujme so si sledile preko celega leta, kar je vplivalo na številne vrste pridelkov. Maja 1879 so s kanalskih hribov poročali:

»Žito kaže slabo. V jeseni je bil dež zabranil, da še nij usejalo, kolikor navadno, marsrkaka njiva je prazna ostala. Zima je še tudi nekaj njiv izpraznila, ker je s prepogostno spremembo vremena dovolj žita pomorila. Snegovi in dežovi do se

⁴⁶ Soča, 27. 12. 1879, št. 51.

⁴⁷ Soča, 4. 10. 1879, št. 39.

⁴⁸ Soča, 16. 4. 1880, št. 16.

premaglo vrstili, da bi bilo moglo revno žitice vse te nezgode prenesti. Vrhi tega je še pomlad premokra in premrzla. Vse nekam zastaja in hira, in upanje naše zelo se podira. Bojimo se, da bode draginja pritiskala in poleg nje še eksekutor. Gospod nas pomiluj!«⁴⁹

Podobno so zapisali za Kras septembra 1879:

»Glede letine ne morem nič dobrega poročati. Žita je bilo malo, a turšice v nekaterih vaseh na Krasu bode komaj za seme; pa saj ni čuda, kajti stari ljudje ne pamtijo take suše, kakor je bila letos. Grozdje nam daje tudi malo tolažila. Ni ga, poterpeti moramo, ter upati v boljšo bodočnost. Zdi se mi, kakor bi se bila vsa narava zaklela proti nam. [...] Gospodarji belijo si glave, kako bodo svoje družine preživeli in nič man je ne skrbe za denar, da bi tako rodoviti davek plačali, kajti vedno jih nadlegujejo uradi se svojimi žugajočimi lističi. — Bogme, kako naj plačamo, saj nismo toliko pridelali, kolikor se davka zahteva.«⁵⁰

Ujme so prizadele tudi furlanski del dežele, za katerega so razmere primerjali s tistimi v letu 1817, ko je v Evropi pustošila ena zadnjih velikih lakot.⁵¹ Takoj po novem letu so gradiški, ravninski del dežele prizadele še poplave, kar je le še dodatno zaostrilo razmere.⁵²

Ko so se jeseni dokončno pokazale razsežnosti, ki so jih ujme pustile za seboj, je postalo jasno, da bo za pomoč množici novih revežev in prizadetih družin potrebna intervencija deželnih in državnih oblasti ter dobrodelnih ustanov. Kmetje so pričeli biti plat zvona in pri oblasteh so se vrstile prošnje za pomoč. V Soči je dopisnik iz Gorice novembra 1879 zapisal:

»Zaradi velike reve, katera je letos skoro v vseh okrajih naše dežele, prosilo je mnogo občin kake podpore in javnih del, pri katerih bi si moglo ubogo ljudstvo po zimi in na pomlad pri služiti potrebnega živeža. Mnogo takih prošenj s Kanalskega, Krasa, od vipavska strani, z Brd in Furlanije podal jo deželni odbor tržaškemu namestništvu z gorkim priporočilom, naj bi ono izprosilo od vlade izdatne pomoči – zlasti da se ustavijo eksekucije za davke in druge davščine, da se polajšajo ali, kder je potreba, tudi popolnoma izbrišejo davki, da se odločijo javna dela itd.«⁵³

Članek je bil objavljen ravno v času, ko so v deželi pričeli z organizacijo dobrodelne pomoči prizadetim.

Ukrepi in dobrodelna pomoč

V drugi polovici 19. stoletja je postajalo vprašanje socialne varnosti in skrbi za reveže vse pomembnejša tema, ki si je predvsem s širitvijo mest, industrializacijo in posledičnim pojavom množičnega proletariata ter družbenimi in gospodarskimi spremembami utirala pot v javni prostor in diskurz.⁵⁴ Ideje o dobrodelnem delovanju so na Goriško in Gradiško prihajale predvsem iz Trsta, ki je bil stičišče različnih kultur in narodnosti ter pomembno okno v svet zaradi svojega пристanišča.⁵⁵ Poleg

⁴⁹ Soča, 16. 5. 1879, št. 20.

⁵⁰ Soča, 5. 9. 1879, št. 35.

⁵¹ *L'Isonzo*, 18. 11. 1879, št. 253.

⁵² *L'Isonzo*, 17. 1. 1880, št. 14.

⁵³ Soča, 14. 11. 1879, št. 45.

⁵⁴ Schmitz, *Organe*, str. 1446–1458; Anžič, *Socialna*, str. 34–44.

⁵⁵ Fabi, *La Carità*, str. 131–192.

tega je bila Goriška vpeta še v avstro-ogrski prostor, vplivi pa so gotovo prihajali tudi iz sosednje Italije, ki je mejila na goriško deželo.⁵⁶ Na Goriškem in Gradiškem je v 70. letih 19. stoletja delovalo več institucij za pomoč revežem, ki so bile v domeni deželne oblasti ali so jih vodili pripadniki in pripadnice goriške družbene elite.⁵⁷ Ob tem je potrebno poudariti, da je bila velika večina dejavnosti usmerjena v pomoč Gorici, kamor se je vsako leto v iskanju novih priložnosti in boljšega življenja stekalo veliko število revežev. Prebivalstvo Gorice se je večalo veliko hitreje kot prebivalstvo dežele, k čemur je pripomogla predvsem imigracija s podeželja.⁵⁸ V deželi so za reveže skrbele občine, ki so imele v ta namen pripravljene posebne fonde.⁵⁹ Številni niso uspeli najti službe v razvijajoči se industriji ali obrti in so bili prisiljeni beračiti. Tudi poljski jezikoslovec Jan Niecisław Ignacy Baudouin de Courtenay je v svojih zapiskih ob obisku dežele zapisal, da: »/N/ajveč beračev in najboljše razvito navado beračiti opazil sem blizu Gorice in v celi vipavski dolini. [...] Uzrokov tega razvitja beraštva blizu Gorice je treba iskati predvsem v veliki revščini tukajšnjega prebivalstva, drugič pa v vednih zvezah z večimi mesti, Trstom in Gorico, kar vleče za seboj mej drugim tako rečeno „demoralizacijo« ljudstva.«⁶⁰ Mestna oblast je imela zanje organizirano javno komisijo za dobrodelnost (*Commisione di publica beneficenza*), ki je revnim družinam nudila prostore za bivanje in finančno pomoč, ki so jo delili mesečno ali na daljša časovna obdobja. Leta 1879 so omogočali začasno bivanje 130 revežem in finančno pomagali okoli 400 družinam ter posameznikom.⁶¹ Sredstva so namenjali tudi za mestno sirotišnico in žensko bolnišnico.⁶² V okviru občine so se zbirali denarni darovi tudi v poseben dobrodelni fond, s katerim so revežem kupovali hrano, obleke in delili denar. Vanj so darovali predvsem pripadniki goriškega plemstva in bogatega meščanstva.⁶³

Poleg mestne organizacije je bila skrb za reveže primarno v rokah več dobrodelnih društev, v katerih je prevladovala goriška elita. Pečat tamkajšnji dobrodelnosti je dajala stalna ali sezonska prisotnost plemstva, ki so v deželi živeli ali sem zahajali predvsem zaradi ugodnega podnebja in klime. Člani in članice plemiških družin so bili prisotni v goriškem javnem življenju in so vsaj v začetnem obdobju Avstro-Ogrske oblikovali polje dobrodelnosti, saj se je večina finančnih in drugih sredstev zbirala ravno iz tega naslova. Predvsem ženske so imele glavno vlogo pri zbiranju sredstev, organiziranju prireditvev in vodenju društev.⁶⁴ Aktivnejša je bila Družba goriških gospa za podporo revežem (*Società di signore goriziane a sollievo dei poveri*), ki je z delovanjem pričela že leta 1868 in je redno organizirala dobrodelne

⁵⁶ Primer: Fejtová *et al*, *Poverty*, str. 70–240; *L'Isonzo*, 29. 11. 1873, št. 96.

⁵⁷ *Almanacco e Guida*, str. 11–12. Na primer: Javna komisija za dobrodelnost, inštitut za gluhoneme, sirotišnica, posojilnica *Monte di Pietà*.

⁵⁸ Marušič, *Pregled*, str. 45–46. Med letoma 1869 in 1880 se je prebivalstvo dežele povečalo za 2,7 %, Gorice pa za 14,8 %. Za migracijske procese v deželi glej na primer: Kalc, *Vidiki*, str. 683–706.

⁵⁹ Primer: PANG 37, *Občina Solkan*, t. e. 1, a. e. 1, d. 340. *Občina Solkan* je leta 1876 namenila za reveže 106,99 goldinarjev.

⁶⁰ Baudouin de Courtenay, *Nektere*, str. 42–43.

⁶¹ *L'Isonzo*, 19. 12. 1879, št. 279.

⁶² *L'Isonzo*, 19. 2. 1880, št. 40.

⁶³ Primer: *Eco del Litorale*, 30. 10. 1884, št. 87.

⁶⁴ Steinbach, *Women*, str. 51–60, 84–85; Fain, *Società*, str. 23–24; Mlakar (ur.), *Femminilità*, str. 13–17; Šatej, *Žensko*, str. 38–40.

dogodke ter sejme, na katerih so zbirale denarna sredstva ali uporabne predmete za revne Goričane. V zimskih mesecih so zanje organizirale tudi delitev zelenjavne juhe in kruha.⁶⁵ Drugo društvo, *Caritas*, je leta 1877 ustanovila družina Ritter-Zahony.⁶⁶ Poleg pomoči v denarju, hrani in oblačilih so članice pomagale tudi z obiski pri revežih na domovih.⁶⁷ Podobno delo je opravljala Komisija katoliških gospa za reveže (*Comitato pei poveri delle Signore cattoliche*).⁶⁸ Slovenski del dežele v tem času ni imel posebnih dobredelnih organizacij oziroma so narodne in družbene elite dejavnost organizirale priložnostno v okviru čitalnic, drugih društev ali verskih institucij.⁶⁹ Društva so poleg tega zbirala sredstva za pomoč prizadetim v ujmah, revnim šolarjem in dijakom ter za vzdrževanje dobredelnih zavodov (npr. sirotišnic, zavoda za gluhoneme, hospica za skrofulozne bolnike).⁷⁰

S kriznimi razmerami ob koncu leta 1879, ko je nastopila zima, se je priliv in pritisk revežev v Gorici le še povečal, na kar kažejo tudi razdeljeni obroki hrane. Družba goriških gospa je ob začetku zime delila okoli 400 porcij zelenjavne juhe na dan, a to ni zadostovalo potrebam, poleg tega je pričelo hitro primanjkovati denarja za njen nakup.⁷¹ Sredstva niso zadoščala za učinkovito reševanje posledic krize, zaradi česar so pomoč v povezavi z deželniimi oblastmi zastavili širše. Novembra 1879 je Družba izdala poziv, s katerim so pozvali vse narodnosti v deželi, naj s skupnimi močmi pomagajo ljudem v stiski.⁷² Ob tem je imela aktivno podporo v časopisju vseh političnih nazorov in narodnih pripadnosti. Časopisje je omogočilo hitrejše širjenje informacij iz centrov na podeželje in obratno, čemur so se pridružili tudi pozivi k darovanju ob primeru naravnih nesreč, pomanjkanja hrane in slabih letin. Poleg tega je objavljalo poimenske sezname darovalcev in darovalk, iz katerih je bilo razvidno, kdo vse je daroval in koliko. Vsak darovalec je tako dobil potrdilo o svoji požrtvovalnosti in domoljubju, s katerim se je lahko pohvalil.⁷³ Zneske donacij so med seboj v časopisnih člankih lahko primerjale tudi občine, duhovnije in društva. S tem se je ustvarjalo rivalstvo, kdo bo daroval več. Ljudje so tako spoznali pomen dobredelnosti. Vsaj za obdobje krize so bili v ozadje potisnjeni tudi narodnostni boji med največjimi narodnimi skupnostmi v deželi.⁷⁴

Naslednji korak, ki so ga predvidele oblasti, je bilo oblikovanje posebnega dobredelnega odbora za koordinacijo zbiranja in razdeljevanja pomoči. Deželni glavar Luigi Pajer je januarja 1880 v Gorico povabil okoli 50 vidnih predstavnikov politič-

⁶⁵ ASGO, I. R. *Capitanato Distrettuale di Gorizia*, b.16, f. 122, s. 6659.

⁶⁶ Več o družini Ritter-Zahony glej: Ritter-Zahony, *Chronik; L'Isonzo*, 22. 12. 1879, št. 281. Družina se je na Goriško preselila prek Trsta iz Frankfurta v začetku 19. stoletja. Veljali so za pionirje pri razvoju goriške industrije, ki so jo dali postaviti v Stračicah pri Gorici. Družina je imela v goriški družbi pomembno vlogo ter je vlagala veliko sredstev tudi v dobredelnost. Člani in članice so se udeleževali v dobredelnih društvih in darovali visoke zneske za pomoč revežem. Baronico Angiolino de Ritter so zaradi nesebične pomoči imenovali »mati revežev«.

⁶⁷ *L'Isonzo*, 16. 3. 1878, št. 22; *Almanacco e Guida*, str. 15.

⁶⁸ *Eco del Litorale*, 22. 2. 1880, št. 16.

⁶⁹ Rozman, *Zbiranje*, str. 63–66; Gabršček, *Goriški*, str. 194.

⁷⁰ *Soča*, 2. 4. 1880, št. 14; Kavrečič, *Turizem*, str. 134–143.

⁷¹ *Soča*, 19. 12. 1879, št. 50.

⁷² *Soča*, 28. 11. 1879, št. 47.

⁷³ Fuchs, Thompson, *Women*, str. 138–139.

⁷⁴ O narodnostnih bojih glej na primer: Marušič, *Sosed*., str. 10–42; Ara, *Italiani*, 397–412.

nega, družbenega in gospodarskega življenja vseh treh najpomembnejših narodnostnih skupin v deželi, da bi preučili možnosti za pomoč revežem in izvolili poseben odbor za koordinacijo.⁷⁵ Sledil je poziv v treh deželnih jezikih, ki so ga objavili vsi glavni časopisi v deželi. »Kdor ponudi dobrodelno roko onim nesrečnim, katerim je vse pošlo, česar treba za življenje, odlični se v službi človečanstva. Rešiti nesrečne brate bolezni, obupa, smrti, ni samo sladko delo, ampak je tudi sveta dolžnost vsakemu, kdor more. In ta plemeniti čut je združil znamenito število človekoljubov v zbor, pri katerem so se po rasnem posvetovanju dogovorili, kako naglo in izdatno pomagati revežem, kajti tudi držav« na pomoč nikakor ne zadostuje pravi potrebi. [...] Zedinjeni pod zastavo dobrodelnosti, onega čuta, kateri zastavlja vso zaslugo v to, da more pomagati ubogim brez razločka stanu, verospoznanja ali narodnosti—saj je revščina vsem vkupna — obračamo se podpisani z vso iskrenostjo do javne milodarnosti. Denar, žito, blago za obleko, sploh vse, s čemur se more v potrebi pomagati, bode se radovoljno sprejemalo in z najtoplejšo hvaležnostjo nabiralo pri »Andreju vitezu Pauletig-u v Gorici v gosposki ulici št. 268 in naglo, pa po najboljšem spoznanju obračalo v odločen namen.«⁷⁶

Posebej so k sodelovanju in začasnemu prenehanju narodnostnih trenj pozvale svoje sonarodnjake tudi narodne elite.

Poziv je zalegal in v ustanovljeni odbor so se pričeli stekati darovi v denarju in drugih oblikah. Do junija 1880 je na naslov odbora prispelo več kot 11.000 goldinarjev.⁷⁷ Če se nekoliko podrobneje ozremo na darovalce in darove, lahko vidimo širok spekter različnih družbenih slojev, poklicev in institucij. Med poimenskimi posamezniki so prevladovali moški darovalci, ki so prispevali 35,3 % zbranega denarja. Ženske, med katerimi je bila velika večina plemkinj ali bogatih meščank, so prispevale 6,3 %, družine pa 12,5 %. Večino darov (45,7 %) so prispevali člani cesarske družine in politične, verske ter gospodarske institucije dežele⁷⁸ in drugih delov države (Priloga 2). Slovensko prebivalstvo je zbiranje organiziralo predvsem v okviru čitalnic, občin in cerkvenih institucij.⁷⁹

Zbrani denar je odbor enakomerno porazdelil med okraje dežele, pri tem pa se je obrnil predvsem na občine in duhovnije. Ob tem so prizadeta območja obiskali tudi člani odbora, da so lahko ocenili škodo in pravično delitev sredstev.⁸⁰ Že konec februarja 1880 so prvo pomoč prejele številne občine na Kanalskem, Krasu in v Vipavski dolini.⁸¹ Prejeti denar so večinoma namenili za nakup koruze, ki so jo nato razdelili revežem.⁸² Ob tem je časopisje opozarjalo na zlorabe, saj naj bi nekateri posestniki in trgovci prodajali odboru neprimerno in neužitno žito.⁸³

Poleg zbiranja finančnih sredstev je odbor s pomočjo goriške občine 29. januarja 1880 v prostorih javnega gledališča pripravili dobrodelni koncert, na katerem

⁷⁵ Soča, 23. 1. 1880, št. 4.

⁷⁶ Soča, 14. 2. 1880, št. 7.

⁷⁷ Soča, 7. 6. 1880, št. 23.

⁷⁸ Na primer: *Eco del Litorale*, 19. 2. 1880, št. 15.

⁷⁹ Soča, 2. 4. 1880, št. 14.

⁸⁰ Soča, 20. 2. 1880, št. 8.

⁸¹ Soča, 27. 2. 1880, št. 9.

⁸² Soča, 6. 3. 1880, št. 10.

⁸³ Soča, 6. 3. 1880, št. 10.

so orkester ter moški in ženski pevski zbor izvedli več opernih del. Odziv je bil množičen in zbrali so 762,80 goldinarjev.⁸⁴ Poleg Gorice so dobrodelne koncerte in prireditve pripravili še v Krminu, Tržiču, Sežani in Gradišču.⁸⁵ Družba goriških gospa je medtem decembra 1879 organizirala dobrodelni sejem,⁸⁶ na katerem so s prodajo več kot 1200 različnih izdelkov (obleke, pribor, knjige, hrana), ki so jih članice in člani darovali, zbrali več kot 2200 goldinarjev.⁸⁷

Poleg denarnih sredstev so se v odboru in Družbi goriških gospa za podporo revežem stekali tudi drugi darovi, kot na primer obleke za revne otroke in hrana.⁸⁸ Med 22. decembrom 1879 in 30. aprilom 1880 je odbor razdelil 35.985 porcij zelenjavne juhe in 34.289 kosov kruha.⁸⁹ Dnevno so povprečno razdelili okoli 280 porcij juhe in 265 kosov kruha. Dodatno je hrano delila tudi Družba goriških gospa za podporo revežem, ki naj bi dnevno razdelila okoli 400 porcij juhe in kosov kruha.⁹⁰

Težave, povezane z gospodarsko krizo in revščino, so s pomočjo politične akcije in tiskanih medijev doživele širši odmev v državi. Razmere so januarja 1880 obravnavali na Dunaju, kjer so na Goriškem in Gradiškem izvoljeni poslanci predlagali vladi, naj zagotovi denarno pomoč za izvedbo javnih del pri gradnji cestnega omrežja v deželi, posojilo v vrednosti 55.000 goldinarjev za nakup semen in 20.000 goldinarjev za nakup hrane za najrevnejše.⁹¹ Vlada je predlog pomoči poslala v državni zbor, ki ga je z manjšimi spremembami tudi sprejel.⁹² Poleg tega so bili številni darovi poslani iz Trsta, s Kranjske, Štajerske, Češke, Moravske, Šlezije

Distinta

DEI BANCHI CON GLI OGGETTI VENDIBILI NEL BAZAR

I. BANCO. — PROFUMERIE, ed oggetti di TOILETTE forniti dal sig. Keller.
VENDITRICI: la sign. Elisa nob. de Boeckmann e la signorina Emilia de Persa.

II. BANCO. — Oggetti di CHINCAGLIERIA forniti dal sig. Bregaut. Vi si distribuirà pure dell'acqua.
VENDITRICI: la sign. Giuseppina Contessa Mellis Colloredo e le signorine Emilia Glavazky e Maria Jacopig.

III. BANCO. — Oggetti di CARTOLERIA, CALENDARI e FOTOGRAFIE forniti dai signori Paternoli e Sochar.
VENDITRICI: la sign. Bettina Reggio nata Senigaglia e le signorine Carolina Contessa d'Attems e Giuseppina Contessa Radetzky.

IV. BANCO. — Altri oggetti di CHINCAGLIERIA. (Dono di più benefattrici).
VENDITRICI: la sign. Maria Principessa Anersberg e le signorine Guglielmina Mosig, e Maria Seppenhofer.

V. BANCO. — GIUOCATTOLI forniti dal sig. Pasetti.
VENDITRICI: la sign. Giuseppina Paternoli e le signorine Giuseppina Bar. Baum, ed Olga Contessa Puppi.

VI. BANCO. — CAFFETTERIA fornita dalla sign. C. Poldschneider.
VENDITRICI: la sign. Maria Ritter de Zahony e le signorine Paulina de Hentschel e Luigia Contessa Strassoldo.

VII. BANCO. — OFFELLERIA fornita dal sig. Genton.
VENDITRICI: la sign. Selma Contessa Coronini e le signorine Luigia Luzzatto e Giovanna Villat.

VIII. BANCO. — FIORI (regalo).
VENDITRICI: la sign. Eleonora Contessa Strassoldo, e la signorina Eugenia Contessa d'Attems.

Avvertimento: Stessa per limiti alla generosità dei compratori si avverte che gli oggetti verranno venduti a prezzo fisso ed in più occasione dell'ordinario. — L'acqua a discrezione.

Primer vabila na dobrodelni sejem, ki ga je organizirala Družba goriških gospa za podporo revežem (ASPGO, *Archivio documenti di storia Patria*, b. 37, f. 98/14).

⁸⁴ *L'Isonzo*, 30. 1. 1880, št. 25.

⁸⁵ *L'Isonzo*, 31. 1. 1880, št. 26; *L'Isonzo*, 10. 2. 1880, št. 33; *Soča*, 19. 12. 1879, št. 50; *L'Isonzo*, 14. 2. 1880, št. 36.

⁸⁶ Več o pomenu dobrodelnih sejmov glej: Prochaska, *Women*, str. 47–72.

⁸⁷ *L'Isonzo*, 13. 12. 1879, št. 274; *L'Isonzo*, 15. 12. 1879, št. 275.

⁸⁸ *L'Isonzo*, 3. 1. 1880, št. 3.

⁸⁹ *Eco del Litorale*, 6. 5. 1880, št. 37.

⁹⁰ *Soča*, 19. 12. 1879, št. 50.

⁹¹ *Soča*, 23. 1. 1880, št. 4.

⁹² *Soča*, 30. 1. 1880, št. 5.

in Ogrske.⁹³ O razmerah je bil obveščen tudi cesar, ki je že oktobra 1879 za Goriško in Gradiško daroval 1900 goldinarjev.⁹⁴ Odzvalo se je tudi dunajsko plemstvo, ki je za deželo zbralo 7400 goldinarjev.⁹⁵ Zbiranje sredstev za reveže je trajalo več kot pol leta, do junija 1880.

Slabe gospodarske razmere leta 1879 in kriza, ki je neposredno sledila, so prizadele številne prebivalce dežele Goriške in Gradiške, predvsem na podeželju. Ko je postalo jasno, da kmetje sami ne bodo sposobni rešiti nastalih težav, je sledila intervencija deželnih in državnih oblasti ter institucij. V deželnem okviru je bila to, tako organizacijsko kot tudi glede na število darovalcev, največja dobrodelna akcija do tedaj. Čeprav se je dobrodelnost smatrala v tem obdobju še za domeno višjih družbenih slojev, so darove pošiljali ljudje vseh družbenih slojev iz vseh koncev dežele. Pri tem je imelo ključno vlogo časopisje, ki je s svojo naklado in razširjenostjo po deželi doseglo vse predele dežele ter predstavilo pomen dobrodelnosti tistim, ki so bili sposobni pomagati. V času reševanja krize so začasno potihnili tudi mednacionalni spori v deželi, ki sta jih med seboj bila predvsem slovenska in italijanska narodna elita, kar je ugodno vplivalo na zbiranje sredstev za pomoč prizadetim. Z zbranimi darovi so dobrodelne institucije omejile posledice krize, niso pa je uspeli odpraviti. Deželna oblast je organizirala več javnih del, kot na primer gradnje cest, s čimer je uspela zaposliti vsaj nekatere brezposelne ter revne prebivalce dežele. Simptomatične težave, s katerimi sta se soočala goriška družba in gospodarstvo, so bile pregloboko zakoreninjene v temeljih dežele. Po začasnem izboljšanju so se v naslednjih letih nadaljevale podobne razmere, ki so bile značilne za 70. leta 19. stoletja in šele prehod iz 19. v 20. stoletje je z napredkom pri kmetijski proizvodnji, razširitvijo gospodarskih društev in posojilnic, ki so omejile zadolževanje, ter z vzpostavitvijo boljše infrastrukture privedel do sprememb, s katerimi je goriško gospodarstvo postalo konkurenčnejše in manj odvisno od vremenskih ujm ter kriz.

Prilogi

Priloga 1: Količina pridelkov na deželni ravni v obdobju med letoma 1872 in 1881. Z izjemo kokonov, kjer so podatki v kilogramih, gre pri ostalih za količino v hektolitrih.⁹⁶

Leto	1872	1873	1874	1875	1876	1877	1878	1879	1880	1881	Povprečje
Pšenica	82026	66520	115772	120106	84493	117928	89445	47998	95650	126700	94664
Ječmen	18930	28631	25816	39000	29004	37791	40630	31737	34940	39300	32578
Koruza	220579	110202	260342	274832	248705	203820	225610	112554	134300	96110	188705
Krompir	141178	134205	109439	100559	108982	146805	124510	114300	157700	127450	126513
Vino	66368	71507	103745	220161	39347	93203	94415	2000	39930	75270	80595
Kokoni	271629	172753	140631	165213	129305	73147	101506	25660	117293	448333	164547

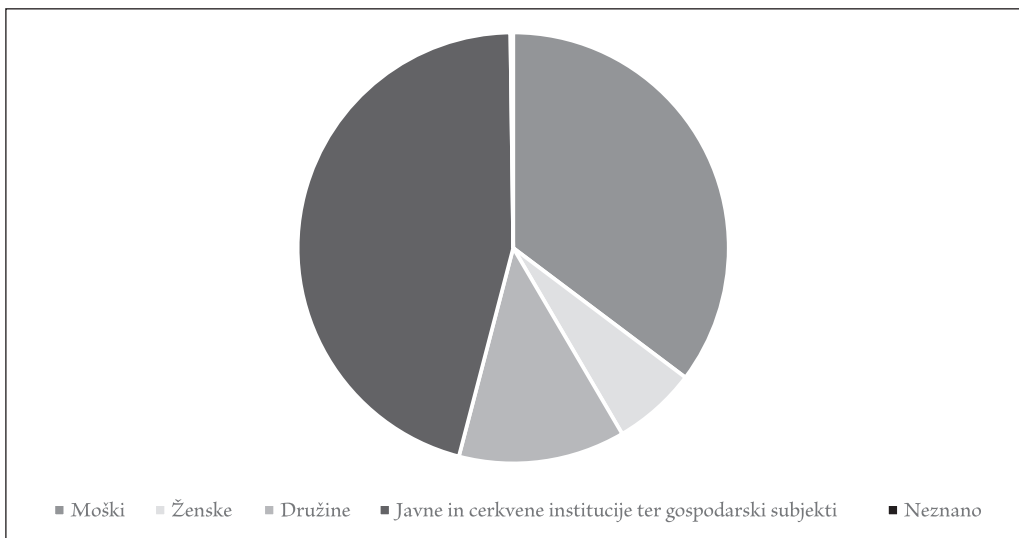
⁹³ Primer: *Eco del Litorale*, 4. 4. 1880, št. 28.

⁹⁴ *Soča*, 24. 10. 1879, št. 42.

⁹⁵ *Soča*, 21. 5. 1880, št. 21.

⁹⁶ Povzeto po: *Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1872 (1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881)*.

Priloga 2: Delež denarnih darov, ki jih je zbiral dobrodelni odbor, glede na spol oziroma posamezne skupine.

	Moški	Ženske	Družine	Javne in cerkvene institucije ter gospodarski subjekti	Neznano
Znesek	3893,3	695	1380	5048,69	23,25
Delež	35,3 %	6,3 %	12,5 %	45,7 %	0,2 %

Viri in literatura

Arhivski viri

ASGO=Archivio di stato di Gorizia

ASGO, I. R. Capitanato Distrettuale di Gorizia, b.16, f. 122, s. 6659

PANG=Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

PANG 37, Občina Solkan, t. e. 1, a. e. 1, d. 340

Časopisni viri

Eco del Litorale 1880, 1884

L'Isonzo 1879, 1880

Soča 1873, 1876, 1879, 1880

Šola 1882

Zgodnja danica 1854

Tiskani viri

Almanacco e Guida Sematica della Città e Provincia di Gorizia per l'Anno 1880. Gorizia: Seitz, 1879.

Statistisches Jahrbuch – Für das Jahr 1872 (1873, 1874, 1875, 1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1881). Wien: K. K. Statistischen Central-Commission, 1874 (1876, 1877, 1878, 1879, 1880, 1882, 1883, 1884).

Literatura

- Anžič, Sonja: *Skrb za uboge v deželi Kranjski: socialna politika na Kranjskem od srede 18. stoletja do leta 1918*. Ljubljana: Zgodovinski arhiv, 2002.
- Ara, Angelo: Italiani e sloveni nel litorale austriaco (1880–1918). *Rivista storica italiana*, 11, 2001, št. 2, str. 397–412.
- Baudouin de Courtenay, Jan Niecislaw Ignacy: *Nektere opazke ruskega profesorja*. Gorica: Paternolli, 1873.
- Borak, Neven: Uvod v krize in gospodarske cikle. *Gospodarske krize in Slovenci* (ur. Neven Borak, Žarko Lazarevič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Zveza ekonomistov Slovenije, 1999, str. 9–26.
- Czörnig, Karl: *Die gefürstete Grafschaft Görz und Gradisca*. Görz: K. K. Ackerbaugesellschaft, 1891.
- Czörnig, Karl: *Görz Oesterreich's Nizza: nebst einer Darstellung des Landes Görz und Gradisca*. Wien: W. Braumüller, 1873–1874.
- Devetak, Robert: *Društveno življenje na Kanalskem v času Avstro-Ogrske*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2016.
- Fabi, Lucio: *La carità dei ricchi: povertà e assistenza nella Trieste laica e asburgica del XIX secolo*. Milano: F. Angeli, 1984.
- Fain, Daniela Lorena: Società di cultura a Gorizia nel XIX secolo. *Ottocento Goriziano (1815–1915): Una città che si trasforma* (ur. Lucia Pillon). Gorizia: Editrice Goriziana, 1991, str. 23–63.
- Femminilità goriziane* (ur. Liliana Mlakar). Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2004.
- Fischer, Jasna: Modernizacija slovenskih dežel v Avstro-Ogrski monarhiji. *Prispevki za novejšo zgodovino*, 42, 2002, št. 2, str. 33–42.
- Fuchs, Rachel G., Thompson, Victoria E.: *Women in Nineteenth-Century Europe*. New York: Palgrave, 2005.
- Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice*, knj. I. Ljubljana: Merkur, 1932.
- Good, David F.: Economic Union and Uneven Development in the Habsburg Monarchy. *Economic Development in the Habsburg Monarchy in the Nineteenth Century: Essays* (ur. John Komlos). New York: Columbia University Press, 1983, str. 65–80.
- Grafenauer, Bogo: Poljedelski obdelovalni načini. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovenecv: [enciklopedična obravnava po panogah]*. *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Grafenauer Bogo, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 225–250.
- Granda, Stane: Gospodarske krize na slovenskem prostoru v devetnajstem stoletju. *Gospodarske krize in Slovenci* (ur. Neven Borak, Žarko Lazarevič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino: Zveza ekonomistov Slovenije, 1999, str. 27–45.
- Hoffmann, Alfred (ur.): *Österreich-Ungarn als agrarstaat: Wirtschaftliches Wachstum und Agrarverhältnisse in Österreich im 19. Jahrhundert*. Wien: Verlag für Geschichte und Politik, 1978.
- Kalc, Aleksej: Vidiki razvoja prebivalstva Goriške-Gradiške v 19. stoletju in do prve svetovne vojne. *Acta Histriae*, 21, 2013, št. 4, str. 683–706.
- Kavrečič, Petra: *Turizem v Avstrijskem Primorju: zdravilišča, kopališča in kraške jame (1819–1914)*. Koper: Založba Univerze na Primorskem, 2017.
- Lazarevič, Žarko: *Kmečki dolgovi na Slovenskem: socialno-ekonomski vidiki zadolženosti slovenskih kmetov 1848–1948*. Ljubljana: Znanstveno in publicistično središče, 1994.

- Lazarevič, Žarko: Slovensko kmetijstvo od zemljiške odveze do druge svetovne vojne. *Zbornik ob 100-letnici Kmetijskega inštituta Slovenije*. Ljubljana: Kmetijski inštitut Slovenije, 1998, str. 13–30.
- Luchitta, Alberto: *Scritti sulla storia economica di Gorizia e della sua Provincia (Secoli XVII–XX)*. Gorizia; Trieste: Istituto Giuliano di storia, cultura e documentazione, 2001.
- Luchitta, Alberto: Lo sviluppo industriale della Pricipesca Contea nelle relazioni della Camera di Commercio di Gorizia. *Economia e società nel Goriziano tra '800 e '900: il ruolo della Camera di Commercio (1850–1915)* (ur. Furio Bianco, Maria Masau Dan). Gorizia: Edizioni della Laguna, 1991, str. 67–122.
- Luchitta, Alberto: *La Camera di Commercio di Gorizia 1850–2000 : uomini e lavoro in 150 anni di storia*. Gorizia: Libreria Editrice Goriziana, 2001.
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Marušič, Branko: Poskus orisa industrije na Goriškem pred in po prvi svetovni vojni. *Industrijska dediščina na Goriškem – prispevki in pričevanja: [Meblo, MIP, Tekstina, SIA, Salonit, Lipa, Remiza – in še mnogo drugih]: katalog razstave* (ur. Inga Miklavčič Brezigar). Nova Gorica: Goriški muzej, 2015, str. 7–12.
- Marušič, Branko. Prispevki k poznavanju gospodarskih razmer na Goriškem v 19. in v začetku 20. stoletja. *Aleksandrinke* (ur. Darja Skrt). Nova Gorica: Goriški muzej, 2014, str. 59–72.
- Montanari, Massimo: *Lakota in izobilje: zgodovina prehranjevanja v Evropi*. Ljubljana: Založba /*cf., 1998.
- Novak, Vilko: Živinoreja. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]. Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Grafenauer Bogo, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 343–394.
- Poverty, Charity and Social Welfare in Central Europe in the 19th and 20th Centuries (ur. Olga Fejtová et al.). Cambridge: Cambridge Scholars Publishing, 2017.
- Prochaska, Frank K.: *Women and Philanthropy in Nineteenth-Century England*. Oxford: Clarendon Press, 1980.
- Ritter-Zahony, Eugen Freiherr von: *Chronik und Stammbaum der im Jahre 1829 in Österreich mit dem Prädikat »von Zahony« geadelten Familie Ritter aus Frankfurt a. M.*. Brünn: Rohrer, 1915.
- Rösener, Werner: *Kmetje v evropski zgodovini*. Ljubljana: Založba /*cf., 2007.
- Rozman, Franc: Zbiranje prispevkov za bosansko-hercegoveške begunce na Goriškem. *Goriški letnik: zbornik Goriškega muzeja*, 6, 1979, str. 63–66.
- Rutar, Simon: *Poknežena grofija Goriška in Gradiščanska*. Nova Gorica: Jutro, 1997.
- Schmitz, Georg: Organe und Arbeitsweise, Strukturen und Leistungen der Landesvertretungen. *Die Habsburgermonarchie 1848–1918: Band VII/2* (ur. Helmut Rumpler, Peter Urbanitsch): Wien: Österreichische Akademie der Wissenschaften, 2000, str. 1357–1544.
- Seručnik, Miha: *Trtna uš, ta strašno drobna pošast*. Ljubljana: Založba ZRC, ZRC SAZU, 2011.
- Steinbach, Susie: *Women in England: 1760–1914: a social history*. London: Weidenfeld & Nicolson, cop. 2004.
- Šatej, Barbara: *Žensko delovanje na Goriškem od sredine 19. stoletja do druge svetovne vojne: magistrsko delo*. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2012.
- Tavano, Luigi: *Assistenza e sanità a Gorizia: le suore di carità: (1846–1984)*. Gorizia: Provincia religiosa di Gorizia delle suore di carità di S. Vincenzo de'Paoli, 1984.

Valenčič, Vlado: Organizacije za napredek agrarne proizvodnje, specialno šolstvo in strokovna literatura. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*. *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Grafenauer Bogo, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 523–556.

Valenčič, Vlado: Sadjarstvo. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*. *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Grafenauer Bogo, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 317–341.

Valenčič, Vlado: Organizacije za napredek agrarne proizvodnje, specialno šolstvo in strokovna literatura. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*. *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 523–556.

Valenčič, Vlado: Vinogradništvo. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: enciklopedična obravnava po panogah*. *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 279–308.

Vodopivec, Peter: *O gospodarskih in socialnih nazorih na Slovenskem v 19. stoletju*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Vodopivec, Peter: *Od Pohlinove slovnice do samostojne države: slovenska zgodovina od konca 18. stoletja do konca 20. stoletja*. Ljubljana: Modrijan, 2006.

Žontar, Josip: Gojitev sviloprejk. *Gospodarska in družbena zgodovina Slovencev: [enciklopedična obravnava po panogah]*. *Zgodovina agrarnih panog. Zv. 1, Agrarno gospodarstvo* (ur. Pavle Blaznik, Bogo Grafenauer, Sergij Vilfan). Ljubljana: DZS, 1970, str. 409–415.

Povzetek: Na Goriškem in Gradiškem je bila v 19. stoletju primarna gospodarska dejavnost kmetijstvo, ki pa se je pogosto soočalo s kriznimi obdobji. Razlogov za slednje je bilo več, za pomembnejše pa bi lahko šteli neprilagojenost goriškega kmetijstva na globalne trende v gospodarstvu, zadolženost kmetij, slabo izobrazbo kmetov in njihovo upiranje pri uvajanju novih tehnologij, neprimerno infrastrukturo ter pogoste ujme. Prebivalstvo dežele samo velikokrat ni zmoglo reševati posledic slabih letin, oblasti pa niso imele primernih vzvodov in finančne moči, da bi lahko aktivneje pomagale v primerih kriz. Med slednjimi je izstopala izjemno slaba letina v letu 1879, ki je bila posledica zgoraj navedenih razlogov, ki so tekom 70. let 19. stoletja postopoma slabšali položaj kmetov in ob koncu desetletja pripeljali do socialne krize, ki je prizadela večji del dežele. Prebivalstvo ni zmoglo samo prebroditi težkih razmer, zaradi česar je na prehodu iz leta 1879 v 1880 sledila intervencija deželnih in državnih oblasti ter dobrodelnih društev. Deželne oblasti so oblikovale nadnacionalni koordinacijski odbor in ob pomoči lokalnih dobrodelnih društev organizirale zbiranje denarnih ter materialnih sredstev, delitev hrane ter več dobrodelnih prireditev, ki so jih podprle predvsem goriške plemiške družine, podjetja in cerkvene institucije. Državne oblasti so poslale finančno pomoč, odzvali pa so se tudi številni posamezniki iz drugih dežel in cesarska družina. Dobrodelna akcija je trajala več kot pol leta, z njo je odbor zbral več 10.000 goldinarjev in uspel vsaj deloma ublažiti krizne razmere na goriškem podeželju.

Summary: In the 19th Century, agriculture was the primary economic activity in the County of Görz and Gradisca, often affected by crisis periods. There were several reasons for the latter; the important ones are considered to be the maladjustment of the agriculture to global economic trends, indebtedness of farms, poor education of farmers and their resistance to the introduction of new technologies as well as unsuitable infrastructure and frequent natural disasters. The population of the county has often been unable to solve the consequences of bad harvests, in addition, the authorities did not have the necessary leverage and financial strength to actively help them in crisis situations. As a result, there was an extremely poor harvest in 1879 that had in the course of the 1870s gradually deteriorated the situation of farmers and led to the social crisis at the end of the decade, affecting most of the county. The affected population was not able to overcome the difficult situation without the intervention of the provincial and state authorities and charitable societies at the turn of 1879 to 1880. The provincial authorities formed a transnational coordination committee and, with the help of local charitable societies, organized a collection of monetary and material assets, food distribution and several charity events, supported by Gorizia's aristocratic families, companies and church institutions. State authorities sent financial aid and many individuals from other counties and the emperor's family also responded. The charity campaign lasted for over half a year with the committee collecting more than 10,000 guilders and managed to at least partially ease the crisis situation in the Gorizia countryside.

O nekaterih potovanjih cesarja Franca Jožefa I. v Gorico in na Primorsko, kot sta jih videla osrednja kranjska časopisa *Novice* in *Slovenec*

EVA HOLZ

Izvleček: Potovanja cesarja Franca Jožefa I. čez Goriško (ali pa le v Gorico) in Primorje so bila službena. Goriška je bila ozemlje, čez katero je cesar potoval naprej v Italijo ali pa se je čez njega vračal proti Dunaju. Ta potovanja je spremljalo tedanje časopisje, ki se je trudilo predstaviti vdanost in navdušenje slovenskega dela prebivalstva Goriške za habsburško vladarsko hišo in tako pridobiti za Slovence kakšno ugodnost v narodnostnih prerivanjih z italijanskim delom prebivalstva.

Ključne besede: cesar, potovanja, sprejemi, slovenske zastave, Gorica, Goriška

Reflections on a few Journeys by Emperor Franz Joseph I to Gorizia and the Littoral from the Perspective of the two Central Carniolan Newspapers *Novice* and *Slovenec*

Abstract: Emperor Franz Joseph I travelled through the Gorizian region (or solely to the town of Gorizia) and the Littoral on official business. Gorizia was the territory through which the emperor passed on route to Italy or on his homebound journey to Vienna. These journeys received the coverage in the then newspapers, which endeavoured to describe the loyalty and enthusiasm among the Slovenian part of Gorizia's population for the ruling House of Habsburg, and thus win some kind of advantage for the Slovenes in their national power struggle with the Italian part of the population.

Key words: emperor, journeys, receptions, Slovenian flags, Gorizia, Gorizian region

Obiski, pravzaprav potovanja cesarja Franca Jožefa I. čez Goriško in Primorje so bili večinoma službene narave. Cesar je vladal dovolj dolgo, da je pri svojih potovanjih sam preizkusil napredovanje tehnike in razvoj prometa. Tako so bila njegova službena potovanja v začetku še kombinacija potovanj s kočijami, z vlakom in z ladjami, čez desetletja pa je čez Goriško in Primorje potoval večinoma z vlakom. Njegovo prvo potovanje na Primorsko leta 1850 je bilo namenjeno slovesnemu polaganju temeljnega kamna za železniško postajo v Trstu; njegovo zadnje potovanje v Gorico leta 1900 je bilo tudi organizirano po železnici.

Cesarjeva potovanja so v odnosu do prebivalstva, kar so takratni časopisi (tudi *Novice* ter *Slovenec*), zvesto spremljali in previdno komentirali, imela vedno isti scenarij. Kakšne reakcije, sanje in želje pa so ta potovanja zbujala med prebivalstvom, še posebno na obmejnih in narodnostno mešanih področjih, pa je bilo povsem drugo vprašanje.¹

V svojem članku sem se posvetila predvsem Gorici in Goriški ob cesarjevih obiskih, kot sta jih v svojih komentarjih videla časopisa *Novice* in *Slovenec*. Seveda je bilo treba omeniti tudi Trst in Pulj, vendar pa je to zgodba, ki je vredna posebne obravnave.

Leto 1850

V letu 1850 je cesar potoval z Dunaja v Trst, kjer naj bi položil temeljni kamen za železniško postajo. Od Dunaja do Ljubljane je potoval z vlakom; potovanje se je začelo v sredo 8. maja, med potjo se je ustavil v Gradcu in v Ljubljani, kamor je prispel v petek in ostal do sobote. V nedeljo 12. maja je po jutranji maši zjutraj ob šestih odpotoval s kočijo po poštni cesti proti Trstu, kamor je prispel ob trinajst petnajst popoldne.²

V Trstu so se slovesnosti vrstile že ves teden pred cesarjevim prihodom, višek pa dosegle z njegovim prihodom. Mesto je bilo ob njegovem prihodu slovesno razsvetljeno in pozdravljali so ga navdušeni vzkliki. Ob grmenju topov je cesar 14. maja položil temeljni kamen za železniško postajo. Ob tem so bili prisotni tržaški škof dr. Jernej Legat, ki je kamen blagoslovil, štirje ministri, deželni glavar, predsednik mestne srenje in seveda ogromna množica gledalcev. Cesar je v mestu obiskal tudi javne ustanove in se s kočijo odpeljal na obisk v Pulj in Lipico.

Ob cesarjevem prihodu v Trst je Jovan Vesel Koseski zložil pesem, v kateri opeva povezavo med Germani, Slovani in Romani kot Viribus Unitis. Pesem je najprej objavil *Jadranski Slovan*, 22. 5. 1850 pa tudi *Novice*.³

V soboto (18. maja) se je cesar odpravil iz Trsta proti Gorici, kamor je že v četrtek (16. maja) dopotoval maršal Radecky, da bi se tu še enkrat srečal s cesarjem.⁴ Cesar je po Soški dolini in čez Predel odpotoval na Koroško.⁵ Na tem potovanju

¹ Več o tej problematiki glej v delu Marušič, *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem*.

² *Novice*, 15. 5. 1850; Studen, Vpliv, str. 51–64.

³ *Novice*, 22. 5. 1850; Dolgan, *Slovenska muza*, str. 52; Marušič, Prisphevek, str. 347–360.

⁴ *Novice*, 22. 5. 1850.

⁵ Klemenčič, *Veliki cesar*, str. 38–39.

je bil cesar na Goriškem in Koroškem ter v Gorici in v Celovcu sprejet z velikimi častmi. Na Dunaj se je vrnil 23. maja 1850.⁶

Leto 1856

V jeseni 1856 je cesarski par potoval čez Kranjsko, Trst v Benetke in naprej v Milan,⁷ ki je bil končni cilj tega potovanja. To je bilo daljše potovanje, od 17. novembra 1856 do 12. marca 1857. Logistično je bilo skrbno pripravljeno, del teh priprav je razkril dr. Etbin Heinrich Costa v svoji knjigi o obisku cesarskega para na Kranjskem, kar pa je bil le delček v tem velikem potovanju. Na Dunaju so pripravili natančen načrt posameznih stopenj potovanja, določen je bil način potovanja vsega potrebnega spremstva od osebja in opreme do oblek, posodja in dvornih kočij z vlakom do Ljubljane oziroma Postojne in potem naprej proti Italiji (spet kombinacije vlak, cesarske kočije na cesarski cesti in ladje). Načrt potovanja vladarskega para je določal, da bo par z Dunaja proti Ljubljani odpotoval s posebnim vlakom 17. novembra ob sedmih zjutraj, v Ljubljani bosta vladarja ostala dva cela dneva (18. in 19. novembra), 20. novembra pa bosta odpotovala z vlakom do Postojne, nato pa nadaljevala potovanje po poštni cesti do Trsta, kjer bosta ostala pet dni.⁸ Vladarja sta se držala predpisanega itinerarja in v četrtek ob sedmih zjutraj zapustila Ljubljano ter se odpeljala do Postojne, kamor je vlak prispel ob devetih. Pot sta nadaljevala s kočijami po poštni cesti. V Sežani se jima je poklonilo odposlanstvo iz Gorice, na Opčinah pa ju je sprejelo tržaško odposlanstvo ter ju spremilo do Trsta, kjer je vse pozdravilo grmenje topov in slovesno zvonjenje.⁹ Ob prihodu v Trst je vse sprejela tudi močna burja, ki je kar precej skazila predvidene prireditve. Podrla je enega od najlepših slavalokov, otežila je razsvetljava mesta in onemogočila obisk vodovoda pri Svetem Križu.¹⁰ V nedeljo (23. novembra) se je vreme toliko umirilo, da je mesto le lahko pripravilo slovesno razsvetljava; v ponedeljek, 24. novembra sta se vladarja z bojno ladjo Elisabeth odpeljala v Milje, kjer sta prisostvovala slovesni splavitvi regate Adria. Cesar je nato sprejel odposlanstvo iz Istre. Poklonit se mu je prišel tudi goriški nadškof dr. Jernej Gollmayr.

V torek, 25. novembra sta vladarja z bojno ladjo Elisabeth odpotovala v Benetke, kamor sta prispela ob treh in trideset minut popoldne. Benečani so jima pripravili lep sprejem in več slovesnosti tako na trgu Sv. Marka kot tudi v gledališču in na morju. Cesar se je teh slovesnosti udeleževal v civilni obleki, kar je zbudilo odobravanje, to so vzbudile tudi pomilostitve upornikov iz leta 1848/49 in odpustitve dolga, ki je nastal ob menjavi denarja. Vladarja sta ostala v Benetkah nekaj dni.¹¹ V torek (9. decembra) sta iz Benetk z velikim spremstvom odplula v Pulj, kjer so jima pripravili lep sprejem, cesar si je ogledal arsenal, kasarno, trdnjavo, cesarica se je peš sprehodila po starem delu mesta. Vladarja sta si ogledala tudi okolico, zvečer sta prisostvovala gledališki predstavi v areni in se opolnoči vrnila v Benetke.¹²

⁶ *Novice*, 29. 5. 1850.

⁷ *Novice*, 1. 10. 1856.

⁸ Costa, *Denkbuch*, str. V.

⁹ *Novice*, 22. 11. 1856.

¹⁰ *Novice*, 26. 11. 1856.

¹¹ *Novice*, 29. 11. 1856; *Novice*, 3. 12. 1856; *Novice*, 24. 12. 1856.

¹² *Novice*, 17. 12. 1856; *Istarska*, str. 610.

Novice so prinašale podatke o potovanju vladarskega para proti Milanu, ti podatki so se precej spreminjali.¹³

Vladarja sta v Milan pripotovala 15. januarja 1857,¹⁴ kjer sta doživela lep sprejem.¹⁵ Da pa vse le ni bilo tako zelo krasno, kot so svoje bralce prepričevale *Novice*, dokazuje notica prav v teh *Novicah*, ki navaja Torinski časnik *Armonia*, ki se je čudil, da se Milančani tako lepo obnašajo. Časopis *Triester Zeitung* pa je prav tako po poročanju *Novic* spregovoril o tem, da »je policijsko vodstvo nekatere nezadovoljneže poslalo za ta čas na deželo na njihove gradove. Vse to je bilo sprejeto zato, da se v okom pride malemu kljubovanju teh ljudi.«¹⁶ V Milanu so bili v tem času ministri grof Buol, baron Bach, baron Bruk in minister za uk in bogočastje.¹⁷ Cesar je nameraval ostati v Milanu do konca februarja, da bi bil prisoten ob razglasitvi upravnih reform.¹⁸

Tudi ob vračanju cesarskega para iz Milana so *Novice* prinašale različne podatke o tem, kdaj bosta vladarja odpotovala in kje bosta potovala.¹⁹ Po zadnjem poročanju *Novic* 7. marca naj bi vladarja zapustila Milan 2. marca, potovala v Cremono, kjer naj bi ostala en dan (3. marca), od tu šla v Mantovo, kjer naj bi ostala do 6. marca, nato potovala v Verono, 7. marca v Treviž in 8. marca bi se ustavila v Vidmu. Od tu bi potovala v Gorico, ki naj bi jo zapustila 10. marca in čez Monfalcone (Tržič), Sv. Križ, Sežano prispela v Prestranek, kjer bi prenočila, 11. marca pa obiskala Postojno in Postojnsko jamo, nato pa z vlakom nadaljevala pot proti Dunaju, kamor naj bi prispela 12. marca 1857.²⁰

Obisk Gorice leta 1857, kot so ga predstavile *Novice*

Ob odhodu s Kranjske sta vladarja v Sežani goriškemu odposlanstvu obljubila obisk mesta Gorice ob vračanju iz Italije. Že tedaj so se v Gorici začele priprave, ki so se nanašale predvsem na popravilo in olepševanje hiš na Travniku in ob ulicah, po katerih je bilo predvideno, da se bosta vozila vladarja. Trg Travniki pa je bil določen za središče dogajanja. V februarju je bil urejen že lep del hišnih fasad. Ko je bilo dokončno potrjeno, da bosta vladarja 8. marca prišla v Gorico, so dela pospešili. Pripraviti je bilo treba vso slavnostno okrasitev in tako so zadnji teden pred obiskom obrtniki in strokovnjaki delali podnevi in ponoči, saj je bilo vreme zelo ugodno. Vsa popravila in okrasje je stalo med 14. in 15.000 gld. V nedeljo, 8. marca, so hišni gospodarji navsezgodaj še zaključevali posamezne podrobnosti pri okraševanju svojih hiš, obenem pa so se tudi bali deževja, ki se je napovedovalo. Vladarja sta iz Vidma odpotovala ob enih in tri četrt, ob treh in trideset minut pa je topovski strel in zvonjenje naznanilo, da se cesarska šesterovprega in spremstvo približujejo mestu. Prihod vladarjev je pozdravila navdušena množica; predstavniki iz večine okrajev goriške kresije so prišli oblečeni v narodne noše in z zastavami, na katerih

¹³ *Novice*, 21. 12. 1856; *Novice*, 10. 1. 1857; *Novice*, 10. 1. 1857.

¹⁴ *Novice*, 17. 1. 1857.

¹⁵ *Novice*, 21. 1. 1857.

¹⁶ *Novice*, 28. 1. 1857.

¹⁷ *Novice*, 10. 1. 1857; *Novice*, 21. 1. 1857; *Novice*, 12. 2. 1857.

¹⁸ *Novice*, 14. 2. 1857.

¹⁹ *Novice*, 21. 2. 1857; *Novice*, 7. 3. 1857.

²⁰ *Novice*, 7. 3. 1857.

so bila imena njihovih okrajev, poleg njih je bilo prisotno vojaštvo, šolska mladina in ostali meščani. Vreme pa je bilo vse slabše.²¹ Vladarjema so v mestu pripravili tako slovesen sprejem, da ga je poročevalec primerjal s sprejemom ob obisku cesarja Ferdinanda 16. septembra 1844.²² Po vladarjevem prihodu je sledil poklon uradnikov in gospode. Kljub vse hujšemu dežju se je slovesnost prvega dne končala z baklado in ognjemetom na Travniku. Cesar je imel v Gorici svoje prostore v okrajnem glavarstvu. Naslednjega dne (9. marca) se vreme ni bistveno izboljšalo, cesar pa je kljub temu pregledal vojsko, obiskal nekatere urade in ustanove. Cesarica je po maši v nadškofovi kapeli obiskala uršulinke in usmiljenke.

Ob dveh popoldne je cesar sprejel v avdienco odposlanstvo iz Trsta in posameznike, ob šestih je bilo slavnostno kosilo, zvečer pa razsvetljava mesta, kolikor se je zaradi dežja dalo pripraviti. Na Travniku je bil med mnogimi transparenti viden tudi napis v slovenščini »Za Vaji Cesar, Cesarica! Plami ljubezni vsa Gorica«. Ob osmih zvečer je bila v gledališču baletna predstava, ki sta ji vladarja prisostvovala do konca. Plesalci so prišli iz Trsta.

V torek, 10. marca, sta vladarja ob sedmih zjutraj zapustila Gorico in odpotovala proti Postojni. Cesar se je za lep sprejem zahvalil. Dovolil je tudi 10.000 gld iz državne blagajne za dograditev ceste čez Koren, za mesto in mestne reveže pa je dovolil 4000 gld. Goriški tiskar Zajc je prisotnost vladarjev izkoristil za razdeljevanje njunih portretov in petih sonetov med navdušeno občinstvo.²³

V letu 1857 je cesar še enkrat potoval na Primorsko, tokrat v Trst. Poleti tega leta so se pripravljali na zaključek gradnje železniške povezave Dunaj–Trst; v soboto, 20. junija 1857, je v Trst pripeljala prva lokomotiva z imenom Piran z dvema vagonoma. Vodil jo je ministrski svetnik Karl Ghega²⁴ in sekcijski svetnik Fillungen. Iz Ljubljane je vlak odpeljal ob šestih zjutraj in prispel v Trst ob dvanajstih in trideset minut. Za julij so predvidevali začetek rednih voženj.²⁵ V Trstu so se pripravljali na slovesno odprtje te proge.²⁶ V nedeljo (26. julija) zvečer proti osmi je v Ljubljano pripeljal vlak s cesarjem in njegovim spremstvom. V Ljubljano je prišlo tudi precej gospode z Dunaja, Gradca, Celovca in Zagreba. V ponedeljek (27. julija) so se vsi odpeljali naprej na slovesni vožnji proti Trstu, kamor so prišli ob desetih in petnajst minut dopoldne. Tu je bil slovesen sprejem s pokanjem topov, zvonjenjem, igranjem godbe in živio ter evviva klici. V spremstvu tržaškega škofa dr. Jerneja Legata in višje duhovščine je cesar položil zadnji kamen k zidanemu mostu železnice, škof je blagoslovil vlak in železnico in s petjem »Te Deum« je bila slovesnost končana. Železniška proga Dunaj–Trst je bila odprta za promet. Trst je ob tem pridobil še dobro pitno vodo, ki so jo iz nabrežinski studencev speljali v mesto zaradi potreb železnice in tudi meščanov. Cesar je Trst zapustil še isti dan zvečer in odpotoval v Prestranek, kjer je prenočil, naslednji dan pa odpotoval proti Dunaju.²⁷ Slovesnost

²¹ *Novice*, 18. 3. 1857.

²² *Novice*, 7. 4. 1857.

²³ *Novice*, 21. 3. 1857.

²⁴ Karl Ghega, (Benetke 12. 1. 1802 – Dunaj 14. 3. 1860). Gradbeni strokovnjak, od 1836 načrtovalec in višji vodja gradnje železniškega omrežja v habsburški monarhiji. *ES*, 3, str. 211.

²⁵ *Novice*, 24. 6. 1857; Cvirn, Studen, »*Ko vihar*«, str. 26–29.

²⁶ *Novice*, 1. 7. 1857; *Novice*, 4. 7. 1857.

²⁷ *Novice*, 29. 7. 1857.

ob odprtju proge Dunaj–Trst se je zaključila v Postojni in Postojnski jami v sredo, 29. julija. Tja so se iz Trsta pripeljali gospodje ministri in drugi tuji in domači gostje.²⁸

1862

V torek, 1. aprila 1862, je ob pol dveh popoldne pripotoval cesar z vlakom iz Italije v Gorico, saj je bila proga iz Italije do Gorice in naprej do križišča v Nabrežini zgrajena 1860.²⁹ Kljub temu da za pripravo slovesnega sprejema ni bilo veliko časa, so se v Gorici potrudili in že na kolodvoru pripravili slovesen sprejem, zvonili so zvonovi in mesto je bilo lepo okrašeno. Ob poročanju pa so se *Novice* že povsem očitno posvetile tudi novemu problemu, ki se nato ponavlja do konca cesarskih obiskov tako na Goriškem kot tudi na Kranjskem in Štajerskem, namreč preštevanju pozdravnih vzklikov »živio«, »evviva« in »hoch« ter številčnemu odnosu med njimi v posameznem mestu, kraju ali ob železniški progi. V poročilu iz leta 1862 se že zelo lepo čutijo spremembe in napetosti, ki jih je s seboj prineslo združevanje Italije in vse bolj napeti odnosi v severni Italiji. Po mnenju poročevalca o potovanju vladarja skozi Goriško je tokrat še zmagala stara lojalnost do habsburške vladarske hiše ter trdno zasidrana vdanost kroni in dvoru. Cesar je ob svojem tokratnem prihodu obiskal gledališče, kjer je ostal do konca drugega dejanja. Ko se je peljal v gledališče, ga je na Travniku sprejela ogromna množica, ki je želela cesarja videti v živo, in ga pozdravila s klici slava in živio, ki naj bi povsem preglasili italijanske vzklike. Po poročevalčevem mnenju naj bi bil to dokaz slovenske zvestobe kroni. V gledališču je doživel tudi prisrčen sprejem s ploskanjem in vzklikanjem. Naslednji dan si je ogledal vojsko na malih Rojah, spet ga je sprejela množica ljudi, menda jih je bilo celo več kot vojakov, teh pa je bilo 3600. V sredo, 2. aprila, ob desetih dopoldne se je cesar, ki ga je spremljala navdušena množica, odpeljal proti Ljubljani.³⁰

1869

Na potovanju na Hrvaško se je cesar ustavil v Zagrebu, nato je 14. marca potoval na Reko, 16. marca v Pulj in predvideno 19. marca v Trst, kjer naj bi ostal en dan, 20. marca pa potoval naprej proti Ljubljani.³¹ Cesar je prišel v Trst 19. marca ob osmih zjutraj z ladjo Greif. Na pomolu St. Carlo ga je čakala množica in mestni svetniki. Še predno je cesarjeva ladja priplula do pomola, ji je nasproti plulo pet okrašenih ladij okoličanov, cesarja pa so pozdravljali z »živio« klici. Zvečer je bilo mesto razsvetljeno in prav tako tudi ladje v luki. Mestni magistrat ni okoličanom posredoval namiga o prižiganju kresov na okoliških hribih, pač pa so za to poskrbele čitalnice. Cesar je obiskal Lloydov arsenal in Milje, Škedenjci so z vrha hriba streljali z možnarji in cesarja pozdravljali z »živio« klici. 20. marca se je cesar odpeljal v Miramar; tu ga je po običaju pozdravil špalir 30 deklic, oblečenih v narodno nošo, ki so mu podarile venec s slovenskim trakom in napisom Elizabeta. V Sesljanu so cesarju na čast vžgali mino z 200 centi smodnika. Na poti proti Kranjski ga je že

²⁸ *Novice*, 1. 8. 1857.

²⁹ Bogić, *Pregled razvoja*, str. 11.

³⁰ *Novice*, 9. 4. 1862.

³¹ *Novice*, 10. 3. 1869; *Novice*, 17. 3. 1869.

na postaji v Nabrežini čakala kompanija našega narodnega bataljona z godbo, približno 300 mož z majorjem, stotnikom in častniki. Ob cesarjevem prihodu je godba zaigrala himno, cesar pa naj bi vojake pozdravil z »živio Slovenci«. Ob kratkem postanku na postaji so poslanci iz okolice izročili cesarju prošnjo, naj se rešijo njihove prošnje iz prejšnjega leta ter da naj se v Trstu uvede nov statut, po katerem bi imela okolica 14 poslancev in ne le 6 kot do tedaj. Tedanji deželni poslanec na Proseku gospod Ivan Nabergoj, ki je bil dosleden borec za slovenske pravice na tržaškem in ga je cesar tudi osebno poznal in cenil, je cesarja nagovoril po slovensko.³²

1875

Spomladi tega leta se je cesar odpravil na veliko potovanje v Dalmacijo. Z vlakom je potoval z Dunaja čez Maribor, Celje, Ljubljano, Postojno, Trst in Gorico, od tu spet z vlakom v Benetke in iz Benetk s parnikom v Pulj ter nato dalje proti Zadru. V Gorici so 13. marca izvedeli, da bo cesar prišel v mesto 4. aprila.³³ Tako v Trstu kot tudi v Gorici so se temeljito pripravljali na obisk. V Gorici so ustanovili poseben odsek deželnih in mestnih odbornikov, ki je bil zadolžen za urejanje vsega potrebnega. Tako so med drugim vsem občinam Goriške sporočili, naj se iz vsake občine določi nekaj mož, ki se bodo udeležili sprejema cesarja na kolodvoru v Gorici.³⁴ Cesar je v mesto pripotoval iz Trsta 4. aprila ob devetih in petinštirideset minut. Ulice, po katerih se je peljal, so bile bogato okrašene, na Travniku je bil vodomet, grad in vse mesto sta bila zvečer razsvetljena in v mesto so prišli obiskovalci od blizu in daleč. Že pred cesarjevim prihodom v Gorico je Simon Gregorčič 2. aprila 1875 v *Glasu 4* objavil pesem Njegovemu apostolskemu veličanstvu presvetlemu cesarju Francišku Jožefu I. ob slovesni priliki Njegovega prihoda v Gorico 4. aprila vedno zvesta Slovenija. Pesem je bila izrazito slavilna in je poudarjala slovensko zvestobo kroni.³⁵

Ob cesarjevem prihodu je bil najprej slovesen sprejem na lepo okrašeni železniški postaji, cesarja so pozdravili »živio« in »evviva« klici.³⁶ Pred postajo so stale kočije goriškega plemstva in bogatašev,³⁷ na postaji pa so vladarja sprejeli deželni glavar grof Franc Karel Coronini-Cronberg,³⁸ okrajni glavar baron Franc Rechbach,³⁹ župan, predsednik trgovske zbornice in precejšnje število goriških dam. Grofica Evgenija Attems je cesarju izročila šopek rož. Pred kolodvorom pa so na cesarja čakale množice, marsikdo je bil oblečen v narodno nošo.⁴⁰ S postaje se je cesar v kočiji barona Ritterja,⁴¹ ki jo je vodil Ritterjev sin, popeljal v mesto po »gle-

³² *Novice*, 31. 3. 1869; Gabršček, *Goriški Slovenci*. I., str. 117; *PSBL*, 2, str. 485–485.

³³ *Novice*, 17. 3. 1875; *Slovenec*, 16. 3. 1875.

³⁴ *Slovenec*, 1. 4. 1875

³⁵ Dolgan, *Slovenska muza*, str. 66–67. *Glas 4* je bil tednik, ki je izhajal od 18. 1. 1872 do 31. 12. 1875. Bil je časopis goriške katoliške duhovščine. V: *Razstava*, str. 18; Gabršček, *Goriški Slovenci* I. str. 183–184.

³⁶ *Novice*, 7. 4. 1875.

³⁷ *Slovenec*, 10. 4. 1875.

³⁸ Goriški deželni glavar je bil dvakrat: 1870–1877 in 1884–1899. *PSBL*, 1. str. 199.

³⁹ Goriški okrajni glavar je bil v letih 1874–1889. Holz, *Politično*, str. 167.

⁴⁰ *Slovenec*, 8. 4. 1875; *Slovenec*, 10. 4. 1875.

⁴¹ Družina Ritter Zahony je bila v Gorici od leta 1819, v predmestjih Stražce in Podgora so ustanovili industrijsko cono. Ukvarjali so se z mlinarstvom, predilništvom, papirništvom. Bili so med ustanovitelji Goriške gospodarske zbornice. Ustanovili so napredno delavsko kolonijo v Stražcah. Tu so odprli tudi slovensko-

dališčni, magistratni, veliko-cerkveni ulici, čez stari trg do Rastela in na Travnik, kjer je imel svoje stanovanje v okrajno-glavarškem poslopju.⁴² Po zemljevidu Gorice iz leta 1873 za Czoernigovo knjigo⁴³ naj bi se cesar peljal takole: od kolodvora po Corso Francesco Giuseppe do gledališča, potem po Contrada del Teatro, Contrada dell Immacolata, Pošta, Contrada del Municipio, Stolnica, Contrada del Duomo, Contrada Rastello, c.kr. okrajno glavarstvo, Travnik. Na obisk k Ritterju pa se je cesar odpravil po Contrada dei Signori (Gospoka cesta).⁴⁴ S postaje se je vladar odpeljal po korzu Franca Jožefa, ki je bil tedaj dovolj širok tudi za pešce, do gledališča. Korzo je bil na obeh straneh okrašen s cesarskimi orli, mestnimi, deželni in cesarskimi zastavami. Ob cesti so stala odposlanstva obeh narodnih skupnosti, na levi strani so stali predstavniki Italijanov, na desni pa predstavniki slovenskih občin, odposlanstva občin, društev s svojimi zastavami, šolska mladina in ostali, ki so pripotovali v Gorico. Prišli so tudi predstavniki iz 16 ur oddaljenega Bovca in iz 14 ur oddaljenega Cerknega.⁴⁵ Največ slovenskih predstavnikov je bilo iz Soške doline; med temi občinskimi zastopniki je dopisnika neprijetno zbodel napis Flitsch za Bovec. Kraške občine so se cesarju predstavile že na nabrežinski postaji.⁴⁶

Ko je cesar prispel v svoje stanovanje, ki ga je imel v poslopju c.kr. okrajnega glavarstva na Travniku, so se začeli sprejemi. Sprejel je nadškofa in stolni kapitelj, častnike, predstavnike uradov, mestne starešine, predstavnike trgovske zbornice in okoliške odposlance. V privatni avdienci je sprejel tudi okoli 60 oseb.⁴⁷

Cesar je imel v mestu kar nekaj obveznosti, najprej seveda sprejem na železniški postaji, ob desetih že omenjene avdience. Med prvo in četrto uro popoldne si je ogledal vojaško bolnico, gluhonemnico, ki ji je tudi namenil 400 gld podpore, nato je sledil ogled Ritterjevih obratov v Podgori in Stražcah; ob štirih popoldne je bila vojaška parada v Rojcah, kjer si je ogledal bataljon dalmatinskega peš polka in baterijo barona Webra.⁴⁸ Ob petih je bil obed. K cesarjevi mizi so bili povabljeni 77 letni nadškof, namestnik baron Pino, goriški okrajni glavar baron Rechbach. Ob sedmih zvečer je bila razsvetljava in baklada na Travniku, igrali sta mestna in vojaška godba.⁴⁹ Ko je sprevoz 200 bakel prišel pred cesarjevo bivališče, je navdušenje doseglo višek, cesar se je moral kar trikrat prikazati in se zahvaliti.⁵⁰ Pred gledališčem, kamor se je cesar odpravil ob pol devetih, so, tako kot tudi na vojaški paradi v Rojcah, slovenski »živio« klici prevladovali nad italijanskimi. V gledališču je cesar ostal do

-italijansko osnovno šolo. Marušič, Tisoč let, str. 56 in 58; Jarc, Urbanizem, str. 78; Waltritsch, str. 140; Marušič, Pregled, str. 57–59 in 232.

⁴² *Novice*, 7. 4. 1875.

⁴³ Czoernig, *Gorizia*, zemljevid na notranji strani platnic.

⁴⁴ Za prijazno posredovanje zemljevida Gorice te dobe se lepo zahvaljujem dr. Branku Marušiču in dr. Nevi Makuc.

⁴⁵ *Slovenec*, 10. 4. 1875.

⁴⁶ *Novice*, 14. 4. 1875. Nabrežinska železniška postaja je bila zgrajena 1854 in je bila ena najbolj opremljenih postaj od Ljubljane do Trsta. Imela je 10 tirov, skladišča, garaže in 100 metrov dolgo pokrito halo. Poleg uradov in čakalnice je imela še restavracijo, poštni urad in telegraf. Pomembno križišče je postala po letu 1860, ko je postala križišče proge Dunaj–Trst, Trst–Gorica, Videm in naprej v Italijo. *Leksikon*, str. 229; Bogič, *Pregled razvoja*, str. 9–10.

⁴⁷ *Slovenec*, 8. 4. 1875.

⁴⁸ *Novice*, 7. 4. 1875.

⁴⁹ *Slovenec*, 10. 4. 1875.

⁵⁰ *Novice*, 14. 4. 1875.

tri četrta na deset, nato pa se je podal na soupe k baronu Ritterju. Okrog polnoči se je odpravil k počitku na c.kr. okrajno glavarstvo.⁵¹

Naslednjega dne, tj. 5. aprila se je cesar ob sedmih zjutraj z vlakom odpeljal proti Benetkam, kjer se je srečal z italijanskim kraljem.⁵²

Da ob cesarjevem prihodu razmerje med tremi na Goriškem živečimi narodi ni bilo najboljšo, lahko razberemo iz opazk poročevalca *Novic*, ki je opisal tudi nekatera manj prijetna dogajanja. Se je pa posvetil predvsem odnosu med Slovenci in Italijani, tako je začel s preštevanjem »živio« klicev na slovenski strani in »evviva« vzklikov pri Italijanih, omenil pa je tudi nemški napis za občino Bovec.

Ob pripravah na obisk in ob samem obisku se moramo zavedati, da je bil goriški mestni svet od ustanovitve do konca 1. svetovne vojne v italijanskih rokah.⁵³ V tej luči lahko razumemo tudi dogajanje, ki se je pletlo okrog namena peti cesarju na čast slovensko kantato, pa sploh prepoved slovenskega petja v času cesarjevega obiska, zaplete ob nacionalnih zastavah ter slabem slovenskem prevodu italijanskega programa obiska.

Kot je bilo že omenjeno, je bil za organizacijo cesarjevega sprejema in bivanja v Gorici imenovan poseben odbor, Slovenci pa so se organizirali v goriški čitalnici in njen odbor je skupaj z odsekom za veselice vabil vse primorske čitalnice, naj pridejo v Gorico s svojimi pevskimi zbori in seveda z zastavami. Pevci so cesarju nameravali zapeti kantato, ki je bila zložena za to priložnost, besedilo je bilo slavnostno, v njem pa je bila tudi prošnja za narodne pravice. Naslov kantate je bil Njegovemu veličanstvu slovenske čitalnice na Goriškem. Pripravljali odbor za cesarjev obisk je petje kantate prepovedal. Ker je niso mogli zapeti, jo je cesarju poklonila delegacija Goriške čitalnice, ki sta jo vodila predsednik čitalnice Andrej Jeglič in pevovodja Anton Hribar.⁵⁴ Tako dopisnik *Novic* kot tudi dopisnik *Slovenca* sta le mimogrede omenila težavo z zastavami. Zastave so sicer bile in bilo jih je ogromno, vendar pa so smele biti le mestne, deželne, cesarske in zastave raznih društev in čitalnic, ni pa bilo ne slovenske ne italijanske narodne zastave.⁵⁵ Slovenski dopisnik *Novic* se je spotaknil ob zelo slab slovenski prevod italijanskega programa cesarjevega obiska in med drugim opomnil, da Slovenci goriške ulice in trge imenujejo po svoje. Spotaknil se je tudi ob prepoved slovenskega petja po ulicah in lokalih v času cesarjevega obiska, ob tem je še zlobno pripomnil, da so bili ti razglasi »odbora za slavnosti že ponoči potrgani z večine oglov«.⁵⁶ Spremembe, ki so nastajale v zadnjih 15 letih na jugozahodnem delu monarhije, pa omeni dopisnik le ob opisu železniškega mostu.⁵⁷

⁵¹ *Slovenec*, 10. 4. 1875.

⁵² *Novice*, 14. 4. 1875.

⁵³ Marušič, *Tisoč let*, str. 60–62.

⁵⁴ Marušič, *Primorski*, str. 110–111.

⁵⁵ *Novice*, 7. 4. 1875; Marušič, *Primorski*, str. 110–111.

⁵⁶ *Novice*, 7. 4. 1875.

⁵⁷ *Novice*, 14. 4. 1875; *Slovenec*, 10. 4. 1875.

1882

Septembra leta 1882 je cesar čez Koroško po Soški dolini potoval do Gorice, od tu z vlakom do Pulja in od tu z ladjo v Trst, kjer so slavili 500-letnico vključitve Trsta v habsburško monarhijo. Poleg slovesnosti, ki so jih v Trstu priredili na čast cesarju in cesarski rodbini, je bila tu tudi gospodarska razstava, na drugi strani pa poskus atentata na cesarja. Ob tem obisku in potovanju so se bolj kot v letu 1875 pokazala nasprotja med Slovenci, Italijani in Nemci (kljub Taaffejevi vladi, od katerih so vsaj Slovenci precej pričakovali in bili razočarani) ali pa so časopisi o tem več pisali. Iredenta je bila v tem času že dokaj močna.

Za organizacijo cesarjevega potovanja in bivanja na goriškem je bil, kot tudi leta 1875, v Gorici oblikovan slavnostni odbor, v katerem pa sta bila le dva Slovenca, dr. Josip Tonkli in dr. Josip Abram, drugi so bili Italijani ali pa zvesti pristaši tržaškega cesarskega namestnika Sisinia de Pretisa.⁵⁸ De Pretis si je na vse kriplje prizadeval vse to območje prikazati čim bolj nemško.⁵⁹

Na Predelu se je cesar poslovil od Koroške in začel potovanje po Soški dolini. Naselja ob poti so bila slovesno okrašena, v večjih krajih so postavljali slavoloke, ob cesti so se kljub dežju zbirali prebivalci, ki so prišli tudi od daleč, po hribih pa so goreli kresovi.⁶⁰ Zapletlo pa se je pri zastavah, kot leta 1875, in pri pozdravnih besedah, ki naj bi jih župani izrekli cesarju.

V Bovec je cesar pripotoval 11. septembra ob petih popoldne. V gostilni »Pri pošti« (Gabršček pravi Sorčev hotel)⁶¹ je prenočil. Bovec se je na slovesen sprejem vladarja pripravil z okrasitvijo kraja, baklado, petjem in udeležbo čitalnice, veteranske organizacije in drugih društev. Pevci so peli cesarsko kantato, Naprej, Jadransko morje, Banovci, cesar pa je na balkonu tri četrt ure poslušal petje in se odposlanstvu pevcev lepo zahvalil.⁶²

V priprave na slovesnosti po Soški dolini pa se je, kot je bilo že omenjeno, na vse načine vmešaval cesarski tržaški namestnik, tudi preko goriškega deželnega glavarja⁶³ in s pomočjo okrajnih glavarjev, ki so vplivali na župane. Tako je tedaj dokaj vplivni tolminski okrajni glavar Aleksander Schemerl⁶⁴ zahteval, naj bo izobešenih čim manj ali pa nič slovenskih zastav, od županov svojega okraja pa je zahteval, da vladarja pozdravijo po nemško. Večina županov v Soški dolini je popustila in se prilagodila zahtevam višjih oblasti, razen župana v Volčah, ki je cesarja nagovoril slovensko, in župnika v Solkanu, kjer se je cesar nepričakovano ustavil in izstopil iz kočije ter bil deležen slovenskega pozdrava. Oblasti so znale pritihniti tudi na uradnike in učitelje ter dosegle, da je bilo slovenskih zastav po dolini res čim manj. V Kanalu je okrajni glavar zahteval, da sta dva uradnika snela slovensko zastavo s svoje hiše, na seznamu korporacij, ki so jih predstavili cesarju, pa so morali črtati

⁵⁸ Sisinio de Pretis Cagnodo, dvakrat je bil cesarski tržaški namestnik, in sicer v letih 1871–1871 in 1879–1888. Ni bil naklonjen Slovincem. *PSBL*, 4, str. 783–784.

⁵⁹ *Slovenec*, 23. 9. 1882; *Novice*, 4. 10. 1882; *Novice*, 11. 10. 1822.

⁶⁰ *Slovenec*, 9. 9. 1882.

⁶¹ Gabršček, *Goriški Slovenci I.*, str. 221.

⁶² *Slovenec*, 9. 9. 1822; *Novice*, 13. 9. 1882.

⁶³ Tedanji goriški deželni glavar je bil Alojz Pajer von Monriva. Glavar je bil dvakrat: 1877–1883 in 1900–1913. V času študija se je opredeljeval za Slovence, nato je prešel na italijansko stran. *PSBL*, 2, str. 571–572.

⁶⁴ Okrajni glavar 1876–1883. Holz, *Politično*, str. 168.

čitalnico, na njeno mesto so vpisali finančno stražo. O lepem sprejemu v Kanalu uradno ni bilo govora.⁶⁵

Naslednji dan je cesar ob enajstih dopoldne pripotoval v Tolmin,⁶⁶ kjer je bil obed.⁶⁷ Ob štirih popoldne je bil cesar v Solkanu, kjer sicer ni bil predviden sprejem, vendar se je ob lepem slavoloku zbrala tako navdušena množica, da je cesar izstopil iz kočije in si dal predstaviti župana in župnijskega administratorja, deklince pa so mu izročile šopke cvetja.⁶⁸ Zvonjenje in topovski strelji pa so malo pred peto popoldne naznanili njegov prihod v Gorico.⁶⁹ Mesto je bilo lepo okrašena, še posebno trg Sv. Katarine in pa Travnik, kjer je cesar prenočil v stavbi c.kr. glavarstva. Slovenci so cesarja navdušeno pozdravljali, ob bakladi so vzklikali vladarju in Avstriji. Po dopisnikovem mnenju je moral cesar iz števila slovenskih vzklikov spoznati, da je tu večina prebivalstva slovenska. Naslednjega dne, 13. septembra, je bila slovesnost v Rojcah. Občina se je podredila zahtevam tržaškega namestništva in tako so tu plapolale cesarske in deželne zastave. Prepoved slovenske zastave je namestništvo utemeljevalo z izgovorom, da bi te zastave preveč razdražile Italijane v Gorici.⁷⁰ Nekatera društva pa so upoštevala navodila časopisa *Soča* in prišla s slovenskimi zastavami (in vsi so ostali živi).⁷¹ Cesarju so se tu predstavile občine, društva in predvsem čitalnice s svojimi zastavami. Ob šestih popoldne so bili k obedu povabljeni tudi kmečki župani. Zvečer je bila v Gorici razsvetljava. Kljub dežju se je cesar proti mestu peljal v odprtem vozu.⁷² Ob tokratnem cesarjevem obisku Primorske je enajstega septembra izšla tudi posebno slovesna številka *Soče*. Na prvi stani je bila objavljena pesem Simona Gregorčiča Njegovemu c.kr. apostolskemu veličanstvu presvetlemu cesarju Francu Jožefu prvemu ob njegovem prihodu na Primorsko meseca septembra 1882. V tej slavilni pesmi so Slovenci omenjeni kot najzvestejši podaniki pa tudi kot zvesti varuhi na vse bolj nevarni južni meji države. Pesem je tega leta objavil tudi *Slovenski narod*.⁷³ Nerodnosti pri nemškem pozdravljanju cesarja so se nadaljevale tudi na Krasu.⁷⁴ Italijanski del prebivalstva, predvsem goriški meščani, so obisku cesarja v Gorici nasprotovali tako, da kar naenkrat ni bilo na voljo dovolj pevcev za slovesnost na Rojcah, drugi pa so se ob cesarjevem obisku umaknili iz mesta.⁷⁵

Obisku cesarja v Trstu je *Slovenec* posvetil nekaj več pozornosti kot *Novice*, ki so poročale o dogajanju na Goriškem in v sami Gorici. Tako je že 9. septembra objavil cesarjevo pot po Soški dolini do Gorice in potem naprej do Trsta. Po tej napovedi bi se cesar 14. septembra ob pol devetih odpeljal iz Gorice proti Divači, pred poldnem bi bil v Rakitovcu, ob pol dveh v Pazinu, ob štirih v Dinjanu in ob pol

⁶⁵ *Novice*, 4. 10. 1882; *Slovenec*, 23. 9. 1882.

⁶⁶ *Novice*, 13. 9. 1882.

⁶⁷ *Slovenec*, 16. 9. 1882.

⁶⁸ *Slovenec*, isto.

⁶⁹ *Slovenec*, 14. 9. 1882.

⁷⁰ *Slovenec*, 23. 9. 1882.

⁷¹ *Slovenec*, isto.

⁷² *Slovenec*, 16. 9. 1882.

⁷³ Dolgan, *Slovenska muza*, str. 67–68.

⁷⁴ *Slovenec*, 16. 9. 1882.

⁷⁵ *Novice*, 27. 9. 1882.

šestih v Pulju, kjer naj bi ostal v petek in soboto. V nedeljo, 17. septembra naj bi se ob enih ponoči z ladjo odpeljal v Trst, kjer naj bi ostal 17., 18., v torek, 19. septembra, naj bi se ob osmih zvečer odpeljal z Miramara skozi Ljubljano, Pragersko, Kanižo, Pešto v Gödölö, kamor naj bi pripotoval v sredo, 20. septembra, ob pol dvanajstih.⁷⁶ Za cesarjev obisk je bilo v Trstu pripravljenih več slovesnosti, med drugim zelo slovesna splavitev ladje Meduza. Za to so slovesno okrasili Lloydov arsenal, pred ravnateljstvom so postavili šotor za veličanstvi, ladjo je krstil monsignor Glavina, slavnostni ples pa so pripravljali na ladji Berenice.⁷⁷

Cesarjevo potovanje iz Gorice v Trst je res potekalo po predvidenem protokolu. Iz Gorice je odpotoval 14. septembra in na poti izstopil iz vlaka v Gradiški, Tržiču, Nabrežini, Sežani, Rakitovcu, Buzetu, Pazinu in Dinjanu, da je sprejemal poklone lokalnih oblasti. V Sežani se je ustavil za tri četrt ure in si ogledal tržaški brambovski bataljon, v Pazinu si je ogledal brambovsko kasarno in šolo, v Dinjanu pa mornarsko bolnišnico. Sprejemal je poklone oblasti in jih ogovarjal v italijanščini. Podobno je bilo v Pulju, kjer sta bil zvečer slovesno razsvetljena pristanišče in mesto, prebivalci pa so navdušeno pozdravili cesarja, ko si je prišel ogledat mestno razsvetljavo.⁷⁸

V Miramar je cesar dopotoval 17. septembra ob sedmih. Tu so ga že čakali cesarica in prestolonaslednik z ženo ter nadvojvodi Ludvik Salvator in Štefan. Od tod so se veličanstva podala do tržaškega kolodvora, kjer so jih ob desetih slovesno sprejeli ministrski predsednik grof Taaffe, minister za trgovino, minister za poljedelstvo, c.kr. namestnik v Trstu, tržaški župan in množica. Tržaški župan je navdušeno govoril o vdanosti Trsta vladarski hiši in o zgodovinskem pomenu slovesnosti. Cesar se je zahvalil v italijanščini. Nato je sledil ogled razstave, kjer so bila veličanstva navdušeno sprejeta. Ob dveh popoldne je bilo v palači namestništva predstavljanje, vladar je sprejel konzule in štab severnoameriške fregate »Lancaster«. Ob treh je sprejel tudi odposlance kranjskega deželnega zbora in se z njimi zadržal v kratkem pogovoru.⁷⁹ Ob vsem tem navdušenju velja omeniti tudi to, da se je bližini Trsta pripravljala atentat na cesarja, ki pa se je ponesrečil. Enega od atentatorjev Guglielma (Viljema) Oberdanka⁸⁰ so žandarji prijeli v Ronkah.

Cesar je z Miramara odpotoval 19. septembra ob sedem štirideset. Poslovit so se prišli ministri, namestnik, vojaški poveljnik in načelniki oblasti. Ob cesarjevem odhodu so bile razsvetljene vse vojne ladje od Miramara do Trsta. Cesar se je odpeljal s posebnim vlakom, prestolonaslednik z ženo pa je Miramar zapustil 20. septembra.⁸¹ Pred odhodom se je cesar za lep sprejem v Gorici, Istri in Trstu zahvalil vsem. V Trstu pa je za dobrodelne namene daroval 6100 goldinarjev.⁸²

⁷⁶ *Slovenec*, 9. 9. 1882.

⁷⁷ *Slovenec*, isto

⁷⁸ *Slovenec*, 16. 9. 1882

⁷⁹ *Slovenec*, isto.

⁸⁰ Guglielmo Oberdan(k), 1858–1882. Tržačan je bil obešen zaradi nameravanega bombnega atentata na cesarja Franca Jožefa v Trstu. Glonar, *Poučni*, str. 138; *Slovenec*, 21. 9. 1882; *Novice*, 27. 9. 1882.

⁸¹ *Slovenec*, 21. 9. 1882.

⁸² *Slovenec*, 23. 9. 1882.

Leto 1900

Leta 1900 je bila štiristoletnica prihoda Goriške v roke habsburške hiše. Obisk 70-letnega vladarja je bil napovedan za zadnje dni v septembru; tokratni obisk je bil namenjen le Goriški.⁸³

V drugi polovici septembra je *Slovenec* prinesel kratko novico, da bo cesar obiskal Gorico ob 400-letnici prihoda dežele pod oblast habsburške vladarske hiše in da bodo na Goriškem prepovedane vsakršne manifestacije slovenstva.⁸⁴ Obenem z vse intenzivnejšimi pripravami na obisk so se te in takšne prepovedi mehčale, veljavno pa je ostalo omejevanje dovoljenja izobešanja slovenske narodne zastave.⁸⁵

Cesar se je 29. septembra ob petih zjutraj mimo Ljubljane peljal v Gorico. Po poročanju *Slovenca* je bila železniška proga strogo zastražena, na vsakih 100 metrov naj bi stal orožnik, železniški delavci so bili tudi ponoči v službi in so bili razporejeni ob progi med dvema orožnikoma – na rokavu so imeli rumen trak, opremljeni pa so bili še s svetilko in piščalko.⁸⁶ Iz Istre so poročali, da bodo tam zastražili vsak kolodvor. Prav tako naj bi bile zaprte tudi vse stranske poti v Gorico, dostop v mesto je bil mogoč le po glavnih vhodih, ki so bili strogo nadzorovani. Cesto od kolodvora do središča mesta, po kateri se bo peljal cesar, pa bo varoval vojaški kordon.⁸⁷ Vsi ti strogi varnostni ukrepi so bili sprejeti zaradi atentata na italijanskega kralja v letu 1900 in zaradi strahu pred italijanskimi anarhisti. Tudi atentat na cesarico Elizabeto je bil še v živem spominu. Razmere v mestu so bile napete in vse pogostejše so bile zaostritve med Slovenci in Italijani. Poostrena varnost v samem mestu je stopnjevala živčnost na obeh straneh, tako med prebivalstvom kot med varuhi reda in miru.⁸⁸

Na svoji poti v Gorico je cesar 29. septembra ob osmih in pet minut prispel v Nabrežino, kjer se je vlak ustavil in cesar je nepričakovano izstopil, pred navzočimi povedal nekaj besed, pohvalil šolarje, ki so mu zapeli himno, se zahvalili za lep sprejem in se odpeljal dalje. V Gorico je prispel točno ob devetih.⁸⁹ Na ogled cesarjevega prihoda in slovesnosti, ki so bile napovedane, so pripotovali ljudje od blizu in daleč, prišli so štirje posebni vlaki. Vendar pa so smeli v mesto le tisti, ki so imeli pravico sodelovati na slovesnosti. Dohode v notranji del mesta je policija zaprla, ljudje so lahko stali ob cesti od postaje do mesta. V Gorici so se zbirali veterani, občinski zastopi iz vse okolice, društva, šolska mladina.⁹⁰

Na goriškem kolodvoru so vladarja pričakali vojaški in civilni dostojanstveniki, na Ribjem trgu je bil drugi sprejem. Tu so se mu poklonile goriške dame.⁹¹ Po sprejemu se je cesar odpeljal v mesto po okrašenem Tekališču Franca Jožefa (Corso Francesco Giuseppe) na Travnik do cerkve Sv. Ignacija. Po cerkveni slovesnosti je sledil ogled čet, ogledal si je vojake iz goriškega garnizona in člane veteranskega

⁸³ O podrobnostih sprejema in o dogajanju v Gorici in Šempetru glej Podbersič, Prišel, str. 321–330.

⁸⁴ *Slovenec*, 22. 9. 1900.

⁸⁵ *Slovenec*, 26. 9. 1900.

⁸⁶ *Slovenec*, 29. 9. 1900.

⁸⁷ *Slovenec*, 28. 9. 1900; *Novice*, 28. 9. 1900.

⁸⁸ *Slovenec*, 1. 10. 1900.

⁸⁹ *Slovenec*, 29. 9. 1900.

⁹⁰ *Slovenec*, 1. 10. 1900.

⁹¹ Podbersič, Prišel, str. 324; *Slovenec*, 1. 10. 1900.

društva, nato se je cesar umaknil v svojo rezidenco v palači deželnega glavarstva. Ob desetih so se začele avdiencie. Cesar je sprejel zastopstvo goriškega deželnega zbora, ki ga je vodil deželni glavar vitez Alojz Pajer von Monriva, glavarjev namestnik dr. Anton Gregorčič pa mu je izročil zlato spominsko svetinjo, cesarju so predstavili člane deželnega zbora in odbora, opoldne pa se je cesarju pod vodstvom kardinala Missie cesarju poklonila duhovščina.⁹² Cesarju je bilo v Gorici predstavljeno tudi odposlanstvo, ki mu je izročilo spomenico o odcepu proge, ki bi se od soške odcepila na Sv. Luciji in šla do Kobarida z morebitnim podaljškom do Bovca.⁹³ O cesarjevem obisku v Gorici je iz časovno varne razdalje v svojih spominih pisal Henrik Tuma. Opisal je politično in narodno razcepljenost na Goriškem, kjer si je ob cesarjevem obisku vsaka stran prizadevala iztržiti zase čim več. Poleg tega pa je opisal tudi svoje obnašanje na sprejemu pri cesarju, kjer je edini na postavljeno vprašanje odgovoril slovensko in naj bi mu zato cesar nejevoljno obrnil hrbet. Na slovesnem kosilu pa dr. Tuma in še dva radikalna Italijana (dr. Verzegnassi in konte Valentinis) niso upoštevali nenapisanega pravila pri cesarskih obedih, da vsi prenehajo jesti, ko cesar odloži jedilni pribor. Ti trije so jedli naprej, čeprav jih je cesar grdo gledal. Naslednjega dne je na sprejemu na okrajnem glavarstvu tudi poslanec Grča (župnik iz Šempetra) na cesarjeva vprašanja odgovarjal slovensko.⁹⁴

30. septembra se je cesar zjutraj ob pol osmih odpeljal v Šempeter, prisostvoval je pri tihi maši, ki jo je daroval kardinal Missia in opravil kratko pobožnost na grobu svojega vzgojitelja grofa Coroninija. Nato si je ogledal deželni muzej, vojaško bolnico in se nazadnje odpravil v svoje stanovanje, kjer je bil po drugi uri dvorni obed.⁹⁵ Tako kot je bil slovesen sprejem ob cesarjevem prihodu na železniški postaji,⁹⁶ je bil slovesen tudi odhod. Na kolodvoru so bile dame, tajni svetniki, kardinal Missia, grof Coronini, grof Degenfeld, baron Calice, predsednik nadsodišča dr. vitez Kindinger. Slovesen prevoz do kolodvora je bil točno določen. V prvi kočiji se je peljal goriški župan Venutti, v drugi cesarski namestnik grof Goess in dvorni svetnik Bosizio, nato je sledila kočija, v kateri se je peljal cesar z generalnim pribočnikom grofom Paarom, tej je sledila kočija z ministrskim predsednikom dr. pl. Körberjem, z ministrskim tajnikom dr. vitezom Bleylebnom, nato je sledilo cesarjevo spremstvo. Cesarjevo kočijo so spremljali štirje črno oblečeni kolesarji. Na kolodvoru se je cesar vsem zahvalil za lep sprejem, tržaški namestnik Goess pa ga je spremljal do deželne meje.⁹⁷ Po odhodu iz Gorice proti Dunaju se je cesar še ustavil na nabrežinski postaji. Pričakovalo ga je najmanj 2000 ljudi. Tu so bili župnik z nabrežinsko in okoliško duhovščino, pevsko društvo Nabrežina z novo zastavo, tržaški veteranski društvi, veteranski društvi iz Nabrežine in Mavhinj z dvema godbama, tu so ga pozdravila tudi tržaška društva Austria, Lega patriótica della gioventu triestina, Unione operaia. Cesar je izstopil iz vlaka in se pogovoril z vitezom Ivanom Nabergojem, pevski društvi Nabrežina in Skala sta zapeli himno, cesarju

⁹² *Slovenec*, 1. 10. 1900; Podbersič, Prišel, str. 325.

⁹³ Gabršček, *Goriški Slovenci II.* str. 42–43.

⁹⁴ Tuma, *Iz mojega življenja*, str. 256.

⁹⁵ *Slovenec*, 1. 10. 1900; Podbersič, Prišel, str. 325–327.

⁹⁶ Podbersič, Prišel, str. 324–325.

⁹⁷ *Slovenec*, 2. 10. 1900.

so predstavili predsednika društva Nabrežina, ki je pozdravil po slovensko. Burne ovacije so spremljale cesarjev odhod.⁹⁸

Ob vrnitvi domov se je cesar pritožil nad slabim stanjem južne železnice, saj naj bi dvorni vlak dodobra stresalo. Še enkrat naj bi se na pot od Dunaja do Gorice podali z dvornim vlakom generalni vodja južne železnice dvorni svetnik dr. Aleksander Eger, prometni vodja cesarski svetnik Emil Casper in nekaj višjih uradnikov, ki naj bi ugotovili pomanjkljivosti na progi.⁹⁹

Po večletnih zapletih je Gorica leta 1906 dobila še eno povezavo s severom, to je bila proga Dunaj–Jesenice–Gorica–Trst, znana tudi kot bohinjska proga. Z dograditvijo te proge je Gorica dobila še eno postajo, tj. severni kolodvor. Do prve svetovne vojne sta obe postaji delovali povsem neodvisno ena od druge. Odprtju te proge je prisostvoval prestolonaslednik Franc Ferdinand. Med vožnjo dvornega vlaka od Jesenic do Gorice je prestolonaslednik na slovenske pozdrave odgovarjal slovensko. Na slavnem kamnitem solkanskem mostu se je dvorni vlak ustavil, da si ga je prestolonaslednik lahko natančno ogledal in čestital graditeljem. Proga Dunaj–Jesenice–Gorica–Trst je bila slovesno odprta 19. 7. 1906. Tudi ob odprtju te proge so se postavljala narodnostna vprašanja: od napisov imen železniških postaj do napisov na vlaku in v vagonih ter vprašanje jezika vlakovnega in železniškega osebja. Na dan odprtja je od Jesenic do Gorice zelo očitno prevladovalo slovensko vzdušje, v sami Gorici je deželni glavar v italijanščini govoril v imenu vse dežele, na Krasu pa so dvorni vlak pozdravljale le deželne in cesarske zastave. V Trstu je bil sprejem v italijanščini. Ob enih ponoči se je prestolonaslednik preko Jesenic vrnil na Dunaj.¹⁰⁰

Viri in literatura

Novice: začele izhajati kot *Slovenske kmetijske in rokodelske novice* leta 1843. V letu 1856 so se preimenoval v *Novice gospodarske, obertnijske in narodske*. Uporabila sem časopise iz let 1850, 1856, 1857, 1862, 1869, 1875, 1882, 1900.

Slovenec. *Politični list za slovenski narod* iz let 1875, 1882, 1900.

Literatura

Bogić, Mladen: *Pregled razvoja železniškega omrežja v Sloveniji in okolici*. Tiri in čas, št. 10. Ljubljana: Slovenske železnice-Železniški muzej, 1998.

Costa, Ethbin Heinrich: *Denkbuch der Anwesenheit Allerhöchstihrer Majestäten Franz Josef und Elisabeth im Herzogthume Krain*. Laibach, 1857.

Cvirn Janez, Andrej Studen: »Ko vihar dirjajo hlaponi«. *K socialni in kulturni zgodovini železnice v 19. stoletju*. Tiri in čas, št. 12. Ljubljana: Slovenske železnice-Železniški muzej, 2001.

Czoernig, Carl Freiherr von: *Gorizia, »la Nizza Austriaca«*. Gorizia: Casa di risparmio di risparmio di Gorizia, 1987.

⁹⁸ *Slovenec*, isto.

⁹⁹ *Slovenec*, isto.

¹⁰⁰ *Slovenec*, 19. 7. 1906; Rustja, *Proga*, str. 34 in 42; Petronio, *Transalpina*; Gabršček, *Goriški Slovenci* II. str. 215–220.

- Dolgan, Marjan: *Slovenska muza pred prestolom. Antologija slovenske državniške poezije*. Ljubljana: Univerzitetna konferenca ZSMS: Knjižnica revolucionarne teorije, 1989.
- ES – Enciklopedija Slovenije, 3. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1989, str. 211.
- Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci. Narodne, kulturne in gospodarske črtice. I. knjiga od leta 1830 do 1900*. Ljubljana: V samozaložbi, 1932.
- Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci. Narodne, kulturne in gospodarske črtice. II. knjiga od leta 1901 do 1924*. Ljubljana: V samozaložbi, 1934, str. 42–43, 215–220.
- Glomar, Joža: *Poučni slovar II. del L-Z*. Ljubljana: »Umetniška propaganda«, 1933.
- Holz, Eva: Politično uradništvo poknežene grofije Goriške in Gradiščanske v drugi polovici 19. stoletja. *Goriški letnik*, 12/14, 1985/87, str. 155–173.
- Istarska enciklopedija*. Niz Hrvatske regije i gradovi. Zagreb: Leksikografski zavod Miroslav Krleža, 2005.
- Jarc, Daniel: Urbanizem in identiteta mesta Gorice/ Urbanistica e identità della città di Gorizia. *Gorizia 1001–2001. Slovenci v Gorici. Gli Sloveni di Gorizia* (ur. Aldo Rupel). Gorica/Gorizia: SLORI, 2002, str. 76–105.
- Klemenčič, Ivanka: *Veliki cesar. Rojen 1830, nastopil vladno 1848, umrl leta 1916*. Ljubljana: Samozaložba, 1916.
- Krajevni leksikon Slovencev v Italiji*. Prva knjiga. Tržaška pokrajina. Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1990.
- Marušič, Branko: *Primorski čas pretekli. Prispevki za zgodovino Primorske*. Koper: Založba Lipa, 1985.
- Marušič, Branko: Prispevek k poznavanju leta 1848 na Goriškem. *Annales. Ser. Hist. Sociol. Letn.* 9. 1999, 2 (18), str. 347–360.
- Marušič, Branko: Tisoč let prve omembe Gorice in prve ozemeljske zasnove Goriške dežele= Mille anni della prima menzione di Gorizia e dalla prima demarcazione territoriale della regione. *Gorizia 1001–2001. Slovenci v Gorici= Gli Sloveni di Gorizia* (ur. Aldo Rupel). Gorica: SLORI, 2002, str. 21–75.
- Marušič, Branko: *Pregled politične zgodovine Slovencev na Goriškem 1848–1899*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2005.
- Petronio, Paolo: *Transalpina/ Die Wocheinerbahn/ Bohinjska proga/ La linea di Wochein*. Trieste: Edizioni »Italo Svevo« Trieste, 1997.
- Podbersič, Renato: Prišel je sam cesar. *Goriški letnik*, Brecljev zbornik, št. 28, 2003, str. 321–330.
- PSBL, 1, str. 199, PSBL, 2, str. 484–485, 571–571, PSBL, 4, str. 783–784: *Primorski slovenski biografski leksikon*. Gorica. Goriška Mohorjeva družba, 1974–1994.
- Razstava slovenskega novinarstva v Ljubljani 1937. Ob 140 letnici Vodnikovih Lublanskih Noviz in 30 letnici svoje stanovske organizacije izdali slovenski novinarji*. Ljubljana: Jugoslov. novinarsko združenje, ljubljanska sekcija, [1937].
- Rustja, Karol: *Proga predorov*. Tiri in čas, št. 2. Ljubljana: Železniško gospodarstvo Ljubljana, Odsek za muzejsko dejavnost, 1990.
- Studen, Andrej: Vpliv železnice na potovalno kulturo ter začetki turizma v 19. stoletju. *Prispevki za novejšo zgodovino*, Kresalov zbornik, 46, 2006, št. 1, str. 51–64.
- Tuma, Henrik: *Iz mojega življenja: spomini, misli, izpovedi*. Ljubljana: Tuma, 1997 (ur. in dopolnil Branko Marušič). Ljubljana: Naša založba, 1937.
- Waltritsch, Marko: Gospodarska prisotnost Slovencev v goriški stvarnosti/ La presenza economica degli Sloveni nella realtà goriziana. *Gorizia 1001–2001. Slovenci v Gorici/ Gli Sloveni di Gorizia*. (ur. Aldo Rupel). Gorica: SLORI, 2002, str. 136–159.

Povzetek: V času svojega dolgoletnega vladanja je cesar Franc Jožef I. veliko potoval. V okviru teh potovanj so bila zajeta tudi potovanja čez Goriško in Primorsko. V članku je podrobneje predstavljenih sedem cesarjevih potovanj čez Goriško ali v Primorje, kot sta jih svojim bralcem predstavila časopisa *Novice* in *Slovenec*. Leta 1850 je cesar z vsem potrebnim spremstvom potoval v Trst, kjer je položil temeljni kamen za železniško postajo. V letu 1856 je sledilo potovanje cesarja in cesarice čez naše ozemlje v severno Italijo, v Milan, kjer so reševali pomembne politične in gospodarske probleme. Spomladi 1857 sta se vladarja vračala čez Goriško na Dunaj in se za dva dni (od 8. 3 do 10. 3.) ustavila v Gorici. V tem letu je cesar poleti še enkrat potoval v Trst, kjer je odprl železniško povezavo Dunaj–Trst. Na poti iz Italije je obiskal Gorico v letu 1862. Mesto je bilo v tem času že povezano z železniško progo tako proti Vidmu kot tudi čez Nabrežino s Trstom in progo Trst–Dunaj. V letu 1875 je cesar na poti z Dunaja čez Maribor, Celje, Ljubljano, Trst spet obiskal Gorico, od tu pa je z vlakom odpotoval v Benetke. V Gorici je ostal en dan od 4. aprila do 5. aprila ter opravil vrsto službenih in vljudnostnih obveznosti. Naslednja dva obiska sta bila leta 1882 in leta 1900. Zadnji je bil posvečen sami Goriški, ki je pred 400 leti prišla v roke habsburške dinastije. Vse cesarjeve obiske je, kot je že bilo rečeno, zvesto spremljalo tedanje časopisje. Poročalo je o navdušenju prebivalstva in opisovalo slovesnosti ob vladarjevem prihodu, njegove avdience in obiske nekaterih ustanov in ogledov vojaštva ter seveda njegov slovesen odhod. V deželi z narodno mešanim prebivalstvom, ki je bila hkrati tudi obmejna dežela monarhije, je vsak narod skušal iz cesarjevega obiska iztržiti čim več zase. Zadnji obisk cesarja Franca Jožefa na Goriškem se od drugih razlikuje po tem, da je bil tokrat zelo prisoten strah pred italijanskimi anarhisti in so bile zato varnostne razmere zelo poostrene. Ob odprtju bohinjske proge v letu 1906 pa je Gorico obiskal prestolonaslednik Franc Ferdinand.

Summary: During his long-standing rule, Emperor Franz Joseph I travelled extensively, including through Gorizia and the Littoral. The article offers a detailed description of the emperor's seven journeys through Gorizia or the Littoral as were presented by the newspapers *Novice* and *Slovenec*. In 1850, the emperor travelled with his retinue to Trieste, where he laid down the foundation stone for the railway station. Then in 1856, he and his wife crossed the Slovenian territory on their way to northern Italy, Milan, where important political and economic problems were being discussed. In the spring of 1857, the imperial couple returned to Vienna passing through Gorizia, where they stopped for two days (from 8 to 10 March). In the summer of that same year, the emperor travelled to Trieste again in order to inaugurate the Vienna–Trieste railway connection. In 1862, he visited Gorizia again on his homebound journey from Italy. By that time, the city had already obtained its railway connection to Udine/Videm on the one hand and through Nabresina to Trieste and the Trieste–Vienna railway on the other. Travelling from Vienna through Maribor, Celje and Ljubljana to Trieste in 1875, the emperor made another visit to Gorizia, from where he continued his journey to Venice. He stayed in Gorizia for one day, from 4 April to 5 April, during which time he performed a number of official and courtesy visits. The next two visits took place in 1882 and 1900, the latter exclusively with a view to commemorate the four-hundredth anniversary of Gorizia's falling under the Habsburg dynasty. As already mentioned, all the emperor's visits received a loyal coverage in the then newspapers, which reported on the enthusiasm of the population and described the festivities accompanying the emperor's arrival, his audiences and visits to certain institutions, his military inspections and, of course, his solemn leave. In a land with ethnically mixed population, which was at the same time the monarchy's border province, every nation

endeavoured to wring every last drop of advantage from the emperor's visit. The last visit of Emperor Franz Joseph to Gorizia differed from the previous ones in the strong presence of fear of the Italian anarchists and hence heightened security measures. On the inauguration of the Bohinj railway line in 1906, Gorizia received the visit of the heir apparent Franz Ferdinand.

Prepirljivi slovenski kavboj v Winnipegu Zgode in nezgode avstro-ogrskega konzula Ivana Švegla

ANDREJ RAHTEN

Izveček: V članku je s pomočjo dokumentov iz dunajskega Haus-, Hof- und Staatsarchiva opisana dejavnost dr. Hansa Schwegla alias Ivana Švegla (1875–1962). Švegel je bil eden od maloštevilnih slovenskih konzularnih uradnikov, ki so v pozni habsburški monarhiji napravili uspešno kariero. V članku je prvič v zgodovinopisju obravnavano njegovo delovanje v zahodnokanadskem Winnipegu, kjer je v letih 1909–1910 deloval kot prvi poklicni cesarski in kraljevi konzul.

Ključne besede: Ivan Švegel, konzul, Avstro-ogrška monarhija, Kanada

Der streitsüchtige cowboy aus Winnipeg Abenteuer des österreichisch-ungarischen Konsuls Ivan Švegel

Exzerpt: Im Artikel wurde vor allem anhand der Dokumente aus dem Wiener Haus-, Hof- und Staatsarchiv die Tätigkeit von Dr. Hans Schwegel alias Ivan Švegel (1875–1962) beschrieben. Švegel war ein der wenigen slowenischen Konsularbeamten, der in der späten Habsburgermonarchie eine erfolgreiche Karriere machte. Im Artikel wurde zum ersten Mal in der Geschichtsschreibung sein Wirken in westkanadischen Winnipeg erörtert, wo er in den Jahren 1909–1910 als erster professioneller K. u. k. Konsul agierte.

Schlüsselworte: Ivan Švegel, Konsul, Österreich-Ungarn, Kanada

Na solkanskem pokopališču se nahaja zanimiv nagrobnik, za katerega vedo le redki. Na njem je namreč zapisano ime enega maloštevilnih Slovencev, ki je v habsburški monarhiji opravljal najpomembnejše konzularne funkcije na številnih predstavništvih. Ob koncu prve svetovne vojne se je pridružil slovenski delegaciji na pariški mirovni konferenci, v kraljevi Jugoslaviji pa je postal prvi poslanik slovenskega rodu v Buenos Airesu. Kljub temu je zgodovinopisje nanj postalo pozornejše šele desetletja po njegovi smrti. Govorimo o dr. Ivanu Šveglu (1875–1962), nečaku precej bolj znanega avstro-ogrskega politika in diplomata Josefa barona Schwegla (1836–1914). Pri opisovanju Šveglove konzularne dejavnosti se je slovensko zgodovinopisje doslej opiralo predvsem na njegovo neobjavljeno avtobiografijo, kjer pa je prav temu delu svojega življenja posvetil relativno malo prostora, kar je kasneje samokritično tudi sam priznal.¹ V tem prispevku, temelječem zlasti na dokumentih avstro-ogrskega diplomatskega aparata, bo osvetljena njegova konzularna dejavnost v Kanadi. Uvodoma velja opozoriti, da v avstro-ogrskih diplomatskih virih nastopa kot »Hans Schwegel«, v tej razpravi pa bomo uporabljali različico, ki jo je uporabljal v jugoslovanski dobi in je tudi vklesana v omejnjeni solkanski nagrobnik.²

Večino konzularne kariere je Švegel deloval v Severni Ameriki, v ZDA in Kanadi. Njegovo kanadsko obdobje se je začelo leta 1909, ko je bil tam ključna osebnost premier Wilfrid Laurier, karizmatični liberallec, ki se je obdržal za vladnim krmilom kar petnajst let (1896–1911). Med dolgoletno liberalno vladavino se je Kanada gospodarsko močno okrepila, v odnosu do Londona in Washingtona pa nastopala poudarjeno samozavestno.

Grob Ivana Švegla in Marije Sancin na solkanskem pokopališču (foto: J. Fajfar).

¹ ASBL, OMIŠ, AIŠ. Članek je nastal s projektno podporo Občine Bled, ki je podprla tudi raziskave za pripravo celovite biografije Ivana Švegla.

² Na splošno o Ivanu Šveglu prim. Lucijan, *Švegel*, str. 51–60; Rozman, *Švegel*, str. 173; Rahten, *Schwegel*, str. 243–261. Dilema glede zapisovanja priimka, ki je nastala po prehodu iz staroavstrijske v jugoslovansko dobo, je očitno posledica njegove bolj ali manj spontane osebne odločitve.

Švegel je bil najprej začasno napoten za konzula v Montreal, kjer je habsburška monarhija šele sedem let prej odprla svoj prvi poklicni konzulat. Prej so se po ugotovitvah nedavno preminulega vodilnega poznavalca Rudolfa Agstnerja na Ballhausplatzu zanašali na častne konzule, večinoma Kanadčane ali Nemce. Toda slednji so se spričo naraščajočega števila avstro-ogrskih izseljencev izkazali kot slaba rešitev, saj niso poznali jezika prišlekov iz Galicije in Bukovine, ki so večinoma govorili zgolj poljsko ali rusinsko. Statistike kažejo, da je v prvem desetletju 20. stoletja v Kanado emigriralo okoli 66 tisoč avstro-ogrskih državljanov iz Galicije in okoli 20 tisoč iz Bukovine.³

V Montrealu je poleti 1909 Švegel nadomestil prejšnjega vodjo generalnega konzulata Alexandra Pescha von Kisszema. Kot je razvidno iz Švegllovega poročila takratnemu zunanjemu ministru Aloysu Lexi von Aehrenthalu, je bilo stanje na generalnem konzulatu precej neurejeno. Po mnenju natančnega Gorenjca, ki je bil za vodjo predstavništva imenovan zgolj začasno do prihoda novega generalnega konzula, je bilo zaznati tudi nepravilnosti pri vodenju knjig in finančnem poslovanju.⁴ Za neprimerne je ocenil tudi prostore konzulata, a je imel zvezane roke, saj je Pescha le nekaj mesecev pred odhodom podaljšal najemno pogodbo.⁵

Že v Montrealu se je Švegel zapletel v spor z delom nemško govoreče skupnosti, ker je v nasprotju s svojim predhodnikom, sudetskim Nemcem, ki je zagovarjal interese nemških pomorskih družb, predlagal, da dobi Canadian Pacific Railway Company avstrijsko koncesijo z dovoljenjem za pristajanje ladij v Trstu in prevoz avstro-ogrskih izseljencev. V svoji avtobiografiji je razloge za delovanje v korist Trsta strnil takole: »Meni je stalo do tega, da bi od ogromnega števila avstr[ijskih] izseljenikov, ki so do tedaj vsi potovali preko Hamburga in Bremena, nekaj imela tudi avstrijska luka Trst in domače železnice, Nemcem pa seveda to ni šlo v račun, ker so se borili za zaslužek njihovih parobrodarskih društev in železnic.« Šveglu je naposled s stričevo pomočjo tudi uspelo, a v Berlinu njegova akcija gotovo ni ostala neopažena.⁶ Švegllova prizadevanja so bila nadgrajena leta 1912, ko je Canadian Pacific Railway Company pri prevozu izseljencev prek Trsta združila moči s tržaško družbo Austro-Americana.⁷ No, tudi Švegel pri tem ni bil brez osebnih koristih. Brezplačna letna karta verjetno ni bila edina.⁸

Oktober 1909 je Švegel dočakal zamenjavo: za generalnega konzula v Montrealu je bil imenovan Hermann Hann von Hannenheim, sicer sedmograški Sas.⁹ Švegel pa je nastopil mesto konzula na novem predstavništvu v Winnipegu, glavnem mestu Manitobe, odkoder je imel nalogo pokrivati celotno Zahodno Kanado.¹⁰ Pri tem je treba poudariti, da Švegel kljub nižjemu nazivu formalno ni bil podrejen generalnemu konzulu v Montrealu, ampak neposredno avstro-ogrskemu veleposla-

³ Agstner, *From Halifax*, str. 10–11.

⁴ HHStA, AR, F4, š. 311, Švegllovo poročilo Aehrenthalu, 23. 9. 1909.

⁵ Agstner, *From Halifax*, str. 31.

⁶ ASBL, OMIŠ, AIŠ.

⁷ Agstner, *From Halifax*, str. 14.

⁸ HHStA, AR, F4, š. 311, Švegllova prošnja Aehrenthalu za obisk Britanske Kolumbije, 29. 8. 1910.

⁹ Agstner, *From Halifax*, str. 34–35.

¹⁰ HHStA, AR, F4, š. 311, Cesarska in kraljeva diploma o imenovanju Švegla za konzula v Winnipegu, 11. 10. 1909. Diploma je pisana v latinščini.

niku v Londonu, Albertu grofu Mensdorff-Pouilly-Dietrichsteinu. Slednji je imel zaradi sorodstvenih vezi na dvoru kralja Edvarda VII poseben položaj, čeprav je bila Avstro-Ogrska tesna zaveznica največje britanske konkurentke Nemčije.

Kot beremo v Agstnerjevi standardni študiji, je v začetku 20. stoletja v Winnipegu sicer živelo okoli 7500 državljanov Avstro-Ogrske, pri čemer so bili tisti iz ogrskega dela v precejšnji manjšini. Vseeno so se ob odprtju konzulata februarja 1910 madžarski izseljenci zmrdovali nad konzulom, ker ni bil iz Ogrske. Za pisarno konzulata je Švegel za 75 kanadskih dolarjev mesečno najel prostore v novozgrajeni zgradbi ob eni od dveh glavnih ulic v Winnipegu, imenovani The Keewayden. Centralna lokacija zgradbe v lasti Notre Dame Investment Company je bila seveda prednost, čeprav je bila pisarna v pritličju in se ni bilo možno izogniti pogledom mimoidočih vanjo. Za rezidenco pa si je Švegel izbral Royal Alexander Hotel.¹¹

Na konzulatu je bil poleg Švegla sprva zgolj en avstro-ogrski uradnik, oficial Wladislaus Rogowski. Malo kasneje so jima iz Montreala poslali v pomoč vicekonzula Roberta Lukeša. Poleg omenjenih uradnikov so na konzulatu delovali še trije lokalni uslužbenci: koncipist Robert Bach ter strojepiski Carla Goetter in Bertha V. Wilson. Rogowski, ki po Šveglovem mnenju ni obvladal angleščine, je skrbel večinoma za vojaške zadeve. Bach je znal tako angleško kot nemško, zato je pripravljajl osnutke dopisov, pokrival pa je tudi področje trgovine. Strojepiski sta večinoma skrbeli za prepise, zapisknike, sezname in arhiv.¹²

Stiki konzularnega osebja z novinarji očitno niso bili nobena posebnost. Bach je dolgo deloval celo kot novinar v uredništvu lokalnega nemškega časopisa *Der Nordwesten*, ki je pisal po navdihu nemškega častnega konzula Huga Carstensa. Časopis je bil namreč deloma v njegovi lasti, deloma pa lastnika angleškega časopisa *Free Press* in nekdanjega notranjega ministra v Laurierjevi liberalni vladi Clifford Siftona. Carstens je bil sicer izvorno konservativno usmerjen, a je pod liberalno vlado nekoliko prilagodil svoje delovanje. Po Šveglovem mnenju se je zato moral znebiti tudi Bacha, za urednika časopisa *Der Nordwesten* pa je postavil nekdanjega konzularnega uradnika v Montrealu Gottharda Marona.¹³

Švegel si je postopno pridobil precej naklonjenosti med družbeno elito Winnipega. Aktivno se je udeleževal družabnih obveznosti, čeprav je na Dunaj poročal, da mu finančna sredstva za reprezentanco ne zadoščajo. Tudi madžarska društva so ga rada vabila.¹⁴ Časopis *Canada Magyar Farmer* je tako v slavnostni številki julija 1910 objavil enega od Šveglovih govorov madžarskim rojakom.¹⁵ Očitno je Švegel kar rad nastopal v javnosti. To dokazuje tudi njegov intervju za enega od časopisov v Minneapolisu, kjer se je nekoč ustavil na poti iz New Yorka. V prestolnici Minnesote je natrosil kup komplimentov na račun ZDA in Kanade. Sicer se je še vedno rad spominjal službovanja v ZDA, a je poudaril, da »je njegovo srce v novi deželi«. Pohvalil je razvoj Winnipega kot »metropole zahodne Kanade«.¹⁶

¹¹ Agstner, *From Halifax*, str. 58.

¹² HHStA, AR, F4, š. 312, poročilo vicekonzula Lukeša generalnemu konzulu Hannu, 25. 8. 1910.

¹³ HHStA, AR, F8, š. 256, Šveglovo poročilo Aehrenthalu, 29. 6. 1910.

¹⁴ HHStA, AR, F4, š. 311, Šveglova prošnja Aehrenthalu za udeležbo na proslavi v Békevárlistu, 2. 7. 1910. Po Šveglovih ocenah je bil Békevárlist najmočnejša čisto madžarska naselbina, z okoli 150 družinami.

¹⁵ HHStA, AR, F4, š. 311, Šveglova depeša Aehrenthalu, 16. 12. 1910.

¹⁶ HHStA, AR, F4, š. 311, Šveglova depeša Aehrenthalu, 1. 12. 1910.

Veliko pozornost je vzbudil Šveglov govor ob cesarjevi 80-letnici, ki je zmotil nemške predstavnike, Kanadčanom pa je bil po njegovem pričevanju všeč.¹⁷ 18. avgusta 1910 je namreč Švegel kot pravi avstrijski patriot organiziral v svojem hotelu svečano kosilo, ki se ga je udeležila ugledna družba predstavnikov provincialnih in mestnih oblasti, med drugim tudi župan Winnipega Sanford Evans in guverner Manitobe Daniel McMillan, ki se je posebej v ta namen pripeljal z dopusta v Ontariu. Da bi čimbolj slovesno obeležil cesarjev jubilej, je Švegel zaprosil celo za izredna sredstva za reprezentanco.¹⁸

Švegel se je v govoru najprej ozrl na dolgoletno vladavino Franca Jožefa, med katero je prišlo do številnih sprememb. V nadaljevanju je pohvalil skokovit razvoj ZDA in Kanade, ki v začetku vladavine Franca Jožefa niso igrale pomembne vloge v zunanje-političnih načrtih evropskih državnikov, danes pa imajo velik vpliv, še zlasti z gospodarskega vidika. Avstro-Ogrska ima po Šveglovem mnenju zaradi velikega števila izseljencev še posebej tesne odnose. Poudaril, da imajo od izseljencev koristi predvsem ZDA, saj po njegovem mnenju Američani naj ne bi bili zmožni opravljati težkih fizičnih del v jeklarnah in rudnikih. Izseljenci iz habsburških dežel pa naj bi bili sposobni delati tudi v najtežjih razmerah in pod najtežjimi pogoji, pri čemer je posebej omenil trpežne Rusine. Časi pionirjev naj bi bili sicer mimo, saj ni možno odkriti novih ozemelj. Potrebno pa je opraviti še »moralno osvojitve«¹⁹ obstoječih ozemelj v skladu »z načeli našega svetovnega nazora«, za kar pa zahodnoevropski narodi naj ne bi bili več dovolj primerni, saj je njihova moč domnevno oslABLJENA zaradi vpliva ekonomskega liberalizma. Prav v časih socialnega nemira pa naj bi bila po Šveglovem mnenju naloga »naših mladih narodov«, da s svojo »zdravo krvjo«, »narodno močjo«²⁰ in »pravo pobožnostjo«²¹ rešijo svojo novo domovino pred prevlado materializma.

Zlasti v govoru izražene hvalnice slovanskim narodom so sprožile negativne reakcije v vodstvu winnipeške skupnosti rajhovskih Nemcev, afera pa je odmevala tudi v dunajskem tisku. V govoru je sicer izpostavil vladarjevo osebo, čeprav mu je pripisal kar neobičajno veliko mero naklonjenosti do Slovanov, česar pa ni uravnotežil s pozitivno oceno vloge nemštva v državi. Ni znano, ali so kritike na račun govora prodrle tudi do vladarja, a številne proslovanske in socialno prenovitveno naravnane formulacije bi tudi njemu ne bile po godu. Kakšen drug konzul bi se v zdravici cesarju verjetno izognil potenciranju kompleksnega vprašanja vloge nemštva pod Habsburžani. Še zlasti, ker so na takšne govore še posebej občutljivi nemški nacionalci skupaj s krščanskimi socialci in poljskimi poslanci v tistem času tvorili vladajočo koalicijo Richarda barona Bienertha. Slednji je imel takrat opraviti z neprijetno opozicijo Slovanske enote, koalicije čeških in južnoslovanskih poslancev, ki jo je med afero z bosansko agrarno banko skonstruiral prav vodja Slovenskega kluba v dunajskem parlamentu in Slovenske ljudske stranke Ivan Šusteršič. Slednji je oktobra 1910 celo pisno čestital konzulu za »sijajno zdravico cesarju«.¹⁹

¹⁷ HHStA, AR, F4, š. 312. V nadaljevanju citirani deli Šveglovega govora temeljijo na dveh virih: na nemški verziji Šveglovega govora, 18. 8. 1910, in izrezku iz časopisa *The Winnipeg Telegram*, 19. 8. 1910, 312.

¹⁸ HHStA, AR, F8, š. 256, Šveglova prošnja Aehrenthalu, 29. 6. 1910.

¹⁹ HHStA, AR, F4, š. 312, Šveglovo poročilo Aehrenthalu, 20. 11. 1910.

Toda časopis *Der Nordwesten* je imel drugačno mnenje. Negativno se je o konzulovem hvaljenju slovanskih narodov (pejorativne oznake v stilu *Wasserpölacken* in *slowakische Raspelbinder*, ki so bile uporabljene zanje, danes ne bi prestale osnovnega testa politične korektnosti) odzval tudi tednik *Germania*, ki ga je urejal Fritz Liebermann. V poročilu Aehrenthalu ga je Švegel označil za »faliranega študenta«, ki naj bi imel svoj štab v nekem bordelu. Po pričevanju strojepiske Goetterjeve so imeli nemški novinarji sprva namen zadevo zamolčati, saj sploh niso bili povabljeni na dogodek. Po Liebermannovem mnenju konzulov govor ni bil neprimeren samo za rajhovske Nemce, ampak tudi za »nemške in ogrske elemente« v habsburški monarhiji.²⁰ Urednik časopisa *Der Nordwesten* Maron je menda zameril, ker ni bil povabljen na omenjeno kosilo, pri čemer je Švegel v poročilu pripomnil, da zaradi omejenega proračuna pač ne more vabiti vsega sveta in da imajo prednost drugi. Marona je obtožil, da piše o habsburški dinastiji negativno, o čemer naj bi pričala tudi za Šveglov okus veliko premajhna slika Franca Jožefa, objavljena ob življenjskem jubileju. Kot dokaz je priložil tudi članek, ki piše o zapletih na dvoru zaradi statusa Zofije Chotek, soproge prestolonaslednika Franca Ferdinanda.²¹

Po Šveglovem mnenju so v nemški koloniji z nezaupanjem gledali nanj tudi zaradi njegovega zagovarjanja prevozniške družbe *Austro-Americana*, s čimer naj bi nemške firme spravil ob posel prevažanja avstro-ogrskih izseljencev. Skratka, zaradi avstrijskega patriotizma naj bi bil moteč faktor za rajhovske Nemce, je povzel sklepe svojega poročila ministru.²² Kljub temu, da je bil Aehrenthal prijatelj Ivanovega strica Josefa, ki je bil enako kot ministrov brat eden od voditeljev stranke ustavovernih veleposestnikov, so bili pritiski njegovih nemških nasprotnikov zelo močni. A glavni udarec je prišel iz lastnih vrst, z winnipeškega konzulata.

Vicekonzul Lukes je 25. avgusta 1910 napisal obširno poročilo generalnemu konzulu Hannu, v katerem je obračunal s svojim predpostavljenim. Tako je potarjal, da ga je že pred prihodom iz Montreala Švegel pred sodelavci označil za »ostudneža« in »tepc«. Besednjaka pa po njegovem nastopu ni izboljšal, prej nasprotno. Razjezilo ga je namreč, ker je vicekonzul predstavil svojo mizo v pisarni brez njegove odobritve. Začel naj bi ga menda obrekovati z besedami »prasec«, »laška svinja«, »ščurek« in podobno. Pogovore z njim je zaključeval po vojaško: »Abtreten!« Poleg tega mu je grozil, da ga bo suspendiral in poslal nazaj v Montreal. Med svojo odsotnostjo mu ni želel zaupati vodenja poslov, ampak je komuniciral raje prek strojepiske.²³

Nič bolje je ni odnesel Rogowski, ki ga je Švegel zaradi neznanja angleščine zmerjal za bedaka in ga prizadel tako močno, da je menda razmišljal o samomoru. Tudi Bachu je očital lenobo, čeprav je po Lukesovem mnenju ta delal vzorno. Švegel celo v odnosu do obeh ženskih sodelavk menda ni bil ravno uglajen. Izkoriščal naj bi njuno finančno stisko, saj je bila ena vdova, druga pa ločena. Lukes je bil priča Šveglovemu vulgarnemu besednjaku, ki je dami menda spravljal v zadrego: tako naj bi uporabljal tudi besede na »f« in »k«. Poleg tega naj bi ju izkoriščal za različna

²⁰ HHStA, AR, F4, š. 312, uradni zaznamek Carle Goetter, 25. 8. 1910.

²¹ HHStA, AR, F4, š. 312, izrezek iz časopisa *Der Nordwesten*, 31. 8. 1910.

²² HHStA, AR, F4, š. 312, Šveglovo poročilo Aehrenthalu, 20. 11. 1910.

²³ HHStA, AR, F4, š. 312, poročilo Lukesa Hannu, 25. 8. 1910.

gospodinjska dela, od kuhanja mleka do šivanja gumbov ter krpanja spodnjic in nogavic. Prav tako jima je predpisal, kako se morata oblačiti in frizirati. Pošiljal ju je tudi po pošto, ki sta mu jo morali nositi v hotel, in to baje celo v poznih večernih urah. Medtem ko je od uslužbencev zahteval prisotnost na delovnem mestu tudi ob sobotah in praznikih, pa je po Lukesovih trditvah sam vsake tri dni ostal doma, domnevno zaradi bolezni. Poleg tega je bil Švegel pogosto grob in osoren do strank, kar se je kmalu razvedelo po mestu in so mu domačini nadeli vzdevek »kavboj«. Opaziti je bilo, da je nekatere stranke zmerjal z »Judi«, zato ga je Lukes v poročilu označil za »besnega antisemita«, ni pa pozabil tudi poudariti njegovega »panslavizma«. Po drugi strani se je Švegel menda sicer izdajal za »ultrademokrata« in »socialista«, a v aktih ni pozabil omeniti vplivnega strica iz vrst ustavovernih veleposestnikov: »My uncle H. E. Baron Schwegel«. Vicekonzul je svojemu šefu očital prepirljivost in koleričnost. Ko je bil neki nemški delavec ob obisku konzulata priča enemu od Švegllovih izbruhov, je vprašal uslužbenko, če ni konzul morda nor. Seznam domnevnih šefovih grehov je Lukes končal z očitki o zlorabi vračil potnih stroškov in konzulovi navadi, da si je prilaščal pribor in posode iz hotela, kjer je živel (in jih nato poklanjal strojepiski Wilsonovi).²⁴

Generalni konzul Hann je Lukesa podprl, kar je razvidno iz dopisa Aehrenthalu, priloženega vicekonzulovemu poročilu. Po Hannoverem mnenju je Švegel s svojim obnašanjem prekršil »tradicije kolegialnosti in dobre vzgoje«, zato bi mu bilo potrebno izreči grajo. V Montreal naj bi prispele številne pritožbe zaradi načina obravnave na winnipeškem konzulatu. Hann je tudi sam opazil »brezobzirni, grobiton«, ki je bil menda značilen za Švegla že v času njegovega kratkega delovanja na generalnem konzulatu v Montrealu. Ni mu pozabil očitati niti »panslavističnih« in »socialističnih« idej, izraženih v znanem govoru ob cesarjevem rojstnem dnevu. Na koncu je Hann ministru predlagal, da bo možno Švegla prisiliti k boljšemu ravnanju samo, če bo njegov konzulat podrejen Montrealu.²⁵

Toda Aehrenthal se za odpoklic prepirljivega slovenskega »kavboja« še ni želel odločiti. 22. septembra 1910 mu je Hann poslal novo zaupno poročilo. Glavna tema pritožb so bili tokrat spori, v katere je Švegel zašel zaradi vprašanja verske oskrbe rusinskih izseljencev. In spet si je ustvaril kar vpliven krog sovražnikov. Tako se je sprl tudi s francosko govorečim nadškofom Adélardom Langevinom, ki je menda hotel, da bi v rusinskih župnijah delovali zgolj Francozi. Langevin je bil sicer pripravljen deloma popustiti, a Švegel ni želel pristati na kompenzacije, ki jih je v zameno zahteval nadškof.²⁶ Po drugi strani so se v delu rusinske skupnosti poskušali uveljaviti nekateri uniatski duhovniki, ki so jih izključili iz Cerkve zaradi porok. Slednji so se borili za vpliv proti Langevinu in katoliškim duhovnikom. Švegel se je postavil na stran disidentov, kar je demonstrativno pokazal, ko se je udeležil njihove maše za 6. maja 1910 umrlim kraljem Edvardom VII. V enem od winnipeških časopisov je Švegel 29. avgusta 1910 celo javno nastopil proti »francoski vladavini v Katoliški cerkvi zahodne Kanade«. Kot je poročal Hann, je Šveglova »akcija« še posebno odmevala tudi zato, ker se je zgodila med evharističnim kongresom v Mon-

²⁴ HHStA, AR, F4, š. 312, poročilo Lukesa Hannu, 25. 8. 1910.

²⁵ HHStA, AR, F4, š. 312, Hannover dopis Aehrenthalu, 29. 8. 1910.

²⁶ ASBL, OMIŠ, AIŠ.

trealu. Tudi montrealski nadškof Louis-Joseph-Napoléon-Paul Bruchési je nasproti Hannu izrazil zaskrbljenost. Ob robu kongresa pa se je Švegel v začetku septembra sestal tudi z lvivskim nadškofom Leom Szeptyckim, pri čemer o sestanku ni poročal Hannu. Ta je zaprosil Aehrenthala, naj ukaže Šveglu, da se vzdrži poseganja v interne cerkvene spore in ravna, kot se to za uradnike v tujini spodobi.²⁷ Šveglve intervencije v zahodnokanadske cerkvene spore so očitno sodu izbile dno. Zunanje ministrstvo je namreč v začetku oktobra 1910 Hannu naročilo, da osebno pogleda, kaj se dogaja v Winnipegu.²⁸

Hann se je tam zadržal od 22. do 27. oktobra 1910 in po vrnitvi v Montreal pripravil za Aehrenthala obsežno poročilo. Pri vodenju konzulata je ugotovil »številne, deloma zaskrbljujoče nepravilnosti«. Po začetni(ški)h težavah po otvoritvi konzulata so se sicer razmere domnevno zlasti po zaslugi Lukeša postopno stabilizirale, a so se ravno pri aktih, ki jih je osebno odpravljal Švegel, kazali zaostanki. Prav tako mu je bilo očitano, da se je konzulat prve tedne po odprtju ukvarjal zgolj s sprejemanjem strank, ne pa tudi z reševanjem aktov. Švegel je menda naročil, naj se jih rešuje le z njegovim izrecnim navodilom, nakar so se začeli kopičiti v velikih količinah, čeprav so sodelavci sicer imeli dovolj časa. Ob neki priložnosti je baje strojepiskama celo dejal, naj bereta romane, če nimata početi kaj drugega. Spet v drugih, manj pomembnih primerih, pa naj bi Švegel zahteval njihovo prioritarno reševanje. Posebno poglavje so bili konzulovi odgovori strankam, ki naj bi bili pogosto napisani na »vehementen in agresiven način«, vsebovali pa naj bi tudi žaljive in podcenjevalne oznake. Za osebe, ki so se mu zamerile, naj bi Švegel uvedel nekakšno »črno listo«, na podlagi katere naj bi imele prepoved vstopa v konzulat in reševanja njihovih prošenj. Še zlasti je bil baje nesramen do izobraženih in premožnejših strank, medtem ko se je začuda lepše obnašal do kmetov in delavcev. Sicer je Hann za Švegla našel zelo malo pohvalnih besed, ena redkih izjem je bila ugotovitev o korektnem vodenju seznama konzularnih taks. Sicer pa je Šveglu očital tudi neprimeren odnos do osebja na konzulatu, ko naj bi bila zanj značilna »velika samovolja, nestanovitnost in muhavost«. Po drugi strani naj bi vztrajal pri striktnem upoštevanju tehničnih podrobnosti v poslovanju z dokumenti, kot so pravilna uporaba sponk in različnih barv papirja. V primeru neupoštevanja navodil naj bi bil do sodelavcev grob. Povzdigoval naj bi glas in uporabljal »zmerljivke, ki jih je sicer mogoče slišati zgolj od predstavnikov najnižjih ljudskih slojev v izjemnih razmerah«. Pri domnevnem »teroriziranju« jo je najslabše odnesel Rogowski, ki je postal tako nervozen, da je menda prebledeval in se začel tresti tudi v primerih, ko je zgolj naključno slišal, kako Švegel v sosednjem prostoru nadira nekoga drugega.²⁹

Zaradi indiskretnosti enega od uslužbencev na montrealskem generalnem konzulatu, je Švegel izvedel za vsebino Hannovega poročila. Očitno nezadovoljen zaradi njegovega ravnanja, je Švegel 20. in 23. novembra istega leta sestavil za ministra dve poročili, v katerih je na številnih primerih dokazoval pravilnost svojih dejanj. Prvo je bilo v celoti posvečeno obrazložitvi dogajanja v zvezi z njegovim go-

²⁷ HHStA, AR, F4, š. 312, Hannovo poročilo Aehrenthalu, 22. 9. 1910.

²⁸ HHStA, AR, F4, š. 312, Hannov telegram zunanjemu ministrstvu, 8. 10. 1910.

²⁹ HHStA, AR, F4, š. 312, Hannovo poročilo Aehrenthalu, 5. 11. 1910.

vorom ob cesarjevem rojstnem dnevu, drugo pa je bilo podrobna kritika Hannove inšpekcije same.³⁰

S prvim je želel predvsem nevtralizirati Hannove ugotovitve o njegovih stikih s kanadskimi oblastmi. Generalni konzul je tako v poročilu zapisal, da nima Švegel z najpomembnejšimi predstavniki oblasti zgolj dobre formalne komunikacije, ampak zna pokazati tudi svojo prijazno in dobrohotno stran. Tako je med predstavniki lokalne vlade v Manitobi slovel kot prijeten in zabaven sogovornik. Toda po drugi strani je bil baje znan po tem, da je bil s tistimi uradniki, ki so bili na družbeni lestvici nižje, grob in vzvišen.³¹ Švegel je vse te navedbe zanikal, kot dokaz pa navedel prav udeležbo uglednih funkcionarjev na kosilu ob cesarjevem rojstnem dnevu. Poročilu o proslavi cesarjevega jubileja je Švegel priložil zahvalna pisma kanadskih udeležencev. Guverner McMillan je v pismu izrecno pohvalil Šveglav govor na kosilu v čast Francu Jožefu, češ da so bile konzulove izjave zelo navdahnjene in sprejete z navdušenjem. Poudaril je celo, da še nikoli ni bil v stiku z nikomer v konzularni službi, ki bi bil bolj predan svojim dolžnostim in bi bolj skrbel za interese svojih rojakov kot Švegel.³² Podobno se je v pismu za konzula zavzel predsednik Kanadskega kluba Isaac Pitblado.³³ Tudi predstavnik poljskih izseljencev Francis Sedziak je izrazil solidarnost s konzulom in pozdravil njegovo izpostavljanje pomena Slovanov.³⁴

Kot kaže, pa Švegel ni vedel, da sta ga v zvezi z omenjenimi priporočilnimi pismi spravili v neugoden položaj strojepiski. Ti sta bili očitno opogumljeni, ker jih je Hann v poročilu označil kot delovni, inteligentni in vestni (še zlasti je bila zaradi znanja madžarščine pohvaljena Goetterjeva).³⁵ Wilsonova je 12. novembra 1910 pisala Hannu, da je osnutek McMillanovega pisma pripravil kar Švegel sam in ga je Wilsonova morala odnesti guvernerju zgolj v podpis. McMillan je bil sicer predsednik Northern Crown Bank, kamor je Švegel prestavil svoj bančni račun. Poslovno pa je bil z avstro-ogrskim konzulom povezan še en pisec zahvalnega pisma, Pitblado. Prek njegove odvetniške pisarne je po trditvah Wilsonove Švegel kupoval nepremičnine.³⁶ Goetterjeva je v svojem pismu prav tako potrdila nastanek omenjenih pisem, pri čemer je Šveglu še posebej veliko pomenila pohvala McMillana. Ob tem je konzul menda veselo pripomnil: »Ko bodo fantje na Dunaju prebrali to pismo, bodo vsi padli na rit; Hann lahko poroča, kolikor želi, to pismo bo vse prekašalo, saj še nobenemu konzulu niso izstavili tako lepega spričevala.«³⁷

Če je morda Šveglu kljub nagajanju sodelavk uspelo nevtralizirati kritike govora ob cesarskem jubileju, pa je bil očitno manj prepričljiv pri iskanju argumentov proti izsledkom Hannove inšpekcije na konzulatu. Za Švegla je bilo neprijetno že to, da ga ob prihodu generalnega konzula sploh ni bilo v Winnipegu. Odsoten je bil že od 5. septembra, ko je prek Montreala odpotoval v New York, odkoder se je vrnil

³⁰ HHStA, AR, F4, š. 312, Šveglavi poročili Aehrenthalu, 20. in 23. 11. 1910.

³¹ HHStA, AR, F4, š. 312, Hannovo poročilo Aehrenthalu, 5. 11. 1910.

³² HHStA, AR, F4, š. 312, McMillanovo pismo Šveglu, 12. 11. 1910.

³³ HHStA, AR, F4, š. 312, Pitbladovo pismo Šveglu, 10. 11. 1910.

³⁴ HHStA, AR, F4, š. 312, Sedziakovo pismo Šveglu, 22. 8. 1910.

³⁵ HHStA, AR, F4, š. 312, Hannovo poročilo Aehrenthalu, 5. 11. 1910.

³⁶ HHStA, AR, F4, š. 312, Pismo Wilsonove Hannu, 12. 11. 1910.

³⁷ HHStA, AR, F4, š. 312, Pismo Goetterjeve Hannu, 18. 11. 1910.

šele 25. oktobra dopoldan. Hann se je sicer ob prihodu poskušal opravičevati, češ da je želel Aehrenthalu sporočiti, da se nima za dovolj kompetentnega, a je moral seveda opraviti dolžnost. Takoj je zahteval od Švegla, naj mu izroči vso dokumentacijo. Pregledal mu je tudi blagajno, a ni našel nič obremenilnega, izjema sta bili vknjižbi z vsoto 60 dolarjev, ki sta se takoj izkazali za pomoto. Hann mu je očital, da se v arhivu nahajajo tudi spisi, ki niso vknjiženi, kar je Švegel zavrnil z razlago, da je imel premalo časa in ljudi za sprotno vnašanje zadev, ki so bile prenesene s konzulata v Montrealu. Povrhu pa Rogowski, edini pisarniški uradnik, ki mu je bil namreč dodeljen, po Šveglovem mnenju sploh ni znal angleško. Celo Hann je v poročilu moral priznati, da Rogowski ni bil prav posebej nadarjen uradnik. A tega mu ni zameril, češ da sta za pisarniškega uradnika bolj kot inteligenca morda pomembnejši lastnosti pridnost in zanesljivost.³⁸ Očitno Švegel tu ni delil mnenja generalnega konzula.

S prihodom vicekonzula Lukeša, ki naj bi mu bil poslan v pomoč, pa so se razmere na konzulatu še poslabšale, saj naj bi slednji negativno vplival na disciplino lokalnega osebja. Švegel je obtožil Lukeša, da je »neposlušni podlež«, ki ne spoštuje avtoritete. Izrazil je ogorčenje, da je bila njegova prijava proti predpostavljenemu sploh upoštevana in je bila poslana v Winnipeg inšpekcija. Seznam domnevnih grehov se je zdel Šveglu nenavaden. Očitane so mu bile manjše nepravilnosti pri dajanju daril in neprimerno komuniciranje s strankami. Priznal je, da po potrebi nastopi in piše zelo ostro, če tako zahteva služba, pri čemer je poudaril, da obvlada angleško enako dobro kot nemško, zato ve, kako se je potrebno izražati. Hann ga kot domnevni specialist za Romunijo (bil je namreč doma iz Sedmograške) naj ne bi imel pravice ocenjevati, saj se na navade v Ameriki ne spozna, medtem ko jo Švegel pozna bolje kot lastno domovino. Kot primer je navedel, da je doživel z uglednega mesta pohvalo, ker je ob smrti kralja Edvarda VII kot edini konzul v Winnipegu izrekel sožalje guvernerju. Sicer pa je uporabljal ostrejšje tone zgolj, kadar je bilo treba zaščititi interese avstro-ogrskih državljanov, na primer glede zavarovanj delavcev ali pa upravljanja njihove dediščine. Po Šveglovem mnenju šibkega in plahega konzula nihče ne jemlje resno: »Sovražnike ima vsakdo z izrazitim značajem. Sovrašтво ni še nikomur škodilo, kar ubija, sta posmeh in nespoštovanje.«

Švegel je v poročilu ministru poudaril, da uživa spoštovanje avstro-ogrskega izseljenstva, omenil je zlasti Rusine in Madžare. Seveda pa je poudaril, da se nanj obračajo tudi Slovenci iz ZDA, čeprav imajo konzule v Chicagu, Clevelandu in drugod. V Šveglu so namreč videli »svojega« konzula za celo Ameriko, saj je poznal njihove težave in bil tudi član njihovih podpornih društev, v Minnesoti in Washingtonu pa so živeli njegovi sorodniki. Konzularnega dela tako ni videl kot »klečaplazenja navzgor in komedije navzdol«, dokler ne bi, na primer, dosegel srečnega napredovanja v Tokio in se briga zgolj za kariero. Švegel je zatrdil, da svoj vpliv na ljudi izkorišča za krepitev njihove lojalnosti do domovine in blagostanja v Ameriki.

Toda kmalu se je pokazalo, da Šveglovo poročilo sankcij proti njemu ne more preprečiti. Še zlasti, ker so brez njegove vednosti začele romati na Hannov naslov različne pritožbe sodelavcev na konzulatu. Ti so, opogumljeni zaradi Hannovih izrazov podpore, vehementno tožarili svojega šefa. Tako je Goetterjeva poročala,

³⁸ HHStA, AR, F4, š. 312, Hannovo poročilo Aehrenthalu, 5. 11. 1910.

da jo je Švegel spraševal, ali ni bil morda ob vrnitvi v Winnipeg s Hannom pregrob in bi se mu moral opravičiti. Strojepiska mu je odvrnila, da tega ni opazila, saj je na njegov oster način izražanja že navajena, nakar je Švegel namero po opravičilu opustil. Potožil je, da ima težave zaradi nekaj srebrnih predmetov, za katere je dovolil Wilsonovi, da jih odnese iz hotela. Goetterjeva mu je dejala, da jih je Wilsonovi vendar podaril in jih torej ni odnesla na svojo roko. Švegel je nato potožil, da mu Lukes očita podkupovanje, češ da je strojepiskama dal po 5 dolarjev, da bi pisali njemu naklonjena poročila. V resnici pa naj bi jima dal zgolj denar za rože ob obisku soproge. Čeprav je na koncu dejal, da so takšne inšpekcije običajne in je pomembno zgolj ustrezno stanje blagajne, je bilo iz pogovora s strojepisko jasno, da Švegla močno skrbi, kakšne sankcije bi ga lahko doletele.³⁹

Seveda je želel vedeti, ali so podrejeni med inšpekcijo pričali v njegovo korist. Še zlasti ga je zanimalo, kako sta ravnali strojepiski, pri čemer mu je Wilsonova zatrdila, da sta bili do njega »zelo lojalni«. Švegel jima je obljubil podporo, če bi imeli zaradi pričanja v njegovo korist kakšne težave. Če bi izgubili službo, pa jima je zagotavljal zaposlitev v podjetjih Prudential Life Insurance Co. in Brooklyn Eagle. No, »zelo lojalna« Wilsonova je o tem poročala Hannu, pri čemer je pripisala, da ima v obeh podjetjih veliko delnic – Šveglova žena.⁴⁰

Po Hannovi inšpekciji se odnosi na konzulatu niso izboljšali. Nasprotno, zdi se, da je bil Švegel zaradi njenih posledic še slabše volje. O tem pričajo trditve obeh strojepisk, ki sta poročali Hannu. Po odhodu generalnega konzula je Švegel za nekaj dni odpotoval v Chicago, nato pa je po vrnitvi ukazal zapreti konzulat za delo s strankami kar za dva tedna, da bi lahko nemoteno napisal poročila o Lukesu, »nepravični inšpekciji« in rusinskem vprašanju.⁴¹

12. novembra 1910 je Wilsonova pisala o novem izbruhu konzulove jeze. Sicer je pismo sestavljala med njegovo odsotnostjo, ko je odšel na lov, in so si lahko na konzulatu privoščili »malo oddiha«, saj so ob vrnitvi pričakovali, da jih bo začel v stari maniri ponovno maltretirati. Wilsonova je med drugim opisala tudi epizodo, ko je konzul prejel iz New Yorka stričevo sliko. Na njej je bila mala ploščica z baronovim imenom, ki jo je bilo potrebno počistiti. Konzul je ukazal, da jo počisti čistilka, ker pa nje ni bilo, je Rogowskemu sporočil, naj to naroči Wilsonovi. Ker Rogowski tega ni storil, ga je Švegel nahrulil in prisilil, da je ploščico počistil sam. A to je bil samo najnovejši primer konzulovega domnevno avtoritarnega ravnanja s podrejenimi. Wilsonova je potožila tudi, da ji je nerodno, ko mora nositi pošto Šveglu v hotel, ta pa jo sprejema kar v postelji, oblečen v spodnje perilo.⁴² Novo pismo Wilsonove je sledilo že čez dva tedna, v njem pa je potožila, da jo je konzul zmerjal, ker je prosila Rogowskega, naj mu odnese pošto, saj se je zjutraj počutila slabo. Konzul je bil zato očitno nejevoljen in je Wilsonovo obvestil, da je odpuščena s 14-dnevnim odpovednim rokom. V tem času je nadaljeval z zmerljivkami. Tako jo je enkrat zaradi nezmožnosti, da pravilno zapiše priimek nadškofa Szeptyckega,

³⁹ HHStA, AR, F4, š. 312, Pismo Goetterjeve Hannu, 27. 10. 1910.

⁴⁰ HHStA, AR, F4, š. 312, pismo Wilsonove Hannu, 29. 10. 1910.

⁴¹ HHStA, AR, F4, š. 312, pismo Goetterjeve Hannu, 18. 11. 1910.

⁴² HHStA, AR, F4, š. 312, pismo Wilsonove Hannu, 12. 11. 1910.

označil za »rinocerosa«, »govedo« in »tepko«. In še naprej se ji je ob obiskih v hotelu razkazoval »bolj, kot je to v navadi v uglajeni družbi«. ⁴³

O Šveglovem domnevnem vnovičnem maltretiranju sodelavcev je Hann takoj poročal naprej Aehrenthalu. ⁴⁴ Švegel pa je Hanna zatožil, da mu je ob inšpekciji odtujil nekaj dokumentov, s čimer mu je otežil opravljanje dela. Poudaril je, da je že ob nastopu opozoril, da bo potreboval pomoč, saj je zaradi obilice dela in napora celo zbolel. Vendar pa Lukes po njegovem ni bil prava izbira, češ da ni dovolj dobro poznal severnoameriških razmer, problem pa da je bil tudi v njegovem slabem znanju angleščine in popolnem neznanju jezikov slovanskih narodov, ki so tvorili večino avstro-ogrskega izseljenstva. ⁴⁵

Kot da zaplet še ni bil dovolj kompliciran, se je sredi decembra 1910 v razpravo vključilo še avstro-ogrsko veleposlaništvo v Londonu. Za razliko od Hanna, ki kot generalni konzul v Montrealu očitno ni čutil potrebe o peripetijah v Winnipegu obveščati nadrejenega veleposlanika, je Švegel svoja poročila Aehrenthalu formalno korektno pošiljal prek londonske ambasade. Tako je veleposlanik Mensdorff 16. decembra 1910 obvestil sekcijskega šefa Ladislausa Müllerja von Szentgyörgyja, da je o pritožbah zoper vodjo enega od njemu podrejenih konzulatov izvedel povsem naključno. Veleposlanik je poudaril, da bi morale vse personalne zadeve (imenovanja, dopusti, odpoklici itd.) avstro-ogrskih predstavništev v Angliji in kolonijah potekati prek ambasade v Londonu. Torej je Hann to pravilo v Šveglovem primeru prekršil, saj se pričakuje, da so veleposlaniku takšne zadeve sporočene vsaj v vednost, sicer bi lahko prišlo do »najrazličnejših neprijetnih posledic«. Sicer Mensdorff zase ni zahteval tudi pravice do odločanja v omenjenem disciplinskem postopku, a bi vendarle po njegovem mnenju bilo logično, da se o tem usklajuje tudi z ambasado. ⁴⁶

»Neposlušni« konzul iz Winnipega je bil naposled konec leta 1910 odpoklican, ostal pa je tudi brez plače. ⁴⁷ Začasno je vodenje konzulata v Winnipegu prevzel Lukes, ki očitno ni mogel kar tako pozabiti spora s Šveglom. 13. januarja 1911 je namreč napisal pismo zunanjemu ministru, v katerem je slednjemu potožil, kako da ga je Švegel zmerjal za »prasca«, o čemer je pred meseci sestavil tudi uradni zaznamki. ⁴⁸ Švegl je bilo že sredi decembra 1910 naročeno, naj odpotuje v New York in tam počaka na nadaljnja navodila. Tam ga je 14. januarja 1911 o odpoklicu, ki je nosil datum 31. december 1910, formalno obvestil generalni konzul v New Yorku Alexander Nuber de Pereked. 20. januarja 1911 je Švegel napisal pismo Aehrenthalu, v katerem je obžaloval odločitev ministrstva, češ da mu pri izpolnjevanju delovnih nalog v Winnipegu ni manjkalo vneme, iskrene volje in znanja. Za njegov odpoklic naj bi bili krivi hudobija, zavist in ljubosumje. Ob njegovem odhodu so mu menda številni Kanadčani stisnili roko in zaželel si je, da bi tudi njegov naslednik užival enak ugled od generalnega guvernerja navzdol. Menda je na dan njegovega odhoda uslužbenec nemškega častnega konzulata ob obisku avstro-ogrskim kolegom dejal: »No, vaš konzul bo sedaj odletel, s fantom je konec.« Šveglav odhod so menda po

⁴³ HHStA, AR, F4, š. 312, pismo Wilsonove Hannu, 21. 11. 1910.

⁴⁴ HHStA, AR, F4, š. 312, Hannova depeša Aehrenthalu, 28. 11. 1910.

⁴⁵ HHStA, AR, F4, š. 312, Šveglovo pismo Aehrenthalu, 3. 12. 1910.

⁴⁶ HHStA, AR, F4, š. 312, Mensdorffovo pismo Müllerju, 16. 12. 1910.

⁴⁷ HHStA, AR, F4, š. 312, Lukesova depeša Aehrenthalu, 21. 1. 1911; ASBL, OMIŠ, AIŠ.

⁴⁸ HHStA, AR, F4, š. 312, Lukesovo pismo Aehrenthalu, 13. 1. 1911.

drugi strani obžalovali Madžari in Rusini. Še zlasti slednjim je konzul posvečal veliko pozornosti, saj so bili prevladujoč element avstro-ogrskega izseljenstva. Če ne zaradi drugega, jim je bilo treba pomagati, »da se odvzame veter šovinizma iz jader ruske agitacije«. Ob omembi Rusinov je Švegel zapisal: »Bog jim pomagaj! Bog nam vsem skupaj pomagaj! Vsi si prizadevamo za boljši cilj, vendar na različne načine. Iz tega izhajajo spori, ki se kažejo navzven kot uspehi ali neuspehi, nad tem stoji naša večna naloga, ali z besedami [Thomasa] Carlyleja: Work and despair not!« Seveda pa Švegel ni pozabil Aehrenthalu odsvetovati, da bi vodenje konzulata prevzel njegov nasprotnik Lukes.⁴⁹

Da se je med Slovenci očitno dobro znanemu konzulu zgodila krivica, so menili tudi njegovi rojaki. Ti so o avstrijskih konzulih imeli na splošno bolj slabo mnenje, a Švegel je bil izjema. Odpoklic je bil zato po njihovem mnenju posledica njegovega »slovenskega mišljenja«. ⁵⁰ V tem prispevku analizirana uradna korespondenca o delovanju prepirljivega slovenskega »kavboja« pa vendarle odstopa od takšne interpretacije odpoklica.

Viri in literatura

Arhivski viri

ASBL, OMIŠ, AIŠ – Arhiv Slovenskega biografskega leksikona, Osebna mapa Ivana Švegla, Avtobiografija Ivana Švegla, 7. 2. 1953, tipkopis.

HHStA, AR, F4 – Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Ministerium des Äußeren, Administrative Registratur, Fach 4, Personalien.

HHStA, AR, F8 – Haus-, Hof- und Staatsarchiv Wien, Ministerium des Äußeren, Administrative Registratur, Fach 8, Konsulate.

Literatura

Agstner, Rudolf: From Halifax to Vancouver. Wien: Landesverteidigungsakademie – Institut für Strategie und Sicherheitspolitik, 2005.

Klemenčič, Matjaž: Jurij Trunk med Koroško in Združenimi državami Amerike ter zgodovina slovenskih naselbin v Leadvillu, Kolorado, in v San Franciscu, Kalifornija. Celovec; Ljubljana; Dunaj: Mohorjeva založba, 1999.

Lucijan, Adam: Dr. Ivan Švegel in njegov čas. *Kronika* 44, 1996, št. 1, str. 51–60.

Rahten, Andrej: Ivan Krizostom Schwegel. *Med domom in svetom* (ur. Igor Grdina). Ljubljana: Založba ZRC, 2011, str. 243–261.

Rozman, Franc: Ivan Krizostom Švegel. *Enciklopedija Slovenije*, zv. 13, Ljubljana: Mladinska knjiga, 1999, str. 173.

⁴⁹ HHStA, AR, F4, š. 312, Šveglovo pismo Aehrenthalu, 20. 1. 1911.

⁵⁰ Klemenčič, *Jurij Trunk*, str. 115.

Povzetek: Dr. Hans Schwegel alias Ivan Švegel (1875–1962) je bil eden maloštevilnih slovenskih konzularnih uslužbencev, ki so v pozni habsburški monarhiji naredili uspešno kariero. Kot nečak znamenite »gorjanske ekscelence« Josefa Schwegla (1836–1914) je lahko pri tem računal na podporo vodilnih na zunanjem ministrstvu. Poleti 1909 je bil Ivan Švegel imenovan za prvega poklicnega cesarskega in kraljevega konzula v zahodnokanadskem Winnipegu. Bil je ena najbolj znanih osebnosti javnega življenja v mestu, pri čemer je imel pomembne zaveznike v vladnih krogih in poslovnem svetu. Vendar je kmalu postal zaradi svoje pogosto izpostavljene politične drže, ki jo lahko označimo za cesarju zvesto in »avstroslovansko«, v očeh nemških predstavnikov in dela cerkvenih oblasti nepriljubljen. K temu je treba prišteti tudi spore z uslužbenci znotraj konzulata, ki so na koncu pripeljali tudi do njegovega predčasnega odpoklica konec leta 1910.

Zusammenfassung: Dr. Hans Schwegel alias Ivan Švegel (1875–1962) war ein der wenigen slowenischen Konsularbeamten, die in der späten Habsburgermonarchie eine erfolgreiche Karriere machten. Als Neffe der berühmten „Göriacher Exzellenz“ Josef Schwegel (1836–1914) konnte er dabei auf die Unterstützung der Leiter des Außenministeriums rechnen. Im Sommer 1909 wurde Ivan Švegel zum ersten professionellen k. u. k. Konsul in westkanadischen Winnipeg ernannt. Er war ein der bekanntesten Persönlichkeiten im öffentlichen Leben der Stadt, wobei er wichtige Verbündete in den Regierungskreisen und in der Unternehmerwelt hatte. Allerdings wurde er wegen seiner oft exponierten politischen Haltung, die man als kaisertreu und „austroslawisch“ bezeichnen könnte, in den Augen der deutschen Vertreter und der kirchlichen Behörden bald unbeliebt. Dazu kamen auch die Streitigkeiten mit den Angestellten innerhalb des Konsulates, die dann letztendlich zu seiner vorgezogenen Abberufung Ende 1910 führten.

Von den Alpen an die Adria Vom Kärntner Landespräsidenten zum Statthalter in Triest und im Küstenlande

HARALD KRAHWINKLER

Exzerpt: Der vorliegende Beitrag behandelt den Amtswechsel des bisherigen Landespräsidenten in Kärnten Alfred von Fries-Skene und seinen Antritt als Statthalter in Triest und im Küstenlande im Zeitraum vom Februar 1915 bis zum Kriegseintritt Italiens im Mai 1915. Quellengrundlage sind ausgewählte Zeitungsberichte sowie die nach dem Krieg verfassten Memoiren Fries-Skenes, aus denen das erste und ein Teil des zweiten Kapitels im Anhang herausgegeben werden.

Schlüsselworte: Fries-Skene, Triest, Österreichisches Küstenland, Erster Weltkrieg

Od Alp do Jadrana Od koroškega deželnega predsednika do c.kr. namestnika Trsta in Avstrijskega Primorja

Izveček: Prispevek obravnava spremembo urada nekdanjega koroškega deželnega predsednika barona Alfreda Fries-Skeneja in prevzem nove funkcije c.kr. namestnika v Trstu in v Avstrijskem Primorju med februarjem in majem 1915. Članek temelji na poročilih in časopisnih člankih ter na spominih Fries-Skeneja, ki jih je napisal neposredno po koncu vojne v letu 1919. Ustrezni odlomki iz spominov so objavljeni v dodatku.

Ključne besede: Fries-Skene, Trst, Avstrijsko Primorje, prva svetovna vojna

Die Ernennung des bisherigen Landespräsidenten im Herzogtum Kärnten, Alfred Freiherrn von Fries-Skene¹, zum Statthalter in Triest und im Küstenlande wurde mit Allerhöchstem Handschreiben vom 3. Februar 1915 verlautbart. Gleichzeitig wurde die Ernennung seines Vorgängers in dieser Funktion, des Prinzen Konrad zu Hohenlohe-Schillingsfürst, zum Präsidenten des Obersten Rechnungshofes in Nachfolge des in den Ruhestand übernommenen Freiherrn Eugen von Hauenschild-Bauer bekanntgegeben. Neuer Landespräsident in Kärnten wurde Karl Graf Lodron-Laterano². Seit geraumer Zeit hatte es Gerüchte über einen Wechsel im Kärntner Landespräsidium gegeben³. Dass dieser nun ein halbes Jahr nach Kriegsbeginn durchgeführt wurde, war wohl vor allem dadurch motiviert, dass der durch eine Reihe von Maßnahmen insbesondere bei national gesinnten Italienern missliebig gewordene Prinz Hohenlohe aus Triest »abgezogen« werden sollte, um eine militärische Intervention Italiens auf seiten der Entente – wie sie schließlich doch im Mai 1915 erfolgte – zu verhindern⁴.

Im vorliegenden Beitrag soll die Phase der Übersiedlung Fries-Skenes von Kärnten ins Küstenland auf Grundlage ausgewählter Zeitungsberichte – bekanntlich in einer Zeit kriegsbedingter Zensurmaßnahmen – und in Kombination mit seiner eigenen Darstellung und Deutung der Geschehnisse beleuchtet werden. »Als ich berufen wurde, als Statthalter des Kaisers an die Spitze der Verwaltung in Triest und im österreichischen Küstenland zu treten, stand der Krieg mit Italien bereits vor der Tür. Die Stadt, die ich zu verwalten hatte – das große Handelsemporium Österreichs im Süden und zugleich in der Vielheit ihrer Nationen und Sprachen ein Mikrokosmos[!] des österreichischen Staates – war das eigentliche Kriegsziel Italiens [...]« – schreibt Fries-Skene im Vorwort zu seinen kurz nach dem Weltkrieg konzipierten, leider nur fragmentarisch erhaltenen Memoiren⁵.

¹ Zu Alfred Fries-Skene (1870–1947) siehe zusammenfassend Marušič, *Fries-Skene*, S. 579; N.N., *Fries-Skene*, S. 367. Vgl. Wullschlegler, »Gut österreichische Gesinnung«, S. 90–106; Zelothe, *Kärntens Verwaltungsbehörden*, bes. S. 321.

² Siehe Wiener Zeitung (4. 2. 1915) S. 1; vgl. ebenda S. 6. Zu den Ernennungen vgl. auch Fremden-Blatt (4. 2. 1915) [Morgen-Ausgabe] S. 4 f.; Fremden-Blatt (4. 2. 1915) [Abend-Ausgabe] S. 2; Neues Wiener Tagblatt (4. 2. 1915) S. 15; vgl. bereits Neues Wiener Tagblatt (1. 2. 1915) S. 5; L'Osservatore Triestino (4. 2. 1915) S. 1; Il Piccolo (4. 2. 1915) S. 1; L'Eco del Litorale (4. 2. 1915) S. 2 (Verwechslung von Kärnten und Krain); Freie Stimmen (5. 2. 1915) S. 3; Kärntner Tagblatt (5. 2. 1915) S. 4; in Kärntner Tagblatt (2. 2. 1915) S. 3 ist noch von »vorläufig unbegründeten Gerüchten« die Rede; Klagenfurter Zeitung (6. 2. 1915) S. 285 und 288.

³ Siehe z. B. Freie Stimmen (23. 10. 1913) S. 8; Tagespost (Graz) (4. 2. 1915) [Mittagsausgabe] [unpaginiert]; Freie Stimmen (5. 2. 1915) S. (4a); Villacher Zeitung (7. 2. 1915) S. 1.

⁴ Siehe Wiggermann, *Kriegsmarine und Politik*, S. 58 f. und 160 f. Höbelt, *Prinz Konrad zu Hohenlohe-Schillingsfürst*, bes. S. 214 mit Anm. 65. Reimann, *Die Deutschen in Triest*, S. 311 f. und 319–321. Zu Hohenlohes Maßnahmen vgl. Freie Stimmen (2. 2. 1915) S. 3; Freie Stimmen (4. 2. 1915) S. 1; Kärntner Tagblatt (4. 2. 1915) S. 4.

⁵ ÖStA, AVA, Nachlass Fries-Skene, Karton 3, 3.21. »Österreichs Schicksalstage an der Adria. Erinnerungen des letzten kaiserlichen Statthalters in Triest« lautet der Titel dieser – abgesehen vom Vorwort – in zwanzig nummerierte Kapitel gegliederten Memoiren. In den Worten des Autors: »So werden diese flüchtigen Aufzeichnungen, die ich im Folgenden episodistisch aneinanderreihe, von selbst zu einem Lied vom sterbenden Österreich. [...] Diese letzten Tage Österreichs will ich zu schildern versuchen. Wenn ich auch als Bürger des deutschösterreichischen Staates aufrichtig und loyal auf dem Boden des Neugeschaffenen stehe, so soll mich dies nicht hindern, in pietätvollem Gedenken einen Kranz auf die Bahre des alten Österreich zu legen, das ich innig geliebt habe und das – ein Staat einzig in seiner Art, in seinen Vorzügen, wie in seinen Fehlern – dieser Liebe auch wert war. Vgl. auch Wullschlegler, »Gut österreichische Gesinnung«, S. 90 mit Anm. 1. Der Text der Memoiren ist größtenteils handschriftlich überliefert, ergänzt durch einige in

Das erste Kapitel dieser Memoiren ist übertitelt »Wie ich nach Triest kam«; das zweite Kapitel behandelt die Kriegserklärung Italiens. Im Anhang werden hier das erste sowie der Beginn des zweiten Kapitels bis zum 23. Mai 1915 herausgegeben⁶.

Nach Weihnachtsfeiertagen und Jahreswechsel war Alfred Fries-Skene mit seiner Gattin Lucy am 4. Jänner 1915 aus Wien nach Klagenfurt zurückgekehrt⁷. Doch schon am 7. Jänner musste er zur kaiserlichen Audienz in Schönbrunn erscheinen⁸. An diesem Tage wurde anscheinend die Neubesetzung des Statthalterpostens in Triest besprochen, wie aus Fries-Skenes Memoiren zu erschließen ist, deren chronologische Angaben allerdings zu berichtigen sind. Am Samstag, 6. Februar, mittags verabschiedete sich Fries-Skene von den korporativ empfangenen Referenten der Landesregierung, wobei Hofrat Oskar Lobmeyr eine in der Presse veröffentlichte Ansprache an den scheidenden Landeschef hielt⁹.

Hofrat Lobmeyr vertrat seinen Chef anschließend auf der nach Klagenfurt einberufenen »Adriakonferenz«. Zu dieser Sitzung des Präsidialausschusses waren Vertreter der Landesorganisation für Fremdenverkehr von Niederösterreich sowie sämtlicher anderen Länder südlich der Donau geladen¹⁰. Tags darauf begab sich Fries-Skene nach Wien zur Beerdigung als Statthalter, die am 8. Februar um 11 Uhr in Schönbrunn stattfand, im Anschluss an jene des Prinzen Hohenlohe-Schillingsfürst¹¹. Die Abreise nach Triest wurde offenbar kurzfristig um einige Tage verschoben¹².

Nach seiner Rückkehr aus Wien am Nachmittag des 11. Februar übertrug Fries-Skene am 12. Februar die (interimistische) Leitung der Kärntner Landesregierung seinem Stellvertreter Lobmeyr. Vom selben Tag datiert das in den Medien lancierte Abschiedsschreiben des Landespräsidenten an die Beamtschaft Kärntens¹³. Ebenfalls am 12. Februar verabschiedete sich der scheidende Landespräsident von Landeshauptmann Leopold von Aichelburg-Labia und den Mitgliedern

---

Maschinschrift verfasste, mit handschriftlichen Korrekturen versehene Blätter. Zu der von Fries-Skene geplanten Veröffentlichung ist es – aus welchen Gründen auch immer – nicht gekommen. Das Vorwort ist mit der Ortsangabe »Wien« und der Datierung »im Juni 1919« versehen.

- ⁶ Es handelt sich im Wesentlichen um eine Edition letzter Hand. Durchstrichene Passagen sind nicht eigens ausgewiesen. Abkürzungen sind, sofern eindeutig möglich, aufgelöst. Interpunktion, insbesondere Beistrichsetzung, ist fallweise [in eckiger Klammer] ergänzt. – Eine Fortsetzung der Edition (mit Kommentierung) soll in einem anderen Rahmen publiziert werden.
- ⁷ Klagenfurter Zeitung (6. 1. 1915) S. 44.
- ⁸ Vgl. Klagenfurter Zeitung (6. 1. 1915) S. 44; Klagenfurter Zeitung (9. 1. 1915) S. 62; Fremden-Blatt (8. 1. 1915) [Morgen-Ausgabe] S. 5; Kärntner Tagblatt (9. 1. 1915) S. 3.
- ⁹ Klagenfurter Zeitung (9. 2. 1915) S. 313; Kärntner Tagblatt (9. 2. 1915) S. 4. Vgl. auch Freie Stimmen (9. 2. 1915) S. (4a).
- ¹⁰ Klagenfurter Zeitung (9. 2. 1915) S. 321 f.; Freie Stimmen (10. 2. 1915) S. (4a) (mit Wiedergabe der Begrüßungsansprache Lobmeyrs).
- ¹¹ Siehe Wiener Abendpost (Beilage zur Wiener Zeitung) (8. 2. 1915) S. 5: Bei der Beerdigung Fries-Skenes intervenierten Oberstkämmerer Karl Graf Lanckoroński und Innenminister Karl Freiherr von Heinold. Die Eidesformel wurde von Ministerialrat Ludwig von Alexy verlesen. Nach der Beerdigung wurde der Statthalter in besonderer Audienz vom Kaiser empfangen. Vgl. auch Kärntner Tagblatt (10. 2. 1915) S. 3; L'Osservatore Triestino (8. 2. 1915) S. 1.
- ¹² Vgl. dazu Fremden-Blatt (6. 2. 1915) [Morgen-Ausgabe] S. 6; Kärntner Tagblatt (5. 2. 1915) S. 4; Il Piccolo (6. 2. 1915) S. 2; Klagenfurter Zeitung (7. 2. 1915) S. 302; Freie Stimmen (7. 2. 1915) S. 7.
- ¹³ Klagenfurter Zeitung (13. 2. 1915) S. 346 f.; Freie Stimmen (13. 2. 1915) S. (6a); Kärntner Tagblatt (13. 2. 1915) S. 4.

des Landesausschusses; anschließend empfing er eine Reihe von Abordnungen und Persönlichkeiten: leitende Beamte der Finanzbehörden, den Bürgermeister und den Vizebürgermeister der Landeshauptstadt Klagenfurt, die Stabsoffiziere der Garnison unter Führung des Militär- und Stationskommandanten, den Landes-Gendarmeriekommandanten, den Präsidenten der Handels- und Gewerbekammer und andere¹⁴. Am darauffolgenden Sonntag, dem 14. Februar, machte Freiherr von Fries-Skene noch dem soeben inthronisierten neuen Fürstbischof von Gurk, Adam Hefter, seine Aufwartung¹⁵ und begab sich dann auf den Weg nach Süden. Auf dem Klagenfurter Hauptbahnhof hatte sich den Memoiren zufolge zur Mittagsstunde eine große Menschenmenge eingefunden, »um 'ihrem Präsidenten' Lebewohl zu sagen und ihm Glück zu wünschen für Triest, das bei der Kärntner Bevölkerung einen wenig freundlichen Ruf genoss«. Aufgrund schneebedingter Verkehrsbehinderungen war die Bahnstrecke zwischen Klagenfurt und Rosenbach unpassierbar, und es musste die Route entlang des Wörthersees genommen werden. Beim Zwischenaufenthalt in Villach konnte sich Freiherr von Fries-Skene von den am Hauptbahnhof erschienenen Spitzen der Zivil- und Militärbehörden sowie der Stadtgemeinde verabschieden¹⁶. Über die Weiterfahrt durch das Isonzotal und nach Triest finden sich knappe Einträge in den Memoiren. Zu abendlicher Stunde traf der hohe Fahrgast mit der Staatsbahn in Triest ein¹⁷. Nahezu gleichzeitig hatte sein Vorgänger Prinz Hohenlohe mit seiner Familie die Fahrt nach Wien angetreten. Während Hohenlohe eine große und hochrangige Verabschiedung auf dem Bahnhof zuteil wurde, soll Fries-Skene von einem offiziellen Empfang beim Eintreffen in seinem neuen Dienstort ausdrücklich Abstand genommen haben¹⁸. Nach Ausweis seiner Memoiren wurde er nur von Polizeidirektor Alfred Manussi-Montesole begrüßt. Während der ersten Tage bezog der Statthalter sein Quartier in dem an der Hafepromenade gelegenen, dem Palais des Österreichischen Lloyd benachbarten Palace Hotel¹⁹.

Die Übernahme der Amtsgeschäfte in Triest erfolgte am Montag, dem 15. Februar 1915, als Freiherr von Fries-Skene im Gebäude der Statthalterei von seinem Stellvertreter Graf Heinrich Attens empfangen wurde²⁰. Anschließend besuchte er den Triestiner Bürgermeister (Podestà) Alfonso Valerio, den Präsidenten des Appellationsgerichtes Jacopig, den Seebezirks- und Militärstationskommandanten Alfred Freiherrn von Koudelka sowie den Bischof von Triest-Capodistria

¹⁴ Klagenfurter Zeitung (13. 2. 1915) S. 347; Klagenfurter Zeitung (14. 2. 1915) S. 355 f.; Freie Stimmen (13. 2. 1915) S. (6a); Kärntner Tagblatt (13. 2. 1915) S. 4; Kärntner Tagblatt (14. 2. 1915) S. 8 f.

¹⁵ Kärntner Tagblatt (15. 2. 1915) S. 5.

¹⁶ Siehe Villacher Zeitung (16. 2. 1915) S. 3 (allerdings mit irriger Tagesangabe 13. 2.) mit Nennung der Villacher Honoratioren. Vgl. auch Kärntner Tagblatt (17. 2. 1915) S. 5; Freie Stimmen (17. 2. 1915) S. 6.

¹⁷ Ankunftszeit 20:14 Uhr laut L'Osservatore Triestino (15. 2. 1915) S. 2, hingegen 20:35 Uhr laut Il Piccolo (15. 2. 1915) S. 2.

¹⁸ Wiener Zeitung (15. 2. 1915) S. 4; Neue Freie Presse (15. 2. 1915) S. 7; Fremden-Blatt (15. 2. 1915) S. 5; Grazer Tagblatt (16. 2. 1915) S. 16; Arbeiterwille (16. 2. 1915) S. 7; Arbeiterwille (17. 2. 1915) S. 4.

¹⁹ Vgl. Il Piccolo (15.2.1915) S. 2. Dieses erst 1911 erbaute Grandhotel ist das heutige Savoia Excelsior Palace (Riva del Mandracchio 4).

²⁰ Wiener Zeitung (16. 2. 1915) S. 8; L'Osservatore Triestino (15. 2. 1915) S. 2. – Heinrich Christian von Attens-Heiligenkreuz (1858–1937), seit 1911 Vizepräsident in Triest und im Küstenlande, wurde 1916 der letzte Landespräsident im Herzogtum Krain (18. 4. 1916 bis 31. 10. 1918). Zu seiner Ernennung vgl. Wiener Zeitung (22. 4. 1916) S. 6; nach seinem Tod die Kurznotiz in der Neuen Freien Presse (14. 1. 1937) S. 6.

Andreas Karlin²¹. Um 17 Uhr empfing er die unter Führung des Vizepräsidenten Grafen Attems in der Statthalterei erschienenen Beamten der Statthalterei bzw. des Statthaltereirates sowie der Polizeidirektion²². In seiner Ansprache²³ appellierte der neue Statthalter an die Opferwilligkeit aller in der gegenwärtigen ernsten Zeit. Die Beamtenschaft möge sich stets »das erhebende Beispiel unserer heldenmütig kämpfenden Armee vor Augen halten«. Auch wenn es der Beamtenschaft nicht vergönnt sei, an der Verteidigung des Vaterlandes unmittelbar teilzunehmen, müsse sie stets der »gebieterischen Anforderungen einer großen, außerordentlichen Zeit« eingedenk sein. Speziell auf dem Gebiet der politischen Verwaltung solle »strengste Unvoreingenommenheit und Objektivität gegenüber jedermann« die Losung sein. Gegenüber der Bevölkerung bestehe die Pflicht, »hilfsbereit und mit offenen Augen für ihre Bedürfnisse durch Rat und Tat zur Seite zu stehen«. Besondere wirtschaftliche und sozialpolitische Aufgaben habe die politische Verwaltung infolge der Auswirkungen des Kriegszustandes gerade in den Handels- und Verkehrszentren wahrzunehmen. Nach dem »hoffentlich nicht mehr fernen, erfolgreichen Abschluss des Krieges« solle dadurch die »Rückkehr in das normale Wirtschaftsleben« erleichtert werden. »Dann wird die Stadt Triest und mit ihr das Küstenland [...] wieder in vollem Maß jenen Anteil am heimischen und internationalen Wirtschaftsleben gewinnen, auf den sie vermöge ihrer Zugehörigkeit zum umfassenden Wirtschaftsgebiet der Monarchie, vermöge des Erwerbsfleißes ihrer Bewohner und der zahlreichen, speziell in den letzten Jahrzehnten auf Initiative der Staatsverwaltung zur Förderung des Handels und Verkehrs an Ort und Stelle getroffenen Maßnahmen die begründetste Anwartschaft haben.«

In den nächsten Tagen wurden die Antrittsbesuche beim Statthalter bzw. durch den Statthalter fortgesetzt. Am 16. Februar besuchte er den Vizepräsidenten der Finanzlandesdirektion Baron Kober; im Statthaltereipalais erschienen dagegen Bürgermeister Valerio und die beiden Vizepräsidenten des Gemeinderates, der Marine- und Militärkommandant Freiherr von Koudelka mit Offizieren, der Präsident des Appellationsgerichtes Jacopig und andere. Der Statthalter seinerseits besuchte den Präsidenten der Handels- und Gewerbekammer Giovanni Scaramangà de Altomonte²⁴. Am 17. Februar erschienen der Präsident sowie der Vizepräsident des Landesgerichtes, der Präsident der Handels- und Gewerbekammer Scaramangà in Begleitung des provisorischen Präsidenten Bussanich, der Gendarmeriekommandant Vogelhuber sowie eine Reihe führender Funktionäre des Wirtschafts- und Verwaltungssektors²⁵. Weiters standen am 17. Februar Antrittsbesuche auf diplomatischer Ebene auf dem Programm, so beim italienischen Generalkonsul Lebrecht, beim ottomanischen Konsul Raif Nihad Bey, beim deutschen Vizekonsul Freiherrn von Hahn, beim Präsidenten der Seebehörde Delles,

²¹ Wiener Zeitung (16. 2. 1915) S. 12; L'Osservatore Triestino (15. 2. 1915) S. 2; Il Piccolo (16. 2. 1915) S. 2; Neues Wiener Tagblatt (16. 2. 1915) S. 7.

²² Vgl. L'Osservatore Triestino (15. 2. 1915) S. 2; (16. 2. 1915) S. 1; Il Piccolo (16. 2. 1915) S. 2; L'Eco del Littorale (18. 2. 1915) S. 1. Vgl. Neues Wiener Tagblatt (16. 2. 1915) S. 7; Klagenfurter Zeitung (17. 2. 1915) S. 374 f.; Kärntner Tagblatt (17. 2. 1915) S. 3; Freie Stimmen (17. 2. 1915) S. 2.

²³ Laut Polaer Tagblatt (17.2.1915) S. 3 »ein rethorisches[!] Meisterwerk«.

²⁴ L'Osservatore Triestino (16. 2. 1915) S. 1; Il Piccolo (17. 2. 1915) S. 2.

²⁵ L'Osservatore Triestino (17. 2. 1915) S. 1.

ferner bei den Spitzen mehrerer Behörden, Anstalten und Ämter, den Präsidenten und Verwaltungsräten der Schifffahrtsgesellschaften des Österreichischen Lloyd und der Austro-Americana, sowie dem Generaldirektor des Stabilimento Tecnico Triestino²⁶. Sein reges Besuchsprogramm führte den Statthalter am 18. Februar zum Herrenhausmitglied Escher, zum Finanzprokurator Neuscheller, zum Vorsitzenden des Handels- und Seegerichtes Perisić, zum Gendarmeriekommandanten Vogelhuber, zum griechischen Generalkonsul Kympritis, zum Konsul der Vereinigten Staaten Busser, zum Vizepräsidenten des Österreichischen Lloyd Fortunato de Vivante und zu weiteren Funktionsträgern, zum Teil solchen, die ihn am Vortag aufgesucht hatten²⁷. Die nächsten Stationen eines Antrittsbesuches waren am 19. Februar Pola [Pula]²⁸ und am 22. Februar Görz [Gorizia, Gorica]²⁹. In Pola traf er die Spitzen von Marine und Armee, aber auch die Vorstände der zivilen Behörden und Ämter, namentlich auch den Gemeindegerechten Rodolfo Gorizutti. In Görz, wohin ihn Statthaltereirat Anton Rebek begleitete, besuchte Fries-Skene zunächst zwei Spitäler. Am Nachmittag wurde er in Audienz von Erzherzog Ludwig Salvator empfangen. Weiters absolvierte er Besuche bei Fürsterzbischof Franciscus Borgia Sedej, Landeshauptmann Luigi Faidutti, Bürgermeister Giorgio Bombig und weiteren zivilen und militärischen Repräsentanten. In Šempeter (San Pietro) fand er sich bei Gräfin Boos-Waldeck und Graf und Gräfin Coronini ein.

Ab dem 23. Februar nahmen die Amtsgeschäfte in der Statthalterei zu Triest einen geregelteren Gang, insofern nunmehr Empfangstage täglich (ausgenommen Sonn- und Feiertage) von 11 bis 13 Uhr angesetzt waren³⁰. Auch als Statthalter in Triest – wie vormals als Landespräsident in Kärnten – war der Verwaltungsfachmann Fries-Skene um administrative Reformmaßnahmen bemüht, die auch das Verhältnis zur Öffentlichkeit besonders berücksichtigten³¹. Über eine Woche nach Beginn seiner Amtstätigkeit an der Adria erreichte ihn die Nachricht aus den Alpen, dass er in der Gemeinderatssitzung vom 23. Februar zum Ehrenbürger der Stadt Klagenfurt ernannt worden sei – eine Entscheidung, die mit großer Mehrheit, aber doch nicht einstimmig erfolgt war³². In seinem Danktelegramm sprach der Geehrte vom »schönsten Abschluß meines Wirkens an dieser mir so liebgewordenen Stätte« und der dadurch weiter gefestigten Verbindung »mit dem meinem Herzen so nahen Kärntnerland, mit seiner schönen Hauptstadt und ihren lebenswürdigen, durch Tüchtigkeit und vorbildlichen Heimatsinn hervorragenden Bewohnern«³³.

²⁶ L'Osservatore Triestino (18. 2. 1915) S. 1; Neues Wiener Tagblatt (19. 2. 1915) S. 8; Klagenfurter Zeitung (20. 2. 1915) S. 401.

²⁷ L'Osservatore Triestino (18. 2. 1915) S. 1.

²⁸ L'Osservatore Triestino (18. 2. 1915) S. 1; L'Osservatore Triestino (20. 2. 1915) S. 1; Il Piccolo (20. 2. 1915) S. 2; L'Eco del Litorale (20. 2. 1915) S. 2; Polaer Tagblatt (20. 2. 1915) S. 3; Klagenfurter Zeitung (20. 2. 1915) S. 401.

²⁹ L'Osservatore Triestino (23. 2. 1915) S. 1; L'Eco del Litorale (23. 2. 1915) S. 1; Il Piccolo (23. 2. 1915) S. 2.

³⁰ L'Osservatore Triestino (20. 2. 1915) S. 1.

³¹ Siehe z. B. L'Osservatore Triestino (6. 4. 1915) S. 2.

³² Klagenfurter Zeitung (25. 2. 1915) S. 443; Freie Stimmen (25. 2. 1915) S. (4a); Freie Stimmen (26. 2. 1915) S. 6; Kärntner Tagblatt (25. 2. 1915) S. 3 f. Zu Problemen der Protokollierung siehe Klagenfurter Zeitung (4. 3. 1915) S. 491 f.; Freie Stimmen (4. 3. 1915) S. 8.

³³ Klagenfurter Zeitung (27. 2. 1915) S. 457; Freie Stimmen (27. 2. 1915) S. 6; Kärntner Tagblatt (27. 2. 1915) S. 4.

Am 25. Februar stellten sich dem Statthalter die Direktoren der staatlichen deutschen Mittelschulen unter Leitung des Landesschulinspektors Robert Kauer vor³⁴. Am 7. März präsentierten sich die Direktoren der italienischen Mittelschulen Triests sowie des Küstenlandes, angeführt von Landesschulinspektor Nicolò Ravallico³⁵. Der Besuch sozialer Einrichtungen – manchmal in Begleitung seiner Gattin, die führende Funktionen in Wohlfahrtseinrichtungen innehatte – gehörte zu den verpflichtenden Aktivitäten des Statthalters³⁶. Dessen Obsorge galt auch dem Landessanitätswesen und dem Spitalswesen, dessen Umfang sich kriegsbedingt ausweitete und auffächerte. Im Horizont des Amtsantrittes zu sehen ist der Besuch des Statthalters und seiner Gattin im Roten-Kreuz-Spital der Schifffahrtsgesellschaft »Austro-Americana« (Unione austriaca di navigazione) am 4. März. Dort wurden sie von hochrangigen Vertretern des öffentlichen Lebens und des Sanitätswesens empfangen. Bischof Karlin zelebrierte eine heilige Messe und hielt eine der Fastenzeit gemäße Predigt in italienischer und slowenischer Sprache³⁷. Am 21. März besuchten der Statthalter und seine Gattin das Hilfsspital der Società Triestina Austria. Auch dort feierte Bischof Karlin eine Messe³⁸. In engerem Rahmen erfolgte Fries-Skenes Besuch im Hilfsspital des (deutschen) Turnvereines »Eintracht«, dessen Direktor Franz Wenzl er anschließend kennenlernen durfte³⁹.

Wohl nicht zufällig in zeitlicher Nähe zum Jubiläumstag von Bismarcks hundertstem Geburtstag (1. April 1915) erschien am 28. März (Palmsonntag) eine Abordnung deutscher Vereine und Körperschaften des Adriagebietes unter Führung des Reichsratsabgeordneten Josef Wolfgang Dobernig beim Statthalter, um seine »Unterstützung für die Bestrebungen des Deutschtums an der Adria« zu erbitten. Im Anschluss an Dobernigs Ansprache versicherte der Obmann des 1913 zur Bündelung deutschnationaler Kräfte gegründeten »Deutschen Volksrates für Triest und das Küstenland«, Schulrat Markus Guggenberger, den Statthalter der Unterstützung der Küstenlanddeutschen »zum Wohle der staatlichen Interessen«. In seiner Antwort bekräftigte Freiherr von Fries-Skene seine Bereitschaft, »das Deutschtum im Küstenlande im Rahmen der gesamtstaatlichen Erfordernisse zu fördern und zu schützen«⁴⁰.

Von zentraler Bedeutung – zumal in Kriegszeiten – war die Frage der Nahrungsversorgung der Bevölkerung. Diese Frage wurde vom Statthalter wohl auch bei seinem in Wien in dienstlichen Angelegenheiten absolvierten Besuch vor Mitte März thematisiert⁴¹. Denn am darauffolgenden Samstag (20. März) fand unter

³⁴ L'Osservatore Triestino (26. 2. 1915) S. 2. Zum deutschen höheren Schulwesen im Küstenland siehe Reimann, *Die Deutschen in Triest*, S. 123–133; zu Robert Kauer ebenda, S. 129–131.

³⁵ L'Osservatore Triestino (8. 3. 1915) S. 2.

³⁶ Siehe z. B. L'Osservatore Triestino (5. 3. 1915) S. 1.

³⁷ L'Osservatore Triestino (4. 3. 1915) S. 2; Il Piccolo (5. 3. 1915) S. 2.

³⁸ L'Osservatore Triestino (22. 3. 1915) S. 1 f. Zur Società Triestina Austria siehe Reimann, *Die Deutschen in Triest*, S. 213.

³⁹ L'Osservatore Triestino (24. 3. 1915) S. 2. Zum Turnverein »Eintracht« siehe Reimann, *Die Deutschen in Triest*, S. 246–250.

⁴⁰ Freie Stimmen (1. 4. 1915) S. 2. Zum »Deutschen Volksrat für Triest und das Küstenland« vgl. Reimann, *Die Deutschen in Triest*, S. 346.

⁴¹ Die Fahrt nach Wien erfolgte am 11. März, die Rückfahrt nach Triest am 15. März. Vgl. L'Osservatore Triestino (12. 3. 1915) S. 2; (16. 3. 1915) S. 1; Il Piccolo (16. 3. 1915) S. 2; Neues Wiener Tagblatt (16. 3.

seinem Vorsitz eine Besprechung über die Approvisionnement des Küstenlandes statt, an welcher der Bürgermeister von Triest (Valerio), die Landeshauptleute von Görz-Gradisca (Faidutti) und Istrien (Rizzi) sowie die jeweiligen Referenten der Statthalterei und des Stadtmagistrates teilnahmen⁴². Allerdings verschärfte sich die Versorgungssituation in den folgenden Wochen. In der zweiten Aprilhälfte kam es zu größeren Demonstrationen und Unruhen, die allerdings von der Polizei unter Kontrolle gebracht wurden⁴³. Über Ereignisse dieser Art wird man in einer der Zensur ausgesetzten Presse keine Nachrichten erwarten. Sehr deutlich ablesbar sind aber nun gesteigerte Bemühungen der politischen Verwaltung in Approvisierungsangelegenheiten. Aus Wien bzw. dann direkt aus Ungarn wurden zusätzliche Waggons mit Getreidelieferungen organisiert. Die unter dem Vorsitz des Statthalters eingesetzte Approvisierungskommission wurde personell erweitert und beriet rege über Versorgungsmaßnahmen für Triest und das Küstenland⁴⁴.

Im Laufe des Mai verdichteten sich die Gerüchte von einem möglichen bevorstehenden Kriegseintritt Italiens⁴⁵. Als dieser am 23. Mai 1915 erfolgte, wurden die Gemeindeverwaltungen von Triest wie von Görz aufgelöst und jeweils durch einen Regierungskommissär, der ein Beamter der Statthalterei war, ersetzt⁴⁶.

1915) S. 16.

⁴² L'Osservatore Triestino (22. 3. 1915) S. 1.

⁴³ Siehe Wedrac, »Wohl des Staates«, S. 78.

⁴⁴ L'Osservatore Triestino (21. 4. 1915) S. 1; (22. 4. 1915) S. 1; (23. 4. 1915) S. 1; (27. 4. 1915) S. 1 f.

⁴⁵ Wedrac, »Wohl des Staates«, S. 78 f.

⁴⁶ Siehe im nichtamtlichen Teil der Extraausgabe der Wiener Zeitung (23. 5. 1915), Nr. 118, S. 2. L'Osservatore Triestino (25. 5. 1915) S. 2. Vgl. Wedrac, »Wohl des Staates«, S. 80. In Triest wurde Bürgermeister Alfonso Valerio durch den Statthaltereirat Johann Krekich-Strassoldo von Treuland ersetzt, in Görz Bürgermeister Giorgio Bombig durch den Statthaltereisekretär Ernesto Dandini de Sylva.

Anhang:
Kapitel 1.
Wie ich nach Triest kam.

Es war im Februar [recte: Jänner; wohl 6.1.] 1915 am Wörthersee, der Perle des schönen Alpenlandes Kärnten, dessen Verwaltung ich damals als Landespräsident leitete. Der See, der sich, umrahmt von herrlichen Bergen[,] 16 km lang von Westen nach Osten hinzieht, war jetzt spiegelblank gefroren. So wie im Sommer, wo er höchst willkommene Gelegenheit zum Bad und zur Kahnfahrt bietet und bis in die tiefe Nacht wiederhallt[!] von frohen Kärntner Liedern, war er auch jetzt das Ziel von Hunderten von Ausflüglern aus dem nahen Klagenfurt, der Hauptstadt Kärntens. Sie alle waren gekommen[,] den Schlittschuhsport zu pflegen, den Lieblingssport der Kärntner, für den der Wörthersee die Hochschule bildet, oder um im flinken Schlitten über die gleich tausend Diamanten glänzende Eisfläche zu fahren. Auch ich war nach getaner Arbeit mit meiner Frau über den See nach dem lieblichen(?) Velden gefahren; in vollen Zügen genossen wir die Pracht des herrlichen Wintertages und vergassen ob des einzig schönen Bildes, das sich uns bot, die schweren Sorgen des bereits mehr als ein halbes Jahr währenden Krieges. In Velden angelangt, wurde ich dringend ans Telefon gerufen[,] und dort erhielt ich die Nachricht, ich möge mich am nächsten Tage bei Kaiser Franz Josef in Wien melden. – Eine Audienz beim alten Kaiser Franz Josef, das war für jeden österreichischen Beamten oder Offizier eine große Sache. Er kannte sie alle, die in / seiner Armee oder in Österreichs Verwaltung dienten, hatte die Laufbahn fast jedes Einzelnen genau verfolgt[,] und wenn man nun vor ihm stand, so stellte er mit dem i[h]m eigenen fabelhaften Gedächtnis Fragen, die durch ihr Eingehen auf kleinste Einzelheiten den Befragten in größte Verblüffung und oft auch in nicht geringe Verlegenheit versetzten. Ja, es war nicht leicht, vor dem alten Kaiser zu bestehen[,] und gegenüber seiner abgeklärten ruhigen Überlegenheit hatten oft auch Staatsmänner von Rang und Ansehen Gefühle, die sich von jenen des Schülers bei der Prüfung nicht sehr viel unterschieden. Und doch kam jeder Österreicher von Herzen gern zu seinem alten Kaiser, in dessen Worten bei aller Strenge immer wieder ein väterlicher Ton durchklang. So gieng[!] es mir auch diesmal. Der Kaiser stellte mir zunächst eine Reihe von Fragen, die sich auf meine Tätigkeit in Kärnten bezogen, und eröffnete mir dann, daß er mich zum Statthalter in Triest ausersehen habe. – Es ist begreiflich, daß mich diese Mitteilung mit Freude, aber zugleich auch mit einer gewissen Beklommenheit erfüllte. Statthalter in Triest, das war gewiss einer der schönsten Posten, die der Kaiser von Österreich zu vergeben hatte. Das schöne, aber kleine Gebirgsland Kärnten sollte ich nun mit dem Strand der Adria vertauschen, aus Klagenfurt, der reizenden Provinzstadt[,] nach Triest, der unruhigen, von nationalen und sozialen Gegensätzen erfüllten Großstadt kommen, das alles in einem Augenblick, wo sich das Verhältnis zu Italien immer mehr zuspitzte und Triest infolge der italienischen Aspirationen im Vordergrund des internationalen Interesses stand. Noch immer herrschte auf österreichischer Seite das Bemühen, den Kampf mit Italien zu vermeiden, ja man war bereit[,] schwere Opfer zu bringen, um den früheren Bundesgenossen vor offen feindseliger Aktion zurückzuhalten. Der frühere Statthalter in Triest, Prinz Hohenlohe[,] hatte in der letzten Zeit seiner Amtsführung

Verfügungen getroffen, die sich insbesondere gegen die nach vielen Tausenden zählenden italienischen Staatsangehörigen in Triest richteten und am Montecitorio wie in der Consulta zu scharfer Reaction den Anlass gaben. Durch einen Wechsel auf dem Statthalterposten hoffte man nun die Situation zu erleichtern[,] und meine keineswegs einfache Aufgabe bestand darin, Italien so weit als möglich entgegenzukommen, ohne anderseits die Interessen der Kriegführung an einem so wichtigen und exponierten Punkte, wie es Triest war, zu gefährden. Ich wusste also, daß mir Schweres bevorstand; wie es wirklich kommen werde, das habe ich damals zum Glücke nicht geahnt. / Wenige Tage nach meiner Audienz beim Kaiser wurde meine Ernennung zum Statthalter in Triest und im Küstenlande verlautbart[,] und ich musste nun von dem mir so lieben Kärntnerland nach zweieinhalbjähriger Tätigkeit Abschied nehmen. An einem der ersten März tage [recte: Sonntag, 14.2.1915] verließ ich zur Mittagsstunde Klagenfurt. Noch einmal sollte ich mich des so sympathischen, treuen Wesens der Kärntner erfreuen. Obwohl ich die Stunde meiner Abfahrt nur wenigen Freunden mitgeteilt hatte, war der Bahnhof voll von Menschen. Nicht nur offizielle{n} Persönlichkeiten, sondern auch Hunderte von kleinen Leuten waren gekommen, um »ihrem Präsidenten« Lebewohl zu sagen und ihm Glück zu wünschen für Triest, das bei der Kärntner Bevölkerung einen wenig freundlichen Ruf genoss. Trotzdem die Ernennung zum Statthalter für mich eine Auszeichnung war, trug doch der Abschied einen wehmütigen Charakter, gleichsam als ob die Sorgen meiner neuen Stellung ihren Schatten vorausgeworfen hätten. – Vorläufig fuhr ich in guter Stimmung auf der herrlichen Karawankenbahn nach Triest. Ich passierte noch einmal den Wörthersee, wo ich so viele schöne Stunden während meines Kärntner Aufenthaltes verlebt hatte. Meterhoher Schnee lag überall im Kärntner Lande, es war ein echt Kärntner Winter, sonnig und heiter. Über Villach, der(!) zweitgrößten Stadt Kärntens, wo mir von der Bevölkerung ebenfalls ein herzlicher Abschied bereitet wurde, kam ich durch die großen Tunnels, die die Karawankenkette und die Julischen Alpen durchbohren, in der Abenddämmerung ins Isonzotal. Hier war ich schon in meinem neuen Verwaltungsgebiet, im Küstenlande. Die mildere Luft des Südens empfing mich, der Schnee schwand[,] und je mehr ich mich dem schönen, damals noch in ungestörter Heiterkeit prangenden Görz näherte, desto geringer wurde jede Erinnerung an den Winter; ich war in den Frühling gezogen. Von Görz aus gieng(!) die Fahrt über das Karstplateau, das mit seinen Steinmassen, Felsriffen und Schluchten einem erstarrten Meere gleicht, bis auf die Höhen oberhalb Triests: Hier lag die Stadt meines künftigen Wirkens zu meinen Füßen, hell beleuchtet, amphitheatralisch auf vielen Hügeln ansteigend und hinter dem Gewirr der Häuser der Hafen und draußen das weite freie Meer, ein Anblick, / der jedem unvergesslich bleiben muss, der einmal die Kurven der Alpenbahn gegen Triest hinabgefahren ist. Der Zug fuhr in die große Halle des Triester Staatsbahnhofes. Hier war es unheimlich leer; zu meiner Begrüßung hatte sich nur der Polizeidirektor von Triest [Alfred Manussi-Montesole] eingefunden, der sich militärisch bei mir meldete – ein starker Gegensatz gegenüber meiner Abfahrt von Klagenfurt. Als ich dann an der Seite des Polizeidirektors durch die Stadt fuhr, fiel mir das große Aufgebot von Militär und berittener Polizei in den Straßen auf. Auf meine Frage, was denn eigentlich hier vorgehe, erhielt ich die als Willkommensgruß wenig sympathische Antwort, daß mein Vorgänger Prinz Hohenlohe, der wegen seines Konfliktes

mit den Italienern abberufen worden war, vor wenigen Stunden abgereist sei. Die italienisch-nationalen Kreise hätten die Absicht gehabt, bei seiner Abfahrt eine große irredentistische Kundgebung zu veranstalten und eventuell auch den neuen Statthalter auf ihre Weise lärmend zu begrüßen. Ich muss gestehen, daß mir diese Ouverture einen gewissen Eindruck machte. Allerdings hatte ich dann im Laufe meiner vierjährigen Tätigkeit in Triest manchmal Gelegenheit zu bemerken, daß solche Demonstrationsabsichten oft nur in der Phantasie einzelner Polizeiorgane bestanden. Die Polizei sah nur zu oft Dinge, die nicht bestanden; leider sah sie dafür so manche Dinge nicht, die bestanden und die alle anderen sahen, nur nicht die Organe der Polizei. – Ich nahm zunächst in dem am Hafen gelegenen Palacehotel mein Quartier[,] und als ich mir in einem Zimmer der sehr schön und modern eingerichteten Wohnung die Hände wusch, sprang plötzlich hinter einem Vorhang ein elegant gekleideter Herr im Salonrock mit einer brillantgeschmückten Sturmnadel hervor. Auf meine eher überraschte Frage, wer er sei, stellte er sich als Polizeibeamter vor, der zu meiner persönlichen Überwachung hierher beordert sei. Der Vorfall war gewiss recht unbedeutend[,] und doch war er mir ein Fingerzeig dafür, wie groß die Schwierigkeiten sein würden, die hier meiner harrten. Indessen stellte ich den polizeilichen Überwachungsdienst für meine Person sofort ein und überließ diese Überwachung vom ersten Augenblicke an die ganze Zeit hindurch der Vorsehung, die mich in manchen schwierigen Situationen und namentlich auch bei meinen verschiedenen Besuchen an / den Fronten gnädig vor allem Übel bewahrte. Ich glaube, daß diese Art des Überwachungsdienstes weit zuverlässiger ist als jeder polizeiliche. Dieselbe Empfindung hatte ich auch bei den verschiedenen Reisen von Monarchen und hohen Persönlichkeiten, bei denen natürlich ein ganz anderer Apparat aufgebaut werden musste. Da trifft die Polizei und ihren obersten Chef immer eine schwere Verantwortung; denn nur ein Grenzstreifen an Haaresbreite liegt hier zwischen Ängstlichkeit und Leichtsinnsinn. Die Triester Polizei hat es bei solchen Anlässen an Eifer gewiss nicht fehlen lassen, doch spielen immer so viele Zufälligkeiten mit, daß absolute Sicherheiten, namentlich gegen die Tat eines einzelnen Fanatikers[,] nie gegeben werden können und in letzter Linie immer der Erfolg entscheidet. – Wenige Tage nach meiner Ankunft bezog ich die Wohnung im Statthaltereipalais auf der Piazza Grande. Prachtvolle, so recht für die Repräsentation geschaffene Räume mit herrlichem weiten Blick aufs Meer. Für mich war[']s eine Stätte der Sorgen[,] und nur gering an Zahl waren die Augenblicke, in denen ich hier meines Lebens wirklich froh werden sollte. – Während ich mich in die Geschäfte meines neuen Wirkungskreises einarbeitete, kamen mir als Ermunterung die Stimmen der italienischen Presse zu, die Hohenlohes Abgang besprach und sich auch mit seinem Nachfolger beschäftigte. Sie war gegen mich nicht gerade feindselig, eher mitleidig-ironisch. So schrieb eines der ersten Blätter: »Wie schade, daß Baron Fries sich die Mühen eines Umzuges nach Triest bereitet, für die wenigen Wochen steht es kaum dafür.« Und in Venedig war mein Bild in den Schaufenstern ausgestellt mit der Umschrift: »L'ultimo governatore di Trieste (der letzte Statthalter von Triest)«. Die Prophezeiung gieng[!] in Erfüllung, aber doch ganz anders[,] als es sich ihre Autoren gedacht haben mochten! Aus den »wenigen Wochen« wurden fast vier Jahre[,] und zwischen Wunsch und Erfüllung lag ein volles Dutzend schwerer Schlachten, der Tod von Hunderttausenden und der Zusammenbruch mächtiger Reiche.

/ Kapitel 2.

Italien erklärt den Krieg; eine stürmische Nacht.

Schon seit Beginn des Weltkrieges hatte Italien den Mittelmächten gegenüber eine wenig freundliche Neutralität an den Tag gelegt. Die Rückwirkungen dieses Verhaltens auf die militärische Situation, insbesondere zur Zeit der Schlacht an der Marne[,] sind allgemein bekannt; nur die Rückenfreiheit Frankreichs im Südosten hat es befähigt, den entscheidenden Stoß gegen die tief ins Land eingedrungenen deutschen Heere zu führen, durch den diesen die Erreichung ihres Operationszieles, die Eroberung von Paris[,] in letzter Stunde, aber auch ein für alle Male unmöglich gemacht wurde. Damals war eigentlich schon die Entscheidung im Weltkriege gefallen; alles weitere war ein vergebliches Ringen, bei dem die Mittelmächte schließlich unterliegen mussten. Die weitere Entwicklung unseres Verhältnisses zu Italien gleicht einem Hinabgleiten auf schiefer Ebene. Immer bestimmter wurden die Forderungen des Bundesgenossen, immer drohender die Stimmung in Italien, immer krampfhafter die Bemühungen unsererseits, noch im letzten Augenblick den Bruch zu verhüten. Gewiss hatte{n} unsere Diplomatie im Laufe der Jahre gegenüber Italien so manchen Fehler begangen, und auch die innere Politik, die man von Wien aus verfolgte, war nicht immer darnach angetan, das gegenseitige Verhältnis zu verbessern. Ob aber in diesen letzten Stadien auch die Geschicklichkeit des genialsten Diplomaten noch hätte helfen können, möchte ich bezweifeln. Während noch verhandelt wurde und unsererseits die Tendenz zum Entgegenkommen, italienischerseits aber – wenigstens bei einzelnen führenden Persönlichkeiten – noch gewisse moralische Hemmungen, der Gedanke an das feierlich gegebene und noch kurz vor dem Krieg erneuerte Wort retardierend wirkten, nahm das Verhängnis seinen Lauf. – Wer Augen hatte, zu sehen, der konnte speziell in Triest an tausend kleinen Anzeichen erkennen, was bevorstand. Die Flucht militärpflichtiger Österreicher italienischer Nationalität, die Abreise von Reichsitalienern und solcher österreichischer Italiener, die sich als Irredentisten kompromittiert fühlten, wurde zur Massenerscheinung. Ich erwähne hier, daß der so oft gebrauchte Ausdruck Irredentist von »terra irredenta«, unerlöstes Land[,] kommt; Irredentisten waren eben(?) jene, welche die Erlösung der von Italienern bewohnten Teile Österreichs, das heißt ihre Vereinigung / mit dem Königreiche Italien anstrebten und mit allen Mitteln herbeizuführen trachteten. Nun, da sie ihr Ziel erreicht haben, wird wohl dieses Wort, an das sich soviel Unglück heftete, allmählich aus dem Sprachschatze verschwinden. – Kein Wunder, daß in Triest, der Stadt, um die der Kampf gehen sollte und die auch infolge ihrer exponierten Lage in größter Gefahr war, zu Lande oder von der See her zum unmittelbaren Kampfschauplatz zu werden, in diesen letzten Wochen geradezu fieberhafte Aufregung herrschte. Ebenso genährt von den Ängstlichen wie von den Böswilligen durchschwirrten tausend Gerüchte die Stadt[,] und dazu kamen die stets wechselnden offiziellen Meldungen über den Gang der Verhandlungen mit Italien. Kaum einen gab es in Triest, der nicht seine ganze weitere Existenz, seine persönliche und seine wirtschaftliche Zukunft auf dem Spiele sah. So hatte die Stimmung den Gipfelpunkt elektrischer Hochspannung erreicht, in dem selbst die heftigste Entladung befreiend und reinigend empfunden werden musste. Und diese Entladung brachte der denkwürdige 23. Mai 1915, der Tag der Kriegserklärung Italiens. [...]

Abkürzungen

AVA = Allgemeines Verwaltungsarchiv

ÖBL = Österreichisches Biographisches Lexikon

ÖGLG = Österreich. Geschichte - Literatur - Geographie

ÖStA = Österreichisches Staatsarchiv

PSBL = Primorski slovenski biografski leksikon

Quellen und Literatur

Quellen

Nachlass Fries-Skene, Karton 3 (ÖStA / AVA)

Arbeiterwille

L'Eco del Litorale

Freie Stimmen

Fremden-Blatt

Grazer Tagblatt

Kärntner Tagblatt

Klagenfurter Zeitung

Neue Freie Presse

Neues Wiener Tagblatt

L'Osservatore Triestino

Il Piccolo

Polaer Tagblatt

Tagespost (Graz)

Villacher Zeitung

Wiener Zeitung

Literatur

N.N.: Fries-Skene Alfred Frh. von. *ÖBL* 1, 1957, S. 367.

Höbelt, Lothar: Prinz Konrad zu Hohenlohe-Schillingsfürst (1863–1918). Vom »roten Prinzen« zur »Adelsjunta«? *Die Familie Hohenlohe. Eine europäische Dynastie im 19. und 20. Jahrhundert* (hg. Alma Hannig und Martina Winkelhofer-Thyri). Köln - Weimar - Wien: Böhlau, 2013, S. 201–227.

Marušič, Branko: Fries-Skene Alfred. *PSBL* 19, 1993, S. 579.

Reimann, Reinhard: *Die Deutschen in Triest. Das Verhältnis der deutschen Bevölkerung in der Adriastadt zu Italienern und Slowenen vom Beginn der nationalpolitischen Auseinandersetzungen bis zur Eingliederung der Stadt in das Königreich Italien*. Graz: Dissertation an der Karl-Franzens-Universität, 2017.

Wedrac, Stefan: »Das Wohl des Staates ist oberstes Gesetz« – Die Nationalitätenpolitik der staatlichen Verwaltung in Triest zu Beginn des Ersten Weltkrieges. *Der Erste Weltkrieg und der Vielvölkerstaat* (hg. Heeresgeschichtliches Museum Wien). (Acta Austro-Polonica 4). Wien: Heeresgeschichtliches Museum, 2012, S. 69–82.

Wiggermann, Frank: *K.u.K.[!] Kriegsmarine und Politik. Ein Beitrag zur Geschichte der italienischen Nationalbewegung in Istrien* (Studien zur Geschichte der österreichisch-ungarischen Monarchie 28). Wien: Verlag der Österreichischen Akademie der Wissenschaften, 2004.

Wullschlegel, Marion: »Gut österreichische Gesinnung«. Imperiale Identitäten und Reichsbilder der letzten österreichischen Statthalter in Triest (1904–1918). *Eliten im Vielvölkerreich / Elites and Empire. Imperiale Biographien in Russland und Österreich-Ungarn (1850–1918) / Imperial Biographies in Russia and Austria-Hungary (1850–1918)* (hg./ed. Tim Buchen und/and Malte Rolf). Berlin: De Gruyter / Oldenbourg, 2015, S. 90–106.

Zeloth, Thomas: Kärntens Verwaltungsbehörden im Ersten Weltkrieg. *ÖGLG* 59, 2015, S. 318–340.

Zusammenfassung: Mit kaiserlichem Handschreiben vom 3. Februar 1915 wurde der bisherige Landespräsident in Kärnten, Alfred von Fries-Skene, zum Statthalter in Triest und im Küstenlande als Nachfolger des Prinzen Konrad zu Hohenlohe-Schillingsfürst ernannt. Der vorliegende Beitrag fokussiert die Phase der Übersiedlung Fries-Skenes von Klagenfurt nach Triest auf Grundlage seiner Memoiren sowie unter Berücksichtigung ausgewählter Zeitungsberichte (insbesondere Blätter in deutscher und italienischer Sprache). Behandelt wird der Zeitraum bis zum Kriegseintritt Italiens im Mai 1915. Im Anhang werden aus den fragmentarisch erhaltenen Memoiren Fries-Skenes aus dem Jahre 1919 das erste Kapitel (»Wie ich nach Triest kam«) sowie der Beginn des zweiten Kapitels (»Italien erklärt den Krieg«) ediert. Fries-Skenes Übernahme der Amtsgeschäfte in Triest erfolgte am 15. Februar 1915. In den folgenden Tagen standen eine Reihe von Antrittsbesuchen beim bzw. durch den Statthalter auf dem Programm, die einen Einblick in die Szene der führenden politischen, wirtschaftlichen, kirchlichen und sonstigen kulturellen Funktionsträger im Küstenlande bieten. Für Fries-Skene bedeutsam waren weiterhin Kontakte zum Kronland Kärnten, wie die Verleihung der Ehrenbürgerwürde der Stadt Klagenfurt (am 23. Februar 1915) oder der Besuch einer Abordnung deutscher Vereine und Körperschaften (am 28. März 1915) beweisen. Ein besonderes Anliegen Fries-Skenes als Chef der politischen Verwaltung war die Sicherung der Approvisionnement im Küstenlande bereits vor dem Mai 1915, umso mehr aber nach dem Kriegseintritt Italiens. In dieser kritischen Zeit wurden die Gemeindeverwaltungen von Triest wie von Görz aufgelöst und jeweils durch einen Regierungskommissär, der ein Beamter der Statthalterei war, ersetzt.

Povzetek: S cesarskim ukazom iz dne 3. februarja 1915 je bil dotedanji koroški deželni predsednik Alfred von Fries-Skene imenovan za c.k. namestnika v Trstu in v Avstrijskem Primorju. Na tem položaju je zamenjal princa Konrada zu Hohenlohe-Schillingsfürst. Pričujoči članek se na podlagi spominov Fries-Skeneja in izbranega časopisna gradiva (posebej časopisja, ki je izhajalo v nemščini in italijanščini) osredotoča na fazo njegove preselitve iz Celovca v Trst. Obravnavano je časovno obdobje do vstopa Kraljevine Italije v vojno maja 1915. Prispevku sta na koncu dodani še poglavji iz fragmentarno ohranjenih spominov Fries-Skeneja iz leta 1919, in sicer prvo poglavje (»Wie ich nach Triest kam« / »Kako sem prišel v Trst«) ter začetek drugega poglavja (»Italien erklärt den Krieg« / »Italija napove vojno«). Fries-Skenejev prevzem poslov v Trstu je bil izveden 15. februarja 1915. V naslednjih dneh je opravil več nastopnih obiskov, ki dajejo dober vpogled v delo vodilnih političnih, ekonomskih, cerkvenih in drugih kulturnih funkcionarjev Avstrijskega Primorja. Tudi po prihodu v Trst so bili za Fries-Skeneja pomembni stiki s kronovino Koroško, kar dokazujeta npr. podelitev častnega meščanstva Celovca (23. februarja 1915) in obisk delegacije nemških društev ter združenj (28. marca 1915). Posebna želja Fries-Skeneja kot vodje politične uprave je bila zagotovitev aprovizacijskega sistema v Avstrijskem Primorju že pred majem 1915, še bolj pa po vstopu Italije v vojno. V tem kritičnem času je bila mestna uprava Trsta kot tudi Gorice razpuščena, na njeno mesto pa je stopil državni komisar, ki je bil uradnik c.k. namestništva.

»Označen sem namreč za sumljivega in državni
nevarnega prijatelja italijanske iredente«¹

Drobtinica o političnem preganjanju
Andreja Gabrščka med 1. svetovno vojno²

PETRA SVOLJŠAK

Izveček: Politično preganjanje slovenskih politikov, intelektualcev, pisateljev, umetnikov, duhovnikov, itd. med 1. svetovno vojno je bilo predmet nekaj temeljnih zgodovinskih razprav, toda na ravni posameznika so procesi, ki so jih le-ti doživljali, vedno zanimiv dodatek k spoznavanju splošnih razmer. O tem pričata tudi ohranjeni pismi Andreja Gabrščka v gradivu avstrijskega Vojnega nadzornega urada (KÜA), v katerih notranjemu ministrstvu obširno opisuje nesmiselne razloge, ki so pripeljali do aretacij, internacij in konfinacije ter bili del širšega vojno-političnega ozračja v monarhiji med 1. svetovno vojno.

Ključne besede: prva svetovna vojna, Avstro-Ogrska, politično preganjanje, Andrej Gabršček, pisma

»I was declared as a suspicious and state - hostile
Friend of Italian Iredenta«

A Fragment on Political Persecution of Andrej Gabršček
during the First World War

Abstract: Political persecutions of Slovenian politicians, intellectuals, writers, artists, priests, during the First World War has already been the topic of historiographical research and texts. On the other hand, these processes on the personal level could always contribute to the general topic. This is also the case of two letters from Andrej Gabršček to the Ministry of interior and to the Kriegsüberwachungsamt, which were found in the archival fund of the same office. The letters contain the explanation of the absurd and false accusations, which brought about the arrest, internment and confinement of Andrej Gabršček during the First World War.

Key words: First World War, Austria-Hungary, political persecutions, Andrej Gabršček, letters

¹ AT-OeStA/KA ZSt KM KÜA, 1916, Kart. 152, mapa 82.059.

² Raziskava je bila opravljena v okviru raziskovalnega programa št. P6-0052 in raziskovalnega projekta J6-8249, ki ju sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost iz državnega proračuna.

Namen pričujočega prispevka ni bistveno ali ključno doprinesti k znanstveni razpravi o delovanju t. i. vojaškega absolutizma med 1. svetovno vojno v Avstro-Ogrski, ali natančneje, o preganjanju slovenskih politikov, intelektualcev, pisateljev, umetnikov, duhovnikov, uradnikov in drugih slovenskih domoljubov, za katere so tedanje oblasti presodile, da s svojimi besedami in dejanji lahko usodno ogrozijo vojni napor dvojne monarhije. Čeprav o odnosu osrednjih in še bolj deželnih oblasti v obdobju po sarajevskem atentatu še ni bilo rečene zadnje besede – ker bo za »končno sodbo« potrebno prečesati obsežen fond v dunajskem vojnem arhivu o osrednjem avstrijskem vojnem nadzornem uradu *Kriegsüberwachungsamt* (KŪA),³ ki hrani raznovrstno gradivo od velikih političnih procesov proti češkim političnim emigrantom in tvorcem samostojne Češkoslovaške do drobnih prekrškov branjevk na tržnicah po večjih mestih v avstrijskem delu monarhije, ter se seveda poglobiti v posamezne primere na lokalni ali deželni ravni, pa je že mogoče zapisati, da je slovensko zgodovinopisje tej tematiki že posvetilo dolžno pozornost.⁴ Želja je le doprinesti z drobcem arhivskega gradiva k biografiji in vedenju o preganjanski izkušnji Andreja Gabrščka, ki je bil eden od slovenskih preganjancev med 1. svetovno vojno in je sam o tem obširno pisal v drugem delu svojih spominov *Goriški Slovenci*.⁵ V že omenjenem arhivskem fondu *Kriegsüberwachungsamt* je namreč ohranjen tudi nepopoln dosje o Gabrščkovi konfinaciji med 1. svetovno vojno, s številko 82.059 iz leta 1916, z naslovom zadeve *Freilassung*, v kateri je bil poročevalec R. von Cischini in ki vsebuje dve pismi Andreja Gabrščka, ki ju je v zadevi svoje konfinacije naslovil na C.kr. Ministrstvo za notranje zadeve. Enega je datiral s 26. avgustom 1916, naslednjega pa z 28. novembrom istega leta; pred tem je, sklepajoč iz avgustovskega pisma, na KŪA poslal še eno prošnjo za izpustitev, ki pa je bila 8. julija 1916 zavrnjena.⁶ Preden podrobno predstavim vsebino Gabrščkovih pisem, naj na kratko osvetlim to epizodo v Gabrščkovem življenju, ki je imela, zgodovinsko gledano in z ozirom na »splošno narodno dobro«, v zaključnem dejanju konfinacije celo koristen značaj, čeprav je verjetno z osebne gledišča sam Gabršček ne bi tako ocenjeval. Po drugi strani pa se zdi pravšnja priložnost predstaviti zanimiv dokument iz življenja Andreja Gabrščka, katerega osemdesetletnico smrti smo obhajali letošnjega (2018) 23. junija, tudi zaradi dejstva, da je bil Gabršček prva goriška in primorska osebnost, ki ji je Branko Marušič posvetil svojo raziskovalno pozornost, ko mu je leta 1964 posvetil članek ob stoti obletnici rojstva in naslednjega leta obja-

³ AT-OeStA/KA ZSt KM KŪA Kriegsüberwachungsamt (Ministerialkommission beim KM) (KŪA), 1914–1918. O delovanju urada je doktorsko disertacijo in njeno objavo pripravila Tamara Scheer, *Die Ringstraßenfront. Österreich-Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges*. Wien: Heeresgeschichtliche Museum 2010.

⁴ Glej na primer: Pleterski, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917*; Matić, *Preganjanje v zaledju soške fronte.*, str. 19–28; Matić, *Vojaški zapor na ljubljanskem gradu od 15. 8. 1914 do vstopa Italije v 1. svetovno vojno*, str. 127–134; isti, *Prispevek k vprašanju političnega preganjanja Slovencev med I. svetovno vojno*, str. 201–219; Kermavner, *O aretacijah Slovencev med prvo svetovno vojno*; Filip Čuček, Martin Moll, *Duhovniki za rešetkami*; Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*.

⁵ Gabršček, *Goriški Slovenci*.

⁶ Pismi je transkribirala in s komentarji v pomoč avtorici pripravila Karin Almasy (Univerza v Gradcu), ki se ji za pomoč iskreno zahvaljujem. Pismi je prevedla Nina Zavašnik. Dele besedila je podčrtal sam avtor in so tako ohranjeni tudi v transkripciji in prevodu.

vil še primerjalno biografijo dveh goriških političnih osebnosti – Andreja Gabrščka in Antona Gregorčiča.⁷

Izbruh 1. svetovne vojne, pravzaprav že čas t. i. julijske krize in poletni meseci leta 1914, je tudi na polje civilnega življenja v monarhiji prinesel novo dinamiko in uveljavitev ukrepov, ki so jih državne oblasti pripravljale že leta prej, in sicer na podlagi zakonodaje iz leta 1912 (Dienstbuch J-25a), ki je omogočila uveljavitev izjemnih ukrepov v primeru vojne, ki naj bi zagotovili mobilizacijo prebivalstva za morebiten vojni napor ali kakršnokoli drugo veliko krizo države. Dne 25. julija 1914 pa je bil izdan cesarski ukaz št. 156, s katerim »se civilne osebe začasno postavljajo pod vojaško sodno oblast [...] v okolišju vojaškega teritorialnega oblastva, čigar mobilizacija se je zaukazala, zakrivijo v § 2 navedenih kaznivih dejanj, se izroča deželnoobrambovskim sodiščem.«⁸ Izčrpen nabor kaznivih dejanj je na prva mesta postavil veleizdajo, razžalitev Veličastva, razžalitev članov cesarske hiše, punt, nasilna ravnavnja zoper oblasti, zoper infrastrukturo, ipd. Temeljno orodje in institucija, ki je simbolizirala avstrijski avtoritarni režim med vojno 1914–1918, je bil že omenjeni vojaško-nadzorni urad *Kriegsüberwachungsamt*; med vojno sta v monarhiji namreč zavladata dva avtoritarna režima in KŪA naj bi predstavljal skupno ustanovo, ki pa je ukrepe nazadnje izvajal zgolj v avstrijskem delu monarhije, v Bosni in Hercegovini ter tistih deli ogrske polovice države, ki so mejili na vojno območje. KŪA je bil priključen vojnemu ministrstvu na Dunaju, uslužbenca pa je rekrutiral iz vseh ministrstev.⁹ Temeljna razlika med avstrijskim in ogrskim vojnim režimom je bila, poleg suspenza delovanja dunajskega parlamenta in nepretrganega delovanja ogrskega parlamenta, v vlogi vojske v nadzorovanju in izvajanju ukrepov, saj je bil v ogrskem delu vojaški element povsem izključen. Eden prvih javnih razglasov KŪA se je nanašal sicer na »tuje subverzivne elemente, ki so javni in državni varnosti v največji meri nevarni,«¹⁰ ter na način zbiranja informacij in njih posredovanja na urad, objavljen pa je bil 3. avgusta 1914 tudi v dnevnikih časopisih, v Slovenskem narodu npr. z naslovom Sumljivi ljudje: »Zato se razglašajo splošni pozivi, uradne organe iz patriotičnih dolžnosti podpirati v tem, da se ti nevarni elementi naredijo neškodljivi. Resna, z dokazi podprta obvestila se naj pošiljajo na vojni nadzorovalni urad v vojnem ministrstvu.«¹¹ Kmalu se je pokazalo, da je bil patriotični zagon tolikšen, da urad ne bi zmožal pregledati vseh prispelih obvestil in na njihovi podlagi primerno ukrepati, zato so pozvali državljane, naj obvestila pošiljajo na bližnje policijske urade.¹² Pomemben dejavnik v izvajanju in uveljavljanju izrednih ukrepov so bile deželne oblasti, ki jim je ministrski predsednik grof Stürgh naložil, da morajo vse svoje delovanje osredotočiti na zahteve vojne. Ukrepe so pogosto sooblikovali predvojni predsodki, tako nacionalni kot politični in ideološki, kar je rezultiralo v zastrupljenem »patriotičnem« ozračju in dvoličnem ukrepanju oblasti, pri čemer je slovenski primer zelo poveden in

⁷ Marušič, Andrej Gabršček, str. 5–35; Marušič, Dr. Anton Gregorčič - Andrej Gabršček.

⁸ <http://alex.onb.ac.at/cgi-content/alex?aid=rsl&datum=19140304&seite=00000821>, dostop: 25. 1. 2018.

⁹ O organiziranosti urada in delu glej Svolfšak, *Slovinci v primežu avstrijske cenzure*; Scheer, Tamara: *Das k.(u.) k. Kriegsüberwachungsamt und die Zensurfrag*; Spann: *Zensur in Österreich während des I. Weltkrieges*.

¹⁰ Sumljivi ljudje, SN, 3. 8. 1914, str. 1.

¹¹ Prav tam.

¹² N.N., Die Mitwirkung der Öffentlichkeit an der Bekämpfung staatfeindliche Umtriebe, *Wiener Zeitung*, 183, 5. 8. 1914, str. 7–8.

značilen. Medtem ko so julija 1914 slovenski voditelji javno izražali svojo lojalnost, pa so politične in vojaške oblasti izvajale izjemne ukrepe politične narave in se zlasti na Štajerskem in Koroškem zelo angažirale v aretacijah slovenskih duhovnikov in drugih vplivnih mož.¹³ Podoben »patriotičen« zamah je doživljalo tudi Avstrijsko primorje. Pristojni policijski in vojaški krogi so imeli že pred vojno izdelane sezname politično sumljivih ljudi, sodeč po interpelaciji, ki so jo na vlado naslovili poslanci Jugoslovanskega kluba o preganjanju goriških Slovencev dne 6. februarja 1918,¹⁴ je bil takšen seznam 250 sumljivih oseb sestavljen tudi za okrajna glavarstva Gorica, Tolmin in Tržič ter je predstavljal podlago za hišne preiskave in iz njih izhajajoče ukrepe (aretacije, internacije, konfinacije). Te so v prvem obdobju prizadele slovensko in hrvaško skupnost, na Goriškem in v Istri je bilo v obdobju poletja in jeseni 1914 aretiranih 305 oseb. Večina osumljenih in prepeljanih na goriški grad (kasneje tudi na Ljubljanski grad) je pripadala srednjemu meščanskemu sloju (uradniki, odvetniki, učitelji, študentje, duhovniki). V tem času ukrepi niso prizadeli avstrijskih državljanov italijanske narodnosti in ne t. i. *regnicolov*, to je italijanskih državljanov, ki so začasno prebivali ali delali v monarhiji, ker avstrijske oblasti niso želele tvegati diplomatskega spora s tedaj še zaveznico Italijo. V času italijanske nevtralnosti naj bi npr. Gorico zapustilo 2000 meščanov, nekateri so odšli legalno, avstrijski vojni obvezniki pa predvsem ilegalno. Z bližanjem meseca maja 1915 so se prebegi na italijansko stran stopnjevali, odhajali so tudi *regnicoli*, da se ne bi v primeru vojne znašli v sovražni državi, beležili pa so tudi že prve odhode goriških plemiških in meščanskih družin, ki so imele možnost preselitve v notranjost monarhije. Tako naj bi v obdobju pred izbruhom vojne med Italijo in Avstro-Ogrsko s celotne grofije v Kraljevino Italijo odšlo okoli 7000 ljudi, med njimi naj bi bilo tudi 116 Goričanov in 324 s celotne Goriške, ki so se kot prostovoljci javili v italijansko vojsko. Po italijanskem vstopu v vojno proti Avstro-Ogrski se je val političnih ukrepov zoper notranje sovražnike monarhije obrnil, in nasprotnik monarhije je postal vsak italijanski državljan v monarhiji med 18. in 50. letom starosti ter malodane vsak avstrijski državljan italijanske narodnosti. Italijanski državljanji, ki niso uspeli zapustiti Gorice pred 25. majem 1915, so bili internirani v taborišči Katzenau in Wagna, ženske, otroke in starejše italijanske državljanke so po sporazumu o izmenjavi za vojsko neobveznih civilistov preko Švice vrnil v Italijo. Potem je nastopil čas Goričanov, avstrijskih državljanov italijanske narodnosti in (morebitnih) iredentističnih nagnjenj, ki so okusili represijo avstrijskih oblasti. V Avstrijskem primorju je bilo v tem valu skupno interniranih 2987 oseb, 1895 je bilo konfiniranih in 9866 vrnjenih; število Goričanov, ki jih je doletel ukrep internacije ali konfinacije, se je vrtelo okoli stotice, šlo pa je predvsem za predstavnike mestne politične elite, med njimi je bil tudi goriški župan Giorgio Bombig.¹⁵ Z začetkom vojne z Italijo so se iz mesta na Dunaj umaknile deželne oblasti z deželnim glavarjem Luigijem Faiduttijem.

V Gorici je bilo okoli 60 goriških Slovencev aretiranih zaradi srbofilstva ali rusofilskih obtožb. Kot so zapisali poslanci Jugoslovanskega kluba v interpelaciji, ki,

¹³ O tem glej Čuček, Moll: *Duhovniki za rešetkam*; Pleterski, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji*.

¹⁴ Preganjanje goriških Slovencev, SN, 9. 2. 1918, str. 2.

¹⁵ Svolfšak, Gorica, prekleto in sveto mesto med dvema ognjema, str. 8–83.

Evidenčni list o internaciji Andreja Gabrščka v Gölldesdorfu (AT-OeStA/KA ZSt KM KÜA, 1916, Kart. 152, mapa 82.059)

K. k. Internierungsstation Gölldesdorf, N.-Ö.

Fortlaufende Zahl: 589 Abdruck Internierungsraum Nr. _____

Name ^{des} Internierten: Gabršček Andreja

Beschäftigung Buchdruckereibesitzer, Schriftsetzer

Wohnort vor Internierung Pettau Steiermark

geboren in Kapfeitz Noz. Tolmein am 26./II. 1864

zuständig nach _____ ledig verheiratet verwitwet

Religion r. kath. Aufgenommen am 27./V. 1916

woher übernommen Wagna bei Leibnitz

Name und Wohnort des Vaters Josef +

der Mutter Josefa geb. Muznik in Pettau Poggendorf 76

der Gattin Tranica geb. Tarnik - " - 46

der Kinder 3

sonstiger Angehöriger _____

Personbeschreibung:

Größe in cm _____ Haare _____

Nase _____ Kinn _____

Körperbau _____ Augenbrauen _____

Augenfarbe _____ Zähne _____

Bart _____ Gesichtsfarbe _____

Besondere Kennzeichen _____

Sprache (Dialekt) _____

Ärztliches Gutachten bei der Aufnahme _____

kot je zapisal J. Pleterski, ni dobila odgovora vlade,¹⁶ so »...izvrševali v Gorici državno moč: podpolkovnik [Koloman] Woinovich (dom. p. št. 27), stotnik Scholz in policijski višji komisar dr. Casapiccola. Ti trije ljudje so pričeli z izbruhom vojne strahovlado proti Slovincem. Sestavili so proskripcijsko listo in dali okoli 250 oseb iz okrajnih glavarstev Gorica, Tolmin in Tržič aretirati kot najnavadnejše zločince in privleči na goriški grad. Med temi izbranimi žrtvami se je nahajal tudi c. kr. sodnik pri goriškem okrožnem sodišču dr. Alojzij Gradnik, odvetnik dr. Dinko Puc, podglavar dr. Alojzij Franko, tovarnar Andrej Jakil, nadučitelj Križman iz Dornberga, učitelj [Fran] Muznik, odvetniški kandidat dr. Gregor Žerjav itd.«.¹⁷

Seznamu z interpelacije velja dodati še nekaj primorskih preganjanjih, med njimi seveda Andreja Gabrščka, finančnega uradnika Milana Hočevarja, brata A. Gradnika nadučitelja Jožefa Gradnika in Rajmunda Gradnika, politika in odvetnika dr. Alojzija Franka, učitelja in narodnega delavca Ignacija Križmana, prav-

¹⁶ Pleterski, *Politično preganjanje Slovincov v Avstriji*, str. 14.

¹⁷ *Preganjanje goriških Slovincov*, SN, 9. 2. 1918, str. 2.

nika dr. Draga Marušiča, župana Josipa Sfligoja, in dva brata Kožlin.¹⁸ Kot je bilo navedeno v interpelaciji, je bila »[a]kcija [...] pripravljena na široko. Takoj po sara-jevskem atentatu je aranžiral višji komisar dr. Casapiccolo hišne preiskave pri slovenskih društvih,« po spominu A. Gabršča že 15. julija 1914, in sicer v Čitalnici, Sokolu, Adriji, Prosveti, Slovenskem bralnem in podpornem društvu, Čitalnici na Blanči, v Balkanu in na Tržaški cesti; »[u]speh hišne preiskave je bil presenetljiv: v omari so našli avstrijsko zastavo«, so bili pikri v interpelaciji, v kateri so ves čas dokazovali, na kako trhljih temeljih so bile sestavljene obtožbe in s tem razlogi za aretacije.¹⁹ Tudi v primeru »primorskih« preganjanj je mogoče ugotoviti, da so izjemne okoliščine nudile priložnost tudi za povsem osebna maščevanja, pri čemer so bile posledice povsem nepredvidljive in daljnosežne. Kot primer je interpelacija navedla aretacijo dr. Gradnika: »Casapiccola je bil sploh nervozen, prepirljiv človek, ki je imel nepravilne z jako mnogimi ljudmi. Dr. Gradnika je sovražil ta malenkostni značaj najbrže radi tega, ker se je bil nekoč pritožil pri okrajnem glavarju, da v neki nujni kazenski stvari omenjeni policijski komisar na telefonski poziv ni hotel poslati sodišču nikakih policijskih agentov, marveč je zahteval najprej pismeno noto. Od tega časa dalje se je dr. Casapiccolo izogibal dr. Gradnika na cesti. Z izbruhom vojne je videl, da se je približal trenotek maščevanja. Ob tej priliki omenjamo, da je isti Casapiccola obdolževal srbofilizma svojega lastnega šefa, namestništvenega svetnika Rebeka, nadškofa dr. Sedeja, predsednika okrožnega sodišča Cazzafuro in državnega pravdnika Jegliča. Tudi stotniku Scholzu je bil dr. Gradnik trn v očeh. Zahteval je od njega kot preiskovalnega sodnika v nekem konkretnem slučaju, da naj kar na kratko aretira dva znanca nekega špijonaže osumljenega zaprtega gospoda. Ko ga je sodnik po svoji dolžnosti opozoril na to, da se ta podatek ne tiče konkretnega slučaja in da bi moralo državno pravdnništvo predlagati uvedbo predpreiskave, se je čutil gospod Scholz razžaljenega.«²⁰

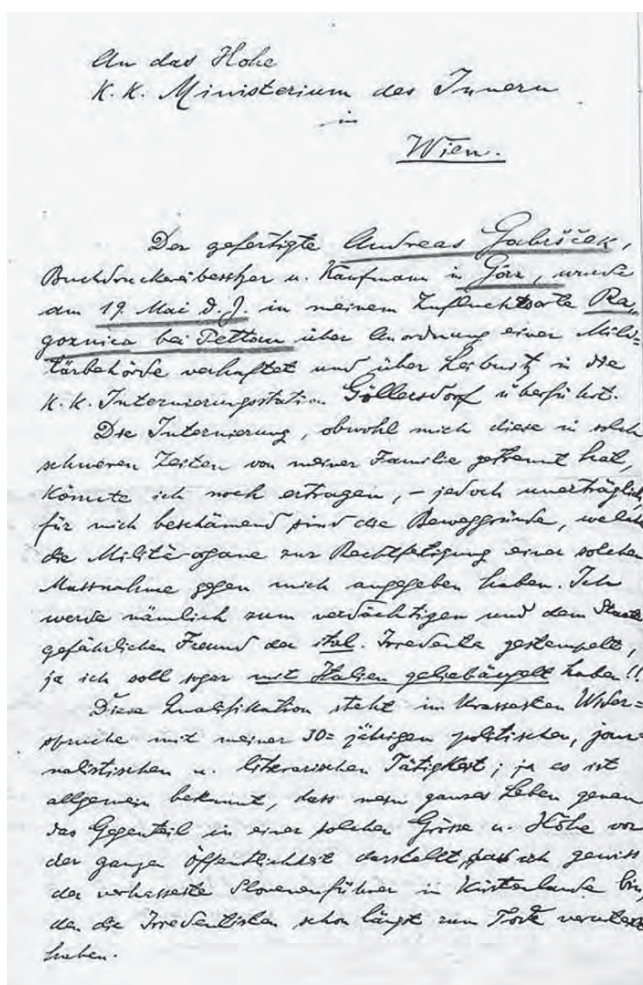
»Predmet« interpelacije je seveda tudi Andrej Gabršček, ki je bil na dan dr. Gradnikove aretacije dne 30. julija 1914 aretiran »[...] na podlagi s prisego potrjene ovadbe nekega duhovnika. Ob belem dnevu in pred očmi čudečih se pasantov so peljali sodnika v odprtem vozu skozi Gorico na goriški grad, kjer je bila že cela množica tovarišev v trpljenju (na primer odvetnik dr. Dinko Puc, trgovec Andrej Gabršček, odvetniški kandidat dr. Medveš, nadučitelj Križman, itd. [...]) Žrtve so imenovali »arestante« in jih pomešali med prave zločince. Med temi se je nahajal tudi mož, ki je nekoč sedel pred dr. Gradnikom na zatožni klopi kot klatež in goljuf. V noči osmega dne so bili dr. Gradnik, njegov oče, dr. Puc, A. Gabršček, mesar Urbančič iz Gorice, učitelj Muznik iz Trente, župan Josip Sfligoj iz Biljane, občinski tajnik Kožlin iz Biljane, njegov brat itd. po 30 mož broječi eskorti ob 11. ponoči, spredaj oficir s potegnjeno sabljo, vojaki z nasajenimi bajoneti in nabitimi puškami, pripeljani v poslopje okrožnega sodišča. Očividno so avizirali mob, kajti renegatska sodrga je rjavela in psovala: Abbasso i sciavi, abbasso i serbi. Woinowichu so se zdeli ti gospodje tako nevarni, da je izdal za hrbtom predsedstva okrožnega sodišča in jetniške uprave posebne odredbe: pred vsako celico je postavil enega vojaka z nasajenim bajonetom. Ta straža je nadlegovala gospode na otročji način: vsakih par mi-

¹⁸ Pleterski, *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji*, str. 14.

¹⁹ *Preganjanje goriških Slovencev*, SN, 9. 2. 1918, str. 2.

²⁰ *Preganjanje goriških Slovencev*, SN, 9.2. 1918, str. 2.

Odlomek iz pisma z dne 26. avgusta 1916 (AT-OeStA/KA ZSt KM KÜA, 1916, Kart. 152, mapa 82.059)

nut so razsvetlili ponoči celice in smešno je bilo videti, kako je vsakega gospoda, kamor je bil klican, spremljal vojak». ²¹

Dr. Gradnik in tovariši so bili obdolženi po ovadbi finančnega stražnika Josipa Schuppa iz Krmina, po Gradniku je šlo za »koroškega slovenskega renegata«, ²² ki je zapisal, »da so bili pri društvu »Sokol« v Biljani govorjeni veleizdajski govori in pete ravnno take pesmi. Schupp se je skliceval na pričevanje župnika Uršiča iz Šlovrenca. Ta drzna trditev je zadoščala za aretacijo gospodov iz Biljane in ž njimi sorodnega dr. Gradnika. Dostavek, da so osumljenci pristaši g. Gabrščeka in dr. Puca je bil seveda za vojaka poln dokaz za veleizdajstvo tudi teh dveh gospodov«. ²³

Kot so poudarili v interpelaciji, je bila aretacija dr. Gradnika izvršena, preden je bila ovadba sploh napisana, saj je bila datirana z dnem 31. julija 1914, medtem ko sta bila dr. Puc in Gabršček aretirana že 26. julija 1914. »Konfident« oziroma ova-duh je kot obremenjujoče navedel dejstvo, da ovadeni »delajo propagando za Veliko

²¹ Prav tam.

²² Gradnik, *Med svobodo in nasiljem*, str. 402.

²³ Pregarjanje goriških Slovencev, SN, 9. 2. 1918, str. 2.

Srbijo že od leta 1908. v velikem stilu in so veliki pristaši »Sokolskega kluba« Andreja Gabrščka in dr. Puca v Gorici. Vse te osebe so jako nevarne državi in osumljene špijonaže. Kakor sledi iz priloženega poročila bivšega poštarja Ivana Bastjančiča z Dobrovega, poslanega župniku Andreju Uršiču, fungira na Dobrovem štacijonirani c. kr. poštar in ekspedijent Viljem Sfiligoj kot vodja Sokolskega kluba. Poštni urad na Dobrovem se porablja jako pogostoma kot klubni lokal. Tam so se vršila s poštним ekspedijentom, občinskim tajnikom Izidorjem Kožlinom, njegovim bratom učiteljem glasbe v Biljani, županom Josipom Sfligojem in bivšim učiteljem Turkom iz Višnjevika. ki je pred poldrugim letom dezertiral v Srbijo, posvetovanja o Veliki Srbiji. Pri teh sestankih, pri čitanju listov »Jutro« in »Dan« so večkrat vzklikali »Živela Srbija!«. »Naš je Carigrad, Dunaj ni za nas nič. Velika Srbija je že tako ali tako gotova. Jugoslovani kmalu pokažejo, kaj zmorejo!« itd. Poštni ekspedijent Viljem Sfiligoj je tudi v času od 10. decembra 1912 skupno z bivšim učiteljem Turkom, ki je dezertiral v Srbijo, vzklikal »živela Srbija!« On je bil radi tega sicer v sodni preiskavi, bil pa radi pomanjkanja dokazov oproščen. Konfident pa zatrjuje odločno, da je poštni ekspedijent Sfiligoj takrat izrekel besede »Živela Srbija!« veleposestnik Anton Juša iz Drnovika, občina Biljana, se je izrazil napram konfidentu, da je Sfiligoj dejansko rabil te besede. ... Poštni ekspedijent Sfiligoj in njegovi sokrivci so s bivšim učiteljem Turkom iz Višnjevika, ki je sedaj v Belem gradu, v pisemski zvezi. Da se je vršila propaganda za veliko Srbijo tozadevno posvetovanje v poštнем uradu na Dobrovem že dolgo časa in v velikem stilu in da so vzklikali »Živio Srbska, Carigrad je naš«. Dunaj ni nič za nas!« itd. morejo potrditi kot priče bratje Ivan in Anton Simčič iz Biljane, kakor tudi postiljon Josip Movija z Dobrovega, ki je sedaj odšel k vojakom, bivši dobrovski poštar Ivan Bastjančič in veleposestnik Fran Sfiligoj iz Drnovika v občini Biljana. Učitelj Muznik, rojen v Bovcu, sedaj službuje v Trenti je bil v letih 1900 in 1911. nameščen v Žagi in se je zelo pečal s propagando za Veliko Srbijo. Franc Muznik je bil že odpuščen iz službe in je fungiral nekaj časa pri Gabrščku v Gorici, izdajatelju lista »Soča«, kot urednik, priporočal vedno časnika »Jutro« in »Dan« prebivalstvu in jim natvezal, da sta ta dva lista najboljša in zasledujeta samo veleslovanstvo. Jaz sem sam jako mnogokrat osebno slišal, kako je Muznik na Žagi in Srpenci večkrat izražal: »Srbija mora biti velika, Srbi so naši bratje, Jugoslovani bodo kmalu pokazali, kaj so in kaj morejo storiti. Jugoslovanska meja, t. j. Velika Srbija, bo tekla ob Soči in med Savo do Ljubljane.« Muznik je večkrat v gostilni Marije Bratove na Žagi in tudi pri županu Alojziju Žagarju vzkliknil: »Živio Srbska, živio naša!« Že takrat sem sumil, da dela učitelj Muznik propagando za Veliko Srbijo in sem to, ker je bil tudi s poštним ekspedijentom Adolfom Brazom v dobrih odnosih, sporočil svojemu g. predstojniku, ali takrat se na to ni polagalo dosti važnosti in tako je vsa stvar padla. Jaz sem pripravljen vsako uro znova s prisego potrditi svoječasne Muznikove izjave. Konfident potrjuje vse sporočene mi podatke in izjavlja, da je pripravljen svoje izpovedi pred vojaško oblastjo, umevno da zaupnim potom, vsaki čas ponoviti še enkrat. Rekel je tudi meni, da se pečajo v Primorju vsi učitelji, izvzemši nekatere, ki jih more točno naštet, že od leta 1908. s propagando za Veliko Srbijo in so največji pristaši Andreja Gabrščka in dr. Puca iz Gorice«. ²⁴

Gabrščka naj bi bremenila tudi najdba ob hišni preiskavi, med katero so našli listek, na katerem so bile zapisane številke v dveh vzporednih stolpcih in so bile oštevilčene, kar je kazalo na nek sistem, ki se je zdel stotniku Scholzmu zadosten

²⁴ Prav tam.

dokaz, da gre za dokument s tajno pisavo. A. Gabršček je na zaslišanju dokazal, da je šlo za igro s kartami piket, ki je bila registrirana na listku in je obležala v kotu, kar naj bi spoznal tudi sodnik. A kljub temu je državni tožilec zahteval, da se dosje pošlje v Gradec, kar bi postopek zelo zavleklo, še posebno zato, ker bi se odločalo o primeru špijonaže. Poslanci so zaključili z ugotovitvijo, da »je bil preiskovalni sodnik poštenjak, ki je imel pogum, odkloniti predlog državnega pravdnika, čeprav je vedel, da tiči za njim nevaren človek. C. kr. oblasti ne kažejo doslej še nikake volje, da bi dale moralčno in materijalno tako težko oškodovanim gospodom kako zadoščenje«. ²⁵ Okoliščine in potek aretacije ter zapora na goriškem gradu je dr. Alojz Gradnik opisal tudi v spominskem zapisu, ²⁶ kjer med drugim omenja tudi iskanje zadoščenja in pravice potem, ko so ga novembra 1914 izpustili iz zapora; proti Wojnowichu, Uršiču in Schuppu je namreč skupaj z dr. Pucem vložil ovadbo zaradi obrekovanja, a so bili postopki ustavljeni. ²⁷ Poleg lažnih ovadb je bil to tudi čas lažnih novic, ki so krožile po Gorici in po katerih naj bi A. Gabrščka ustrelili, enaka kazen pa je čakala tudi ostale politične zapornike. Po novici, ki naj bi jo prinesla italijanska dnevnikarja Il Secolo in Il Resto del Carlino, pa naj bi bila Gabršček in Gradnik na goriškem gradu obešena. ²⁸

Andrej Gabršček se je svoji aretaciji, internaciji in konfinaciji posvetil v svojih spominih. Kot je zapisal, so bili tedanji voditelji in javni delavci »naravnost naivni in nevedni o vsem, kaj bi se moglo zgoditi za slučaj vojne napovedi«. ²⁹ Da je bil Gabršček naivno neustrašen, kaže tudi objava članka v Soči z naslovom Somišljenikom, 25. julija 1914, dan pred mobilizacijskim pozivom, v katerem med drugim piše: »Pričevanja novo poglavje v zgodovini slovenskega naroda, ki bo imelo bliščeč naslov: Zgodovina združene Slovenije,« ³⁰ dan kasneje je bil namreč »povabljen« na grad, sledila sta mu kmalu dr. Puc in finančni uradnik Milan Hočevar, ki ga je imel Gabršček »bolj za Laha« ³¹ in proti čigar aretaciji sta aretacije bolj upravičena celo protestirala.

Podobno kot interpelacija tudi Gabršček začetno pozornost posveča Casapiccolu, »neomejen[emu] gospod[u] na glavarstvu, tako da niti glavar sam ni bil varen pred aretacijo«. ³² Razloge za preganjanje postavlja v kontekst slovensko-italijanskih odnosov na Goriškem ter predvsem svojega uredniškega in časnikarskega delovanja, saj je bila Soča prinašateljica mnogih novic in informacij v zvezi s prvimi političnimi ukrepi vojaških oblasti na Goriškem, ter zato tudi na udaru cenzure, ki je tedaj ostrila konico proti tisku in postajala udarno orodje avstrijskega vojaškega režima. Po drugi strani pa je Gabršček prav časopisje razumel kot edino orožje v časih, ko je zamrla zaščita dunajskega parlamenta in je »v Avstriji gospodar – absolutizem«. ³³

Po aretaciji je bil goriškim aretirancem sprva odrejen strog režim, vsak je bil pod strogim nadzorom, vsak v svoji kazemati, stražili so jih sovražno nastrojani

²⁵ Prav tam.

²⁶ Gradnik, *Med svobodo in nasiljem*, str. 395–412.

²⁷ Preganjanje goriških Slovencev, SN, 9. 2. 1918, str. 2.

²⁸ Gradnik, *Med svobodo in nasiljem*, str. 402.

²⁹ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 469.

³⁰ Somišljenikom, Soča, 25. 7. 1914, str. 1.

³¹ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 471.

³² Prav tam, str. 469.

³³ Prav tam, str. 470.

furlanski črnovojniki, sodeč po Gabrščkovem spominu, v katerega so se zapisali vzkliki »dar piombo, dar piombo«, ali kot je prevedel »Dati svinca!«³⁴ in so ga zato navdajali čedalje bolj nelagodni in negotovi občutki glede prihodnjih postopkov in usode. Ker se je grajski zapor polnil s političnimi zaporniki, so jih začeli združevati v večjih prostorih in Gabršček si je izbral večjo sobo s pogledom na trg Travnik. V zapor so smeli prihajati obiski s hrano in časopisi ter tako z dnevnimi novicami, tam je bil tudi v odlični družbi dr. Puca, dr. Gradnika, Alojzija Luznika in krajši čas z dr. Frankom. Dne 7. ali 8. avgusta so bili Gabršček, dr. Gradnik in njegov brat Jožef, brata Urbančič in Gabrščkov bratranec Franc Muznik premeščeni v preiskovalne zapore okrožnega sodišča v vojaškem spremstvu in skozi »močan špalir laških patriotov na obeh straneh z divjim kričanjem: *Morte ai traditori, alla forza Gabršček, alla forza!* (Smrt izdajalcem, smrt Gabrščku, smrt!)«.³⁵ V zaporu okrožnega sodišča je aretirance sprejel vodja jetnišnice Anton Neffat, ki je odredil relativno udobne celice in skromno stražo, kar pa ni bilo po volji podpolkovniku Woinowichu, ki je, kot se je zdelo Gabrščku, iskal utemeljitve politične nezanesljivosti aretirancev, kajti ovadbe so temeljile na trhlih temeljih. Kot je bilo že povzeto po spominih dr. Gradnika, je bil slednji skupaj z dr. Pucem izpuščen, razen Gabrščka in »mojega nesrečnega bratranca Muznika, ki je imel to nesrečo, da je bil z menoj v sorodstvu«.³⁶ Medtem je bil podpolkovnik poslan na fronto, Gabrščkovo usodo pa je v roke dobil dr. Vinci, s katerim sta imela že star in tleč spor; sicer pa se Gabršček čez bivanje v preiskovalnem zaporu ni pritoževal, čas je celo izkoristil za prevajalsko delo. Sredi novembra se je moral zagovarjati zaradi razžalitve avstrijske vojske, a se je izkazalo, da je ovadba vnovič neutemeljena in je Gabrščka dokazljivo postavila v gostilno, v kateri se na »usodni« dan ni mudil ter izrekel žaljivih misli na račun avstrijske armade. Tako je bil Gabršček oproščen in na kratko izpuščen; tožilec se je na oprostilno sodbo pritožil na okrožno sodišče, a tudi tam so Gabrščka oprostili. Očitno pa je bila Gabrščku namenjena drugačna vojna pot, saj je zadeva romala še k vojaškim oblastem v Gradec, kjer so razsodbo okrožnega sodišča razveljavili in Gabršček je ponovil že znano mu sodno pot, ki se je končno zaključila z oprostilno sodbo. Medtem je na evropskem politično-diplomatskem prizorišču prišlo do prelomnih sprememb, ki so usodno vplivale na razmere in okoliščine življenja na Gabrščkovem Goriškem in v širšem slovenskem prostoru. Na stran antantnih sil se je namreč čedalje bolj nagibala Kraljevina Italija, kar je, po Gabrščku, terjalo razmislek o prihodnosti glede na različne možne scenarije konca vojne. Ker so bile Gabrščku namere Nemčije zelo jasne – »Nemštvo mora do Adrije, čez Balkan do Bagdada [...] in nam Slovencem: "keine Schulen, keine Zeitung, kein Theater, keine Kirche"«,³⁷ se je v svojih nadaljnjih razmislekih posvetil odnosom z Italijo in Italijani, katerih »gibanjem« je poskušal slediti s pomočjo krminskega znanca, ki je dnevno sledil italijanskemu dnevnomu časopisju, prav tako je »prisluhnil« razmišljanjem goriških Italijanov, katerih negotovost je v mesecih italijanske nevtralnosti zagotovo naraščala spričo neodločitve Italije o tem, v kateri vojskujoči tabor se ji bo bolj splačalo vstopiti. V stikih z goriškimi

³⁴ Prav tam, str. 472.

³⁵ Prav tam, str. 473.

³⁶ Prav tam, str. 476.

³⁷ Prav tam, str. 486.

Italijani so se izluščila skupna vprašanja, na katera je Gabršček poskušal odgovoriti s člankom Sporazum med Italijani in Slovenci, ki je izšel v drugi številki Soče dne 8. januarja 1915, čeprav je bila urednikova želja, da časnikarsko leto zaključi z udarnim člankom v zadnji številki prvega vojnega leta. Z goriškimi italijanskimi odborniki, predvsem z dr. Pierom Pinaussigom, so potekale razprave o prihodnjih slovensko-italijanskih odnosih, pri čemer je imel Gabršček vedno pred očmi tri možnosti – vlado prihodnje Jugoslavije, vlado zmagovite Italije in vlado nevtralne antantne simpatizerke Italije. »Zloglasni« članek, ki je bil povod za prepoved izhajanja časopisa po nadaljnjih dveh številkah, zadnja (4 (29. 1. 1915)) je bila že skoraj v tretjini »pobeljena« zaradi posega cenzure, je nastal na podlagi notice, ki jo je Gabršček zasledil v tržaški *Edinosti* in je pisala o poskusih dogovorov med češkimi Čehi in Nemci,³⁸ kar je Gabrščku vzbudilo naivno upanje o možnostih sporazuma tudi med Slovenci in Italijani na Primorskem. Sporazum naj bi temeljil na spoznanju, da »mi Slovenci in Italijani [...] ostanemo tu, verni svoji grudi, da drug z drugim kot dobri sosedje delimo usodo, ki nam je določena,« ter »mora biti tako trden, tako resničen, da ga ne more omajati noben veter, pa bodi že burja ali scirocco: torej popoln sporazum za vsak slučaj, za vsako sedanje in bodoče razmerje med nami in – nad nami. [...] Nikdo ne more govoriti o kakih koncesijah, kajti kakor je mogoče, da dozdevno Italijani odstopajo nekaj svojega užitka Slovincem, tako je lahko mogoče, da mi Slovenci zagotovimo Italijanom mirno uživanje narodnostnih pravic za nedogledne čase bodočnosti. [...] To je naša odkritosrčna izjava ob pričetku preznamenitega zgodovinskega leta 1915.«³⁹

Miroljubni članek, kot ga je poimenoval avtor, naj bi vse do objave izvlečkov v italijanskih časopisih ne vzbudil zanimanja domače policije, potem pa ga je poklical c.kr. namestniški svetnik Anton Rebek in mu podal zanimivo interpretacijo: »Saj je jasno, da ste mislili z burjo – Srbijo, ki utegne zavladati v teh krajih, in za ta slučaj zagotavljate Italijanom narodne pravice itd.; - a scirocco je Italija, ki naj bi v podobnem slučaju zagotovila Slovincem in Hrvatom – vse narodne pravice itd. In nikjer ni govora o Nemcih, govori se o dveh narodih, tu gospodujučih. Vojaška oblast je zdaj dobro poučena o Vaših intencijah, pazite se...«.⁴⁰

Dne 28. januarja 1915 je bila Soča ustavljena, čeprav je naslednjega dne izšla še njena zadnja številka. Svojo časnikarko tiskarsko dejavnost je Gabršček sicer nadaljeval pod okriljem Primorca, toda vojnih številki niti izdajatelj ni ohranil, iskal jih je celo na Dunaju in v Ljubljani, in tudi danes ostajajo neznanka. Spomladanski meseci so minevali v pričakovanju in branju novic z avstrijskih front, Gabrščkovi spomini so se prav tako osredotočili na preplet lokalnih dogodkov in usodnih odločitev o italijanskem prestopu na antantno stran ter podpisu londonskega pakta. Začetek vojne med Italijo in Avstro-Ogrsko je Gabršček dočakal v spremstvu vojaške patrolje, ki ga je prebudila ob 6. uri zjutraj 24. maja 1915; po spletu okoliščin ga niso odpeljali takoj, mesto pa je medtem v pričakovanju vstopa italijanske vojske že zajel nered. Gabršček je bil opozorjen, naj komisarju baronu Winklerju sporoči, da se bo odpeljal z vlakom iz mesta, Gabršček si je izbral Ptuj, kamor je k sorodnikom

³⁸ T. i. moravski sporazum iz leta 1905, po katerem so deželo razdelili na okrožja po etničnem principu, uradni jezik pa je bil jezik večine v posameznem okrožju. Novice nisem uspela zaslediti ne v *Edinosti* in ne v *Soči*, čeprav je Gabršček uvodoma navedel, da je novico iz *Edinosti* objavil v zadnji številki *Soče*.

³⁹ Sporazum med Slovenci in Italijani. *Soča*, 8. 1. 1915, str. 2.

⁴⁰ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 490.

predhodno že odpotovala njegova družina; z istim vlakom se je v Ptuj umaknilo tudi poveljstvo mesta. Po 54 urah vožnje je Gabršček prispel v Pragersko, kjer se je, po naključju in drzno, s posebnim vlakom goriškega Platzkommando odpeljal do Ptuja, ter z družino našel začasno prebivališče v Rogoznici. Kot je zapisal, bi v »Ptuju utegnil dolgo lepo v miru živeti, pa me je tamošnja nemškutarija preveč jezila«. ⁴¹ V Ptuju je bila kar manjša goriška kolonija, Gabršček je ocenil, da je bilo najmanj 150 Goričanov, »med temi nekaj grdo lahonskih klepetulj«. ⁴² Po nekaj manj kot letu dni konfinacije v Rogoznici, kjer je sčasoma prišlo na dan, da je bil Gabršček že dvakrat aretiran, je »bil 19. maja tega leta [1916 – op. P. S.] po ukazu vojnega urada aretiran v azilu Ragoznica pri Ptuju in bil preko Lipnice prepeljan v cesarsko kraljevo internacijsko postajo Göllersdorf«. ⁴³ V pismih je Gabršček svojo internacijsko pot nekoliko skrajšal, iz Lipnice (Leibnitz), ki je bila osrednja točka razmeščanja beguncev in internirancev, je bil poslan v begunsko in internacijsko taborišče v Wagni, katere poveljnik je bil po rodu Tržacan in Gabrščku očitno naklonjen; pokazal mu je celo celoten dosje, z vsemi Gabrščkovimi »zločini«. Ne več kot mesec dolgo bivanje v Wagni je bilo glede na okoliščine znosno, nenazadnje je bilo v Wagno interniranih nekaj uradnikov goriškega deželnega odbora, s katerimi je Gabršček preživljal svoj čas. Naslednja internacijska postaja je bilo nato taborišče Göllersdorf v Spodnji Avstriji, po Gabrščkovem mnenju je bil premeščen, da ne bil »okužil« tamkajšnjih beguncev in internirancev s svojimi prevratniškimi idejami. ⁴⁴ Na poti ga je spremljal goriški detektiv Mohorič, ki ga je že v Gorici pospremil v zapor na grad, enodnevni postanek na Dunaju pa je Gabršček izkoristil za avdienco pri notranjem ministru Conradu Hohenloheju, ki mu je »pojasnil«, da so v Gabrščka naperjene številne ovadbe, med drugim tudi ovadba v zvezi z dezerterjem iz Vipave – srbskim polkovnikom Jankom Vukasovićem, o čemer pa v drugih zapisih o Gabrščkovi internaciji ali pismih ni nikakršne omembe. ⁴⁵ Kot je izvedel, ga je preiskovalo mornariško sodišče iz Pulja, ker naj bi imel nedovoljene stike z Jankom Štibielom (Vukasovićem) iz Vrtovina v Vipavski dolini, ki je bil dejansko dezerter in je leta 1876 zbežal iz Gorice v Krivošije in se pridružil srbski vojski v bojih proti Turkom; po podatkih puljske mornarice pa naj bi Vukasović prebežal že leta 1859 in v času 1. svetovne vojne nikakor ne bi mogel biti več aktiven srbski častnik. Kot dodaja Gabršček, naj bi cesar Franc Jožef Vukasovića celo pomilostil.

Po dunajskem postanku je Gabršček prišel v internacijsko taborišče Göllersdorf, kjer je našel »znamenito družbo«, na primer časnikarja Emila Čermaka, goriškega župana Giorgia Bombiga, češkega tiskarja Josefa Švikala, med interniranimi Slovenci in Slovenkami omenja goriško učiteljico Drago Pavšičevo, »[v]seh nas je bilo okrog 260, samih inteligentov«, pri čemer poudarja, da so se z italijanskimi interniranci predvsem prepirali, z ostalimi pa bili dobra družba. ⁴⁶ V čas bivanja v Göllersdorfu spadata tudi pismi iz arhiva KŮA, iz katerih je med drugim razvidno, da je sam na notranje ministrstvo naslovil prošnjo po premestitvi oziroma spre-

⁴¹ Prav tam, str. 504.

⁴² Prav tam.

⁴³ AT-OeStA/KA ZSt KM KŮA, 1916, Kart. 152, mapa 82.059.

⁴⁴ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 505.

⁴⁵ O obisku piše v spominih (str. 505), sicer pa ga v pismih ne omenja.

⁴⁶ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 506.

membu statusa iz interniranja v konfiniranja, saj je spoznal, da »[p]ri meni ni šlo torej za to, da bi me pustili na svobodo«.47 Svojo prošnjo za konfinacijo, na Dunaj, kjer je imel sestrično in bi mu to omogočilo preživljanje sebe in družine, je utemeljeval tudi na neutemeljenih obtožbah, ki so pripeljale do njegovih aretacij in internacij.

Prvo ohranjeno pismo je napisal v Göllersdorfu 26. avgusta 1916.

[...] Čeprav me je internacija v teh težkih časih ločila od družine, bi jo še lahko prenesel, -- toda neznosni, zame sramotni so motivi, ki so jih vojaški organi navedli kot utemeljitev za ukrep proti meni. Označen sem namreč za sumljivega in državi nevarnega prijatelja italijanske iredente, da, spogledoval naj bi se celo z Italijo!

Ta kvalifikacija je v najbolj nezaslišanem nasprotju z mojo 30-letno politično, novinarsko in literarno dejavnostjo; splošno je znano, da vse moje življenje pred celotno javnostjo v takšni veličini in višini predstavlja ravno nasprotje, da sem gotovo najbolj osovraženi vodja Slovencev na obalnem območju, ki so ga iredentisti že zdavnaj obsodili na smrt.

Zato sem na Cesarski in kraljevi vojaški obveščevalni urad (KÜA) takoj naslovil osem strani obsegajočo vlogo, kjer sem na kratko povzel kopico splošno znanih dejstev in dogodkov iz svojega 30-letnega političnega delovanja, ki dokazujejo ravno nasprotno; bil sem v stanju, da bi se lahko skliceval celo na osebnosti iz Cesarskega in kraljevega vojnega ministrstva (nj. ekscelenci Höferja in Löbla v zvezi z velikim vodovodom na Krasu za primer vojne z Italijo) (znano tudi nj. visokosti gospodu notranjemu ministru); omenil sem zelo laskavo napisano zahvalno pismo zunanjega ministrstva, ki sem ga ravno zaradi svojih pripovedi in predlogov, usmerjenih proti zahrbtnemu rovarjenju iredente, prejel po študijskem potovanju v Egipt leta 1907 (tudi ta zadeva naj bi bila dobro znana nj. visokosti gospodu notranjemu ministru!); da, sam sem se skliceval na notranje ministrstvo, trgovsko ministrstvo, bivšega ministrskega predsednika nj. ekscelenco grofa Bienert-Schmerlinga [Richard_von_Bienert-Schmerling], na cesarsko kraljevega deželnega upravitelja v Trstu itn., ki bi zame lahko najsijajnejše pričali povsem v nasprotju z zgoraj omenjeno kvalifikacijo nekega danes neodgovornega vojaškega organa.

Pod št. 73.065 z datumom 8. 7. sem prejel kratko pismo, ki je skupno veliko internirancem, s čimer moji „prošnji“ – „ni bilo ugodeno“. Petit moje vloge ni bila prošnja ali celo rotnje za odpust ali zgolj konfiniranje, temveč protest proti moji osramočeni vseživljenjski kvalifikaciji, kar me je globoko užalilo, proti navedenim motivom, ki so bili uporabljeni za mojo internacijo. Zato sem dolžan svoji časti, da, svoji politični preteklosti in tudi prihodnosti sem dolžan uporabiti vsa razpoložljiva sredstva, stopiti na vse zame odprte poti, da bi spet nadoknadil storjene mi krivice.

Vloga je bila tako bogata z dejstvi in dejanskimi dogodki, da po mojem mnenju temeljiti pregled s strani Cesarskega in kraljevega vojaškega obveščevalnega urada v kratkem roku med 19. 6. in 8. 7. ni bil možen. Prav tako je nesprejemljivo, da je bila vloga v pregled in za podajo mnenja predložena visokemu Cesarsko kra-

47 Prav tam.

ljevemu notranjemu ministrstvu, kar njegova vsebina predvideva kot nujno, kajti prepričan sem, da bi visoko cesarsko kraljevo ministrstvo podalo le zame ugodno sodbo.

Zaradi tega si na visoko Cesarsko kraljevo notranje ministrstvo dovoljujem nasloviti naslednjo prošnjo:

Visoko Cesarsko kraljevo notranje ministrstvo naj blagovoli izposlovati predlog moje zgoraj omenjene vloge Cesarskemu in kraljevemu vojaškemu obveščevalnemu uradu, ga naklonjeno preveriti in o vsebini podati objektivno sodbo. – Ker me nj. visokost gospod notranji minister osebno zelo dobro pozna in mu je veliko v vlogi zgolj na kratko nakazanih dejstev dobro znanih, sem vnaprej prepričan, da bo visoko cesarsko kraljevo ministrstvo izločilo kvalifikacijo prijatelja iredente.

Če bo takšni pravični sodbi sledil moj odpust, konfiniranje ali nadaljnja internacija, to prepuščam političnemu uvidu Cesarsko kraljevega vojaškega obveščevalnega urada. Če bi me radi obdržali interniranega, naj se to zgodi po božji volji brez pobliže preciziranega razloga, vendar v najtežjih časih, ki usodno visijo nad našo očetnjavo, internirati me kot posameznika, nevarnega za državo, pod pretvezo prijatelja iredente, mene, najneizprosnejšega borca proti slednji vseh 30 let, je krivica, proti kateri bom na vse mile viže kričal vse življenje.

Imam veliko in vplivno sorodstvo, mnogo osebnih in političnih prijateljev, številne privržence med samim ljudstvom, ki je na soški fronti najsijajneje dokazalo patriotsko voljo žrtvovati se in junaštvo: kako bodo vsi ti sprejeli zanje povsem novo kvalifikacijo „prijatelja iredente“? Ko bi po sramotenju mojega 30-letnega delovanja sploh kdo pomislil, kaj si bodo mislili o preganjanju moje osebnosti? Vsi vedo, da sem se proti iredenti vseh 30 let boril z najmočnejšimi sredstvi, vedo, da sem zaradi tega tudi vzdržal težak boj z vsemi cesarsko kraljevimi oblastmi in s samimi cesarsko kraljevimi vladami, saj so le-te zoper patriotsko slovensko in hrvaško večino podpirale osvajalsko politiko italianissimov in žal na kratko povedano: vzgojile irredento.

Še posebej je treba v dobrem spominu ohraniti moj dolgoletni boj zoper dobro preračunano prizadevanje iredente, z obalnega področja in Dalmacije ter celo iz dela Kranjske –povsem italijanskih provinc (provincie italiane), da bi se ob primernem času osvobodile „avstrijskega jarma“. Tržaški potvarjalec zgodovine Kandler je domnevno na podlagi starih latinskih pergamentov odkril ... „naravne italijanske meje“ ..., za katere se Italija zdaj vojskuje z nami. Znani zemljevid Nove Italije iz leta 1914 povsem natančno in izrecno temelji na Kandlerjevi izmišljotini. Že desetletja si je iredenta znotraj teh meja prizadevala italijanizirati vsa slovenska imena krajev=rek=gorovij, –in vse cesarske in kraljeve oblasti so jim nasedle, kar dokazujejo tudi generalne in posebne karte. Iz ljudskega štetja mi je uspelo pregnati vsaj najhujše izmišljotine daljnovidne iredente, npr. Piedimonte za Podgoro, Moncorona [Kromberk], Montespino [Dornberg], Montecerchio [Zirke-spizte], Cominiano (Komen), Cessiano (Sežana), Tominiano (Tomaj), Divacciano (Divača) itd. Še posebej sem s poštnih žigov pregnal Chiappovano za Čepovan in se boril proti rabi Opacchiasella (Opatjeselo).

„Enostavna“ poitaljančevanja so vendarle ostala in tako še danes beremo poročila o bojih na soški fronti (Isonzofront), ki so pred celim svetom ohranjali videz, da Italija vodi pravo osvobodilno in ne osvajalne vojne, da želi podjarmiti

dežele in ljudstva, ki o Italiji nočejo ničesar vedeti. Boji so od koroške meje do obale divjali izključno na slovenskih tleh, vendar je bil cel svet prepričan, da boji tukaj potekajo za dejanska italijanska ozemlja, npr. Serpenizza [Serpenica], Luico [Livek], Santa Lucia [Sv. Lucija-Mosta na Soči], Auzza [Avče], Canale [Kanal], Plava [Plave], Monte Santo [Sveta gora], Monte San Valentino [Sv. Valentin - Sabotin], Monte San Gabriele [Škabrijel], Monte San Martino, Monte San Michele [Vrh], celo Monte Rombon [Rombon], Doberdò [Doberdob], Jamiano [Jamlje], Duino [Devin], Ranziano [Renče], celo Monte San Grado di Merna [Mirenski grad] in Opaccioasella [Opatje selo] – torej na videz italijansko – v resnici povsem slovensko.

Nikakor nočem poudarjati, kako to dejstvo slovensko ljudstvo boli, pač pa, da sem se tri desetletja zagrizeno boril, da bi razčlenil videz „italijanskih provinc“. Sedaj iredenta vodi dolgo pričakovani „osvobodilni boj“ – in jaz sem interniran kot prijatelj takšne „osvoboditve“! Je svet sploh videl bolj zabavno komedijo?!

Srečna zvezda za čisto avstrijsko misel na obali nam je zasijala s cesarsko kraljevo deželno upravo in z nj. visokostjo zdajšnjim notranjim ministrom. Slovensko in hrvaško prebivalstvo je bilo srečno, ker je končno enkrat za vseskozi imelo pravičnega, bistrovidnega in daljnovidnega deželnega upravitelja ter ga je spoštovalo in imelo rado kot dobrega očeta. – Toda vsemu svetu je znano, kakšen vihar je po vsej Italiji in tudi Avstriji iredenta povzročila proti povsem zakonitim in zelo potrebnim hohenloškim uredbam zoper zaposlitev regnicolov (izseljencev iz Kraljevine Italije - op. PS.) v občinskih uradih in ustanovah. – In ko se je poslovil od svojega urada v Trstu, je bilo celotno prebivalstvo istega mnjenja: iredenta ga je premagala, bil ji je žrtvovan, –in sam sem bil priča, da je zaradi jeze in ogorčenja marsikatero oko potočilo solzo. – Jaz sem se posebej odpravil v Trst (edini iz Gorice), da bi ga na južnem kolodvoru pozdravil ob odhodu in Nj. visokost se morda še spominja, da so se moje poslovilne besede ujemale z mojim 30-letnim delovanjem. – Kako naj bi se obenem spogledoval z iredento?

Kot še en dokaz mojega več kot korektnega prepričanja in prave patriotske volje visoko Cesarsko kraljevo notranje ministrstvo opozarjam na spomenico, ki sem jo februarja tega leta predložil Cesarsko kraljevemu trgovskemu ministrstvu. Ko sem prebral, da ministrstvo načrtuje organizacijo trgovinskih odnosov med Avstrijo in Balkanom, sem kot častni član Trgovinske zbornice v Sofiji (med 11 jeziki, ki jih obvladam, je tudi bolgarščina) hotel pomagati z nasveti in dejanji, in sicer tam, kjer je z Dunaja najtežje kaj doseči. – Namesto, da bi dobil priložnost, da bi svoje moči in znanje lahko posvetil dobrim stvarim, sem bil interniran!

Še vedno upam, da pravičnost še živi in mi bo pripomogla do zmage.

S spoštovanjem
Andr. Gabršček

[Kronološko tretje, sicer pa drugo pismo v ohranjenem dosjeju je datirano z dne 28. novembra 1916 in naslovljeno na visoko Cesarsko kraljevo notranje ministrstvo na Dunaju. Uvodni stavek, v katerem se je predstavil, je Gabršček ponovil, pa tudi sicer se vsebina – pojasnilo nesmiselnosti obtožb – ne razlikuje od prvega pisma, po drugi strani pa izraža izjemno avtorjevo prizadetost ob neutemeljenih obtožbah.]

Motivi, ki so pri Cesarskih in kraljevih vojaških organih zoper mene izzvali takšen ukrep, so v največjem nasprotju z mojo 30-letno politično in novinarsko dejavnostjo, ki je znana daleč naokrog, in še več: zaradi internacije z utemeljitvijo: naenkrat naj bi postal velik prijatelj italijanskih skrajnežev in celo Italijan, zaradi česar se je moja internacija pokazala kot potrebna v interesu monarhije, se počutim osramočenega in neskončno užaljenega. Tovrstno kvalifikacijo lahko popolnoma oslabijo naslednja dejstva: Moja politična in novinarska dejavnost je bila vseh 30 let vseskozi neprekinjeno usmerjena zoper italijanske skrajneže na jugu in bila je okronana s takšnimi uspehi, da še nobenega Slovenca v celotni deželi niso tako krvavo sovražili in preganjali kakor mene. Moja dva politična lista „Soča“ in „Primorec“ sta bila tri desetletja usoden Damoklejev meč, ki je visel nad glavnimi med italianissimi = Lahi (istega pomena kot iredentisti). Tisoči člankov izpod mojega peresa so najbolj neusmiljeno zajemali njihova grozodejstva, njihove drzne mahinacije zoper naše ljudstvo in monarhijo.

V tem boju sem si nad glavo nakopal številne [nečitljivo] procese. Dvakrat sem bil obsojen, poroto so sestavljali čisti italijanski skrajneži, –in obdolženi članki so se zdaj razblinili v Lega nazionale, sploh pa so italianissimi bili brezobzirno oprani. –Predsednik porote je nekoč bil predsednik Lega nazionale v Monfalconu [Tržiču-op. PS]. Moja obsodba je bila zgolj dejanje iz maščevanja! – Gospod dvorni svetnik in generalni prokurator [Ivan – op. PS] Okretič z Dunaja, kasneje zastopnik obtoženca pri vrhovnem sodišču, lahko potrди mnenje. – Imenovali so me za [zaradi poškodovanega dokumenta beseda ni berljiva] moža, ki bi prestal takšne borbe!

Nisem prizanašal nobeni iredentistični demonstraciji in z najmočnejšim orožjem sem se lotil avtorja in udeležencev. – Denimo v Gorici je skupina ljudi pred trafiko razbila cesarski grb. To sem povzel z najostrejšimi besedami, opozoril sem na krivce – vendar se ni nič zgodilo. Cesarsko kraljevi uradnik je še danes v svojem uradu! – Pri izletih italianissimov v Videm, Čedad itn. so bili zmeraj navzoči tudi moji zaupniki, –zatem pa so v „Soči“ sledila poročila o tem, da so se policijski organi znašli v neprijetnem položaju, – kajti pogostokrat sem bil bolje obveščen od njih. – Bilo bi preveč obsežno, če bi navedel le nekatere primere. Enega pa le! – V Čedadu so priredili čudovito iredentistično demonstracijo. Nato sem v „Soči“ poročal, da je množica naših (avstrijskih Italijanov, op. Kom.) obetavnih mladeničev po čedadskih cestah preganjala in z velikim veseljem pretepala osla. Osel je nosil napis: „Francesco Giuseppe“. –Famozna družčina je bila celo ujeta v fotografski aparat –(kar je bilo razkrinkano v „Soči“) in enega od njih je bilo moč prepoznati. – Posledica je bila le, da so „Sočo“ zaplenili (žalitev veličanstva!!), –obetavni mladenič je lahko končal študije in postal – cesarsko kraljevi profesor. Sedaj je vesel in svoboden v Italiji!

V teh vrsticah je povsem naravno prikazano, da so me takšni ljudje strašansko sovražili. Z menoj internirana madam Carolina Lusatto bi se gotovo utegnila spomniti, da je kot urednica zloglasnega „Corriere di Gorizia“ zoper mene objavila sledeči izbruh jeze: Cesarsko kraljevi deželni upravi je bila predložena peticija z več tisoč podpisi „cittadinijev“ [„državljanov“ -op. PS] zaradi katere bi me policija utegnila izgnati iz Gorice –volivca I. razreda. Tako daleč je šlo slepo sovrašтво proti meni! – Danes so vsi še živeči pobudniki tovrstnih izbruhov bodisi svobodni v Italiji

bodisi internirani v Avstriji, številni med njimi v Göllersdorfu – in jaz v njihovi sredini kot njihov navdušeni prijatelj!

Lahko bi celo v roke vzeli „Sočo“ iz leta 1914 in se prepričali, da ni noben avstrijski list nikdar brezobzirneje opral italianissimov. –Potem pa bi vzel njihovo glasilo, „Corriere Friulano“ in prebral članek o nekem določenem „Signor Andrea“ (o meni) – da bi se prepričal, kako strašansko sem postal osovražen. To sovrašтво pa občutim tudi v taborišču – kjer (nepojmljivo, toda resnično!) moram z njim živeti kot njegov še preveč dober prijatelj! Kateri čudež kar naenkrat tako radikalno pregovori takšnega jeznega sovražnika in iz njega naredi prisrčnega sovražnika njegovih prijateljev?

In moja politična dejavnost! Na vseh volitvah sem kot ljudski tribun stal v prvih vrstah proti italianissimom. Nekoč je moralo 10 policistov mene in skupino volivcev osvoboditi iz obleganega gostišča, da nam je sploh še uspelo pravočasno priti na volitve. –Veliko let svojega življenja se nisem počutil varnega in sem moral v Gorici pri belem dnevu hoditi naokrog le z revolverjem v žepu. V pustnem času so nekoč proti meni odkrili celo pravo zaroto v obliki v Pierottija zamaskiranega mazzinianerja – in zvečer sploh nisem smel več na cesto.

Nj. visokost gospod zunanji minister in nj. ekscelenca grof Bienert-Schmerling se gotovo utegneta še spomniti, s kakšno odločnostjo sem se v letih 1908–1910 v goriškem deželnem zboru boril zoper italianissime –da bi se uveljavila koalicija s furlansko ljudsko stranko. Signori, ki danes bodisi živijo v Italiji ali so internirani v Avstriji, so vložili najstražotnejšo obstrukcijo, s katero bi me onemogočili. Deželni zbor je bil znova razpuščen in izvedli so ponovne volitve z izmeničnimi rezultati. Konec koncev je bil moj mandat razveljavljen zaradi edine tu navedene motivacije, da nisem vreden – da bi sedel v njihovi sredini. No, zdaj imam sumljivo čast biti interniran v njihovi sredini kot njihov preveč dober prijatelj.

V arhivih Cesarsko kraljevega trgovskega ministrstva je od leta 1898 vsako tretje leto moč najti obsežne proteste zoper volitve v Trgovsko zbornico. Moje proteste so vodila takšna dejstva, da bi me lahko mnogi vanjo izvoljeni gospodje vedno tožili zaradi žalitve časti. Vendar tega niso nikdar storili. Po volitvah leta 1908 sem državnemu odvetništvu posredoval ovadbo in zahteval kazensko preiskavo zaradi falsifikacije volitev in ponarejanja javnih listin. Dokazal sem namreč, da je bilo ponarejenih preko 700 legitimacij in volilnih lističev. Preiskavo so izvajala tri okrožna sodišča, ki so mi dala – popolnoma prav. Vendar se dalje ni nič zgodilo, ker je domnevni krivec (namestnik tajnika zbornice, znani mazzinian!) medtem umrl. V deželnem zboru sem opral to umazano perilo in zagrmel proti verifikaciji dvojnih deželnih mandatov, izhajajočih iz takšne goljufije. – Uspeh tega je bil, da signori mojega mandata niso preprečili [nečitljivo] –in Trgovinska zbornica ni bila razpuščena! –Skoraj vsi signori, proti katerim sem tako nastopil, so bodisi v Italiji – ali internirani v Avstriji in z njimi tudi jaz kot njihov preveč dober prijatelj!!

Če bi naša javnost izvedela za navedeni razlog moje internacije, bi bil tako edini izraz za to tisti, ki ga tu ne želim zapisati. Verjel ne bi nihče, kvečjemu bi se smejali! – Gabršček in prijatelj signorjev italianissimov – to preprosto ni mogoče!

Nj. visokost gospod notranji minister, zatem ekscelenci [nečitljivo] von Höfer in [nečitljivo] von Loebel bi se še utegnili spomniti, da sem pred desetimi leti kot član Konzorcija za izgradnjo sijajnega vodovoda za celoten goriški Kras ta pomemben

podvig propagiral kot nujnost za primer morebitne vojne z Italijo. S tem sem takrat imel velike stroške, ki mi niso bili povrnjeni. Zdaj je vojna z Italijo tukaj, – in to je vzrok moje internacije!! (–Prav tako sem visokim gospodom omenil lahko izvedljivo uničenje vodovoda v Nabrežini,⁴⁸ ki bi mestu Trst in tudi obratovanju Južne železnice – od Opčin odvzel potrebno vodo! – in s tem povzročil težave. Naš vodovod bi se lahko priključil na tržaško omrežje v Opčini. Moja slutnja je bila preveč utemeljena! Vodovod v Nabrežini je bil dejansko zelo uničen, nastopile so vse težave, ki sem jih prikazal, – in jaz, ki sem že pred desetimi leti hotel odpraviti to zlo, sem interniran kot prijatelj teh elementov, zoper katere sem se boril na tako previden način! –

Nj. visokost gospod notranji minister, gospod ministrski svetnik Freiherr von Eichhoff, bivši vodja oddelka pri zunanjem ministrstvu Freiherr von Call in drugi lahko potrdijo, da sem leta 1907 z namenom načrtno organizacije naše tamkajšnje kolonije prepotoval Egipt na lastne stroške – večji del iz domovine. Moji že natančno izraženi predlogi, še posebej pa več grozljivih prikazov tamkajšnjih iredentističnih [nečitljivo] katerih člani so bili tudi vsi avstrijski Italijani, so posebno pri zunanjem ministrstvu naleteli na takšno odobravanje, da mi je omenjeno ministrstvo poslalo zelo laskavo zahvalno pismo. – Zaradi egiptovske krize, ki je sledila neposredno po tem, moji načrti niso mogli biti izpeljani! In zdaj sem naenkrat kot prijatelj tistih, zoper katere sem vam na tak in drugačen način skoval nevarne načrte, interniran v Göllersdorfu. Pred osmimi leti zahvala zunanjega ministrstva – danec interniranec zaradi diametralno nasprotnega suma!

Vendarle je res, da je v začetku leta 1915 v „Soči“ izšel članek, ki se je zavzel za pravično izenačitev obeh plemen v deželi, in sicer izrecno po zanesljivem vzorcu z Moravske. Članek sem objavil, ker mi je pisec možnost tovrstne izenačitve naredil verjetno ravno zaradi težkega položaja, v katerem so se znašli tudi Italijani. Če bi pomembni italijanski krogi privolili, potem bi po vzoru Češke zaprosili vlado za sklic Komisije za izenačevanje (tik pred tem se je spet poročalo o takšnih postopkih na Češkem) in eventualno po § 14 predložili rezultate kot zakon. – Stvar se mi je zdela možna (–če je tako na Moravskem in Češkem, zakaj ne bi bilo pri nas?! –) in za moj narod zelo prikladna. Za svojo osebnost izražam skrito misel; v običajnih časih bi na vsak sum odgovoril s tožbo razžalitve časti

Ko sem se pri Cesarsko kraljevem državnem odvetništvu pritožil, ker dejansko ni povsem jasno, kako in kaj se sme pisati, da bi se izognil zaplembi, sem dobil odgovor: Kot primer vzemite članek o izenačitvi; le-ta je bil vsem všeč, tako je treba pisati! – Nj. ekselenca cesarski deželni upravitelj mi je proti predlogu o izenačitvi navedel „famozno idejo“, – toda dodal: „Tako po vojni se ga bomo morali lotiti“.

Toda ta članek se je rabil na različne načine; bil je objavljen v več drugih listih – in bil zlorabljen za različna nečista prizadevanja brezvestnih elementov. Grešni kozel za to sem jaz! Moje 30-letno čisto in pošteno delo za osvoboditev slovenske dvotretinske večine v deželi izpod jarma posilstva s strani italijanske manjšine je bilo čez noč pozabljeno in zdaj stojim tu pred celim svetom kot sumljivi prijatelj smrtnih sovražnikov in največjih neprijateljev moje [...] [monarhije: manjka beseda, spodaj se fraza ponovi in v njej je vidna monarhija, op. Kom.] – pozabljeni so tisoči

⁴⁸ Gabršček je v pismu uporabil italijansko poimenovanje Aurisina.

člankov v vseh tridesetih letih, ki so mi prinesli le sovraštvo, neizprosne neprijatelje, neskončno gmotno škodo! Mar sem zaslužil takšno usodo?! Mislim, da ne!

Na podlagi dejstev si dovljujem izraziti naslednjo prošnjo:

Če bi Cesarski in kraljevi vojaški obveščevalni urad hotel zanikati sum prijatelja smrtnih sovražnikov našega naroda ter hkrati sovražnikov naše monarhije in me potemtakem osvoboditi.

Če popolna svoboda iz kakršnih koli razlogov trenutno ni možna, prosim za konfiniranje – na Dunaju. To zaradi sledečih razlogov: Na Dunaju imam bližnjo sorodnico, ki je lastnica trgovine in pri kateri bi lahko našel zelo poceni nastanitve. – Prav tako bi na Dunaju lahko našel zaposlitev, ki bi mi zagotovila primeren zaslužek. To je postalo pomembno zaradi dejstva, ker so moje premoženjske vrednosti v Gorici skoraj popolnoma uničene. Zaradi požara – in običajne zlovoljnosti sem utrpel škodo v višini več kot 200.000kr. (– Med naskokom v avgustu je škoda pomembno narasla!.) Moja družina živi na Spodnjem Štajerskem in ni dovolj preskrbljena.“

[V tem delu pisma Gabršček delno povzame vsebino prvega pisma, in sicer kaj je cilj njegove prošnje in kakšni so bili razlogi za njegovo internacijo ter nadaljuje dobesedno tudi z razmišljanjem o možnostih konfinacije.]

Želim upati, da bo visoko cesarsko kraljevo ministrstvo voljno ugoditi moji prošnji, ker moram sprejeti, da slednje ne more biti ravnodušno, da je število žrtev zaradi pomanjkljivega poznavanja oseb in krajevnih razmer, denunciacij iz maščevalnosti ali narodne sovražnosti itn. večje ali manjše.

Posledično gojim gotovo upanje, da bo visoko cesarsko kraljevo ministrstvo ugodilo tudi moji prošnji. Imam veliko in vplivno sorodstvo, mnogo osebnih in političnih prijateljev, številne privržence med samim ljudstvom, ki je na soški fronti najsijajneje dokazalo patriotsko voljo žrtvovati se in junaštvo – (mar ni to vse zasluga mojega 30-letnega prizadevanja?!): kako bodo vsi ti sprejeli zanje povsem novo kvalifikacijo „prijatelja iredente“? Ko bi po sramotanju mojega 30-letnega delovanja sploh kdo pomislil, kaj si bodo mislili o preganjanju moje osebnosti? Vsi vedo, da sem se proti iredenti vseh 30 let boril z najmočnejšimi sredstvi, vedo, da sem zaradi tega tudi vzdržal težak boj z vsemi cesarsko kraljevimi oblastmi in s samimi cesarsko kraljevimi vladami, saj so le-te zoper patriotsko slovensko in hrvaško večino podpirale osvajalsko politiko italianissimov in žal na kratko povedano: vzgojile irredento.

Še posebej je treba v dobrem spominu ohraniti moj dolgoletni boj zoper dobro preračunano prizadevanje iredente, z obalnega področja in Dalmacije ter celo iz dela Kranjske –povsem italijanskih provinc (provincie italiane), da bi se ob primeren času osvobodile „avstrijskega jarma“. Tržaški potvarjalec zgodovine Kandler je domnevno na podlagi starih latinskih pergamentov odkril ... „naravne italijanske meje“..., za katere se Italija zdaj vojskuje z nami. Znani zemljevid Nove Italije iz leta 1914 povsem natančno in izrecno temelji na Kandlerjevi izmišljotini. Že desetletja si je iredenta znotraj teh meja prizadevala italijanizirati vsa slovenska imena krajev=rek=gorovij, –in vse cesarske in kraljeve oblasti so jim nasedle, kar dokazujejo tudi generalne in posebne karte.

Iz ljudskega štetja mi je uspelo pregnati vsaj najhujše izmišljotine daljnovidne iredente, npr. Piedimonte za Podgoro, Moncorona, Montespino, Montecerchio, Cominiano (Komen), Cessiano (Sežana), Tominiano (Tomaj), Divacciano (Divača)

itd. Še posebej sem s poštnih žigov pregnal Chiappovano za Čepovan in se boril proti rabi Opacchiasella (Opatjeselo). „Enostavna“ poitaljančevanja so vendarle ostala in tako še danes beremo poročila o bojih na soški fronti (Isonzofront), ki so pred celim svetom ohranjali videz, da Italija vodi pravo osvobodilno in ne osvajalne vojne, da želi podjarmiti dežele in ljudstva, ki o Italiji nočejo ničesar vedeti. Boji so od koroške meje do obale divjali izključno na slovenskih tleh, iz avstrijskih poročil se je moral ves svet vendarle prepričati, da povsod potekajo boji za „italijanska območja“. Torej: Log di Cersocia [Log Čezsoški], Serpenizza, Lu[ico], Santa Lucia, Auzza, [Ronzina Ročinj], Canale, Plava, Descla, Monte Santo, Monte San Valentino, Monte San Gabriele, Monte San Martino, Monte San Michele (da, celo „Monte Rombon“ pri Bovcu [Flitsch v izvorniku-op. PS]), Doberdò, Jamiano, Duino, [nečitljivo] Gabria, Ranziano, celo: San Grado di Merna, Opacciasella itn. Povsem slovenska področja, kjer daleč naokoli ne bi bilo moč najti enega samega Italijana, so bila uradno ožigosana za „provincie italiane“.

Sploh nočem primerno poudariti, da to dejstvo slovenski narod boli in kakšne občutke zbuja v njem. – Poudariti hočem le, da sem se tri desetletja zagrizeno boril proti tovrstnim prizadevanjem iredente, ki bi lahko obrazložila „določeno“ pravico Italije do naših dežel, – in zaradi tega so me italianissimi iz vsega srca sovražili. – Zdaj sem interniran kot prijatelj iredente, vendar uradna poročila, ki po Kandlerjevi zamisli povsem slovenska področja razglašajo za „provincie italiane“, izhajajo naprej!

[Gabršček v tem delu pisma ponovi besedilo iz prejšnjega pisma v delu, ko piše o deželni upravi in spomenici na trgovsko ministrstvo].

Na vlogo, naslovljeno na visoko Cesarsko kraljevo notranje ministrstvo, od slednjega nisem prejel odgovora, pač pa zopet kratko obvestilo od Cesarskega in kraljevega vojaškega obveščevalnega urada s št. 82.059 z datumom 26. 9. tega leta, da moja vloga – ne bo imela nadaljevanja.

Potem ko je takšno reševanje z vsebino in petitom moje vloge težko uskladiti in ko moram ponovno sprejeti, da visoko cesarsko kraljevo ministrstvo ni imelo priložnosti izreči se o tej zadevi, sem prisiljen po tej poti na visoko Cesarsko kraljevo notranje ministrstvo nasloviti naslednjo prošnjo:

Visoko Cesarsko kraljevo notranje ministrstvo blagovoli pregledati dejstva, navedena v tej vlogi, in me z dolžnim spoštovanjem do mojega 30-letnega delovanja v Gorici osvoboditi obremenilnega suma prijateljstva z iredento.

Če bi takšna izjava visokega cesarsko kraljevega ministrstva za posledico imela moj odpust ali zgolj konfiniranje, potem si dovoljujem izraziti najbolj predano prošnjo: konfiniranje na Dunaju v pomenu zagovora moje prve vloge, kjer bom na razpolago pri oskrbi beguncev ali v smislu spomenice v organizaciji trgovinskih odnosov na Balkanu, s čimer bom lahko svoje dolgoletne izkušnje in vsestranska praktična znanja z marljivostjo in vzdržljivostjo posvetil vzpodbudnemu delu.

V pričakovanju naklonjene in pravične rešitve s prisrčno zahvalo.

S spoštovanjem vaš vdani
Andrej Gabršček
Lastnik tiskarne iz Gorice
Göllersdorf, 28. nov. 1916

Na veliko noč leta 1917 (7. april 1917) je bil Gabršček konfiniran na Dunaj, kjer je »prišel v dolgoletno središče mojega prav intenzivnega delovanja«. ⁴⁹ Čeprav bi tudi ta del Gabrščkove konfinacije zaslužil primerno obravnavo, naj ga zgolj na kratko povzamem. Gabršček se je na Dunaju namreč vključil v izjemno intenzivno delo na polju organiziranja obnove porušene Goriške in vračanja beguncev, kar je, upravičeno neskomotno natančno opisal v spominih. Umik vojne iz Posočja po 12. soški ofenzivi je namreč pomenil možnost in priložnost za začetek pripravljanih obnovitvenih del in začasno bivanje deželnih oblasti in ustanovitev številnih odborov na Dunaju in drugod po monarhiji, kjer so prebivali begunci, je takšno organiziranje tudi omogočilo. A kot se je pokazalo, brez dejavnih, učinkovitih in organizacijsko sposobnih posameznikov ni šlo in Andrej Gabršček je bil zagotovo eden takšnih, ki si med drugim tudi ni dovolil, da bi ga v konfinaciji zajela malodušnost in brezdelje. Postal je osrednja osebnost Osrednjega odbora za vrnitev beguncev in obnovitev Primorja, ustanovljenega konec novembra 1917 na Dunaju, medtem ko je na deželni ravni je delovala Deželna komisije za obnovo. V tem času je po posredovanju in po nalogu tržaškega deželnega namestnika barona Adolfa Fries Skeneja, ki je načeloval Deželni komisiji in jo je na Dunaju prav tako zastopal Gabršček, slednji odpotoval na teren, v Trst, prvič po internaciji in konfinaciji se je vrnil v Gorico, kjer je »videl na svoje oči vse strahote bivše vojne. Posojilnična hiša, kjer sta bila moja tiskarna in stanovanje, do polovice razrušena, moje stanovanje popolnoma uničeno [...]«. ⁵⁰ Že od samega začetka organizacije obnove sta procesa obnove in vračanja beguncev potekala vzporedno oziroma v soodvisnosti, saj je bila stopnja porušenosti in prizadetosti posameznih območij odločilna v procesu vračanja beguncev na njihove domove. Temeljna težnja Osrednjega odbora je ob tem bila, da se z obnovo ukvarjajo domači obrtniki; predstavniki Osrednjega odbora A. Gabršček, dr. Matko Laginja in Josip Fon so v dogovoru z vojnim in domobranskim ministrstvom dosegli oprostitev vojaške službe na seznamu vojnih obveznikov za 53 primorskih obrtnikov. ⁵¹ A. Gabršček je bil tedaj zagotovo tista primorska osebnost, ki je bila poglobljeno posvečena v vsa vprašanja vračanja beguncev in njihovega položaja v monarhiji, in kot je zapisal v spominih, je imela »[p]isarna »Osrednjega odbora [...] takoj veliko hvaležnega posla«. ⁵² Pisarna je postala osrednje stičišče za begunce na Dunaju in v Spodnji Avstriji, kjer so reševali vprašanja begunskih in vojaških podpor, kar je bila tudi vsebina ene od interpelacij Jugoslovanskega kluba, po kateri so dosegli, da so bili do begunske podpore upravičeni tudi begunci, ki niso bili nameščeni v begunska taborišča, kar je znatno izboljšalo njihov gmotni položaj. Osrednji odbor je s pomočjo ljubljanskega knezoškofa Antona B. Jegliča sprožil akcijo iskanja novih domov za slovenske begunske sirote v begunskih taboriščih. Z zadovoljstvom je A. Gabršček zapisal, da se je »zares [...] bilo kmalu oglasilo toliko naših rodbin, večinoma iz zelene Štajerske, ki so se obvezale, da sprejmejo drage volje okrog 300 naših sirot, ki so ostale v taboriščih brez očeta, ki je med tem časom padel v vojni, veliko jih je bilo tudi brez

⁴⁹ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 506.

⁵⁰ Prav tam, str. 537.

⁵¹ Prav tam, str. 538.

⁵² Prav tam, str. 535.

*matere. [...] Marsikdo teh otrok je ostal v novem domu za vselej».*⁵³ Poleg tega je Odbor izposloval brezplačni prevoz beguncev in njihovega imetja iz begunstva v domovino, akciji v zvezi z domačimi obrtniki in begunskimi sirotami pa je Gabršček označil za največji dobrodelni akciji Odbora. Gabršček je med drugim obiskal tudi slovensko begunsko kolonijo v Kralupy na Češkem, kjer je v 14 okoliških vaseh bivalo 254 beguncev iz Opatjega sela in okolice; pri pristojnih oblasteh v Pragi je Gabršček uredil zaostanke glede begunskih in vojaških podpor in pri tem pikro opozoril na težave, ki se pri iskanju osebnih podatkov pojavljajo zaradi ponavljajočih se osebnih imen: »Pri tej priliki sem ugotovil in potem našim ljudem predočil, koliko nepravilno nam nakopava v najtežjih časih nespametna navada, da mora biti v vsaki hiši Janez, Tone, Andrej. Dajajte otrokom različna imena!«⁵⁴ Seveda pa Gabršček ni izostal niti iz živahnega, negotovega in napetega političnega dogajanja; po razglasitvi Države SHS so Slovenci in drugi Jugoslovani na Dunaju ustanovili dunajski »Jugoslovanski odbor«, katerega predsednik je bil dr. Rudolf Sardelić, podpredsednik pa je bil A. Gabršček, medtem ko sta Narodna vlada v Ljubljani in Narodno vijeće v Zagrebu za predstavnika nove države na Dunaju imenovala diplomata dr. Ivana Schwegla.⁵⁵ Toda Gabršček se je posvetil predvsem vprašanju vračanja, pravzaprav reševanju beguncev v avstrijskih begunskih taboriščih. Očitno je bila Gabrščkova vloga pri tem nepogrešljiva, saj se je v zadevi reševanja beguncev nanj že 30. oktobra 1918 obrnil načelnik begunskega odseka notranjega ministrstva dr. Montel s pozivom, da se morajo begunci zaradi izjemno slabih razmer v taboriščih pa tudi v državi nasploh čim prej vrniti v domovino, kjer pa pogoji za vrnitev v glavnem še niso bili primerni. Poročila iz osrednjega »slovenskega« begunskega taborišča v Brucku na Litvi so bila alarmantna, pokvarjenega zelja je bilo morda za 10 dni, ostalo je nekaj krompirja, moke in masti ni bilo več; podobno je bilo v Steinklamu in Wagni. S pooblastilom vseh tedaj vladajočih oblasti (Narodno vijeće, Narodna vlada, Osrednji odbor na Dunaju) se je A. Gabršček, v soglasju z Deželnim odborom na Dunaju, ki ga je vodil dr. Luigi Faidutti in je skrbel za begunce iz Istre in begunce italijanske narodnosti, dogovoril za nastanitev vračajočih se slovenskih beguncev v nekdanjem vojaškem taborišču in bolnišnici v Strnišču pri Ptujju. Na Gabrščkovu pobudo je vse breme za t. i. likvidacijo begunskega vprašanja prevzela Narodna vlada v Ljubljani, Gabršček pa je postal njen pooblaščenec, ki je z lokalnimi ptujskimi oblastmi uredil vse potrebno za nastanitev primorskih beguncev v Strnišču. Begunci iz begunskih taborišč so potovali s posebnimi vlaki, iz Brucka so preselili tudi šolsko opremo, ki je predstavljala osnovo za šolsko dejavnost v strniškem taborišču. Urediti je bilo potrebno tudi finančno plat preselitve in vzdrževanja beguncev; po dogovoru je Narodna vlada nakazala 20.000 kron na račun Jadranske banke na Dunaju, pogosto pa je, vsaj po Gabrščkovem spominu, sredstva založil kar sam, »*kajti takrat sem bil še v tako srečnem položaju zaradi ugodnih trgovskih poslov med Dunajem in Poljsko*«,⁵⁶ zaradi menjave denarja (žigovanje t. i. jugoslovanskih kron in bivših avstrijskih bankovcev) je imel po vojni nekaj nevsččnosti, ki jih je je cinično komentiral kot plačilo

⁵³ Prav tam, str. 536.

⁵⁴ Prav tam, str. 544.

⁵⁵ Rahten, Dr. Ivan Schwegel, str. 696.

⁵⁶ Gabršček, *Goriški Slovenci*, str. 554–555.

za svoje neutrudno delo: »Ostala mi je edino zavest, da sem v treh letih veliko dobrega storil tisočem naših beguncev iz Goriške, Trsta in Istre.«⁵⁷

Andrej Gabršček se po vojni ni vrnil na Goriško, čeprav je njen narodni, kulturni in gospodarski razvoj spremljal do takšne mere, da jih je lahko opisal v obsežnih spominih. Do leta 1933, ko je prejel častno pokojnino (ki pa jo je začel prejemati šele leta 1937), je živel in delal na Dunaju, potem pa se je nastanil v Ljubljani,⁵⁸ kjer je na podlagi zbranega gradiva v samozaložbi izdal *Goriške Slovence*, svojevrsten preplet osebnih spominov, kronike narodnega, kulturnega, političnega in gospodarskega življenja ter preštevilnih osebnih vesti, ki objemajo čas med letoma 1840–1923.

Viri in literatura

Viri

AT-OeStA/KA ZSt KM KÜA Kriegsüberwachungsamt (Ministerialkommission beim KM) (KÜA), 1914–1918.

Somišljenikom. *Soča*, 25. 7. 1914, št. 53, str. 1.

Sumljivi ljudje. *Slovenski narod*, 3. 8. 1914, št. 178, str. 1.

Preganjanje goriških Slovencev. *Slovenski narod*, 9. 2. 1918, št. 33, str. 2.

N.N., Die Mitwirkung der Öffentlichkeit an der Bekämpfung staatfeindlicher Umtriebe, *Wiener Zeitung*, 183, 5. 8. 1914, str. 7–8.

Literatura

Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice*. Knj. I. od leta 1830 do 1900. Ljubljana: samozaložba, 1932.

Gabršček, Andrej: *Goriški Slovenci: narodne, kulturne, politične in gospodarske črtice*. Knj. II. od leta 1901 do 1924. Ljubljana: samozaložba, 1934.

Gradnik, Alojzij: Med svobodo in nasiljem. *Goriški spomini. Sodobniki o Gorici in Goriški v letih 1830–1918* (ur. Branko Marušič). Gorica: Mohorjeva družba, 2002, str. 395–411.

Čuček Filip, Martin Moll: *Duhovniki za rešetkami: poročila škofu o poletih 1914 na Spodnjem Štajerskem aretiranih duhovnikih = Priester hinter Gittern: die Berichte der im Sommer in der Untersteiermark verhafteten Geistlichen an ihren Bischof*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2006.

Kermavner, Dušan: *O aretacijah Slovencev med prvo svetovno vojno: z uvodnim ekskurzom o aretaciji in izpustu Ivana Cankarja in z vmesnim ekskurzom o Petru Roseggerju in Slovencih*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1973.

Marušič, Branko: Andrej Gabršček: ob stoletnici rojstva. *Goriški knjižničar: glasilo Goriške knjižnice* 2, 1964 št. 1/2, str. 5–35.

Marušič Branko: Andrej Gabršček. *Primorski slovenski biografski leksikon*, <http://www.slovenska-biografija.si/oseba/sbi195077/> (dostop: 27. 1. 2018).

Marušič, Branko: *Dr. Anton Gregorčič - Andrej Gabršček*. Nova Gorica: Goriški muzej, 1965.

⁵⁷ Prav tam, str. 556.

⁵⁸ Marušič, Andrej Gabršček.

Matić, Dragan: Preganjanje v zaledju soške fronte. *Kolo nasilja*. Ljubljana: Muzej novejšje zgodovine Slovenije, 2004, str. 19–28.

Matić, Dragan: Prispevek k vprašanju političnega preganjanja Slovencev med I. svetovno vojno. *Prispevki za novejšjo zgodovino*, 32, št. 1/2, 1992, str. 201–219.

Matić, Dragan: Vojaški zapor na ljubljanskem gradu od 15. 8. 1914 do vstopa Italije v 1. svetovno vojno. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*. Letn. 38, št. 3, 1990, str. 127–134.

Pleterski, Janko: *Politično preganjanje Slovencev v Avstriji 1914–1917. Poročili vojaške in vladne komisije*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1980.

Janko Pleterski: *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo: politika na domačih tleh med vojno 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.

Rahten Andrej: Dr. Ivan Schwegel in jadransko vprašanje na pariški mirovni konferenci. *Acta Histriae*. 18, 2010, št. 3, str. 691–712.

Scheer, Tamara: *Das k.(u.)k. Kfriegsüberwachungsamt und die Zensurfrag; Spann: Zensur in Österreich während des I. Weltkrieges*.

Scheer, Tamara: *Die Ringstraßenfront. Österreich-Ungarn, das Kriegsüberwachungsamt und der Ausnahmezustand während des Ersten Weltkrieges*. Wien: Heeresgeschichtliche Museum 2010.

Svoljšak, Petra: Gorica, prekleto in sveto mesto med dvema ognjema. *Kronika: časopis za slovensko krajevno zgodovino*. 60, 2012, št. 1, str. 79–94.

Svoljšak, Petra: Slovenci v primežu avstrijske cenzure. *Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005, str. 109–127.

Povzetek: Povod za nastanek prispevka je bila najdba dveh pisem v dunajskem vojnem arhivu (*Kriegsarchiv*), v fondu Vojaškega nadzornega urada (*Kriegsüberwachungsamt*, KÜA), ki ju je na notranje ministrstvo naslovil Andrej Gabršček in v njih opisal razloge za svoje medvojne aretacije, internacije in konfinacije. Andrej Gabršček je bil ena od žrtev političnega preganjanja, ki so ga avstrijske in predvsem deželne oblasti izvajale proti t. i. notranjemu sovražniku. Kot potrjujejo Gabrščkova pisma in interpelacija Jugoslovanskega kluba z dne 6. februarja 1918, so preganjanja temeljila na nesmiselnih, lažnih ovadbah, ki pa so imele lahko dolgoročne posledice za skupnost in posameznika. Zato so predstavljene temeljne poteze avstrijskih oblasti v poletnih in zgodnjejesenskih mesecih leta 1914, pri čemer velja izpostaviti poseben položaj Gorice, katere prebivalstvo je bilo večnarodno, kar je posledično vodilo do tega, da so vojaške oblasti najprej svojo ost usmerile proti goriškim Slovincem, po vstopu Italije v vojno pa tudi zoper goriške Italijane, pri čemer te spremembe Andrej Gabršček ni bil deležen, saj je prva aretacija in internacija segla v prvo obdobje preganjanj, druga pa na dan italijanskega vstopa v vojno 24. maja 1915. Slednja ga je pravzaprav za vedno konfinirala z rodne Goriške.

Summary: The occasion for the present article were the letters that I found in the Vienna War Archive (*Kriegsarchiv*) in the fund of the *Kriegsüberwachungsamt*, KÜA. The letters were written by politician and journalist Andrej Gabršček and contained his explanations of the reasons for his arrest and internment during the First World War. Andrej Gabršček was one of the many victims of the political persecutions of the Austrian and provincial authorities against internal enemy. The letters as well as the interpellation of the Yugoslav club from 6th February 1918 confirmed the fact, that the persecutions had been based on

absurd and false accusations, which had long termed consequences for an individual and the society a well. The paper thus presents the basic features of the Austrian authorities in early summer 1914 and a special position of multinational Gorizia played in this respect an important role. In fact, the first persecutions were turned against the Slovenes from Gorica, after Italy entered the war in May 1915 the authorities acted against Italians. But Andrej Gabršček had to deal with special treatment, as his first arrest and interment date onto the first phase of persecutions, whereas the second one occurred on the day of the Italian entrance in war on 24th May 1915. The second arrest and the subsequent internment confined Gabršček forever from his beloved region of Goriška.

Sovražnik in drugi v slovenskih virih iz prve svetovne vojne¹

MARTA VERGINELLA

Izvleček: Članek analizira s pomočjo avtobiografskih virov (spominov, dnevnikov, korespondenc), objavljenih in neobjavljenih, vojne izkušnje vojakov, častnikov in podčastnikov avstrijske vojske slovenske narodnosti. Ukvarja se z njihovimi občutji in doživljanji prve svetovne vojne, kako so se soočali s sovražnikom, kakšne stereotipe o drugih so oblikovali in privzeli, kakšen odnos so imeli do nasprotnikov na posameznih frontah. Dojemanje nasprotnika na ruski, balkanski in italijanski fronti je bilo pogojeno od posameznikove pripadnosti, tako socialne kot politične in kulturne, kot tudi od širšega geopolitičnega konteksta.

Ključne besede: Prva svetovna vojna, avtobiografski viri, sovražni govor, slovenski vojaki, protiitalijanstvo

Il nemico e gli altri nelle fonti slovene della Grande Guerra

Sintesi: L'articolo analizza il modo in cui i fanti, gli ufficiali e gli sottoufficiali dell'esercito austriaco di nazionalità slovena vissero la prima guerra mondiale, come si confrontarono con il nemico e quali stereotipi sugli altri svilupparono e assunsero. Inoltre viene trattato anche il loro rapporto con i nemici sui vari fronti. La percezione del nemico sul fronte russo, quello italiano o anche quello dei Balcani era legata all'appartenenza sociale, politica e culturale dei singoli soldati ma anche al contesto geopolitico. L'analisi si basa su fonti autobiografiche edite e inedite (memorie, diari e lettere).

Parole chiave: La prima guerra mondiale, fonti autobiografiche, linguaggio ostile, soldati sloveni, anti-italianità

¹ Članek je izšel v italijanskem izvirniku z naslovom *Il nemico e gli altri nelle fonti slovene della Grande Guerra* v knjigi *Fratelli al massacro. Linguaggi e narrazioni della Prima guerra mondiale* (ur. T. Catalan, Viella, Rim, 2015). Založbi Viella se zahvaljujem za možnost objave v slovenskem prevodu Vasje Bratina.

Po izbruhu prve svetovne vojne se je na domoljubni poziv Dunaja velika večina slovenskega prebivalstva odzvala s precejšnjim navdušenjem. Habsburški vojni propagandi sta se z večjim odporom pridružila tako liberalni kot socialdemokratski tisk, saj sta v resnici izražala mnenje krogov, ki so bili vse do poletja 1914 naklonjeni jugoslovanski in velikosrbski ideji, zaradi česar jih je po sarajevskem atentatu preganjala roka pravice. Klerikalna stranka, ki je bila že prej v sozvočju s habsburškim domoljubjem, pa je novo vojno ozračje sprejela brez odpora.²

Preganjanje notranjih sovražnikov je bilo usmerjeno zlasti proti ozkim slovenskim razumniškim krogom, ki so bili sovražni do cesarstva in nemške prevlade v habsburški skupnosti.³ Z začetkom vojaških aktivnosti proti srbskemu kraljestvu in ruskemu cesarstvu so bila jugoslovanska in panslovanska hotenja prestavljena ali odrinjena v zasebno sfero, kjer so občasno sobivala z lojalnostjo tako cesarju kot tudi vojski. Ni bilo naključje, da po mnenju vrhovnih vojaških poveljstev večina slovenskega prebivalstva ni bila dovzetna za »velikosrbsko zaroto«,⁴ ki jo je podpirala le peščica hujskačev in izdajalcev. To naj bi potrjevalo slovensko vojaštvo, ki se je na raznih frontah junaško bojevalo.

V kontekstu, kakršen je slovenski, kjer smo sto let po začetku prve svetovne vojne priče razbohotenju njenega preučevanja, postajajo avtobiografski zapisi prednostni vir tudi zato, ker jih je zgodovinarje dolgo odtrajalo na stranski tir in so jih slovenski zgodovinarji začeli upoštevati šele v zadnjem času. Da bi dojeli, s kakšnimi občutki in pristopom so se Slovenci, še zlasti tisti, ki so bili poklicani v boj, soočali s sovražnikom, kakšne stereotipe o drugih so oblikovali in privzeli, kako so se soočali z nasprotniki in notranjimi razkoli, ki so jih povzročale večkratne pripadnosti – politične, narodne, razredne –, smo preučevali objavljene in neobjavljene avtobiografske vire, ki so jih pisali večinoma častniki in podčastniki slovenske narodnosti, pa tudi navadni vojaki. Iz raziskave so razvidni posamezni prikazi sovražnika na raznih frontah (ruski, balkanski in italijanski), pa tudi spremembe, ki jih je vojni kontekst povzročil pri splošnem dojemanju nasprotnika.

Je vojna zabavna izkušnja?

Ko je Joanna Bourke raziskovala ravnanje vojakov v vojni in razne oblike predstavljanja bojne izkušnje, je ugotovila, da je sovražstvo v splošnem videno kot običajna sestavina vedénja v vojni.⁵ Paul Fussell je ob preučevanju »nagnjenja k sovražstvu« v knjigi *The Great War and Modern Memory* (*Prva svetovna vojna in sodobni spomin*) opozoril na to, da je treba v kontekstu prve svetovne vojne izraz sovražstva raziskovati v njegovem nagnjenju k dihotomiji: »'Mi' smo vsi na tej strani; sovražnik je

² O političnem ozračju na slovenskem območju in stališčih glavnih slovenskih političnih strank glejte monografijo Lukan, Walter: *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete – Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014, str. 11–54.

³ Med 27. julijem in 1. decembrom 1914 je bilo prijetih 910 Slovencev, med njimi 117 duhovnikov (prim. Pleterski, *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*, str. 25–26). O aretacijah, izvedenih v Trstu, glejte prispevek Klabjan, *Od Trsta do Sarajeva in nazaj*, str. 749–772.

⁴ Iz dokumentacije, ki jo hrani dunajski Österreichisches Staatsarchiv/Kriegsarchiv, je razvidno, da je vrhovno vojaško poveljstvo priznavalo lojalnost slovenskim vojakom, ni pa zaupalo slovenskemu razumništvu (Šteh, *Mamin paket, zavit v 'veleizdajsko vsebino'* str. 140–141).

⁵ Bourke, *An Intimate History of Killing*, str. 139.

na drugi. Mi smo posamezniki z osebnimi imeni in lastnimi identitetami; drugi je nevden. Mi smo normalni; drugi je grotesken. Vse, kar nam pripada, je naravno; vse njegovo je čudno. Sovražnik ni dober, kot smo mi [...].«⁶ V nadaljevanju doda: »Pri presojanju povojnih zapisov, formulacij in retoričnih konvencij zlahka vidimo delitve vsepovsod in moramo biti zelo pozorni, da vsega tega ne pripišemo vplivu štirih let dihotomije. Toda sodobni svet s posebnimi pristopi povzroči, kot da je na vse močno vplivala antagonistična drža, na katero je vojna navadila tako tiste, ki so se v njej bojevali, kot tudi druge.«⁷

V približno tridesetih dokumentih (med njimi so dnevniki, dopisovanja in večinoma objavljeni spomini, ki so temeljno dokumentarno gradivo za to raziskavo) povečevanje ubijanja in vojne ni prevladujoče, pravzaprav je precej redko. Skorajda ni tudi navdušenja nad vojno, o čemer piše Bourke.⁸ V posameznih dnevniških zapisih lahko najdemo opise trenutkov radosti in navdušenja zaradi odhoda na fronto in tudi bojevanja, ki pa jih je, dlje ko vojna traja, vse manj. Če pa že so, jih najdemo kvečjemu v zapisih slovenskih prostovoljcev, ki so se večinoma bojevali v vrstah srbske vojske.⁹ Že vse od prvih bojnih aktivnosti prevladujejo ponižanje, zaskrbljenost, groza zaradi uničenja, ki jo vojna vzbuja pri tistih, ki jo izkušajo na lastni koži. Piscem se zdi poglobitveno, da svojo udeleženo v tem velikem dogodku razjasni najprej sebi, nato pa še drugim. Pisanje dnevnika kakor tudi pisem v številnih primerih postane beg od grozot in način, kako se rešiti posledic, ki jih vojna povzroča telesu in duhu.¹⁰ Tudi za slovenske avtorje dnevnikov, pisem in spominov velja pripomba Quinta Antonellija, da častniki pišejo svojim družinam z mislijo tudi na prihodnje rodove: »[...] tisto nekaj malega ali veliko 'književnega' in formalnega, ki obvladuje njihovo pisanje, nas, ne da bi nas pri tem kaj dosti pekla vest, uvršča med njihove 'zgodne' bralce.«¹¹ Pisma in dnevniki navadnih vojakov pa niso namenjeni posthumnim bralcem, temveč spadajo v intimno, družinsko, običajno komunikacijo, za katero je značilna zaupnost.

V našem primeru navadni vojaki slovenske pripadnosti, kmetje in manj izobraženi ljudje zasmehujejo sovražnike, jih torej banalizirajo, demonizirajo s sramotilnim izrazjem, značilnim za avstro-ogrsko vojno propagando,¹² ki Italijane opisuje kot strahopetce, slabe in nič kaj pogumne vojake. Ko je gorenjski kmet Matevž Demšar,¹³ mož in oče, doživel nekaj bitk na goriškem Krasu, si včasih ni mogel kaj, da ne bi izrazil solidarnosti s sovražniki, ki so bili prav tako izpostavljeni smrti v strelskih jarkih, in jim je posledično izkazoval sočutje. V drugih zapisih, kakor

⁶ Fussell, *Velika vojna in moderni spomin*, str. 119.

⁷ Prav tam, str. 133.

⁸ Bourke, *An Intimate History of Killing*, str. 18–21.

⁹ Izkušnja bojevanja v vrstah regimentov jugoslovanskih prostovoljcev, tako imenovanih *dobrovoljcev*, je opisal Fedor Jelenc, Vitomir (1885–1922) v knjigi 1914–1918. *Spomini jugoslovanskega dobrovoljca*, Učiteljska tiskarna, Ljubljana, 1922.

¹⁰ Gibelli, *L'officina della guerra*, str. 63.

¹¹ Antonelli, *Storia intima della Grande guerra*, str. XI. Tudi po Fussellovem mnenju obstaja velika razlika med častniki in navadnimi vojaki, ki se ne kaže le pri uniformah, orožju, nastanitvah, ločenih menzah, prostem času in krajih druženja v zaledju, temveč tudi pri poudarkih, izgovarjavah, sintaksi in sklicevanjih (Fussell, *La Grande guerra e la memoria moderna*, str. 130). (Fussell, *Velika vojna in moderni spomin*, str.130).

¹² O tem glejte še: Cornwall, *The Undermining of Austria-Hungary*; Orzoff, »The Empire without Qualities, str. 178–187; Überegger, »La propaganda e la sua mobilitazione nell'impero«, str. 241–259.

¹³ Rodil se je leta 1878 v Zatrebniku pri Žireh, v avstro-ogrsko vojsko pa so ga poklicali že julija 1914. Doma je pustil dvaintridesetletno ženo Marjano s sedmimi otroki, od katerih je bil najstarejši star dvanajst let.

pričajo nekatera pisma, ki jih je poslal svoji ženi, pa izraža maščevalnost do nasprotnikov. Takrat Italijane, ki naj bi jih ubijal, imenuje polentarji.¹⁴

Franca Reberška iz Prosvivnika na Spodnjem Štajerskem so v vojsko poklicali leta 1915, ko je bil star triindvajset let. Najprej se je bojeval na Krasu, nato na Tirolskem, potem znova na Krasu in nazadnje v Padski nižini in na Piavi. Svojim je odkrito pisal, da se hoče maščevati, pobijati Lahe.¹⁵ Pravi, da jih bo kmalu »blagoslovil s svincem«, da bo sneg prekrit z njihovo krvjo. Posmehuje se nasprotnikom, češ da so slabi strelci. Med bojevanjem je prevzel vojno logiko »nas«, ki so vsi na eni strani, in sovražnika, ki je na drugi. »Mi mladi fantje smo pogumni in zvesti in bomo pregnali polentarje¹⁶, nato pa se bomo vrnili domov.«¹⁷ Vzdevki, ki jih namenja sovražnikom (Talijan, italijanska svinja) so slabšalni izrazi, s katerimi se lahko vzdržuje agresivnost, ki je potrebna za bojevanje proti njim. Brez zanosu, skorajda sočutno piše o sovražniku le izjemoma.

V obeh primerih je navzoč trk čustev z brutalnostjo bojevanja in prvobitnim egoizmom, ki se v strelskih jarkih meša s sočutjem do nasprotnika. Posurovelost kot posledica manjšega samonadzora vzgibov je dobra podlaga za agresijo in zaradi nje so težje uresničljiva in redkejša razmišljanja, ki so bila prisotna pri Andreju Zlobcu:¹⁸ »Gledam Italijana, to pot brez ogledala. Luna mu sveti v mladi obraz. Ne, ta me ne bo ubil in jaz njega tudi ne. Cevi najinih pušk gledata kvišku. Sploh ne razumem, zakaj bi moral ubiti tega fanta. [...] Prav zares ne morem sovražiti fanta, ki stoji tu, nekaj metrov proč od mene in mi spet ponuja kruh. Še drugo polovico hlebca bi rad zamenjal za cigarete. Družita naju mladost in želja po življenju. [...] Če bi malo bolje poznal njegov jezik, bi mladega Italijana vprašal, če morda on ve, zakaj bi se midva morala bojevati med seboj, zakaj bi se morala sovražiti, zakaj bi po vseh pravih morala ubiti drug drugega. Vprašal bi ga, če morda on ve, zakaj bi midva morala umreti.«¹⁹

Omeniti je treba, da je bil Andrej Zlobec v zgoraj opisanem položaju med svojim bivanjem na tridentinski fronti, na Col di Lani. Italijanski nasprotnik, ki ga opazuje, je na svojem ozemlju. Miroljubnost, izražena v Dolomitih, na splošno uplahni, kadar ista oseba sodeluje v bitkah na soški fronti, kjer se pridruži zavedanje, da mora pred italijanskimi napadi braniti slovensko ozemlje. V tem kontekstu se zlahka aktivirajo tudi protiitalijanski stereotipi habsburške propagande in stereotipi, ki so lastni slovenskemu narodu. Italijane postanejo vetrnjaki, verolomneži, nezanesljivi in strahopetni vojaki.²⁰

¹⁴ Stanonik, Pisma slovenskega vojaka iz staroavstrijske vojske (1914–1916), str. 189–195, zlasti str. 193–194.

¹⁵ Izraz Lahi je slabšalni izraz za Italijane, ki so jo v protiitalijanskih polemikah začeli redno uporabljati v drugi polovici devetnajstega stoletja, še zlasti v slovenskem tisku v avstrijskem Primorju.

¹⁶ Polentarji so tisti, ki jedo polento oziroma Italijani.

¹⁷ Verginella, Esperienze di guerra, str. 54.

¹⁸ Rodil se je leta 1899 v Ponikvah na Krasu in po prvi svetovni vojni končal vojaško akademijo v Beogradu. Od marca do junija 1943 je bil interniran v Italiji.

¹⁹ Zlobec, Za blagor očetnjave, str. 66.

²⁰ Slovenske stereotipe o Italijanih zaznamujeta večvrednostna drža in prezir, ki se porajata iz prepričanja o pripadnosti svetu, ki je pod germanskim vplivom in za katerega sta značilna red in marljivost kot nasprotji sredozemskemu temperamentu (Stergar, Rok: Lahu niti pedi naše zemlje. Slovenski pogledi na Italijane ob napovedi vojne 23. maja 1915. *Kronika*, 44, 1996, št. 1, str. 44). Če je res, da je imel vsak posameznik svoj pogled na Italijane, so obstajali tudi stereotipi, ko so bili skupni vsem slojem slovenskega prebivalstva (Stergar, Slovenci in Italijani v času prve svetovne vojne, str. 148–149).

Desetnika Albina Mlakarja (1893–1986), rojenega v Divači v avstrijskem Primorju, po končani Umetno obrtni strokovni šoli v Ljubljani pokličejo 1. avgusta 1914 v vojsko, v kateri ostane vse do konca vojne. Najprej se bojuje kot topničar v Galiciji, nato v Posočju, na Krasu in potem na Tirolskem in Piavi. Od 15. septembra 1915 do 7. novembra 1918 svoje vojne izkušnje zapisuje v dnevnik. V svojih zapiskih opisuje Italijane sprva zelo negativno, po njegovem so kratko malo popolnoma zmešani,²¹ Judeži,²² ki streljajo ponoči in ki jim je treba odgovoriti s svincom.²³ »Ni mnogo časa za pisanje. Gledati moramo, da spravimo kolikor mogoče veliko Lahov v nebesa (če je šel tudi Judež v nebesa, dvomim).«²⁴ Mlakar dela razliko med italijanskimi materami, objokujočimi lastne sinove, padle po volji svojih vladarjev, ki bi radi osvojili tuje ozemlje, in slovenskimi materami, ki žalujejo za svojimi sinovi, žrtvovanimi pri obrambi lastnega doma.²⁵ V zadnjem letu bojev pa spremeni pogled, saj – prepričan o podobnosti usod na obeh straneh fronte – ublaži svoje sovraštvo. Bolj razumevajoč postane zlasti v zadnji fazi vojne, ko se bojuje v Padski nižini in večkrat izrazi solidarnost z italijanskim civilnim prebivalstvom. Moti ga, da mu ne more pomagati. Pomiluje ga zaradi razmer, v katerih je prisiljeno živeti, in ne odobrava trpljenja, ki mu je podvrženo iz vojaških vzrokov, zlasti pa se mu zdijo nesprejemljiva plenjenja na škodo civilistov.

Tudi Korošec Franc Arnejc²⁶, ki v svojih spominih povzame dnevniške zapise iz časa med aprilom 1914 in novembrom 1918, izrazi nezadovoljstvo nad tem, kako s civilnim prebivalstvom ravnajo avstro-ogrski častniki in drugo vojaško osebje med prebojem v Venetu, tako v mestih kot na podeželju.

Moti ga, da zlasti nemški vojaki kradejo hrano in druge dobrine in da avstrijska vojska izvaja rekvizicijo živine.²⁷ V eni izmed bitk, v katerih je bil udeležen, skuša spraviti na varno ranjenega italijanskega vojaka, vendar mu njegovo reševanje prepreči italijansko topništvo. Ko obstreljevanje poneha, gre k njemu, vendar je že prepozno. Najde ga mrtvega, držečega v roki fotografijo žene in šestih otrok, ki jo potem obdrži v spomin na ta tragični in ganljivi dogodek.²⁸

Leopold Vadnjal²⁹, ki se kot prostovoljec pridruži 17. pešpolku, nastanjenemu v Ljubljani, in odide na galicijsko fronto, brez odpora sprejme stereotipe, ki jih o sovražni vojski širi avstro-ogrška propaganda. Zato ga je strah, da bi pristal v ruskem ujetništvu: »Čudna groza me je obšla, ko sem se popolnoma zavedel svojega položaja. Prišlo mi je na misel, kar so nam pogosto pravili oficirji, da namreč Rusi mučijo ujetnike na strašne načine, dokler ne izdihnejo v silnih mukah, da jih obešajo, da jih sekajo na kose itd. Da sem imel kakšno orožje v rokah, bi se bil gotovo ubil; tako pa sem ležal onemogel

²¹ Mlakar, *Dnevnik: 1914–1918*, str. 68.

²² Po Mlakarjevem mnenju so Italijani izdajalci in jih je zato treba kaznovati (Prav tam, str. 28, str. 32, str. 42)

²³ »Strel na strel, saj nam Lah ni brat!« Prav tam, str. 92.

²⁴ Prav tam, str. 32.

²⁵ Prav tam, str. 31–32.

²⁶ Arnejc, *Od Dnestra do Piave*. Doma je bil iz Roža na avstrijskem Koroškem, mobilizirali so ga 30. aprila 1914 in ga poslali bojevat se najprej v Galicijo, nato na soško fronto, decembra 1915 v Dolomite in po oktobru 1917 na Piavo. Domov se je vrnil maja 1918.

²⁷ Prav tam, str. 105, str. 110.

²⁸ Prav tam, str. 111–112.

²⁹ Rodil se je v Bregu pri Borovnici, končal dva letnika gimnazije v Ljubljani, nato pa po smrti svojega očeta železničarja začel opravljati isti poklic.

na slami in polastil se me je silen obup. Ozrl sem se okrog sebe, kot bi pričakoval pomoči, rešitve. Rus, ki je stal poleg mene, se je sklonil k meni, me prijel za roko, se dobrovoljno smejal in govoril: 'Ne boj se! Ne boj se!'«³⁰ In v nadaljevanju se vpraša: »Prvi tako imenovani sovražniki so bili sicer z menoj zelo dobri, bodo pa tudi drugi tako dobri?«³¹

Manj strahu pred ruskim sovražnikom je kazal Martin Muc,³² ki se je po vojaškem pozivu avgusta 1914 bojeval v Galiciji. Potem ko je bil ranjen na prvi bojni črti, je nekaj tednov preživel v Lvovu in na Dunaju.³³ Potem ko je okreval, so ga oktobra 1914 znova poslali na fronto. Na Karpatih je trpel zaradi mraza, ki ga je imel za najhujšega sovražnika. Ni se bojeval dolgo, saj se je skupaj s svojim oddelkom raje predal Rusom. Iz njegovih zapisov so razvidni spoštovanje in občudovanje, ki ju goji do ruskega naroda, kakor tudi jugoslovansko prepričanje, povezano z njegovo panslovansko in velikosrbsko usmeritvijo. Na splošno sta stigmatizacija in črnitev ruskega sovražnika v slovenskih življenjepisih zelo redki. Pogostejši in bolj jasno izražen je strah pred kozaškimi vojaškimi enotami zaradi njihovega surovega ravnanja s sovražniki.

Tudi v dnevniku podčastnika Jožeta Hameršaka (1895–1967), ki se je rodil v okolici Ptuja in se je s svojo družino pred izbruhom prve svetovne vojne preselil v Ljubljano, je opaziti veliko empatijo do ruskih sovražnikov. Protiruska propaganda vojske, katere pripadnik je, njegovega občutja in vojne izkušnje ne zaznamuje globoko.³⁴ V dnevniških opisih bojev, v katerih je sodeloval, jasno izraža naklonjenost sovražniku. Pove, da je med enim od rekognosciranj na bojišču stopil v stavbo, v kateri je bila skupina Rusov. Teh je bilo dvanajst, njih pa vsega skupaj pet: »Nagovarjali so nas, naj prisedemo k njim, da nas bodo pogostili. Dali so nam častno besedo, da nas bodo pustili popolnoma svobodno oditi. Sedeli so bili okrog mize, ki je bila lepo obložena s kruhom in špehom. Ko vse to vidimo, se nam cedijo sline in želodec nas priganja, da naj prisedemo. Je pač imel njihov kruh in špeh več moči kakor mi. Dali so nam kruha in špeha, mi pa njim cigarete. Pogovarjali smo se vse mogoče. Šlo je bolj težko, vseeno smo se nekako razumeli. Tako smo bili lep čas v družbi z našim sovražnikom. Če bi to vedeli v štabu, bi nas vse na mestu postrelili. Take stvari so se dogajale med nami in Rusi. [...] Tako smo se lepo bratsko poslovili in odšli vsak na svojo stran.«³⁵

Da so o vojni razmišljali »tudi skozi lečo preteklih spopadov«, kakor zapiše Bourke,³⁶ potrjuje Tone Habe iz Črnega Vrha nad Idrijo. Ko v svojih spominih opisuje izkušnjo prve svetovne vojne, poudari vpliv zgodb starejših sovaščanov, ki so se bojevali v bitki pri Custozi. Kot otroka so ga očarale pripovedi Radetzkyjevih vojakov, saj so imeli vojno za razburljiv in obenem krut dogodek, ki mu vladajo starodavna pravila, v katerih ni prostora za sočutje. Pripovedovali so o bitkah v

³⁰ Vadnjal, Zapiski vojaka, str. 1236–1407, odlomek je na str. 1259.

³¹ Prav tam, str. 1260. Vadnjal je bil v ruskem ujetništvu od septembra 1915 do oktobra 1920. Domov se je vrnil šele leta 1921. O različnih fazah ujetništva glejte Verginella, Storie di prigionia nel labirinto russo, str. 33–86.

³² Dolenjec Martin Muc odide s 27. regimentom na vzhodno fronto avgusta 1914. O njegovi izkušnji ruskega ujetništva glejte prispevek M. Verginella, Storie di prigionia nel labirinto russo.

³³ Muc, *Skozi Sibirijo*.

³⁴ Hameršak, *Skoz prvo svetovno vojno*.

³⁵ Prav tam, str. 24–25.

³⁶ Bourke, *An Intimate History of Killing*, str. 12–13.

Italiji in o tem, kako so »Italijanke bliskajočih se oči, žgočih od strastnega sovraštva, zlivale vrelo olje na avstrijske vojake; kako so pobalini, varno skriti, obsipavali s kamenjem vojaštvo.«³⁷ V drugih upoštevanih virih so spomini na vojne iz devetnajstega stoletja dosti bolj medli. Najpomembnejše so narodne pripadnosti in sovražnosti znotraj habsburške skupnosti, ki so se obdržale vse do izbruha prve svetovne vojne. Razredna pripadnost, v okviru vojske doseženi čin, pa tudi regionalna pripadnost potemtakem najbolj določajo odnos do sovražnika.

Izmed vseh upoštevanih avtorjev je Habe edini pojasnil svoj, še pred izbruhom vojne postopoma razvit odnos do italijanskega sveta. Kot otrok je rad poslušal tudi očetove zgodbe o njegovih poteh v Trst, kamor je hodil prodajat poljske pridelke. Mestni svet mu vzbudi precejšnjo radovednost, in ko nekaj časa dela kot vajenec pri nekem mizarju v Logatcu, se preseli v Trst, kjer dela kot zidarski pomočnik. V obmorskem mestu od blizu ne zaznava zgolj razlik med slovenskim in italijanskim svetom, temveč tudi vrzel med svetom bogatih in življenjem nižjih družbenih slojev, zaradi česar se pridruži socialističnim krogom.

Junija 1915, ko dopolni osemnajst let, ga pokličejo v 27. regiment avstro-ogrske vojske in že takoj izkusi težko vojaško stvarnost. Njegov največji sovražnik postane krut in surov desetnik, ki z rekruti ravna, kakor da so sovražniki človeštva; na junaštvo in žrtvovanje jih pripravlja s hudim poniževanjem.³⁸

»Mlad človek je občutljiv. Nisem se mogel tako zlahka sprijazniti, da sem »svinja« in »pes«. Kljub vsemu bi rad bil človek. Nisem še znal sovražiti nasploh. Zato tudi nisem mogel sovražiti vojne. Sovražil pa sem »cugsfirerja«. Sovražil sem »ekseciranje«. Sovražil sem vojaško nemščino. Sovražil sem nasilje nad človekom. V meni je začel rasti pospešeno odpor proti krivičnosti oblastnikov, proti vsem, ki lahko ukazujejo ljudem brez odgovornosti. Želeli smo si strelskih jarkov. Rajši bi se spoprijeli s sovražnikom, to se pravi z nekom, ki ga smeš sovražiti, se z njim bojevati, se pomeriti kot enak z enakim, da tudi ti lahko njemu zabrusiš v obraz – »Svinjal!«, če ne drugače – s svinčenko.«³⁹

Habe protisrbski in protiruski propagandi ne pusti, da bi vplivala nanj, zlahka pa sprejme protiitalijansko. Ko je prispel na prelaz čez Vršič, je po svojih besedah dobro vedel, kakšna je njegova naloga. Glede sovražnika ni potreboval dodatnih pojasnil. Italijani so zasedli Krn in on je vedel, da je tam slovenska zemlja:

Sovražili smo jih, morda tudi s podedovanim, »krvnim« sovraštvom, ki so nam ga vcepili prejšnji rodovi, ki so se topli z Italijani pod Radetzki ... Oficirji so nas podžigali v sovraštvo, češ da je Italija zahrbtno prelomila zaveznitvo. Morda smo sovražili Italijane zaradi tega, ker smo navadno slišali o njih le kaj slabega – da so hinavci, umazanci, strahopetci, babjeki, sicer pa slabiči, šemasti in otročji. Vsekakor pa nismo ostali ravnodušni, ko so Italijani silili v naše kraje in da je vojna vihra neposredno zajela tudi slovensko deželo.⁴⁰

Po šestih mesecih bojevanja na italijanski fronti so ga poslali v Galicijo. »Mnogo nas je bilo, ki smo se veselili Galicije. Ne morda zato, ker je tam blato, na italijanski fronti pa kamenje. Radi bi se predali v ujetništvo. Po šestih mesecih vojskovanja? Ali

³⁷ Habe, *Pogled iz malega sveta*, str. 10.

³⁸ Prav tam, str. 38.

³⁹ Prav tam.

⁴⁰ Prav tam, str. 42.

smo tako malo ljubili in spoštovali veliko, mogočno »domovino« – Avstrijo? [...] Rusi so Slovani, naši bratje. Bratov ne bomo klali. Ne bomo se proti njim bojevali za gnilo Avstrijo.»⁴¹ V Bukovini se 13. avgusta 1916 preda Rusom in v ujetniškem taborišču v Darnici pri Kijevu začuti olajšanje, da se je rešil klavnice fronte: »Otresel sem se bremena. Kakor da se je vojna že končala. [...] Ne morem reči, da sem se navduševal nad ruskim taboriščem samo zaradi tega, ker je bilo rusko. Nič bolj prijetno ni, če ti pijejo kri ruske stenice kakor avstrijske. Toda kaj stenice in vse drugo! Dovolj je že, da ni nad menoj več avstrijskih cugsfirerjev. Spet sem se veselil, da sem Slovenec. Razveselilo me je, da so nas takoj ločili po narodnostih. Nekaj je pač na tem, če ti priznajo, da si pripadnik nekega naroda in da smeš govoriti v svojem jeziku. Sicer pa sem takoj čutil: Mi in Rusi! Saj smo vendar Slovani!«⁴²

V ujetniškem taborišču so se od štiridesetih Slovencev, kolikor jih je bilo v njegovi baraki, samo trije odločili, da se bodo pridružili srbskemu častniku, ki je novačil jugoslovanske prostovoljce, tako imenovane *dobrovoljce*. Tako je Habe v Odesi oblekel uniformo jugoslovanskih prostovoljcev in odšel na balkansko fronto. Vojna na tem ozemlju dobi zanj končno drug pomen. Bojuje se proti Bolgarom, izdajalcem slovanstva, ker so se povezali z Nemci in Avstrijci, sovražniki Slovanov: »Zdaj se niso več prav nič ločili od Turkov. [...] O Romunih nismo imeli dobrega mnenja, vendar bili so naši zavezniki.«⁴³ Dobre narode razlikuje od slabih pravzaprav po njihovi privrženosti slovanstvu. Bojevanje pod poveljstvom srbskih častnikov postane zanj nekaj, kar ga razvema: »Spet sem začel verovati v lepoto vojaškega poklica. Na poveljniko sem gledal s posebnim spoštovanjem.«⁴⁴

V resnici se kot jugoslovanski prostovoljec bojuje le kratek čas, saj ga 20. oktobra zajamejo Bolgari. Smrti se namerava rešiti z izjavo, da je Srb. Vendar ga pred strelskim vodom reši skupina nemških častnikov, ko svojim zaveznikom Bolgarom ukaže, naj jim izročijo vse ujetnike, ki so nekdanji avstro-ogrski vojaki, tako da se reši, ko prizna svojo pravo narodnost. Zanj se začne obdobje drugega ujetništva, tokrat v Šleziji v ujetniškem taborišču pri Lamsdorfu. Ko se spominja časa, preživetega v zaudarjajočih barakah, na mrazu, v trpljenju zaradi uši in lakote, poudarja svojo pripadnost slovanski kulturi, ki ga znova navdaja s ponosom in zaradi katere je drugačen od drugih. Po spletu zanj srečnih okoliščin ga cesar pomilosti, vendar z obvezo, da mora oditi spet na fronto, in ob grožnji, da bo šel po končani vojni za deset let v ječo.

Zanimiva sestavina Habetove pripovedi je ta, da nam ponudi ideološko obarvan pogled na lastno življenjsko pot in da ima prvo svetovno vojno za dogodek, ki je nekako revolucionaren. Sebe dojema kot junaka in bojevnika, čeprav je bil v prvih bojnih vrstah le relativno kratek čas in četudi si je v obdobjih ujetništva prizadeval zgolj za to, da bi si rešil življenje, ne da bi mu bilo treba plačati previsoke cene za obrambo svojih idealov in še posebno ne za privrženost jugoslovanstvu.

⁴¹ Prav tam, str. 45.

⁴² Prav tam, str. 49.

⁴³ Prav tam, str. 50–51.

⁴⁴ Prav tam, str. 50.

Vojna v očeh častnikov

V pripovedih o vojni izkušnji desetnikov, podčastnikov in častnikov je izražanje sovraštva do drugega večinoma naključno in manj običajno kot v zapisih navadnih vojakov. Čeprav podoba nasprotnika kot odkritega sovražnika še vedno obstaja,⁴⁵ množično nasilje posameznih avtorjev ne kontaminira v globino. V njihovih zapisih sta opojnost nasilja in slavljenje vojne bolj redko izražena. Navedbe nasprotnika so redke in včasih lahko dobimo občutek, da je nasprotnik del neizrekljivosti, neločljivo povezane z izkušnjo vojne, o čemer piše Eric Leed.⁴⁶ Jasno je razvidno, da je posamezna predstavitev sovražnika v soodvisnem odnosu z dveh sestavinama (fizično in psihološko bližino nasprotniku in izkušnjo bojevanja). Kljub temu jo poleg vojaškega čina in izobrazbe pisca določajo tudi njegov geografski izvor in še zlasti geopolitične značilnosti fronte, na kateri se bojuje. Na primer na italijanski so bila dejanja iz solidarnosti do sovražnika v nasprotju z rusko in balkansko tako med navadnimi vojaki kot med častniki bolj redka, in to ne samo zato, ker je sovražnik zaradi svoje nevidnosti v strelskih jarkih izgubil vse človeške poteze, kakor pove Leed.⁴⁷

Če analiziramo oblike, ki jih izraz sovraštva do sovražnikov dobi na slovenski strani, opazimo, da ta postane skrajšen tudi v pripovedih podčastnikov, ki se bojujejo na italijanski fronti in še zlasti na soški, kjer italijansko ozemlje meji na avstrijsko in slovensko. Dosti blažji, če ne popolnoma odsoten, je med tistimi, ki so na ruskih ali srbskih bojiščih. Na vzhodni fronti se zaradi občutka bratstva, temelječega na zamisli o pripadnosti slovanstvu, le stežka aktivira dihotomična logika, ki je značilna za italijansko fronto – mi in oni. In to kljub temu, da tudi na italijanski fronti, kakor je razvidno iz obravnavanih virov, izčrpavajoče življenje v strelskih jarkih včasih prisili ne samo navadne vojake, temveč tudi častnike in podčastnike v sobivanje, bratenje in izmenjavo, ki jim poveljstva nasprotujejo, vendar jih ne morejo popolnoma zatreti. Tukaj gre za stike v strelskih jarkih, zaradi katerih je mogoče znova odkriti človeško plat sovražnika, saj »postavijo pod vprašaj njegovo demonsko podobo, ki jo je vojna propaganda vztrajno širila«⁴⁸, in vodijo v priznavanje trpljenja, pa tudi junaštva drugih.

Avstro-ogrski častnik Karel Jagodič, rojen leta 1896 v Šmarju pri Jelšah, se je bojeval v najbolj krvavih bitkah na Krasu in Tirolskem. V svojih zapisih se osredotoča na nadloge, ki jih vojna povzroča njegovim tovarišem.⁴⁹ O sovražniku govori neprizadeto, saj se trudi pisati objektivni povzetek bojev. V resnici nakaže strah, ki ga doživlja za vse vojake, ubite, ne da bi lahko sovražnika videli v obraz. Opiše vojni prizor, v katerem skuša sovražni vojak rešiti ranjenega tovariša, čeprav ve, da s tem

⁴⁵ Leta 1914 so bile miselne predstave povezane z izkušnjami iz devetnajstega stoletja, z njegovimi »civiliziranimi« vojnam med državami starega režima, ki so se vzajemno spoštovale (Traverso, *A ferro e fuoco*, str. 65). Primeri bratenja, izmenjave živil in cigaret na nikogaršnji zemlji na začetku vojne kažejo po Traversovem mnenju na spoštovanje borcev do nasprotnikov. V nadaljevanju vojne spoštovanje izgine in *just in bello* pokopljejo (Prav tam, str. 65).

⁴⁶ Leed, *Terra di nessuno*, str. 48. Naslov angleškega izvirnika *No Man's Land. Combat and Identity in World War I*, Cambridge: Cambridge University Press, 1979.

⁴⁷ Prav tam, str. 32.

⁴⁸ Ventrone, *Piccola storia della Grande Guerra*, str. 77.

⁴⁹ Jagodič, *Med življenjem in smrtjo*, str. 695–743.

ogroža lastno življenje. In prav ob soočenju s takim žrtvovanjem navkljub ukazom svojih nadrejenih, da mora ubiti vsakega sovražnika, raje ne strelja. Povedati je še treba, da se spoštovanje do sovražnika pojavi, zlasti ko se bojuje daleč od meja domovine.⁵⁰ V nekaterih odlomkih pravzaprav ne skriva odpora do Italijanov, ki si predrzno prilaščajo »iredentistične dežele« in se bojujejo, da bi anektirali ozemlje, ki ga imajo za »zgodovinsko romansko«. Zanj je to zgolj izraz italijanske lakomnosti.

Franc Rueh (1887–1968), rojen v Kostanjevici na Krki, je bil inženir, zaposlen na Stavbnem uradu Vojvodine Kranjske. Po končani častniški šoli v Brežah na Koroškem so ga avgusta 1915 poslali v boje na soški fronti.⁵¹ Dnevnik začne pisati 30. junija 1915 v kasarni na Ptuju. V njem najprej pripoveduje o vpoklicu, nato pa o bojih na območju Doberdoba, kjer opisuje zlasti bližino sovražnika:

Imel sem 13 mož. Bili smo v nevarnosti, da nas zajamejo. Začeli smo jih obstreljevati. Več smo jih ubili. Pri tem je meni raztrgala krogla kapo na glavi, ne da bi me samega kaj ranila. Italijani so bežali kot nori v svoji strahopetnosti v svoje strelske jarke. Takoj nato začnejo Italijani zopet pošiljati v nas šrapnele in granate. Večkrat sem bil popolnoma zavrt v šrapnelskem dimu, a k sreči se mi ni nič zgodilo.⁵²

»V pripovedih o nadaljnjih italijanskih napadih ostaja njegovo pisanje bolj opisno, zadržano. Ni čustvenih izbruhov in nasprotnika črni zelo redko, še takrat ga ne, ko opisuje najbolj krvave bitke, na primer bitko pri Oslavju, v kateri je bil 21. novembra 1915 tudi sam ranjen. Po dolgem okrevanju, ki ga je preživel večinoma na Dunaju, je marca 1917 spet prispel na fronto, tokrat na območju gore Monte Chiesa. V svojih zapisih, ki so nastali v visokogorski baraki, prekriti s snegom in v zavetju pred boji, je sovražno vojsko le redko omenil. Ko jo, pa jo brez slabšalnic (kakršna je na primer Lahij); ne piše o sovražnikih, temveč o Italijanih. Izrecno omenja njihovo manjvrednost, ko poudarja nesposobnost italijanske vojske, da bi izkoristila uspehe na bojišču in zlasti ko priča o nesmiselnosti vojne.«⁵³

»Italijani naredili 7 protinapadov, a brez uspeha. Povečali so le svoje velikanske izgube. Kako neumno umazana je vojska! Koliko ranjencev so danes nesli mimo nas! In kaj so dosegli Italijani? Pobili zopet nekaj svojih in naših ljudi, ali brez najmanjšega uspeha. Uspeh je bil le v tem, da se je povečalo človeško gorje še za nekaj procentov – zopet je nekaj družin več nesrečnih. Kdaj bo temu zločinskemu postopanju konec? Kdaj bo konec vojske?«⁵⁴

Po drugi strani ga to, da je lahko na Ortigari sodeloval pri uspešni avstrijski protiofenzivi, navdaja z veseljem. Ne skriva svojega zadovoljstva, ko vidi korakati mimo dva tisoč italijanskih ujetnikov.⁵⁵ Kot pehotni poročnik je dosti bolj prezirljiv do nemških vojakov, še zlasti v sklepnih fazah vojne. Ne prenaša pangermanskega patriotizma visokih poveljstev in vseh, ki slovanskim vojakom otežujejo življenje kljub njihovi lojalnosti in borbenosti, pokazanima v bitkah.⁵⁶ Ruehov dnevnik ni

⁵⁰ Prav tam, str. 702.

⁵¹ Po končani gimnaziji v Novem mestu študira na Tehnični visoki šoli v Gradcu, kjer leta 1913 diplomira iz gradbeništva. V Gradcu je nekaj časa tudi predsednik slovenskega katoliškega akademskega društva Zarja.

⁵² Rueh, *Moj dnevnik 1915–1918*, str. 17.

⁵³ Prav tam, str. 139.

⁵⁴ Prav tam, str. 141.

⁵⁵ Prav tam, str. 143.

⁵⁶ Prav tam, str. 90–91.

edino avtobiografsko pričevanje, ki dokazuje, da se patriotizem ne poveže zgolj ali nujno s prezirom do nasprotnika, temveč se izraža tudi kot tiho sovraštvo do višjih in visokih poveljstev, v katerih je v avstro-ogrski vojski večinoma vojaško osebje nemške narodnosti.

V podobnem tonu je pisan tudi dnevnik geometra Franca Zupančiča iz Kamnice pri Dolskem. Kot rezervni poročnik prevzame poveljstvo nad 3. stotnijo in nato nad 1. stotnijo 1. nadomestnega bataljona 27. domobranskega pešpolka. Bojuje se na italijanski fronti, v Julijskih Alpah, in na ruski v Galiciji in Karpatih, kjer pade v rusko ujetništvo. V prvo beležnico si začne zapisovati dogodke po odhodu na fronto decembra 1914. Svojo pripoved konča v osmi beležnici po vrnitvi iz ujetništva leta 1918. Ko omenja vojake sovražne vojske, ne uporablja zaničevalnih tonov. Ima jih za nasprotnike,⁵⁷ dokler se sam ne znajde v najnevarnejših vojnih okoliščinah. Po italijanskem napadu, ki je v avstro-ogrskih vrstah povzročil velike izgube, pa Italijane imenuje Lahi. S splošno rabljenim slabšalnim izrazom pokaže vse svojo sovraštvo do tistih, ki strežejo po življenju njemu in njegovim tovarišem.

Tako kakor Rueh tudi Zupančič nasprotuje nemški prevladi v vrstah habsburške vojske. Ne prenaša slabega ravnanja s slovanskimi vojaki, krivic, storjenih slovanskim sonarodnjakom, ki jih nemški kadri obravnavajo kot manjvredne, malodušne, izdajalske kljub junaštvu, ki ga kažejo v bojih.⁵⁸ Njegova privrženost jugoslovanski ideji sicer ne zmanjša zvestobe habsburški monarhiji, vendar zato težje prenaša oblastnost in privilegije pripadnikov vojaške hierarhije, ki so nemške narodnosti.

Sovraštvo do nadrejenih zaznamuje tudi občutke rezervnega častnika Alojza Goriupa (1888–1966),⁵⁹ ki je služil v 25. polku poljskega topništva, sestavljenem večinoma iz nemškega vojaškega osebja in nekaj slovenskih navadnih vojakov. O tem priča v dnevniku, ki ga začne pisati po odhodu na fronto v Galicijo in ga nadaljuje v Bukovini, Romuniji in na Južnem Tirolskem. Ko je junija 1916 v Bukovini ranjen, preživi nekaj mesecev na Dunaju. Nato ga kot častnika v telefoniji pošljejo v Romunijo. Sovraštvo, ki ga poljski civilisti kažejo do Rusov, ga zelo preseneča vse od prihoda na galicijsko fronto septembra 1914. Čeprav pozna zgodovinska dejstva in trenja med slovanskimi narodi, mu je tako sovraštvo med Slovani popolnoma nerazumljivo.⁶⁰ Akcije ruske vojske, zlasti akcije njenega topništva, vse od svojega bojnega krsta namreč zgolj občuduje. Tudi ko je osebno udeležen v najbolj krvavih bojih in ga trpinči lakota zaradi nenehnih sovražnih napadov, je še naprej naklonjen ruskim vojakom. V opisu boja mož na moža, v katerem je udeležen, mu uspe, da ne izraža sovraštva do nasprotnika; neha ga sicer idealizirati, se pa še naprej čudi svojim nadrejenim, ki Ruse še vedno podcenjujejo. Zelo ga moti njegov občutek ločenosti, samote, ki ga doživlja med vojaki, ki niso »njegovi« in s katerimi si ne deli ne miselnosti ne jezika. Uporabo množine pri omenjanju sovražnikov nadomesti z edninsko obliko šele po dolgih mesecih bojevanja. Rusi postanejo Rus.⁶¹ Ko maja

⁵⁷ Zupančič, *Dnevnik 1914–1918*.

⁵⁸ Prav tam, str. 8 in str. 30.

⁵⁹ Rodil se je v posestniški družini iz Proseka na tržaškem Krasu in končal trgovsko akademijo v Sankt Mihaelu na Zgornjem Štajerskem.

⁶⁰ Goriup, *Od Galicije do Južne Tirolske: vojni dnevnik 1914–1918*, str. 20–21.

⁶¹ Prav tam, str. 59.

1915 preživi dva dni pod obstreljevanjem ruskega topništva, izčrpan od šibkega protinapada in prisiljen avstro-ogrske položaje braniti s premalo možmi in sredstvi, se tudi on prepusti zmerjanju, ki pa je še vedno pomešano z občudovanjem: »Municipije morajo imeti ti Rusi na izobilje, kajti sicer bi ne mogli toliko streljati. Taka je agilnost njihove artilerije, da jih je treba občudovati, in nehote tolikokrat zamrmram sam sebi, ko sem v težki nevarnosti: 'Vi prekleti psi.'«⁶²

Goriup nasprotnikovo vojsko le stežka vidi kot sovražno, ker se počuti Slovana. Rusi govorijo jezik, ki je podoben njegovemu, to bližino čuti, zaradi česar ne zmore izraziti sovraštva do njih. Čeprav občuduje njihovo junaštvo, ostane vso vojno borec, zvest cesarju. Med posebnostmi njegove izkušnje na vzhodni fronti je treba omeniti zanimanje za judovsko prebivalstvo. V zapiskih na več mestih opiše svoje obiske pri judovskih prebivalcih, radovednost, ki mu jo vzbujajo judovska dekleta, zlasti če so izobrazena, in ves judovski svet, do katerega drugi slovenski vojaki, pisci dnevnikov in spominov, gojijo predsodke in ga obravnavajo sovražno.⁶³ Svoje sovraštvo v celoti zliva na Nemce, ki jih primerja s Huni: »Nemec je kakor Hun. Kamor stopi, ne zraste več trava.«⁶⁴ Ko mu neki soborec očita, da sovraži Nemce, ga opozori na hude krivice in trpinčenja, ki so jim v habsburški vojski izpostavljeni slovanski vojaki. O tem se noče razpisati, zapiše v dnevnik, in se raje podvrže samocenzuri.⁶⁵

Lahko se vprašamo, ali moramo njegovi samocenzuri morda pripisati tudi odsotnost kakršnegakoli komentarja o vojnih dogodkih na italijanski fronti. Kljub dopustom, preživetim doma na tržaškem Krasu, in novicam, ki jih redno prejema od svojcev in prebira v avstrijskem tisku, o tem raje molči. Kot tržaški Slovenec iz družine, ki je že dolgo aktivna v vrstah slovenskega narodnega gibanja, zagotovo ne ostane ravnodušen ob izidih nekaterih bitk na soški fronti in prav tako ne ob novicah, ki so sledile italijanskemu polomu pri Kobaridu. Zapisi, ki jih k dnevniku priloži 4. septembra 1941, torej več kot dvajset let pozneje, po drugi strani ne puščajo dvoma o njegovih občutkih glede italijanske zmage in prihoda italijanskih oblasti na območje nekdanjega avstrijskega Primorja: »Lahi so zavzeli oblast v deželi. Spočetka so nam pripeljali živila, a svoje zastave smo morali sneti. Počasi so nam vzeli pouk v slovenščini in so nadalje pritiskali, vedno hujše in hujše.«⁶⁶

Posebno podroben dnevnik o življenju na bojiščih v Galiciji in na Balkanu napiše agronom Karel Jurca (1875–1918),⁶⁷ ki šolanje na Slovenskem oddelku Deželne kmetijske šole v Gorici konča leta 1893. Ko izbruhne prva svetovna vojna, dela kot vrtnar v Grand Hotelu v Postojni. 27. julija, dan po splošni mobilizaciji v Avstriji in na Madžarskem, prispe v 27. domobranski polk črnovojnikov, ki je nastanjen v Ljubljani, in postane desetnik sanitejec v sanitetnem oddelku. Najprej ga pošljejo na balkansko fronto, na začetku leta 1916 v Galicijo, že marca istega leta pa na goriški Kras. V času kratkega dopusta med 11. in 20. junijem 1916, ki ga preživi v Pliskovici

⁶² Prav tam, str. 110.

⁶³ Prav tam, str. 107, str. 121, str. 136, str. 165. O protijudovstvu v avtobiografskih zapisih slovenskih vojakov glejte prispevek Štepec, *Predsodki o Judih med prvo svetovno vojno*, str. 35–55.

⁶⁴ Goriup, *Od Galicije do Južne Tirolske*, str. 140.

⁶⁵ Prav tam, str. 151.

⁶⁶ Prav tam, str. 217. Alojza Goriupa so fašistične oblasti večkrat aretirale, po septembru 1943 tudi nacistične, enako tudi druge člane njegove družine.

⁶⁷ Jurca, *Vojni dnevnik desetnika*.

na Krasu, kjer živi njegova družina, dnevnik⁶⁸ izroči svoji ženi Mariji. Nato znova odide na goriško fronto, a ne za dolgo, saj ga že 29. junija 1916 na Doberdobski planoti zajamejo italijanski vojaki.⁶⁹

Vse od prvih povzetrov bitk na balkanski fronti se veliko ukvarja s srbskimi nasprotniki. V pripovedih o strahotnih posledicah bitk in njihovem krvavem poteku je nevtralen, objektivni. Po dveh mesecih, preživetih na prvi bojni črti, kjer prenaša ranjence in iz strelskih jarkov odstranjuje trupla, v svojih zapisih prvič uporabi izraz sovražnik.⁷⁰ Ker ga takrat navdajata strah in groza, dojamе, »*da bomo sedaj pa mi s sovražnikom plesali.*«⁷¹ Občuduje srbski pogum, zmožnost odpora srbske vojske in ga preseneča, da so srbski vojaki bolje opremljeni od avstrijskih. Ob Drini zaradi nenehnih stikov med srbskimi in avstro-ogorskimi stražarji spozna, da ni velikih razlik med »nami« in »njimi«; da na oboje preži smrt.⁷² Spoštovanje, ki ga v pisanju goji do Srbov, se okrepi po vsakem miroljubnem sobivanju in bratenju med vojskujočimi se stranmi. Priznavanje dostojanstva sovražniku pa izgine, ko pride na italijansko fronto. Italijani že od njegovih prvih udeležb v bitkah na Soči postanejo Lahi oziroma Lah. Edninska oblika nadomesti množinsko. Čeprav uporablja običajne žaljivke, ki jih razširjata avstro-ogrska vojna propaganda in slovenski tisk, se nikoli ne spusti tako nizko, da bi sovražnika demoniziral:⁷³ »*Ako bi Lahi naskočili z veliko močjo, nas bi gotovo vse pobili, preden bi prišla naša druga vojska, ki je taborila v Gorici in raznih vaseh, na pomoč. In to bi se gotovo zgodilo, ko bi sovražnik vedel, koliko nas je. Tako smo sami med seboj premišljevali in čakali boljših časov ali pa nepričakovano smrt. Lahi so nas obsipali le z granatami, ker s peštvom so se bali naskočiti, ker so pred malo dnevi bili tu krvavo tepeni in nazaj vrženi, čeprav so naskočili z velikanskimi močmi; tu je bila strašna morija, da je ostalo več tisoč mrtvih. Italijanski vojaki so, kar smo do sedaj spoznali sami in zvedeli od drugih, zelo boječi. Ako bi ne imeli topov, bi jih mi gnali pred seboj kot zajce, ali granate, šrapneli so našo vojsko morili in jo zadrževali.*«⁷⁴

Tako kakor Jurca tudi Andrej Čebokli (1893–1923), po rodu prav tako iz avstrijskega Primorja⁷⁵, piše dnevnik, ki zajema obdobje med 18. junijem 1916 in 25. marcem 1919. Namesto da bi šel po maturi⁷⁶ leta 1914 v Gradec študirat na tamkajšnji univerzi,⁷⁷ prostovoljno odide k vojakom. Najprej se bojuje na soški fronti, nato pa v Galiciji in Bukovini in v avstrijski vojski postopoma napreduje od navadnega vojaka do kadeta in nazadnje do podporočnika. V prvih bojnih vrstah se kmalu zave procesa razčlovečenja, ki mu ga kot vojaku vsili vojna s svojo logiko smrti in maščevanja.⁷⁸ Ko mora tri tisoč italijanskih ujetnikov pospremiti v Prvači-

⁶⁸ Dnevnik je leta 1921 prepisal in uredil njegov sin Leopold, dijak Zavoda sv. Stanislava v Šentvidu nad Ljubljano.

⁶⁹ Umrl je za malarijo 13. januarja 1918 v ujetništvu v Chietiju.

⁷⁰ Jurca, *Vojni dnevnik desetnika*, str. 60.

⁷¹ Prav tam, str. 60.

⁷² Prav tam, str. 103–104.

⁷³ Prav tam, str. 190.

⁷⁴ Prav tam, str. 194.

⁷⁵ Bil je pesnik in pisatelj iz Kreda pri Kobaridu.

⁷⁶ Končal je gimnazijo v malem semenišču v Gorici.

⁷⁷ Leta 1919 se vpiše na Univerzo v Ljubljani, kjer študira slavistiko in romanistiko. Umre še pred koncem študija.

⁷⁸ Čebokli, *Andrej Čebokli*, str. 91.

no, opazi na njihovih obrazih, zlasti pa v njihovih očeh, hrepenenje po miru.⁷⁹ Čisto drugače se odzove, ko se mu preda neki italijanski dezertter. Najprej je nad tem navdušen, nato pa spremeni mnenje. Do dezertterja občuti odpor: »*Ali se mu ne usmili domovina?! Brat in oče?! Mati in sestra?! Ali nas tudi naš človek tako izdaja? – Ali ga je že tako umorila groza? Ali je to tolažba in pomirjanje za prejšnji obup – za storjeni greh? O gorje mu – o ubogi!!*«⁸⁰

Med vojno spreminja svoj odnos do italijanskih vojakov. Bližji ko je konec vojne, večje je njegovo sovraštvo do njih. Strah, da bo Posočje zasedla Italija, ga vodi v čedalje hujše in grozeče izražanje odpora do Lahov. Boji se italijanske zmage, podreditve Slovencev italijanskim oblastem. Nekaj znamenj njegovih bojazni je slutiti že prej, toda od jeseni 1917 postaja njegov strah, da bodo Italijani zasedli njegovo domovino, njegov dom, da bodo vsilili svoj jezik, čedalje večji: »*Gledam in poslušam v dni, ki mi kličejo iz bodočnosti, da mi bo dom prost in trden pred Lahi, ki nas hočejo raztrgati in za vedno vleči v svoj jarem ponižanja in potujčevanja – oni, ki toliko govorijo o kulturi, civilizaciji in narodnih pravicah ter prostosti in samostojnosti malih narodov! Kaj pa hočejo od nas in z nami? Ali mislijo, da je moj jezik že njihov, šega in vzgoja? Ali ne vedo, da [so] oni, ravno oni, naši največji sovražniki? Ne vedo še?!*«⁸¹

23. novembra 1918, malo več kot leto dni pozneje, zapiše: »*Goriška je zopet preplavljena Lahov. To niso še ljudje 20. stoletja – to so lisičji narod; v obraz se ti smehlja, v hrbet te sune. Bodi moč po srcu: če misliš s pestjo v hrbet, udari me tudi v obraz, še prej, in za poštenost ti stisnem roko! Te laške žolne*⁸² *nas mislijo, bivše avstrijske vojake, internirati in gnati v Italijo, v bedo in trpljenje. Pa nas ne bodo!*«⁸³

V Čeboklijevem dnevniku kot tudi v zapisih drugih slovenskih vojakov, ki se bojujejo na soški fronti, se občutek večvrednosti prepleta s prezirom in z bojaznijo, da jim bodo slovensko domovino zasedli Italijani. Njegova obtožba italijanskega sovražnika, da je strahopeten in izdajalski, ni izrecno povezana z vojno, ki poteka v strelskih jarkih. V Čeboklijevih zapisih sovražnik ni viden kot absolutno zlo v vojaškem kontekstu, temveč v narodnem, političnem in kulturnem. Italijanski vojaki ne dobijo potez krutih, živalskih ali pošastnih bitij v takrat potekajočih bitkah, temveč v viziji podrejenosti v prihodnosti, ki jo nakazujejo italijanski dogovori z antanto. Poznavanje vsebine londonskega pakta povzroča preplah in vzbuja strah zlasti pri slovenskih razumniki iz Primorja, med katerimi je tudi Čebokli.

Med avtorji obravnavanih virov je tudi Miloš Vauhnik (1895–1983),⁸⁴ eden redkih slovenskih častnikov, ki so imeli pred izbruhom vojne težave z avstrijsko policijo. Ker je dejaven v slovenskih študentskih društvih, postane za avstrijske oblasti politično nevaren, to pomeni »*politisch verdächtig*« oziroma skrajšano *pe-fau*. Kot osumljenega, da je naklonjen Srbom, ga tudi preiskujejo zaradi veleizdaje. Na Štajerskem, kjer se napetosti med slovenskimi in nemškimi političnimi krogi po začetku

⁷⁹ Prav tam, str. 55.

⁸⁰ Prav tam, str. 43.

⁸¹ Prav tam, str. 142.

⁸² Slabšalnica za Italijane.

⁸³ Prav tam, str. 173.

⁸⁴ Rodil se je v Šentilju v Slovenskih goricah v bližini današnje meje z Avstrijo. V svojih spominih opisuje zlasti narodnostne odnose na Štajerskem pred letom 1914 in velika narodnostna trenja med Nemci in Slovenci, ki so bila navzoča tudi v študentskih krogih.

vojne povečajo, je skupaj z drugimi slovenskimi aktivisti podvržen nadzoru policije in njenih sodelavcev. Rekrutirajo ga v 87. pešpolk, ki ga sestavljajo slovenski vojaki in nemški častniki in ima sedež v Celju, in ga kot posebnega rekruta (imenovanega enoletni prostovoljec) pošljejo najprej v Gradec v 27. pešpolk, od tam pa kot kadeta aspiranta v častniško šolo v Gorici. Malo pred začetkom bojev na soški fronti ga premestijo v častniško šolo v Slovenski Bistrici na Štajerskem, kjer pridobi čin četovodje (*Zugsführerja*). Nato ga pošljejo v Maribor v 47. regiment, s katerim kot narednik (*Feldwebel*) odide najprej v okolico Rakeka, nato pa na rusko fronto. Ko v spominih opisuje vzdušje na bojišču, poudarja zlasti dezertiranja in prebege čeških vojakov in se spominja prijateljstva z nekim odvetnikom iz Trenta, ki so ga imeli za nevarnega zaradi iredentističnih idej.

»Kot takega so ga proglasili za »pe-fau«, mu odvzeli čin rezervnega oficirja in ga poslali kot navadnega vojaka na fronto; seveda ne na italijansko, kjer bi gotovo dezertiral. Odslej sem ga tituliral samo »gospod doktor« in mu rekel, da ne bo stražil, niti kopal jarkov, temveč me učil italijanščino. Ker sem domneval, da bom v jarkih na italijanski fronti, sem v nahrbtniku imel italijansko slovnico. Tako sem se sredi Rusije učil italijansko.«⁸⁵

Vauhnik piše o švejkovščini oziroma o tem, da je bilo med navadnimi vojaki razširjeno sovraštvo do vojne in da je bila na fronti le peščica »ultragermanov«, ki so se imeli za pogumne Nemce in so se zares bojevali.⁸⁶ Po njegovem videnju je Švejk odlično predstavljal vse, ki so na ves glas kričali: »Živela Avstrija! – Živel naš mili cesar Franc Jožef I.! – v srcu in duši pa so že bili pogrebci te države. Na račun njene pričakovane smrti so zbijali šale tudi po kasarnah. Gledali smo počasno odmiranje države, katero je držala pokonci samo še večstoletna dobro organizirana uprava, ki pa se je končno zrušila ob pomanjkanju vsega, kar država potrebuje za svoje življenje.«⁸⁷

Če po eni strani v avstro-ogrskih vrstah povsod vidi dobrega vojaka Švejka, kar je lahko zgolj izkrivljanje stvarnosti, po drugi, kadar piše o italijanski vojski, zavzame avstrijsko stališče, ki ga sam zelo kritizira. Italijanskim vojakom po njegovem manjka za bojevanje nujno potrebna vztrajnost. Kadar osvojijo sovražnikove strelske jarke, jih niso sposobni ohraniti in se razširiti: »Tako so v vseh enajstih krvavih soških ofenzivah italijanske čete napadale avstrijske postojanke z veliko premočjo, a rezultat je bil le malenkostna pridobitev terena, ker se je pač avstrijskim četam zmeraj posrečilo vreči jih zopet nazaj s protinapadom.«⁸⁸ Italijanska vojska je po njegovem v primerjavi z nemško in delno tudi avstrijsko tretjerazredna, brez borbenega duha. Solidarnost, ki jo Vauhnik goji do nasprotnikov monarhije, torej ni v nasprotju s prepričanji tistih, ki so se prepoznavali v vrednotah visokih vojaških krogov habsburške monarhije.

Od sovražnosti do povojnega sovraštva

Najhujše sovraštvo do nasprotnika in njegovo demoniziranje, ki se pokažeta v nekaterih zapisih zlasti v sklepih fazi vojne, ko postaja čedalje bolj negotova ne le prihodnost samih piscev, temveč celotne skupnosti, ki ji pripadajo, se po prenehanju

⁸⁵ Vauhnik, PE-FAU, str. 94.

⁸⁶ Prav tam, str. 69.

⁸⁷ Prav tam, str. 69.

⁸⁸ Prav tam, str. 74.

bojev ne končata. V sklepni fazi vojne privrejo na dan najnasilnejši nagibi, ki niso vedno pod nadzorom niti po njenem koncu, pravzaprav se še največkrat zlijejo v sovražstvo do drugega naroda, do drugih, ki sicer niso več vojaški nasprotniki, so pa narodni in politični sovražniki. Stvaritev nove, jugoslovanske države, ki v svoje ozemlje ne pripoji območja nekdanjega avstrijskega Primorja, ki ga je zasedla italijanska vojska, torej ne omogoča patriotskega zanosa, oziroma bolje, ga grobo prekinne. Razpad cesarstva in ustanovitev nove države s prestavitvijo političnega središča z Dunaja v Beograd doživi kot moteč, iztirjajoč prelom večina slovenskega prebivalstva, ki ima zato do novih oblasti mešane občutke. Miroljubnost nekaterih nekdanjih avstro-ogrskih vojakov, na primer nekaterih naših avtorjev, ki se odločijo, da se bodo preselili iz mest na podeželje, daleč od civilizacije, ki je proizvedla vojno,⁸⁹ se prepleta s frustracijami tistih, ki vidijo, da so njihova upanja izdana.⁹⁰ Številni imajo raje molk. Čebokli v zadnjih zapisih med januarjem in marcem 1919⁹¹ pove, da se namerava zateči v intimo, drugi, na primer Goriup, se odločijo za molk.

Tone Habe zapusti zelo dragoceno pričevanje, ki nam znova omogoča analizirati nestrpnost, ki se razširi med veterani, ko se morajo soočiti z navzočnostjo Italijanov na ozemlju nekdanjega avstrijskega Primorja. Po koncu vojne se vrne domov v Črni Vrh, kjer pa italijanska vojaška uprava povratnikom naloži vrsto omejitev. Nekoč je moral skupaj z drugimi oditi peš najprej v Idrijo, nato v Gorico in nazadnje v ujetniško taborišče v Gonarsu: *»V taboriških barakah so nas začeli zasliševati polizani zelenci tako priliznjeno, da se nam je zdelo takoj sumljivo. Lomili so celo nekakšno slovenščino. Eno prvih vprašanj je bilo, ali smo Italijani. Vsakdo je odgovoril, da je Slovenec. Oni pa so sladko pripominjali, da se bomo morali učiti, tako da bomo znali njihov dva tisoč let star jezik in se seznanili z njihovo, prav tako staro kulturo. Starost njihovega jezika in kulture pa nas očitno ni nič ganila, zlasti še, ko so zatrjevali, da smo poslej njihovi državljani in da bomo morali nehati govoriti svoj pastirski jezik. Tu sem se prvič bolje seznanil z njihovo 'kulturo'. Ko sem bil pred vojno v Trstu, še nisem spoznal, da se Italijani cenijo tako visoko in da smo mi zanje le pastirsko pleme. Skušali so nam vliti in vbiti v glavo italijanski ponos. Dan za dnem so nam trobentali o svoji kulturi, kar je trajalo kakšnih deset dni. Hranili pa so nas precej slabo, ker so pač mislili, da so nas dovolj napitali s samo kulturo.«⁹²*

Nekaj dni pozneje pride v Ajdovščino z odločbo o izgonu, s katero se mora zglasiti na poveljstvu. Dežurni častnik mu predlaga, naj postane informator za italijansko vojsko. Italijanske oblasti bi rade dojele, mu pojasni, kakšno je vzdušje med nekdanjimi avstrijskimi vojaki. Habe ponudbo zavrne, obenem pa obrne ploščo, saj si skuša najti med italijanskimi vojaki kakega prijatelja, da bi ga pridobil za republikanske zamisli: *»Govoril sem z italijanskimi vojaki in jih navduševal za republiko. Z vsem prepričanjem sem jih vnemal za prijateljstvo z Jugoslavijo, saj sem mislil, da ljudje sami niso nič krivi, da je politika takšna, kakršna bi naj ne bila! 'Tisti zgoraj' so krivi, da se narodi sovražijo in ljudje ubijajo na bojiščih. Dol s kralji in hujskači! Ali nas svetovna vojna ni spametovala? Marsikoga sem razvnel. Precej vojakov je bilo, ki so mi navdušeno*

⁸⁹ Luthar, *O žalosti niti besede*, str. 201.

⁹⁰ Mlakar, *Dnevnik: 1914–1918*, str. 199–200.

⁹¹ Čebokli, *Andrej Čebokli*, str. 177–185.

⁹² Habe, *Pogled iz malega sveta*, str. 73.

pritrjevali. Spoznal sem, da sem o Italijanih sodil preostro, pač pod vplivom vojaškega življenja, zlasti na italijanski fronti. Videl sem, da je tudi med italijanskimi vojaki mnogo iskrenih ljudi, ki mislijo prav tako kakor jaz sam, sovražijo vojno klanje, militarizem in hujskaštvo.«⁹³

V nadaljevanju je Habe zbežal v Jugoslavijo, ker se je prepričal, da zanj ni zadosti ugodnih pogojev, da bi lahko živel pod italijansko oblastjo. Zaradi enakega prepričanja je Albin Mlakar nezakonito prečkal italijansko-jugoslovansko mejo in si našel delo v Ljubljani.⁹⁴ Tako kakor onadva so tudi drugi nekdanji avstro-ogrski vojaki, zlasti če so bili samski in brezposelni, po letu 1918 migrirali v Jugoslavijo.

Viri in literatura

Antonelli, Quinto: *Storia intima della Grande guerra. Lettere, diari e memorie dei soldati del fronte*. Rim: Donzelli, 2014.

Arnejc, Franc: *Od Dnestra do Piave. Spomini iz prve svetovne vojne*. Beljak: Mohorjeva družba, 1970.

Bourke, Joanna: *An Intimate History of Killing. Face- to- Face Killing in 20th-Century Warfare*. London and New York: Granta Press, 1999.

Cornwall, Mark: *The Undermining of Austria-Hungary: The Battle for Hearts and Minds*. New York: St. Martin Press, 2000.

Čebokli, Andrej: *Andrej Čebokli: pesnik in pisatelj iz Kreda (1893–1923)* (ur. Rozina Švent). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1999.

Fedor Jelenc, Vitomir: *1914–1918. Spomini jugoslovanskega dobrovoljca*. Ljubljana: Učiteljska tiskarna, 1922.

Fussell, Paul: *Velika vojna in moderni spomin*. Ljubljana: Studia humanitas, 2016.

Gibelli, Antonio: *L'officina della guerra. La grande guerra e le trasformazioni del mondo mentale*. Torino: Bollati Boringhieri, 1998.

Goriup, Alojz: *Od Galicije do Južne Tirolske: vojni dnevnik 1914–1918* (ur. Vinko Avsenak). Trst: Mladika, 2014.

Habe, Tone: *Pogled iz malega sveta*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1959.

Hameršak, Jože: *Skoz prvo svetovno vojno*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1994.

Jagodič, Karel: Med življenjem in smrtjo. *Borec*, 40, 1988, št. 8–9, str. 695–743.

Jurca, Karel: *Vojni dnevnik desetnika*. Trst: Mladika, 2008.

Klabjan, Borut: Od Trsta do Sarajeva in nazaj: dinastična lojalnost in nacionalna pripadnost na predvečer prve svetovne vojne. *Acta Histriae*, 21, 2013, št. 4, str. 749–772.

Leed, Eric J.: *Terra di nessuno. Esperienza bellica e identità personale nella prima guerra mondiale*. Bologna: Il Mulino, 2004.

Lukan, Walter: *Iz »črnožolte kletke narodov« v »zlato svobodo«? Habsburška monarhija in Slovenci v prvi svetovni vojni*. Ljubljana: Znanstvena založba Filozofske fakultete – Zveza zgodovinskih društev Slovenije, 2014.

Luthar, Oto: *O žalosti niti besede. Uvod v kulturno zgodovino velike vojne*. Ljubljana: ZRC SAZU, 2000.

Mlakar, Albin: *Dnevnik: 1914–1918*. Kobarid: Turistična agencija K. C. K., 1995.

⁹³ Prav tam, str. 75.

⁹⁴ Mlakar, *Dnevnik: 1914–1918*, str. 201–202.

Muc, Martin: *Skozi Sibirijo: zgodbe in nezgode slovenskega vojaka v svetovni vojni*, 1. del. Ljubljana: Vodnikova družba, 1933.

Orzoff, Andrea: *The Empire without Qualities: Austro-Hungarian Newspapers and the Outbreak of War in 1914. A Call to Arms: Propaganda, Public Opinion, and Newspapers in the Great War* (ur. Troy Paddock). Westport, Connecticut, London: Praeger Press, 2004.

Pleterski, Janko: *Prva odločitev Slovencev za Jugoslavijo*. Ljubljana: Slovenska matica, 1971.

Rueh, Franc: *Moj dnevnik 1915–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1999.

Stanovnik, Marija: *Pisma slovenskega vojaka iz staroavstrijske vojske (1914–1916). Loški razgledi*, 32, 1985, št. 1, str. 189–195.

Stergar, Rok: *Lahu niti pedi naše zemlje. Slovenski pogledi na Italijane ob napovedi vojne 23. maja 1915. Kronika*, 44, 1996, št. 1, str. 44.

Stergar, Rok: *Slovenci in Italijani v času prve svetovne vojne. Velika vojna in Slovenci: 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 2005.

Šteh, Bogdan: *Mamin paket, zavit v 'velezdajsko vsebino'. Slovenski vojak in politika med prvo svetovno vojno. Zgodovina za vse: vse za zgodovino*, XV, 2008, št. 1, str. 140–141.

Štepec, Marko: *Predsodki o Judih med prvo svetovno vojno. Prispevki za novejšo zgodovino*, LIV, 2014, št. 1, str. 35–55.

Traverso, Enzo: *A ferro e fuoco. La guerra civile europea 1914–1945*. Bologna, Il Mulino, 2007.

Überegger, Oswald: *La propaganda e la sua mobilitazione nell'impero. La Guerra italo-austriaca (1915–18)* (ur. Nicola Labanca, Oswald Überegger). Bologna, Il Mulino, 2014, str. 241–259.

Vadnjal, Leopold: *Zapiski vojaka. Borec*, XLI, 1989, št. 12, str. 1236 – 1407.

Vauhnik, Miloš: *PE-FAU. Spomini*, 1. del. Gorica: Goriška Mohorjeva družba – Katoliško tiskovno društvo, 1989.

Ventrone, Angelo: *Piccola storia della Grande Guerra*. Rim: Donzelli, 2005.

Verginella, Marta: *Esperienze di guerra nelle scritture autobiografiche. I soldati sloveni e la 'grande guerra'. Qualestoria*, XIX, 1991, št. 1, str. 54.

Verginella, Marta: *Storie di prigionia nel labirinto russo. Qualestoria*, XX, 1992, št. 3, str. 33–86.

Zlobec, Andrej: *Za blagor očetnjave. Spomini od 1914 do 1945*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 1981.

Zupančič, Franc: *Dnevnik 1914–1918*. Ljubljana: Slovenska matica, 1998.

Povzetek: V približno tridesetih avtobiografskih dokumentih, dnevnikih, spominih, korespondencah, na katerih sloni raziskava, je povečevanje vojne precej redko. Že vse od prvih bojnih aktivnosti prevladujejo opisi ponižanja, zaskrbljenosti, groze, ki jo vojna vzbuja pri tistih, ki jo izkušajo na lastni koži. Sovražnika pogosteje zasmehujejo slovenski navadni vojaki, kmetje in manj izobraženi ljudje, ki še posebej Italijane opisujejo kot strahopetce in slabiče. V pripovedih o vojni izkušnji desetnikov, podčastnikov in častnikov je izražanje sovraštva do drugega večinoma naključno in manj. Čeprav podoba nasprotnika kot odkritega sovražnika še vedno obstaja, množično nasilje posameznih avtorjev ne kontaminira v globino. V njihovih zapisih sta opojnost nasilja in slavljenje vojne bolj redko izražena. Včasih lahko dobimo občutek, da je nasprotnik del neizrekljivosti, neločljivo povezane z izkušnjo vojne, o čemer piše Eric Leed. Posamezna predstavitev sovražnika je v soodvisnem odnosu z dvema dejavnikoma, fizično bližino nasprotniku in izkušnjo bojevanja. Kljub temu jo poleg vojaškega čina in izobrazbe pisca določajo tudi njegov geografski

izvor in še zlasti geopolitične značilnosti fronte, na kateri se bojuje. Na italijanski fronti je bila solidarnost do sovražnika tako med navadnimi vojaki kot med častniki precej redka. Njegovo demoniziranje se pokaže v nekaterih zapisih zlasti v sklepni fazi vojne, ko postaja čedalje bolj negotova ne le prihodnost samih piscev, temveč celotne skupnosti, ki ji pripadajo. V zadnji fazi vojne privrejo na dan najnasilnejši nagibi, ki niso vedno pod nadzorom niti po njenem koncu, pravzaprav se še največkrat zlijejo v sovraštvo do drugega naroda, do drugih, ki sicer niso več vojaški nasprotniki, so pa narodni in politični sovražniki.

Riassunto: Nelle fonti autobiografiche esaminate (circa una trentina di diari, memorie, corrispondenze) sui quali si basa la ricerca, l'esaltazione della guerra appare di rado. Già al momento dei primi combattimenti prevalgono descrizioni di umiliazioni, ansie e orrori suscitati dal conflitto, in tutti coloro che lo vivono sulla propria pelle. I soldati semplici di nazionalità slovena spesso deridono il nemico: si tratta di contadini e comunque di persone non istruite, che descrivono gli italiani come vigliacchi o anche rammolliti. Così nelle narrazioni sull'esperienza di guerra dei caporali, dei sottufficiali e degli ufficiali l'espressione dell'odio verso il nemico è per lo più casuale e meno aggressiva. Per quanto esista ancora l'immagine di un avversario come di un vero nemico, è lecito affermare che la violenza diffusa tra i vari autori non penetra in profondità. Nelle loro memorie l'ebbrezza della violenza e la celebrazione della guerra sono espresse raramente. A volte si ha la sensazione che l'avversario faccia parte di quell'indicibile che è intimamente legato all'esperienza di guerra, di cui scrive Eric Leed.

La singola rappresentazione del nemico si lega in modo interdipendente a due fattori principali, la vicinanza fisica del nemico e l'esperienza del combattimento. Non sono poi da sottovalutare, oltre al grado militare e alla formazione dell'autore, la sua origine geografica e le caratteristiche geopolitiche del fronte sul quale si trova a combattere. Sul fronte italiano la solidarietà con il nemico era molto rara sia tra i soldati semplici e sia tra gli ufficiali. La demonizzazione del nemico appare in alcune memorie per lo più nella fase finale della guerra, quando sia il futuro degli stessi autori e sia le prospettive dell'intera comunità a cui appartengono diventano sempre più incerte. E' nella fase finale della guerra che emergono con forza le pulsioni più violente verso l'altra popolazione e che appaiono a volte, soprattutto dopo la fine del conflitto, incontrollate. L'altro non è quindi più identificabile nell'avversario militare, diventa bensì nemico sotto il profilo nazionale e politico.

»*Vaše drago pismo mi je prineslo duh vijolic
in cvetja vaših vrtov in topel dih
vaše pomladi*«¹

Pisma Karmele in Anice Kosovel Albini Černe

IVANKA URŠIČ

Izveček: V prispevku so predstavljena pisma, ki sta jih Karmela in Anica Kosovel pisali Albini Černe, sosedu iz Tomaja, vnukinji Antona Černeta, državnega in deželnega poslanca, in soprogi dr. Petra Laharnarja, državnega uradnika in dvornega svetnika. Umetniško in intelektualno doživljanje je dekleti povezalo z Albino, kar jima je pomenilo še dodatno vez z domačim krajem in Krasom.

Ključne besede: Zapuščina družine Černe, Anton Černe, Albina Černe, Karmela in Anica Kosovel, korespondenca, obdobje po prvi svetovni vojni, München, Ljubljana, študij, umetnost

»*Your Precious Letter Brought to me the Scent of
Violets and the Flowers from Your Gardens and Your
Spring's Warm Exhalation*« **Karmela and Anica
Kosovel's letters to Albina Černe**

Abstract: This contribution discusses the letters written by Karmela and Anica Kosovel, addressed to Albina Černe, their neighbour in Tomaj. Albina Černe was a great granddaughter of Anton Černe, a state and provincial deputy, and a wife of Peter Laharnar, a state official and counsellor. Karmela's and Anica's bond with Albina was formed due to their common artistic and intellectual interests. For them Albina presented a connection to their village and the Karst region.

Key words: The family's Černe records, Anton Černe, Albina Černe, Karmela and Anica Kosovel, correspondence, in the years after the First World War, Munich, Ljubljana, study, art

¹ PANG 939 Družina Černe, t. e. 11. Pismo Karmele Kosovel Albini Černe, Monakovo, 15. 4. 1924.

Pisno zapuščino družine Černe iz Tomaja je Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici² po posredovanju dr. Branka Marušiča³ izročila gospa Cecilija Černe, prapravnukinja Antona Černeta,⁴ državnega in deželnega poslanca, politika in veleposestnika. Zapuščina obsega družinske dokumente: sodne spise, kupoprodajne pogodbe, testamente, zadolžnice, korespondenco, tiskano gradivo, zemljevide, fotografije in fotografske plošče. Ohranjeni dokumenti nudijo vpogled v gospodarsko rast družine od Antonovega očeta Marka Černeta naprej, le nekaj drobcev je ohranjenih o politični poti in dejavnosti Antona Černeta.⁵

Preko ohranjenih dokumentov spremljamo tudi usode ostalih družinskih članov. V zapuščini pritegne pozornost korespondenca, naslovljena na Albino Černe, vnukinjo Antona Černeta po materini strani.

Albina se je rodila 13. oktobra 1876. Njena mati Ursula Amalija Černe se je leta 1876 poročila z domačinom Francem Černetom (1831–1898), stotnikom v avstrijski vojski. Albina je obiskovala nemško ljudsko in meščansko šolo v Trstu (1882–1889),⁶ kar je pomenilo, da je imela kot ženska v tistem času zelo dobro izobrazbo. Tudi kasneje se je izobraževala, med drugim se je učila angleški jezik.⁷

Albina se je leta 1892, bilo ji je komaj 16 let, poročila z dr. Petrom Laharnarjem,⁸ visokim državnim uradnikom, dvornim svetnikom doma s Pečin na Tolminskem. Spoznala sta se v času Laharnarjevega službovanja v Sežani. Med leti 1886 in 1892 je služboval pri okrajnih glavarstvih v Pulju, Poreču in Sežani. Leto po poroki sta odšla na Dunaj, kjer je dr. Laharnar dobil službo pri ministrstvu za notranje zadeve, in tam ostala štiri leta. Leta 1897 je dr. Laharnar vnovič nastopil mesto okrajnega glavarja v Sežani, nato je bil premeščen v Černovice v Bukovini in imenovan za cesarsko-kraljevega vladnega svetnika. Po upokojitvi leta 1912 je nekaj časa živel na Dunaju kot upokojeni dvorni svetnik. Ob začetku prve svetovne vojne sta se z Albino vrnila v Tomaj. V zakonu nista imela otrok. Okoli leta 1925 sta se ločila in dr. Laharnar je živel v gostilni pri Ravbarjevih (Sk lancevih) v Dutovljah do smrti, 30. oktobra 1932. Malo pred Laharnarjevo smrtjo sta se pobotala. Albina je živelja s sestro Leo, vdovo Žuk na svojem domu v Tomaju. Umrla je 30. oktobra 1954.

² Pogodba o začasni hrambi zasebnega arhivskega gradiva, sestavljena 3. 10. 2002 (2/2 – 20/2002).

³ »Gradivo (predvsem pisani dokumenti), ki ga hranite, je pomembno za preučevanje naše krajevne preteklosti. Prav bi bilo, da bi se odločili za njegovo ustrežno hranjenje. Dovolim si vam predlagati, da bi ga oddali v hrambo – pri čemer lahko ostane še vedno vaša last – novogoriškemu Pokrajinskemu arhivu, kamor po svoji provenienci edino le sodi. Da se ne bi gradivo morebiti uničevalo, bi bila potrebna kar skorajšnjih odločitev. Priporočam vam, da sprejmete predlog Pokrajinskega arhiva, ki vam zagotavlja najboljšo obliko hranjenja. To vam zagotavljam tudi sam iz lastne izkušnje; pred časom sem oddal tej ustanovi svoj osebni arhiv.« *Pismo Branka Marušiča Ceciliji Černe, Nova Gorica, 7. 1. 2002, poslano v vednost Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici.*

⁴ Anton Černe (1813–1891), kmet in politik. Leta 1848 je bil prvič izvoljen v dunajski parlament. Tu je zagovarjal odpravo fevdalnih obveznosti brez plačila odškodnine. Od leta 1861 do 1876 je bil deželni poslanec v Gorici in od 1861 do 1873 državni poslanec. Zavzemal se je za enakopravnost slovenskega jezika. Politično je sodil h konservativcem; sredi osemdesetih let pa je politično delovanje opustil. Leta 1884 je izdal brošuro *Kras in njegove razmere*. Prim. *Enciklopedija Slovenije*, 2 zvezek, str. 111.

⁵ Državni in deželni poslanec Anton Černe, str. 45.

⁶ PANG 939, Družina Černet. e. 10.

⁷ PANG 939, Družina Černet. e. 13. Ohranjen je zvezek, iz let, ko je Albina živelja v Černovicah.

⁸ Dr. Peter Laharnar (1858–1932), pravnik (PANG 939 Družina Černe, t. e. 8).

Albina si je kot soproga dvornega svetnika s svojim svetovljanskim vedenjem⁹ odprla vrata v takratno visoko družbo in spletla mnoga poznanstva in prijateljstva. V njej sta našli svojo zaupnico in sogovornico Karmela in Anica, sestri pesnika Srečka Kosovela. Družini Kosovel¹⁰ in Černe sta živeli v neposredni sosesčini.¹¹ Med Albinino korespondenco so se ohranila njuna pisma iz let po prvi svetovni vojni, ko je Karmela študirala v Münchnu in Anica v Ljubljani. Pisma so iskrena izpoved mladih intelektualek – čustvena in tenkočutna, polna navdušenja nad vsem novim, kar sta doživeli v času študija, pa tudi polna domotožja. Odlikuje jih lep in bogat jezik. Nekatera so prave literarne izpovedi.

Karmela Kosovel¹² se je kot tretji izmed petih otrok rodila v Sežani.¹³ Osnovno šolo je obiskovala v Sežani, Pliskovici in Tomaju.¹⁴ Šolanje je nadaljevala pri šolskih sestrah v Mariboru, v letih 1912 do 1916 je v Ljubljani obiskovala dekliški licej, istočasno pa je na šoli Glasbene matice študirala glasbo. Med vojno (1916–1918) je bila doma v Tomaju, od leta 1918 do 1922 pa je nadaljevala študij glasbe na Konservatoriju v Trstu pri profesorici Idi Fradelich. Februarja 1923 je odšla v München in o tem obdobju zapisala: »V Monakovo sem odšla februarja 1923, a na jesen tega leta sem prišla v Glasbeno akademijo, in sicer v razred profesorja Josefa Pembaura, ki je takrat kot pianist veljal za najboljšega interpretu Lisztovih del. Najprej sem dokončala strokovni razred svojega predmeta (*Hauptfachklasse*), nato mojstrski razred (*Meisterklasse*). Po končanem študiju sem zapustila München v juniju 1928. Takrat sem tudi nastopila v tem mestu z Lisztovim koncertom v A-duru. Za časa, ko sem bivala v Münchnu, so bili tu še: slikar in grafik Avgust Černigoj iz Trsta, Herman Trdan, po poklicu duhovnik, goriški rojak, ki se je tu pojavil med nami nekoliko kasneje in je študiral slikarstvo na stroške goriškega

Karmela Kosovel (Zbirka upodobitev znanih Slovencev, NUK).

⁹ Marušič, O dr. Petru Laharnarju, str. 104–110.

¹⁰ Družina Kosovel: oče Anton (1860–1933), mati Katarina, rojena Stres (1862–1938); otroci: Stano, Tončka, Karmela, Anica in Srečko. Glej *PSBL*, II., str. 141–147.

¹¹ Černetovi so družini Kosovel prodali zemljišče, na katerem so zgradili novo hišo. Prim. Koloini, Poročilo o sodelovanju z gospo Aino Kosovel, Kromberk, 23. 12. 2010.

¹² Karmela Kosovel, *PSBL*, II., str. 143–144.

¹³ Karmela se je po nekaterih podatkih rodila 26. septembra 1898 v Sežani, po drugih pa leta 1899 in ta letnica je napisana na grobu v Tomaju. Prim. Koloini, Spominska zbirka družine Kosovelovih, str. 10.

¹⁴ Karmelinega očeta so zaradi političnih spletk leta 1905 kazensko prestavili iz Sežane v odmaknjeno Pliskovico, od tam so ga leta 1908 premestili v Tomaj. Prim. Koloini, Spominska zbirka družine Kosovelovih, str. 3.

škofa. Dr. Franjo Čibej je bil v Monakovem le kratek čas in je bil v naši družbi le nekajkrat na obisku.«¹⁵

Černigoj se je v tem obdobju zaljubil v Karmelo,¹⁶ poleti leta 1924 je preživljal počitnice in slikal v Tomaju. Njuni zvezi so Kosovelovi nasprotovali, zato sta se razšla.¹⁷

Karmela je imela zaradi svoje lepote in privlačnosti veliko imenitnih oboževalcev, med njimi je bil tudi Josip Vidmar.¹⁸ Od leta 1928 do 1930 je poučevala na Konservatoriju v Ljubljani, nakar je odšla na Dunaj, kjer je zasebno poučevala klavir in korepetirala s pevci. 10. marca leta 1933 se je poročila z akademskim slikarjem in profesorjem risanja Alfonzom Graberjem. S svojim možem je prijateljevala že v mladosti, v študentskih letih, skupaj s Černigojem so bili nekakšna kulturna družina z mnogimi načrti, ki pa se niso uresničili.¹⁹ V svojo družbo so

Anica Kosovel (hrani Dragica Sosič, Dol pri Vogljah, skrbnica Kosovelove domačije v Tomaju).

povabili tudi Srečka Kosovela, ki je takrat študiral v Ljubljani. Karmela je z možem živela najprej na Dunaju. Malo pred koncem vojne sta zaradi zavezniškega bombardiranja Dunaja izgubila skoraj vse svoje premoženje. Preselila sta se v njegov rojstni kraj in tam sta tudi pokopana.²⁰ Na družinskem grobu v Tomaju je napisano le njeno ime.

Drugi sklop pisem je izpod peresa Karmeline mlajše sestre Anice Kosovel (1901–1983). Rodila se je 8. julija 1901 v Sežani. Osnovno šolo je obiskovala v Pliskovici in v Tomaju. Po pripovedovanju Aino Kosovel²¹ se je tudi ona šolala pri šolskih sestrah v Mariboru, nato v Ljubljani na mestnem dekliškem liceju ter na II. Realni gimnaziji na Poljanah in tam maturirala 7. julija 1921. Po zrelostnem izpitu se je odločila za študij farmacije. Zaradi bolezni je spremenila smer študija in jese-

¹⁵ Kosovel, *Zbrano delo*, str. 1180.

¹⁶ Dragi Srečko..., str. 290–291.

¹⁷ Vidmar, *Pisma Karmeli Kosovel*, str. 115.

¹⁸ Vidmar, *Pisma Karmeli Kosovel*, str. 133.

¹⁹ Vidmar, *Pisma Karmeli Kosovel*, str. 130.

²⁰ Vidmar, *Pisma Karmeli Kosovel*, str. 131.

²¹ Aino Kosovel (1931–2013), hčerka Staneta Kosovela (Koloini, Poročilo o sodelovanju z gospo Aino Kosovel, Kromberk, 23. 12. 2010).

ni leta 1922 je vpisala slavistiko na Univerzi v Ljubljani, ki jo je končala po Srečkovi smrti.²² Kot mlada profesorica slavistike je službovala v Gospiču v Liki na Hrvaškem, nato v Mariboru in na gimnaziji v Ljubljani. S Srečkom sta si bila najbližje. Bila sta najmlajša, največ sta se družila in najbolj poznala.²³ V času študija sta nekaj časa skupaj stanovala pri Čarmanovih²⁴ v Ljubljani. Anica je bila zelo navezana na družino in je redno prihajala domov. V Ljubljani je živela pri bratu Stanetu in njegovi družini. Umrla je 21. maja 1983.²⁵

Pisma Kar mele in Anice Kosovel Albini Černe še dodatno odstirajo podobo Kosovelove družine, pričajo o njihovem bogatem kulturnem in umetniškem življenju pa tudi o visoki pisemski kulturi takratnega medsebojnega komuniciranja. Njuno umetniško in intelektualno doživljanje ju je povežalo z Albino Černe, ki je za dekleti predstavljala še dodatno vez z domačim krajem in Krasom.²⁶ Čeprav so pisma zelo osebna, so pomemben dokument tistega časa.

Albina Černe, por. Laharnar (PANG 939 t. e. 20, fotografške plošče).

²² Kosovel, *Zbrano delo*, str. 1079.

²³ Kosovel, *Ikarjev sen*, str. 239.

²⁴ Neža Čarman je vodila dijaško kuhinjo »Domovina« in pri sebi je imela hčerki Anico in Emico. V prvem nadstropju je imela stanovanje in je oddajala sobe. Tu sta od leta 1920 prebivala tudi Anica, ki je živela pri obeh Čarmanovih dekletih, in Srečko, ki je prebival v sobi skupaj z drugimi sstanovalci. Prim. Kosovel, *Zbrano delo*, str. 1084.

²⁵ Koloini, *Spominska zbirka družine Kosovelovih*, str. 8.

²⁶ Aino Kosovel je povedala, da so k Albini radi prihajali tudi ostali člani družine Kosovel: »[...] Ljuba gospa Albina, kako ste nas počastili z obiski kako radi smo prihajali vsi Kosovelovi k vam v senco murv pred podeželsko hišo družine Černetovih – naših spoštovanih sosedov. Oleandri so cveteli ob starem vodnjaku in vrtnice v središču dvorišča, kjer se je podaljšala senca latnika v ta nasad najplemenitejšega cvetja vrtnic, v vazi atrija na kamniti mizi so cvetele še pozno v zimo. Nihče ni stopal tako dostojanstveno po teh prostorih in sprejemal svojih gostov s tako gostoljubnostjo kot vi, ljuba gospa. Nihče ni razumel mogočnega vzpona te odlične familije, ki ni poznal Krasa s svojimi razkošji in lepotami vinogradov, ograd, bregov [...] tudi kandirane fige so bile s tistih bregov [...] smo poskušali ob trgatvi ob mladem vinu in naš domači teran, kaj ne ljuba gospa? Bili smo pravi Kraševci, Kosovelovi. [...]« Borut Koloini, Poročilo o sodelovanju z gospo Aino Kosovel, Kromberk, 23. 12. 2010.

Pisma Karmele Kosovel²⁷Monakovo,²⁸ 27. marca 1923

Cenjena in draga gospa!

[...]

Oprostite moji zamudi, katero boste lahko razumeli, če mislite na to, da me je tujina vso objela trenutno zagrnila s svojo sivo, mračno steno vso luč in naš svetel dom, ki pa zopet ostaja v meni sedaj ves tako jasen in solčen. Tisti prvi utisi in pa vse novo življenje so me precej omamili. Sedaj mi je Monakovo že pravi dom in skoro bom želela že zopet kaj novega, silnega. Tako mi je: daleč hočem, vedno naprej, dokler je duša žejna, v neskončnost, da se izpolni moje hrepenenje.

Imam se dobro in sem zadovoljna. /Če je zadovoljstvo pri meni sploh mogoče?!/

Cilj imam vedno pred očmi in precej delam zato, da se bom vrnila bogata domov. Iščem povsod lepote. Saj lepota je, in resnica tudi in življenje. In sebe mora človek iskati, pot v samega sebe, to je težko. Pa saj »sonce je, ker ga slutimo, ker ga v globini duše čutimo«.

Mislím na Vas mnogokrat in na naš lepi dom, na naše solnčne poljane in cvetoče vrtove. Tukaj prihaja pomlad zelo počasi, komaj jo čutimo, pa že so zacvetele v nas same velike, duhteče rože.

Kako je pri Vas? Kako se imate Vi? Bližajoči se prazniki so podvojili spomin na Vas in na dom. Ali še kaj berete? Sedaj najbrže nimate časa za-to, /mislim na Vaš vrt!/

Jaz imam zelo odmerjen čas in se pečam skoro izključno s stvarmi, ki se tičejo moje stroke. Kako so se mi oči široko odprle in kako drugačne, vedno nove in vse daljne kraje vidim!

Dosti mi dajo koncerti, katerih je tu na izbiro. Sama študiram poleg klasikov tudi moderne, Reyar (?) me silno zanima in privlačuje s svojim ekspresionizmom v muziki, kakor Van Gogh v slikarstvu s svojo tako izrazito in bogato dinamiko in harmoniko.

Imam lepo družbo: dva slikarja²⁹. Z njima sem pregledala vse znamenitosti in galerije, h katerim se še vedno povrnemo, oni poslušajo z mano vse koncerte in iščemo skupaj poti, lastnih tonov in linij.

[...]

Srečne in vesele praznike želim vsem Vašim, Vas toplo pozdravljam

Vaša udana

Karmela Kosovelova

Moj naslov: Neurentherstr. 8/III./ b. F. Pabstmann

²⁷ Zaradi omejenega prostora so izpuščena nekatera pisma ali njihovi posamezni deli.

²⁸ Monakovo – zastarelo slovensko ime za München.

²⁹ Karmela se je med študijem v Münchnu spoprijateljila z Avgustom Černigojem (1898–1985) in Alfonsom Graberjem (1901–1990). Prim. Kosovel, *Zbrano delo*, str. 1180.

Monakovo, 24. junija 1923

Predraga gospa Albina!

Upam, da ste se medtem že vrnili z Dunaja in da Vas najde moje pismo doma.

Srčna hvala za Vaše zadnje – vesela sem ga bila zelo, kakor sploh vsakega glasu iz domovine, in še tem bolj, ker je bilo od Vas. Oh, vsi tisti topli pozdravi ki prihajajo od vas, me tako vabijo tja doli in včasih se mi zdi, kakor bi zvonilo s Krasa – in hrepenenje po domovini me objema.

Pa zaenkrat še ne mislim tja doli, dokler je čas, moram nabirati za vse bodoče suhe in slabe čase. In sem res kakor mravljica na delu v katerega edino verujem. In dosti veselja in ljubezni do tega je v meni in me vso napolnjuje. Tukaj mi je dobro, tudi si mislim, da še predobro. Razmere so za nas momentalno dokaj ugodne, in meni je življenje tako lepo, da bi ga hotela podaljšati v neskončnost in večno živeti. Samo naravo zelo pogrešam, Monakovo postaja v svoji sivi resnosti monotono. Mislite, solnca nismo videli že ne vem od kedaj in še vedno nosimo pol zimske obleke. Nemci sami pravijo, da jih je »Bog pozabil in zapustil«. Zato si jaz tako želim vaših travnikov in polj.

Maja meseca smo bili z našimi slikarji v lepi Dürerjevi domovini, v Nürnbergu, in srednjeveškem Rothenburgu, kjer sem se odpočila in zaživela ob tistih tesnih srednjeveških temnih hišicah z rudečimi rožami.

Železnica je za nas zelo (nečitljivo) in če bi jaz imela čas, bi hotela prepotovati vso Nemčijo. Prve dni junija me je obiskal tu brat Stano³⁰ iz Ljubljane in se prihodnji teden zopet vrne – zelo zadovoljen in prav srečen je bil tu pri nas. Dnevi mi tako strašno bežijo, kot še nikoli in sem žalostna za vsakega ki je šel, ker vem, da se več ne vrne.

Kako je Vam draga gospa Albina, in Vašim? Gospa mama kako se počuti? Za Nado³¹ je res škoda, da je mogla prekiniti šolo, to ne vpliva na razvoj otroka nikoli ugodno. Ali Vas Tončka³² večkrat obiše? Kmalu pride tudi Anica domov in me zanima, kako da bodo prestali doma brez mene...

Kako ste preživeli tiste dneve na Dunaju? Vesela bom, če mi boste zopet kaj povedali.

Iskreno pozdravljam vse Vaše, še posebno Vas, Vaša vdana Karmela Kosovelova

³⁰ Stano Kosovel (1885–1976), rojen v Sežani, umrl v Ljubljani, pokopan v Tomaju. Od leta 1918 je živel in delal v Ljubljani (PSBL, II., str. 145–147).

³¹ Nada Černe, zdravnica, živela v Trstu.

³² Antonija (Tončka) Kosovel (1897–1990), najstarejša med sestrami, skrbna gospodinja na Kosovelovem domu. Edina med Kosovelovimi otroci, ki se je usmerila v gospodarsko dejavnost, za razliko od drugih, ki so bili umetniško, literarno in glasbeno dejavni. Prim. Mladika 8, str. 22–23.

Monakovo, 28. decembra 1923

Predraga gospa Albina!

[...]

Tukaj je tako, da rabi človek vso energijo in vso duševno silo, zato da ne omaga. Žalostne razmere in mi delimo usodo tisočih. Naša gospodinja nam pravi, da smo »Hungerkünstlerji«³³, kar skoro odgovarja resnici. Vendar so to premagljive stvari, minljive in samo vsakdanje vrednosti. Ne vemo, da se ne živi samo od kruha »prvo je – duh«! Ker smo spoznali višjo vrednoto življenja, se moramo izkristalizirati, da bo svetilo naše jutro in jasen naš dan. In naš dan mora priti, po tej silni temni noči neprestanega boja in samozatajevanja!

Umetnost zahteva celega človeka in študij umetnosti zahteva, ne samo cela leta, ampak cele življenjske dobe. In tako je, vsaj meni: krogi so vsaki dan širši in globlji, cilj je vsaki dan bližji in pot do njega vsaki dan težja.

Žalostna in velika je usoda umetnika!

Jaz se učim dosti lepega. Življenje je vredno živeti samo radi tistih nepopisnih trenutkov, ko je človek občutil: Lepoto in Večnost. Pravzaprav se ne učim, doživljam. Tako zahteva naš veliki mojster, brezdvoma najsilnejša in najizrazitejša umetniška osebnost. Kakor sonce je, velika luč sije od njega. On noče reproduciranja, življenje zahteva od nas, življenje z vsemi mogočimi nijansami barv, prepričanje, vero, globoko doživetje. On sam je nedosegljiv.

Učim se vse, da poglobim svoje znanje in mi ni nikoli dovolj. Hodim tudi na univerzo k predavanjem o filozofiji, o umetnosti in sem žalostna, ker ima dan samo 24 ur. Dela mi ni nikoli dovolj, le mraz, moj sed, najhujši sovražnik se mi dostikrat zoperstavlja! Toliko hudega pride včasih na človeka! Meni so najhujše denarne krize³⁴ – katere so skoro na dnevnem redu in sem res zelo zelo nesrečna, ker je včasih življenje odvisno od takih malenkosti, ki ga tudi kolikor toliko zastrupljajo. V takih dnevih nesreče si ne želim drugega kot samo konca, konca in miru, katerega pa ne bo pred nočjo...

Zunaj pada debel sneg. Da je vsaj njegova belina in mehkoča pokrila te težke sive strehe, ki napolnjujejo dušo s tako žalostjo in tesnobo. Pomladi čakam s hrepenečo dušo!

[...]

H koncu sprejmite še vsa moja voščila za praznike in za novo leto in srčne pozdrave vsem. [...]

Vaša udana Karmela

[...]

³³ Hungerkünstler, človek, ki dolgo živi brez hrane. Prim. *Velik nemško-slovenski slovar*, str. 532.

³⁴ Za Kosovelovo družino so bila leta po prvi svetovni vojni doba najhujše socialne stiske. Karmela se je v Münchnu povečini sama preživljala z igranjem na klavir po kinematografih. Prim. Kosovel, *Ikarjev sen*, str. 240.

Monakovo - 26. februarja 1924

Predraga gospa Albina!

Srčna hvala za zadnje pismo, Vašo dopisnico iz Trsta – in še za vse drugo, čemur ni imena! Da bi mogli samo slutiti, kako vesela sem vsakega Vašega spomina! Človek ni sam in kaj bi dal za prijateljsko roko! Veselim se časa, ko bom zopet skupaj z Vami vsemi, ah, hrepenenje je z vsakim jutrom večje in kadar ugasne dan se vzbudijo vse želje zaželjene – nikdar izpolnjene!

Ta zima se je v Monakovem ali povsod, ne vem – podaljšala v neskončnost in jaz ne morem pričakati solnca. Še vedno sneži, vsaki dan, jaz sem dolgo gledala te ledene rože na mojih oknih in se veselila: kadar bo prišlo solnce in vas pobožalo – solnca pa ni in moje rože so se še bolj razkošatile. Široko so se razpele in zamrežile pogled očem v Vaše daljine.

Živim od velikih želj in silnega hrepenenja, in pred mano je še dolga, dolga neizhojena cesta. Vse poti pa treba prehoditi, in konca ni in še prekratko bo to življenje za naše delo. In je vredno živeti za ves ta boj in to trpljenje.

Pred dnevi sem igrala eno izmed Brahmsovih balad in sem bila tako žalostna: čas beži in mi padamo kakor listje v jeseni. In sem se vprašala: kam peljejo te ceste, kakšno življenje nas čaka za tem razpotjem prevar? In mi je bilo tesno kot v grobu in odgovora ni bilo.

Filozofija mi ni rešila še nobenega problema, nešteto vprašanj in dvomov je v meni, včasih cel kaos misli brez izhoda.

Spominjam se, da ste se včasih precej pečali z filozofijo.³⁵ Morda se bomo dosti pomenili, ko se bomo zopet videli. Pa kje je še ta čas! [...]

Moj prijatelj Črnigoj³⁶ odide zadnje dni tega meseca v Ljubljano in Vas lepo pozdravlja!

Kadar bodo pod Vašim vrtom zopet vijolice zacvele, prosim, spomnite se me in oprostite pismu in pisavi, - pomlad bo vse to ozdravila.

Prosim spomnite me Vaši mami! Vam iskrene pozdrave
od Vaše Karme

³⁵ V zapuščini so ohranjeni zvezki z zapiski (PANG 939 Družina Černe, t. e. 13).

³⁶ Avgust Črnigoj se je v Münchnu mudil od jeseni 1922 do jeseni naslednjega leta, ko je obiskoval slikarsko akademijo, in sicer poletni semester v šoli za umetnostno obrt ter študij v Hoffmannovi zasebni slikarski šoli. Tu se je seznanil s takrat novimi prevratnimi smermi v slikarstvu: ekspresionizmom, kubizmom in konstruktivizmom. Zadnje gibanje je v Nemčiji izhajalo od Feiningerja in likovne šole Bauhaus v Weimarju, kjer je bil tudi nekaj časa spomladi 1923. »O vseh teh pojavih in smereh smo v našem krogu – Črnigoj, Graber, dva inženirja in jaz – mnogo in ognjevitno razpravljali. Nekateri so se kmalu prepričali o nesmiselnosti teh smeri, drugi so ostali pri svojem. Črnigoj je bil ves vnet za novo. Po smetiščih je zbiral vsakovrstne odpadke: konzervne doze, električne žarnice, cunje in podobno. Iz tega je sestavil tako imenovane 'montažne slike' [...].« Prim. Kosovel, Zbrano delo, str. 1180.

Monakovo – 15. aprila 1924

Predraga gospa Albina!

Vaše drago pismo mi je prineslo duh vijolic in cvetja Vaših vrtov in topel dih Vaše pomladi. Tukaj je še ni, je še ni, in jaz jo čakam in trepečem kakor listje v vetru.

Toliko hrepenenja je, in duša hoče rož in sanj in hoče sile razmaha, - v nedogledne daljine se mora razliti to čustvo v sladek opoj!

Jaz sem sama, prav sama. Vsi so odšli na počitnice in jaz sem tako srečna te samote in živim in gorim v njej bolj kot nikoli! Vsa sem v svojem delu in delo je v meni. Vso mojo ljubezen je vzelo to delo in vse moje življenje: Kajti življenje je treba povračati z življenjem.

Dostikrat mislim na Vas vseh. Anica je gotovo že doma in Vas je že obiskala. Jaz pridem sredi julija, morda že prve dni - to bo kmalu, kmalu, dnevi tako bežijo »und Jahre sind Stunden«.

Dóma se zelo veselim, v srcu pa nosim skrivnost z željo, da se povrnem v to deželo. Preskrbela sem si nekaj zaslúžka in upam, da se bom sama vzdrževala. Pod takimi pogoji bi se v jeseni zopet vrnila v Monakovo. Tukaj je sicer vse zelo drago, vendar se da shajati če se v markah zaslúži. Časi se res izpreminjajo, Nemci so svoje poti kmalu zravnali in sčistili, sedaj že trumoma potujejo v Italijo – kakor v mirnem času. »Da se naužijejo solnca« – pravijo, jaz pa uživam njih sneg – snežilo je namreč te dni zopet 48 ur zaporedoma! Pravo božično razpoloženje!

Delo je največja dobrotá in največji blagoslov, vendar Vam nebi preveč tega blagoslova želela! Najbrže nimate časa za pisanje, kaj šele za čitanje! Jaz ukradem tu pa tam kako urco in berem sedaj Renama: Das Leben Jesu³⁷, ki me je že dolgo zanimalo.

Veselim se vsakega jutra in sem presrečna, da ni več tistega neznosnega mraza.

Spomnite se me včasih le z mislijo, tudi če ne pišete, vem da nimate časa in misli se vse srečajo, skozi vsako daljavo!

Lepe pozdrave gospej mami!

Srečne praznike! In prisrčna hvala- brez besed – za vse poslano!

Vaša vdana Karmela

³⁷ Joseph Ernest Renan (1823–1892), francoski filolog in zgodovinar religije. Delo *Vie de Jezus – Jezusovo življenje, pozitivistične analize Jezusove osebnosti v luči kulturnih, etičnih in psiholoških vidikov*, izšlo leta 1863, je njegovo najbolj znano delo. Prim. Antič, *Veliki svetovni biografski leksikon*, str. 924.

Monakovo, 25. decembra 1924

Predraga gospa Albina!

Skoro se ne upam več priti k Vam, kaj porečete, kaj boste mislili o meni? Ampak odpustili mi boste, da sem s pismom in malo zakasnelimi voščili toliko časa čakala.

Spoznala sem, da mora človek črpati le vse sam iz sebe in živim, kakor še nikoli.

Toliko prijateljev je okoli mene, meni pa je tesno ob misli na enega samega človeka, in tako stojim kot nezavzetna trdnjava.

Pravijo: Karmela je kakor marmor. In je hladna kakor jasnozvezdnata jesenska noč, in je mehka, kakor roža, ki jo je dahnila pomlad – in nič ne vedo za tisti ogenj, katerega ne vidijo.

Prijatelj slikar me je pred časom portretiral³⁸ in v simboličnih barvah vse izrazil: modra in zelena – transcendentalne barve – večnost je v njih. Samo roke žarijo rudeče. Škoda, da slike ne morem dobiti za se, zelo rada jo imam.

Pred dnevi sem bila malo žalostna in skoro me je prejelo domotožje - rada bi bila z Vami vsemi vsaj par dni, tudi to je bilo treba premagati.

Vesela sem bila praznikov samo da sem se malo oddahnila, imam namreč vedno res dela čez glavo, in samo se čudim, koliko človek lahko prenese. Marsikaj grenkega je treba požreti in če ne bi bila luč tako silna, bi človek lahko omagal.

Sedaj ko cvetejo na mojih oknih ledene rože se spominjam vseh Vaših prelepih rož in si želim julijskega solnca in gmajne in naših raztrganih skal in ciklamov – bolj kot vsakdanjega kruha.

V sobi imam majhno pečico, vedno kurim, pa še sedaj ne more staliti dva prsta debelega ledu na mojih oknih. Skoro vedno sem prehlajena, že ves čas in moram hoditi k zdravniku radi grla že nekaj tednov. Imamo vlažno megleno vreme in še dosti drugih bridkosti.

Pa dovolj o meni – kako se godi Vam, ali ste še vedno tako zaposleni? [...] Upam, da ste zdravi, gospa mama tudi, jaz Vam iz srca želim vse najboljše v novem letu in prosim, spomnite se včasih na me!

Vaša vdana Karmela

³⁸ Avtor portreta je Alfonz Graber.

Monakovo, 18. decembra 1925

Predraga gospa Albina!

[...]

Imam toliko dela, da komaj diham, mnogo podučujem, mnogo študiram za-se in mi je čas kakor zlato.

Ah, rada bi ga ustavila, za tiste trenutke, ki so - večnost. Včasih bi ga rada potisnila naprej, tiste ure bridkosti.

In vendar, če ne bi bilo noči, ne bi vedeli, kako svetlo je jutro. Zato se veselim tistega trpljenja, po katerem uživam veselje.

Kako se mi godi, o tem Vam gotovo Tončka redno poroča. Krog mojih prijateljev in znancev se vsaki dan večja in mi napravlja vedno težji odhod iz Monakova. Tako mi je, kakor da ne bi mogla iti nikoli več od tod.

Vaše drage sosesčine nisem jaz prav nič uživala, predstavljam si, kako lepo bo po leti, ko bom prišla domov.

Z g. Hermanom³⁹ – ki Vas prav lepo pozdravlja - se Vas mnogokrat spominjava. Mnogo se pogovarjava in deliva skupaj marsikatero veselje, - bridkosti navadno bolj pomolčiva. Jaz ga včasih občudujem, kakor otrok je, ali kakor snažen list.

Ko pojde na pomlad k svojim čelbecam bo obiskal tudi Vas in Vam bo mnogo pripovedoval. Gotovo ga boste veseli.

Kako se pa Vam godi, draga gospa Albina in Vašim dragim? Mislim na to. Kako lepo Vam bo za praznike, ko boste vsi skupaj!

Ko boste s Tončko in Anico, prosim, spomnite se tudi mene!

Iskreno Vas pozdravljam in želim Vam in Vašim dragim vesele praznike in v novem letu vso srečo!

Vaša vdana Karmela

Albina Černe, por. Laharnar, in dr. Peter Laharnar (PANG 939 t. e. 20, fotografske plošče).

³⁹ Herman Trdan (1892–1970), duhovnik, narodni delavec, slikar, družinski prijatelj Kosovelovih. Od leta 1923 do 1928 na študijskem dopustu. »Spomladi 1924 je prišel v München, da bi študiral slikarstvo, toda njegov škof ga je po enoletnem študiju odpoklical domov. Eno leto Trdanu ni zadostovalo, da bi uspel, zato je prosil, da se mu študijski dopust podaljša. Ker škof ni ugodil njegovi prošnji, se mu je Trdan uprl. Nato mu je škof odtegnil nadaljnjo podporo. Trdan se je nekaj časa boril, a nazadnje se je moral vdati. Pozimi 1926/27 je delal v ateljeju Alfonza Graberja na Dunaju in se nato odpravil domov.« Prim. Kosovel, Zbrano delo, str. 1180.

Pisma Anice Kosovel

5. februarja 1924

Draga gospa!

Tako dolge so moje poti do Vas! In vendar Vas je moja misel poiskala tolikokrat. Pa včasih res ni izhoda iz duše v besedo in tako ostajam nema v najglobljem doživetju.

Danes sem glavne kolokvije odpravila prav dobro in mi tako preostaja nekoliko časa, da oblikujem svojo misel v bled izraz.

Jaz delam: ne preveč, pa tudi ne premalo, včasih zelo potrebne stvari – včasih se lotim tudi nepotrebnih, ki jih pa človek vendar mora preiti po nujnosti logičnega naravnega življenjskega razvoja. Tu pa tam, ko me zamudi malenkostno odkritje, do katerega sem se sama dokopala, brez vsiljenih komentarjev in apriori sprejetih sodb in se v svojem tesnem svetu imenujem »znanstvenika« (seveda brez posebnih, nadaljnjih aspiracij) ki se je ločil od zunanjega sveta in stopil sam k sebi – vztrajam v samotni en dan – par ur – že pride druga skušnjava in me odtrže od vsega in me z novo svežo življenjsko silo tira nazaj v življenje. Tako potujem od študija k življenju in obratno in vem, da je drugo silnejše od prvega, da je življenje glas, ki ga čujemo, da je živa beseda, ki nas kliče v vedno novo brstenje in umiranje. Tako čudovito lepo je to iskanje duš v tej nedogledni daljavi, to srečanje najtišjih misli, ki so živele v človeku, kot skrivnostna pravljičica, razodeta v uri zbližanja prijatelju, ki se je zavedel, da ni več sam in mu ni več težko živeti. Tako neskončno rada imam vse te duše, ki me obkrožajo. Tako vem, da živim vsemu in vsem. Tupatam grem v gledališče, koncert ali kam drugam. Sicer imam največ od glasbe.⁴⁰ Zdi se mi neizčrpen studenec svežosti, najčistejšega valovanja čustev in najkrepkejši njih izraz.

[...]

Kako je Vam, gospa? Kje je Vaša pot, da Vas poiščem? Kaj naj Vam še povem?: da je moja misel pri Vas v čudno lepem hrepenenju, ki sem ga nosila s seboj in mu nisem našla izraza.

Končam svoje pismo, ne da bi bila izčrpala svojih misli, kaj šele čustev. Lep srčen pozdrav in neizmerno lep spomin!

Anica

Ljubljana, 28. maja 1924

Draga gospa!

Toliko lepih spominov – toplih in prisrčnih sem prinesla od doma s seboj – toliko misli, da sem sklenila, da Vam pišem hitro, po svojem prihodu v Ljubljano. Pa je moja pot do Vas tako dolga! Večer za večerom pregledujem seznam svojih srčnih dolžnosti, a teh je toliko, da obupam že pri sklepu in se komaj še upam potrkati na vrata vseodpuščajočih duš s skesanim srcem in trdo voljo poboljšanja.

Tako vidite gospa, sem vedno stari grešnik, nepoboljšljiv v dejanjih – a verjemite mi – misli in hotenja so vsa usmerjena v svetlo odrešenje.

⁴⁰ V Kosovelovi družini so vsi gojili in cenili glasbo. Prim. Kosovel, *Ikarjev sen*, str. 240.

Prejšnji teden so me že precej zamudili »Hudožestveniki« člani ruskega (svetovnega) gledališča, ki so nam naklonili štiri večere – jaz bi jim dala pridevek »življenjske« – tako neizmerno lepo je vzvalovilo moje doživetje. Igrali so dve ruski deli Andrejeva in Čehova, Dickensovo: Življenjski boj in Ibsenovo: Gospo z morja. Najbolj so proniknila v mene subtilna čustva zimske pripovedke Dickensove – tako, da sem prav silno zadrhtela v brezbrežju lepote onih tihih večerov, tako da je duša včasih kot razpenjen slap, ki je obrosil skalovje in zabliščal na njem - v tisočih kapljicah hrepenenja. »Gospa z morja« je bila bolj realistično podana – jaz sem jo morebiti malo drugače razumela- zato ne morem mnogo govoriti o tem. Morebiti je za druge že življenjska realnost to, kar je v meni še neodkrita skrivnost in tako se nazori in razumevanja ne morejo kriti. Vendar sem bila zelo zadoščena in sem upala, da se mi dolgo ne bo zahotelo drugega novega več. Pa je opera velika zapeljivka in ne vem ali bi rekla izguba ali dobiček zame. Skoro gotovo bi lahko uveljavila oboje – le vsako v svojih mejah. Tako je življenje vedno enako, tu pa tam se dvigne silen val izven naših duš – da zavalovimo v vsej mladosti – potem se pomirimo in potihnemo in če bi hoteli povedati kaj o sebi bi se ne našli več in ostajamo samo še »skrite kamrice«.

Kaj delate vi gospa? Kako napredujejo vaši učenci? Jaz študiram na polno paro, konkurence se na vsak način bojim.

Danes teden smo bili na izletu v Mariboru. Bilo nas je s prof.(esorjem) 14. Ogledali smo si kaznilnico. Jaz sem odšla odtam s strašnimi vtisi. Jaz bi bila vsem onim zločincem odpustila – toliko neskončne boli je bilo v vseh tistih obrazih. Sama sem trdo prepričana, da ni nihče slab v svojem jedru – da so brez krivde in je slabo dejanje le stvar trenutka in hudih nagnenj. Profesor pedagogike je je rekel, da me mora peljati iz obupa v tolažbo in tako smo se odpeljali v Falo, kjer smo si ogledali elektrarno in v Ruše, kjer smo bili gostje nekega zelo gostoljubnega župnika, ki nam je dal tudi prenočišče in nekega zdravnika, ki nas je povabil drugi dan na obed. Tako smo si ogledali lahko še tovarno za vžigalice in dušik, ki sta v bližini Ruš. Bilo je prav lepo, bil je zaključen krog ostrih šal in dobrih src in jaz sem se resnično odpočila. Vrnili smo se šele po dveh dneh. Sedaj smo že zopet pri študiju. Vsi zelo hitimo in zdi se, da bi se hotel že vsak kmalu iznebiti bremena. Včasih se tudi jaz zaletim – potem pa zasije solnček na moje okno in me izvabi v svetlobo cest in senco drevoredov. Kot bi človek rasel v tem pomladnem ozračju!

Ne morem Vam povedati, kako se veselim iti domov! Toliko lepih stvari imam tu – pa nimam časa, da bi brala in tako odlašam, da ponesem domov, saj upam, da bo tam več časa. Imam lepo Tagorejevo knjigo: Persönlichkeit. Neizmerno lepa je in toliko novih zasluženih odkritij je v njej. Če Vam bo drago, jo bomo lahko skupaj prebrali. Človek je v takih trenutkih tako prisrčno sam v lepoti, da pozabi na vse na vse in ve samo še, da je vredno živeti.

Curcio⁴¹ (naš konkurent!!) mi piše večkrat. Škoda, da jaz nimam več časa za dopisovanje. Pa je že tako, da človek ne more služiti tolikim gospodarjem. [...] Kedaj se zaključijo predavanja še ne vemo, pred 10. junijem gotovo ne. Sicer ostanem še nekaj časa tu, radi

⁴¹ Carlo Curcio (1898–1971) italijanski novinar, publicist, avtor knjig o estetiki, idejnih in kulturnozgodovinskih vprašanjih, univerzitetni profesor v Neaplju. Kot mlad poročnik je bil po prvi svetovni vojni v okviru italijanske zasedbe Primorske dodeljen krajevemu vojaškemu poveljstvu v Dutovljah. Ob zasedbi sta bila Srečko in sestra Anica v hudi stiski, ker se nista mogla vrniti iz Tomaja v Ljubljano v šolo, ker so se čez noč pojavile težave s potnimi dovolilnicami. Curcio jima je poskrbel vse potrebno, da sta lahko odpotovala v Jugoslavijo. S Srečkom Kosovelom sta se spoprijateljila, ko je Curcio leta 1922 prišel v Ljubljano. Prim. Kosovel, *Zbrano delo*, str. 1161–1162.

kolokvijev. Saj bodo počitnice potem še dovolj dolge za odpočitek. Sicer sedaj še ne smem misliti nanj – ker bi se mi lahko zahotelo – po tistem res sladkem »dolce per niente«. No, včasih je tudi brezdelje potrebno. Čas je, da sklenem.

Poklone g. mami – Vam draga gospa, moj najlepši spomin

Vaša Anica

[...]

Ljubljana, 19. marca 1925

Draga gospa Albina!

Tako odlašam z vsako besedo, tako dolge so moje poti do Vas!

[...]

Včasih zadržti spomin na mojem srcu in si rečem, da je lepo živeti. Takrat mislim na svoj dom, na Vas gospa in na vse, ki jih imam neskončno rada in se je ob njih moje življenje zaupno ustavilo in postalo tisočkrat bogatejše. Res vam ne vem povedati, kako mi je včasih. Prav vse življenje od najsubtilnejšega trepeta radosti do najsilnejše bolesti se je prelilo vame. Nevem, morebiti so le sedaj trenutno te barve tako intenzivne, morebiti so le sedaj prehodi tako ostri, da trepečem v slehernem utripu človeka. [...] Sneg še sedaj ni skopnel in vsi hodimo po cestah z istimi vzdihom in željami. Sonček le včasih pokuka – kot iz nagajivosti, pa se kmalu premisli in se mu niti to ne zdi več vredno. Jaz sem se danes zaprla v seminar. Tiho mi uhajajo misli na jug, ne na tisti skrajni, s tem zaznamujem samo smer svojih misli in hrepenenj.

Te dni mi je pisal Curcio⁴² obširno pismo o svojih načrtih, o svojem študiju, ki ga bo moral za nekaj časa prekiniti, ker trka realnost preveč hudo na človeško življenje. Vendar diha v njegovem pismu neka podzavestna zadovoljnost, ki je še mene tiho vzradostila. Zdi se mi, da se človek iz večnega menjavanja med stremljenji in dolžnostmi, ki med seboj včasih divergirajo tako, da izključujejo druga drugo, dvigne do najčistejšega snovanja. Tako je zaposlenost sladka in je človek od nje ves močan in zadovoljen. Karmela mi ne piše prav nič. Toni⁴³ tudi molči. Kaj naj bi človek napravil s takimi nepopoljšljivimi grešniki?

Kaj delate vi gospa? Tolikokrat mislim na Vas in bi Vam hotela pisati mnogokrat.

[...]

Pozdravljam Vas najlepše!

Anica

[...]

⁴² Curcio je konec leta 1922 zapustil naše kraje in se posvetil svojemu poklicu. Prim. Kosovel, *Zbrano delo*, str. 1162.

⁴³ Antonija Kosovel, poročena Ravbar, po domače imenovana Tončka, v Srečkovih pismih vedno Toni, tudi Anta, skrajšano ime oziroma domači vzdevek za sestro Tončko – najstarejšo hčer zakoncev Kosovel, rojeno 6. julija 1897 v Sežani. Prim. Kosovel, *Zbrano delo*, str. 1073.

Ljubljana, 27. maja 1925

Draga gospa!

Čas je že, da prekinem svoj molk in zadostim svoji želji s par besedami, saj me je pri tem oviralo do sedaj toliko različnih opravil, ki ravno niso bila najprijetnejša. Pripravljala sem se na dve slovnični interpretaciji in to mi je vzelo časa več kot bi si človek mogel misliti. Vendar ne bi iskala vzroka toliko v času kot v razpoloženju. Miselna zaposlenost odrine mnogokrat vse srčne zadeve v ozadje in tako jih človek s težavo zopet spravi na dan. Poleg tega se nihče ne more izogniti vsem mogočim vtisom, ki osvetljujejo življenje od vseh različnih strani. Po mojem mnenju, manjka velike zbranosti predno nastane v človeku samem jasna slika, kaj šele, da bi jo bil zmožen podati najbližji okolici. Radi vseh teh različnih vzrokov me po delu vabi tišina, jaz sama jo imam rajši od besede.

Sicer posebnih novic ni. Pomladi ne čutimo tu, ker je pošteno mraz in Ljubljana nam kaže dan za dnem luže v različnih razsežnostih in če kdo čuti v sebi impuls do različnih dejanj, je moral vzrasti ta iz njegove lastne notranjosti. V nedeljo zjutraj se je nebo nekoliko zjasnilo pa smo se slavisti z dr. Prijateljem⁴⁴, odpravili na izlet na Visoko, ki je oddaljeno 3 ure od Škofje Loke. Ker je po tolikih dneh posijalo sonce smo bili vsi prav židane volje in čeprav je pot nekoliko dolga oddolži človeka z lepo pokrajino. Ena sama neskončnost lepote, neizmerna dalja zelenečih polj in travnikov in smrekovi gozdovi! V sredini teh lepot in narave leži grobnica dr. Ivana Tavčerja, ki je bil skozi toliko let glavno gibalno v našem političnem in literarnem življenju. Pri obedu smo bili gostje njegove vdove, ki živi sedaj na velikem visokem posestvu, nekdanji lasti brižinskih škofov, od katerih hrani še danes različne stare zanimivosti. Z največjo ljubeznijo do svojega moža in njegovega spomina je gospa zbrala vse do najmanjšega literarnega drobca in literarnega zapiska s toliko subtilnostjo čustva, da jo moramo samo občudovati. Za literarnega zgodovinarja, ki se bo specialno bavil s tem pisateljem, bodo pač velike udobnosti in prihranjenega mnogo truda.

Med mrzlim zidovjem in svetlimi stenami, med starimi predmeti, ki so zbrani iz cele poljanske doline vlada čudovita tišina zgodovine, ki je bolj referativnega značaja, daleč od razburjenj in utripov sedanjosti, ki gibajo z živo silo vsako bitje v središče življenja in hrepenenj. Popoldan smo se odpravili po ozkih stezah, ki so nas vodile mimo kostanjev in smrek, vsi polni romantičnih občutij. Toda to ni trajalo dolgo. Prav kmalu nas je tudi prav »romantično« ujeta ploha, ki nas je spremljala zvesto do Ljubljane. Vendar razpoloženja ni pokvarila, vedrili smo po slovenski navadi v vsaki gostilni, ki se nam je ob poti ponudila in smo dospeli v Ljubljano šele ob 12 uri. Posledic nam nebeška voda ni zapustila nobenih, vsi smo zdravi hv. Bogu in smo danes zopet na delu. Hitimo strašno. Upam, da bomo kmalu gotovi in se vidimo v najkrajšem času.[...]

Anica

[...]

⁴⁴ Prof. Ivan Prijatelj (1875–1937), literarni zgodovinar, teoretik, esejist, prevajalec. Leta 1919 je postal profesor na ljubljanski univerzi ter na Filozofski fakulteti predaval o novejši slovenski književnosti in poglavjih iz drugih slovanskih književnosti. Prim. *Enciklopedija Slovenija* 9. zvezek, str. 337.

Ljubljana, 11. nov. 1925

Draga gospa Albina!

[...]

Kako je z Vami ljuba gospa? Vaš prihod v Tomaj se je tako slučajno hitro križal z mojim odhodom, tako, da sem mogla dojeti le v glavnih obrisih Vaša lepa doživetja na potovanju. Bogve, če bi bil čas bolj učakan, bi morebiti segli daleč od tistih zunanjih poti do tistih slik, ki jih sprejema srce in duša in ki bi Vas bile bolj razodele. Morebiti! Kdo ve? Ali pa bi bili molčali, ker je tako neskončno lepa skrivnost in je zanjo vsak izraz, vsaka beseda preostra, da bi jo očrtala in se jo more občutiti le v tihi slutnji ob tistih redkih trenutkih zблиžanja duš, ki jim je enoten samo cilj: iskanje neskončne lepote.

Ob takih trenutkih zre človek vedno z veliko naklonjenostjo na življenje. Pretekle dni smo imeli tu dva recitacijska večera, izmed katerih je prvi pokazal nekaj osnutkov naše mlajše umetnostne struje, drugi pa naš bodoči gledališki naraščaj. Obakrat so nastopili z velikim mladostnim zanosom, da pokažejo razkošje svojih sil in moči in čeprav v strogo pozitivnih rezultatih ne bi mogla govoriti, čutim v njih vso rast in bodočnost. Škoda, da ne morete Vi gospa prisostvovati saj enemu izmed takih večerov. Nastop, izraz, oblika in vsebina del sicer še neustaljena, ker je v mladostnem žaru obsojena še na trajajoče presnavljanje in zato brez celote, a iskrenosti in neposrednega doživljanja toliko, da se človek prerodi. Ob takih doživetjih se nehote spomnim na Vas gospa, ker sem Vas zaslutila v oni večno mladi želji po neskončni lepoti, v doživetju hrepenenja, ki ga samo zaslutiti moremo.

[...]

Sedaj imamo na univerzi tri dnevno stavko, ker so osumili nekatere zagrebške akademike požiga italijanske zastave in jih zaprli.

[...]

Vas srčno pozdravljam

Vaša Anica

Ljubljana, 12. novembra 1926⁴⁵

Draga gospa Albina!

»Če preživi človek v misli dispozicijo svojih hotenj, ne pride do dejanja«; tako se zgodi pri vsakem zemljanu in tudi z menoj, ko nisem v vsem tem času našla primerne trenotka, da bi zapisala nekaj svojih maloizraznih misli.

Prve dni res nisem imela časa, potem so sledili »Vsi sveti« in z njimi tisti dnevi, ko stopi človek sam k sebi in zadržti z žalostnim srcem nad vsem tistim, kar je tako nenadno izgubil, da se je tega komaj mogel zavedati. In še danes, ko Vam pišem ostaja v meni tisoč misli in spominov na Srečka tako rahlih in svetlih, da bi za zastrla oči pred strašno resničnostjo. In življenje samo išče obrambe v lastni misli. Hotela bi spoznati smrt, hladnokrvno, s človeškega stališča, pa se spomnim njegovih oči, besed in glasu in vseh onih ur, ko sva tiha bedela nad

⁴⁵ Pismo iz časa po Srečkovi smrti. Srečko je umrl 27. maja 1926, star komaj 22 let. Sestra Anica je bila vzornica in pokroviteljica mlajšemu bratu Srečku, največ sta se družila in najbolj poznala. Skupaj sta študirala v Ljubljani in nekaj časa tudi skupaj stanovala. Prim. Kosovel, *Zbrano delo*, str. 1079–1080.

doživetjem, ki naju je vezalo v najglobljo bratovsko ljubezen polno, neizraznega sozvočja. Drugi so uvrstili njegov konec pod vrsto naravnih človeških dogodkov, jaz čutim njegov molk vse drugače. Misel in srce gresta vsak svojo pot. Kako tiho je postalo moje življenje; kot bi bila umrla sredi pomladnega polja in živim tu le še v odtenku svoje najtišje žalosti.

Sicer delam kolikor mi je mogoče a zagonetno pri celi stvari je to, da se mi delo množi in širi, mesto, da bi se krčilo. Tako se širijo mejniki načrtanih hrepenenj, ki jim ne bo nikoli konca. Tako pozabljam sredi dela preteklost in sedanjost in na vse žalostne dogodke življenja.

Drugače je vse po starem. Včasih je prav pusto v predzimskih dneh, ko se dan krajša in so večeri dolgi, tako da postajamo preveč navezani drug na drugega in ne moremo po lastnih poteh hoditi. A na drugi strani je kot proti plačilo razmerje (nečitljivo) zmernejše, toplejše in iskrenejše.

Kako mnogo mislim na dom! V časopisih čitam različne novice, ki me včasih vznemirjajo do skrajnosti. Ko mislim tako na svojo domovino, mi je tesno v duši. Saj je vendar vzgoja v smeri lastne narodnosti edino, kar pomaga človeku, do razvoja najkrepkejše individualnosti. Kako površni so kapitalistični računi, ki kupčujejo z dušami prirojenih dispozicij in prirodnih zakonov. Živimo v 20. stoletju, ki (nečitljivo) kulturo na eni strani, na drugi pa izigrava ljudi na najpodlejše načine mesto, da bi odpiralo pot za razvoj svobodnih stremljenj in samolastnega hotenja. Vsak narod je zase, popolna, enotno zaključena samobitnost, izražena s svojevrstnimi posebnostmi, ki jih je mogoče v gotovih slučajih zamoriti, a nikdar zamenjati s tujerodnimi. Absolutistični gospodarji so v svojem materialističnem navdušenju prezrli najsutilnejše momente, ki vzvalovijo membrano narodne duše. Toda tradicija v zvezi z narodovo zgodovino in preteklostjo in ozir na okolico razvoja, je močan činitelj, ki ga ne morejo porušiti mehanični znaki okostenelih zakonov.

Predaleč sem zašla. Hotela sem Vam povedati kaj več o svojem življenju, pa me je ta popolnoma zunanja zadeva v teh dneh tako razburila, da je postala aktualna kot še nikdar. Danes je čas, ko se moramo zanimati za vse, ker zahteva ta doba, ki nas je rodila. Žali bog, da je čas poetičnih želj že za mano.

[...]

Srčen pozdrav in najtoplejši spomin Anica

[...]

Viri in literatura

Arhivski viri

Pokrajinski arhiv v Novi Gorici

SI PANG 939 Družina Černe, t. e. 8, 10.

Literatura

Antič, Igor: *Veliki svetovni biografski leksikon*, Ljubljana, Mladinska knjiga, 2002, str. 924.

Cencič, Mira: *Osebna pisma brata Staneta in sester ob smrti Srečka Kosovela, Mladika 5–6*, I. del, 2008, str. 28–32; II. del, *Mladika 7*, 2008, str. 28–31; III. del, *Mladika 8*, 2008, str. 22–23.

Debenjak, Doris: *Velik nemško-slovenski slovar*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1992, str. 532.

Dragi Srečko ... Mon cher ami: neobjavljena pisma Srečku Kosovelu (ur. Tatjana Rojc). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 2007, str. 290–291.

Državni in deželni poslanec Anton Černe (1813–1891): ob dvestoletnici rojstva (ur. Branko Marušič). Gorica: Zadruga Goriška Mohorjeva, 2013, str. 45.

Marušič, Branko: Černe, Anton. *Enciklopedija Slovenije*, 2. zvezek. Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1988, str. 111.

Dolinar, Darko: Prijatelj, Ivan. *Enciklopedija Slovenije*, 9. zvezek, Ljubljana: Založba Mladinska knjiga, 1995, str. 337.

Koloini, Borut: *Spominska zbirka družine Kosovelovih v Tomaju*. Nova Gorica: Goriški muzej, 2000, str. 3.

Koloini, Borut: Poročilo o sodelovanju z gospo Aino Kosovel, Kromberk, 23. 12. 2010.

Kosovel, Srečko: *Zbrano delo*, 3. knj. (2. del), Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1977.

Srečko Kosovel: Ikarjev sen: dokumenti, rokopisi, pričevanja. (ur. Aleš Berger, Ludwig Hartinger). Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

Marušič, Branko: O dr. Petru Laharnarju s Pečin na Tolminskem. *Koledar za leto 1999*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1998, str. 104–110.

Jevnikar, Martin: Kosovel, Anton. *Primorski slovenski biografski leksikon, II. (PSBL, II.)*. Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982–1985, str. 141–142.

Jevnikar, Martin: Kosovel, Karmela. *PSBL, II.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982–1985, str. 143–144.

Zoltan, Jan: Kosovel, Srečko. *PSBL, II.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982–1985, str. 144–145.

Jevnikar, Martin: Kosovel, Stano. *PSBL, II.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1982–1985, str. 145–147.

Pavšič, Tomaž: Trdan, Herman. *PSBL, IV.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1990–1994, str. 52.

Vidmar, Josip: *Pisma Karmeli Kosovel*. Ljubljana: Cankarjeva založba, 1997.

Povzetek: Pisno zapuščino družine Černe iz Tomaja je Pokrajinskemu arhivu v Novi Gorici po posredovanju dr. Branka Marušiča izročila gospa Cecilija Černe, prapravnukinja Antona Černeta, državnega in deželnega poslanca, politika in veleposestnika. Med ohranjenim gradivom pritegne pozornost obsežna korespondenca, naslovljena na Albino Černe, vnukinjo Antona Černeta po materini strani. Albina se je komaj šestnajstletna poročila z dr. Petrom Laharnarjem, visokim državnim uradnikom in dvornim svetnikom, doma iz Pečin na Tolminskem. Kot njegova soproga in s svojim svetovljanskim vedenjem si je Albina odprla vrata v takratno visoko družbo in spletla mnogo poznanstev in prijateljskih vezi. V Albini sta našli sorodno dušo, svojo zaupnico in sogovornico Karmela in Anica, sestri pesnika Srečka Kosovela. Njuna pisma Albini iz let po prvi svetovni vojni, ko sta študirali: Karmela v Münchnu in Anica v Ljubljani, so iskrena izpoved mladih intelektualk, čustvena in tenkočutna, polna navdušenja in tudi domotožja. Pisma še dodatno odstirajo podobo Kosovelove družine, pričajo o njihovem bogatem kulturnem in umetniškem doživljanju, pa tudi o visoki pisemski kulturi takratnega medsebojnega komuniciranja. Čeprav so zelo osebna, so pomemben dokument tistega časa.

Summary: Family Černe's personal records were donated to the Regional Archive in Nova Gorica by Ms Cecilija Černe. Before the handover, dr. Branko Marušič played an important intermediary role. Ms Černe was a great granddaughter of Anton Černe's, who was a state and regional deputy, politician and landowner. One part of the records that especially attracts attention is the extensive correspondence addressed to Anton's granddaughter Albina Černe. Albina was only sixteen years old when she married dr. Peter Laharnar, a senior state official and counsellor, born in Pečine near Tolmin. The wedding and Albina's cosmopolitan behaviour opened the door to the upper class, where she made many acquaintances and friendship. Besides, Albina became a close friend and a soul mate of Karmela and Anica, poet Srečko Kosovel's sisters. Their letters to Albina were written in the years after the First World War, when Karmela studied in Munich and Anica in Ljubljana. The letters are a sincere testimony of young intellectuals, emotional and delicate, full of enthusiasm and also homesickness. Further, the letters well represent the Kosovel family, reflecting upon their cultural and artistic experience as well as their exceptional communication skills. In spite of being very personal the letters present an important reflection of that time.

Fašistični režim proti Francu Droletu, tigrovcu izpod Porezna

BORIS MLAKAR

Izvleček: Prispevek na kratko predstavlja zanimivo in hkrati tudi tragično usodo Franca Droleta, pomembnega člana tigrovske mreže konec 20. let 20. stol. v zgornji Baški dolini. Ob uporabi literature ter predvsem originalnega italijanskega arhivskega gradiva se osredotoča predvsem na dogajanje, ki je sledilo njegovi aretaciji konec leta 1928, ko se na relaciji od Podbrda oziroma Grahovega pa vse do Rima sproži celotni razvejani fašistični represivni aparat. Po obsodbi pred Posebnim sodiščem za obrambo države ter po prestani nekajletni kazni sledi Droletov pobeg v Jugoslavijo. Pri njegovem nadaljnjem sledenju represivnim organom »na pomoč« priskočijo italijanska konzularna predstavništva, vse do njegove prerane smrti na avstrijskem podeželju leta 1936.

Ključne besede: Primorska, Porezen, fašizem, TIGR, primorski emigranti

The Fascist Regime against Franc Drole, a Member of TIGR from below Porezen

Abstract: The paper brings a brief presentation of the interesting but tragic destiny of Franc Drole, an important member of TIGR's network at the end of 20' of the 20th century in the upper Baška grapa. Through literature and above all, original Italian archive material, the paper focuses on the period after his arrest at the end of 1928, when a well-developed fascist repression apparatus triggered on the line Podbrdo (Grahovo)-Rome. After being convicted at the special state defence court and after passing a several-year sentence Drole escaped to Yugoslavia. Italian consular representations helped the repressive organs at further following him till his premature death at the Austrian countryside in 1936.

Key words: Littoral region, Porezen, fascism, TIGR, Littoral emigrants

Tigrovska organizacija je konec 20. let s svojo mrežo zaupnikov in sodelavcev kapilarno prepredla tudi Tolminsko. Zaradi obmejne lege in kurirskih nalog je bilo v tem okviru izrednega pomena območje zgornje Baške doline, kjer so z močno tigrovsko bazo izstopali kraji Rut, Grahovo in Podbrdo. V slednjem sta na čelu organizacije stala Angel in Julij Torkar, ki sta organizirala celice tudi po sosednjih vaseh. Po navodilih goriškega vodstva so v Podbrdu vzpostavili dvojne stalnih kurirskih poti, prvo iz bohinske ter drugo iz selške strani, občasno pa so posredniško vlogo za prenos literature ipd. imeli tudi jugoslovanski železničarji, ki so se mudili v Podbrdu. Tričlanska tigrovska celica je bila ustanovljena tudi v obmejni hribovski vasi Porezen, načeloval ji je Franc Drole z domačije V Matreku. Prav on je bil zadolžen za kurirsko pot iz Selške doline. Pošto, časopise in literaturo, ki so jo tja prinašali nekateri primorski emigranti iz Ljubljane, je prenašal naprej do Grahovega, po potrebi pa je po dolini trosil tudi letake. Pri tem delu je bil zelo požrtvovalen in ga je v tem smislu pohvalil tudi vodja goriške organizacije Zorko Jelinčič.¹ Toda fašistične oblasti so bile stalno na preži in so nazadnje pri ilegalni protifašistični dejavnosti zasačile tudi njega. Naša zgodba o Francu Droletu se pričenja prav s tem.

Z običajno »prtljago« je na pot proti Grahovemu krenil tudi v noči na 19. december 1928. Ker je bil s kolesom, se je očitno ves čas držal ceste, kar pa je bilo zanj usodno. V bližini Zarakovca, na kraju imenovanem V Klontah, sta ga namreč približno ob pol treh zjutraj zaustavila dva orožnika z bližnje grahovske postaje. Ob preiskavi sta ugotovila, da Drole s seboj tovari več kot sto izvodov prepovedanega jugoslovanskega časopisja, poleg tega pa je bil oborožen z revolverjem, za katerega seveda ni imel dovoljenja. Sledila je takojšnja aretacija in odvedba na postajo, kjer je bil tudi prvič zaslišan. O tem je bila nemudoma obveščena tudi kvestura v Gorici in prek nje prefekt, ki je še isti dan o incidentu obvestil generalno direkcijo za javno varnost pri notranjem ministrstvu ter ob tem napovedal nadaljnjo podrobno preiskavo.² In res, na podlagi prve Droletove izpovedi so orožniki na Grahovem in v Podbrdu še isti dan izvedli nekatera zaslišanja, ki so jim v naslednjih dneh sledile še aretacije. Najprej so zaslišali Droletovega očeta Jožefa. Izpovedal je, da sina že kakšen mesec sploh ni doma in da se le občasno pojavi, za kratek čas, in še to le v nočnih urah. Zanikal je, da bi karkoli vedel o sinovih čezmejnih zvezah ali celo o posedovanju revolverja in morebitnem članstvu v Orjuni. Ničesar tudi ni mogel reči o tem, kje se je sin nahajal v času svoje odsotnosti. Istega dne popoldne so zaslišali tudi Droletovo zaročenko Ano Trojer iz Trtnika. Izjavila je, da sta par že kakšno leto in da ni ničesar vedela o kakšnih njegovih skrivnih aktivnostih. Prav prejšnji večer pa je prišel k njej na dom in se od nje poslovil zgodaj zjutraj rekoč, da gre na svoj dom. Ničesar ni vedela o nahrbtniku ali kolesu, se je pa spomnila, da ji je dejal, da je bil pred odhodom v Trtnik v Podbrdu v trgovini družine Torkar. Naslednjega dne so orožniki na Grahovem z namenom, da čim bolj podrobno osvetlijo okoliščine incidenta z Droletom, pridobili še nekaj drugih pričevanj, med katerimi je verjetno

¹ Jelinčič, *Pod svinčenim nebom*, str. 158. O organizaciji in delovanju tigrovske organizacije v zgornji Baški dolini glej več v Rutar, *Kratek pregled*, str. 320–329; Rutar, *Proti duhovnemu genocidu*, str. 171–177; Valentinčič, *Narodnoosvobodilni boj*, str. 132–133.

² ACS, CPC, šk. 1864, Drole Francesco, goriški prefekt notranjemu ministrstvu 19. 12. 1928.

najbolj zanimiva izjava Cirila Makuca, žagarja na Kusterletovi žagi v Podbrdu. Povedal je, da se z Droletom dobro poznata in poudaril, da ta izhaja iz dobre družine. Drole se je 18. decembra pri njem oglasil dvakrat, in sicer obakrat zaradi izposoje kolesa. Prvič si ga je izposodil že zjutraj, da bi na občino na Grahovem dostavil neke dokumente. Kolo mu je vrnil sredi popoldneva, toda okoli desete ure zvečer se je spet pojavil pri njem ter ga vnovič zaprosil za kolo. Makuc se je to pot branil, pri čemer naj bi mu Drole na vprašanje, čemu ga vendar rabi, suho odvrnil, da ga to nič ne briga in da mu bo za to plačal. Makuc tako ni izvedel za namen Droletove nočne vožnje, je pa opazil, da je imel s seboj nahrbtnik ...³

Podrobno sosledje dogodkov ter podrobnosti vseh ukrepov oblasti v prvih dneh po Droletovi aretaciji pa so razvidni iz sintetičnega zapisnika, ki so ga 23. decembra sestavili na postaji Grahovo. Poleg stvari, ki smo jih omenili že zgoraj, naj iz tega obsežnega dokumenta, ki so ga podpisali vodilni z obeh orožniških postaj, izpostavimo le najpomembnejše elemente. Pri prvem zaslišanju se je Drole zagovarjal, da sta mu prejšnji večer časopisje izročila dva neznanca z one strani meje, on pa naj bi ga proti majhnemu plačilu raztrosil po dolini Bače, kar naj bi sicer storil že nekajkrat poprej. Po že omenjenih zaslišanjih v Podbrdu se je izkazalo, da njegova zgodba ne drži vode, zato so ga naslednjega dne pri vnovičnem zaslišanju bolj pritisnili, zašel je v protislovja ter se nato končno izpovedal. Po njegovih besedah sta ga pred časom za prenašanje prepovedane literaturi proti denarni nagradi v Podbrdu angažirala Angel in Julij Torkar, slednji naj bi mu izročil tudi revolver. Drole je bil prepričan, da sta Torkarja časopisje prevzemala od jugoslovanskih železničarjev, ki so se redno mudili v njihovi gostilni. Približno petkrat je od tedaj opravil pot do Grahovega, kjer je literaturo izročal Francu Golobu. Slednjega so sedaj orožniki seveda nemudoma aretirali. Na zaslišanju je izjavil, da je bil res v navezi s Torkarji in Droletom, njegova naloga pa je bila le v tem, da literaturo predaja naprej Ignacu Šturmu, čevljarju na Kneži. Še isti dan so takoj aretirali še Šturma, ki pa se je najprej na različne načine izmotaval. 20. decembra so sicer aretirali tudi Angela Torkarja, medtem ko se je njegov bratranec Julij, ko je izvedel, kaj se je pripetilo Droletu, aretaciji izognil s pobegom čez mejo. Angel se je malo izgovarjal na bratranca, potrdil pa je, da so v zadnjem času časopisi prihajali v Podbrdo prek že omenjenih železničarjev. Na grahovski postaji so nato uprizorili navzkrižna soočenja, tako da je pred zasliševalci malo popustil tudi Šturm in nazadnje priznal, da je v sporazumu z Albertom Rejcem vse pošiljke časopisov predajal sovaščanu Maksu Kendi. Naslednjega dne so aretirali tudi tega, vendar za spremembo Kenda ni hotel priznati nič konkretnega. Kljub temu so zasliševalci ob dejstvu, da je Kenda razpolagal z motorjem ter da se je pogosto vozil v Gorico in Trst, logično sklepali, da literaturo predaja Rejcu v Gorici, zelo verjetno pa tudi nekomu v Trstu. Ugotavljali so tudi, da so vsi aretirani in tudi ostali, ki jih njihova roka ni dosegla, člani Orjune, saj so vsaj nekateri izražali velik strah pred njeno organizacijo, v nekaterih primerih naj bi šlo celo za grožnje s smrtjo.⁴ Na koncu je sledil še pomemben podatek, namreč,

³ ACS, TSDS, Fasc. Pr., šk. 321, fasc. 3194/I, zaslišanje Jožefa Droleta 19. 12. 1928, zaslišanje Ane Trojer 19. 12. 1928, izjava Cirila Makuca 20. 12. 1928.

⁴ O odnosu med Tigrom in Orjuno glej več v Mlakar, *TIGR IN ORJUNA*, str. 61–70. Ob tem naj dodamo, da so fašistični organi še v 30. letih obe organizaciji enačili oziroma so tigrovske akcije pripisovali Orjuni.

Franc Drole v času aretacije (Osebna zbirka avtorja).

da so pri osebni preiskavi pri Droletu našli tudi zapiske s podatki vojaškega značaja. Ta zapisnik sta obe orožniški postaji v formi ovadbe skupaj poslali tožilcu pri goriškem sodišču, s tem da so sedmerico omenjenih ovadili zaradi širjenja prepovedane literature, Droleta in Julija Torkarja še dodatno zaradi nelegalnega posedovanja revolverja in končno slednjega še zaradi nezakonitega prehoda meje.⁵ Aretirana peterica je bila zatem odvedena v goriške zapore.

V začetku januarja 1929 je nato goriški prefekt gornje podatke v strnjeni obliki posredoval uradu z Osrednjo politično kartoteko pri notranjem ministrstvu. Je pa nekaj več podrobnosti navedel v zvezi z omenjenimi zapiski vojaškega značaja. Drole naj bi jih dobil od rojaka v Podbrdu, ki je bil pri vojaki v Milanu in je zdaj zbežal v Jugoslavijo; šlo je za podatke o vojaški in gumarski proizvodnji v Milanu in okolici. Tudi za zbiranje takih podatkov naj bi ga zadolžil Julij Torkar, kateremu naj bi sicer v preteklosti predajal tudi podatke o razporeditvi vojske vzdolž vzhodne meje.⁶ V naslednjem mesecu se je prefekt še nekajkrat oglasil s pismom

v Rim, tako je med drugim v dopisu 4. februarja poudaril, da so ovadeni bili v zvezi z Orjuno in naj bi načrtovali celo teroristične akcije proti raznim fašističnim ustanovam, predvsem pa naj bi si s propagando in sploh s svojim celotnim delovanjem prizadevali med »drugorodci« ohranjati živ iredentistični duh. Še pred tem je sporočil, da je tožilstvo v Gorici primer preneslo v pristojnost generalnega tožilca pri Posebnem sodišču za obrambo države v Rimu. Glede Droleta pa je dodal zanimivo informacijo, namreč, da je bil leta 1922 pred kazenskim sodiščem v Gorici obsojen na več kot pet mesecev zopora zaradi nasilnega obnašanja do uradnih oseb. 25. januarja je iz Rima v Gorico prispel preiskovalni sodnik ter začel preiskavo o deliktih zgoraj omenjenih, h katerim je priključil še Viktorja Krašno, ki je bil sicer aretirani zaradi drugih stvari. Za Alberta Rejca je izdal zaporni nalog, vendar ga orožniki niso mogli izslediti.⁷ Drugače pa so že takoj na začetku pri generalnem tožilstvu v zadevi Drole in tov. imeli še en opravek: hoteli so namreč natančno vedeti, kaj pravzaprav piše v zaplenjenih jugoslovanskih časopisih. Zato so pristopili k njihovemu prevajanju, predvsem seveda člankov s protidržavno vsebino. Iz zadevnega arhivskega gradiva je razvidno, da so za prevajanje angažirali Antonietto Uchich,

⁵ ACS, TSDS, Fasc. Pr., šk. 321, fasc. 3194/I, zapisnik 23. 12. 1928.

⁶ ACS, CPC, šk. 1864, goriški prefekt notranjemu ministrstvu 5. 1. 1929.

⁷ Prav tam, goriški prefekt notranjemu ministrstvu 4. 2. 1929; šk. 4271, Rejec Alberto, goriški prefekt notranjemu ministrstvu 31. 1. 1929.

doma iz Šibenika. Ko je 26. februarja 1929 končala z delom, se je nabralo za kar 148 strani prevedenega besedila.⁸

V naslednjih mesecih je ob vseh drugih primerih, s katerimi je bil zaposlen, preiskovalni sodnik počasi zbiral in urejeval gradivo za obtožnico proti Droletu in »njegovi« skupini. Da bi okrepil obtežilni material v zvezi s protifašistično propagando, je med drugim skušal ugotoviti, ali so bili vpleteni tudi člani slovenskih kulturnih društev, ki so bila že ukinjena. Zadevne podatke je skušal dobiti od goriškega kvestorja, ki pa je nato poročal, da so bila na Goriškem v času od 12. 7. 1927 pa do 4. 4. 1929 ukinjena vsa taka društva, bilo jih je kar 182. Posebej se je sodnik zanimal za društvi na Kneži in v Podbrdu. Slovenski bralni krožek na Kneži je bil ukinjen 10. 9. 1927, Bralno društvo »Gorska vila« v Podbrdu pa 28. 1. 1928.⁹ Toda šele 27. julija je preiskovalna komisija pri Posebnem sodišču izdala proti Droletu in ostalim »sodbo« oziroma obtožnico. Takrat je skupina obtoženih štela že deset oseb, ker so medtem identificirali še nekaj drugih vpletenih. Večina je bila obtožena članstva v na skrivaj obnovljenih že prepovedanih iredentističnih društvih, Drole, Julij Torkar in Aleksander Furlan predajanja vojaških skrivnosti »tuji sili«, Torkar Julij in Ignac Jelinčič nezakonitega prehoda meje ter posebej Drole nezakonitega posedovanja revolverja. Furlan, Julij Torkar, Jelinčič in Albert Rejec sicer niso bili v rokah sodišča in v kolikor se ne bi javili v desetih dneh, naj bi se njihovo sojenje odvijalo v odsotnosti. Maks Kenda, Angel Torkar in Viktor Krašna so bili izpuščeni.¹⁰

Moralo pa je miniti še točno pol leta, da je končno v Rimu prišlo do sodnega procesa. Sodnemu senatu je načeloval kasneje preganjanim slovenskim protifašistom dobro znani Antonio Tringali Casanova. Že ob začetku razprave, na kateri so določeno vlogo odigrali tudi zagovorniki, je senat odločil, da se sojenje Juliju Torkarju, Furlanu, Jelinčiču in Rejcu odloži na čas, ko bodo »v rokah pravice«, kar je posledično pomenilo, da se je 26. 2. 1930 v Rimu odvijal proces zgolj proti Droletu, Golobu in Šturmu. Sodišče je v glavnem pritrdilo obtožnici s tem, da je trojico oprostilo obtožbe članstva in delovanja v prepovedanih društvih.

Tako so bili vsi trije obsojeni zaradi protidržavne in iredentistične propagande, in sicer zaradi širjenja slovenske literature oziroma časopisja, Drole pa še posebej zbiranja in predajanja italijanskih vojaških skrivnosti »tuji sili« ter za posedovanje revolverja, za katerega ni imel dovoljenja niti ni zanj plačal ustrezne pristojbine. Drole, za katerega je sodišče ugotavljalo, da ni posebej izobražen in ni politično nevaren, je skušal opravičiti svoja dejanja s slabim psihičnim in ekonomskim stanjem po svoji oddaljitvi od doma. Golob se je skliceval na velik pritisk s strani Torkarja, pri čemer naj bi bil po mnenju sodišča bolj izobražen, saj je napravil kmetijsko šolo v Pazinu, v olajševalno okoliščino pa se mu je štela mladoletnost. Šturm še zmeraj ni priznal skoraj ničesar, a je že preiskava pri njem odkrila korespondenco z Jelinčičem in drugimi, iz katere je bilo razvidno, da gre za zagretega protifašističnega propagandista. Poleg tega je sodišče ugotovilo, da je zaplenjeno časopisje poleg vzpodbujanja iredentizma vsebovalo tudi »vulgarne laži proti Italiji«. Sledila je sodba: Drole je

⁸ ACS, TSDS, Fasc. Pr., šk. 321, fasc. 3194/IV, prevodi 2. 2. 1929, 26. 2. 1929.

⁹ Prav tam, fasc. 3194/I, goriški kvestor preiskovalnemu sodniku 13. 6. 1929, 1. 7. 1929. Glej tudi ACS, MI, G 1, šk. 93.

¹⁰ *Tribunale Speciale*, str. 527–530.

bil obsojen kumulativno na tri leta in en mesec zapora ter na globo 600 lir, Golob na eno leto in osem mesecev ter Šturm na dve leti zapora. Vsi trije so bili obsojeni še na tri leta posebnega policijskega nadzora po prestani kazni; Šturmu je bila izrečena še dosmrtna kazen prepovedi opravljanja javnih funkcij, ostalima dvema pa podobna kazen, a le v dolžini trajanja zaporne kazni.¹¹

Kot kaže dokumentacija, s katero razpolagamo, je Šturm takoj po obsodbi vložil vlogo za pomilostitev, a je bila zavrnjena. Odslužil je dosojeni dve leti ter je bil 19. 12. 1930 izpuščen iz sodnih zaporov v Urbinu. Kmalu po prihodu domov je pobegnil v Jugoslavijo, a po prihodu Italijanov v Ljubljano je bil tam spet aretiran in poslan v taborišče v Isernii.¹² Golob je bil zaprt v Rimu ter bil izpuščen iz zapora 17. 8. 1930, vendar je imel še veliko težav s fašističnim režimom. Poleti 1931 je bil obsojen na konfinacijo, po vrnitvi domov pa je tudi on pobegnil v Jugoslavijo.¹³ Tako Golobu kot Šturmu sta zaradi amnestije konec leta 1932 sicer formalno prenehali dodatni kazni glede policijskega nadzora oziroma dostopa do javnih služb. Tega pa ni bil deležen Drole, in sicer zaradi predkaznovanosti. Iz kaznilnice v Algheru na Sardiniji je bil izpuščen 17. 1. 1932, po vrnitvi domov pa ga je čakal še triletni strogi policijski nadzor.¹⁴

A nad njim so se kmalu zgrnile še dodatne težave. Kot smo ugotovili zgoraj, je bil Drole med drugim obsojen tudi na denarno kazen v višini 600 lir, in sicer zaradi neplačane takse za nošenje orožja. V začetku junija je generalni tožilec pri Posebnem sodišču ugotavljal, da kazen ni bila plačana oziroma da Drole te sploh ni sposoben plačati. Zaradi tega je izdal odločbo, da se ta denarna kazen pretvori v 12 dni zapora. Nekaj dni kasneje je sledila še konkretna odredba, da se Drole v roku petih dni po prejemu le-te javi na sodišču v Tolminu, da odsluži odrejeno kazen, in sicer z grožnjo, da bo v primeru nespoštovanja takoj aretiran.¹⁵ Sodni uradnik je Droletu v naslednjih dneh sicer poskusil izročiti odredbo, vendar ga ni mogel najti, tako da jo je na njegovem domu lahko predal le očetu Jožefu. Pet dni je seveda takoj minilo, ne da bi se Drole prikazal v Tolminu. Vendar je okrajni sodnik v Tolminu, to je bil tedaj Cav. Dott. Gustavo Schober, šele konec junija izdal zadevni zaporni nalog. Orožniki naj bi Droleta privedli v Tolmin ali pa vsaj v kraju morebitne aretacije najbližji zapor. Toda iskali so ga zaman, tako da so na orožniški postaji v Podbrdu lahko le zapisali, da ga na njegovem domu kot tudi sicer niso mogli najti.¹⁶ Več kot očitno se je aretaciji izmaknil s pobegom čez mejo v Jugoslavijo, kar mu kot domačinu in tigrovskemu kurirju seveda ni bilo težko. Toda potrditev tega dejstva v razpoložljivi dokumentaciji najdemo šele v začetku oktobra 1932. Goriški prefekt je namreč tedaj poslal notranjemu ministrstvu o zadevi Drole obširno poročilo, v katerem je na začetku poudaril, da je ta na skrivaj prebegnil v Jugoslavijo že 30. maja, zaradi česar so ga že ovadili pristojnim sodnim organom, ki pa v tej zvezi še niso reagirali. V nadaljevanju je navedel zanimivo dejstvo, da je nadzorni sodnik 20. julija izdal odredbo, s katero na bi Droleta poslali v neke vrste konfinacijo oziroma »ad una

¹¹ Prav tam, str. 531–535; ACS, TSDS, Fasc. Pr., šk. 321, fasc. 3194/I, sodba 26. 2. 1930.

¹² Več o Šturmu glej v ACS, CPC, šk. 4979, Sturm Ignazio.

¹³ ACS, CPC, šk. 2479, Golob Francesco.

¹⁴ *Tribunale Speciale*, str. 534–535.

¹⁵ ACS, TSDS, Es., šk. 36, odredbi generalnega tožilca 6. 6. 1932, 9. 6. 1932.

¹⁶ Prav tam, zapisnik 7. 7. 1932.

colonia agricola«. ¹⁷ Očitno tedaj omenjeni sodnik še ni vedel za njegov pobeg prek meje. Je pa bil sedaj prefekt že bolje obveščen, saj naj bi se »slovanski propagandist« Drole, kot ga je to pot označil, v času njegovega pisanja nahajal v Ljubljani, na naslovu Rožna dolina, Cesta IX, št. 19. Prefekt je nadalje izrazil željo, da se v zadevo zato vključi konzularna služba, ki naj ga izsledi in o njem poroča. Poročilo je zaključil z zagotovilom, da so že poskrbeli za vpis Droleta v t. i. »Bollettino delle Ricerche«, kar je praktično pomenilo tiralico. Domači v Poreznu sina oz. brata Franca niso videli nikdar več. Družina sicer ni bila številna, tako da se je sestra Antonija, ki je bila v službi v Gorici, morala vrniti domov ter prevzeti kmetijo. ¹⁸

Italijanski konzulat v Ljubljani, ki je imel sedež v palači Bata nad današnjo Namo, je vseskozi »vestno« vršil svojo obveščevalno službo v zvezi z delovanjem primorskih emigrantov in prav nič drugače ni bilo tudi v primeru Franca Droleta. Kot odgovor na dopis notranjega ministrstva z 21. oktobra je tako sredi decembra 1932 ambasadi v Beograd kot tudi zunanjemu in notranjemu ministrstvu v Rim konzul Natali poslal zadevno poročilo. V njem je najprej potrdil, da se Drole res nahaja na naslovu, ki ga je navedel že goriški prefekt. V Ljubljani se je novi prebežnik vključil v društvo Tabor, kjer je vzbudil mnogo simpatij. Sploh se je po konzulovih besedah že takoj izkazal kot vnet »antiitalijan« in podpornik slovenskega nacionalizma, kar naj bi tudi pripomoglo, da je razmeroma kmalu dobil službo, in sicer v tekstilni tovarni »Teokarović« v Paračinu. ¹⁹ Za Droletovo preselitev v Srbijo je kmalu izvedel tudi goriški prefekt, le da je kot mesto Droletove zaposlitve navedel Leskovac, in sicer na neki žagi, ter o tem takoj obvestil notranje ministrstvo. Tam so, kot je bilo običajno, nato pozvali konzularno službo, da te podatke preveri in da Droleta nadzoruje tudi v novem okolju, predvsem z vidika njegove morebitne politične dejavnosti. Ljubljanski konzul, ki je še naprej zbiral podatke o Droletu, je nato sredi februarja 1933 potrdil podatek o njegovi zaposlitvi v tovarni »Teokarović« s sedežem v Paračinu, ki pa je imela svoj obrat tudi v Leskovcu, ni pa vedel povedati, v katerem od teh dveh krajev se Drole pravzaprav nahaja. To uganko je konec meseca razrešil goriški prefekt, ko je v svojem poročilu notranjemu ministrstvu navedel, da se je iz Paračina preselil v Leskovac. Omenjeni podatek je bil pridobljen s kontrolo pošte, Drole se je namreč takrat domačim javil s pismom. ²⁰ Pri vsem tem pa je bilo zanimivo, da še zmeraj nihče – ne v Gorici, ne v Rimu in ne v Ljubljani – ni omenil vprašanja morebitnega Droletovega zaprosila za jugoslovansko državljanstvo; to je bila sicer stalnica, ko so italijanski fašistični organi govorili o primorskih emigrantih.

Je pa ljubljanski konzul v svojem že omenjenem poročilu s sredine februarja ponovil, da je (bil) Drole v Ljubljani član društva Tabor ter dodal, da celo poveljuje skupini treh članov, ki ima za nalogo pretepati »italijanske« emigrante, ki so v domovini »izdali slovansko stvar«! Težko je oceniti, ali je Drole v tedanji orjunaški maniri zares tako agresivno nastopal proti drugim primorskim beguncem. Da je bilo res nekaj na tem, pa kaže poročilo obmejnega urada javne varnosti iz Podbrda iz decembra 1932, ki je prek goriškega prefekta Tienga seveda prispelo tudi na not-

¹⁷ ACS, CPC, šk. 1864, goriški prefekt notranjemu ministrstvu 5. 10. 1932.

¹⁸ Marija Ortar 7. 7. 2017.

¹⁹ ACS, CPC, šk. 1864, poročilo konzula Natalija 17. 12. 1932.

²⁰ Prav tam, goriški prefekt notranjemu ministrstvu 28. 3. 1933.

ranje ministrstvo. V njem agent omenjenega urada navaja, da je 7. decembra zvečer na vlak, ki je pripeljal iz Jugoslavije, izprašal Ivana Rejca, ki je iz Ljubljane prihajal na pogreb svojega brata na Grahovem. Po navedbah agenta je šlo za očeta »znanega Albina Rejca, ki je iz političnih razlogov na skrivaj emigriral leta 1930«. Med drugim mu je Rejc »zaupno« povedal, da je zvečer 25. septembra v njegovo ljubljansko stanovanje vdrl Drole s še tremi neznanci, verjetno Tržačani. Bil je oborožen s pištolo, ki pa je ni uporabil, temveč je Rejca napadel s kamnom in ga ranil po desnih sencih; pri tem naj bi posredoval sin, da ni prišlo še do česa hujšega. Policija naj bi nato Droleta aretirala, vendar po enem dnevu tudi izpustila. Vzrok za tako nastopanje naj bi tičal prav v dogodkih izpred štirih let, ko je bil Drole aretiran in zaslišan na grahovski orožniški postaji. Ker je seveda obiskoval še slovensko osnovno šolo in verjetno ni dobro govoril italijansko, so orožniki tedaj na pomoč poklicali prevajalca, to pa je bil prav Ivan Rejec, pri čemer je Drole dogajanje razumel v smislu, da ga Rejec obtožuje oziroma ovaja in naj bi se mu zdaj tako maščeval.²¹

Medtem ko je bil Drole očitno na delu v Srbiji, je njegov status z vidika fašističnih represivnih organov nekako »miroval«, kar je praktično pomenilo, da se je njegovo ime pojavljalo predvsem le še na raznih seznamih subverzivnih oziroma iskanih oseb, ki bi jih obmejni ali drugi organi morali takoj aretirati, v kolikor bi se pojavili v njihovem dosegu. V ilustracijo naj tako omenimo dopis poveljnika orožniške tenence v Cerknem z začetka oktobra 1933 vsem podrejenim orožniškim postajam (tedaj so bile to postaje v Cerknem, v Podbrdu, na Grahovem, na Slapu ob Idrijci, v Dolenji Trebuši, na Šentviški Gori ter v Otaležu). Dopis je vseboval prečiščene sezname veljavnih nalogov za aretacije za območje cerkljanske tenence. V celoti je šlo za 34 oseb, od katerih je bila postaja v Podbrdu »zadolžena« za šest oseb, med katerimi sta seveda bila tudi Franc Drole in Julij Torkar.²² Ubežni Porzenkar pa se je znašel seveda tudi na drugih seznamih, saj so osrednji policijski in drugi organi kar pogosto zahtevali nova in nova poročila in priložene sezname subverzivnih elementov, razdelanih po posameznih kategorijah. V seznamu s srede marca 1934 je tudi podroben Droletov osebni opis (je visok in robustne postave itd.), izostal pa ni niti set priloženih fotografij.

Prav spomladi 1934 pa je imel generalni tožilec pri Posebnem sodišču v Rimu še en opravek, ki je zadeval pred leti obsojenega Droleta. Odločiti je namreč moral o usodi vseh njegovih »corpus delicti«, torej o zaseženem revolverju, nahrbtniku in o v njem najdenih časopisih. Iz verifikacijskega zapisnika iz srede maja je tako delno tudi razvidno postopanje s temi predmeti v času po Droletovi aretaciji. Kar zadeva nahrbtnik, bil je sicer zapečaten, naj bi šlo za umazan in zelo obrabljen planinski nahrbtnik. V njem sta se po zapisniku nahajala dva zavoja časopisov. V prvem so bili jugoslovanski časopisi, ki so vsebovali protiitalijanske članke. V zadevnem dokumentu sledi podrobno naštevanje, npr. dva izvoda *Domoljuba*, sedem izvodov *Slovenca*, dva izvoda *Manjšinjskega presbiroja*, deset izvodov *Jutra* itd., v celoti je šlo za devet različnih listov, med njimi sta bila tudi *Obzor* in *Jutarnji list*. Vse navedeno časopisje v tem prvem zavoju je bilo označeno kot prevedeno. Posebej so bile ločene dvojne številke. Časopisi v drugem zavoju pa naj ne bi vsebovali protiitalijanskih

²¹ Prav tam, notranje ministrstvo, tretja sekcija prvi sekciji 24. 12. 1932.

²² ARS, AS 1825, t.e. 22, poročnik Ugo Farina orožniškim postajam 4. 10. 1933.

člankov; tu je naštetih kar 13 naslovov, med katerimi se nekateri, kot *Jutro*, *Obzor* in *Jutarnji list* ponavljajo, preseneča pa kar 18 izvodov *Slovenskega naroda*, 13 izvodov *Primorskega glasa* in 11 izvodov *Slovenca*. Tu je bilo tudi deset izvodov nekega lista v ruščini. Ob koncu zapisnika sledi tožilčev sklep: v dosje procesa proti Droletu in tov. se vloži po en izvod časopisov s protiitalijanskimi članki iz prvega zavoja. Vse ostale iz prvega in časopisje iz drugega zavoja se v celoti uniči; enako se uniči tudi nahrbtnik.²³ Kar pa zadeva revolver – pravzaprav je šlo za pištolo – pa je čez dober mesec tožilec sklenil, da se ta, skupaj z osmimi naboji, preda topniški direkciji rimskega armadnega zbora, kjer naj bi tudi dokončno odločili o usodi tega orožja.²⁴

Na notranjem ministrstvu, konkretno na oddelku Osrednja politična kartoteka, so sistematično in v rednih časovnih razmakih skušali pridobiti sveže podatke o vseh nasprotnikih režima, ki so imeli svoj dosje v tej kartoteki, seveda tudi, če je šlo za emigrante. Ker o Droletu že dolgo niso imeli nobenih novic, je tako ministrstvo sredi novembra 1935 pristojnim organom razposlalo poizvedovalno noto. Goriški prefekt očitno na to ni vedel poročati nič novega, pač pa je italijanska ambasada v Beogradu konec leta brzojavno posredovala zadevno poročilo ljubljanskega konzula. V njem, sklicujoč se na »zaupne vire«, sporoča, da odkar je odšel v Srbijo, se Drole ni več vrnil v Ljubljano, niti se ni javil svojim tamkajšnjim prijateljem; to pot ga je sicer označil kot »nevarnega in nasilnega antiitalijana«.²⁵ Na ministrstvu so ob tako skopih podatkih takoj zahtevali, da se ugotovi natančen Droletov naslov v tujini, pridobi novejšo fotografijo ipd. Že čez slaba dva meseca je v tem pogledu prišlo do bistvenega, kar dramatičnega preloma. Zadevna novica je namreč pokazala, da je Drole iz neznanih razlogov odšel iz Jugoslavije ter se znašel na Češkem. Policijska direkcija je takrat sporočila, da je bil Drole 18. decembra 1935 zaradi »potepuštva in beraštva« aretiran v kraju Jindřihův Hradec na Češkem! Očitno so pridobili dokument z njegovo fotografijo, ki so jo primerjali s tisto v osrednji kartoteki na notranjem ministrstvu, vendar so jo za potrditev identifikacije poslali še prefektu v Gorico. Ta je v odgovoru potrdil, da gre res za Droleta, ter k temu dodal še kratek historiat njegovega primera.²⁶ Šele marca 1936 je nato notranje ministrstvo zaprosilo ambasado v Pragi, da Droleta izsledí in poroča kaj več o njem. Konec junija je praško poslanstvo odgovorilo, da o njem niso uspeli izvedeti prav nič novega, kar pa naj bi bilo razumljivo, kajti, kot je dodalo, po aretaciji decembra prejšnje leto je bil Drole za stalno izgnan iz Češkoslovaške in od takrat ni o njem ničesar znanega.²⁷ O tem je ministrstvo obvestilo tudi prefekta v Gorici, in sicer z običajnim zaprosilom, da tudi on po svoji liniji išče podatke o Droletu. Prefekt se je sredi avgusta res oglasil, a je lahko poročal zgolj to, da kljub novim poizvedbam ni bilo mogoče ugotoviti Droletovega novega naslova, tudi zato, ker že dalj časa ne piše več svojim sorodnikom v Podbrdu. Na koncu pa je podal še domnevo, ki je sicer lahko bila zgolj posledica ugibanja njega samega ali pa morebiti domačinov na Baškem, namreč, da naj bi iz Češkoslovaške odšel v Rusijo.²⁸

²³ ACS, TSDS, Fasc. Pr., šk. 321, fasc. 3194/VIII, verifikacijski zapisnik 15. 5. 1934.

²⁴ Prav tam, zapisnik 18. 6. 1934.

²⁵ ACS, CPC, šk. 1864, ambasada v Beogradu notranjemu ministrstvu 27. 12. 1935.

²⁶ Prav tam, notranje ministrstvo, oddelek sodne policije oddelku za splošne in zaupne zadeve 18. 2. 1936.

²⁷ Prav tam, brzojavka poslanstva v Pragi notranjemu ministrstvu 30. 6. 1936.

²⁸ Prav tam, goriški prefekt notranjemu ministrstvu 20. 8. 1936.

Toda čez osem mesecev, konec aprila 1937, se je prefekt v zvezi z Droletom spet oglasil notranjemu ministrstvu. Sporočili so mu namreč, da naj bi Drole že 24. februarja prejšnje leto umrl v Avstriji, in sicer v bolnišnici v kraju Alleutseic. Prefekt ni pojasnil, od kod je prišel ta podatek.²⁹ Očitno popačena oblika imena avstrijskega kraja je kazala na to, da so ta podatek verjetno pridobili na podlagi na roko pisanega ali slabo čitljivega dokumenta, ob tem pa je tudi res, da so italijanski uradni organi po pravilu zmeraj imeli težave s korektnim prepisovanjem tujih, zlasti slovanskih imen. Ministrstvu se zadeva ni več zdela nujna in je šele čez eno leto poslalo ambasadi na Dunaju dopis s prošnjo o podrobnostih Droletove smrti. Poslanstvo je nanj odgovorilo septembra 1938, to je že pol leta po nacistični okupaciji Avstrije. V kratkem sporočilu je navedlo, da se je Drole 22. februarja 1936 zatekel v bolnišnico v kraju Allentsteig v Spodnji Avstriji ter tam dva dni kasneje umrl za posledicami vnetja potrebušnice.³⁰

Tako se je očitno v tem majhnem kraju v okrožju Zwettl, nedaleč od češke meje, po večletnem beganju po svetu končala življenjska pot Franca Droleta, tigrovca izpod Porezna, za katerega lahko rečemo, da je bil še ena nesrečna primorska žrtev fašističnega režima. Toda organi tega režima so tudi po njegovi smrti morali izvršiti nekatere birokratske postopke. Goriški prefekt je bil pozvan, da prekliče oziroma izbriše Droletovo ime iz seznamov »Rubrica di frontiera« ter »Bollettino delle ricerche«, kar je tudi storil.³¹ Na platnice Droletovega dosjeja v Osrednji politični kartoteki pa je bila z velikimi črkami odtisnjena beseda »MORTO«.

Fašistična Italija je morala odločilni vojni poraz ob strani nacistične Nemčije priznati sicer že septembra 1943, dokončno pa je konec aprila 1945 propadla tudi njena bleda naslednica, t. i. Mussolinijeva Socialna republika Italija. S težavami se je nato oblikovala nova demokratična italijanska republika, ki se je morala soočiti tudi z vprašanjem poprave krivic, ki jih je povzročil fašistični režim. V ta okvir je spadala tudi amnestija za vsa protifašistična politična kazniva dejanja in posledično tudi za vse obsodbe na podlagi zakona s 25. 11. 1926, št. 2008. Tozadevno amnestijo so razglasili z namestniškim dekretom 17. 11. 1945, št. 719. Toda trajalo je še dolgo, preden je prišlo do formalne razglasitve oziroma udejanjanja amnestije za posamezne konkretne osebe. Tako je vojaški tožilec republike Italije v imenu »Ufficio del Pubblico Ministero per i Tribunali di Guerra Soppressi« šele oktobra 1960 od področnega vojaškega sodišča v Rimu zahteval, da uradno izjavi, da so zaradi zgoraj omenjene amnestije ugasla kazniva dejanja, zaradi katerih so bili februarja 1930 obsojeni Franc Drole, Franc Golob in Ignac Šturm in tudi, da je enako ugasla pravica erarja do izterjave stroškov procesa.³² Čez dva meseca je rimsko vojaško sodišče zares izdalo izjavo oziroma odlok, da so vsled amnestije že omenjena kazniva dejanja ugasla ter da zato preneha izvajanje sodbe kot tudi dodatnih kazni. Podoben odlok

²⁹ Prav tam, goriški prefekt notranjemu ministrstvu 24. 4. 1937.

³⁰ Prav tam, generalni konzulat na Dunaju notranjemu ministrstvu 22. 9. 1938. Po ustnem izročilu v Poreznu naj bi Drole sicer umrl na avstrijskem Koroškem, pri čemer naj bi župnik iz kraja smrti o tem obvestil župnišče v Podbrdu. Morda lahko prefektovo sporočilo 24. 4. 1937 povežemo prav s tem obvestilom. Glej Valentinčič, *Kronika*, str. 15.

³¹ ACS, CPC, šk. 1864, goriški prefekt notranjemu ministrstvu 15. 10. 1938.

³² ACS, TSDS, Es., šk. 36, zahteva vojaškega tožilca 24.10.1960.

je sodišče izdalo tudi v zadevi sodnih stroškov.³³ Kaj je vse to konkretno pomenilo za prizadete, raje ne bomo ugibali, in tudi ne, kakšne bi bile možnosti morebitnega pravnega postopka za doseg odškodnine. Gotovo je le to, da je bil Franc Drole, junak naše tragične zgodbe, tedaj že 24 let mrtev.

Viri in literatura

Viri

ARS, AS 1825 – Arhiv Republike Slovenije, Fond Orožniška postaja Grahovo ob Bači.

ACS, CPC – Archivio Centrale dello Stato, Ministero dell'Interno, Casellario Politico Centrale.

ACS, MI, G 1 – Archivio Centrale dello Stato, Ministero dell'Interno, Cat. G 1, Associazioni.

ACS, TSDS, Fasc. Pr. – Archivio Centrale dello Stato, Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato, Fascicoli processuali.

ACS, TSDS, Es. – Archivio Centrale dello Stato, Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato, Esecuzioni.

Tribunale Speciale per la Difesa dello Stato. Decisioni emesse nel 1929. Roma: Stato Maggiore dell'Esercito – Ufficio Storico, 1983.

Marija Ortar, ustna izjava 7. 7. 2017.

Literatura

Jelinčič, Zorko: *Pod svinčenim nebom. Spomini tigrovskega voditelja.* Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1994.

Mlakar, Boris: TIGR in ORJUNA. *TIGR v zgodovini in zgodovinopisju* (ur. Aleš Gabrič). Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2017, str. 61–70.

Rutar, Borut: *TIGR proti duhovnemu genocidu fašizma nad Primorci. Tolminsko 1918–1941.* Ljubljana: Borec, 1996.

Rutar, Tone: Kratek pregled delovanja ilegalne organizacije TIGR na Tolminskem 1927–1940. *Tolminski zbornik 1975. Druga knjiga* (ur. Janez Dolenc). Tolmin: Kulturna skupnost Tolmin, 1975, str. 315–361.

Rutar, Tone: Torkar Julij. *Primorski slovenski biografski leksikon, 16* (ur. Martin Jevnikar). Gorica: Goriška Mohorjeva družba, 1990, str. 34–35.

Valentinčič, Janko: *Kronika narodnoosvobodilne borbe 1918–1945. Podbrdo.* Podbrdo: Tipkopis, 1990.

Valentinčič, Janko: Narodnoosvobodilni boj, kakor so ga doživljali prebivalci Podbrda in okolice (1918–1945). *Baški zbornik. Alpski mladinski raziskovalni tabor Podbrdo 1992, 1993 in 1995* (ur. Silvo Torkar in Karla Kofol). Tolmin: Tolminski muzej, 2006, str. 127–150.

³³ Prav tam, izjava področnega vojaškega sodišča 21. 12. 1960.

Povzetek

Organizacija TIGR je imela v zgornjem Posočju izredno razvejano mrežo zaupnikov in aktivnih članov. Ob nekaterih nasilnih akcijah proti fašističnim raznarodovalnim ustanovam ter izstopajočim renegatom je bilo težišče njihovega delovanja predvsem v širjenju protifašistične oziroma slovenske literature, v razdeljevanju učbenikov in podpiranju ilegalnega kulturnega dela, navsezadnje pa tudi v zbiranju obveščevalnih podatkov ter pošiljanje le-teh v Jugoslavijo. V zgornji Baški dolini so kot kraji z močno tigrovsko bazo izstopali Grahovo, Rut in Podbrdo, kjer sta na čelu organizacije stala Angel in Julij Torkar. Zlasti slednji je organiziral celice tudi v okoliških vaseh, predvsem pa je po navodilih goriškega vodstva vzpostavil dvojne stalnih kurirskih poti v smeri Bohinja oziroma Selške doline. Za slednjo je bil zadolžen Franc Drole, ki je bil hkrati tudi vodja tigrovske celice v vasi Porezen. Delu za organizacijo je bil izredno predan, kar pa je sredi decembra 1928 presekala orožniška patrolja pri Zarakovcu, ki ga je zasačila s polnim nahrbtnikom prepovedane literature, za povrh pa je bil oborožen z revolverjem. Sledila je seveda podrobna preiskava, zasliševanja, tudi njegovih družinskih članov in znancev, predvsem pa aretacije tigrovcev, ki so bili tako ali drugače v navezi z njim. Vse to je kulminiralo konec februarja 1930, ko je bil Drole obsojen pred Posebnim sodiščem za zaščito države, skupaj s Francem Golobom z Grahovega in Ignacem Šturmom s Kneže. Odslužiti je moral več kot dveipolletno zaporno kazen, nazadnje je bil v jetnišnici v Algheru na Sardiniji. Toda po izpustitvi je imel doma le zelo omejeno svobodo, zato je kmalu prebegnil v Jugoslavijo, kjer se je najprej v Ljubljani pridružil emigrantskim organizacijam, zatem pa dobil zaposlitev v Srbiji. A tudi tu ni obstal, odšel je na Češko, od koder je kmalu izgnan, nazadnje pa ga najdemo v Spodnji Avstriji, kjer je pozimi leta 1936 tudi umrl.

Summary

The organisation TIGR had a well-developed network of confidants and active members in the Upper Soča Valley. Beside some violent actions against the fascist denationalizing institutions and outstanding renegades their actions were oriented above all towards the spread of anti-fascist (Slovene) propaganda, distribution of textbooks and support of illegal cultural initiatives as well as collecting informative data and sending them to Yugoslavia. In the Upper Bača Valley the places where the TIGR organization was widely spread were Grahovo, Rut and Podbrdo, where the local organisation's leaders were Angel and Julij Torkar. The latter especially, organized cells in the surrounding villages and above all, in accordance with the Gorica leadership he established a permanent courier route in the direction of Bohinj and the Selška Valley. Franc Drole was in charge for the latter one and was at the same time the leader of the TIGR's cell in the village of Podbrdo. He was deeply committed to the work for the organization whose work was interrupted in the mid December 1928, by a weapon patrol that hacked him wearing a full rucksack of forbidden literature and armed with a revolver.

A detailed investigation and hearings of his family members followed. And above all, the members of the TIGR organisation who were in connection with him were arrested. The actions culminated at the end of February 1928, when Franc Drole was convicted at the special state defence court, together with Franc Golob from Grahovo and Ignac Šturm from Kneža. He served a two-and-a half-year sentence, lastly in a hatchery in Alghere, Sardinia. After being released he was given only limited freedom at home, so he escaped to Yugoslavia, where he joined the emigrant organizations in Ljubljana and later got job in Serbia. He did not remain, but moved to the Czech Republic, from where he was soon expelled. At last he stayed in Lower Austria where he passed away in the winter 1936.

Med skrbjo in ločevanjem Ljubljanska škofija in razmere v italijanskih fašističnih taboriščih na podlagi gradiva ljublanskega nadškofijskega arhiva

OTO LUTHAR

Izvleček: Prispevek je nastal na podlagi dokumentov arhiva ljubljanske škofije in intervjujev z internirankami in interniranci v sklopu projekta *Spomin na italijanska fašistična taborišča*. Razprava temelji na treh poročilih duhovnikov, ki so obiskali taborišča v Gonarsu, Chiesanuovi in Renicciju, ter pismu enega od internirancev. Gradivo dopolnjujejo odlomki iz pisem svojcev in podatki iz drugih gradiv, med katerimi je največ preglednic zbrane hrane za taboriščnike in seznamov imen in krajev domačega bivališča taboriščnikov.

Ključne besede: fašistična taborišča, preživeli, ljubljanska škofija, deportacije, vizitacijska poročila

Between Care and Segregation Archdiocese of Ljubljana and the Conditions in Italian Fascist Camps; Materials from Archdiocese of Ljubljana's Archives

Abstract: The article draws on documents kept in the Archiepiscopal Archives of Ljubljana and on interviews with the internees in Italian Fascist concentration camps. The central part of the text is based on three reports drawn up by priests who visited the camps in Gonars, Chiesanuova and Renicci, and a letter written by one internee. The materials are complemented by fragments from letters written by the internees' relatives and data collected from other materials, most notably charts of food collected for internees as well as lists of internees' names and places of residence.

Key words: Fascist concentration camps, survivors, Ljubljana archdiocese, deportations, visitation reports

Uvod

Pričujoča razprava se osredinja na odnos ljubljanske škofije do internacije civilnih prebivalcev Ljubljanske pokrajine v italijanskih fašističnih taboriščih. Pri tem me je zanimalo predvsem, v kolikšni meri je bilo vodstvo škofije seznanjeno z razmerami v internaciji in kako se je na te razmere odzvalo. Sicer pa prispevek temelji na analizi gradiva, ki ga hrani ljubljanski nadškofijski arhiv. V okviru tega podrobneje predstavljam poročila, ki so jih po naročilu škofije sestavili posamični duhovniki, ki so obiskali nekatera taborišča. Med gradivom pa sem našel tudi na poročilo internirancev, med katerimi izstopa povedno poročilo iz Reniccija. Na podlagi tega ter na podlagi prošelj sorodnikov, ki so škofa prosili za posredovanje ali informacijo o deportiranih, in končno, na podlagi pričevanj internirancev, ki smo jih zbrali v okviru projekta *Italijanska fašistična taborišča v spominih Slovencev in Slovenecv*, sem poskušal rekonstruirati tudi predstavo internirancev o vlogi škofije. Tako v pričevanjih kakor tudi v različnih zgodovinarskih interpretacijah namreč še vedno prihaja do (skoraj) diametralno nasprotnih predstavitev obojega; razlikujejo se interpretacije o tem, v kolikšni meri so bili na škofiji seznanjeni z resničnimi razmerami v taboriščih in kako se je škofija s škofom Rožmanom na čelu nanje odzvala.

Pri zbiranju in analizi gradiva in literature sem s pomočjo kolegic iz projektne skupine ugotovil, da so bile razmere v italijanskih fašističnih taboriščih in z njimi tudi vprašanje poznavanja razmer v njih tematizirane fragmentarno in nesistematično. Razlogov za to je več, vendar se v pričujočem prispevku dotikam predvsem tistih, ki so neposredno povezani z življenjsko izkušnjo preživelih, in tistih, ki so taborišča obiskali. Ne glede na to, kaže na tem mestu opozoriti, da je bil spomin na ta taborišča spregledan tudi zato, ker ni bil neposredno uporaben za politično instrumentalizacijo preteklosti.¹ To velja tudi za del slovenskega zgodovinopisja, ki po 1991 skrbi za bolj ali manj sistematično falsificiranje preteklosti druge svetovne vojne in časa po njej. Spomini preživelih taboriščnikov namreč dokaj prepričljivo izpodbijajo ali celo onemogočajo radikalno reinterpreteracijo tega dela slovenske preteklosti.

K temu v veliki meri prispeva v nadaljevanju predstavljeno gradivo, iz katerega je med drugim razvidno, da so bile prav v taboriščih razmere do skrajnosti zapletene, zaradi česar spomina nanje ni mogoče popolnoma poenostaviti ali izbrisati. V istih kasarnah in barakah, v istih šotorih so živeli mladi in stari, bolni in (pogojno) zdravi, verni in ateisti, komunisti in antikomunisti, meščani in kmetje, Slovenci, Hrvati, oficirji jugoslovanske vojske iz vseh koncev monarhije, v nekaterih taboriščih pa so slovenski interniranci delili usodo z interniranimi Grki, Francozi, Angleži, Libijci in Judi iz različnih delov severovzhodnega Sredozemlja. Znotraj žice in znotraj kasarniških zidov ni bilo prav veliko razlik. Ponekod so taboriščnike ločili po starosti, drugje po spolu, v osnovi pa po vrsti internacije, ki jo v grobem delimo na prisilno in prostovoljno. Pri slednji je najpogosteje šlo tudi za ideološko oprede-

¹ Marta Verginella je v času izvajanja projekta večkrat opozorila na razliko v politični instrumentalizaciji žrtev na italijanski in slovenski strani. Pri tem opozarja predvsem na razpravo o fojbah in zlorabi dokumentarnega gradiva v nekaterih interpretacijah italijanskih profesionalnih, predvsem pa amaterskih zgodovinarjev.

litev, ki je posameznika lahko napeljala k sodelovanju z italijanskimi oblastmi v Ljubljanski pokrajini. Nekaj takih primerov srečamo v arhivskem gradivu, nekaj zanimivih primerov pa med drugimi opisuje tudi Ferdo Gestrin v svoji knjigi *Svet pod Krimom*.

Sicer pa je naše pričevalke in pričevalce še najbolj zaznamoval spomin na golo preživetje. Še posebej to velja za taborišče na Rabu, deloma pa tudi v Gonarsu, Reniciju in Viscu, medtem ko so bile razmere v Markah in Laciju bistveno drugačne. Po mnenju Marte Verginella je to tudi glavni razlog za različne interpretacije, predvsem pa za razlike v spominu na internacijo.

In prav slednje je bilo osrednja tema naše raziskave v okviru projekta *Spomin na italijanska fašistična taborišča*, zaradi česar smo se lotili tudi pregleda arhivskega gradiva v nadškofijskem arhivu. Poleg pričevanj preživeli taboriščnikov so prav dokumenti iz tega arhiva glavni vir za opis in razumevanje razmer. Ob osnovni kronologiji dogajanja (kdaj je škofija začela zbirati podatke o razmerah v taboriščih) in ob interesu po oblikovanju osnovne tipologije obravnavane dokumentacije (kdo je poročal o razmerah, kdo se je obračal na škofijo) nas je zanimalo, kako se je vodstvo ljubljanske nadškofije odzvalo na prošnje za pomoč in na poročila o razmerah v taborišču.

Metodologija

Poleg zbiranja in analize arhivskega gradiva se prispevek naslanja tudi na analizo intervjujev internirancev. Slednja je bila še za spoznanje težja zaradi različnih načinov pogovora s intervjuvankami in intervjuvanci – zlasti zaradi starosti in obnemoglosti, saj z vsemi ni bilo mogoče opraviti na začetku načrtovanega odprtega intervjuja, temveč strukturirani ali na pol strukturirani intervju. Nekaterim sogovornicam in sogovornikom smo zaradi oslabeledosti morali postavljati še vmesna vprašanja.

Z večino smo, ne glede na njihovo starost, vendarle lahko opravili narativni oz. odprti intervju in se na ta način izognili njihovemu prepegostemu ponavljanju zgodb drugih informantov oz. prilagajanju njihovih spominov uradni interpretaciji zgodovinarjev. Neredko se namreč zgodi, da ljudje, ki so doživeli travmatično izkušnjo, svojo pripoved gradijo okoli »uradnega opisa« dogajanja, pa čeprav se ta lahko razlikuje od tega, kar so doživeli sami. To še toliko bolj velja za tiste s nižjo formalno izobrazbo. Ti so lahko nekoliko bolj negotovi in zato nekoliko manj avtonomni pričevalci.

Po drugi strani so vsi po vrsti umeščeni v širše družbeno dogajanje, zaradi česar lastne izkušnje neizogibno kontekstualizirajo skozi spomine drugih. Skratka, vsi pričevalci povzemajo obstoječi (kolektivni) spomin in se na ta način v veliki meri odreka »avtobiografskemu spominu«, ki se od kolektivnega razlikuje prav po tem, da vključuje informacije, ki so pomembne predvsem za njega samega.² Poleg tega je vsaka pripoved, vsako pričevanje v določeni meri že interpretacija. Posredovane življenjske zgodbe so zato le redko enkratne in neponovljive, neobstoja pa je tudi struktura pripovedi. To še posebej velja za strukturirane intervjuje, kjer informanti svojo pripoved (iz)gradijo okoli zastavljenih vprašanj. V določenih primerih se je to

² Stanič, *Relocation, flow or escape of research potential*, str. 58.

zgodilo tudi nam, saj nekateri informanti drugače niso bili sposobni oblikovati svoje pripovedi.

V primerih, ko smo z našimi pričevalkami in pričevalci lahko opravili odprti oz. narativni intervju, smo izhajali iz metodoloških in teoretskih izhodišč nemških fenomenologov, italijanskih strokovnjakov za spominske študije Luise Passerini in Alessandra Portellija in Paula Thompsona, britanskega strokovnjaka za ustno zgodovino. Ko govorim o nemških kolegicah in kolegih, mislim predvsem na Fritza Schuetzeja oz. na Gabriele Rosenthal. Rosenthalova je namreč na več mestih opozorila, da je narativni intervju, kot ga je zasnoval Schuetze, najučinkovitejša, če ne celo edina učinkovita metoda za pridobitev kolikor toliko enkratnih pričevanj. Pri tem ne smemo pozabiti tudi na Thomasa Luckmanna, ki je že konec osemdesetih let prejšnjega stoletja opozoril na to, da je vsako delovanje zavestno, usmerjeno proti določenemu cilju in smislu ter historično pogojeno.

Vloga in ravnanje ljubljanske škofije: Informiranost, spoznanja in delovanje

Zaradi pogostega sklicevanja na odločitve, navodila in prizadevanja slovenske rimokatoliške cerkve smo sistematično pregledali vso dostopno gradivo nadškofijskega arhiva v Ljubljani. Poleg dragocenih podatkov o taboriščnicah in taboriščnikih ter pogojih, v katerih so živeli in umirali, smo na podlagi najdenih podatkov in informacij lahko rekonstruirali del odnosa škofije tako do ravnanja italijanske vojske kot tudi do italijanske internacijske politike.

Na podlagi pisem škofa Gregorija Rožmana, s katerimi je po eni strani pri papežu Piju XII. in generalu Robottiju poskušal izposlovati izboljšanje življenjskih pogojev taboriščnikov, po drugi pa odločilno prispeval k diferenciaciji interniranih, je namreč mogoče spoznati samo del tega odnosa. Predvsem pa iz uradnih in deloma že objavljenih dokumentov ni razvidno, v kolikšni meri so bili škof in njegovi sodelavci zares seznanjeni z razmerami v taboriščih. Glede na dosedanja spoznanja avtorjev, ki so skušali rekonstruirati tudi ta del ravnanja škofa Rožmana med vojno,³ je mogoče sklepati, da je bilo vodstvo škofije z osnovnimi razmerami v taborišču Gonars⁴ seznanjeno že aprila, najkasneje maja 1942, obenem pa taisti avtorji ugotavljajo, da se je škof Rožman na začetku zavzemal predvsem za slovensko bogoslužje med interniranimi. Temu je sledilo prizadevanje njegovih odposlancev, da fašistične uprave taborišč prepričajo, da »večina internirancev ni komunistična«.⁵ Po pisanju istih avtoric in avtorjev je mogoče sklepati, da so bili z nemogočimi bivanjskimi razmerami in izredno slabo prehrano seznanjeni najkasneje do septembra istega leta, ko naj bi škof Rožman na to temo sklical posebno konferenco, oz. druge

³ Sodeč po monografiji *Med sodbo sodišča in sodbo vesti* je škof Rožman že 14. aprila 1942 pri nadškofu Carlu Margottiju posredoval za uvedbo slovenskega bogoslužja. Avtorjem razprave so znana tudi različna pričevanja duhovnikov, ki sta obiskala Gonars in Renici, pri čemer podatek za Gonars ni dokončno preverjen. Prav tako v delu Marije Čepić Rehar, Franceta M. Dolinarja, Tamare Griesser - Pečar, Blaža Otrina in Julijane Visočnik lahko preberemo, da je škof Rožman o slovenskih internirancih govoril že maja z italijanskim nuncijem v Vatikanu.

⁴ Ostala taborišča (Monigo, Chiesanuova, Visco, Renici, Rab idr.) so za internirance iz Ljubljanske pokrajine pomembna šele poleti 1942.

⁵ Marija Čipić Rehar, France M. Dolinar, Tamara Griesser - Pečar, Blaž Otrin, Julijana Visočnik, *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*, str. 54.

polovice novembra, ko je o razmerah v taboriščih govoril s papežem Pijem XII. Iz gradiva o internaciji je prav tako razvidno, da je skupaj s prizadevanji za izboljšanje položaja internirank in internirancev na škofiji potekalo poudarjeno razlikovanje med komunisti in nekomunisti oz. delitev na naše in njihove, pri čemer so bili kot komunisti pogosto označeni vsi članice in člani odporniškega gibanja. Če je imel škof Rožman v Ljubljani tudi »srce do komunistov«,⁶ to v intervencijah v korist interniranih ni mogoče razbrati.

O selektivnem interesu za taboriščnice in taboriščnike še največ izvemo iz »vizitacijskih zapisnikov« duhovnikov, ki so obiskali posamezna taborišča, predvsem pa iz pisem taboriščnikov in pisem sorodnikov, ki so prosili za izpustitev njihovih očetov in mater, bratov in sestra, sinov in hčera ter nedoraslih otrok. Še posebej zgovorni so spiski interniranih in dokumentacija o zbiranju živil in obleke za taboriščnike. Udeleženske in udeleženci raziskave smo namreč prepričani, da je samo na podlagi tovrstne dokumentacije mogoče po eni strani v celoti rekonstruirati vlogo cerkvenih oblasti, po drugi strani pa opozoriti na ravnanje posameznih duhovnikov. Samo na ta način je namreč mogoče pokazati, da so kljub doslednemu izvrševanju navodil škofa Rožmana⁷ nekateri duhovniki skušali ljudem resnično pomagati, če seveda niso bili tudi sami internirani. Za te je posebno zanimanje pokazal tudi papež v pogovoru s škofom Rožmanom v drugi polovici novembra 1942 v Vatikanu.

O poznavanju razmer v taboriščih, o seznanjenosti z življenjskimi pogoji taboriščnic in taboriščnikov ter o upravičenosti njihove internacije še največ povedo zapisi, ki so jih za potrebe ljubljanske škofije napisali sami taboriščniki. Ker gre za neposredna in v veliki meri necenzurirana poročila, sem se odločil, da ob nekoliko daljših odlomkih iz poročil vizitatorjev vključim tudi daljši odlomek enega od taboriščnikov. Šele oboji skupaj lahko pričajo o tem, v kolikšni meri je bila škofija seznanjena z razmerami, kakšen je bil odnos do interniranih in kako se je (sodeč po predstavljeni dokumentaciji) škofija odzvala na njihovo stisko.

Poleg te vrste gradiva so zgovorne tudi prošnje za pomoč ter spiski hrane in druge pomoči interniranim. Čeprav večina gradiva, razen pisem sorodnikov interniranih, ni avtorizirana, o poslanstvu in vlogi piscev poročil in sestavljavcev dokumentov lahko sklepamo iz zapisa samega. Poročevalci neredko opisujejo številčno stanje, razmere, mestoma pa tudi predzgodovino različnih skupin internirank in internirancev. Taboriščnice in taboriščnike so najpogosteje predstavljeni kot interniranke in interniranci.

⁶ Mišljeno je neuspešno posredovanje za narodnega heroja Toneta Tomšiča. Prav tam, str. 310.

⁷ Dober primer za to sta izanski in tomišelski župnik, ki ne samo, da sta dosledno sledila škofovim navodilom, temveč sta se pred partizanskih sodiščem nanje tudi sklicevala. Glej Gestrin, *Svet pod Krimom*. O tem avtor piše na več mestih, med drugim tudi na str. 265.

Štiri pripovedi

Odlomki, s katerimi želim predstaviti gradivo, so predstavljeni kronološko. Čeprav nekatera poročila niso datirana, smo si tudi pri datiranju lahko pomagali z vsebino samega zapisa. To velja tudi za prvega, ki ga je bilo mogoče umestiti v pozno jesen 1942.

»V taborišču Gonars je sedaj (?) nad 5000 internirancev. Večinoma so to ženske in otroci. [...]

Moški so predvsem družinski očetje, ki imajo v taborišču tudi žene in otroke [...]. Moški iz tega transporta so pod šotori [...]

Internirane družine so po narodnosti Hrvatje iz Gorskega Kotarja /Čabar/ in Delnic. Teh je nad 3000. Ostali so Slovenci, ki so prišli sem s Trevisa in iz Ljubljane. Tako sem našel tam po nekaj družin iz Starega trga pri Ložu / Babna (G) Polica/ iz Šent Vida pri Stični, iz Lavrice /Rudnik/, z Blok, iz Bele Krajine / Črnomelj, Semič Metlika, Dragatuš/. Med temi je več deklet iz Ljubljane in iz dežele [...]. V taborišču je v splošnem dokaj reda in snage, tako v kuhinjah kopališčih, straniščih in barakah. Tudi ni kakšnih posebni epidemij razen splošne oslabelosti in izčrpanosti organizma. Poveljstvo tudi skrbi, da ne pride pri razdeljevanju hrane do kakšnih neredov kot na Rabu. Hrana je skrajno pomanjkljiva in nezadostna [...]

Bilo je več slučajev, da so lačni možje skozi ograjo z grožnjami pripravili lastne otroke in žene do tega, da so jim morali izročiti svoj delež kruha, ki so jim ga brezsrčno pojedli. Več mož je bilo radi tega kaznovanih [...]

Nad polovico žensk in otrok je bosih. Nimajo obleke, ne samo zimske, amp(a) k sploh nimajo oblek, niti plenice [...]

Matere nimajo kje prati plenice [...] ne s čim nahraniti ugašajočih otrok [...]

Oni, ki so prišli iz Trevisa, so bolj ohranjeni [...]

Velika večina teh ljudi so preprosti, verni. Imajo samo eno željo: iti domov [...] Slovenci, ki so prišli v Gonars iz Ljubljane ali iz Trevisa bodisi, da so to družine in posamezniki, so večinoma prijatelji partizanov. So pa vmes tudi naši ljudje, ki te pokore ne zaslužijo. Vendar pa so mnogi teh komunistov in partizanov precej dostopni in mehki, ostali pa napram duhovniku hladni skoraj sovražni, med temi zlasti dekleta [...]»⁸

Tudi drugi dokument z naslovom *Kratko poročilo o taborišču internirancev v Chiesinuovi* je po vsej verjetnosti sestavil gostujoči duhovnik. Podobno kot v prvem primeru tudi tega dokumenta ne navajamo v celoti.

Taborišče je v predmestju Padove /Chiesanuova/. Ograjeno je z visokim zidom. Ob vhodu so prostori za komando in stražo. Ob levi in desni stojijo v vrsti po tri dolge nove pritlične kasarne. Na nasprotni strani vhoda je tudi velika kasarna /na zadnji strani dvorišča/.

Kasarne so lepe, primerne za vzdrževanje snage, imajo udobne higijenske umivalnice/ toda voda teče le zjutraj 10 minut / in moderna stranišča.

V sobah so ob stenah narejena ležišča /takozvane priče/ in sicer spodnja

⁸ Ime dokumenta: Taborišče Gonars. Oznaka dokumenta: II 0254742 (73899). Oznaka gradiva: Škofijska dobrodelna pisarna, signatura: NŠAL 37, škatla: 3, Obseg dokumenta: 2 strani, Nadškofijski arhiv Ljubljana.

in zgornja. Med spodnjim in zgornjim ležiščem je toliko prostora, da lahko tisti, ki je na spodnjem ležišču, sedi. Na deskah je kvečjemu en decimeter debela slamica. Ker je zmanjkalo lesa, več ležišč pod slamnico nima niti desk, ki bi bile druga poleg druge, ampak so deske zabite na vsakih nekaj centimetrov. Slamnice na teh ležiščih niso nič bolj natlačene [...] Sobe so brez peči.

Na [...] dvorišču se lahko interniranci prosto gibljejo od 7. ure zjutraj do 7. ure zvečer. Med osmo in dveteto uro [...] jih preštejejo.

Cel dan mineva v brezdelju. So brez knjig, želijo slovenske molitvenike tudi moške, od katerih tega ne bi pričakoval. Dobivajo pa redno *Osservatore Romano*, ki ga radi prebirajo, ker piše nevtralnno.

[...] Pritoževali so se zelo zaradi tega, ker so poštene in nedolžni pomešan s tistimi, ki so odložili orožje, in s pravimi kriminalisti in kleptomani. Tatvine so na dnevnem redu. [...] Med interniranci je tudi osem slaboumnih, ki niso ločeni od drugih.

Hrana je nezadostna. Za zajtrk imajo črno kavo, 12 dk kruha, ki ga dobijo za cel dan, ob 2. uri je kosilo /juha z rižem ali macaroni ali bučami in podobnim/. Ob 5. uri je večerja. Dvakrat na teden je pa hrana taka: n.pr. v soboto opoldan 'gosta' juha, zvečer čista juha /malenkost maščobe, bolje rečeno nič/, v nedeljo zjutraj kava, 12 dk kruha, ob enajstoh čista juha in dober grizljaj mesa. Ob petih 'gosta' juha. [...] naročili so mi, naj v Ljubljani povem, da jih bo do marca polovica pomrla, če ne bo pomoči iz Slovenije. Nisem jim mogel dopovedati, da ni mogoče poslati več kot 5 kg na mesec. Imel sem vtis, da mislijo vsi, od inteligentov do preprostih, da je Slovenija pozabila nanje. Pakete dobivajo vedno eni in isti ljudje. Večina pa je takih, ki so internirani že dolge mesece, pa niso dobili niti enega paketa [...] Lakota, ki jih muči, se sploh popisati ne da. Dobil sem moža, ki je po smeteh pobiral kosti, jih razbil in zvečil. [...]

V taborišču je kantina, v kateri se dobi le vino, cenejše in dražje. Če kupujejo le cenejše vino, jim groze, da bodo kantino zaprli. Brez vina pa ne morejo biti, ker je voda slaba in teče le deset minut na dan. Tudi ne morejo kupovati vina, kolikor bi kdo hotel. Vsaj 80–100 litrov ga morajo kupiti hkrati. [...] Denar je v taborišču sicer prepovedan, toda v kantini ga radi zamenjajo za bone. [...]

V taborišču imajo tudi črno borzo, kjer je zbrano skoro vedno 500–1000 ljudi. Na črni borzo oddajajo zlate verižice, poročne prstane, ure ... za kruh in cigarete /en aura 60 cigaret/. Normalna cena za en Ibar je 5 lir, maksimalna je dosegla 11 lir. 12 dkg kruha stane na črni borzi 30, 40 tudi 50 lir. Slutijo, da je zlato pokupil internirani Slovenec. Mnogi, zlasti kmetje, so strgani, brez perila in obuvala, ker so bili pobrani kar s polja.

V taborišču je tudi bolnica. V bolnici je približno 25 ljudi / internirani zdravnik, ki skrbi za nje, ni vedel povedati natančnega števila/: 2 tbc, nekaj srbečičnih, nekaj spolno bolnih, več revmatičnih in en ušivec. Zdravnik je izjavil, da ima na razpolago dovolj zdravil, zanesljivi interniranci pa so povedali, da je edino zdravilo aspirin.

Dosedaj so umrli: Mohar Jože iz Račne /oslabel in kap, na mestu mrtev/, Kovač Ivan iz Hotedršice 69 /griža/, Smalc Jože, Koče 10, Kočevska Reka /tbc/, Troha Anton, Kočevska Reka /oslabelost/.

Disciplina v taborišču ni stroga. [...]

Interniranci se bojijo zračnih napadov. [...] Ko je alarm, morajo ostati v kasarnah.

Predlogi internirancev:

1. Po Dolenjskem naj se zbira krompir, fižol [...] naj se pošlje po zanesljivi poti v taboriščno kuhinjo /neizvedljivo/.
2. Rdeči križ naj posreduje, da bodo v kantini dobili tudi suhe fige, sadje, konzervirano mleko in podobno.
3. Prepreči naj se kaznovanje z odvzetjem kruha.
4. Dolenci naj naredo pakete in naj jih skupno prepeljejo v Ljubljano.

Edina pomoč, ki se jim sedaj lahko nudi, je:

1. Preskrbeti pri oblasteh, da pridejo nedolžni domov, saj je po večini znano, kateri so se udejevali pri komunističnem gibanju. Pri tej izbiri bi bilo seveda treba paziti, da bi ne bil po nedolžnem prištet med komuniste. Sicer pa komanda za večino v tem taborišču ve, kateri imajo kaj na vesti. Mnogi so do časa mojega bivanja v taborišču očitno in izzivalno kazali svoje prepričanje. Oficirji so vedeli za to, a ni bilo nobene reakcije.

Versko življenje v taborišču

Taboriščniki imajo italijanskega kurata, ki razume slovensko. Kdor hoče, lahko spolnjuje verske dolžnosti. [...] Takih, ki čutijo s Cerkvijo, ki stalno pri Bogu iščejo tolažbe, ki se ne bojijo javno izpričevati vere v Boga, je približno 400. Od duhovnika, ki navadno prihaja v taborišče brez strogega nadzora, zahtevajo, da bi jim prinesel cigarete in prenašal pisma ter dvignil denar, ki za nekatere leži na banki. Porabiti so me hoteli tudi za črno borzo. 50 izvežbanih fantov bi bilo potrebno, da bi sproti pobijali večkrat umetno povzročene predsodke, ki nastajajo v taborišču proti duhovniku.

[...] v petek [...] je kurat navadno spovedoval [...] štiri ure čakali na spoved.

Na praznik Kristisa Kralja [...] dve [...] maši. [...] Pri [...] maši je bilo nad eno tretjino internirancev. Nekaj jih je čakalo na pakete, veliko jih je bilo pa na črni borzi, kakih 200 korakov od oltarja. [...] pri litanijah jih je bilo več kot pri maši. Črna borza pa je na nasprotni strani taborišča nemoteno delovala naprej.

Iz tega kratkega poročila si lahko vsak ustvari sodbo, kakšno je versko življenje internirancev in zakaj je otežkočeno dušnopastirsko delovanje med njimi.«⁹

Poročilu sledi deloma na roko, deloma na pisalni stroj napisan seznam internirancev po župnijah.

Tretji primer predstavlja poročilo duhovnika Antona Kurenta z naslovom *Kako je bilo v taborišču v Renicciju*.

Renicci je kraj, ki leži v dolinici med umbriškimi hribi na višini 330 m, dobre 4 km oddaljen od mesteca Anghiari. Pride se do tja po ozkotirni železnici, ki se

⁹ Oznaka dokumenta II 0254 835 (73974). Oznaka gradiva: Škofijska dobrodelna pisarna, signatura: NŠAL 37, škatla: 3, Obseg dokumenta: 3 strani, Nadškofijski arhiv Ljubljana.

prične pri Arezzu in se polagoma vzpenja na umbriške gore. Od Arezza je Anghiari oddaljen po železnici 39 km. od Anghiari vozi sicer avtobus skozi Renicci, a je vedno tako zaseden po potnikih, ki potujejo na daljšo progo, da potnikov za Renicci skoraj nikoli ne sprejme. Treba je iti peš.

Taborišče leži na prostranih travnikih ob vasi. Pripravljali so ga za angleške ujetnike, a še preden je bilo končano, so poslali tja slovenske internirance. Barake so lesene, krite z opeko. Postelje v njih so v tri nadstropja. V vsaki baraki je več peči, a z drvni so slabo založeni. To zato, ker dela še niso končana. Marsikdo se prehladi, ker mora ob slabem vremenu ven. Kakih 600 ljudi spi še pod šotori. Komandant mi je rekel, da so pod šotore spravili krepkejšje ljudi. V taborišču je danes okrog 4000 internirancev. Hrvatov je 70, vsi drugi so Slovenci. Kot zanimivost naj povem, da je med Slovenci tudi en musliman, dva pravoslavca in dva protestanta.

Komandant in ostali oficirji so dobri, predobri. Prav tako vojaki. V tem je vzrok raznih neredov v taborišču. Kuhinjo vodijo interniranci sami, a zelo krivično [...] V taborišču in okoli njega sijajno cvete črna borza. V taboriščni kantini se sicer marsikaj dobi za bone, še več pa za denar sam. Interniranci si zato na vse načine prizadevajo, da bi dobili v taborišče valuto in ne le bonov. Zato svojcem po raznih skrivnih poteh sporočajo, naj jim v paketih pošiljajo valuto. Komandant mi je pokazal cel kup pisemc in denarja, ki so ga samo v soboto, 30 jan., ko sem bil tam, našli v paketih (marmeladi, orehah, kruhu itd.). Samega denarja je bila nekaj nad 4.000.- lir. Vsak dan najdejo približno toliko. Rekel mi je, da naslovljencu denar sicer izročijo, a samo v bonih.

Kuharji precej blaga, ki ga dobijo za vse, prodajo na črni borzi. Tako je skupnost vedno prikrajšana pri hrani. Da jim ta kupčija nemoteno uspeva, zelo radi tudi italijanskim oficirjem z marsičem postrežejo pod roko. Tako jih pri njihovi nečedni obrti nihče ne moti. Dvakrat so že spremenili vse osebje v kuhinji, a razmere se nikakor nočejo izboljšati, ker se vsak skuša v kuhinji zdebeliti in obogateti. Tistim, ki imajo v taborišču denar, vojaki pridno prinašajo tudi od zunaj. Cigaret že celo v Arezzu, ki je oddaljen nad 40 km, ni dobiti, ker jih vse pokupijo vojaki za taborišče. Grdo je to, da interniranci sami temu blagu v taborišču ceno silno dvigajo.

Na žalost spočetka paketi dolgo niso v redu prihajali. Zaostajalo so na poti, zlasti v Anghiariju. Zdaj jih z Anghiarija redno odpravljajo naprej. Po kuratovi izjavi v taborišču vse v redu oddajo naslovljencem.

Vesti o tifusu in drugih nalezljivih boleznih, ki so se širile v Ljubljani, so močno pretirane. V resnici je umrlo v treh mesecih, kar taborišče obstoji, okrog 60 ljudi. Povečini na posledicah splošne oslabelosti na Rabu. Komandant mi je izjavil, da so ljudje, ki so prišli z Raba, tako slabotni, da jim bo težko pomagati.

Za kurata je tam neki že priletni kapucin. Zelo dober gospod. Bil je poslan tja za angleške ujetnike, ki bi imeli priti. Slovenskega nič ne razume. Saj je že ponovno prosil, naj bi vendar poslali tja koga drugega, ki bo razumel jezik internirancev. Silno se je priporočal za slovenske in hrvaške molitvenike, rožne vence, podobice, slovenske in hrvaške pripovedne knjige itd. Sam je že pisal na razne ustanove v Italiji, naj bi mu kaj poslali. Knjige mu bodo poslali iz Rakovnika, [...] jih imamo nabranih že od prej. Molitvenikov pa nimamo tu več. Bilo bi treba kaj nabrati ali kupiti. Rožne vence bi bilo najbolje naročiti kje v Italiji, recimo v Rimu, da bi se kar od tam poslali.

Komandantu taborišča sem izročil lir 5.000.- za najpotrebnejše.

Enako vsoto sem dal tudi kuratu, naj jo razdeli med najbolj revne. Povedal mi je namreč, da nekateri kar dobro stoje v taborišču, ker redno dobivajo pakete in denar, zlasti preprosti kmečki ljudje pa da ničesar ne prejemajo. Zmenila sva se, da bomo na njegov naslov pošiljali pakete, ki jih bo potem delil najbolj potrebnim. Upam, da nas ne bo ukanil, kakor je to storil gonarski Renzo¹⁰ Mondini! Imam vtis, da je res poštenjak. Spotoma sem zato v Padovi naročil za Renicci paketov za 10.000.- lir, ki jih naj pošljejo na kuratov naslov. Nekaj bi se pa morda iz Ljubljane dalo poslati. Naslov kar: *Capellano Militare, Campo Concentramento Renicci, Anghieri (Arezzo)*.

Seznam internirancev šele sestavljajo, ker so do zdaj bile stalno spremembe. Pretekli teden je krožil po vseh taboriščih seznam 500 internirancev, ki naj se vernejo.

Oglasil sem se tudi pri škofu v Arezzu. Povedal mi je med drugim, da mu je pisal dekan iz Castiglione Fiorentino (dve postaji od Arezza proti Rimu), da je tam precej slovenskih in hrvaških internirancev. Oblasti da so mu rekle, da so to ljudje, ki so se uprli italijanski oblasti. Škof je dekanu naročil, naj jih skuša v dušnopastirskem oziru oskrbeti. Dekan je potem škofa prosil, naj bi poskrbel kakega duhovnika, ki razume jezik. Škof se je na to obrnil na zavod sv. Jeronima v Rimu. – Kot sem pozneje zvedel v Renicciju, so v Castiglione Fiorentino v bolnici bolniki reniškega taborišča, ker v taborišču ni prave bolnice oziroma je premajhna. Prav tako so bolniki tudi v Arezzu.

Dekanu v Castiglione Fiorentino sem pisal, kaj naj mu pošljemo za bolnike. Škof mi je rekel, da je popolnoma zanesljiv in da nas ne bo okradel kot don Renzo. Ko dobim odgovor, bo treba v Casiglione Fiorentino kaj poslati.

V Rimu se te dni mudi dr. Lacković, tajnik zagrebskega nadškofa, ki je prišel v Italijo zato, da bi organiziral pomoč hrvaškim internirancem. Pravi, da v Zagrebu sploh niso nič vedeli o teh internirancih, dokler niso dobili pisma ljubljanskega škofa, ki jih je nanje opozoril. Nekaj malega denarja je prinesel iz Zagreba. Bil je na poti v Rim že v Gonarsu in se je na lastne oči prepričal o revščini ubogih internirancev. Domenila sva se, naj se po taboriščih, kjer so Hrvatje in Slovenci, ne da bi delala med njimi razlika, marveč naj vsa pomoč, ki pride v taborišče, razdeli med najpotrebnejše, ne glede na to, ali je pomoč prišla od Hrvatov ali od Slovencev. V tem smislu sem dal že naročilo kuratu v Renicciju. Gonarski se pa itak že po tem ravna. Dr. Lacković pojde te dni tudi v Renicci. Če bo dobil dovoljenje, se bo spotoma oglasil v Ljubljani, da se domenimo za skupno delo.

V Rimu sem zvedel, da je dr. Tomc v Padovi, kjer nakupuje živila za Gonars, ker okrog Gonarsa ni dobiti. V Padovi pa ima frančiškan p. Kortenzij dobre zveze in marsikaj dobi. Na žalost dr. Tomca nisem več našel tam, ker je med tem že odpotoval v Gonars. Pustil sem v Padovi zanj 7.000.- lir in ga telegrafično obvestil. Rekli so mi namreč, da bi še marsikaj lahko kupil, pa mu je zmanjkalo denarja.

¹⁰ V resnici se je omenjeni kaplan pisal Enzo Mondini in gre pri navedbi imena Renzo v dokumentu verjetno za napako. Za to in še mnoge druge pomembne in koristne popravke in nasvete se zahvaljujem anonimni/anonimnemu recenzentki/recenzentu.

Doma me je čakala kartica vojaškega kurata z Raba, s katero me prosi molitvenikov, rožnih vencev, svetinjic, podobic, knjig za branje in paketov. Pravi da »qualunque cosa ci facciate pervenire saraa immensimente gradita«. Jutri bom zaprosil izvozno dovoljenje za knjige in bomo poslali z Rakovnika, kar je še tu. Prav pa bi bilo, če bi mogli še kaj nabrati.

Dr. Knific je sestavil rokopis za hrvaški molitvenik, kot je slovenski »Rafael«. Jutri ga pošljem potom hrvaškega konzula v cenzuro nadškofu v Zagreb. Potem bi ga kazalo natisniti v Ljubljani in razposlati po taboriščih, kjer so Hrvati. Iz Zagreba je težko pošiljati knjige.

Kdor bi želel, lahko naroči v Padovi pakete za svojce v taboriščih. Nekateri jih že naročajo. To velja zlasti za take, ki bi radi po večkrat na mesec kaj poslali. Paketi stanejo nekaj nad 100.- Točno številko bom še zvedel.¹¹

Četrty dokument je sestavni del tretjega in predstavlja pogled interniranca. Njegova pripoved skoraj v ničemer ne pritrjuje osnovnemu poročilu. Ime avtorja ni omenjeno.

»[...] Renicci 26.11.1942.

Sedaj sem že šesti teden tu, toda noči pod šotorom in deževni dnevi so britki za one, ki nimajo oblačil. Z barakami ni še nič, ometani bosta samo dve za mladoletnike in bolnike, tla cementna, kantine ni, pa si lahko misliš strahotne posledice mraza in lakote. Ljudje dobesedno ginevajo pred očmi vseh in ugašajo kakor lučke brez olja [...]

Doslej sem molčal in olupševal položaj, da Ti in mama ne bi bila preveč v strahu, toda beda okoli mene in obzir do skupnosti, me sili, da razodenem vse po pravici, pri tem zopet počrtavam, da se meni osebno godi razmeroma še najboljše. Oblačil imam toliko, da me ne zebe, tudi posteljo imam toplo, dalje imam še kakih 10 raznovrstnih konzerv, da bi tudi brez paketa decembra še pretolkel, zato se zame ne boj in ta krik velja le za sotrpine. Položaj dobiva katastrofalne perspektive. Temperatura je padla na ničlo, hujša od nje je ledena burja s snegom, kar se ponavlja vsakih par dni. Hribi naokoli so vnovič popolnoma zasneženi, mi pa smo v kotlu teh hribov, raz katere brijejo valovi mrzlega zraka. Pri tem je $\frac{3}{4}$ tabornikov oblečenih v staro letno raztrgano obleko, v letnem razcapanem perilu, v strganih čevljih. Povečini z gledajo kot tolpa razcapanih propaležev. Hrana je navadna vroča voda. Iz enega kotla dobi menažo 45 ljudi in gre v ta kotel 1 kg riža ali makaronov, drugo je nekaka podivjana zelenjad; drv ni in tako se obroki zamujajo za par ur. Mraz ljudem dobesedno požira zadnje ostanek mišic raz kosti. V 4,5 dneh se tovariš tako spremni, da je postaran za par let. Smo brez kopalnice, brez vsake desinfekcijske naprave, umivalnica je ozko korito na prostem, kjer ima prostor največ 20 ljudi. Kar smo tukaj, mila še nismo videli in se uši strahotno širijo. Ambulanta je lesena lopa z 20 posteljami, do zadnjih dni brez stekel v oknih, za stalno brez vsake peči. Nas je skupno 4000, za kar bi bilo potrebnih vsaj 18 do 20 barak. Od

¹¹ Oznaka dokumenta: II 0254 865 (74204); II 0254 866 (74205); II 0254 867 (74206). Oznaka gradiva: »Mapa predmeta 74198-74378«; »Interniranci – Renicci«, Nadškofijski arhiv Ljubljana. Obseg dokumenta: 3 strani.

teh 18 barak so zgradili v zadnjih 6 tednih v surovem stanju in ob pretežno lepem vremenu 4 barake, tako, da je fizično nemogoče, da bi ob takem nadaljem vremenu, za katerega zgleda, da je trajno združeno s to klimo, v zimskem času bile zgrajene vse barake do marca. Na vse to gonijo sem še nove transporte iz Padove in iz Raba. Zdravniki imajo sicer najboljšo voljo in so kulturni ljudje, toda nobenih zdravstvenih sredstev ni. Bolezni se le ugotavljajo, zdraviti pa se ne morejo. V ambulanto se sprejemajo le bolniki s temperature. Tu pa je predznak smrti ravno obraten, padec temperature pod najnižjo stopnjo, ko organizem v borbi proti mrazu sam sebe uporabi, zato se dogaja, da je trpin včeraj navidez še zdrav, hodi okoli, drug dan se med zborom od izčrpanosti zgrudi, dobi v ambulanti injekcijo kafre, in nazaj pod šotor, ker nima temperature, še iste noči ali drugega dne pa izdihne, da tovariši komaj opazijo. Ta mesec jih je tako izdihnilo 7 in to je šele začetek. Slamnice imajo komaj dober kg slame in so na vlažnih tleh, v barakah je cement, ki se poti s stenami vred. Postelj (pogradov) še do danes ni. Paketi se dele z največjo slovesnostjo in če bi jih bilo naenkrat toliko kot v Gonarsu, bi uprava zgolj ene pošiljke v celem mesecu ne zmogla. Kantine do danes ni, prav tako ne redne pošte, ki se samo obljublja in je sedaj ukinjena še pošta po dopisnicah Rdečega križa. Odeje so take, da so bolj pleničke in zato bi bilo potrebno:

- I. Organizacija odbora za zimsko pomoč internirancem, kar naj vzame v roke I.I., eventuelno ob sodelovanju R.K. in škofa.
- II. Svojici naj takoj izposlujejo dovoljenje posebnega paketa s perilom (važno: suknja, čevlji, perilo, tople odeje) in enega paketa z živili, kar naj se odpošlje s posebnim vlakom ob spremstvu kurirjev R.K. neposredno v Renici in tu razdeli takoj ob sodelovanju teh kurirjev. Za člane, ki nimajo svojcev, organizacija javne nujne nabiralne akcije. Vsak mora izprazniti vse omare, prihodnje leto si bomo že kako pomagali.
- III. Izposlovanje redne pošte pisem in paketov. Likvidacija celotnega tabora in preselitev v vojašnice odnosno domov ali konfinacijo. V nasprotnem primeru jih bo tu ostala polovica, ostala polovica pa bomo večni pohabljeni.«¹²

¹² Prav tam.

Poskus interpretacije

Iz dokumentacije, ki jo hrani nadškofijski arhiv, je razvidno, da je bila ljubljanska škofija do jeseni 1942 dokaj dobro seznanjena z razmerami v taboriščih. O tem pričajo podatki o pošiljanju paketov taboriščnikom,¹³ podatki, ki neredko vsebujejo tudi druge informacije.¹⁴ Ob spiskih različnih skupin taboriščnikov¹⁵ nekaj drobcev taboriščnega življenja razkrivajo tudi pisma, v katerih internirani prosijo za pomoč.¹⁶ Ali pisma, v katerih se svojci preko domačih župnijskih uradov zanimajo za usodo posameznega taboriščnika.¹⁷ Precejšen sklop dokumentacije obsega tudi informacije o samopomoči, ki je mestoma tako natančna, da bi lahko sestavili osnovni jedilnik taboriščnikov. Če bi seveda vsa pomoč do njih tudi prispela.¹⁸ Iz pričevanja nekaterih internirancev je namreč mogoče razbrati tudi, da so odgovorni del živil zasegli oz. da se je vsebina posameznih transportov znašla na črnem trgu.

Sicer pa je iz predstavljenih poročil in pričevanj mogoče sklepati, da so poročevalci razmere predstavili drugače kot interniranci. Dober primer za to je soočenje dveh pričevanj o razmerah v taborišču Renicci. Obiskovalec, ki je v taborišče prinesel denar in po povratku za škofijo o tem pripravil poročilo, piše o »dobrih« celo »predobrih« komandantu in častnikih, interniranec pa pripoveduje, kako njegovi sotrpini »dobesedno ginevajo pred očmi vseh«. Po mnenju gosta so za razmere v taborišču v največji meri krivi kar interniranci sami. Kot dokaz za to ponuja razmere v kuhinji, ki jo vodijo interniranci sami. Po mnenju poročevalca naj bi se vsak, ki se dokoplje do dela v kuhinji, skušal »zdebeliti in obogateti«. Pri tem v njegovem poročilu izostane podatek, da je bilo v kotlu, ki naj bi nahranil do 45 ljudi, zgolj en kilogram riža. Na podoben razkorak med resničnim stanjem in njegovo interpretacijo kaže tudi soočenje poročil o zdravstvenih razmerah. Poročevalec namreč zanika »močno pretirane vesti ... o tifusu in drugih nalezljivih boleznih, ki so se širile v Ljubljani« in zagotavlja, da v »resnici ... v treh mesecih ... ni umrlo« več kot »okrog 60 ljudi«, taboriščnik pa ugotavlja, da sicer korektni zdravniki »(b)olezni le ugotavljajo«, ne pa

¹³ Ime dokumenta: »V Gonarsu, ki ne dobe nobenega paketa«. Oznaka dokumenta: II 0254 745 (73901); II 0254 746 (73902); II 0254 747 (73903); II 0245 748 (73904); II 0254 749 (73905).

¹⁴ V dokumentu, ki sicer ni avtoriziran, najdemo tudi seznam po barakah (od I A oz. I B do XXII skupaj z oznakami šotorov /od Tenda VI do Tenda VIII/) dokument treh strani in abecedni seznam (dve strani) brez oznake bivališča.

¹⁵ Za lažje razumevanje v razdelku Viri in literatura navajamo še več drugih dokumentov.

¹⁶ »Prečastiti Gospod Dekan, Sporočam Vam da smo tukaj v Gonarsu v Taborišču. Zdravi smo, in nam gre dobro. Vas prav lepo pozdravljamo in našega Frančka: Kako se kaj zadrži? Samo da je tam ostal! Je srečen! Prosim Vas lepo če morete res zbrati en Paket – prepečenca mi ga pošljite! Z Bogom! Kotnik Jakob št. 10779. Campo - Concentramento. Internati Civile - Gonras-Udine«. Oznaka dokumenta: 28 109221 (73907).

¹⁷ »Župni urad v Podzemlju, vljudno prosi, če bi mogli poizvedeti, kje se nahaja v internaciji v Italiji Dolar Emil, sin Pavla, krojača in Angele, roj. Vaš, rojen 15. 1. 1923, bivajoč v Gradcu št. 28 in poročen. Dne 20. septembra 1942 je bil odpeljan od doma v Črnomelj. 1. oktobra odpeljan iz Črnomlja v Novo mesto, 3. oktobra odpeljan iz Novega mesta v Ljubljano. Okrog 20. oktobra odpeljan iz Ljubljane v Italijo neznankam. Njegovi svojci do danes niso dobili še nikakega obvestila, ali je še živ ali ne. Prosimo, če morete poizvedeti, kje se nahaja, in nam sporočiti. Župni urad v Podzemlju, dne 28. januarja 1943.« (II 0254894 do II 0254 929).

¹⁸ Samopomoč, dobredelna ustanova slovenskih internirancev v Padovi. Oddelek podpore. (II 0254 817 (73956)). Tipična stran tovrstnega poročila o stanju zaloga (3636 kg. fižola 19361 kg. krompirja ... 20 kg. marelic) priča tako o količini, o načinu distribucije živil (V I. in III. zgradbi so interniranci prejeli vsak četrti dan po I. – kg. surovega krompirja/poleg drugih hranil/) kot tudi o režimu delitve (poveljstvo tudi ta mesec ni dovolilo, da bi »Samopomoč« za svoje podpirance kuhala fižol v posebnem kotlu ...). Iz seznamov je mogoče razbrati, da so podporo Samopomoči dobivali tudi internirani Hrvati in Srbi.

tudi zdravijo. Da se v »ambulanto ... sprejemajo le bolniki s temperaturo«, zaradi česar se je redno dogajalo, da so se »trpini«, ki so bili »včeraj na videz še zdrav(i), ... med zborom od izčrpanosti zgrudi(li). Iz poročila duhovnika Antona Kurenta je mestoma mogoče sklepati, da velik del krivde nosijo kar žrtve same. Skratka, po mnenju poročevalca »vzroka za nered« v taborišču ne kaže iskati v okupaciji, internaciji in nečloveškem ravnanju fašističnih oblasti, temveč v sebičnosti taboriščnikov.

Epilog in poskus kontekstualizacije

Vse kaže, da so škof Rožman in njegovi sodelavci verjeli predvsem poročilom vizitatorjev. Na to je verjetno vplivalo njihovo razumevanje okupacije in odpora proti njej, zaradi česar tegob okupacije niso pripisovali okupatorjem, temveč tistim, ki so se okupaciji uprli. Podobno tudi tegob taboriščnikov niso pripisovali taboriščnim upravam, temveč internirancem samim. To je mogoče razbrati tudi iz pričevanj naših intervjuvank in intervjuvancev, med katerimi ni malo takih, ki škofu zamerijo, da ni poskrbel niti za njihovo bogoslužje. Pričevalci, ki so vojno in internacijo povezovali s predvojnimi stanjem, pa škofa krivijo celo za »razdor med cerkvijo in komunisti«.

To je dolga zgodba. V Sloveniji oz. tedanji Dravski banovini se je začela z Rožmanovim prihodom na oblast. Bil je bolezensko nastrojen proti vsem, ki niso tulili v cerkveni rog. Največji trn v peti so mu bili komunisti. Kljub temu da je bila pri nas takrat le peščica komunistov, pa še ti se niso imeli za komuniste, temveč so jih kot take označevali nasprotniki. [...] Dokler se med Slovenci ni začel razdor med klerikalci in liberalci, so vsi iz klerikalnih družin hodili z nami na telovadbo in nastopali skupaj z nami. Ko so se začele delitve, so k maši prišli iz sosednjega Orla in govorili: O, glej, komunisti grejo k maši. O Marijanišču ste najbrž tudi brali. Vsa ljubljanska škofija je po vsaki maši molila en očenaš s pristavkom: 'Bog reši Rusijo komunizma'¹⁹

Glede na to ne preseneča, da je bil isti informator kritičen tudi do vloge škofije v času vojne (»Kar je Cerkev počela med vojno, nima nikakršne zveze s krščanskim naukom«) in zaradi tega razburjen, ker »so [...] 12.000 Dolenjcev in Notranjcev, ki so [...] veljali za najbolj verne, pustili na Rabu, brez vsakršnega duhovnika ... Čeprav se sprenevedajo, da je Rab spadal pod krško škofijo. Ni res. Tam smo bili Slovenci.« Za slovenske interniranke in internirance je bil Rožman »edini škof«, zaradi česar so bili vsi prepričani, »da bo prišel on [...] prišel [pa je op. p.] škof Srebrnič«. Poleg krškega škofa so interniranke in interniranci na Rabu srečevali le enega italijanskega kurata, pa še za tega dolgo niso vedeli, »da je duhovnik«.²⁰

Še najbolj pa škofu zamerijo da je iz taborišč »reševal [...] samo tiste, ki jih je prodal v italijansko vojsko, pozneje pa v nemške domobrance«. Sodeč po pričevanjih internirancev, naj bi domači župniki v pismih nekaterim mlajšim moškimi namignili, da se iz internacije lahko rešijo z »vstopom v belo gardo«. Eden od rabskih internirancev omenja celo »klavzulo, s katero naj bi se zavezali, da bomo prostovoljno pristopili v

¹⁹ Iz pričevanja Staneta Kirna, Arhiv ZRC SAZU.

²⁰ »Samo enega duhovnika sem videl, ko smo nekoč nesli dvajset krst na pokopališče. Od reflektorja do pokopališča takrat še ni bilo ceste, zato smo jih morali nositi na ramah. Marsikdaj se je kateri od izčrpanosti spotaknil, tako da je vse zgrmelo po tleh. Pripetilo se je, da je nekdo padel in zaklel in tedaj se je oglasil italijanski vojak, za katerega do tedaj nisem vedel, da je duhovnik. V napol v slovenščini napol italijanščini nas je nabrulil, kako si upamo preklinjati med pogrebom. Takrat se mi je posvetilo, da je italijanski kurat. Samo njega sem videl.«

belo gardo«. ²¹ Nekateri od pričevalcev, ki so po kapitulaciji Italije odšli v partizane, škofiji in škofu ne morejo odpustiti ekskomunikacije partizanskih duhovnikov. ²²

Ne glede na to, da zgornja izjava ni neposredno vezana na obravnavano temo, v določeni meri vendarle prispeva k lažjemu razumevanju razmer pred vojno in med njo. Odnos ljubljanske škofije do okupacije je mogoče razumeti samo, če vemo, kako so njeni predstavniki ravnali že pred vojno. Ker je o tem napisanih že nekaj odličnih študij, se pri naši raziskavi posvečamo predvsem razumevanju anonimnih sodobnikov tega dogajanja, sodobnikov, ki v večini primerov ponujajo samo svojo izkušnjo in lastno razumevanje vloge škofa Rožmana in drugih predstavnikov škofije.

Zanimivo pri tem je, da v pričevanjih taboriščnic in taboriščnikov ni zaslediti (političnega, ideološkega, razrednega) razlikovanja, ki ga srečamo v skoraj vseh opisih vizitatorjev, npr.:

»Slovenci, ki so prišli v Gonars iz Ljubljane ali iz Treviza bodisi, da so to družine in posamezniki, so večinoma prijatelji partizanov. So pa vmes tudi naši ljudje, ki te pokore ne zaslužijo. Vendar pa so mnogi teh komunistov in partizanov precej dostopni in mehki, ostali pa napram duhovniku hladni skoraj sovražni, med temi zlasti dekleta.« ²³

Prej nasprotno, pripovedi interniranih izdajajo empatijo do sotrpinov, empatijo, ki se po mesecih internacije postopoma prelevi v izmučeno ravnodušnost. Ko taboriščnice in taboriščniki obsojajo ravnanje drugih internirank in internirancev, tega ne počnejo zato, ker so obsojanja vredni komunisti ali klerikalci, kmetje ali meščani, nepismeni ali izobraženi, temveč zato, ker so kradljivci, lažnivci in nasilneži.

Podobno razliko v interpretaciji opisanih razmer je mogoče srečati tudi petinsedemdeset let kasneje. Ljudje, ki se jih preživeli taboriščniki spominjajo kot ljudi, ki *»so se organizirali v odporu«,* v internaciji pa kot ljudi, ki so organizirali samopomoč, današnji predstavniki slovenske katoliške cerkve slikajo kot ljudi, ki *»so se hoteli postaviti na božji prestol«,* skratka kot *»človeške bogove oziroma malike v človeški podobi.«* ²⁴

²¹ *Nekako pozimi oziroma na začetku spomladi so prišli trije naši farani. Vsi so bili naklonjeni našemu župniku Peričiču. [...] V našem šotoru smo bili trije iz naše fare [...] Ti farani so prišli s prošnjo našemu župniku in rekli, da bo dosegel našo izpustitev, če jo bomo podpisali. V šotoru sva bila midva z bratom in še en kmet iz naše vasi, malo starejši od mene. Ravnokar se je poročil, doma je pustil pol leta starega otroka, pa ostarela očeta in mater. In ga vprašam: »Janko boš ti podpisal?« »Tako, samo, da še enkrat vidim svoj dom. Podpišem vse kar želite. Samo, da bom še enkrat doma.«*

²² *»Vsi duhovniki, ki so bili v partizanih, so bili izključeni iz katoliške cerkve. Izključen je bil brezovski kaplan.«*

²³ Glej prvo citirano poročilo.

²⁴ Iz govora Janeza Juhanta 22. 10. v Kucji dolini. Povzeto po uradni spletni strani Slovenske škofovske konference. Dostop 28. 10. 2017.

Viri in literatura

Gradivo

Intervjuji z pričevalkami in pričevalci v sklopu raziskovalnega projekta Spomin na fašistična taborišča. Hrani ZRC SAZU.

Škofijska dobrodelna pisarna, signatura: NŠAL 37, škatla: 3, Obseg dokumenta: 2 strani, Nadškofijski arhiv Ljubljana. Poleg citiranega gradiva priporočamo še:

»Campo Concentramento Gonars – Udine« (73906) 45937. Dokument vsebuje nepodpisan abecedni seznam internirank in internirancev s podatki o otrocih. Npr: »Planina Amalija, 7 otrok, No 9331« ali »Korošec Julijana, 3 No 12 935«.

»Comando campo concentramento di Monigo« (II 0254 751 (73909); II 0254 752 (73910); II 0254 753 (73911); II 0254 754 (73912); II 0254 755 (73913); II 0254 756 (73914); II 0254 757 (73915) Dokument vsebuje abecedni seznam internirank in internirancev z imeni očetov in letnicami rojstva. Npr: »Arhar Anton Janeza 1912« ali »Bizjak Branko Franceta 1923«.

»Campo concentramento internati civili di Guerra Padova (II 0254 758 (73916).

Seznam oficirjev interniranih v Chiesanuovi s činom in številko, priimkom in imenom svojca, imenom taborišča, kjer se nahaja ter »stopnja sorodstva«. Npr: »cap. I cl. 4097 Srakar Ivan Srakar Josip C.c.i.c. Renicci, Arezzo brat«. (II 0254 760 (73917).

Literatura

Capogreco, Carlo Spartaco: *Fašistična taborišča. Internacije civilistov v fašistični Italiji (1940–1943)*. Ljubljana: Publicistično društvo ZAK, 2011.

Čipić Rehar, Marija, France M. Dolinar, Tamara Griesser - Pečar, Blaž Otrin, Julijana Višočnik: *Med sodbo sodišča in sodbo vesti*. Ljubljana: Družina, 2009.

Ferenc, Tone: *Rab – Arbe – Arbissima. Konfinacije, racije in internacije v Ljubljanski pokrajini 1941–1943. Dokumenti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino – Društvo piscev zgodovine NOB, 2000.

Ferenc, Tone: *Primorska in italijanska koncentracijska taborišča. Prispevki za novejšo zgodovino*, X, 2000, št. 1, str. 197–220.

Ferenc, Tone: *Okupacijski sistemi na Slovenskem. 1941–1943*. Ljubljana: Modrijan, 1997.

Ferenc, Tone: »Ubija se premalo«: *obsojeni na smrt, talci ustreljeni v Ljubljanski pokrajini 1941–1943. Dokumenti*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 1999.

Ferenc, Tone: *Fašisti brez krinke: dokumenti 1941–1942*. Maribor: Založba Obzorja, 1987.

Gestrin, Ferdo: *Svet pod Krimom*. Ljubljana: Založba ZRC, 2016.

Gombač, Metka, Boris Gombač: *Trpljenje otrok v vojni. Sedemdeset let po zaprtju italijanskih taborišč*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2013.

Griesser-Pečar, Tamara: *Razdvojeni narod. Slovenija 1941–1945. Okupacija, kolaboracija, državljanska vojna, revolucija*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2004.

Knowles, J. Gary in Ardra L. Cole: *Lives in Context: The Art of Life History Research*. Walnut Creek, CA: Altamira Press, 2001.

Luckmann, Thomas: »Gelebte Zeiten – und deren Überschneidungen im Tages- und Lebenslauf« *Epochenschwelle und Epochenbewusstsein* (ur. Reinhart Herzog, Reinhart Koselleck), posebna izdaja Poetik und Hermeneutik XII. München: Wilhelm Fink Verlag, 1987.

Rosenthal, Gabriele: *Erlebte und erzählte Lebensgeschichten, Gestalt und Struktur biographischer Selbstbeschreibung*. Frankfurt/Main; New York: Camus Verlag, 1995.

Stanič, Alenka: *Relocation, flow or escape of research potential: the case of Slovenia after the act of independence: Dissertation*. Nova Gorica: Univerza v Novi Gorici, 2012.

Whitehead, Anne: *Memory*. London, New York: Routledge, 2009.

Povzetek: Prispevek je del nastajajoče študije o spominu slovenskih internirank in internirancev na razmere v italijanskih fašističnih koncentracijskih taboriščih. Avtor se osredotoča predvsem na predstavitev in analizo gradiva, ki ga hrani ljubljanski nadškofijski arhiv. V okviru tega je podrobneje predstavil poročila, ki so jih po naročilu nadškofije sestavili posamični duhovniki, ki so obiskali nekatera taborišča. Med poročili pa je mogoče najti tudi poročilo internirancev, pri čemer izstopa natančno poročilo iz Reniccija. Poleg tega so predstavljeni tudi primeri prošenj sorodnikov, ki so so škofa prosili za posredovanje ali informacijo o deportiranih. Pomemben del rekonstrukcije delov gradiva obsegajo tudi opisi pomoči s podrobnimi podatki o poslani hrani in drugi pomoči. Pri interpretaciji gradiva je posebna pozornost namenjena ideološki diferenciaciji internirancev na komuniste in njihove simpatizerje in na »naše« ljudi, ki si pokore v taboriščih »ne zaslužijo«.

Summary: The article is a part of an ongoing study about the memory of Slovenian internees of the conditions in Italian Fascist concentration camps. The author's primary focus is on presenting and analyzing materials kept in the Archiepiscopal Archives of Ljubljana. Within this framework, the author provides a detailed presentation of reports that were compiled at the behest of the archdiocese by individual priests who visited some of the camps. The said reports also include those drawn up by internees, most notably the one from Renicci. The contribution furthermore provides a few examples of petitions written by internees' relatives, beseeching the bishop to intercede for them or provide them with information on the deportees. An important part of the reconstruction of some segments of examined materials encompasses descriptions of assistance, with details about food and aid packages. In interpreting the materials, special attention is devoted to ideological differentiation between communist internees and their sympathizers on the one hand and »our« people on the other that »do not deserve« to pay penance in camps.

Solkanca pod Andi

Primorski človek med fašizmom, komunizmom in nekonformizmom

BORIS GOLEC

Izvleček: Prispevek govori o dveh Solkancih, zakoncih Petru Štruklju (1910–1998) in Albini, rojeni Abramič (1913–2013), izseljencih v kraju San Carlos de Bariloche na jugozahodu Argentine. Peter Štrukelj, ki se je v Argentino izselil leta 1929, si je kot planinec, andinist in smučar ustvaril prepoznavno ime v pionirskem obdobju argentinskih zimskih športov in se prek planinstva kot eden redkih predvojnih izseljencev povezal tudi s povojno politično emigracijo. Albina, ki je prišla za njim šele po 22 letih leta 1951, je v intervjuju prispevala dragoceno pričevanje o predvojni kriptopoeziji na Goriškem in o težavah, s katerimi se je soočala, preden so ji končno dovolili odpotovati za izbrancem v novo domovino.

Ključne besede: Solkan, Peter Štrukelj, izseljenstvo, Argentina, šport, ljudsko pesništvo

Ein Ehepaar aus Solkan unter den Anden Küstenländer zwischen Faschismus, Kommunismus und Nonkonformismus

Exzerpt: Der Beitrag behandelt die Eheleute Peter Štrukelj (1910–1998) und Albina, geborene Abramič (1913–2013), die im Ort San Carlos de Bariloche im Südwesten von Argentinien niedergelassene Auswanderer aus Solkan. Peter Štrukelj, der 1929 nach Argentinien auswanderte, machte sich als Bergsteiger, Andinist und Skiläufer in der Gründungsperiode der Wintersporte in Argentinien einen erkennbaren Namen. Durch das Bergsteigen nahm er als einer der seltenen Vorkriegsauswanderern auch Kontakte zur slowenischen politischen Emigration aus der Nachkriegszeit auf. Albina, die ihm erst 22 Jahr später, im Jahr 1951, nachkam, legte im Interview ein wertvolles Zeugnis von der Kryptopoesie der Zwischenkriegszeit im Gebiet um Gorica ab sowie über Schwierigkeiten, mit welchen sie auseinandergesetzt worden war, ehe man ihr endlich erlaubte, ihrem Erwählten nach Argentinien zu folgen.

Schlüsselworte: Solkan, Peter Štrukelj, Auswanderung, Argentinien, Sport, Volksdichtung

Ko sem v letih 1992/93 mudil na trimesečnem študijskem potovanju med slovenskimi rojaki v Južni Ameriki, se me je med številnimi opravljenimi intervjuji dotaknil zlasti pogovor z zakoncema Petrom in Albino Štrukelj, Solkancema iz kraja San Carlos de Bariloche pod argentinskimi Andi.¹ V Bariloče, kot pravijo tamkajšnji Slovenci svojemu kraju, zdaj mestu, ki s predmestji šteje več kot sto tisoč prebivalcev,² sta Štrukljeva prišla kot predstavnika dveh primorskih izseljenskih valov, kar je že samo po sebi vzbudilo moje zanimanje. Ob vsebinski diahronosti njunih pripovedi se je to potem samo še stopnjevalo. Peter, ki se je v Argentino preselil leta 1929 s t. i. staronaseljenci, se je z Bariločami prvič srečal leta 1936, Albina pa mu je v novo domovino sledila dobri dve desetletji pozneje, leta 1951, med zadnjimi Primorci iz drugega, manjšega priselitvenega vala. Posebnost njune priselitve je bila predvsem ta, da sta prijateljela že v stari domovini, nato vseskozi ostajala v pisnih stikih in se slednjič po dolgih 22 letih in številnih težavah spet znašla skupaj, tokrat za stalno. Njuni v marsičem različni življenjski usodi imata veliko splošnih značilnosti primorske ekonomske emigracije, a je treba poudariti, da Peter Štrukelj ni ostal njen anonimen predstavnik. Ustvaril si je namreč prepoznavno ime v pionirskem obdobju bariloškega in argentinskega gornišva in andinizma.

Ko sem ju novembra 1992 obiskal na njunem domu, sta v srednje veliki nadstropni dvostanovanjski hiši živela skupaj z zetom Argentincem in še šoloobveznima vnukoma. Hči Rosalina je namreč nekaj let prej umrla.³ 79-letna Albina, ki v Argentini ni bila nikoli zaposlena, je še vedno gospodinjala, Peter pa kljub 82 letom občasno mizaril, saj je njegova pokojnina zakoncema komajda zadoščala za sprotne potrebe. Njuni pričevanji sta bili vsebinsko in narativno precej različni. Skromni in umirjeni Peter Štrukelj je omenil zgolj svoje članstvo v andinističnem klubu, oskrbništvu dveh planinskih domov, začetke plezanja in skupno štirideset let gornišva, ne da bi se z eno samo besedo pohvalil z dosežki, o katerih so pozneje pripovedovali njegovi rojaki in o katerih govori literatura. Ob nastanku intervjuja žal še nisem vedel, s čim vse se je ukvarjal, da bi ga lahko povprašal po podrobnostih. Štruklja sem namreč obiskal na priporočilo tamkajšnjih rojakov kot edinega še živečega slovenskega staronaseljenca. Njegova precej zgovornejša žena Albina je povedala neprimerno več in veliko bolj osebno, pri čemer se je osredotočila na domače razmere na Goriškem in na okoliščine svoje izselitve v novo domovino. Zanimivo je bilo prisluhniti njuni govorici, ki je vsebovala sedimente okolij in jezikov, s katerimi sta prihajala v stik, od domačega narečja prek primorskega interdialekta, argentinske španščine in tudi govora bariloških Slovencev iz povojne emigracije. Govorica je bila veliko bolj pristna in sproščena, ko nista govorila v mikrofon, sicer pa sta se trudila z zborna slovenščino.

¹ Intervju s Petrom in Albino Štrukelj je bil opravljen v Bariločah 28. novembra 1992, deloma v obliki snemanja na magnetofonski trak in deloma zapisovanja. Odvijal se je v dopoldanskem času na njunem domu in je trajal približno dve uri in pol. Deloma je šlo za strukturirani intervju, posnet za Radio Slovenija, v glavnem pa za odprti intervju. Gradivo doslej še ni bilo uporabljeno. – O slovenski skupnosti v Bariločah gl. zlasti: Mrak, Politični in družbenogeografski vidiki. O tamkajšnjem planinstvu in andinizmu gl. zbornik: Eiletz (ur.), *V kraljestvu kondorjev in neviht*.

² <https://en.wikipedia.org/wiki/Bariloche> (maj 2017).

³ Rosalina Štrukelj, poročena Espie (1953–1986) počiva v istem grobu kot družinski prijatelj Vladimir Brezigar (1912–1955); bila je astmatik in je umrla nenadne smrti, ko je vlak iz Buenos Airesa obtičal na progi, njej pa so pošla zdravila (informatorka Marinka Terčon Brezigar, 22. 6. 2017).

Ko sem pričevanja zakoncev Štrukelj po 25 letih skušal spet priklicati v življenje, se je izkazalo, da so enako sveža kot ob nastanku. Medtem je o Petru Štruklju izšlo tudi nekaj zapisov v strokovni periodiki in literaturi o argentinskih Slovencih, ki dajejo osebnim pričevanjem trdno oporo. Še posebej dragocen je album fotografij iz obdobja od okoli 1930 do 1955 v zapuščini solkanskega rojaka Vladimirja - Ladiča Brezigarja (1912–1955), ki jo hrani njegova svakinja Anica Brezigar v Solkanu. Brezigarjevi družini je album po prijateljevi smrti poslal Peter Štrukelj.⁴ Digitalne posnetke fotografij mi je prijazno odstopila v Ljubljani živeča Bariločanka Zalka Arnšek, družina Brezigar pa je dovolila njihovo objavo.

Gornik, andinist in smučar Peter Štrukelj (1910–1998)

Petra Štruklja so imeli njegovi prijatelji in znanci za Solkanca, saj je tam preživel otroštvo in del mladosti ter bil tudi poročen s Solkanko. V resnici se je rodil v Šempasu 22. junija 1910 staršema Jožefu Štruklju in Karolini, rojeni Belingar.⁵ V družini s tremi sinovi je bil najmlajši.⁶ Štrukljevi so se še v času dvojne monarhije naselili v goriškem primestju, ki spada danes pod Novo Gorico, oče je delal kot trgovski uslužbenec v Solkanu, znašel pa se je tudi v mizarškem poklicu. Potem ko je trideset solkanskih mizarjev leta 1921 ustanovilo mizarško zadrugo, je v očetovem poklicu videl prihodnost tudi Peter Štrukelj.⁷ In ko se je pri petnajstih v neki solkanski delavnici učil mizarške obrti (»sem se učil meštirja«), je spoznal tri leta mlajšo domačinko Albino Abramič, ki je na sosednjem vrtu pazila otroka. Mladostna ljubezen se je morala mediti še zelo dolgo, saj se je mladi mizar Peter odločil, da poskusi srečo v Argentini. »Ker moji starši so bili buozi, djela je blo malo,« je 63 let pozneje kratko utemeljil svojo odločitev, ki jo je najprej zaupal mami.⁸

V buenosaireško pristanišče La Boca je prispel z ladjo Martha 9. junija 1929. Evidenca prispelih ga označuje kot 19-letnega italijanskega državljana samskega stanu, v rubriki poklic pa je začudno zapisano »poljedelec« (agricultor), ne mizar.⁹ Stike z rojaki v Argentini je imel že prej, zato se mu ni bilo težko vživeti v novo okolje in tudi jezika se je hitro privadil. »Dosti je bilo Solkancev, dosti,« je odgovoril na vprašanje, kakšna je bila ta-

Peter Štrukelj leta 1938 v Buenos Airesu (last Anice Brezigar).

⁴ Informatorica Marinka Terčon Brezigar, 22. 6. 2017.

⁵ Arko, *Biografski zapiski*, str. 29; Zgaga, *Slovenec med pionirji andinizma*, str. 53.

⁶ Intervju s Petrom Štrukljem 28. 11. 1992.

⁷ Zgaga, *Slovenec med pionirji andinizma*, str. 53.

⁸ Intervju s Petrom Štrukljem 28. 11. 1992.

⁹ Podatki dostopni prek iskalnika: <http://cemla.com/buscador/> (februar 2017).

kratna slovenska skupnost. S primorskimi rojaki je prebival v najeti sobi, kjer so si sami kuhali in prali, za tisti čas je zaslužil dobro, dva pesa na dan, od česar je polovico lahko prihranil. Posebno olajšanje je občutil ob dejstvu, da je za razliko od domovine, kjer se je medtem docela utrdil fašistični režim, v Argentini obstajalo živahno slovensko kulturno življenje, pravo vrenje. Ob nedeljah so se »vsi Slovenci« zbirali v buenosaireški četrti Paternal («na Paternalu»), kjer se je vključil v društvo Ljudski oder. Veliko se je plesalo, pri društvu je Peter igral »tramburico« in z godci obiskoval razne dele večmilijonskega mesta.¹⁰ Argentina je bila takrat na vrhuncu gospodarskega razcveta, javna dela so se ponujala zlasti v gradbeništvu, toda nenadne politične spremembe so mladega Solkanca primorale, da je iskal delo po provincah v notranjosti dežele in v obmorski Mar del Plati. Po sedmih letih bivanja v novi domovini ga je usoda poklicala na njen jugozahod, v pokrajino pod Andi, precej podobno evropskemu alpskemu okolju. Leta 1936 sta namreč s sovaščanom Vladimirjem Brezigarjem izvedela, da iščejo delavce v 1600 kilometrov oddaljenih Bariločah, kjer je družba Schmidt po naročilu nacionalnega parka gradila leseni hotel Llao Llao (izg. Žau-žau). Gradbeni delavci so bili v glavnem Nemci, nekaj malega Italijanov in precej Slovencev. Že po štirih mesecih si je Peter po nesreči odrezal prst in moral na zdravljenje v Buenos Aires, a ga je usoda tri leta pozneje spet privedla v Bariloče, tokrat za stalno. Komaj zgrajeni Llao Llao je namreč pogorel in začela se je gradnja novega objekta. Peter je najprej živel v delavskem naselju, nato pa se je leta 1940 preselil v rastoče mestece s 3000 prebivalci, ki se mu je s prelepo pokrajino in jezerom tako prikupilo, da je v njem ostal. S pridnostjo si je že leta 1942 sezidal hišico, a jo je kmalu prodal in si sredi mesta zgradil novo, večjo.¹¹

Bil je eden redkih Primorcev, ki so v Bariločah ostali za vedno. Pred njegovim prihodom je tu bival le neki Kožúh, leta 1992 pa sta po pričevanju zakoncev Štrukelj živeli v kraju dve družini t. i. staronaseljencev. Stiki med rojaki, ki niso bili nikoli povezani v kakšno društvo, so sčasoma samo slabeli.¹² V primorski slovenski

Solkanca Vladimir - Ladič Brezigar (1912–1955) in Peter Štrukelj (1910–1998) oktobra 1936 na smučeh pred še nedograjenim prvim hotelom Llao Llao v Bariločah (last Anice Brezigar).

¹⁰ Intervju s Petrom Štrukljem 28. 11. 1992.

¹¹ Zgaga, *Slovenec med pionirji andinizma*, str. 53–54; intervju s Petrom Štrukljem 28. 11. 1992.

¹² Intervju s Petrom Štrukljem 28. 11. 1992. – Po podatkih Andreje Mrak je v Bariločah ostalo deset moških predvojnih naseljencev, od tega osem iz okolice Gorice. Štirje so bili poročeni s Slovenkami, s katerimi so se poročili ali zaročili že doma. Mrak, *Politični in družbenogeografski vidiki*, str. 289.

skupnosti tudi ni bilo velike povezanosti in občutka pripadnosti nečemu skupnemu, čemur bi lahko rekli narodna pripadnost. Slovenstvo je večinoma izginilo že pri drugi generaciji, pri tretji pa skorajda povsem, saj se nihče od druge generacije ni poročil s slovenskim partnerjem.¹³

Peter Štrukelj se je s športom ukvarjal že doma, kjer je rad hodil smučat v Trnovski gozd, in kot pričajo fotografije iz zapuščine Vladimirja - Ladiča Brezigarja, je vnovič stopil na smuči že prvo leto pod Andi, leta 1936.¹⁴ Po drugem prihodu v Bariloče se je leta 1940 vključil še v živahno planinsko življenje, katerega duša so bili nemško govoreči priseljenci iz alpskih dežel, od leta 1931 združeni v planinskem društvu Club Andino Bariloche.¹⁵ Planinstvu ali gorništvu je ostal kot član društva zvest do konca. V gorah je preživel štirideset let, do prve polovice osemdesetih let 20. stoletja, ko jih je sam štel že čez sedemdeset, a je kot gorski vodnik občasno koga še vedno vodil po utečenih poteh.¹⁶

Vrhunec Štrukljeve gorniške kariere so predstavljala štirideseta in petdeseta leta 20. stoletja. Peter je vse nedelje in proste dneve preživel v okoliških hribih, največ s planinskima prijateljema Herbertom Schmollom in Ottom Reeffom. Kot začetek svojega planinskega udejstvovanja je sam štel leto 1942, ko je z dvema drugima planincema po naključju prevzel oskrbnišvo planinske kočice v gorovju Lopez, kjer je nato preživel pet poletij. Pod vodstvom znamenitega bariloškega gornika Otta Meilinga je opravil plezalni tečaj in se odpravljal na vzpone z najboljšimi plezalci. Club Andino Bariloche mu je poleg oskrbnišva zaupal še vodenje turistov, direkcija Nacionalnega parka Nahuel Huapi pa mu je priskrbelo vodniško licenco. Tako je bil več kot petdesetkrat na svojem najljubšem vrhu, skoraj 3500 metrov visokem ognjeniškem Tronadorju (Gromovniku). Žal mu je poškodba preprečila, da bi se v zgodnjih štiridesetih udeležil prvega pristopa na Torre Principal (Veliki stolp), najvišjega vrha v pogorju Catedral, je pa nekaj let zatem v navezi s Schmollom pripeljal na vrh prvo žensko. Vedno je bil v gorah pripravljen reševati in je deloval kot aktiven član reševalske sekcije društva.¹⁷ Glede na to, da je smučarske veščine osvojil že doma, se je sredi štiridesetih let več kot uspešno udeleževal prvih tekmovanj v smučarskih tekih in dosegel nekaj prvih mest. Po letu 1950 je na tekmah sodeloval kot smučarski varnostnik, ukvarjal pa se je tudi z izposojno in popraviljanjem smuči v kraju Villa Catedral.¹⁸ Prva smučarska tekmovanja v Bariločah so bila na ravni argentinskih državnih prvenstev in so se tako tudi imenovala. V predsobi Štrukljeve hiše je tako viselo nekaj diplom državnega prvaka in viceprvaka iz let 1945–1946, podeljenih tekmovalcu z imenom Pedro Strukely.¹⁹

¹³ Mrak, *Politični in družbenogeografski vidiki*, str. 290.

¹⁴ Med fotografijami v Brezigarjevem albumu, ki ga hrani njegova sorodnica Anica Brezigar v Solkanu, sta iz obdobja gradnje prvega hotela Llao Llao dve s smučarsko tematiko. Na obeh je tudi Štrukelj, ena je datirana »Llao Llao 11/10 36«.

¹⁵ Zgaga, *Slovenec med pionirji andinizma*, str. 54.

¹⁶ Intervju s Petrom Štrukljem 28. 11. 1992.

¹⁷ Zgaga, *Slovenec med pionirji andinizma*, str. 54–55.

¹⁸ Prav tam, str. 55; Arko, *Biografski zapiski*, str. 29–30.

¹⁹ Končni y je bil tu očitno namenoma, saj bi Argentinci priimek Štrukelj sicer brali kot Estrukelh ali v najboljšem primeru kot Strukelh.

Peter Štrukelj 12. februarja 1945 pod vrhom 3491 metrov visokega vulkanskega Tronadorja (last Anice Brezigar).

Vprašanje, ali in kdaj si bo ustvaril družino, je ostajalo zelo dolgo odprto. Tudi druga svetovna vojna ni prekinila pisemskih zvez, ki jih je vse od odhoda v Argentino vzdrževal s sokrajanko Albino Abramič, saj je bila Argentina vse do marca 1945 nevtralna država. »Potem jaz sem šel proč in smo si zmerom pisali, dvaindvajset let smo si pisali karte [špan. pisma],« je 82-letnik povedal v intervjuju. Albina je leta 1951 resnično prišla za njim in nemudoma postala njegova žena ter malo pozneje mati njune edine, zgodaj umrle hčerke.²⁰

Leta okoli Albininega prihoda je zaznamovala še ena pomembna okoliščina. S povojno emigracijo so od leta 1948 začeli tudi v Bariloče prihajati novi slovenski naseljenci. Podobnost s predvojno emigracijo je bila v tem, da je šlo v glavnem za mlade samske fante, ki pa so po večini bili že od doma navdušeni smučarji in planinci. Populacijo je mogoče označiti kot precej heterogeno: nekdanji domobranci, četniki, nemški in zavezniški vojaki, tudi kak primorski partizan, ne nazadnje povsem apolitični posamezniki, ki jih je utesnjeval režim v domovini in so prišli prostovoljno. Največ jih je izviralo z Gorenjskega, sicer pa iz skoraj vseh slovenskih pokrajin. Bariloška skupnost je vseskozi ostala majhna in je v marsikaterem oziru funkcionirala kot razširjena družina.²¹ Peter Štrukelj se je z novonaseljenci povezal zelo hitro. Tako se je že leta 1949 odzval mlademu Slavku Adamiču, ki ga je goriška strast vlekla na Pico Argentino v Tronadorju.²²

Dr. Vojko Arko (1920–2000), duša slovenskega argentinskega planinstva in andinizma, je v intervjuju, narejenem 30. novembra 1992 v Bariločah, o primorskih bariloških staronaseljencih in njihovem odnosu do novih priseljencev pripovedoval takole: »Pred nami je bila tukaj ena skupina Slovencev, ki jih je danes pravzaprav manj kot takrat, ko smo mi prišli. Ti ljudje niso bili pod vplivom nikake politične propagande in so se že zato za nas zanimali, ker smo bili iz Slovenije in ker smo govorili slovensko in skratka smo vedno živeli z njimi v jako dobrih odnosih. Med njimi je bil Peter Štrukelj, ki je bil planinec in gorski vodnik že takrat, ko smo mi prišli, zato je bil jasno stik z njim tudi enostaven in lažji.«²³

²⁰ Intervju s Petrom Štrukljem 28. 11. 1992.

²¹ Mrak, *Politični in družbenogeografski vidiki*, str. 296–297; intervju z dr. Vojkom Arkom 30. 11. 1992.

²² Zgaga, *Slovenec med pionirji andinizma*, str. 55.

²³ Intervju z dr. Vojkom Arkom 30. 11. 1992.

Štrukelj je nekaterim priseljencem prva leta nudil tudi streho nad glavo.²⁴ Čeprav ga ne najdemo med ustanovnimi člani leta 1951 ustanovljenega Slovenskega planinskega društva Bariloče,²⁵ se mu je takoj pridružil in nato od poletja 1952 do 1954 v organizaciji društva pomagal graditi stezo skozi pragozd do jezerca, ki je dobilo ime po ponesrečenem slovenskem planincu Tončku Pangercu (1925–1954). Nad eno njegovih lagun je na višini 1700 metrov pozneje sodeloval pri gradnji Freyeve kočice, ki jo je več let tudi upravljal skupaj z ženo.²⁶ Peter je bil v povojni slovenski skupnosti zelo spoštovan in priljubljen, o čemer morda najboljše priča dejstvo, da so mu 26. septembra 1954 zaupali odkritje spominskega obeležja alpinistu Klementu Jugu (1898–1924), postavljenega na Slovenskem zvoniku (Campanile Esloveno). Dobro desetletje starejšega solkanskega sokrajana Klementa Juga se je še spominjal iz mladih dni.²⁷ Z Albino sta zlasti prva leta precej pogosto zahajala na slovenske prireditve v t. i. Planinski stan, ko pa sta ostarela, imela veliko dela z osirotelima vnukoma in so se prireditve pomaknile v večerne ure, s četrte popoldne na šesto, so njuni obiski v slovenski skupnosti ponehali. Od sicer redkih primorskih Slovencev sta tja prihajala le onadva.²⁸

Za razliko od drugih bariloških primorskih priseljencev, ki so v povojnem obdobju svoje otroke redko naučili slovensko, tudi če sta bila oba starša Slovenca,²⁹ sta Štrukljeva hčerki Rosalini posredovala slovensko besedo, kolikor sta le mogla. »Smo imjeli samo eno hčerko in ona je govorila slovensko, dobro, kakor govorimo mi,« je povedala gospa Albina. Šele ko je prišel v hišo zet, je domači pogovorni jezik postala španščina, le med seboj in s hčerko sta se še pogovarjala slovensko. Rosalina je zapustila dva majhna otroka, ki sta sicer živela v isti hiši s starima staršema, slovensčine pa nista obvladala.³⁰

Peter Štrukelj je v 69 letih, ki jih je preživel v Argentini, od tega šestdeset v Bariločah, enkrat samkrat obiskal staro domovino, in sicer leta 1965 skupaj s hčerko. Kakšnih posebnih spominov na ta obisk po 36 let zdomstva ni imel. »Moji prijatelji me niso več poznali.« Brat ga je z avtom vozil okoli, v Ljubljano, na Bled, na Svete Višarje in drugam. Da bi se kdaj vrnil za stalno, ni nikoli pomislil. V Bariločah se je namreč počutil kot doma.³¹

²⁴ Med drugim je v Štrukljevi hiši na začetku stanoval Ivan Arnšek (1927–2007), eden vodilnih slovenskih bariloških gornikov, ki je v Argentino emigriral leta 1951, v Bariloče pa prišel za stalno dve leti pozneje (informatorka hči Zalka Arnšek (1962), 26. 1. 2017).

²⁵ [Arko]: Ustanovni člani SPD, str. 411.

²⁶ Zgaga, *Slovenec med pionirji andinizma*, str. 55.

²⁷ Prav tam, str. 53, 55.

²⁸ Intervju z Albino Štrukelj 28. 11. 1992.

²⁹ Mrak, *Politični in družbenogeografski vidiki*, str. 289.

³⁰ Intervju z Albino Štrukelj 28. 11. 1992. – 21. avgusta 2017 je družino Štrukljevega zeta in vnukov obiskala v Bariločah rojena rojakinja Zalka Arnšek, ki živi v Ljubljani, in dobila nekaj dodatnih informacij. V Štrukljevi hiši prebiva danes zet Cesar Alberto Espie (1948) s hčerko Lauro Carolino Espie (1977) in njeno 19-letno hčerko, študentko Rosalio Edith, ki je dobila ime po svoji babici Rosalini. Sin Javier Horacio Espie (1976) si je ustvaril družino in ima sinova Danteja in Alberta. Kiosk, ki ga vodita oče in hči Espie in stoji na vogalu Štrukljeve hiše, krasi napis *Gorizia*. Laura Carolina se počuti zelo povezano s svojimi slovenskimi koreninami, čeprav ne zna slovensko. Z bratom sta dedka in babico vedno klicala po primorsko *nono* in *nona*. Močno so se ji vtisnile v spomin nekatere misli *nona* Petra. Ko jo je vodil po patagonskih vzpetinah, jo je vedno učil, da se v gorah ne kriči in ne teče, sicer se lahko gora obrne proti tebi.

³¹ Intervju s Petrom Štrukljem 28. 11. 1992.

Bariloška in argentinska planinska srenja sta ga dobro poznali in ga vzeli za svojega. V poznejših letih je postal častni član več tamkajšnjih društev, njegovo ime pa nosi eden od stolpov na gori Ventana v patagonskih Andih. Počastili so ga tudi z nazivom »don Pedro«. Neslovenci so ga namreč vsi poznali kot Pedra, ne kot Petra. Zamejska Primorska se je z njegovimi dosežki seznanila prej kot matična domovina. Dr. Vojko Arko je o Štruklju že v letih 1978 in 1980 poročal v tržaški *Mladiki*, v ljubljanskem *Planinskem vestniku* pa šele leta 1991.³²

Ob mojem obisku na njegovem domu novembra 1992 je bil gospod Peter Štrukelj videti še precej pri močeh in vidno zadovoljen, da se ga je spomnil tudi kdo iz Slovenije. Živel je še dobrih pet let, bolehal in počasi pešal. »5. marca 1998 je ugasnil in se preselil v Pogorje večnosti v dobro izpolnjenem sedeminosemdesetem letu starosti,« je zapisal njegov dolgoletni prijatelj Arko.³³ Soproga Albina ga je preživela za dobrih 15 let in preminila v stotem letu 13. aprila 2013.³⁴

Albina Štrukelj, rojena Abramič (1913–2013)

Petrova soproga Albina Abramič je bila za razliko od moža rojena, torej »prava« Solkanka. Na svet je prišla 29. novembra 1913.³⁵ Po Petrovem odhodu v Argentino spomladi 1929 je tudi sama zapustila Solkan in službovala v Gorici in po raznih krajih Italije, predvsem kot gospodinjska pomočnica. Na vprašanje, ali je nameravala čez Atlantik k mladostnemu izbrancu, je odgovorila: »Mišlénje je blo zmerom tisto, pero odgovor je bil težk.« V Buenos Airesu je poleg Petra imela tudi sestro, ki se je prav tako izselila pred vojno.³⁶

Gospa Albina je pustila nadvse zanimivo pričevanje o razmerah na Goriškem v času med obema svetovnjima vojnama, ki se mu bomo zaradi njegove posebne izpovednosti posvetili natančneje. Na izust je po več kot pol stoletja zrecitirala tri zabavljivke oziroma zbadljivke, ki so merile na ravnanje nekih omahljivih rojakov.³⁷ Prve pesmice, nastale še v dvajsetih letih 20. stoletja, se je bežno spominjal tudi gospod Peter. Ta in druge so krožile od ust do ust, nekateri pa so jih imeli v rokopisu na listkih. Najstarejša govori o dekletu iz goriške okolice, ki se je v Gorici družilo z oficirjem iz srednje Italije. Doma so njuni zvezi zelo nasprotovali, zato je dekle mendá ušlo od doma k prijateljici v Mantovo. Oficirja so nadrejeni pozvali, naj opusti razmerje ali pa se poroči šele čez nekaj časa, ker naj bi tako zahtevala pravila. Pozneje sta si našla vsak svojega partnerja, pesmica pa je ostala.

³² Zgaga, *Slovenec med pionirji andinizma*, str. 56; seznam literature o Štruklju prav tam.

³³ Arko, *Biografski zapiski*, str. 30.

³⁴ Informatorka vnukinja Laura Carolina Espie (1977) 21. 8. 2017 v Bariločah v pogovoru z Zalko Arnšek.

³⁵ Gl. prejšnjo opombo.

³⁶ Intervju z Albino Štrukelj 28. 11. 1992.

³⁷ Intervju z Albino Štrukelj 28. 11. 1992. Vse tri pesmi je po priredbi v solkanščino nedolgo tega javno interpretirala Ana Zavrtanik Ugrin, prvič 31. avgusta 2017 na predstavitvi zbornika *Sukensčina še živi* v Solkanu in nato še v radijskem eseju *Solkanca pod Andi*, ki je bil 4. septembra 2017 na sporedu na tretjem programu Radia Slovenija. Esaj je avtorjeva predelava pričujočega prispevka.

*Seržente je marširou po Rašteli,
so rekle pupe, de je grenadir,
za zeta pr [...] ^{38*} bi ha uzeli,
a v hiši ratou velik je špetir.*

*Ta mlada cijelo dolgo nuoč se juoče,
ker mama ne pestijo jo od hiše,
v Redžemiljo ^{39**} uona denes huoče,
pej seržentoti tekuole piše:*

*Mama praujo de si ena mona,
ker samuo navaden si seržente,
tisto praujo tudi muoja nona:
prijd nezaj takret, ku boš tenente.*

*Pa še tuole pravjo uoča meni:
da ostal boš zmirom trde buče,
de bo mjehka, si na glavo deni
črn cof, lih tazha kuker Duče.*

Pri tem dekletu so imeli precej hudega, potepuškega psa, ki je po Solkanu delal škodo. Neki starejši Solkanec, ki je znal dobro ravhati z živalmi, je potepenca nekoč ujel na limance, ga zaprl, nahranil, nato pa mu je pesmico obesil okoli vratu in ga pognal domov. Štorijo o psu je Peter Štrukelj izvedel šele ob obisku domovine leta 1965, saj je bilo v času fašizma za kaj takega prenevarno. »Storilčev« sin, malo starejši od Petra, je zgodbo povedal v neki veseli družbi.⁴⁰

Pred Štrukljevim odhodom v Argentino (1929) je krožilo več takšnih listkovnih pesmic. Ko pa je v Trstu pogorela neka šola (šlo je za požig italijanske šole na Proseku ali na Katinari, obeh spomladi 1928),⁴¹ so postali Italijani čedalje bolj pozorni na vsako slovensko zapisano besedo in takrat so poniknili tudi listki. Zanimivo, da so bili nekateri napisani z zelo okorno, starčevsko roko, verjetno namenoma.

O nekem drugem dekletu, ki se je v tridesetih letih dejansko omožilo z Italijanom, članom fašistične stranke, je Albina Štrukelj povedala tole kratko rimo, za katero je obstajal tudi napev. Žal se je imela gospa Albina za slabo pevko in ga ni hotela zapeti.

*Včeri je Rozika bla še vesela,
zdej se že krjemži, fašista je vzela.*

*Pametna ries ni, bolj trde je buče,
takih vesjeu pej nerbol je Duče.*

³⁸ * Priimek ali domače ime je izpuščeno.

³⁹ ** Reggio Emilia, mesto v pokrajini Emilia Romagna.

⁴⁰ Intervju s Petrom Štrukljem 28. 11. 1992.

⁴¹ Klabjan, *Slovanski teroristi*, str. 253.

*Za njeha bi Rozika prou use dala,
bo par ljet pasalu, ku v Rim bo bežala.*

O avtorstvu pesmic sta Štrukljeva zgolj ugibala. Slišati je bilo, a to šele pozneje, da je katero najbrž napisal neki odpuščen učitelj, ki je med drugim nekaj časa stanoval v Solkanu. Albina si je veliko slovenskih pesmi zapisala v zvezek, med njimi številne Gregorčičeve, a tudi nekaj lokalnih zabavljivk, ki se jih je naučila od prijateljic. Zvezek in še več drugih reči je eni od teh zaupala pred svojim odhodom v Argentino leta 1951. Štiri desetletja pozneje se je še spominjala pesmi, ki jo je slišala enkrat konec tridesetih let, ko se je mudila doma na počitnicah. Pesem glede na oznako »ré imperatore« ni mogla nastati pred letom 1936, ko je italijanski kralj Viktor Emanuel postal cesar Abesinije. Tudi ta govori o neki družini iz goriškega zaledja in se je prepevala. V objavi je izpuščena vsaj ena kitica, in sicer o poroki oštirkine hčerke z nekim visokim italijanskim častnikom, ker se Albina teh verzov ni več mogla v celoti spomniti.

*Je oštirka zmerom bla vesela,
kadar je trobojnica visela.*

*Zdej pej zguodej ouna bo ustala,
de bo trikoloro Lahom prala.*

*V Soči, če bo treba dol do morja,
za ta črnih re imperatórja.*

*Pa še sini srajco bo oprala,
de iz bjele črna bo postala.*

*Prej za blagor skrbu je ludi,
zdej se zmerom v škvadro^{42*} mu mudi.*

*Ko pa pride vuojska kralja Petra,
spet zamenjala se smer bo vetra.*

*Tákrat bo trobojnica vihrala,
bo oštirka kuker prej jo prala.*

Kot je Albini po vojni pripovedovala sestrična, sta to pesem po nekem italijanskem porazu v začetku štiridesetih let, verjetno v Grčiji, neprevidno prepevala dva mladeniča v neki zasebni hiši v Gorici, kjer sta se mudila pri prijatelju. Soseba Furlanka, ki ni znala slovensko, je mlado družbo naznanila karabinjerjem, češ da so peli slovensko in se norčevali iz Italije. Ujela je namreč italijanski izraz »tricolora«. Karabinjerji so fante odvedli na zaslišanje, kjer so vse tajili. Posebno dobro jim je

⁴² * Škvadra, ital. squadra, fašistična bojna skupina.

odgovarjal eden, doma iz Podgore, ki je znal odlično italijansko in se je pozneje prav tako znašel v Argentini. Končno jih je rešila stanodajalka, ker se je odločno zavzela za svojega najemnika in njegova dva prijatelja. Njen sin je kot italijanski vojak v Abesiniji dobil odlikovanje, kar naj bi zasliševalce prepričalo, da je šlo za pomoto.

O predstavljenih rimah je mogoče podati le navedena dejstva. Njihov zgodovinski okvir je jasen, interpretacijo samih besedil pa prepuščam predvsem poznavalcem ljudske poezije. Sodba o izpovedni vrednosti pesmi in napevov bo tem lažja, če bo kdaj prišel na dan Albinin zvezek, ki ga je pustila pri za zdaj neznani prijateljici v domovini. Ni mi znano, ali so tovrstni ljudski verzi kakšna posebnost goriškega prostora, saj se s tem vprašanjem nisem posebej ukvarjal.⁴³

Konec druge svetovne vojne je 36-letna Albina Abramič dočakala v Genovi, kjer si je poiskala službo na argentinskem konzulatu in se tako naučila špansko. Medtem je leta 1947 zamudila idealno priložnost za izselitev, ki so jo izrabili številni rojaki z Goriškega, t. i. drugi veliki val primorskih izseljencev. Leta 1947, v sedmih mesecih med podpisom in uveljavitvijo mirovne pogodbe med Jugoslavijo in Italijo, bi lahko brez težav odšla, pa tega ni storila. V Solkan se je namreč vrnila, ko je bila tu že Jugoslavija, v kateri »se nisem znašla«. Močno jo je presenetilo, kako so se nekateri rojaki medtem obrnili po vetru, in hudo prizadelo, ko so jo brez vsake osnove dolžili, da je med vojno sodelovala z Nemci. Po dveh totalitarizmih, ki ju je doživela na lastni koži, se je zdaj srečala še s tretjim. Prehodi čez mejo so bili skoraj povsem ustavljeni. Iz tega časa se je gospa Albina spomnila daljše ciklostirane pesmi, ki jo je našla na preganjenem listu v časopisu v gostilni v Šempetru, kjer je nekaj časa pomagala. Hotela jo je že odnesti domov, a jo je prešinila misel, da je bila njej ali komu drugemu morda podtaknjena s strani kakšnega provokatorja. Ena kitica se je glasila takole:

»Kdaj bo konec te svobode zlate,
da objamem spet goriške brate?«

Tako je v Albini slednjič dozorela misel, da se pridruži svojemu mladostnemu izvoljencu Petru v Argentini. Pobudo je dala sama in takoj ji je poslal vozovnico za ladjo iz Genove, saj ni niti slutil, s kakšnimi težavami bo njegova bodoča žena zapustila Jugoslavijo. Ko je imela urejen prevoz, je jugoslovanske oblasti brez uspeha prosila za potni list. Prošnjo so ji zavrnil trikrat, »šla sem tudi v Beograd, vse je blo zaman«. Po vrnitvi v Solkan se je obrnila na lokalnega funkcionarja, ki jo je napolnil na italijanski konzulat (»je bil eden ta glavni an je reku, ti nisi jugoslovanskiga državljanstva, pridi na italijanskiga konzulata«). Tam so ji takoj izdali potni list, vendar zdaj ni dobila dovoljenja za izhod iz države (»peró niso mi hotli odobrit«). Po

⁴³ Iz drugega okolja in malo mlajšega časa, iz štiridesetih let 20. stoletja, so mi znani trije primeri ljudskega pesništva, ki pa bi jih bilo mogoče samo delno primerjati z zbadljivkami z Goriškega. Za vse tri sem v osemdesetih in devetdesetih letih prejšnjega stoletja izvedel od informatorjev. Prvi primer je tipkopis pesmi z območja Hrastnika, nastale in razširjane med drugo svetovno vojno. Njegova vsebina je obsojanje vdove predvojnega župana, ker je po okupaciji simpatizirala z Nemci. Drugi primer je z istega območja, zgolj fragmentaren zapis o priredbi neke znane nemške melodije, pri čemer je zanimivo, da je bilo tudi predelano besedilo v nemščini. Navezovalo se je na uboj Antona Dorfmeistra (1912–1945), okrožnega vodje Štajerske domovinske zveze. Pesem naj bi prepevali tisti (hrastniški) Nemci, ki niso bili naklonjeni nacističnemu režimu. Pri tretjem primeru gre za aktualizirano predelavo ljudske pesmi *Stoji tam Celje, mesto belo*, ki govori o strahotah v zaporu Stari pisker leta 1947. Nastala je oktobra ali novembra omenjenega leta, poleg časa nastanka pa je znan tudi avtor.

Peter in Albina Štrukelj kmalu po poroki, last družine Espie, San Carlos de Bariloche.

enem letu ji je pomagala sestrična – hči strica, ki je delal v Ljubljani v bolnišnici –, bratranec njenega moža pa je bil nekakšen uradnik pri elektrogospodarstvu (»je bil za elektrika«). Sestrična mu je povedala, kakšne »neprijetnosti« ima Albina, in ta je zadevo uredil že naslednji dan. Albina je šla vnovič v Ljubljano in takoj dobila jugoslovanski potni list, potem ko ji je italijanski že potekel. Misleč, da gre za vselej od doma, se je odpravila v Genovo, kjer pa je ugotovila, da ji je medtem »propadla vožnja v Argentino«, in celoten postopek je morala ponoviti (»spet sem mohla ponavljat vse moje papirje«).⁴⁴ V Buenos Aires je tako lahko odpotovala šele leta 1951.⁴⁵

Srečanje s Petrom v pristanišču La Boca je bilo ganljivo. »Je pršu an mi je reku: Albina, dvaindvajset let, je reku.« Potem sta odšla k njeni sestri in ostala pri njej dober teden. »Seveda težko je blo po tolkih časih videt sestra an fanta.« Že dan po prihodu sta se napotila na matični urad, kjer je uradnik Petra vprašal, kako bo nevesta odgovorila na vprašanje, ali se želi poročiti, ko pa vendar ne zna špansko. »An jaz sem odgovorila: Kakú da ne.« Uradnik je bil prijetno presenečen, zakon pa sklenjen. Po osmih dneh sta s Petrom odpotovala z vlakom v 48 ur oddaljene Bariloče. Prvo srečanje z zdaj že rastočim mestom pod Andi je Albino spomnilo na južnotirolski Sterzing/Vipiteno, kjer se je mudila v mladih letih. »Tam je blo tudi letovišče, kakor je v Bariločah. Je blo ravnu taku, kuker de bi bla jaz tam, sámó eno stvar je blo drugo, ker tuki je blo jezero.«

Bariloče so postale skupen dom zakoncev Štrukelj in to ostale do konca. Čeprav sta se poročila pozno – Peter pri 41-ih in Albina pri 38-ih – se jima je čez dve leti rodila hči Rosalina (1953–1986), v zakonu pa sta preživela dobrih 46 let do Petrove smrti. Medtem ko je Peter z dvanajstletno hčerko leta 1965 obiskal domovino, Albina nikoli ni gojila takšne želje. »No,« je rekla, »jaz ne maram več videt cjeste, ki sem jo vidla mučena.« »Imate slabe spomine na tisti čas?« »Slabe spomine. In slabih spominov je še zmerom v srcu.«⁴⁶

⁴⁴ Intervju z Albino Štrukelj 28. 11. 1992.

⁴⁵ V evidenci priseljencev njenega imena ni (<http://cemla.com/buscador/>, februar 2017).

⁴⁶ Intervju z Albino Štrukelj 28. 11. 1992.

Viri in literatura

Viri

Intervjuji

Peter Štrukelj, 28. 11. 1992, San Carlos de Bariloche, Argentina

Albina Štrukelj, 28. 11. 1992, San Carlos de Bariloche, Argentina

Vojko Arko, 30. 11. 1992, San Carlos de Bariloche, Argentina

Informatorji

Zalka Arnšek (1962), Ljubljana

Cesar Alberto Espie (1948), San Carlos de Bariloche, Argentina

Laura Carolina Espie (1977), San Carlos de Bariloche, Argentina

Marinka Terčon Brezigar, Solkan

Arhiv Anice Brezigar, Solkan

album družine Brezigar

Arhiv družine Espie, San Carlos de Bariloche, Argentina

družinski album

Literatura

Arko, Vojko: Biografski zapiski o glavnih gornikih. V *kraljestvu kondorjev in neviht. Pol stoletja andinizma slovenskih izseljencev v Argentini. Izdano v spomin dr. Vojku Arku* (ur. Marijan Eiletz). Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, Celje: Mohorjeva družba, 2001, str. 21–37.

[Arko, Vojko]: Ustanovni člani SPD v Argentini. V *kraljestvu kondorjev in neviht. Pol stoletja andinizma slovenskih izseljencev v Argentini. Izdano v spomin dr. Vojku Arku*. (ur. Marijan Eiletz). Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, Celje: Mohorjeva družba, 2001, str. 411.

Klabjan, Borut: Slovanski teroristi: fašistična retorika in proces v Trstu leta 1930. *Acta Histriae* 15, 2007, št. 1, str. 249–260.

Mrak, Andreja: Politični in družbenogeografski vidiki Slovencev v Bariločah (Argentina). *Meddobje. Splošno kulturna revija* XXXVII, 2003, št. 3–4, str. 285–320; XXXVIII, 2004, št. 1–2, str. 61–110; XXXVIII, 2004, št. 3–4, str. 195–213.

V kraljestvu kondorjev in neviht. Pol stoletja andinizma slovenskih izseljencev v Argentini. Izdano v spomin dr. Vojku Arku (ur. Marijan Eiletz). Buenos Aires: Slovenska kulturna akcija, Celje: Mohorjeva družba, 2001.

Zgaga, Olga: Slovenec med pionirji andinizma Peter Štrukelj. *Planinski vestnik* 116, 2011, št. 8, str. 52–56.

Spletni viri

Spletni vir 1: <https://en.wikipedia.org/wiki/Bariloche> (maj 2017)

Spletni vir 2: <http://cemla.com/buscador/> (februar 2017).

Povzetek: Prispevek o dveh Solkancih, zakoncih Petru Štruklju (1910–1998) in Albini, rojeni Abramič (1913–2013), izseljencih v kraju San Carlos de Bariloche na jugozahodu Argentine, je zgodba o dveh generacijah primorskih ekonomskih emigrantov.

Peter Štrukelj, ki se je v Argentino izselil leta 1929, si je kot planinec, andinist in smučar ustvaril prepoznavno ime v pionirskem obdobju argentinskih zimskih športov in se prek planinstva kot eden redkih predvojnih izseljencev povezal tudi s povojno politično emigracijo. Štirideset let je bil aktiven član društva Club Andino Bariloche, kot plezalec osvojil več andskih vrhov, se zelo uspešno udeleževal smučarskih tekmovanj, deloval kot gorski vodič in se uveljavil kot smučarski varnostnik. Njegovo ime nosi eden od stolpov na gori Ventana v patagonskih Andih. O Petru Štruklju je za njegovega življenja in po smrti izšlo več nekaj zapisov v strokovni periodiki in literaturi o argentinskih Slovencih, ki dajejo njegovim osebnim pričevanjem trdno oporo. Še posebej dragocen je album fotografij v zaupščini solkanskega rojaka Vladimirja – Ladiča Brezigarja (1912–1955).

Albina je prišla za Petrom v Argentino šele po 22 letih dopisovanja leta 1951 in tedaj postala njegova žena. V intervjuju je prispevala dragoceno pričevanje o predvojni kriptopoeziji na Goriškem in o težavah, s katerimi se je soočala, preden so ji končno dovolili odpotovati za izbrancem v novo domovino.

Zusammenfassung: Der Beitrag über die Eheleute Peter Štrukelj (1910–1998) und Albina, geborene Abramič (1913–2013), die im Ort San Carlos de Bariloche im Südwesten von Argentinien niedergelassene Auswanderer aus Solkan, stellt eine Geschichte von zwei Generationen der Wirtschaftsauswanderer aus dem slowenischen Küstenland dar.

Peter Štrukelj, der 1929 nach Argentinien auswanderte, machte sich als Bergsteiger, Andinist und Skiläufer in der Gründungsperiode der Wintersporte in Argentinien einen erkennbaren Namen. Durch das Bergsteigen nahm er als einer der seltenen Vorkriegsauswanderern auch Kontakte zur slowenischen politischen Emigration aus der Nachkriegszeit auf. 40 Jahre hindurch war er ein aktives Mitglied des Vereines Club Andino Bariloche, als Andinist bestieg er mehrere Andengipfel, er nahm sehr erfolgreich an Skiwettläufen teil, wirkte als Bergführer und als Ski-Wächter. Seinen Namen trägt einer der Türme auf dem patagonischen Berg Montana. Mehrere zu seiner Lebzeit und nachher in der Fachperiodik und Literatur erschienene Artikel geben seinem Zeugnis einen festen Rückhalt. Insbesondere wertvolle Quelle ist das Fotoalbum im Nachlaß Štrukeljs aus Solkan gebürtigen Landsmanns Vladimir – Ladič Brezigar (1912–1955).

Albina kam nach Argentinien erst im Jahr 1951 und wurde Peters Frau, nachdem die beiden 22 Jahre lang ihm Briefwechsel gestanden waren. Im Interview legte sie ein wertvolles Zeugnis von der Kryptopoesie in der Zwischenkriegszeit im Gebiet um Gorica ab sowie über Schwierigkeiten, mit welchen sie auseinandergesetzt worden war, ehe man ihr endlich erlaubte, ihrem Erwählten nach Argentinien zu folgen.

Delovanje Jugoslavije in projugoslovanskih sil v Julijski krajini in na Svobodnem tržaškem ozemlju (1945–1954)¹

NEVENKA TROHA

Izvleček: Članek obravnava delovanje Jugoslavije in projugoslovanskih organizacij, zlasti Slovansko-italijanske antifašistične unije in Komunistične partije Julijske krajine in nato KP STO v conah A in B. Poudarek je na politiki t. i. slovensko-italijanskega bratstva, s katero so skušali poleg podpore Slovencev zagotoviti tudi podporo tamkajšnjih Italijanov, na finančni podpori, ki so jo dajale jugoslovanske oblasti, in delovanju njenih tajnih služb.

Ključne besede: Coni A in B Julijske krajine, Svobodno tržaško ozemlje, Slovansko-italijanske antifašistična unija, Komunistična partija Julijske krajine, Komunistična partija Svobodnega tržaškega ozemlja, politika slovensko-italijanskega bratstva

L'attività della Jugoslavia e delle forze filojugoslave della Venezia Giulia e del Territorio libero di Trieste (1945–1954)

Sintesi: L'articolo tratta l'attività della Jugoslavia e delle organizzazioni filojugoslave, soprattutto l'Unione antifascista italo-slava e il Partito comunista della Regione Giulia e poi del Partito comunista del TLT nelle zone A e B. L'attenzione è rivolta alla politica della così detta fratellanza italo-slovena, con la quale le autorità jugoslave accanto agli sloveni tentarono di fornire anche il supporto degli italiani del luogo, al supporto finanziario e all'azione dei servizi segreti jugoslavi.

Parole chiave: Zone A e B della Venezia Giulia, Territorio libero di Trieste, Unione antifascista italo-slava, Partito comunista del Territorio libero di Trieste, politica della fratellanza italo-slovena

¹ Članek je bil objavljen v italijanščini z naslovom: L'azione della Jugoslavia e delle forze filojugoslave della Venezia Giulia nella lotta per il nuovo confine italo-jugoslavo 1945–1954. V: La difesa dell'italianità: l'Ufficio per le zone di confine a Bolzano, Trento e Trieste (1945–1954). Ur. Diego D'Amelio, Andrea Di Michele in Giorgio Mezzalana. Bologna: Il Mulino, 2015, str. 439–466.

Politika slovenskega osvobodilnega gibanja (april 1941–maj 1945)

Slovencem je po okupaciji in razkosanju t. i. jugoslovanske Slovenije aprila 1941 grozilo, da bodo kot narod izbrisani. Zaradi te ogroženosti so vse slovenske politične skupine, tudi konec aprila ustanovljena Osvobodilna fronta slovenskega naroda (OF), v kateri je prevladujočo vlogo imela Komunistična partija Slovenije (KPS), v svoj program kot osrednji cilj postavile osvoboditev in združitve Slovencev v okviru jugoslovanske federacije enakopravnih narodov. Njegova uresničitev je pomenila tudi spremembo za Slovence krivičnih mej. V okviru te usmeritve je vodstvo OF organiziralo odpor na celotnem slovenskem etničnem ozemlju, tam ustanavljalo partizanske enote, organizacije OF in tudi KPS.

Poleg osvoboditve in združitve je bil drugi cilj KPS sprememba družbene ureditve. Zaradi razmer, ki so vladale zlasti v tridesetih letih, ko je ob veliki gospodarski in socialni krizi slovensko družbo obvladovala Slovenska ljudska stranka, je zahteve po socialno bolj pravični družbi podprl širok krog ljudi, ki so se tudi zato vključili v osvobodilno gibanje.

Zavedajoč se, da so v okviru slovenske etnične meje² tudi mesta z italijansko večino, je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja po nemški okupaciji Julijske krajine jeseni 1943 začelo voditi politiko t. i. slovensko-italijanskega bratstva. Z njo naj bi si zagotovili podporo tamkajšnjih Italijanov, zlasti delavstva, ki bi iz razrednih razlogov podprli priključitev k Jugoslaviji, v kateri bi imeli zagotovljene narodnostne pravice, mesto Trst pa široko avtonomijo.³ Politika slovensko-italijanskega bratstva je ostala temeljna usmeritev naslednice OF Slovensko (Slovansko)-italijanske antifašistične fronte (SIAU) tudi v prvih letih po vojni.⁴ Njeno izvajanje pa so prilagajali trenutnim razmeram in včasih bolj izpostavljali nacionalni, drugič razredni vidik. Tako je ključni uresničevalec politike slovenskega osvobodilnega gibanja in tesen Titov sodelavec Edvard Kardelj februarja 1944 npr. izpostavil pomen Trsta v primeru, če bi Italija ostala pod vplivom »imperialističnih sil« in poudaril: »Naš Trst = sovjetski Trst«.⁵

Centralni komite KPS in Predsedstvo Slovenskega narodnoosvobodilnega sveta sta v pričakovanju skorajšnjega konca vojne avgusta in septembra 1944 sprejela usmeritve za uresničitev obeh ključnih ciljev, torej za osvoboditev in zasedbo celotnega slovenskega etničnega ozemlja in vzpostavitev narodnoosvobodilnih odborov kot organov t. i. ljudske oblasti.⁶ Kot osrednji oblastni organ na Primorskem je bil septembra 1944 ustanovljen Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje (PNOO).

CK KPS je marca 1945 potrdil usmeritve iz poletja 1944.⁷ Na Primorsko je poslal enega svojih najpomembnejših članov Borisa Kraigherja, ki je bil nato vse do julija 1946 ključni predstavnik projugoslovanskih organizacij na tem območju.

² Slovenska etnična meja v skladu s teorijo o pripadnosti mest zaledju teče po meji strnjene naselitve slovenskega prebivalstva.

³ SI, AS 1487, a. e. 3161, pismo Pokrajinskega komiteja (PK) KPS Mestnemu komiteju (MK) KPS Trst, 29. 3. 1945.

⁴ Več v: Troha, *Politika slovensko-italijanskega bratstva*.

⁵ SI, AS 1487, a. e. 3188, pismo Edvarda Kardelja PK KPS, 5. 2. 1944.

⁶ SI, AS 1487, a. e. 1, zapisniki sej CK KPS, 28. 8., 1., 15. in 20. 9. 1944.

⁷ SI, AS 1487, šk. 1, zapisnik seje CK KPS, 7. marec 1945.

V Trstu so v začetku aprila ustanovili Slovensko-italijanski antifašistični izvršilni odbor (SIAIO), v katerem so bili tudi predstavniki tržaške federacije Komunistične partije Italije (KPI), ki je bila od jeseni 1944 tesno povezana s KPS. Sodelovanje so ponudili tudi Comitatu di liberazione nazionale Giuliano (Narodnoosvobodilnemu odboru Julijske krajine, CLNG), a pod pogojem, da pristane na priključitev Trsta k Jugoslaviji, kar je seveda odklonil.⁸

V Trstu sta bili konec aprila 1945 organizirani dve vstaji. Organizatorji prve so upali, da bodo Trst zasedli zahodni zavezniki, drugi so pričakovali slovenske partizane in Jugoslovansko armado. Ta je 1. maja 1945 osvobodila in zasedla Julijsko krajino in tudi s Slovenci poseljen del Videmske pokrajine. 2. maja so na zahodni del Julijske krajine prišle tudi enote zahodnih zaveznikov.

Da bi si zagotovile vpliv na zasedenem območju, so jugoslovanske oblasti hitele z ustanavljanjem civilnih oblasti. SIAIO se je preoblikoval v Mestni osvobodilni svet (MOS) Trst, 17. maja 1945 pa je zasedala skupščina mesta Trst.⁹ Hkrati pa so že v prvih dneh po zasedbi izvedle obsežne aretacije dejanskih ali domnevnih nasprotnikov, ki so jim sledile usmrtitve ali deportacije v Jugoslavijo.¹⁰

Slovensko italijansko bratstvo

a) Cona A Julijske krajine in cona B Slovenskega primorja

Potem ko so se jugoslovanske enote 12. junija 1945 umaknile iz cone A, kjer je oblast prevzela Zavezniška vojaška uprava (ZVU), sta osnovni točki prizadevanj tamkajšnjih projugoslovanskih organizacij postali, kot je dejal Kraigher, »obramba demokratičnih svoboščin« in vztrajanje na slovensko-italijanskem bratstvu.¹¹ Predsednik slovenske vlade Boris Kidrič je Kraigherju 15. junija naročal: »Priznava se zgolj načelno vrhovno zavezniško komando. Za vsako krnitev (ljudske, op. NT) oblasti demonstracije itd.«¹²

V tem obdobju je vodstvo KPS in OF reševanje slovenskega narodnega vprašanja deloma podredilo zahtevam tistih Italijanov, ki so bili naklonjeni priključitvi k Jugoslaviji, saj so ti imeli možnost izbire. Te Slovenci, ki so zaradi preteklih izkušenj zlasti v času fašizma Italijo odklanjali, niso imeli. opredelitev za Jugoslavijo je bila zato vse bolj poudarjena kot opredelitev za državo, v kateri so imeli oblast komunisti. Tako je npr. eden od vodilnih slovenskih komunistov Tržačan Ivan Regent na ustanovnem kongresu Komunistične partije Julijske krajine (KPJK) avgusta 1945 poudaril, da se je ljudstvo Julijske krajine opredelilo za Jugoslavijo zlasti iz »političnega prepričanja, da bo moglo bolje živeti, kjer je oblast v njegovih rokah.«¹³ Poleg delavstva, zlasti v delavskih središčih Trst, Tržič in Milje, je v cona A jugoslovanske oblasti podprl del levo usmerjene italijanske inteligence in Furlanov v upanju, da se bodo priključili k državi, ki bo drugačna, kot je bila fašistična Italija.¹⁴

⁸ Troha, *Politika slovensko italijanskega bratstva*, str. 42, 43.

⁹ SI, AS 1583, MOS Trst, m. 2a, zapisnik zasedanja skupščine mesta Trst, 17. 5. 1945.

¹⁰ O problematiki t. i. fojb obstaja obsežna literatura, ki je na tem mestu zaradi omejitve obsega ne navajam.

¹¹ SI, AS 1582, m. 1, zapisnik seje PNOO, 8. 6. 1945.

¹² SI, AS 1589, šk. 45, depeša B. Kidriča B. Kraigherju, 15. 6. 1945.

¹³ SI, AS 1569, a. e. 31, zapisnik 1. kongresa KPJK, 13. 8. 1945.

¹⁴ SI, AS 1582, m. 3, dopis javnega tožilca PNOO S. Petarina javnemu tožilcu za Slovenijo J. Stantetu, 12. 6. 1945.

V coni B je oblast 12. junija 1945 prevzela Vojna uprava Jugoslovanske armade (VUJA). Njen danes slovenski del je obsegal dve različni območji. Prvo, ki je bilo nato po mirovni pogodbi leta 1947 vključeno v takratno Ljudsko republiko Slovenijo kot dela Jugoslavije, je bilo do leta 1918 popolnoma slovensko, Italijani, ki so se tja priselili po letu 1918, pa so skoraj vsi odšli po septembru 1943. Tamkajšnje prebivalstvo se je množično vključilo v slovensko osvobodilno gibanje in podprlo jugoslovanske zasedbene oblasti. Drugačen je bil položaj v obalnih mestih Koper, Izola in Piran, kjer so Italijani predstavljali več kot devetdeset odstotkov prebivalcev. Če je s politiko slovensko-italijanskega bratstva slovenskim oblastem uspevalo pridobiti italijansko delavstvo v industrijskih centrih v coni A, pa je bila ta neuspešna v majhnih istrskih mestih z drugačno socialno strukturo. To potrjujejo tudi podatki o zbranih podpisih za priključitev k Jugoslaviji konec avgusta 1945, saj so v koprskem okraju med približno 17.800 volilnimi upravičenci italijanske narodnosti zbrali le 3.705 podpisov.¹⁵

Oblasti so v coni B Italijanom zagotavljale manjšinske pravice, kot so šole, kulturna dejavnost pa tudi proporcionalno zastopanost v oblastnih organih. Primorski Slovenci, katerih jezik je bil v času fašizma popolnoma izrinjen iz javnega življenja, so zato le stežka razumeli odpor Italijanov, ki se niso mogli sprijazniti s spremenjeno družbeno vlogo, saj so iz vladajočega naroda dejansko postali narodna manjšina, ki je formalno sicer še vedno živel v matični državi. Odpor je bil še večji zato, ker je bila pri uveljavljanju njihovih narodnostnih pravic postavljena ključna omejitev – da so bile vsebine šolskih programov, kulturnih prireditev, tiska itd. skladne s komunistično ideologijo. V organe lokalni (ljudskih) oblasti pa so vključili le tiste Italijane, ki so bili prepričani, da »nova Jugoslavija sloni na bratstvu«, drugi pa so bili proglašeni za fašiste, špekulante itd. in izpostavljeni represiji. Ta je bila sicer enako ostra tudi do oblastem nasprotnih Slovencev, a Italijani so jo doživljali kot narodnostno preganjanje.¹⁶

b) Komunistična partija Julijske krajine (KPJK) in Komunistična partija Svobodnega tržaškega ozemlja (KPSTO)

Med vojno in v prvem povojnem obdobju so v Julijski krajini delovale organizacije KPI in KPS (v Istri KP Hrvaške). Julija 1945 pa je vodstvo KPI predlagalo ustanovitev avtonomne partije, saj je upalo, da bo tako preprečilo popolno prevlado slovenske partije na tem območju. Predlog je 18. julija podprl tudi centralni komite slovenske partije.¹⁷

KPJK je bila ustanovljena 13. avgusta 1945 kot enotna in monolitna partija.¹⁸ Tako kot jugoslovanska je bila to kadrovska partija, ki ni bila »dodatek komunistični parlamentarni frakciji, ampak vodi vse aktivnosti v politični akciji«. Poudarjali so »železno disciplino, ki pa ni slepa poslušnost«, in strogo izvajanje demokratičnega

¹⁵ SI, AS 1529, šk. 2, zbirni podatki o podpisih za priključitev k Jugoslaviji, september 1945.

¹⁶ SI, AS 1589, šk. 52, dopis CK KP Hrvaške Bošku Šiljegoviću, 5. 6. 1945; m. CK KPJK, poročilo Branka Babiča CK KPS, 24. 5. 1945.

¹⁷ SI, AS 1589, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša Borisa Kidriča Edvardu Kardelju, 25. 6. 1945; SI, AS 1487, šk. 1, zapisnik seje CK KPS, 18. 6. 1945.

¹⁸ SI, AS 1573, šk. 1, referat Borisa Kraigherja na kongresu KPJK, 13. 8. 1945.

centralizma.¹⁹ Podatki o številu članstva KPJK niso ohranjeni. Jeseni 1947 pa je bilo v novoustanovljeni KP STO v coni A 3.873 članov in 1.155 kandidatov,²⁰ v coni B STO pa aprila 1948 1.123 članov, od tega v Koprskem okraju 656.²¹

Vodstvo italijanske partije je kmalu spoznalo, da je KPS ohranila odločilni vpliv tudi na formalno samostojno organizacijo, zato je sprožilo nekatere akcije, ki pa jih je slovensko vodstvo blokiralo tudi iz strahu, da bodo jugoslovanski pogajalci na mirovnih pogajanjih izgubili pomemben argument za svoje mejne zahteve, in sicer, da jih podpira tudi velik del tamkajšnjih Italijanov.²² Spor se je še poglobil, potem ko je Palmiro Togliatti na 5. kongresu KPI decembra 1945 ostro kritiziral tržaško delavstvo zaradi njegove podpore priključitvi k Jugoslaviji.²³ CK KPI je nato maja 1946 v Trstu ustanovil informacijski urad z glasilom *L'Informatore del popolo*, kar je sprožilo nove proteste slovenske strani.²⁴

V začetku novembra 1946, ko je bil izid mirovnih pogajanj že znan, je Togliatti na lastno pobudo obiskal Beograd. Rezultat pogovorov s Titom je bil predlog, da STO ne bi ustanovili, Italija bi dobila Trst, ki bi mu jamčila demokratični statut, Jugoslavija pa Gorico, ki je po predlogu mirovne pogodbe ostala v Italiji. Togliatti je v intervjuju za *l'Unità* 7. novembra 1946 menil, da je predlog lahko dobra osnova za končno rešitev, ki bi odpravila žarišče nesporazumov. Italijanska vlada ga je takoj zavrnila. Togliattijeve izjave so odmevale zlasti v Trstu, kjer so jih tisti, ki so podpirali Jugoslavijo, v katero so iskreno upali in verjeli, medtem ko je bila zanje Italija baza imperializma in revizionizma, sprejeli s odporom.²⁵

Čeprav so slovenske oblasti pričakovale, da jih bodo v Koprskem okraju cone B italijanski komunisti z navdušenjem podprli, se to ni zgodilo. Odnosi so se začeli krhati takoj po vzpostavitvi jugoslovanske uprave in se zaostriili v času zbiranja podpisov za priključitev k Jugoslaviji. Kraigher je v poročilu o položaju v Kopru zapisal: »Podpisal tako rekoč ni nihče, niti člani partije«. ²⁶ Razmere so bile zaostrene tudi v Izoli in zlasti v Piranu. 27. oktobra 1945 so bili vsi trije mestni komiteji razpuščeni, nadomestili naj bi jih »zdravi, iskreno in resnično predani ljudje«. ²⁷ Oblasti pa so podprli tisti italijanski komunisti, ki so tja prišli iz cone A in Italije, ker jih je zaradi dejanj, ki so jih izvedli kot udeleženci osvobodilnega boja ali po vojni, preganjala italijanska ali zavezniška policija. Ti so večinoma prevzeli tudi vodilne položaje v vodstvu KPJK in oblastnih organih.

Po podpisu mirovne pogodbe sta centralna komiteja jugoslovanske in italijanske partije aprila 1947 sprejela sporazum o ustanovitvi Komunistične partije

¹⁹ SI, AS 1569, a. e.309, referat o organizacijskih principih partijskih organizacij, 1947.

²⁰ SI, AS 1569, a. e.37–59, gradivo ustanovnega kongresa KPSTO, 31. 8.–3. 9. 1947.

²¹ PAK, f. Okrožni komite KPS Koper, šk. 2 (fasc. 109), Statistika članstva KP, 12. 4. 1948.

²² SI, AS 1589, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša Borisa Kidriča Edvardu Kardelju, 14. 9. 1945.

²³ SI, AS 1569, a. e.401, govor Palmira Togliattija na 5. kongresu KPI, december 1945.

²⁴ SI, AS 1569, a. e.116, zapisnik seje CK KPJK, 6. 5. 1946; SI, AS 1589, šk. 46, depeša CK KPS CK KPJ, 8. 5. 1946; SI, AS 1584, Zbirka informacijskega gradiva, a. e.232, gradivo o informacijskem uradu KPI, nedatirano;

²⁵ SI, AS 1569, a. e.256, Poročila o razpoloženju med ljudmi po srečanju med Titom in Togliattijem, 9. in 13. 11. 1946.

²⁶ SI, AS 1529, šk. 1, pismo Borisa Kraigherja CK KPS, 29. 8. 1945.

²⁷ PAK, f. Okrajni komite ZKS Koper, šk. 2, zapisnik seje OK KPJK Koper, 27. 10. 1945.

STO,²⁸ ki je bila nato ustanovljena konec avgusta. Sprva je tudi v njej prevladoval vpliv slovenske partije, sekretar je postal dotedanji sekretar KPJK Branko Babič. Zlasti po vrnitvi Vittorija Vidalija v Trst junija 1947 pa se je okreplil tudi vpliv KPI.

Razmerje med komunisti v coni A, v manjši meri pa tudi v coni B, je spremenila objava resolucije Informbiroja junija 1948, v kateri so jugoslovanske komuniste obtožili, da se oddaljuje od marksistične in leninistične ideologije in jo izključil iz te organizacije. Vidali je po vrnitvi iz Rima, kamor je odšel po direktive, že julija zahteval opredeljevanje za Tita ali Stalina. To je izzvalo razkol v KPSTO in tudi v množičnih organizacijah. Velika večina, tudi večina slovenskih članov partije v coni A, je resolucijo podprla, saj se je le 500 od 4.000 članov opredelilo za Tita.²⁹ Nastali sta ločeni stranki, najbolj prepoznavni po svojih voditeljih – Vidalijeva KPSTO in Babičeva KPSTO, med njima pa je dolgo divjala prava mala vojna. Na občinskih volitvah v coni A leta 1949 je Vidalijeva KPSTO dobila 23 %, Slovensko-italijanska ljudska fronta (pod tem imenom je nastopala projugoslovanska struja) pa le 2,9 %.³⁰

Na konferenci KPSTO za Istrsko okrožje (cono B) 29. avgusta 1948 so obsodili »obrekovalno gonjo proti novi demokratični Jugoslaviji in ljudski oblasti v coni B«. Informbirojevska struja naj bi tam doživela popoln neuspeh.³¹ Zaradi resolucije Informbiroja naj bi se vloga partije še povečala, saj je morala cona B skupaj z Jugoslavijo dokazati, kako se gradi socializem in ob tem tudi podreti iluzije tržaškemu proletariatu, »da je mogoče doseči celo neko komunistično 'oblast' tudi v kapitalistični družbi in da za to ni treba niti revolucije, ampak navadne buržoazne volitve«. ³²

c) Slovansko-italijanska antifašistična unija

CK KPS je na seji 18. julija 1945 sprejel tudi sklep o ustanovitvi enotnih množičnih organizacij za obe coni Julijske krajine, združenih v Slovansko-italijansko antifašistično unijo s sedežem v Trstu.³³ Tako kot Ljudska fronta v Jugoslaviji je bila SIAU enotna množična organizacija, ki naj bi ljudski oblasti pomagala pri »aktivizaciji množic« ali pa je to funkcijo sama prevzela. V njej so imeli vodilno vlogo komunisti, ki so morali tam delovati »kot najboljši predstavniki ljudskih interesov«. ³⁴ Njen program naj bi bil tako širok, da je bil sprejemljiv za vsakega, ki se je zavzemal za t. i. ljudsko demokracijo, vanjo pa naj bi poleg Slovencev in Hrvatov vključiti tudi »vse zdrave, res prave demokratične sile (med Italijani, op. NT) in skovali trdno bratstvo«. ³⁵

Prvi kongres SIAU je bil 12. avgusta 1945. V resoluciji so poudarili, da so njena temeljna načela najširša demokracija, enakopravnost vseh treh narodov (Italijanov, Slovencev in Hrvatov), bratstvo in ozemeljska celovitost Julijske kra-

²⁸ SI, AS 1569, a. e. 300, sporazum med KPI in KPJ o ustanovitvi KPSTO, 7. 4. 1947.

²⁹ *Il Comunista*, št. 5–6, maj-junij 1948.

³⁰ Novak, *Trieste 1941–1954*. Milano, Mursia, 1996, str. 288–289.

³¹ SI, AS 1569, a. e. 66, organizacijski referat Giordana Sorte, 8. 10. 1949.

³² SI, AS 1569, a. e. 65, politični referat Branka Babiča, 8. 10. 1949.

³³ SI, AS 1487, šk. 1, zapisnik seje CK KPS, 18. 6. 1945. Več v: Troha, *Politika slovensko-italijanskega bratstva*, str. 75–87.

³⁴ SI, AS 1569, a. e. 309, referat o organizacijskih principih KP, september 1947.

³⁵ *Primorski dnevnik*, 1. 8. 1945.

jine.³⁶ Poleg boja za priključitev k Jugoslaviji, to točko so v program vključili šele 30. septembra 1945, in boja proti ostanikom fašizma so bile njene naloge: ohranitev organov ljudske oblasti v coni A, mobilizacija množic za zaščito njihovih pravic, razkrinkanje protidemokratskega značaja ZVU, organiziranje protestnih shodov, pošiljanje protestnih deputacij, resolucij itd.³⁷ V coni B pa je bila naloga SIAU, da na osnovi t. i. bratstva izvaja »politizacijo množic« za njihovo aktivno sodelovanje pri delu ljudske oblasti. Tam je bila namreč »oblast v rokah delovnega ljudstva, ki pod vodstvom delavskega razreda in njegove avantgarde uresničuje ljudsko demokracijo«. Cona B bi morala zato biti zgled ljudskim množicam v coni A in drugje, kako lahko ljudstvo vlada samo in kako se lahko reši kapitalističnega vpliva.³⁸

Po sprejetju sklepa o ustanovitvi STO julija 1946 je jugoslovansko vodstvo skušalo ohraniti svoj vpliv med prebivalci Julijske krajine tako, da je SIAU sprva nadaljevala kampanjo za spremembo te odločitve. To usmeritev je zahteval Kardelj, ki je ob vrnitvi iz Pariza 6. julija 1946 v Ljubljani izjavil, da jugoslovanski narodi pariških sklepov ne morejo sprejeti, ker dajejo Italiji Gorico, staro kulturno in gospodarsko središče Slovencev. Ti sklepi naj bi bili v nasprotju z najosnovnejšo pravičnostjo in jih Jugoslavija glede na vlogo v zadnji vojni ni zaslužila.³⁹ Hkrati pa so začeli pripravljati ljudi na dejstvo, da bo STO ustanovljeno, zato zahteva za priključitev Trsta ni bila več v ospredju, pač pa so akcijo usmerili na vprašanje statuta STO, ki mora biti v skladu z interesi »ljudskih množic« formuliran tako, da bi STO bilo dejansko sedma jugoslovanska republika. Z Jugoslavijo naj bi sklenil tudi ekonomski, carinski in monetarni sporazum.⁴⁰

V vodstvu SIAU so poskušali ohranjati ljudskofrontno, predvsem v Trstu pa tudi narodnostno sestavo. Vprašanje pa je, koliko so ti ljudje imeli samostojen, od partije neodvisen vpliv.⁴¹ Podrejenost SIAU KPJK in nato KPSTO, dejansko pa centralnemu komiteju slovenske partije, lahko razberemo tudi iz zapisnikov partijskih forumov. Tako so partijski organi sprejemali sklepe o programu, nalogah in delovanju SIAU, preko njih je partija uvajala »svojo linijo in vpliv«. ⁴² Poleg stališč do slovenskega narodnega vprašanja je bil prav odnos med partijo in SIAU vzrok za razcep med slovenskimi člani SIAU, ki se je okrepil po sprejemu odločitev mirovne konference.⁴³

Podatki o številu članov SIAU v coni A Julijske krajine niso ohranjeni, pač pa o številu podpisov pod izjavo za priključitev Julijske krajine k Jugoslaviji konec avgusta 1945. Tam so zbrali 79.960 podpisov Slovencev in 51. 973 Italijanov.⁴⁴ V coni A STO pa je bilo oktobra 1947 77.600 članov SIAU.⁴⁵ V Koprskem okraju je

³⁶ SI, AS 1573, šk. 1, zapisnik 1. kongresa SIAU, 12. 8. 1945.

³⁷ SI, AS 1569, a. e. 107, zapisnik seje CK KPJK, 16. 8. 1945.

³⁸ PAK, f. OO SIAU za Istro, šk. 1, Julij Beltram: Delo partije v Istrskem okrožju, 8. 10. 1949.

³⁹ SI, AS 1277, šk. 8, izjava E. Kardelja, 6. 7. 1946.

⁴⁰ SI, AS 1569, a. e. 286, politični pregled, 7. 10. 1946; a. e. 296, akcijski program partije in SIAU po pariški mirovni konferenci, 1947.

⁴¹ Maganja. *Trieste 1945–1949*, str. 131.

⁴² SI, AS 1569, a. e. 221, referat o delu partije v množičnih organizacijah, januar 1946.

⁴³ SI, AS 1573, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 30. 3. 1947; šk. 3, zapisnik seje IO SIAU, 25. 6. 1947.

⁴⁴ SI, AS 1589, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeša Borisa Kidriča Edvardu Kardelju, nedatirana.

⁴⁵ SI, AS 1573, šk. 1, zapisnik 1. kongresa SIAU za STO, 26. in 27. 10. 1947.

bilo aprila 1948 15.433 članov SIAU. V večinsko italijanskih obalnih mestih je bila vključena manj kot četrtnina volilnih upravičencev, v pretežno slovenskem zaledju pa tudi več kot 90 %.⁴⁶

Septembra 1947 so v coni A oživili delovanje OF za Tržaško ozemlje kot dela SIAU. Je pa samostojno organizacijsko strukturo na terenu, statut in program dobila šele po objavi resolucije Informbiroja, in sicer oktobra 1948. Vpliv v SIAU pa je po resoluciji in razcepu v coni A prevzela Vidalijeva partija, medtem ko je bil projugoslovanski del dejansko v razsulu.⁴⁷

Tudi v coni B je po juniju 1948 prišlo do razcepa v množičnih organizacijah, ki pa je zajel le obalna mesta. Za resolucijo, s katero so podrli KPJ, je na seji okrožnega odbora SIAU 29. julija glasovalo 13 navzočih, dva sta bila proti, eden se je vzdržal.⁴⁸ Okrožno vodstvo je obsodilo sklic izrednega kongresa SIAU, ki ga je v Trstu pripravila Vidalijeva struja, saj naj bi bil popolnoma nepotreben, nepravilen in nesmiseln. Sklenili so, da se ga ne bodo udeležili in da ne priznavajo nikogar, ki bi to hotel storiti v njihovem imenu.⁴⁹

Vodenje projugoslovanske politike in financiranje

Jugoslovanske oziroma slovenske oblasti niso ustanovile posebnega urada, podobnega Uradu za obmejne pokrajine (Ufficio per le zone di confine), ki je deloval v okviru italijanske vlade in ki bi skrbel za načrtovanje in izvajanje njihove politike. Načrtovanje politike do območij, priključitev katerih je zahtevala Jugoslavija, je bilo v rokah najožjega vrha jugoslovanske in slovenske (oziroma hrvaške) partije, zlasti Edvarda Kardelja, ki je bil ključni jugoslovanski politik o vprašanju mej. Odločilno besedo pri njenem izvajanju v okviru projugoslovanskih organizacij v coni A je imel politični sekretar CK KPJK, ki je bil tudi sekretar Glavnega odbora SIAU in podpredsednik PNOO. Do julija 1946 je to funkcijo opravljal Boris Kraigher, ki je sodil v sam vrh slovenske partije in je po odhodu iz Trsta postal slovenski notranji minister. Nasledil ga je Branko Babič. Zamenjava Kraigherja z Babičem, ki ni imel takšne politične teže, nam dokazuje, da se je jugoslovansko vodstvo takrat že zavedalo, da je Trst za Jugoslavijo izgubljen. Delovanje sta Kraigher in nato Babič usklajevala s CK KPS in slovensko vlado, konkretno z Borisom Kidričem ter nato z Lidijo Šentjunc. Na ta način so bili sprejeti in usklajeni tudi programi in delovanje KPJK, SIAU, PNOO in njemu podrejenih organov, prirejanje manifestacij, demonstracij, stavk in drugih akcij pa tudi politika projugoslovanskih organizacij do ZVU in do italijanskih strank in organizacij.

Vodstvo projugoslovanskih organizacij v coni A so okrepili tudi nekateri, ki so bili tja poslani iz Jugoslavije, so pa praviloma bili Primorci. Vodilni organi množičnih organizacij, ne pa tudi partije, so bili sestavljeni po narodnostnem ključu, ki so ga naredili na osnovi podatkov popisa prebivalstva iz leta 1910, torej pred vključitvijo v Italijo in raznarodovanjem Slovencev. Za Trst je bilo npr. to razmerje 1: 2 v korist Italijanov.

⁴⁶ PAK, f. OO SIAU za Istro, šk. 4, dopis okrajnega odbora SIAU sektorskim odborom SIAU, 8. 4. 1948.

⁴⁷ SI, AS 1277, šk. 30/5, Politički izvještaj, 31. 3. 1949.

⁴⁸ PAK, f. OO SIAU za Istro, šk. 4, zapisnik OO SIAU, 29. 7. 1948.

⁴⁹ PAK, f. OO SIAU za Istro, šk. 1, zapisnik seje tajništva SIAU, 4. 10. 1948.

Jugoslovanske oblasti so vse to zelo razvejano delovanje tudi financirale. Raziskav o tem, kolikšna sredstva so bila uporabljena, še ni. Veliko vprašanje je tudi, koliko so ti podatki sploh ohranjeni. So pa v gradivu organizacij, ki so delovale v coni A Julijske krajine in nato STO, ki ga hrani Arhiv Republike Slovenije (fondi od AS 1569 do AS 1584), delni podatki o njihovem finančnem poslovanju, sredstva pa so seveda v veliki večini prihajala iz Jugoslavije. Tako so v gradivu Ekonomske komisije PNOO finančni podatki o založbah, tiskarnah, časopisih, Slovensko hrvaški prosvetni zvezi z odseki, raznih podjetjih, zadrugah, konzorcijih, izvozno-uvoznih družbah, finančnih institucijah.⁵⁰ Gradivo Finančnega odseka PNOO pa obsega kar 82 škatel s podatki o njegovem poslovanju med letoma 1945 in 1948, deloma pa tudi do leta 1950.⁵¹

Delovanje tajnih organizacij

V Julijski krajini je že med vojno delovala tudi obveščevalna služba jugoslovanskega odpora Ozna (Organizacija za zaščito naroda). Temu je sledilo njeno legalno in pollegalno delovanje v času jugoslovanske zasedbe Julijske krajine od 1. maja do 12. junija 1945, ko je bila najpomembnejši člen represivnega aparata. To vlogo sta Ozna in od marca 1946 njena naslednica Uprava državne varnosti (UDV) ohranili v coni B, medtem ko sta v coni A vnovič ilegalno delovali, zdaj kot obveščevalni službi sosednje države. Do marca 1946 je v Trstu deloval načelnik Ozne za Primorsko Veri Winkler – Ferruccio, ko se je zaradi nevarnosti razkritja umaknil v Divačo.⁵² Spomladi 1946 so načrtovali premestitve tudi drugih njenih članov, saj naj bi italijanske paravojaške organizacije, ki so se vrinile v zavezniško Civilno policijo, načrtovale njihovo likvidacijo.⁵³

Po razpustu Narodne zaščite, ki je med jugoslovansko zasedbo opravljala naloge policije in je v Trstu imela dva tisoč petsto pripadnikov, je večina njenih pripadnikov ostala v coni A. Ker niso izročili orožja, se je ZVU bala, da se bo osnovala posebna podtalna mreža (stay behind), ki bi izvajala sabotaže in tajne aktivnosti, zato je nošenje orožja prepovedala.⁵⁴ Italijanski generalštab je septembra 1945 poročal o nevarnosti množičnih demonstracij za priključitev k Jugoslaviji, ki naj bi jih organizirale ilegalne skupine v mestih, za kar naj bi prejemale tudi denar.⁵⁵ Te skupine naj bi izvajale tudi teroristična dejanja, sabotaže, napade, ugrabitve jugoslovanskih protititovskih političnih predstavnikov, širile govorice o udaru jugoslovanske vojske na Trst in na Tržič.⁵⁶

V jugoslovanskih virih ni zaslediti podatkov o tem, da bi po umiku Jugoslovanske armade delovale paravojaške skupine. Ozna sama je izvajala posamezne ak-

⁵⁰ SI, AS 1582, Ekonomska komisija PNOO, šk. 20–42.

⁵¹ SI, AS 1582, Finančni odsek PNOO, šk. 43–125.

⁵² SI, AS 1487, šk. 39, poročilo obveščevalnega centra 2. slovenske divizije NO za oktober 1945; AS 1584, a. e. 71, 76, 77, pisma Verija Winklerja Borisu Kraigherju, februar in april 1946.

⁵³ SI, AS 1584, a. e. 60, pismo Verija Winklerja Borisu Kraigherju, 19. 3. 1946.

⁵⁴ ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavija, šk. 6, Promemorija za De Gasperija, julij 1945; Položaj v Julijski krajini konec junija 1945 in ukrepi, ki jih je treba sprejeti, 1. 7. 1945.

⁵⁵ ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavija, šk. 7, pismo Generalštaba Italijanske kraljeve vojske zunanjemu ministrstvu: Položaj na vzhodni meji in korelacije z notranjim položajem v Italiji in Jugoslaviji, 18. 9. 1945.

⁵⁶ ASDMAE, AP 1946–1950, Jugoslavija, šk. 6, poročilo iz Trsta, 1. 8. 1946.

cije, kot so bile ugrabitve, zlasti jugoslovanskih političnih emigrantov. Prihajalo pa je tudi do nasilja nad nasprotniki, tudi ubojev, ki pa je bilo, kot kažejo viri, »spontano« dogajanje naroda, kot npr.: »Ljudstvo v predmestju samo čisti razne agente, ki prihajajo po svojih opravkih.«⁵⁷ Podkupovanje ljudi je marca 1946 odsvetovalo tudi slovensko vodstvo.⁵⁸

Poleg usmrtitev, ki so se zgodile »slučajno«, je Ozna (od 1946 Uprava državne varnosti, UDV) organizirala tudi skupine nekaj ljudi za uboj določene osebe. Ohranjeni so dokumenti o pričevanju na procesu v Trstu proti nekomu, ki je bil skupaj z dvema sodelavcema obtožen uboja poročnika fašistične milice in po letu 1945 agenta anglo-ameriške obveščevalne službe septembra 1946, ki naj bi ga izvedel po nalogu Ozne. Ker sta bili na domu osumljenega še dve ženski, so usmrtili vse tri. Likvidatorji so dobili zatočišče v Jugoslaviji.⁵⁹

Manifestacije in druge akcije

Projugoslovanske organizacije so v coni A organizirale množične manifestacije, konference in stavke ter tako izvajale pritisk na tiste, ki so odločali o usodi Julijske krajine. Na njih so poudarjali pomen Trsta kot sedme jugoslovanske republike, slovensko-italijansko bratstvo, vprašanja slovenskih šol, ljudske oblasti. Organizirali so tudi pošiljanje protestnih not na razne naslove, note podpore jugoslovanskim oblastem ipd.⁶⁰

Prva večja akcija je bilo že omenjeno zbiranje podpisov za priključitev Jugoslaviji konec avgusta 1945, ki je bila v okviru priprav na konferenco v Londonu organizirana na zahtevo Edvarda Kardelja. Podpisi bi bili podpora jugoslovanskim ozemeljskim zahtevam pa tudi pritisk na ZVU, da bi dopustila delovanje ljudske oblasti.⁶¹

Potem, ko je ZVU septembra 1945 izdala odredbo o odpustih več tisoč delavcev, je prišlo do skupne akcije projugoslovanskih organizacij in CLNG. Enotni in Julijski sindikati so 24. in 25. septembra 1945 organizirali splošno stavko, ki se je zaključila z veliko manifestacijo v Trstu. Predstavniki CLNG in KPJK ter SIAU so podpisali skupno izjavo.⁶² Ob tem pa je vsaka stran imela svoje posebne interese. CK KPJK je prav med skupno stavko 24. septembra 1945 sprejel resolucijo, Primorski dnevnik jo je objavil 28. septembra, o priključitvi k Jugoslaviji.⁶³

Ob soočenju s projugoslovanskim blokom je ZVU vse bolj uporabljala represijo. Aretacije, brutalnost v spopadih z demonstranti, šikaniranje sodelavcev SIAU so predvsem »navadni« ljudje občutili kot veliko krivico. Januarja 1946 je Boris Kraigher ugotavljal, da se jim za plačilo, ker so pritegnili Italijane v skupen boj proti

⁵⁷ SI, AS 1584, a. e. 421, poročilo, 5. 11. 1945.

⁵⁸ SI, AS 1589, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša Lidije Šentjurs Borisu Kraigherju, 16. 3. 1946.

⁵⁹ SI, AS 1931, osebno gradivo.

⁶⁰ SI, AS 1573, šk. resolucije SIAU.

⁶¹ SI, AS 1589, depeše zvezni vladi, šk. 1, depeši Borisa Kidriča Edvardu. Kardelju, 28. in 30. 8. 1945.

⁶² *Primorski dnevnik*, 26. 9. 1945.

⁶³ SI, AS 1569, a. e. 108, zapisnik seje CK KPJK, 24. 9. 1945; SI, AS 1573, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 30. 9. 1945.

okupatorju in fašizmu in s tem preprečili poskuse maščevanja nad vsem italijanskim narodom, očita nacionalizem, Italijanom, ki sodelujejo s SIAU, pa izdajstvo.⁶⁴

Do prvega večjega spopada med protitalijanskimi in projugoslovanskimi organizacijami je prišlo 3. novembra 1945 ob veliki italijanski manifestaciji ob obletnici vkorakanja italijanskih čet v Trst po koncu 1. svetovne vojne. SIAU je pripravila protidemonstracije, med katerimi je prišlo do incidenta, v katerem je bilo pet pripadnikov projugoslovanskih organizacij ranjenih.⁶⁵

Vrhunec so manifestacije in demonstracije ter tudi spopadi med protitalijansko in projugoslovansko stranjo ter med zadnjo in Civilno policijo ZVU dosegli v prvi polovici leta 1946. Naj omenim le dva primera, dogajanje ob obisku mednarodne razmejitvene komisije marca in aprila ter ob splošni stavki konec junija in v začetku julija.

Zagovorniki priključitve k Jugoslaviji so že pred prihodom komisije s slavoloki, zastavami, napisi na hišah, manifestacijami poskušali prepričati komisijo v upravičenost svojih zahtev.⁶⁶ Dan po prihodu komisije, 10. marca 1946, je v Škednju v Trstu prišlo do najhujšega incidenta s Civilno policijo. Na stopnicah pred tamkajšnjo cerkvijo so se zbrali ljudje, da bi obranili jugoslovansko zastavo, ki je visela na zvoniku in so jo hoteli pripadniki Civilne policije sneti. Ti so začeli streljati v množico. Dve osebi sta bili ubiti in dvaindvajset ranjenih.⁶⁷ V znamenje protesta je bila od 11. do 13. marca organizirana splošna stavka. Manifestacij po pogrebu 12. marca naj bi se udeležilo 150.000 ljudi.⁶⁸ Sledile so množične demonstracije ene in druge strani, ki so v coni A prerasle v nasilje. Razbijali so okna, vpadali na sedeže organizacij, prihajalo je do preteпов med demonstranti in s Civilno policijo. Več sto ljudi je bilo ranjenih ali aretiranih. Tito je 1. aprila 1946 ostro napadel obnašanje zaveznikov v Trstu in Gorici, ker naj bi ti podpirali naraščajoče oživljanje fašizma in provokativno vdiral v zračni prostor Jugoslavije.⁶⁹

ZVU je 11. aprila 1946 napovedala, da bo čez tri mesece dovolila odpuste, zato so delavci zahtevali stavko. Za njeno izvedbo so pomoč dobili iz Jugoslavije, formalno kot pomoč jugoslovanskih sindikatov tržaškim.⁷⁰ Stavka pa se je pa zaradi dogodkov konec junija 1946 spremenila v politično s parolo boja proti neofašizmu. Na dan solidarnosti z istrskimi begunci 29. junija 1946 je bila namreč na trgu Unità v Trstu velika manifestacija, ki ji je sledila jugoslovanska protimanifestacija.⁷¹ Naslednji dan bi morala v Trst priti karavana kolesarjev Giro d'Italia, ki so jo projugoslovanske sile ustavile pri Tržiču. V Trstu je nato tudi zaradi netočnih vesti o mrtvih in ranjenih prišlo do divjanja italijanskih desničarjev, ki so napadli sedeže projugoslovanskih organizacij in časopisnih hiš. Civilna policija ni ukrepala.

⁶⁴ SI, AS 1573, šk. 2, zapisnik seje GO SIAU, 27. 1. 1946.

⁶⁵ SI, AS 1529, šk. 1. pismo Borisa Kraigherja CK KPS, 2. 11. 1945.

⁶⁶ SI, AS 1589, šk. 35, poročila Antona Vratuše ob prihodu komisije izvedencev, marec, april 1946.

⁶⁷ *Primorski dnevnik*, 12. 3. 1946.

⁶⁸ SI, AS 1589, šk. 46, depeša Borisa Kraigherja 1946; depeše zvezni vladi, šk. 2, depeši Borisa Kidriča Edvardu Kardelju, 13. in 14. 3. 1946; *Primorski dnevnik*, 13., 22. do 30. 3. 1946.

⁶⁹ SI, AS 1589, depeše zvezni vladi, šk. 2, depeša Lidije Šentjure Edvardu Kardelju, 25. 3. 1946; SI, AS 1569, a. e. 388, pismo Borisa Kraigherja CK KPS, 1. 4. 1946; *Primorski dnevnik*, 2., 6., 9. in 10. 4. 1946.

⁷⁰ SI, AS 1589, šk. 46, depeša Borisa Kraigherja Edvardu Kardelju, 30. 5. 1946.

⁷¹ *Primorski dnevnik*, 30. 6. 1946.

Projugoslovanske organizacije so zaradi tega vložile proteste in razglasile splošno stavko, ki je bila tako v dneh, ko so na mirovni konferenci v Parizu sprejeli sklep o ustanovitvi STO. ZVU je 3. julija razglasila stavko za ilegalno.⁷² Slovensko vodstvo je zahtevalo, da to odločitev ZVU izkoristijo kot nov dokaz, da Britanci ščitijo fašiste in boj proti fašistom razglasajo za protizakonit. Stavka je bila popolna v Trziču, Gorici in Miljah, medtem ko v Trstu ni sodelovalo središče mesta. Zaključila se je z množičnimi manifestacijami. V tem času je prišlo tudi do incidenta na demarkacijski črti pri Kobaridu, ko sta bila ubita dva jugoslovanska vojaka.⁷³

Ker sta obe strani poudarjali, da dotlej sprejeti sklepi niso dokončni in da jih je do podpisa mirovne pogodbe še mogoče spreminjati, so se nadaljevale manifestacije, demonstracije in tudi nasilje enih in drugih. Nemiri so v coni A vnovič dosegli vrhunec ob obletnici italijanskega vkorakanja v Trst po koncu prve svetovne vojne 3. novembra 1946, ko so projugoslovanske organizacije napadle poseben vlak CLN, katerega člani so odhajali na vojaško pokopališče v Redipuglio. Tudi z vlaka so metali bombe, ubili enega in ranili šest ljudi.⁷⁴ Nasilje in pritiski so se povečali predvsem v Gorici, ki je po mirovni pogodbi ostala v Italiji.⁷⁵

Čas med podpisom mirovne pogodbe in njeno uveljavitvijo (10. februar–15. september 1947)

Mirovna pogodba je uveljavila kompromisno rešitev – mejo na t. i. francoski črti, ki je Jugoslaviji prisojala velik del zahtevanega ozemlja, in ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja. Projugoslovanski krogi so poskušali prikazati njen podpis kot poraz »imperialističnih in konservativnih krogov« pa tudi Italije. Podpis sporazuma naj bi omogočil normalizacijo mednarodnih odnosov in s tem ljudem kruh, mir in delo. Ker je bila alternativa sporazumu vojna, so Sovjetska zveza in njeni zavezniki sprejeli kompromisni mir.⁷⁶

O novem položaju je 15. februarja 1947 razpravljala pokrajinski partijski aktiv. Ugotovili so, da se boj nadaljuje: »Razlika je le v tem, da bo STO ostalo nekaj časa in je združitev z Jugoslavijo sedaj ne več dnevna, ampak dolgoročna usmeritev.« Ker so si projugoslovanske organizacije prizadevale za čim večji uspeh na prihodnjih volitvah, se je spremenil njihov odnos do sodelovanja z ZVU, ki so ga dotlej odklanjale. V skladu z novo usmeritvijo so poskušali pritegniti v svoje vrste tudi druge sloje. Konkretna akcija naj bi se spremenila, »ker se je odmaknila perspektiva zmage revolucije«.⁷⁷

Vnovič je postalo aktualno vprašanje sporazuma s strankami nekdanjega CLNG, ki se je razpustil 1. marca 1947, za skupno fronto proti zavezniški oblasti. Pomembna je bila predvsem povezava z Neodvisno fronto (Fronte per l'indipendenza), s katero so imeli odtlej več skupnih programskih točk. Enotna fronta vseh

⁷² SI, AS 1589, šk. 46, depeša Borisa Kraigherja CK KPS, 1. 7. 1946; depeša Lidije Šentjunc CK KPJ, 5. 7. 1946.

⁷³ SI, AS 1589, šk. 46, depeša Lidije Šentjunc CK KPJ, 5. 7. 1946; depeša Lidije Šentjunc CK KPJ, nedatirana; *Primorski dnevnik*, 16. 7. 1946.

⁷⁴ *Primorski dnevnik*, 5. in 10. 11. 1946.

⁷⁵ SI, AS 1573, šk. 2, zapisnik seje IO SIAU, 9. 2. 1947; AS 1569, a. e. 155, zapisnika seje pokrajinskega partijskega aktiva, 17. in 31. 1. 1947.

⁷⁶ SI, AS 1569, a. e. 292, poročilo o političnem položaju, 16. 2. 1947.

⁷⁷ SI, AS 1569, a. e. 158, zapisnik pokrajinskega partijskega aktiva, 15. 2. 1947.

strank naj bi temeljila na zahtevah po čim večji politični in ekonomski enotnosti STO, za demokratizacijo političnega življenja, na boju proti oživitvi fašizma, na enakopravnosti narodov, zahtevah za mir, za resnično bratstvo Slovencev in Italijanov, za ustavo, ki bi zagotavljala popolno oblast ljudstva, za prijateljske odnose med Jugoslavijo in Italijo, za sindikalno enotnost, enotno mladinsko in žensko gibanje, sodelovanje na kulturnem področju, na zahtevah po reviziji procesov proti vojnim zločincem, za reorganizacijo sistema epuracije ter za priznanje državljanstva vsem, ki so bili tam rojeni.⁷⁸ Pri teh pogajanjih sta obe strani vnovič nastopili s svojih apriornih stališč, sodelovanje da, a le na naših osnovah in programu, zato se vnovič niso uspeli dogovoriti in tako dočakali uveljavitev sklepa mirovne konference 15. septembra 1947 vsak na svojih izključujočih si stališčih.

Svobodno tržaško ozemlje

Odnosi med Vzhodom in Zahodom so se vse bolj zaostrovali, zato je bilo STO, ki bi bilo organizirano v skladu s stalnim statutom, že v času uveljavitve mirovne pogodbe septembra 1947 za zahodni sili nesprejemljivo. Morali bi umakniti svoje vojaške enote iz cone A (Trsta), obenem pa so bile stranke in gibanja, ki so podpirale Jugoslavijo, takrat še pomembno državo vzhodnega bloka, tako močne, da bi lahko na volitvah v STO skupaj z independentističnimi gibanji zmagale. Oboje pa bi, po mnenju zahodnih sil, odprlo prosto pot za prodor sovjetskega vpliva v Italijo. Na območju STO se je tako ohranjal začasni režim.

Po sporu z Informbirojem je Jugoslavija postopoma postajala partnerka zahodnih sil, obenem pa je v coni A skoraj povsem izgubila svoj do tedaj velik vpliv in je ZVU, ki je v strahu pred prevelikim uspehom projugoslovanskih organizacij prej odlašala z upravnimi volitvami, junija 1949 le-te izvedla. Na njih so z 62 % zmagale stranke, ki so zahtevale vrnitev Italije, projugoslovanska struja pa je doživela popolni poraz.

Zaradi postopne otoplitve odnosov z Jugoslavijo sta bili ZDA in Velika Britanija zainteresirani za normalizacijo odnosov med Italijo in Jugoslavijo, ki brez rešitve tržaškega vprašanja ni bila mogoča. Od konca leta 1949 sta začeli pritiskati nanju, naj sprejmeta dogovor na osnovi dejanskega stanja, tako da bi ob določenih popravkih meje cona A pripadla Italiji, cona B pa Jugoslaviji.

Sprejem te kompromisne rešitve je oteževalo dejstvo, da je bilo STO v obeh prizadetih državah in tudi med tamkajšnjimi prebivalci močno propagandno izrabljeno. Ne jugoslovanska ne italijanska vlada se tako nista mogli odreči območju, ki so ga ljudje v vsaki od njiju imeli za svoje, zato je bilo nujno sprejeti začasno rešitev, ki bi z leti prešla v dokončno. Ali kot je dejal Tito britanskemu veleposlaniku v Beogradu siru Charlesu Peaku avgusta 1951: »Italijani ne bodo dali izjave, da se odrekajo nadaljnjim ozemeljskim zahtevam, mi pa se ne bomo nikoli odrekli Trstu. Le sedaj, ker ne moremo drugače, da ne bi dali Sovjetski zvezi možnost, da izkoristi položaj, dajemo Trst Italiji.«⁷⁹

Slovenci na Tržaškem so, ne glede na svojo politično usmeritev, odklanjali vrnitev Italije v Trst (in s tem vsako delitev con), saj so bili zaradi preteklih izkušenj

⁷⁸ SI, AS 1569, a. e. 292, poročilo o političnem položaju po podpisu mirovne pogodbe, 16. 2. 1947.

⁷⁹ SI, AS 1277, šk. 31/7, zabeležka razgovora med Titom in Charlesom Peakom, 12. 8. 1951.

prepričani, da bi bili obsojeni na narodno izumiranje.⁸⁰ Jugoslovansko vodstvo je bilo zato pred težko nalogo, kako upravičiti vrnitev Italije v Trst. Najprej so posegli v organizacijsko shemo političnih organizacij v coni A, ki so delovale v tesni povezavi z Jugoslavijo. Smernice zanjo je julija 1952 dal Edvard Kardelj, ki je izhajal iz ocene, da je v danih razmerah delitev STO boljša rešitev, saj je položaj v coni A za Jugoslavijo zelo slab in jo je iz nacionalnih razlogov podpiral del Slovencev na levisi in »nekaj italijanskih tovarišev antifašistov borcev iz NOV, a zelo malo delavcev«. Kardeljeva teza je bila, da mora zato projugoslovansko gibanje postati res razredno, socialistično. Da bi izpolnili to nalogo, morajo priti do »italijanskih mas« in ločiti socialistično razredno politiko od manjšinskih problemov. Slovenci v coni A in v Italiji se morajo, tako Kardelj, vključiti v socialistične stranke.⁸¹ »Babičeva« KPSTO je bila nato na osnovi te usmeritve preoblikovana, Babič pa zamenjan z Eugenijem Laurentijem. Te Kardeljeve usmeritve so imele daljnosežne posledice, saj se je levi del slovenske manjšine v Italiji vključil v italijanske stranke, medtem ko drugi še danes delujejo v samostojnih slovenskih strankah in skupinah.

V rešitvi tržaškega vprašanja je prelomnico pomenila odločitev zahodnih sil 8. oktobra 1953, da bosta umaknili svoje enote iz cone A in jo predali Italiji, pri čemer pa nista določili datuma umika. Zahodni sili o tem ukrepu jugoslovanskih oblasti nista obvestili, zato so le-te ostro reagirale. Organizirale so množične demonstracije in v odgovor na italijanske vojaške okrepitve na meji tja poslale svoje.⁸² V Trstu so izbruhnili protesti zagovornikov Italije, ki so po 3. novembru, obletnici prihoda Italije v Trst leta 1918, prerasli v krvave nemire.

Obenem so se zlasti zaradi odločne jugoslovanske reakcije začeli diplomatski pogovori. V zaključni fazi pogajanj, junija 1954, so jugoslovanski predstavniki o njihovem poteku obvestili voditelje projugoslovanskih organizacij na Tržaškem, med drugim tudi o tem, da bo statut STO de iure ostajal še naprej, dejansko pa se bo začasno stanje samo po sebi spremenilo v dokončno.⁸³

Razvoj diplomatskih pogajanj so skrbno spremljali Slovenci na Tržaškem, ki jih je najbolj prizadel podatek, naj bi Jugoslavija v zameno za Trst dobila denar za izgradnjo pristanišča v Kopru in železniške proge do Ljubljane. Edina svetla točka je bilo upanje, da bo matična država poskrbela, da bo Italija poravnala krivice fašizma in zagotovila Slovincem učinkovito manjšinsko zaščito.⁸⁴

Iz Koprškega okraja cone B so se Italijani (pa tudi nekateri Slovenci) odselejvali vse od konca vojne, a zlasti zaradi pričakovanja, da bo STO zaživel, vse do tržaške krize oktobra 1953 ne tako množično kot tisti z območij, ki jih je septembra 1947 priključila Hrvaška. Potem ko pa je postalo jasno, da bo cona B pripadla Jugoslaviji, se je pričelo odseljevanje, ki se je zaključilo do konca leta 1956. Med majem 1945 in letom 1957 se je iz Okraja Koper odselilo 25.062 oseb, med njimi skoraj vsa inteligenca in vsi duhovniki. Koliko je bilo med njimi Slovencev, ni znano, saj je nacionalna pripadnosti navedena le na vlogah po oktobru 1953.⁸⁵ V popisu, ki so ga

⁸⁰ SI, AS 1589, m. Engelbert Besednjak, pismo E. Besednjaka, 3. 9. 1952.

⁸¹ SI, AS 537, šk. 1303, zapisnik seje o problemih tržaškega gibanja, 4. 7. 1952.

⁸² *Slovenski poročevalec*, 11. in 12. 10. 1953.

⁸³ SI, AS 537, šk. 1303, zapisnik seje pri oddelku za zamejstvo, 15. 6. 1954.

⁸⁴ SI, AS 1589, m. Engelbert Besednjak, pismo Engelberta Besednjaka, 18. 5. 1954.

⁸⁵ Do leta 1951 je iz okraja Koper odšlo 5.591 oseb, do oktobra 1953 pa še 3.417 oseb. Med oktobrom 1953

izvedli 28. februarja 1957, je na območju (razširjenega) Koprškega okraja le še 3.311 oseb (3,26 % prebivalstva) navedlo italijansko narodnost.⁸⁶

Za zaključek

Pogajanja so se zaključila s sprejetjem Spomenice o soglasju 5. oktobra 1954, ki je z manjšimi popravki v korist Jugoslavije razdelila dotedanji cono STO med obe državi. V govoru ob objavi Spomenice o soglasju je Boris Kraigher poudaril, da sporazum zelo jasno postavlja pravice Jugoslavije na tem območju. Kot posebno pomembno je ocenil izjavo zahodnih sil, da ne bodo več podpirale italijanskih zahtev. Nujno je bilo ustvariti takšne odnose med državama, da bi bila meja čim manj pomembna, pot do tega pa je videl v izgradnji socialističnih odnosov v Jugoslaviji in v Italiji. Kraigher nadaljuje: »Jugoslovanska politika do vprašanja zahodne meje je dolga leta temeljila na paroli Življenje damo – Trsta ne damo! /.../ Če bi hoteli dosledno vztrajati na paroli, potem bi morali že leta 1945 dati življenje, ko je naša vojska morala zapustiti Trst. Takrat se je to vprašanje odločilo.« Izpostavil je pomen dejstva, da je Jugoslavija odstopila od zahtev po Trstu na osnovi sporazuma, »da smo prisilili Italijane, da priznajo specifičnost naših interesov v Trstu, da priznajo obstoj naših narodnih manjšin, da priznajo naše ekonomske interese. /.../ Ne smatram, da je to edina rešitev za Trst, a v tej situaciji edina možna. Pomagali bomo dvigniti Koper, a ne kot konkurenco Trstu, ampak kot center, ki lahko tu zamenja Trst. /.../ Neposredne pomoči za izgradnjo cone B od zaveznikov ne bomo dobivali in je tudi nismo zahtevali. To je naša obveza. Glede naše pomoči Trstu in našim organizacijam tam, bomo pomagali, kolikor bo v naših možnostih.«⁸⁷

Viri in literatura

Arhivski viri

Arhiv Republike Slovenije – SI

AS 537 – Republiška konferenca Socialistične zveze delovnega ljudstva Slovenije

AS 1277 – Edvard Kardelj

AS 1487 – Centralni komite Komunistične partije Slovenije

AS 1529 – Boris Kraigher

AS 1569 – Centralni komite Komunistične partije Svobodnega tržaškega ozemlja

AS 1573 – Glavni odbor Slovensko italijanske antifašistične unije

AS 1582 – Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko primorje in Trst

AS 1583 – Mestni osvobodilni svet Trst

AS 1584 – Zbirka informacijskega gradiva Julijske krajine

AS 1589 – Centralni komite Zveze komunistov Slovenije

AS 1931 – Republiški sekretariat za notranje zadeve

in letom 1957, ko so se prebivalci odseljevali po določbah Spomenice o soglasju, je odšlo 16.062 oseb. SI, AS 1931, A 130, letna poročila MNZ, poročilo VUJE za leto 1951, 15. 1. 1952; PAK, kartoteka odseljenih, vloge za izselitev.

⁸⁶ Murko, Damjan, Kolenc, Omahen, *Italijanska manjšina okraju Koper*, str. 1, 2.

⁸⁷ SI, AS 1529, šk. 22, govor Borisa Kraigherja, nedatiran.

Pokrajinski arhiv Koper (PAK)

Fond Okrožni komite Komunistične partije Slovenije Koper

Fond Okrožni odbor Slovansko-italijanske antifašistične zveze za Istro

Archivio storico diplomatico del Ministero degli affari esteri (ASDMAE)

Affari politici (AP) 1946–1950, Jugoslavia

Časopisje

Il Comunista

Primorski dnevnik

Slovenski poročevalec

Literatura

Maganja, Nadia: *Trieste 1945–1949. Nascita del movimento politico autonomo sloveno*, Trst: Krožek za družbena vprašanja »Virgil Šček«, 1980.

Murko, Ivo, Viktor Damjan, Črtomir Kolenc, Dušan Omahen: *Italijanska manjšina okraju Koper*, Ljubljana: Izvršni svet Ljudske republike Slovenije, 1957.

Novak, Bogdan: *Trieste 1941–1954*, Milano: Mursia, 1996.

Troha, Nevenka: *L'azione della Jugoslavia e delle forze filojugoslave della Venezia Giulia nella lotta per il nuovo confine italo-jugoslavo 1945–1954*. V: *La difesa dell'italianità: l'Ufficio per le zone di confine a Bolzano, Trento e Trieste (1945–1954)*. Ur. Diego D'Amelio, Andrea Di Michele in Giorgio Mezzalana. Bologna: Il Mulino, 2015, str. 439–466.

Troha, Nevenka: *Politika slovensko-italijanskega bratstva. Slovansko-italijanska antifašistična unija v coni A Julijske krajine v času od osvoboditve do uveljavitve mirovne pogodbe*. Ljubljana: Arhiv Republike Slovenije, 1998.

Povzetek: Zavedajoč se, da so v okviru slovenske etnične meje tudi mesta z italijansko večino, je vodstvo slovenskega osvobodilnega gibanja po nemški okupaciji Julijske krajine jeseni 1943 začelo voditi politiko t. i. slovensko-italijanskega bratstva. Z njo naj bi si zagotovili podporo tamkajšnjih Italijanov, zlasti delavstva, ki bi iz razrednih razlogov podprli priključitev k Jugoslaviji, v kateri bi imeli zagotovljene narodnostne pravice, mesto Trst pa široko avtonomijo. Politika slovensko-italijanskega bratstva je ostala temeljna usmeritev naslednice OF Slovensko (Slovansko)-italijanske antifašistične fronte (SIAU) in tamkajšnje Komunistične partije Julijske krajine, ki pa je delovala po navodilih vodstva KPS, tudi v prvih letih po vojni. Njeno izvajanje pa so prilagajali trenutnim razmeram in včasih bolj izpostavljali nacionalni, drugič razredni vidik. Po vojni je opredelitev za Jugoslavijo bila vse bolj poudarjena kot opredelitev za državo, v kateri so imeli oblast komunisti. Organizirali so tudi množične manifestacije za priključitev k Jugoslaviji, demonstracije, stavke.

Razmerje med levo usmerjenimi v coni A, v manjši meri pa tudi v coni B, je spremenila objava resolucije Informbiroja junija 1948, v kateri so jugoslovanske komuniste obtožili, da se oddaljujejo od marksistične in leninistične ideologije in jih izključil iz te organizacije. To je izzvalo razkol v KPSTO in tudi v množičnih organizacijah. Velika večina, tudi večina slovenskih članov partije v coni A, je resolucijo podprla, ne pa tudi v coni B.

Jugoslovanske oziroma slovenske oblasti niso ustanovile posebnega urada, podobnega Uradu za obmejne pokrajine, ki je deloval v okviru italijanske vlade. Načrtovanje politike

do območij, priključitev katerih je zahtevala Jugoslavija, je bilo v rokah najožjega vrha jugoslovanske in slovenske (oziroma hrvaške) partije, ki je tudi financirala razvejano delovanje organizacij v conah A in B Julijske krajine in nato STO. Raziskav o tem, kolikšna sredstva so bila uporabljena, še ni. Veliko vprašanje je tudi, koliko so ti podatki sploh ohranjeni. Na tem območju so delovale tudi jugoslovanske tajne službe, zlasti Ozna in nato UDV, ki sta izvajali tudi posamezne akcije, kot so bile ugrabitve, zlasti jugoslovanskih političnih emigrantov, in uboji določenih oseb.

V rešitvi tržaškega vprašanja je prelomnico pomenila odločitev zahodnih sil 8. oktobra 1953, da bosta umaknili svoje enote iz cone A in jo predali Italiji, pri čemer pa nista določili datuma umika. Zahodni sili o tem ukrepu jugoslovanskih oblasti nista obvestili, zato so le-te ostro reagirale. Pogajanja so se nadaljevala in zaključila s sprejetjem Spomenice o soglasju 5. oktobra 1954, ki je z manjšimi popravki v korist Jugoslavije razdelila dotedanji cono STO med obe državi.

Riassunto: La dirigenza politica della resistenza, consapevole che all'interno del suo ideale confine etnico, esistevano anche città a maggioranza italiana, cominciò a condurre la politica della cosiddetta fratellanza italo-slovena. L'intento di questo progetto era quello di ottenere l'appoggio degli italiani ed in particolar modo degli operai, che, per ragioni di classe avrebbero potuto vedere con favore l'annessione alla Jugoslavia, dove sarebbero stati garantiti i diritti nazionali e la città di Trieste avrebbe goduto di un'ampia autonomia. Anche nei primi anni del dopoguerra la politica della fratellanza italo-slovena rimase la direttrice fondamentale dell'erede del Fronte di liberazione (OF) l'Unione antifascista italo-slovena (slava) (UAIS) e del Partito comunista delle Regione Giulia (PCRG), il quale operò secondo le direttive del vertice del Partito comunista sloveno (PCS) ossia jugoslavo (PCJ). Concretamente, a seconda delle necessità, in alcuni momenti si puntò maggiormente sull'aspetto nazionale ed in altri su quello di classe. Dopo la guerra l'opzione jugoslava veniva presentata soprattutto come quella a favore di un paese governato dai comunisti. Sono stata organizzate le manifestazioni di massa con la richiesta per l'annessione alla Jugoslavia, le proteste, gli scioperi.

La Risoluzione del Cominform del giugno 1948 rivoluzionò le cose tra i comunisti nella Zona A ed in minor misura anche nella Zona B del Territorio libero di Trieste (TLT). Il PCJ era stato accusato di aver deviato dalla linea marxista leninista e venne espulso dall'organizzazione. Vidali, dopo essere andato a chiedere lumi a Roma, domandò immediatamente ai membri del partito di scegliere tra Tito e Stalin. Ciò provocò un'insanabile frattura all'interno del PCTLT ed anche nelle altre organizzazioni di massa. Nella Zona A gran parte dei membri del partito, compresa una buona fetta di sloveni, appoggiò la risoluzione. Nella Zona B le cose andarono diversamente. I cominformisti ebbero rapidamente la peggio.

Le autorità jugoslave, ovvero slovene, non istituirono un particolare organismo simile all'Ufficio per le zone di confine, istituito dal governo italiano. Ad orchestrare la loro politica verso i territori, richiesti dalla Jugoslavia, ed anche a supportare finanziariamente le attività delle organizzazioni filojugoslave nelle zone A e B della Venezia Giulia e poi nel TLT furono i più ristretti vertici del partito, jugoslavi e sloveni (ovvero croati) ai confini jugoslavi (sloveni). Lo stato attuale delle ricerche non è ancora in grado di dirci quanto sia stato speso. Resta da chiarire se tali dati sono stati conservati. Nella Venezia Giulia operavano anche i servizi segreti jugoslavi, soprattutto l'Ozna (Organizzazione per la difesa del popolo) e poi

l'Udv (Direzione per la sicurezza dello stato). I suoi uomini avrebbero ideato anche azioni terroristiche, sabotaggi, attentati e rapimenti di esponenti anti jugoslavi.

Per la soluzione della questione di Trieste una svolta importante giunse nell'8 ottobre 1953, quando gli anglo-americani annunciarono, senza per altro comunicare la data esatta, che avrebbero abbandonato la Zona A lasciandola all'Italia. Della cosa non erano state informate le autorità jugoslave che reagirono con forza. Nel contempo, iniziarono le trattative diplomatiche, le quali finirono con l'accoglimento del Memorandum d'intesa il 5 ottobre 1954, che con qualche piccola correzione a favore della Jugoslavia, assegnò le due Zone del TLT ai due paesi.

Slovinci v Italiji

Slovinci v Trstu v prvih desetih povojnih letih po osvoboditvi 1945–1955

MILAN PAHOR

Izvleček: Po doseženi svobodi, po padcu fašizma in nacizma v maju 1945 so Slovenci v Trstu mislili, da bodo po dolgih letih fašističnega režima v Italiji zaživel novo življenje. Realnost je pokazala nekaj drugega. Najprej je prišlo do Zavezniške vojaške uprave (ZVU), nato do političnega spopada, da bi bil Trst priključen Novi Jugoslaviji. Pariška mirovna konferenca je odredila novo razmejitev med Italijo in Jugoslavijo. Gorica, Benečija, Rezija in Kanalska dolina so prišle pod Italijo. Trst je postal t. i. Svobodno tržaško ozemlje (STO), ki je bilo razdeljeno na dve coni: Cona A – Trst in tržaška okolica sta prišla pod Zavezniško vojaško upravo (ZVU); Cona B – Koper, Izola, Piran, Umag in Buje so prišli pod Jugoslovansko upravo (VUJA).

Ključne besede: osvoboditev, Zavezniška vojaška uprava (ZVU), razmejitev 1947, Svobodno tržaško ozemlje (STO), resolucija Kominforma, londonski memorandum 1954, Cona A, Cona B, Slovenci, Italijani, Hrvati, Jugoslavija, Italija

Gli Sloveni in Italia

Gli Sloveni a Trieste nel primo decennio dopo la Liberazione 1945–1955

Sintesi: Gli Sloveni di Trieste pensavano sinceramente, dopo aver raggiunta la libertà con la conseguente sconfitta del fascismo e del nazismo nel maggio del 1945, di poter vivere una nuova vita dopo i lunghi anni del regime fascista. Invece la realtà era ben altra. Nel giugno 1945 si insediò il Governo Militare Alleato (GMA). Successivamente si aprì un aspro scontro politico per la richiesta che la città di Trieste fosse aggregata alla nuova Jugoslavia comunista. La conferenza internazionale di Parigi delinèò nuovi confini tra Italia e Jugoslavia. La città di Gorizia, la Benečija (Slavia slovena), la Val Resia e la Val Canale vennero aggregate alla Repubblica di Italia. La città di Trieste divenne Territorio Libero di Trieste (TLT), che era composto da due entità: la Zona A (che comprendeva la città di Trieste ed il suo territorio ed era amministrato dal GMA); la Zona B (che comprendeva le città di Koper – Capodistria, Izola – Isola, Piran – Pirano, Umag – Umago, Buje – Buie ed era amministrata dalla VUJA, Amministrazione militare jugoslava).

Parole chiave: Liberazione, Governo militare alleato (GMA), nuovi confini del 1947, Territorio libero di Trieste (TLT), Zona A, Zona B, risoluzione del Cominform, Memorandum di Londra (1954), Sloveni, Italiani, Croati, Jugoslavia, Italia

Ugotovitev

V slabih petdesetih letih se je položaj Slovencev v Trstu in okolici večkrat spremenil. V letih ob začetku 20. stoletja za časa habsburške monarhije se je zdelo, da bosta v Trstu prevladali slovenska in slovanska prisotnost nad do tedaj večinsko italijansko. Prva svetovna vojna je vse pomešala in spremenila. Po zaključku prve vojne je Trst s celotno Primorsko prišel pod italijansko državo. Že liberalne italijanske vlade so izvajale pritisk nad slovensko in hrvaško skupnostjo (okrog 600.000 prebivalcev), s prihodom italijanske fašistične stranke (PNF) na oblast v oktobru 1922 pa je postalo jasno, da hoče novi fašistični režim zbrisati slovensko narodno skupnost na Primorskem z zemljevida Evrope. Bil je to poskus etničnega genocida. Pripadniki slovenske (in hrvaške) narodne skupnosti so se uprli. Takrat beležimo prvi aktivni antifašizem na Primorskem in Slovenskem ter seveda tudi v Evropi. Z napadom fašistične Italije v sozvočju z nacistično Nemčijo in nacionalistično Hortyjevo Madžarsko v aprilu 1941 se je predvojni antifašizem povsem logično nadaljeval v narodnoosvobodilnem boju 1941–1945. Z vojno so bili dani pogoji, da se lahko politična in narodna situacija spremeni. Tržaški in primorski Slovenci so se zavestno odločili za boj proti fašizmu in nacizmu. Z njihovim porazom in posledično osvoboditvijo v maju 1945 so se utrdila velika pričakovanja. Zato je bilo desetletje po drugi svetovni vojni ključno za položaj Slovencev v Trstu. Prav je, da si ogledamo dogodke, ki so v bistvu pripravili temelje za sedanjo situacijo Slovencev v Trstu v sklopu slovenske narodne skupnosti v Italiji.

Obdobje po osvoboditvi.

Pričakovanja na eni strani, kruta resničnost na drugi strani

Po padcu fašizma in nacizma ter po doseženi svobodi v maju 1945 so Slovenci na Primorskem, še posebno pa v Trstu, Gorici in Čedadu, bili prepričani, da je prišel čas, ko bodo lahko enakopravno in enakovredno sodelovali v političnem, gospodarskem, kulturnem, šolskem in športnem življenju.

Pričakovanja, hotenja in želje so bili povsem upravičeni, a so trčili ob kruta, realna stališča zahodnih velesil, ki niso videle prihodnosti Trsta, Gorice in Čedada v slovenskih oziroma jugoslovanskih rokah.¹

Zelo nazorno o tem priča poročilo o delovanju gospodarsko-politične komisije pri Pokrajinskem narodnoosvobodilnem odboru za Slovensko Primorje in Trst (PNOO), ki je bil takrat civilna in ljudska oblast pri nas. Poročilo nosi datum 11. januarja 1946 in med drugim pravi naslednje: »(...) Med prvimi odredbami, ki jih je izdala Zavezniška vojaška uprava (ZVU ali AMG), je ta, da se na tem teritoriju vzpostavi tisto pravno stanje, ki je tu veljalo dne 8. septembra 1943 in v kolikor ne bo z novimi odredbami AMG spremenjeno. Skladno s to odredbo (člen III. razglasa števil. 1) je AMG smatrala za neobstoječe oziroma za nične vse zakonite odredbe jugoslovanskih vojaških oblasti kakor tudi civilnih oblasti, kakor da bi te oblasti nikdar ne obstajale. Stvarna posledica te politike je bila na gospodarskem polju ta, da je bil vsaj v Trstu in Gorici, če že ne tudi na deželi, v prav kratkem času vzpostavljen stari fašistični red, ki mu je z osvoboditvijo teh krajev že zmanjkalo tal pod nogami. Naši delegati so se morali

¹ Pahor, Primorski Slovenci pod Italijo 1918–2000, str. 167. Dalje Primorski Slovenci.

umakniti iz industrijskih, trgovinskih in drugih važnih podjetij, ne da bi zavezniški s svoje strani enak ali podoben način kontrole istih; (...) obnovljene so bile prejšnje poljedelske inštitucije, vzpostavljene prejšnje uprave v tržaških Javnih skladiščih in Luški kapitaniji, pri finančni, železniški in poštni upravi, v gozdarski službi. Zavezniški so sicer v nekaterih izmed teh uradov ponujali mesta tudi slovenskim ljudem, a so ti sodelovanje odklonili po ogromni večini, ker niso želeli sodelovati v takih ustanovah, ki slone na fašistični zakonodaji in zato ker je bilo vzpostavljanje teh uradov združeno po večini z istočasnim demontiranjem ljudske oblasti. Na deželi so zavezniški po nekod še do nedavnega pustili izvrševati nekatere gospodarske posle ljudskim oblastem (...). V teku decembra (1945, op.av.) pa so še tem odborom odvzeli vse oblastvene funkcije in prevzeli vso tudi gospodarstvo upravo v svoje roke.«²

Tako so padale pridobitve narodnoosvobodilnega boja ter štiridesetdnevne svobode (do 12. junija 1945) na Primorskem in še posebno v Trstu. Zavezniška vojaška uprava je sistematično razgradila celotno strukturo ljudske oblasti.

Po osvoboditvi v maju 1945 je bilo obdobje boja za priključitev Trsta, Gorice, Benečije, Rezije in Kanalske doline, poleg celotne Primorske, k novi in federativni republiki Jugoslaviji. Plenarno zasedanje pariške mirovne konference je trajalo od 19. 7. do 15. 10. 1946. Mirovne pogodbe so sklenili v Parizu 10. 2. 1947. Za Slovence je bila pomembna mirovna pogodba z Italijo, ki je določila mejo med FLRJ in Italijo, za Trst s pokrajino pa je določala ustanovitev Svobodnega tržaškega ozemlja (STO). Tako je sicer Primorska prišla v Slovenijo v sklopu federativne Jugoslavije, vendar so bile Gorica, Benečija, Rezija in Kanalska dolina priključene Republiki Italiji. Trst (s Kopro, Izolo, Piranom in Umagom pod jugoslovansko upravo) je prišel pod Zavezniško vojaško upravo v sklopu Svobodnega tržaškega ozemlja (STO ali FTT ali TLT). Nič niso pomagale ljudske manifestacije, ko je razmejitvena komisija ugotavljala stanje oziroma zakoličevala mejo. Po letu 1947 se je v Trstu večkrat govorilo o t. i. sedmi federativni republiki, pa tudi o državi STO s posebnim statusom.³

Po drugi strani pa sta konec druge svetovne vojne in dosežena osvoboditev izpod fašizma pomenila za Slovence nov prepород, saj smo bili sicer kot narod zapisani smrti. Obuditi je bilo treba vse tiste dejavnosti, ki jih je nasilno ukinil fašistični režim. Takoj po osvoboditvi so bila obujena sredstva množičnega obveščanja: časopis *Primorski dnevnik* (13. 5. 1945) ter slovenski radijski programi v Trstu (5. 5. 1945). V letu 1945 sta nastali osrednji organizaciji kulturnih in prosvetnih društev, Slovenska prosvetna zveza (7. 10. 1945), ter športnih društev, Zveza društev za telesno vzgojo (ZDTV – UCEF; v avgustu 1945). Ustanovljeni sta bili profesionalni kulturni ustanovi, in sicer Glasbena matica (23. 9. 1945) in Slovensko narodno gledališče za Trst in Slovensko Primorje (poleti 1945).⁴

V svojem poročilu o prvi sezoni slovenskega gledališča je upravnik in režiser Ferdo Delak zapisal, da so vsi člani prispeli na delovno mesto 6. septembra 1945 in da je bila otvoritvena predstava Cankarjeva *Jernejeva pravica* uprizorjena 2. decembra 1945 v gledališču Fenice. Med drugim je zapisal: »(...) Na vseh treh predstavah je vladalo prav svečano vzdušje, posebej na prvi otvoritveni *Jernejevi pravici*. Bil je zgod-

² Pahor, *Lašno gospodarstvo jamstvo za obstoj*, str. 55. Dalje *Lašno gospodarstvo*.

³ *Primorski Slovenci*, str. 167.

⁴ *Lašno gospodarstvo*, str. 58.

vinski dogodek, saj se je po 25 letih spet oglasila slovenska beseda na odru v našem Trstu. (...)»⁵

Navedenim kulturnim ustanovam se je 17. julija 1947 pridružila še Narodna in študijska knjižnica.⁶

Na področju založb se je tudi premikalo. Najprej je bilo 1. septembra 1945 ustanovljeno podjetje Založništvo Primorski dnevnik (danes Založništvo tržaškega tiska ali ZTT), ki je skrbelo predvsem za izdajanje periodičnega tiska v slovenščini in italijanščini. Prvenstveno je šlo za skrb za časopis *Primorski dnevnik* v Trstu in *Soški tednik* v Gorici, ki je v letu 1947 postal tednik *Soča*. 2. novembra 1945 je bila v Trstu ustanovljena Gregorčičeva založba kot naslednica predvojne Goriške matice. Prva knjiga GZ je bila *Svet brez sovraštva* avtorice Mire Puc v neverjetni visoki nakladi 22.000 izvodov, kar nedvomno priča o veliki želji po slovenski knjigi. Po drugi strani je nadaljevala z izdajanjem knjig Goriška Mohorjeva družba, ki ni bila ukinjena. V obdobju petih let so bili ustanovljeni še drugi listi. Tako je v letu 1947 v Gorici nastal list *Primorski Slovenec*, ki se je leta 1949 preimenoval v *Katoliški glas* ter ima od leta 1996 novi naziv, in sicer *Novi glas*. 28. avgusta 1947 je pričel v Trstu izhajati tednik *Gospodarstvo*, leta 1949 tednik *Demokracija*, glasilo Slovenske demokratske zveze, in *Delo*, glasilo komunistične stranke, ter list *Matajur* leta 1950 v Špetru oziroma v Vidmu za Slovence v Benečiji. Izhajali so še drugi listi: *Delavsko-kmečka enotnost* (1947–1950), *Glas mladih* (1946–1950), *Ljudski tednik* (1946–1951), *Mlada setev* (1945–1949), *Primorska delavska enotnost* (1945–1947), *Teden* (1947–1948), *Partizan* (1946–1949). Ob tem je bila bogata bera koledarjev in literarnih revij (*Razgledi*, *Sidro*, *Literarne vaje*).⁷

Na številnih področjih je Slovencem v Trstu in Gorici (delno tudi v Benečiji) uspelo na noge postaviti vrsto organizacij in ustanov, večina teh deluje še danes, kar potrjuje pravilnost izbir.

Zavezniška vojaška uprava je privolila v ustanovitev slovenskega višjega srednjega šolstva v Trstu (realna gimnazija, klasični licej, učiteljsiše ter trgovska akademija). Obenem pa se je vnel hud spopad med ZVU in ljudsko šolsko oblastjo, ki je v bistvu postavila na noge celotno strukturo slovenskega osnovnega šolstva. Tu konkretno mislim na partizansko šolstvo, ko je v jeseni 1943 vodstvo narodnoosvobodilnega gibanja (NOB) obnovilo slovensko osnovno šolo po 25-tih letih fašističnega režima. Spopad je bil oster in je trajal nekaj let. Organizacija OF se ni mogla sprijazniti z dejstvom, da bi imela ZVU s podporo sredinsko in desno usmerjenih slovenskih političnih krogov nadzor nad slovensko šolo.⁸

Prav tako je oblast (ZVU in italijanski pomočniki) ovirala in zavirala vse poizkuse, da bi se slovensko gospodarstvo obnovilo, vsaj približno v tisti obliki, ki jo je imelo pred prvo vojno. Najslabše je bilo glede denarnih zavodov. V zvezi z zahtevo po vrnitvi oziroma obnovitvi Tržaške posojilnice in hranilnice (nasilno je bila ukinjena leta 1941) ter Trgovsko-obrtne zadruga (nasilno ukinjene 1940)

⁵ AS, RDA II., PNOO, fasc. 10/II, Slovensko narodno gledališče za Trst in Slovensko Primorje, Poročilo upravnika Ferda Delaka. Glej tudi: Pahor, Obujanje kulturno-prosvetnega delovanja v Trstu v letih 1945–1947, str. 224. Dalje: Obujanje delovanja v Trstu.

⁶ AS, RDA II, PNOO, fasc. 10/VI/2, Narodna in študijska knjižnica v Trstu.

⁷ Obujanje delovanja v Trstu, str. 226–227. Glej tudi: Primorski Slovenci pod Italijo, str. 168.

⁸ Primorski Slovenci pod Italijo, str. 168.

so zakoniti zastopniki obeh denarnih zavodov takoj po osvoboditvi vložili vlogo na pristojni urad ZVU, in sicer 10. avgusta oziroma 8. septembra 1945. V vlogi so zahtevali obnovo denarnih zadrug in vrnitev odvzetega premoženja. Ker odgovora niso prejeli, je bila 19. avgusta 1947 ponovljena dvojna vloga, ki je prav tako ostala brez odgovora. Nato je sledil poizkus ustanovitve nove slovenske denarne zadruge v Trstu. Tako je bila 5. junija 1951 na finančni oddelek ZVU vložena vloga ustanovnikov Kmetijsko-obrtnih zadrug v Trstu. Že 11. julija 1951 je bila vloga zavržena z utemeljitvijo, da se dovoljenje za ustanovitev nove kreditne zadruge izda samo v primeru, če take ali podobne banke še ni; takšnega položaja pa v Trstu ni. Ustanovitelji Kmetijsko-obrtnih zadrug so se pritožili. 28. avgusta 1951 so vnovič dobili negativen odgovor (v angleščini) z utemeljitvijo, da v Trstu že obstoja Cassa di Risparmio, zato nova kreditna zadruška ni potrebna. Seveda je bilo vse skupaj obarvano politično. Vprašanje slovenske banke v Trstu je bilo rešeno šele leta 1954 z londonskim memorandumom, v katerem so zapisali, da se v Trstu ustanovi nov denarni zavod.⁹

V takem položaju ni ostalo nič drugega kot izkoristiti lastne možnosti in potenciala: razvijati gospodarske dejavnosti predvsem v kmetijstvu, obrtništvu, zunanji trgovini, špediciji, prevozništvu in gostinstvu ter hkrati slediti slovenskemu potencialu na gospodarskem področju z ustanovitvijo Slovenskega gospodarskega združenja (24. novembra 1946) ter kasneje Kmečke zveze (15. januarja 1950). Obe organizaciji delujeta tudi danes, vendar na vsem ozemlju, ki ga naseljuje slovenska narodna skupnost v deželi Furlaniji-Juljski krajini.¹⁰

Zunanji politični dogodki so bili dovolj močni, vplivni in rušilni, da so se prenesli v organizacije, ki so do leta 1947 precej homogeno delovale v sklopu Osvobodilne fronte: sama organizacija OF, Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor (PNOO), Slovansko-italijanska antifašistična unija (SIAU – UAIS), Zveza antifašistične mladine (ZAM – UGA), Slovenske protifašistične zveze žensk (SPŽŽ odnosno AFŽ), Zveze društev za telesno vzgojo (ZDTV – UCEF), Slovenske prosvetne zveze (SPZ) in še kaj bi lahko pridali. Prvi detonator je bil zaključek pariške mirovne konference, ki je določila mejo med Italijo in Jugoslavijo. Leta 1947 je prišlo do razcepitve in delitve na desni strani, ko je nastala Slovenska demokratska zveza. Najprej je bila ustanovljena 17. januarja 1947 v Gorici kot koalicija Slovenske katoliške skupnosti in Slovenske liberalno demokratične skupnosti. V Trstu je bil ustanovni sestanek 21. decembra 1947. SDZ v Trstu je bila liberalno in protikomunistično usmerjena ter je sklepala volilne dogovore še z dvema političnima skupinama, s Slovensko narodno listo in s Slovensko krščansko-socialno zvezo.¹¹

Sredi leta 1948 je bila objavljena resolucija Komunističnega informacijskega biroja. To je privedlo do hudega in velikega razkola na levici. Spor je bil izredno hud v Trstu, v Miljah in v Tržiču, veliko manj v Gorici. Komunistična partija se je razklala na dvoje: na prorusko ali prosovjetsko stran (Vidalijeva opcija)¹² ter

⁹ *Lastno gospodarstvo*, str. 56–57.

¹⁰ *Lastno gospodarstvo*, str. 58–61.

¹¹ Primorski Slovenci pod Italijo, str. 169.

¹² Vittorio Vidali (Milje pri Trstu, 27. 9. 1900–Trst, 9. 11. 1983), protifašist, komunist, udeleženec španske državljanske vojne, leta 1947 se vrne v Trst in postane sekretar Komunistične partije STO, nato sekretar Avtonomne tržaške federacije KPI, poslanec in senator v italijanskem parlamentu.

na projugoslovansko ali titovsko stran (Babičeva opcija).¹³ Iz partije se je nato spor razširil na vse množične organizacije, ker se je bilo treba opredeliti za eno ali drugo stran, saj je sovjetska partija izobčila jugoslovansko komunistično partijo. Spor in razkol sta se zato vertikalno preselila v množične organizacije, ustanove, zveze, društva in celo v posamezne družine. Posledice so bile hude za vse, najbolj pa za slovensko narodno skupnost, ki se je samo tri leta po osvoboditvi znašla popolnoma razklana, politično razdeljena in skregana, razpršena na manjše skupine ter seveda politično in narodno šibka. V letu 1949 so občinske volitve v Trstu pokazale novo sliko: slovenski volivci so se v večini opredelili za Vidalijevo komunistično partijo, titovski projugoslovanski tabor in liberalno-katoliški protikomunistični tabor pa sta prejela približno podobno število glasov.¹⁴

Večina osrednjih kulturnih ustanov je ostala v rokah projugoslovanskega tabora, sredinska katoliško-liberalna stran je imela največ vpliva v slovenski šoli ter je obvladovala slovenski radio Trst A. Spori so bili hudi in vroči tudi na področju lastništva stavb, ustanov, nepremičnin. Marsikdaj se nasprotne strani niso mogle domeniti, tako da so se spori zaključili na sodišču. Res grda leta.

Posledica vsega tega je bila še nadaljnja cepitev oziroma ustanavljanje dodatnih zvez in ustanov.

Tako sta v letu 1949 nastali Slovenska prosveta (SP) v Trstu kot izraz katoliško usmerjenih kulturnih društev ter Slovenska prosvetna matica (SPM) kot izraz liberalno usmerjenega dela društev. Slovensko-hrvatska prosvetna zveza (SHPZ) je dobila dvojčico v Slovensko-hrvatski ljudski prosveti (SHLP) kot izraz slovenskih kulturnih društev, ki so se opredelila za Vidalijevo sovjetsko opcijo. Prav tako je Kmečka zveza, ki je ostala v t. i. jugoslovanskem taboru, dobila vzporedno organizacijo v Zvezi malih posestnikov. Bolj katoliško usmerjeni kmetje pa so se začeli včlanjevati v italijansko Zvezo neposrednih obdelovalcev oziroma Coldiretti.¹⁵

Radio Trst je postopoma prešel v roke sredincev (katoliško in liberalno usmerjenih), katerim so pomagali še slovenski politični emigranti, tako da je radijska postaja imela še protikomunistični prizvok, kar pa je bilo seveda prekrito z besedo demokracija (v pomenu zahodnega sveta) nasproti socialističnim silam. Tako je od leta 1949 dalje projugoslovanska stran sodelovala z Radijem Koper, potem ko so sodelavci zapustili Radio Trst A.¹⁶

Prav tako so bili *Primorski dnevnik* v Trstu, *Soča* v Gorici in *Matajur* v Benečiji izraz jugoslovanskega tabora, listi *Demokracija* in *Novi list* v Trstu ter *Katoliški glas* v Gorici katoliškega in liberalnega tabora, glasilo *Delo* pa Slovencev, ki so se izrekli za italijansko Komunistično stranko (KPI-PCI).

Tako je *Jadranski koledar* prihajal med titovce, *Ljudski koledar* (nekaj let) med kominformiste, *Mohorjev koledar* pa med katolike in liberalce.

Ob že omenjenih naslovih raznih listov lahko pridamo še: *Apostolstvo molitve* (1946), *Delavska – kmečka enotnost* (1947), *Glas zaveznikov* (1945), *Novi list*, *Stvarno-*

¹³ Branko Babič - Vlado (Dolina pri Trstu, 18. 10. 1912–Ljubljana, 5. 1. 1995), protifašist, tigrovec, komunist, partizan v Sloveniji in na Hrvaškem, protistalinist, slovenski politični delavec, poslanec v slovenski republiški skupščini.

¹⁴ Primorski Slovenci pod Italijo, str. 169–170.

¹⁵ Prav tam.

¹⁶ Obujanje delovanja v Trstu, str. 220–221.

st (1950), *Uradni list PNOO* (1945), *Uradni list ZVU* (1945). Vsi ti naslovi pričajo o bogatem in pluralnem utripu v tistih nemirnih časih. V tem sklopu lahko omenimo še list *Jadran*, ki so ga izdajali slovenski in hrvaški visokošolci v Trstu v svojem istoimenskem klubu Jadran (Slovensko-hrvatski akademski klub Jadran).¹⁷

Po osvoboditvi so bili postavljeni temelji obnove. Marsikaj, kar je bilo takrat postavljeno na noge, živi še danes. Vse to pomeni, da so bile izbire velikokrat pravilne. Večina organizacij in ustanov, ki so bile takrat ustanovljene, so bile slovenskega značaja. Politične organizacije, stranke in sindikalne organizacije so bile praviloma večjezične: italijanske, slovenske in deloma hrvaške. Po razmejitvi leta 1947 so nekatere ustanove dobile slovenski in hkrati hrvaški predznak prav zaradi nastanka Svobodnega tržaškega ozemlja ter razdelitve STO-ja v coni A in B. Slovenski in hkrati hrvaški naziv so imeli: Slovensko-hrvatska prosvetna zveza, Slovensko-hrvatska ljudska prosveta ter Slovensko-hrvatski akademski klub Jadran.

Cerkev in duhovniki

Slovenska primorska in hrvaška istrska duhovščina sta imeli za časa fašizma pomembno vlogo pri ohranjanju narodne identitete. Med vojno je del duhovnikov odkrito podpiral narodnoosvobodilno gibanje. Narodna izbira je za večino duhovnikov imela prednost pred ideološkimi delitvami in opredelitvami. Po vojni so dileme ostale.

Nekateri duhovniki so se odločili za podporo novi Jugoslaviji v njenih prizadevanjih za nove meje, medtem ko so drugi ob zahtevi za priključitev zagovarjali drugačno, nekomunistično Jugoslavijo. Tako sta se izoblikovali dve skupini duhovnikov, mnogo pa jih je ostalo neopredeljenih. Posebno skupino so sestavljali duhovniki – begunci, ki so se povezovali s krogi, ki so bili proti jugoslovanski vladi.

V glavni odbor SIAU so 30. septembra 1945 vključili Boža Milanovića,¹⁸ hrvaškega duhovnika, ki je bil takrat kaplan pri Novem sv. Antonu v samem mestnem središču (1937–1946), prej pa je bil kaplan v župniji sv. Ivana v Trstu (1922–1937). Milanović je bil dober duhovnik, kulturni in narodni delavec. Skupina duhovnikov tržaško-koprške škofije, ki se je organizirala v obnovljenem Zboru svečenikov svetega Pavla, je 1. septembra 1945 predložila predsedniku PNOO Francetu Bevku¹⁹ spomenico, v kateri so podprli priključitev k novi Jugoslaviji.²⁰

Pred prihodom razmejitvene komisije je ta krog duhovnikov izdal brošuro z naslovom *Razgovori in članki, Primorska duhovščina za FLRJ*. Okrog te spomenice je bilo veliko polemik, vendar jo je podpisalo 170 slovenskih duhovnikov (po nekaterih drugih podatkih 156), nosila pa je datum 26. februar 1946. Duhovnika,

¹⁷ Obujanje delovanja v Trstu, str. 226–227. Glej tudi: Pahor, *La presenza slovena a Trieste fra 1945–1954*, str. 191. Dalje: *La presenza slovena a Trieste*.

¹⁸ Božo Milanović (10. 10. 1890–28. 12. 1980), duhovnik, po rodu Hrvat iz Istre, pisec, družbeno-politični delavec, protifašist, sestavljal je resolucijo Zbora svečenikov sv. Pavla za Istro.

¹⁹ France Bevk (17. 9. 1890–17. 9. 1970), slovenski pisatelj, pesnik, dramatik, prevajalec, protifašist, predsednik POOF za Slovensko Primorje, predsednik PNOO za Slovensko Primorje, predsednik SIAU-UAIS, član jugoslovanske delegacije na mirovni konferenci v Parizu.

²⁰ Troha, *Slovenski primorski duhovniki in njihov odnos do novih slovenskih meja (1945–1947)*, str. 144–145. Dalje: *Slovenski primorski duhovniki*. Kacin Wohinz; Pirjevec: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, str. 275–279. Dalje: *Zgodovina Slovencev*.

Hrvat Božo Milanović in Slovenec Anton Piščanec,²¹ župnik na Katinari pri Trstu in podpredsednik takratne Slovenske prosvetne zveze, sta bila člana delegacije Julijske krajine, ki se je na mirovni konferenci v Parizu od maja do avgusta 1946 zavzela za priključitev Trsta k Jugoslaviji. Duhovniki so morali zaprositi tržaškega škofa Santina za dovoljenje za odhod v Pariz. Večkrat škof tega ni hotel izdati. Za njegovo prepoved se med duhovniki nista zmenila Hrvat Božo Milanović in Slovenec Virgil Šček,²² vodilni duhovnik, ki je zagovarjal priključitev t. i. Julijske krajine (Primorske in Istre) k Jugoslaviji.

Čeprav je nova jugoslovanska oblast lahko pomenila nevarnost za vero, so ji duhovniki takrat dajali prednost. Držali so se reka: Tito bo odšel, ostala bo Jugoslavija. Nekateri duhovniki pa so iz sovraštva do Italije (spomin na fašistično Italijo) dajali prednost Titovi Jugoslaviji.

Delovanje organizacije SIAU (in ostalih) v naslednjih mesecih je večje število duhovnikov oddaljilo od podpore novi jugoslovanski vladi. Eno izmed razhajanj med duhovniki in ljudsko oblastjo je bilo vprašanje odnosa do cerkvene hierarhije, zlasti do goriškega nadškofa Carla Margottija in tržaško-koprškega škofa Antonia Santina. Za duhovnike je bil škof duhovni nadpastir in oče, ki so mu bili dolžni spoštovanje in pokorščino. Ljudska oblast pa je vztrajno zahtevala njuno zamenjavo, saj sta bila imenovana s soglasjem prejšnjega fašističnega režima. Drugo razhajanje je bilo vprašanje sodelovanja z zavezniško anglo-ameriško upravo. Krog duhovnikov okrog lista *Slovenski Primorec* je zagovarjal stališče, da je potrebno z zavezniki sodelovati, kar je bilo seveda v nasprotju s stališčem ljudske oblasti.

Slovenski in hrvaški duhovniki so na zborovanju 10. septembra 1945 predlagali oživitev Zbora svečenikov svetega Pavla. Napisali so točke okvirnega programa delovanja ter napovedali drugi shod za 16. oktober 1945. Škof Santin je shod prepovedal. Starešinstvo zbora je zato sprejelo sklep o razpustu. Slovenski duhovniki so nato v Trstu v začetku leta 1947 ustanovili Duhovsko zvezo, ki je bila le nadomestek prejšnjega širokega zbora ter je bila seveda poslušna škofu.²³

Konec Svobodnega tržaškega ozemlja (STO)

Reševanje t. i. tržaškega vprašanja je obtičalo v slepi ulici do marca 1951, ko so zahodni zavezniki poslali v Trst generala Wintertona, ki je začel izvajati politiko, ki je težila k iskanju ravnotežja v odnosu do Slovencev in Italijanov. Anglo-Američani so težili k temu, da bi glede Trsta prišlo do neposrednega sporazuma med Rimom in Beogradom.²⁴

Odgovor na prijaznejšo politiko do Slovencev je bila mobilizacija italijanskih sil skozi Odbor za obrambo italijanstva Trsta in Istre. 20. marca 1952 je v Trstu prišlo do velike javne italijanske manifestacije, ki se je nato izrodila v poulične spopade. Tržaški dogodki so sprožili sklic londonske konference, ki je trajala od 2. aprila

²¹ Anton Piščanec (12. 1. 1900, Branik–29. 6. 1961, Katinara pri Trstu), duhovnik, politični in prosvetni delavec, protifašist, somišljenik OF, član delegacije na mirovni konferenci v Parizu.

²² Virgil Šček (1. 1. 1889, Trst–6. 7. 1947, Ljubljana), duhovnik, narodni buditelj, poslanec (1921–1924) v italijanskem parlamentu v Rimu, protifašist, somišljenik OF, publicist, založnik.

²³ Slovenski primorski duhovniki, str. 146–150.

²⁴ Primorski Slovenci pod Italijo, str. 171.

la do 9. maja 1952 med predstavniki zaveznikov in Italije. Vnovič se je tako povečal italijanski vpliv, pravice Slovencev so vnovič stopile v ozadje.²⁵

Stiska in pritiski na slovensko narodno skupnost na ozemlju STO-ja so združili v skupno akcijo slovenske titovce, liberalce in katoličane, njim se niso pridružili le vidalijevci. 14. aprila 1952 so priredili množičen tabor (preko 10.000 udeležencev) ob spomeniku štirim junakom v Bazovici. Opozorili so na krepitev neofašizma in iredentizma v Trstu. »Bazoviški duh« se ni dolgo ohranil, saj so bili na volitvah maja 1952 istočasno ločeni in skupaj. Zborovanje je zavezniško upravo vsaj opozorilo na hudo stanje. V letu 1953 se je tržaška kriza še stopnjevala, saj je italijanska vlada vodila nacionalistično politiko. Napetost je naraščala poleti 1953 ter dosegla višek 8. oktobra 1953, ko sta vladi ZDA in VB objavili dvostransko noto, v kateri sta razglasili, da nameravata prepustiti cono A STO-ja italijanski državi. Vmes je bilo veliko ljudsko zborovanje 6. septembra 1953 na Okroglici, kjer je spregovoril jugoslovanski predsednik vlade Josip Broz - Tito. Situacija se je ostrila vse do konca leta, ko je že kazalo, da bo prišlo celo do oboroženega spopada. Prevladala je treznost, saj so se 2. februarja 1954 v Londonu začeli tajni pogovori med Američani, Angleži, Italijani in Jugoslovani. V bistvu so tekle priprave na londonski memorandum. Pritisk tedanje Jugoslavije in mednarodnih sil je bil potreben zato, da so vsaj delno sprejeli javne obveze do slovenske oziroma jugoslovanske manjšine, kot je zapisano v besedilu londonskega memoranduma. Sporazum je bil podpisan 5. oktobra 1954.²⁶

Memorandum o soglasju je bil kompromisna rešitev. Londonski memorandum ni bil pomemben samo zaradi dejstva, da je odstranil nevarno žarišče, ampak so bili pomembni tudi njegovi trije dodatki. Prvi dodatek: izmenjava pisem med Jugoslavijo in Italijo, da bo Italija dala na razpolago 506 milijonov lir za zgraditev slovenskega Kulturnega doma v Trstu. Drugi dodatek: izmenjava pisem med Jugoslavijo in Italijo, s čimer se je Italija obvezala plačati Jugoslaviji 30 milijonov dolarjev na podlagi poravnave medsebojnih terjatev. Tretji dodatek: izmenjava pisem med Anglo-Američani in Italijo o ustanovitvi slovenskega denarnega zavoda v Trstu.²⁷ Memorandumu je bil priložen Posebni statut, ki naj bi zagotovil osnovne pravice človeka in osnovne svoboščine posameznika in skupnosti. Preberimo skupaj nekaj stavkov, tako si lažje ustvarimo mnenje o tem, kar je bilo zapisano na papirju, in o tem, kar je bila dejanska resničnost.

2. člen Posebnega statuta:

»Pripadniki jugoslovanske etnične skupine na območju, ki ga upravlja Italija in pripadniki italijanske etnične skupine na območju, ki ga upravlja Jugoslavija, bodo uživali enake pravice in ravnanje kakor ostali prebivalci obeh območij. (...)«

4. člen Posebnega statuta:

»Etnični značaj in neoviran kulturni razvoj jugoslovanske skupine na območju pod italijansko upravo, kakor tudi italijanske etnične skupine na območju pod jugoslovansko upravo, bosta zaščiteni. (...)«

²⁵ Kacin Wohinz; Pirjevec, *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*, str.136. Dalje: *Zgodovina Slovencev*.

²⁶ *Zgodovina Slovencev*, str. 137–140.

²⁷ *Zgodovina Slovencev*, str. 139–140.

6. člen Posebnega statuta:

»Gospodarski razvoj jugoslovanskega etničnega prebivalstva na območju pod italijansko upravo in italijanskega etničnega prebivalstva pod jugoslovansko upravo bo zagotovljen brez diskriminacije in ob pravični razdelitvi razpoložljivih denarnih sredstev. (...)«²⁸

Pismo italijanske vlade jugoslovanski vladi dne 5. oktobra 1954: »Moja vlada Vas želi obvestiti, da bo po prevzemu uprave nad področjem, za katero bo odgovorna po določbah Spomenice o soglasju, parafirane dne 5. oktobra 1954 v Londonu, zagotovila poslopje v Rojanu ali kakem drugem predmestju, v katerem bo dom kulture za slovensko prebivalstvo Trsta in dala na razpolago tudi sredstva za zgraditev in opremo novega doma kulture v Ulici Petronio. Potrjuje se, da je tudi Narodni dom pri Sv. Ivanu na razpolago za uporabo kot dom kulture. (...)«²⁹

Od vsega, kar je bilo tedaj zapisano, je slovenska narodna skupnost prejela denar za gradnjo novega doma ter koncesijo za novo slovensko banko v Trstu. Banka (Tržaška kreditna banka) je bila ustanovljena v letu 1957, poslovati je začela oktobra 1959. Žal je nato prav tragično propadla v letu 1996.

6. decembra 1964 pa je bilo odprtje novega Kulturnega doma v Trstu. Italijanska denarna sredstva niso pokrila stroškov gradnje in opreme Kulturnega doma. Na pomoč so priskočili Slovenci iz Združenih držav Amerike ter seveda matična Slovenija odnosno Jugoslavija.

O Narodnem domu pri Sv. Ivanu v Trstu govorimo še danes, čeprav je sedaj na obzorju obnova poslopja s strani deželne uprave FJK. Stavba je namenjena izključno slovenski narodni skupnosti v Trstu. Formalno je stavba Narodnega doma pri Sv. Ivanu v Trstu last Avtonomne dežele Furlanije-Juljske krajine.

Ne nameravam odpirati vprašanja o materialni škodi, ki jo je povzročil italijanski fašistični režim Slovincem v Trstu, v Gorici v tedanji Juljski krajini oziroma vprašanja odškodnine. V premislek samo nekaj stavkov iz Spomenice, ki jo je Pokrajinski narodnoosvobodilni odbor za Slovensko Primorje in Trst (PNOO) pripravil za medzavezniško komisijo za proučitev vprašanj v zvezi z razmejitvijo. Na 15. strani spomenice dobimo naslednje: »(...) V letu 1918. so imeli Slovenci in Hrvati Juljske krajine nad 600 kreditnih in gospodarskih zadrug. Njihovo premoženje je znašalo nad 300 milijonov avstrijskih zlatih kron (okrog 60 milijonov funtov šterlingov). V samem središču Trsta so imeli Slovenci in Hrvati 7 bančnih ustanov, medtem ko so imeli Italijani le 3. Te odlične gospodarske ustanove so bile deležne požigov in uničevanja takoj po letu 1918. Od 1925. do 1940. so bili uničeni z raznimi prijemi in nasilnimi ukrepi vsi domači denarni zavodi. V Trstu ni danes niti ene bančne ustanove ali zadružne ustanove, ki bi bila last Slovencev ali Hrvatov. (...)«³⁰

Konec leta 1954 smo bili Slovenci s Tržaškega, Goriškega, iz Benečije, Rezije in Kanalske doline vnovič v okvirih italijanske države.

To stanje je ostalo nespremenjeno do današnjih dni. Zato lahko trdimo, da je bilo odločilno prav prvo desetletje po zaključku druge svetovne vojne. Protifašistično gibanje med dvema svetovnjima vojnama in narodnoosvobodilni boj med drugo

²⁸ Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, str. 550–551.

²⁹ Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni, str. 555.

³⁰ Pahor, Jadranska banka v Trstu, str. 244 in dalje.

svetovno vojno sta jasno dokazala odločnost Slovencev v Trstu in na Primorskem v neusmiljenem spopadu proti fašizmu in nacizmu. Naši ljudje so se borili na pravi strani, na strani zahodnih zaveznikov in Sovjetske zveze, ki so izšli iz druge vojne kot zmagovalci. Tržaški Slovenci so bili na pravi strani, na strani zmagovalcev. Zato so bila pričakovanja po vojni velika. Najprej izražena volja po priključitvi Trsta k Novi Jugoslaviji (pri tem so Slovence podpirali tudi demokratični in antifašistično nastrojeni Italijani). Potem je prihajala na dan ideja o sedmi federativni republiki v sklopu Jugoslavije. Določbe pariške mirovne konference v letu 1947 so priključile večino Primorske Jugoslaviji. Gorica, Benečija, Rezija in Kanalska dolina so prišli pod Italijo. Trst s pokrajino je pristal pod Svobodnim tržaškim ozemljem (STO, TLT, FTI) pod angloameriško upravo v obdobju 1947–1954. Z londonskim memorandumom leta 1954 pa je bila v bistvu zakoličena razmejitev med Italijo in Jugoslavijo, ki je bila potrjena tudi po osamosvojitvi Republike Slovenije.

Torej prav prvo desetletje po drugi vojni prinese odločilne dogodke za usodo Trsta in njenih prebivalcev. Sedaj je Trst glavno mesto Avtonomne dežele Furlanije-Juljske krajine v sklopu Republike Italije. Slovenska manjšina pa uživa določene priznane pravice.

Viri in literatura

Arhivski viri

AS - Arhiv Slovenije, Ljubljana, RDA II., PNOO, fasc. 10/II, Slovensko narodno gledališče za Trst in Slovensko Primorje. Poročilo upravnika Ferda Delaka.

AS - Arhiv Slovenije, Ljubljana, RDA II., PNOO, fasc. 10/VI/II, Narodna in študijska knjižnica.

Literatura

Kacin Wohinz, Milica, Jože Pirjevec: *Zgodovina Slovencev v Italiji 1866–2000*. Ljubljana: Založba Nova revija, 2000.

Pahor, Milan: *Jadranska banka v Trstu. Blesteča in tragična zgodba največjega slovanskega denarnega zavoda v Trstu*. Trst: Narodna in študijska knjižnica, Slovenski raziskovalni inštitut, 1996.

Pahor, Milan: *Lastno gospodarstvo jamstvo za obstoj. Pregled gospodarskih dejavnosti Slovencev na področju sedanje dežele Furlanije Julijske krajine 1848–1998*. Trst: Slovensko deželno gospodarsko združenje, 1998.

Pahor, Milan: *Primorski Slovenci pod Italijo. Temeljne prelomnice preteklih tisočletij. Zbornik referatov 30. zborovanja slovenskih zgodovinarjev* (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana: ZZDS, 2001.

Pahor, Milan: *Obujanje kulturno-prosvetnega delovanja. Acta Histriae VI. Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna konferenca, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji*. Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 1998.

Pahor, Milan: *La presenza slovena a Trieste 1945–1954. Trieste Anni Cinquanta. La città reale, economia, società e vita quotidiana a Trieste 1945–1954*. Trst: Edizioni Comune di Trieste, 2004.

Slovenci v Italiji po drugi svetovni vojni. Ljubljana: Cankarjeva založba, Koper: ČZP Primorski tisk, Trst: Založništvo tržaškega tiska, 1975.

Temeljne prelomnice preteklih tisočletij. Zbornik referatov 30. zborovanja slovenskih zgodovinarjev (ur. Stane Granda in Barbara Šatej). Ljubljana: ZZDS, 2001.

Trieste Anni Cinquanta. La città reale, economia, società e vita quotidiana a Trieste 1845–1954. Trst: Edizioni Comune di Trieste, 2004.

Troha, Nevenka: Slovenski primorski duhovniki in njihov odnos do novih slovenskih meja (1945–1947). *Acta Histriae VI., Prispevki z mednarodne konference Pariška mirovna konferenca, nova jugoslovansko-italijanska meja in priključitev Primorske k Sloveniji.* Koper: Znanstveno-raziskovalno središče Republike Slovenije, 1998.

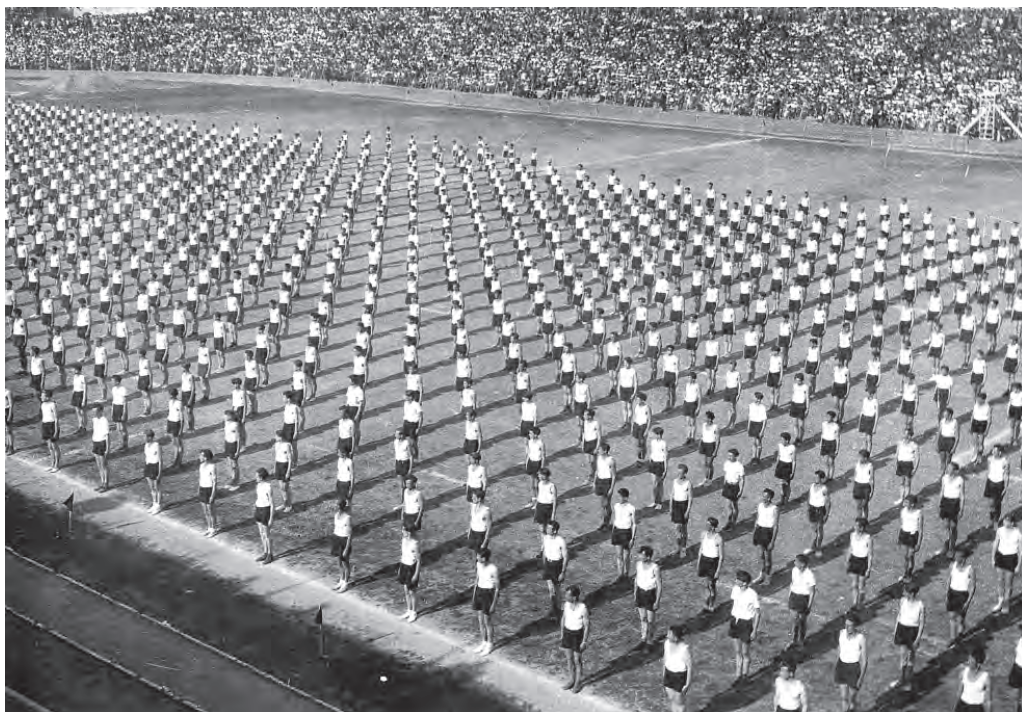
Povzetek: Prispevek prinaša opis političnega boja in življenja Slovencev v Trstu v letih 1945–1955. Po dolgih letih fašističnega režima v Italiji so morali Slovenci v Trstu obnoviti celotno mrežo organizacij, ustanov, društev, ki jih je fašizem nasilno ukinitil. Tako zaživijo slovenski radio, časopis *Primorski dnevnik*, Slovenska prosvetna zveza, kulturne ustanove (Slovensko narodno gledališče, Glasbena matica, Narodna in študijska knjižnica, itd.). Najprej so Slovenci v obdobju 1945–1947 enotni in združeni. Poteka tudi politični spopad glede možnosti priključitve Trsta Novi Jugoslaviji. Mirovna konferenca v Parizu začrta novo mejo med Italijo in Jugoslavijo. Gorica, Benečija, Rezija in Kanalska dolina so priključene Italiji, večji del Primorske in Istre pa Jugoslaviji. Ta nova realnost se uresniči v septembru leta 1947. Trst, Koper, Izola, Piran, Umag in Buje pa so vključeni v t. i. Svobodno tržaško ozemlje (STO), ki je porazdeljeno v Cono A in Cono B. Nova politična realnost privede do cepitev v do tedaj enotnem slovenskem taboru v Trstu. Naprej pride do cepitve na desni v letu 1947, nato pa še do cepitve na levi v letu 1948 po objavi resolucije Kominforma. Nova politična prepričanja slovenskih volivcev pridejo na dan ob občinskih volitvah v Trstu v letu 1949. V tem spopadu se morajo opredeliti tudi slovenski primorski in istrski duhovniki, saj je uradna katoliška cerkev trdno na strani Italije in Zavezniške vojaške uprave. Omenjena uprava izniči vse dosežke in spremembe nove ljudske oblasti. Pravno stanje temelji na italijanski zakonodaji, ki je žal otrok fašističnega režima. Na dan prihajajo zahteve, da naj STO postane samostojen političen subjekt; drugi pa zagovarjajo ustanovitev t. i. sedme jugoslovanske federativne republike. Svetovne velesile nato odločijo s privolitvijo Jugoslavije in Italije, da pride do londonskega memoranduma v letu 1954. S podpisom te mednarodne pogodbe izgine t. i. Svobodno tržaško ozemlje: Cona A STO pride pod Italijo, Cona B STO pod Jugoslavijo.

S posebnimi aneksi mednarodne pogodbe se zapišejo pravice slovenske manjšine v Italiji oziroma italijanske manjšine v Jugoslaviji.

Riassunto: Una breve cronistoria che riporta la vita politica degli Sloveni a Trieste negli anni 1945–1954. Dopo il duro ventennio fascista in Italia gli Sloveni di Trieste dovettero rimettere in piedi una nuova struttura di organizzazioni, istituzioni, circoli, che furono soppresse con la forza dal regime fascista. Così vennero fondati la stazione radio in sloveno, il quotidiano *Primorski dnevnik*, Slovenska prosvetna zveza (Unione dei circoli culturali), le istituzioni culturali (Slovensko narodno gledališče – Il teatro nazionale sloveno, Glasbena matica – Centro musicale sloveno, Narodna in študijska knjižnica – Biblioteca nazionale slovena e degli studi di Trieste) ecc. Nel periodo 1945–1947 la componente nazionale slovena rimase compatta ed unita. Nello stesso periodo era in atto uno scontro politico che voleva portare l' appartenenza della città di Trieste alla Nuova Jugoslavia federale e popolare (FLRJ). La conferenza internazionale di pace a Parigi definì i nuovi confini tra l' Italia e la Jugoslavia. Gorica (la città di Gorizia), Benečija (Slavia Veneta), Rezija (La Val

Resia) e Kanalska dolina (La Val Canale) vennero incluse nello Stato italiano, la maggior parte della Primorska e Istra (Il Litorale sloveno e l'Istria) passarono alla Jugoslavia. La nuova realtà prende la forma definitiva nel settembre del 1947. Trst (Trieste), Koper (Capodistria), Izola (Isola), Piran (Pirano), Umag (Umago) in Buje (Buie) vennero incluse nel Territorio Libero di Trieste (TLT, in sloveno Svobodno tržaško ozemlje (STO), che era diviso tra Zona A e Zona B. La nuova realtà politica porta prima ad una scissione a destra nella componente slovena nel 1947, poi nel 1948 ad una successiva scissione a sinistra dopo la pubblicazione della risoluzione del Cominform. Le nuove posizioni politiche emersero chiaramente nelle elezioni comunali triestine nel 1949. In questo conflitto politico espressero le loro posizioni anche i sacerdoti sloveni e croati. La Chiesa ufficiale cattolica sosteneva la politica del Governo Alleato Militare (GMA) e dello Stato italiano. Il GMA rese nulle tutte le conquiste del potere popolare, inoltre il diritto giuridico introdotto nel TLT poggiava sulla legislazione italiana. In quel periodo presero vita due posizioni politiche: la prima voleva che il TLT diventasse una entità politica sovrana, la seconda opzione voleva la creazione della Settima repubblica federativa jugoslava (il TLT come una repubblica autonoma jugoslava). Le potenze mondiali poi riuscirono (con il sostegno della Jugoslavia e dell'Italia) a definire la cosiddetta questione di Trieste con il Memorandum di Londra del 1954. Con la firma del Memorandum venne soppresso il TLT: la Zona A passò sotto la Repubblica italiana, la Zona B sotto quella jugoslava. Il Memorandum stesso e i vari concordati aggiunti regolarono i diritti della minoranza slovena in Italia e della minoranza italiana in Jugoslavia.

1. maj 1946: Nastop telovadcev na občinskem stadionu v Trstu (fotoarhiv Odseka za zgodovino in etnografijo pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu).

Poulični spopadi v Trstu za časa ZVU (fotoarhiv Odseka za zgodovino in etnografijo pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, foto: Mario Magajna).

Položitev temeljnega kamna na gradbišču nastajajočega novega Kulturnega doma v Trstu v letu 1957. Listino bere dr. Jože Dekleva, predsednik Odbora za gradnjo Kulturnega doma (fotoarhiv Odseka za zgodovino in etnografijo pri Narodni in študijski knjižnici v Trstu, foto: Mario Magajna).

Britanski zgodovinar Alan John Percivale Taylor o Trstu in primorskem antifašizmu¹

BOJAN GODEŠA

Izvleček: Razprava obravnava prizadevanje oxfordskega profesorja A. J. P. Taylorja za priključitev Trsta k Jugoslaviji po drugi svetovni vojni. Ta se je sicer ukvarjal s tem, kako trajno omejiti nemško moč ter hkrati ustvariti dolgoročne stabilne razmere v srednjeevropskem prostoru. V tem kontekstu je ob raziskovanju zgodovine habsburške monarhije postal velik zagovornik pravic manjših narodov, tudi Slovencev. Taylor se je s primorsko problematiko seznanil v stikih s primorskimi emigranti. Na pobudo partizanskega gibanja, ki ga je tudi podpiral, je napisal brošuro *Trieste* (1945). V njej je zagovarjal stališče, da naj bo po vojni Trst del Jugoslavije in ne Italije. V brošuri je tudi opisal boj Primorcev proti fašističnemu zatiranju in se tako poklonil primorskemu antifašizmu.

Ključne besede: Trst, Julijska krajina, primorski antifašizem, druga svetovna vojna, A. J. P. Taylor, Jugoslavija

British Historian Alan John Percivale Taylor about Trieste and Slovenian Anti-Fascism

Abstract: This study aims to investigate the efforts of the Oxford professor A. J. P. Taylor to annex Trieste to Yugoslavia after WW II. He dealt with the question on how to permanently limit the German power and, at the same time, find a long-term solution for a stable Central Europe. While researching the history of the Habsburg Monarchy, this led him to become an advocate for the rights of smaller nations, such as Slovenians. Taylor acquainted himself with the situation in the Julian March with the help of emigrants from that area. After the partisan movement, which he also supported, had given him the initiative, he published the booklet *Trieste* (1945). He maintained that, after the war, Trieste should be a part of Yugoslavia and not Italy. In *Trieste*, he also described the struggle of Slovenians in Italy against fascist oppression and thus paid tribute to the Slovenian anti-fascist movement in the Julian March.

Key words: Trieste, Julian March, the slovenian anti-fascist movement, WW II, A. J. P. Taylor, Yugoslavia

¹ Raziskava je nastala v okviru raziskovalnega programa P6-0281 Idejnopolični in kulturni pluralizem in monizem na Slovenskem v 20. stoletju, ki ga sofinancira Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

I.

Znameniti britanski zgodovinar A. J. P. Taylor (1906–1990) se je v svojem raziskovanju osredotočil predvsem na evropsko zgodovino 19. in 20. stoletja. Po začetnem delovanju v Manchesteru (1930–1938) je večino profesorske kariere preživel na Magdallen College v Oxfordu (1938–1963), kjer je bil med študenti izjemno popularen. Ker mu v Oxfordu zaradi nestrinjanja s protislovnimi tezami, ki jih je izrazil v knjigi *The Origins of the Second World War*, niso hoteli več podaljšati pogodbe, se je zaposlil na londonskem Institute of Historical Research ter predaval na University College London in na Polytechnic of North London. Istočasno je bil dejaven tudi kot novinar ter imel redno oddaje v radijskem in televizijskem programu na BBC-ju. Takšna medijska izpostavljenost mu je prinesla status širši javnosti znane in popularne osebnosti. Vseskozi je bil tudi politično dejaven in je bil po razhodu z britansko komunistično partijo leta 1926 več kot šestdeset let podpornik laburistov. Leta 1979 je Taylor izstopil iz Britanske akademije v znak protesta, ker so iz nje izključili Anthonyja Blunta, obtoženega, da je bil sovjetski vohun. Sicer pa je bil Taylor vseskozi znan po svojem nekonvencionalnem razmišljanju, začinjenem z ironijo in humorjem, na kar je bilo tudi sam, kot je razvidno njegove osebne zgodovine, zelo ponosen.² Taylorjevemu značaju ustrezno je tudi njegova biografinja Kathleen Burk nasloвила življenjepis, in sicer *Troublemaker (The Life and History of A. J. P. Taylor)*.³ Z enakim naslovom pa je kritični britanski zgodovinar naslovil tudi eno svojih pomembnejših knjig, in sicer o nesoglasjih v britanski zunanji politiki.⁴ Tudi drugi Taylorjevi življenjepisci so že z naslovi biografij opozarjali na njegove značilnosti. Tako je Chris Wrigley biografiji dal naslov *A. J. P. Taylor: Radical Historian of Europe*,⁵ Robert Cole pa je biografijo o A. J. P. Taylorju naslovil *The Traitor Within The Gates*.⁶

II.

Taylor je v prvi knjigi, ki jo je izdal leta 1934, sicer obravnaval vprašanje italijanskega zedinjenja,⁷ vendar so bili kasneje vseskozi v ospredju njegovega zanimanja predvsem problemi Srednje Evrope, britanske in diplomatske zgodovine. Z začetkom druge svetovne vojne in s Hitlerjevim bliskovitim uničenjem evropske politične ureditve, ki je nastala po koncu prve svetovne vojne, t. i. versajski sistem, je bilo osrednje vprašanje, ki je zaposlovalo (predvsem) anglosaksonski svet, s kakšno ureditvijo se po vojaški zmagi nad Hitlerjem, zoperstaviti temu, da se kaj takega ne bi moglo nikoli več ponoviti. Pri tem je bil ključen razmislek med načrtovalci prihodnje evropske ureditve v anglosaksonskem svetu, kako trajno omejiti nemško moč in vpliv ter hkrati ustvariti dolgoročne stabilne razmere v srednjeevropskem prostoru.⁸

² Taylor, *A Personal History*.

³ Burk, *Troublemaker*.

⁴ Taylor, *The Troublemakers*.

⁵ Wrigley, *Radical Historian*.

⁶ Cole, *The Traitor*.

⁷ Taylor, *The Italian Problem*.

⁸ Keyserlingk, *Austria in WW II*.

Ob izbruhu druge svetovne vojne se je namreč v zahodnem svetu kmalu izkristaliziralo spoznanje, da v njej ne gre le za običajen vojaški spopad dveh bolj ali manj enakovrednih taborov za prevlado v svetu, kot npr. v prvi svetovni vojni, temveč tudi za tekmovanje družbenih sistemov. Zato se je bilo treba na ruševinah in napakah dokončno preživete versajske ureditve zoperstaviti nacističnim zamislim tudi z novim alternativnim vrednostnim sistemom, ki bo podlaga povojni ureditvi Evrope.

Tako so bili na zahodu pod nacističnim pritiskom prisiljeni, da sami začrtajo svoj novi red. Obširna razprava, ki je sledila, je sprožila številne zamisli in vrednote, ki so kasneje postale temelj novega povojnega sveta.

Za razliko od prve svetovne vojne, ko so načrtovanja novega reda se lotili povsem na koncu vojne (npr. še poleti 1918 uničenje habsburške monarhije ni bilo v ospredju), je bilo tokrat drugače. Do začetkov načrtovanja povojne ureditve je prišlo v že zelo zgodnji fazi vojne, ko je bila Velika Britanija v globoki defenzivi in je bilo mnogo parametrov še nejasnih.

V sklopu načrtovanja povojne ureditve Evrope se je kazala želja po omejitvi nacionalne suverenosti. V vojni, ki so jo pripisovali rakavemu razraščanju tekmovanja med državami, se je zdela privlačnejša zamisel, da bi lažje dosegli mednarodno skladnost s pomočjo federacije, kateri bi države predale nekaj svoje oblasti in s tem del suverenosti. Priljubljenost federalizma je dosegla stanje vročice v prvi polovici leta 1940 s pravim izbruhom najrazličnejših federalističnih blokovskih načrtov.

Kljub mnogim ugibanjem o načinu razdelitve evropske celine je federativno načelo le počasi izgubljalo svoj mik ter je ostalo značilnost uradnega in neuradnega načrtovanja prihodnosti Evrope. Pri tem se je kot ključni problem postavljalo vprašanje, kako dolgoročno zaustaviti Nemčijo in hkrati ozdraviti »bolno srce« sodobne Evrope, kot je Hugh Seton Watson naslovil svojo knjigo o problemu Srednje Evrope.⁹

Pri razreševanju tega vprašanja je dolgoročno načrtovanje v Veliki Britaniji in ZDA privedlo do pretežne prevlade revizionističnih pogledov na habsburško monarhijo in vlogo nacionalizma v prihodnosti Podonavja. Po daljših pripravah je bil oktobra 1941 britanskemu zunanjemu ministrstvu predstavljen Toynbeejev dokument o Srednji Evropi, kjer je bilo največ prostora posvečenega reviziji gledanja na nacionalne države po letu 1918. Ugledni britanski specialist za srednjo in vzhodno Evropo Arnold Toynbee je menil, da se je v Podonavju nacionalni princip izkazal za neuspešnega, ker so ljudje preveč etnično in versko prepleteni. Ocenil je, da je bila 1919 storjena napaka, ker se je zahodna nacionalna ideja uresničevala v popolnoma drugačnih okoliščinah. Liga narodov kot meddržavna organizacija je bila neprimerna za reševanja, pričakovano sodelovanje med državami na ekonomski in politični podlagi se ni uresničilo. Ekonomsko zблиževanje bi bilo lahko izhodišče za izboljšanje razmer v regiji, vendar so meddržavni spori privedli do tega, nadaljuje dokument, da je v tridesetih letih Nemčija prodrla v Srednjo Evropo najprej gospodarsko, nato pa politično in vojaško. Na podlagi historičnega revizionizma so v dokumentu prišli do sklepa, da predstavljajo ustavne strukture izpred 1918 najprimernejšo obliko, vendar tokrat brez habsburške dinastije. V študiji predlagano podonavsko federacijo bi ekonomsko in diplomatsko podprle zahodne sile. Federalne

⁹ Seton Watson, *The »Sick Heart«*.

ustanove bi kombinirali z lokalno in kulturno avtonomijo, da bi sestavljale široko, tolerantno državo. Ta tvorba bi bila sposobna ekonomskega preživetja in bi se lahko uspešno upirala morebitni vnovični nemški agresiji.¹⁰

Vrednotenje Avstro-Ogrske s strani ljudi, ki so jo leta 1918 pomagali rušiti, je tako postalo bolj pozitivno. Ta sprememba, razširjena tudi med delom poznavalcev, ki so izhajali iz tega prostora, pa je deloma nastala tudi pod čustvenim vtisom nemške agresije. Tako npr. je bilo v dokumentu zabeleženo: »Potrebovali smo kaktizmo te vojne, da so se evropski javnosti odprle oči in privedle do mnenja, da je potrebna podonavna enotnost.«¹¹

Ta čustvena obarvanost, sprva je bila v igri celo obnovitev habsburške monarhije,¹² je bila posledica tedanjega razočaranja nad lahkotnostjo nemškega prodora v Srednjo Evropo, bolj malo pa je upoštevala tudi odgovornost zahodnih sil, ki so se nacistični ekspanziji odločneje uprle šele po razkosanju Češko-Slovaške. Dokument tudi ne vsebuje možnih špekulacij o vlogi Sovjetske zveze, ker se je ta tedaj borila za preživetje, hkrati pa kaže, da je večina zamisli nastajala še v času pakta Hitler-Stalin, saj naj bi se tvorba upirala tudi sovjetskemu pritiskom. Tudi tekmovanje z nacistično Novo Evropo (npr. izraz Evropska gospodarska skupnost je prvi uporabil nacistični gospodarski minister Walter Funk!) po napadu na Sovjetsko zvezo ni bilo več toliko v ospredju, ker se je nacistična propaganda usmerila v prikazovanje vojne kot križarskega pohoda proti aziatskemu judeo-boljševizmu.

Dejansko se je izkazalo, da so do tega projekta Sovjeti zelo zadržani oziroma da mu celo nasprotujejo, pri čemer je bilo posebej pomembno, da so se leta 1942 v prijateljskih pogodbah zahodni zavezniki obvezali, da ne bodo podpirali nobenih povezav brez pristanka Sovjetske zveze. S sovjetskim prodorom v Srednjo Evropo problem po vojni v takšni obliki, razen v avstrijskem primeru, sploh ni bil aktualen. To pa ni bil edini razlog za opustitev teh načrtov.

Ugovarjali so namreč tudi predstavniki zainteresiranih držav, ker je federalizem počasi izgubljal svojo privlačnost znotraj njihovih vlad. Posledica nacističnega hegemonističnega koncepta je bil tudi izrazito antiintegralističen odziv, ki ni bil naklonjen blokovskim in federalističnim konceptom, čeprav se je med evropskimi odporiški gibanji pojavila množica različnih (kon)federalističnih konceptov.¹³ Vojna je namreč močno okrepila nacionalizem in po njej se je pojavila velika želja po nacionalni državnosti. Pa tudi srednjeevropske države, ki so med vojno, ki je bila dotlej najstrašnejša v vsej človeški zgodovini, stale na nasprotnih straneh, vsekakor niso mogle kazati prevelike želje po povezovanju.¹⁴

Po napadu Hitlerja na Sovjetsko zvezo so opcije o srednjeevropskih federacijah, kot je že bilo omenjeno, postale povsem brezpredmetne, ker Sovjetska zveza za take načrte ni zainteresirana in jim je nasprotovala. Seveda pa je britanski temeljni cilj ostal enak: to je zagotovitev trajne stabilnosti v Evropi. Enega temeljnih problemov nestabilnosti versajske Evrope, zlasti na prostoru bivše habsburške monarhije,

¹⁰ Keyserlingk, *Austria in World War II*, str. 98.

¹¹ Keyserlingk, *Austria in World War II*, str. 157.

¹² Šele na odločno nasprotovanje češkoslovaških in poljskih politikov v emigraciji so se Britanci odpovedali zamislim o obnovitvi habsburške monarhije.

¹³ Lipgens, *Europa-Föderationspläne*.

¹⁴ Godeša, *Slovensko nacionalno vprašanje*, str. 335–354.

je predstavljala etnična heterogenost držav naslednic. Problem so bile zlasti številne nacionalne manjšine, predvsem seveda nemška manjšina, ki jo je Hitler izrabil za svoje politične cilje in je dobila status pete kolone. V tem kontekstu je postala prednostna naloga britanskih načrtovalcev: vzpostavitev »pravih«, nacionalno homogenih držav v srednjeevropskem prostoru. Pri vzpostavljanju etnične homogenosti pa so se zavezniki že vnaprej odpovedali novemu črtanju meja, kot se je to zgodilo po letu 1918 – to bi, kot so predvidevali, prineslo dolgoročno zgolj nove težave. Zato je bila v okviru takega načrtovanja povojne ureditve Evrope priključitev Primorske, Istre, delov Dalmacije in nekaterih jadranskih otokov k Jugoslaviji, če ne štejemo z nastankom nemške vzhodne meje na Odri in Nisi povezanih sprememb na vzhodu, pravzaprav edino odstopanje od omenjenih načel.¹⁵ Prav etnična homogenost je bila v očeh Britancev pogoj za dolgoročno stabilnost držav naslednic, in seveda s tem za stabilnost celotne regije. Etnično homogenost bi lahko dosegli, če ne s spremembami meja, kar niso podpirali, le s transferji prebivalstva. Opustitev ideje o federativni nadnacionalni ureditvi srednje Evrope, ki pri večini političnih elit tega prostora ni doživela pozitivnega odziva, je samodejno pomenila tudi britanski pristanek na »rešitev« vprašanja manjšin, zlasti nemške, kjer so že obstajali nameni in načrti med Čehi (Edvard Beneš),¹⁶ in v Sloveniji (Slovenska zaveza)¹⁷ za radikalno rešitev v tej smeri. V pogledu uresničitve nacionalno homogenih držav je torej med političnimi elitami teh držav obstajala zelo močno volja in težnja, ki jo Britancem pravzaprav ni bilo potrebno vsiljevati, dali so ji le proste roke, da se je po zmagi nad Hitlerjem lahko tudi neposredno izrazila.¹⁸ Po besedah Marka Mazowerja je druga vojna sicer sprva vzpodbudila federalistično načelo, toda dejansko je proti koncu vojne okrepila predvsem nacionalizem. Po njegovem mnenju je šele po drugi svetovni vojni z izgonom etničnih manjšin (predvsem Nemcev, deloma tudi Italijanov in Madžarov, pa tudi nekaterih drugih), ki so ga podprli tudi Britanci, v srednjeevropskem prostoru prišlo do nastanka pravih nacionalnih držav v zahodnoevropskem smislu. Te države naj bi po zamrtju konfederalne ideje postale temelj stabilnosti.¹⁹ V tem kontekstu je bila posebna pozornost namenjena Jugoslaviji, ki so jo šteli za ključno državo v jugovzhodni Evropi, od katere je bila odvisna stabilnost celotne regije. Ravno v času razkosanja in okupacije so v jugoslovanskem prostoru izbruhnila huda mednacionalna in medverska nasprotja. Zato so zahodni, predvsem britanski načrtovalci, vseskozi iskali ustrezno »formulo« za dolgoročno stabilizacijo multietnične in multikonfesionalne države v povojnem času.

¹⁵ Godeša, *Slovenci in problem meja*, str. 417–432.

¹⁶ Beneš je bil izvoljen predsednik Čehoslovaške republike v letih 1935–38 in nato vodja češkoslovaške vlade v izgnanstvu v Londonu od leta 1941.

¹⁷ Vodušek Starič, »*Dosje*« Mačkovšek.

¹⁸ Brandes, *Der Weg*.

¹⁹ Mazower, *Temna celina*, str. 227–233.

III.

V te napore se je med drugo svetovno vojno, sprva predvsem kot zgodovinar, vključil tudi Taylor, ki je nato to problematiko obravnaval v več odmevnih, pa tudi kontroverznih delih. Glede možnosti omejitve nemške vpliva je v svojih raziskavah precej pesimistično in v nasprotju z nekaterimi drugimi uglednimi zgodovinarji²⁰ dokazoval, da pravzaprav Hitler nikakor ni izjema ali posebnost v nemški zgodovini (Taylor ga je imel zgolj za oportunisto), temveč v bistvu le logičen nasledek v njenem razvoju. Taylorjev pogled sicer ni bil v skladu s prevladujočim pogledom britanskega zgodovinarja. Takšen pogled se je nakazoval že v Taylorjevem prvem delu, kjer je obravnaval nemško zgodovino, in sicer v leta 1938 izdani monografiji *Germany's First Bid for Colonies 1884–1885: A Move in Bismarck's European Policy*.²¹ V tem smislu se je precej bolj eksplicitno izrazil ob koncu druge svetovne vojne, ko je leta 1945 izšla njegova monografija *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany Since 1815*,²² katere temeljno idejo je za potrebe Political Warfare Executive (PWE) zapisal že leta 1943 v članku o weimarski Nemčiji. Po vojni je Taylor napisal še knjigo o nemškem »železnem« kanclerju Ottu von Bismarcku, ki je izšla 1955.²³ Najbolj pa so javnost razburkale Taylorjeve teze v knjigi *The Origins of the Second World War*,²⁴ v kateri je leta 1961 najbolj temeljito in celovito razdelal svoje neprizanesljive poglede na nemško vprašanje.

Kot je bilo že omenjeno, je bilo v kontekstu omejevanja nemškega vpliva in moči s strani britanskih načrtovalcev povojne Evrope komplementarno seveda vse od začetka zelo aktualno tudi vzpostavljanja stabilnosti v Srednji Evropi, kjer je Taylorja posebej privlačila zgodovina habsburške monarhije.²⁵ V monografiji, ki jo je napisal leta 1940 in je izšla leta 1941, je Taylor habsburško monarhijo prikazal v pretežno pozitivni luči, tudi z obžalovanjem, da je leta 1918 razpadla.²⁶ V tem smislu je bilo Taylorjevo tedanje stališče skladno z mnenji ostalih britanskih ekspertov (Toynbee, Seton Watson), ki so o podonavski monarhiji razmišljali tudi kot zgledu za rešitev povojne stabilnosti v srednjeevropskem prostoru.

Po napadu nacistične Nemčije na Sovjetsko zvezo se je Taylorju pokazalo upanje, ki ga je gojil že pred vojno, namreč zavezništvo med Britanci in Sovjeti v boju proti Hitlerjevi Nemčiji in nacizmu. Sčasoma je postal Taylor tudi politično angažiran, kot levičarsko usmerjeni ekspert za srednjo in vzhodno Evropo je vstopil v Political Warfare Executive (PWE), to je s strani vlade podprto tajno agencijo.

V tem času je Taylor tudi že začel spreminjati pogled na habsburško monarhijo. K Taylorjevi seznanitvi s srednjeevropsko problematiki je v znatni meri prispeval ugledni madžarski emigrant Michael Karoly, ki je kasneje celo postal njegov prijatelj. Karoly je namreč seznanil Taylorja z drugimi vzhodnimi in srednjeevropskimi emigranti v Londonu, ki so britanskemu zgodovinarju olajšali razumevanje

²⁰ Najbolj odmevna je bila polemika s Hughom Trevorjem Roperjem, ki se je med njima razplamtela glede vzrokov za začetek druge svetovne vojne.

²¹ Taylor, *Germany's First Bid*.

²² Taylor, *The Course*.

²³ Taylor, *Bismarck*.

²⁴ Taylor, *The Origins*.

²⁵ Taylor, *The Habsburg Monarchy* (1941).

²⁶ Prav tam.

nacionalnih vprašanj v vzhodni in srednji Evropi.²⁷ Vse bolj je naklonjeno obravnaval manjše evropske narode (Srbe, Čehe, Makedonce pa tudi Slovence). Taylor, ki se je veliko družil s češkim emigrantom Hubertom Rypko, pa tudi z Benešem, je leta 1943 napisal brošuro z naslovom *Czechoslovakia's Place in a Free Europe*.²⁸

Spremembo v obravnavanju vloge in vrednotenju pomena habsburške monarhije je Taylor v predgovoru k drugi izdaji, ki je izšla leta 1948, pojasnil z besedami: »Ta knjiga je povsem predelana izdaja prejšnjega dela z istim naslovom, ki sem ga izdal leta 1941. Približno za polovico je daljša od svoje predhodnice. Če izvzamemo splošne dodatke, knjiga bolj nadrobno in z večjim poudarkom obravnava avstrijsko zunanjo politiko. Bolj kot večina velesil je bila habsburška monarhija organizacija za izvajanje zunanje politike, in njeno usodo so odločale prav toliko zunanje zadeve kakor ravnanje njenih narodov. Ustvaritev avstrijskega cesarstva je narekoval Napoleon; upostavitev Avstro-Ogrske Bismarck; in monarhija je razpadla ob koncu velike vojne, ki jo je sama pomagala izzvati. Ker sem skušal napisati zgodovino habsburške monarhije, ne da bi razpravljajal o habsburški zunanji politiki, je bil velik del prvotne knjige nerazumljiv; upam, da sem zdaj odpravil to pomanjkljivost. Nadalje je pomembno spremenjeno obravnavanje. Čeprav sem si v prvotni knjigi prizadeval, da bi gledal resnici v obraz, jo je še vedno obvladovala »liberalna iluzija«; mnogi odstavki so govorili o »zamujenih priložnostih« in dajali misliti, da bi se bila habsburška monarhija utegnila ohraniti, samo ko bi bil ta ali oni državnik ali narod pametnejši. Človek se je težko ognil takemu stališču, ko je prebral dela nešteti dobro mislečih sodobnih pisateljev, ki so pisali pred padcem monarhije ali pa še niso mogli verjeti, da je izginila. Tako obžalovanje ne sodi med zgodovinarjeve dolžnosti, posebno če zgodba, ki jo pripoveduje, spet in spet izpričuje, da ni bilo nikakih priložnosti, ki naj bi bile zamujene. Boj med nadnarodno dinastično državo in narodnostnim načelom je bilo treba izbojevati do konca; prav tako tudi boj med gosposkimi in podložnimi narodi. Neogibno je bilo, da je prišlo vsako popuščanje prepozno in da je bilo premajhno; in prav tako neogibno je bilo, da je vsako popuščanje izzvalo še hujše nezadovoljstvo. Ko je bilo narodnostno načelo vrženo med ljudi, je moralo delovati do kraja. Moje prvotno delo je morda vsebovalo tudi »narodno iluzijo«: skušalo je zbuditi misel, da so bila narodnostna gibanja tja do dvajsetega stoletja »ljudska« gibanja. Tukaj sem skušal to gledanje spremeniti in pokazati, da je bil množičen nacionalizem, kjer je obstajal, zelo različen od nacionalizma izobražencev. (...) Pač pa sem opustil nesmiselno navado, da se oklepamo nemških ali italijanskih imen za kraje, ki nimajo niti enega nemškega ali italijanskega prebivalca; v tej knjigi sem vrnil Hrvatom Zagreb in Čehom Sadovo. Če izvzamem mednarodno ime Dunaj, sem to načelo prekršil samo pri Pragi in Trstu; s tem ne trdim, da je Praga nemška ali Trst italijanski. Sklepna beseda ne skuša povezati zgodovine zadnjih trideset let, temveč le nakazati, da so se habsburške teme nadaljevale celo po padcu habsburške monarhije.«²⁹

Sicer pa je Taylorjeva biografinja Kathleen Burk ugotovila, da se je zgodovinarjevo poglobljeno zanimanje za Jugoslavijo začelo predvsem leta 1941 po aprilskem napadu sil osi nanjo.³⁰ Še zlasti je postal Taylor pozoren na jugoslovansko

²⁷ Burk, *Troublemaker*, str. 234–242.

²⁸ Taylor, *Czechoslovakia's Place*.

²⁹ Taylor, *Habsburška monarhija*, str. 7–8.

³⁰ Burk, *Troublemaker*, str. 238.

problematiko po izidu knjige Rebecce West *Black Lamb and Grey Falcon (A Journey through Yugoslavia)*, v kateri je obravnavala tudi problematiko, ki je bila tudi predmet Taylorjevih raziskav v njegovi *Habsburg Monarchy* (napisani konec 1940 in izšli leta 1941). Tudi Rebecca West je namreč z naklonjenostjo gledala na manjše evropske narode.³¹ Taylor si je nato tudi prizadeval za britansko priznanje Tita in jugoslovanskih partizanov kot legitimnih predstavnikov jugoslovanskih narodov.

Sicer pa Taylor kot poznavalec zgodovine habsburške monarhije razlogov za podporo Titu, kar je veljalo tudi za znaten del britanske politike na čelu s Churchillom, ni videl zgolj v vojaški učinkovitosti odporniškega gibanja in s tem prispevku v skupnem boju proti nacizmu. Partizane je podpiral tudi oziroma z dolgoročnega vidika predvsem zaradi federativnega državnega koncepta, sprejetega na drugem zasedanju Avnoja v Jajcu novembra 1943, ki je edini obetal dolgoročni obstoj Jugoslavije kot notranje ustrezno urejene in stabilne večnacionalne države. Britanska politika je namreč vseskozi v prvi vrsti stremela k dolgoročni stabilnosti Jugoslavije, ne glede na njen ideološki predznak, saj je ta država v njihovih očeh veljala za enega od stebrov stabilnosti v tem delu Evrope.

To stališče je Taylor predstavil v leta 1948 izdani revidirani zgodovini avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske, ko je zapisal: »Med prvo nemško vojno so se Čehi in Slovaki bojevali drug ob drugem v češkoslovaški legiji; Srbi in Hrvatje so se bojevali drug proti drugemu. Med drugo nemško vojno se je bojevalo le malo Slovakov, nobeden zraven Čehov. Srbi in Hrvatje so se naposled bojevali skupaj v veliki partizanski vojni; to je ustvarilo Jugoslavijo, kakor je francosko-nemška vojna leta 1870 ustvarila Nemčijo. »Demokratska federativna Jugoslavija« je uresničila tisto veliko, kar »bi utegnilo biti« v habsburški zgodovini. Maršal Tito je bil poslednji izmed Habsburžanov: kot vladar nad osmimi različnimi narodi jim je dal »kulturno avtonomijo« in obrzdal njihove nacionalistično sovražnost. Stara Jugoslavija je skušala biti srbska narodna država; v novi Jugoslaviji so Srbi dobili samó narodno enakopravnost, tako da so se nagibali k misli, da so zatirani. Tu ni bilo več »državnega naroda«; novi ljudje na vladi so bili ljudje katere si bode narodnosti, ki so sprejeli komunistično idejo. Habsburžane so več ko sto let priganjali, naj bi ubrali to pot: Metternicha so leta 1846 v Galiciji obdolžili komunizma in Bacha leta 1850 »hujšega od komunizma«. Noben Habsburžan po Jožefu II. ni tvegala tega: dinastična zvestoba je bila prešibka sila, da bi bila šla v tako družabništvo. Maršal Tito je bil srečnejši od Habsburžanov, našel je »idejo«. Samo čas bo pokazal, ali moreta družbena revolucija in gospodarsko izboljšanje pomiriti narodne spore in ali bo marksizmu bolj kor protirevolucionarnemu dinasticizmu uspelo, da bo dal srednji Evropi skupno zvestobo.«³²

³¹ West, *Black Lamb*.

³² Taylor, *Habsburška monarhija*, str. 299.

IV.

V okviru opisanih Taylorjevih pogledov in prizadevanj med drugo svetovno vojno je nato decembra 1944 objavil članek Trieste or Trst v *New Statesmen and Nation* ter nato poleti 1945 napisal tudi brošuro o Trstu, v kateri se je zavzel za priključitev Trsta k Jugoslaviji. Taylor je sicer zanimanje za tržaško problematiko pokazal že kmalu po aprilskem napadu sil osi Jugoslavijo leta 1941, in sicer s takojšnjo podporo jugoslovanskim zahtevam po Trstu, ko je o njih v radijskem govoru po BBC-ju spregovoril tedanji predsednik emigrantske vlade Dušan Simović.³³

Ko se je pripravljaj na revizijo zgodovine habsburške monarhije in se je, da bi poglobil védenje o tem prostoru, veliko družil tudi z emigranti iz Srednje Evrope, je Taylor v Londonu spoznal tudi nekatere slovenske primorske emigrante, »ki so ilegalno izražali zahteve skozi dobo italijanskega gospostva«. ³⁴ Prav z njihovo pomočjo je nato tudi napisal brošuro Trieste. Sicer pa je v avtobiografiji Taylor pojasnil, kako je prišlo do tega, da je napisal brošuro o Trstu, v kateri je s svojim znanstvenim ugledom podprl zahtevo po priključitvi Trsta k Jugoslaviji: »Balkanske zadeve so me zaposlile še z drugimi dejavnostmi v letu 1944. Videl sem, kako je prispel nekega jutra v Holywell Ford velik avto, iz katerega je izstopil general Velebit. Oblečen je bil v uniformo sovjetskega tipa in je bil stisnjen v plašč, ki mu je bil premajhen. Vladko Velebit je bil prvi Titov predstavnik v Angliji. Prišel je do mene z vprašanjem, če bi napisal brošuro, v kateri bi opravičil jugoslovanske zahteve po Trstu. Imel sem polne simpatije za takšne zahteve, vendar sem dvomil, če bo brošura k temu lahko kaj prispevala. Rekel sem Vladku, »zavzemite Trst pred zavezniki. To je edini argument, ki bo veljal«. Vladko je s svojo privlačno nedolžnostjo v svetovnih zadevah vztrajal, da bo britansko javno mnenje pravilno razumelo pravično stvar. Ustrezno brošuro sem napisal, ki pa seveda, ko je bil izdana, ni imela nikakršne teže. Kasneje, med pogajanja na mirovni konferenci z Italijo, sem podprl Jugoslovane pri njihovem argumentiranju zahtev, ponovno brez učinka, in postal prijatelj z mnogimi slovenskimi emigranti v Londonu. Jugoslavija ni dobila Trsta. Po kratkotrajnem obstoju Trsta kot svobodnega mesta, je bilo mesto vrnjeno Italiji in Vladko, ki je vodil pogajanja, je trpel usodo grešnega kozla. Kljub temu sem si ustvaril naklonjenost do Jugoslavije, kjer imam še vedno veliko tesnih prijateljev.«³⁵

V odlomku, v katerem je Taylor opisal srečanje z Vladkom Velebitom maja 1944, je bil predstavljen del nalog vojaške misije NOVJ, ki je sredi aprila 1944 odletela v Alžir in od tu konec istega meseca v London. To je bil prva uradna misija jugoslovanskega osvobodilnega gibanja v Londonu. Pot ji je utrl Churchillov osebni odposlanec pri partizanih, brigadir Fitzroy Maclean. Vodil jo je generalmajor³⁶ Vladimir Velebit, ostali člani misije pa so bili Božo Lazarević, Miloje Milojević, dr. Nikola Nikolić, dr. Adolf Vogelnik, dr. Mato Jakšić, Milutin Vujović in Anton Sotlar. Vodjo vojaške misije NOVJ generala Velebita je 22. maja 1944 sprejel tudi Winston Churchill, vendar ne kot prvi, temveč kot obrambni minister. Na takšen način je Churchill izrazil svojo podporo partizanskemu gibanju, da se je izognil očitkom

³³ Burk, *Troublemaker*, str. 238.

³⁴ Burk, *Troublemaker*, str. 239.

³⁵ Taylor, *A Personal History*, str. 173.

³⁶ Vrhovni poveljnik NOVJ J. B. Tito je pred odhodom misije na pot dotedanjšega majorja Velebita na hitro povišal v polkovnika in takoj nato še v generalmajorja, da sta misija in njen vodja imela ustrezen status.

dela britanske politike, ker misija NOVJ uradno ni imela političnega značaja. Zaradi kompleksnih pogajanj na relaciji med Britanci, jugoslovansko emigrantsko vlado in partizanskim gibanjem je imela namreč Velebitova misija uradno zgolj vojaški značaj. Sicer pa Velebit srečanja z britanskim zgodovinarjem Taylorjem nikjer ne omenja. O vojaški misiji NOVJ maja 1944 je sicer Velebit večkrat pisal oziroma pripovedoval.³⁷ Temeljni razlog je bil predvsem ta, da si v tem času (še) ni pisal osebnih beležk, ni si uspel zapomniti množic ljudi, s katerimi se je srečal v času bivanja v Londonu.³⁸

Taylorjevo brošuro je Velebit omenil le v knjigi Vladimir Velebit – pričevalec zgodovine, ki jo je v obliki pogovora pripravila Mira Šuvar. Na njeno vprašanje: *»Spremljali ste, zagotovo, Osimske sporazume iz leta 1975. Menite, da se je z njihovim podpisom Italija dokončno odrekla pretenzij na vzhodu in se sprijaznila s svojimi sedanjimi mejami? Nisem imel nikakršne zveze z Osimskimi sporazumi. Celó več, bil sem oster nasprotnik njihovega podpisa! Moje stališče je bilo, in je ostalo: res je, Trsta nismo dobili, toda po svojem zaledju in geografskem položaju je vseeno slovenski, oziroma južnoslovanski, pripada vzhodnemu delu Jadrana. Okoli Trsta so samo slovenske vasi. Če ne bi bilo avstrijske in italijanske politike: bi Trst postal slovensko mesto, in če bi Avstrija obstajala še 25 let, da ni prišlo do prve svetovne vojne, Trst bi že zdavnaj po večini svojega prebivalstva bil slovensko mesto. In zakaj, to je svoj čas razložil (A.) J. P. Taylor, profesor iz Oxforda, ki je napisal zelo zanimivo o tem, kako je v Evropi, posebej pod vplivom fevdalizma, bilo veliko mest, katerih etnična sestava je bila različna od etnične sestave njihove bližnje in daljne okolice. Praga je bilo nemško mesto, in tudi Krakov. No, v modernem razvoju mesto posrka delovno silo s podeželja, vanj prihajajo kmetje in tisti brez zemlje, ki se pretvarjajo v industrijske delavce. Tako je tudi Praga postala povsem češka, in Krakov povsem poljski. Profesor Taylor piše tudi o Trstu. Trst je bil italijansko mesto, pa je postal mešano, italijansko-nemško-slovenski. Prva svetovna vojna in priključitev Trsta k Italiji sta prekinila ta proces, v katerem bi Trst postal slovensko mesto. (...) Da so stvari potekale normalno, bi Trst, torej, bil slovensko mesto. Na žalost, to danes ni, in tudi ne bo. In zato ste vi načeloma bili proti Osimskim sporazumom? Izhajajoč iz teorije mojega britanskega prijatelja, zgodovinarja Taylorja, sem mislil: zakaj Jugoslavija oziroma Slovenija ne bi imela pravice do Trsta, ne da jo uresniči takoj, niti s silo, toda pod predpostavko smeri razvoja v prihodnosti. V tem pogledu vprašanje Trsta tudi nimam za vedno rešeno.»³⁹*

Taylor, ki je bil vseskozi goreč zagovornik dolgoročnega sovjetsko-angleškega zavezništva, je ravno iz tega zornega kota, podobno kot v primeru omenjene brošure o Čehoslovaški, ki je bila izdana leta 1943, nato napisal članek Trieste or Trst ter ga objavil 9. decembra 1944 v *New Statesmen and Nation*. Tako je v uvodu pojasnil značaj tržaškega vprašanja v povojni Evropi: *»Trst bo eno od velikih vprašanj na mirovni konferenci; njegova usoda ne bo odvisna zgolj od narodnostnih razmer, temveč tudi od značaja nove ureditve v Srednji Evropi. Ta, ki je bila vzpostavljena zaradi interesov nemške »Mitteleurope«, nato pa bila preoblikovana po letu 1919 v roditeljsko »sacro egoisma«, lahko sedaj postane simbol anglo-sovjetskega partnerstva, ali pa anglo-sovjet-*

³⁷ Velebit, *Sečanja* str. 204–227; Šuvar, *Vladimir Velebit*, str. 121–145; Velebit, *Moj život*, str. 389–439.

³⁸ Velebit, *Sečanja*, str. 204–205.

³⁹ Šuvar, *Vladimir Velebit*, str. 367–368.

skega antagonizma.«⁴⁰ Besedilo pa je sklenil z besedami: »Odločilni dejavnik v tržaškem vprašanju, če govorimo resno, je značaj anglo-sovjetskega zavezništva. Če menimo, da bosta Anglija in Rusija lahko ostala zaveznika zgolj na ta način, da bosta dosledno ločeni druga od druge, potem mora biti Evropa razdeljena: Srednja in Vzhodna Evropa naj pripade Rusiji, Sredozemlje pa Angliji. Ruski vpliv bo moral biti izključen iz Sredozemlja in Italija bo vezana na britansko stran, kjer bodo pustili Trst v italijanskih rokah. Tudi s tem pa cilja ne bi dosegli, saj bi morala Anglija podpreti italijanske načrte v Srednji Evropi in tako nasprotovati Rusiji. Toda, če sprejmemo, da bosta Anglija in Rusija lahko tesno sodelovali skozi prakso vsakodnevnega sodelovanja, potem lahko Trst postane ena od skupnih točk njunega partnerstva. Tu se lahko slovanski svet in svet zahodne demokracije prekrivata in dopolnjujeta. Na kratko, lahko bolj zaupamo v prihodnost anglo-sovjetskega zavezništva, ko se bomo naučili misliti Trieste ali Trst.«⁴¹

V brošuri, ki jo je izdala Jugoslovanska informacijska pisarna poleti 1945, je Taylor zagovarjal stališče, da naj bo po vojni Trst del Jugoslavije in ne Italije. To je utemeljeval s številčnimi primerjavami med Slovenci in Italijani, s primerjavo primerov Trsta in Gdanska in Trsta in Reke, zgodovinskimi argumenti in s pravnimi utemeljitvami. Njegov glavni argument, da bi pripoznali Slovencem in s tem Jugoslaviji zahtevo po Trstu, naj bi bila poglobitev odnosov med Vzhodom in Zahodom. To naj bi nagnilo tehtnico v vprašanju Trsta na jugoslovansko stran, ker je Taylor vedel, da bodo drugače jugoslovanske zahteve naletele zgolj na nasprotovanje zahoda. Med pogajanja na pariški mirovni konferenci je, že v razmerah hladne vojne, vnovič postal jugoslovanski svetovalec, a so bila tudi tokrat njegova prizadevanja neuspešna.⁴²

V skladu s priporočilom, ki ga je Taylor izrekel v pogovoru z Velebitom maja 1944 (»zavzemite Trst pred zavezniki. To je edini argument, ki bo veljal«), je tudi zaključil razmišljanje v brošuri Trieste, ki je bila po mnenju Združenega odbora južnoslovanskih Američanov najboljše kratko besedilo o tržaškem vprašanju, izdano do tedaj,⁴³ ko je izpostavil: »Jugoslovani nimajo nobene namere segati po ozemljih, ki so etnično in zgodovinsko italijanska. Enostavno so zavzeli ozemlje, na katerem je nedvoumno jugoslovanska večina in jim je bilo nasilno odvzeto leta 1920. Niso storili nič drugače kot Čehi, ko so osvobodili Čehoslovaško v predmünchenskih mejah, ne da bi čakali na odločitev mirovne konference. Münchenski sporazum je bil mednarodna pogodba, sprejeta v soglasju z Anglijo in Francijo, medtem ko je bila rapalska pogodba Jugoslaviji vsiljena s strani Italije, ne da bi zato dobila soglasje katerekoli tretje strani. Gre za nenavadno politično računico, ki domneva leta 1945, da je pravilno zavriniti sporazum vsiljen leta 1938, medtem ko je napačno zavračati sporazum, ki je bil vsiljen leta 1924. Štirinajst let je sicer kratka doba za obrat iz napačnega v pravilno.«⁴⁴

Sicer pa je v argumentiranju jugoslovanskih zahtev po Trstu Taylor ravno v brošuri Trieste prvič javno razvil primerjavo nove, federativno urejene jugoslovanske države s konceptom nadnacionalne habsburške monarhije, ko je zapisal: »Os-

⁴⁰ Taylor, *Trieste or Trst?*, str. 1.

⁴¹ *Idem*, str. 7.

⁴² Burk, *Troublemaker*, str. 238–240.

⁴³ Taylor, *Trieste* (ponatis), str. 29.

⁴⁴ Taylor, *Trieste* (ponatis), str. 28–29.

tane še nacionalno vprašanje. Ali ne bodo Jugoslovani ravnali z italijanskimi prebivalci v Trstu enako nepravilno kot so ravnali Italijani s Slovenci in Hrvati? Obstajajo močni razlogi, da verjamemo, da temu ne bo tako. V prvi vrsti, Jugoslavija ni, kot Italija, nacionalna država. Je federativna država, ki vsebuje vsaj pet različnih nacionalnosti, in ima šest federalnih enot. Sedanja Jugoslavija ima mnogo več skupnega s starimi nadnacionalnimi državami, kot je bil habsburški imperij, kot z nacionalnimi državami, kot je Italija: in, v takšni skupnosti bodo v prihodnosti nacionalni spori izgledali – kot bi morali v vsaki zdravi državi – noben narod ne bo prevladal. Mimogrede, Slovencev je manj kot dva milijona, od skupno šestnajst milijonov celotnega jugoslovanskega prebivalstva, tako da je ideja o slovenski prevladi povsem neumestna.«⁴⁵ Ta primerjava, ki jo je nato razvil v tezo o Titu kot poslednjem Habsburžanu, je Taylorju služila kot zgled za koncept narodno enakopravno urejene države, ki lahko edina uspešno nadomesti prejšnje modele ureditve.⁴⁶

Sicer pa Taylorjeva brošura o Trstu ni ostala neopažena. Tik preden je izšla, je Taylor govoril na BBC Radio Home Service v sklopu oddaj »World Affairs: A Weekly Survey« 24. septembra 1945 ter bil zato deležen kritik radijskih kolegov, da glede na njegovo opredelitev v brošuri o tržaškem sporu v vlogi radijskega govornika ne more biti nepristranski.⁴⁷

Taylorjev članek Trieste or Trst, objavljen 9. decembra 1944 v New Statesmen and Nation, in njegova brošura Trieste, ki je izšla poleti 1945 v Londonu v založništvu Jugoslovanskega informacijskega urada (Yugoslav Information Office) in nato septembra 1945 še v ponatisu, ki ga je izdal United Committee of South-Slavic Americans v New Yorku, v slovenščino nista bila prevedena. Oba teksta sta bila, skupaj s Moodiejevo knjigo *The Italo-Yugoslav Boundary*,⁴⁸ prevedena zgolj v italijanščino v brošuri *Autori inglesi parlano sul problema della Regione Giulia*, ki je leta 1946 izšla na Reki.⁴⁹

Sklenem naj z odlomkom iz brošure Trieste, s katerim je Taylor, poleg že navedenih razlogov, utemeljeval upravičenost zahtev po priključitvi Trsta k Jugoslaviji. Znameniti britanski zgodovinar je namreč zapisal tudi naslednje besede, ki predstavljajo izjemen poklon primorskemu antifašizmu in boju primorskih Slovencev za priključitev k matični domovini: »Takšna so bila italijanska pričakovanja o mirnem civiliziranju slovanskih kmetov. Niti en Italijan se ni zoperstavil, nikoli ni bilo z njihove strani poskusa izboljšati njihov položaj. Italijani vseh strank so soglašali s ciljem o narodnem izničenju Slovencev in Hrvatov pod italijansko oblastjo. Cilj ni bil uresničen. Ljudstvo je skušalo pravico do življenja uresničiti z izkazovanjem svoje volje po življenju; in nobeno ljudstvo ni skušalo bolj izkazovati svoje pravice kot Slovenci zahodno od Julijskih Alp. Italijani so se zatekali k vedno bolj terorističnim metodam in velikima sodnima procesoma, enim leta 1930 in nato še bolj brutalnim leta 1941. Britanska javnost ima rada plebiscite. Tukaj je neprenehoma več kot dvajset let potekal plebiscit, neprekinjeno ljudsko glasovanje, v rezultat katerega ni bilo dvoma. Slovenci kot ljudstvo niso hote-

⁴⁵ Taylor, *Trieste*, str. 37–38.

⁴⁶ Burk, *Troublemaker*, str. 234–242.

⁴⁷ Burk, *Troublemaker*, str. 238–240.

⁴⁸ Moodie, *The Italo-Yugoslav Boundary*.

⁴⁹ Zwitter, *Spremna beseda*, str. 326.

li umreti; odklonili so sprejetje italijanskega gospostva. Njihova priložnost se je pojavila leta 1940, ko je Italija vstopila v vojno na strani Nemčije. Končno so lahko tudi Slovenci imeli zaveznike. To so postali, še preden je vojna zajela tudi Jugoslavijo, ko je imela Velika Britanija zelo malo zaveznikov. Služili so kot izhodiščna točka za odpor v jugovzhodni Evropi;⁵⁰ in so postali eden od najmočnejših dejavnikov v narodnoosvobodilnem gibanju, ki se je vzpostavilo v Jugoslaviji pod maršalom Titom. Ti Slovenci niso prosili, da bodo osvobojeni od Italije. Osvobodili so se sami. Vse, kar prosijo, je, da ne bi bili nasilno vrnjeni pod italijansko gospostvo.«⁵¹

Literatura

Autori inglesi parlano sul problema della Regione Giulia. Fiume: Istituto per le ricerche della Regione Giulia, 1946.

Brandes, Detlef: *Der Weg zur Vertreibung, 1938–1945: Pläne und Entscheidung zum »Transfer« der Deutschen aus der Tschechoslowakei und aus Polen*. München: R. Oldenbourg Verlag, 2001.

Burk, Kathleen: *Troublemaker. The Life and History of A. J. P. Taylor*. New Haven – London: Yale University Press, 2000.

Cole, Robert: *A. J. P. Taylor: The Traitor Within The Gates*. Houndsmills: Macmillan, 1993.

Ferenc, Tone: *Akcije organizacije TIGR v Avstriji in Italiji 1940*. Ljubljana, 1977.

Godeša, Bojan: *Slovensko nacionalno vprašanje med drugo svetovno vojno*. Ljubljana: Inštitut za novejšo zgodovino, 2006.

Godeša, Bojan: *Slovenci in problem meja med drugo svetovno vojno*. *Acta Histriae*, 23, 2015, št. 3, str. 417–432.

Keyserlingk, H. Robert: *Austria in World War II. An Anglo-American Dilemma*. Kingston – Montreal: McGill-Queen's University Press, 1988.

Lipgens, Walter: *Europa-Föderationspläne der Widerstandsbewegungen 1940–1945*. München: R. Oldenbourg Verlag, 1968.

Mazower, Mark: *Temna celina. Dvajseto stoletje v Evropi*. Ljubljana: Mladinska knjiga, 2002.

Moodie, A. E.: *The Italo-Yugoslav Boundary. A Study in Political Geography*. London: George Philip & Son. LTD., 1945.

Pirker, Peter: *Gegen das Dritte Reich. Widerstand und Sabotage in Österreich und Slowenien, 1938–1940*. Wien: Kitab Verlag, 2010.

Seton Watson, Hugh: *The »Sick Heart« of Modern Europe: The Problem of the Danubian Lands*. Seattle: University of Washington Press, 1975.

Šušar, Mira: *Vladimir Velebit: svjedok historije*. Zagreb: Razlog, 2001.

Taylor, A. J. P.: *The Italian Problem in European Diplomacy, 1847–1849*. Manchester: Manchester University Press, 1934.

Taylor, A. J. P.: *Germany's First Bid for Colonies 1884–1885: A Move in Bismarck's European Policy*. London: Macmillan and Co., 1938.

Taylor, A. J. P.: *The Habsburg Monarchy 1815–1914: A History of the Austrian Empire and Austro-Hungary*. London: Macmillan and Co., 1941.

Taylor, A. J. P.: *Czechoslovakia's Place in a Free Europe*. London: Czechoslovak Institute in London, 1943.

⁵⁰ Ferenc, *Akcije organizacije Tigr*; Pirker, *Gegen das dritte Reich*.

⁵¹ Taylor, *Trieste (ponatis)*, str. 14.

- Taylor, A. J. P.: *Trieste or Trst? New Statesmen and Nation*, December 9, 1944.
- Taylor, A. J. P.: *Trieste*. London: Yugoslav Information Office, 1945.
- Taylor, A. J. P.: *Trieste*. New York: United Committee of South-Slavic Americans, September 1945 (ponatis).
- Taylor, A. J. P.: *The Course of German History: A Survey of the Development of Germany Since 1815*. London: Hamish Hamilton, 1945.
- Taylor, A. J. P.: *The Habsburg Monarchy 1809–1914: A History of the Austrian Empire and Austro-Hungary*. London: Hamish Hamilton, 1948.
- Taylor, A. J. P.: *Bismarck: The Man and the Statesman*. London: Hamish Hamilton, 1955.
- Taylor, A. J. P.: *Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956.
- Taylor, A. J. P.: *The Troublemakers: Dissent over British Foreign Policy 1792–1939*. London: Hamish Hamilton, 1957.
- Taylor, A. J. P.: *The Origins of the Second World War*. London: Hamish Hamilton, 1961.
- Taylor, A. J. P.: *A Personal History*. London: Hamish Hamilton, 1983.
- Velebit, Vladimir: *Sećanja*. Zagreb: Globus, 1983.
- Velebit, Vladimir (Tvrтко Jakovina uredil in napisal predgovor): *Moj život*. Zagreb: Vera Velebit i Fraktura, 2016.
- Vodušek Starič, Jerca: »*Dosje*« *Mačkovšek*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 1994.
- West, Rebecca: *Black Lamb and Grey Falcon. A Journey through Yugoslavia*. London: Macmillan and Co., 1941.
- Wrigley, Chris: *A. J. P. Taylor: Radical Historian of Europe*. London: I. B. Tauris, 2006.
- Zwitter, Fran: *Spremna beseda*, v: Taylor, A. J. P.: *Habsburška monarhija 1809–1918. Zgodovina avstrijskega cesarstva in Avstro-Ogrske*. Ljubljana: Državna založba Slovenije, 1956, str. 325–334.

Povzetek: Razprava obravnava prizadevanje oxfordskega profesorja A. J. P. Taylorja, sicer enega od najpomembnejših imen britanskega zgodovinarja, za priključitev Trsta k Jugoslaviji podruži svetovni vojni. Znameniti zgodovinar se je v času druge svetovne vojne ukvarjal s ključnim problemom povojne evropske ureditve, kako trajno omejiti nemško moč in vpliv ter hkrati ustvariti dolgoročne stabilne razmere (predvsem) v srednjeevropskem prostoru. V tem kontekstu je ob raziskovanju zgodovine habsburške monarhije postal velik zagovornik pravic manjših, zlasti slovanskih narodov (Čehi, Srbi, Makedonci, pa tudi Slovenci). V Londonu se je Taylor s primorsko problematiko tudi osebno seznanil, in sicer v stikih s primorskimi emigranti. Te je zelo cenil, ker so bili britanski zavezniki že v času, ko je ta imela le malo zaveznikov. Na pobudo partizanskega gibanja, ki ga je tudi podpiral, je najprej napisal članek *Trieste or Trst* (1944), nato pa še brošuro *Trieste* (1945). V brošuri je zagovarjal stališče, da naj bo po vojni Trst del Jugoslavije in ne Italije. To je utemeljeval s številčnimi primerjavami med Slovenci in Italijani, s primerjavo primerov Trsta in Gdanska in Trsta in Reke, zgodovinskimi argumenti in s pravnimi utemeljitvami. Njegov glavni argument, da bi pripoznali Slovence in s tem Jugoslaviji zahtevo po Trstu, naj bi bila poglobitev odnosov med Vzhodom in Zahodom. Britanski zgodovinar je v brošuri tudi opisal 20-letni boj Primorcev proti fašističnemu zatiranju, kjer se je poklonil primorskemu antifašizmu in boju Primorskih Slovencev za priključitev k matični domovini.

Summary: This study aims to investigate the efforts of the Oxford professor A. J. P. Taylor, one of the most important British historiographers, to annex Trieste to Yugoslavia after WWII. During WWII the famous historian dealt with the question of post-war order in Europe, namely how to permanently limit the German power and, at the same time, find a long-term solution for a stable (Central) Europe. While researching the history of the Habsburg Monarchy, this led him to become an advocate for the rights of smaller nations, especially Slavic nations (Czechs, Serbs, Macedonians and also Slovenians). In London, Taylor acquainted himself with the situation in the Julian March with the help of slovenian emigrants from Italy. He was very fond of them because they were British allies in a time where Britain had only a few. After the partisan movement, which he also supported, had given him the initiative, he first wrote the article *Trieste or Trst* (1944) and later published the booklet *Trieste* (1945). He maintained that, after the war, Trieste should be a part of Yugoslavia and not Italy. He based his assumption on his comparisons between Slovenians and Italians and the comparisons between cases of Trieste and Gdansk and Trieste and Rijeka. He also cited historical and legal arguments. His main argument was that Trieste should belong to Slovenians and thus to Yugoslavia because that would improve the relationship between the West and the East. In *Trieste*, he also described the twenty-year struggle of Slovenians in Italy against fascist oppression and thus paid tribute to the slovenian anti-fascist movement in the Julian March and their efforts for annexation to the motherland.

Giuseppe Ungaretti due volte cinquant'anni dopo

SERGIO TAVANO

Sintesi: Tra il 19 e il 22 maggio 1966 si tenne a Gorizia il primo Incontro culturale mitteleuropeo che riguardò »La poesia oggi«. Tra i molti ospiti autorevoli come poeti e critici letterari intervenne anche Giuseppe Ungaretti che cinquant'anni prima, durante il 1916, aveva combattuto sul Carso, anzitutto attorno al Monte San Michele, senza però raggiungere Gorizia.

Parole chiave: Giuseppe Ungaretti, Incontro culturale mitteleuropeo, poesia, Gorizia

Giuseppe Ungaretti dvakrat petdeset let kasneje

Izveček: Med 19. in 22. majem 1966 je v Gorici potekalo prvo srednjeevropsko kulturno srečanje z naslovom »Poezija danes«. Med številnimi uglednimi gosti, zlasti pesniki in literarnimi kritiki, je nastopil tudi Giuseppe Ungaretti, ki se je petdeset let poprej, leta 1916, boril na Krasu, natančneje okrog Vrha svetega Mihaela (Monte San Michele), a v tistem času ni nikoli dospel do Gorice.

Ključne besede: Giuseppe Ungaretti, srednjeevropsko kulturno srečanje, poezija, Gorica

All'esperienza storiografica di Branko Marušič si vogliono qui dedicare con stima e amicizia spunti di riflessione desunti dalla ricognizione di fonti varie e soprattutto da ricordi personali che sono per lo più inediti e connessi con il 1966, proprio a cinquant'anni dalla partecipazione di Giuseppe Ungaretti al convegno goriziano sulla poesia e alla riscoperta sua del Carso, resi possibili nel maggio di quell'anno in occasione dell'avvio degli *Incontri Culturali Mitteleuropei*: questi furono organizzati, appunto per la prima volta a Gorizia, a cinquant'anni dalla partecipazione del poeta alle lunghe e sanguinose battaglie miranti alla conquista italiana del Monte San Michele, appendice avanzata dell'altipiano carsico. Lo stesso Branko Marušič partecipò e diede il suo autorevole contributo a questi e ad altri convegni goriziani.

Alla figura e all'opera storiografica di Branko Marušič ho già avuto modo di dedicare con onore e con vero piacere un sia pur breve scritto¹ quale prefazione per un suo volume del 2007.

Dalla metà degli anni Sessanta del secolo scorso a Gorizia e nel Goriziano andavano aprendosi prospettive e contatti oltre le chiusure nazionalistiche scatenatesi fin dagli inizi del secolo e perdurate anche dopo il 1945 in forme svariate e con spinte ideologiche contrastanti. Attorno al 1965 e soprattutto nel 1966 si incominciò a ripensare ai significati e ai frutti migliori della lunga e riservata storia culturale di Gorizia, in base a una sensibilità e a progetti che si possono vedere anticipati dallo slancio culturale che aveva animato un gruppo di giovani intellettuali goriziani, i quali erano stati generosamente attivi nei primi anni Venti: il loro atteggiamento si può ricostruire attraverso il discorso che Piero Gobetti pronunciò a Gorizia il 10 dicembre del 1922 e che lasciò trasparire panorami eticamente nobili e impegnativi: «Il compito non apparirebbe maggiore di voi, anche se il compito fosse di assimilarvi tutta la cultura italiana nel continuarla ed elaborarla serenamente accanto alle culture straniere che qui coesistono».

Di fronte alle chiusure che si stavano innalzando, Gobetti aveva inoltre precisato: «Le terre di confine sono il campo più irrequieto e incontrastato della lotta di idee e della elaborazione della civiltà».²

L'autore a tavola con Giuseppe Ungaretti (21 maggio 1966).

¹ Tavano, *Identità e distinzioni*, pp. 11–16.

² Tavano, *Gorizia nel 1919 e oltre*, pp. 53–71.

La bella stagione culturale dei primi anni Venti, complicata da divisioni sempre più intolleranti, si spense presto in modo irreparabile sia a causa della soppressione della provincia (1923), che fu divisa tra Udine e Trieste, sia per la dispersione dei migliori goriziani tra gli artisti e gli intellettuali: subentrarono le angustie del regime al quale si deve anche la mortificante azione contro la cultura e la scuola di lingua slovena.

Fu inasprito in questo modo l'impovertimento di una città e del suo territorio che erano già stati contrassegnati da una complessità di parlate, ciascuna dotata di una precisa dignità, pur sempre sulla base di un'omogeneità mentale e culturale del tutto singolare e difficile da comprendere sullo sfondo di una storia in cui era ormai preferita una visione redentrice e semmai eroica a favore della cultura goriziana. La visione fu contrastata da Gobetti anche nel suo ricordo di Slataper, inteso non come soldato, ma come «maestro di vita», di una «vita costruita e pensata come sacrificio».

Come Piero Gobetti nel 1922, anche Giuseppe Ungaretti, venendo a Gorizia nel 1966, non volle indulgere nel ricordare con distacco la violenza di cui è sostanziata la guerra.

Attraverso l'incontro goriziano con Ungaretti, tra il 19 e il 21 maggio³, fu raggiunto allora il momento più altamente rappresentativo di quelle azioni che tendevano a recuperare per Gorizia, dimensioni morali e visioni storiche insieme antiche o tradizionali e coraggiosamente innovatrici.

Il punto di partenza deve essere indicato nell'attività svolta in città da alcune associazioni ed enti, come il Centro «A. Rizzatti», editore di un volume dell'acivescovo Andrea Pangrazio⁴, con la sua rivista *Iniziativa Isontina*, e lo stesso Comune, che ebbe nel sindaco Michele Martina il primo presidente degli Incontri: e dal Comune furono promosse nello stesso anno varie iniziative, tra cui l'edizione di una monografia su Max Fabiani, curata da Marco Pozzetto, una mostra su Giuseppe Tominz, curata da Guglielmo Coronini, uno spettacolo teatrale con testi e cura di Vittorio Franceschi (*La maledetta-santa Gorizia, 1916*).

La rivista *Iniziativa Isontina*, che accoglieva un grande numero di studi e di contributi vari, dal 1966 in poi pubblicò i frutti di ricerche profondamente innovatrici, condotte da Camillo Medeot sulle sorti di tanti isontini, giuliani e trentini nella Grande Guerra.⁵

Rimangono memorabili contributi di grande valore con firme autorevoli tra cui quelle di Celso Macor, di Pasquale De Simone e di Fulvio Monai. Di fianco al periodico goriziano incominciò ad uscire proprio nel 1966 a Nova Gorica *Goriška srečanja* (Incontri goriziani), che induce a ricordare due storiografi attivi in quella città, Branko Marušič e Marijan Breclj, per citare studiosi che collaborarono di frequente anche in *Studi Goriziani*, rivista che aveva iniziato a uscire nel 1923, a cura di Carlo Battisti.

³ Tavano, *La cultura goriziana tra il 1945 e gli anni '90*, pp. 474–513. Conf. *Fratelli - Bratje - Fradis - Brüder - Brothers*, p. 86.

⁴ Pangrazio, *La comunità*.

⁵ Medeot, *Storie di preti isontini internati nel 1915*, pp. 30–31.

Gli Incontri Culturali Mitteleuropei, che fin dall'avvio nel 1966 apparvero promossi da *Iniziativa Isontina*, assumendo poi identità propria con l'Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, proponevano di ritrovare e rinnovare ciò che di positivo e di originale avevano avuto in comune fino alla prima guerra mondiale i popoli che avevano composto le Mitteleuropa. Appunto per questo si iniziò affrontando il tema *La poesia oggi* (la presidenza fu affidata a Biagio Marin e a Mario Luzi), che fu integrato nell'anno seguente con *La narrativa* (con la presidenza di Carlo Bo).

Fu determinante la collaborazione offerta da un gruppo di intellettuali e di docenti goriziani, tra i quali, ad esempio, i professori Menghini e Piemonti, che si raccolsero per tempo nell'inverno tra il 1965 e il 1966 e diedero suggerimenti per quegli »Incontri«, che erano vivacemente ispirati e animati dal p. Sergio Katunarich della »Stella Matutina«.

Parteciparono e tennero la loro relazione nei primi due convegni moltissime grandi personalità, tra le quali spiccano, oltre ai presidenti menzionati (Luzi, Marin e Bo), Giuseppe Ungaretti, Carlo Betocchi, Ervino Pocar, Enrico Falqui, György Szabó, Ciril Zlobec, Curt Hohof, Franz Tumlner, Viktor Suchy, Andrea Zanzotto, Claudio Magris, Enzo Bettiza, Quirino Principe, Lajos Maróti, Elio Filippo Accrocca, Ugo Fasolo, Hans Brunmayr, Miroslav Červenka, Giorgio Faggin, Zlatko Gorjan e tanti altri che onorarono con grande e costruttiva convinzione l'ardita iniziativa goriziana.

Dei due convegni sono usciti a suo tempo gli atti: per la poesia nel 1967 e per la narrativa nel 1968 senza però che compaia il nome del curatore, benché si sappia che ne fu patrocinatore e coordinatore il direttore dei *Iniziativa Isontina*, Pasquale De Simone. La cronaca dei lavori e soprattutto lo spirito che regnava sono ben ricostruibili attraverso gli articoli ricchi di particolari che sono comparsi nello stesso periodico a cura di Maurizio Calligaris⁶ e di Celso Macor.⁷

Rimangono vivi nella memoria gli sperimentalismi della »poesia visiva« diffusi a dritta e a manca da Emilio Isgrò ma sono da riportare le parole iniziali della relazione di Ciril Zlobec: la sua figura compare nella fotografia di pagina 18, ma già nella pagina 6 del n. 28 di *Iniziativa Isontina*, assieme a vari personaggi della vita culturale goriziana e regionale, tra i quali Guido Manzini.⁸

Lo Zlobec parlando nella Sala degli Stati Provinciali del Castello, sede preferita allora per le più solenni manifestazioni sia culturali, sia patriottiche, si esprime in lingua slovena, con una certa sorpresa generale: si interruppe dopo brevi frasi e aggiunse in perfetto italiano: »Non preoccupatevi: siccome più di venticinque anni or sono dal ginnasio che frequentavo a Gorizia fui espulso perché sorpreso a comporre versi in sloveno, volevo rendere omaggio grato a questa manifestazione goriziana proprio adoperando pubblicamente la mia lingua materna.«

⁶ Calligaris, Incontro di poeti – Incontro di popoli, pp. 5–22. Falqui, L'ora del setaccio per la poesia, pp. 23–25.

⁷ Macor, Con Giuseppe Ungaretti sul Carso, pp. 26–31.

⁸ Calligaris, *Ibid.*, p. 19.

L'incontro di amici goriziani con Ungaretti: (da sinistra) Renato Tubaro, Luigi Tavano, Bruno Calderini, Italo Brandolin, Maurizio Calligaris, Giuseppe Ungaretti, Sergio Tavano, Michele Martina, Silvano Cocolin, Celso Macor (21 maggio 1966).

Nei suoi discorsi⁹, con una ripresa il 15 giugno nella sala del Consiglio Provinciale di Gorizia, Biagio Marin, premettendo suoi ricordi viennesi (sui quali anni dopo furono espresse delle riserve), pose in evidenza i luoghi e i momenti più significativi della Gorizia novecentesca e tratteggiò un profilo della poesia giuliana e friulana.

Egli poi discusse con chi detta questi ricordi a proposito dell'intervento che suggeriva riflessioni nuove sulla poesia austriaca più recente e sullo stesso convegno.

Andrea Zanzotto si cimentò allora in una dialettica senza vere soluzioni, suggerendo di rispettare la tradizioni ma, nella chiusura del discorso, forse anche per sottrarsi a ciò che pareva imporgli il convegno in senso mitteleuropeo, ci disse quasi con un tono trionfale: »Andiamo verso il 2000!«

Il poeta che, accolto con devozione, nell'incontro emerse con grande personalità e che rese un omaggio di grande valore a Gorizia fu Giuseppe Ungaretti, che dopo cinquant'anni volle vedere la città per la quale aveva combattuto ai margini del San Michele, dove non era mai ritornato dopo il 1916.

Il 19 maggio lo accompagnammo in una passeggiata sul Carso, sul San Michele, a San Martino (dove egli si trattenne accanto all'edicola con i suoi versi, costruita nei primi anni Sessanta dagli scout del secondo Riparto di Gorizia) e a Redipuglia: qui, ai piedi del gigantesco ossario, rimase a lungo in silenzio, invano pregato che ci dicesse qualche cosa. Soltanto dopo molti minuti se ne uscì come trasognato, dicendo: »No, no, no! La morte è più semplice!«

Il 21 maggio pranzammo con lui (fig. 1) nell'osteria »della Sonja« che non esiste più da anni, all'imbocco del Vallone: eravamo tutti goriziani, pressoché travolti dal fervore dell'incontro sulla poesia e in modo particolare dalla presenza sorridente e cordiale di Ungaretti poeta. Una fotografia inedita mostra i commensali accanto al poeta: Renato Tubaro, Luigi Tavano, Bruno Calderini, Italo Brandolin, Maurizio Calligaris, S. T., Michele Martina, Silvano Cocolin e Celso Macor (fig. 2).

⁹ Marin, *Prolusione*, pp. 29–33; *La poesia nella Media-Europa*, pp. 179–194.

Nella conversazione che si intrecciava egli poté precisare: »Li hanno messi in fila a Redipuglia anche dopo morti«. Il silenzio lungo, fatto di meditazione, che aveva introdotto le sue parole a Redipuglia, fu da lui ripetuto ad ogni nostra domanda, anche durante il pranzo, quando si esprime su figure ed eventi della storia recente e del panorama italiano.

Ad esempio, richiesto di giudicare la politica di Mussolini, ci disse, quasi contrariato: »Ha fatto cose tremende«; un altro esempio di brevità nelle sue parole si ebbe a proposito dei discorsi di Davide Maria Turolto: »È matto!«.

Si ricorda bene che Ungaretti non pronunciava un giudizio se non dopo avere pensato a lungo e in silenzio la sua risposta, quasi ad attenersi alle sintesi »ermetiche« dei versi editi nel *Porto sepolto*, dense di allusioni nei rimandi visivi e nei pensieri. Ed è anche per questo che si rimane sorpresi se nella recentissima edizione delle sue *Lettere a Bruna* (a cura di S. Ramat, Mondadori), egli invece si dilunga fino ad apparire invano ripetitivo. Eppure quelle centinaia di lettere furono scritte soltanto pochi mesi dopo l'incontro goriziano, partendo appunto dall'estate del 1966.

Lomaggio a Gorizia,¹⁰ quasi bilancio alla fine dei giorni goriziani, fu pronunciato da Ungaretti nelle sale Castello nel pomeriggio del 20 maggio e indirizzato anzitutto al sindaco Michele Martina, presidente di quegli Incontri Culturali: benché sia stato più tardi edito altrove, ne è stata data alle stampe anzitutto la forma originale, manoscritta, nel numero 28 di *Iniziativa Isontina* (10) e poi, sempre con il consenso dell'Istituto per gli Incontri Culturali Mitteleuropei, lo ha riprodotto anche *L'immagine di Gorizia*.¹¹

Quel discorso, vero brano da antologia, fatto di ricordi e di sensibilità altamente civile, dovrebbe essere fatto conoscere di più e rimeditato a lungo, in modo speciale nei passi che definiscono la brutalità della guerra, per cui Gorizia aveva significato terrore e non vittoria: »Non esistono vittorie sulla terra se non per illusione sacrilega«.

»Ma qui sul Carso, quando mi cavavo dall'anima le parole, le mie povere parole, non sbagliavo. Ero solo, in mezzo ad altri uomini soli. Di null'altro eravamo possessori, noi poveri uomini, se non della propria solitudine, ciascuno. [...] Tornava a nascere, tra lo scheggiarsi della roccia in voli di sventagliature micidiali, un sentimento al quale è ancora all'uomo urgente di abilitarsi, finalmente«.

Nella veste primaverile che lo aveva sbalordito nel giorno precedente, il Carso lo sorprese di nuovo: un Carso che »non è più un inferno, è il verde della speranza: ecco, pensavo, invita a raccolta chi si propone di diffondere poesia, cioè fede e amore.«

Le parole di Ungaretti si può dire che siano echeggiate a lungo negli anni seguenti, contribuendo a imprimere, sia pure in modo indiretto, un tono alto e una luce chiara alle iniziative e soprattutto agli »incontri« internazionali che si sono tenuti nei cinquant'anni successivi e anche oltre.

Si poté riscontrare fin dagli inizi qualche eco,¹² fatta di cauta prudenza, di qualche forma di esitazione. Se non anche di scetticismo (ad esempio nel ricorso al termine »Mitteleuropa«) oppure più spesso di convinzione e di speranza, con

¹⁰ Ungaretti a Gorizia, pp. 32–41.

¹¹ *L'immagine di Gorizia*, p. 258.

¹² Prim. Una proposta di riforma degli »Incontri culturali mitteleuropei«, *Trieste*, 84, 1968, pp. 8–9.

l'insinuazione di taluni suggerimenti di fronte alla novità nelle proposte e nei programmi degli »Incontri« goriziani: le pagine più attente sono comparse allora in *Iniziativa Isontina*.¹³

Il problema fu discusso in vari modi anche lontano da Gorizia e, con un rimando a un minimo di esempi soltanto orientativi, similmente su piani diversi, da Arduino Agnelli¹⁴ o da Erhard Busek e Gerhard Wilfinger.¹⁵

Gli »Incontri« annuali organizzati a Gorizia e varie altre iniziative, tra cui tante mostre, hanno goduto di molta bibliografia che nel primo venticinquennio riguardò quello che fu definito *Der Geist von Görz* cioè lo spirito innovatore, in senso sovranazionale, che veniva coltivato con zelo a Gorizia. Non proprio tutti i convegni hanno lasciato il loro segno attraverso volumi comprendenti le relazioni, essendosi talora esaurita e dispersa la documentazione scritta.

Si è andata tuttavia formando una ricca biblioteca di stretto interesse mitteleuropeo dal momento che è stato trovato modo di pubblicare ugualmente moltissime relazioni: la bibliografia del volume già citato¹⁶ comprende titoli di alcuni convegni insieme con opere più o meno consonanti con lo spirito e con i programmi degli »Incontri« goriziani: è il caso del volume, uscito nel 2013 sul sindacalista Rolando Cian,¹⁷ del quale tuttavia si dovrebbe sapere che non era perfettamente d'accordo su una linea mitteleuropea.

Per questa ragione si vogliono qui richiamare per la loro esemplarità dal punto di vista tematico e originale almeno alcuni dei temi affrontati, anche tra quelli che non hanno potuto essere editi¹⁸: *Umorismo e satira* (1977), *Per un'immagine della Mitteleuropa* (1981), *La Mitteleuropa negli anni Venti* (1989), *I trattati degli anni 1919–1920* (1999), *La Mitteleuropa dopo i trattati* (2000).

Sembra utile e opportuno segnalare qualche volume che, pur non essendo compreso nella bibliografia del volume del 2016, concorre a fare conoscere molto bene la varietà e l'ampiezza dei temi affrontati¹⁹. (19)

¹³ Tavano, Ancora Mitteleuropa? pp. 48–58; De Simone, Mitteleuropa oggi, pp. 59–61; Mitteleuropa in settembre, pp. 1–2; Mitteleuropa 1967, pp. 1–2; La nuova Mitteleuropa, pp. 1–2; Terzo incontro mitteleuropeo, pp. 1–2.

¹⁴ Agnelli, *La genesi della Mitteleuropa*.

¹⁵ Busek, Erhard – Wilfinger, Gerhard: *Aufbruch nach Mitteleuropa*.

¹⁶ Prim. Fratelli, p. 201.

¹⁷ Rolando Cian *uomo di frontiera*.

¹⁸ Sono titoli dei Convegni che non sono documentati attraverso l'edizione degli Atti.

¹⁹ Seguono alcuni titoli relativamente recenti: *Le »minoranze« nella Mitteleuropa (1900–1945)*, a cura di Vittorio Peri, Gorizia 1991; *La Mitteleuropa negli anni Venti: cultura e società*, a cura di Quirino Principe, Gorizia 1992; *Il tessuto cristiano della Mitteleuropa (1919–1989)*, a cura di Ferruccio Tassin, Gorizia 1994; *Tolleranza e diritti dell'uomo. L'illuminismo e le sue conseguenze nella Mitteleuropa (1781–1948)*, a cura di Alessandra Martina Tassin, Gorizia 1995; *La Scuola viennese di Storia dell'arte*, a cura di Marco Pozzetto, Gorizia 1996; *Cultura di confine*, Gorizia 1996; *Nazione e stato nell'Europa centrale*, a cura di Marco Grusovin, Gorizia 2003; *Il »fattore religioso« nell'Europa centro-orientale*, a cura di Marco Grusovin, Gorizia 2005; *La cinematografia nell'Europa centro-orientale dopo il 1989*, a cura di Marino Marin, Gorizia 2006; *L'eredità di Cirillo e Metodio. Omaggio a Vittorio Peri*, a cura di Cesare Alzati, Marco Grusovin, Sergio Tavano, Gorizia 2009; *Umanità mitteleuropea. Letteratura – Arti – Musica – Cinema*, a cura di Renate Lunzer – Sergio Tavano, Gorizia 2012. Sono stati inoltre editi cataloghi e studi che si rifanno al periodico *Kadmos*, che incominciò ad uscire nel 1991. In questa serie Marco Grusovin ha pubblicato a Gorizia nel 2006: *1966–2006. 40 anni di lavoro, studi e ricerche*

Per riprendere e ampliare i ricordi sulla figura e sulla voce poetica di Giuseppe Ungaretti, che sono rimaste sempre vive e stimolanti nelle iniziative goriziane di maggiore impegno, si può aggiungere che a Castelnuovo di Sagrado si è organizzato il Parco Ungaretti,²⁰ dove il 29 aprile 2014 si volle riflettere sulla testimonianza del poeta, a cent'anni dall'inizio della Grande Guerra.

Nel 2016, cinquant'anni dopo l'incontro goriziano sulla poesia, nel festival «èStoria» si è ragionato sul significato della presenza di Ungaretti sul Carso tanto durante il 1916 quanto a Gorizia nel 1966: ne parlarono due superstiti di quell'Incontro e di quella passeggiata carsolina e cioè Renato Tubaro e chi redige queste pagine.

Infine il 22 ottobre dello stesso 2016 sul Monte Cerje, sopra Lokvica, si sono ricordati i versi che Ungaretti compose nel 1916, cioè un secolo prima, a Cotiči il 16 agosto (*I fiumi*), nel Valloncello dell'albero isolato il 27 agosto (*San Martino del Carso*) e proprio a Lokvica, precisamente il 23 settembre (*Attrito*), il 24 settembre (*Distacco*), il 28 settembre (*Nostalgia*), il primo ottobre (*Italia*) e il 2 ottobre (*Poesia*).

Questo incontro carsolino, che fu promosso da personaggi del luogo e anzitutto da Davorin e Primož Marušič,²¹ si completò in maniera molto significativa con la recita degli stessi versi, anche nella traduzione in sloveno che si deve alla cura sensibile ed elegante di Ciril Zlobec che nel maggio di cinquant'anni prima era intervenuto nel convegno goriziano sulla poesia.

Riconoscendo il valore di quell'evento goriziano, che si desidererebbe precorrimo e proiezione di un futuro di civiltà limpidamente europeo, sia chi parlò sulla vetta del Cerje per ricordare il poeta, sia chi ne aveva tradotto i versi ricordarono con intima commozione di avere incontrato Giuseppe Ungaretti a Gorizia cinquant'anni prima.

Lo spirito, spesso fervente e generoso, che animò l'avvio degli incontri goriziani, si trasfuse poi in episodi e in affioramenti preziosi, spesso di iniziativa personale, benché accompagnati da un lento e quasi inevitabile affievolirsi di una continuità diretta. L'impegno civile e culturale che aveva accompagnato e animato un'impresa tanto coraggiosa parve attenuarsi e infine quasi spegnersi dalla prima metà degli anni '90 in poi, anche in coincidenza col superamento della guerra fredda e quindi col venir meno del modello goriziano, quale specola transconfinaria e quale punto di riferimento per chi volesse attingere ai modelli positivamente mitteleuropei del primo Novecento.

Nonostante un silenzioso e forse irreparabile decadimento della vita culturale goriziana, subentrato a decenni di grande slancio, è apparsa infine in bella luce qualche figura che proprio nell'avvio aveva animato lo spirito di quegli incontri e che propose un ripensamento responsabile dell'identità di Gorizia e del Goriziano, ancora nell'originario spirito che oggi si può definire profetico: è il caso di quel Celso Macor che fu uno dei primi e più convinti nel proporre il tema e il titolo distintivo, cioè la Mitteleuropa, per gli incontri goriziani.²²

²⁰ Trombetta, *Un soldato della speranza*.

²¹ *Zimski glasovi*, p. 50.

²² *Parole oltre l'orizzonte*, pp. 151–157 con scritti di Gabriele Zanella, Rienzo Pellegrini, Sergio Tavano, Renate Lunzer, Celso Macor. La traduzione in tedesco dei versi di Celso Macor, già editi a Vienna nel 2001, è di Renate Lunzer.

Sulla base di quell'apertura è stata ripensata nel suo alto valore la storia culturale goriziana senza tuttavia alcun cedimento nostalgico. Questo atteggiamento guidò, ad esempio, lo scambio epistolare tra Biagio Marin e appunto Celso Macor, provocato dalla intitolazione dell'auditorium regionale di Gorizia alla «Cultura friulana» nel 1977 e continuato nei ripensamenti del 1984: ne ha messo in grande evidenza i significati e i valori Gabriele Zanella in un ampio e acuto studio edito in «Ladinia» nel 2015.²³

Proprio nella raccolta di articoli che è comparsa nel «Ce fastu?» del 2013 sono stati riprodotti i versi di Celso Macor (*Al me sanc*) in cui viene ripensata e anzitutto riproposta nella sua grande validità la storia goriziana, in friulano, in italiano e in tedesco:

La mê tiara 'a era part dal grop / di popui da prima Europa / e 'l me sanc 'l è senza cunfins / 'l è un flun che 'l ven dai secui e 'l ciapa dentri riui / ch'a dan musica a li' valadis, / a' si distudin tal flun / dal me sanc. / Al me sanc 'l è il sanc dai fradis, / al me sanc 'l è senza cunfins.

(La mia terra era parte del ceppo di popoli della prima Europa e il mio sangue è senza confini, è un fiume che viene dai secoli e assorbe rivoli che danno musica alle vallate, si spengono nel fiume del mio sangue. Il mio sangue è il sangue dei fratelli, il mio sangue è senza confini.

Mein Land war ein Teil / vom Völkerstamm der ersten Europa / und mein Blut hat keine Grenzen, es ist ein Strom, der aus den Jahrhunderten kommt, / er nimmt Bäche auf, / die mit Musik die Täler füllen und dann im Strom meines Blutes / erlöschen. / Mein Blut ist das Blut meiner Brüder, / mein Blut hat keine Grenzen).

Alcuni riferimenti bibliografici

Tavano, Sergio: Identità e distinzioni. Marušič Branko, *Il vicino come amico. Realtà o utopia? La convivenza lungo il confine italo-sloveno*. Gorizia: Goriška Mohorjeva družba, 2007, pp. 11–16.

Tavano, Sergio: Gorizia nel 1919 e oltre, *Ce fastu?*, 75, 1999, pp. 177–203; Id., Gorizia nel carteggio di Piero Gobetti, *Studi Goriziani*, 110, 2017, pp. 53–71.

Tavano, Sergio: La cultura goriziana tra il 1945 e gli anni '90. *Da Aquileia a Gorizia*. Trieste: Deputazione di Storia patria per la Venezia Giulia, 2008, pp. 474–513; cfr. *Fratelli - Bratje - Fradis - Brüder - Brothers. A cinquant'anni degli Incontri Culturali Mitteleuropei* (a cura di Alessandra Martina – Nicolò Fornasir). Gorizia 2016, 86 e ss.; a p. 8 si dice però che gli Incontri goriziani ebbero inizio nel 1970 anziché nel 1966.

Pangrazio, Andrea: La comunità. Gorizia: Iniziativa Isontina, 1966.

Medeot, Camillo: Storie di preti isontini internati nel 1915. Gorizia: Iniziativa Isontina, 1969 (cfr. *Nuova Iniziativa Isontina*), 73, 2017, pp. 30–31.

Calligaris, Maurizio: Incontro di poeti – Incontro di popoli, *Iniziativa Isontina*, 28, 1966, 5–22; Falqui, Enrico: L'ora del setaccio per la poesia, *Ibidem*, pp. 23–25.

Macor, Celso: Con Giuseppe Ungaretti sul Carso, *Ibidem*, pp. 26–31.

²³ Zanella, Macor, Marin, pp. 115–144.

Calligaris, Maurizio, Incontro, cit., 19; Zlobec, Ciril: La poesia slovena contemporanea. *La poesia, oggi*. Gorizia: ICM, 1967, pp. 153–156.

Marin, Biagio: Prolusione. *La poesia, oggi*, pp. 29–33; La poesia nella Medio-Europa, *Ibidem*, pp. 179–194.

Ungaretti a Gorizia. *Iniziativa Isontina*, 28, 1966, pp. 32–41.

L'immagine di Gorizia. Gorizia: Il Comune, 1974, p. 258.

Una proposta di riforma degli »Incontri culturali mitteleuropei«, *Trieste*, 84, 1968, pp. 8–9.

Tavano, Sergio: Ancora Mitteleuropa? *Iniziativa Isontina*, 30, 1966, pp. 48–58; De Simone, Pasquale: Mitteleuropa oggi, *Ibidem*, pp. 59–61; Mitteleuropa in settembre, *Ibidem*, 33, 1967, pp. 1–2; Mitteleuropa 1967, *Ibidem*, 34, 1967, pp. 1–2; La nuova Mitteleuropa, *Ibidem*, 35, 1957, pp. 1–2; Terzo incontro mitteleuropeo, *Ibidem*, 40, 1968, pp. 1–2.

Agnelli, Arduino: *La genesi della Mitteleuropa*. Milano: Giuffrè, 1973.

Busek, Erhard – Wilfinger, Gerhard: *Aufbruch nach Mitteleuropa*. Wien: Edition Atelier, 1986.

Rolando Cian uomo di frontiera (a cura di Paolo Feltrin). Sesto San Giovanni: Bibliolavoro 2013.

Trombetta, Gianfranco: *Un soldato della speranza*. Mariano del Friuli: Edizione della Laguna, 2011.

100 let po upesnitvi grozot vojne na Lokvici. *Zimski glasovi 2016*, 2016, p. 50.

Parole oltre l'orizzonte (a cura di Gabriele Zanello). Udine, Società Filologica Friulana, 2015. (già in *Ce fastu?*, LXXXIX, 2013, pp. 151–157)

Zanello, Gabriele, Celso Macor und Biagio Marin: Discussion über Identität und Interkulturalität im Spannungsfeld des »Görzer Landes«. *Ladinia*, XXXIX, 2015, pp. 115–144.

Riassunto: Tra il 19 e il 22 maggio 1966 si tenne a Gorizia il primo Incontro culturale mitteleuropeo che riguardò »La poesia oggi«. Tra i molti ospiti, autorevoli come poeti e critici letterari, intervenne anche Giuseppe Ungaretti che cinquant'anni prima, durante il 1916, aveva combattuto sul Carso, anzitutto attorno al Monte San Michele, senza però raggiungere Gorizia. Nel maggio 1966 egli visitò, con palese commozione, i luoghi in cui aveva combattuto, ma anche composto versi raffinati e carichi di sofferza umanità (raccolti nel *Porto sepolto*, dicembre 1916), e nel Castello di Gorizia pronunciò un discorso che è insieme riflessione autobiografica e omaggio affettuoso alla città. Sono qui ripresi e riassunti principalmente i momenti e i significati delle giornate che Ungaretti trascorse a Gorizia: i ricordi sono per lo più personali e inediti che dopo altri cinquant'anni, nel 2016, sono stati riproposti a Gorizia e sullo stesso Carso, con particolare risalto a Lokvica/Loquizza.

Povzetek: Prvo srednjeevropsko kulturno srečanje z naslovom »Poezija danes« je v Gorici potekalo med 19. in 22. majem 1966. Med številnimi uglednimi gosti, zlasti pesniki in literarnimi kritiki, je nastopil tudi Giuseppe Ungaretti, ki se je petdeset let pred tem, leta 1916, boril na Krasu, okrog Vrha svetega Mihaela (Monte San Michele), a ni nikoli došel do Gorice. Maja leta 1966 je Ungaretti z opazno ganjenostjo obiskal kraje, kjer se je boril in tudi spesnil prefinjene verze, polne boleče človečnosti (zbrane v pesniški zbirki *Porto sepolto*, december 1916). Na goriškem gradu je imel govor, ki je bil istočasno avtobiografska refleksija in prisrčen poklon Gorici. V prispevku so povzeti najpomembnejši trenutki in pomen časa, ki jih je Ungaretti preživel v Gorici. Gre večinoma za osebne in neobjavljene spomine, ki so bili po stotih letih, leta 2016, vnovič predstavljeni v Gorici in Lokvici na Krasu.

Poseganje komunističnih oblasti v zasebno lastnino na primeru severne Primorske po drugi svetovni vojni

JERNEJ VIDMAR

Izvleček: Prispevek govori o komunistični represiji nad zasebniki, predvsem trgovci in obrtniki, na severnem Primorskem v prvih letih po priključitvi k Jugoslaviji. Delno posega tudi v medvojni čas in v obdobje cone B Julijske krajine. Omejuje se predvsem na ozemlje, ki je bilo po priključitvi Primorske 15. 9. 1947 do leta 1955 upravno razdeljeno na goriški in tolminski okraj. Prikaže zaplembe premoženja, ki so jih izrekli upravni organi, nacionalizacijo, politične sodne procese in z njimi povezane kazenske zaplembe, ki so jih izvajala civilna sodišča. Pri procesih neke presega meje severne Primorske. V coni B je delovalo Okrožno narodno sodišče v Postojni, ki je od priključitve do leta 1950 poslovalo v Postojni z nazivom Okrožno sodišče v Postojni (tudi Okrožno sodišče v Gorici s sedežem v Postojni), nato pa v Solkanu in Novi Gorici (od 1952) kot Okrožno sodišče v Gorici.

Ključne besede: zasebna lastnina, komunistična partija, likvidacije, zaplembe premoženja, nacionalizacija, politični sodni procesi, kazenske zaplembe

Intervention of Communist Authorities on Private Property in the Northern Primorska Region after the Second World War

Abstract: The contribution discusses the communist repression against the private sector, especially against merchants and craftsmen in the Northern Primorska region during the first years after the annexation to Yugoslavia. Partly, it also discusses the war time and the time of the zone B in the Julian region. It focuses mostly on the territory which was administratively divided between the districts Gorica and Tolmin in the period between 1947 and 1955. The contribution focuses on confiscations of property, nationalisation, political trials and in connection with them the punitive confiscations, which were executed by civil courts of justice (District court of justice in Postojna, after District court of justice in Gorica). Sometimes, also the regions beyond the Northern Primorska are discussed.

Key words: private property, communist party, liquidations, confiscations of property, nationalisations, political trials, punitive confiscations

Politika vladajoče komunistične partije Jugoslavije je po drugi svetovni vojni izhajala iz socialističnega gospodarskega koncepta, po katerem morajo biti proizvodna sredstva državna oziroma družbena lastnina.¹ Zato je bil njen primarni interes ukinitve zasebne ali privatne lastnine oziroma njeno zmanjšanje na najmanjši možni obseg in uvedba socialistične družbenoekonomske ureditve na državni oziroma družbeni lastnini. Zasebna lastnina² je bila v povojni Jugoslaviji poddržavljena na več načinov. Potekala je s prisilnimi ukrepi: s predpisi o zaplembah, s predpisi o nacionalizaciji, z likvidacijami manjših trgovin, z agrarno reformo v kmetijstvu (v članku je ne obravnavam) in na druge načine.³ Večinoma, zlasti pa v primeru zaplemb, je bila kršena tudi legalnost teh postopkov in ukrepov. Tudi v primerih, ko je bila za razlaščno premoženje predvidena odškodnina (zlasti pri nacionalizaciji), ta praviloma ni bila izplačana ali pa je bila simbolična.⁴ Jože Prinčič piše, da so bila tako pridobljena sredstva od poddržavljenih podjetij in obrti, poleg pomoči UNRE, prostovoljnega dela delovnih brigad in prisilnega brezplačnega dela političnih zapornikov, pomemben vir za povojno obnovo oziroma izgradnjo socialističnega gospodarstva v FLRJ.⁵

Večino zasebnih trgovin in obrti je komunistična oblast na severnem Primorskem odpravila med letoma 1947–1949, in sicer z enakimi ukrepi kot povsod po državi. V skladu z zgornjimi gospodarskopoličnimi cilji in ukrepi je bilo na konferencah okrajnih komitejev KP Gorica in Tolmin v letih 1947–1949 veliko načrtovanja v zvezi z odpravo zasebnega sektorja. Okrajna oblast je bila skladno z državno politiko petletnega plana odločena, da bo dokončno obračunala z zasebniki. Na redni seji okrajnega komiteja KPS Gorica, ki je potekala 27. 5. 1948 v Solkanu, je bilo podano navodilo za čimprejšnjo odpravo zasebnih trgovin: »Privatni sektor v trgovini je v okraju številčno šibak, vendar je treba stremeti, tudi v zvezi s predmetnim navodilom, da se ga čimprej likvidira, ker predstavlja vedno orodje špekulanstva in reakcije ter ovira pri razvoju socializma.«⁶ Pri tem je bilo dano navodilo, kako stvar izvesti in na kakšen način prikazati zasebne trgovce v javnosti: »Odprava privatnih trgovin se ne sme vršiti z golimi administrativnimi ukrepi, marveč na politični podlagi in prikazati je ljudstvu privatne trgovce na podlagi dejstev kot špekulante in izkoriščevalce.«⁷ Med drugim je bil sprejet naslednji sklep: »Likvidacija ostalih privatnih trgovin naj se izvede čim prej, vendar pa naj se prej zagotovi predmetna preskrba s trgovinami državnega in združnega sektorja. Pri tem pa je paziti, da ne ostanejo neizkoriščeni ne trgovski prostori ne trgovinska oprema, ki naj se jih ali zaseže ali odkupi z ozirom na zadržanje privatnega trgovca lastnika.«⁸ Poverjenik za trgovino je dobil navodila, naj objavi seznam trgovcev zasebnikov s točnimi podatki storjenih dejanj. Skladno s temi navodili je s posameznimi tr-

¹ Zagradnik, *Trije valovi nacionalizacije*, str. 63.

² Definicija privatne ali zasebne lastnine po SSKJ: lastninska pravica posameznika ali skupine do proizvodnih sredstev.

³ Breznik, Prijatelj, Sedonja, *Zakon o nacionalizaciji s komentarjem*, str. 9–10.

⁴ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963*, str. 52.

⁵ Prinčič, *Slovenska industrija v jugoslovanske primežu*, str. 18–19.

⁶ AS 1589-IV, 1512, Redna seja okrajnega komiteja KPS Gorica 27. 5. 1948.

⁷ Prav tam.

⁸ Prav tam.

govci in obrtniki ter večjimi kmeti obračunavalo časopisje, zlasti glasilo Odbora Osvobodilne fronte Goriške oblasti, *Nova Gorica*, ki je bilo predhodnik današnjih *Primorskih novic*. V številnih številkah tega časopisa lahko zasledimo članke, ki so napadali posamezne trgovce in obrtnike, zlasti tiste, ki so bili obsojeni na političnih procesih. V člankih so bili javno izpostavljeni z imenom in priimkom. Časopis jih je označeval kot »špekulante, verižnike, saboterje, izkoriščevalce delovnega ljudstva, sovražnike socializma« itn. Nekatero propagandno članke proti obsojenim trgovcem in obrtnikom je objavljala tudi socialističnemu režimu v Jugoslaviji naklonjeni *Primorski dnevnik* v Trstu.⁹ Tudi na II. partijski konferenci okrajnega komiteja KPS Tolmin 13. 10. 1949 je v političnogospodarskem referatu okrajni partijski sekretar Alojz Krivec zadovoljno poročal: »Privatni sektor je bil že lani popolnoma odpravljen in s tem onemogočeno vsako porajanje kapitalističnih elementov na vasi. V tem letu beležimo zlasti lepe uspehe na državnem in združenem sektorju.«¹⁰

Zaplembe premoženja, ki so jih izrekli upravni organi

Najhujšo kršitev pravice do zasebne lastnine so predstavljale zaplembe ali konfiskacije premoženja, saj je šlo za prisilne ukrepe, s katerimi so brez povračila oziroma odškodnine odvzeli del ali celotno premoženje fizične ali pravne osebe v korist države.¹¹ Zaplembe so se delile na kazenske, ki so jih izrekala sodišča kot stransko kazen političnim zapornikom, in upravne, ki so bile v pristojnosti upravnih organov. Izrekli so jih osebam, označenim za »narodne sovražnike«, in osebam, ki jim je bilo zaradi pobega v tujino odvzeto državljanstvo.¹²

Upravne zaplembe in sekvestracije zasebnega premoženja so na ozemlju severne Primorske izvrševali že v času cone B leta 1946 po odlokih Poverjenišтва PNOO za Slovensko primorje. Tega leta je bila sprejeta odredba o upravi sovražnikovega imetja in imetja odsotnih oseb. Sekvestrirano je bilo premoženje nemškega rajha, oseb nemške narodnosti, vojnih zločincev, imetje odsotnih oseb itd. Zaplembo lastnine je Poverjenišтво PNOO uzakonilo z odlokom o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov jeseni 1946.¹³ Z zaplembami je oblast nadaljevala tudi po priključitvi Primorske k Jugoslaviji. Potrjevala je zaplembe, ki jih je v coni B izrekal PNOO, in izpeljala številne nove. Osnova niso bile več uredbe Poverjenišтва PNOO-ja, temveč Zakon o zaplembi oziroma konfiskaciji in o izvrševanju konfiskacije,¹⁴ ki je bil sprejet 9. 6. 1945 in po katerem so v Jugoslaviji zaplembe izvajali že dve leti prej. Na podlagi tega so tudi na severnem Primorskem izvajali zaplembe tako imenovanih »narodnih sovražnikov«. S tem so na ozemlju severne Primorske nadaljevali vse do leta 1950 tako, da jih je bilo med 1948 in 1950 skupaj najmanj 48. Zaplembe so dejansko izrekli narodnoosvobodilni odbori oziroma pozneje okrajni ljudski odbori. Zbrali so bremenilna pričevanja posameznih aktivistov OF in podali predlog za zaplembo. Okrajna sodišča so na podlagi tega,

⁹ *Primorski dnevnik*, 19. 2. 1948, str. 2.

¹⁰ PANG 486, t. e. 11, Seja okrajnega komiteja KPS Tolmin 13. 10. 1949.

¹¹ Breznik, Prijatelj, Sedonja, *Zakon o nacionalizaciji s komentarjem*, str. 9–10.

¹² Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 197.

¹³ Zagradnik, *Procesi podržavljenja premoženja*, str. 135; Uradni list P.P.N.O. 1946, št. 17.

¹⁴ Uradni list DFJ 1945, št. 40.

brez ugotavljanja dejanske krivde posameznika, izdala odločbo o zaplembi oziroma zaplembo izpeljala. Dogajalo se je tudi to, kar za ostalo območje Slovenije ugotavlja Milko Mikola: kot dokaz o posameznikovi krivdi je zadoščalo že dejstvo, da so ga usmrtili pripadniki partizanskega odporniškega gibanja.¹⁵ Tako so bila zaplenjena posestva nekaterih slovenskih posestnikov, ki so jih partizani likvidirali med vojno ali takoj po njej, in posestva med vojno ali po njej pobeglih slovenskih in italijanskih posestnikov, označenih za izdajalce, sodelavce fašizma in nemškega okupatorja ter za izkoriščevalce. Po kapitulaciji Italije septembra 1943 je zbežala večina italijanskih predvojnih uradnikov, policistov, podjetnikov, obrtnikov, trgovcev, ki so se na tem območju naselili v času Italije. Nekateri so bili dejavni v fašistični stranki, pod fašizmom so imeli privilegirani položaj. Tudi nekateri Slovenci so se kompromitirali v času fašizma, nekateri so zaradi različnih vzrokov sodelovali z nemškim okupatorjem.¹⁶

Kljub temu da je na Primorskem večina mož, zlasti takoj po kapitulaciji Italije, množično odšla v partizane, saj je bil to izraz odpora proti dolgoletnemu fašističnemu zatiranju, se kasneje tudi del narodno zavednega prebivalstva ni strinjal z OF in je bil do nje nezaupljiv. Štel jo je za komunistično organizacijo. Temu so botrovale tudi predvojne vesti o »brezbožnem komunizmu« v Sovjetski zvezi, vesti o komunističnih likvidacijah v Ljubljani in na Dolenjskem ter medvojna protipartizanska propaganda, ki jo je vodil zlasti krog dr. Janka Kralja v Gorici.¹⁷ Ni pa šlo samo za golo propagando. Tudi na severnem Primorskem se je namreč med vojno dogajalo partizansko nasilje nad nekaterimi slovenskimi civilisti, ki se je začelo pozno poleti 1942 in se okrepilo zlasti od leta 1943 naprej.¹⁸ Partizani so na Goriškem in Vipavskem med letoma 1942–1945 likvidirali 377 civilistov,¹⁹ na Tolminskem in Bovškem pa med letoma 1942–1944 najmanj 78.²⁰ Likvidacije so tam potekale tudi leta 1945.²¹ Vse naštetu je poleg drugih razlogov (ideoloških, osebnih, izogibanja vpoklicu v okupatorjeve oborožene sile idr.) privedlo do tega, da so se s pomočjo Ljubljane tudi na Primorskem organizirali domobranci, povezani v Slovenski narodni varnostni zbor (SNVZ), v manjši meri pa tudi četniki. Na Primorskem je

¹⁵ Mikola, *Rdeče nasilje*, str. 197–204.

¹⁶ Vidmar, Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954, str. 122.

¹⁷ Mlakar, Nasprotniki partizanstva na Primorskem, str. 127–140.

¹⁸ Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem*, str. 70–82.

¹⁹ Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem: Goriška in Vipavska 1941–1945, seznam 366 pobitih*, str. 160–163; Vidmar, Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954, seznam 11 ljudi likvidirani na Vipavskem in Krasu, ki jih Podbersič ne omenja.

²⁰ Vidmar, Nadzor in Represija ..., str. 122–123 našteva seznam 68 ljudi, ki so jih likvidirali partizani na Tolminskem in Bovškem med letoma 1942–1944. Našel sem še 10 novih civilnih žrtev, ki so jih likvidirali partizani: PANG 93, Občinski ljudski odbor Trebuša, t. e. 4, a. e. 12, Zaplembeni postopek 18. 6. 1954 za posest lesnega trgovca Karla Gozia iz Slapa (Dolenja Trebuša št. 1), ki so ga leta 1943 likvidirali partizani, PANG 108, t. e. 2, Matični urada Most na Soči, Mrliška matična knjiga, PANG 974, t. e. 31. Dne 23. 6. 1945 je bil pred vojaškim sodiščem v Tolminu (cona B) obsojen Jožef Kravanja iz Plužen pri Bovcu. V kazenskih spisih je navedeno, da je imel pri partizanih dva sinova in da so enega od njiju likvidirali sami partizani. Kragelj, *Pobitim v spomin*, seznam likvidiranih str. 87, ustni vir Marija Čelik r. 1935, na Bukovem. Ubiti so bili trije člani njene družine. Čelik so bili gostilničarska družina iz Bukovega. Tolminska je glede tovrstne problematike slabo raziskana. Tematika je bila širše predstavljena v Vidmar, Nadzor in Represija..., str. 214–249.

²¹ Kragelj, *Pobitim v spomin*, seznam likvidiranih, str. 87.

domobranstvo zajelo sicer manj kot 2000 mož.²² Likvidirani s strani partizanov so bili v glavnem Slovenci. Mnogi so za takratne vaške razmere pa tudi sicer pripadali višjemu socialnemu sloju. Tako so partizani samo na Tolminskem in Bovškem med letoma 1942–1944 likvidirali 1 veletrgovca in veleposestnika, 4 trgovce, 5 obrtnikov, 6 gostilničarjev, 41 kmečkih posestnikov, 2 posestnika, ljudi blizu Cerkvi itd.²³ Iz tega je razvidno, da je v večji meri tudi na Primorskem šlo za obračun z razrednimi oziroma političnimi, ideološkimi sovražniki v duhu komunistične revolucije. Po metodi likvidacije in nato posmrtni diskvalifikacije in obratno so likvidiranim žrtvam nadelo oznako izdajalci oziroma narodni sovražniki. Pri teh oznakah, ki jih najdemo v virih, je treba biti previden in kritičen, saj so komunisti vsakega, ki se ni strinjal z njihovo ideologijo in političnimi revolucionarnimi cilji in metodami, označili za izdajalca, kolaboranta, narodnega sovražnika, pa čeprav je bil lahko tudi narodnjak, ki ni izdajal in zakrivil zločinov. Včasih je zadostovalo že socialno poreklo, nazorska, verska in politična usmeritev, da je bil nekdo označen za narodnega sovražnika. Za boljši prikaz dogajanja navajam nekaj primerov. Med likvidiranimi, katerih premoženje je prišlo leta 1948 pod zakon o zaplembi »narodnih sovražnikov«, je bil 61-letni veletrgovec in veleposestnik ter medvojni podžupan Bovca Izidor Ostan. Ostan je bil obsojen na smrt od »vojaškega sodišča NOV« in ustreljen 28. 7. 1944.²⁴ V osebni arhivu Borisa Kraigherja, v katerem se nahaja seznam žrtev partizanov v letih 1942–1944, je zapisano, da je bil nedolžen, vendar proti OF.²⁵ Po pričevanju dveh očitvidcev je bil likvidiran na travniku med spraviom sena.²⁶ V prijavi za zaplembo javnemu tožilstvu pri Poverjeništvu PNOO za Slovensko Primorje leta 1946 v Ajdovščini je bil kot vzrok njegove likvidacije med drugim omenjen tudi njegov razredni, socialni status: »Ker je bil razredni sovražnik (fašist), je bil obsojen na smrt.«²⁷ Šlo je za predstavnika slovenske ekonomske elite na Bovškem. Oblasti so nameravale zapleniti vse njegovo premoženje, in sicer sedem hiš in več kot 20 ha zemljišč v Bovcu, Trenti in Logu, in to na podlagi dejstva, da je bil po hitrem postopku »v času NOB kot izdajalec obsojen na smrt«, ter pričanja dveh krajevnih aktivistov, ki sta trdila, da je bil v času nemške okupacije kot podžupan Bovca zvest pristaš nacizma, da je ljudstvo vzgajal v nemškem duhu, da se je družil z nemškimi oblastmi, ljudstvo ustrahoval itd.²⁸ Trditve o Ostanu so bile splošne. Nikjer ni bilo navedeno dejansko kaznivo dejanje, ki naj bi ga storil proti konkretni osebi. Bil je predstavnik slovenske uprave pod nemško okupacijo. Po njegovi zaslugi je v času nemške okupacije zopet začela delovati osnovna šola v Bovcu v slovenskem jeziku. Po nekaterih pričevanjih naj bi gmotno pomagal partizanom.²⁹ Bil je zaveden Slovenec. V času fašizma je skupaj z nečakom Domicijanom pred fašisti rešil 845

²² Mlakar, Domobranstvo na Primorskem, str. 95–97.

²³ Več o tem Vidmar, Nadzor in represija ..., str. 119–136.

²⁴ PANG 245, t. e. 136a, I 13/48.

²⁵ AS 1529, t. e. 1, Seznam žrtev 1942–1944.

²⁶ Pričevanje Vojka Ostana (1989, posredoval njegov sin David Ostan), r. 1930 v Bovcu in pričevanje Olge Berginc (2007), r. 1926 v Bovcu.

²⁷ PANG 84, t. e. 63, Zp 77/46/1.

²⁸ PANG 245, t. e. 136a, I 13/48. Zapisnika o zaslišanju prič 15. 3. 1948 in 25. 3. 1948.

²⁹ Pričevanje Vojka Ostana (1989, posredoval njegov sin David Ostan), r. 1930 v Bovcu, in pričevanje Olge Berginc (2007), r. 1926 v Bovcu.

Veletrgovec in veleposestnik ter medvojni podžupan Bovca Izidor Ostan, ki so ga partizani likvidirali 28. 7. 1944 (arhiv Mete Ostan).

slovenskih knjig iz bovške čitalnice, in sicer tako, da sta jih zazidala na podstrešju Ostanove hiše.³⁰

Družina likvidiranega Izidorja se je iz strahu pred komunizmom leta 1947 pred priključitvijo izselila iz Bovca, ki je bil takrat še v coni A. Sin, po imenu prav tako Izidor, po poklicu inženir, je leta 1948 živel z materjo Josipino v Trstu. Mati Josipina Ostan je bila rojena Fonzari v Št. Mauru pri Gorici v bližini Solkana v veleposestniški družini, hči Eda pa se je omožila v okolico Verone.³¹

Leta 1948 je bilo zaplenjeno premoženje med vojno likvidirane posestnice Terezije Brešan³² iz Tolmina in že leta 1942 likvidiranega trgovca Andreja Kavčiča.³³

V letih 1948 in 1949 je potekala zaplenba nepremičnin likvidirane družine Lavrenčič iz Logje (Breginjski kot). Partizani so 24. septembra 1944 likvidirali družinskega očeta Jožefa Lavrenčiča, njegovo ženo Gizelo, rojeno Škvor, in 13-letnega sina Albina. Družina je bila za vaške razme-

re premožna in verna. Gizela je od vaščanov odkupovala jajca, maslo in sir ter jih prodajala meščanom v Čedad. Mnogim je posojala denar. Ker so bili premožni, so jim ostali zavidali in jim celo anonimno grozili. Družina je stalno zbirala hrano, obutev, zdravila za partizane, pri Lavrenčičevih pa so imeli partizani tudi skrivališče hrane. Likvidirali naj bi jih, ker so nekega dne na njihov dom nenadoma prišli Nemci in zasegli zalogo hrane. Lavrenčičeve so zato sumili, da delajo za Nemce in domobrance. O sami likvidaciji je v zaplembenih aktih nekdanji komandant čete komande mesta Breginj Franc Lampe med drugim pisno izjavil: »Nato pa smo prejeli nalog, da je treba družino likvidirati. Nalog smo dobili pismeno s pečatom, zato smo likvidacijo izvršili.«³⁴ Aretirali so jih po maši, jih odpeljali iz vasi, kjer se potok Legrada izliva v Nadižo, in jih tam umorili. Po pričevanju očividcev so partizani najprej s puškinim kopitom potolkli 13-letnega fanta in ga še živega vrgli v prepad, nato pa ustrelili še oba starša. Po likvidaciji so partizani nekaj dni prihajali v hišo Lavrenčičevih in odnašali (ropali) premično lastnino. Ko so si nabrali dovolj zase, so prodajali, kar je še ostalo: posteljnino, posodo, pohištvo. Pobrli so vse, kar se je dalo odnesti, iskali naj bi tudi zlato.³⁵ S to likvidacijo je bila iztrebljena vsa družina, saj je bil starejši sin, 17-letni Franci, ubit že prej, in sicer meseca februarja 1944

³⁰ Pričevanje Vojka Ostana (1989, posredoval njegov sin David Ostan), r. 1930 v Bovcu in pričevanje Olge Berginc (2007), r. 1926 v Bovcu.

³¹ PANG 245, t. e. 136a, I 13/48, Zp 77/46/6.

³² PANG 245, t. e. 136a, I spisi, 1948.

³³ Vidmar, Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954, str. 122–123. Glej seznam ljudi pod opombo 25, ki so jih likvidirali partizani na Tolminskem med letoma 1942–1944.

³⁴ PANG 245, t. e. 137, I 13/49. Zapisnik o zaslišanju prič 15. 11. 1948.

³⁵ Velikonja, Moja najljubša pot je za Mijo v Čedad, str. 24–33.

ob nemškem bombnem napadu na Logje.³⁶ Ob zaplembi je bila družina Škvor iz Robidišča, iz katere je izhajala likvidirana Gizela Lavrenčič, prikazana kot najbolj »špekulantska«.³⁷

Leta 1948 je bilo zaplenjeno premoženje dveh leta 1944 likvidiranih članov družine Mišič iz Kreda. Posestnika oče in sin, Andrej in Anton Mišič, sta bila likvidirana, ker so ju sumili izdaje partizanske karavle. Tudi v tem primeru niso imeli pravih dokazov.³⁸

Leta 1949 je bilo zaplenjeno premoženje likvidiranih članov družine Podgornik iz Idrije ob Bači. Likvidirani so bili takoj po osvoboditvi maja 1945 kot »narodni izdajalci«, in sicer kmečki posestnik 34-letni Peter Podgornik ter njegovi sestri 30-letna Marija in 32-letna Ema. Obe sestri so po aretaciji odpeljali v Idrijo, kjer se je za njima izgubila vsaka sled. Petra Podgornika je obsodil štab Goriške brigade in je bil ustreljen v Podlaki.³⁹

Podobne primere najdemo na Vipavskem. Leta 1949 je bilo dokončno zaplenjeno premoženje odvetnika dr. Emila Petriča. Zaplembeni postopek se je začel že 1946 pod cono B.⁴⁰ Likvidiral ga je OK VOS pred domačo hišo v Vipavi leta 1944. Dr. Petrič je bil medvojni župan Vipave, liberalno usmerjen, narodno zaveden in celo tigrovec.⁴¹

Leta 1949 je bilo zaplenjeno premoženje nekaterih likvidiranih članov družine Breclj iz Vipavske doline.⁴² Dva člana družine sta padla kot domobranca, pet članov (tudi ženske) pa so partizani likvidirali leta 1944.⁴³

Leta 1948 je zaplemba doletela celotno premoženje leta 1945 pobegle trgovke in lastnice pekarnice Franciške Beltram iz Šentvida (Podnanos), ki je bila razglašena za »narodno izdajalko«. Izjavi dveh krajevnih aktivistk OF⁴⁴ sta jo bremenili sodelovanja z Nemci in četniki, ovajanja in sodelovanja na četniških manifestacijah. Bila je označena kot »velika izdajalka in reakcionarka«. Zaplenili so ji dve hiši, trgovino, pekarno.⁴⁵ Takšnih in podobnih primerov bi našli še veliko.

Veliko lastnine je bilo ljudem zaplenjene tudi na osnovi zakona o odvzemu državljanstva s 23. 8. 1945 in na podlagi dopolnitve slednjega s 23. 10. 1946.⁴⁶ Po tem zakonu so vsakemu, ki je po vojni zbežal čez mejo, odvzeli državljanstvo in mu posledično zaplenili premoženje. Med leti 1948 in 1955 sta okrajni sodišči na pred-

³⁶ Prav tam.

³⁷ PANG 245, t. e. 137, I 13/49. Zapisnik o zaslišanju prič 1949.

³⁸ PANG 245, t. e. 136a, I spisi, 1948.

³⁹ PANG 245, t. e. 137, I 12/49.

⁴⁰ PANG 544, t. e. 252, I 47/49.

⁴¹ Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem: Goriška in Vipavska 1941–1945*, str. 35.

⁴² PANG 544, t. e. 255, I 145/48.

⁴³ Podbersič, *Revolucionarno nasilje na Primorskem: Goriška in Vipavska 1941–1945*, str. 35.

⁴⁴ PANG 544, t. e. 254, I 21/48. Okrajni ljudski odbor Gorica Okrajnemu ljudskemu sodišču Gorica, predlog za zaplembo 10. 4. 1948. Krajevni aktivistki OF, ki sta dali izjavo proti Franciški Beltram, sta bili Alojzija Rosa in Franciška Kopatin-Bistra. Da je slednja imela partizansko ime Bistra, je povedal Jurij Rosa iz Pokrajinskega arhiva Nova Gorica.

⁴⁵ PANG 544, t. e. 254, I 21/48. Okrajni ljudski odbor Gorica Okrajnemu ljudskemu sodišču Gorica, predlog za zaplembo 10. 4. 1948.

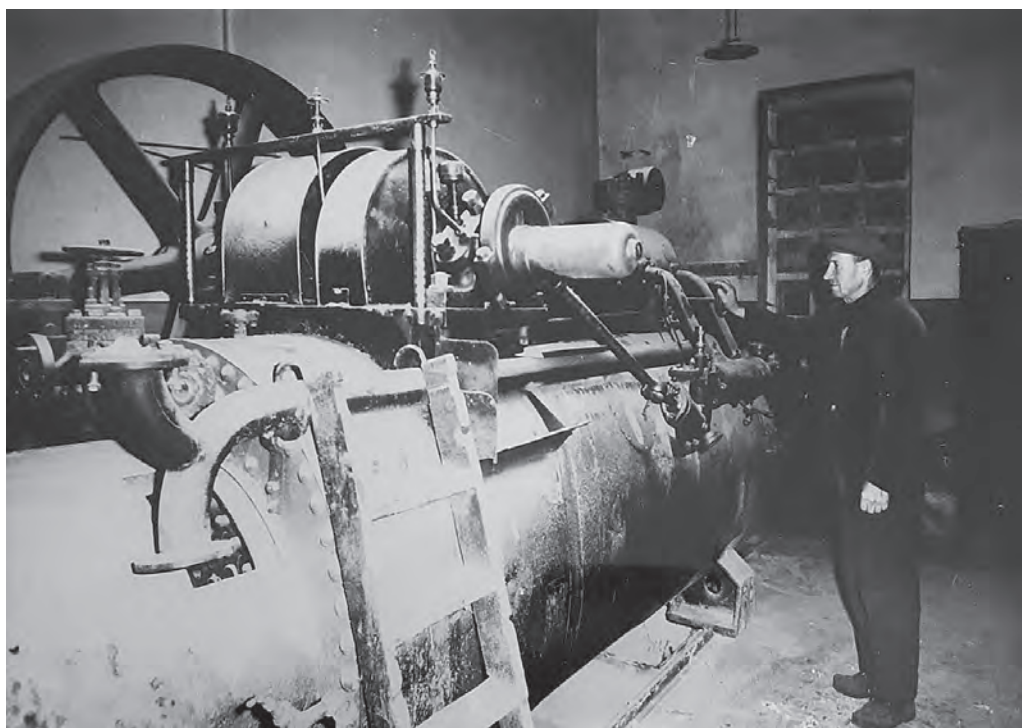
⁴⁶ Uradni list FLRJ, št. 86/1946. (»Zakon o odvzemu državljanstva oficirjem in podoficirjem nekdanje jugoslovanske vojske, ki se nočejo vrniti v domovino, pripadnikom vojaški formacij, ki so služili okupatorju in pobegnili v inozemstvo, ter osebam, ki so pobegnile v inozemstvo po osvoboditvi«).

log okrajnih ljudskih odborov izvršili najmanj 250 zaplemb premoženja po zakonu o odvzemu državljanstva. Predlogov za zaplembo s strani upravnih organov je bilo več sto, vendar so se ti zaradi lastniških nejasnosti na sodiščih reševali več let (še po letu 1955) ali bili tudi zavrženi v primeru, ko so sodišča ugotovila, da pobegli, ki mu je bilo odvzeto državljanstvo, ni imel imetja. Zato je težko ugotavljati končno število zaplemb.⁴⁷

Nacionalizacija

Nacionalizacija je bila v povojni Jugoslaviji najširša oblika razlastitve. Prva nacionalizacija je na severnem Primorskem potekala jeseni 1947, druga pa v letu 1948. Prezidij ljudske skupščine LRS je novembra 1947 izdal ukaz o razglasitvi podjetij republiškega pomena. Na seznamu se je znašlo tudi 43 podjetij s Primorske. Nacionalizirana podjetja so takoj prevzeli z dekretom imenovani upravniki. Nadaljevanje te faze je bila druga nacionalizacija, ki so jo izvedli spomladi 1948 in s katero so poddržavili še ostala podjetja.⁴⁸ Na Primorskem je bilo v letih 1947–1948 nacionaliziranih najmanj 115 podjetij, od tega v okraju Gorica 50,⁴⁹ v okraju Tolmin pa 12.⁵⁰ Šlo je za industrijska, rudarska, kreditna in zavarovalna podjetja, opekarne,

Lesni podjetnik Franc Repič ob parni žagi, ki mu je bila nacionalizirana leta 1947 (arhiv: Matija Repič).

⁴⁷ Zaradi obširnega gradiva in nepreglednosti je težko ugotoviti, koliko je bilo dokončno število vseh zaplemb. Tematika je bila širše predstavljena v doktorski disertaciji: Vidmar, Nadzor in Represija v prvem desetletju jugoslovanske oblasti na severnem Primorskem (1945–1955), str. 214–249.

⁴⁸ Zagradnik, Trije valovi nacionalizacije, str. 63.

⁴⁹ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1950*, str. 83–89.

⁵⁰ PANG 974, t. e. 279, R-spisi 17/492.

žage, večje pekarnice, samostojne elektrarne, vinske kleti, večja skladišča, mline, zasebne bolnišnice, sanatorije, hotele, kinematografe, prevozna sredstva itd.⁵¹ Tretja nacionalizacija, ki pa je v članku ne obravnavam, je bila sprejeta leta 1958 in presega v naslovu določeni časovni okvir. S slednjo so poddržavili večja stanovanjska poslopja, najemne zgradbe in gradbena zemljišča.⁵²

Okrajne partijske oblasti so leta 1948 obveščale o nacionalizaciji prek časopisja. Nacionalizacijo so prikazovali kot nujen ukrep na poti v socialistično ureditev. Že v naslovu okrajnega časopisa *Nova Gorica* je pisalo: *Nacionalizacija podjetij v goriškem okraju nov korak na poti v socializem*.⁵³ Pisec članka je opozarjal vse, ki bi nasprotovali nacionalizaciji: »Z budnostjo in kontrolo bo delovno ljudstvo znalo čuvati svoje pridobitve, razgaliti in razkrinkati vsakogar, kdor bi skušal s svojim demagoškimi nastopi ali s kakršnim koli odkritim ali prikrito zvitim delom ovirati naše napore za doseg boljše bodočnosti.«⁵⁴ Članek se je končal z opozorilom vsem morebitnim nasprotnikom s citatom Edvarda Kardelja: »Tovariš Edvard Kardelj je v svojem govoru na II. kongresu OF v Ljubljani med drugim dejal: Kdor naše poti in našega dela ne more razumeti in ne bo razumel, pa naj ve, da je volja našega delovnega ljudstva zapovedujoča volja in da se njej moramo pokoravati vsi.«⁵⁵ Grožnje iz časopisa so oblasti tudi uresničevale. Tako najdemo pred okrožnim sodiščem primere obsojenih podjetnikov oziroma obrtnikov nacionaliziranih obratov, ki so bili zaradi javnega (verbalnega) nasprotovanja nacionalizaciji obtoženi »sovražne propagande s ciljem zrušenja socialistične družbene ureditve v FLRJ« in obsojeni na zaporno kazen s prisilnim delom.⁵⁶ Tiste zasebnike, ki so jim poleg podjetij razlastili tudi stanovanjske hiše, so izselili. V primeru, da so se izselitvi upirali, so oblasti to izvršile s silo. To se je med drugim zgodilo lesnemu podjetniku in parketarju Francu Ukmarju iz Solkana. Na dan obvezne selitve so ga možje (domačini), ki jih je poslal Okrajni ljudski odbor, s silo odtrgali od domačega štedilnika, za katerega se je prijel, ga prenesli (vrgli) na kamion in ga skupaj z ženo izselili v Šempas.⁵⁷ Nekateri bivši lastniki takoj po nacionalizaciji niso smeli več vstopiti v razlaščeno podjetje. V Šturjah (Ajdoščina) je vojska, ki je v prvih mesecih po nacionalizaciji parne žage podjetnika Franca Repiča žago zastražila, imela nalogo, da ga ustrelji, če se pojavi v objektu žage. Repiču so jeseni leta 1947 poleg lesnega podjetja nacionalizirali še stanovanjsko hišo, ki je stala ob žagi, skupaj z zemljišči.⁵⁸ Družinsko vilo v Ajdoščini je med leti 1946–1952 zasegla vojska.⁵⁹ Repič je med vojno sodeloval s partizani, pri partizanih je bil tudi eden od sinov. Ob nacionalizaciji je imel 6 nepreskrbljenih otrok v starosti od 2 do 19 let. Podjetje Žaga Repič v Šturjah pri Ajdoščini je bilo nacionalizirano, ker ga je Prezidij ljudske skupščine Ljudske republike Slovenije po

⁵¹ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1950*, str. 83–89.

⁵² Zagradnik, *Procesi podržavljenja zasebnega premoženja v slovenskem primorju po drugi svetovni vojni*, str. 133–143.

⁵³ *Nova Gorica*, 8. 5. 1948, št. 10, str. 3.

⁵⁴ Prav tam.

⁵⁵ Prav tam.

⁵⁶ PANG 974, t. e. 38, a. e. 8, 1949.

⁵⁷ Vidmar, *Posamezniki v primežu totalitarizma. Solkan v letih 1947–1952*, str. 385–402.

⁵⁸ Družinski arhiv Franc Repič, Strokovna komisija za ugotovitev vrednosti čistih aktivov nacionaliziranega podjetja žaga Repič-Šturje pri Ajdoščini 17. 11. 1947, R-34/48.

⁵⁹ Pričevanje Matije Repiča, r. 1938 v Ajdoščini.

predlogu vlade Ljudske republike Slovenije 20. 11. 1947 uvrstil na seznam 43 primorskih podjetij republiškega pomena.⁶⁰

Politični sodni procesi pred Okrožnim sodiščem v Postojni oziroma Gorici in Okrajnima sodiščema v Gorici in Tolminu ter kazenske zaplembe

Za razumevanje sodnih procesov je treba osvetliti nekaj osnovnih značilnosti povojnega sodstva. Jugoslovansko vodstvo je po vojni prevzelo sovjetski model državne vladavine in družbene ureditve. Kot ugotavlja pravnik Ljubo Bavcon, je ta slonel na ideološkem in političnem monopolu komunistične partije, ki je bila ob enem oblast in država. Zato je nov politični sistem med drugim zavrgel tudi načelo delitve oblasti na zakonodajno, izvršno in sodno in je tako odpravil načelo neodvisnosti sodstva.⁶¹ Sodstvo je bilo vsaj do začetka petdesetih let popolnoma podrejeno vladajoči komunistični partiji. Povojna oblast se je posluževala sodstva, da je z njim obračunavala z dejanskimi in domnevnimi političnimi nasprotniki. Tudi zgodovinarja Mateja Režek ugotavlja, da sta imela pravosodje in zakonodaja do začetka petdesetih let 20. stoletja izrazit sovjetski pečat.⁶² Ključno vlogo pri predkazenskem postopku so do leta 1953 imeli javni tožilci in politična policija Udba. Javni tožilec je bil v tesnem sodelovanju s politično policijo, ki je dejansko, čeprav ji je bil formalno nadrejen, vodila preiskavo in sestavljala predloge za obtožnice. Vsebinsko predloga za obtožnico so skoraj dobesedno povzemali tožilci v obtožnicah in sodniki v sodbah. Udbovci so priznanje izsilili s psihičnim in fizičnim mučenjem tako, da so obtožence prisilili, da so priznali tudi dejanja, ki jih niso storili.⁶³ Pravnik Peter Kobe piše, da se je v praksi razvil takšen postopek, ki je bil najbližji inkvizitornemu iz preteklosti, katerega edini cilj je bil priskrbeti dokaze o krivdi obtoženca in doseči priznanje.⁶⁴ Nekateri priporniki je to psihično zlomilo. Iz letnega poročila Udbe za leto 1949 je razvidno, da je bilo v njenih zaporih v Ljudski republiki Sloveniji 21 samomorov.⁶⁵ Ostali so nepojasnjeni. Med njimi najdemo tudi trgovca Jožefa Zorča, ki je imel do leta 1949 trgovino v Trenti. Samomor je storil v času pripora v tolminskih udbovskih preiskovalnih zaporih.⁶⁶

Primorska sodišča so preko koordinacijskih konferenc redno sodelovala z okrajnimi partijskimi in upravnimi organi ter s politično policijo.⁶⁷ Politični procesi na severnem Primorskem so se odvijali pred vojaškimi in civilnimi sodišči že v coni B in se nadaljevali po priključitvi tako pred Okrožnim sodiščem v Postojni kakor tudi pred okrajnima sodiščema v Gorici in v Tolminu. Politični procesi niso bili usmerjeni samo proti obrtnikom in trgovcem, ampak tudi proti mnogim duhovnikom, izobražencem, delavcem, največ pa proti kmetom. Obsojeni so bili, ker

⁶⁰ Družinski arhiv Franca Repiča, Uradni list LRS 1947, št. 49.

⁶¹ Bavcon, Materialno kazensko pravo v času dachavskih procesov, str. 132.

⁶² Režek, *Med resničnostjo in iluzijo*, str. 65.

⁶³ Čoh, »*Za svobodo, kralja in domovino*«, str. 247.

⁶⁴ Kobe, Kazensko pravo v času Dachauskih procesov, str. 91–117.

⁶⁵ AS 1931, A-10-6, preiskovalni odsek, letno poročilo 1950, 30–40.

⁶⁶ AS 1931, t. e. 1742, Bovec.

⁶⁷ AS 227, t. e. I/046, I/049, I/051.

naj bi s prikrivanjem količine blaga, ki so ga imeli na zalogi, preprečevali izgradnjo ljudske oblasti, vršili sabotažo in špekulacijo. Nekatere so obtoževali sodelovanja z okupatorjem, propagande proti Jugoslaviji v času Zavezniške vojaške uprave v coni A, propagande proti jugoslovanskemu vodstvu, posedovanja prepovedane literature in sodelovanja s Slovensko demokratsko zvezo (SDZ). Večina pa jih je bila obsojenih zaradi ilegalnega prehoda meje. Obsodba jih je doletela po Zakonu o kaznivih dejanjih zoper ljudstvo in državo (ZKLD) in po Zakonu o zatiranju nedovoljene trgovine, nedovoljene špekulacije in gospodarske sabotaže (ZTŠS), ki sta bila sprejeta po vzoru Sovjetske Zveze. Okrožno sodišče v Postojni je nekatere vidnejše politične procese namesto v sodni dvorani izpeljalo kar v kinodvoranah večjih urbanih središč, ki so bila blizu krajev, kjer so obtoženci živeli oziroma delovali. Tako je nekatere procese preneslo v kinodvorane v Solkanu, Tolminu in Ajdovščini.⁶⁸ To so bile javne predstave s propagandnim in zastraševalnim učinkom, saj so lahko zbrali večje število občinstva.

Leta 1946 je bilo pred Okrožnim narodnim Sodiščem v Postojni (cona B) obsojenih 24 oseb (63 %) po ZKLD od skupaj 38 obsojenih, leta 1947 (delno še v coni B) pa 148 (65 %) oseb po ZKLD od skupaj 227 obsojenih. Med letoma 1948 in 1951 je bilo pred Okrožnim sodiščem v Postojni obsojenih po ZKLD okrog 544 oseb, kar znaša 60 do 80 % vseh obsojenih.⁶⁹ Večino političnih obtožencev so obsodili na zaporno kazen s prisilnim delom, na odvzem državljanskih pravic, nekatere na izgon iz kraja bivanja. Obrtniki so bili lahko obsojeni tudi na trajno ali začasno prepoved opravljanja obrti in zaplembo premoženja.

Pred Okrožnim (narodnim) sodiščem v Postojni je bilo med letoma 1945 in 1951 26 ljudi obsojenih na smrt, od teh 24 po ZKLD, 2 pa zaradi umora (klasični delikt). Obsodbe 13 ljudem so bile izrečene še v času cone B Julijske krajine (1945–1947) zaradi sodelovanja s fašizmom. Obsojeni so bili na smrt z obešanjem. Takšna obsodba je leta 1945 doletela občinskega slugo Franca Krašno iz Šempasa. Smrtno obsodbo so mu kasneje spremenili v 16 let zopora s prisilnim delom.⁷⁰ Leta 1946 je bilo 7 Italijanov iz Kopra obsojenih na smrt zaradi sodelovanja s fašizmom (eden v odsotnosti), leta 1947 pa 5 ljudi iz Pirana na enako kazen zaradi fašizma, a v odsotnosti.⁷¹ Narodnost teh v zapisniku ni navedena. Tudi po priključitvi Jugoslaviji je bilo izrečenih 13 smrtnih kazni. Od teh je bilo 11 obsojenih po ZKLD, in sicer devet leta 1949, dva pa naslednje leto. Zadnja dva obsojena na smrt leta 1951 nista bila politična obsojenca, temveč obsojena zaradi umora. Kazen jima je bila spremenjena v zaporno. Med 11 obsojenimi po ZKLD so bili duhovnik, gostilničarka, kmetje, ki

⁶⁸ Primeri nekaterih procesov (javnih razprav), ki jih je okrožno sodišče izpeljalo v kinodvoranah: proces proti veletrgovcu Francu Repiču v kinodvorani v Ajdovščini, proces kmetici, gostilničarki, trgovki Mariji Kobal 2. 3. in 3. 3. 1949 v kinodvorani v Ajdovščini; proces proti duhovniku Jožku Kraglju 28. 6. 1949 v kinodvorani v Tolminu; proces proti 11 kmetom iz Brd obtoženim sodelovanja v Matjaževi vojski 10. 12. 1949 v kinodvorani v Solkanu itd.

⁶⁹ Več o tem Vidmar, Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954, *Kronika*, str. 119–136 in PANG 974 Kazenski vpisniki 1946–1951. Okrožno sodišče v Postojni je obsegalo območja naslednjih okrajnih sodišč: Gorica, Tolmin, Idrija, Ilirska Bistrica, Postojna, Sežana.

⁷⁰ PANG 974, t. e. 32, a. e. 2, K 2/45.

⁷¹ V coni B Julijske krajine je Okrožno narodno sodišče v Postojni imelo sodne pristojnosti nad naslednjimi okraji: Ajdovščina, Črniče, Grgar, Tolmin, Idrija, Cerklje, Koper, Piran, Hrpelje-Kozina, Ilirska Bistrica in Postojna.

so se upirali socialističnim ukrepom v kmetijstvu, člani protikomunističnih skupin, ki so ilegalno prehajale mejo. V štirih primerih je bila smrtna kazen izvršena, v petih pa spremenjena v zaporno kazen s prisilnim delom.⁷²

Premožnejšim, predvsem obrtnikom, trgovcem, izobražencem in večjim kmetom, je bila poleg zaporne kazni kot stranska kazen izrečena tudi zaplemba premoženja. Smrtno obsodbe civilistov s kazenskimi zaplembami so potekale že pred vojaškimi sodišči v coni B Julijske krajine. Iz poročila vojaškega sodišča Vipavskega vojnega območja iz 7. 9. 1945 izvemo, da je bilo med drugim zaplenjeno celotno premoženje gostilničarja in trgovca Avgusta Neumana iz Soče pri Bovcu, ki je bil kot civilist pred vojaškim sodiščem obsojen na smrt 7. 7. 1945, in sicer kot sodelavec nemškega okupatorja. Smrtna obsodba je bila tudi izvršena.⁷³ Bil je nemškega rodu z Moravske, poročen z domačinko, Slovenko Jožefo Domevšček. Imela sta tri otroke, od teh dva mladoletna.⁷⁴ Tudi pred civilnimi sodišči v coni B je bilo nekaj zaplemb. Pred Okrožnim narodnim sodiščem v Postojni najdemo v letih 1946–1947 nekaj ohranjenih sodb proti slovenskim trgovcem in gostilničarjem, ki jim je bila kot stranska kazen izrečena zaplemba premoženja. Premalo pa je podatkov za statistično analizo zaplemb v coni B. Arhivsko gradivo je preglednejše za čas po priključitvi. Tako je mogoče ugotoviti, da je bilo od priključitve leta 1947 do začetka 1953 pred civilnimi sodišči vsaj 98 kazenskih zaplemb nepremičnin, skupaj pa več kot 130 zaplemb (skupaj nepremičnine in premičnine–inventar, blago). Večino zaplemb je izvedlo Okrožno sodišče v Postojni oziroma Gorici, nekaj pa tudi okrajni sodišči v Gorici in Tolminu.⁷⁵

Del političnih procesov je bil torej usmerjen tudi proti obrtnikom in trgovcem. Največ se jih je zvrstilo od priključitve 1947 do leta 1950, ko je bila partijska politika v času planskega gospodarstva za odpravo zasebne lastnine v gospodarstvu najbolj agresivna. Izvajalo se je plansko gospodarstvo in politični sodni procesi so predstavljali tudi enega od mehanizmov za odpravo zasebnega sektorja v trgovini in obrti. Po letu 1950 so ti procesi postali redki, saj je bil zasebni sektor že skoraj povsem odpravljen. Pred Okrožnim sodiščem v Postojni in Okrajnima v Gorici in v Tolminu je bilo od priključitve 1947 do leta 1950 obsojenih skupaj 51 večjih trgovcev in obrtnikov po ZKLD in nekaj po ZTŠS.⁷⁶ Okrajni sodišči v Gorici in Tolminu sta med letoma 1948–1949 po ZTŠS skupaj obsodili 114 manjših trgovcev in obrtnikov, od tega veliko večino (94) v letu 1948.⁷⁷ Glede na to, da severnoprimorski prostor ni imel večjih urbanih središč z večjim številom obrtnikov in trgovcev, nam sorazmerno visoka številka obsojenih kaže, da je šlo za usklajeno delovanje med sodišči in vladajočo partijo. To je med drugim razvidno tudi iz retorike sodnikov v obrazložitvah sodb. Obtožene obrtnike in trgovce so označevali za izkoriščevalce, kapitalistične elemente, razredne sovražnike, saboterje, verižnike, špekulante itn.

⁷² PANG 974, Kazenski vpisniki: 1945, 1946, 1947, 1948, 1949, 1950, 1951.

⁷³ PANG 84, OLO Tolmin, t. e. 156a/299.

⁷⁴ PANG 85, t. e. 691, a. e 21/45, 7. 9. 1945 Sodba ni ohranjena.

⁷⁵ PANG 974, Kazenski vpisniki: Okrožno sodišče Gorica 1947, 1948, 1949, 1950, 1951, 1952, 1953.

⁷⁶ PANG 974, Kazenski vpisniki 1947–1950. Okrožno sodišče v Postojni je bilo pristojno za ozemlje okrajev Gorica, Tolmin, Idrija, Postojna, Ilirska Bistrica in Sežana.

⁷⁷ PANG 544 in 245, Kazenski vpisniki 1948–1950.

V nadaljevanju navajam tri tipične primere političnih sodnih procesov proti trgovcu in dvema obrtnikoma, ki so se pred primorskimi sodišči odvijali med letoma 1947 in 1953.

Eden prvih primerov političnega procesa proti trgovcu pred Okrožnim sodiščem v Postojni po priključitvi, katerega namen je bila zaplemba premoženja, je bil proces proti ajdovskemu veletrgovcu z manufakturo, železnino, drogerijskim in galanterijskim blagom Zdravku Repiču in njegovi ženi Ivanki Repič.⁷⁸ Repič je bil največji trgovec v Ajdovščini.⁷⁹ 26. avgusta 1947, še v času cone B, so ga aretirali in zaprli v preiskovalne zapore UDV vse do sojenja. Obtožen je bil prikrivanja večjih količin blaga s ciljem, da bi se finančno okoristil. Na procesu v kinodvorani v Ajdovščini 18. 10. 1947 (danes Dvorana prve slovenske vlade) pred senatom Okrožnega sodišča v Postojni, ki mu je predsedoval Franc Venturini, je bil po 2. in 3. točki 2. člena in po 3. členu Odredbe o pobijanju sabotaže in špekulacije Primorskega pokrajinskega narodnoosvobodilnega odbora (PPNOO) obsojen na tri leta zaporne kazni s prisilnim delom, na zaplembo vsega premoženja in prepoved vodenja trgovskega podjetja za dobo treh let. Ivanka Repič je bila z isto sodbo obsojena na denarno kazen 10.000 dinarjev. Odločeno je bilo tudi, da sta dolžna solidarno plačati stroške postopka, Zdravku so v kazen všteli čas, prebit v priporu. Okrožni sodniki so Repiča označili: »[...] da spada v vrsto družbeno najnevarnejših elementov« in to kljub temu, da so mu priznavali, da je med vojno sodeloval tudi z OF.⁸⁰ Vrhovno sodišče LRS je s sodbo z dne 5. 12. 1947 Repičevo pritožbo zavrnilo in deloma ugodilo pritožbi javnega tožilca ter kazen spremenilo tako, da je zaplembo razširilo še na nekatere nepremičnine in zmanjšalo vsoto gotovine, ki naj bi bila puščena v lasti Zdravku Repiču. Repiču so zaplenili trgovsko podjetje v Ajdovščini in druge nepremičnine v Ajdovščini in v Zagrebu. Poleg nepremičnin se je zaplemba nanašala na vse trgovsko blago, hišni pribor, pohištvo in druge osebne predmete. Zaplenili so mu tudi vse vrednostne papirje, ki jih je imel na raznih bančnih ustanovah v Gorici, Ljubljani, Zagrebu in Beogradu ter 81 kosov zlatnine. Okrajno sodišče v Gorici je z odločbo po 22. členu Zakona o zaplembi preneslo v državno last, kot splošno ljudsko premoženje, tudi njegovo knjižnico, ki je obsegala več kot 1400 knjig. Del knjižnice je 10. 5. 1949 izročilo v upravo in v last Mestni knjižnici prosvetnega društva v Ajdovščini.⁸¹ Zakonca Repič sta v času procesa imela štiri mladoletne otroke v starosti 11 mesecev do 9 let.⁸² Po procesu so družino izgnali iz hiše, veliko blaga iz trgovine pa je bilo pokradenega. Zdravko je zaporno kazen s prisilnim delom odslužil na prisilnem delu v Litostroju.⁸³ V samostojni Sloveniji je bil proces proti trgovskemu paru Repič na predlog sorodnikov obnovljen. Vrhovno sodišče ju je 14. 12. 2001 spoznalo za nekriva in ju rehabilitiralo, ker so bili kršeni postopki, proces je bil zrežiran, saj ni bilo nobene špekulacije.⁸⁴

⁷⁸ PANG 974, 35, 5, 1947, Okrožno sodišče v Gorici s sedežem v Postojni.

⁷⁹ Pričevanje Vladimir Kobal (22. 1. 2018), r. 1926 v Ajdovščini.

⁸⁰ PANG 974, 35, 5, 1947, Okrožno sodišče v Gorici s sedežem v Postojni, seja 17. 2. 1948.

⁸¹ PANG 974, 35, 5, 1947, K 39/47, I 3/48.

⁸² PANG 974, 35, 5, 1947, Okrožno sodišče v Gorici s sedežem v Postojni, seja 17. 2. 1948.

⁸³ Pričevanje V. R. 24. 10. 2017, priča ne želi biti imenovana.

⁸⁴ PANG 974, 35, 5, 1947, K 39/47, I 3/48.

40-letna gostilničarka in kmetica Marija Kobal iz Vrhpolja pri Vipavi, ki je bila na montiranem političnem procesu v kinodvorani v Ajdovščini marca 1949 obsojena na smrt (arhiv: Benedikt Kobal).

Odmeven političen proces, ki ga je izvedel senat Okrožnega sodišča v Postojni proti obrtnici, je bil proces 2. in 3. marca leta 1949 prav tako v kinodvorani v Ajdovščini. Na tem procesu je senat okrožnega sodišča pod predsedstvom sodnika Dušana Jelušiča obsodil gostilničarko in kmetico ter mater treh mladoletnih otrok Marijo Kobal (r. 22. 3. 1909) iz Vrhpolja pri Vipavi na smrt z ustrelitvijo, tri soobtožene pa na večletne zaporne kazni s prisilnim delom.⁸⁵ V sodbi so Marijo prikazali kot veliko zločinko. Med drugim je bila obtožena, da je sodelovala s fašističnimi oblastmi v Trstu, da je ovajala, sodelovala z domobranci, da se je v con B v letih 1946 in 1947 pred priključitvijo Slovenskega primorja k FLRJ povezala s pobeglimi emigranti in nekdanjimi domobranci, ki naj bi jih po predhodnem dogovoru obveščala o političnem in gospodarskem stanju v con B in FLRJ ter o jugoslovanski vojski v Ajdovščini in v Vipavi, da je v letih 1946 in 1947 v Vrhpolju razširjala lažne vesti, da bo Primorska spadala pod svobodno ozemlje in da bodo v Jugoslavijo kmalu vdrli domobranci in četniki. S tem naj bi »vršila propagando in agitacijo

za nasilno porušenje obstoječe državne ureditve«. ⁸⁶ Podobnih obtožb so bili deležni tudi ostali trije obtoženci. V udbovskih preiskovalnih zaporih in nato v celicah okrajnega zapora v Solkanu je Kobalova pred procesom preživela kar 9 mesecev, vse do sojenja. ⁸⁷ Ob aretaciji leta 1948 je bil njen starejši sin Benedikt star 10 let, srednji Rudolf 8 let, najmlajšega sina Franca pa je še dojila, saj je bil star le 7 mesecev. Družina je v času pripora ni smela obiskati. ⁸⁸ Iz zapora je prišla fizično in psihično spremenjena, izčrpana.

Proces je bil skrbno pripravljen, javen, v kinodvorani in izveden v stilu podobnih stalinističnih političnih procesov v Ljudski republiki Sloveniji (LRS) in drugod po Federativni ljudski republiki Jugoslaviji (FLRJ). Nekateri, ki so sojenje spremljali kot poslušalci, so dobili vtis, da sodišča ne zanima resnica, ampak da želi na vsak način diskreditirati obsojenko. Oblasti so dvorano napolnile z ljudmi. Med občinstvom je bila tudi nahujskana skupina fantov in deklet, ki je vzklikala: »Smrt, smrt, si zasluži smrt.« ⁸⁹ Tudi iz obrazložitve sodbe je razvidno, da je imel ta proces politični značaj, bil je uperjen proti višjemu socialnemu razredu, ki mu je Marija Kobal pripadala. V obrazložitvi sodbe je med drugim pisalo:

⁸⁵ PANG 974, t. e. 38, a. e. 8, K 2/49.

⁸⁶ Prav tam

⁸⁷ Prav tam.

⁸⁸ Pričevanje Benedikta Kobala (2008), r. 1939 v Vrhpolju pri Vipavi.

⁸⁹ Pričevanja Benedikta Kobala (2008), r. 1939 v Vrhpolju pri Vipavi, po pripovedovanju prisotnega na procesu Franca Krkoča.

»Zločinska pot obtoženke in sovraštvo do nove družbene ureditve je utemeljena tudi v miselnosti obtoženke, in sicer je bila njena miselnost kapitalistična. Res je, da je po izvoru iz socialno šibke družine, se je pozneje, potem ko se je poročila, navzela reakcionarne miselnosti. Obtoženka je veljala v svojem kraju kot premožna ženska, domačini so ji rekli gospa. Živela je lepo komodno življenje. Jasno je torej, da ji cilji narodnoosvobodilnega pokreta niso bili povšeči.«⁹⁰

Kobalovi so bili najpremožnejša družina v Vrhpolju. Bili so veliki kmetje, imeli so gostilno in vaško trgovino. Imeli so več hlapcev. Marija je bila glava družine. Vse to je pri ljudeh vzbujalo zavist.⁹¹

Sodniki niso upoštevali, da je Kobalova med vojno pomagala partizanom, tako da je zanje zbirala hrano. Iz ohranjenih izjav, ki jih je Marija Kobal podala politični policiji na zaslišanjih v preiskovalnem zaporu v Solkanu, piše, da so jo fašistične oblasti leta 1943 dvakrat zaprle v tržaške zapore, ker naj bi med drugim partizanom izročila radio. Tudi te aretacije so sodniki brez dokazov, le na podlagi domnev, obrnili proti obtoženki z domnevo, da so bili skonstruirani. Tako so v obrazložitvi sodbe zapisali: »Po vsej verjetnosti je bilo bistvo tega zapora v tem, da bi se obtoženka še bolj pritegnilo k sodelovanju s fašistično kvesturo.«⁹²

Po sojenju so Marijo Kobal odpeljali v zapore v Ljubljano. Marijina pritožba na Vrhovno sodišče je bila zavrnjena. Družina jo je lahko pred eksekucijo obiskala le enkrat za 15 minut. Možu je na vprašanje, zakaj je priznala, odgovorila: »Bilo je tako hudo, da en konec mora biti, ne morem več. Ne se bati nobenemu pogledati v oči zaradi mene, jaz sem vse podpisala, a nisem nič kriva.«⁹³ Smrtna obsodba nad Marijo Kobal je bila izvršena 31. 8. 1949.⁹⁴ Podobno kot za mnoge druge usmrčene povojne politične zapornike tudi zanjo svojci ne vedo, kje je pokopana. Časopis *Nova Gorica* je primorsko javnost o procesu obvestil s propagandističnim člankom z naslovom »Ljudstvo je izreklo pravično kazen, Zločinka in vohunka Kobal Marija ter njeni pomagači pred okrožnim sodiščem v Ajdovščini.«⁹⁵

V polletnem delovnem poročilu iz julija 1949 je predsednik Okrožnega sodišča v Postojni, Boris Sartori, proces proti Kobalovi označil kot: »[...] izredno zanimiv primer.«⁹⁶ Kobalovim so večji del posestva s hišo razlastili, gostilno zaprli. V prostoru, kjer je bila gostilna, je bila do prve polovice 60. let trgovina Kmetijske zadruge. Ostalo jim je le nekaj prostorov za bivanje.⁹⁷ Marijinega moža so leta 1950 preganjali zaradi obvezne oddaje in združništva. Marijine tri sinove so v šoli zmerjali, da so sinovi izdajalke in zločinke. Učitelj jih je označeval kot otroke kulakov.⁹⁸ V samostojni Republiki Sloveniji je bila Marija Kobal rehabilitirana.⁹⁹

⁹⁰ PANG 974, t. e. 38, a. e. 8, K 2/49.

⁹¹ Pričevanje Vladimirja Kobala (23. 12. 2018), r. 1926 v Ajdovščini.

⁹² Prav tam.

⁹³ Pričevanja Benedikta Kobala (2008), r. 1939 v Vrhpolju pri Vipavi, po pripovedovanju prisotnega na procesu Franca Krkoča.

⁹⁴ Prav tam.

⁹⁵ *Nova Gorica*, 11. 3. 1949, št. 10, str. 2.

⁹⁶ AS 227, Državni sekretariat za pravosodje, Su-spisi (sodna uprava), t. e. I/049, 855/49.

⁹⁷ Žajdela, Umor Marije Kobal, str. 46–47.

⁹⁸ Pričevanje Benedikta Kobala (2008), r. 1939 v Vrhpolju pri Vipavi.

⁹⁹ Zasebni arhiv Benedikta Kobala iz Vrhpolja pri Vipavi.

Med obsojenimi obrtniki najdemo tudi večjega mizarja iz Solkana. Država je tudi na tak način ukinjala stoletno tradicijo solkanskega mizarstva. Z zaplembo je dobila orodje, stroje, obrtne delavnice. Julija 1948 je bil pred senatom Okrajnega sodišča v Gorici s sedežem v Solkanu, ki mu je predsedoval sodnik Bruno Inkret, obsojen mizar Ludvik Gomišček, ki je imel v Solkanu v lasti večji mizarski obrat, v katerem je bilo 6 mizarskih strojev z elektromotorji ter precejšnja zaloga orodja in drugih potrebščin ter že izdelano pohištvo.¹⁰⁰ Tudi o tem primeru se je okrajni časopis *Nova Gorica* obsežno razpisal v članku z naslovom »S prikrivanjem blaga je hotel špekulirati«.¹⁰¹

Obtožen je bil, »[...] da je imel v svojem mizarskem skladišču 11 izdelanih in 22 napol izdelanih pohištvev, katerih ni hotel prodati, ampak jih je obdržal v špekulacijske namene, čeprav so k njemu dnevno prihajali posamezniki s prošnjami, da jim proda pohištvo za sobo ali kuhinjo ter, da je prikrival določeno vsoto lir, ki jih je zaslužil že pred vojno«.¹⁰²

Okrajno sodišče v Gorici je na javni obravnavi 12. 7. 1948 Gomiščka obsojilo po čl. 3, točki 6 ZTSS na 2 leti odvzema prostosti s prisilnim delom, na izgubo političnih pravic za dobo 3 let, na prepoved opravljanja mizarske obrti za dobo treh let, na zaplembo hiše z mizarsko delavnico v Solkanu, vsega mizarsko-obrtnega inventarja in že izdelanega pohištva. Gomišček se je v pritožbi na drugostopenjskem sodišču, na Okrožnem sodišču v Postojni, pritožil na sodbo in navajal, da je pohištvo izdelal še pred priključitvijo in da ga ni hotel strankam prodati, ker je bilo po večini še nedokončano, zanikal je tudi prikrivanje italijanskih lir. Okrožno sodišče je Gomiščkovi pritožbi na sodbo okrajnega sodišča le delno ugodilo in razveljavilo 3. točko sodbe, in sicer, da je prikrival 180.500 italijanskih lir. Odvzem prostosti mu je znižalo za 2 meseca, torej z dveh let na 22 mesecev, in odvzem državljanskih pravic s 3 na 2 leti. Ostali deli sodbe so ostali nespremenjeni. Na politično motivacijo sodb obeh sodišč, katerih cilj je bil najti izgovore za polastitev mizarskega obrata s stroji in pohištvom vred, med drugim nakazuje obrazložitev sodbe, ki jo je podalo okrožno sodišče v škodo obtoženca:

»Celo pritožba sama navaja trditve, ki absolutno kažejo na sabotersko in špekulativno delovanje obtoženca. Po več mesecih od priključitve bi moral obtoženec obrat delati s polnim razmahom, če bi obtoženec le hotel. Če pa vzamemo, da je od priključitve počival, lahko rečemo, da je nastala za splošno gospodarstvo precejšnja škoda, ki jo ne bo mogoče več nadoknaditi. Izgovori, da ni bilo mogoče dobiti delovne sile, nikakor ne morejo biti upoštevani, že zaradi tega, ker je dokazano, da je ni obtoženec iskal. Po drugi strani pa bi obtoženec lahko dal na razpolago stroje podjetjem, ki jih potrebujejo. Skratka, obtoženec bi lahko na eni ali drugi način napravil tako, da bi stroji delali v splošno korist. Prav navedba pritožbe, da je imel pohištvo še pred priključitvijo, kaže na obtoženčevo saboterstvo in špekulacijo. Od priključitve Slov. primorja k FLRJ pa do obtožbe je preteklo precej časa in v tem času je imel obtoženec dovolj ponudb za prodajo, pa je vse kupce odklanjal z raznimi praznimi izgovori. Če pa je veliko opreme še nedovršene, ne more biti to obtožencu šteto kot

¹⁰⁰ PANG 544, t. e. 255, I spisi, I 120/48-2, K 151/48.

¹⁰¹ *Nova Gorica*, 16. 7. 1948, št. 18, str. 1.

¹⁰² PANG 544, t. e. 255, I spisi, I 120/48-2, K 151/48.

olajšalno, ampak kot obtežilno, ker pohištva ni hotel izgotoviti. Neprodaya pohištva in prikrivanje orodja je posledica obtoženčevega saboterskega delovanja, ko ni hotel spraviti v tek mizarske delavnice.«¹⁰³

Okrajni izvršni odbor Gorica je Gomiščku zaplenjeno pohištvo v zameno za manjše plačilo dodelil uslužbencem pri notranji upravi, pri okrajnem odboru in vodilnim članom okrajnega komiteja KPS.¹⁰⁴ V zaplenjeni delavnici je obratovalo gradbeno podjetje Primorje, ki je uporabljalo ves strojni in ostali inventar mizarske obrti obsojenega Gomiščka. V spodnjih prostorih zaplenjene Gomiščkove stanovanjske hiše je dobila svoje prostore vojaška komanda, ki je namestila vojake obmejne straže (Knoja), dve sobi je dobilo tudi fizkulturno društvo Solkan.¹⁰⁵

Primeri socialističnih podjetij, ki so nastala iz podržavljenih zasebnih podjetij

Na različne načine razlaščno premoženje podjetnikov, obrtnikov in trgovcev je postalo osnova za razvoj socialističnih podjetij, saj so mnoga začela obratovati v njihovih razlaščenih stavbah. Uporabljala so tudi njihovo zaplenjeno premočeno lastnino (orodje, stroje, prevozna sredstva, zaplenjeno blago). Tako je npr. okrajno gospodarsko usnjarsko podjetje Miren obratovalo s stroji po vojni izginulega (likvidiranega) obrtnika, usnjarja Tomaža Šorlija iz Sela št. 14, Žiri. Šorli je bil leta 1944 domobranec. V dokumentih o zaplembi o njem piše: »Glede njegovega zadržanja za časa NOV sporočamo: V letu 1944 je bil res v be-ga in sicer v postojanki Rovte pri Logatcu, nato pa se je ob zadnji ofenzivi doma skrival. V prvih tednih svobode se je prijavil našim oblastem, odkar pa ni po njemu nič več glasu.«¹⁰⁶ Po vojni likvidirani obrtnik je bil nato razglašen za »narodnega sovražnika«, da je lahko po zakonu njegovi družini nova oblast zaplenila premoženje. Na zahtevo Glavne direkcije Ljudske republike Slovenije je država leta 1948 del zaplenjenih strojev dodelila usnjarskemu podjetju Miren.¹⁰⁷

V prostorih razlaščenega lesnega podjetnika in parketarja Franca Ukmarja v Solkanu je začela delovati mizarska delavnica Splošnega gradbenega podjetja (SGP) Gorica. Leta 1948 je bila v Solkanu ustanovljena tudi Tovarna pohištva Edvard Kardelj. Tovarna je najprej obratovala v prostorih nacionalizirane žage podjetnika Carla Crocettija in uporabljala njegove razlaščene žage.¹⁰⁸ Tudi ko je bila leta 1950 premeščena v Kromberk in kasneje preimenovana v Meblo, je še dolgo uporabljala Crocettijeve žage.¹⁰⁹ V prostorih razlaščene Mozetičeve gostilne s prenočišči v Solkanu je delovala okrajna državna gostilna, v kletnih prostorih pa je svoje prostore imelo okrajno vinarsko podjetje Vino Gorica. V razlaščeni plesni dvorani Mozetičevega gostišča (današnja Krajevna skupnost) je poslovalo Okrajno sodišče, tako da je bil Mirko Mozetič leta 1948 obsojen kot »verižnik in špekulant«

¹⁰³ Prav tam.

¹⁰⁴ Prav tam.

¹⁰⁵ PANG 544, t. e. 255, I spisi, I 120/48, Popis in cenitev nepremičnine, priloga 3.

¹⁰⁶ PANG 544, I-spisi, t. e. 255, I 53/48. Krajevni ljudski odbor Žiri, poslano Okrajnemu sodišču v Škofji Loki. Št. 226/48.

¹⁰⁷ PANG 544, I-spisi, t. e. 255, I 53/48, Zapisnik 7. 1. 1949.

¹⁰⁸ Kogej, Solkanski mizarji, str. 285.

¹⁰⁹ Černe, Solkanske žage po prvi svetovni vojni, str. 17.

Predvojni ajdovski podjetniki in trgovci v avtomobilu lesnega podjetnika Antona Rizzatta, ki sedi za volanom (arhiv: Matija Repič).

kar v svoji bivši domačiji. V prostorih razlaščenega Čadeževega gostišča in hiše v Solkanu je nastala okrajna gostilna in kinodvorana.¹¹⁰ Tudi gostilničar Jožef Čadež je bil zaprt kot »špekulant in človek kapitalistične miselnosti«.¹¹¹ Kot »špekulant in verižnik« je bil leta 1948 zaprt še en solkanski gostilničar, Avgust Ravnik. Tudi njemu so zaplenili gostilniški inventar in prepovedali opravljanje obrti za dobo 3 let.¹¹² Nacionalizirana pekarna z moderno parno pečjo solkanskega peka Alojza Komela (Boškin) je postala osnova za razvoj novogoriške pekarnice Pecivo.¹¹³ Iz predvojne solkanske apnenice Luigi Tacchino je nastala solkanska industrija apna, imenovana Rdeča zvezda. Nacionalizirana je bila predvojna tovarna cementa Anhovo, prav tako tudi dve predvojni elektrarni na Soči.¹¹⁴ V Tolminu je okrajna kinodvorana delovala v zaplenjeni kinodvorani predvojnega italijanskega notarja in tolminskega župana Preverja. V Bovcu je bilo leta 1948 med drugim ustanovljeno državno podjetje Krajevna kovaška in kolarska delavnica v Bovcu. Osnovna sredstva je podjetje prejelo od dela zaplenjenega premoženja kovaškega mojstra Kutin Franca iz Bovca.¹¹⁵ Nacionalizirano parno žago podjetnika Franca Repiča iz Šturij (Ajdovščina) je upravljalo Gradbeno podnebje Primorje. Iz zaplenjene žage italijanskega ajdovskega lesnega podjetnika Antona Rizzatta, ki je bil razglašen za »narodnega sovražnika«, so uredili podjetje za predelavo lesa Lipa Ajdovščina.¹¹⁶ Zaplenjene in nacionalizirane trgovine ajdovskih trgovcev Zdravka Repiča, Antona Križaja itd. so zaprli ali pa jih spremenili v državne trgovine. Po priključitvi k Jugoslaviji leta 1947 je bilo v Biljah ustanovljeno podjetje Goriške opekarne. Nastalo je iz sedmih nacionaliziranih opekarn, npr. iz opekarne Mozetič Pavel iz Renč, opekarne Savnig-Nemec iz Bilj in drugih.¹¹⁷

¹¹⁰ Vidmar, *Posamezniki v primežu totalitarizma*, str. 385–402.

¹¹¹ PANG 1008, t. e. 36, 11. 6. 1948.

¹¹² PANG 544, t. e. 27, a. e. 9, K 58/48.

¹¹³ Černe, *Pekarna Boškin*, str. 13.

¹¹⁴ Prinčič, *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963*, str. 83–89.

¹¹⁵ PANG 174, *Krajevni ljudski odbor Logje*, t. e. 1, Odločba o ustanovitvi kovaške delavnice 22. 12. 1948.

¹¹⁶ PANG 544, t. e. 254, I-spisi, I 30/48.

¹¹⁷ Zuljan, *Bezeljak, Revalorizacija Frnaže v Biljah*, str. 13. Goriške opekarne so nastale iz nacionaliziranih ope-

Komunistična oblast je torej z raznimi ukrepi nasilno prekinila delovanje slovenskih in italijanskih zasebnikov in prevzela njihova podjetja. Tisti manjši obrtniki, ki so se izognili razlastitvam, so dobili visoke davke. Nova socialistična podjetja so vodili politično zanesljivi ljudje, ki pa vedno niso imeli zadostnega znanja in izobrazbe. Zaposlene v podjetjih je nadzorovala politična policija Udba. Konec 50. in v 60. letih so v mnogih podjetjih direktorska mesta celo prevzemali vodilni udbovci, isti, ki so v drugi polovici 40. let in v začetku 50. let izvajali nadzor in aretacije, zasliševali in ustrahovali številne Primorce (duhovnike, obrtnike in druge).¹¹⁸

Viri in literatura

Arhivski viri

ARS – Arhiv republike Slovenije

AS 1931, RSNZ SRS – Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije: A-10-6, preiskovalni odsek UDV, letno poročilo 1950, 30–40.

AS 1931, RSNZ SRS – Republiški sekretariat za notranje zadeve Socialistične republike Slovenije: Milica t. e. 1742, Bovec.

AS 1589, Centralni komite zveze komunistov Slovenije, t. e. 1512.

AS 1529, Osebna zbirka Boris Kraigher, t. e. 1.

AS 227, Državni sekretariat za pravosodje, Su-spisi (sodna uprava), t. e. I/046, I/049, I/051.

PANG – Pokrajinski arhiv Nova Gorica

PANG 84, Okrajni ljudski odbor Tolmin, t. e. 63, 156 a.

PANG 85, Skupščina občine Ajdovščina, Komisija za raziskavo povojnih množičnih pobojev, t. e. 691.

PANG 93, Občinski ljudski odbor Trebuša 1953–1955, t. e. 4. a. e. 12.

PANG 108, Skupščina občine Tolmin, Matični urad Most na Soči, Mrliška matična knjiga. t. e. 2.

PANG 174, Krajevni ljudski odbor Logje, t. e. 1.

PANG 486, Okrajni komite Komunistične partije Slovenije Tolmin, t. e. 11.

PANG 544, Okrajno sodišče Nova Gorica, I-spisi, Izvršilne zadeve in zaplembe, t. e. 252, 254, 255.

PANG 544, Kazenski spisi, t. e. 27.

PANG 544, Kazenski vpisniki 1948–1950.

PANG 245, Okrajno sodišče Tolmin, I-spisi, Izvršilne zadeve in zaplembe, t. e. 136a, 137.

PANG 245, Kazenski vpisniki 1948–1950.

PANG 974, Okrožno sodišče Nova Gorica

K-Kazenski spisi, t. e. 32, 35, 38.

K-Kazenski vpisniki 1945–1951.

PANG 1008, Okrožno državno tožilstvo v Novi Gorici, t. e. 36.

Družinski arhiv Franca Repiča.

karn: 1. Mozetič Pavel, Renče, 2. Tacchino Luigi, Renče, 3. Savnig-Nemec, Bilje, 4. Mozetič Boris, Vrtojba, 5. Conte del Mestri, Bukovica, 6. Cantoni, Bukovica, 7. Škofijska opekarna, Dombrava.

¹¹⁸ Tematika je bila predstavljena v doktorski disertaciji: Vidmar, Nadzor in Represija v prvem desetletju jugoslovanske oblasti na severnem Primorskem (1945–1955), str. 51–58.

Uradni listi

Zakon o konfiskaciji imovine in o izvrševanju konfiskacije 1945. Uradni list DFJ (1945). Št. 40. Beograd.

Zakon o zaplembi premoženja in o izvrševanju zaplembe. Uradni list FLRJ (1946). Št. 61. Beograd.

Odlok o zaplembi imovine fašistov, fašističnih društev in ustanov 1946. Uradni list P. P. N. O. (1946). Št. 17. Ajdovščina.

Zakon o odvzemu državljanstva oficirjem in podoficirjem bivše jugoslovanske vojske, ki se nočejo vrniti v domovino, pripadnikom vojaških formacij, ki so služili okupatorju in pobegnili v inozemstvo, ter osebam, ki so pobegnile v inozemstvo po osvoboditvi 1946. Uradni list FLRJ (1946). Št. 86. Beograd.

Časopisni viri

Nova Gorica, 1948, 1949.

Nova Gorica, 16. 7. 1948, št. 18, str. 1.

Nova Gorica, 11. 3. 1949, št. 10, str. 2.

Primorski dnevnik, 1948.

Primorski dnevnik, 19. 2. 1948, št. 827, str. 2.

Ustni viri

Olga Berginc, rojena 1926, umrla 2011, Bovec. Ustno pričevanje 2007.

Benedikt Kobal, rojen 1939, upokojenec, Vrhpolje pri Vipavi. Ustno pričevanje 6. 1. 2008. Magnetofonski zapis pri avtorju.

Vladimir Kobal, rojen 1926, upokojenec, Ajdovščina. Ustno pričevanje 23. 12. 2018. Magnetofonski zapis pri avtorju.

Vojko Ostan, rojen 1930, umrl 1991, Bovec. Ustno pričevanje 1989. Posredoval njegov sin David Ostan.

Matija Repič, rojen 1938, upokojenec, Ajdovščina. Ustno pričevanje 4. 12. 2017. Magnetofonski zapis pri avtorju.

V. R., upokojenka, ne želi biti imenovana, Ajdovščina. Ustno pričevanje 9. 12. 2017.

Literatura

Bavcon, Ljubo: Materialno kazensko pravo v času dachavskih procesov. *Dachavski procesi* (ur. Martin Ivančič). Ljubljana: Komunist, 1990, str. 118–155.

Breznik, Janez, Marko Prijatelj in Jože Sedonja: *Zakon o nacionalizaciji s komentarjem*. Ljubljana: Gospodarski vestnik, 1992.

Černe, Andrej: Solkanske žage po prvi svetovni vojni, 1–2. *1001 solkanski časopis*, 23. 7. 2017–29. 9. 2017, št. 93–94, str. 17.

Černe, Andrej: Pekarna Boškin. *1001 solkanski časopis*, 18. 12. 2017, št. 95, str. 13.

Čoh, Mateja: »Za svobodo, kralja in domovino«: *ilegalne skupine v Sloveniji med letoma 1945 in 1992*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2010.

Kobe, Peter: Kazensko pravo v času Dachauskih procesov. *Dachauski procesi* (ur. Martin Ivančič). Ljubljana: Komunist, 1990, str. 91–117.

- Kogej, Katja: Solkanski mizarji. *Jako stara vas na goriškem je Solkan: Zbornik ob tisočletnici prve omembe kraja* (ur. Branko Marušič). Solkan: Krajevna skupnost Solkan, Krajevna skupnost, 2001, str. 280–291.
- Kragelj, Joško: *Pobitim v spomin*. Gorica: Grafica Goriziana, 2003.
- Mikola, Milko: *Rdeče nasilje: represija v Sloveniji po letu 1945*. Celje: Celjska Mohorjeva družba, 2012.
- Mlakar, Boris: *Domobranstvo na Primorskem*. Ljubljana: Založba Borec, 1982.
- Mlakar, Boris: Nasprotniki partizanstva na Primorskem. *Goriški letnik, Zbornik goriškega muzeja*, 2003–2004, 2005, št. 30–31, str. 127–140.
- Podberšič, Renato: *Revolucionarno nasilje na Primorskem. Totalitarizmi-Vprašanja in izzivi: Ob dvajsetletnici padca železne zaves v Evropi*. (ur. Mateja Čoh). Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2009, str. 70–82.
- Podberšič, Renato: *Revolucionarno nasilje na Primorskem Goriška in Vipavska 1941–1945*. Ljubljana: Študijski center za narodno spravo, 2011.
- Prinčič, Jože: *Slovenska industrija v jugoslovanskem primežu 1945–1956*. Novo mesto: Tiskarna Novo mesto, 1992.
- Prinčič, Jože: *Nacionalizacija na ozemlju LR Slovenije 1945–1963*. Novo mesto: Dolenjska založba, 1994.
- Režek, Mateja: *Med resničnostjo in iluzijo*. Ljubljana: Modrijan, 2005.
- Velikonja, Tine: Moja najljubša pot je za Mijo v Čedad. *Zaveza, glasilo Nove Slovenske zaveze*, 8, 1998, št. 30, str. 24–33.
- Vidmar, Jernej: Posamezniki v primežu totalitarizma. Solkan v letih 1947–1952. *Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 55, 2007, št. 2, str. 385–402.
- Vidmar, Jernej: Nadzor in represija na meji med Jugoslavijo (FLRJ) in Italijo v letih 1947–1954. *Kronika časopis za slovensko krajevno zgodovino*, 63, 2015, št. 1, str. 119–136.
- Vidmar, Jernej: Nadzor in represija v prvem desetletju Jugoslovanske oblasti na severnem Primorskem (1945–1955): primer okrajev Gorica in Tolmin. Doktorska disertacija. Koper, Univerza na Primorskem, 2016.
- Zagradnik, Maruša: Procesi podržavljenja zasebnega premoženja v Slovenskem primorju po drugi svetovni vojni. *Prevrati in slovensko gospodarstvo v XX. stoletju*. (ur. Neven Borak, Žarko Lazarevič). Ljubljana: Cankarjeva založba, 1996, str. 133–143.
- Zagradnik, Maruša: Trije valovi nacionalizacije. *Zbornik Primorske – 50 let*. (ur. Slobodan Valentinčič). Koper: Primorske novice, 1997, str. 63.
- Zuljan, Nika, Rok Bezjak: *Revalorizacija Frnaže v Biljah*. Bilje: Kulturno turistično društvo Zarja Bilje, 2012.
- Žajdela, Ivo: Umor Marije Kobal. *Demokracija*, 15, 2010, št. 34, str. 46–47.

Povzetek: Prispevek obravnava različne oblike represije, ki jo je komunistični režim izvajal nad zasebniki, zlasti nad podjetniki, obrtniki in trgovci na severnem Primorskem v prvih letih po priključitvi k Jugoslaviji s ciljem odpraviti zasebno lastnino v obrti in trgovini. Komunistična oblast je zasebno lastnino ukinjala z upravnimi in kazenskimi zaplembami, nacionalizacijo in političnimi sodnimi procesi, ki so jih izvajala takratna revolucionarna sodišča. Tako je bilo med letoma 1947 in 1950 pred civilnimi sodišči obsojenih 165 večjih in manjših primorskih obrtnikov in trgovcev. Večjim je bilo kot stranska kazen zaplenjeno premoženje. Že v coni B Julijske krajine, še intenzivneje pa po priključitvi, so se izvajale zaplembe imetja »narodnih sovražnikov«. To so bila posestva nekaterih slovenskih posestnikov, ki so jih likvidirali partizani, in posestva pobeglih slovenskih in italijanskih lastnikov, ki so bili označeni za izdajalce domovine in sodelavce okupatorja. Veliko lastnine je bilo ljudem zaplenjene na osnovi Zakona o odvzemu državljanstva iz leta 1945. Vsakomur, ki je po vojni pobegnil v tujino, je bilo odvzeto državljanstvo, in če je posedoval lastnino, mu je bila ta zaplenjena.

Summary: The contribution focuses on the different forms of communist repression against the private sector, especially against businessmen, merchants and craftsmen in the Northern Primorska region during the first years after the annexation to Yugoslavia with the aim to abolish private property. The communist authorities abolished private property with confiscations, nationalisation, and political trials, which were executed by civil revolutionary courts of justice. In the period between 1947 and 1955, 165 merchants and craftsmen were condemned in the civil courts. Already in the zone B of the Julian region and even more intensively after the annexation, the confiscations of property were executed of those people who were labelled »national enemies«. These were the properties of some Slovenian owners who were liquidated by the partisans and the properties of Slovenian and Italian owners who escaped and who were given the label of the traitor of the country and collaborator with the invaders. A big part of the confiscations was also executed on the base of the Law of the deprivation of citizenship from 1945. Those who managed to escape from Yugoslavia after WW II lost their citizenship and if they owned some property, it was confiscated.

Moša Pijade in judovsko pokopališče v Rožni Dolini¹

RENATO PODBERSIČ

Izvleček: Prispevek prinaša manj poznano dejstvo o poskusu uničenja oz. odstranitve judovskega pokopališča v Rožni Dolini ob začetku gradnje mesta Nova Gorica. Ob koncu štiridesetih let 20. stoletja naj bi jugoslovanske oblasti načrtovale novo cestno povezavo, ki bi potekala prav čez judovsko pokopališče. Kot pričajo nekateri ohranjeni dokumenti in pričevanje posameznikov, se je za ohranitev omenjenega pokopališča zavzel Moša Pijade (1890–1957), visok jugoslovanski komunistični politik judovskega rodu. Očitno je njegova intervencija iz Beograda pomagala ohraniti pomemben del judovske kulturne dediščine.

Ključne besede: judovsko pokopališče, Rožna Dolina, Judje v Gorici, zgodovina Judov, Moša Pijade, gradnja Nove Gorice

Moša Pijade e il cimitero ebraico a Valdirose

Sintesi: Il saggio illustra il tentativo poco noto, teso a distruggere o far sparire il cimitero ebraico di Valdirose (Rožna Dolina) agli inizi della costruzione della città di Nova Gorica. Alla fine degli anni Quaranta del secolo scorso le autorità jugoslave progettaronο una nuova arteria stradale che doveva passare sopra il cimitero ebraico. Come testimoniano alcuni documenti e alcune persone, fu l'alto esponente politico comunista jugoslavo di origini ebraiche Moša Pijade (1890–1957) a propugnare la conservazione del cimitero e il suo intervento da Belgrado contribuì a preservare un importante monumento culturale ebraico.

Parole chiave: cimitero ebraico, Valdirose (Rožna Dolina), ebrei a Gorizia, storia degli ebrei, Moša Pijade, costruzione di Nova Gorica

¹ Raziskovalni program št. P6-0380 je sofinancirala Javna agencija za raziskovalno dejavnost Republike Slovenije iz državnega proračuna.

O Judih in judovskem pokopališču na Goriškem

Goriška judovska skupnost nikoli ni izstopala po številčnosti, ampak zaradi vpliva v vsakdanjem, predvsem gospodarskem življenju teh krajev. Goriški Judje so bili verjetno prisotni v mestu že ob njegovem nastanku, prva pisna omemba pa sega v leto 1288. Dolga stoletja je skupnost dajala pomemben pečat Gorici in njeni deželi, na svojem vrhuncu sredi 19. stoletja je štela dobrih tristo pripadnikov. Na historičnem Goriškem, to je na ozemlju nekdanje goriške grofije (do leta 1500) oz. pozneje goriško-gradiške dežele pod Habsburžani (do leta 1918), sta sicer v preteklosti obstajali dve samostojni judovski skupnosti; Gorica in Gradišče ob Soči (Gradisca d'Isonzo). Na začetku 20. stoletja se je judovska skupnost v Gorici številčno okrepila. Razlog lahko iščemo tudi v priseljevanju Judov iz vzhodne Evrope, kjer so se stopnjevali antisemitizem in pogromi. Prvo svetovno vojno in razpad Avstro-Ogrske je preživela le judovska skupnost v Gorici, ki so se ji že leta 1893 priključili tudi maloštevilni preostali Judje v Gradišču ob Soči. Za tukajšnje Jude je namreč razpad habsburške monarhije pomenil tudi konec nekega obdobja in gospodarsko-socialne vključenosti v srednje- in vzhodnoevropski prostor. Holokavst med drugo svetovno vojno je zelo prizadel tudi člane goriške judovske skupnosti, saj je večina tistih, ki so med vojno vztrajali v mestu, končala v nacističnih taboriščih, predvsem v uničevalnem taborišču Auschwitz. Prihodu Nemcev na Goriško septembra 1943 so sledile prve aretacije tudi med goriškimi Judi, vendar jih je bila večina pozneje izpuščenih. Morda je prav to dejstvo pri marsikom vzbudilo občutek lažne varnosti v domačem mestu. Pravi pekel za celotno preostalo goriško judovsko skupnost se je začel zvečer 23. novembra 1943. Nemci so skupaj s svojimi pomočniki začeli racije po posameznih mestnih predelih in judovske meščane s silo gnali na pripravljene tovornjake. Dela so se lotili sistematično, saj so si pri mestnih in policijskih oblasteh pridobili ustrezne sezname. Aretirance so najprej odpeljali v goriške zapore, čez nekaj dni pa v tržaški zapor Coroneo, od koder je kmalu sledila pot v uničevalno taborišče Auschwitz. Za veliko večino goriških Judov je bila to pot brez kakršnihkoli možnosti za vrnitev.²

Kljub strahotnemu preganjanju Judov pa nacisti niso posegali na judovsko pokopališče v Rožni Dolini niti niso vstopali v tamkajšnjo mrliško vežico, ki je v letih 1943–1945 ostala zaprta. Judovska skupnost v Gorici, ki se je vnovič poskušala organizirati po koncu druge svetovne vojne, je 31. avgusta 1945 v Rim poslala dopis, v katerem je poročala tudi o stanju pokopališča v Rožni Dolini. Sporočili so, da je to poškodovano, deloma zaradi vojne deloma verjetno zaradi vandalskih izpadov.³

Danes judovske skupnosti v Gorici ni več. Zaradi maloštevilnosti se je leta 1969 združila s tržaško. Majhno število Judov, ki so po letu 1945 oz. 1948 ostali na mejnem območju nekdanje Julijske krajine, je eden glavnih razlogov, da so bili potisnjeni na rob zgodovinskega spomina in pozneje iz njega počasi skoraj povsem izrinjeni. Na nekdanj pomembno in vplivno skupnost pa spominja judovsko pokopališče v Rožni Dolini, kjer so do razmejitve med tedanjo Jugoslavijo in Italijo septembra 1947 svoje umrle pokopavali člani judovske skupnosti iz Gorice. Poslej maloštevil-

² Cedarmas, Adonella. *La comunità israelitica di Gorizia*, str. 212–218; Podbersič, *Preganjanje Judov na Goriškem med drugo svetovno vojno*, str. 121–129.

³ AUCEL, fondo Attività dell'Unione delle Comunità Israelitiche Italiane dal 1934, busta 39, fascicolo 5.

Judovsko pokopališče v Rožni Dolini pri Novi Gorici (foto: R. Podbersič).

ni goriški Judje za pokop umrlih uporabljajo judovsko pokopališče v Gradišču ob Soči (Gradisca d'Isonzo). Judovsko pokopališče v Rožni Dolini skupaj s sinagogo (in judovskim muzejem) v Gorici predstavlja edini ostanek nepremične kulturne dediščine, ki je nekdanj pripadala zaokroženi goriški judovski skupnosti in je danes z državno mejo razdeljena med Italijo in Slovenijo.⁴ V Evropi pravzaprav poznamo le še en podoben primer, ko je bila nekdanj enotna judovska skupnost s svojimi objekti (sinagoga, pokopališče) po drugi svetovni vojni z novo državno mejo razdeljena med dve državi. Pri tem velja izpostaviti mesto Frankfurt na Odri, kjer je (sicer s strani nacistov porušena) sinagoga po drugi svetovni vojni ostala v tedanji Nemški demokratični republiki, pokopališče tamkajšnje judovske skupnosti pa se danes nahaja na poljski strani reke Odre, v mestu Słubice, nekdanj predmestju Frankfurta na Odri.

Edino »delujoče« judovsko pokopališče na ozemlju Slovenije se danes nahaja na ljubljanskih Žalah, od preostalega dela pokopališča pa je ločeno z ograjo oz. živo mejo. Judovsko pokopališče v Rožni Dolini pri Novi Gorici pa ostaja edinstven spomenik judovske kulturne dediščine na Slovenskem. Poleg tega je to največje judovsko pokopališče v naši državi. Ima obliko trikotnika, dobro je vidno s cestnega nadvoza, saj se nahaja tik ob glavni prometnici, ki z juga pelje v Novo Gorico skozi predor Panovec. Glede na velikost in kulturnozgodovinski pomen je v Rožni Dolini eno pomembnejših ohranjenih judovskih pokopališč v srednjeevropskem prostoru. Najstarejši nagrobnik v Rožni Dolini, kjer danes še lahko preberemo letnico, sega v leto 1652, sicer pa je nastarejši nagrobnik na tem pokopališču iz 14. stoletja. Zadnji

⁴ *Gerusalemme sull'Isonzo*, str. 8–14; Altieri, *La comunità ebraica*, str. 17–88; Vivian, *Il cimitero israelitico*, str. 91–92; Gruber in Gruber, *Jewish monuments in Slovenia*, str. 19; Arčon, *Judovska skupnost v Gorici*, str. 11–82; Loricchio, *Il cimitero ebraico*, str. 22–23; Premk, Hudelja, *Tracing Jewish heritage*, str. 32–34; Podbersič, »Hiša živečih«, str. 7–8.

judovski pokopi v Rožni Dolini so se izvršili ob koncu II. svetovne vojne. Pokopališče skupaj šteje več kot 900 nagrobnikov. Številni nagrobniki danes ne ležijo več na prvotni lokaciji.⁵

Večina nagrobnikov je izdelana iz lokalnega apnenca, zato se na njih že krepko poznajo sledi časa. Prvi popis nagrobnikov v Rožni Dolini so goriški Judje izvedli leta 1876, ko so našli 692 grobov. Podatke je zapisal Samuele Jona, tedanji tajnik judovske skupnosti v Gorici.

Nagrobniki na judovskem pokopališču v Rožni Dolini (foto: R. Podbersič).

Iz popisa je tudi razvidno, da je na vsakem nagrobniku številka, ki je vklesana v kamen. Najstarejši nagrobniki so bili na današnje mesto preneseni tako s starejšega pokopališča, ki je stalo nedaleč stran, ali z nekdanjega pokopališča pri sinagogi v Gorici. Posamezni nagrobniki so bili prineseni tudi od drugod, kot je, recimo, primer iz Maribora. Kot je zapisal goriški rabin Giacomo Bolaffio, so nekateri nagrobniki izginili ob poplavih, ko pokopališče še ni bilo ograjeno z zidom. Spet druge so ukradli ali pa so ostali zakopani pod zemljo. Zato je dal rabin Bolaffio pobudo za izkop in dva nagrobnika jim je uspelo izkoptati, potem pa so jih z verigami izvlekli iz zemlje, jih očistili in postavili na svoje mesto. Leta 1881 so 27 nagrobnikov prenesli s starejšega pokopališča na bližnji lokaciji in jih namestili vzdolž zunanje strani zidu današnjega pokopališča. Vidimo jih lahko v vzhodnem kotu pokopališča, kamor so jih premaknili ob urejanju nove cestne povezave južnih predmestnih naselij z Novo Gorico sredi osemdesetih let prejšnjega stoletja.⁶

Zadnji nagrobnik, popisani leta 1876, je prejel številko 628, pod katero so pokopali Adele Morpurgo, ki je umrla 11. julija 1876. Takoj opazimo razliko med zaporedno številko zadnje pokopane in skupnim številom vseh nagrobnikov, ki izhaja iz preprostega dejstva, da so bili nekateri nagrobniki označeni z zaporednimi črkami (a, b, c), da bi lahko v različnih časovnih obdobjih umrli pripadniki iste družine bili pokopani skupaj.⁷

Starost posameznih nagrobnikov lahko z branjem nagrobnih napisov (epigrafov) razdelimo na štiri obdobja:

Prvo obdobje – od 13. do 15. stoletja: dva napisa v letu 1406 in 1450. Prvi je pripadal Leviju Joshui, sinu Izaka. Omenjeni nagrobnik je bil najden leta 1865 v

⁵ Vivian, *Il cimitero israelitico*, str. 91–92; Gruber in Gruber, *Jewish monuments in Slovenia*, str. 19; Ogrin, *Židovsko pokopališče v Novi Gorici*, str. 34–37; Jelinčič Boeta, *Judje na Slovenskem*, str. 300–302; Podbersič, »Hiša živečih«, str. 222–227.

⁶ Vivian, *Il cimitero israelitico*, str. 93–94; Loricchio, *Valdirose il cimitero perduto*, str. 105–106.

⁷ ACET, Gorizia, *Elenco dei sepolti nel cimitero israelitico di Gorizia rilevato dalle lapidi nell'Ottobre 1876*.

atriju hiše na Stolnem trgu (Piazza del Duomo) v Gorici. Drugi nagrobnik je verjetno pripadal članu družine Morpurgo.⁸

Drugo obdobje – od 16. do 17. stoletja: dva napisa v letu 1617 in 1652. Prvi napis na kamnu je slavil člana družine Jona, našli so ga v hiši v Gorici. Drugi napis iz leta 1652 pa je danes najstarejši identificirani nagrobnik.

Tretje obdobje – od leta 1732 do 1829: 16 nagrobnikov, ki so bili leta 1881 preneseni s starega na novo judovsko pokopališče.

Četrto obdobje – od 1829 do danes, gre za približno 900 nagrobnikov z napisi v hebrejščini, hebrejščini in italijanščini/nemščini ali zgolj v italijanščini.⁹

Samuel Jona v uvodu k prvemu popisu podaja tudi število nagrobnikov, ki so pripadali posameznim judovskim družinam v mestu: Morpurgo 139, Gentili 127, Luzzatto 80, Pincherle 56, Senigaglia 37, Bolaffio 34, Jona 23, Richetti 17, Dörfles 10, Michelstaedter 7, Reggio 6, Pavia 5, Windspach 2, Schnabl 1, Schönheit 1. Omenjeni popis nagrobnikov obenem priča o prisotnosti in velikosti posameznih judovskih družin v Gorici.¹⁰

Med judovskimi nagrobniki v Rožni Dolini najdemo tudi take, ki pripadajo znanim in pomembnim članom te skupnosti. Velja opozoriti na rabina Abrahama Vita Reggio (1755–1841), predstavnika judovskega razsvetljenstva, ki je bil kar 43 let rabin v Gorici. Zraven je grob njegovega sina, rabina Isaaca Samuela Reggio (1784–1855). Med tu pokopanimi Judinjami velja omeniti Carolino Coen Luzzatto (1837–1919), časnikarko, urednico in gorečo iredentistko. Sredi pokopališča leži grob znanega filozofa Carla Michelstaedterja (1887–1910). Njegovo nagrobno znamenje je skromno, kajti bil je samomorilec. Dokončni mir so v tej zemlji našli tudi znani goriški judovski zdravniki: Aronne Luzzatto, Vittorio Pavia, Oscar Morpurgo in Silvio Morpurgo (1881–1942). Zraven je tudi nagrobnik v spomin na Eldo Michelstaedter Morpurgo, ženo zdravnika Silvia, ki je umrla v taborišču Ravensbrück decembra 1944.¹¹

Judovsko pokopališče po razmejitvi

Na podlagi pariške mirovne pogodbe je prišlo sredi septembra 1947 do razmejitve med Jugoslavijo in Italijo. Mesto Gorica je ostalo v Italiji in po odločitvi tedanjih vodilnih jugoslovanskih političnih in upravnih oblasti so začeli sredi leta 1948 graditi novo mesto, Novo Gorico. Meja je bila vzpostavljena tako, da med nastajajočim mestom, Rožno Dolino in naprej proti Šempetru skoraj ni bilo cestnih povezav. Zato so začeli graditi predor pod Panovcem. Cestno povezavo naj bi začrtali tako, da naj bi prečkala judovsko pokopališče in se preko grička, ki je podaljšek hriba sv. Marka, prebila do Šempetra. Ko so trasirali novo cestno povezavo z nastajajočim mestom, so del grobov tako premaknili v vzhodni kot pokopališča. Tedanja slovenska oblast je imela očitno ob koncu štiridesetih in v začetku petdesetih let

⁸ Gruber in Gruber, *Jewish monuments in Slovenia*, str. 20; Gruber, *Jewish Heritage Travel*, str. 325.

⁹ Gruber in Gruber, *Jewish monuments in Slovenia*, str. 19–20; ACET, *Elenco dei sepolti nel cimitero israelitico di Gorizia rilevato dalle lapidi nell'Ottobre 1876*; Premk, *Hudelja, Tracing Jewish heritage*, str. 33–34.

¹⁰ Prav tam.

¹¹ Loricchio, *Valdirose il cimitero perduto*, str. 107; Podbersič, »Hiša živečih«, str. 229.

namen judovsko pokopališče v Rožni Dolini kar prekopati oz. odstraniti zaradi izboljšanja cestnih povezav v Novo Gorico.¹²

To namero potrjuje tudi zaskrbljeno pismo judovske skupnosti iz Trsta, poslano 22. junija 1948 Davidu A. Alkalaju, pomembnemu članu Zveze judovskih verskih občin (srb. *Savez Jevrejskih veroispovjednih općina*) Jugoslavije, s sedežem v Beogradu. Pismo je podpisal ing. Clemente Kerbes, predsednik tržaške skupnosti. V njem so tržaški Judje izrazili zaskrbljenost, da obstaja velika nevarnost za izgradnjo nove povezovalne ceste prav čez judovsko pokopališče v Rožni Dolini, ki bi v tem primeru utrpelo nepopravljivo škodo. Predlagali so, naj se načrt za gradnjo nove ceste nekoliko preusmeri, tako da bi ostalo judovsko pokopališče nedotaknjeno. Ob tem ne bi bilo potrebno razmišljati o premeščanju (srb. *premještanju*) trupel tam pokopanih, kar je v judovski veri strogo prepovedano. Poleg tega so tržaški Judje opozarjali, da na pokopališču počivajo številne ugledne osebe judovskega rodu, posebej so izpostavili rabina Izaka in rabina Giacomina Bolaffia. Na koncu so beograjske sorojake zaprosili, naj bi ustreznih oblasteh posredujejo za »legitimne zahteve«.¹³ Ostaja odprto vprašanje, zakaj so se v Trstu odločili, da se obrnejo na odvetnika Davida A. Alkalaja, ki je bil takrat predsednik Judovske verske občine Beograd, in ne neposredno na Alberta Vajsa, ki je bil med 1948–1964 predsednik Zveze judovskih občin Jugoslavije. Morda gre izbiri pripisati dejstvo, da je bil odvetnik Alkalaj Jud sefardskega izvora, podobno kot Moša Pijade, medtem ko je predsednik Vajs pripadal Judom aškenazom. Tedanje jugoslovanske oblasti so sicer omenjeno zvezo od pomladi 1945 uradno priznavale za predstavnico vseh jugoslovanskih Judov, čeprav so se predstavniki oblasti pojavili že na slovesnem odprtju obnovljene beograjske sinagoge, 4. decembra 1944.

Toda mednarodno judovsko povezovanje v skrbi za ohranitev pokopališča v Rožni Dolini je počasi dobivalo širše razsežnosti. To sicer ni bilo prvič, kajti že v času takoj po pariški mirovni pogodbi in še pred začrtanjem nove meje med Jugoslavijo in Italijo leta 1947 so iz Zveze judovskih skupnosti Italije (ital. *Unione delle comunità Ebraiche Italiane*) naslovili na rojake v Beogradu pismo. Prosili so jih, naj posredujejo pri jugoslovanskih državnih oblasteh in dosežejo, da bi se nova mejna črta pomaknila približno 700 metrov proti vzhodu, tako da bi judovsko pokopališče v Rožni Dolini ostalo v Italiji.¹⁴

Junija 1948 pa se je pred njimi znašlo vprašanje o obstoju samega judovskega pokopališča. Tako je dr. Mario Disegni,¹⁵ glavni rabin judovske skupnosti v Torinu, 30. junija 1948 odposlal pismo, naslovljeno na »tov. Moša Pijade, Presjednik Presidiuma Federativne Narodne Republike Jugoslavije«. V uvodu je rabin Disegni izrazil veliko skrb »Judov iz cele Italije« za veliko nesrečo, ki naj bi se kmalu dogodila, kajti »na obrobju mesta Gorica na jugoslovanskem ozemlju« naj bil krajevne oblasti načrto-

¹² Vivian, *Il cimitero israelitico*, str. 92–93.

¹³ Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije, Beograd. Arhivska kutija, Groblja Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, fascikel Gorica (Slovenija) 1947/48, dopis 22. junij 1948.

¹⁴ Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije, Beograd. Arhivska kutija, Groblja Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, fascikel Gorica (Slovenija) 1947/48, dopis 26. februar 1947.

¹⁵ Mario Disegni (1878, Firenze–1967, Torino), izobraževal se je na znamenitem rabinskem kolegiju v Firencah, ki ga je vodil S. H. Margulies. Disegni je rabinske študije dokončal leta 1903, kot rabin je deloval v Genovi in Veroni, med leti 1935–1959 je bil glavni rabin v Torinu.

vale projektiranje nove ceste prav čez judovsko pokopališče. Rabin Disegni nadalje poudarja, kakšna škoda bi se s tem povzročila judovski kulturni dediščini, še posebej, ker na tem pokopališču počivata tudi dva ugledna rabina, po rodu iz Gorice: Isacco (Izak) Reggio in Giacomo Bolaffio.¹⁶ Ob tem moramo poudariti, da je bil Giacomo Bolaffio več kot trideset let vrhovni rabin v Torinu, kjer je užival veliko priljubljenost, in tako tudi eden od predhodnikov rabina Disegnija. Nadalje je rabin Disegni Mošo Pijadeja posebej opozoril, da bi prišlo v primeru prenosa posmrtnih ostankov Judov, pokopanih v Rožni Dolini, do skrunjenja trupel, kar je v judovstvu najstrožje prepovedano. Moša Pijade naj bi torej s svojo avtoriteto, vsaj po mnenju rabina Disegnija, dosegel spremembo načrtovanih del v Rožni Dolini in popolno ohranitev judovskega pokopališča. Ob tem pa je zanimivo, da rabin Disegni prav nikjer ne izpostavlja judovskega porekla Moše Pijadeja.¹⁷

Nagrobniki rodbine Morpurgo na pokopališču v Rožni Dolini (foto: R. Podbersič).

Namero o rušenju judovskega pokopališča naj bi torej s telefonskim klicem iz Beograda v Novo Gorico preprečil prav Moša Pijade, visoki jugoslovanski politik judovskega rodu, narodni heroj in član CK ZKJ, o čemer naj bi obstajali dokumenti. Nekdanji novogoriški politik Jože Šušmelj, med 1974–1982 predsednik Skupščine občine Nova Gorica in kasneje dejaven tudi na zvezni ravni v Beogradu, je o tem povedal: »V vseh načrtih po letu 1955 je bilo judovsko pokopališče v Rožni Dolini prostorsko varovano. Je pa res, da je drugi Ravnikarjev načrt iz leta 1949 potegnil cesto med tunelom pod Panovcem in predvidenim tunelom pod Markom čez zahodni rob pokopališča. A je to bila le urbanistična načelna trasa, narisana na karto, na kateri verjetno Ljubljancani niti niso razbrali, kaj je v resnici na terenu. Če bi do realizacije te poteze res prišlo, sem prepričan, da bi pri nadaljnjem projektiranju os ceste bila zamaknjena, saj je bilo za to dovolj prostora.«¹⁸

Jože Šušmelj je tudi potrdil, da je med arhivskimi dokumenti na novogoriški občini osebno videl dokument, ki je prišel iz Beograda, s podpisom Moše Pijadeja. Slednji se je po mnenju g. Šušmelja zavzel za to, da se judovsko pokopališče v Rožni Dolini ob načrtovanju novih cest ohrani.¹⁹ Žal tega dokumenta v različnih fondih

¹⁶ Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije, Beograd. Arhivska kutija, Groblja Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, fascikel Gorica (Slovenija) 1947/48, dopis 30. junij 1948.

¹⁷ Prav tam.

¹⁸ Izjava Jožeta Šušmelja, roj. 1938, iz Nove Gorice. Zapis s 24. oktobra 2015 hrani avtor.

¹⁹ Prav tam.

v Pokrajinskem arhivu v Novi Gorici nismo uspeli najti, čeprav je v povezavi z judovskim pokopališčem v Rožni Dolini tam ohranjenih veliko dokumentov. Omejenе dokumentacije, povezane z Mošo Pijadejem, ni najti niti v beograjskih arhivih.

O posegu Moše Pijadeja iz Beograda govori tudi naslednje pričevanje goriškega publicista Vilija Prinčiča. Pravzaprav je zgodba povezana z njegovim tastom, Davorinom Klančičem (1924–2012) iz Mirna. Preživel je s kmetovanjem in tudi s prevozništvom, najprej s konji, nato s traktorjem. Veliko je sodeloval z gradbenim podjetjem SGP, in sicer pri prevažanju materiala za gradnjo Nove Gorice, vrtanju predora pod Panovcem in izgradnji cest v bližini. Tako je Davorin tudi izvedel za prepoved gradnje ceste preko judovskega pokopališča. Vili Prinčič je zgodbo objavil v *Primorskem dnevniku*: »Sestavili so že ekipo, ki bi morala začeti z delom, vendar je zadnji trenutek prišlo povelje iz Beograda, ki je preprečilo gradnjo ceste čez pokopališče. Ukaz je podpisal visok član državnega vrha, dr. Moša Pijade, ki je bil v vrhovnem Titovem štabu skozi vsa vojna leta in je bil tudi po vojni tesen predsednikov sodelavec. Moša Pijade je bil judovskega rodu, njegovi uvidevnosti pa gre zahvala, da se prvotna namera načrtovalcev ni uresničila. Cesto so potem speljali na prednjem pobočju griča nedaleč od železniške proge, kjer z manjšimi spremembami stoji še danes. Ta zgodba je skoraj neznan in sem jo pred leti slišal od nekaterih delavcev na takratni trasi, ki so morali na vrat na nos povestiti že dvignjene krampe.«²⁰

Moša Pijada

Kdo je sploh bil Moša Pijade? Velja za enega izmed najprepoznavnejših obrazov nekdanjega jugoslovanskega komunističnega gibanja, vsekakor pa najpomembnejšega Juda med jugoslovanskimi komunisti. Sam se je opredeljeval za Srba. Rodil se je 4. januarja 1890 v Beogradu, očetu Samuelu in materi Sari Pijade. Njihova premožna judovska trgovska družina sefardskega porekla se je v prvi polovici 19. stoletja priselila iz Bolgarije. V družini je bilo šest otrok, štirje fantje (David, Josif, Uzijel in Moša) ter dve dekletki (Marula Mici in Rašela Šelika). Razen Moše Pijadeja so vsi umrli med holokavstom.

V rojstnem mestu je Moša zaključil nižjo gimnazijo, pozneje pa je med 1905–1910 študiral slikarstvo v različnih mestih po Evropi. Pot ga je vodila iz Beograda preko Münchna do Pariza. Med študijem se je aktivno ukvarjal tudi z novinarstvom. Med drugim je bil sekretar Združenja novinarjev v letih 1911/12, uveljavil pa se je tudi kot prevajalec. Pred prvo svetovno vojno ga najdemo kot učitelja risanja v Ohridu v današnji Makedoniji.

Med člane Komunistične partije Jugoslavije (KPJ) je bil Moša Pijade sprejet 1. januarja 1920. Hitro se je povzpел po partijski lestvici, saj je kmalu postal član njenega izvršnega odbora in se uveljavil tudi kot partijski teoretik. Medtem je urednikoval časopisa *Slobodna reč* in *Organizovani radnik*. Leta 1922 je celo predstavljal KPJ na II. konferenci Balkanske komunistične federacije v Sofiji. Zaradi ilegalnega komunističnega delovanja, KPJ je bila namreč leta 1921 postavljena izven zakona, je bil Moša Pijade aretiran in obsojen na zaporno kazen. Partija mu je namreč naročila, da je v Beogradu organiziral ilegalno tiskarno, kjer so za potreben CK KPJ tiskali časopis *Komunist* in različno propagandno gradivo. Februarja 1925 so oblasti

²⁰ *Primorski dnevnik*, 30. januar 2014, str. 14. Pokopališče v Rožni Dolini rešil pred uničenem Titov sodelavec.

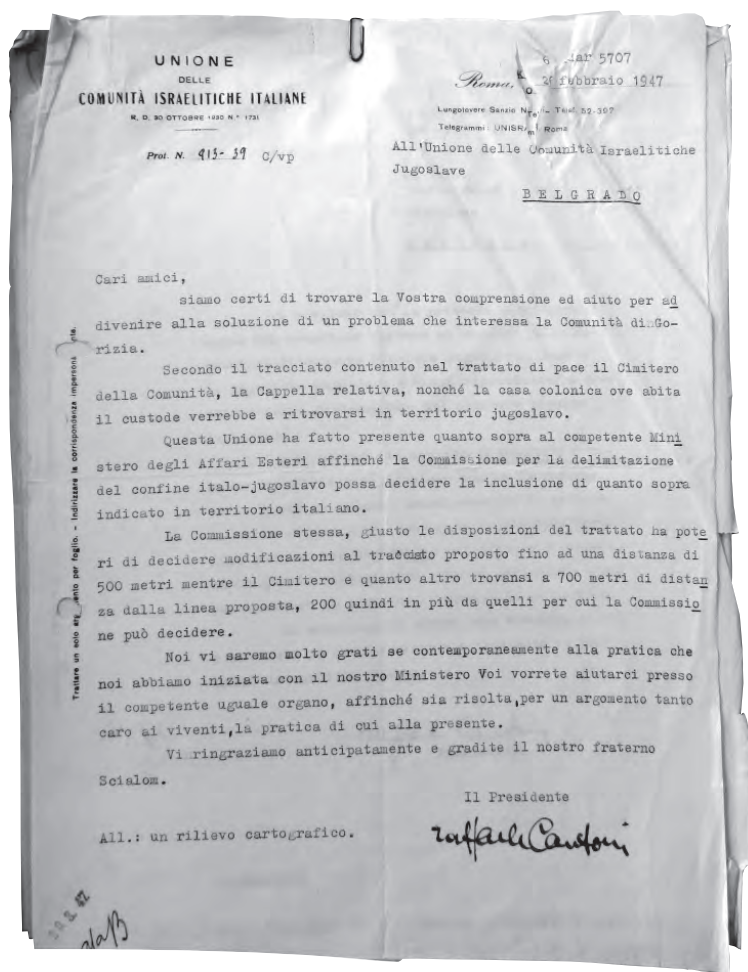
tiskarno odkrile in ob tem aretirale tudi Mošo Pijadeja. V zaporih Sremska Mitrovica in Lepoglava je ostal zaprt do leta 1939. V Lepoglavi je spoznal Josipa Broza - Tita in mu v znak prijateljstva naslikal tudi portret. Poleg tega je Pijade deloval kot prevajalec, med drugim je v srbsko-hrvaški jezik prevedel tudi Marxov *Kapital*. V aprilu 1939 so oblasti Mošo Pijadeja izpustile in vnovič se je naselil v Beogradu, kjer je deloval kot slikar. Takrat se je tudi poročil z vdovo Lepo (Leposavo) Nešić - Pijade (1897–1975), rojeno Petrović. Toda januarja 1940 so ga jugoslovanske oblasti spet zaprle v taborišče v Bileži, kjer je ostal do aprila istega leta. Na V. državni konferenci KPJ oktobra 1940 v Zagrebu so ga izbrali v Centralni komite KPJ. Februarja 1941 je bil vnovič aretiran in zaprt v Bileći, izpustili so ga v začetku aprila 1941, zgolj dva dni pred nemškim napadom na Jugoslavijo.

CK KPJ ga je poleti 1941 poslal v Črno goro, kjer ga najdemo med organizatorji vstaje 13. julija. Skupaj z Milanom Đilasom sta med vstajo zavzela ekstremistično komunistično linijo, ki je zahtevala številne žrtve. Decembra 1941 je postal član vrhovnega štaba Narodnoosvobodilnih in partizanskih odredov Jugoslavije (NOPOJ), kjer je vodil njegov ekonomski odsek in se ukvarjal zlasti z vzpostavljanjem t. i. ljudske oblasti na osvobojenem ozemlju. Med partizani je uporabljal ime *Čika Janko*. V prvi polovici leta 1942 so nastali Fočanski predpisi, ki jih je izdal Vrhovni štab, pripravil pa Moša Pijade. Šlo je za partizansko zakonodajo, ki je urejala življenje in delo na ozemlju pod partizansko kontrolo ter omogočala organizacijo delovanja t. i. narodnoosvobodilnih odborov. Kot najbolj poznan Jud v jugoslovanskem partizanskem gibanju se je pogosto znašel na udaru nacistične in četniške antisemitske propagande.

Moša Pijade se je novembra 1942 udeležil prvega zasedanja AVNOJ-a v Bihaću, na drugem zasedanju AVNOJ-a novembra 1943 v Jajcu pa je bil njegov podpredsednik in hkrati soavtor nekaterih pomembnih sklepov, sprejetih na tem zasedanju. V Jajcu je prav Moša Pijade 5. novembra 1943 ustanovil telegrafsko agencijo nastajajoče nove Jugoslavije – TANJUG. Tito mu je zelo zaupal, zato se ne gre čuditi, da je Pijade jeseni 1944 in v začetku leta 1945 kot predstavnik jugoslovanskih komunistov večkrat potoval v Moskvo.

Po koncu druge svetovne vojne je postal poslanec narodne skupščine Federativne ljudske republike Jugoslavije (FLRJ) in narodne skupščine Ljudske republike Srbije. Sodeloval je pri pripravi prve ustave FLRJ, ki je bila sprejeta 1946. Na zvezi ravni je postal predsednik sprva izvršilnega, nato pa zakonodajnega odbora narodne skupščine FLRJ, to funkcijo je opravljal do januarja 1953. Nato je za leto dni sprejel funkcijo podpredsednika Zveznega izvršnega sveta oz. takratne jugoslovanske vlade. Sledil je položaj predsednika Zvezne narodne skupščine (1954–1957). Na tem mestu je sodeloval pri ustvarjanju zakonodajnega sistema in novega ustavnega reda. Na VI. kongresu KPJ leta 1952 je bil vnovič izvoljen v CK in v Izvršni komite ZKJ. Poleg tega je bil član CK ZK Srbije, član predsedništva zveznega odbora Socialistične zveze delovnega ljudstva (SZDL) in član centralnega odbora Zveze borcev ter tudi rezervni generalmajor Jugoslovanske ljudske armade. Sprejet je bil v članstvo Srbske akademije znanosti, Združenja novinarjev Jugoslavije in Združenja likovnih umetnikov Jugoslavije. Prejel je partizansko spomenico 1941, red junaka socialističnega dela in red narodnega heroja (proglášen novembra 1953).

Dokument iz februarja 1947, ki ga je Zveza judovskih občin Italije naslovila na Zvezo judovskih občin Jugoslavije glede morebitnega premika meddržavne meje pri Rožni Dolini. Vir: Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije, Beograd.

Mošo Pijadeja najdemo tudi v vlogi posrednika med jugoslovansko judovsko skupnostjo in državnim vrhom. Vodilnim predstavnikom jugoslovanskih judovskih združenj je sicer takoj po vojni na različnih sestankih večkrat nakazal, da so jugoslovanske oblasti pripravljene dopuščati izselitev posameznikov v Palestino, vendar so nasprotovale množični emigraciji.²¹ Po ustanovitvi države Izrael maja 1948 je pogosto posredoval pri omogočanju jugoslovanskim in drugim preživelim evropskim Judom, da se preko Jugoslavije odselijo v biblijsko domovino. Rezultat njegovih prizadevanj je bilo tudi izselitveno dovoljenje, ki ga je decembra 1948 prejelo okrog 3.000 Judov iz Jugoslavije. Ti so se lahko takoj s tovorno ladjo S/S Kefalos izselili v Izrael. Tedanja Jugoslavija je namreč že pred nastankom države Izrael maja 1948 tajno sodelovala z judovskimi (sionističnimi) organizacijami, predvsem pri ilegalnem preseljevanju srednje- in vzhodnoevropskih Judov preko Jugoslavije

²¹ Kerenji, *Jewish citizens of Socialist Yugoslavia*, str. 154.

v Palestino v letih 1946–1948. Šlo je za čas britanskega mandata, ko so Britanci v tistem delu sveta z veliko težavo zagotavljali mir in se hkrati zaradi arabskega nasprotovanja borili proti ilegalnemu judovskemu naseljevanju. Pri preseljevanju Judov v Palestino prek in iz Jugoslavije je imela pomembno vlogo tedanja UDV, tajna politična policija, in Edo Brajnik - Štefan, načelnik njenega protiobveščevalnega oddelka. Prav preko njega so na jugoslovanski strani potekali tajni stiki z judovskiimi organizacijami in kasneje z Izraelom.²²

Moša Pijade je umrl 15. marca 1957 v Parizu, ko se je vračal iz Londona, kamor je vodil jugoslovansko skupščinsko delegacijo. Pokopan je na beograjskem Kalemegdanu, v grobnici narodnih herojev. Zapustil je okrog 120 slikarskih stvaritev, večina se jih je do danes izgubila, ter nekaj sto skic in risb.²³

Judovsko pokopališče po ohranitvi

Podatke o vseh judovskih pokopališčih v tedanji Jugoslaviji so zbirali tudi v Beogradu, na sedežu Zveze judovskih občin Jugoslavije. Okrog leta 1960 je bil izdelan kataster vseh judovskih pokopališč v tedanji Jugoslaviji, za Rožno Dolino pa tam zasledimo zgolj suhoparen podatek, da je pokopališče že opuščeno (srb. *napušteno*).²⁴

Nekoliko več zanimanja za judovsko pokopališče v Rožni Dolini se je pokazalo po otoplitvi jugoslovansko-italijanskih odnosov in podpisu videmskega sporazuma leta 1955. Ustanovljena je bila meddržavna »Stalna mešana komisija za izvajanje videmskega sporazuma«, na njenih sejah pa se je nekajkrat znašlo tudi vprašanje judovskega pokopališča. Izmenjala so se številna pisma med omenjeno komisijo, jugoslovanskim ministrstvom za zunanje zadeve v Beogradu in judovsko skupnostjo v Gorici. Tako so sredi oktobra 1957 Judje iz Gorice spraševali, ali obstaja možnost za revitalizacijo pokopališča v Rožni Dolini, predvsem, kar zadeva ponovne pokope in nujna vzdrževalna dela. Prošnja je očitno romala iz Gorice na italijanske člane komisije, ki so po diplomatskih kanalih spraševali v Beograd, od koder so se obrnili na Ljubljano, od tam pa na novogoriško občino.²⁵ Iz Nove Gorice so precej birokratsko odgovorili na začetku januarja 1958. Zapisali so, da morajo pač tudi Judje spoštovati jugoslovanski Zakon o pokopališčih. Hkrati so poudarili, da bi bilo najprimerneje, če bi Judje iz Gorice stopili v neposreden stik z mestnimi oblastmi v Novi Gorici. Glede morebitnih novih pokopov v Rožni Dolini in prevoza trupel čez državno mejo pa so v Novi Gorici preprosto izpostavili pristojnosti republiških organov v Ljubljani.²⁶

Ob koncu decembra 1964 je Oddelek za notranje zadeve v Novi Gorici za predsednika Skupščine občine Nova Gorica pripravil poročilo o stanju: »Židovsko pokopališče v Rožni dolini je zelo staro. [...] Pokopališče je obdano z dokaj visokim zidom, kjer zid ni dovolj visok, pa je dopolnjen z žičnato ograjo. [...] Nagrobni kamni so iz vseh

²² Šubelj, *Ljuba: Prijatelj ali sovražnik?*, str. 14–19; Karakaš Obradov, *Iseljavanje židova*, str. 400–401; Režek, *Jugoslavija in nastanek Izraela*, str. 364–367.

²³ Več o Moši Pijadeju: Nešović, *Moša Pijade*, biografija; Romano, *Jevreji Jugoslavije*, str. 460–461; *Narodni heroji Jugoslavije*, str. 80–82; Ivanković, *Jevreji u Jugoslaviji*, str. 279–283.

²⁴ Jevrejski istorijski muzej, Beograd. Katastar grobalja, broj 5480.

²⁵ ARS, AS 1931, šk. 1493. Dopis 19. oktobra 1957.

²⁶ Prav tam, dopis 6. januarja 1958.

časov. Največ jih je iz pred prve svetovne vojne. Ti so zelo grobo oklesani in nekateri v razpadajočem stanju. Nekaj jih je prevrženih, okrušenih, precej pa nagnjenih v različne smeri. Tudi nagrobni kamni izpred druge svetovne vojne niso v dosti boljšem stanju. Nobenega dvoma ni, da se kamni krušijo in podirajo in da se bodo še tudi brez navzočnosti ljudi. Grobovi niso vzdrževani oz. so zravnani z zemljiščem, razen nekaterih, ki so obdani z betonsko ograjo, vendar tudi na teh raste trava. Travo, ki jo pokosijo mora biti, po njihovem običaju, tam uničena. Z ozirom na to, da so grobovi zelo stari, izgleda, da večina svojcev ne obstaja več in so zelo redki, ki še prihajajo na pokopališče. Za pokopališče skrbi neka Pavla iz Gorice, italijanske narodnosti, stara kakih 70 let. Za vsako zmečkano travico smatra za napad na njihov objekt.«²⁷

Na judovskem pokopališču v Rožni Dolini je propadala nekdanja mrliška vežica, ki je bila po razmejitvi septembra 1947 prepuščena zobu časa, počasi se je spreminjala v kup ruševin. Decembra 1977 je bila s pogodbo prenesena na Krajevno skupnost Rožna Dolina. Goriško judovsko skupnost je pri tem zastopal Giacomo (Jakob) Rosebaum iz Gorice, Krajevno skupnost Rožna Dolina pa takratni predsednik KS Viktor Hvalič. Dokument o prenosu lastništva je danes shranjen v arhivu tržaške judovske skupnosti.²⁸ Novi lastnik je vežico obnovil, v glavnem z udarniškim delom, in jo spomladi 1987 predal v uporabo kot Dom Krajevne skupnosti. Tedanji novogoriški Zavod za varstvo naravne in kulturne dediščine je judovsko pokopališče skupaj z nekdanjo mrliško vežico leta 1985 vpisal kot kulturni spomenik lokalnega pomena.²⁹ Objekt je bil torej z odlokom razglašen za kulturni spomenik, za katerega naj bi veljal prvi varstveni režim.

Ob zaključku

Za vzdrževanje judovskega pokopališča v Rožni Dolini danes skrbi Krajevna skupnost Rožna Dolina. Odpirajo se nove možnosti za ustrezno vrednotenje tovrstne kulturne dediščine, tudi v Rožni Dolini. Morda lahko prav v kombinaciji s sinagogo na italijanski strani ter pokopališčem na slovenski strani obravnavano pokopališče postane pomembna in prepoznavna turistična lokacija na Goriškem, vsekakor bolj, kot je to danes. Odlično izhodišče za tovrstno razmišljanje nam nudi nekdanja judovska mrliška vežica ob pokopališču. Veliko zaslug, da se je judovsko pokopališče v Rožni Dolini pri Novi Gorici sploh ohranilo, očitno nosi nekdanji visok jugoslovanski politik judovskega rodu – Moša Pijade. Morda bomo nekoč v kakšnem zaprašenem arhivu ali celo zasebni zbirki našli dokument z njegovim podpisom, ki je pred skoraj sedemdesetimi leti omogočil ohranitev omenjenega pokopališča.

²⁷ PANG 104, t. e. 1398, Pov 26/64, dopis 30. decembra 1964.

²⁸ Kopijo dokumenta z naslovom »Pogodba« št. 348/80, ki je bila podpisana 29. decembra 1977 v Novi Gorici, hrani avtor tega zapisa.

²⁹ Uradno glasilo občin Ajdovščina, Nova Gorica, Tolmin, št. 8/1985, Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Nova Gorica. Varstveni režim v odloku je določen v 14. členu.

Viri in literatura

Arhivski viri

ACET – Archivio storico della Comunità ebraica di Trieste, Elenco dei sepolti nel cimitero israelitico di Gorizia rilevato dalle lapidi nell'Ottobre 1876.

ARS – Arhiv Republike Slovenije, AS 1931, Republiški sekretariat za notranje zadeve.

AUCEI – Archivio storico dell'Unione delle comunità Ebraiche Italiane, Roma, fondo Attività dell'Unione delle Comunità Israelitiche Italiane dal 1934, busta 39, fascicolo 5.

Jevrejski istorijski muzej Saveza jevrejskih opština Srbije, Beograd, Groblja Slovenija, Hrvatska, Bosna i Hercegovina, fascikel Gorica (Slovenija) 1947/48.

PANG – Pokrajinski arhiv v Novi Gorici, PANG 104, Skupščina občine Nova Gorica.

Uradno glasilo občin Ajdovščina, Nova Gorica, Tolmin, št. 8/1985, *Odlok o razglasitvi kulturnih in zgodovinskih spomenikov ter naravnih znamenitosti na območju občine Nova Gorica*.

Spletni viri

Gruber, Ruth Ellen, in Gruber, Samuel D: Jewish momuments in Slovenia. V: *Jewish Heritage Report*, 1998. [Http://www.isjm.org/jhr/IIInos1-2/slovenia.htm](http://www.isjm.org/jhr/IIInos1-2/slovenia.htm), dostop: 21. junij 2017.

Gruber, Ruth Ellen in Samuel D. Gruber: *Jewish monuments in Slovenia. A report for the United States Commission for the Preservation of America's Heritage Abroad*, dostop: 21. junij 2017.

Časopisni vir

Primorski dnevnik, 30. januar 2014, str. 14.

Ustni vir

Jože Šušmelj, roj. 1938, iz Nove Gorice. Zapis s 24. oktobra 2015 hrani avtor.

Literatura

Altieri, Orietta: *La comunità ebraica di Gorizia: caratteristiche demografiche, economiche e sociali (1778–1900)*. Udine: Del Bianco Editore, 1985.

Arčon, Katjuša: *Judovska skupnost v Gorici*. Diplomsko delo. Ljubljana: Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, 2007.

Cedarmas, Adonella: *La comunità israelitica di Gorizia 1900–1945*. Pasian di Prato: Istituto Friulano per la storia del movimento di liberazione, 1999.

Dornik Šubelj, Ljuba: *Prijatelj ali sovražnik?: dokumenti o stikih med Edom Brajnikom in Danom Shaikejem: (1944–1980)*. Ljubljana: Arhivsko društvo Slovenije, 2011.

Gerusalemme sull'Isonzo (ur. Antonella Gallarotti in Maria Elisabetta Loricchio). Mariano del Friuli: Edizioni della Laguna, 2006.

Ivanković, Mladenka: *Jevreji u Jugoslaviji 1944–1952. godine. Kraj ili novi početak*. Beograd: Institut za noviju istoriju Srbije, 2009.

Jelinčič Boeta, Klemen: *Judje na Slovenskem v srednjem veku*. Ljubljana: Slovenska matica, 2009.

Karakaš Obradov, Marica: Iseljavanje židova iz Hrvatske nakon drugoga svjetskog rata. *Historijski zbornik*, 66, 2013, št. 2, str. 391–404.

Kerenji, Emil: *Jewish citizens of Socialist Yugoslavia: Politics of Jewish Identity in a Socialist State, 1944–1974*, PhD Dissertation. The University of Michigan, 2008.

Loricchio, M. Elisabetta: Valdirose il cimitero perduto. *Ha-tikvā. La speranza. Attraverso l'ebraismo goriziano*. Monfalcone: Edizione della Laguna, 1991, str. 105–107.

Loricchio, M. Elisabetta: Il cimitero ebraico di Valdirose. *Beth ha Chajim. La casa dei viventi. Valdirose. Cimitero della Comunità Ebraica di Gorizia* (ur. Maria Elisabetta Loricchio in Agostino Colla). Mariano del Friuli: Edizione della Laguna, 2004, str. 21–24.

Narodni heroji Jugoslavije, 2. knjiga, ur. Dušan Živković, Beograd: Mladost, 1975.

Nešović, Slobodan: *Moša Pijade i njegovo vreme*, Beograd: Prosveta, 1968.

Ogrin, Dušan: Židovsko pokopališče v Novi Gorici: pomemben spomenik pokopališke kulture. *Srečanja*, 7, 1972, št. 35–36, str. 33–40.

Podbersič, Renato. Preganjanje Judov na Goriškem med drugo svetovno vojno. *Slovenski Judje: zgodovina in holokavst*, ur. Irena Šumi in Hanah Starman, Center judovske kulturne dediščine Sinagoga Maribor, Maribor 2012, str. 121–132.

Podbersič, Renato: „Hiša živečih“ v Rožni dolini. *Kronika*, 62, 2017, št. 2, str. 221–232.

Premk, Janez, Hudelja, Mihaela: *Tracing Jewish heritage: a guidebook to Slovenia*. Ljubljana: JAS, 2014.

Režek, Mateja: Jugoslavija in nastanek Izraela: delitev Palestine in ilegalno preseljevanje Judov. *Acta Histriae*, 21/3, 2013, str. 361–376.

Romano, Jaša: *Jevreji Jugoslavije 1941–1945: Žrtve genocida i učesnici NOR*. Beograd: Savez jevrejskih opština Jugoslavije, 1980.

Vivian, Angelo: Il cimitero ebraico di Gradisca d'Isonzo. *Egitto e Vicino Oriente*, 9, 1986, str. 151–155.

Povzetek: Judovsko pokopališče v Rožni dolini pri Novi Gorici je edinstven spomenik judovske kulturne dediščine na Slovenskem. Poleg tega je to največje judovsko pokopališče v naši državi in sodi med boljše ohranjena v vsej Srednji Evropi. Na njem je pokopanih več kot 900 Judov, večinoma pripadnikov nekdanje judovske skupnosti v Gorici.

Sredi septembra 1947 in ob vzpostavitvi nove meje med Italijo in tedanjo Jugoslavijo je judovsko pokopališče v Rožni Dolini ostalo odrezano od judovske skupnosti v Gorici in takajšnje sinagoge. Prav čez judovsko pokopališče so oblasti nameravale speljati novo cestno povezavo, ki bi nastajajoče mesto Nova Gorica skozi predor Panovec povezala proti jugu. V tovrstne načrte so posegli različni dejavniki, izgleda pa, da je bilo odločujoče mnenje Moše Pijadeja (1890–1957), visokega jugoslovskega komunističnega politika judovskega rodu, ki se je osebno zavzel za ohranitev judovskega pokopališča v Rožni Dolini. Očitno je njegovo posredovanje iz Beograda omogočilo, da se je judovsko pokopališče praktično nedotaknjeno ohranilo do danes.

Riassunto: Il cimitero ebraico di Valdirose (Rožna Dolina) presso Nova Gorica è un'eccezionale testimonianza del retaggio culturale ebraico di cui può vantarsi la Slovenia. È il più esteso cimitero ebraico del Paese, nonché uno dei cimiteri ebraici meglio conservati nell'Europa centrale. Accoglie le spoglie di più di 900 ebrei, perlopiù appartenenti alla comunità ebraica che in passato risiedeva a Gorizia.

Con l'entrata in vigore delle disposizioni sul nuovo confine tra Italia e Jugoslavia di allora a metà settembre del 1947 il cimitero ebraico di Valdirose si trovò separato dalla comunità ebraica di Gorizia e dalla sua sinagoga. Per collegare Nova Gorica, città che stava sorgendo, attraverso la galleria sotto il Panovec con le zone a sud della nuova città, le autorità progettaron una strada che doveva passare proprio sopra il cimitero. Contro tale progetto si levarono diverse voci, pare però che il parere di Moša Pijade (1890–1957), alto esponente politico comunista jugoslavo di origini ebraiche, sia stato determinante. Il suo intervento personale a difesa del cimitero ebraico di Valdirose, espresso a Belgrado, ha fatto sì che il cimitero ebraico si sia conservato pressoché intatto fino ai giorni nostri.

Avtorji prispevkov

Prof. **Giuseppe BERGAMINI**, kustos v pokoju,
giuseppebergamini@alice.it

Red. prof. dr. **Rajko BRATOŽ**, akad.,
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
rajko.bratoz@guest.arnes.si

Marija ČEŠČUT, prof. slovenskega jezika in književnosti v pokoju,

Mag. **Robert DEVETAK**, mladi raziskovalec,
Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
robert.devetak@ff.uni-lj.si

dr. **Miloš FON**,
SI-5000 Nova Gorica, Ledine 4
milos.fon@yahoo.com

mag. **Damjana FORTUNAT ČERNILOGAR**, kustos zgodovinar,
Tolminski muzej,
SI-5220 Tolmin, Mestni trg 4
damjana.fortunat@guest.arnes.si

dr. doc. **Bojan GODEŠA**, znanstveni svetnik,
Inštitut za novejšo zgodovino,
SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1;
Univerza v Novi Gorici,
SI-5000, Vipavska cesta 13
bojan.godesa@inz.si

izr. prof. dr. **Boris GOLEC**, znanstveni svetnik,
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
bgolec@zrc-sazu.si

dr. **Tanja GOMIRŠEK**, muzejska svetovalka, kustos zgodovinar,
Goriški muzej, Galerija Zorana Mušiča Grad Dobrovo,
SI-5212 Dobrovo, Grajska cesta 9
tanja.gomirsek@goriskimuzej.si

dr. **Eva HOLZ**, znanstvena svetnica v pokoju,
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
evaholz@zrc-sazu.si

Petra KOLENC, višja strokovna sodelavka,
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Raziskovalna postaja Nova Gorica,
SI-5000 Nova Gorica, Delpinova 12
petra.kolenc@zrc-sazu.si

prof. dr. **Harald KRAHWINKLER**,
Alpen-Adria-Universität, Klagenfurt am Wörthersee
Institut für Geschichte, Abteilung für Geschichte Ost- und Südosteuropas,
A-9020 Klagenfurt
harald.krahwinkler@aau.at

red. prof. dr. **Oto LUTHAR**, znanstveni svetnik,
ZRC SAZU, Inštitut za kulturne in spominske študije,
SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2
oto.luthar@zrc-sazu.si

dr. **Neva MAKUC**, znanstvena sodelavka,
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa, Raziskovalna postaja Nova Gorica,
SI-5000 Nova Gorica, Delpinova 12
neva.makuc@zrc-sazu.si

red. prof. dr. **Darja MIHELIC**, znanstvena svetnica v pokoju,
SI-1000 Ljubljana, Murnikova ulica 18
mihelic@zrc-sazu.si

dr. **Boris MLAKAR**, znanstveni svetnik v pokoju,
Inštitut za novejšo zgodovino,
SI-1000 Ljubljana, Kongresni trg 1
Boris.Mlakar@inz.si

Milan PAHOR, zgodovinar, ravnatelj v pokoju,
IT-34138 Trst, Ulica dei Falchi 2
milan.pahor48@gmail.com

dr. **Renato PODBERSIČ**, znanstveni sodelavec,
Študijski center za narodno spravo,
SI-1000 Ljubljana, Tivolska 42,
renato.podbersic@scnr.si

red. prof. dr. **Andrej RAHTEN**, znanstveni svetnik,
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2;
Filozofska fakulteta Univerze v Mariboru,
SI-2000, Koroška cesta 160;
Znanstveno-raziskovalno središče v Kopru,
SI-6000 Koper, Garibaldijeva 1
andrej.rahten@zrc-sazu.si

Drago SVOLJŠAK, univ. dipl. etnolog in arheolog v pokoju,
SI-5000 Nova Gorica, Ledine 23
drago.svoljsak@siol.net

izr. prof. dr. **Petra SVOLJŠAK**, znanstvena svetnica,
ZRC SAZU, Zgodovinski inštitut Milka Kosa,
SI-1000 Ljubljana, Novi trg 2;
Univerza v Novi Gorici, Fakulteta za humanistiko, Kulturna zgodovina,
SI-5000, Vipavska cesta 13
petrasv@zrc-sazu.si

red. prof. **Janez SUHADOLC**, arhitekt, grafični oblikovalec, prof. v pokoju,
SI-1000 Ljubljana, Cesta na Vrhovce 12

red. prof. dr. **Peter ŠTIH**, akad.,
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
peter.stih@guest.arnes.si

dr. **Nevenka TROHA**, znanstvena svetnica v pokoju.
nevenka.troha@inz.si

Ivanka URŠIČ, prof. zgod. in soc., arhivska svetovalka,
Pokrajinski arhiv v Novi Gorici,
SI-5000 Nova Gorica, Trg E. Kardelja 3
ivanka.ursic@pa-ng.si

red. prof. dr. **Sergio TAVANO**, prof. arheo. in umetn. zgod. v pokoju,
Istituto per la storia sociale e religiosa di Gorizia,
IT-34170 Gorizia, Via del Seminario 7
stavano@tiscali.it

red. prof. dr. **Marta VERGINELLA**,
Univerza v Ljubljani, Filozofska fakulteta, Oddelek za zgodovino,
SI-1000 Ljubljana, Aškerčeva 2
marta.verginella@ff.uni-lj.si

dr. **Jernej VIDMAR**, prof. zgodovine,
Škofijska gimnazija Vipava,
SI-5271 Vipava, Goriška cesta 29
jernej.vidmar3@guest.arnes.si

dr. **Salvator ŽITKO**, prof. zgodovine,
Zgodovinsko društvo za južno Primorsko,
SI-6000 Koper, Garibaldijeva 18
salvator.zitko@gmail.com

Krajevno in imensko kazalo razprav

A

- Aachen • 191, 193
 Abesinija • 452, 453
 Abodriti • 193
 Abraham, škof • 197
 Abram, Josip • 25, 310
 Accrocca, Elio Filippo • 508
 Adamič, Slavko • 448
 Adda • 146, 152, 158
 Adige → *glej* Adiža
 Adiža • 147, 151, 155, 158
 Adria → *glej* Jadran
 Adriatic → *glej* Jadran
 Adriatico → *glej* Jadran
 Adrija • 356
 Aehrenthal, Alois Lexa von • 321, 322,
     323, 324, 325, 326, 327, 328, 330,
     331
 Aemilia → *glej* Emilija
 Afrika • 160, 174
 Agathias Myrinaeus • 156, 179
 Agatij • 151, 153
 Agilulfingi • 193
 Agnelli, Arduino • 511, 514
 Agstner, Rudolf • 321, 322, 331
 Agunt → *glej* Dölsach pri Lienzu
 Aguntum → *glej* Dölsach pri Lienzu
 Aichelburg-Labia, Leopold von • 335
 Ajdovščina • 247, 254, 389, 519, 523, 525,
     527, 528, 529, 532, 533, 534, 548,
     549
 Ajo • 193
 Akvileja → *glej* Oglej
 Alamani • 149, 163, 164, 167, 171, 172,
     174, 176
 Albera, Dionigi • 207
 Aleksandrija • 275
 Alfieri, Vittorio • 269
 Alghero • 418, 424
 Alkalaj, David A. • 542
 Allen, Pauline • 183
 Allentsteig • 422
 Alpe • 121, 124, 130, 139, 141, 146, 147,
     150, 165, 172, 177, 283, 333, 338
     Julijske • 342, 383, 500
     Kotijske • 149
     Vzhodne • 157, 197
     Zahodne • 166, 174
 Alpen → *glej* Alpe
 Alpes → *glej* Alpe
 Alps → *glej* Alpe
 Altieri, Orietta • 549
 Altino • 148, 155
 Altinum → *glej* Altino
 Alto Isontino → *glej* Posočje, Gornje
 Altomonte, Giovanni Scaramangà de • 337
 Alžir • 497
 Amalavinta • 164
 Ambrose → *glej* Ambrozij
 Ambrosius → *glej* Ambrozij
 Ambrozij • 162, 168, 169, 179, 183
 Amelio, Diego D' • 472
 Američani • 272, 323, 483, 499, 502
 Amerika • 168, 269, 328
     Južna • 444
 Amici, Angela • 181
 Aming • 155
 Amingus → *glej* Aming
 Ammianus Marcellinus • 161, 179
 Amory, Patrick • 157, 181

- Anci → *glej* Marušič, Ivan
 Andi • 444, 446, 447, 450, 454
 Patagonski • 450, 456
 Andrea da Škofja Loka → *glej* Andrej iz (Škofje) Loke
 Andrea von Lack → *glej* Andrej iz (Škofje) Loke
 Andrejev, Leonid • 406
 Andrej iz (Škofje) Loke • 212, 218
 Angeli, Franco • 296
 Anghiari • 432, 433
 Angleži • 272, 426, 483
 Anglija • 297, 330, 497, 499
 Anglo-Američani • 482, 483
 Anhovo • 532
 Antič, Igor • 410
 Antonelli, Quinto • 375
 Antonin • 166, 167
 Antoninus Placentinus • 179
 Antti, Arjava • 181
 Anžič, Sonja • 296
 Apollonio, Almerigo • 277
 Apulia • 160
 Aquilée → *glej* Oglej
 Aquileia → *glej* Oglej
 Ara, Angelo • 16, 296
 Archetti, Gabriele • 160, 181, 182, 185
 Arčon, Katjuša • 549
 Ardeni • 157
 Ardennen → *glej* Ardeni
 Ardulf • 194
 Arezzo • 433, 434
 Argentina • 443, 444, 445, 446, 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454, 455, 456
 Arhar, Anton • 440
 Arko, Vojko • 448, 450, 455
 Arnejc, Franc • 377
 Arnšek, Zalka • 445, 449, 455
 Artemida • 138
 Arzaretti, Walter • 207
 Asoli, Ivan • 253
 Aspes, Alessandra • 124, 141
 Atalarik • 164
 Ataulf • 181
 Atlantico → *glej* Atlantik
 Atlantik • 160, 181, 182, 185, 450
 Atransa → *glej* Trojane
 Attems, Evgenija • 307
 Heinrich • 336
 Massimiliano • 202
 rodbina • 202
 Auriemma, Rita • 181, 183
 Ausbüttel, Frank M. • 181
 Auschwitz • 538
 Austria → *glej* Avstrija
 Austria-Hungary → *glej* Avstro-Ogrska
 Austrian Littoral → *glej* Avstrijsko primorje
 Auzza → *glej* Avče
 Avari • 189, 190, 192, 193, 194, 197
 Avarija • 191, 193
 Avče • 361, 366
 Aviano, Marco d' • 207
 Avstrija • 157, 158, 182, 264, 268, 270, 271, 272, 273, 275, 284, 296, 297, 311, 314, 341, 348, 350, 351, 352, 355, 361, 363, 370, 380, 385, 387, 422, 490, 492, 498, 501
 Spodnja • 335, 358, 367, 422, 424
 Avstrijci • 380
 Avstrijsko primorje • 263, 264, 266, 267, 282, 296, 350
 Avstro-Ogrska • 277, 282, 284, 290, 296, 319, 322, 323, 346, 347, 348, 350, 357, 492, 495, 496, 502, 538
 Awaren → *glej* Avari
 Azzara, Claudio • 157

B

- Babič, Branko • 462, 464, 470
 Babna (G)Polica • 430
 Bach, Alexander von • 304
 Robert • 322, 324
 Bača • 415, 423
 Bagdad • 356
 Baguer, Silverij de • 242, 244, 245, 246
 Baillie, Michael G. L. • 181
 Baje • 175
 Balkan • 175, 186, 352, 356, 361, 366, 385
 Banovci • 310

- Baratta, Mario • 157
 Barcelona • 156, 180
 Bari • 184
 Bariloče → *glej* San Carlos de Bariloche
 Barnas • 211, 217, 219
 Barnish, Samuel J. • 181
 Barsaina • 177
 Bartolomeo da Škofja Loka → *glej* Jernej iz Loke
 Basel • 179
 Baška grapa • 413
 Bastančič, Ivan • 354
 Bastjančič, Ivan • 354
 Baška dolina • 413, 414, 424
 Baško • 421
 Batlle, C. M. • 156, 177, 180
 Battista Corgnali, Giovanni • 247
 Battisti, Carlo • 507
 Bavarci • 190, 191, 192, 195
 Bavaria → *glej* Bavarska
 Bavarska • 187, 188, 191, 193, 194, 198
 Bavcon, Ljubo • 534
 Bavčer, Martin • 25
 Bazovica • 483
 Becher, Matthias • 196
 Bela Krajina • 430
 Belgrado → *glej* Beograd
 Beljak • 336, 342
 Bellazoia • 213, 217
 Belluno • 146, 148
 Bellunum → *glej* Belluno
 Belotti, Bortolo • 157
 Beltram, Frančiška • 521
 Bender, Helmut • 181
 Benečija • 125, 140, 263, 264, 266, 267, 270, 271, 277, 278, 279, 475, 477, 478, 480, 484, 485, 486, 487
 Beneš, Edvard • 493
 Beneška republika • 200
 Benetke • 148, 149, 158, 182, 208, 271, 303, 305, 307, 309, 317
 Beograd • 388, 419, 421, 453, 461, 469, 482, 527, 534, 537, 542, 543, 544, 545, 547, 549, 550
 Beran, Jaromir • 277
 Bergamini, Giuseppe • 211, 218
 Bergamo • 146, 147, 148, 157
 Berger, Aleš • 411
 Berginc, Olga • 534
 Bergomum → *glej* Bergamo
 Berkeley • 180
 Berlin • 140, 156, 157, 164, 179, 180, 183, 184, 197, 321, 346
 Bern • 184
 Bernhard • 194
 Betocchi, Carlo • 508
 Bettiza, Enzo • 508
 Bevk, France • 287, 481
 Bey, Raif Nihad • 337
 Bezjak, Rok • 535
 Bianco, Furio • 208, 297
 Bienerth, Richard • 323
 Bienerth-Schmerling, Richard von • 359, 363
 Bierbrauer, Volker • 157
 Bihać • 545
 Bileća • 545
 Biljana • 352, 353, 354
 Bilje • 532, 535
 Binutti, Romano • 218
 Biscardi, Antonio • 181
 Bismarck, Otto von • 339, 494, 495, 501, 502
 Bizanc • 149, 152, 163, 164, 173, 174, 186, 196
 Bizantinci • 145, 149, 150, 151, 154, 155, 157, 168, 169, 173, 174, 176, 182
 Bizjak, Branko • 440
 Blackwell, Basil • 183
 Blasutic, Giovanni • 207
 Blaznik, Pavle • 296, 297, 298
 Bled • 449
 Bleiweis, (Ivan) Janez • 253, 264, 270, 276, 278, 279
 Bleyleben, vitez • 314
 Blockley, Roger C. • 156
 Bloke • 430
 Blunt, Anthony • 490
 Bo, Carlo • 508
 Bobbio • 157

- Bodensee • 198
 Bogić, Mladen • 315
 Bohinj • 318, 424
 Boiardi, Angela • 131, 139, 142
 Bolaffio, družina • 540, 541
     Giacomo • 542, 543
 Bole, Žarko • 23
 Bolgari • 380
 Bolgarija • 163, 544
 Bologna • 128, 135, 157, 182, 277, 457, 472
 Bolzano • 148, 457, 472
 Bombig, Giorgio • 338, 340, 350, 358
 Bonaventura, Tarrazer • 223, 230, 235
 Bonin, Zdenka • 222, 235
 Bonis, Franjo • 204
 Bonn • 179
 Bonomo, Cristoforo • 204
 Boor, Carolus de • 156, 181
 Boos-Waldeck, grofica • 338
 Borak, Neven • 296, 535
 Boretius, Alfred • 195, 196
 Borgia Sedej, Francišek • 338
 Borno • 192
 Bosizio, svetnik • 314
 Bosna i Hercegovina → *glej* Bosna in
     Hercegovina
 Bosna in Hercegovina • 269, 349, 549
 Boston • 197
 Botta, Mario • 21
 Bourke, Joanna • 374, 375, 379
 Bovec • 254, 308, 309, 310, 314, 354, 366,
     518, 519, 520, 524, 532, 533, 534
 Bovška • 518, 519
 Bozen → *glej* Bolzano
 Božič, Dragan • 139
 Bradač, Fran • 156
 Bragato, Giuseppe • 218
 Brajnik, Edo - Štefan • 547, 549
 Brandes, Detlef • 501
 Brandolin, Italo • 509
 Bratina, Ivan • 253
 Bratova, Marija • 354
 Bratož, Rajko • 157, 159, 180, 181, 182,
     185
 Braumüller, Wilhelm • 296
 Braz, Adolf • 354
 Brda → *glej* Goriška Brda
 Breceļj, družina • 521
 Breceļj, Marijan • 507
 Breginj • 288, 520
 Bremen • 321
 Brenner • 148
 Brenta • 147, 148, 152
 Brescia • 146, 147, 148, 149, 151, 152, 155,
     157, 158, 181
 Brešan, Terezija • 520
 Brezigar, Anica • 445, 446, 447, 448, 455
 Breznik, Janez • 534
 Breže na Koroškem • 382
 Brežice • 131, 141
 Brici • 245
 Brijonski otoki • 176, 177, 185
 Brijuni → *glej* Brijonski otoki
 Briksija → *glej* Brescia
 Brisbane • 183
 Britanci • 468, 492, 493, 494, 498, 547
 Britansko otočje • 170
 Britof ob Idriji • 211, 213, 217, 219
 Brixen • 148
 Brixia → *glej* Brescia
 Brogiolo, Gian Pietro • 157
 Brouwer, Desclee de • 184
 Bruchèsi, Louis-Joseph-Napoléon-Paul •
     326
 Bruckmann, Friedrich • 182
 Bruck na Litvi • 368
 Bruk, Karl Ludwig von • 304
 Brumatti, Gaspard • 207
 Brunmayr, Hans • 508
 Buchen, Tim • 346
 Buenos Aires • 320, 445, 446, 450, 454, 455
 Buje • 475, 486, 487
 Bukovina • 321, 380, 383, 386
 Buol, Karl Ferdinand von • 304
 Buonopane, Alfredo • 182
 Burgundi • 164, 165, 167, 172, 174
 Burk, Kathleen • 490, 495, 501
 Busek, Erhard • 511, 514
 Bussanich, • 337
 Busser • 338

- Busta Gallorum • 153, 154
 Butilin • 151
 Buzet • 312
 Byzantium → *glej* Bizanc
 Byzanz → *glej* Bizanc
- C**
- Caillet, Jean-Pierre • 182
 Calabria • 160
 Calderini, Bruno • 509
 Calice, baron • 314
 Call, Freiherr von • 364
 Calligaris, Maurizio • 508, 509, 513
 Cambi, Nenad • 184
 Cambridge • 156, 157, 168, 179, 181, 183, 208, 297
 Campania • 160
 Canale → *glej* Kanal
 Cankar, Ivan • 369, 477, 486
 Capodistria → *glej* Koper
 Capogreco, Carlo Spartaco • 440
 Caporetto → *glej* Kobarid
 Capriva del Friuli → *glej* Koprivno
 Caput Adriae • 131, 139, 140, 142
 Carantania → *glej* Karantanija
 Carantians → *glej* Karantanci
 Carigrad • 206, 354
 Carile, Antonio • 157, 182
 Carinthia → *glej* Koroška
 Carletti, Ercole • 247
 Carlyle, Thomas • 331
 Carnia → *glej* Karnija
 Carniola → *glej* Karniola
 Carso → *glej* Kras
 Carstens, Hugo • 322
 Casapiccola, Josef • 351, 352, 355
 Casella, Laura • 207
 Casper, Emil • 315
 Cassiodorus Senator Magnus Aurelius → *glej* Kasiodor
 Castelnuovo di Sagrado • 511
 Castiglion Fiorentino • 434
 Castritius, Helmut • 157
 Catania • 184
 Catedral, pogorje • 447
 Cattaruzza, Marina • 277
 Cavazza, Silvano • 201, 207, 208
 Cavour, Camillo • 267, 268, 269
 Cecconi, Giovanni Alberto • 179, 183
 Cedarmas, Adonella • 538
 Cedrag • 193
 Cedrenus, Georgius • 180
 Celje • 251, 307, 317, 387, 453, 455, 535
 Celovec • 247, 303, 305, 331, 335, 336, 338, 341, 342
 Cencič, Mira • 410
 Ceneda → *glej* Vittorio Veneto
 Ceneta → *glej* Vittorio Veneto
 Cerje • 512
 Cerkljansko • 283
 Cerčno • 254, 308, 420
 Cerou → *glej* Cerovo
 Cerovo • 246
 Cesareja • 184
 Chabot, Jean Baptiste • 180
 Charlemagne → *glej* Karel Veliki
 Chiaorêt → *glej* Kobarid
 Chicago • 328, 329
 Chiesanuova • 425, 428, 430, 440
 Chotek, Zofija • 324
 Churchill, Winston • 496, 497
 Cian, Rolando • 511, 514
 Cisalpina → *glej* Gallia Cisalpina
 Cischini, Franz Ritter von • 348
 Cividale → *glej* Čedad
 Cleveland • 328
 Cobenzl, rodbina • 202
 Giovanni Filippo • 202
 Cocolin, Silvano • 509
 Coen Luzzatto, Carolina • 541
 Cohen
     Elisabeth S. • 201, 208
     Thomas V. • 208
 Col di Lani • 376
 Cole, Ardra L. • 440
     Robert • 490, 501
 Colla, Agostino • 550
 Collio goriziano • 213

Colloredo, rodbina • 200
 Colombani, Bortolo • 223, 230, 235
 Comuzzo, Girolamo • 211, 212, 218, 219
 Concordia • 146, 148, 149, 171
 Contrada
   dei Signori (Gosposka cesta) • 308
   del Duomo • 308
   dell Immacolata • 308
   del Municipio • 308
   del Teatro • 308
   Rastello • 308
 Coppola, Gauro • 208
 Corbanese, Guerrino Guglielmo • 157
 Cormons → *glej* Krmin
 Cormor • 216, 218
 Corno • 216, 218
 Coronini, rodbina • 202, 203, 207
 Coronini-Cronberg, Franc Karel • 307,
   314
 Coronini, Francesco • 244
 Coronini, grof • 338
 Coronini, Guglielmo • 507
 Corso Francesco Giuseppe • 308, 313
 Cosana → *glej* Kozana
 Cotiči • 512
 Courtenay, Jan Niecislaw Ignacy Baudouin
   de • 290, 296
 Cracco, Giorgio • 158
 Cracco Ruggini, Lellia • 158
 Cravero → *glej* Kravar
 Cremona • 304
 Crikvenica • 185
 Croati → *glej* Hrvati
 Croce Da Villa, Pierangela • 182
 Crocetti, Carlo • 531
 Croke, Brian • 182
 Cunja, Radovan • 123, 124, 140, 141
 Curcio, Carlo • 406, 407
 Cuscito, Giuseppe • 182
 Custoza • 379
 Custozza • 266
 Cvirn, Janez • 277, 315
 Czoernig, Carl Freiherr von • 308, 315
 Czoernig, Carlo von • 208
 Czörnig, Karl • 296

Č

Čabar • 430
 Čadež, Jožef • 532
 Čarmanovi, družina • 397
 Čebokli, Andrej • 386, 387, 388
 Čedad • 149, 171, 193, 218, 362, 476, 520,
   535
 Čehi • 191, 357, 493, 495, 496, 499, 503
 Čepovan • 360, 366
 Čermak, Emil • 358
 Černe
   Albina • 393, 394, 395, 397, 399, 400,
     401, 403, 404, 407, 409, 411, 412
   Andrej • 534
   Anton • 25, 393, 394, 411, 412
   Cecilija • 394, 411, 412
   Franc • 394
   Marko • 394
   Ursula Amalija • 394
 Černigoj, Avgust • 395, 396, 401
 Černovice v Bukovini • 394
 Červenka, Miroslav • 508
 Češka • 293, 364, 368, 421, 424
 Češkoslovaška • 348, 421
 Češko-Slovaška • 492, 495, 499, 501
 Čibej, Franjo, škof • 396
 Čika Janko → *glej* Pijade, Moša
 Čipić Rehar, Marija • 440
 Čoh, Mateja • 534, 535
 Črna gora • 545
 Črni Vrh nad Idrijo • 379, 388
 Črnomelj • 430, 437
 Čuček, Filip • 369

D

Daljni vzhod • 285
 Dalmacija • 146, 150, 153, 161, 162, 173,
   174, 175, 183, 185, 192, 194, 198,
   307, 360, 365, 493
 Dalmatia → *glej* Dalmacija
 D'Amelio, Diego • 457
 Damijan • 154
 Damjan, Viktor • 472
 Damoklej • 362
 Dante Alighieri • 269

- Danubio → *glej* Donava
 Darmstadt • 179, 180, 181, 183, 196, 197
 Darnica pri Kijevu • 380
 Darovec, Darko • 222, 235
 Datij • 170
 De Agostini • 157
 Debenjak, Doris • 411
 Degenfeld, grof • 314
 Delak, Ferdo • 477
 Delnice • 430
 Demšar, Matevž • 375
 Descla → *glej* Deskle
 Deskle • 366
 Devetak, Josip • 251, 252, 253
     Robert • 281, 296
 Devin • 361, 366
 Dewald, Jonathan • 208
 Dewing, Henry Bronson • 156, 181
 Deželak Trojar, Monika • 180, 182
 Dickens, Charles • 406
 Dinjan • 311, 312
 Dioklecijan • 160, 161, 175, 176
 Diomed • 138
 Dionizij • 139
 Disegni, Mario • 542, 543
 Divača • 311, 360, 365, 377, 465
 Doberdò → *glej* Doberdob
 Doberdob • 361, 366, 382
 Doberdobska planota • 385
 Dobernig, Josef Wolfgang • 339
 Dobreva, Diana • 182
 Dobrovo • 241, 246, 354
 Dolenc, Janez • 261, 423
 Mojca • 261
 Dolenja Trebuša • 420
 Dolenjci • 432, 438
 Dolenjska • 432, 518
 Dolenjske Toplice • 135
 Dolgan, Marjan • 316
 Dolinar, Darko • 411
 France Martin • 235, 236, 428, 440
 Dolina Soče • 336, 342
 Doljak, Matija • 25
 Dolomiti • 376
 Dölsach pri Lienzu • 148
 Domenico da Tolmezzo → *glej* Domenico iz Tolmezza
 Domenico iz Tolmezza • 212
 Domešček, Jožefa • 526
 Donau → *glej* Donava
 Donava • 157, 161, 176, 181, 184, 190, 191, 335
 Dongetti, Antonio • 222, 223, 229, 230, 235
 Dörfler, družina • 541
 Dornberg • 351
 Dornik Šubelj, Ljuba • 549
 Dorsi, Pierpaolo • 208
 Doss Trento • 147
 Dragatuš • 430
 Dragovit • 193
 Drava • 147, 148
 Dravska banovina • 438
 Drina • 385
 Drnovik • 354
 Drole
     Antonija • 419
     Franc • 413, 414, 415, 416, 417, 418, 419, 420, 421, 422, 423, 424
     Jožef • 414, 418
 Droysen, Hans • 180
 Država SHS • 368
 Dublin • 179
 Duchesne, Louis Marie Olivier • 180
 Duino → *glej* Devin
 Dular, Janez • 122, 123, 140, 141
 Dumbarton • 181
 Dunaj • 129, 131, 141, 142, 157, 158, 179, 182, 184, 196, 197, 206, 270, 293, 295, 296, 297, 301, 302, 303, 304, 305, 307, 308, 314, 315, 317, 322, 327, 331, 335, 336, 339, 340, 341, 344, 345, 346, 349, 354, 357, 358, 359, 361, 362, 365, 366, 367, 368, 369, 370, 374, 378, 382, 383, 388, 394, 396, 399, 404, 422, 495, 501, 514
 Dürer, Albreht • 399
 Dutovlje • 394, 406

D

Dilas, Milan • 545

E

Eastern Alps → *glej* Alpe Vzhodne
 Edvard VII. kralj • 322, 325, 328
 Eger, Aleksander • 315
 Egipt • 160, 275, 359, 364
 Eichhoff, Freiherr Johann Andreas von •
 364
 Eiletz, Marijan • 455
 Elizabeta, cesarica • 313
 Emilija • 170, 172
 Endrizzi, Lorenza • 124, 141
 England → *glej* Anglija
 Ennodius, Magnus Felix • 163, 172, 180,
 181
 Ensslin, Wilhelm • 182
 Ephesos, Johannes von • 180
 Erarik • 149
 Esders, Stefan • 196
 Ešpelkamp • 181
 Espie, družina • 454, 455
     Cesar Alberto • 455
     Laura Carolina • 455
 Etiopija • 168
 Eufratensis • 170
 Eugippius → *glej* Evgipij
 Evropa → *glej* Evropa; *glej* Evropa
 Europe → *glej* Evropa
 Evans, Sanford • 323
 Evgipij • 161, 180, 181
 Evropa • 168, 190, 207, 208, 240, 266, 268,
 289, 296, 297, 476, 490, 491, 492,
 493, 494, 495, 496, 498, 501, 502,
 503, 513, 535, 538, 539, 544, 550
     Centralna • 489
     Srednja • 490, 491, 492, 494, 497, 498,
     499
     Vzhodna • 499
 Evropska unija • 160
 Ewig, Eugen • 182

F

Fabiani, Max • 507
 Fabi, Lucio • 296
 Faetont • 136
 Faggini, Giorgio • 508
 Faidutti, Luigi • 338, 350, 368
 Fain, Daniela Lorena • 296
 Fala • 406
 Falqui, Enrico • 508, 513
 Falzari, Giovanni Battista • 208
 Fanna, rodbina • 200
 Farra d'Isonzo (Fara) • 214
 Fasolo, Ugo • 508
 Fedalto, Giorgio • 182
 Federativna ljudska republika Jugoslavija
     • 477, 481, 487, 516, 518, 520, 521,
     523, 525, 528, 530, 534, 535
 Fehr, Hubert • 196
 Fejtová, Olga • 297
 Feltre • 148
 Feltria → *glej* Feltre
 Feltrin, Paolo • 514
 Ferdinand I. • 305
 Ferenc, Mitja • 197
 Ferenc, Tone • 440, 501
 Filli, Vinko • 257
 Fischer, Jasna • 296
 Fizine pri Portorožu • 177, 182
 FLRJ → *glej* Federativna ljudska republika
 Jugoslavija
 Fogolari, Giulia • 139
 Fonda, Donato • 230
 Fon, Josip • 367
     Miloš • 145, 147, 148, 157, 182
 Fonzara v Št. Mauru • 520
 Forame • 211, 212, 213, 214, 215, 217, 218,
 219
 Forame di Attimis → *glej* Malina
 Fornasir, Nicolò • 513
 Forni di Sopra • 212
 Fortunat Černilogar, Damjana • 249
 Fortunat, Venancij • 155, 157
 Forum Iulia → *glej* Čedad
 Fraccaro, Plinio • 157
 Fradelich, Ida • 395

- Franceschi, Vittorio • 507
 Francesco Giuseppe → *glej* Franc Jožef
 Franc Ferdinand • 315, 317, 318, 324
 Francija • 265, 266, 283, 344, 499
 Franc Jožef, cesar • 22, 265, 277, 301, 302,
 307, 308, 311, 312, 313, 317, 318,
 323, 324, 327, 341, 358, 362, 387
 Francozi • 268, 272, 325, 426
 Francišek Asiški • 221, 222, 223, 230, 235,
 236
 Francišek Jožef I. → *glej* Franc Jožef
 Frankenreich → *glej* Frankovsko cesarstvo
 Frankfurt • 297, 441
 Frankfurt am Main • 184, 196
 Frankfurt na Odri • 539
 Franki • 145, 149, 150, 151, 152, 153, 154,
 155, 163, 164, 165, 167, 172, 174,
 176, 177, 189, 190, 191, 192, 193
 Frankish Empire → *glej* Frankovsko
 cesarstvo
 Franko, Alojzij • 351
 Frankopan, Franjo Krsto • 204
 Frankovska država • 182
 Frankovsko cesarstvo • 187, 189, 190, 191,
 196, 197, 198
 Frankreich → *glej* Francija
 Franz Josef → *glej* Franc Jožef
 Franz Joseph I. → *glej* Franc Jožef I.
 Freiburg • 179
 Frelih, Marko • 184
 Frey, Otto Herman • 139, 140, 142
 Friaul → *glej* Furlanija
 Fridh, Ake J. • 179
 Fries-Skene, Alfred Freiherr von • 333,
 334, 335, 336, 338, 339, 345
 Lucy • 335
 Friuli → *glej* Furlanija
 Frühauf, Tommaso • 246
 Fuchs, Rachel G. • 296
 Funk, Walter • 492
 Furlani • 16, 282, 459
 Furlanija • 148, 149, 150, 157, 158, 171,
 187, 191, 193, 194, 197, 198, 208,
 211, 212, 213, 214, 216, 217, 218,
 219, 271, 286, 289
 Furlanija - Julijska krajina • 479, 484, 485
 Furlan, Aleksander • 417
 Jakob • 252
 Furlanke • 452
 Fussell, Paul • 374
- G**
- Gaberščik, Leopolda • 256, 257
 Gabria → *glej* Gabrje
 Gabrič, Aleš • 423
 Gabrje • 366
 Gabrovec, Stane • 122, 132, 133, 139
 Gabršček Puc A. • 352
 Gabršček, Andrej • 25, 296, 307, 310, 314,
 315, 316, 347, 348, 349, 351, 352,
 353, 354, 355, 356, 357, 358, 361,
 363, 364, 365, 366, 367, 368, 369,
 370, 371
 Ivan • 253
 Gaddi, Mauro • 207
 Galicija • 321, 377, 378, 380, 383, 385, 386,
 496
 Galija • 149, 163, 164, 165, 167, 174, 175,
 185, 186
 Gallarotti, Antonella • 549
 Gallia → *glej* Galija
 Gallia Cisalpina • 185
 Gambacurta, Giovanna • 139
 Gamba, Mariolina • 139
 Gantar, Kajetan • 156
 Gantner, Clemens • 196
 Garibaldi, Giuseppe • 267, 269, 273
 Gaspari, Andrej • 182
 Gasperi, Giovanni Battista De • 218
 Gassner, Verena • 157, 182
 Gassó, P. M. • 156, 177, 180
 Gdansk • 499, 503
 Gemona → *glej* Humin
 Genova • 148, 180, 182, 266, 453, 454
 Gentili, družina • 541
 Genue → *glej* Genova
 Gepidi • 163, 164, 165, 166, 167, 174, 175,
 186
 Gerbec, Teja • 132, 140, 142
 Germanen → *glej* Germani

- Germani • 184, 302
 Germanija • 190
 Gervas, Giovanni Battista • 203
 Gese, Alvise del • 203
 Gestrin, Ferdo • 427, 440
 Geyer, P. • 179
 Ghega, Karl • 305
 Giacchero, Marta • 180, 182
 Giardina, Andrea • 179, 182, 183
 Gioberti, Vincenzo • 269
 Giskra, Karl von • 276
 Giustiniano → *glej* Justinijan
 Glatthaar, Michael • 197
 Glavina, monsignor • 312
 Gleirscher, Paul • 142
 Glonar, Joža • 316
 Gobetti, Piero • 506, 507, 513
 Godeša, Bojan • 489, 501
 Godina-Verdeljski, Josip • 272
 Gödölö • 312
 Goess, grof • 314
 Goetter, Carla • 322, 324, 327, 328, 329
 Goffart, Walter • 183
 Golec, Boris • 443
 Göllersdorf • 358, 359, 363, 364, 366
 Gollmayr, Jernej • 303
 Golob, Franc • 415, 417, 418, 422, 424
 Golo Brdo • 211, 213, 217, 219
 Goltz, Andreas • 183
 Gombač
     Boris • 440
     Metka • 440
 Gomiršek, Tanja • 237, 246
 Gomišček, Ludvik • 530, 531
 Gonars • 388, 425, 427, 428, 430, 434, 436,
     437, 439, 440
 Good, David F. • 296
 Gorazd, knez • 192
 Gorenec • 321
 Gorenjska • 448
 Gorica • 15, 16, 140, 201, 202, 203, 206,
     207, 208, 209, 241, 246, 247, 252,
     253, 254, 256, 260, 261, 270, 277,
     278, 279, 282, 283, 284, 287, 289,
     290, 291, 292, 293, 295, 296, 297,
     298, 301, 302, 303, 304, 305, 306,
     307, 308, 309, 310, 311, 312, 313,
     314, 315, 316, 317, 318, 338, 340,
     342, 350, 351, 352, 354, 355, 358,
     361, 362, 363, 365, 366, 367, 369,
     370, 371, 385, 386, 387, 388, 394,
     411, 412, 414, 415, 416, 419, 421,
     423, 424, 450, 452, 461, 463, 467,
     468, 475, 476, 477, 478, 479, 480,
     484, 485, 486, 487, 505, 506, 507,
     508, 509, 510, 511, 512, 513, 514,
     515, 516, 518, 520, 521, 522, 523,
     524, 525, 526, 527, 529, 530, 531,
     535, 537, 538, 539, 540, 541, 542,
     543, 544, 547, 548, 549, 550, 551
 Gorica in Gradiška • 207, 208, 340
 Goričani • 271, 274, 291, 350, 358
 Goriška • 21, 24, 200, 201, 202, 207, 208,
     241, 243, 247, 251, 263, 270, 271,
     272, 275, 277, 278, 281, 282, 283,
     284, 285, 286, 287, 288, 290, 297,
     301, 302, 303, 305, 306, 307, 309,
     310, 311, 313, 314, 315, 316, 317,
     350, 355, 356, 367, 369, 370, 371,
     386, 417, 443, 444, 450, 456, 518,
     521, 535, 538, 548, 550
 Goriška Brda • 213, 218, 237, 238, 239,
     240, 241, 242, 243, 244, 245, 246,
     247, 248, 289
 Goriška dežela • 13
 Goriška in Gradiščanska → *glej* Goriška in
     Gradiška
 Goriška in Gradiška • 240, 281, 282, 284,
     285, 286, 289, 290, 293, 294, 296,
     297, 316
 Goriško • 453, 484
 Goriup, Alojz • 383, 384, 388
 Goriza → *glej* Gorica
 Gorizia → *glej* Gorica
 Gorizia e Gradisca → *glej* Goriška in
     Gradiška
 Goriziano → *glej* Goriška
 Gorizutti, Rodolfo • 338
 Gorjan, Zlatko • 508
 Gorski Kotar • 430
 Gorše, Miroslav • 267, 269, 277
 Görz → *glej* Gorica

- Görz and Gradisca → *glej* Goriška in Gradiška
- Görz-Gradisca → *glej* Goriška in Gradiška
- Görz und Gradisca → *glej* Goriška in Gradiška
- Gospič (Lika) • 397
- Goten → *glej* Goti
- Gothic → *glej* Goti
- Goti • 145, 146, 147, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 158, 162, 163, 164, 165, 168, 172, 174, 176, 180, 182, 185, 186
- Vzhodni • 149, 150, 159, 160, 162, 164, 167, 186
- Göttingen • 184
- Graber, Alfonz • 396
- Gračanin, Hrvoje • 183
- Gradec • 204, 268, 302, 305, 345, 355, 356, 386, 387
- Gradisca d'Isonzo → *glej* Gradišče ob Soči
- Gradiščanska → *glej* Gradiška
- Gradišče • 293
- Gradišče ob Soči • 538, 539, 550
- Gradišče pri Prvačini • 19, 20
- Gradiška • 270, 312
- Gradnik
- Alojzij • 351, 352, 353, 355, 356, 369
- Jožef • 351
- Rajmund • 351
- Grafenauer, Bogo • 156, 196, 296, 297, 298
- Grahovo • 413, 414, 415, 420, 423, 424
- Granda, Stane • 277, 296, 485, 486
- Graz → *glej* Gradec
- Grča, župnik • 314
- Grčija • 452
- Grdina, Igor • 331
- Grecorum → *glej* Grki
- Grego, Marko • 250, 257, 260
- Gregorčič, Anton • 25, 314, 349, 369
- Gregorčič, Simon • 19, 20, 21, 254, 259, 260, 307, 311, 452
- Gregorij Veliki • 167, 180
- Gregorius Magnus → *glej* Gregorij Veliki
- Griesser - Pečar, Tamara • 428, 440
- Griggio, Claudio • 218
- Grions del Torre • 211, 212, 213, 214, 215, 216, 217, 218, 219
- Grki • 139, 191, 272, 426
- Groh, Stefan • 183
- Gropo, Veronica • 139
- Gruber
- Ruth Ellen • 549
- Samuel • 549
- Gruyter, Walter de • 140, 156, 157, 183
- Guduskani • 191
- Guggenberger, Markus • 339
- Gunn, Joel D. • 183
- Guštin, Mitja • 126, 130, 139
- Gyulai, Franc • 267

H

- Habe, Tone • 379, 380, 381, 388, 389
- Habsburg Monarchy → *glej* Habsburška monarhija
- Habsburška monarhija • 208, 296, 297, 319, 320, 324, 332, 489, 491, 492, 494, 495, 496, 497, 499, 501, 502, 503
- Habsburžani • 200, 202, 206, 208, 323, 496, 538
- Hahn, Theodor Freiherr von • 337
- Halifax • 321, 322, 331
- Hamburg • 321
- Hameršak, Jože • 378
- Hannenheimer, Herman Hann von • 321, 322, 324, 325, 326, 327, 328, 329, 330
- Hannig, Alma • 345
- Hannover • 156, 180, 195, 196, 197
- Hardrad • 194
- Hardt, Matthias • 183
- Harrasowitz, Otto • 196
- Hartinger, Ludwig • 411
- Hartmann, Ludo Moritz • 183
- Hauenschild-Bauer, Eugen von • 334
- Hauptmann, Ljudmil • 189, 197
- Heinemann, William • 156
- Heinrich Costa, Etbin • 303
- Heitmeier, Irmtraut • 196
- Helij • 136

- Hera • 138
 Herberstein, Ernest Friderik • 202
 Herder, Johann Gottfried • 188, 196
 Herkov, Zlatko • 236
 Hieronim, sv. • 434
 Histria → *glej* Istra
 Hitler, Adolf • 490, 492, 493, 494
 Höbelt, Lothar • 345
 Hočevar, Milan • 351, 355
 Höfer von • 363
 Hoffmann, Alfred • 296
 Höfler, Janez • 218
 Hohenlohe, Conrad • 358
 Hohenwart, Karl Sigmund von • 276
 Hohenzollern • 158
 Hohof, Curt • 508
 Holywell Ford • 497
 Holz, Eva • 301, 316
 Horden, Peregrine • 208
 Horty, Miklós • 476
 Hotedršica • 431
 Hotimir • 192
 Hoyer, Sonja Ana • 183
 Hribar, Anton • 309
 Hrodgaud • 193
 Hrotgaud • 192, 193
 Hrvaška • 185, 264, 306, 397, 460, 470, 549
 Hrvati • 189, 191, 263, 264, 275, 276, 277, 279, 357, 426, 430, 433, 434, 435, 437, 462, 475, 484, 495, 496, 500
 Hrvatska → *glej* Hrvaška
 Hudelja, Mihaela • 550
 Humin • 211, 212, 219
 Huni • 162
 Hvalič, Viktor • 548
- I**
- Ibsen, Henrik • 406
 Idria bei Bača → *glej* Idrija pri Bači
 Idrija • 388, 521
 Idrija ob Bači → *glej* Idrija pri Bači
 Idrija pri Bači • 130, 141, 142, 143, 521
 Idrijca • 123
 Ildibad • 149
 Iliri • 128, 135, 141, 142
 Ilirik • 146, 147, 149, 150, 151, 155, 157, 161, 176, 182
     Zahodni • 161
 Illegio • 212
 Ingrao, Charles W. • 206, 208
 Inkret, Bruno • 530
 Inn • 147, 148
 Invillino • 212
 Isernia • 418
 Isgrò, Emilio • 508
 Isonzo → *glej* Soča
 Isonzotal → *glej* Dolina Soče
 Istra • 15, 146, 147, 148, 150, 151, 155, 159, 161, 164, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 182, 183, 184, 185, 186, 190, 193, 194, 198, 263, 264, 270, 271, 272, 273, 275, 277, 282, 303, 312, 313, 340, 346, 350, 368, 369, 460, 463, 464, 472, 481, 482, 486, 487, 493
 Istrani • 173
 Istria → *glej* Istra
 Istrsko okrožje • 230
 Italia → *glej* Italija
 Italiae → *glej* Italija
 Italie → *glej* Italija
 Italien → *glej* Italija
 Italija • 12, 124, 141, 142, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 160, 161, 162, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 184, 185, 186, 190, 191, 192, 193, 195, 207, 263, 264, 266, 267, 268, 269, 270, 273, 275, 276, 277, 278, 279, 290, 301, 303, 304, 306, 308, 316, 317, 335, 348, 350, 356, 357, 359, 360, 361, 362, 363, 364, 365, 366, 370, 371, 376, 379, 386, 402, 417, 422, 433, 434, 437, 439, 440, 450, 452, 453, 458, 459, 461, 463, 464, 465, 467, 468, 469, 470, 471, 473, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 489, 497, 498, 499, 500, 501, 503, 518,

- 520, 525, 535, 538, 539, 541, 542,
550
Annonaria • 161
Suburbicaria • 161
Italijanska kraljevina • 264, 266
Italy → *glej* Italija
Ivančič, Martin • 534
Ivanković, Mladenka • 549
Ivan, Sv. (Trst) • 481, 484
Izaac, H. J. • 180
Izola • 177, 184, 460, 461, 475, 477, 486,
487
Izrael • 546, 547, 550
- J**
- Jadran • 138, 148, 150, 151, 157, 161, 164,
166, 167, 168, 170, 171, 172, 173,
174, 176, 177, 178, 181, 182, 184,
185, 258, 264, 271, 333, 334, 338,
339, 341, 481, 498
Severni • 197
Jadransko morje • 283, 310
Jagodič, Karel • 382
Jajce • 496, 545
Jajnkovec • 132, 134
Jakil, Andrej • 351
Jakšič, Mato • 497
Jamiano → *glej* Jamlje
Jamlje • 361, 366
Janez iz Efeza • 169, 180
Jarc, Daniel • 316
Jeffrey, Elisabeth • 183
Jeglič, Andrej • 309
Jeglič, Anton B. • 367
Jelinčič
Ignac • 417
Zorko • 414, 423
Jelinčič Boeta, Klemen • 549
Jelušič, Dušan • 528
Jenko, Davorin • 268
Jernej iz Loke • 212
Jeronimo, sv. → *glej* Hieronim, sv.
Jesenice • 258, 315
Jevnikar, Martin • 411, 423
Jevreji → *glej* Judje
- Jilek, Sonja • 157, 182
Jindřihův Hradec • 421
Joanes • 154
Jona, družina • 541
Samuel • 540, 541
Jones, Arnold Hugh Martin • 183
Jonski zaliv → *glej* Jadran
Jordanes • 161, 162, 163, 174, 180
Joshua
Izak • 540
Levio • 540
Jožef II., cesar • 496
Judež • 377
Judje • 426, 537, 538, 540, 542, 543, 544,
546, 547, 549, 550
Goriški • 538
Slovenski • 550
tržaški • 542
Jug, Klement • 449
Jugoslavija → *glej* Jugoslavija
Jugoslavien → *glej* Jugoslavija
Jugoslavija • 126, 130, 131, 141, 274, 320,
357, 374, 389, 413, 416, 418, 420,
421, 424, 453, 457, 458, 459, 460,
461, 462, 463, 464, 465, 466, 467,
468, 469, 470, 471, 472, 473, 474,
475, 477, 479, 481, 482, 483, 484,
485, 486, 489, 493, 495, 496, 497,
498, 499, 500, 501, 502, 503, 515,
516, 517, 518, 520, 522, 525, 528,
532, 535, 536, 538, 541, 542, 544,
545, 546, 547, 549, 550
Jugoslawien → *glej* Jugoslavija
Jugoslovani • 354, 368, 483, 497, 499, 500
Julijska krajina • 124, 132, 133, 140, 141,
142, 277, 278, 457, 458, 459, 460,
462, 463, 465, 466, 471, 472, 473,
482, 484, 485, 500, 501, 515, 525,
526, 536, 538
Julischen Alpen → *glej* Julijske Alpe
Junior • 160
Jurca
Karel • 385
Marija • 385
Justinian → *glej* Justinijan

- Justinijan • 150, 158, 168, 169, 170, 183, 184
- Juša, Anton • 354
- Juvančič, Ivo • 277
- Južna Tirolska • 264
- K**
- Kacin Wohinz, Milica • 16, 485
- Kačičnik Gabrič, Alenka • 246
- Kaisareia, → *glej* Cezareja
- Kalc, Aleksej • 296
- Kalemegdan • 547
- Kalifornija • 331
- Kamnica pri Dolskem • 383
- Kamnik • 20, 23
- Kampanija • 160, 162, 175
- Kanada • 319, 320, 321, 322, 323, 325
Zahodna • 321
- Kanadčani • 321, 323, 330
- Kanal • 254, 310, 311, 361, 366
- Kanalska dolina • 475, 477, 484, 485, 486, 487
- Kanalsko • 286, 289, 292, 296
- Kandler, Piero (Pitro) • 360, 365, 366
- Kaniža • 312
- Karakaš Obradov, Marica • 549
- Karantanci • 189, 191, 195, 197
- Karantanen → *glej* Karantanci
- Karantanija • 188, 194, 197, 198
- Karavanke • 342
- Karawankenkette → *glej* Karavanke
- Kardelj, Edvard • 21, 458, 463, 464, 466, 470, 471, 523, 531
- Karel Veliki • 187, 188, 189, 190, 192, 193, 194, 195, 196, 197, 198
- Karinja, Snježana • 181, 183
- Karl des Großen → *glej* Karel Veliki
- Karnija • 211, 212, 219
- Karniola • 194, 198
- Karniolci • 191
- Kärnten → *glej* Koroška
- Karoly, Michael • 494
- Karpati • 378, 383
- Kasiodor • 156, 159, 163, 164, 165, 167, 168, 169, 170, 171, 172, 173, 174, 175, 176, 177, 178, 179, 181, 182, 183, 184, 186
- Kastav • 273, 275
- Kastelic, Jože • 141
- Katinara • 451, 482
- Katunarich, Sergio • 508
- Katzenau • 350
- Kauer, Robert • 339
- Kavčič, Andrej • 520
- Kavrečič, Petra • 296
- Kelti • 131, 141
- Kenda, Maks • 415, 417
- Kerbes, Clemente • 542
- Kerenji, Emil • 549
- Kermavner, Dušan • 369
- Keydell, Rudolf(us) • 156, 179
- Keyserlingk, H. Robert • 501
- Kidrič, Boris • 459, 464
- Kikladi • 178
- Kindinger, vitez • 314
- Kisszem, Alexander Pescha von • 321
- Kitajska • 168, 170
- Klabjan, Borut • 455
- Klagenfurt → *glej* Celovec
- Klagenfurt am Wörthersee → *glej* Celovec
- Klančič, Davorin • 544
- Klavžar, Ernest • 25
- Klemenčič,
Ivanka • 316
Matjaž • 331
- Kneža • 415, 417, 424
- Knowles, J. Gary • 440
- Kobal
Benedikt • 528, 534
Franc • 528
Marija • 528, 529
Rudolf • 528
Vladimir • 527, 534
- Kobarid • 21, 121, 122, 123, 125, 128, 129, 130, 132, 133, 135, 136, 139, 140, 142, 143, 211, 212, 213, 214, 217, 218, 219, 254, 314, 384, 386, 468
- Kobe, Peter • 534
- Kočevska Reka • 431
- Koder, Johannes • 183

- Kofol, Karla • 261, 423
 Kogej, Katja • 535
 Kojško • 238, 241, 242, 246
 Kolenc, Črtomir • 472
     Petra • 13, 29
 Köln • 157, 197, 345
 Koloini, Borut • 411
 Kolorado • 331
 Kölzer, Theo • 196
 Komel (Boškin), Alojz • 532
 Komen • 360, 365
 Komlos, John • 296
 Koncani Uhač, Ida • 183
 König
     Ingemar • 179, 180, 183
     Roderig • 180
 Konkordija → *glej* Concordia
 Konstantinopel • 169, 190, 193
 Kontler, László • 208
 Kopáčkova, Jana • 183
 Koper • 15, 16, 17, 123, 124, 140, 141, 176,
     184, 185, 196, 197, 208, 246, 271,
     296, 316, 336, 460, 461, 470, 471,
     472, 475, 477, 480, 485, 486, 487,
     525, 535
 Koprivno • 204
 Körber, Ernest • 314
 Koren, potok • 305
 Korošec, Julijana • 440
 Koroška • 243, 274, 302, 303, 310, 331,
     333, 334, 338, 341, 350
 Kortenzij, p. • 434
 Kosmač, Ciril • 249, 261, 262
 Kos, Milko • 12, 197, 277, 278
 Kosovel
     Aino • 395, 396, 397, 411
     Anica • 393, 395, 396, 397, 399, 402,
         405, 406, 407, 408, 409, 410, 411,
         412
     Anton • 411
     Antonija (Tončka) • 395, 399, 404, 407
     Karmela • 393, 395, 396, 397, 398, 399,
         400, 401, 402, 403, 404, 407, 411,
         412
     Srečko • 395, 396, 409, 410, 411, 412
     Stano • 397, 410, 411
 Kostanjevica na Krki • 382
 Košuta, Miran • 247
 Koudelka, Alfred Freiherr von • 336
 Kovačič, Francišek • 252
 Kovač, Ivan • 431
 Kozana • 246
 Kožlin, Izidor • 354
 Kragelj, Joško • 535
 Krahwinkler, Harald • 157, 196, 197, 333
 Kraigher, Boris • 458, 459, 460, 461, 464,
     466, 467, 468, 471, 519, 533
 Krakov • 498
 Kraljevina Italija • 356, 361
 Kralj, Janko • 518
 Kralupy • 368
 Kranjska • 140, 197, 243, 264, 270, 271,
     274, 276, 293, 296, 303, 304, 306,
     360, 365
 Kras • 15, 175, 176, 283, 289, 292, 311,
     315, 359, 363, 375, 376, 377, 382,
     383, 385, 393, 397, 399, 505, 506,
     508, 509, 510, 512, 513, 514
     goriški • 385
     tržaški • 384
 Krašna, Franc • 525
 Viktor • 416, 417
 Krause, Victor • 195, 196
 Kravar • 212
 Kred • 521
 Kreutzberger, Franc • 270
 Krim • 427, 429, 440
 Krivec, Alojz • 517
 Krivošije • 358
 Križaj, Anton • 532
 Križman, Ignacij • 351, 352
 Krleža, Miroslav • 316
 Krmin • 199, 200, 201, 202, 203, 204, 207,
     208, 209, 293, 353
 Krn • 379
 Kroll, Wilhelm • 180
 Kromberk • 22, 23, 360, 531
 Krüger, G. • 169, 180
 Kurent, Anton • 432, 438
 Küstenlande → *glej* Avstrijsko primorje

- Kutin, Anton • 208
Franc • 532
Kvarnerski otoki • 270, 271
Kympritis • 338
- L**
- Labin • 271
La Boca, pristanišče • 445, 454
Lacio • 427
Lacković, tajnik • 434
Ladič Brezigar, Vladimir • 445, 446, 447, 456
Ladislav • 192
Ladstätter, Sabine • 157, 182
Laginja, Matko • 367
Laharnar, Peter • 393, 394, 395, 411
Lahi • 265, 271, 274, 362, 376, 377, 382, 383, 384, 385, 386, 452
Laibach → *glej* Ljubljana
La Marmora, Alfonso • 266
Lampe, Franc • 520
Lamsdorf • 380
Langevin, Adélarde • 325
Langobardi • 156, 193
Langobardorum → *glej* Langobardi
Lang, Peter • 184, 196
Lantieri, rodbina • 200, 202
Antonio • 202
Laško • 265
Laurenti, Eugenio • 470
Laurier, Wilfrid • 320, 322
Lavrencij • 174, 178
Lavrenčič
Albin • 520
Franci • 520
Gizelo, roj, Škvor • 520
Jožef • 520
Lavrca • 430
Lavrič, Karel • 25, 251, 252, 253, 256, 261
Lazarevič, Božo • 497
Lazarevič, Žarko • 296, 297, 535
Lazar, Irena • 182
Leadville • 331
Leed, Eric • 381, 391
Legat, Bartolomeo • 266, 278
Legat, Jernej • 302, 305
Legrada • 520
Leibnitz → *glej* Lipnica
Leiden • 197
Leidorf, Marie Luise • 181
Leipzig • 169, 170, 180, 181, 195
Lena, Antonio • 223, 230, 235
Lentini, Anselmo • 181
Leopold I., cesar • 201, 205
Lepoglava • 545
Leppin, Hartmut • 183
Leskovac • 419
Lessinske gore • 148, 152
Levstik, Fran • 269
Levtarij • 151
Lian, Giovanni Battista • 203
Libijci • 426
Liburnia → *glej* Liburnija
Liburnija • 174, 184, 192
Liebermann, Fritz • 324
Liebeschuetz, John Hugo Wolfgang
Gideon • 183
Liguria → *glej* Ligurija
Ligurija • 146, 147, 149, 152, 162, 164, 165, 170, 171, 172, 174, 186
Lipgens, Walter • 501
Lipica • 302
Lipnica • 358
Liszt, Franz • 395
Livek • 361
Liverpool • 156, 179, 181, 183
Lizzi Testa, Rita • 183
Ljubljana • 16, 20, 21, 128, 131, 133, 135, 139, 140, 141, 142, 157, 180, 181, 182, 183, 185, 196, 197, 207, 208, 218, 246, 247, 251, 252, 258, 261, 262, 267, 268, 273, 274, 276, 277, 278, 279, 296, 297, 298, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 312, 313, 315, 316, 317, 331, 354, 357, 368, 369, 370, 377, 378, 385, 386, 389, 393, 395, 396, 397, 399, 401, 405, 406, 407, 408, 409, 410, 411, 412, 414, 418, 419, 420, 421, 423, 424, 425, 428, 429, 430, 431, 432, 433, 434,

- 435, 437, 439, 440, 441, 445, 449,
454, 463, 470, 472, 480, 482, 485,
486, 501, 502, 518, 523, 527, 529,
534, 535, 547, 549, 550
- Ljudevit • 193
Lloyd, ladjedelnica • 306, 312
Lobmeyr, Hofrat Oskar • 335
Lodron-Laterano, Karl Graf • 334
Loebl, von • 363
Log • 519
Logatec • 379
Log Čezsoški • 366
Logje (Breginjski kot) • 520
Lokve • 261
Lokvica • 512, 514
Lombardei → *glej* Lombardija
Lombardija • 198, 264, 265, 268
Lombardsko-beneško kraljestvo • 265
London • 156, 181, 183, 297, 320, 322, 330,
441, 466, 483, 484, 490, 493, 494,
497, 498, 500, 501, 502, 503, 547
Longobardi • 184
Lopez, gorovje • 447
Loricchio, Maria Elisabetta • 549, 550
Los Angeles • 180
Lo Schiavo, Fulvia • 141
Lošek, Fritz • 196
Lotter, Friederich • 157
Lucania • 160
Luchitta, Alberto • 297
Lucijan, Adam • 331
Lucke, Wolfgang • 140
Luckmann, Thomas • 428, 440
Ludvik Pobožni • 192, 193, 194
Ludvik Salvator, nadvojvoda • 312
Lukes, Robert • 322, 324, 325, 326, 328,
329, 330, 331
Luthar, Oto • 425
Luzi, Mario • 508
Luznik, Alojzij • 356
Luznik, Valentin • 251, 252
Luzzatto, družina • 541
Aronne • 541
Lvov • 378
Lydus, Janez • 169, 180
- M**
- Maas, Michael • 183
Machiavelli, Niccolo' • 269
Maclean, Fitzroy • 497
Macor, Celso • 507, 508, 509, 512, 513, 514
Madonna del Lago → *glej* Sv. Marija na
Jezeru
Madrid • 266
Madžari • 264, 328, 331, 493
Madžarska • 385, 476
Maganja, Nadia • 472
Magdalenska gora • 132, 135, 140
Magenta • 265, 267
Magris, Claudio • 508
Maier, Gideon • 183
Majnice • 163
Majonica, Enrico • 127
Majorka • 266
Makedonci • 495, 503
Makedonija • 544
Makuc, Ciril • 415
Neva • 199, 208
Malina • 211, 212, 213, 214, 215, 217, 219
Malnati, Luigi • 140
Malta • 266
Manchester • 490, 501
Manitoba • 321, 323, 327
Mantova • 304, 450
Manussi-Montesole, Alfred • 336, 342
Manzano, rodbina • 201, 203
Leonardo • 203
Manzini, Guido • 508
Marcellinus • 170, 175, 180, 182
Marchesetti, Carlo • 123, 124, 125, 126,
127, 128, 129, 130, 131, 132, 133,
134, 135, 140, 141, 142, 143
Marchetti, Giuseppe • 212, 214, 218
Mar del Plata • 446
Margotti, Carlo, nadškof • 482
Mariano del Friuli • 207, 208, 296, 514,
549, 550
Maribor • 156, 251, 258, 261, 262, 270,
275, 276, 277, 278, 307, 317, 387,
395, 396, 397, 406, 440, 540, 550
Marija, sv. • 194

- Marin, Biagio • 508, 509, 512, 513, 514
 Emilio • 184
- Marinič, Agnes • 242
 Anton • 242
- Marioni Bros, Luciana • 218
- Marius Aventicensis, škof • 156
- Marke • 427
- Markov hrib • 541, 543
- Marne • 344
- Maron, Gotthard • 322, 324
- Maróti, Lajos • 508
- Martelanc, Gašpar Henrik • 272
- Martialis, Marco Valerio • 175, 180
 Martina
 Alessandra • 511, 513
 Michele • 507, 509, 510
- Martindale, John Robert • 157, 179
- Martinščina • 512
- Marušič, Andrej • 25
 Branko • 15, 16, 17, 19, 20, 21, 22, 23,
 24, 25, 121, 140, 222, 261, 277,
 297, 316, 345, 348, 369, 394, 411,
 412, 506, 507, 535
 Davorin • 512
 Drago • 352
 Franc (Lanko) • 24
 Irena • 24
 Ivan (Anci) • 20, 23, 24
 Primož • 512
- Marx, Karl • 545
- Marzatico, Franco • 124, 141, 142
- Masau Dan, Maria • 297
- Massachusetts • 156
- Matajur • 478, 480
- Matić, Dragan • 370
- Matijašić, Robert • 184
- Matos, J. Grosdidier de • 181
- Mavhinje • 314
- Mazower, Mark • 493, 501
- Mazzini, Giuseppe • 268, 269
- Mazzoleni, Danilo • 184
- McKitterick, Rosamond • 197
- McMillan, Daniel • 323, 327
- Medana • 246
- Medeot, Camillo • 507, 513
- Mediolano → *glej* Milan
- Mediolanum → *glej* Milan
- Mediteran • 160, 168, 173, 181, 182, 184,
 185
- Mediterranean → *glej* Mediteran
- Mediterraneo → *glej* Mediteran
- Medvešček, Pavel • 246
- Meier, Mischa • 184
- Meiling, Otto • 447
- Melik, Vasilij • 277
- Menander • 155, 156
- Menchelli, Simonetta • 185
- Mencinger, Janez • 268
- Mensdorff-Pouilly-Dietrichstein, Albert •
 322, 330
- Merkù, Josip • 277
- Mestri, del, rodbina • 200, 201, 202, 203
 Giovanni Carlo • 205
 Orazio • 203
- Metlika • 430
- Metternich, Klemens von • 496
- Meyer-Flügel, Beat • 184
- Mezija Druga • 162
- Mezopotamija • 168, 170
- Mezzalira, Giorgio • 457, 472
- Michele, Andrea Di • 457, 472
- Michelstaedter, družina • 541
 Carlo • 541
- Michelstaedter Morpurgo, Elda • 541
- Michigan • 549
- Migne, Jacques Paul • 179
- Mihelič, Darja • 221
- Mija • 520, 535
- Miklavčič Brezigar, Inga • 297
- Mikola, Milko • 518, 535
- Milan • 147, 148, 160, 170, 171, 174, 182,
 185, 265, 303, 304, 317
- Milančani • 304
- Milano • 218, 296, 462, 472, 514 → *glej*
 Milan
- Milanović, Božo • 481
- Mileusnić, Zrinka • 184
- Milje • 270, 271, 303, 306, 459, 468, 479
- Milojević, Miloje • 497
- Minneapolis • 322

- Minnesota • 322, 328
 Miramar • 306, 312
 Miren • 531, 544
 Mirenski grad • 361, 366
 Missia, Jakob, kardinal • 314
 Mišič
     Andrej • 521
     Anton • 521
 Mitterauer, Michael • 189, 197
 Mlakar, Albin • 377, 388, 389
     Boris • 413, 423, 535
     Liliana • 296
 Mlinar, Miha • 122, 123, 124, 128, 132,
     140, 141, 142, 143
 Mohar, Jože • 431
 Moll, Martin • 348, 369
 Mommsen, Theodor(us) • 156, 172, 179,
     180, 184
 Monai, Fulvio • 507
 Monakovo → *glej* München
 Mondini, Renzo • 434
 Monfalcone • 550 → *glej* Tržič
 Monriva, Alojz Pajer von • 310, 314
 Mons Lactarius • 151
 Montanari, Massimo • 297
 Monte Chiesa • 382
 Montecitorio • 342
 Montel • 368
 Monte San Gabriele • 366 → *glej* Škabrijel
 Monte San Martino • 361, 366
 Monte San Michele • 361, 366 → *glej* Vrh
     sv. Mihaela
 Monte Santo → *glej* Sveta Gora
 Monte San Valentino → *glej* Sabotin
 Monti Lessini → *glej* Lessinske gore
 Montreal • 321, 322, 324, 325, 326, 327,
     328, 330
 Montserrat • 156, 180
 Monza • 157
 Moorhead, John • 184
 Moravani • 191
 Moravska • 293, 364, 526
 Mor, Carlo Guido • 157
 Mordek, Hubert • 197
 Morelli di Schönfeld, Carlo • 208
 Moretti, Carlo • 203
 Morpurgo, družina • 541
     Adele • 540
     Oscar • 541
 Silvio • 541
 Moskva • 545
 Most na Soči • 121, 122, 123, 124, 125,
     126, 127, 128, 129, 131, 132, 133,
     134, 135, 136, 139, 140, 141, 142,
     143, 314, 361, 518, 533
 Motovun • 271
 Movija, Josip • 354
 Mozetič, Mirko • 531
 Mozetič, Pavel • 532, 533
 Mrak, Andreja • 455
 Muc, Martin • 378
 Mühlbacher, Engelbert • 196
 Müller, Friedhhelm L. • 181
 München • 158, 179, 180, 182, 185, 197,
     393, 395, 398, 399, 400, 401, 402,
     403, 404, 411, 440, 501, 544
 Murko, Ivo • 472
 Mursia, Ugo • 462, 472
 Mussolini, Benito • 510
 Muznik, Anton • 243, 247
 Muznik, Fran • 351
 Muznik, Franc • 354, 356
 Mynors, Roger Aubrey Baskerville • 180
- N**
- Nabergoj, Ivan • 307, 314
 Nabresina → *glej* Nabrežina
 Nabrežina • 306, 307, 312, 313, 314, 317,
     364
 Nádasdy, Franjo • 204
 Nadiške doline • 212, 213, 214, 218
 Nadiža • 212, 520
 Nahuel Huapi, nacionalni park • 447
 Nanos • 258
 Napoleon I., cesar • 495
 Napoleon III, cesar • 265, 266, 268
 Napoli → *glej* Neapelj
 Narzes • 150, 151, 153, 154, 155
 Natali, konzul • 419
 Neapelj • 151, 175, 181, 208

- Neffat, Anton • 356
 Nelson, Horatio • 23
 Nemčija • 264, 277, 322, 356, 399, 422,
 476, 491, 494, 496, 501
 Nešić - Pijade, Lepo (Leposavo), roj.
 Petrović • 545
 Nešović, Slobodan • 550
 Neuhaus, rodbina • 199, 200, 201, 202,
 203, 204, 205, 209
 Francesco Maria • 201, 203, 204, 205, 206
 Nicolo • 203
 Ottavio • 203
 Neuman, Avgust • 526
 New York • 156, 157, 179, 183, 296, 322,
 327, 329, 330, 441, 500
 Nežidersko jezero • 192
 Nica • 315
 Nicoletti, Guido • 214, 218
 Niederösterreich → *glej* Avstrija Spodnja
 Nikolić, Nikola • 497
 Nisa • 493
 Nixon, Charles Edwin Vandervord • 180
 Nizza → *glej* Nica
 Noax • 203
 Norberg, Dag • 180
 Noricum → *glej* Norik
 Noricum Mediterraneum → *glej* Norik
 Sredozemski
 Noricum ripense → *glej* Norik Ripense
 Norik • 149, 155, 158, 163, 167, 177
 Ripense • 161
 Sredozemski • 147, 161
 Northern Adria → *glej* Jadran, Severni
 Notitia dignitatum Occidentis • 164
 Novae → *glej* Svištov ob spodnji Donavi
 Nova Gorica • 15, 17, 140, 207, 208, 246,
 251, 260, 295, 296, 316, 394, 410,
 411, 441, 445, 507, 515, 517, 521,
 523, 529, 530, 533, 534, 539, 540,
 541, 542, 543, 544, 547, 548, 549,
 550
 Novak, Andrej • 184
 Bogdan • 472
 Vilko • 297
 Novara • 157
 Novo mesto • 135, 535
 Nozno • 246
 Nürnberg • 399
- O**
 Oberdank, Guglielm (Viljem) • 312
 Odesa • 275, 380
 Odilo • 193
 Odoaker • 163, 173
 Odra • 493, 539
 Oglej • 139, 148, 149, 157, 158, 171, 174,
 179, 181, 182, 185, 207, 513
 Ogrin, Dušan • 550
 Ogrska • 285, 294, 322
 Ohrid • 544
 Okretič, Ivan • 362
 Okroglica • 483
 Olimpiodor • 164
 Omahen, Dušan • 472
 Ontario • 323
 Opacciasella → *glej* Opatje selo
 Opatje selo • 360, 361, 366, 368
 Opčine • 303, 364
 Orel, Boris • 246
 Ortalli, Gherardo • 158
 Ortari, Bartolomeo → *glej* Vrtav, Jernej
 Ortar, Marija • 419, 423
 Ortigara • 383
 Orzon, rodbina • 200
 Oslavje • 382
 Ostan
 David • 519, 520, 534
 Izidor • 519, 520
 Josipina • 520
 Meta • 520
 Vojko • 534
 Ostrogoths → *glej* Goti, Vzhodni
 Otalež • 420
 Oton III., cesar • 197
 Otrin, Blaž • 428, 440
 Oxford • 180, 183, 184, 185, 208, 297, 490,
 498

Ö

Österreich → *glej* Avstrija
 Österreich-Ungarn → *glej* Avstro-Ogrska

P

- Pad • 146, 149, 152, 153, 154, 158, 177
 Padova • 138, 139, 140, 148, 149, 157, 184,
 430, 434, 435, 436, 437
 Padska nižina • 152, 376
 Pahor, Milan • 277, 475, 485
 Pajer, Luigi • 291
 Pajk, Janko • 273
 Palestina • 546, 547, 550
 Panazza, Gaetano • 157
 Pangerc, Tonček • 449
 Pangrazio, Andrea • 507, 513
 Panjek, Aleksander • 208
 Pannonia → *glej* Panonija
 Panonija • 154, 162, 163, 167, 168, 175,
 183, 186, 190, 191, 194, 197, 198
     Druga • 163
     Sirmijska • 174
     Zgornja • 192
 Panovec • 539, 541, 543, 544, 550, 551
 Paolo Diacono → *glej* Pavel Diakon
 Paračin • 419
 Parentij → *glej* Poreč
 Paris → *glej* Pariz •
 Pariz • 170, 179, 180, 181, 184, 344, 463,
 468, 477, 481, 482, 486, 544, 547
 Paschoud, François • 180, 181
 Pasian di Prato • 549
 Passerini, Luisa • 428
 Patavij → *glej* Padova
 Patavium → *glej* Padova
 Paternal • 446
 Pauletig, Andrej • 292
 Paulus Diaconus → *glej* Pavel Diakon
 Pavan, Massimiliano • 157, 158, 184
 Pavel Diakon • 156, 158, 171, 180
 Pavel, sv. • 481, 482
 Pavi(j)a • 146, 148, 149, 152, 157, 170, 192,
 193
 Pavia, družina • 541
     Vittorio • 541
 Pavletič, Mira • 185
 Pavlin • 193
 Pavlovič Čehov, Anton • 406
 Pavšič, Draga • 358
     Tomaž • 411
 Payne, Richard • 196
 Pazin • 236, 311, 312, 417
 Peak, Charles • 469
 Pečine na Tolminskem • 394, 411
 Pedemontana pordenonese • 212
 Peisker, Jan • 189
 Pelagij I., škof • 151, 156, 177, 180
 Pelagius I. → *glej* Pelagij I.
 Pembaur, Josef • 395
 Pencin, Dragotin • 252
 Pereked, Alexander Nuber de • 330
 Perisić • 338
 Perko, Štefan • 245
 Perzija • 168, 170
 Pešta • 312
 Petazzi, Ulderico • 202
 Peteani, Michele • 214
 Peter, kralj • 452
 Petrich, Lukas • 212
 Petrič, Emil • 521
 Petronio, Paolo • 316
 Petrusa, Petra • 153
 Pevma • 238, 242, 246
 Pferschy, Bettina • 184
 Philip, George • 501
 Piano, Ivan • 270, 271, 272
 Piava • 147, 148, 150, 154, 155, 158, 376,
 377
 Piazza Grande • 343
 Piceno • 166, 167, 170
 Picenum → *glej* Piceno
 Pico Argentino • 448
 Piemont • 269
 Pietri
     Charles • 179
     Luce • 179
 Pijade
     David • 544

- Josif • 544
 Marula Mici • 544
 Moša • 537, 542, 543, 544, 545, 546,
 547, 548, 550, 551
 Rašela Šelika • 544
 Samuel • 544
 Sara • 544
 Uzijel • 544
 Pij IX., papež • 265, 266
 Pij XII., papež • 428, 429
 Pillon, Lucia • 296
 Pinaussig, Piero • 357
 Pincherle, družina • 541
 Pino, baron • 308
 Pipin • 188
 Piran • 221, 222, 223, 230, 235, 236, 271,
 305, 460, 461, 475, 477, 486, 487,
 525
 Pirano → *glej* Piran
 Piranski distrikt • 230
 Pirjevec, Jože • 278, 485
 Pirker, Peter • 501
 Pirona, Giulio Andrea • 247
 Pisa • 208
 Piščanec, Anton • 482
 Pitblado, Issak • 327
 Piuma → *glej* Pevma
 Placentija • 166
 Planina, Amalija • 440
 Plava → *glej* Plave
 Plave • 361, 366
 Plenčič, Marko Anton • 25
 Plesničar, Pavel • 278
 Pleterski, Janko • 278, 351, 370
 Pliberk • 247
 Plinius • 175, 180
 Pliskovica • 385, 395, 396
 Plomin • 270
 Po → *glej* Pad
 Pocar, Ervino • 508
 Podbersič, Renato • 316, 537, 535, 550
 Podbrdo • 413, 414, 415, 416, 417, 418,
 419, 420, 421, 422, 423, 424
 Podgora • 245, 308, 360, 365, 453
 Podgornik
 Ema • 521
 Marija • 521
 Peter • 521
 Podlaka • 521
 Podmelec • 254
 Podonavje • 177, 491
 Podonavje, Srednje • 157
 Podsabotin • 246
 Pogačnik, Ana • 140
 Pohlin, Marko (Anton) • 285, 286, 298
 Pohl, Walter • 196, 197, 208
 Polcenigo, rodbina • 200
 Polibij • 138
 Poljane • 396
 Poljska • 368
 Poljubinj • 251
 Pons Sonti → *glej* Majnice
 Porcedda, Donatella • 207, 208
 Poreč • 176, 271, 394
 Porezen • 413, 414, 419, 422, 424
 Portelli, Alessandro • 428
 Portia, rodbina • 202
 Portogruaro → *glej* Concordia
 Portorož • 17
 Posočani • 136, 139
 Posočje • 121, 122, 123, 126, 129, 130, 134,
 135, 139, 142, 250, 252, 367, 377,
 386, 424
 Gornje • 259, 262
 Postojna • 303, 304, 305, 306, 307, 385,
 515, 524, 525, 526, 527, 528, 529,
 530
 Postojnska jama • 304, 306
 Povoletto • 213, 217, 218
 Pozzetto, Marco • 507, 511
 Praga • 255, 368, 421, 495, 498
 Pragersko • 312, 358
 Predel • 302, 310
 Premerstein, Janez • 251, 252, 253
 Premk, Janez • 550
 Preselj, Raimund • 253
 Prestranek • 304, 305
 Pretis, Sisinio de • 310
 Prever, župan • 532

Prijatelj, Ivan • 408, 411
 Prijatelj, Marko • 534
 Primorci • 423, 446, 464, 489, 503, 533
 Primorec • 357, 362
 Primorje • 271, 274, 275, 301, 302, 317,
 334, 354, 367, 376, 377, 384, 386,
 387, 388, 531, 532
   Avstrijsko • 333
   Slovensko • 458, 459, 471, 476, 477,
   478, 481, 484, 485, 517, 519
 Primorska • 15, 16, 17, 22, 25, 196, 197,
 208, 218, 230, 246, 250, 251, 254,
 256, 270, 278, 286, 296, 302, 305,
 311, 316, 317, 357, 458, 465, 476,
 477, 478, 482, 485, 486, 487, 493,
 515, 516, 517, 518, 519, 521, 522,
 524, 528, 533, 535, 536
   Zamejska • 450
 Primožič, Marija • 256, 257
 Principe, Quirino • 508, 511
 Prinčič, Jože • 516, 535
 Prinčič, Vili • 544
 Prochaska, Frank K. • 297
 Procopius → *glej* Prokopij
 Prokopij • 146, 151, 152, 153, 154, 155,
 156, 168, 169, 170, 181
 Prokopios → *glej* Prokopij
 Prosek • 451
 Prosivnik na Spodnjem Štajerskem • 376
 Provansa • 165, 174
 Providence • 129, 140
 Prusija • 264
 Prvačina • 256, 386
 Ptuj • 357, 378, 382
 Publius Flavius Vegetius Renatus • 181
 Puc, Dinko • 351, 352
 Puc, Mira • 478
 Pula → *glej* Pulj
 Pulj • 177, 184, 338, 302, 303, 306, 307,
 310, 312, 358, 394
 Purcell, Nicholas • 208

Q

Qualizza, Maurizio • 207
 Quisca → *glej* Kojsko

R

Rab • 427, 428, 430, 433, 435, 436, 438,
 440
 Rabatta, rodbina • 202
 Račna • 431
 Radecky, Josef • 302
 Radetzky, Josef, grof • 379
 Raetia Prima → *glej* Recija Prva
 Raetia Secunda → *glej* Recija Druga
 Rahten, Andrej • 319, 331, 370
 Raič, Vekoslav • 263, 264, 270, 273, 274,
 275, 276, 278, 279
 Rakek • 387
 Rakitovec • 311, 312
 Rakovnik • 433, 435
 Ramat, Silvio • 510
 Ranziano → *glej* Renče
 Rastel • 308
 Raša • 177
 Raštel • 451
 Ravalico, Nicolò • 339
 Ravbarjevi, družina • 394
 Ravenna • 146, 148, 149, 152, 153, 157, 168,
 175, 176, 177, 178, 182, 185
 Ravenčan • 149, 156, 181
 Ravenna → *glej* Ravenna
 Ravennatis → *glej* Ravenčan
 Ravensbrück • 541
 Ravnikar, Edvard • 543
 Ravnik, Avgust • 532
 Razlag, Radoslav • 276
 Rebek, Anton • 338, 352, 357
 Reberšek, Franc • 376
 Rechbach, Franc • 307, 308
 Recija • 149, 192
   Druga • 148, 161
   Prva • 161
 Redipuglia → *glej* Sredipolje
 Reeff, Otto • 447
 Regent, Ivan • 459
 Reggio, družina • 541
   Abraham Vito • 541
   Isaac Samuel • 541, 542, 543
 Regione Giulia → *glej* Julijska Krajina
 Reimann, Reinhard • 345

- Rejec
 Albert • 415, 416, 417
 Albin • 420
 Ivan • 420
 Reka • 236, 285, 306, 499, 500, 501, 503
 Remanzacco • 203, 212
 Ren • 176, 181
 Renče • 361, 366, 532
 Renicci • 425, 426, 427, 428, 432, 434, 435,
 437, 440, 441
 Repelc • 128
 Repič
 Franc • 522, 523, 524, 532, 533
 Ivanka • 527
 Matija • 522, 532, 534
 Zdravko • 527, 532
 Reschenpaß → *glej* Rezija
 Resia → *glej* Rezija
 Rezija • 15, 148, 475, 477, 484, 485, 486,
 487
 Režek, Mateja • 535, 550
 Rhein → *glej* Ren
 Rhode Island • 129, 140
 Ribji trg • 313
 Riccato, Anna • 182
 Richetti, družina • 541
 Righi, Giuliano • 140
 Rim • 150, 158, 160, 161, 162, 173, 174,
 175, 179, 181, 182, 183, 185, 264,
 266, 267, 269, 413, 416, 417, 418,
 419, 420, 422, 423, 433, 434, 462,
 473, 482, 538, 549
 Rimljani • 157, 182
 Rimsko cesarstvo • 190, 191
 Ritter, Julius Hektor, baron • 307, 308, 309
 Ritter-Zahony družina • 291, 297
 Rizzatti, Antonio • 507
 Rizzato, Anton • 532
 Rižana pri Koprju • 190, 193, 196
 Rijeka • 236 → *glej* Reka
 Robotti, general • 428
 Ročinj • 253, 366
 Rogowski, Wladislaus • 322, 324, 326, 328,
 329
 Rogoznica • 358
 Rohr, Christian • 180
 Rojan • 484
 Rojce • 308, 311
 Rojc, Tatjana • 411
 Roje • 306
 Rolf, Malte • 346
 Roma → *glej* Rim
 Romani • 147, 184, 302
 Romano, Giovanni Gioseggo • 203
 Romano, Jaša • 550
 Romanos Melodos • 168, 181
 Rombon • 361, 366
 Rome → *glej* Rim
 Römer → *glej* Rimljani
 Romuni • 380
 Romunija • 328, 383
 Ronki • 312
 Rosegger, Peter • 369
 Rosembaum, Giacomo (Jakob) • 548
 Rosenbach • 336
 Rösener, Werner • 297
 Rosenthal, Gabriele • 428, 441
 Rothenburg • 399
 Rotili, Marcello • 181
 Rougé, Jean • 179, 180, 184
 Rovigno → *glej* Rovinj
 Rovinj • 184, 271
 Rovte pri Logatcu • 531
 Rozman, Franc • 297, 331
 Rozzo, Ugo • 218
 Rožac • 203
 Rožman, Gregorij, škof • 426, 428, 429,
 438, 439
 Rožna Dolina • 419, 537, 538, 539, 540,
 541, 542, 543, 544, 547, 548, 550,
 551
 Ruaro Loseri, Laura • 140, 142
 Rubikon • 136
 Rubin, Berthold • 184
 Rudnik • 430
 Rueh, Franc • 382, 383
 Ruggini, Lellia • 184
 Rumpler, Helmut • 297
 Rupel, Aldo • 316
 Rupnik, Franc • 211, 212, 213, 219

Rusi • 378, 380, 383, 384
 Rusija • 275, 285, 387, 421, 438, 499
 Rusini • 323, 328, 331
 Rustja, Karol • 316
 Ruše • 406
 Rut • 414, 424
 Rutar
   Borut • 423
   Marija • 258, 261
   Simon • 25, 140, 208, 284, 297
   Tone • 423
   Tomaž • 140
 Rutar (Ruttar, Rutter), Tomaž • 123
 Ruta Serafini, Angela • 139
 Rypko, Hubert • 495

S

Sabotin • 366
 Sadovo • 495
 Salerno • 158
 Salimbeni, Fulvio • 16, 278
 Salona • 153
 Salvator, Ludwig • 338
 Salvore → *glej* Savudrija
 Salzburg • 196
 San Canciano → *glej* Sv. Kancijan
 San Carlos de Bariloche • 443, 444, 446,
   447, 448, 449, 450, 454, 455, 456
 S. Andrea → *glej* Sv. Andrej
 San Floreano → *glej* Števerjan
 San Floriano → *glej* Sv. Florijan
 San Francisco • 331
 San Grado di Merna → *glej* Mirenski grad
 San Leonardo → *glej* Sv. Leonard
 San Martino → *glej* Šmartno
 San Martino del Carso → *glej* Martinščina
 San Mauro → *glej* Šentmaver
 San Pietro al Natisone • 218
 San Rocco • 217
 San Simone → *glej* Simonov zaliv (Izola)
 Santa Caterina → *glej* sv. Katarina
 Santa Lucia → *glej* Most na Soči
 Santa Maria Maddalena → *glej* Sv. Marija
   Magdalena
 Sant'Antonio → *glej* Sv. Anton
 Santino, Antonio, škof • 482
 Santo Stefano → *glej* Sv. Štefan
 Saraceni • 170
 Sardelić, Rudolf • 368
 Sardinija • 266, 418, 424
 Sartori, Boris • 529
 Sasi • 190, 192, 321
 Sava • 354
 Savudrija • 183
 Saylor Rodgers, Barbara • 180
 Scaldasole • 157
 Scalon, Cesare • 218
 Scharff, Thomas • 196
 Scharf, Lukas • 211, 212, 219
 Scheer, Tamara • 349, 370
 Schemerl, Aleksander • 310
 Schiera, Pierangelo • 208
 Schiviz von Schivizhoffen, Ludwig • 207
 Schmitz, Georg • 297
 Schmoll, Herbert • 447
 Schnabl, družina • 541
 Schnetz, Joseph • 156, 181
 Schober, Gustavo • 418
 Schoell, Rudolf • 180
 Schönheit, družina • 541
 Schuetze, Fritz • 428
 Schupp, Josip • 353, 355
 Schwegel, Ivan → *glej* Švegel, Ivan
 Schwegel, Josef • 320, 324, 325, 331, 332
 Seattle • 501
 Sedej, Francišek Borgia, nadškof • 352
 Sedlmayer, Helga • 183
 Sedmograška • 328
 Sedonja, Jože • 534
 Sedziak, Francis • 327
 Seeck, Otto • 164, 180
 Selška dolina • 414, 424
 Semič • 430
 Senigaglia, družina • 541
 Sennhauser, Hans Rudolf • 198
 Serpenica • 361, 366
 Serpenizza → *glej* Serpenica
 Seručnik, Miha • 247, 297

- Sesljan • 306
 Seton Watson, Hugh • 491, 494, 501
 Settia, Aldo A. • 158
 Severin, sv. • 161, 180, 181
 Severna Amerika • 320
 Sever, Stane • 19
 Seyfarth, Wolfgang • 179
 Sežana • 293, 303, 304, 312, 360, 365, 394,
 395, 396, 399, 407
 Sfiligoj, Fran • 354
 Josip • 352
 Viljem • 354
 Shaike, Dan • 549
 Sicilia • 160 → *glej* Sicilija
 Sicilija • 139, 160, 166, 167, 169, 174, 176
 Sidney • 182
 Sifton, Clifford • 322
 Sigmaringen • 196
 Sile • 155
 Simah • 162
 Simčič
 Anton • 354
 Ivan • 354
 Simčič, Tomaž • 278
 Simone, Pasquale De • 507, 508, 514
 Simonov zaliv bei Izola → *glej* Simonov
 zaliv (Izola)
 Simonov zaliv (Izola) • 177, 183, 184
 Simović, Dušan • 497
 Simson, Bernhard • 195
 Sinaj • 166, 167
 Sirmij • 163
 Sisak • 273, 274
 Skalar, Peter • 21
 Skalnica → *glej* Sveta Gora
 Skandinavija • 170
 Skene, Adolf Fries • 367
 Skočir, Josip • 252
 Mirko • 258, 259
 Skrt, Darja • 297
 Slap ob Idrijci • 420
 Slavonija • 163
 Slovenec (časnik) • 301, 302, 307, 308, 309,
 310, 311, 312, 313, 314, 315, 317,
 362, 519
 Slovenia → *glej* Slovenija
 Slovenija • 17, 22, 121, 122, 135, 139, 140,
 141, 157, 171, 176, 177, 184, 185,
 197, 199, 208, 211, 212, 217, 218,
 219, 239, 247, 251, 252, 264, 267,
 269, 275, 276, 277, 278, 279, 296,
 297, 307, 315, 316, 355, 369, 370,
 394, 411, 423, 431, 440, 448, 450,
 458, 459, 460, 465, 471, 472, 477,
 484, 485, 486, 493, 498, 502, 516,
 518, 522, 523, 524, 527, 528, 529,
 531, 532, 533, 534, 535, 539, 542,
 543, 549
 Slovenska Bistrica • 387
 Sloweniens → *glej* Slovenija
 Štubice • 539
 S. Lucia → *glej* Most na Soči
 Smalc, Jože • 431
 Smole, Emil • 21
 Soča • 22, 139, 157, 163, 182, 249, 252, 253,
 254, 255, 256, 258, 260, 261, 262,
 282, 283, 286, 288, 289, 291, 292,
 293, 294, 295, 311, 354, 355, 357,
 362, 364, 369, 385, 424, 452, 478,
 480, 532, 549
 Soča pri Bovcu • 526
 Soča valley → *glej* Soška dolina
 Sofija • 361, 544
 Solferino • 265, 267, 268
 Solkan • 24, 254, 290, 295, 310, 311, 443,
 445, 447, 450, 451, 452, 453, 455,
 456, 515, 516, 520, 523, 525, 528,
 529, 530, 531, 532, 535
 Soraci, Rosario • 184
 S. Osvaldo → *glej* Sv. Osvald
 Soška dolina • 121, 125, 139, 140, 143, 302,
 308, 310, 311
 Sotinel, Claire • 158, 184
 Sotlar, Anton • 497
 Sovjeti • 492, 494
 Sovjetska zveza • 469, 492, 494, 518, 525
 Split • 184
 Spoleto • 157, 158, 160, 181, 182, 185

- Srakar
   Ivan • 440
   Josip • 440
 Srbi • 380, 385, 387, 495, 496, 503, 544
 Srbija • 354, 357, 419, 420, 421, 424, 542,
   543, 545, 549
 Srebrnič, škof • 438
 Sredipolje • 468, 509
 Sredozemlje • 275, 426, 499
 Sremska Mitrovica • 545
 Stalin, Josip Visarijonovič • 462, 473, 492
 Stanič, Alenka • 441
   Josip • 253
 Stari trg pri Ložu • 430
 Starman, Hanah • 550
 St. Carlo, pomol • 306
 Steinbach, Susie • 297
 Steiner, Franz • 183
 Stein, Ernest • 184
 Steinklamm • 368
 Stele, France • 19, 20
 Sterzing/Vipiteno • 454
 Steuer, Heiko • 157
 STO → *glej* Svobodno tržaško ozemlje
 Stokin, Marko • 184
 Stolni trg (Piazza del Duomo) • 541
 St. Ottilien • 196
 Strabon • 138, 139, 142, 143
 Štrajhar, Metka • 182
 Strassoldo, rodbina • 202
 Stražce • 307, 308
 Stres, Peter • 246
 Strnišče pri Ptujju • 368
 Strukely, Pedro → *glej* Štrukelj, Peter
 Studen, Andrej • 315, 316
 Stürgh, Karl • 349
 Stuttgart • 156, 158, 177, 179, 181, 182,
   183, 184
 S(u)avija • 174
 Suchy, Viktor • 508
 Sudeti • 190
 Südtirol → *glej* Južna Tirolska
 Suhadolc, Janez • 12, 19
 Suhadolc Jenko, Mima • 21
 Suhadolc, Matija • 20
 Suić, Mate • 185
 Šušvar, Mira • 498, 501
 Sužid • 213
 sv. Andrej • 212
 sv. Anton • 214, 217, 233
 sv. Ciril • 254
 Svebi → *glej* Alamani
 Sveta Gora • 21, 22, 361, 366
 Svete Višarje • 449
 Svetopolk • 193
 Svevo, Italo • 316
 Sv. Florijan • 212
 Sv. Frančišek → *glej* Frančišek Asiški
 Sv. Ignacij • 313
 Svištov ob spodnji Donavi • 162
 Sv. Ivan • 277
 Sv. Ivan v Čele • 211, 219
 Sv. Jožef • 236
 Sv. Kancijan • 213
 Sv. Katarina • 222, 228, 229, 236
 Sv. Katarina, trg • 311
 Sv. Krescencija • 217, 219
 Sv. Križ • 304
 Sv. Leonard • 217
 Sv. Lucija → *glej* Most na Soči
 Sv. Marija Magdalena • 212
 Sv. Marija na Jezeru • 213
 Sv. Mark, trg • 303
 Sv. Metod • 254
 Sv. Modest • 217, 219
 Svobodno tržaško ozemlje • 457, 460, 461,
   462, 463, 468, 469, 470, 471, 473
 Svoljšak, Drago • 20, 24, 121, 122, 123, 139,
   140, 141
   Petra • 11, 277, 347, 370
 Sv. Osvald • 217, 219
 Sv. Peter • 266
 Sv. Štefan • 212, 217, 219
 Sv. Valentin - Sabotin • 361
 Sv. Vid • 219
 Sv. Vincenzo de'Paoli • 298
 Symmachus → *glej* Simah
 Syrus, Michael • 169, 180
 Szabó, György • 508
 Szeged • 285

Szentgyörgy, Ladislaus Müller von • 330
 Szeptycki, Leo • 326, 329
 Szombathy, Josef • 127, 129, 130, 141, 142,
 143

Š

Šašel, Jaro(slav) • 139, 141, 185
 Šatej, Barbara • 297, 485, 486
 Šček, Virgil • 472, 482
 Šempas • 445, 523, 525
 Šempeter • 202, 314, 338, 453, 541
 Šentjurc, Lidija • 464
 Šentmaver • 246
 Šentvid (Podnanos) • 521
 Šentvid pri Stični • 430
 Šentviška Gora • 254, 420
 Šerberlj, Ferdinand • 207
 Šibenik • 417
 Škabrijel • 361, 366
 Škedenj • 467
 Škedenjci • 306
 Škegro, Ante • 185
 Škocjan ob Soči • 194
 Škofja Loka • 408
 Školarice • 176, 185
 Šlezija • 202, 293, 380
 Šlovrenc • 353
 Šmarje pri Jelšah • 382
 Šmartno • 241, 243, 246
 Šorli, Tomaž • 531
 Španci • 272
 Špeter • 478
 Špital ob Dravi • 202
 Štajerska • 274, 293, 306, 350, 367, 383,
 387
 Spodnja • 365, 369
 Štandrež • 202
 Štefan Karl, nadvojvoda • 312
 Štekar, Štefan • 238
 Števerjan • 238, 240, 241, 243, 246
 Štibiel, Janko → *glej* Vukasović, Janko
 Štih, Peter • 187, 197
 Štmaver • 202
 Štrukelj

Alfonz • 258, 260
 Albina, roj. Abramič • 443, 444, 445,
 448, 449, 450, 451, 452, 453, 454,
 455, 456
 Jožef • 445
 Karolina, roj. Belingar • 445
 Peter • 443, 444, 445, 446, 447, 448,
 449, 450, 451, 454, 455, 456
 Štupar Šumi, Nataša • 19
 Šturje (Ajdovščina) • 523, 532
 Šturm, Ignac • 415, 417, 418, 422, 424
 Šuklje, Fran • 268, 278
 Šumi, Irena • 550
 Šusteršič, Ivan • 323
 Šušmelj, Jože • 261, 543, 549
 Švarcenek, grad • 202
 Švedi • 202
 Švegel, Ivan • 319, 320, 321, 322, 323, 324,
 325, 326, 327, 328, 329, 330, 331,
 332, 368, 370
 Švejk, vojak • 387
 Švica • 350
 Švikal, Josef • 358

T

Taaffe, Eduard • 310, 312
 Tacchino, Luigi • 532
 Tagore, Rabindranath • 406
 Tantillo, Ignazio • 179, 183
 Tarcento • 212, 218
 Tarvisium → *glej* Treviso
 Tarvizij → *glej* Treviso
 Tasilo III. • 192, 193
 Tassaux, Francis • 185
 Tate, Georges • 158
 Tattenbach, Hans Erasmus • 204
 Tavano
 Luigi • 298, 509
 Sergio • 505, 509, 511, 512, 513, 514
 Tavčar, Ivan • 408
 Simon • 251, 252
 Taylor, Alan John Percival • 489, 490, 494,
 495, 496, 497, 498, 499, 500, 501,
 502, 503
 Teja, kralj Gotov • 153, 154

- Tecco Hvala, Sneža • 140
 Teodahat • 170
 Teodebert • 149, 174
 Teoderico → *glej* Teoderik
 Teoderik • 146, 147, 158, 159, 161, 162, 164, 165, 166, 167, 168, 172, 179, 180, 182, 183, 184
 Terčon Brezigar, Marinka • 444, 445, 455
 Territorio libero di Trieste → *glej* Svobodno tržaško ozemlje
 Teržan, Biba • 122, 126, 127, 130, 133, 141, 142
 Teubner, Benedictus Gotthelf • 156
 Theoderic → *glej* Teoderik
 Theophanes Confessor • 156, 181
 Thompson, Paul • 428
     Victoria E. • 296
 Thurn, von, rodbina • 202
 Ticino • 146, 147, 153
 Ticinum → *glej* Pavia
 Tiengo, prefekt • 419
 Tilment • 147, 148
 Timav • 138, 139, 142, 176, 177
 Timočani • 191
 Tiné, Vincenzo • 139
 Tirolska • 376, 377, 382
     Južna • 157, 383
 Tito, Josip Broz • 458, 461, 462, 467, 469, 473, 482, 483, 496, 497, 500, 501, 544, 545
 Togliatti, Palmiro • 461
 Tokio • 328
 Toledo • 266
 Tolmin • 122, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 132, 134, 140, 141, 142, 249, 250, 251, 252, 253, 254, 255, 256, 257, 258, 259, 260, 261, 262, 311, 350, 351, 418, 423, 515, 516, 517, 518, 520, 522, 524, 525, 526, 532, 533, 535, 548, 549
 Tolminci • 253, 254, 257, 261
 Tolminska • 414, 423, 518, 519, 520
 Tolminsko • 249, 250, 258, 259, 260, 262, 283, 423
 Tomaj • 360, 365, 393, 394, 395, 396, 399, 406, 409, 411
 Toman, Lovro • 25
 Tominc, Josip • 19, 20
 Tominz, Giuseppe • 507
 Tonkli, Josip • 25, 253, 310
 Toplaško polje • 148
 Torino • 157, 208, 542, 543
 Torkar
     Angel • 414, 415, 417, 424
     Julij • 414, 415, 416, 417, 420, 423, 424
     Silvo • 423
 Torre, della, rodbina • 199, 200, 201, 202, 203, 204, 205, 207, 209, 212, 214
     Carlo • 200, 201, 202, 203, 204, 205, 206, 207, 209
     Raimond • 202
 Torre, della -Valsassina, rodbina • 199, 209
 Torre Principal (Veliki stolp) • 447
 Tortona • 170
 Toškan, Borut • 122
 Totila • 149, 150, 151, 152, 153, 154, 160, 177
 Toynbee, Arnold • 491, 494
 Trakija • 162, 163
 Trampuž (Orel), Neva • 127, 141, 142
 Transilvanija • 168
 Travnik, trg • 304, 305, 306, 307, 308, 311, 313, 356
 Trdan, Herman • 395, 404, 411
 Trebuša • 518, 533
 Trenc Freljih, Irena • 208
 Trenta • 352, 354, 519, 524
 Trentino • 157
 Trento • 124, 141, 142, 387, 457, 472
 Tre Re Magi → *glej* Sv. Trije Kralji
 Treviso • 139, 140, 146, 148, 149, 151, 155, 157, 171, 304, 430, 439
 Treviž → *glej* Treviso
 Trident • 146, 147, 148, 149, 151, 152, 171
 Tridentum → *glej* Trident
 Trieste • 549 → *glej* Trst
 Tringali Casanova, Antonio • 417
 Trnovski gozd • 447
 Troha, Anton • 431
 Nevenka • 457, 472, 486
 Trojane • 146

- Trojer, Ana • 414
 Trombetta, Gianfranco • 514
 Trompijska dolina • 148, 152
 Tronador (Gromovnik) • 447, 448
 Trst • 15, 16, 123, 124, 125, 126, 127, 128, 129, 130, 131, 132, 133, 134, 139, 140, 141, 142, 148, 160, 175, 176, 177, 182, 204, 246, 251, 253, 255, 256, 258, 260, 261, 262, 263, 264, 266, 267, 269, 270, 271, 272, 273, 274, 275, 276, 277, 278, 279, 282, 284, 289, 290, 291, 293, 296, 297, 302, 303, 305, 306, 307, 308, 310, 311, 312, 315, 316, 317, 321, 333, 334, 335, 336, 337, 338, 339, 340, 341, 342, 343, 344, 345, 346, 359, 361, 364, 367, 369, 374, 379, 389, 394, 395, 399, 401, 415, 451, 455, 457, 458, 459, 461, 462, 463, 464, 465, 466, 467, 468, 469, 470, 471, 472, 473, 474, 475, 476, 477, 478, 479, 480, 481, 482, 483, 484, 485, 486, 487, 489, 495, 497, 498, 499, 500, 501, 502, 503, 507, 517, 520, 528, 542
 Trtnik • 414
 Trunk, Jurij • 331
 Tržačani • 420, 459
 Tržaško • 269, 274
 Tržič • 293, 304, 312, 350, 351, 362, 459, 465, 467, 468, 479
 Tubaro, Renato • 509, 512
 Tuma, Henrik • 25, 261, 314, 316
 Tumler, Franz • 508
 Turcut, M. Tomaso • 214
 Turki • 272, 354, 358, 380
 Turk, Peter • 128, 129, 135, 141, 142
 Turnhout • 179, 180
 Tuoldo, Davide Maria • 510
 Tuscia • 160, 170
 Tuta, Filip • 254
- U**
- Uchich, Antonietta • 416
 Udine → *glej* Videm
 Uggeri, Giovanni • 185
 Uhanje pri Ajdovščini • 24
 Ukmar, Franc • 523, 531
 Ulka → *glej* Vuka
 Umag • 475, 477, 486, 487
 Ungaretti, Giuseppe • 505, 506, 507, 508, 509, 511, 512, 513, 514
 Unità, trg • 467
 Urbanitsch, Peter • 297
 Urbino • 418
 Uršič, Andrej • 354, 355
 Borut • 213, 218
 Ivanka • 393
 Metod • 258, 260
- V**
- Vače • 128, 135
 Vadnjal, Leopold • 377
 Vajs, Albert • 542
 Val Canale → *glej* Kanalska dolina
 Valdevit, Gianpaolo • 278
 Valdirose → *glej* Rožna Dolina
 Valenčič, Vlado • 247, 298
 Valentinčič, Janko • 423
 Slobodan • 535
 Valentinijan II., cesar • 162
 Valentinis, Eugenio • 314
 Valerijan, cesar • 152, 153, 154
 Valerio, Alfonso • 336
 Valjavec, Josip • 247
 Valli del Natisone → *glej* Nadiške doline
 Val Resia → *glej* Režija
 Val Trompia → *glej* Trompijska dolina
 Valussi, Pacifico • 276
 Valvason di Maniano, rodbina • 200
 Vancouver • 331
 Van Gogh, Vincent • 398
 Vaticano → *glej* Vatikan
 Vatikan • 184, 428, 429
 Vauhnik, Miloš • 387, 388
 VB → *glej* Velika Britanija
 Vedaldi Iasbez, Vanna • 185
 Vedrignano → *glej* Vedrijan
 Vedrijan • 246
 Velebit, Vladimir • 497, 498, 501, 502

- Veleti • 192, 193
 Velika Britanija • 469, 483, 491, 501
 Velikonja, Tine • 535
 Veneti • 121, 128, 135, 138, 139, 140, 141, 142, 143
 Venetia → *glej* Venetija
 Venetija • 145, 146, 147, 148, 149, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 158, 159, 164, 165, 170, 171, 172, 174, 175, 176, 177, 182, 185, 186
 Venetkens → *glej* Veneti
 Veneto • 129, 140
 Venezia → *glej* Benetke
 Venezia Giulia → *glej* Julijska krajina
 Venice → *glej* Benetke
 Venier, Nicolò • 230
 Ventana, gora • 450, 456
 Venturini, Franc • 527
 Venuti, Tarcisio • 211, 212, 214, 218, 219
 Venutti, župan • 314
 Veran • 165, 167
 Veranus • 165 → *glej* Veran
 Verginella, Marta • 373, 427
 Vernasso → *glej* Barnas
 Verona • 124, 141, 146, 147, 148, 150, 151, 152, 153, 154, 155, 157, 158, 304
 Veronese, Francesca • 139
 Vertovec, Matija • 247
 Verzegnassi, Edoardo • 314
 Vesel Koseski, Jovan • 269, 302
 via Annia • 148
 via Claudia Augusta • 148, 150, 151, 152
 via Popillia • 148
 via Postumia • 148
 Vicenza • 146, 149
 Vicetia → *glej* Vicenza
 Vicetija → *glej* Vicenza
 Vidali, Vittorio • 462, 464, 473
 Videm • 207, 214, 216, 218, 219, 247, 278, 304, 308, 317, 362, 440, 478, 514, 549
 Vidin • 155
 Vidmar, Jernej • 515, 535
     Josip • 19, 396, 411
 Vidrih Perko, Verena • 182, 185
 Vienna → *glej* Dunaj
 Viktor Emanuel II., italijanski kralj • 266, 452
 Viktorija, kraljica • 162
 Vilfan, Jože • 25
 Vilfan, Sergij • 236, 296, 297, 298
 Villa Catedral • 447
 Villach → *glej* Beljak
 Villafranca • 265, 268
 Villalta • 202
 Villa, Luca • 158
 Vipava • 22, 202, 247, 358, 521, 528, 529, 534
 Vipavska • 518, 521, 535
 Vipavska dolina • 283, 292, 358, 521
 Vipolže • 241, 246
 Vipotnik, Matjaž • 21
 Vipulzano → *glej* Vipolže
 Visco • 427
 Visintin, Luigi • 157
 Visnovico → *glej* Višnjevnik
 Visočnik, Julijana • 428, 440
 Visoko • 408
 Višnja Gora • 146
 Višnjevnik • 246, 354
 Vitalij • 149
 Vitalis, škof • 155
 Vitigis • 149, 172, 173, 174, 176
 Vitri, Serena • 140, 141
 Vittorio Veneto • 148, 150, 154
 Vivante, Fortunato de • 338
 Vivian, Angelo • 550
 Vocolka, Karl • 208
 Vodnik, Valentin • 316
 Vodnjan • 271
 Vodopivec, Peter • 278, 298
 Vodušek Starič, Jerca • 502
 Vogel, Friedrich • 180
 Vogelhuber • 337
 Vogelnik, Adolf • 497
 Vogrin, Marjan • 222, 235, 236
 Vojvodina Kranjska • 382
 Volče • 254, 310
 Vošnjak, Josip • 267, 278
 Vrdela • 270, 277

Vrhpolje pri Vipavi • 528, 529
 Vrh sv. Mihaela • 505, 506, 509, 514
 Vrsno pri Kobaridu • 19, 20, 21
 Vršič • 379
 Vrtav
 Anton • 213
 Caterina • 213
 Giorgio • 213
 Margherita • 213
 Marina • 213
 Orsola • 213
 Uldarico • 213
 Vrtav, Jernej • 211, 212, 213, 214, 215, 216,
 217, 218, 219
 Vrtojba • 202
 Vrtovin • 358
 Vujović, Milutin • 497
 Vuka, reka • 163
 Vukasović, Janko • 358
 Vuk, Marko • 222, 236

W

Wachsmuth, Curt • 180
 Wagna • 350, 358, 368
 Waitz, Georg • 195
 Walnut Creek • 440
 Waltritsch, Marko • 316
 Washington • 320, 328, 501
 Wedrac, Stefan • 346
 Weimar • 157, 197, 345
 Weinfurter, Stefan • 197
 Wenzl, Franz • 339
 Werner, Wolfgang M. • 126, 130, 131, 141
 West, Rebecca • 496, 502
 Whitehead, Anne • 441
 Wiemer, Hans-Ulrich • 185
 Wien → *glej* Dunaj
 Wiesbaden • 196
 Wieser, Veronika • 196
 Wiggermann, Frank • 346
 Wiles, Maurice Frank • 183
 Wilfinger, Gerhard • 511, 514
 Wilson, Bertha V. • 322, 325, 327, 329, 330
 Windspach, družina • 541

Winkelhofer-Thyri, Martina • 345
 Winkler, Andrej, baron • 252, 261, 357
 Gerhard • 158, 180
 Winkler - Ferruccio, Veri • 465
 Winnipeg • 319, 321, 322, 323, 326, 327,
 328, 329, 330, 332
 Winterton, Thomas John Willoughby •
 482
 Woinovich (Woinowich, Wojnowich),
 Koloman • 351, 352, 355, 356
 Wolff, Hartmut • 181, 185
 Wolfram, Herwig • 158, 185, 198
 Wörthersee (Vrbsko jezero) • 336
 Wrigley, Chris • 490, 502
 Wullschleger, Marion • 346
 Württemberg • 158

Y

Yarnold, Edward • 183
 Yugoslavia → *glej* Jugoslavija

Z

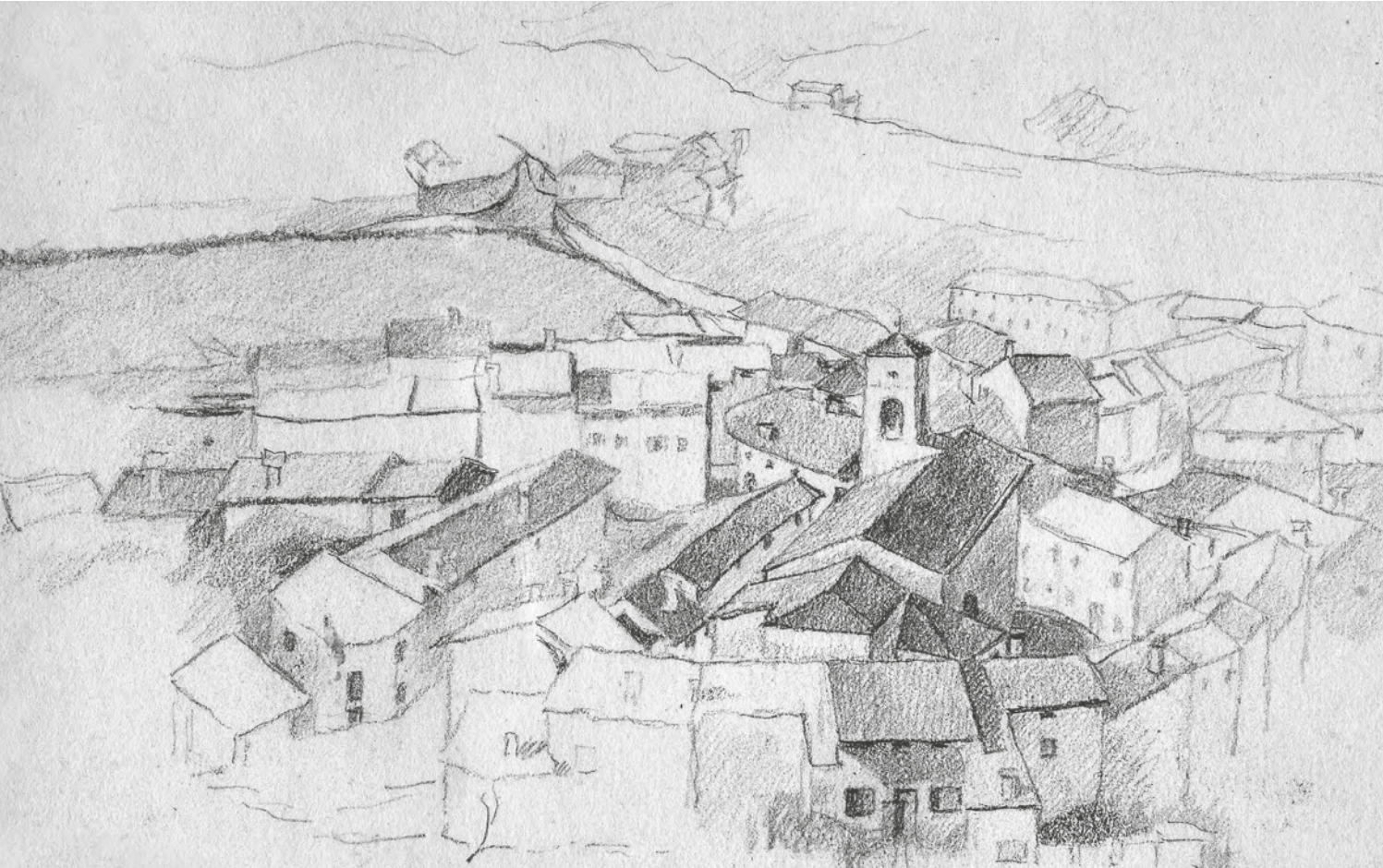
Zadar • 185, 307
 Zagorje • 132, 133, 139
 Zagradnik, Maruša • 535
 Zagreb • 185, 305, 306, 316, 368, 434, 435,
 495, 501, 502, 527, 545
 Zahony, Eugen Freiherr von • 297
 Zanello, Gabriele • 512, 513, 514
 Zanier, Katharina • 184
 Zanon, Giorgia • 185
 Zanzotto, Andrea • 508, 509
 Zarakovec • 414, 424
 Zarnik, Valentin • 267, 268, 269, 277, 278,
 279
 ZDA • → *glej* Združene države Amerike
 Združene države Amerike • 285, 320, 322,
 323, 328, 331, 469, 483, 484, 491
 Zeichel-Eckes, Klaus • 197
 Zeloth, Thomas • 346
 Zelzer, Michaela • 179
 Zeumer, Karl • 196
 Zgaga, Olga • 455
 Zilja • 147

Zlobec, Andrej • 376
    Ciril • 508, 512, 513
Zoltan, Jan • 411
Zosim • 164, 181
Zosimus → *glej* Zosim
Zovatto, Pietro • 278
Zrinski, Peter • 204
Zuanne, Fragiaco • 222, 223, 229, 230,
    231, 235
Zuljan Kumar, Danila • 247
Zuljan, Nika • 535
Zupančič, Franc • 383
Zürich • 179, 180, 198, 265
Zwettl, okrožje • 422
Zwitter, Fran • 502

Ž

Žaga • 354
Žagar, Alojzij • 354
Žakan Juri • 184
Žale • 539
Žerjal, Tina • 185
Žerjav, Gregor • 351
Židje • 272
Žiri • 531
Žitko, Salvator • 15, 263
Živković, Dušan • 550
Žontar, Josip • 298
Žuk, Lea • 394
Župančič, Matej • 185

Pomembni jubileji vidnih zgodovinarjev postajajo že tradicionalno priložnosti poklona slavljencu v obliki znanstvenih prispevkov kolegov in kolegic, ki so z njim plodno sodelovali oziroma to še vedno počnejo. Tokrat slavi častljivo 80-letnico **prof. dr. Branko Marušič**, eden izmed vodilnih preučevalcev zgodovine slovenskega prostora v stiku z zahodnimi sosedi. Ustvaril je zelo pomemben opus (na kar opozori zbrana bibliografija), obenem pa začrtal temeljne raziskovalne usmeritve, ki so jih nekateri s pridom nadaljevali. Eden izmed vidnih rezultatov tega »znanstvenega prenosa« je ravno pričujoča znanstvena monografija z zelo pomenljivim naslovom **Zgodovinopisec zahodnega roba**. Na enem samem mestu namreč predstavlja doprinos različnih generacij zgodovinarjev k novim spoznanjem o zgodovini primorskega prostora, posebej tistega mejnega, ki se je skozi zgodovino ves čas srečeval s sobivanjem z »drugim«. Različni zgodovinski viri (od pisnih do ustnih pa tudi zelo širok spekter mednarodne znanstvene literature) in njihove pozorne analize ter interpretacije, ki jih avtorji umeščajo v različne časovne kontekste, prispevajo k novim oziroma izvirnim znanstvenim spoznanjem. Monografija je za razvoj zgodovinopisja aktualna in pomembna, tudi zaradi razvoja slovenske znanstvene terminologije. Vsebinsko in metodološko tehtno pisane prispevke, ki se dotikajo časovnega razpona tako rekoč od železne dobe do najnovejših poglavij zgodovine, so prispevali Drago Svolfšak, Miloš Fon, Rajko Bratož, Peter Štih, Neva Makuc, Giuseppe Bergamini, Darja Mihelič, Damjana Fortunat Černilogar, Robert Devetak, Tanja Gomiršek, Salvator Žitko, Eva Holz, Harald Krahwinkler, Andrej Rahten, Petra Svolfšak, Marta Verginella, Ivanka Uršič, Boris Mlakar, Oto Luthar, Boris Golec, Nevenka Troha, Milan Pahor, Bojan Godeša, Sergio Tavano, Jernej Vidmar in Renato Podberšič.

Iz recenzije izr. prof. dr. Gorazda Bajca

Aktualnost monografije je gotovo v pestrosti tematik, s katerimi se ukvarjajo avtorji prispevkov. Gre za razprave, ki posegajo tako na področje politične kot tudi gospodarske in socialne zgodovine ter arheologije, saj se ukvarjajo tako z materialno kulturo kot tudi z različnimi socialnimi, političnimi, družbenimi in kulturnimi okoliščinami v različnih historičnih kontekstih. Vsaka od razprav zato pomeni dragocen doprinos k posameznemu podpodročju, saj na izviren način, bodisi z vidika interpretacije ali prezentacije novega zgodovinskega gradiva, obravnava izbrane topike primorske zgodovine. Obenem prispevki preko različnih raziskovalnih pristopov uporabljajo zelo raznovrstno gradivo, od materialnih virov do pisnega gradiva, ki pa ne zajema zgolj uradne dokumentacije ali poročil, temveč tudi zasebne korespondence, časopisje idr. Mnogi prinašajo tudi (doslej neobravnano) gradivo iz tujih arhivov, ki se nanaša na primorski prostor, kar pomeni dobrodošlo obogatitev znanstvenih spoznanj in specifičnih strokovnih terminologij.

Iz recenzije doc. dr. Urške Bratož

ISBN 978-961-05-0170-1

9 789610 501701

39 €

ZALOŽBA
Z R C